ANUL V. 1999

altera 10

REGIONALISM ŞI/SAU DESCENTRALIZARE

Alice Brown şi David McCrone
• NOUL PARLAMENT ŞI VIITORUL SCOŢIEI

Will Kymlicka
• RELAŢIILE ETNICE ŞI TEORIA POLITICĂ OCCIDENTALĂ

Sabina Fati
• REGIONALISM PRIN DESCENTRALIZARE SAU CRIZĂ PRIN FRAGMENTARE?

Anna Bull
• REGIONALISM ÎN ITALIA

Gabriel Andreescu
GÎNDIRE UNIVERSALĂ, REALITĂŢI ORIENTALE: O EVALUARE A DREPTURILOR MINORITĂŢILOR NAŢIONALE ÎN ROMÂNIA

Flóra Gábor
• PRIMII TEORETICIENI AI TRANSILVANISMULUI

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino
Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Doina Baci

Redactori:

Marius Cosmeanu
István Haller
Mihály Spielmann-Sebestyén
Liviu Vânău

---

altera *este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.*

Abonamente

în România: 80.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere (cheltuieli poștale incluse)
Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera
Liga PRO EUROPA
4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154
Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584
E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro
www.proeuro.netsoft.ro

ANUL V. 1999
altera 10

Cuprins

Editorial 5

REGIONALISM ŞI/SAU DESCENTRALIZARE

Sabina Fati
Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare? 7
Anna Bull
Regionalismul în Italia 19
Liviu Chelcea
Regionalismul bănățean înainte şi după comunism: transformări sociale, relații etnice şi memorie istorică 39
Károly Gruber
Regionalism, state naționale, integrare europeană: perspective vest-europene şi central-est-europene 54

DIALOG

Alice Brown şi David McCrone
Noul parlament şi viitorul Scoției 77

ANALIZĂ

Will Kymlicka
Relațiile etnice şi teoria politică occidentală 95
Gabriel Andreescu
Gîndire universală, realități orientale: o evaluare a drepturilor minorităților naționale din România 148

DOCUMENT

Legea nr. 151 din 07.15.1998
privind dezvoltarea regională în România 175
Legea 199/1997 pentru ratificarea
Cartei europene a autonomiei locale 181
Carta europeană a autonomiei locale 182
István Haller
Autonomia regiunilor în concepția Consiliului Europei
și în legislația României 188

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Gábor Flóra
Primii teoreticieni ai transilvanismului 195

ECUMENICA

Nonka Bogomilova
Instrumentalizarea etnică a religiei în sud-estul Europei 208

RECENZII

Adrian Marino şi ideea europeană 218
Europa 222

English Summary 223

Editorial

Interesul în creştere faţă de problematica regionalismului în România — interes ce se traduce într-o diversitate de atitudini, între care respingerea suspicioasă sau acceptarea fără discernămînt constituie excesele aceleiaşi ignoranţe — îndreptăţeşte, credem noi, o nouă aplecare a **alterei** asupra acestei disputate tematici. Dacă în numărul nostru anterior, accentul cădea pe regionalismele moderate şi prudente, îndeosebi pe diferitele ipostaze occidentale ale regionalizării administrative, introdus „de sus" — cazul Franţei, Olandei, Greciei —, cititorul va descoperi, sperăm cu folos, că în numărul de faţă al **alterei** regionalismul şi regionalizarea sînt examinate în variantele lor mai radicale (cazul Scoţiei şi al Italiei). Un loc proeminent îl deţin din nou, atît ca întindere cît şi ca valoare, studiile consacrate României. Autorii locali sînt, după cum se va vedea în cele ce urmează, la fel de tentaţi, laolaltă cu alţi europeni, să investigheze trecutul şi perspectivele regionalismului autohton, ca expresie a dimensiunii subnaţionale de organizare a statului modern, cu referiri extensive la tradiţie şi curente interbelice, sau la prezent şi eventual viitor.

Două sînt regiunile, provinciile istorice româneşti, care fac obiectul analizei diacronice şi sincronice a autorilor studiilor din acest număr, Banatul şi Transilvania, ale căror trăsături culturale provin dintr-o experienţă istorică specifică.

Pentru Liviu Chelcea, autor al unei preţioase treceri în revistă a relaţiilor interculturale din pătratul de sud-vest al României, perioada interbelică, marcată de competiţia dintre naţionalismul regional şi hegemonia naţionalistă, a rezultat într-o relaţie ambiguă. În prezent, acelaşi binom se traduce prin opoziţia crescîndă între trendul naţional-comunist remanent şi societatea liberală integratoare pe cale de a se naşte.

Pentru Gábor Flóra, explorarea curentului transilvanist, produs al mediilor intelectuale maghiare ca formă de adaptare după intrarea Transilvaniei în Regatul României, relevă fragilitatea unui curent minoritar, rămas în cele din urmă o formă de prezervare a identităţii culturale a unei singure comunităţi, ratîndu-şi astfel aspiratia regională.

Pentru Sabina Fati, care formulează antagonismul regionalism/centralizare, ceea ce interesează este studiul mentalităţii care vede în regionalism, nu una din posibilele

forme de descentralizare, capabilă să corecteze deficitul democratic al statului dirijist, ci dimpotrivă, un atentat la acesta, şi ca urmare, un fenomen ce trebuie privit cu aprehensiune, eventual chiar reprimat, iar promotorii săi denunţaţi ca periculoşi pentru integritatea teritorială.

Orice cititor prevenit, îşi va aminti în context lungile dezbateri sterile care au condus la excluderea formulei de autonomie locală din titlul legii privind administraţia publică. Paralela trasată de István Haller între Carta autonomiei locale a Consiliului Europei şi Legea privind dezvoltarea regională a României evidenţiază aceeaşi prudenţă dusă pînă aproape la anihilarea spiritului documentului european.

La polul opus scenariilor apocaliptice ce se poartă prin zona noastră, studiul lui Károly Gruber susţine cu argumente puternice că regionalizarea occidentală a creat adevărate motoare ale Europei în Catalonia, Lombardia sau Baden-Würtemberg, adevărate locomotive ale dezvoltării nu numai a statului din care fac parte, ci şi a continentului în întregul său, a unei Europe post-moderne pe care autorul o prevesteşte şi jumătăţii de est a acesteia. Din aceeaşi categorie a dezbaterilor semnificative pentru avansul autorilor occidentali, fac parte şi consideraţiile privind devoluţia Scoţiei sau excelenta analiză istorică (datorată Annei Bull) a regionalismului italian, de la crearea statului naţional, la noul federalism.

Nu mai puţin actuală şi tot legată de chestiunea capacităţii societăţilor moderne de a găsi forme de organizare suficient de flexibile, dar şi suficient de coerente pentru a gestiona o diversitate umană tot mai îndreptăţită în a-şi afirma identitatea, fără a conduce însă la nedorite fracturi şi disoluţii, este prilejuită de polemica intrinsecă pe care replica lui Gabriel Andreescu o conţine cu privire la ceea ce Will Kymlicka identifică a fi o ruptură între teoria liberală a neutralităţii etnice şi realitatea Europei Centrale. Obsedanta specificitate a acestei părţi de lume este şi subiectul studiului dedicat de Nonka Bogomilova instrumentalizării etnice a religiei.

În final, într-o recenzie de mult datorată, **altera** omagiază opera unui clasic al europenismului, a unuia din puţinii moralişti ai României contemporane: Adrian Marino. Autor al unei impresionante suite de volume dedicate europenismului, Adrian Marino nu ezită să ofere pilda unui foarte înţelept mod de a fi român, europenismul. Adrian Marino nu oboseşte a ne aminti rădăcinile noastre europene, dar şi handicapul pe care o gîndire maniheistă, inspirată de cel mai pur totalitarism, de dreapta sau de stînga, ni l-au indus. Un handicap de care, spune acest adevărat „early warner", a venit timpul să ne debarasăm.

Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?

Sabina Fati

Amînarea descentralizării, supradimensionarea birocraţiei centrale, extinderea activităţii guvernului, intervenţia statului în economie prin numeroase pîrghii, protecţionismul exagerat şi o anumită precauţie în participarea efectivă la cooperarea transfrontalieră demonstrează că România ezită să proiecteze şi să pună în practică strategii de dezvoltare regională. Dacă, pînă la alegerile generale din 1996, cantonarea în centralismul democratic era explicată prin orientarea generală a guvernului PDSR care culisa nehotărît între Est şi Vest, care încuraja naţionalismul extremist şi care dezaproba făţiş orice iniţiativă regională, după venirea la putere a forţelor democratice era de aşteptat o schimbare radicală a modului de abordare a politicilor privitoare la dezvoltarea regională.

Structurile disipative ale politicii reducţioniste

Nici unul dintre guvernele care s-au perindat la putere după 1989 nu s-a preocupat de disparităţile regionale. Aceasta temă a revenit, însă, mereu în atenţie — într-o formă distorsionată, alterată — în perioadele de criză, în care mişcările sociale erau iminente şi în care puterea avea nevoie de subiecte care să distragă atenţia de la cauzele nemulţumirilor economice. În vremea regimului Iliescu, discursurile politice erau confecţionate programatic în acest fel, iar exacerbarea lor s-ar putea suprapune într-un grafic tridimensional cu următoarele coordonate: creşteri bruşte de preţuri (criza economică); acţiuni politice naţionaliste; timp. Discuţiile despre regionalism purtate în cadru oficial au mai ales un caracter politic, dimensiunea economică a regionalismului fiind subsumată politicului, care, în parte încearcă să profite de pe urma ei, reducînd-o în mod ridicol la problema Ardealului şi pericolul secesionist.

Angoasele, reale sau imaginare, nu au rămas doar în luările de poziţie ale politicienilor, ele au fost transferate mereu în acţiuni concrete de conservare a

situaţiilor existente deja. Tactica puterii de la Bucuresti a aplicat mereu, prin măsurile sale, ceea ce în matematică se numeşte modelul structurilor disipative. În mod general, aceste strucuri corespund apariţiei, presupus spontane, a unei ordini, adică a unei morfologii spaţiale sau temporale în cadrul unui sistem alcătuit dintr-un număr mare de entităţi şi supus unor constrîngeri extrem de speciale. Dar, spre deosebire de structurile de echilibru care, odată create, nu au nevoie de aport energetic extern pentru a se menţine, structurile disipative sînt formate şi stabilizate de către fluxul de materie şi energie pe care acestea le schimbă cu mediul înconjurător.

Prin subvenţiile permanente acordate de regimul Iliescu întreprinderilor nerentabile, au fost menţinute artificial societăţile cu capital majoritar de stat înfiinţate în epoca industrializării forţate, cînd au fost create baze de producţie industrială în fiecare judeţ, indiferent de viabilitatea lor economică. Justificarea, şi în acelaşi timp obiectivul dezvoltării de acest tip, era de a utiliza integral potenţialul resurselor de muncă, precum şi diminuarea disparităţilor dintre judeţe. Deşi rezultatul acestui proces de industrializare a fost în cele din urmă o încetinire a ritmului de dezvoltare economică, fruntaşii PDSR, care au administrat şapte ani treburile ţării, au păstrat relativ nemodificate principiile economiei socialiste, conservînd sectorul industrial de stat, dovedit, deja, ineficient. În paralel, pentru evitarea unor dezechilibre majore între regiuni, administraţia centrală fie a refuzat explicit participarea unor judeţe la proiectele euroregionale, fie a ezitat să se implice explicit în acţiuni de acest tip. Reacţia părţii române la iniţierea Euroregiunii Carpatice este exemplară din acest punct de vedere. Ion Iliescu, pe atunci preşedintele ţării, spunea că acest proiect i-a produs surprindere: *„Nu poate să nu suscite semne de întrebare proveniența acestei denumiri pentru o asemenea colaborare transfrontalieră. Sigur că se pot trage numeroase concluzii cu privire la anumite tendinţe ale unor cercuri privind obiective revizioniste teritoriale. Cînd vorbeşti de Carpaţi, vorbeşti de Transilvania, nu? Din acest punct de vedere, am primit cu oarecare surprindere această chestiune"*[1]. Referindu-se la acelaşi subiect, preşedintele Camerei Deputaţilor, fost ministru de externe, explica refuzul României de a participa la proiectul Euroregiunii Carpatice prin absenţa unui Tratat Româno-Ungar, care la vremea respectivă era în curs de negociere: *„este esenţial de subliniat, dincolo de elementele de extravaganţă — spre exemplu, unii consideră că Ungaria nu este neapărat o ţară carpatică — în sfîrşit, dincolo de aceste elemente care pot să fie corecte sau nu, ceea ce este foarte important este că nu se poate organiza o cooperare transfrontalieră atîta vreme cît chestiunea frontierei nu este foarte clară. Eu cred că, din acest punct de vedere, mai ales în ce priveşte graniţa noastră de vest, chestiunea trebuie tranşată fără echivoc"*[2]. Reprezentanţii guvernului de atunci mai încercau să demonstreze că proiectul regiunii nu ia în seamă concurenţa reală pentru pieţe prin ignorarea diferenţelor de dezvoltare, a resurselor şi a

legislației și omite posibilitatea transformării Euroregiunii într-o cale de import de criză și șomaj între țările participante. Ioan Mircea Pașcu, secretar de stat în MApN pînă în 1996, spunea mai direct că participarea României la Euroregiune ar fi primul pas spre dezmembrarea țării, întrucît partea vestică, Ardealul, s-ar dezvolta mult mai repede decît celelalte regiuni. După tergiversări de acest fel, România a fost primită cu întîrziere în CEFTA și a pierdut startul cu euroregiunile eficiente, fără să fi cîștigat altceva între timp.

În ciuda politicii forțate de echilibrare regională practicată asiduu pînă în 1989 și menținută mai apoi, județele în care ritmul de creștere industrială a fost cel mai ridicat (Botoșani, Bistrița-Năsăud, Olt, Sălaj, Teleorman, Vaslui) au fost, în mod paradoxal, afectate de cele mai înalte rate ale emigrației. În vreme ce regiunile cu un ritm mai scăzut al industrializarii (în general fostele județe industrializate și ariile urbane) s-au caracterizat prin rate înalte ale nivelului imigrației[3]. Odată cu evoluția economiei de piață, resursele tind să se orienteze către regiunile în care maximizarea utilizării lor este posibilă; de aceea, regiunile mai sărace, care au avut parte de o dezvoltare industrială artificială, suportă foarte greu tranziția și ajustările structurale necesare într-o economie liberă. Experții firmelor Ramboll (Danemarca), EPRC (Marea Britanie) și GOM Vlaams-Brabant (Belgia) au alcătuit, pentru Cartea Verde a Dezvoltării Regionale, o hartă a disparităților regionale din România, care localizează sărăcia și subdezvoltarea în două arii principale ale țării: nord-estul, care include în totalitate regiunea istorică a Moldovei, și sudul, respectiv cea mai extinsă zona agricolă — Cîmpia Română. Spre deosebire de aceste arii, Vestul și Centrul țării concentrează zonele cele mai bogate și mai puternic dezvoltate din punct de vedere al veniturilor din gospodăriile populației, al echipării și dotării tehnico-sociale și al potențialului economic. Cele patru județe cu indicele global al dezvoltării foarte ridicat se aflau toate în Vest și Centru: Brașov, Cluj, Sibiu, Timiș[4]. Peste 45 la sută din numărul total al firmelor înregistrate în România se concentrează în cele mai dezvoltate opt județe, cu un total de 30 la sută din populația țării. Cu excepția județelor Bistrița Năsăud și Sălaj, județele din vestul și nord-vestul țării înregistrează valori ridicate și foarte ridicate pentru indicele global de dezvoltare. Sînt, deci, evidente disparitățile regionale, care în principiu se suprapun regiunilor istorice și care, în absența instrumentelor de echilibrare, tind să devină structuri disipative.

Demersul reducționist cu care a operat pînă acum puterea de la București a accentuat fracturile inter-regionale, fiindcă forțele centrifuge devin periculoase atunci cînd centrul este puternic și sărac, iar provincia bogată și marginalizată. în acest caz unitarismul și centralismul devin surse de instabilitate nu numai la periferie, ci și la centru. Acesta este motivul pentru care unele state europene, în mod traditional centraliste și unitare ca Franta, Italia și Spania, au stopat nemulțumirile și tendințele

centrifuge de la periferie delegînd regiunilor anumite puteri care pînă atunci fuseseră apanajul birocraţiei centrale. Cînd s-au adăugat diferenţelor etnice şi culturale, nemulţumirile provinciilor faţă de centralism şi unitarism au dus la puternice presiuni separatiste (Ţara Bascilor, Tirolul de Sud, Lombardia)[5].

Datele statistice şi calculele economice demonstrează că zona vestică este cu mult înaintea celorlalte, iar potenţialul centrifug va creşte dacă puterea de la Bucureşti nu intenţionează să delege o parte din atribuţii puterilor locale. Conştientizarea contribuţiei diferenţiate la Produsul Intern Brut, care se distribuie apoi uniform, ar putea deveni un punct vulnerabil dacă guvernul nu se preocupă mai mult de echilibrarea disparităţilor regionale. Cele mai ample diferenţe au fost identificate în domeniul dezvoltării economice şi al standardului de viaţă din gospodăriile populaţiei, pentru care valorile medii ale primelor cinci judeţe sînt de 2,4 ori mai mari decît ale ultimelor cinci, deşi în ceea ce priveşte PIB-ul, valorile medii sînt deocamdată doar de 1,5 mai mari[6]. Procesul descentralizării nu este asociat de clasa politică românească cu cel al consolidării democraţiei. Autonomia puterii locale şi descentralizarea sînt considerate în discursul public problematice şi delicate, dar ultracentralismul este tot mai rar aşezat pe lista pericolelor majore. Unitarismul şi centralismul pot pune, însă, la grea încercare democraţia şi societatea pluralistă pentru că grupul ajuns la putere are posibilitatea în acest fel să promoveze cu multă uşurinţă măsuri nu numai nepopulare, dar şi în detrimentul interesului public. În acelaşi timp, există riscul unei incoerenţe care să afecteze politicile publice locale dacă centrul se află sub influenţa cînd a uneia, cînd a alteia dintre forţele prezente într-o societate pluralistă[7]. Descentralizarea şi eficientizarea administraţiei locale s-au bucurat de o oarecare atenţie doar din partea cabinetului Ciorbea, care a şi adoptat de altfel Ordonanţa de urgenţă privind modificarea Legii 69/1991. Această lege încerca să asigure o mai bună redistribuire a competenţelor la nivel local printr-o reorganizare a prefecturilor, dar ea a fost destul de controversată în legislativ şi în final retrasă de guvernul Vasile; totodată, ea nu a fost completată de o Lege a finanţelor publice. Dezbaterile în jurul modificărilor pe care le propunea ordonanţa au fost centrate mai mult asupra consacrării dreptului minorităţilor naţionale de a folosi limba maternă în raporturile cu administraţia în localităţile în care existau 20 la sută de cetăţeni ai respectivei minorităţi, neglijînd măsurile necesare subsidiarităţii. Autonomia locală a rămas încă un concept teoretic, iar problematica regionalismului a fost abordată timid în Legea regiunilor defavorizate, destul de greu de aplicat în condiţiile unui buget auster.

Combinarea stabilităţii cu flexibilitatea, descentralizarea prin regionalizare şi admiterea compromisului dintre unitate şi diversitate sînt căile de transformare a contradictoriului într-o structură viabilă şi stabilă. Prin autonomie locală, identitatea specifică fiecărei comunităţi nu numai că se conservă, dar se şi dezvoltă

în concordanţă cu nevoile ei reale. Modalitatea concretă de rezolvare a problemelor depinde astfel de gradul de participare la luarea deciziilor privind colectivitatea. Găsirea de soluţii şi gestionarea comunităţilor de către membrii lor aleşi şi responsabili faţă de alegători detensionează relaţiile dintre centru şi periferie şi responsabilizează colectivitatea.

Tendinţa de fragmentare

Unul dintre obstacolele serioase în calea descentralizării este discursul de tip naţionalist care vede în orice demers care implică regionalizarea o nouă încercare a UDMR de a crea o zonă de autonomie maghiară în centrul ţării. În acest fel, conflictului dintre centru şi periferie i se suprapune cel dintre minoritate şi majoritate, resuscitarea aparentă a conflictului etnic fiind o cale convenabilă de canalizare a insatisfacţiilor politice. Unii autori atrag atenţia că grupurile suprapuse folosesc etnicitatea ca principiu organizatoric raţional, întotdeauna la îndemîna elitei politice, ca şi la îndemîna celor care caută să o înlocuiască[8]. Rezultă de aici două seturi de contradicţii: inegalitatea structurală a regiunilor şi grupurilor, în ciuda dezvoltării teoretic egale, şi eşecul statului de a pune în practică promisiunea normativă. Hurst Hannum susţine, după o trecere în revistă a conflictelor etnice, că aspectele economice sau de clasă nu pot explica intensitatea multor conflicte, dar recunoaşte că declaraţiile separatiste sau minoritare sînt făcute în aceeaşi măsură de regiunile sărace, care se plîng de subdezvoltare (ţara de baştină a tamililor sau sudul Sudanului), şi de regiunile bogate, care se plîng de exploatare sau tratament inegal (Ţara Bascilor, Punjab), de regiuni care ar putea fi mai prospere economic după separare (Biafra) sau de acelea care ar fi mai puţin înfloritoare (Quebec, Irlanda de Nord)[9].

Discrepanţele economice produc fracturi, accentuează forţa centrifugă, dezechilibrează sistemul, facilitînd proliferarea subgrupurilor atunci cînd identitatea etnică contribuie la accentuarea diferenţelor. *„Dacă înclinaţia spre statul naţional sugerează o mişcare convergentă în jurul valorilor şi instituţiilor integrate, înclinaţia spre subgrupuri implică o convergenţă în jurul subsubsistemelor. Înclinaţia spre subgrupuri este un concept abstract care defineşte desprinderea uneia sau mai multor părţi componente din orice colectivitate. În lumina acestui concept, definiţiile convenţionale ale naţiunii — de exemplu, naţiunea este o comunitate limitată prin care se înţelege cea mai largă comunitate care, în situaţii critice, dirijează în mod efectiv loialitatea oamenilor, neţinînd cont de pretenţiile comunităţilor mai mici din cadrul sau, nici de ale celor care o traversează sau care ar avea posibilitatea să o înglobeze într-o societate mai mare — pot fi reformulate cu uşurinţă pentru a se potrivi oricărui subgrup şi fundamentelor păstrării acestuia în orice epocă istorică "*[10] Zona vestică a ţării suprapusă peste regiunile istorice Transilvania, Crişana, Mara-

mureş, Banat, are toate datele pentru o mişcare divergentă faţă de centru şi convergentă faţă de regiune — iar înclinaţia spre subgrupuri se accentuează atît datorită factorilor economici şi sociali, mult mai favorabili decît în celelalte zone, cît şi consideraţiilor istorice şi deosebirilor culturale, care, chiar dacă nu se pot constitui într-o demonstraţie ştiinţifică, pot totuşi ilustra o geneză a diferenţelor. Diferenţe în interiorul acestei zone şi diferenţe între aceasta şi celelate regiuni istorice ale ţării. Dumitru Sandu observa, de pildă, în *„Sociologia Tranziţiei"* că *„Transilvania este singura regiune istorică a României cu structură trihotomică sub aspectul problemelor sociale locale, avînd atît arii centrale, cît şi periferice şi semiperiferice. Moldova, Muntenia şi Dobrogea apar ca regiuni lipsite de o arie centrală proprie. Absenţa unor arii centrale regionale este de aşteptat să fie însoţită de o emigrare puternică din regiunile respective spre regiuni care dispun de arii centrale (Transilvania, Banat, Crisana, Maramures, Bucureşti)"*[11]. Opoziţia centru-periferie nu este definită în sens spaţial, ci sub aspectul gravităţii problemelor sociale locale (indicele gravităţii problemelor sociale fiind construit ca scor factorial cu rata mortalităţii infantile, rata şomajului, rata de emigrare în alte judeţe şi suprafaţa locuibilă pe cap de locuitor). Diferenţele economice produc, într-o desfăşurare logică, discrepanţe sociale, un fel de dezordine ordonată în prima fază şi o analogie forţată a elementelor care nu se aseamănă, în faza următoare.

Transilvania — zonă a delimitării sau a deschiderii ?

Intenţia vădită, nedeclarată, dar implicită a tuturor guvernelor care s-au perindat după 1990 la Palatul Victoria a fost aceea de a păstra nealterată puterea centrului, ocolind cu orice preţ formele reale ale descentralizării prin menţinerea puterii la nivelul adminstraţiei centralizate a statului şi printr-un control strict al politicului asupra administraţiei. Scopul urmărit este acela de a avea un stat puternic, monocefalic, care să aibă la dispoziţie resursele economice şi care să dezvolte relaţii verticale de subordonare cu unităţile administrative. Cheia menţinerii unui centru puternic înseamnă controlul asupra resurselor întregului teritoriu şi supravegherea atentă a minorităţilor care ar încerca să iasă de sub „dominaţia" politicii majoritare. Păstrarea acestei chei în buzunarul guvernului de la Bucureşti este din ce în ce mai dificilă în condiţiile democratizării vieţii publice româneşti şi a dezvoltării mecanismelor de piaţă. În primul rînd pentru că integrarea în structurile europene presupune respectarea unor standarde în privinţa minorităţilor şi, în al doilea rînd, pentru că jocul liber al pieţei începe să dicteze, chiar dacă timid, un alt mers al lucrurilor.

Dinamica dezvoltării judeţelor din vestul ţării în ultimul deceniu este nu numai o formă de continuitate, ci şi rezultatul investiţiilor făcute aici de oameni de afaceri autohtoni şi străini. Schimburile de toate felurile între această regiune

şi statele situate la vestul ţării arată că Transilvania devine un punct economic de convergenţă care se apropie mai mult de Uniunea Europeană decît restul României, iar din acest punct de vedere graniţa de vest pare mult mai fluidă şi mai compatibilă cu evoluţia europeană. De aceea, Transilvania ar trebui să devină trambulina care să ne lanseze spre Europa, nu să rămînă „teritoriul problemă" folosit pentru apărarea statului naţional unitar, pentru menţinerea statului ca pion principal în viaţa politică, economică şi socială, împotriva dreptului la diferenţă, împotriva cererilor de descentralizare. Transilvania nu ar trebui să reproducă imaginea delimitării, ci mai degrabă pe cea a deschiderii, fiindcă ea nu este un spaţiu-subterfugiu, ci o potenţială cale de mediere, o probă de verificare a capacităţii de democratizare a României.

Supercentralizarea care persistă atît la nivelul conceperii programelor politice şi economice cît şi la cel al punerii lor în aplicare nu face decît să îndepărteze provincia bogată de centrul dirijist şi superbirocratizat. Curba ascendentă a dezvoltării economice din Transilvania semnalează că resursele şi poate un grad mai ridicat de civilizaţie din această zonă atrag investiţii semnificative şi duc la o redirecţionare a fluxului de schimburi dinspre est spre vest, redirecţionare accentuată şi de minoritatea maghiară orientată în mod natural spre Ungaria. Se poate vorbi în acest fel de o relativizare a distanţelor pentru că densitatea tranzacţiilor — vizite, mesaje, interacţiuni, contacte generale — micşorează distanţa. Karl Deutsch susţine, de pildă, că *„pe măsură ce acestea scad, se pot naşte frontiere, linii de graniţă şi graniţe. Graniţele pot fi de două tipuri. În tipul clasic, denumit graniţă în trepte, frecvenţa tranzacţiilor scade foarte încet pînă la un punct, apoi scade abrupt pentru o distanţă dată, pentru ca în ultima fază să diminueze din nou. Zona în care tranzacţiile scad relativ rapid poate fi la fel de bine îngustă sau largă, dar indiferent de mărimea ei, rapiditatea scăderii tranzacţiilor creează o zonă de graniţă"*[12] Cu cît puterea centrală va încerca să menţină dirijismul, cu atît forţa de inerţie a regiunii va creşte, iar mijloacele pe care le oferă sistemul democratic şi economia de piaţă vor fi folosite pentru dezvoltarea unui centru zonal. Sigur că, istoric vorbind, dezvoltarea Transilvaniei nu are legătură doar cu integrarea sa în spaţiul economic austro-ungar, ci şi cu contactele sale economice cu spaţiul românesc, dar, pe fondul situaţiei actuale, relaţiile cu Vestul tind să se refacă, deşi nu neapărat şi imediat în detrimentul celor interne.

Centralismul excesiv promovat de guverne democratice nu poate controla mereu gradul de neregularitate şi fragmentare a sistemului, nu poate impune şi inventa la infinit sincretisme în pretexte străvezii şi contradicţii simultane. Centralismul democratic şi politica regională sînt greu compatibile şi chiar periculoase în democraţiile pluraliste. Centralismul, birocraţia centrală, administraţia concentrată într-un singur punct conduc inevitabil la un dezechilibru între forţele centripetă şi centrifugă. Coeficientul cu care creşte forţa din inte-

rior, deşi este iniţial maxim, se diminuează în timp, în favoarea forţei care „fuge" spre exterior. De aceea fragmentarea sistemelor se produce fie pentru că se consideră că descentralizarea sistemului îi permite acestuia să avanseze cu mai multă eficienţă spre atingerea obiectivelor sale, fie pentru că membrii subsistemelor sale devin tot mai sensibili la diferenţele ce există între ele. Rosenau observa că, în primul caz, descentralizarea progresează prin procese formale şi legale ce îi acordă recunoaştere oficială. În cel de-al doilea, ea se produce prin procedee neformale şi diferite de la caz la caz, ce pot să nu fie nici planificate şi nici confirmate. În ambele cazuri, fie că asemenea schimbări apar dintr-o planificare a sistemului sau din iniţiative ale subsistemelor, ele duc la o mişcare de „înclinaţie spre subgrupuri" care este opusă „înclinaţiei spre statul naţional", fiindcă înclinaţia spre statul naţional sugerează o mişcare convergentă în jurul valorilor sistemelor integrale, iar înclinaţia spre subgrupuri implică o convergenţă în jurul subsistemelor.[13] Înclinaţia spre subgrupuri este un concept care defineşte desprinderea uneia sau mai multor părţi componente din orice colectivitate: naţiune, partid politic, mişcare de opoziţie etc. Iar în acest context definiţiile convenţionale ale naţiunii se reformulează pentru a se potrivi oricărui subgrup şi păstrării fundamentelor acestuia în orice epocă istorică: naţiunea ca o *„comunitate limită"* este *„cea mai largă comunitate care, atunci cînd situaţia este limita, dirijează în mod efectiv loialitatea oamenilor neţinînd cont nici de pretenţiile comunităţilor mai mici din cadrul său nici de ale celor care o traversează sau care ar avea posibilitatea să o înglobeze într-o societate mai mare"*[14].

Desfiinţarea „alterităţii" în acest fel ar continua procesul de omogenizare început cu cîteva decenii în urmă, deşi tendinţa de formare a subgrupurilor, accentuată în zonele în care există minorităţi etnice şi în cele în care dinamica economică este în creştere, nu poate fi modificată în condiţiile în care identitatea etnică nu este integrată unei identităţi mai cuprinzătoare şi mai tolerante, de natură politică — şi în condiţiile unor dezechilibre economice tot mai accentuate.

Descentralizarea — condiţie a suveranităţii

Suveranitatea şi unitatea statului pot fi menţinute fără probleme doar continuînd reformele economice şi democratizarea instituţională, inclusiv prin delegarea puterii autorităţilor locale şi eliminarea controlului politic asupra administraţiei. Autonomia locală presupune recunoaşterea de către stat a existenţei, distinct de interesele publice statale, a unor interese publice locale, precum şi a capacităţii colectivităţilor locale de a-şi satisface prin mijloace proprii aceste interese. Se pot distinge astfel patru atribute ale autonomiei locale: i) capacitatea sa juridică — colectivităţile locale sînt subiecte de drept public, investite cu putere de comandă, care exercită puterea publică; ii) aspectul instituţional — colectivităţile locale aleg, prin vot universal direct, un organ admi-

nistrativ cu caracter deliberativ, care dispune de o componenţă executivă, fie aleasă direct, fie indirect, de organul deliberativ; iii) capacitatea decizională — autorităţile administrative alese ale colectivităţilor locale au dreptul de a lua decizii pentru definirea şi satisfacerea intereselor publice locale, şi pot cere consultarea cetăţenilor în anumite probleme prin referendum; iv) capacitatea financiară şi patrimonială — autorităţile locale trebuie să dispună de mijloacele materiale şi financiare necesare realizării deciziilor luate şi deci satisfacerii interesului public, în special prin dreptul de a avea un domeniu public local şi dreptul de a institui impozite şi taxe locale. Principiul subsidiarităţii, care se aplică pentru o descentralizare reală, nu funcţionează în România, fiindcă statul omniprezent se teme să aplice normele autonomiei locale, fie şi numai la nivel intern. Discursul politic motivează această situaţie prin „pericolul secesionist" punînd în argumentaţie alături, descentralizarea de federalizare şi de mecanismul conspirativ care urmăreşte segregaţia. Demontarea acestei prejudecăţi nu face parte din acţiunile politice ale partidelor aflate la putere — cu excepţia UDMR — care şi din acest motiv este privit ca o forţă destabilizatoare. Etnocentrismul manifestat de politicienii români este adesea premeditat, clamînd pretextul obligaţiei politice, dar cu vădită destinaţie electorală. Nici măcar liberalii nu s-au simţit obligaţi să explice că descentralizarea este un proces care poate funcţiona numai în cazul statului unitar (pentru că statul federal nu mai are nevoie de descentralizare de vreme ce el nu este centralizat) şi că pericolul descentralizării este o invenţie a naţionaliştilor de toate culorile şi formele întrucît subsidiaritatea presupune în paralel un mecanism de control al autonomiei locale.

Subiecte oculte şi ocultate sau despre regionalism şi federalism în România contemporană

În România nu are loc o dezbatere serioasă pe marginea descentralizării, regionalizării, autonomiei locale. Orice tentativă de acest fel este transferată în registru politic şi mascată în discursuri patriotice. Chiar şi preşedintele Constantinescu a intrat în panică de îndată ce s-a deschis discuţia, teoretică, despre federalizare, pronunţîndu-se în legătură cu opiniile unei persoane private (care se bucură de oarecare notorietate, Eva Maria Barki, căreia în vremea guvernării trecute i se ridicase dreptul de a călători în România) şi declarînd că părerile doamnei Barki reprezintă „propagandă anticonstituţională" şi cerînd guvernului român să notifice pe canale diplomatice guvernului austriac acest lucru[15]. Şeful statului a anunţat astfel că îl va contacta în scris pe omologul său austriac pentru a-l informa în legătură cu „situaţia creată". În plus, preşedintele a cerut organelor de justiţie româneşti să aplice legea în cazul persoanelor care încalcă prevederile constituţionale, prevederi ce interzic printre altele „incitarea la separatism teritorial". Preşedintele Constantinescu are probabil motive să aducă la cunoştinta opiniei publice îngrijorările sale, dar, atunci cînd o face, ar trebui să aibă argumente mai consistente decît cele ale comparaţiei cu Kosovo[16].

Şeful statului pune pe acelaşi palier dreptul la opinie cu „incitarea la separatism teritorial", ca şi cum ne-ar oferi o criptogramă pe care nu ştim cum să o interpretăm, ca formă sau ca fond. Indiferent cum am lua-o, demersul preşedintelui provoacă, însă, mirare şi surprindere, putînd fi decodificat nu doar în perspectivă conjuncturală, ci şi programatică. Dezbaterile în jurul subiectelor legate de regionalizare sau federalizare ar trebui să incite, fără să inflameze, să demonstreze, fără să descalifice. Exclusivismul ideologic, patriotic şi intelectual practicat la toate nivelurile aduce în prim plan un discurs oficial unic prin taxarea opiniilor diferite drept manifestări secesioniste sau antipatriotice.

Recursul la istorie demonstrează existenţa tradiţiei ideii federaliste la români şi legătura sa cu proiectul unităţii statale. Nicolae Bălcescu şi Dumitru Brătianu au fost cuceriţi de Mazzini care la mijlocul secolului trecut făcea planuri pentru înfăptuirea unei Europe federale democrate şi republicane, avînd la bază statul naţional. Ideea unităţii poporului român, pan-românismul cum îl numea Bălcescu, era scopul tuturor planurilor de federalizare la care ar fi urmat să participe teritoriile româneşti. *„Pacea nu se va putea stabili în regiunea Dunării de Jos,* spunea Bălcescu, *dacă nu se va întemeia o federaţie bazată pe principiul egalităţii naţionalităţilor conlocuitoare. Trebuie recunoscute trei naţiuni de sine stătătoare: cea maghiară, cea iugoslavă, cuprinzînd pe croaţi, dalmaţi, sloveni şi sîrbi, şi cea română, cuprinzînd pe românii din Transilvania, Banat, Ungaria, la care se vor adăuga românii din celelalte provincii româneşti. Determinarea teritoriului se va face pe cale plebiscitară, urmîndu-se indicaţiile majorităţii".*[17] În secolul al XIX-lea au existat numeroase formule de federaţii şi confederaţii din care românii urmau să facă parte, multe dintre ele fiind propuneri ale reprezentanţilor români pentru federaţii româno-maghiare, ca posibile rezolvări ale problemei naţionale în teritoriile din Transilvania şi Ungaria locuite de români. Dumitru Brătianu şi Simion Bărnuţiu au fost principalii adepţi ai acestei formule. Ion Maiorescu susţine un proiect de dimensiunea celor gîndite de Mazzini, şi propune Dietei din Frankfurt, la 1848, crearea unei federaţii dunărene care să cuprindă spaţiul dintre Marea Baltică şi Marea Neagră incluzîndu-i şi pe români şi pe unguri, totul sub conducerea Germaniei: *„O astfel de Ungarie,* explica Maiorescu, *legată prin alianţă ofensivă şi defensivă cu România, alipite amîndouă de Germania printr-o legătură de stat, înlătură pericolul panslavismului, asigură Răsăritul Europei şi cîştigă Germaniei o influenţă necesară ce i se cuvine pînă la Marea Neagră"*[18] Cel care a produs cel mai laborios, dar şi cel mai realist, proiect federalist este Aurel Popovici, care era convins că rezolvarea problemei naţionale a românilor din afara graniţelor regatului este posibilă numai în cadrul unui Imperiu Habsburgic federalizat.

În căutarea soluţiilor pentru unitatea naţională, ideile federaliste au jucat un rol pozitiv, chiar dacă nu determinant. Toate proiectele de acest fel au avut ca punct de plecare Transilvania, şi probabil că acesta este motivul care îi sperie

astăzi pe politicienii de toate culorile, care oglindesc invers situaţia de acum 150 de ani, gîndind că maghiarii ar avea aceleaşi motive ca românii Transilvaniei de la mijlocul veacului trecut de a face proiecte federaliste. Pornind, însă, de la această premisă, autorităţile de la Bucureşti ar trebui să ofere minorităţii toate drepturile de care aceasta are nevoie pentru a se simţi la ea acasă.

Neglijarea unei minorităţi importante, cum este cea a maghiarilor din România, menţinerea unei organizări administrative excesiv de centralizate, refuzarea principiului subsidiarităţii, a autonomiei administrative şi financiare, abordarea superficială a relaţiei centru-periferie creează premisele unei agende secesioniste pe fondul unor dezechilibre economice şi sociale din ce în ce mai accentuate. ❑

NOTE

1. Ion Iliescu în *conferinţa de presă* din 23 februarie 1993.
2. Adrian Nastase, *declaraţie* făcută în cadrul simpozionului Asociaţiei de Drept Internaţional ADIRI, 18 februarie 1993.
3. Cartea Verde — Politica de dezvoltare regională în România, editată de Guvernul României şi Comisia Europeană prin Programul PHARE, Bucureşti, 1997.
4. Indicele global al dezvoltării cu care se operează în Cartea Verde a fost calculat pe baza agregării unui număr de 17 indicatori: economie (PIB, rata şomajului), infrastructură (drumuri, căi ferate, telefoane, paturi de spital, şcoli, cantitate de apă potabilă distribuită, procentul locuinţelor racordate la sistemele de distribuţie a apei), demografie (presiune umană, migraţie netă, indicele vitalităţii demografice), urbanizare (procentul populaţiei urbane, standardul vieţii familiale cu număr de autoturisme la 1000 de locuitori), educaţie, migraţie extrajudeţeană, rata mortalităţii infantile.
5. Anton A. Bebler, *A doua prăbuşire a Iugoslaviei şi federalismul*, în **Altera**, nr.8, 1998.
6. ibid.
7. Paul Hirst, **Associative Democracy, New Forms of Economic and Social Guvernance**, Polity Press, 1994.
8. Joseph Rothschild, **Etnopolitica — Ethnopolitics**, New York, Columbia University Press, 1983.
9. Hurst Hannum, **Autonomy, Sovereignity and Self-Determination: the Accomodation of Conflicting Rights**, University of Pensilvania Press, Philadelphia, 1990.
10. James N. Rosenau, **Turbulenţa în politica mondială — o teorie a schimbării şi continuităţii**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994.
11. Dumitru Sandu, **Sociologia tranziţiei — valori şi tipuri sociale în România**, Editura Staff, Bucuresti, 1996.
12. Karl Deutsch, **Nationalism and Social Comunications**, MIT Press Cambridge, Mass, 1966.
13. ibid., p. 10.
14. Rupert Emerson, **From Empire to Nation**, Cambridge, Harward University Press, 1960.
15. *Comunicat* al biroului de presă al Preşedinţiei, 28 septembrie 1998.
16. Într-o *declaraţie* făcută pentru CNN International pe 17 iulie 1998, Emil Constaninescu spunea că *„în România situaţia este asemănătoare cu cea din Kosovo privind concentrarea unei populaţii a minorităţilor"*.

17. George Ciorănescu, **Românii şi ideea federalistă**, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996

18. ibid.

*

Sabina FATI, specializată în ştiinţe politice, este jurnalistă din 1995 şi corespondentă a secţiei române a postului de radio Europa Liberă; de asemenea, colaboratoare constantă la Curentul, Sfera Politicii şi Politica Externă. Co-preşedintă a grupului interdisciplinar TAC-TIC, axat pe probleme de securitate şi naţionalism.

Regionalismul în Italia

Anna Bull

Introducere

Problema regională italiană este una triplă. Este important să facem distincția între regiuni ca entități administrative, între politicile regionale, inclusiv cele de dezvoltare regională, și regionalism/federalism ca mișcare politică și curent de gîndire. Încă de la Unificare, toate acestea trei au jucat în Italia un rol în conturarea politicilor naționale și locale chiar dacă în perioade diferite și cu destine diferite. Într-adevăr, abia în anii din urmă aceste aspecte diferite ale regionalismului s-au intersectat profund și au ieșit în evidență concomitent, catalizatorul în acest sens fiind formarea noilor „Ligi" politice cu orientare regională.

Problemele care se desprind din problema regională italiană sînt multiple. În primul rînd, în ce privește regiunile în sine, principala problemă la vremea Unificării a fost dacă să se introducă un sistem administrativ centralizat sau unul descentralizat. În pofida presiunilor exercitate asupra guvernului de unii susținători ai statului federal, nu s-a pus serios întrebarea dacă să se garanteze autonomia regiunilor sau să se ia măsuri în sensul devoluției administrative a puterii. În contrast, problema a suferit între timp mutații majore, pendulînd în momentul de față între a introduce un sistem federal de guvernare și a acorda regiunilor puteri fiscale și administrative suplimentare și într-un grad semnificativ, ca, de pildă, dreptul de a impune taxe proprii.

În al doilea rînd, în ce privește regionalismul/federalismul ca și curent de opinie capabil să influențeze politica partidelor, la vremea Risorgimento-ului problema a fost cum să se reconcilieze și să se integreze mai bine popoare și culturi atît de numeroase și de diferite. Astăzi, după mai bine de 130 de ani de unitate politică, s-a realizat un grad mult mai mare de omogenitate, însă din punctul de vedere al dezvoltării socio-economice (iar de curînd, și din punctul de vedere al comportamentului politic) țara pare să fie divizată în trei „blocuri" interregionale —

Nordul, Centrul şi Sudul. Federalismul a reînviat în mare măsură datorită în primul rînd apariţiei şi succesului înregistrat de partidul Liga Nordului, şi şi-a lăsat amprenta în vremea din urmă asupra tuturor marilor partide politice, în pofida unei anume nesiguranţe, precum şi a dezacordului în ce priveşte sensul termenului.

În al treilea rînd, în ce priveşte politicile regionale şi dezvoltarea regională, la începutul secolului problema era cum să se realizeze distribuirea resurselor în favoarea regiunilor mai sărace şi mai slab dezvoltate ale Italiei, respectiv Sudul. Nordul şi-a atras criticile pentru secătuirea resurselor Sudului printr-un sistem injust de impozitare şi prin cheltuirea unei proporţii mai mari din fondurile publice tocmai aici, în Nordul afluent. După cel de al doilea război mondial problema s-a pus din alt unghi, şi anume în ce fel să se promoveze dezvoltarea Sudului prin canalizarea unor fonduri de stat rezervate anume pentru aceasta. Astăzi problema o constituie însăşi ideea de dezvoltare regională finanţată de stat.

Pentru ca cititorul să poată urmări evoluţia istorică a acestor trei aspecte ale regionalismului italian, începînd cu Unificarea şi pînă în anii optezeci ai secolului nostru, am să le abordez pentru început separat. Referindu-mă însă la Italia de astăzi, voi aborda regionalismul ca pe o unică problemă, chiar dacă cu faţete multiple, deoarece, după cum am menţionat mai devreme, toate aceste aspecte au devenit inextricabil legate.

Vedere istorică

Sistemul regional şi perioada Unificării

Guvernul italian a fost confruntat la vremea Unificării cu dilema alegerii între centralizarea şi descentralizarea administrativă. În acele zile „piemontizarea", adică extinderea pripită a legislaţiei piemonteze asupra nou anexatelor regiuni italiene, a stîrnit resentimente atît în Nord cît şi în Sud, deşi poate nu în aceeaşi măsură. Piemontezii şi lombarzii reprezentau popoare diferite, cu experienţe politico-istorice profund diferite, şi tot aşa erau toscanii, emilienii, sicilienii, napolitanii, etc. Numai 2,5% din populaţie cunoştea limba italiană la vremea Unificării, o cifră în care sînt incluşi toscanii, pe al căror dialect se bazează limba naţională (De Mauro, 1963, p.43).

Diversitatea regiunilor din componenţa Italiei precum şi resentimentul tot mai mare faţă de piemontizare l-au convins pe Cavour, precum şi pe mulţi alţi lideri politici italieni, de necesitatea garantării unui anumit grad de devoluţie. Cavour însuşi era un adept al descentralizării, deşi, în formularea lui Mack Smith, *„abia dacă avea vreme să ia hotărîri"* (Mack Smith, 1968, p. 341). În acest caz, ca şi în altele, guvernele liberale ale Italiei au avut într-adevăr anumite idealuri, dar, confruntate fiind cu realitatea societăţii şi politicii italiene, au fost silite să introducă în practică lucruri total diferite.

În 1861 a fost elaborată o schemă de devoluţie regională, Legea Farini-Minghetti, care a fost aprobată în unanimitate de cabinet, dar care a fost mai

tîrziu retrasă cînd a devenit evident că forţe centrifuge, mai ales în sudul Italiei, puteau periclita regatul de curînd unificat. Cavour însuşi şi-a schimbat atitudinea după Unificare, cu puţin înainte de moartea sa din iunie 1861 *„cu toate că a continuat să denunţe centralismul ca neliberal, costisitor şi ineficient, el a fost obligat să îşi schimbe opiniile cînd a sesizat pericolul dezintegrării Italiei dacă nu se impunea rapid un sistem adminstrativ uniform în întregul regat"* (Mack Smith, 1985, p. 263)

Prioritatea clasei conducătoare italiene a vremii a constituit-o modalitatea de „armonizare" a diferenţelor regionale. În acest context, atît susţinătorii statului centralizat cît şi ai celui federal (vezi mai jos subcapitolul „Regionalismul ca mişcare politică şi curent de gîndire") aveau acelaşi obiectiv, diferenţiindu-se însă în ceea ce priveşte modul de atingere a acestui obiectiv: fie „de sus", adică prin impunerea unui aparat de stat uniform şi centralizat, fie „de jos", adică printr-un proces lent de amalgamare şi eliminare treptată a diferenţelor locale/regionale. Faptul că a fost adoptată soluţia centralizării de sus trebuie perceput ca o măsură a slăbiciunii burgheziei agrare şi industriale italiene, care constituise forţa motrice din spatele Unificării, şi a incapacităţii ei de a-şi cîştiga supremaţia politică şi culturală asupra societăţii în ansamblu.

Astfel, în locul proiectului de lege Farini-Minghetti, Guvernul a adoptat în 1865 o lege (Legea N. 2248) care introducea un sistem prefectorial rigid, în linia celui napoleonic. Prefectul a devenit reprezentantul puterii executive la nivel local şi provincial, cu o largă autoritate în numeroase domenii printre care se numărau educaţia, legea şi ordinea, administraţia şi justiţia.

Constituirea regiunilor

Descentralizarea administrativă nu a mai fost luată serios în considerare pînă la sfîrşitul celui de al doilea război mondial. Unul dintre motivele acestei reconsiderări a fost părerea unanim împărtăşită că ascensiunea fascismului fusese facilitată de caracterul centralist al statului liberal italian şi că o împărţire mai echilibrată a puterii ar putea preveni revenirea la soluţia autoritară. Un alt motiv puternic l-a constituit climatul reformator prevalent după război, care a condus la un consens larg potrivit căruia reconstrucţia sistemului politic italian trebuia să aibă loc într-o nouă linie democratică, iar nu să fie remodelat potrivit unor instituţii liberale anterioare perioadei fasciste.

În ciuda acestor aspiraţii comune ale partidelor antifasciste, nu a existat o convergenţă în problema autonomiei regionale. Partidele socialiste şi comuniste, mai ales, erau suspicioase faţă de orice formă de federalism care ar fi promovat la periferie tendinţe politice reacţionare; în această privinţă, partidele de stînga au manifestat doar o apreciere limitată faţă de potenţialul inovator al unui sistem politic regional (Ragioneri, 1976, p. 2481).

Rezultatul final a fost acela că constituţia italiană, elaborată în 1947 şi în vigoare oficial de la 1 ianuarie 1948, a definit regiunile ca entităţi administrative deţinînd puteri legislative limitate într-o serie de domenii precum poliţia, asistenţa sanitară, planificarea urbană, turismul, transportul local şi comunicaţiile, lucrările publice, agricultura şi fondul forestier. Regiunilor le-a fost refuzată responsabilitatea legislativă „primară", adică autoritatea de a legifera independent de stat şi le-a fost atribuită doar responsabilitate legislativă „concurentă" sau „subsidiară", cu alte cuvinte, autoritatea de a formula iniţiative legislative fie complementare, fie în cadrul deja existent al legislaţiei naţionale. Constituţia de la 1948 stabilea crearea a 20 de regiuni, din care cinci urmau să se bucure de „autonomie (sau „statut", echivalentul unei constituţii regionale) specială", iar celelalte 15 de „autonomie (sau statut) obişnuită".

În acest domeniu, ca şi în altele, constituţia italiană nu a fost aplicată timp de cîţiva ani. Statutele a patru din cele cinci regiuni speciale (Sicilia, Sardinia, Valle d'Aosta şi Trentino Alto Adige) au fost aprobate în februarie 1948; cea de a cincea regiune specială, Friuli-Veneţia Giulia, a fost creată în 1963. Au existat motive politice specifice pe baza cărora aceste regiuni s-au bucurat de un tratament favorabil, şi anume faptul că în componenţa lor se aflau minorităţi etnice semnificative (cele trei nordice) ori că manifestaseră tendinţe separatiste (Sicilia şi Sardinia).

Regiunile „obişnuite" au trebuit să aştepte pînă în anii şaptezeci, în ciuda schimbării de atitudine a partidelor de stînga faţă de descentralizare după ce fuseseră excluse de la guvernare în 1947 şi după înfrîngerea suferită în alegerile generale din 1948, cînd a ajuns la putere Partidul Democrat Creştin (Democrazia Cristiana, sau DC) care nu avea nicidecum intenţia de a consolida Partidul Comunist (Partito Comunista, sau PCI) în bastioanele regionale pe care acesta le deţinea în centrul Italiei. Nu a existat însă nici o voinţă puternică de descentralizare din partea societăţii italiene. Potrivit lui Nanetti, *„aceasta era o societate cu un număr restrîns de elite ale căror interese politice şi economice erau bine servite de luarea deciziilor de instituţii centralizate (...) Aceste revendicări (de guvernare regională) au trebuit să aştepte pînă la evenimentele politice şi schimbările sociale şi economice din anii şaizeci"* (Nanetti, 1988, p. 80).

Mulţumită acestor schimbări şi, mai presus de toate, mulţumită dezvoltării unei societăţi tot mai pluraliste odată cu apariţia unor noi grupuri de interese şi sociale, asociată cu succesul politic al partidelor de stînga, în întreaga ţară a crescut presiunea pentru destrămarea monopolului de putere politică al creştin-democraţilor şi pentru un grad de devoluţie a puterii. Crearea în 1972 a regiunilor a fost garantată de primul ministru din acea vreme, Andreotti, ca răspuns la aceste noi presiuni politice şi sociale. S-au exprimat la acea vreme mari speranţe cu privire la efectul regenerator pe care urma să îl aibă descentralizarea administrativă asupra sistemului de guvernare italian, care se arătase pînă atunci

incapabil să implementeze reforme radicale care să țină pasul cu industrializarea rapidă a țării. Totuși, s-au făcut auzite anumite apeluri la prudență. Earle rezuma diferitele reacții la experimentul regional din anii șaptezeci în felul următor: *„În cel mai bun caz, acesta poate aduce o nouă vigoare și o mai mare democrație directă în mașinăria guvernării, jucînd rolul unui vehicol al progresului și al îmbogățirii vieții la toate nivelele ei. În cel mai rău caz, el poate introduce un nivel parazitar de proastă administrare între guvernarea centrală și cele nouăzeci și patru de provincii, sporind oportunitățile pentru clientelism, intrigă și corupție"* (Earle, 1974, p. 90). După cum vom vedea în cele ce urmează, ambele profeții s-au dovedit corecte.

Regiunile din 1970 și pînă astăzi

În anii șaptezeci au fost adoptate o serie de legi în scopul creării unui sistem regional. Decretele din 1972 au urmat alegerilor regionale din 1970 care garantaseră regiunilor puteri limitate. Legea 342 din 1975 acorda regiunilor largi puteri în cadrul constituțional (în consecință, nu o autoritate legislativă primară). Cele 616 decrete din 1977 *„au instituționalizat regiunile ca centre reale de elaborare de politici"* (Nanetti, 1988, p. 81). Prin aceste decrete, regiunile dobîndeaucontrolul asupra a 25% din întregul buget național (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1985, p. 80). Trebuie remarcat totuși că, potrivit articolului 119 al Constituției, regiunile se bucură de *„autonomie financiară în formele și în cadrul limitelor prescrise de legile republicii, acestea din urmă coordonînd-o cu finanțele statului, provinciilor și comunelor"*. Interpretarea predominantă a articolului 119 a fost întotdeauna aceea că autonomia financiară a celor 15 regiuni obișnuite este foarte limitată de vreme ce ele nu pot impune noi taxe ori reglementa impunerea ori distribuirea taxelor deja existente. Astfel „autonomia financiară" atribuită regiunilor prin articolul 119 constă în principal în autonomia de a-și administra direct veniturile fixate de stat. O mai mare autonomie financiară este atribuită celor cinci regiuni cu statut special, deși numai în cazuri excepționale au acestea puterea de a impune propriile lor taxe.

În ce privește guvernul regional, articolul 121 din Constituție prevede că *„organele regiunii sînt consiliul, junta și președintele"*, ale căror funcții corespund în linii mari celor ale Parlamentului, ale Guvernului și ale Președintelui Republicii. Consiliul este compus din 30 pînă la 80 de consilieri și deține responsabilități legislative, regulatoare și administrative, precum și funcții de control politic asupra juntei și președintelui și, de asemenea, asupra politicilor regiunii. Junta constituie puterea legislativă și este aleasă de către consiliu în timp ce președintele, ales și el de către consiliu, este concomitent reprezentantul regiunii și președintele juntei. Consiliile aprobă statutele regiunilor, acțiune care necesită o majoritate absolută și trebuie să fie aprobată de Parlament prin lege. Statutele reglementează organizarea internă a regiunii, inclusiv

componenţa juntei şi sistemul de alegere a juntei şi a preşedintelui său. Ele reglementează, de asemenea, relaţiile dintre diferitele organe guvernamentale regionale şi funcţiile acestora. Statutele regionale nu pot totuşi reglementa sau modifica tipul sau numărul organelor guvernamentale regionale, funcţiile acestor organe, sistemul electoral în baza căruia sînt aleşi consilierii sau extinderea teritoriului unei regiuni. Statutele conţin de asemenea prevederi referitoare la iniţiativele legislative populare şi referendumurile regionale.

La nivelul inferior regiunilor, descentralizarea administrativă rămîne la latitudinea provinciilor şi comunelor. Provinciile au devenit, după crearea regiunilor, instituţii destul de hibride deoarece multe din puterile lor s-au pierdut. Mulţi experţi au fost în favoarea desfiinţării provinciilor, însă o lege de dată recentă, votată de Parlament în 1991, le-a păstrat ca entităţi administrative (vezi mai jos). Comunele sînt singurele organe teritoriale care au preexistat Unificării Italiei şi, într-adevăr, Constituţia pur şi simplu le-a acordat recunoaşterea oficială, netrebuind să le creeze *ex novo*.

De la crearea regiunilor, principalele două arii de litigiu şi ambiguitate au fost tocmai relaţiile şi sferele respective de influenţă dintre regiuni şi stat pe de o parte, şi regiuni şi celelalte nivele de guvernare locală (provinciile şi comunele) pe de altă parte (Cammelli, 1990). În ce priveşte relaţia regiune–statl, principala limitare a autonomiei regionale o constituie puterea guvernului de a contesta constituţionalitatea unei legi regionale. Guvernul poate invita consiliul regional să reconsidere orice lege pe care acesta din urmă a votat-o; o astfel de lege poate fi reaprobată de consiliu cu condiţia să întrunească nu o majoritate simplă, ci una absolută a consilierilor. După aceasta, guvernul central are la dispoziţie 15 zile pentru a face apel la Curtea Constituţională. În acelaşi chip, regiunile înseşi pot recurge la Curte împotriva statului dacă socotesc că acesta le încalcă funcţiile.

Au existat numeroase cazuri supuse atenţiei Curţii Constituţionale de cînd au început să funcţioneze regiunile. Tendinţa iniţială a Curţii a fost de a da verdicte în favoarea statului, în anii şaptezeci atitudinea adoptată de regiuni fiind, de aceea, de a găsi o cale de compromis cu statul şi de a evita recursul la Curte de teama orientării antiregionale a acestei instituţii (Rodota, 1986, p. 91). În deceniul următor atitudinea Curţii faţă de regiuni a devenit mult mai pozitivă. În acelaşi deceniu, a crescut considerabil autonomia regiunilor în raport cu statul, astfel că această problemă nu mai poate fi tratată ca o problemă centrală; ea a fost înlocuită mai degrabă de lupta dintre guvernarea regională şi cea locală (Putnam, 1993, p. 46).

Au găsit regiunile susţinerea populară? Au reţinut ele atenţia şi au prins rădăcini? Aceste întrebări trebuie cîntărite alături de îndoiala care planează asupra prestaţiei regiunilor, care a ieşit tot mai mult în evidenţă de la soluţionarea problemei relaţiilor dintre stat şi regiuni. Întrebările formulate mai sus, popularitatea sau nepopularitatea de care se bucură regiunile şi prestaţia lor, sînt strîns legate deoarece este necesar ca noile instituţii să aibă un impact pozitiv

asupra societății în care ele funcționează pentru a putea prinde rădăcini și pentru a atrage sprijinul populației.

În opinia lui Hine, prestația practică a regiunilor este decepționantă în măsura în care ele au devenit parte integrantă a sistemului politic și s-au aliniat ele însele „partidocrației". *„Partidele acționează ca niște canale prin care regiunile și liderii partidelor regionale pot exercita presiuni asupra centrului"* (Hine, 1993, p. 271). De pildă, în pofida autonomiei lor financiare limitate, regiunile au operat deficite mari în anii optzeci mizînd pe faptul că centrul, și contribuabilii naționali, au să le scoată basma curată, ceea ce s-a și întîmplat de obicei. Din acest punct de vedere prezicerea pesimistă potrivit căreia regiunile vor adăuga încă un strat corpului politic italian clientelar poate fi socotită a fi fost corectă. La începutul anilor nouăzeci, un scandal de corupție, cunoscut sub numele de „Tangentopoli" (de la cuvîntul „tangente" care înseamnă o reducere plătită de companii publice și private partidelor politice în schimbul contractelor publice și a unui tratament favorizant), a implicat multe executive locale și regionale din întreaga Italie. Scandalul a fost dezvăluit în Milano, dar s-a extins rapid în alte părți ale Italiei, implicînd toate partidele politice importante, mai ales creștin-democrații și socialiștii (Partito Socialista, sau PSI). În vreme ce scandalurile de acest fel fuseseră anterior asociate deseori cu politica de partid și cu intervenția statului în Sud, Tangentopoli părea să fi unit întreaga Italie pe baza proastei funcționări.

Dincolo și deasupra aspectului clientelar tipic pînă nu demult politicii italiene de la toate nivelurile, se pot distinge două grupuri diferite de regiuni atît din punctul de vedere al performanțelor lor practice, cît și al aprecierii populare de care se bucură. Numeroase studii au pus în lumină performanța net superioară a regiunilor din centru și nord în comparație cu cele din sud (Leonardi, Nanetti &Putnam, 1985; Putnam, 1993). Percepția italienilor în ce privește performanțele guvernărilor locale și regionale variază contrastant, reflectînd cu acuratețe această diviziune geografică. Italienii din nord și centru sînt în general mulțumiți de guvernările lor locale și regionale și își exprimă nemulțumirea față de guvernul central; în contrast, italienii din sud sînt nemulțumiți de toate nivelele de guvernămînt, pe care le socotesc ineficiente și corupte (Putnam, 1993, pp. 54-56). Motivele sînt variate și au fost detectate în nivelele diferite de dezvoltare economică, distribuția inegală a resurselor, tradiții istorice și, de curînd, grade diferite ale „spiritului civic", evaluat în termenii participării în asociațiile politice și democratice, încredere și solidaritate, valori comunitare și egalitate politică (Putnam, 1993, pp. 86-120).

Deoarece aceste probleme privesc mai degrabă cultura politică și socială a diferitelor regiuni ale Italiei decît sistemul regional în sine și readuc în discuție proeminența „problemei sudului" italian, ele vor fi discutate în detaliu în cele ce urmează dimpreună cu noile mișcări politice regionaliste și abordările politicilor regionale și dezvoltării regionale.

Regionalismul ca mişcare politică şi curent de gîndire

Mişcarea federalistă în timpul Unificării

Strict vorbind, nu se poate vorbi de o mişcare politică federalistă în timpul Unificării. Cei doi mari lideri politici ai Risorgimento-ului italian, Cavour şi Mazzini, au fost ambii antifederalişti, deşi erau în favoarea unui anumit grad de devoluţie a puterii. Au existat totuşi diferiţi gînditori federalişti cu mai multă sau mai puţină influenţă în cercurile elitei culturale şi politice, chiar dacă nu şi în rîndul populaţiei. Între aceştia trebuie menţionaţi Carlo Cattaneo (1801-1869) şi Giuseppe Ferrari (1811-1876), amîndoi din Lombardia. Cel dintîi era un liberal radical, care punea libertatea individuală mai presus de naţionalism şi respectul pentru diversităţile locale/regionale mai presus de necesitatea unui stat puternic, centralizat. Înainte de 1848 Cattaneo a fost dispus să accepte autoguvernarea Lombardiei în cadrul Imperiului Austriac (Mack Smith, 1968, p.92) şi, chiar şi după această dată, s-a arătat mult mai preocupat de abolirea barierelor comerciale existente între diferitele state regionale ale Italiei decît de unitatea naţională. Cattaneo nu era lider politic, iar influenţa lui asupra societăţii şi politicii italiene a rămas una limitată, cu toate că în Lombardia era o figură populară. În chip asemănător, Ferrari era un intelectual şi filosof care a rămas la marginea politicii active. Şi el a susţinut o Italie federală argumentînd că *„istoria noastră respinge posibilitatea sau dezirabilitatea transformării noastre într-o naţiune unitară; pe de altă parte, un sistem federal va deschide posibilitatea de a atinge ţinte foarte înalte (...) Putem privi federalismul ca pe forma cea mai pură de guvernare constituţională, fondînd libertatea pe un pact scris, pe o multitudine de adunări, pe inviolabilitatea tuturor frontierelor interne, şi pe solemnitatea Parlamentului său central"* (Discurs în Parlament, 8 octombrie 1860).

Vincenzo Gioberti (1801-1852), piemontez, a susţinut o uniune federală sub egidă papală, un proiect care s-a destrămat în momentul în care Papa Pius al IX-lea s-a întors împotriva liberalismului şi a cauzei Unificării Naţionale după Revoluţia din 1848-49. Gioberti a înţeles foarte bine că nu exista un popor italian şi că el trebuia creat luîndu-se în considerare diviziunile existente din cadrul *„guvernării, legislaţiei, instituţiilor, folclorului, obiceiurilor şi tradiţiilor"*. În acest context, el socotea crearea unui stat unitar unic fie o nebunie, fie, în cazul în care ar fi fost impusă cu forţa, un act criminal.

După cum atrage atenţia Donzelli (1992, p. 6), curentul federalist de gîndire, care poate fi urmărit în timp pînă la tradiţia Risorgimento-ului italian, poate fi definit ca „instrumental ascendent", în sensul de federalism care identifică diferenţe etnice, lingvistice, sociale şi culturale acute în cadrul unui teritoriu capabil să realizeze unitatea naţională. Sistemul federal este văzut în acest context ca un sistem de tranziţie, un instrument care urmează să aducă „armonizarea" şi unificarea reală a componentelor regionale ale unui stat.

Noul federalism

La sfîrşitul anilor optzeci şi începutul anilor nouăzeci, federalismul a devenit strigătul de luptă al Partidului Liga Nordului Italian (Lega Nord). Acesta diferea profund de cel al Risorgimento-ului şi a fost definit (Donzelli, 1992, p. 6) ca „instrumental descendent", în ciuda protestelor Ligii care susţinea că este continuatoarea lui Cattaneo. Prin această formulare, Donzelli făcea referire la aspiraţiile secesioniste ale Ligii şi la convingerea susţinută deschis că Italia de Nord şi Italia de Sud reprezintă două societăţi distincte şi neconvergente care ar trebui să dispună de libertatea de a se separa. Poziţia Ligii presupune respingerea totală a aspiraţiilor părinţilor Italiei de a realiza unitatea totală prin crearea unui popor comun.

În mod paradoxal, revigorarea sentimentelor federaliste/etnice a avut loc într-o vreme în care Italia atinsese un mare grad de omogenitate culturală, chiar şi din punct de vedere lingvistic. Pe lîngă grupurile etnice minoritare, unificarea lingvistică este în momentul de faţă o realitate. Rezultatele ultimului recensămînt indică faptul că italiana este predominantă, deşi dialectele nu au dispărut. Majoritatea cetăţenilor vorbesc atît italiana cît şi un dialect, iar procentul celor care vorbesc numai italiana este în creştere constantă (Lepschy & Lepschy, 1991; Lepschy, Lepschy & Voghera, 1993).

Liga Nordului a apărat cu ardoare folosirea dialectelor şi a cerut provocator ca dialectul „lombard" să fie folosit ca limbă oficială. Totuşi, nu „nostalgia" lingvistică este cea care a catalizat noul federalism, ci, mai degrabă, deteriorarea instituţiilor politice, amploarea crimei organizate, şi uzul sistematic de practici corupte în tranzacţiile din afaceri ce implicau oficialităţi de partid şi de stat care nu fuseseră scoase la lumină de recentul scandal „Tangentopoli".

În ochii Ligii, „sudizarea" statului italian — după cum reiese din emergenţa unui sistem de guvernare clientelar şi corupt — în mare măsură constituie un semn clar că procesul Unificării naţionale, departe de a promova omogenizarea ţării în linia legilor, practicilor, instituţiilor şi economiei „Nordului", a reuşit doar să impună întregii ţări practicile deviante ale „Sudului".

În plus, dezvoltarea socio-economică continuă să rămînă inegală. Divizarea Nord/Sud este, după cum vom vedea, încă extrem de relevantă, dar există diferenţe şi între alte regiuni. În anii şaptezeci, Bagnasco (1977) identifica în termenii structurilor economice şi sociale „trei Italii"— Nord-Vestul industrial, urban şi dominat de firme mari; regiunile centrale şi nord-estice nou dezvoltate, semirurale încă, şi dominate de firme mici; Sudul subdezvoltat. De atunci s-au făcut multe cercetări importante în încercarea de a da o explicaţie motivelor precum şi caracteristicilor aflate la baza fiecărei arii (sau model) de dezvoltare.

Federalismul Ligii, în prezentarea din programul electoral din 1992 al partidului, părea să se fi inspirat direct din descoperirile lui Bagnasco şi ale altor sociologi. Liga susţinea crearea unui stat federal format din trei macro-regiuni sau republici (Nord, Sud şi Centru), fiecare socotită drept omogenă din punct de

vedere socio-economic. Statul federal ar fi responsabil numai de afacerile externe, apărare, justiţie, finanţele generale şi învăţământul superior. Accentul era pus pe crearea Republicii de Nord compusă din Lombardia, Piemont, Veneţia, Liguria Emilia-Romagna şi Toscana, reprezentată în literatura de partid ca cea mai avansată parte a Italiei din punct de vedere social, guvernată şi „oprimată" de sistemul de partid şi de birocraţia statului dominate de Sud.

Punctul de pornire pentru constituirea celor trei regiuni, sau în orice caz a celei de nord care era cea care conta într-adevăr pentru Ligă, a fost, din cîte susţinea aceasta, o procedură constituţională şi oficial legală. Conform articolului 132 al Constituţiei, este legitim să se facă posibilă fuzionarea regiunilor existente prin prevedere constituţională, atîta timp cît aceasta este cerută de un număr de consilii municipale reprezentînd minimum o treime din populaţia interesată, şi cu condiţia ca această propunere să fie aprobată prin referendum de majoritatea populaţiei respective.

Liga Nordului a fost considerată la sfîrşitul anilor optzeci o mişcare protestatară marginală, cu un program extrem de populist, care nu avea să reuşească să creeze breşe în electoratul mai educat şi în cel al clasei de mijloc. Totuşi, această prezicere s-a dovedit falsă. La alegerile administrative din 1990, partidul a obţinut rezultate electorale bune în provinciile nordice, mai ales în Lombardia, apoi surprinzător de bune la alegerile politice generale din 1992, şi a cîştigat peste tot în regiunile nordice la alegerile provinciale şi locale din 1993, dominînd oraşul Milano precum şi numeroase alte oraşe industriale bogate mai mici.

Colapsul înregistrat de Partidul Socialist şi cel Creştin Democrat în urma scandalului Tangentopoli părea să fi creat o nouă divizare a ţării în ce priveşte comportamentul politic, avînd ca posibilă consecinţă o ruptură politică încă şi mai drastică. Totuşi, în 1994, a luat fiinţă un nou partid, Forza Italia, condus de potentatul mass media Silvio Berlusconi, care a reintrodus pe agenda politică unitatea naţională şi chiar naţionalismul. Unitatea naţională era susţinută şi de un alt partid, Alleanza Nazionale, compus mai cu seamă din foşti fascişti. Aceste două partide s-au reunit cu Liga Nordului într-o coaliţie dificilă, Polo delle Liberta, care a format guvernul după alegerile din martie 1994. Cîteva luni mai tîrziu, Liga Nordului şi-a retras sprijinul acordat guvernului. Noi alegeri politice au avut loc în 1996 avînd de această dată ca rezultat formarea unei coaliţii de centru-stînga, Ulivo, care a purces să formeze următorul cabinet. De atunci, Liga Nordului s-a deplasat decisiv spre un secesionism făţiş, în timp ce celelalte partide au pretins că au îmbrăţişat federalismul sub o formă sau alta, nu în ultimul rînd pentru a confisca acest cal de bătaie al Ligii Nordului. Unul din posibilele obstacole pe drumul spre un stat federal rămîne chestiunea diviziunii Nord/Sud. Am să abordez mai profund această problemă în cele ce urmează.

Politică regională şi dezvoltare regională

Problema regională italiană pivotează în jurul subdezvoltării Sudului, atît proiectele de politici regionale, cît şi cele de dezvoltare regională fiind dominate de necesitatea soluţionării acestei diviziuni fundamentale între Nord şi Sud. Prima încercare serioasă de promovare a dezvoltării sociale şi economice în regiune a avut loc în primul deceniu al secolului douăzeci, cînd guverne italiene succesive, conduse la început de Giuseppe Zanardelli şi apoi de Giovanni Giolitti, au pregătit o serie de legi destinate cîtorva regiuni sudice. Italia începuse la acea vreme să se industrializeze (se consideră că prima lansare industrială a ţării a avut loc între 1896 şi 1913). S-au conceput prevederi referitoare la ameliorări agricole, lucrări publice şi structuri de sănătate. În ce priveşte dezvoltarea industrială, oraşul Neapole a fost desemnat drept zonă de creştere industrială, deschizîndu-se în suburbiile sale o nouă uzină siderurgică. Această politică a dat greş în mare măsură, în parte din cauza unei lipse de cultură antreprenorială autohtonă, dar, mai ales, din pricina lipsei de resurse şi a corupţiei: *„aici se află începuturile temelor constante ale politicii italiene din secolul al XX-lea: distribuirea de subvenţii şi patronaj în Sud de către agenţiile centrale de dezvoltare ale statului şi folosirea acestor agenţii pentru atragerea de sprijin politic"* (Clark, 1983, p. 133).

În anii cincizeci, statul italian a făcut o încercare mult mai hotărîtă de a dezvolta economia Sudului. În august 1950, a fost votată Legea de constituire a Cassa per Opere Straordinarie di Pubblico Interesse nell'Italia Meridionale, cunoscută mai bine sub numele de Cassa per il Mezzogiorno. Funcţia Cassei era clară din însăşi denumirea sa, şi anume să-şi asume „intervenţii extraordinare" în afara a ceea ce ar fi putut realiza ministerele obişnuite din componenţa guvernului. În intenţia legiferatorilor, Cassa urma să fie un organ public cu statut legal propriu, în mare măsură independent de serviciul civil. Totuşi, ea era responsabilă în faţa ministerului pentru Mezzogiorno şi supusă controlului guvernamental. Eforturile depuse de Cassa pentru dezvoltarea Sudului pot fi separate în trei faze principale — 1950-57, cînd accentul a fost pus pe modernizarea agriculturii şi pe construirea infrastructurii legate în primul rînd de agricultură; 1957-71, cînd industria a fost aleasă (Legea 634 din 1957) ca sectorul care necesita să primească cea mai mare atenţie; 1971-84, adică perioada de după „industria grea" şi anii de recesiune.

Prima fază a fost marcată nu numai de crearea Cassei, ci şi de legile privind reforma agricolă din 1950 — Legge Sila în mai, Legge stralcio în octombrie şi Legge siciliana în decembrie. Aceste legi aveau ca ţintă reducerea puterii şi întinderii proprietăţilor marilor latifundiari absenţi (latifondisti). Parte din terenurile lor au fost expropriate şi subdivizate în loturi mici de pămînt care au fost atribuite micilor proprietari şi ţăranilor lipsiţi de pămînt. Loturile fermiere astfel create au avut ca efect imediat reducerea şomajului cronic din zonă şi relaxarea tensiunilor sociale, precum şi dejucarea atuului Partidului Comunist

care sprijinise agitaţiile ţăranilor în anii patruzeci şi primise în schimb sprijinul lor politic. Politica favorizării modelului fermei ţărăneşti nu a fost viabilă totuşi din punct de vedere economic, iar, cînd Italia s-a alăturat Comunităţii Europene, starea înapoiată a agriculturii din sud a devenit încă şi mai evidentă. Emigraţia spre Nord, la acea vreme miracolul economic al ţării, a secătuit şi ea resursele umane din zona rurală de Sud şi a dus la abandonarea multor ferme abia create.

Schimbarea politicii regionale de la promovarea agriculturii la promovarea dezvoltării industriale era de aceea inevitabilă. Problema cheie era ce fel de industrii trebuiau promovate. Un obiectiv important al dezvoltării regionale era încurajarea constituirii de întreprinderi mici şi mijlocii precum şi formarea unui antreprenoriat autohton. Totuşi, în realitate, statul italian a trebuit să se bazeze pe sectorul public, în principal pe cele două uriaşe companii de stat IRI şi ENI, pentru a face investiţii în Sud, ceea ce a avut drept consecinţă faptul că multe din uzinele fondate în regiunile din Sud ţineau de sectorul industriei grele cu capital intensiv al căror succes s-a dovedit a fi profund condiţionat de evenimente externe. Odată cu criza energetică de la începutul anilor şaptezeci şi cu supraproducţia de oţel din întreaga Europă, soarta acestor întreprinderi a devenit extrem de incertă. În plus, au existat puţine efecte secundare asupra economiei regionale/locale, iar eşecul acestor mari uzine de a stimula creşterea firmelor mici şi mijlocii le-a adus renumele de „catedrale în deşert".

Lipsa de coordonare şi planificare, birocraţia exagerată şi corupţia au fost învinovăţite în anii '70 pentru rezultatele slabe obţinute de Cassa. Centralizarea excesivă a constituit alt factor considerat a fi avut efecte negative asupra dezvoltării Sudului. După constituirea regiunilor în anii '70, s-au exercitat tot mai multe presiuni pentru delegarea unora sau a tuturor puterilor Agenţiei Centrale către regiuni; într-adevăr, la sfîrşitul anilor '70 au existat revendicări din ce în ce mai ferme pentru desfiinţarea Cassei. Cassa a fost în cele din urmă desfiinţată în 1984, iar în 1986, Legea 64 a acordat puteri extraordinare regiunilor în cadrul unei alte schimbări politice majore. Se credea că dacă li s-ar da guvernelor regionale posibilitatea de a-şi elabora şi implementa propriile planuri, intervenţia lor ar fi mult mai eficientă întrucît regiunile sînt mult mai familiarizate cu resursele, nevoile şi condiţiile locale.

Una din principalele probleme identificate în funcţionarea Cassei era falia dintre legislaţie, transmiterea şi traducerea ei în fapte. Aceasta s-a pus în mare măsură pe seama faptului că această instituţie, Cassa, era folosită pentru îndeplinirea unei funcţii politice — liderii creştin-democraţi locali jefuiau sistematic resursele pentru a putea forma o bază solidă de putere pentru partidul lor (Chubb, 1990). În acest context conta prea puţin dacă planurile erau într-adevăr aplicate atîta timp cît banii continuau să susţină propria clientelă de partid. Partidul Socialist a jucat un rol asemănător în anii '80.

Legea 64 din 1986 a fost supusă unei cercetări atente şi şi-a atras critici severe. Guvernele regionale s-au dovedit în mare măsură incapabile să schiţeze ele însele proiecte de dezvoltare, ca să nu mai pomenim de implementarea lor, iar obişnuitele probleme ale clientelismului şi corupţiei erau încă evidente, la nivel regional de această dată. Privitor la proasta administrare din regiunile sudice politica regională şi dezvoltarea regională încă nu şi-au găsit cadrul administrativ/politic optim.

Urmînd colapsului Primei Republici Italiene, însuşi conceptul de dezvoltare regională a fost pus la îndoială, în ciuda mereu prezentei falii dintre Nord şi Sud. Aceasta s-a datorat parţial faptului că eşecul de a dezvolta Sudul în deceniile anterioare i-a făcut pe mulţi nordici să se îndoiască de înţelepciunea subvenţionării Sudului (Becchi, 1992). Între motivele mai puţin „nobile" s-au numărat presiunile fiscale (mai aspre în Nord), imensul deficit al guvernului şi recesiunea economică care a afectat industria din Nord la sfîrşitul anilor '80.

Un studiu promovat de Consiliul Regional al Regiunii Veneţia a demonstrat că între 1985 şi 1990 patru regiuni din Nord, Lombardia, Piemontul, Veneţia şi Emilia-Romagna au plătit 45% din taxele naţionale, 62% din TVA şi 63,5% din taxele locale. Ele au primit de la stat 33,9% din fondurile redistribuite administraţiilor locale şi regionale. Astfel pentru fiecare 100 de lire plătite statului, lombarzii au primit pentru uzul propriu 24,5, piemontezii 30, veneţienii 35, iar emilienii 37. În mod contrastant, regiunea Molise putea cheltui 80, Campania 64, Puglia 58, Calabria 84, Basilicata 85 (La Republica, 1 aprilie 1992, p. 14). Regiunile sudice depindeau de finanţarea guvernului şi *„sînt terifiate că, în loc să le acorde subvenţii generoase, guvernul le-ar putea cere în cele din urmă să se descurce din propriile resurse şi taxe"* (Haycraft, 1985, p.19). În explicaţia lui Hine, în sistemul regional italian coaliţia dintre Ministerul Finanţelor şi regiunile sudice deţine superioritatea numerică faţă de regiunile nordice, care au fost adesea divizate politic. Noul federalism susţinut de Liga Nordului la începutul anilor '90 trebuie privit în contextul acestei frustrări crescînde şi al sentimentului de neputinţă pe care îl are jumătatea bogată a ţării.

Regionalismul italian în prezent

Evoluţia descentralizării

În iunie 1990 a fost votată o nouă Lege privind administraţia locală (Legea N.142) care viza două obiective importante. Primul era reducerea clientelismului şi încurajarea responsabilităţii administraţiei locale faţă de proprii alegători, cu precădere prin intermediul unei mai mari participări a cetăţenilor obişnuiţi (prin referendum, petiţii sau propuneri — Articolul 6), accesul la informaţie (Articolul 7) şi crearea unui *„difensore civico"* sau un garant al imparţialităţii şi al bunei administrări (Articolul 8). Cel de al doilea obiectiv era reglementarea relaţiilor dintre cele trei nivele de guvernare, central, regional şi local. A fost acordată o mai mare importanţă

regiunilor în cadrul acestei relaţii tripartite, în comparaţie cu cea pe care le-o acorda Constituţia prin articolele 117 şi 118. În timp ce aceste articole prevedeau că *„Provinciile şi comunele sînt entităţi autonome în cadrul principiilor stabilite prin legile Republicii care le hotărăsc funcţiile"*, articolul 3 al Legii 142 ridica regiunile la un nivel superior faţă de provincii şi comune în ce priveşte planificarea socio-economică şi teritorială. Regiunilor le-au fost atribuite funcţiile importante de hotărîre a obiectivelor politicilor generale, chiar dacă în formularea lor aveau un cuvînt de zis şi administraţiile locale şi provinciale. Legea 142 era sub acest aspect ambiguă deoarece nu clarifica în ce fel şi pe baza căror criterii contribuie la planificarea politicilor generale comunele şi provinciile.

În ciuda atribuirii de funcţii mai largi către regiuni prin noua lege, ele erau departe de a fi mulţumite. Ascensiunea Partidului Liga Nordului şi forma extremă de federalism pe care acesta o susţinea le-au oferit regiunilor atît noi arme de luptă, cît şi un sentiment înnoit al urgenţei. La 19 decembrie 1990, consiliul regional al uneia din regiunile cu statut special, Friuli-Veneţia Giulia, a aprobat, cu sprijinul creştin-democraţilor, al socialiştilor, al comuniştilor şi al ecologiştilor, o agendă pentru reforma federalistă a statului italian. O revendicare similară a fost înaintată de regiunea Trentino-Alto Adige la 19 februarie 1991. A fost rîndul, la 8 martie, al unei alte regiuni „speciale", Valle D'Aosta. Pe 26 februarie 1991, una din regiunile „obişnuite", prospera Emilia-Romagna din Nord, a solicitat un nou tip de regionalism. Ţinta principală a tuturor regiunilor menţionate era articolul 117 al Constituţiei, care limitează funcţiile regiunilor.

Între timp, starea de spirit a italienilor părea să se fi schimbat decisiv în favoarea regiunilor, fie şi numai în semn de protest împotriva proastei administrări a guvernării centrale. La 18 aprilie 1993, italienilor li s-a cerut să voteze în cadrul a opt referendumuri, dintre care două erau sponsorizate de regiuni. Unul dintre acestea se referea la desfiinţarea Ministerului Agriculturii, celălalt la desfiinţarea Ministerului Turismului; în ambele cazuri, funcţiile ministerelor ar fi urmat să fie preluate de regiuni. Ambele referendumuri au fost aprobate de o majoritate a italienilor.

Un al treilea referendum urma să stabilească dacă italienii doreau să extindă asupra tuturor oraşelor sistemul majoritar, care atribuie două treimi din locuri listei cîştigătoare şi să aleagă direct primarul în alegerile municipale. Acest referendum a fost şi el aprobat deopotrivă cu un al patrulea, care stabilea că 238 de senatori din cei 315 urmau să fie aleşi în baza sistemului majoritar şi numai 77 în baza sistemului reprezentării proporţionale instituit în Italia după căderea fascismului. Aceste două referendumuri au reprezentat un indiciu clar al voinţei italienilor de a-şi schimba sistemul electoral şi politic din rădăcini şi de a-şi crea a Doua Republică.

În acest context, a avut loc în 1997 încă o mişcare pentru o mai mare descentralizare administrativă, fiind introduse de guvernul de centru-stînga două

legi, Legea 59 din 15 martie şi Legea 127 din 15 mai, aşa-numitele Lege „Bassanini". Acestea au reprezentat, pe de o parte, continuarea curentului în direcţia conferirii unor funcţii şi responsabilităţi mai largi regiunilor în contextul statului unitar, deja stabilit în 1990. Pe de altă parte, ele au introdus principii noi şi, potenţial, radicale. Sub aspectul curentului pentru continuarea descentralizării, articolul 2 al Legii 59 enumera pentru prima dată funcţiile rezervate nivelului central al statului, lăsînd toate celelalte arii sub jurisdicţia consiliilor locale şi regionale. Lista a fost totuşi criticată pentru lungimea ei exagerată — nu mai puţin de 20 de arii politice erau rezervate guvernăriii centrale, inclusiv unele controversate, precum telecomunicaţiile şi protecţia patrimoniului artistic (Rugge, 1997, p. 271). În plus, legile din 1997 păstrau aceeaşi ambiguitate ca şi Legea 142 din 1990 în ce priveşte relaţiile dintre regiuni şi nivelele inferioare de administraţie locală, şi au fost, în consecinţă, supuse aceluiaşi tip de critici. Cu osebire, se părea că legislatorii erau preocupaţi în primul rînd de asigurarea unui grad înalt de consultare şi cooperare între diferitele nivele de guvernare în detrimentul unui mecanism eficient de decizie. În opinia lui Rugge, totuşi, legile din 1997 introduceau două noi concepte radicale. Primul era acela al „subsidiarităţii", iar cel de al doilea, poate mai important în cazul Italiei, era cel al „diferenţierii", adică al ideii că gradul de autonomie locală şi regională acordat consiliilor regionale şi locale trebuie să varieze în funcţie de priceperea şi de prestaţia lor administrativă concretă (Rugge, pp.723-24).

Aproape de îndată ce au fost introduse legile din 1997, dezbaterea a continuat în altă direcţie, concentrîndu-se mai degrabă asupra federalismului decît a descentralizării administrative. Cu excepţia Ligii Nordului, poziţia celorlalte partide politice a început să tindă spre convergenţă în lucrările din Bicamerale, după cum urmează să vedem.

Regionalismul ca forţă politică

Astăzi Liga Nordului şi-a modificat poziţia. Ea susţine acum secesionismul. În formularea lui Gilbert, *„În campania electorală din 1996 (...) cel din urmă semn în direcţia unităţii naţionale dispăruse, şi în limba italiană şi-a făcut intrarea cuvîntul «Padania». Modelul străin ales de Ligă era, pare-se, Cehoslovacia"* (1998, p.52). Aceasta a lăsat celorlalte partide un spaţiu liber pe care îl putea ocupa prin reapropriera federalismului. După cum observa Vassallo (1997, p. 694), *„La vremea alegerilor din 1992, numai reprezentanţii Ligii erau susţinători «federalişti» (...) ai federalismului, chiar dacă termenul era în general legat de adjective precum «solidar» sau «unitar»"*. În această etapă, „federalismul" a început să însemne tot felul de lucruri pentru tot felul de partide. La sfîrşitul lui ianuarie 1997, Bicamerale, sau Comisia Bicamerală pentru Reformă Instituţională, a fost instituită prin lege a Parlamentului (Gilbert,1998, p. 53). O

primă propunere, prezentată la 4 noiembrie 1997, era în mare măsură conformă legilor „Bassanini", atrăgîndu-şi din această cauză aceleaşi critici. În timp ce pretindea că reprezintă o mişcare decisivă în direcţia statului federal, nivelului central al statului revenindu-i în continuare rolul de coordonator, iar regiunilor fiind îndreptăţite la autonomie financiară şi la puterea întreagă de a interveni în toate sectoarele în cadrul propriilor teritorii, ea a fost socotită o simplă descentralizare administrativă botezată altfel. Mai recent, în aprilie 1998, Camera Deputaţilor a aprobat articolele 57, 58 şi 59 ale noii Constituţii, reducînd de la 20 la 10 ariile politice atribuite guvernării naţionale şi reafirmînd principiul „diferenţierii". Reacţiile la aceste articole au fost întrucîtva mai pozitive decît fuseseră la sfîrşitul lui 1997, cu toate că numeroşi comentatori încă mai susţineau că statul îşi păstra un rol cheie ca mediator între regiuni şi celelalte nivele ale administraţiei locale. Încă şi mai recent, Bicamerale a părut pe punctul să se prăbuşească, ceea ce ar fi implicat o posibilitate deloc neglijabilă ca reforma instituţională să fie amînată nedefinit.

Rămîne, de aceea, în continuare extrem de dificil de prevăzut în ce fel vor fi reformate instituţiile politice ale ţării, inclusiv sistemul regional. Lăsînd deoparte revendicările secesioniste ale Ligii, o soluţie federalistă în linia modelului german pare să fie rezultatul cel mai probabil al revigorării regionalismului italian. Totuşi, nu trebuie subestimată tentaţia noii clase politice italiene de a încropi o reformă a organizării statului şi de a stabili un nou echilibru, bazat mai degrabă pe consens decît pe competiţie, între diferitele forţe politice şi nivele de guvernare.

Care să fie viitorul dezvoltării regionale?

Fie că va prevala o formă mai extremă sau una mai moderată de federalism (ori pur şi simplu o devoluţie mai substanţială a regiunilor), diviziunea regională italiană va persista. Întrebarea este dacă un stat federal sau o formă mai radicală de regionalism vor promova sau, dimpotrivă, vor stînjeni cauza armonizării naţionale. Va reprezenta ea pur şi simplu triumful noului „egoism" al regiunilor bogate sau ar putea fi considerată un pas înainte pentru regiunile mai puţin dezvoltate? Există spaţiu pentru noi scheme coordonate de stat în vedera dezvoltării regionale?

Peste 40 de ani de politici regionale şi dezvoltare regională au dus cel mult la un Sud modernizat, dar în mod cert nu la un Sud dezvoltat. La începutul anilor '90, părea să existe un consens crescînd că trebuie să se pună capăt subvenţiilor lipsite de discernămînt şi transferurilor financiare motivate politic şi controlate de centru de la regiunile nordice către cele sudice. Soluţia Ligii ar fi una neo-liberală, în cadrul căreia catalizatorii dezvoltării ar trebui să constea în salarii mai mici (justificate pe baza presupusului cost mai mic al traiului în Sud), în avantaje fiscale pentru afaceri cu o strictă documentare a profiturilor, în încetarea tuturor subvenţiilor acordate de stat. Partidele tradiţionale au fost orientate mai mult spre păstrarea unor forme de subvenţionare directă, dar cu metode de control mai riguroase.

Nu pare să existe un consens în ce priveşte cea mai bună cale de urmat. Prestaţia slabă a regiunilor sudice de pînă acum ridică îndoieli serioase în ce priveşte capacitatea lor de a uza de un grad crescut de autonomie politică asociat cu un nivel mai scăzut al mijloacelor financiare în vederea promovării dezvoltării. Pe de altă parte, au fost urmate deja atît de multe căi încît îşi face tot mai mult loc un curent de opinie potrivit căruia Sudul fie îşi va găsi salvarea în sine însuşi, fie nu şi-o va găsi deloc. În acest context, soluţia federală/regională este percepută de mulţi ca un nou început pentru ceea ce va constitui, fără îndoială, un proces lent şi dureros de construire a instituţiilor şi de dezvoltare socio-economică. În opoziţie, alţii subliniază necesitatea ca guvernarea centrală să recîştige iniţiativa şi să relanseze un plan complet de dezvoltare economică, respingînd orice soluţie neo-liberală.

Guvernul de centru-stînga a făcut deocamdată paşi timizi în ambele direcţii. El a urmat într-un fel direcţia creşterii gradului de flexibilitate al pieţei muncii, mergînd pînă într-acolo încît să accepte de facto reintroducerea unor diferenţieri salariale între Nord şi Sud, ca un stimulent pentru firme să se mute şi să îşi deruleze activităţile în Sud. În acelaşi timp, guvernul nu pare potrivnic ideii reinstituirii unei agenţii speciale pentru dezvoltare regională care să fie responsabilă de regiunile din Sud. O abordare lipsită de dogmatism, articulată şi multidimensională a acestei probleme, încă mai poate avea ca rezultat cea mai bună cale înainte, cu toate că există riscul politicilor contradictorii şi al absenţei unei direcţii ferme.

Regionalismul italian în context european

Italia este membru fondator al Comunităţii Europene, iar populaţia italiană a demonstrat un sprijin ferm pentru integrarea europeană (Hine, 1993, p. 286). Unitatea europeană nu constituie un subiect politic în Italia; dacă s-ar pune astfel problema, recent constituita Ligă a Nordului este chiar mai europeană decît partidele naţionale. Aceasta se datorează faptului că membrii ei consideră că Europa Regiunilor va lua în cele din urmă locul actualei Europe a Naţiunilor, permiţînd astfel Italiei de Nord să se realăture vecinilor săi transalpini.

După cum afirma Umberto Bossi în autobiografia sa, *„Ce rost au frontierele dintre Piemont şi Savoia sau Tirolul de Sud şi Austria? Etnic, ele sînt în mare măsură identice, din punct de vedere naturalist. Din punct de vedere socio-cultural, (...) nimic nu uneşte Trentino sau Lombardia cu Calabria sau Campania. De aceea, spun: de ce să nu înlocuim frontierele fixe şi centralismul tipic statelor unitare cu un sistem mult mai articulat, caracterizat printr-o pluralitate a centrelor instituţionale, fiecare cu responsabilităţi specifice şi limitate? De ce n-am elimina, cu alte cuvinte, frontierele rigide dintre realităţi foarte asemănătoare cum sînt de exemplu Lombardia şi Bavaria, introducînd în acelaşi timp centre separate de decizie, fiecare dispunînd de o autonomie reală, în realităţi diferite, dar unite arbitrar cum sînt Nordul şi Sudul Italiei?"* (Bossi, 1992, pp. 161-2).

Susţinerea reîntoarcerii Italiei de Nord la leagănul ei Mitteleuropean „firesc" nu ar fi putut fi formulată mai clar. În ce priveşte celelalte propuneri politice ale Ligii, astfel de idealuri reflectă eşecul total, în ochii ei, al statului naţional italian. Integrarea europeană nu este percepută în acest context decît ca o oportunitate de realizare a obiectivului secesionist al partidului.

Posibilitatea ca Italia să nu se numere printre ţările capabile să adere în primul val la moneda unică europeană, asociată cu riscul ca excluderea Italiei să alimenteze susţinerea secesionismului de către Nord, a influenţat puternic agenda politică a guvernului de centru-stînga. În 1996 şi 1997 au fost luate măsuri eficiente de reducere a deficitului exagerat al ţării, de ţinere în frîu a cheltuielilor şi de controlare a inflaţiei. Pînă în 1998 a devenit clar că Italia „reuşise" şi că avea să adopte moneda unică, chiar de la data introducerii ei. Ea ar contribui la reducerea tensiunilor politice şi regionale interne.*

Totuşi, proeuropenismul majorităţii italienilor avea foarte puţin de a face cu omogenitatea economică şi socială transnaţională şi interregională, şi foarte mult de a face cu o lipsă de încredere în guvernarea centrală, adică aceeaşi neîncredere care i-a transformat pe italieni în susţinătorii unei forme radical novatoare de regionalism. După cum sublinia în 1993 revista ***The Economist***, *„Italia era o semnatară entuziastă a Tratatului de la Maastricht din decembrie 1991, nu numai deoarece fusese totdeauna o eurofilă, ci şi deoarece convergenţa economică şi monetară cerută la Maastricht urma să impună disciplina pe care, de regulă, guvernele italiene nu reuşesc să o găsească ele însele (...). Ce se va întîmpla acum dacă procesul de la Maastricht ar deveni şi mai vag? Răspunsul este acela că italienii vor trebui să se bazeze pe proprii lor politicieni, nu pe ai altora"* (**The Economist**, 26 iunie 1993, p.21).

Acum că Italia este parte a proiectului monedei unice europene, italienii pot continua să se bazeze pe Europa, să le dea un impuls pentru modernizarea politică şi instituţională. În chip corespunzător, o reformă radicală şi eficientă a sistemului politic al ţării şi constituirea unui executiv puternic şi cu autoritate poate restabili credibilitatea statului-naţiune în ochii cetăţenilor lui. Dacă s-ar întîmpla aceasta, meritele unei Europe Unite, fie ea federală sau confederală, ar fi evaluate şi judecate în sine, şi nu ca furnizoare de substituenţi pentru guvernări naţionale slabe. ❑

REFERINŢE

Bagnasco, A. (1977), **Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano**, Bologna, Il Mulino.

Becchi, A. (1992), *„Incentivi statali, pesante eredità"*, apărut în **A sud di qualunque nord, Il Manifesto del mese**, n. 8.

Bossi, U. (împreună cu D. Vimercati) (1992), **Vento dal Nord. La mia Lega la mia vita**, Milan, Sperling & Kupfer.

* Moneda unică europeană s-a introdus pe piaţa bancară începînd cu 1 ianuarie 1999 (n.red)

Cammelli, M. *„Regioni e rappresentanza degli interessi: il caso italiano"*, **Stato e mercato**, N. 2 (august 1990), 151-200.

Chubb, J. (1990), **Patronage, power and poverty in Southern Italy**, Cambridge, Cambridge University Press.

Clark, M. (1983), **Modern Italy 1871-1982**, London & New York, Longman.

De Mauro, T. (1963), **Storia linguistica dell'Italia unita**, Bari, Laterza.

Delpino, L. & F. Del Giudice (1992), **Diritto amministrativo**, Naples, Simone.

Donzelli, C. (1992), *„Le oscillazioni del federalismo"*, apărut în **A sud di qualunque nord, Il Manifesto del mese**, n.8.

Earle, J. (1974), **Italy in the 1970s**, Newton Abbot & Vancouver, David & Charles.

Falzone, V., F. Palermo & F. Cosentino (eds) (1976), **La Costituzione della Repubblica Italiana. Illustrata con i lavori preparatori**, Milan, Mondadori.

Gilbert, M. (1998), *„Transforming Italy's Institutions? The Bicameral Committee on Institutional Reform"*, apărut în **Modern Italy**, 3 (1), 49-66.

Haycraft, J. (1985), **Italian Labyrinth**, Harmondworth, Penguin.

Hine, D. (1993), **Governing Italy. The politics of Bargained Pluralism**, Oxford, Clarendon Press.

Italia, V. & M. Bassani (editori) (1990), **Le autonomie locali. Legge 8 giugno 1990**, n. 142, Milan, Giuffrč.

La Repubblica, 1 April 1992.

Lega Lombarda-Lega Nord, **Programma elettorale**, February 1992.

Lepschy, A. L. & G. Lepschy (1991), **The Italian Language Today**, London, Routledge.

Lepschy, A. L., G. Lepschy & M. Voghera (1993), *„Linguistic Variety in Italy"*, studiu prezentat la Conferința anuală a Asociației pentru Studiul Italiei Moderne din 1992 [ASIM]. Un sumar al acestui studiu a apărut în Gazeta ASMI, N. 23, primăvara 1993.

Mack Smith, D. (1985), **Cavour**, London, Methuen. - (ed.) (1968), **The Making of Italy**, New York, Harper & Row.

Nanetti, R. (1988), **Growth and Territorial Policies. The Italian Model of Social Capitalism**, London & New York, Pinter.

Putnam, R. D. (în colaborare cu R. Leonardi & R. Nanetti) (1993), **Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

Putnam, R. D., R. Leonardi & R. Nanetti (1985), **La pianta e le radici**, Bologna, Il Mulino.

Ragionieri, E. (1976), **La storia politica e sociale, Storia d'Italia**, Vol 4:3, Turin, Einaudi.

Rodotŕ, C. (1986), **La Corte Costituzionale**, Rome, Editori Riuniti.

Rugge, F. (1997), *„Le leggi «Bassanini» mai profund: continuitŕ e innovazioni del riformismo amministrativo"*, **il Mulino**, 4 (iulie-august), 717-26.

Rupeni, A. (ed.) (1980), **Comuni e Province negli anni 80**, Rome, Cinque Lune.

The Economist, 26 June 1993.

Vassallo, S. (1997), *„Il federalismo sedicente"*, **il Mulino**, 4 (iulie-august), 694-708.

Traducere de Doina Baci

*

Anna BULL, profesor de Studii Italiene la Universitatea din Bath, a publicat numeroase studii cu privire la culturile politice şi sistemele socio-economice italiene, iar, in vremea din urmă, la Liga Nordului. Un volum avînd ca subiect culturile socio-politice ale Italiei este în

curs de apariţie la Editura Berghahn, iar în prezent autoarea lucrează la un volum colectiv referitor la Liga Nordului, care urmează să fie publicat la Editura Macmillan.

Acest articol este publicat prin amabilitatea Intellect Ltd, urmînd să apară în volumul colectiv editat de Wagstaff, P. (1999) **Regionalism in the European Union,** Exeter:Intellect (ISBN 1-84150-001-1). Informaţii suplimentare asupra volumului se pot obţine de la editor la adresa e-mail: books@intellect-net.com sau pe internet, la http://www.intellect-net.com.

Regionalismul bănăţean înainte şi după comunism: transformări sociale, relaţii etnice şi memorie istorică

Liviu Chelcea

1. Introducere: istorii liberale despre trecuturi naţionaliste

În această articol, îmi propun să ofer cîteva explicaţii şi să arăt modalităţile prin care în timpul comunismului a avut loc o transformare substanţială a identităţii regionale a Banatului. În anii '70, '80 şi în perioada de după 1989, noul discurs regionalist este centrat pe toleranţă, dar şi pe pragmatism, pe relevarea rolului grupurilor etnice în istoria şi identitatea regiunii. Discursul regionalist s-a distanţat astfel de încercările constante din anii '20 şi '30 de a evacua din memoria şi identitatea regională a Banatului prezenţa grupurilor minoritare.

Cum poate fi înţeleasă o asemenea schimbare radicală a felului în care populaţia românească se raportează la celelate grupuri din Banat? Unii cercetători par înclinaţi să creadă că toleranţa a fost dintotdeauna condiţia „naturală" a acestei regiuni. Potrivit acestei naraţiuni, ura şi naţionalismul au fost efectul propagandei aparatului de stat (instituţii culturale, sistemul de educaţie etc), în timp ce la nivelul oamenilor de rînd, populaţia Banatului a fost şi a rămas timp de cîteva sute de ani tolerantă. Ar fi absurd să se nege rolul statului în excluderea minorităţilor etnice în diferite momente istorice. Acesta a mers de la violenţe simbolice pînă la acţiuni fizice. Pe de altă parte, dacă acţiunile statului sînt socotite independente de gradul lor de legitimitate în societate, este greu să se explice naţionalismul interbelic sau regionalismul din ultimii 20-30 de ani[1]. Cum s-ar putea explica apariţia unui discurs democratic cum este regionalismul anilor '70 -'90, într-o perioadă în care naţional-comunismul a mizat tocmai pe strategii simbolice de constrîngere? Convingerea mea este, în consecinţă, că alături de politicile culturale ale statului, populaţia regiunii a fost de asemenea o sursă a naţionalismului în perioada interbelică (aşa cum mai apoi a

alimentat toleranţa), dar şi că în diferite momente istorice au existat distanţe sociale variabile între grupurile etnice. Din această perspectivă este nevoie de o analiză structurală a relaţiilor etnice, care să considere etnicitatea ca un fenomen agregat. Fiind vorba de o perioadă lungă, mi se pare mai puţin relevantă o descriere a fenomenelor de viaţă cotidiană sau de circulaţie a ideilor şi bunurilor culturale, aspecte care de multe ori conferă Banatului o aură de multiculturalism.

Pentru a nu fi acuzat de lipsă de sinceritate, mărturisesc de la început că Banatul reprezintă o regiune fascinantă. Mai nou, producţia culturală legată de acesta, cum ar fi cea a grupului de cercetare „A treia Europă" generează idei interesante şi pune în circulaţie texte binevenite. Pe de altă parte, nu pot să mă identific total cu nuanţele discursului produs la nivel popular şi reconstruit uneori la nivel ştiinţific sau de discurs public în şi despre Banat. Cred că merită semnalate, chiar şi cu riscul de a deranja sensibilităţile[2], unele lucruri ignorate, greşit articulate sau abuziv interpretate. Analiza de mai jos este poate opusul textelor, altfel foarte folositoare, în care implicarea cititorului produce efecte imaginative şi fantasmatice prin evocarea lumii Banatului[3]. Ea mai degrabă îşi propune să elimine din imaginarul regional iluzia unui trecut coerent, dar şi acuzaţiile de balcanism, şi să ofere totodată cîteva explicaţii la nivel de structură socială şi de context politic şi cultural. Teza mea este că articulaţiile memoriei şi transformările poziţiilor sociale şi economice ale grupurilor etnice intervenite în perioada comunistă pot explica relaţiile etnice bazate pe toleranţă şi discursul despre multiculturalism, mai degrabă decît o poate face un „model de convieţuire" bănăţean (esenţialist şi aistoric).[4]

Prin urmare, încerc să explic printr-o istorie socială a relaţiilor etnice (aproximativ pentru perioada '20-'90) cum a apărut propunerea generoasă şi atractivă a unui Banat multicultural. Mai întîi voi descrie foarte pe scurt istoria regiunii, axîndu-mă mai ales pe poziţia grupurilor etnice în structura socială a regiunii şi pe relaţiile lor, după anexarea Banatului la administraţia românească în 1918-1920. Voi prezenta apoi conflictul dintre experienţa regională şi naraţiunea centralistă hegemonică în perioada interbelică (dar şi în prezent) a unei istorii uniforme pentru toţi românii (indiferent de experienţele culturale diferite sub alte administraţii). Voi discuta, de asemeni, contra-naraţiunea mişcării regionaliste şi relaţia sa ambivalentă faţă de naraţiunea centralistă. În următoarea parte a articolului, voi descrie sumar rolul memoriei în formarea noii identităţi bănăţene, descriind şi criticînd totodată cîteva presupoziţii larg împărtăşite în societatea românească, în special cele legate de balcanism. În fine, voi descrie schimbările sociale din Banatul din perioada comunistă care au influenţat istoria regiunii aşa cum este construită ea în prezent.

2. O scurtă istorie socială a Banatului

Banatul a fost pentru o perioadă îndelungată parte a Imperiului Habsburgic. Austria a anexat Banatul după pacea de la Passarowitz (Pojarevac) din 1718.

Fiind lipsit de colonii extra-europene (spre deosebire de Anglia, Franţa sau Spania), guvernul a hotărît să trateze într-o manieră mai productivă zonele nefolosite optim, o bună modalitate de creştere a veniturilor fiind colonialismul intern. Astfel a ajuns în regiune populaţia şvabă, provenită din Alsacia şi Lorena. De-a lungul următoarelor două secole, pînă în anii '80, germanii au format grupul etnic cel mai numeros după cel al românilor, dar şi referinţa identitară cea mai importantă din punctul de vedere al prestigiului. Mulţi dintre germani erau agricultori, dar a existat de asemenea un număr semnificativ de meşteşugari. Începînd cu secolul al XIX-lea, a crescut şi populaţia urbană compusă din muncitori şi clasa de mijloc. În 1778, Banatul a trecut sub adminstraţia Ungariei. Maghiarii din regiune erau într-o măsură mai mică angajaţi în agricultură în comparaţie cu românii şi chiar cu germanii). Pe lîngă ţărani şi un grup de meşteşugari şi mici meseriaşi, instituţiile statului constituiau o bună nişă pentru populaţia maghiară. Deşi prezenţi în rîndul armatei, printre avocaţi şi birocraţi de rang inferior (şi chiar avînd şi cîteva familii aristocratice), românii constituiau mai ales grupul agricultorilor, fiind lipsiţi de o clasă de mijloc urbană. A existat de asemenea o populaţie sîrbească, şi odată cu dezvoltarea deosebită a industriei în secolul al XIX-lea, şi o comunitate evreiască. În fine, au existat/există alte grupuri etnice de mărime mică precum croaţi, slovaci, cehi, ucrainieni, bulgari, s.a.m.d, însă fără o prezenţă politică distinctă în viaţa regiunii[5].

După ce Banatul a trecut sub administraţia românească, statul român a încercat, şi în final a reuşit, să alimenteze mobilitatea socială a stratului larg de ţărani români, de multe ori pe seama minorităţilor. În această perioadă ideologia naţională a devenit hegemonică, iar „naţionalismul nationalizant"[6] a constituit concepţia principală a politicilor culturale ale statului. Prin puterea politica cîştigată, statul român a instrumentat instituţiile educaţionale şi culturale din regiune, mai ales din Timişoara/Temesvár, pentru a asigura mobilitatea socială şi urbanizarea populaţiei rurale româneşti. Statul a încercat astfel să formeze o burghezie urbană românească în Banat, şi cu precădere în capitala regională. Intenţiile de îmbunătăţire a poziţiei sociale, au fost dublate de acţiuni simbolice precum ceremonii şi ritualuri susţinute de stat, redenumirea străzilor ş.a.m.d, toate menite să exprime creşterea prezenţei românilor în spaţiul urban. Exista un consens larg împărtăşit în rîndul populaţiei româneşti, potrivit căruia mediul urban, mai ales Timişoara, trebuia rapid românizat.

Eforturile de construcţie naţională au luat forma unei permanente lupte cu minorităţile, privite în mod greşit ca lipsite de empatie[7] faţă de statul român. Ostilitatea statului faţă de acestea a dus la abuzuri ce au mers de la închiderea instituţiilor de învăţămînt minoritare, pînă la excluderea lor din administraţia publică. Inclusiv în Banat, a existat o puternică competiţie între grupurile etnice în această perioadă, românii încercînd să excludă non-românii doar pentru a le lua locul.[8]

Caracteristic pentru politicile de construcţie naţională din acestă perioadă a fost natura centralistă a vieţii politice, culturale şi intelectuale. Justificat de către politicienii din Bucureşti prin fragilitatea noului stat, centralismul a avut efectul pervers de a acorda instuţiilor statului o mare putere în redistribuirea resurselor mobilizate din toată ţara. Acest rol de administrator incorect pentru provinciile mai bogate (Banatul şi Transilvania) precum şi măsurile birocratic-administrative nu au avut întotdeauna legitimitate în ochii populaţiei din zonă. Aceste măsuri însemnau în principal că banii cheltuiţi de către stat în Banat reprezentau mai puţin decît banii pe care activităţile din zonă le furnizau la buget. De asemenea, şi la fel de important, puterea de redistribuire a statului a însemnat şi că indivizii ce veneau din afara Banatului erau de multe ori preferaţi în posturi administrative şi manageriale, în faţa clientelei din regiune. Aceasta a provocat o puternică reacţie şi mişcare regionalistă, ce contestau distribuirea inegală a resurselor dintre centru şi regiune. Au existat astfel acuzaţii deschise de colonialism la adresa Bucureştiului, precum şi îndemnuri susţinute la rezistenţă.

2.1. „Naţionalismul regionalist" şi hegemonia naţionalistă în perioada interbelică: o relaţie ambiguă

Cei care vorbeau în numele Banatului şi totodată erau producătorii discursului regionalist erau intelectualii şi politicienii reuniţi în jurul Partidului Naţional Ţărănesc (de altfel, o bună parte a bazei electorale a acestui partid se afla în Banat şi Transilvania).

Discursul regionalist al perioadei interbelice a fost cel mai bine exprimat de către un participant la aceste dezbateri prin conceptul aparent contradictoriu de **naţionalism regionalist**[9]. În ciuda opoziţiei lor faţă de măsurile centraliste ale guvernului, discursul regionaliştilor era controlat de un cîmp în care singurele afirmaţii legitime ce puteau fi făcute erau cele legate de „naţiune".

În primul rînd, discursul regionalist[10] recunoştea „naţiunea" drept un teren legitim de confruntare şi negociere în luptele politice. Întocmai ca şi centraliştii (reprezentaţi în plan local, dar şi la Bucureşti de către Partidul Naţional Liberal), regionaliştii erau de acord că „naţiunea" era cel mai important element în viaţa politică a ţării şi că ea trebuia consolidată. Aceasta a însemnat că ei erau la fel de dispuşi ca şi centraliştii (uneori chiar reproşindu-le acestora din urmă că împiedică „românizarea completă") să excludă minorităţile din viaţa politică, economică şi culturală a Banatului. Din acest punct de vedere, elitele bănăţene interbelice au furnizat încă un exemplu de ceea ce Irina Livezeanu[11] denumeşte drept „consensul naţionalist" al acelei perioade.

În al doilea rînd, versiunea lor despre istoria şi cultura naţională submina spaţiul omogen construit de centralişti, introducînd regiunea ca un element primordial al naţiunii. Acest sentiment al diferenţei regionale era bazat pe situaţia

economică mai bună a ţărănimii româneşti din Banat faţă de restul României, dar şi pe un sentiment de superioritate culturală faţă de Vechiul Regat, considerat drept balcanic. Se poate susţine în mod legitim faptul că această diferenţă era rezultatul prezenţei şi contactului cu celelalte grupuri etnice şi a procesului de modernizare „de sus" întreprinse de administraţia austro-ungară, începînd cu secolul al XVIII-lea. Totuşi, pînă la începutul comunismului (iar în timpul acestuia şi în perioada ce i-a urmat, doar în mediile private sau marginale ale cîmpului puterii), nimeni nu putea recunoaşte în mod public genealogiile minoritare ale identităţii regionale sau naţionale, fără a fi acuzat de trădare naţională şi de subminare a securităţii statului[12]. Prin urmare, soluţia adoptată de regionalişti a fost o simplă afirmare a unei identităţi româneşti pure pentru ei şi pentru Banat în general, şi din această cauză superioară identităţii balcanice corupte şi inferioare a restului României.

În timp ce astfel se prezenta situaţia în perioada interbelică, comunismul a schimbat fundamental organizarea discursului public şi a felului în care memoria şi istoria erau prezentate. Toate versiunile precomuniste ale trecutului istoric şi personal s-au mutat în domeniul privatului pentru a fi salvate de încercările statului de a impune memorii false. În termenii istoricului Pierre Nora[13], se poate spune că a existat o trecere de la „istorie" la „memorie", şi de la memorie scrisă la memorie orală[14]. Însă în domeniul privatului, memoriile au fost deschise la transformări şi modificări, conform dorinţelor, presiunilor, intereselor şi relaţiilor sociale ale prezentului, aspect la care mă voi referi în continuare.

3. Contextul cultural şi social al noului regionalism: opoziţia la naţional-comunism şi minorităţile etnice ca resursă

Începînd cu anii '60, discursul naţionalist a redevenit predominant, de data aceasta articulat pe organizarea stalinistă a statului. În descrierea lui Katherine Verdery, proliferarea discursurilor concurente despre naţiune (reciclate după 1989 în distincţii precum naţionalismul „bun" şi cel de „grotă"[15]) a contribuit la reproducerea comunismului în România[16]. „Naţiunea" ca principiu de organizare a discursului a fost combinată cu marxismul instituţionalizat, devenind astfel cîmpul în care versiunile concurente ale trecutului puteau fi produse. Dintre acestea, cea mai importantă pentru analiza discursului regionalist din Banat a fost versiunea pro-europeană a trecutului naţional, ce insista pe aspectele benefice ale legăturilor istorice cu Europa şi pe avantajele modernizării în faţa unor forme (noi şi hibride) de tradiţionalism. Speranţa neoficială a adepţilor acestui discurs, era că reluarea legăturilor cu Europa va însemna şi democratizare. Deşi reproducînd în linii generale hegemonia discursului naţional, această versiune era adeseori concepută de către apărătorii ei drept rezistenţă, însă nu la comunism, ci la versiuni mult mai naţionaliste precum naţional-comunismul şi protocronismul.

În acelaşi timp, după 1945 s-au produs transformări majore în organizarea economică şi, bineînţeles, politică a regiunii. Din punctul de vedere al etnicităţii, regimul comunist[17] a cauzat „schimbarea fostei baze a poziţiei de clasă şi a suportului instituţional al identităţilor etnice"[18]. Clasa se constituia acum nu prin capitalul financiar sau educaţional, ci prin accesul la poziţiile politice şi administrative[19], adică privilegiul de a distribui ce a fost acumulat de către stat.

Pentru germanii din Banat, perioada postbelică a însemnat deportări masive în Uniunea Sovietică şi colectivizarea agriculturii. Noua organizare economică a condus la nivelarea poziţiei economice şi sociale pentru întreaga populaţie rurală, indiferent de grupul etnic.

Naţionalizarea mijloacelor de producţie şi a băncilor, precum şi etatizarea profesiilor liberale, au redus diferenţele anterioare dintre populaţia urbană a celor trei principale grupuri etnice. Aceasta a provocat o redefinire a relaţiilor sociale ale grupurilor etnice din Banat, ele avînd acum statuturi mult mai apropiate.

Prin urmare, principala frustrare a populaţiei româneşti din regiune — inegalităţile economice, ca şi corolarul acestora, dorinţa de a exclude minorităţile, nu îşi mai aveau obiectul. Într-un mod pervers şi neanticipat, pe termen lung comunismul a rezolvat multe din dorinţele interbelice ale regionaliştilor[20] şi ale naţionaliştilor. În mod corespunzător, memoria istorică vie, adică neoficială, a putut să îşi relaxeze focalizarea negativă pe situaţia de dinainte de 1918. Ceea ce a devenit mai important după 1945, a fost adaptarea/rezistenţa la noua competiţie pentru resursele alocate de statul socialist. Cu alte cuvinte, spre deosebire de perioada interbelică, rememorarea unui trecut conflictual cu celelalte grupuri etnice nu legitima accesul la resurse.

Primul motiv pentru apropierea simbolică dintre populaţia românească a Banatului şi celelalte grupuri etnice din regiune ţine de noile modalităţi de alocare a resurselor. În loc să mai concureze cu minorităţile în domeniul pieţei şi al capitalului, românii bănăţeni trebuiau să concureze acum doar cu indivizii numiţi de la centru. Ascensiunea politică şi administrativă erau aproape în exclusivitate responsabile pentru diferenţierea şi poziţia socială în comunism. Spre deosebire de perioada interbelică, cînd piaţa echilibra distribuirea unei părţi din resurse, în timpul comunismului, toate resursele erau alocate de către stat. Poziţiile superioare ale PCR erau acum „rotite" în mod regulat de la o regiune la alta, fiind ca şi înainte de război numite de la centru. Pentru Banat, cele mai multe cadre de nivel înalt veneau acum din afara regiunii, blocînd astfel şansele de ascensiune politică şi socială ale potenţialei clientele locale.

Apropierea poziţiilor administrative şi manageriale de către birocraţi din afara regiunii a întărit distincţiile mentale larg împărtăşite în perioada comunismului dintre „noi" şi „ei", „societatea împotriva statului", „ordinea socială reală împotriva sistemului politic". Aceasta a condus la atribuirea

categoriei „noi"[21] pentru populaţia locală din Banat (români, unguri, nemţi, sîrbi), şi a categoriei „ei" celor proveniţi din alte regiuni (nu neapărat numai celor aflaţi în poziţii privilegiate).

Un al doilea motiv pentru apropierea simbolică dintre românii bănăţeni şi celelalte grupuri etnice locale a fost legată de reîntărirea identităţii regionale româneşti în contextul imigraţiei[22] masive de muncitori industriali şi de ţărani din Vechiul Regat. Pe lîngă problema pe termen lung a accesului la posturile superioare, acum locuitorii Banatului erau puşi în situaţia de a avea de-a face cu imigranţii din afara Banatului în mod cotidian. Ca şi înainte de comunism, aceştia erau percepuţi ca balcanici: înapoiaţi, leneşi, corupţi şi incompetenţi. Pentru a semnaliza gradul de civilizaţie regională şi diferenţele culturale regionale, românii bănăţeni au început să vorbească (spre deosebire de perioada interbelică) despre influenţa benefică pe care germanii (şi într-o anumită măsură ungurii) au avut-o asupra lor. Românii din spaţiul habsburgic în general i-au definit pe germani, dar şi maghiari, drept grupuri „civilizate". Printr-un transfer de sens, românii revendicau un plus de „civilizaţie" şi se auto-complimentau prin menţionarea grupurilor etnice şi a regimurilor politice care le-au influenţat propria identitate[23].

Un exemplu şi o critică probabil că sînt de folos în acest punct. Gîndirea în termenii binari regionalism/multiculturalism/central-europeni/„noi" în opoziţie cu Vechiul Regat/naţionalism/Balcani/„ei" este cel mai bine ilustrată în cîteva din intervenţiile lui Victor Neumann, un istoric care se ocupă între altele şi de istoria culturală şi intelectuală a Banatului. Referitor la crizele provocate de noul context al Transilvaniei şi Banatului după 1918, autorul afirmă că: *„[O] regiune formată pe coordonatele civilizaţiei Europei Centrale şi care în primele două decenii ale veacului nostru se afla în plină explozie urbanistică a intrat în raza de influenţă a unui mod diferit de gîndire culturală şi politică. Aşa se face că aspiraţiile integrării în civilizaţia occidentală au fost estompate de o politică de orientare mai conservatoare şi de profesarea principiilor de origine balcano-orientală. [...] In pofida faptului că a existat o oarecare receptare a izvoarelor franco-prusiene şi deci o elită care s-a format sub această influentă, estul şi sudul României au fost dominate de o cultură politică şi administrativă preluată de la imperiile turc şi ţarist.[...] Ceea ce s-a observat mai puţin sau deloc, în Vechiul Regat al Romaniei (Muntenia şi Moldova), discrepanţele dintre elite şi mase erau foarte mari."*[24]

Degenerarea balcanică nu constituie o temă nouă, ci mai degrabă o continuare a regionalismului naţionalist interbelic şi chiar a dezbaterilor de dinainte de 1918. Interpretarea merită cîteva comentarii suplimentare, deoarece este larg răspîndită. Problema nu rezidă atît în faptul de a afirma că ceva este balcanic sau (central) european, deoarece aceasta nu explică nimic sau este similar cu argumentele de tip „caracter naţional". Problema cu adevărat de fond este că

afirmații de acest gen conțin chiar negarea principiilor multiculturale enunțate. În alt articol, același autor revine asupra acestei probleme: *„O anumită **cultură de tip obscur**, provenind din straturile de civilizație balcanic-micasiatice și bizantine domină modul de a gîndi, ca și activitățile funcționarului public la toate nivelurile."*[25]

În acest caz, trăsăturile și comportamentele ce însoțesc natura disfuncțională și clientelară a statului socialist sînt interpretate în termeni culturali (influențe non-europene și balcanice). Disfuncționalitățile și abuzurile trebuiesc denunțate indiferent de particularități culturale, însă soluția rezidă în interpretarea adecvată a unor astfel de fapte. Desigur că relativismul cultural nu înseamnă și relativism moral. Însă chiar dacă o suprageneralizare atît de vagă precum „civilizația balcanic-micasiatică și bizantină" ar exista, o poziție ce își asumă relativismul cultural nu ar caracteriza o arie geografică în termeni de cultură obscură. De altfel, analiștii americani ai Europei de Est sînt din ce în ce mai reținuți în a face astfel de afirmații deși, după cum arată Maria Todorova în cartea sa foarte bine primită *Imagining the Balkans* (New York : Oxford University Press, 1997), mass-media și producția științifică au abundat în astfel de clișee după 1990[26]. În contextul românesc, singura discuție critică a folosirii conceptelor din geografia culturală și totodată punerea în discuție a orientalismului (discurs înrudit cu balcanismul) îi aparține lui Sorin Antohi[27], care arată că acesta se reproduce în interiorul statului-națiune.

Acest tip de gîndire este și mai problematic atunci cînd se referă la indivizi. În același articol din revista *Orizont*, după ce menționează cum societatea civilă a persistat la Timișoara în perioada comunistă și deplînge pe bună dreptate emigrarea germanilor, evreilor sau maghiarilor, autorul spune: *„cultura civică a avut de suferit profund prin popularea orașului cu oameni veniți din mediul rural sau din regiuni mai înapoiate comparativ cu arealul transilvano-bănățean"*. Cunosc argumentele și probabil faptele privitoare la simpatiile politice pentru partide extremiste ale unei părți din acești imigranți, lipsa de maniere, murdăria sau chiar „mirosul", motive tipice ale discursului de respingere. Însă descrierea lor greșește prin generalizare, esențialism sau prin ignorarea faptului că mulți imigranți veniți din Moldova aparțin unui strat social anume, și anume cel al muncitorilor industriali sau din construcții. Acest ansamblu nu este o trăsătură comună, generală și de neschimbat. Este semnificativ că întocmai ca în cazul românilor bănățeni în alte perioade istorice, acești nou veniți se schimbă. La a doua generație, ei preiau de la grupul dominant, în speță cel al localnicilor, multe elemente culturale din normele de comportament sau de pronunție din Banat, tocmai din motive ce țin de o identitate stigmatizată. Este, ca în cazul oricărui alt fenomen ce ține de relații între grupuri sociale/etnice, un proces dinamic și contextual.

Al treilea motiv este legat de aspirațiile europene și de dorința de „întoarcere în Europa". Locuitorii Banatului cred că regiunea lor este în mod deosebit aptă pentru Europa. Spre deosebire de perioada interbelică, cînd românii ar fi dorit ca

Banatul să fie „pur" etnic, ei susţin acum că Banatul aparţine atît spaţiului cultural românesc, cît şi celui central-european. În timpul comunismului, orice ar fi putut simboliza „Vestul" şi „Europa" era valorificat şi cîştiga investiţia afectivă a oamenilor. Pe valul retoricii de „întoarcere în Europa"[28] ce a urmat frustrărilor din anii '70 şi '80, Banatul a fost oferit drept exemplu României ca model European: prosperitate, inovaţie, modernitate reînoită şi toleranţă etnică. Cum regiunea avea o lungă istorie legată de Imperiul Habsburgic, „urme" ale Europei erau într-adevăr abundente. Arhitectura vieneză fin-de-siècle; poziţia cea mai vestică din România sau colonizările nemţeşti[29] au devenit veritable *lieux de mémoir* ale unui trecut european. Aceste locuri, evenimente şi chiar comunităţi etnice din Banat au devenit locul pe care s-a articulat istoria „adevărată" (cea europeană), păstrată vie de către memorie şi izolată de dogmele oficiale ale naţional-comunismului.

Cel de-al patrulea motiv este legat de naraţiunile întoarcerii în Europa, dar priveşte mai ales opoziţia la socialismul de stat. Aserţiunea genealogiilor central europene era importantă pentru politica de rezistenţă locală faţă de regimul comunist. În timpul anilor '60, '70 şi '80 în Ungaria, Cehoslovacia şi Polonia au apărut importante mişcări de dizidenţă ce solicitau reformarea sistemelor comuniste. Din diferite motive, aceste mişcări de democratizare au fost aproape absente în Romania[30]. Prin urmare, posibilii dizidenţi trebuiau să importe idei din ţările comuniste învecinate. Mişcările dizidente din Europa Centrală făceau adesea referinţă la *Mitteleuropa* ca la un spaţiu care, în virtutea naturii şi a culturii sale, se poate elibera de opresiunea politică. Prin afirmarea genealogiilor central europene pentru cultura regională, intelectualii critici din Banat puteau să se afilieze simbolic la mişcările de disidenţă.

Un bun exemplu de articulare a disidenţei locale în termeni de „urme" culturale ale Europei Centrale ce există în Banat, este un roman publicat în 1990. Aceasta era o perioadă cînd memoriile şi discursurile neoficiale se mutau rapid în domeniul dezbaterilor publice. Romanul *Femeia în roşu*[31], scrisă de trei critici literari născuţi după 1945[32], descrie viaţa unei femei născute în Banat, care, după aventuri fabuloase în perioada prohibiţiei din Chicago din anii '30, alege să se întoarcă acasă pentru a-şi trăi aici restul vieţii. Textul este scris reflectiv şi îmbină bucăţi de ficţiune şi de istorie. Autorii folosesc metode aproape etnografice şi istorice pentru a descrie contextul social şi cultural al Banatului folosind monografii, studii istorice, ziare şi chiar şi surse orale. Romanul include personaje ce călătoresc în spaţiul fostului Imperiu sau la Viena, dar şi elemente de descriere a diferitelor grupuri lingvistice şi profesionale de la începutul secolului. Romanul a fost scris înainte de 1989 şi nu a putut fi publicat pînă la căderea lui Ceauşescu.

De ce menţionez acest roman? Postfaţa romanului, scrisă imediat după 1989, sugerează cadrul în care autorii ar dori să obţină lectura cititorilor. Romanul

este situat în contextul intelectualilor anti-comunişti central europeni (Vaclav Havel, Adam Michnick, Danilo Kiš s.a.m.d.), în contextul deprimant al României anilor '80 şi în cel al regiunilor de graniţă. Cu alte cuvinte, meta-naraţiunea postfeţei, leagă referinţele culturale central-europene cu activismul democratic şi cu potenţialul Banatului de a disemina acest spirit[33].

Un al cincilea motiv pentru redefinirea relaţiei românilor bănăţeni cu celelalte grupuri etnice, în acest caz cu germanii, este legat de penuria de bunuri de consum, provocată de mobilizarea economică cvasi-stalinistă a anilor '70 şi mai ales '80. Era profitabil pentru români să aibă legături individuale cît mai apropiate cu germanii, deoarece astfel îşi puteau procura anumite bunuri, practic inexistente în România. După cum bine se ştie, de la sfîşitul anilor '60, populaţia nemţească a început să emigreze spre Germania. Statul român nu permitea tuturor membrilor unei familii să emigreze dintr-o dată şi, datorită separării rudelor, dar şi a existenţei prietenilor rămaşi în România, circulaţia de persoane şi de bunuri de consum între Germania şi Banat era intensă. Unele bunuri erau fie cumpărate, fie circulau ca daruri de la nemţi. Acestea nu erau numai bunuri de consum rare (muzică, cosmetice, cafea, reviste de modă etc), ci şi bunuri culturale: imagini din, şi povestiri despre Occident.

Economia de penurie a contribuit la o redefinire a relaţiilor etnice nu numai cu nemţii, ci şi cu ungurii şi sîrbii din regiune. Începînd cu anii '60, Iugoslavia şi Ungaria au avut regimuri mult mai liberale şi mai orientate spre consum, în comparaţie cu politica impusă de Ceauşescu României. Diaspora din Banat a acestor grupuri, dar şi populaţiile locale de pe ambele părţi ale graniţelor au funcţionat astfel ca o „mînă invizibilă", suplinind lipsa pieţei.

4. Concluzii

Am încercat să trasez în acest articol transformarea regionalismului bănăţean al românilor, de la un discurs de excludere înainte de comunism, la unul care accentuează elementele istorice conforme relaţiilor etnice actuale şi nevoii de toleranţă dintre români, germani, unguri şi sîrbi. „Călătoria" regionalismului în zona neoficială şi non-hegemonică a memoriei istorice a avut efecte pozitive, prin acomodarea la un context social mai puţin polarizat etnic şi prin reprimarea amintirilor neplăcute.

Naraţiunile istorice şi politice care circulau în zonele neoficiale şi private au investit afectiv în urmele lăsate în Banat de diferite perioade istorice. Spre deosebire de „locurile memoriei" din anii '20 şi '30, cele din perioada comunistă conţineau speranţe mai „europene" şi mai puţin ostile. De exemplu, arhitectura Timişoarei construită înainte de 1918 era judecată în perioada interbelică drept neromânească. Semnificative în acest sens au fost criticile foarte puternice aduse în 1934-1935 proiectului actualei catedrale ortodoxe din centrul oraşului. Atunci

era judecată ca arătînd prea catolică şi prea puţin „monumentală", nepermiţînd astfel distanţarea şi dominaţia simbolică asupra oraşului majoritar neromânesc[34]. În timpul comunismului şi după aceea, clădirile de dinainte de 1918 (precum şi catedrala respectivă) au devenit o marcă a identităţii regionale. Anul trecut, marele premiu al concursului internaţional *Televest* organizat la TVR Timişoara a fost cîştigat de un documentar al TVR locale, numit *Timişoara, mica Vienă*. Scenariul său prezintă Timişoara ca fiind construită ca o serie de replici la proiectele arhitectonice vieneze. Aceasta reîntăreşte caracterizarea pe care Pierre Nora o face „locurilor memoriei": *„[lieux de mémoire] sînt pentru totdeauna deschise la o serie completă de semnificaţii pe care le pot lua".*[35]

Trecerea de la regionalismul naţionalist interbelic la discursul regionalist democratic din prezent trebuie explicată, deoarece nu poate fi înţeleasă în termeni acauzali de „evoluţie organică" sau „evoluţie naturală". Încercînd să explic ce factori au influenţat memoria şi deci identitatea regională în timpul comunismului, am identificat cinci cauze. Acestea sînt (1) modalităţile specifice statului socialist de a aloca resurse (excluderea populaţiei regionale din poziţiile superioare datorată centralismului), (2) nevoia de a simboliza diferenţa regională de către românii bănăţeni în faţa imigraţiei puternice din alte zone mai puţin dezvoltate sau considerate ca inferioare cultural (Vechiul Regat), (3) puterea potenţială a genealogiilor identitare central-europene de a semnifica rezistenţă la politica oficială, (4) existenţa şi crearea în Banat a unor *lieux de mémoire* care puteau articula şi întruchipa legăturile emoţionale cu Europa şi (5) oportunitatea ca germanii, maghiarii şi sîrbii din regiune să furnizeze imagini şi bunuri care să reprezinte „Vestul".

După 1989, noua versiune a istoriei Banatului, elaborată neoficial în timpul comunismului, a fost făcută publică. Ea păstra într-adevăr lucruri din trecut, dar întruchipa cu precădere atitudini ce reflectau dorinţele democratice din perioadele comuniste şi post-comuniste decît istoria (în final!) „adevărată" a regiunii. Naraţiunea istorică includea de asemenea şi speranţe pentru viitor, legate de aşteptări comune ale indivizilor ce au trăit în comunism (bunăstare, democraţie, etc). În general, noul regionalism bănăţean era apropiat de o versiune a discursului naţional care insista asupra modernizării şi asupra nevoii de a recupera legăturile cu Vestul. Referinţa lor comună erau aspiraţiile europene şi urmele trecutului european din istoria regiunii/naţiunii. În ciuda punctelor comune, unele elemente din discursul regionalist se bazau pe argumente ce se situau în afara discursului hegemonic naţionalist. Aceste puncte includeau memoria Revoluţiei maghiare din 1956 şi a impactului ei local, accentul pe toleranţa etnică în momentul cînd statul adoptase un discurs naţionalist sau interesul faţă de mişcările civice din alte ţări central-europene.

Probabil că cea mai importantă problemă pe care am încercat să o ridic în acest studiu priveşte reacţiile ostile ale centrului atît la regionalismul interbelic, cît şi la

regionalismul actual. Este legitimă întrebarea privitoare la gradul în care politicile culturale ale statului pot să recunoască şi să integreze varietatea experienţelor locale (etnice şi regionale), în afara unei naraţiuni eclectice, teleologice şi deci totalizante despre istoria naţională. O „descentralizare a istoriei" ar putea transforma „destinul naţional" în şansă, „fiinţa naţională" în contingent şi acuzaţiile de „subminare a statului" în recunoaşterea importanţei şi autenticităţii experienţei şi istoriilor locale.

Se poate pune întrebarea dacă un discurs aşa pozitiv ar trebui criticat sau relativizat, mai ales în perioada actuală cînd structurile naţional-comuniste se află în ofensivă. Identitatea europeană şi relaţiile etnice cooperante sînt două lucruri care nu pot fi decît de dorit. Punînd în paranteză contextul politic strict actual, construirea de naraţiuni istorice prea coerente despre un trecut totuşi ambiguu, presărat cu momente contradictorii şi accese afective poate fi problematică. Astfel de momente includ presiuni asimilaţioniste în momente mai îndepărtate sau apropiate, sentimente anti-europene şi anti-democratice ale românilor, germanilor sau maghiarilor în perioada interbelică sau antisemitismul lor din aceeaşi perioadă. Legat de acest punct, întrebările mai generale despre cum să promovăm înţelegerea etnică ar fi: unde trebuie să căutăm explicaţiile pentru conflictul/cooperarea interetnică? La nivel de „mentalitate" (dacă aşa ceva există), de instituţii sociale, în contextul economic, în modurile de organizare a etnicităţii din regiune, la frontierele simbolice sau la rolul intelectualilor în constituirea de identităţi colective? Probabil că la toate aceastea. În plus, ele trebuie privite dintr-o perspectivă istorică care să considere acţiunile sociale în contextul în care au apărut.

În al doilea rînd, se poate spune că noua identitate europeană a regiunii este restrictivă şi poate crea excludere simbolică prin invocarea unei presupuse inferiorităţi balcanice a celorlalte regiuni. Numărul imigranţilor cu poziţii manageriale sau în general aparţinînd nomenclaturii reprezintă doar un procent infim din numărul total al celor veniţi în Banat. Acest aspect, pe care l-am discutat mai sus, este şi un argument mai general pentru critica şi eventual evaluarea politicii folosirii unor teorii ale stigmatului despre „Balcani" (şi a tuturor formulelor derivate). „Balcanii", dar în egală măsură Europa Centrală ş.a.m.d sînt variaţii pe teme de geografie culturală de secol nouăsprezece. Ele sînt prea puţin categorii de analiză culturală sau geografii fixe, neavînd, în fond, decît o valoare de construcţii simbolice. ❑

NOTE

1. În ultimile două decenii de comunism, acest regionalism era neoficial, circulînd atît în forme intelectuale, cît şi în forme populare. După 1989, el a putut deveni public.

2. Prin extensie, şi pe cele transilvănene.

3. Pentru astfel de evocări, vezi conceptul de post-memorie, *„distinct de memorie prin distanţă generaţională şi de istorie prin legătură personală intensă"*. Post-memoria diferă de asemenea în relaţia pe care o are cu obiectul: *„este mediată nu de amintire, ci printr-o* ***investiţie***

imaginativă şi creaţie" [subl. aut]. Marianne Hirsch, **Family frames : photography, narrative, and postmemory**, Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1997, 22.

4. Acesta articol este o relativizare a discursului regionalist de pe o poziţie ce îşi asumă importanţa pluralismului şi relativismului cultural, fie şi din punct de vedere geografic. Nu este nicidecum un argument printre rînduri în favoarea acuzaţiilor stupide ale naţional-comuniştilor la adresa mişcării civice din ultimii ani din Banat. Critici de genul celor de mai jos sînt greu de formulat tocmai din cauza pericolului de a fi situat în aceeaşi tabără cu extremiştii.

5. Unele relaţii etnice, prezentate drept „confluenţe", reprezintă simple „contracte sociale" între stat şi diverse grupuri etnice, sau chiar între grupurile etnice (pentru o astfel de conceptualizare vezi Victor Karady, **A Social and economic history of Central European Jewry**, New Brunswick, N.J., U.S.A. : Transaction Publishers, 1990). De exemplu, acesta a fost cazul relaţiilor dintre unele comunităţi slovace sau ceheşti şi populaţia germană din zona Caraşului. În general, cred că trebuie menţionat cine şi din ce motive învăţa limbile altor grupuri. Bi- sau trilingvismul nu este rezultatul unei *pris de conscience* precoce la nivel popular în favoarea multiculturalismului, ci rezultatul presiunilor pieţelor lingvistice sau de muncă, a măsurilor administrative ale statului sau a diferenţelor de prestigiu.

6.Termenul este preluat din Roger Brubakers, **Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism**, MS, 1996. El defineşte *„naţionalismul naţionalizant"* ca încercarea populaţiei majoritare de a îşi îmbunătăţi poziţia socială şi economică în cadrul statului naţiune. Slovacia în aceeaşi perioadă, sau, mai recent, statele rezultate în urma dezmembrării Uniunii Sovietice ar putea constitui exemple similare. Pentru o excelentă descriere a perioadei interbelice din punctul de vedere al politicilor culturale de la noi, vezi Irina Livezeanu, **Cultură şi naţionalism în România Mare**, Bucureşti, Humanitas, 1998. Pentru cîteva statistici şi descrieri narative ale contextului social şi etnic din Banat în această perioadă, vezi Liviu Chelcea, *Naţionalism şi regionalism în Banat în perioada interbelică : Competiţie pentru resurse, elite şi discursuri culturale*, **Revista de cercetări sociale**, 4/1997.

7. Populaţia maghiară şi în special populaţia evreiască de limba maghiară erau privite cu suspiciuni nefondate. Pentru o relatare care contrazice acest stereotip, remarcabilă prin capacitatea de descriere a vieţii de dinainte de război şi tragedia unei comunităţi evreieşti din zona Satu-Mare, vezi autobiografia lui Martin Lax, **Caraşeu: a Holocaust Remembrance,** Cleveland, Ohio: Pilgrim Press, 1996.

8. Din păcate, nu am consultat prea multe surse maghiare sau germane din Banat din acea perioadă; studiul poate fi privit deci ca referindu-se în principal la românii bănăţeni şi mai puţin la celelalte grupuri etnice; îmi asum eventualele erori.

9. Grigore Bia-Gemene, *Naţionalismul regionalist*, 1935, **Vestul** no. 1165. Acest ziar a fost principala „voce" a regionaliştilor.

10. Regionalismul în această perioadă nu se rezuma la a fi naţionalist. Era de asemenea şi iredentist faţă de Banatul sîrbesc. Anexarea acestuia era parte integrantă din programul regionalist, aşa cum a fost enunţat de Sever Bocu, principalul lider politic al mişcării regionaliste.

11. Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism* ... .

12. Sînt ridicole şi în acelaşi timp semnificative pentru organizarea centralistă a discursului public în România acuzaţiile primite de mesajul democratic ce însoţeşte identitatea regională actuală. Începînd cu 1990, naţional-comuniştii au reluat aceeaşi temă ca şi centraliştii interbelici: orice variaţie regională, în măsura în care nu reproduce hegemonia centrului este învinuită că subminează unitatea statului şi că reprezintă ambiţii separatiste. Pentru naţionalism, ca pentru orice ideologie etatistă, diversitatea, fie ea şi regională, constituie o ameninţare, deoarece semnifică schimbare şi mai ales fragmentare. Pentru o discuţie mai completă despre naţionalism

(în acest caz grecesc) ca ideologie etatistă, vezi excelenta carte a lui Michael Hertzfeld, **Anthropology through the Self-looking Glass**, Cambridge University Press, 1987.

13. Pierre Nora, 1994, *„Between Memory and History"*, în **History and memory in African American culture,** volum editat de Genevieve Fabre şi Robert O'Meally, New York: Oxford University Press. Sfîrşitul socialismului a produs reversul acestei situaţii.

14. Vezi Luisa Passerini, 1987, **Fascism in Popular Memory**, Cambridge: Cambridge University Press, în special pp. 17-64 pentru descrierea diferenţelor dintre memoria orală şi cea personală. Pentru un studiu remarcabil despre memoria în comunism, pornind de la analiza textelor lui Milan Kundera şi György Konrád, vezi Richard Esbenshade, 1995, *Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe*, în **Representations** [ediţie specială despre Europa de Est], Winter 1995.

15. Este vorba, desigur, de intervenţiile oportune ale lui Gabriel Andreescu, tipărite în **Naţionalişti şi anti-naţionalişti**, Iaşi, Polirom, 1997.

16. Vezi Katherine Verdery, 1994, **Compromis şi rezistenţă în cultura română sub Ceauşescu**, [trad. Mona şi Sorin Antohi], Bucureşti, Humanitas, 1994.

17. Înainte de comunism, populaţia evreiască se aflase într-o situaţie dramatică datorită regimului fascist al lui Ion Antonescu. După 1945, un procent mare din supravieţuitori au emigrat din Banat.

18. Kathrine Verdery, 1985, *The unmaking of an ethnic collectivity: Transylvania's Germans,* **American Ethnologist** vol. 12:4, 73.

19. Verdery, *The unmaking...*, 78.

20. Totuşi, diferenţele de prestigiu dintre cele trei grupuri etnice au păstrat în linii mari ierarhia interbelică.

21. „Noi" era conceptual opus statului. Vezi David Kideckel, 1993, **The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond**, Itacha: Cornell University Press, p.3.

22. Imigraţia a fost încurajată de evenimente precum deportarea germanilor, reindustrializarea Banatului, foametea din Moldova din 1946 sau balanţa demografică negativă a regiunii. Totuşi, nu trebuie ignorate nici acţiunile deliberate, mai difuze sau mai manifeste, de românizare a oraşelor din Ardeal şi Banat.

23. Nu e nimic neobişnuit în variaţia identităţii unui grup. Pentru manevrarea genealogiilor, vezi studiul clasic a lui Edmund Leach, **Political systems of highland Burma: a study of Kachin social structure,** Cambridge, Harvard University Press, 1954. Leach descrie cum o populaţie care îşi revendica o anumită origine, şi-a schimbat alegerea după o anumită periodă din cauza contextului favorabil.

24. Victor Neumann, *Cultura civică în Transilvania*, **Orizont** nr. 11 (1402) 15 nov. 1998, p. 20.

25. Victor Neumann, *Cauza riscurilor*, **Curentul,** 9 noiembrie, 1998. Sublinierea îmi aparţine.

26. Un articol al lui Todorova a fost publicat şi în **Secolul XX**, numărul 7/1997, însă nu a trezit nici un ecou.

27. Sorin Antohi, **Civitas Imaginalis: istorie şi utopie în cultura română,** Bucureşti, Litera, 1994), 268, n.5.

28. Retrasarea şi crearea asocierilor cu „Europa" în foste discursuri indigeniste, în timpul, şi după perioada comunismului, nu se limitează la cazul Banatului sau al României în general. Pentru cazul Ungariei, Susan Gal (*Bartok's Funeral*, **American Ethnologist**, 1991, vol. 18:4) descrie discursurile similare produse în jurul reînhumării la Budapesta a rămăşiţelor compozitorului Béla Bartók (îngropat iniţial la New York). Un alt exemplu, aproape protocronist,

este oferit de antropologul Stephen F. Jones care descrie imaginile create de naţionaliştii post-sovietici din Georgia. În dorinţa de reluare a legăturilor cu Europa, ei prezintă unele mitologii populare drept o sursă de inspiraţie pentru lumea Greciei antice şi deci pentru întreaga Europă. Vezi Stephen F. Jones, *Old Ghosts and New Chains*, în Rubie Watson (ed.), 1994, **Memory, History and Opposition Under State Socialism**, Santa Fe: School of Am. Research Press, pp. 162-163. La urma urmei, cine nu ar dori să fie european?

29. La acestea se adaugă exemple foarte exotice şi interesante: francezii din Tomnatec sau spaniolii din fosta „Noua Barcelonă".

30. Pentru trecerea în revistă a acestor motive, vezi Katherine Verdery, **What was socialism, and what comes next?**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996, mai ales ultimul capitol, precum şi concluziile de la *Compromis şi rezistenţă...*

31. Mircea Mihăieş, Adriana Babeţi şi Mircea Nedelciu, 1990, *Femeia în roşu*, Bucureşti: Cartea Românească.

32. Ar fi interesant de făcut o analiză a romanului prin prisma conceptului de post-memorie (menţionat în n.s. 3), adică investiţia afectivă şi imaginativă intensă într-un trecut care nu este direct personal, ci mediat prin generaţii şi texte (considerate ca urme).

33. Romanul conţine mai mult decît această interpretare posibilă.

34. Vezi campaniile susţinute de ziarele **Vestul** şi **Fruncea** din anii respectivi împotriva aspectului actualei catedrale.

35. Nora, *Between History...*, p.300.

*

Liviu CHELCEA (B.A. in Sociology - University of Bucharest, M.A. in History - Central European University, Budapest) is a student in the PhD program of Anthropology at University of Michigan, Ann Arbor. He will co-author a book (Nemira, 1999) based on oral history study of ethnic relations, popular understanding of communism and strategies of coping with 1980s consumer goods shortage in a village near the Romanian-Hungarian border (Sintana, Arad county). Several articles based on the research on Banat regionalism and ethnic relations in Sintana have been published in „Revista de Cercetari Sociale [Social Research Journal]", Rromathan-Journal of Rroma Studies and in the edited volumes „Minoritari, Marginali, Exclusi [Minorities, Marginals and Outcasts" (Polirom: 1996)]"; "The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in Central Europe" (Europa Institute Press, Budapest, 1998). Current research interests include social history and political economy of post-socialism.

Regionalism, state naţionale, integrare europeană: perspective vest-europene şi central-est-europene

Károly Gruber

În ultimul timp, concepte ca globalizarea, regionalismul şi regionalizarea[1] au devenit cuvintele cele mai uzitate ale ştiinţelor sociale. Aceşti termeni au devenit atît de obişnuiţi încît adeseori unii specialişti în ştiinţe sociale nici nu încearcă să le clarifice sensurile, mulţi fiind tentaţi să le ia drept axiome. În acest eseu voi încerca să susţin cîteva dintre reflecţiile personale asupra acestora.

O parte din stereotipurile şi locurile comune, care îşi au rădăcinile în conceptele cheie de mai sus, sînt următoarele:

— Sîntem martorii unei etape a evoluţiei globale — sfîrşitul statului-naţiune, în care, ca urmare a creşterii numărului de organisme internaţionale, a unui grad nemaivăzut de internaţionalizare şi interdependenţă a economiei globale şi a noilor metode de comunicare (Internet-ul şi mass media globală, de exemplu), statele-naţiune nu mai sînt capabile să-şi mai joace rolul de dinainte, de actori independenţi în politica externă, în problemele de securitate şi macro-economice.

— În acest mediu global, competenţele statelor-naţiuni nu sînt subminate numai de procesele care le influenţează de la nivele suprastatale, ci şi de procesele de nivel substatal. Regiunile reprezintă o ameninţare pentru vechile structuri şi legitimitatea statului-naţiune atît în sfera economiei cît şi în cea a administraţiei politice.

— Dacă multe dintre statele vestice „luminate" acceptă noile provocări ale globalizării, hotărînd să renunţe la unele din puterile statului naţiune în favoarea instituţiilor de tranziţie ale Uniunii Europene, în schimb, unele dintre naţiunile Europei Centrale şi de Est preferă concepţia premodernă, tribalistă şi exclusivist etnică a statului şi a naţiunii. Urmărind această logică, cea mai mare problemă care trebuie rezolvată pentru o Europă unificată este marea discrepanţă dintre Europa de

Vest „post-națională" și Europa de Est „pre-națională", care nu a atins stagiul unui naționalism „civic" și unde naționalismul etnic încă predomină.

— Cultura globală și telecomunicațiile vor elimina în cele din urmă ura etnică și controversele naționale.

— Cooperarea regională transfrontalieră în domeniul politic, economic și cultural, va stopa, pe de o parte, ostilitatea politică dintre diferitele părți ale frontierelor naționale, iar, pe de altă parte, va înlocui soluțiile perimate ale statelor naționale la noile provocări ale globalizării.

Spațiul nu îmi permite să detaliez toate problemele ridicate mai sus dar merită să îl citez pe Christopher Harvie[2], care își exprimă totodată îndoiala cu privire la definițiile simpliste ale unor astfel de elemente cheie:

„Elementele culturale, economice și propagandistice sînt greu de separat și de supus aceleiași critici a statului-națiune. Aceasta, în parte, din cauza ambiguității termenilor care au fost preluați de mai multe școli de interpretare, dar i-au lăsat totuși neinterpretați."

Urmînd această direcție, trebuie notat faptul că pentru științele sociale, în zilele noastre, problema definițiilor este în mod clar una metodologică. Este aproape imposibil astăzi să folosim vechile noțiuni pentru o realitate globală din ce în ce mai complexă și mai stratificată. Procese ca localizarea și globalizarea, integrarea și dezintegrarea, omogenizarea și heterogenizarea, care par contradictorii la prima vedere, sînt de cele mai multe ori fețele aceleiași monede. Pentru a descrie și a explica această nouă realitate, e nevoie de experimente metodologice curajoase care, încet dar sigur, vor schimba vechile noastre tipare mentale. Aceste noi abordări științifice constituie o provocare la adresa vechilor dogme metodologice ale diferitelor curente și școli pozitiviste, poate cel mai bine deconstruite de autori ca Thomas Kuhn și Paul Feyerabend. Se impune ca aceste probleme metodologice să fie aduse în discuție în domeniul nostru, care pune accentul pe studiul Europei, dar nu numai din perspectiva Uniunii Europene.

O întrebare metodologică s-ar putea ridica pentru toți cei care cercetează Europa: ce putem face noi cu metodologiile învechite care erau menite fie să analizeze procesele de integrare vest europeană în contextul Războiului Rece, fie să studieze consecințele comunismului în Europa Centrală și de Est? Aceste subiecte au necesitat diferite metodologii de studiu și au existat foarte puține terenuri comune pentru o metodologie comparativă. Totuși, o situație fundamental nouă urmează să apară într-un viitor foarte apropiat. Nu putem spune exact cînd va lua o formă concretă acest nou spațiu politic european, dar simțim și știm că această Europă „lărgită" și „aprofundată" va fi un subiect radical nou pentru cercetare. Ca atare, noi, specialiștii în științe sociale, trebuie să găsim punctele care ar putea oferi o idee despre cum va arăta noua Europă. Urmînd logica acestui credo metodologic, voi încerca să subliniez reflecțiile mele asupra regionalizării și regionalismului.

Regionalizare şi regionalism

Din cauza lipsei de spaţiu, nu ne vom opri asupra tuturor conceptelor cheie prezentate în paragrafele introductive ale acestui eseu, totuşi vom lua în dezbatere două dintre cele mai importante concepte, regionalizarea şi regionalismul, şi ne vom limita investigaţia la procesele europene.

Pentru început, nu poate fi decît binevenită o abordare etimologică, de vreme ce ambii termeni pe care îi avem în vedere — regionalism şi regionalizare — sînt derivate ale aceluiaşi cuvînt: „regiune". Pare, încă de la prima vedere, evident faptul că există mai multe interpretări cu privire la regiuni. Înainte de toate, ar trebui clarificată diferenţa dintre „macro-regiune" şi „micro-regiune": „macro-regiunile" sînt regiuni deasupra nivelului statului-naţiune, putînd fi numite în acest sens America de Nord, nord-vestul Europei sau sud-estul Asiei[3], care în cadrul competiţiei economice globale se autodefinesc ca macro-regiuni economice, în timp ce „micro-regiunile" se află sub nivelul statelor şi se autodefinesc ca actori substatali. Totuşi, cum vom vedea mai tîrziu, problema macro- şi micro-regiunilor este uneori dificil de separat, iar în următoarea secţiune a lucrării vom vedea felul în care se relaţionează statele-naţiune şi micro-regiunile la nivel substatal.

În termenii observaţiilor noastre metodologice, ar putea să se ridice următoarele întrebări referitoare la definiţiile regionalismului şi regionalizării: ce este o regiune în Europa contemporană? este regiunea germană Baden-Würtemberg comparabilă cu regiunea austriacă Burgenland sau Catalonia din Spania cu sud-estul Angliei? Ce constituie o regiune? Cît de mare trebuie să fie un teritoriu şi ce populaţie trebuie să trăiască în aria sa geografică pentru ca acesta să poată fi numit regiune?

Aparent, aceste întrebări sînt prea dificile pentru a primi răspunsuri precise; în loc de aceasta, ar trebui să găsim un termen relaţionat celui de „regiune" şi, fără nici o îndoială, acest concept este statul. Micro-regiunile sînt „sub" state, ele pot fi uneori unităţi pur administrative ca în cazul „departamentelor" în Franţa, sau, în alte cazuri, uriaşe puteri economice ca regiunea germană Baden-Würtemberg, sau entităţi „etnoculturale" ca Scoţia şi Catalonia. Problema cheie este, din punctul nostru de vedere, relaţia regiunilor cu statele. Regionalizarea — în contextul relaţiei dintre state şi micro-regiuni — trebuie înţeleasă ca atitudine a statelor faţă de regiuni de sus în jos . Gradul regionalizării depinde mult de modul în care puterea centrală este capabilă să delege o parte din autoritatea ei administrativă, politică, educaţională şi economică nivelului substatal. Astfel, regionalismul poate fi interpretat ca un mănunchi de procese în care teritoriile, provinciile şi comunităţile locale se definesc în raport cu puterile centrale ale statului. Desigur, aceste două noţiuni sînt într-o relaţie dialectică: cu cît statul este mai dispus să renunţe la o parte din competenţele sale, cu atît mai mult regiunile pot beneficia de aceasta şi aspiraţiile lor pot să crească, iar cu

cît regiunile pretind mai ferm o descentralizare şi o delegare a puterii, cu atît mai mult statul este presat să facă unele concesii.

Este o greşeală să se considere relaţia stat-regiune drept un joc cu sumă nulă, cum tind să o considere unele state şi regiuni europene. Wolfgang Blaas[4] are poate dreptate cînd subliniază faptul că diferitele atitudini faţă de regionalizare în cadrul statelor-membre ale Uniunii Europene pot fi un obstacol serios pentru viitorul integrării europene: *„Motivele şi motivaţiile fundamentale pentru crearea sau consolidarea regiunilor politice variază mult în cadrul statelor membre ale Uniunii Europene. Contrar unei tendinţe generale de întărire a nivelului regional, acest nivel a fost slăbit sau chiar dezintegrat în cîteva state. Imaginea heterogenă prezentată de regiunile politico-administrative ale ţărilor Uniunii Europene de astăzi se datorează acestor evoluţii naţionale."*

De exemplu, Franţa a fost în mod tradiţional împotriva aspiraţiilor regionale timp de secole de vreme ce unul din elementele fundamentale ale republicanismului francez era credinţa în statul secular indivizibil, în timp ce guvernele conservatoare britanice de după 1979, în opoziţie cu valorile tradiţionale liberale britanice, au insistat pe principiul unei suveranităţi nelimitate a Parlamentului de la Westminster în detrimentul aspiraţiilor regionale ale galezilor, scoţienilor şi ale nord-irlandezilor. În contextul britanic, această încăpăţînare pe de o parte a blocat campania pentru devoluţia nu numai a Scoţiei şi Ţării Galilor, dar şi a regiunilor engleze predominant laburiste, iar, pe de altă parte, i-a provocat pe partenerii europeni ai Angliei, care vroiau să ducă pînă la capăt construcţia Uniunii Europene[5]. De dragul comparaţiei, care va constitui mai tîrziu miezul acestei lucrări, trebuie menţionat faptul că în ţările fostului imperiu sovietic, în care încă mai bîntuie tradiţiile opresive ale unui stat centralizat totalitar, regionalizarea nu este la modă. Mai mult, pe ruinele statului comunist, se formează alte noi şi puternice state, legitimate de forţa unui naţionalism exclusivist.

Cum am putut observa pînă acum, statele-naţiuni sînt încă prezente, cu toată accentuarea tendinţelor de globalizare. În contextul european, Uniunea Europeană, cu structurile ei interguvernamentale, este foarte departe de ceea ce au visat federaliştii europeni. Astfel, în Europa Centrală şi de Est suveranitatea naţională — care este un fenomen relativ recent în regiune — este un concept încă foarte popular. De exemplu, în Ungaria, care este una dintre posibilele candidate pentru calitatea de membru a Uniunii Europene în regiune, există un scepticism crescut faţă de integrarea europeană, cu toate că se apropie deschiderea discuţiilor de aderare.[6]

În loc să vorbim despre sfîrşitul statului-naţiune, este poate mai folositor să discutăm despre şansele „redefinirii statului modern" în termenii unui nou consens între regiuni şi puterile centrale ale statului. Cu siguranţă, odată cu apariţia Uniunii Europene ca un nou actor supranaţional pe scena politicii europene,

relaţia a fost semnificativ modificată. Uniunea Europeană ca „macro-regiune" în economia globală a schimbat echilibrul tradiţional al puterii dintre micro-regiuni şi statele-naţiuni. Prin adoptarea noţiunii de „Europă a regiunilor", Uniunea a apărut ca un partener strategic pentru micro-regiuni. Voi ilustra mai tîrziu în acest eseu relaţia triunghiulară dintre regiuni, state şi instituţiile supranaţionale, unde practic se întrepătrunde relaţia dintre micro-regionalism şi macro-regionalism. Totuşi, paragrafele următoare le voi devota analizei aspectelor variate ale regionalismului şi regionalizării în termenii relaţiei dintre state şi micro-regiuni.

Destul de des, regionalizarea începe în momentul în care legitimitatea statului a suferit o slăbire sau o prăbuşire. În concordanţă cu teoria democratică, cînd este zguduită legitimitatea internă şi externă a unui stat şi a fost călcat consensul contractului social dintre stat şi cetăţeni, regionalizarea poate funcţiona ca un mijloc — folosit de stat — pentru a-şi recîştiga legitimitatea democratică. De exemplu, într-un stat autoritar şi totalitarist care are o populaţie multietnică şi care îşi bazează puterea pe o etnie majoritară, neacordînd celorlalte etnii nici o putere politică, regionalizarea, după prăbuşirea statului, funcţionează ca un mijloc de convingere a cetăţenilor care au fost excluşi de la putere de a adera la formarea unui stat nou. Totuşi, delegarea puterii în stat şi regionalizarea sînt arme cu două tăişuri în situaţii specifice în care — în loc să se întărească legitimitatea statului — ele tind s-o submineze. George Schöpflin[7] susţine: *„Ce se întîmplă cînd un grup particular de oameni nu consimt? Pe baza principiilor democraţiei, a unei legi consensuale, trebuie să li se acorde tot dreptul de a-şi hotărî viitorul. Această soluţie, care a fost folosită, bineînţeles, nu poate fi împinsă prea departe. Dacă se face acest lucru, atunci natura statului existent va deveni complet contingent şi, astfel instabil, şi de aceea va submina democraţia."*

Acesta a fost cazul prăbuşirii Spaniei lui Franco în 1970 cînd noua constituţie spaniolă a fost elaborată pe principiul regionalizării. Spre a-şi atrage sprijinul catalanilor şi al bascilor în crearea unei Spanii noi, democratice, noul stat spaniol a susţinut în mod substanţial autoguvernarea pentru catalani şi basci. Totuşi, receptarea ofertei de regionalizare făcută de Spania a fost foarte controversată. În timp ce în Catalonia adepţii regionalismului catalan au acceptat cadrul furnizat pentru dezvoltarea regională de către statul spaniol, unele cercuri ale mişcării naţionaliste basce nu au considerat oferta regionalizării ca satisfăcătoare şi, în consecinţă, au refuzat-o. Mai mult, metodologia teroristă ETA pentru o schimbare radicală în statul de drept a apărut în linii mari tot în acea perioadă.

În 1945, după căderea totalitarismului fascist al lui Hitler, aliaţii victorioşi au fost confruntaţi cu sarcina imensă de a crea o Germanie democratică. Dominaţia americană a predestinat Germania postbelică reorganizării federale a ţării. Astfel, o putere externă a apelat la politica regionalizării pentru a face Germania capabilă să obţină o legitimitate externă în cadrul sistemului internaţional postbelic. Federalizarea

Germaniei de Vest s-a dovedit a fi un succes copleşitor într-o țară în care tradițiile unui stat naționalist centralizat bismarckian ar fi fost inerente într-o perioadă ca aceea de după război. În contextul german, procesele de regionalizare cerute de puteri externe au catalizat o mişcare regionalistă foarte puternică. Unele dintre landurile germane ca Baden-Würtemberg şi Saarland au menținut o reprezentanță permanentă la Bruxelles astfel încît au putut să-şi utilizeze imensul potențial economic şi politic în Bruxelles.

Landul Baden-Würtemberg a jucat de asemenea un rol important în cooperarea regională transfrontalieră, care este calul de bătaie favorit al eurocraților de la Bruxelles. În inițiativa de cooperare regională, „cele patru motoare ale Europei", Baden-Würtemberg, Lombardia, Rhone-Alpi şi Catalonia, s-au aliat în 1988 pentru diseminarea şi schimbul unui know-how de înaltă clasă. Unii au susținut că, cu toate că regionalizarea în Germania de după 1945 fusese un mijloc perfect de a ataca naționalismul expansionist german şi de a cataliza dezvoltarea economică regională, această politică a avut şi repercusiuni negative. C.Harvie susține[8]: *„O națiune reunficată de politicieni provinciali, urmărind scopuri provinciale, a dus la apariția unui stat introvertit a cărui capacitate de coeziune a fost semnificativ subminată."*

Revenind la inițiativa „celor patru motoare ale Europei", Țara Galilor s-a alăturat proiectului în 1990, însă nu ca un „motor cu capacitate deplină" deoarece, asemeni atitudinii negative discutate mai sus a guvernului britanic față de regionalizare, Țara Galilor nu a avut puterea administrativă de a participa la un nivel mai profund de cooperare.[9] În ciuda dificultăților, Țara Galilor, ca zonă ce fusese serios afectată de declinul post-industrial, a fost destinatarul investițiilor de tehnologie înaltă, de exemplu, compania multinațională Bosch din landul Baden-Würtemberg a deschis o uzină în Miskin, în vecinătatea oraşului Cardiff.

Pentru a reveni pe scurt la abordarea inițială, accentuat metodologică, care îşi propunea să trateze Europa ca pe un concept larg, nu doar în sensul recentei Uniuni Europene, este interesant de văzut în ce fel întrebările asupra regionalismului şi a regionalizării sînt prezente pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice.

După cum s-a arătat mai sus, nici una din structurile Uniunii Sovietice — chiar dacă formal a fost un stat federal — nu a semănat cu structurile unui federalism democrat. Mai întîi de toate, legitimitatea statului se baza pe o ideologie opresiv totalitaristă, competențele statului fiind concentrate în mîinile liderilor Partidului Comunist. Chiar principiul federalismului, principiul competențelor împărțite între regiuni şi puterea centrală, nu a fost realizat în comunismul federalist. Ca atare, statele membre ale Uniunii Sovietice nu se bucurau de drepturile de care se bucurau omologii lor din statele federale vestice. După căderea Uniunii Sovietice, toate acele republici care fie avuseseră în trecut tradiția existenței ca state naționale suverane, precum statele baltice, sau care adoptaseră ideologia

autodeterminării naţionale, precum Georgia şi Armenia, au ales să părăsească federaţia şi să-şi formeze propriile lor state naţionale. Republicile şi unităţile administrative care au rămas, de această dată incluse în Federaţia Rusă, s-au confruntat cu o nouă situaţie, în care puterea centrală a statului era considerabil mai slabă decît în timpurile comuniste. În construcţia noului stat a început un proces de „negociere" între puterea centrală şi regiuni. Trebuie clarificat următorul lucru: chiar dacă multe „republici etnice" (Statele Baltice, Georgia, Armenia, de exemplu) au părăsit Uniunea Sovietică, totuşi alte 21 de „republici etnice" au rămas în cadrul Federaţiei Ruse. Miza acestui proces a fost redistribuirea resurselor imense ale impresionantului Imperiu Sovietic de odinioară. În lipsa unei puteri centrale solide, regiunile au făcut tot ce le-a stat în putinţă să obţină de la puterea centrală atît de multe resurse pe cît le-a stat în putinţă. „Republicile etnice" bogate în petrol şi diamante, ca Tatarstan şi Bashkortostan, au avut succes în negocierile cu Moscova şi au putut de aceea obţine drepturi fundamentale pe baza resurselor naturale deţinute. Interesant, aceste republici etnice au avut mult mai mult succes în aceste negocieri asupra redistribuirii competenţelor şi a resurselor decît districtele pur administrative populate majoritar de ruşi. Conform opiniei lui S.L.Solnick: *„Într-un decor convenţional, etnia a servit în mod convenabil la divizarea unui grup de altul, din acest motiv, sistemele etno-federale sînt cunoscute ca fiind în mod periculos instabile. În jocul „negocierii" federale ruse, totuşi, liderii republicilor etnice s-au focalizat pe menţinerea republicilor ca o clasă privilegiată de actori subnaţionali.*

(...) De aceea, revendicările etnice au servit ca un mecanism de coordonare a diferitelor republici etnice distingîndu-le de regiunile ruseşti."

Firesc, regionalismul din Federaţia Rusă diferă mult de exemplele vest-europene, dar aceste exemple pot fi de folos pentru cercetarea noastră în continuare, avînd în vedere regionalizarea şi regionalismul. De exemplu, din punct de vedere economic se poate observa că regiunile vest-europene bogate în resurse naturale şi umane, au tendinţa deseori să urmeze campanii regionaliste (de pildă, Scoţia şi bogăţia imensă de petrol din Marea Nordului).

În Europa de Vest, pentru a face faţă disparităţilor economice regionale, statul bunăstării a urmat între 1960 şi 1970 politica unei regionalizări economice prin crearea unor fonduri de investiţii regionale care au fost considerate mijloace mai eficiente pentru administrarea intereselor şi necesităţilor economice locale decît formele centralizate de realizare a deciziilor economice. Politica de regionalizare a statului bunăstării trebuie, totuşi, citată ca exemplu de regionalizare cu o anumită rezervă din moment ce politica sa economică a fost centralizarea. Noţiunile de solidaritate, coeziune socială şi subsidiaritate care îşi au rădăcinile în ideologia postbelică a statului bunăstării, au fost amintite de asemenea la constituirea Uniunii Europene. Dar noutatea politicii de regionalizare urmată de Uniunea Europeană

constă tocmai în faptul că în acest caz o instituție supranațională sprijină dezvoltarea regiunilor de nivel substatal și că statele vest europene — desigur în grade diferite — acceptă noua situație.

Dacă pînă acum ne-am concentrat atenția asupra regionalizării, de acum încolo ne vom axa dicuția pe regionalism. După cum s-a susținut mai înainte, cele două sînt într-o relație dialectică, totuși trebuie recunoscut faptul că, în timp ce regionalizarea este o problemă de decizie politică și de compromis al elitelor, regionalismul implică participarea maselor. Politica de regionalizare este dusă la îndeplinire de sus în jos, în timp ce mișcările regionaliste pot mobiliza populația pentru acțiuni „la firul ierbii". John Brutton, fostul prim ministru al Irlandei, care este unul dintre cei mai activi susținători ai politicii regionale a Uniunii Europene, sublinia într-o conferință asupra regionalismului european: *„Este dificil să obții loialitate pentru niște organisme create în scopuri pur administrative."*

În cele ce urmează, vom încerca să reflectăm asupra diferitelor aspecte ale regionalismului. În concepția mea, cel mai important aspect al regionalismului este aspectul etnocultural, politic și economic. Voi pune în discuție pentru început aspectul etnocultural al regionalismului.

După cum au recunoscut mulți oameni de știință, modelele participării sociale și politice contemporane au suferit o schimbare de paradigmă. De la interacțiuni sociale și politice avînd ca sursă clasele sociale, intrăm în era politicilor identitare și noilor mișcări sociale. Granița dintre politic și privat, care este una dintre prezumțiile politicii moderniste, se estompează acum, de pildă, în politicile feministe sfera privată este politizată. Disocierea bisericilor de sfera politicului și secularizarea politicii este de asemenea unul dintre principiile cheie ale tradițiilor iluministe, principii care sînt însă sfidate nu numai de fundamentalismul islamic, ci și, spre exemplu, de creșterea influenței formațiunii Dreapta Creștină Americană și a lui Pat Buchanan.

Se schimbă, de asemenea, participarea politică și modurile în care pot fi influențate deciziile politice. Politicile de partid se combină sau sînt uneori substituite de grupuri de influență și de diferitele campanii ecologiste, feministe, homosexuale sau ale grupurilor etnice. Fațadele învechite ale ideologiilor pălesc în mijlocul furtunilor politice declanșate de valorile postmoderne. Folosesc termenul de post-modern pentru acest mediu politic nou bazîndu-mă pe afirmația lui Jan Pakulski.[11] Pakulski descrie „noua politică" în modul următor: *„Procesele centrale identificate de cercetătorii noii politici includ fuziunea și interpenetrarea tot mai mare a sferei politice cu cea culturală, precum și decuplarea și depășirea de către conflictele politice a mai vechii diviziuni structurale a claselor. Principalele simptome ale acestor schimbări sînt un declin progresiv în votul claselor sau o desaliniere politică, o eroziune a sprijinului dat majorității partidelor din mediul social și apariția unor forțe politice noi: ecopax-ul (ecologist și pacifist), drepturile civile, umane și ale minorităților, precum și mișcările sociale feministe."*

În acest mediu politic post-modern, valorile învechite ale stîngii şi dreptei nu mai pot răspunde cererilor societăţii. O conştiinţă nouă a pericolului raţionalizării societăţii se manifestă acum sub forma particulară a politicii post-moderne. Apariţia „mediacraţiei" sau creşterea influenţei politice a mass-mediei constituie o altă trăsătură caracteristică „noii politici". Pentru a reveni la discuţia noastră iniţială despre regionalism şi regionalizare, trebuie să observăm că provocările regionalizării şi regionalismului la adresa statului-naţiune, care este o structură de politică modernistă provenită din secolul al XIX-lea, reprezintă componente esenţiale ale „noii politici" (post-moderne). Diversele campanii politice pentru democraţie locală şi pentru descentralizarea puterii de decizie sînt toate părţi ale acestei noi paradigme politice. Spaţiul nu ne permite să dezbatem toate aspectele regimului global politic post-modern, dar autorul acestei lucrări a încercat să dezvolte aceste concepte în altă parte.[12]

Urmînd această direcţie, pare logic să legăm aspectul etnocultural al regionalismului de „politica post-modernă" mai sus menţionată. Grupurile etnoregionale se autodefinesc în contextul statelor multinaţionale în cadrul cărora, raportate la întreaga populaţie, ele constituie doar o minoritate, dar la un nivel local şi regional ele constituie adeseori majoritatea. Mişcările lor regionale sînt tot atîtea campanii pentru ocrotirea culturii, a limbii şi a învăţămîntului matern în faţa pericolului reprezentat de omogenizarea urmărită de statul-naţiune, de cele mai multe ori statul unei etnii majoritare, şi totodată campanii pentru o mai mare autonomie politică la nivel regional şi local. Regionalismul etnocultural pune sub semnul întrebării mai vechea definiţie a cetăţeniei, ca termen cu valoare neutră, ce indică natura pur politică de participare într-un stat ca entitate politică.[13] Confruntarea dintre revendicările grupurilor etnoculturale şi vechea definiţie a cetăţeniei este mai mult decît evidentă. Este greu de acceptat pentru mulţi, dar cetăţenia devine subiectul politicilor identitare. G. Schöpflin susţine în acest sens că *„Renaşterea — reală sau aparentă — a politicilor identitare din anii '90 a fost primită cu ostilitate de alte politici, care construiseră o concepţie singulară a cetăţeniei, destul de unitară, ca pivot al identităţilor lor. Ce aş vrea să subliniez este faptul că cetăţenia este şi ea o parte a politicii identitare şi că nu există nimic pe atît de universal pe cît şi-ar dori adepţii ei, dar că, fără cetăţenie, democraţia devine aproape imposibil de menţinut."*

O mare varietate de exemple de regionalism etnocultural pot fi uşor găsite la „naţiunile fără state" ale Europei de Vest (de exemplu, scoţienii, bascii, catalanii, galezii) şi pînă la minorităţile naţionale ale Europei Centrale şi de Est (maghiarii din România şi Slovacia, sîrbii din Croaţia). Desigur, după cum am mai spus, regionalismul şi regionalizarea sînt într-o relaţie dialectică, iar acest fapt se aplică şi regionalismului etnocultural. Procesul de radicalizare a mişcărilor etnoculturale depinde mult de măsura în care statele multinaţionale respective

au acceptat principiul regionalizării. De exemplu, statul spaniol a decis în mod conştient descentralizarea structurilor lui pentru a se acomoda aspiraţiilor etnoculturale ale catalanilor şi bascilor în anii 1970, în timp ce Croaţia, Iugoslavia şi Slovacia contemporană urmăresc o politică de centralizare în detrimentul grupurilor minoritare din propriile teritorii.

Relaţia dintre majoritate şi minoritate, într-un stat multinaţional, este una destul de sensibilă. Într-un regim nedemocratic efectele negative sînt duble pentru orice minoritate naţională. Ca atare, într-un stat opresiv, cea mai mare rezistenţă poate să derive de multe ori din cercurile minorităţilor naţionale şi a naţiunilor fără state (ex. campania minorităţii maghiare din România perioadei lui Ceauşescu sau rezistenţa catalană împotriva Spaniei lui Franco). Fără să subestimăm idealurile pozitive şi democratice ale multora dintre mişcările etnoculturale, trebuie totuşi să subliniem faptul că, în unele cazuri speciale, metodologia acestor mişcări poate sfîrşi prin recurgerea la mijloace violente (de exemplu, campaniile teroriste ale IRA şi ETA).

În cele mai multe din cazurile europene de regionalism, motivele etnoculturale se împletesc cu revendicările politice de descentralizare teritorială (aspectul politic al regionalismului). Maghiarii din Transilvania, la fel ca şi scoţienii din Anglia, revendică — deopotrivă cu supravieţuirea lingvistică, culturală şi educaţională — autoguvernarea teritorială. Răspunsurile statelor respective la aceste revendicări trebuie analizate foarte amănunţit. România, care a integrat Transilvania cu un număr considerabil de maghiari în 1920, după Tratatul de Pace de la Trianon, de-a lungul istoriei s-a definit ca un „stat naţional unitar, indivizibil, al românilor", urmînd modelul francez al statului iacobin unitar şi centralizat. În acest cadru de referinţă nu mai era spaţiu pentru integrarea maghiarilor în statul român. Şi guvernele conservatoare britanice din 1979 încoace au împărtăşit aceeaşi convingere de sacralitate a statului naţional centralizat. Sursa acestei ideologii a fost diferită, Partidul Conservator Britanic cultivînd idea suveranităţii indivizibile a Parlamentului de la Westminster. Dar refuzul cu care a întîmpinat aspiraţiile etnoculturale ale scoţienilor, galezilor şi ale irlandezilor a fost consecinţa directă a acestei atitudini.

Regionalismul economic nu se leagă neapărat de regionalismul etnocultural şi politic. Motivele, dincolo de regionalismul economic, pot fi diferite. Unele regiuni europene se definesc pur şi simplu ca regiuni doar pentru a fi mai substanţial finanţată din fondurile structurale şi de coeziune europene (de exemplu, regiunile sudice ale Irlandei formează un forum regional comun pentru a se califica pentru accesul la fondurile europene, sau regiunile vestice ale Ungariei se aliază politicii Uniunii Europene pentru a avea acces la programele de cooperare internaţională PHARE). Destul de des provinciile dintr-o ţară anume doresc să evite povara plăţii unor subvenţii pentru regiunile nedezvoltate (de pildă, Lega, mişcarea provinciilor nord-italiene). Din cînd în cînd, aceste mişcări, chiar dacă le lipsesc fundamentele etnoculturale ale regionalismului, tind să-şi construiască o identitatea etnoculturală

artificială. Stefano Guzzini susţine[14]: *„Liga Nordului nu este un partid regionalist tipic. Regionalismul lui nu se poate lega de o limbă proprie. Într-adevăr, Padania are multe dialecte care derivă din rădăcini lingvistice diferite. În ciuda încercărilor disperate de a găsi urmele istoriei Padaniei în istoria Galiei alpine a Imperiului Roman, Padania nu are o istorie care să poată da naştere unei identităţi naţionale."*

Un mod interesant de regionalizare economică poate fi urmărit în cazul solicitării germane de a regionaliza pe scară largă Germania postbelică. Aliaţii, sub conducerea americanilor, au propus federalizarea Germaniei de Vest pentru a împiedica renaşterea naţionalismului expansionist german. În această privinţă, landurile germane, cu excepţia Bavariei, sînt scutite de aspiraţiile locale etnoculturale. Astfel, regionalismul landului Baden-Würtemberg este în principal de natură politică şi economică. Ca o zonă foarte dezvoltată din punct de vedere tehnic, scopul său cel mai important poate fi acela de a-şi consolida cooperarea economică cu alte zone dezvoltate ale Europei. Acest ţel este foarte bine ilustrat în proiectul „celor patru motoare ale Europei", descris deja în această lucrare.

	Regionalism		
	Etnocultural	Politic	Economic
Scoţia	+	+	+
Ţara Bascilor	+	+	+
Catalania	+	+	+
Ţara Galilor	+		
Irlanda de Nord	+	+	
Italia de Nord		+	+
Sîrbii din Croaţia	+		
Maghiarii din România	+	+	+
Maghiarii din Slovacia	+	+	+
Baden-Wüttenberg		+	+

Regionalizarea, regionalismul şi Uniunea Europeană

Diferenţa relevantă dintre „macro-regiuni", ca regiuni economice aflate deasupra statelor, care încearcă să răspundă provocărilor politicii economice globale, şi „micro-regiuni", ca regiuni de nivel substatal, care tind să se definească în raport cu statul, a mai fost discutată în această lucrare. A fost trasă totodată concluzia că deseori procesele de „macro-regionalism" şi „micro-regionalism" se influenţează reciproc. Este şi cazul Europei de Vest, unde statele cooperează în cadrul Uniunii Europene, astfel încît competititvitatea lor economică globală poate să se îmbunătăţească (macro-regionalism), în aceeaşi macro-regiune existînd totodată o activitate nemaiîntîlnită la nivelul substatal (micro-regionalism). Procesele macro- şi micro-regionalismului au loc în relaţia triunghiulară dintre actorii instituţionali substatali, statali şi transnaţionali. Cînd şi-au

delegat o parte din competențele lor instituțiilor supranaționale ale Uniunii Europene, statele membre ale Uniunii au acceptat ideea de „cosuveranitate". Însăși ideea unei suveranități împărțite a deschis spațiul pentru micro-regiuni pentru a negocia cu statele, în vederea delegării unei părți din putere la nivel substatal. În completare, instituțiile supranaționale au propagat și au sprijinit ideea unei „Europe a regiunilor", încurajînd în acest mod „micro-regionalismul".

Nu mai departe de 1957, cînd a fost semnat, Tratatul care a pus bazele Comunității Europene a acordat o importanță deosebită dezvoltării regionale[15]. Partenerii tratatului anunțau faptul că sînt de acord cu *„întărirea unității politicii economice și cu asigurarea unei dezvoltări armonioase prin reducerea diferențelor existente între diferitele regiuni și soluționarea decalajului regiunilor mai puțin favorizate"*. Totuși, în epoca de glorie a statului bunăstării în Europa (în anii șaizeci și prima jumătate a anilor șaptezeci), politicile regionale ale Comunității Europene au prins viață ca alternativă la tendințele de centralizare macroeconomică a ideologiei bunăstării sociale. Această situație a fost considerabil modificată prin aderarea Irlandei, a Danemarcei și a Marii Britanii în 1972-1973. Statele membre, și în principal Marea Britania, au militat pentru inițiativele Comunității Europene. Scopul principal al Marii Britanii a fost realizarea unei balanțe a imensului transfer monetar în politica agricolă, de care Marea Britanie nu prea beneficia. Declinul post-industrial al Angliei de nord, a Țării Galilor și a Scoției necesita un ajutor financiar care depășea capacitatea Statelor Britanice. Ca rezultat al acestei campanii, în 1975 a fost înființat Fondul de Dezvoltare Regională Europeană (FDRE). Oricît de important a fost acest pas, FDRE-ul, în perioada de început, a funcționat numai ca un mijloc de egalizare a veniturilor între statele membre.

Ca rezultat al unui al doilea val de lărgire (1980), cînd țările Europei de Sud (Portugalia, Spania, Grecia) — care erau cu mult mai puțin dezvoltate decît media Comunității — s-au alăturat Comunității Europene, s-a pus problema necesității reconsiderării politicii regionale europene. Problema acută a inegalităților în creștere, după aderarea statelor mediteraneene, a necesitat o reacție rapidă. Ca atare, întregul sistem al politicii regionale europene s-a transformat. Pe lîngă FDRE au fost create alte fonduri (de exemplu, Fondul Social European — FSE, Fondul de Orientare și Garantare a Agriculturii Europene — FOGAE) pentru a rezolva problemele nou apărute. Volumul fondurilor a fost în mod semnificativ modificat în 1988. Cele cinci obiective prioritare ale reformei din 1988 au fost următoarele:

- Ajutorarea regiunilor subdezvoltate,
- Conversia economică a zonelor industriale aflate în declin,
- Șomajul cronic structural,
- Accelerarea integrării tinerilor,
- Sprijinirea dezvoltării zonelor rurale.

Cum am mai afirmat în această lucrare, cea care a catalizat dezvoltarea regională a fost Uniunea Europeană, şi în principal Comisia, ca instituţie supranaţională.

Totuşi, trebuie notat faptul că 90% din fondurile structurale sînt alocate prin guverne naţionale, şi de multe ori, participarea regiunilor rămîne în urmă. De exemplu, guvernul central italian este de foarte multe ori incapabil să găsească parteneri locali în Italia de Sud (Mezzogiorno) pentru proiectele europene şi, astfel, aceste fonduri nu sînt folosite sau, dacă sînt totuşi găsiţi parteneri, aceste ajutoare sfîrşesc de cele mai multe ori în mîinile mafiei. Mai ales proiectele administrate de Comisie, şi în mod direct de actorii regionali, sînt mai benefice dezvoltării regionale (Interreg I, II). Programele Interreg sprijină în principal dezvoltarea colaborării fără frontiere dintre actorii sub-statali. Pentru a pregăti ţările Europei Centrale şi de Est pentru criteriile de aderare în termenii colaborării transfrontaliere, Comisia a lansat un proiect de colaborare transfrontalieră în cadrul programului PHARE.

Tratatul de la Maastricht al Uniunii Europene (1992) a însemnat o schimbare fundamentală în politica regională europeană. Tratatul a stabilit convergenţa criteriilor de aderare la Uniunea Monetară Europeană (UME). Din lipsă de spaţiu nu ne vom opri asupra tuturor detaliilor acestor criterii de convergenţă, în loc de aceasta vom examina Tratatul de la Maastricht din punctul de vedere al dezvoltării regionale. Un aşa numit „Fond de aderare" a fost stabilit pentru a face ca cele patru state membre subdezvoltate — Irlanda, Grecia, Spania, Portugalia — să întrunească criteriile de aderare la Uniunea Monetară Europeană. Tratatul a pus bazele unei instituţii noi, foarte importante, Comitetul Regiunilor (COR). Conform Tratatului, Comitetul Regiunilor nu lua parte în procesul de luare a deciziilor din cadrul Uniunii, în loc de aceasta era considerat doar un organism consultativ. Competenţa limitată a Comitetului Regiunilor este foarte bine reflectată de cuvintele doamnei Edit Soós[15]: *„Membrii din regiunile puternice susţin că trebuie găsite mijloacele de articulare pe mai departe a vocii acestui nivel important, şi acest lucru nu va fi posibil cu adevărat atîta timp cît influenţa directă a Comitetului Regiunilor asupra proceselor legislative europene este atît de modestă."*

Cu toate că influenţa Comitetului Regiunilor era limitată, în privinţa deciziilor din cadrul Uniunii Europene, volumul total al întregului buget al FDRE, FSE, FOGAE între anii 1994-1999 trebuie menţionat pentru a ilustra mărimea transferului monetar în cadrul politicii regionale a Uniunii Europene: 141,471 miliarde ECU(!).

Cu siguranţă că noile provocări ale lărgirii către est a Uniunii Europene vor avea consecinţe pe termen lung pentru politica europeană. Toate statele central-europene care aspiră la aderare sînt mai puţin dezvoltate decît oricare dintre statele membre cele mai subdezvoltate. Fără îndoială că în momentul în care lărgirea estică se va realiza pe termen mediu, va trebui reconsiderată politica regională europeană.

Documentul „Agenda 2000"[17] este rezoluţia summit-ului Uniunii Europene din Amsterdam, iunie 1997, şi poate fi considerat rezultatul neoficial al răspunsurilor Conferinţei Interguvernamentale din 1995-97 date la provocările lărgirii:

„Trebuie să se adere fără șovăială la prioritatea obiectivului politic al coeziunii economice și sociale. Într-adevăr, perspectiva unei lărgiri care să includă noi țări cu nivele de dezvoltare foarte divergente face acest lucru încă și mai necesar decît înainte. Va fi nevoie de solidaritate, în sens larg, european, dacă vrem să atingem obiectivul major al reducerii discrepanțelor în dezvoltare, cum s-a propus explicit în Articolul 130a al Tratatului."

Regionalismul în Europa de Est și de Vest: cazul Transilvaniei și al Scoției

Urmînd remarcile noastre metodologice anterioare, trebuie să facem o comparație, în contextul integrării europene, între regionalismul scoțian și regionalismul maghiar din Transilvania. La prima vedere, această comparație poate să pară una surprinzătoare, din moment ce astăzi cazurile de comparație între Europa Centrală și de Est și Europa Occidentală sînt foarte rare. Într-adevăr, contextele istorice în care aceste regionalisme au apărut, sînt într-o măsură diferite, totuși, o cercetare detaliată ne poate oferi aspecte interesante.[18] Factorul care poate închide prăpastia imensă dintre realitățile acestor două extreme geografice ale Europei este tocmai sistemul nostru internațional de globalizare, mai precis de integrare europeană. Pe de o parte, Scoția ca „națiune fără stat" , deja parte a Uniunii Europene, încearcă să-și redefinească identitatea din ce în ce mai mult nu atît în cadrul Regatului Unit, cît în cel al Uniunii Europene, în timp ce maghiarii din România speră să-și îmbunătățească statutul în cadrul României în urma aderării României la Uniunea Europeană. Întrebarea nu este dacă se va produce lărgirea spre spațiul estic, ci cum și cînd! După aceea se va forma un nou spațiu politic european din care vor face parte atît Transilvania cît și Scoția. În această privință, comparația este legitimă. Comparabilitatea exemplelor Europei Centrale și de Est cu cele ale Europei de Vest este explicată de George Schöpflin[19]: *„Aria mea principală de interes este Europa Centrală și de Est, dar aș vrea să sugerez faptul că unele din lecțiile post-comunismului au o aplicație mai largă. Și, într-adevăr, (noi, vesticii n.trad.) putem învăța ceva despre propriile noastre societăți prin încercarea de a face o comparație cu acele societăți care se află în plin proces — în fazele lui incipiente — de construire a unor sisteme democratice."*

Din punct de vedere etnocultural, atît scoțienii cît și maghiarii din Transilvania reprezintă un exemplu tipic de regionalisme legitimizate preponderent de aspirațiile etnoculturale. Ambele aparțin grupului pe care H. Seton Watson l-a numit „vechile națiuni"[20] Ele sînt națiuni istorice, tradiționale care s-au bucurat de suveranitate feudală încă din secolul al X-lea. Scoția și-a pierdut suveranitatea prin Actul Uniunii (1707) cînd Scoția, unită cu Anglia și Țara Galilor, și-a putut menține încă multe din instituțiile proprii (de exemplu, Biserica, învățămîntul, sistemul legal). În ciuda menținerii unei relative independențe a instituțiilor cheie, observatorii contemporani nu pot să se pună

de acord dacă acest lucru a fost un compromis în favoarea progresului sau o trădare a naţiunii[21].

Transilvania a fost parte integrantă a Imperiului Ungar în perioada Evului Mediu şi, mai apoi, principat maghiar independent. După secole întregi de dominaţie habsburgică, Transilvania, ca parte a Ungariei, şi-a recîştigat o suveranitate limitată în 1867, prin (compromisul) Ausgleich care a dat naştere monarhiei duale Austro-Ungare. După încheierea Tratatului de Pace de la Trianon (1920), Transilvania, cu populaţia ei substanţială de maghiari, a fost integrată în România Mare.

Aparent, memoria istorică comună joacă un rol important în ambele cazuri, dar diferenţa care apare în cazul limbii trebuie menţionată aici: dacă astăzi doar 1% din populaţia scoţiană mai poate vorbi vechea limbă galică, iar engleza este limba oficială, în schimb maghiarii şi-au păstrat limba maternă. Cu alte cuvinte, scoţienii vorbesc limba majorităţii, pe cînd în cazul maghiarilor din România, limba funcţionează ca o trăsătură distinctivă care îi face să se diferenţieze de populaţia majoritară. Ca atare, diferenţa lingvistică amplifică aspectul etnocultural al regionalismului maghiar transilvan. Este demn de observat că, în timp ce scoţienii şi-au pierdut vechea limbă galeză, cealaltă „naţiune celtică fără stat" a Regatului Unit, şi anume velşii, trec printr-o renaştere lingvistică şi culturală, cel puţin jumătate din populaţie vorbind limba galeză. Acest exemplu încearcă să atace anumite lucruri comune, repetate de unii cercetători. După ei aspectul cultural şi lingvistic al naţionalismului triumfă în Europa Centrală şi de Est în timp ce multe dintre naţionalismele vest-europene sînt naţionalisme civice care se definesc în termenii cetăţeniei politice.

Din punct de vedere al aspectului politic al regionalismului, atît maghiarii din Transilvania cît şi scoţienii suferă de dezavantaje majore, în termenii dreptului la autodeterminare. După cum am afirmat mai sus, ambele state căruia îi aparţin Scoţia şi Transilvania, Regatul Unit, România, au ezitat în a alege regionalizarea ca mijloc de democratizare şi reconsiderare a contractului social. Totuşi, acest lucru s-a schimbat în mod semnificativ în ultimul timp.

Noul guvern laburist condus de primul ministru Tony Blair, ales în mai 1997, a luat iniţiativa în problema referendumului scoţian. Documentul prin care se stabileau detaliile pentru un guvern propriu scoţian a fost realizat surprinzător de rapid, şi chiar şi referendumul pe această temă a avut loc la 11 septembrie 1997. Rezultatul referendumului a constituit un sprijin neaşteptat (74,3%) pentru realizarea Parlamentului scoţian; cetăţenii scoţieni dîndu-şi şi ei (63,5%) acordul în ce priveşte prerogativele viitoarei Adunări scoţiene de a colecta taxele. Primul ministru Tony Blair a declarat în prefaţa „Cărţii albe" a devoluţiei scoţiene că: *„Guvernul este chemat să purifice şi să modernizeze politica. Sîntem angajaţi într-un program comprehensiv de reformă constituţională. Credem că este bine*

să descentralizăm puterea, să îngrădim guvernul, să reformăm Parlamentul şi să sporim drepturile individuale."

Cu toate că schimbarea de opinie a noului guvern român al preşedintelui Constantinescu şi a primului ministru Ciorbea nu este atît de radicală, trebuie subliniat faptul că s-a produs o schimbare pozitivă în România în problema regionalizării şi a descentralizării. În primul rînd, pentru prima dată în România modernă, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR) s-a alăturat coaliţiei guvernamentale în noiembrie-decembrie 1996. Noua guvernare, chiar dacă într-un mod precaut, a început să adopte legi care să catalizeze dezvoltarea regională în general (Legea administraţiei publice) şi îmbunătăţirea statutului minorităţii naţionale maghiare (modificările aduse Legii învăţămîntului). Conform acestor modificări, într-o regiune sau localitate în care mai mult de 20% din populaţia locală aparţine minorităţilor naţionale, însemnele publice trebuie să fie bilingve, iar limba minorităţii poate fi folosită în administraţia publică şi în tribunale. De asemenea, s-au înmulţit schimbările din cadrul învăţămîntului în limba maternă pentru minorităţi.[22]

Totuşi, problemele cheie, ca autonomia teritorială, deschiderea unei universităţi în care limba de predare să fie maghiara şi despăgubirea bisericilor maghiare pentru proprietăţile confiscate, nu au fost încă rezolvate. Pe lîngă întîrzierea răspunsurilor la aceste probleme complexe, prezentate mai sus, implementarea legislaţiei deja aprobate a întîmpinat dificultăţi la nivel local. De exemplu, în Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely), unde mai mult de jumătate din populaţie este de etnie maghiară şi primarul este tot de origine maghiară, tăbliţele bilingve care au fost aşezate în locurile publice, au fost mîzgălite. Mesajul era că România este doar pentru români! Nici prefectul local — care este reprezentantul puterii centrale după modelul francez — nici poliţia locală nu au făcut vreo o încercare de a găsi persoanele responsabile de acest sabotaj etnic.

În relaţia dintre puterea statală centrală şi majoritate, există anumite analogii interesante între Partidul Naţional Scoţian (PNS) şi UDMR. În contextul scoţian, aripa radicală a partidului, condusă de Brian Wilson, fostul preşedinte al PNS-ului, a dus o campanie pentru un „nu" hotărît în votarea referendumului asupra devoluţiei, acuzînd conducerea actuală, care susţinea referendumul printr-o campanie comună cu Partidul Laburist şi Liberal, de trădarea cauzei independenţei scoţiene. În contextul transilvan, radicalii, conduşi de László Tőkés şi Adám Katona au refuzat participarea UDMR-ului la noua guvernare românească folosind, împotriva liderilor actuali, Béla Markó şi Attila Verestóy, aceleaşi argumente pe care le-au folosit radicalii din PNS. Ei au argumentat că participarea la guvernare pune în pericol realizarea programului iniţial al UDMR-ului, acela al autonomiei teritoriale.

Prin această discuţie, ne-am reîntors la relaţia dialectică dintre regionalizare şi regionalism. În ambele cazuri prezentate aici, guvernul central a făcut o ofertă

de descentralizare, chiar dacă în grade diferite. Reacţia PNS-ului şi a UDMR-ului a fost destul de asemănătoare prin faptul că au acceptat aceste oferte, aflîndu-se într-un proces de redefinire a identităţii lor politice. Reacţia radicalilor a fost, de asemenea, identică prin aceea că au refuzat ofertele. Totuşi, în timp ce în Regatul Unit al Marii Britanii, unde Cartea Albă a devoluţiei scoţiene a fost rezultatul unor discuţii pe termen lung, fundamentale şi unde, în general, cultura politică era cu mult mai dezvoltată decît în Europa de Est, în România, principiul „statului român indivizibil şi unitar" încă mai atrage multe din forţele politice, iar cultura politică nu se poate sustrage influenţei unor voci disonante ale naţionalismului exclusivist.

După cum am susţinut în această lucrare, Uniunea Europeană a apărut ca un nou actor în relaţia dintre regiuni şi puterile centrale ale statului. Uniunea şi, în mod special Comisia, au încercat în mod activ să sprijine dezvoltarea regională. Desigur, mişcările regionaliste încearcă să exploateze şansele oferite de integrarea europeană. Ca atare, atît PNS cît şi UDMR şi-au declarat sprijinul dechis pentru integrarea europeană şi au considerat procesul de integrare ca un mod de a-şi îmbunătăţi statutul lor în cadrul statelor respective (Regatul Unit şi România). Programul PNS „Independenţă în Europa" îşi imaginează viitorul Scoţiei ca un stat independent al Uniunii Europene.[23]

„Credem că a sosit timpul ca Scoţia să-şi recîştige locul în lume. Ca o ţară independentă, putem să ne aducem contribuţia la dezvoltarea europeană şi internaţională. Ca partener deplin şi egal în Uniunea Europeană, putem să urmăm exemplul dat de alţii, inclusiv Irlanda, pentru a profita de beneficiile cooperării în Europa, şi putem să militäm pentru preocupările poporului scoţian şi a industriei scoţiene, de prea mult timp neglijate de reprezentanţii britanici."

Manifestul UDMR-ului declară:[24]

„Nici unul dintre politicienii serioşi şi responsabili din România nu pot să se îndoiască de necesitatea intrării ţării în familia democratică a statelor vest europene. Dacă România nu este inclusă în integrarea europeană, ea va sfîrşi printr-un dezastru în domeniul economic, al apărării şi în cel social."

În privinţa aspectului economic al regionalismului există prea multe asemănări. Atît Transilvania cît şi Scoţia sînt afectate puternic de politica economică post-industrială (închiderea minelor şi a combinatelor siderurgice etc.). Dar, în timp ce în Scoţia s-a iniţiat o politică de ameliorare a situaţiei, încă din prima jumătate a anilor 1970, România lui Ceauşescu a continuat investiţiile majore în industria grea şi în industria chimică pînă la sfîrşitul anilor 1980. Liderii Europei comuniste, alături de Ceauşescu, nu a luat în considerare pur şi simplu schimbarea paradigmatică în politica economică globală de la un mod de producţie Fordist la un mod post-Fordist şi, de aceea, nu este deloc surprinzător faptul că, începînd cu anii 1970, discrepanţa economică dintre Europa de Est şi cea de Vest s-a adîncit tot mai mult.

La nivelul mișcărilor etnoregionaliste, diferența este mai pronunțată. Din anii 1970 Partidul Național Scoțian a încercat să construiască o politică economică coerentă pentru a rezolva problemele economice ale Scoției, parțial, prin realizarea de planuri de redistribuire a resurselor de petrol din Marea Nordului[25]; însă, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România nu a conceput o politică economică coerentă și viabilă de amelioarare a situației economică din regiune. Este posibil ca acest lucru să aibă o legătură cu faptul că democrația parlamentară și economia de piață au fost introduse în România abia după 1990. De aceea, actorii politici, printre care și UDMR-ul, au dispus doar de puțin timp pentru a se pregăti să facă față noilor provocări. Într-un fel, Europa Centrală și de Est a intrat în competiția pieții globale destul de nepregătită, iar absența unui „plan Marshall" nu a făcut decît să înrăutățească situația din regiune.

Una dintre tendințele regionalismului economic din cadrul Uniunii Europene, cum am mai susținut în această lucrare, este necesitatea obținerii de fonduri suplimentare pentru regiunile slab dezvoltate, în contextul unor fonduri structurale și regionale europene. În cazul nostru, Scoția, ca o zonă slab dezvoltată, și în special zonele rurale și agrare de graniță și de nord, precum și partea centrală post-industrială, care este afectată de un șomaj structural semnificativ, a fost un loc în care s-au făcut transferuri serioase de bani din aceste fonduri.

Într-o Europă lărgită, Transilvania, fiind o parte a ei, și unde toate teritoriile noilor membrii din Europa Centrală și de Est vor avea dreptul de a primi fonduri structurale și regionale, este evident că acele regiuni care se află deja în Uniunea Europeană și care au beneficiat de aceste subvenționări, vor suferi de pe urma lărgirii. Cu alte cuvinte, va exista o ciocnire de interese între membrii actuali ai Uniunii Europene și viitoarele state membre. Pentru a ne întoarce la comparația noastră, această controversă va apărea și în contextul scoțian. Recent, au apărut unele articole în presa scoțiană care au subliniat pericolele lărgirii spre est a Uniunii Europene pentru interesele scoțiene. Unul din aceste articole susține[26]

„SCOȚIA luptă de pe poziții dezavantajoase pentru a-și menține partea de mai multe milioane de lire sterline din ajutorul regional al Uniunii Europene și din subvențiile pentru ferme, după decizia de ieri de remodelare radicală a Uniunii Europene și de revizuire a sistemului de plăți. Comisia Europeană a anunțat schimbări fundamentale în fondurile structurale ca o parte esențială a planului de lărgire a cadrului Uniunii pentru a introduce țările fost sovietice.

(...) Scoția va fi nevoită să lupte împotriva competiției înspăimîntătoare pentru darurile Uniunii Europeane declanșată de blocul țărilor estice mai puțin dezvoltate.

(...) Scoția va trebui să-și înalțe profilul în Europa și să forțeze menținerea unei cît mai mari părți din fondurile sale."

Pentru a rezuma, regiunile cu diferite ideologii din toată Europa, atît din partea estică cît și din partea vestică, consideră integrarea europeană, cu structurile

ei supranaţionale, ca un aliat strategic pentru avansarea cauzei regionalizării şi a regionalismului. Viitoarea lărgire a cadrului Uniunii Europene va redesena imaginea „Europei regiunilor" din moment ce toate ţările care vor să adere au un caracter multinaţional, pe de o parte, şi sînt puternic afectate de discrepanţe regionale, pe de altă parte. Faptul că toate statele aspirante ale Europei Centrale şi de Est sînt mai puţin dezvoltate decît majoritatea Uniunii actuale, va complica problema şi pe mai departe.

Astfel, multe dintre mişcările europene regionaliste — cu cîteva excepţii — au acceptat ideea unei „suveranităţi împărţite sau limitate"[27], ideologia lor fiind scutită de revendicări iredentiste şi revizioniste. Aceste mişcări consideră integrarea europeană ca o şansă de a-şi recîştiga o autodeterminare limitată, din moment ce Uniunea Europeană pare să reducă competenţele acelor state care se definesc în termenii unei abordări tradiţionale a suveranităţii naţionale.

Concluzie: spre o Europă post-modernă?

Criza reprezentării politice şi sociale moderne, a legitimităţii şi a participării, are consecinţe fundamentale în toate sferele civilizaţiei noastre. Atît politica internă cît şi politica internaţională au suferit schimbări paradigmatice în ultimele decenii. Regionalismul de jos în sus şi internaţionalizarea de sus în jos constituie o provocare la adresa statelor naţionale moderne, care sînt arene ale politicii naţionale şi actori suverani ai societăţii internaţionale. Raţiunea şi persoanele care acţionează raţional, pe care se bazează de fapt multe din teoriile importante ale relaţiilor internaţionale, sînt supuse unei critici dure. Reapariţia unor identităţi colective comunitare ne-moderne, în anii unei faze noi de modernitate — sau postmodernitate, după alţi autori — este un semn al crizei mai sus menţionate.

Modernitatea universalistă a atins aproape toate regiunile lumii, chiar şi cele mai îndepărtate, prin colonizare şi socialism statal. Dar rezultatele sînt foarte contradictorii... Periferiile şi semi-periferiile au avut experienţa semi-modernizării; segmentele ne-moderne ale existenţei socio-politice au rămas factori importanţi în aceste teritorii. Prăbuşirea principalelor proiecte moderne de socialism statal şi reapariţia unui etnonaţionalism ne-modern şi a unui fundamentalism religios (în special cel islamic) a contribuit la adîncirea crizei tradiţiilor iluministe din perioada de după 1989. Stabilitatea artificială a identităţii şi securităţii Războiului Rece, care a subordonat probleme reale ale politicii globale unei logici militare cinice, au dispărut subit, odată cu căderea „Cortinei de Fier". Pe marginea durabilităţii diferitelor identităţi colective, A.D.Smith a scris următoarele[28]

„Identităţile colective tind, totuşi, să fie persuasive şi persistente. Ele nu devin subiectul unor schimbări rapide şi tind să fie mai intense şi mai durabile, chiar atunci cînd un număr considerabil de oameni nu le mai simt şi recunosc puterea.

Acest fapt este real mai ales pentru identitățile religioase și etnice, care chiar în era premodernă au fost deseori politizate."

În Europa, proiectul vest european — care este un proiect iluminist din multe puncte de vedere — ce încearcă să creeze autorități transnaționale viabile și o securitate pe termen lung în cadrul continentului, a întîlnit severitatea și întunecimea moștenirii post-comuniste. Proiectul european, care, în 1980, părea o alternativă reală, democratică în cadrul logicii „Războiului Rece", se găsește astăzi prins în capcana adîncirii și lărgirii. Uniunea Europeană este la răscruce de drumuri și trebuie să se decidă cum rezolvă problema mai sus menționată. Trebuie să se menționeze clar modul în care lărgirea Uniunii va afecta cadrul instituțional al Uniunii și securitatea și identitatea europeană pe termen lung.

Interpretarea greșită a crizei din Iugoslavia — nefiind înțelese conceptele diferite ale etnonaționalismului și ale politicii — de către instituțiile vestice internaționale, inclusiv Uniunea Europeană, au zguduit credința într-o alternativă democratică pan-europeană și, în general, în instituțiile internaționale. Șansa istorică din anii 1989-1990, de a construi o Europă adevărată, a dispărut; pentru a recîștiga speranțele este nevoie de o politică mai dinamică față de lărgirea cadrului european. Chiar dacă această politică implică redefinirea integrării și a cooperării. Încercarea actuală, care are drept scop crearea unității europene în funcție de o logică pur instituționalistă, ar trebui suplimentată de o logică mai deschisă spre diversitatea culturală și istorică. Richard Kearney susține[29]: *„Acest lucru ar determina o Europă unită în care diveristățile culturale și politica economică periferică ar evolua. Una din provocările cheie cu care se confruntă Europa post-modernă va fi asocierea unui sens global al devenirii cu un sens local al apartenenței; și aceasta necesită o revizie a modelelor moștenite ale suveranității naționale. O întrebare decisivă, în momentul în care intrăm într-o Europă post-modernă, trebuie să fie: cum să realizezi o împărțire egală a loialității, pentru regiuni, națiuni și federații."*

Firește, promovarea regionalizării de către structurile supranaționale ale Uniunii Europene prin sporirea competențelor Comitetului Regiunilor în luarea deciziilor și în realizarea politicii și acceptarea revendicărilor diferitelor mișcări regionaliste ca revendicări politice legitime va ajuta continentul nostru să ducă la îndeplinire programul propus de Richard Kearney. Atingerea acestui stadiu va însemna că redefinirea statului-națiune și formarea unei Europe „pe trei nivele" vor fi fost duse pînă la capăt. Pentru a concluziona, citez declarația finală de la conferința pan-europeană a regiunilor, organizată de Comitetul Regiunilor în paralel cu summit-ul de la Amsterdam al Uniunii Europene din iunie 1997, unde au fost reprezentate un număr substanțial de regiuni ale Europei Centrale și de Est și guverne locale:

„Europa are un viitor numai dacă toate nivelurile conlucrează. Politicile pot fi aliniate numai prin coordonare și nu prin confruntare între niveluri: local, regional,

național și supranațional. Această coordonare trebuie să ia subsidiaritatea ca principiu central, reflectînd trăsăturile particulare ale fiecărui stat membru."

„(...) Semințele Uniunii au fost semănate de șase țări. Acum sîntem cinsprezece, dar Uniunea Europeană nu este încă completă. Lărgirea cadrului european prin includerea Europei Centrale și de Est și a Ciprului este o oportunitate istorică — pentru ei și pentru noi. Într-adevăr, este o obligație morală. Ne aflăm alături de ei pe drumul democrației: acum, democrația noastră europeană mai largă, trebuie să le acorde locul pe care îl merită din plin."

„(...) Autoritățile regionale, municipale și locale ale Europei doresc să contribuie la idealul european. Legăturile transfrontaliere, cooperarea interregională și parteneriatul local aduc realitatea Europei aproape de cetățenii ei." ❑

NOTE

1. D.Held, **Democracy and Global Order, From the Modern State to Cosmopolitan Governance**, Polity, Cambridge, 1995; M.Waters, **Globalisation**, Routledge, London and New York, 1995; M. Featherstone (ed.), **Global Culture, Nationalism, Globalisation and Modernity**, London, 199O; M. Robertson, **Globalisation, Social Theory and Global Culture**, SAGE Publications, London, 1992; C.Harvie, **The Rise of Regional Europe**, Routledge, London and New York, 1996.

2. Chris Harvie, **The Rise of Regional Europe**, Routledge, London and New York,p.5.

3. Următoarele volume încearcă să explice cum funcționează macro-regiunile în economia politică globală: L. Fawcett și A.Hurrell (editori), **Regionalism in World Politics**, Oxford University Press, 1995; M. Svetlicic și H. W. Singer (editori), **The World Economy, Challenges of Globalisation and Regionalisation**, Macmillan, Basingstoke, 1996; Robin Murray, **Local Space, Europe and the New Regionalism**, The Centre for Local Economic Strategies, Manchester, 1991.

4. W. Blaas, **Regionalisation Processes in EU Europe**, Federal Ministry of Science and Research, Vienna,1995, p.1O.

5. C. Mellors, *Prospects for Regionalism:An English Perspective*, lucrare prezentată la seminarul **„Regionalism, integrare europeană și suveranitate"**, Koszeg, Ungaria, 22 martie 1997; John Bradbury, *Conservative Goverments, Scotland and Wales: A Perspective on Territorial Management* in J.Bradbury și J.Mawson (editori), **British Regionalism and Devolution, The Challenges of State Reform and European Integration**, Jessica Kingsley Publishers, London, 1997, pp.74-99.

6. T.Navracsics, *A Missing Debate? Hungary and the European Union*, apărut în **Contemporary European Studies**, nr.21, Sussex European Institute, Brighton, 1997.

7. G.Schöpflin, **Citizenship,Ethnicity and Cultural Reproduction**, Frank Wright Memorial Lecture, Queen's University,Belfast, 1997,p.6

8. Harvie,p.71.

9. Despre problemele cooperării dintre guvernele locale britanice și Uniunea Europeană, vezi M.Goldsmith, *British Local Goverment in the European Union,* apărut în J.Bradbury and John Mawson, pp.215-235;

10. S.V.Solnick, *Federal Bargaining in Russia*, în **East European Constitutional Review**, Fall 1995, pp.52-6O, p.55.

11. Jan Pakulski, Stephen Crook, Malcolm Waters (editori), **Postmodernization, Change in Advanced Society**, SAGE Publications, London, 1992.

12. În primul capitol al tezei mele de doctorat, **From the Beginning of Reason to the End of History,Politics of Postmodernism**, termenul de „politică post-modernă" este dezbătut detaliat.

13. Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship**, Clarendon Press, Oxford, 1996.

14. S.Guzzini, *Two contracts reshuffled: The Lega Nord as motor and victim of the political turmoil in Italy*, lucrare prezentată la conferința **Regionalism, Naționalism și Integrare Europeană: Perspective europene de est și de vest**, Kőszeg, Ungaria, martie 1997.

15. Citat în Blaas, p.17.

16. Edit Soós, *'Europe of Subsididiarity' — The European Union's Committee of Regions*, lucrare susținută la conferința **Regionalism, Naționalism și Integrare Europeană: Perspective ale Europei de Est și de Vest**, Kőszeg, Ungaria, martie 1997.

17. Agenda 2OOO: For a stronger and wider Europe, Strasbourg/Brussels, 16 July 1997, p.2.

18. O analiză mai profundă și detaliată o puteți găsi în dizertația de doctorat a autorului acestei lucrări.

19. Schöpflin,p.2.

20. Hugh Seton Watson, **Nations and States**, Methuen, London, 1977, pp.6-1O. Seton Watson descrie „națiunile vechi" în următorul mod: *„Națiunile vechi din Europa anilor 1789 erau englezii, scoțienii, francezii, olandezii, castilienii și portughezii în vest, danezii, suedezii în nord și maghiarii, polonezii și rușii în est. Dintre acestea, toate, cu excepția a trei dintre ele, au trăit în state conduse de persoane de aceași naționalitate și, de aceea, nu au avut nevoie de o mișcare de independență națională, cu toate că aceasta nu înseamnă că aceste popoare nu au suferit din cauza diferitelor grade de opresiune politică și socială, și, astfel, în opinia radicalilor și a revoluționarilor era nevoie de o eliberare. Cele trei excepții erau scoțienii care, din 1707, au trăit împreună cu englezii și galezii într-un singur stat, dar și-au păstrat instituțiile importante, maghiarii și polonezii, care erau supuși unei legi străine."*

21. David McCrone, **Understanding Scotland, The Sociology of a Stateless Nation**, Routledge, London, 1992; Paul H.Scott, *The Truth about the Union*, **Scottish Affairs**, Spring 1995, pp.52-6O; William Storrar, **Scottish Identity: A Christian Vision**, The Handsel Press, Edinburgh, 199O.

22. Opinia oficială a Uniunii Europene asupra României a înregistrat și schimbările pozitive. Opinia Comitetului asupra candidaturii României la intrarea în Uniunea Europeană, Brussels, 15.07.1997, p.15: *„Relațiile cu minoritatea maghiară s-au îmbunătățit considerabil de la semnarea Tratatului bilateral cu Ungaria, în septembrie 1996 și prin intrarea în guvern a doi miniștrii din UDMR. Legea din iunie 1995 (care nu a fost aplicat niciodată) referitor la învățământul care limita predarea într-o limbă minoritară și mărea procentajul predării în limba română, trebuie înlocuit. Minoritățile din România vor fi, astfel, capabile să-și continue învățământul în limba maternă. Un decret nou a dat posibilitatea membrilor minorităților să realizeze acte administrative, certificate de naștere, de căsătorie și de deces în limba natală în zonele în care procentul populației minoritare depășește 20%. Aceasta se aplică la 1624 de zone din România, din care 1379 sînt populate de minoritatea maghiară."*

23. Manifestul PNS în Alegerile Generale, «Independence in Europe»,p.2.

24. *Manifestul Alegerilor Generale ale UDMR, Tîrgu-Mureș, septembrie 1996, p.14*

25. N. MacCormick, **The Scottish Debate, Essays on Scottish Nationalism**, Oxford University Press, Oxford, Glasgow, 197O.

26. *European funding for Scotland under threat*, **The Scotsman**, 17 July 1997.

27. N. MacCormick, *Sovereignty: Myth or Reality*, **Scottish Affairs**, Spring 1995, pp.1-14. Profesorul MacCormick, avocat internaţional renumit şi vicepreşedintele Partidului naţional Scoţian a definit principiile suveranităţii limitate astfel: *„O problemă serioasă este următoarea: dacă se poate concepe o lume "dincolo de statul suveran" în care se formează noi tipuri de interacţiune legală şi politică care exclud cererile de suveranitate din partea statelor vechi sau a noilor comunităţi menite să reordoneze coexistenţa economică şi politică."*

28. A. D. Smith, *National identity and the Idea of European unity*, **International Affairs** 68, 1992, pp.55-76, p.72.

29. Richard Kearney, *Postmodernity, Nationalism and Ireland*, **History of European Ideas**, Vol. 16 No.1-3, pp.147-155, 1993, Pergamon Press Ltd, Oxford.

Traducere de Lia Conţiu

*

Károly GRÚBER, asistent în cadrul Departamentului de Studii Politice şi Sociale al Colegiului Berzsenyi din Szombathely, Ungaria, în prezent urmînd un stagiu de specializare la Contemporary European Studies at Sussex European Institute, Brighton, are ca arii de interes politica postmodernă, globalizarea şi regionalismul, tranziţia în ţările central şi est europene, colaborînd şi editînd numeroase volume dintre care amintim aici From the Beginning of Reason until the End of History, Politics of Postmodernity, în volumul editat de A.H. Price, Security and Identity in Europe (1998), Európába megy-e a megye? A magyar önkormányzati rendszer az Európai Unió kontextusában, ***Magyar Kisebbség*** *(1999/1).*

Károly GRUBER, *Nationalism, Regionalism and European integration, Eastern and Western European perspectives*, studiu prezentat la conferinţa **Globalisation and Regionalisation** organizată de Universitatea din Warwick şi publicat cu permisiunea autorului.

Noul parlament şi viitorul Scoţiei

un dialog între ALICE BROWN *şi* DAVID MCCRONE

În această discuţie dorim să situăm noul parlament al Scoţiei într-un context mai larg. Vom împărţi, precum galii, ceea ce avem de spus în trei părţi: în primul rînd, contextul istoric, apoi vom schiţa şi explica atribuţiile noului parlament al Scoţiei iar, în cele din urmă, vom privi în viitor atît de departe pe cît e posibil. Toate aceste părţi sînt esenţiale. Dacă ignorăm istoria sau dacă o tratăm ca şi cînd ziua de mîine nu ar exista, atunci nu vom înţelege cu adevărat această problemă foarte semnificativă a înfiinţării unui parlament. Toţi sîntem oarecum buimăciţi că ne-am trezit în mijlocul unei asemenea probleme în istoria noastră. Făcînd parte din cercurile academice — în cazul nostru ca sociologi şi politologi — daţi-ne voie să încercăm să clarificăm aceste lucruri împreună. (...)

Daţi-ne voie să începem cu istoria. Vom începe cu o simplicitate totală şi sperăm să fie una folositoare. În orice caz, acesta va constitui punctul de plecare al discuţiei noastre. Şi anume, faptul că Tratatul de Uniune din 1707 a fost „o căsătorie de convenienţă" între Scoţia şi Anglia prin care Scoţia a obţinut accesul la piaţa engleză din ţară şi, în special, din străinătate (lecţii învăţate în urma dezastrului Darien), iar Anglia şi-a stabilizat graniţele şi relaţia politico-militară cu Scoţia.

Î: Nu a fost oare Scoţia păcălită să intre în Uniune? Ce părere ai despre faptul de „a fi cumpărată şi vîndută pe aur englezesc"?

R: Nimeni nu poate nega că banii şi-au schimbat stăpînul sau că Ducele de Hamilton ar fi avut o (pretinsă) durere de dinţi în ziua prezentării „Protestului" final care a contribuit la elaborarea tratatului. Totuşi, faptul că Uniunea a funcţionat şi a rezistat sugerează că, oricare ar fi fost cauzele sale imediate, ea a ajuns să fie o Uniunea stabilă, care se adaptează din mers la condiţiile mereu schimbătoare.

Ideea în legătură cu Uniunea a fost că, în multe cazuri, Scoţia profita de ambele lumi: accesul la influenţa economică/politică, precum şi menţinerea şi dezvoltarea „societăţii ei civile" — sistemele legislative, educaţionale şi religioase autonome, precum şi administraţia locală (incluzînd sistemul monetar).

Î: Aşadar, Scoţia nu a devenit o colonie a Angliei?

R: Nu — acesta este un argument greu de susţinut, dat fiind faptul că scoţienii au păstrat controlul asupra problemelor lor curente. Dacă privim la Irlanda şi Ţara Galilor, pe de altă parte, putem găsi dovezi de colonialism englez (şi britanic). Este greu de susţinut că scoţienii ar fi fost asupriţi. Mai degrabă, ei au fost asupritori ai altor popoare, mai ales în Imperiul Britanic — „partenerii mezini" este felul în care îi descrie Tom Nairn în ansamblul imperial. Aceasta nu înseamnă, desigur, că toată lumea a profitat de pe urma Uniunii. A existat o opresiune regională considerabilă (mai ales în regiunile muntoase) precum şi inegalităţi între clasele sociale. Scoţienii îi asupreau pe scoţieni. Numai începînd cu anii '45, guvernul britanic a acţionat unilateral, fără să se consulte cu miniştri lui scoţieni.

Una peste alta, a existat o mişcare minoră, totuşi, ca Scoţia să părăsească Uniunea sau să o reformeze în aşa fel încît ea să deţină un parlament sau o adunare proprie. S-ar putea pune atunci întrebarea:

Î: De ce nu poate în acest caz să continue Uniunea în forma sa actuală?

R: Să ne reamintim metafora noastră — că Uniunea a fost un mariaj de convenienţă. Cu alte cuvinte, nu a fost rezultatul cuceririi Scoţiei de către Anglia; sau — dacă păstrăm pentru moment metafora căsătoriei — pentru că scoţianul şi englezul s-au îndrăgostit unul de altul şi au devenit Domnul şi Doamna Britanie. Ei au trăit în aceeaşi casă pentru că — şi atîta timp cît — le-a convenit acest lucru.

Î: Atunci de ce pare să nu le mai convină scoţienilor?

R: Amintiţi-vă că este o problemă de context: Marea Britanie a fost unul din cele mai mari şi mai puternice state din lume începînd cu mijlocul secolului al XVIII-lea şi pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Fără îndoială că scoţienii au deţinut o influenţă cu mult mai mare decît ar fi avut pe cont propriu. Cu alte cuvinte, Imperiul a fost foarte important pentru scoţieni — le-a furnizat pieţe, slujbe în domeniul administrativ, putere, bani şi un statut cu mult peste aşteptările lor. Scoţienii, de asemenea, au făcut şi ei un export de cultură prin intermediul imperiului, mai ales de principii meritocratice şi de ceea ce Thomas Carlyle a numit „puritanism scoţian".

Î: Ce s-a schimbat? De ce nu mai este convenabilă „căsătoria"?

R: Se află la mijloc un joc complex de forţe diferite. În primul rînd, este vorba de pierderea puterii economice şi politice a Marii Britanii, de sfîrşitul Imperiului. Aceasta nu este o cauză suficientă, dar este stropul care umple paharul evenimentelor secolului al XX-lea, mai ales din a doua jumătate a lui. Aceasta este tema de fundal, dacă doriţi.

În al doilea rînd, pe măsură ce Regatul Unit al Marii Britanii a devenit (treptat) democratic — amintiţi-vă că a fost făurit, pentru a folosi expresia nimerit ambiguă a Lindei Colley —, statul a fost din ce în ce mai mult implicat în problemele sociale şi economice. A durat destul de mult timp ca acest lucru să se întîmple într-un teritoriu în mod clasic *laissez-faire*, dar s-a întîmplat, mai ales

pentru că Regatul Unit al Marii Britanii a trebuit să urmeze exemplul statelor mai „dezvoltaţioniste" ca Germania şi SUA la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Î: Aşadar, Marea Britanie a devenit mai centralizată. Scoţienii nu au avut nimic de obiectat în acest sens?

R: Ba da, atunci cînd a contat, şi au obiectat şi împotriva propriilor politicieni care aveau convingeri unioniste: gîndiţi-vă la obiecţia lui Walter Scott privind schimbarea monetară care a erodat bancnota scoţiană.

În acelaşi timp, în anii '80 ai secolului trecut a fost înfiinţat în mod oficial Ministerul Scoţian pentru o administrare mai eficientă a Scoţiei. Acest lucru a fost înfăptuit mai ales pentru o guvernare tehnică mai eficientă, dar nu trebuie să pierdem din vedere faptul că a fost implicat în acest lucru un grad considerabil de „identitate naţională". La urma urmei, nu s-a contestat niciodată în mod serios faptul că un cadru de guvernare eficientă era cel scoţian.

Î: Au fost scoţienii, în acest fel, atît scoţieni cît şi englezi?

R: Da. Este cu mult mai dificil pentru noi astăzi să înţelegem pe deplin faptul că cineva putea fi unionist şi naţionalist în acelaşi timp; că poate fi foarte mîndru că e scoţian şi, în acelaşi timp, să aibă în vedere faptul că acest lucru îi dă posibilitatea de a fi britanic în aceeaşi măsură (nu englez). Vom vedea mai tîrziu că problemele identităţii sînt încă destul de complexe în ţara noastră. *Întrebarea cheie este de ce nu a durat această stare?*

R: A existat o contradicţie fundamentală în structura statului britanic care a devenit tot mai mult un punct de tensiune: Regatul Unit al Marii Britanii era un stat „unitar" (unii l-au numit un stat „unionist", dar punctul cheie era că exista un singur legislativ). În acelaşi timp, o parte importantă a administraţiei a rămas în Scoţia — să ne amintim de instituţiile societăţii civile — şi acestea au devenit mai puternice şi mai semnificative odată cu trecerea timpului. Pînă în 1950 cel puţin, orice proiect legislativ care se bucura de aprobarea parlamentarilor scoţieni a fost în mod virtual acceptat, cu excepţia chestiunilor constituţionale precum autoguvernarea. A existat întotdeauna o tensiune potenţială între administraţia londoneză şi cea din Edinburgh şi aceasta a crescut odată cu trecerea timpului.

Î: Cum se face atunci că această tensiune a atins apogeul abia în a doua jumătate a secolului nostru şi nu mai devreme?

R: Momentul de răscruce l-a constituit cel de-al doilea război mondial. La un anumit nivel, el a consolidat Uniunea foarte mult. Războaiele tind să facă societăţile mai solidare, chiar dacă numai pentru un timp. Tom Johnston, Secretarul de Stat la vrema războiului, a făcut din Ministerul pentru Scoţia un mecanism foarte puternic, pe care guvernele care s-au sucesat, conservator precum şi laburist, l-au folosit pentru a restructura economia scoţiană, îndepărtînd-o de modelele învechite şi aflate în declin ale industriilor tradiţionale. De aici încolo, putem începe să discutăm despre

o agendă economică scoţiană distinctă şi explicită în domeniul public. Acest lucru nu s-a produs pentru că laburiştii ar fi devenit naţionalişti — nici pe departe. Acesta a fost momentul în care laburiştii au dat înapoi în privinţa autoguvernării în interesul a ceea ce era numit în acele zile „centralism democratic".

Î: Cum rămîne însă cu conservatorii, au jucat ei o carte naţionalistă?

R: Pînă la un punct. Conservatorii nu s-au dat înapoi de la a pretinde că guverrnul laburist de după război era anti-scoţian pentru că a centralizat puterea, inclusiv industriile naţionalizate, la Londra. Conservatorii erau cu mult mai populari în Scoţia în acea vreme, nu numai pentru că au jucat pe cartea scoţiană, dar — probabil mult mai important — ei au atras o secţiune importantă a clasei muncitoare protestante din Scoţia. Partidul lor a fost singurul care a cîştigat după război (în 1955) 50 % din votul popular — în alianţă cu Unioniştii liberali.

Î: Ce nu a mers totuşi bine în cazul lor?

R: Spus simplu, nu au reuşit să se înnoiască. Au pierdut votul clasei muncitoare pe măsură ce religia şi-a pierdut puterea în politică şi statul bunăstării a cîştigat în importanţă. Nu au reuşit să atragă populaţia care, în Scoţia postbelică, îşi părăsea vechile comunităţi atît în termeni geografici — îndreptîndu-se spre noile oraşele, de exemplu — cît şi în termeni sociali — oamenii devenind mai mobili din punct de vedere social odată ieşiţi din clasa muncitoare. Una peste alta, aceştia au fost oamenii care au devenit conservatori, sau cel puţin liberali, începînd cu jumătatea a doua a anilor '50.

Î: Dar întrebarea este de ce a contat aceasta în Scoţia?

R: Deoarece într-un stat unitar, voinţa politică a majorităţii avea să depindă întotdeauna de felul cum votează Anglia, ceea ce nu este nicidecum iraţional, englezii constituind 85 % din populaţia Regatului Unit al Marii Britanii. Problema era democraţia de tip majoritar. Acest lucru nu a contat pentru un timp, pentru că Scoţia şi Anglia au votat cu tărie pentru aceleaşi partide din momentul în care s-a introdus sufragiul universal şi pînă în anii 1950, cînd totul a început să se schimbe. De atunci, a existat o discrepanţă tot mai mare în destinul partidelor de la nord şi de la sud de graniţă.

Î: Dar acest lucru nu înseamnă pur şi simplu că scoţienii i-au votat pe laburişti?

R: Numai pînă la un punct. Divergenţa dintre Scoţia şi Anglia se explică numai parţial prin succesul laburiştilor în Scoţia (sau, mai degrabă insuccesul lor în Anglia). Celelalte partide — în mod clar Partidul Naţional Scoţian (PNS), dar şi liberalii (mai tîrziu liberal-democraţi) — s-au aliat pentru a se asigura că nu va rămîne toată puterea de decizie în mîinile laburiştilor. La urma urmei, laburiştii nu au deţinut niciodată majoritatea voturilor în Scoţia. Faptul că au cîştigat majoritatea fotoliilor parlamentare este o urmare a sistemului electoral bazat pe majoritate relativă.

Î: Care este locul PNS în această poveste?

R: PNS a fost la locul potrivit în momentul potrivit. Nu e o simplă coincidenţă că subiectul petrolului din Marea Nordului a intrat pe scena politică odată cu

PNS. Amintiţi-vă: scoţienii au intrat în Uniune mai mult pentru motive economice. A existat întotdeauna senzaţia că era mai avantajos pentru ei să facă parte din Uniune — pînă cînd a apărut petrolul. Oricare ar fi în termeni economici meritele sau dezavantajele, petrolul a avut un impact masiv asupra psihologiei politice. Le-a permis scoţienilor să îşi imagineze o Scoţie independentă. De aici sloganul clasic: E petrolul Scoţiei! Din punct de vedere legal, nu era, dar sloganul a constituit un argument politic şi moral, iar petrolul a contribuit la îndepărtarea unui obstacol important din calea susţinătorilor independenţei.

Apelul cheie al PNS în anii '70 a fost către alegătorii scoţieni mobili, care lăsau în urmă vechea Scoţie pentru locuri de muncă noi şi care presupuneau calificări noi şi pentru noi structuri comunitare.

Î: Da, dar PNS s-a ridicat şi a căzut foarte rapid în anii '70, nu-i aşa?

R: Da — cei 11 parlamentari ai săi din 1974 au scăzut, în 1979, la numai 2, şi votul lor, practic, s-a înjumătăţit. Aceasta s-a întîmplat bineînţeles în urma alegerilor care au adus-o pe d-na Thatcher la putere, platforma ei proclamînd revenirea la starea iniţială a statului şi bazîndu-se pe o majoritate a voturilor englezilor din sud. Problema partidului ei a fost că „statul" care era minimalizat în Scoţia era tocmai statul scoţian — sau mai degrabă sectorul public, care jucase un rol important nu numai prin furnizarea directă de locuri de muncă, dar şi prin restructurarea economiei, în principal prin atragerea investiţiilor interne. Casa St.Andrews şi nivelul local al statului în Scoţia au fost cei care au ajutat economia să se transforme şi care au pus bazele unei simbioze intense cu afacerile private.

Î: Ceea ce pare să ne ducă la întrebarea: A fost d-na Thatcher de vină?

R: Depinde pentru ce anume. Cu siguranţă înţelegea prea puţin că Scoţia este o parte diferită a Regatului Unit al Marii Britanii. Noi făceam aici lucrurile într-un mod diferit. Partidul ei era foarte slăbit în Scoţia şi nu a reuşit să se adaptaze unei noi Scoţii. Astfel, mesajul ei nu a fost receptat în Scoţia pentru că nu exista un teren propice sau, dacă exista, era foarte restrîns. Thatcher a crezut că Adam Smith era, după cum spunea chiar ea, „un scoţian de treabă", dar nu a reuşit să îi înţeleagă pe scoţieni, şi nici ei pe ea. Lovitura ei de teatru a fost Predica de pe colină cînd în 1988 a ţinut o prelegere Bisericii Presbiteriene a Scoţiei despre propriile sale concepţii cu privire la Evanghelie. Aceasta s-a dovedit a nu fi o întîlnire a minţilor.

Pe de altă parte, revendicarea înfiinţării unui parlament scoţian nu a fost opera ei. Acest lucru a început cu mult înainte ca d-na Thatcher să apară pe scena politică. Totuşi, ea a fost un catalizator, moaşa fără voie a autoguvernării scoţiene.

Î: Cum aşa?

R: Ei bine, baza puterii ei erau englezii din sud. Ea vorbea în mare parte limba Angliei de mijloc. Ea era ce era. Dar acest lucru nu a prins în Scoţia sau în Ţara Galilor şi nici nu trebuia să prindă. Scoţia şi Ţara Galilor reprezentau doar 15 % din electoratul britanic. Simbolismul contează mult în politică. Să luăm doar taxa pe

persoană: multă lume socoteşte că Scoţia a fost folosită ca teren de testare. Ei, bine, nu a fost aşa. Conservatorii chiar au cerut introducerea acestui impozit care să înlocuiască impozitul local pe proprietate din Scoţia care fusese reevaluat în anii '80. Ea, pur şi simplu, le-a dat ce au dorit. În termeni electorali, acest lucru nu a avut nici un avantaj pentru nici una din părţi. În 1987 conservatorii deţineau mai puţin de un sfert din totalitatea voturilor şi nici măcar nu ar fi putut forma proverbiala echipă de fotbal (cinci de o parte, totuşi, devenea o posibilitate). Era foarte clar că indiferent de modul în care votează Scoţia, ea are un guvern ales de altcineva. Atunci „deficitul democraţiei" a devenit parte a limbajului politicii scoţiene.

Î: Toate acestea înseamnă că totul a durat pînă la doamna Thatcher. Nu a ieşit învinsă devoluţia în urma referendumului din 1979? Şi este cert faptul că opoziţia era divizată?

R: Da şi nu. În 1979 o majoritate (52%) a scoţienilor au votat în favoarea devoluţiei. Cu siguranţă, nu era de ajuns întrunirea procentului de 40% care i-a fost impus guvernului laburist, ce trăgea să moară, de către cei ostili constituirii unei adunări scoţiene. La urma urmei, dacă nu votai — sau chiar dacă erai mort — se socotea că ai votat împotrivă. Cînd laburiştii au căzut de la guvernare în 1979, odată cu ei a căzut şi proiectul de lege pentru devoluţia Scoţiei. Guvernul conservator care a urmat a emis o rezoluţie explicită prin care anula proiectul. Laburiştii şi PNS s-au simţit trădaţi unul de celălalt (şi de electorat) în 1979 şi, pentru un timp, s-au retras în umbră.

Î: Puşi în faţa unui guvern într-atîta de englez la a cărui cîrmă se afla un lider într-atîta de englez ca doamna Thatcher, de ce nu a avut succes PNS?

R: În noua politică de clasă a anilor 1980, laburiştii erau într-o formă ideologică mai bună pentru a forma o opoziţie în Scoţia. Ei au fost (re)convertiţi la autoguvernare printr-un tertip al destinului politic. A fost insituită o convenţie a tuturor partidelor — Convenţia Constituţională Scoţiană — pentru a duce mai departe devoluţia. Toate partidele au fost invitate: conservatorii nu au avut însă nici o relaţie cu această convenţie. La urma urmei ei erau şefii acum. PNS a venit şi a plecat. El optase să urmărească o linie fundamentalistă în favoarea independenţei, nimic mai puţin şi au fost aproape nimiciţi de dezastrul din 1979 şi de sprijinul acordat politicii altora. Aceasta s-a dovedit a fi în avantajul laburiştilor. Convenţia Constituţională Scoţiană le-a permis laburiştilor revenirea la gruparea care susţinea autoguvernarea. Parlamentarii laburiştilor (excepţie făcînd reprezentantul părţii vestice a regiunii Lothian) au semnat Revendicarea Drepturilor, în care se stipula faptul că scoţienii aveau dreptul de a-şi alege propria lor constituţie. Scena era pregătită pentru noi tipuri de politică. După un start electoral greşit în 1992, lovitura de graţie a venit în mai 1997. Prima dată de la Legea reformei din 1832 nu a existat nici un parlamentar conservator în Scoţia. Urma să ia fiinţă un Parlament scoţian, dar nu înainte de un referendum. Am fi tentaţi să întrebăm

Î: Am mai văzut asta — în 1979. De ce un nou referendum?

R: Bună întrebare. Cînd Partidul Laburist a anunţat că, dacă va fi ales, va ţine un referendum, mulţi dintre adepţii autoguvernării au fost foarte sceptici că aceasta ar duce la o re-editare a lui 1979. S-a dovedit a fi o mişcare isteaţă a Partidului Laburist. În primul rînd, a oprit campania Secretarului de Stat de atunci, Michael Forsyth, care făcuse pînă atunci jocurile cu „taxa pe tartan", cu alte cuvinte, că instituirea unui parlament scoţian va duce la o ridicare a taxelor şi, astfel, acesta va fi nepopular. În al doilea rînd, laburiştii au dorit un mandat clar şi independent pentru parlament — pe care un referendum îl putea oferi — pentru a curăţi pasajul dintre cele două Camere ale Parlamentului. Şi ei îşi aminteau lecţia lui 1979, cînd guvernul şi proiectul său de lege cu privire la devoluţie au fost tîrîte pînă la înfrîngere. Aceasta a fost o moştenire importantă a răposatului John Smith care călăuzise Proiectul de Lege a devoluţiei Scoţiei prin parlament şi care susţinuse referendumul ca pe un mijloc de reflectare, în opinia sa, a dorinţei profunde a poporului scoţian. În acest timp, guvernul a emis varianta proprie a proiectului de lege în două luni de la alegerea sa. Proiectul a devenit un best-seller.

Campania în sine i-a găsit pe laburişti, liberal-democraţi şi PNS — care sub Alex Salmond şi-au domolit atitudinea fundamentalistă în privinţa devoluţiei — înhămaţi în aceeaşi cursă avînd ca ţintă înfrîngerea campaniei stîngace împotriva devoluţiei, dusă de un Partid Conservator înfrînt şi demoralizat.

Î: A fost guvernul surprins de rezultat?

R: Cred că da. În noaptea numărării voturilor referendumului şi înainte de anunţarea rezultatelor, plutea o anumită tristeţe în foaierul Centrului de Conferinţe de la Edinburgh, dacă nu pentru rezultatul la întrebarea întîi (Credeţi că ar trebui să existe un parlament scoţian?), atunci pentru întrebarea a doua — întrebarea referitoare la variaţia impozitelor, şi o tristeţe în special privind rezultatul voturilor. Pesimismul a fost depăşit. Susţinerea a fost de 3 la 1 pentru principiul constituirii unui parlament; 2 la 1 pentru a doua întrebare; şi un rezultat final de 60% care, dată fiind caracterul perimat al evidenţelor electorale, era de fapt echivalentul a 67% potrivit unor evidenţe actualizate. Raportat la rezultatele pe care le obţin de obicei referendumurile, acestea erau cu adevărat respectabile. Cercetări precum Studiul Referendumului Scoţian indică faptul că alegătorii sînt mult mai interesaţi de posibilele acţiuni ale unui parlament scoţian decît ale celui din Westminster.

Guvernul s-a grăbit să treacă legea prin Parlament înainte de Crăciun. Clauza 1 (1) spunea clar: *„Se instiuie un parlament scoţian".*

Î: Ce va face noul parlament scoţian, ce puteri va deţine? Pe de altă parte, ce responsabilităţi îi vor reveni Parlamentului de la Westminster?

R: În esenţă, orice prerogative care nu au fost explicit rezervate Westminsterului, sînt delegate parlamentului scoţian. Acesta este reversul a ceea ce a fost propus pentru Camera legislativă scoţiană în 1979. Să începem aşadar cu aria de responsabilităţi rezervate Londrei:

Puteri Rezervate:

- Constituţia Regatului Unit al Marii Britanii
- Politica Externă a Regatului Unit al Marii Britanii, inclusiv relaţiile cu Europa
- Apărarea şi Securitatea naţională a Regatului Unit al Marii Britanii
- Protecţia graniţelor
- Sistemul fiscal, economic şi monetar al Regatului Unit
- Pieţe comune pentru produsele şi serviciile Regatului Unit
- Legislaţia muncii
- Securitatea socială
- Reglementarea unor anumite profesiuni
- Siguranţa şi reglementarea transportului
- Aspecte ale sănătăţii, medicinei, mass-media şi culturii.

Edinburgh-ul va avea următoarele responsabilităţi.

Puterile Parlamentului scoţian:

Toate ariile nerezervate, incluzînd:

- Sănătate
- Învăţămînt (de la învăţămîntul primar pînă la învăţămîntul superior)
- Instruirea
- Guvernarea locală
- Asistenţa socială
- Spaţiile locative
- Dezvoltarea economică
- Transportul
- Legislaţia şi afacerile interne
- Mediul înconjurător
- Agricultura, pescuitul şi silvicultura
- Sportul şi artele
- Cercetarea şi statistica

Î: Nu este aceasta reţeta ideală de conflict? Cum se pot împărţi puterile în asemenea mod?

R: Ei, bine, multe ţări fac acest lucru. La urma urmei, sistemele federale sînt bazate pe diviziunea responsabilităţilor guvernamentale.

Î: Da, dar aici nu este vorba de federalism, nu-i aşa?

R: Nu, dacă te referi la federalismul din SUA sau Germania unde fiecare stat sau regiune are puteri similare. Acela este federalism simetric. Există, desigur, şi federalism asimetric. În Spania, de exemplu — care se descrie ca un *„stat al autonomiilor"* — naţiunile istorice — Catalonia, Ţara Bascilor şi Galicia, toate

au mai multe puteri decît regiunile Spaniei. Se pare că sistemul fucnţionează destul de bine.

Î: Atunci de ce nu avem şi noi federalism?

R: Ei, bine, într-un fel este chiar ceea ce se întîmplă dacă punem la socoteală Adunarea Ţării Galilor, cea a Irlandei de Nord şi parlamentul Scoţiei. Este asimetric, bineînţeles, dar deschide regiunilor engleze posibilitatea de a forţa obţinerea unei autonomii regionale mai mari. Dacă ne gîndim la federalismul simetric, atunci sînt două probleme legate de acesta: Anglia este prea mare pentru a fi o regiune de sine stătătoare — 85% din populaţie trăieşte aici; şi în al doilea rînd, nu poţi împărţi uşor Anglia în regiuni, sau aştepta ca ele să îşi formuleze propriile revendicări. Pur şi simplu acest lucru nu este realizabil. Dar, bineînţeles, aceasta lasă, totuşi, loc întrebării:

Î: De ce ar trebui Scoţia să obţină mai mult decît alţii?

R: Pentru că ea totdeauna a fost o naţiune în cadrul statului Britanic, nu o regiune. Ne întoarcem din nou la analogia noastră cu căsătoria de convenienţă. Scoţia a fost unul din partenerii fondatori ai Marii Brtianii şi a deţinut întotdeauna un grad semnificativ — şi în continuă creştere — de delegare de competenţe începînd cu 1707. A fost mai mult o devoluţie administrativă decît politică. Un alt motiv este că Scoţia a avut o legislaţie separată încă din timpul Uniunii.

În multe moduri, constituirea unui parlament va conferi transparenţă şi democraţie proceselor pe care Ministerul pentru Scoţia le controla deja. Scoţia are, de asemenea, sistemul ei juridic propriu pe care nu îl are Principatul, dar Provincia nu va avea puterea de a crea legislaţie primară.

Î: Şi nu ar trebui să i se dea aceste puteri?

R: Dacă le doreşte la timpul potrivit, de ce nu le-ar avea? Devoluţia puterii în acest mod nu este un joc cu sumă nulă, în care dacă Scoţia primeşte mai multă putere, atunci celelalte naţiuni şi regiuni nu o mai pot avea. Este o chestiune de revendicare politică. De exemplu, cererea Ţării Galilor de delegare a puterii a fost mai puţin puternică decît cea a Scoţiei, şi guvernul a trebuit să cîntărească cu atenţie cît de multe sau cît de puţine competenţe să delege Adunării Galeze pentru a-i spori şansele la referendum. Dacă se oferă un grad prea mare de devoluţie, atunci unii ar putea vota împotrivă; în timp ce dacă se oferă mai puţin, atunci ar fi alţii care ar putea vota împotrivă — este ceea ce numim problema uşii batante. Trebuie să judeci foarte bine în ce parte înclini balanţa pentru a duce la maximizarea voturilor pozitive, oricare ar fi motivele. După cum ştim, în Ţara Galilor a fost o cursă umăr la umăr.

Î: Nu va genera un parlament scoţian conflicte cu Westminster-ul?

R: Nimic nu este inevitabil în politică, dar conflictul — condus în mod deschis şi înţelept — constituie însăşi substanţa politicii: cine obţine ceea ce va trebui dezbătut şi hotărît cu seriozitate. Dînd vina pe altcineva — de pildă, Westminster-ul pentru problemele tale — nu îţi va face ţie, or sistemului nici un bine.

Există şi potenţiale probleme cu două tăişuri:

Securitatea socială, spre exemplu, este o putere rezervată, dar beneficierea de spaţiuu locativ este o competenţă delegată. Merită să fie urmărit cum va funcţiona aceasta în practică, mai ales dacă guvernul duce la îndeplinire intenţia sa de a reforma sistemul asistenţei sociale. Putem observa, de exemplu, felul în care variaţiile teritoriale ale nivelului de beneficiere se armonizează cu variaţiile salariale şi în preţurile locuinţelor.

În mod similar, politica macro-economică este păstrată de Westminster, dar constituie un punct de convergenţă care de fapt ghidează economia în timpurile noastre care sînt ale pieţelor globale. Folosirea unor rate ale dobînzilor foarte mari pentru a domoli economia unor anumite regiuni ale Regatului Unit al Marii Britanii în timp ce alte părţi resimt nejustificat această domolire, este încă un domeniu potenţial care merită atenţie. Deja am observat plîngeri din partea unor regiuni ca Nordul Angliei în legătură cu echilibrul dezavantajos dintre inflaţie şi şomaj.

Mass media audio-vizuală este o altă sferă mult mai proeminentă în ultimul timp. De exemplu, ar trebui să existe o alternativă locală a ştirilor de televiziune în Scoţia şi ar trebui ca BBC–ul din Scoţia să aibă mai multă putere delegată? Această întrebare şi-o pun multe „filiale" scoţiene ale diferitelor organizaţii din Regatul Unit al Marii Britanii, în contextul existenţei unui parlament scoţian. Şi, bineînţeles, este de presupus ca parlamentul scoţian să dezbată toate chestiunile legate de Scoţia, inclusiv acelea rezervate Westminster-lui. O problemă cheie sînt banii:

Î: Cum va fi finanţat parlamentul?

R: În primul rînd prin subvenţia în bloc care deja există şi care se bazează pe ceea ce se numeşte formula Barnett. Aceasta înseamnă că există un buget de 15 miliarde lire sterline. Parlamentul va avea puterea să crească sau să descrească rata de bază a impozitului pe venit stabilită de Parlamentul Regatului Unit al Marii Britanii de un maxim de 3 penny la lira sterlină. Acest lucru înseamnă că Parlamentul Scoţiei va avea dreptul să decidă cum va distribui bugetul alocat de 15 miliarde lire sterline pentru diferitele arii de responsabilitate. Poate decide să direcţioneze orice fonduri suplimentare spre proiecte specifice.

Î: Nu se va alătura acestor complicaţii şi sistemul de votare al Parlamentului Scoţiei?

R: Haideţi să conturăm ce implică de fapt sistemul de votare:

- 129 de membri ai Parlamentului Scoţian (MPS)
- aleşi după o formă a sistemului membrului supleant (SMM)
- majoritatea va fi aleasă din 73 de circumscripţii
- ceilalţi 56 de membrii — „membri supleanţi" — vor fi aleşi de pe listele de partid alcătuite pentru fiecare dintre circumscripţiile Parlamentului european actual (7 din fiecare cele 8 circumscripţii europene).
- alegătorii vor avea două voturi:

— pentru o circumscripţie electorală a Membrilor Parlamentului scoţian
— pentru partidul politic pe care îl aleg

• voturile pentru circumscripţia electorală a membrilor parlamentului scoţian vor fi calculate pe baza întrunirii unei majorităţi relative (de exemplu, candidatul care primeşte cele mai multe voturi va fi ales)

• voturile pentru membrii supleanţi vor fi calculate pe baza circumscripţiei electorale parlamentare europene. Locurile vor fi alocate prin ajustări pentru a reflecta procentajul voturilor primite de partidele politice

• partidele sînt libere să-şi construiască propriul mecanism pentru a asigura o reprezentare paritară femei/bărbaţi.

În abordarea problemei eligibilităţii pentru parlamentul scoţian, guvernul a afirmat în Proiectul de lege că ţine să atragă în cursa pentru Parlamentul Scoţiei candidaţii diferitelor comunităţi care reprezentă o paletă cît mai largă de interese. În particular guvernul acordă mare importanţă oportunităţilor egale pentru toţi — inclusiv femeilor, membrilor minorităţilor etnice şi oamenilor cu handicapuri fizice. În document se comentează: „toate partidele politice care oferă candidaţi pentru parlamentul scoţian trebuie să îşi aducă aminte de acest fapt în procesul intern de selecţie al candidaţilor". Acesta este sistemul. Cum rămîne cu politica?

Î: Care este rezultatul cel mai probabil în termeni politici?

R: Este puţin probabil că vreun partid să întrunească o majoritate absolută. Acest lucru va afecta, desigur, dominaţia tradiţională a laburiştilor în Scoţia. Trebuie să ne amintim însă că această dominaţie este una de locuri parlamentare, şi nu de voturi. De exemplu, la alegerile electorale din 1997, laburiştii au cîştigat 78% din locurile din Scoţia, dar la un procent de 46% de voturi.

Donald Dewar a făcut cunoscut rezultatul posibil; scriind în jurnalul nostru, *Afaceri scoţiene*, el spunea:

„Schimbările aduse sistemului electoral sînt curajoase după orice standarde şi, într-adevăr, unii dintre colegii mei de partid mai puţin caritabili consideră sistemul electoral proporţional ca o formă de sprijin caritabil aproape fără precedent în politica scoţiană." (Dewar, număr special al jurnalului **Afaceri scoţiene**, 1998:9)

Este probabil ca laburiştii să fie cel mai mare partid, dar nu să obţină majoritatea absolută. Orice partid trebuie să cîştige 65 de locuri pentru aceasta. Este posibil un guvern de coaliţie, probabil între laburişti şi liberal-democraţi, aceşti din urmă partenerii laburiştilor în Convenţia Constituţională Scoţiană în anii 1980 şi 1990.

Î: Cît de predictibil va fi votul? Nu vor vota oamenii pentru acelaşi partid pentru care votează de obicei?

R: Nu neapărat, din două motive. În primul rînd, anchetele şi sondajele de opinie sugerează că electoratul face distincţia dintre alegerile pentru Westminster şi

alegerile pentru Holyrood. Laburiştii sînt cu mult înaintea Partidului Naţional Scoţian în alegerile pentru Westminster (de la 15 pînă la 20 procente), dar decalajul este probabil mult mai mic în alegerile pentru parlamentul scoţian. Sondajele de opinie recente îi descriu pe laburişti şi PNS ca fiind umăr la umăr atît la votul pentru o majoritate relativă cît şi la cel pe baza listelor de voturi ale partidelor. Dată fiind întîietatea laburiştilor la primul vot, este posibil ca partidul lor să devină cel mai mare, cîştigînd aproximativ 50-55 locuri faţă de 45-50 ale Partidului Naţional Scoţian. Nu trebuie să fiim surprinşi de diferenţa dintre voturile londoneze şi cele din Edinburgh. La urma urmei, în alegerile autonome din Catalonia, naţionaliştii au obţinut aproximativ 40% din voturi, în timp ce socialiştii au avut doar 25%. Repartiţia voturilor este inversă în alegerile pentru instituţiile de nivel naţional.

Î: Ai afirmat că există şi un al doilea motiv pentru care oamenii ar putea vota diferit.

R: Avînd loc două voturi în loc de unul, asta adaugă o notă distractivă şi de imprevizibilitate. Studiul alegerilor din 1997 şi studiul referendumului scoţian sugerează că aproape o treime din electorat îşi va împărţi voturile între mai multe partide, fapt care va avea cu adevărat relevanţă în opţiunea alegătorilor laburişti şi a PNS. De exemplu, aproximativ două treimi din alegătorii laburişti aleg PNS ca a doua variantă şi două treimi din alegătorii PNS aleg laburiştii ca a doua variantă a lor.

Î: Cum aşa? Nu sînt ei duşmani de moarte?

R: Depinde de ce vrei să spui. Laburiştii sînt în favoarea devoluţiei, iar PNS în favoarea independenţei. Totuşi, analiza noastră privind comportamentul şi atitudinile alegătorilor arată că ambele partide sînt de centru-stînga şi se află în competiţie pentru aproximativ acelaşi tip de voturi, care în Scoţia sînt majoritare. Simpatizanţii laburiştilor şi ai PNS sînt aproape toţi de centru-stînga în aproape toate problemele. Grupul mult mai restrîns de alegători ai conservatorilor (numai 17% optează pentru conservatori în primul şi în al doilea rînd, faţă de 56% pentru laburişti şi 41% pentru PNS) formează aripa de dreapta. Liberal-democraţii care deţin 29% ca opţiune primă sau secundă a alegătorilor se situează undeva la mijloc, dar mai apropiaţi de laburişti şi de PNS decît de conservatori.

Î: Ce va putea influenţa modul în care vor vota oamenii în mai anul viitor?

R: Avem două dovezi; studiul efectuat imediat după alegerile din mai 1997 şi unul similar după votul referendumului din septembrie. Ambele sugerează că electoratul este influenţabil de trei factori. Factorul cu maximum de influenţă este despre cine socoteşte electoratul că lucrează pentru interesele Scoţiei. Conservatorii au ieşit prost la acest punct, pe cînd PNS a ieşit foarte bine. Al doilea factor de influenţă este ce fel de politici doresc oamenii să urmărească parlamentul. Electoratul scoţian este în mai mare măsură de centru-stînga decît cel britanic, astfel încît orice partid care se înscrie în acest curent, este bine

văzut. Al treilea factor, şi aici unii ar putea fi surprinşi, este atitudinea faţă de independenţă. Cînd spui acest lucru, automat se ridică o întrebare:

Î: Nu este acesta un parlament devoluat? Ce legătură are cu independenţa?

R: Adevărat, dar electoratul nu pare să facă distincţiile clare implicate în această întrebare. De exemplu, oamenii au mari aşteptări din partea eficacităţii parlamentului scoţian, şi sînt optimişti în legătură cu faptul că parlamentul va oferi oamenilor obişnuiţi un drept mai mare de decizie în modul în care Scoţia este condusă, vor avea o voce mai puternică în Regatul Unit al Marii Britanii şi în Europa. Atitudinea faţă de independenţă va deveni o problemă cheie în politica scoţiană. Aproximativ patru din zece alegători doresc independenţa. Aceasta nu este o majoritate bineînţeles, dar aproximativ 60% din scoţieni, indiferent de ceea ce preferă, se aşteaptă ca independenţa să fie cîştigată în decursul a 20 de ani. Aceasta înseamnă că ea nu mai pare de neconceput.

Î: Nu sînt sigur că mi-ai răspuns la întrebare. Ce legătură are asta cu independenţa?

R: Ei, bine, susţinătorii independenţei nu le pot avea pe amîndouă. Dacă parlamentul devoluat funcţionează, dacă oamenii îşi socotesc satisfăcute aşteptările, atunci vor putea afirma că scoţienii pot să-şi poarte singuri de grijă şi vor vrea să facă mai mult. Dacă, pe de altă parte, parlamentul nu va avea impactul scontat, ei pot argumenta că este din cauză că nu are suficientă putere, ceea ce numai independenţa o poate oferi.

Î: Nu înseamnă aceasta că afirmaţia făcută de unii anterior cum că devoluţia este o pantă alunecoasă ar fi în cele din urmă adevărată?

R: Nu. Nimic nu este inevitabil în politică şi avem toate motivele pentru a putea intra în joc. Va depinde doar de electorat dacă independenţa se va produce sau nu. Ea nu poate fi pur şi simplu scoasă de pe agenda politică.

Haideţi să aruncăm o privire asupra scenariilor. Este adevărat că dacă PNS poate mobiliza preferinţele politice şi dacă acest fapt va fi cuplat cu absenţa unei ostilităţi profunde pentru independenţă, partidul va putea înregistra mari progrese electorale. Una din descoperirile cruciale ale analizei noastre este aceea că scoţienii diferă de restul britanicilor în privinţa politicilor de urmat tocmai în domeniile rezervate Westminster-ului — securitate socială, politică economică, iar învăţămîntul este aria politică în care scoţienii diferă cel mai mult de restul britanicilor. Aceasta este, bineînţeles, o putere care a fost delegată.

Dacă guvernul nu va face progrese în ce priveşte problema sărăciei şi îmbunătăţirea economiei, atunci PNS se va afla pe o poziţie puternică. Totuşi, PNS încă trebuie să treacă peste obstacolul reprezentării proporţionale pentru a cîştiga puterea. Şi, dacă o va face şi cînd o va face, va trebui să convingă electoratul ca printr-un referendum să voteze pentru independenţă.

Î: Laburiştii nu pot face nimic?

R: Ba da. Laburiştii sînt cel mai mare partid din Scoţia, cu o prezenţă enormă în toate aspectele vieţii scoţiene. Sistemul electoral actual îi poate spori susţinerea în alegeri, dar laburiştii constituie o parte centrală a consensului social-democratic în Scoţia şi a făcut parte din el mai mult timp decît PNS. Obiectivul partidului este de a dezvolta o atitudine independentă faţă de Londra, pentru a deveni un partid scoţian laburist autentic, un lucru de la care a reuşit să se eschiveze pînă acum. Aceasta înseamnă să susţină cauza scoţiană chiar atunci cînd Partidul Laburist Britanic este de altă părere. Nu este imposibil. Partidul Socialist din Spania şi cel din Catalonia au fost tot timpul puşi în faţa acestui lucru. Depinde, de asemenea, de liberal-democraţi, de posibilii lor parteneri de coaliţie, de a-i menţine pe laburişti oneşti cu ei înşişi.

Î: Nu ai menţionat nimic despre conservatori. Ei nu mai prezintă nici o relevanţă în momentul de faţă?

R: Nu se poate anula cel mai vechi partid politic din Scoţia. Totuşi, el se află într-o anumită dezordine. Continuă să rămînă în ghetto-ul în care s-a retras încă din 1950. Aflarea la putere pentru 18 ani, din 1979 pînă în 1997, a dăunat foarte mult conservatorismului scoţian. El nu a deţinut un mandat independent la nord de graniţă. Are putere, dacă vreţi, dar nu susţinere. El se confruntă cu trei probleme acum în Scoţia. În primul rînd, ei reprezintă o atracţie doar pentru o minoritate care are opinii ferme de dreapta. Celelalte partide din Scoţia sînt mult mai mult apropiate de valorile politice şi preferinţele politice ale scoţienilor. Mai mult de 90% din cei care se consideră neconservatori se aşteaptă ca aceştia să activeze în interesul Scoţiei „numai pentru un timp" sau „aproape niciodată". Ei sînt consideraţi un partid anti-scoţian. Şi în cele din urmă, sînt „împovăraţi" cu moştenirea unui parlament căruia i s-au opus vehement. În timp ce partidul scoţian începe să se obişnuiască, dacă nu să iubească, cu delegarea puterii, există elemente la sud de graniţă — asociate cu naţionalismul englez — care sînt mult mai ostile.

Aceasta ridică o întrebare care pare în ochii multora drept un lucru îngrijorător:

Î: Nu este cumva naţionalismul de orice fel — englez sau scoţian — bazat pur şi simplu pe o rivalitate, sau chiar ură, etnică? Nu cumva parlamentul Scoţian nu ar face altceva decît să deschidă această cutie a Pandorei?

R: Cred că există o serie de neclarităţi în această problemă. Pentru început, să ne referim la problema naţionalismului englez. Englezismul este o creatură foarte curioasă şi neobişnuită în măsura în care este implicit, şi în care este confundat cu a fi britanic. Identităţile naţionale — ori naţionalitatea — de obicei trebuie să aibă un „altul" în contrast cu care să se poată identifica. Mă întreb dacă Scoţia este „altul" pentru Anglia în vreun mod semnificativ. Noi nu sîntem nici destul de mari şi nici destul de importanţi pentru a conta. Cred că ar trebui

să aruncăm o privire spre Europa continentală — spre Franţa şi/sau Germania — pentru acest lucru. În al doilea rînd, avem multe dovezi că oamenii din Anglia nu sînt ostili devoluţiei scoţiene. Cred că s-ar putea descrie poziţia lor ca fiind situată între o susţinere reţinută şi neutralitate.

Î: OK. Dar nu este oare Anglia pentru noi acel „celălalt"? Parlamentul nu va resuscita atitudinea etnică anti-engleză?

R: Fără a dori să par vanitos, mă îndoiesc de aceasta foarte mult. Să mai privim o dată dovezile. Părţi ale mass-mediei au activat din greu pentru a găsi dovezi de anti-englezism, este un fel de profeţie care îşi provoacă împlinirea. Nu avem nici o dovadă, fie în atitudine, fie în comportare, că anti-englezismul ar fi în creştere. Chiar mai mult, s-ar putea afirma că avînd un sistem electoral în care Scoţia are un deficit de 18 ani, ar fi fost într-adevăr de presupus crearea un curent anti-englezesc.

În urma studiilor noastre avem dovezi chiar mai puternice. De ce votează oamenii un parlament scoţian? Ei, bine, aţi putea spune că aşa îşi exprimă etnicitatea lor scoţiană. Plauzibil, dar incorect. Identitatea naţională a jucat un rol minor în modul în care s-a votat în septembrie trecut. De exemplu, 72% din populaţia care s-a autoidentificat drept scoţiană a votat în favoarea înfiinţării parlamentului. La fel au făcut 63% din cei care s-au autoidentificat drept britanici. Sprijinul acordat parlamentului scoţian atît de amplu s-a reflectat în majoritatea clară a fiecărui grup social: atît femeile cît şi bărbaţii; clasa muncitoare şi clasa de mijloc; atît bătrînii cît şi tinerii; atît catolicii cît şi protestanţii, ş.a.m.d.

Î: Ce este, dacă nu o exprimare a etnicităţii, dorinţa de înfiinţare a unui parlament scoţian?

R: Pe scurt: oamenii din Scoţia au votat pentru un parlament pentru că s-au aşteptat ca acesta să le îmbunătăţească viaţa. Poziţia socială, identitatea naţională au jucat un rol mic în decizia de a vota sau nu pentru parlament. Acesta este motivul pentru care, la o adică, oamenii au votat ca parlamentul să deţină competenţa modificării impozitelor. Mulţi s-au aşteptat ca impozitele să crească, dar acest lucru nu a contat foarte mult în modul în care au votat în septembrie şi aceasta din cauză că se aşteptau, de aseemenea, ca aceste impozite mai mari să fie utilizate cu înţelepciune pentru asistenţa socială şi în beneficiul social, şi pentru ameliorarea economiei, a şomajului, a învăţămîntului, a domeniului sanitar ş.a.m.d. Cu alte cuvinte, se pare că se acţionează în virtutea unei agende bazate mai mult pe dimensiuni „civice" decît „etnice". Este mai puţin o problemă de origine şi strămoşi, şi mai mult una de rezidenţă şi angajament.

Este important să subliniem acest punct. Am menţionat faptul că există un consens social-democratic în Scoţia. Adevărat, el nu este într-atîta de diferit de cel al altor regiuni din Marea Britanie, dar valorile şi preferinţele politice ale scoţienilor sînt mai apropiate de centru-stînga decît cele ale restului Marii Britanii. În particular, ei sînt mai pregnant în favoarea unui tip mai puţin

exclusivist de şcoală, a distribuirii mai echilibrată a bunăstării, în favoarea suportării unor impozite mai mari dar care să asigure servicii mai bune. În concluzie, Scoţia este mai socialistă, mai liberală şi mai puţin britanic-naţională decît restul Angliei.

Î: Vrei să spui că scoţienii au încetat să mai fie britanici?

R: Nu. Am spus mai puţin britanici. Este adevărat că oamenii din Scoţia mai degrabă afirmă că sînt scoţieni decît britanici (42% la 36%) şi dau prioritate faptului de a fi scoţieni. Fără îndoială, ei continuă să aibă identitate dublă; aproximativ 70% din scoţieni acceptă faptul de a fi „britanic" drept parte a naţionalităţii lor. Bineînţeles că oamenii vor apela la termenii „scoţian" şi „britanic" în funcţie de context şi de ceea ce ei consideră mai potrivit la momentul respectiv. De exemplu, cînd am cerut oamenilor, în studiul referendumului, să-şi decline naţionalitatea, 33% din ei au spus că sînt scoţieni, nu britanici. Aceasta în comparaţie cu 23% din studiul alegerilor de anul trecut. Este probabil că acest lucru a fost influenţat de faptul că referendumul a fost un eveniment „scoţian". „Scoţianismul" a fost mai izbitor decît în contextul alegerilor britanice. Cu alte cuvinte, oamenii sînt destul de complecşi în legătură cu eticheta de identitate la care apelează în contexte diferite. Problema rămîne, totuşi, că fiind scoţian mai debragă decît britanic este pe muchie de cuţit în aceste zile. Am putea întreba:

Î: Unde duc toate acestea? Este devoluţia o punte spre independenţă aşa cum speră PNS? Sau este sfîrşitul drumului?

R: Ar trebui să avem puteri supranaturale ca să putem răspunde. Să analizăm însă opţiunile înainte de a încheia. Vechiul *status quo* — de a nu avea nici un fel de parlament, altul decît cel de la Westminster — nu mai este o opţiune. Am observat că ai folosit în întrebarea ta cuvîntul „devoluţie". În sensul strict, aceasta înseamnă „devoluţia" puterii şi a responsabilităţilor. Aş putea să-ţi cer să-mi îndeplineşti dorinţele, dar ele sînt dorinţele mele. Aceasta este devoluţia. Enoch Powell a afirmat odată că puterea delegată este putere reţinută. Aceasta înseamnă că responsabilitatea principală — suveranitatea, dacă doreşti — rămîne la Westminster. Cred că asta este ideea pe are o are primul ministru. Puterea rămîne la el — în calitate de membru al Parlamentului Britanic (el a spus englez, dar cred că a vrut să spună britanic).

Î: Şi-atunci care este alternativa?

R: Termenul de „autoguvernare" a intrat în circulaţie de cînd liberalii au încercat să o introducă în Irlanda, în anii 1880. Ei au fost înfrînţi în încercarea lor de către Unioniştii intransigenţi, iar restul a devenit istorie. În multe privinţe, totuşi, termenul a supravieţuit şi după aceea. Este, bineînţeles, ambiguu — poate să însemne devoluţie în sensul pe care l-am folosit noi — ca şi guvernare proprie, un alt termen ambiguu. El a fost folosit chiar şi ca echivalent al independenţei totale.

Î: Nu este asta un talmeş-balmeş conceptual?

R: Numai dacă crezi că aceste probleme au fost tranşate şi rămîn încremenite în viaţa politică reală. Problema este că nu sînt. Este preferabil să priveşti întreaga chestiune ca pe un proces, nu un eveniment. Autoguvernarea se poate întinde de la o devoluţie concepută într-un mod îngust pînă la autonomie şi independenţă oficială. Este un continuum de putere. La urma urmei, există un al treilea jucător pe această scenă — Uniunea Europeană — da, o altă uniune. Cine ne poate spune unde ne vom trezi în această geometrie variabilă a puterii în secolul următor?

Î: Cît va dura aceasta?

R: Am fi tentaţi să răspundem că va dura cît va dura. Amintiţi-vă metafora care am folosit-o în deschidere — căsătoria de convenienţă. Locul Scoţiei în Uniune de la 1707 încoace constituie o parte importantă a istoriei noastre. Am comite o mare greşeală să negăm aceasta. Marea ei forţă a stat în capacitatea ei de a se adapta la circumstanţe schimbătoare. Uniunea — cea cu Anglia, Ţara Galilor şi Irlanda de Nord — nu este cea în care am intrat la 1707. Această Uniune va conta pentru scoţieni dacă — şi atîta timp cît — va fi avantajoasă. Noul Parlament este o adaptare majoră la condiţiile economice, politice şi sociale de la sfîrşitul secolului al XX-lea. Ne-am putea aştepta ca acest fapt să dea Uniunii Britanice (care se găseşte în Uniunea Europeană) un nou avînt. Istoricii susţin că singura uniune acceptabilă pentru scoţieni în anul 1707 era aceea care le oferea controlul asupra instituţiilor sociale, a societăţii civile. Acest lucru este acum şi mai adevărat.

Î: Nu ar trebui să privim mai degrabă spre viitor decît spre trecut?

R: Într-adevăr. Dar dacă nu învăţăm din trecut, este posibil să îi repetăm greşelile. Problema este că s-ar putea să trăim într-o lume mai confuză, din punct de vedere constituţional vorbind, decît cea pe care am moştenit-o. Suveranitatea politică nu mai este un joc cu sumă nulă — dacă a fost vreodată. Scoţia a fost confruntată cu acest fapt din momentul intrării în Uniunea Britanică în 1707. Un parlament nou ar putea să pună în lumină această problemă a suveranităţii şi a responsabilităţii într-un mod nou, dar acest fapt nu e inevitabil. Trebuie să ne obişnuim să împărţim puterile între diferite nivele iar, în cazul scoţian, aceasta va implica o discuţie despre relaţiile dintre nivelul scoţian (naţional), britanic (statal) şi european (supra-statal). Ce formă va lua această împărţire, rămîne de văzut. ❑

Traducere de Lia Conţiu

*

David McCRONE, specialist în sociologia comparată a naţionalismului, autor al volumelor: ***The Sociology of Nationalism: tomorrow's ancestors*** *(1998);* ***The Scottish Electorate: the 1997 general election and beyond*** *(1999);* ***Politics and Society in Scotland*** *(1996);* ***Scotland — the Brand: the making of Scottish Heritage*** *(1995);* ***Understanding Scotland: the sociology of a stateless nation*** *(1992).*

Alice BROWN, politolog, profesor la Universitatea din Edinburgh, co-autoare a volumelor ***The Scottish Electorate*** *(Macmillan, 1998),* ***Politics and Society in Scotland*** *(Macmillan, 1996, 1998),* ***Gender Equality in Scotland*** *(EOC, 1997) şi* ***A Major Crisis?*** *(Dartmouth, 1996).*

David McCrone şi Alice Brown, *A New Parliament and Scotland's Future*, dezbatere susţinută în cadrul Lothian European Lecture, Edinburgh, 9 noiembrie 1998, şi publicată cu acordul autorilor.

Relaţiile etnice şi teoria politică occidentală

Will Kymlicka

1. Introducere

Statele central- şi est-europene, aflate într-un recent proces de democratizare, îşi îndreaptă uneori privirea spre mai vechile democraţii occidentale pentru a vedea în ce fel au tratat acestea diferitele chestiuni politice. Transplantarea ca atare a unor instituţii sau politici de la o ţară la alta este rareori posibilă ori potrivită, mai ales dacă ele au istorii şi condiţii economice atît de diferite precum cele dintre Europa de Vest şi cea de Est. Totuşi, reformatorii democratici doresc adeseori măcar să înţeleagă idealurile şi principiile fundamentale care stau la baza funcţionării cu o asemenea stabilitate şi legitimitate a democraţiilor liberale occidentale. Cu alte cuvinte, reformatorii doresc să cunoască teoria politică a democraţiilor occidentale, chiar dacă implementarea practică a acestor principii de bază ar putea diferi semnificativ în Europa Centrală şi de Est (de aici încolo „ECE").

În unele domenii, mai ales în ce priveşte drepturile politice şi civile fundamentale ale individului, identificarea acestor principii de bază este relativ uşoară. Toate democraţiile occidentale au în comun statul de drept, libertatea presei, libertatea de conştiinţă, *habeas corpus*, alegerile libere, sufragiul universal al persoanelor adulte etc., iar literatura politologică şi juridică occidentală care explică importanţa acestor valori este vastă şi de lungă durată. Putem spune, într-adevăr, că protejarea acestor drepturi şi libertăţi face parte din însăşi definiţia unei democraţii liberale. În consecinţă, pretenţia ţărilor din ECE de a fi „democratice" este apreciată în funcţie de măsura în care acceptă şi susţin aceste principii.

Dar cînd trecem la problema relaţiilor etnice, ne este mult mai greu să identificăm principiile care ghidează democraţiile occidentale. Putem găsi o paletă foarte largă de politici în diferitele democraţii occidentale, dar este greu de spus

dacă şi ce anume au ele în comun. Care sînt aşadar trăsăturile definitorii ale unei abordări liberal-democratice în administrarea diversităţii etnoculturale?

Problema nu constă doar în faptul că diferitele democraţii occidentale au dat acestor chestiuni răspunsuri diferite, ci şi în acela că întreg domeniul relaţiilor etnoculturale a fost surprinzător de neglijat de către politologii din Vest. În cea mai mare parte a acestui secol, etnicitatea a fost văzută de politologi ca un fenomen marginal care va dispărea treptat odată cu modernizarea şi nu a constituit, de aceea, un subiect important pentru politologii a căror privire era îndreptată spre viitor. Ca urmare, chiar şi la mijlocul anilor '80, erau foarte puţini filosofi politici şi politologi care se ocupau de acest domeniu[1] (Acelaşi lucru se poate afirma în bună măsură şi despre multe alte discipline academice, de la sociologie la geografie şi istorie).

Astăzi totuşi, după decenii de relativă neglijare, problema drepturilor grupurilor etnoculturale a ajuns în prim-planul politologiei occidentale. La această înnoire a interesului politologilor occidentali faţă de chestiunile referitoare la etnicitate au contribuit o serie de motive. În mod paradoxal, cel mai important dintre ele a fost probabil valul de conflicte etnice din ECE din timpul şi de după prăbuşirea comunismului. Cei mai mulţi teoreticieni occidentali consideraseră că democraţia liberală va renaşte fără nici un fel de asperităţi din cenuşa comunismului, şi mulţi dintre ei au dorit să înţeleagă de ce problemele etnicităţii şi naţionalismului au putut totuşi să deturneze această tranziţie.

Existau însă numeroşi factori care indicau o accentuare a etnicităţii chiar şi în interiorul democraţiilor occidentale: reacţia autohtonistă împotriva imigranţilor şi refugiaţilor din multe ţări occidentale (cu deosebire în Franţa, Marea Britanie, Germania şi Statele Unite); resuscitarea şi mobilizarea politică a popoarelor indigene, avînd ca rezultat proiectul de declaraţie al Naţiunilor Unite cu privire la drepturile popoarelor indigene; de asemenea, continua, chiar crescînda ameninţare a secesiunii în interiorul cîtorva dintre cele mai înfloritoare democraţii occidentale, de la Quebec la Scoţia, Flandra şi Catalonia.

Toţi aceşti factori, care au atins punctul culminant la începutul anilor '90, au arătat clar faptul că democraţiile liberale occidentale nu rezolvaseră sau depăşiseră de fapt tensiunile pe care le pot produce diferenţele etnoculturale. De aceea, nu este nicidecum surprinzător că politologii şi-au îndreptat tot mai mult atenţia către această problemă. În ultimii ani, de pildă, am fost martorii apariţiei după decenii (sau poate dintotdeauna) a primelor cărţi englezeşti de filosofie a normelor privitoare la secesiune, naţionalism, emigrare, multiculturalism şi drepturile indigenilor[2].

În această privinţă, politologii democraţi preocupaţi de relaţiile etnice din Occident nu sînt cu mult mai avansaţi decît cei din ECE. Cu siguranţă, cele mai multe ţări occidentale au o lungă (şi uneori sîngeroasă) istorie a tratării diversităţii etnice în cadrul constituţional liberal-democratic. Dar pînă foarte de curînd, lecţiile acestei istorii nu au fost articulate într-o teorie bine definită, astfel încît

adevăratele idealuri și principii după care se ghidează democrațiile occidentale au rămas obscure, adesea chiar și pentru cei implicați în mod cotidian în administrarea relațiilor etnice. Mai mult, după cum vom vedea, în multe din democrațiile occidentale, odată ce vechile presupoziții și politici sînt probate și se dovedesc deficitare, relațiile etnice trec ele însele printr-o stare fluctuantă.

Datorită tuturor acestor motive, politologia occidentală ar putea avea relativ puține de oferit popoarelor din ECE, care se confruntă cu tipurile de conflicte etnice discutate aici. În comparație cu literatura despre drepturile civile, dispunem doar de începuturile unei literaturi teoretice cu privire la relațiile etnice. În plus, această literatură încearcă să elaboreze teorii asupra unei realități aflate într-o schimbare rapidă. În timp ce susținerea protecției juridice și constituționale a drepturilor civile ale individului nu a fost niciodată atît de puternică în democrațiile occidentale ca în momentul de față, nu există un consens similar în ce privește tratarea diferențelor etnice, și, într-adevăr, orice aspect al relațiilor etnice din Vest constituie un potențial subiect de controversă.

Scopul meu în acestă lucrare nu e, așadar, acela de a stabili în ce măsură se conformează politicile curente din țările ECE cu privire la relațiile etnice unor vechi și bine-definite principii occidentale, pentru simplul fapt că asemenea principii nu există. Scopul meu este mai degrabă acela de a contura cîteva din contribuțiile interesante de ultimă oră ale politologilor occidentali și de a vedea dacă au relevanță pentru discuțiile actuale. Eu cred că toate aceste teorii occidentale pot aduce puțină lumină asupra opțiunilor politice pentru țările din ECE, dar cred de asemenea că dezbaterile din Europa Centrală și de Est pot la rîndul lor pune în lumină limitările acestor teorii noi.

Unul din motivele pentru care politologii occidentali nu au reușit să trateze satisfăcător chestiunea diferențelor etnice este acela că au fost orbiți de ceea ce voi numi mitul „neutralității etnoculturale". Elaborarea unei teorii liberal-democratice coerente a relațiilor etnice a devenit posibilă doar cînd a fost lăsat în urmă acest mit. Îmi voi începe deci lucrarea prin analizarea acestui mit (secțiunea 2), iar apoi voi explica modelul alternativ al relațiilor etnice elaborat de cîțiva politologi liberali-democratici mai noi (secțiunea 3). Voi încheia prin analizarea cîtorva dintre posibilele aplicații ale acestei teorii la țările ECE (secțiunile 4 și 5).

2. Mitul neutralității etnoculturale

După cum observam mai devreme, politologii occidentali au avut puține lucruri explicite de spus în privința modului de abordare a diferențelor etnoculturale. Dar și atunci cînd ei au dat totuși un răspuns, acesta a fost acela că statul trebuie să fie „neutru" în ce privește diferențele etnoculturale. Statele liberale trebuie să fie „neutre" față de identitatea etnoculturală a cetățenilor lor

şi indiferente faţă de capacitatea grupurilor etnoculturale de a se perpetua în timp. Potrivit acestei concepţii, statele liberale tratează cultura în acelaşi fel ca şi religia, adică, ca pe ceva care ţine de viaţa particulară a oamenilor şi care nu constituie o preocupare pentru stat (atîta timp cît ei respectă drepturile celorlalţi). Aşa cum liberalismul exclude instituirea unei religii oficiale, tot aşa nu pot exista culturi oficiale care să se bucure de un statut privilegiat faţă de alte apartenenţe culturale posibile.

De pildă, Michael Walzer susţine că liberalismul implică un *„divorţ acut între stat şi etnicitate"*. Statul liberal se situează deasupra tuturor grupurilor etnice şi naţionale din ţară, „refuzînd să subscrie modului lor de viaţă sau să-l susţină, sau să se intereseze în mod activ de perpetuarea lor socială". În schimb, statul este *„neutru cu privire la limba, istoria, literatura, calendarul"* acestor grupuri. El spune că cel mai elocvent exemplu al unui astfel de stat liberal neutru îl reprezintă Statele Unite, a căror neutralitate etnoculturală se reflectă în faptul că nu este recunoscută constituţional nici o limbă oficială [3].

Într-adevăr, unii politologi susţin că tocmai aceasta este ceea ce deosebeşte „naţiunile civice" liberale de „naţiunile etnice" neliberale. Naţiunile etnice consideră perpetuarea unei anume identităţi şi culturi etnonaţionale drept unul din scopurile lor cele mai importante. Dimpotrivă, naţiunile civice sînt „neutre" în ce priveşte identitatea etnoculturală a cetăţenilor lor, şi definesc apartenenţa naţională doar în termenii aderenţei la anumite principii ale democraţiei şi justiţiei[4] .

Acest principiu al neutralităţii etnoculturale a fost adesea invocat în Vest ca motiv de respingere a oricăror pretenţii ale minorităţilor la drepturi speciale care depăşesc setul standard de drepturi politice şi civile ale individului acordate tuturor cetăţenilor. Potrivit acestei concepţii, acordarea unor drepturi sau a unei recunoaşteri explicite unei comunităţi minoritare înseamnă o îndepărtare radicală de la neutralitatea tradiţională a statului liberal.

Unii apărători ai drepturilor minorităţilor sînt de acord că aceste drepturi implică o deviere majoră de la funcţionarea normală a statului liberal, dar insistă asupra faptului că interesele puse în joc sînt suficient de importante pentru a justifica măsuri excepţionale. Charles Taylor, de pildă, susţine că în lumea modernă oamenii au o nevoie esenţială de „recunoaştere" şi că în absenţa drepturilor minorităţilor, multe comunităţi se simt insuficient recunoscute sau de-a dreptul invizibile[5]. În mod similar, Joseph Raz susţine că „apartenenţa" la un grup joacă un rol vital în asigurarea respectului de sine al indivizilor, şi merită de aceea recunoaştere şi susţinere publice. Atît Taylor cît şi Raz sînt de acord că sarcina demonstrării acestei idei revine acelora care doresc să se abată de la regula neutralităţii etnoculturale, şi constă în identificarea unor nevoi importante care ar rămîne altminteri nesatisfăcute într-un stat care se cramponează de neutralitatea etnocuturală.

Aşadar, pînă destul de curînd, atît criticii cît şi apărătorii drepturilor minorităţilor din Vest împărtăşeau această concepţie că statul liberal este în mod

tipic neutru din punct de vedere etnocultural, iar centrul de greutate al polemicii lor era întrebarea dacă există motive suficient de puternice pentru abaterea de la norma sau prezumția neutralității etnoculturale.

Totuși, se recunoaște tot mai mult că ideea neutralității etnoculturale este doar un mit. Într-adevăr, afirmația că statele liberal-democratice (sau „națiunile civice") sînt neutre din punct de vedere etnocultural este în mod evident falsă, atît istoric cît și conceptual. Modelul religiei, cu stricta separare între biserică și stat, este total greșit ca explicație a relației dintre statul liberal-democratic și comunitățile etnoculturale.

Să luăm, de pildă, politicile actuale ale Statelor Unite care sînt, chipurile, prototipul statului „neutru". În primul rînd, există o cerință legală ca toți copiii să învețe limba engleză la școală. În al doilea rînd, există o cerință legală ca imigranții (cei care au depășit vîrsta de 50 de ani) să învețe limba engleză pentru a putea dobîndi cetățenia americană. În al treilea rînd, există o cerință „de facto" pentru angajarea în instituțiile de stat ca respectivii candidați să cunoască limba engleză. În al patrulea rînd, deciziile privitoare la limitele guvernelor statelor și momentul admiterii lor în federație, au fost luate deliberat în așa fel încît să se asigure că anglofonii vor fi majoritari în cadrul fiecăruia dintre cele 50 de state ale federației americane[6].

Aceste decizii privind limba de educație și angajarea în cadrul structurilor guvernamentale, condițiile pentru acordarea cetățeniei și stabilirea granițelor interne, sînt foarte importante. Ele nu sînt excepții izolate de la vreo normă a neutralității etnoculturale. Dimpotrivă, ele sînt strîns legate între ele, formînd însăși structura statului american și modul în care statul, la rîndul său, structurează societatea. Ele au jucat un rol esențial în a determina care comunități etnolingvistice vor prospera, și care se vor restrînge.

Unul din factorii cei mai importanți care hotărăsc dacă o cultură va supraviețui este dacă limba sa este o limbă folosită în structurile oficiale sau nu, adică dacă limba respectivă este folosită în educația publică, în justiție, legislație, instituții de protecție socială, instituții de sănătate, etc. Asigurarea educației finanțate de stat în limba maternă este capitală, odată ce garantează generației următoare perpetuarea limbii și a tradițiilor asociate ei. Și, întrucît guvernele administrează 40%-50% din PIB în majoritatea țărilor, limba în care se fac contractele și angajările în structurile oficiale este de asemenea un factor major în a detemina care comunitate lingvistică va prospera și care se va restrînge. Iar în țările în care serviciul militar este obligatoriu, limba vorbită în unitățile militare a jucat un rol similar. Serviciul militar obligatoriu în unitățile militare de limbă franceză a fost esențial în transformarea „țăranilor în francezi" după cum spune un celebru studiu asupra naționalismului francez, tot așa cum servciul militar obligatoriu din unitățile militare de limbă ebraică rămîne unul din mijloacele importante de integrare națională din Israelul de azi[7].

Dată fiind amploarea educației obligatorii și standardizate, pretențiile educaționale înalte la locurile de muncă și larga interacțiune cu instituțiile guvernamentale, orice limbă care nu este publică devine atît de marginalizată încît este puțin probail să supraviețuiască astfel decît fie în rîndul unei elite restrînse, fie într-o formă ritualizată, fie în teritorii rurale izolate, și nu ca o limbă vie și în dezvoltare, care stă la baza unei culturi active. Deciziile guvernului în privința limbii folosite în educația și administrația publică sînt practic decizii ce stabilesc care comunități lingvistice vor supraviețui.

În Statele Unite, aceste decizii au avut ca rezultat impunerea hegemoniei limbii engleze. Iar acest lucru nu a fost un produs secundar accidental sau neintenționat — a fost scopul expres al deciziilor guvernului de a impune acestă hegemonie. Toate aceste decizii au fost luate cu intenția promovării integrării în ceea ce numesc o „cultură societală", prin care înțeleg o cultură masată într-un anumit teritoriu, bazată pe o limbă comună care este folosită într-un număr larg de instituții societale, atît în viața publică cît și în cea privată (școli, mass-media, drept, economie, guvern, etc.), acoperind întregul domeniu al activităților umane, inclusiv viața socială, educațională, religioasă, recreațională și economică. O numesc cultură societală prentru a sublinia că ea implică o limbă și instituții sociale comune, mai degrabă decît credințe religioase, obiceiuri de familie și stiluri de viață personală comune. În cadrul democrației liberale, culturile societale sînt inevitabil pluraliste, incluzînd atît creștini, cît și musulmani, evrei și atei; atît heterosexuali, cît și homosexuali; atît specialiști urbani cît și fermieri rurali; atît conservatori cît și socialiști. O asemenea divesitate este rezultatul inevitabil al drepturilor și libertăților garantate cetățenilor dintr-o țară liberală — cuprinzînd libertatea de conștiință, libertatea de asociere, libertatea cuvîntului, a diferenței politice și dreptul la viață privată — mai ales cînd sînt combinate cu o populație diversă din punct de vedere etnic.

Guvernul american a promovat în mod deliberat integrarea într-o asemenea cultură societală, adică a încurajat cetățenii să-și considere oportunitățile ca aflate în strînsă legătură cu participarea în instituțiile societale comune, care funcționează în limba engleză. La toate nivelele de guvernare — federal, de stat și municipal — a fost evidențiat faptul că există un interes public legitim în promovarea unei limbi comune, iar Curtea Supremă a sprijinit în mod repetat această afirmație dînd cîștig de cauză legilor care prevăd învățarea limbii engleze și folosirea ei în școli și posturile din structurile oficiale. După cum spunea Gerald Johnson, *„E una din micile ironii ale istoriei că nici un imperiu poliglot al Vechii Lumi nu a îndrăznit să fie atît de neîndurător în impunerea unei singure limbi întregii sale populații precum a fost republica liberală «devotată pricipiului că toți oamenii sînt creați egali»"*[8].

Evident, sensul în care americanii anglofoni împărtășesc o „cultură" comună este unul foarte diluat de vreme ce ea nu exclude diferențele religioase, ale valorilor

personale, ale relațiilor familiale și nici alegerea modului de viață. Într-adevăr, această folosire a termenului „cultură" este în disonanță cu felul în care este el folosit în cadrul celor mai multe discipline academice, unde cultura este definită într-un sens foarte consistent, etnografic, referindu-se la împărtășirea unui folclor, a unor obiceiuri și ritualuri comune. Cetățenii unui stat liberal modern nu împărtășesc o cultură comună într-un sens atît de consistent, etnografic. Dar dacă dorim să înțelegem natura construcției moderne a statului, avem nevoie de o concepție foarte diferită și mai consistentă a culturii, centrată pe o limbă comună și instituțiile societale comune.

Chiar dacă acest tip de cultură comună este diluat, este totuși departe de a fi lipsit de importanță. Dimpotrivă, așa cum voi arăta mai jos, încercările de integrare într-o asemenea cultură societală comună au întîmpinat adesea o puternică rezistență. Cu toate că integrarea, înțeleasă în acest fel, lasă loc atît pentru exprimarea personală cît și publică a diferențelor individuale și colective, unele comunități au respins vehement ideea că ar trebui să-și considere oportunitățile ca fiind legate de instituțiile societale funcționînd în limba majorității.

Chiar dacă ideea unui stat neutru din punct de vedere cultural este un mit, aceasta nu înseamnă că guvernele pot promova doar o singură cultură societală. Politicile oficiale pot încuraja susținerea a două sau mai multe culturi societale într-o singură țară — într-adevăr, după cum voi arăta în cele ce urmează, tocmai acest lucru caracterizează statele multinaționale precum Canada, Spania, Belgia sau Elveția.

Totuși, de-a lungul istoriei, toate democrațiile liberale au încercat de fapt, într-un moment sau altul, să impună o singură cultură societală pe întregul lor teritoriu. ESTE nevoie deci să înlocuim ideea unui stat „neutru sub aspect etnocultural" cu un nou model de stat democratic-liberal — care s-ar putea numi modelul „construcției naționale". Teoreticienii occidentali se află încă la începuturile elaborării detaliilor acestui model al „construcției naționale" a statului democratic și a explicării modului și cauzelor care au dus la o formă „națională" atît de marcată a democrațiilor liberale. De ce implementarea principiilor liberal-democratice și consolidarea statelor democratice liberale au fost atît de strîns legate istoric de promovarea unei limbi naționale și a unei culturi societale comune?

S-ar putea crede că această construcție națională este o chestiune pur și simplu de imperialism cultural sau de prejudecată etnocentrică. Dar mulți dintre noii politologi liberali — cunoscuți sub numele de „naționaliști liberali" — susțin că acest tip de „construcție națională" se pune în slujba unei serii de idealuri democratice importante și legitime[9] . De pildă, o economie modernă are nevoie de o forță de muncă flexibilă, educată și calificată. Educația publică standardizată, desfășurată într-o limbă comună, a fost adesea considerată o condiție esențială pentru ca toți cetățenii să aibă șanse egale în obținerea unui loc de muncă în

economia modernă. Într-adevăr, şansele egale se definesc tocmai în termenii unui acces egal la instituţiile principale care funcţionează în limba dominantă.

De asemenea, participarea la o cultură societală comună a fost adesea considerată ca esenţială pentru generarea solidarităţii în cadrul statelor democratice moderne. Tipul de solidaritate cerută într-un stat al bunăstării reclamă din partea cetăţenilor să aibă un puternic sentiment de apartenenţă şi identitate comună şi deci să facă sacrificii unul pentru altul, iar această identitate comună se presupune a fi favorizată de o limbă comună. În plus, o limbă comună a fost considerată ca esenţială pentru democraţie — cum va putea „poporul" să guverneze dacă cei care fac parte din el nu se înţeleg unul pe celălalt? Pe scurt, promovarea integrării într-o cultură societală comună a fost considerată ca esenţială pentru egalitatea socială şi coeziunea politică în statele moderne.

Astfel toate statele occidentale s-au angajat în acest proces de „construcţie naţională", adică, un proces de promovare a unei limbi comune şi a unui sentiment de apartenenţă comună şi de acces egal la instituţiile sociale bazate pe acea limbă[10]. Deciziile privind limba oficială, programa de învăţământ şi condiţiile dobîndirii cetăţeniei au fost făcute toate cu intenţia expresă a răspîndirii unei anumite culturi în întreaga societate şi a promovării unei anumite identităţi naţionale bazate pe participarea la acea cultură societală.

Existenţa acestor programe de construcţie naţională este un lucru foarte important în democraţiile occidentale, dar care a fost, cu toate acestea, ignorat aproape în totalitate de poliotologii liberali. Nici una dintre marile figuri ale tradiţiei liberale nu s-a angajat într-o discuţie susţinută a justificării scopurilor politicilor de construcţie naţională sau a limitelor permise ale formele lor. De pildă, este de permis unui stat liberal să impună imigranţilor învăţarea limbii majorităţii drept o condiţie a cetăţeniei? În zadar am căuta discutarea uneia sau alteia dintre aceste politici de construcţie naţională la Locke, Kant, Mill, Popper, Rawl sau Dworkin. Aceasta este o lacună majoră în teoria liberală şi rămîn multe lucruri de făcut pentru a o remedia.

3. Echitate etnoculturală

În timp ce rolul construcţiei naţionale în funcţionarea democraţiilor liberale necesită un studiu mai larg, este deja limpede, cred eu, că acest model de construcţie naţională ne obligă să regîndim radical problema drepturilor minorităţilor. Întrebarea care se pune nu mai este cum să justificăm îndepărtarea de o anumită normă a neutralităţii, ci mai degrabă dacă nu cumva eforturile de construcţie naţională ale majorităţii creează nedreptăţi pentru minorităţi? Şi dacă drepturile minorităţilor contribuie la protecţia împotriva acestor nedreptăţi? Cu alte cuvinte, standardul pentru evaluarea revendicărilor de drepturi ale minorităţilor nu mai este o chestiune de neutralitate etnoculturală, ci de echitate etnoculturală.

Politologii occidentali sînt doar la începuturile regîndirii drepturilor minorităților în această nouă lumină. Acest proces de regîndire este complicat de faptul că acest model de construcție națională are impact diferit asupra diferitelor tipuri de comunități. Prin urmare, tipurile de drepturi ale minorităților revendicate și problemele de echitate pe care le ridică variază de la o țară la alta și de la o comunitate la alta. Politologii occidentali abia acum încep să se implice într-o analiză atît de amănunțită a cazurilor particulare. Oricum, în ultimii ani s-au adus destule contribuții pentru a se putea evidenția liniile generale ale unei noi teorii liberale a drepturilor minorităților, linii pe care voi încerca să le schițez în această ultimă parte a secțiunii de față.

După cum observă Charles Taylor, procesul de construcție națională privilegiază inevitabil membrii culturii majoritare:

„Dacă o societate modernă are o limbă „oficială", în sensul cel mai strict al termenului, adică o cultură și o limbă pe care statul le finanțează, le inculcă și le definește, în care atît economia, cît și statul funcționează, atunci este evident că reprezintă un avantaj imens pentru oameni dacă această limbă și cultură este a lor. Vorbitorii altor limbi sînt net dezavantajați"[11].

Culturile minoritare sînt, așadar, puse în fața unei alegeri. Dacă toate instituțiile publice își desfășoară activitățile într-o altă limbă, minoritățile au de înfruntat pericolul marginalizării lor în principalele instituții economice, academice și politice ale societății. Confruntate cu această dilemă, minoritățile vor avea (simplificînd foarte mult) trei opțiuni principale:

(i) pot accepta integrarea în cultura majorității, chiar dacă încearcă probabil să renegocieze condițiile integrării;

(ii) pot căuta tipurile de drepturi și competențe din sfera auto-guvernării de care au nevoie pentru a-și menține propria cultură societală — adică, pentru a-și crea propriile instituții economice, politice și educaționale în limba proprie. Aceasta înseamnă că ele pot urma propria formă de construcție națională în concurență cu ale celorlalte grupuri;

(iii) pot accepta o marginalizare permanentă.

Se pot identifica grupuri etnoculturale pentru fiecare din aceste categorii precum și grupuri care sînt situate într-o poziție intermediară. De pildă, unele comunități de imigranți aleg marginalizarea permanentă. Se pare că acest lucru este valabil în cazul huteriților din Canada și al comunității Amish din Statele Unite. Dar alegerea de a accepta marginalizarea nu prezintă interes decît pentru sectele religioase a căror teologie impune evitarea oricărui contact cu lumea modernă. Huteriții și comunitatea Amish nu sînt preocupați de marginalizarea lor în universități și organe legislative, deoarece ei consideră asemenea instituții „lumești" drept corupte.

Teoretic, toate celelalte minorități etnoculturale încearcă totuși să ia parte la viața lumii moderne, și pentru a putea face acest lucru ele trebuie fie să se

integreze în societatea majoritară, fie să obţină prerogativul autoguvernării de care au nevoie pentru a-şi crea şi susţine propriile instituţii moderne. Puse în faţa acestei alegeri, comunităţile etnoculturale au răspuns în moduri diferite. Voi discuta pe scurt cinci tipuri de comunităţi etnoculturale care pot fi întîlnite în democraţiile occidentale: minorităţile naţionale, imigranţii, sectele etnoreligioase, metecii şi castele rasiale. În fiecare caz voi arăta cum au fost ele afectate de construcţia naţională a majorităţii, ce fel de revendicări de drepturi ale minorităţilor au înaintat ca reacţie la această construcţie naţională şi legătura pe care o au aceste revendicări cu principiile liberal-democratice de bază.

(a) Minorităţile naţionale. Prin minorităţi naţionale înţeleg comunităţi care formau societăţi active şi complete în ţara lor istorică înainte de a fi încorporaţi într-un stat mai mare. Încorporarea unor asemenea minorităţi naţionale a avut loc de obicei împotriva voinţei lor, ca urmare a colonizării, cuceririi sau cedării de teritoriu de la o putere imperială la alta, dar se poate produce şi în mod voluntar ca rezultat al federalizării.

Aceste minorităţi naţionale se întîlnesc atît în democraţiile „Lumii Vechi", cît şi în cele ale „Lumii Noi". În America de Nord, de pildă, fac parte din această categorie indienii americani, portoricanii, mexicanii în Statele Unite şi popoarele băştinaşe şi quebecanii din Canada. Unele dintre ţările Lumii Vechi sînt multinaţionale, fie pentru că au integrat în mod forţat populaţiile indigene (de exemplu, Finlanda), fie pentru că s-au format prin federalizarea mai mult sau mai puţin voluntară a două sau mai multe culturi europene (de exemplu, Belgia şi Elveţia). Consecinţele încorporării au fost adesea mult mai catastrofale pentru popoarele indigene decît pentru alte minorităţi naţionale.

Indiferent de felul în care au fost încorporate, minorităţile naţionale au răspuns de obicei construcţiei naţionale a majorităţi prin angajarea într-o construcţie naţională concurentă proprie. Într-adevăr, pentru a promova această construcţie naţională, ele caută adesea să folosească aceleaşi mijloace pe care le foloseşte majoritatea, de exemplu ele caută să dobîndească controlul în regiunea lor asupra limbii de predare şi a programei şcolare, asupra limbii folosite în administraţie, asupra condiţiilor imigrării şi naturalizării sau asupra stabilirii graniţelor interne. Acesta este un lucru care se observă clar în cazul naţionalismului flamand sau quebecan, care s-a preocupat tocmai de obţinerea şi exercitarea acestor prerogative ce ţin de construcţia naţională. Dar acest lucru este valabil tot mai mult şi în cazul popoarelor indigene din America de Nord, care au adoptat limba „naţiunii proprii". Ideea că relaţiile cu popoarele indigene trebuie să se desfăşoare ca „de la naţiune la naţiune" a fost afirmată în Canada de recenta Comisie Regală a Popoarelor Autohtone. După cum observă această Comisie, primul pas în a face ca un asemenea model să funcţioneze este ca popoarele băştinaşe să se angajeze într-o campanie majoră de construcţie

națională, care necesită exercitarea unor competențe mult mai mari de autoguvernare și înființarea multor noi instituții societale[12] .

Pe scurt, minoritățile naționale au căutat de obicei să-și mențină sau să-și sporească autonomia lor politică. Dus la extrem, acest lucru poate implica revendicarea unei secesiuni categorice, dar de cele mai multe ori implică o formă sau alta de autonomie regională. În mod obișnuit, minoritățile naționale se mobilizează pe o linie naționalistă, folosind limba „naționalității" pentru a descrie și justifica aceste pretenții de autoguvernare. În timp ce ideologia naționalistă consideră de obicei independența deplină ca punctul final „normal" sau „firesc", pentru unele minorități naționale acest lucru este indezirabil, din motive economice sau demografice. În plus, idealul istoric al unui stat pe deplin suveran este tot mai învechit în lumea de astăzi a economiei globalizate și a instituțiilor transnaționale. Prin urmare, este tot mai mare interesul pentru explorarea și a altor forme de autoguvernare, cum este federalismul.

Cum ar trebui să răspundă democrațiile liberale unui astfel de naționalism al minorităților? Istoric vorbind, democrațiile liberale au încercat să suprime naționalismul minorităților, adesea fără milă. De pildă, în diferite momente ale secolelor optsprezece și nouăsprezece, în Franța s-a interzis folosirea limbilor bretonă și bască în școli și în publicații, și au fost interzise orice grupări politice care urmăreau. promovarea naționalismului liberal minoritar; Canada i-a privat pe quebecani de dreptul la instituții proprii în limba franceză și a restabilit granițele politice astfel încît quebecanii să nu fie majoritari în nici o provincie; de asemenea, Canada a declarat ilegale grupările politice ale băștinașilor care aveau ca scop promovarea revendicărilor lor naționale; iar cînd SUA a cucerit zona de sud-vest în urma războiului cu Mexicul din 1848, i-a privat pe hispanicii stabiliți de mai mult timp acolo de dreptul de a avea propriile lor instituții în limba spaniolă, le-a impus testele de alfabetizare pentru a le îngreuna votul și a încurajat imigrarea masivă în acel teritoriu pentru ca hispanicii să fie depășiți numeric.

Toate aceste măsuri erau menite să slăbească puterea minorităților naționale și să le elimine orice sentiment al deținerii unei independențe naționale distincte. Acest lucru a fost justificat prin faptul că minoritățile, care se consideră ca națiuni ditincte, vor fi neloiale și potențial secesioniste. Așadar, minoritățile naționale au fost prima țintă de atac a campaniilor de promovare a construcției naționale a majorității.

Dar atitudinea democrațiilor liberale față de naționalismul minoritar a cunoscut o schimbare dramatică în acest secol. Se admite tot mai mult că suprimarea naționalismului minoritar a fost o greșeală atît din motive empirice cît și normative. Empiric vorbind, dovezile arată că forțarea minorităților naționale să se integreze în comunitatea națională predominantă este pur și simplu lipsită de eficacitate. Statele occidentale s-au înșelat asupra trăiniciei identității

naţionale a minorităţilor. Caracterul unei identităţi naţionale se poate schimba rapid, ne-o arată bunăoară eroii, miturile şi obiceiurile tradiţionale. Dar identitatea în sine — sentimentul de a constitui o naţiune distinctă cu o cultură naţională prorie — este mult mai stabilă. Guvernele democratice liberale au folosit uneori toate mijloacele avute la dispoziţie pentru a distruge sentimentul unei identităţi separate în rîndul minorităţilor lor naţionale, de la interzicerea tradiţiilor tribale pînă la interzicerea limbii minoritare în şcoli. Dar în ciuda secolelor de discriminare juridică, de prejudecăţi sociale şi de indiferenţă, minorităţile naţionale şi-au păstrat atît sentimentul că formează o naţiune distinctă, cît şi dorinţa lor de autonomie naţională.

Prin urmare, atunci cînd statul atacă sentimentul de naţionalitate distinctă a minorităţii, rezultatul este mai degrabă unul de sporire decît de reducere a ameninţării neloialităţii şi a mişcărilor secesioniste. Într-adevăr, cercetările recente ale conflictelor etnonaţionaliste de pe glob indică faptul că structurile de autoguvernare diminuează probabilitatea unor conflicte violente, în timp ce refuzul sau respingerea dreptului la autoguvernare este de natură să intensifice gradul conflictului[13]. În experienţa democraţiilor occidentale, cel mai bun mod de a se asigura loialitatea minorităţilor naţionale a fost acela de a accepta, iar nu de a ataca sentimentul lor de naţionalitate distinctă.

Aceasta este tendinţa evidentă în majoritatea democraţiilor occidentale care includ minorităţi naţionale. De pildă, Canada a adoptat un sistem federal care le acordă quebecanilor drepturi lingvistice şi autonomie regională semnificative, Statele Unite au acordat drepturi lingvistice şi o formă specială de autonomie regională în Puerto Rico. Atît Canada cît şi Statele Unite şi ţările scandinavice au acordat popoarelor indigene dreptul la autoguvernare, iar Belgia, Spania şi Marea Britanie au evoluat de asemenea în direcţia acordării autonomiei regionale pentru minorităţile lor naţionale. În toate aceste ţări, a fost abandonat obiectivul eliminării identităţii naţionale a minorităţilor, fiind acceptat în prezent faptul că aceste comunităţi vor continua să se considere naţiuni distincte care se autoguvernează în cadrul unui stat mai larg.

A existat o perioadă în care eliminarea sentimentului naţional al minorităţilor naţionale a constituit o posibilitate reală. În definitiv, în secolul al XIX-lea Franţa a reuşit mai mult sau mai puţin să-i integreze în comunitatea naţională franceză a majorităţii pe basci şi bretoni, chiar dacă nu şi pe corsicani. Acest lucru a încetat să mai reprezinte o posibilitate reală pentru democraţiile occidentale. Faptele demonstrează că nici o comunitate naţională care a supravieţuit pînă în acest secol păstrîndu-şi intact sentimentul identităţii sale naţionale, nu poate fi forţată să renunţe la dorinţa ei de recunoaştere şi autonomie naţională. Franţa a avut succes în secolul al XIX-lea doar pentru că în cazul bascilor şi al bretonilor a folosit constrîngerea într-un grad care ar fi de neconceput azi. Chiar şi acolo unde, în secolul nostru, acest

tip de constrîngere a fost folosit într-o măsură asemănătoare (de exemplu, împotriva unor popoare indigene), el s-a dovedit ineficace în a elimina identitatea națională a minorității. Puține sînt exemplele acestui secol în care comunități naționale recunoscute au acceptat integrarea într-o altă cultură, chiar dacă în cazul multora dintre ele au existat o importantă susținere economică și presiuni politice care să le determine să acționeze în această direcție. Așa cum observă și Anthony Smith *„e indiferent cînd și cum este făurită o identitate națională; odată stabilită, devine foarte greu, dacă nu chiar imposibil de eradicat (excluzînd genocidul total)"*[14].

Prin urmare, mai vechile încercări de a suprima naționalismul minoritar au fost abandonate ca ineficiente și într-adevăr contraproductive. Dar ele au fost respinse și pe baze morale. În definitiv, pe ce considerent poate politologia liberal-democratică justifica suprimarea naționalismului minorităților în timp ce permite construcția națională a majorității? Din punct de vedere moral, cele două par în egală măsură îndreptățite. Dacă majoritatea se poate angaja în mod legitim într-o construcție națională legitimă, de ce nu ar putea și minoritățile naționale, mai ales acelea care au fost încorporate împotriva voinței lor în alt stat, să facă același lucru?

Cu siguranță principiile liberale stabilesc anumite limite modului în care se derulează construcția națională a comunităților naționale. Principiile liberale exclud orice tentative de purificare etnică, de retragere a cetățeniei sau de violare a drepturilor omului. După cum notam mai sus, democrația liberală se bazează pe principiul respectării drepturilor civile și politice ale individului. Mai mult decît atît, principiile liberale vor mai insista ca orice comunitate națională implicată într-un proiect de construcție națională să respecte dreptul altor națiuni aflate sub jurisdicția sa de a-și proteja și construi propriile instituții naționale. De pildă, quebecanii sînt îndreptățiți să-și susțină drepturile naționale față de restul Canadei, dar numai cu condiția ca ei să respecte la rîndul lor dreptul băștinașilor din Quebec de a-și susține drepturile naționale față de restul Quebec-ului.

Aceste limite sînt importante, dar ele lasă încă loc într-o măsură semnificativă unor forme legitime de naționalism minoritar. În plus, este probabil ca aceste limite să fie similare atît pentru națiunile minoritare cît și pentru cele majoritare. Egale sub celelalte aspecte, minoritățile naționale ar trebui să aibă acces la aceleași mijloace de construcție națională ca și națiunea majoritară și să fie supusă aceloraşi limitări liberale.

Cu alte cuvinte, avem nevoie de o teorie socială asupra formelor de construcție națională admisibile în cadrul democrațiilor liberale. Nu cred că politologii occidentali să fi elaborat pînă acum o astfel de teorie. Unul dintre multele efecte secundare regretabile ale influenței modelului de „neutralitate etnoculturală" a statului liberal este acela că politologii liberali nu au abordat niciodată această problemă într-un mod explicit. Totuși, aceasta este întrebarea pertinentă pe care trebuie să ne-o punem. Problema nu este dacă „ne-au dat minoritățile naționale un motiv convingător pentru

abandonarea normei neutralității etnoculturale?", ci mai degrabă „de ce să nu dispună și minoritățile naționale de aceleași prerogative de construcție națională de care se bucură majoritatea?" Acesta este contextul în care trebuie evaluat naționalismul minoritar, ca un răspuns la construcția națională a majorității, prin folosirea aceloraşi mijloace în construcția națională. Iar dovezile trebuie să le aducă aceia care vor să le conteste minorităților naționale aceleași prerogative în construcția națională ca cele pe care majoritatea națională le consideră firesc să le aibă pentru sine.

Prin urmare, atît din motive morale cît și din precauție, un număr tot mai mare de democrații occidentale, care includ minorități naționale, acceptă ideea că sînt mai degrabă state „multinaționale" decît „state naționale". Ele recunosc coexistența a două sau mai multe națiuni în perimetrul granițelor lor și recunosc că fiecare națiune constituentă are un drept la fel de întemeiat la drepturi lingvistice și prerogative de autoguvernare necesare pentru menținerea ca o cultură societală distinctă. Iar acest caracter multinațional este afirmat frecvent, în mod explicit, în constituția acestor țări.

De asemenea, un număr tot mai mare de state multinaționale recunosc că aceste drepturi naționale sînt cel mai bine protejate sub forma federalismului, de vreme ce federalismul permite crearea de unități politice regionale controlate de minoritatea națională și cu puteri de guvernare substanțiale (și protejate de constituție). Aşadar, ceea ce vedem că apare acum în cadrul mai multor democrații occidentale este o nouă formă de „federalism multinațional", adică un model al statului ca federație de popoare sau națiuni concentrate regional, în care granițele sînt stabilite și puterile sînt distribuite în aşa fel încît să se asigure fiecărei comunități naționale menținerea unei culturi societale distincte și cu o autoguvernare proprie[15] .

Această tendință, cred, reprezintă unul din progresele cele mai importante înregistrate de democrațiile occidentale în acest secol. Se vorbește mult (și pe bună dreptate) despre rolul extinderii priorității acordate oamenilor de culoare, femeilor și clasei muncitoare în societățile în curs de democratizare din Vest. Dar în felul său, această trecere de la oprimare la acomodarea cu naționalismul minorităților a jucat un rol esențial în consolidarea și fundamentarea democrației. Într-adevăr, este important de subliniat că aceste federații multinaționale au succes din toate punctele de vedere. Nu numai că ele au rezolvat într-un mod pașnic sau democratic conflictele provenite din rivalitatea identităților naționale, dar au asigurat cetățenilor lor și un nivel înalt de prosperitate economică și libertate a individului. Acesta este un lucru cu adevărat remarcabil dacă luăm în considerare puterea imensă a naționalismului în acest secol. Naționalismul a dezmembrat imperii coloniale și dictaturi comuniste și a redefinit granițe în întreaga lume. Totuși, federațiile multinaționale democratice au reușit să îmblînzească forța naționalismului. Federalimul democratic a îmblînzit și pacificat naționalismul, respectînd în același timp drepturile și libertățile individului. Cu greu ne putem închipui orice alt sistem politic despre care să se poată afirma același lucru.

(b) Imigranții. Prin imigranți înțeleg grupuri formate prin decizia unor indivizi și familii de a-și părăsi țara natală și de a emigra într-o altă societate, adesea părăsindu-și prietenii și rudele. Această hotărîre este de obicei luată din motive economice, și uneori chiar din motive politice, pentru a trăi într-o țară mai liberă sau mai democratică. Dar este esențial să distingem de la început două categorii de imigranți — cei care au și cei care nu au dreptul de a dobîndi cetățenia țării gazdă. S-a produs multă confuzie în literatura de specialitate și în dezbaterile publice mai largi, tocmai prin nediferențierea acestor două cazuri. Voi folosi termenul de „grup imigrant", doar pentru primul caz, iar pentru cel de al doilea, despre care am să discut mai apoi, am să folosesc termenul de „meteci".

Așadar, imigranții sînt cei cărora politica de imigrare a țării gazdă le acordă dreptul de a dobîndi cetățenia într-o perioadă relativ scurtă de timp — să spunem 3-5 ani — și pentru care cerințele sînt minime (învățarea limbii oficiale, cunoștințe minime despre istoria țării și despre instituțiile sale politice). Aceasta a fost politica tradițională în privința imigrării în cele trei mari „țări de imigrare", și anume SUA, Canada și Australia.

De-a lungul istoriei, comunitățile imigrante au reacționat la construcția națională a majorității într-un mod foarte diferit față de minoritățile naționale. Spre deosebire de acestea, opțiunea de a se implica într-o construcție națională concurentă nu a fost nici de dorit și nici realizabilă pentru comunitățile de imigranți din democrațiile occidentale. De obicei, ele sînt prea mici și prea dispersate teritorial pentru a spera să realizeze, într-o țară nouă și pornind de la zero, propria lor cultură societală. Dimpotrivă, ele au acceptat întotdeauna convingerea că se vor integra în cultura societală dominantă. Într-adevăr, foarte puține grupuri de imigranți s-au opus cerinței de a învăța limba oficială ca o condiție de obținere a cetățeniei sau ca în școală copiii lor să învețe limba oficială. Membrii acestor grupuri au acceptat presupunerea că șansele lor, și chiar mai mult, cele ale copiilor lor, sînt legate de participarea la instituțiile principale care funcționează în limba majorității.

Democrațiile occidentale au acumulat o experiență de peste 200 de ani în privința integrării acestor grupuri și există puține dovezi că imigranții legali, care au dreptul de a primi cetățenia, vor constitui vreo amenințare de orice fel pentru unitatea sau stabilitatea unei democrații liberale. Sînt foarte puține exemplele de grupuri de imigranți mobilizate alături de mișcările secesioniste sau care să fi susținut partide politice naționaliste ori mișcări revoluționare de răsturnare de la putere a guvernelor alese. În schimb, ele se integrează în sistemul politic existent întocmai cum se integrează din punct de vedere economic și social[16].

Așadar imigranții nu s-au opus campaniilor de construcție națională ale majorității de a-i integra în societatea dominantă. Totuși, ceea ce imigranții au încercat să facă a fost să renegocieze termenii integrării. Într-adevăr, dezbaterile

recente despre „multiculturalism" din țările de imigrare sînt în fond dezbateri despre renegocierea termenilor integrării. Imigranții cer o abordare mai tolerantă sau „multiculturală" a integrării, care să permită și să încurajeze imigranții în a-și mențină diferite aspecte ale tradiției lor etnice, chiar dacă ei se integrează în instituțiile comune care funcționează în limba majorității. Imigranții insistă că trebuie să fie liberi să-și păstreze o parte din vechile obiceiuri în privința bucătăriei, portului, recreerii, religiei, și să se întrunească în scopul păstrării acestor practici. Acest lucru nu trebuie considerat ca „nepatriotic" sau „neamerican". Mai mult, instituțiile societății dominante ar trebui să se adapteze pentru a asigura recunoașterea și mai multe facilități de acomodare acestor identități etnice, de exemplu, școlile și alte instituții publice ar trebui să țină cont de sărbătorile lor religioase, restricțiile de dietă ș.a.m.d.

Cum ar trebui să răspundă statele democratice liberale unor asemenea cereri de multiculturalism ale imigranților? Din nou, democrațiile liberale s-au opus în cursul istoriei acestor cereri. Pînă în anii '60, toate cele trei mari „țări de imigrație" au adoptat în această privință un model „anglo-conformist". Adică, se aștepta ca imigranții să asimileze normele culturale existente și, în timp, să nu se mai deosebească în vorbire, îmbrăcăminte, obiceiuri culinare, număr de membri de familie, identități ș.a.m.d. de cetățenii autohtoni. Această puternică politică de asimilare a fost considerată necesară pentru a se asigura faptul că imigranții vor fi membri loiali și productivi ai societății.

Totuși, începînd din anii '70, s-a recunoscut tot mai mult că acest model asimilaționist este nerealist, inutil și nedrept. Este nerealist pentru că indiferent cît de multă presiune se exercită pentru a-i asimila, imigranții nu-și pierd niciodată identitatea și practicile distincte. Imaginea *melting pot*-ului nu a fost niciodată corectă. Imigranții se integrează într-adevăr în instituțiile comune și învață limba dominantă. Dar ei rămîn în mod vizibil distincți în identitatea și atașamentul lor etnic, fiind totodată mîndri de acest lucru. Exercitarea de presiuni pentru a-i asimila pe imigranți e, de asemenea, inutilă, deoarece dovezile arată că imigranții care-și păstrează sentimentul puternic al identității și mîndriei etnice pot totuși fi cetățeni loiali și productivi. În fine, forțarea asimilării este nedreaptă atîta timp cît aceasta refuză un respect egal pentru imigranți și transformă integrarea într-un proces opresiv.

Cererile imigranților pentru un model „multicultural" de integrare reprezintă, cred, un răspuns corect față de construcția națională a majorității. Dacă țările liberal-democratice vor face presiuni ca imigranții să se integreze în instituțiile comune care funcționează în limba majorității, atunci trebuie să ne asigurăm că termenii integrării sînt onești. Pentru mine, această cerință implică două elemente de bază:

(i) trebuie să recunoaștem că integrarea nu se petrece peste noapte, că este un proces lung și dificil care se produce cu trecerea unor generații. Aceasta

înseamnă că este nevoie de înlesniri speciale pentru imigranți, justificate de tranziția prin care trec aceștia. De exemplu, anumite servicii ar trebui să fie efectuate în limba maternă a imigranților, iar acelor grupuri și organizații din cadrul comunităților de imigranți care contribuie la stabilirea și integrarea lor, ar trebui să li se acorde un sprijin aparte.

(ii) trebuie să ne asigurăm că instituțiile comune în care se fac presiuni de integrare a imigranților, asigură același grad de respect și înlesniri pentru identitățile și tradițiile minorităților etnoculturale care este asigurat dintotdeauna și pentru comunitatea dominantă. Acest lucru reclamă o cercetare sistematică a instituțiilor noastre sociale pentru a vedea cum funcționează și dacă normele structurale și simbolurile lor nu-i dezavantajează pe imigranți. De pildă, trebuie să ne examinăm codul vestimentar, sărbătorile naționale și chiar restricțiile în privința înălțimii și greutății, pentru a vedea dacă ele nu sînt defavorizante pentru anumite comunități de imigranți. Trebuie să mai cercetăm și locurile pe care le ocupă minoritățile în programele școlare și în mass-media pentru a vedea dacă există stereotipuri, sau dacă acestea recunosc contribuția comunităților etnoculturale la istoria națională sau cultura universală.

Este nevoie de aceste măsuri pentru a se asigura că statul oferă imigranților condiții corecte de integrare. Politica guvernamentală a „multiculturalismului" adoptată în Australia și Canada reprezintă, după părerea mea, tocmai o încercare de a defini condiții echitabile de integrare. Unii se tem că aceste cereri de multiculturalism ale imigranților nu implică doar o negociere a condițiilor integrării, ci de fapt implică o respingere chiar a ideii de integrare. Conform acestor critici, cererile în favoarea multiculturalismului sînt de fapt încercări ale imigranților de a evita integrarea în societatea dominantă și de a evita să participe la instituțiile comune care funcționează în limba majorității.

Dar acest lucru este incorect. Imigranții s-ar înșela pe sine dacă ar susține niște politici de multiculturalism care să le împiedice propria integrare. În definitiv, motivul preponderent pentru care oamenii emigrează este cel economic — de a-și asigura lor și copiilor lor o viață mai bună. Ei au hotărît să-și părăsească societatea și cultura de origine și să emigreze spre o altă societate mai prosperă, cu speranța de a profita de posibilitățile educaționale și de angajare mai mari pe care aceasta le asigură. Ei iau această hotărîre știind foarte bine că pot profita de aceste șanse numai dacă sînt dispuși să se adapteze noii societăți, să învețe limba și obiceiurile și să se integreze în instituțiile ei academice, economice și politice. Dacă ar prețui conservarea culturală mai mult decît cîștigul economic, atunci nu ar mai fi venit[17]. Însă de vreme ce principala motivație a imigranților este de natură economică, este de înțeles de ce imigranții își doresc doar acel tip de multiculturalism care să nu se afle în contradicție cu integrarea lor socio-economică în societatea dominantă; adică, un tip de multiculturalism care să le ușureze integrarea, nu unul care să le-o facă mai dificilă.

Şi într-adevăr, constatăm acest lucru dacă ne uităm la adevăratele revendicări ale cetăţenilor imigranţi. Cea mai corectă interpretare a acestor revendicări este aceea de revizuire a condiţiilor integrării şi nu de abandonare a scopului integrării[18]. Imigranţii doresc să se producă schimbări în instituţiile dominante — şcoli, locuri de muncă, justiţie, forţele de poliţie, instituţiile de protecţie socială — pentru a-si uşura participarea la ele. Ei vor să reformeze aceste instituţii în aşa fel încît să li se asigure o mai mare recunoaştere a identităţii lor etnoculturale, să obţină înlesniri mai mari pentru tradiţiile lor etnoculturale şi să se simtă mai apropiaţi de aceste instituţii. Astfel, ei doresc ca şi în şcoli să se vorbească mai mult despre comunităţile de imigranţi din ţară; ca sărbătorile lor religioase sau îmbrăcămintea lor tradiţională să fie luate în considerare la locurile lor de muncă; ca instituţiile oficiale să asigure îngrijire medicală şi asistenţă socială într-un fel care să ţină seama de cerinţele lor culturale etc. Departe de a împiedica integrarea, aceste politici o favorizează.

Aceasta indică faptul că temerile în ce priveşte impactul multiculturalismului asupra integrării au fost exagerate. Spunînd asta, nu trebuie să se înţeleagă ceva greşit. După părerea mea este rezonabil ca statele liberale să continue să le ceară imigranţilor învăţarea limbii dominante ca o condiţie a acordării cetăţeniei şi, de asemenea să înveţe cîte ceva despre istoria şi instituţiile politice ale noii lor societăţi. În mod similar, este recomandabil ca statele liberal-democratice să continue să pretindă învăţarea în şcoală a acestor lucruri de copiii imigranţilor.

De fapt, foarte puţini imigranţi din democraţiile occidentale se opun acestor cerinţe. Cînd imigranţii cer multiculturalism, nu resping ideea că ei şi copiii lor au responsabilitatea de a învăţa despre societatea dominantă şi că societatea dominantă este interesată să le insufle copiilor lor cunoştinţele de care au nevoie ca cetăţeni ai unui stat democratic.

În acest sens, multiculturalismul nu este considerat ca rival sau ca substitut al cetăţeniei. Multiculturalismul este mai degrabă un auxiliar al cetăţeniei. El reprezintă o recunoaştere a faptului că integrarea noilor cetăţeni este o stradă cu două sensuri. Întocmai cum cetăţenilor imigranţi li se cere să ia un angajament faţă de noua societate, să înveţe limba şi să aibă cunoştinţe minime despre istoria şi instituţiile ei, tot aşa societatea dominantă trebuie să-şi exprime angajamentul faţă de cetăţenii imigranţi şi să-şi adapteze instituţiile pentru a se acomoda cu identitatea şi tradiţiile lor. Întocmai cum cetăţenilor imigranţi li se cere să considere ţara care îi primeşte drept noua lor patrie, tot aşa ţara care îi primeşte trebuie să-i facă să se simtă acasă.

Trebuie să subliniez din nou că discut tipul de multiculturalism care este urmat de cetăţenii imigranţi. Acesta este foarte diferit de tipul de „multiculturalism" care este oferit metecilor, ca de pildă politicile multiculturaliste pe care le-a adoptat Germania faţă de lucrătorii sezonieri turci, pe care le voi discuta mai jos.

După părerea mea, cele mai multe lucruri care se fac sub deviza politicii multiculturaliste în Canada şi Australia, nu doar la nivel federal, dar şi la nivel

provincial şi municipal, în şcoli şi firme particulare, pot fi justificate că promovează condiţii corecte de integrare.

S-ar putea ca unii să nu fie de acord în ce priveşte corectitudinea unora dintre aceste politici. Condiţiile corectitudinii nu sînt întotdeauna evidente, mai ales cînd vorbim de oameni care au ales să vină într-o altă ţară. Nici în acest caz politologii occidentali nu au elaborat o teorie pe deplin satisfăcătoare a unor condiţii corecte de integrare. Dar tocmai aceasta este întrebarea relevantă la care trebuie să ne referim. Problema nu este dacă imigranţii ne-au dat sau nu un motiv convingător pentru a ne abate de la norma neutralităţii etnoculturale, ci mai degrabă, cum ne putem asigura că sînt corecte politicile ce îşi propun să-i determine pe imigranţi să se integreze?

(c) Grupurile etnoreligioase izolaţioniste. În timp ce majoritatea imigranţilor doresc să se implice în societatea dominantă, există unele comunităţi mai mici de imigranţi care se izolează de bună voie de aceasta şi evită orice participare la viaţa civică şi politică a societăţii. După cum am arătat mai devreme, opţiunea unei marginalizări voluntare poate prezenta interes doar pentru sectele etnoreligioase a căror teologie impune evitarea oricărui contact cu lumea modernă, ca de pildă huteriţii, comunitatea Amish şi evreii hasidici, care toţi au emigrat pentru a scăpa de persecuţiile pe care şi le-au atras datorită convingerilor lor religioase. Pe aceştia nu îi preocupă marginalizarea în societatea dominantă sau în viaţa politică, deoarece ei concep aceste instituţii „lumeşti" ca fiind corupte, încercînd să-şi păstreze acelaşi mod de viaţă tradiţional pe care îl aveau şi în ţara lor de origine.

Pentru a putea evita contactul cu lumea modernă şi pentru a-şi păstra modul tradiţional de viaţă, aceste grupuri trebuie scutite de numeroase legi. De pildă, ele cer scutirea de la serviciul militar sau de la activarea într-un juriu, pe considerentul că aceste lucruri le-ar implica în conducerea treburilor lumeşti. Ei au mai cerut şi scutirea de legile care prevăd educaţia obligatorie, pentru a se asigura că copiii lor nu vor fi expuşi influenţelor corupătoare (de exemplu, ei cer dreptul de a-şi putea scoate copiii de la şcoală înaintea vîrstei legale de 16 ani, iar aceştia să fie scutiţi de acele părţi din programa şcolară care îi învaţă despre stilul de viaţă al lumii moderne).

Răspunsul acestor grupuri faţă de construcţia naţională a majorităţii este foarte diferit, atît faţă de cel al minorităţilor naţionale cît şi faţă de cel al grupurilor de imigranţi. În definitiv, construcţia naţională urmăreşte integrarea cetăţenilor într-o cultură societală modernă, cu instituţiile ei academice, economice şi politice comune, adică tocmai ceea ce sectele etnoreligioase se străduiesc să evite. În plus, tipurile de legi de care aceste grupuri urmăresc să fie scutite sînt tocmai acelea care ţin de esenţa construcţiei naţionale moderne (de exemplu, educaţia publică).

Cum ar trebui să răspundă statele liberal-democratice unor asemenea cereri de scutire de la construcţia naţională a majorităţii? Poate în mod surprinzător,

multe din țările democratice occidentale au fost de-a lungul istoriei lor destul de înțelegătoare față de aceste cereri. Acest lucru este surprinzător cu atît mai mult cu cît, după cum am amintit, aceste grupuri nu au nici un fel de loialitate față de stat. Mai mult, ele au adesea o organizare internă neliberală. Ei împiedică orice încercare a membrilor comunității de a contesta practicile tradiționale sau autoritățile lor religioase (și într-adevăr încearcă adesea să-i împiedice pe copii să dobîndească orice capacitate de gîndire critică) și le pot impune femeilor să-și dedice viața exclusiv gospodăriei. Nu sînt cetățeni responsabili, în sensul că nu sînt interesați în tratarea problemelor din societatea generală (de exemplu, nu sînt interesați în rezolvarea problemei sărăciei din orașe, a poluării, a abuzului de droguri).

Jeff Spinner spune că aceste grupuri doresc să fie „cetățeni parțiali", deoarece renunță de bunăvoie atît la drepturile cît și la responsabilitățile ce decurg din cetățenia democratică[19]. Ei nu-și exercită dreptul la vot și nici cel de a deține funcții oficiale (și dreptul de a beneficia de asistență socială), și prin acest lucru ei încearcă de asemenea să evite responsabilitatea lor civică de a se interesa de problemele țării. Așadar, spre deosebire de majoritatea minorităților naționale și a grupurilor de imigranți, aceste secte etnoreligioase resping principiile loialității față de stat, ale libertăților într-un stat liberal și al responsabilității civice.

De ce au fost totuși acceptate cererile acestor grupuri? Unul din motive, cel puțin în ce privește America de Nord, este acela că ele s-au stabilit aici într-un moment în care atît Statele Unite cît și Canada căutau cu disperare imigranți care să populeze coasta de Vest; pentru a cumula grupuri mari de imigranți care se pricepeau la agricultură, guvernele de atunci ale acestor state au fost dispuse la concesii. Nu este sigur că democrațiile liberale de azi ar fi la fel de dispuse să facă aceleași concesii sectelor etnoreligioase care s-ar stabili acum.

Și într-adevăr, nu este sigur că acordarea unor asemenea concesii ar fi recomandabilă din perspectiva principiilor liberal-democratice. În definitiv, aceste grupuri îngrădesc pînă și libertatea propriilor membri, evitînd obligațiile civice față de restul societății. Din acest motiv, s-au făcut mai multe încercări de-a lungul anilor de a nu mai acorda aceste scutiri, și de a forța aceste grupuri să-și îndeplinească îndatoririle civice (serviciul militar și datoria de a face parte dintr-un juriu), și de a-i determina pe copii să urmeze învățămîntul obligatoriu pe întreaga sa durată, cu programa școlară standard, pentru a învăța să fie cetățeni democratici competenți, capabili să participe la viața lumii din afara comunității lor.

Cu toate acestea, cele mai multe state democratice tolerează în general aceste grupuri, atîta timp cît nu aduc vreo vătămare flagrantă celor din cadrul grupului (de exemplu, abuzarea sexuală a copiilor), atîta timp cît nu încearcă să-și impună concepțiile asupra celor din afară și cît membrii au dreptul de a părăsi grupul. Această toleranță este justificată de obicei fie pe motivul (discutabil) al libertății religioase, fie pe motivul că acestor comunități li s-au făcut anumite promisiuni

de toleranță cînd s-au stabilit în țară — promisiuni istorice care nu au fost făcute altor imigranți[20].

Aceste prime trei tipuri de grupuri — minoritățile naționale, imigranții și sectele etnoreligioase — au fost fiecare ținte ale programelor de construcție națională ale majorității. Odată ce statele liberale s-au angajat în proiectele lor de răspîndire a unei culturi societale comune pe întreg teritoriul statului și au întîlnit aceste tipuri de grupuri, ele au urmărit să le determine să se integreze.

Ultimele două tipuri de comunități pe care le voi discuta — anume, „metecii" și grupurile de castă rasială, cum sînt afro-americanii — sînt foarte diferite. Nu doar că nu s-au făcut presiuni ca ele să se integreze în cultura majorității, dar integrarea le-a fost de fapt interzisă. În timp ce primele trei tipuri de grupuri au fost forțate să se integreze, chiar dacă vroiau să rămînă aparte, aceste două grupuri din urmă au fost ținute separat în mod forțat, deși ele vroiau să se integreze. Această istorie a excluderii continuă să cauzeze multe dificultăți democrațiilor occidentale.

(d) Metecii. În timp ce grupurile izolaționiste, precum comunitatea Amish, renunță voluntar la cetățenie, există unii imigranți cărora nu li se dă niciodată oportunitatea de a deveni cetățeni, fie pentru că au intrat în țară ilegal (nord-africanii în Italia), fie că au intrat ca studenți sau ca „muncitori sezonieri" însă și-au depășit termenul de ședere acordat inițial prin viză (turcii din Germania). La venirea lor în țară, acești oameni nu au fost considerați ca viitori cetățeni sau nici măcar ca rezidenți pe termen lung, și într-adevăr, dacă ar fi fost priviți astfel, nu ar mai fi fost lăsați să intre în țară de la bun început. Cu toate acestea și în ciuda legilor oficiale, ei s-au stabilit mai mult sau mai puțin permanent. În principiu, și într-o anume măsură și practic, mulți dintre ei trăiesc sub amenințarea deportării în cazul în care sînt depistați de autorități sau dacă sînt condamnați pentru o infracțiune. Dar cu toate acestea, în anumite țări ei formează comunități largi, își găsesc un loc de muncă, legal sau ilegal, și se pot căsători și forma o familie. Acest lucru este valabil, de pildă, în cazul mexicanilor din California, al turcilor din Germania, al nord-africanilor din Italia sau Spania. Împrumutînd un termen din Grecia antică, Michael Welzer, numește aceste comunități — „meteci" — adică rezidenți pe termen lung, care sînt totuși excluși din polis[21]. Deoarece „metecii" întîmpină obstacole enorme — legale, politice, economice, sociale, psihologice — în calea integrării, ei tind să-și ducă existența la marginea societății dominante.

În general vorbind, cea mai elementară cerere a „metecilor" este aceea de reglementare a statutului lor ca rezidenți permanenți și de a avea acces la acordarea cetățeniei. Practic, ei vor să poată urma calea imigranților spre integrare în societatea dominantă, chiar dacă inițial ei nu au fost primiți în țară ca imigranți.

Cum ar trebui să răspundă democrațiile liberale acestei cereri de acces la cetățenie? De-a lungul istoriei, democrațiile occidentale au răspuns acestor cereri în moduri diferite. Unele țări — mai ales țările tradiționale de imigrație — au

acceptat aceste cereri vrînd-nevrînd. Lucrătorilor sezonieri care depăşesc perioada legală de şedere li se acordă adesea rezidenţă permanentă, iar pentru imigranţii ilegali se acordă amnistii periodice, astfel încît, cu timpul, ei devin prin statutul lor legal şi oportunităţile sociale similari cu imigranţii.

Unele ţări însă — în mod special acelea care nu se consideră ţări de imigraţie — s-au opus acestor cereri. Nu numai că ele nu i-au admis pe aceşti indivizi ca imigranţi, ele nu admit nici un imigrant, dar probabil că nu şi-au pus la punct nici un fel de proces sau infrastructură pentru integrarea imigranţilor. În plus, mulţi din aceşti „meteci" fie au încălcat legea pătrunzînd în ţară (imigranţi ilegali), fie şi-au încălcat promisiunea de a se întoarce în ţara de origine (lucrătorii sezonieri), şi astfel sînt priviţi ca nedemni pentru a primi cetăţenia. Pe deasupra, ţările fără tradiţie în acceptarea noilor veniţi sînt adesea mai xenofobe şi înclină să îi considere pe toţi străinii drept potenţiale ameninţări ale siguranţei sociale, sau îi suspectează de neloialitate sau, pur şi simplu şi irevocabil, îi consideră „alogeni". În aceste ţări, printre care cele mai cunoscute sînt Germania, Austria şi Elveţia, politica oficială nu este aceea de a încerca să-i integreze pe „meteci" în comunitatea naţională, ci de a-i face să părăsească ţara, fie prin expulzare, fie prin întoarcere voluntară.

Această politică o putem vedea reflectată în concepţia despre „multiculturalism", adoptată pentru imigranţii cărora li se refuză accesul la cetăţenie — o concepţie foarte diferită de aceea din ţările de imigraţie cum sînt Canada sau Australia. În Germania, de pildă, guvernul nu le-a permis copiilor turci accesul în şcolile germane, înfiinţînd în schimb şcoli separate pentru turci, unde se predă adesea în limba turcă, de către profesori aduşi din Turcia, cu o programă bazată pe pregătirea copiilor pentru viaţa din Turcia. Acesta a fost numit „multiculturalism", dar spre deosebire de multiculturalismul din Canada sau Australia, el nu a fost privit ca un mod de îmbogăţire sau suplimentare a cetăţeniei germane. Mai degrabă, a fost adoptat tocmai pentru că aceşti copii nu erau consideraţi cetăţeni germani. Era de fapt un fel de a spune că locul acestor copii nu este aici şi că adevărata lor „patrie" este Turcia. Era o cale de reafirmare a faptului că sînt străini, şi nu cetăţeni. Multiculturalismul fără acordarea cetăţeniei este aproape întotdeauna o reţetă pentru excludere şi raţionalizarea ei.

Pe scurt, se spera că dacă se refuză „metecilor" cetăţenia, aşa încît să nu aibă decît un statut legal precar în ţară, şi dacă li se repetă tot timpul că adevărata lor patrie este ţara de origine şi că nu sînt doriţi ca membrii ai societăţii, ei vor pleca în cele din urmă din ţară.

Dar se recunoaşte tot mai mult că acest mod de abordare a „metecilor" nu este viabil şi că este fundamentat pe greşeli atît morale cît şi practice. Din punct de vedere practic, a devenit clar acum că „metecii" care au locuit mai mulţi ani într-o ţară doresc din ce în ce mai puţin să se întoarcă acasă, chiar dacă statutul lor legal este precar. Acest lucru este valabil mai ales pentru „metecii" care s-au

căsătorit şi au copii în ţara de adopţie. Din acel moment, „patria" lor devine noua ţară în care au emigrat, şi nu ţara lor de origine. Şi într-adevăr, s-ar putea ca aceasta să fie singura patrie pe care copiii şi nepoţii „metecilor" o cunosc. Odată ce s-au stabilit, au întemeiat o familie şi au început să-şi crească copiii, nimic în afara expulzării nu i-ar mai putea determina să se întoarcă în ţara de baştină.

Aşadar, o politică bazată pe reîntoarcerea voluntară este pur şi simplu nerealistă. Mai mult, ea pune în pericol societatea dominantă, deoarece rezultatul cel mai probabil al unei asemenea politici este crearea unei clase de jos aflate la marginea societăţii, permanent lipsită de drepturi, alienată şi definită rasial. „Metecii" şi-ar putea dezvolta o subcultură rivală, în care pînă şi ideea de a-şi căuta succesul în instituţiile dominante ar fi privită cu suspiciune. Consecinţele predictibile cuprind un amestec de alienare politică, criminalitate şi fundamentalism religios în rîndul imigranţilor, mai ales la cea de-a doua generaţie, ducînd mai departe la creşterea tensiunii rasiale şi chiar la violenţă, în întreaga societate.

Pentru a se evita acest lucru, există o tendinţă crescîndă în democraţiile occidentale, chiar şi în ţările care nu primesc imigranţi, legată de adoptarea unor programe de amnistiere a imigranţilor ilegali şi de acordare a cetăţeniei pentru lucrătorii sezonieri şi copiii lor. Practic, „metecii" stabiliţi de mult timp sînt priviţi tot mai mult ca imigranţii legali, permiţîndu-li-se şi fiind încurajaţi să se integreze după modelul imigranţilor.

Acest lucru nu reprezintă doar o precauţie, ci şi o cerinţă morală, deoarece violează una din ideile principale ale democraţiei liberale, şi anume aceea de a avea grupuri de rezidenţi pe termen lung care nu au dreptul la cetăţenie. Un sistem democratic liberal este un sistem în care cei ce se supun autorităţii politice au dreptul de a participa la delegarea acelei autorităţi. Faptul de a avea rezidenţi permanenţi care se supun statului, dar fără a avea drept de vot, înseamnă crearea unui fel de sistem de castă care subminează creditul democratic al statului[22].

Cu siguranţă, aceşti oameni au sosit fără nici o aşteptare sau îndreptăţire de a deveni cetăţeni, şi se prea poate să fi venit ilegal. Dar de la un moment dat, condiţiile iniţiale de admitere în ţară devin irelevante. Practic vorbind, ţara aceasta este acum patria metecilor, iar ei sînt membrii *de facto* ai societăţii, care au nevoie de drepturile ce le revin prin cetăţenie.

Există aşadar atît motive ce ţin de precauţie, cît şi motive morale în acordarea cetăţeniei pentru meteci. Unora din democraţii s-ar putea să le displacă ideea naturalizării străinilor. În acest caz însă, ei n-ar trebui să permită deloc străinilor să se stabilească în ţară, eliminînd programele pentru „lucrători sezonieri" şi prevenind imigraţia ilegală. Democraţiile nu au nici o obligaţie de a permite potenţialilor meteci să intre în ţară. Dacă însă o ţară permite unui grup de străini să se stabilească şi să devină rezidenţi permanenţi, atunci, conform principiilor liberal-democratice, aceşti meteci se pot naturaliza.

Ar putea părea naiv să credem că simpla acordare a dreptului la cetățenie pentru meteci va împiedica pericolul formării unei clase de jos definite rasial. Unii cred că imigranții săraci din Africa de Nord ar forma o astfel de clasă în țările vest-europene, chiar dacă ei ar fi primiți în țară cu dreptul de a se naturaliza. Unii cred că diferențele culturale sînt prea mari pentru ca asemenea imigranți să se integreze, indiferent care ar fi politica oficială privitoare la imigrație.

Însă faptele nu sînt în consens cu această concepție. Studiile arată că oriunde și oricînd imigranții au fost primiți ca viitori cetățeni, diferențele culturale nu au împiedicat integrarea lor. Dacă privim la experiența polonezilor din Franța, a nigerienilor din Anglia, a iranienilor din Canada, a chinezilor din Statele Unite sau a vietnamezilor din Australia, integrarea s-a produs în ciuda diferențelor culturale enorme. Integrarea s-a produs indiferent dacă ei erau catolici, protestanți, evrei, hinduși, șiiți, budiști sau musulmani; indiferent dacă au venit în număr mare sau mic; indiferent dacă au venit din țări democratice, dictaturi militare, țări comuniste sau teocrații; indiferent dacă aveau studii înalte sau erau analfabeți; și așa mai departe. Ritmul integrării a fost fireşte altul pentru comunități diferite din țări diferite, însă același model esențial de integrare socială, economică și politică s-a aplicat în mod repetat. Atîta timp cît li s-a dat acestor imigranți dreptul de a deveni cetățeni, ei au început, fără excepție, să se integreze.

Diferite studii au arătat că factorul cheie care determină integrarea grupurilor de imigranți în diferite țări, nu îl reprezintă diferențele culturale dintre țara de origine și țara care îi primește, ci mai curînd politicile țării care îi primește. Integrarea sau excluderea imigranților nu sînt determinate de diferențele culturale sau de nivelul diferit de educație, ci de politica statului în privința stabilirii în țară și a acordării cetățeniei[23].

Iar acest lucru nu trebuie să ne surprindă. În definitiv, cetățenii imigranți diferă imens de imigranții ilegali în așteptările, încurajarea și șansele lor privind integrarea. În plus, însă la fel de important, este și faptul că așteptările și încurajările societății gazdă diferă foarte mult în ce privește aceste grupuri.

Un imigrant legal cu dreptul de a se naturaliza este considerat un viitor cetățean. Într-adevăr, procesul de selectare a unor asemenea imigranți este privit tocmai ca un proces de selectare a unor viitori cetățeni. Prin urmare, societatea gazdă reprezintă un pilon important în integrarea acestor imigranți — se așteaptă ca ei să se stabilească permanent, să se naturalizeze și să voteze, să aibă copii care vor fi la rîndul lor cetățeni incontestabili. Subvenționarea integrării imigranților este prin urmare o investiție prevăzătoare din partea societății gazdă, care se reflectă în lucruri precum cursurile de limbă, acordarea cetățeniei și programele de formare profesională care sînt de obicei oferite imigranților în mod gratuit sau pe baza unor subvenții puternice; finanțarea organizațiilor etnice care ajută la stabilirea imigranților (cazare, locuri de muncă, tratative cu

guvernul); la fel este şi insistenţa ca copiii imigranţilor să frecventeze şcoala şi atenţia sporită acordată progresării lor în sistemul de învăţămînt. Investind în aceşti imigranţi, guvernul doreşte apoi să fie recompensat pentru investiţia sa, prin încurajarea imigranţilor să se stabilească permanent şi să se naturalizeze. Aceasta se reflectă nu doar în campanii explicite de încurajare a naturalizării, dar şi în diferite alte politici guvernamentale, ca de pildă legislaţia împotriva discriminării şi programele de acţiune afirmativă.

Spre deosebire de acest caz, încurajările societăţii gazdă pentru imigranţii ilegali sînt mai mici sau inexistente. Dimpotrivă, scopul oficial al guvernului este de a-i depista şi a-i deporta cît mai repede posibil. El sau ea poate scăpa nedepistat(ă) mulţi ani de zile, însă doar prin evitarea tocmai a programelor finanţate de guvern şi create pentru a-i ajuta pe imigranţi să se integreze. Într-adevăr, imgranţii ilegali nu prea vor să-şi înscrie copii la şcoală sau să se implice activ în problemele şcolii, de teamă că astfel ar putea fi identificaţi ca imigranţi ilegali. Mai mult, departe de a fi protejaţi împotriva discriminării în găsirea unui loc de muncă, lor le este interzis prin lege să se angajeze şi nu au dreptul legal de a se plînge dacă sînt supuşi discriminării în găsirea unei locuinţe. Pe scurt, imigranţii ilegali nu pot profita de avantajele programelor şi instituţiilor care i-ar putea ajuta să se integreze.

Unii critici postmoderni ai democraţiei liberale au tendinţa de a descrie programele guvernamentale care au ca scop integrarea imigranţilor ca „opresive" de vreme ce ele încearcă să suprime diferenţele în numele unei identităţi naţionale comune. Dar situaţia metecilor arată, cred eu, că de fapt excluderea de la astfel de programe de construcţie naţională este cu adevărat opresivă. Metecii sînt scutiţi de presiunea majorităţii de a se integra, dar acest lucru nu poate fi considerat motiv de satisfacţie, din punct de vedere democratic-liberal.

Accesul la cetăţenie afectează de asemenea şi interesul imigranţilor de a investi în societatea gazdă. Imigranţii legali, care au dreptul la muncă, la şedere permanentă şi la naturalizare au un interes mult mai mare de a face efortul necesar integrării, decît imigranţii ilegali care trăiesc sub ameninţarea continuă de a fi deportaţi. ESTE mult mai probabil ca un imigrant legal să investească timp şi bani pentru a învăţa bine limba ţării cînd soseşte, să îşi formeze deprinderile profesionale cerute în noua societate, să îşi întemeieze sau reunească familia şi, în general, să îşi întemeieze un cămin şi să se implice în comunitatea locală. Aceste tipuri de investiţii implică adesea costuri economice pe termen scurt, dar profitul este unul pe termen lung, prin şansele mai bune pe care le au imigranţii legali şi copiii lor. Acest tip de investiţie nu îl vor face decît acei oameni care au în vreun fel siguranţa că ei şi descendenţii lor vor locui în ţară pe termen lung.

Integrarea nu este o chestiune care depinde numai de deciziile imigranţilor şi ale guvernului. Ea este influenţată de asemenea şi de atitudinile şi reacţiile

publicului în general. Se constată şi aici o prăpastie între felul cum sînt priviţi imigranţii legali şi cei ilegali. Mulţi cetăţeni nu îi pot suferi pe imigranţii ilegali, în parte pentru că îi văd nerespectînd legea, şi în parte, deoarece se consideră că ei se bagă în faţă — adică, ocupă nişte spaţii care puteau fi acordate unor imigranţi sau refugiaţi mai „vrednici". Această ostilitate este alimentată şi întărită adesea de către guvern, care îi prezintă pe imigranţii ilegali ca pe o ameninţare la adresa ţării.

Ostilitatea guvernelor faţă de imigraţia ilegală este adesea ipocrită, deoarece multe guverne ştiu că economia lor are nevoie de un număr mare de imigranţi ilegali, şi astfel închid ochii în faţa problemei. Iar cetăţenii care critică făţiş imigraţia ilegală sînt mai mult decît bucuroşi să profite de mîncarea sau serviciile mai ieftine pe care le fac posibile imigranţii ilegali. Dar fie că sînt sau nu ipocrite, aceste atitudini afectează în mod sigur integrarea imigranţilor. În ţările unde imigranţii sînt selectaţi ca viitori cetăţeni, guvernul apără în mod activ nevoia de imigrare şi încurajează publicul să-i vadă pe imigranţi ca pe viitori cetăţeni. Unii cetăţeni îşi vor păstra desigur prejudecăţile împotriva acestor imigranţi ilegali, dar retorica oficială încurajează oamenii să-i considere pe imigranţi ca o parte favorabilă a dezvoltării naţionale. În ţările în care se ignoră imigraţia ilegală, dimpotrivă, guvernele îşi încurajează cetăţenii să-i privească pe imigranţii ilegali ca pe o ameninţare, în loc să susţină necesitatea imigrării şi cea a drepturilor imigranţilor.

Pe scurt, imigranţii legali cu dreptul de a se naturaliza au şansa şi susţinerea de a se integra, iar această speranţă este încurajată de guvern, care apără în mod activ imigrarea ca ţinînd de interesul naţional. Imigranţii ilegali au mai puţine şanse şi susţinere de a se integra, ei sînt stigmatizaţi de către guvern, care îi identifică în mod activ ca o ameninţare la adresa naţiunii.

Aşadar, faptul că imigranţii au sau nu dreptul de a deveni cetăţeni nu este o chestiune lipsită de importanţă. Ea are consecinţe enorme, atît pentru imigranţi, cît şi pentru societate în ansamblu. Iar o democraţie liberală trebuie, atît din motive de justeţe, cît şi de interes propriu, să acorde tuturor imigranţilor dreptul de a deveni cetăţeni.

(e) Afro-americanii. O ultimă comunitate despre care s-a discutat poate mult în literatura de specialitate americană mai recentă este cea a negrilor (sau a „afro-amercianilor"), care sînt descendenţi ai sclavilor africani aduşi în Statele Unite în secolele optsprezece şi nouăsprezece. În sclavie, negrii nu erau consideraţi cetăţeni, şi nici măcar „persoane", ci pur şi simplu un bun al proprietarului de sclavi, pe lîngă imobile şi animale. Deşi sclavia a fost abolită în anii 1860, iar negrilor le-a fost acordată cetăţenia, ei au fost în continuare supuşi legilor segregaţioniste care le cereau frecventarea unor şcoli separate, serviciul militar în unităţi separate, călătoria în vagoane de tren separate etc., aceasta chiar pînă în anii '50 şi '60. În timp ce asemenea legi discriminatorii au fost abolite, există dovezi în sensul că negrii rămîn supuşi unei discriminări neoficiale atotprezente,

cînd își caută un loc de muncă sau o locuință, și că rămîn în mod disproporționat concentrați în clasa de jos și împrejurimi paupere.

Afro-americanii au o relație unică cu construcția națională americană. Ca și metecii, ei au fost de-a lungul istoriei excluși de la condiția de membri ai națiunii. Dar spre deosebire de meteci, justificarea pentru acest lucru nu era aceea că ar fi fost cetățeni ai unei alte națiuni, la care ar trebui să se întoarcă. Negrii din Africa nu pot fi considerați „străini" sau „alogeni" de vreme ce prezența lor în Statele Unite este la fel de veche ca și a albilor, și nu au nici o cetățenie străină. În schimb, ei au fost efectiv deznaționalizați — li s-a negat apartenența la națiunea americană, însă nu au fost priviți nici ca făcînd parte dintr-o altă națiune.

Afro-americanii se deosebesc de alte comunități etnoculturale occidentale. Ei nu fac parte din categoria imigranților voluntari, nu doar pentru că au fost aduși în America fără voia lor ca sclavi, ci și pentru că au fost împiedicați (mai degrabă decît încurajați) de la integrarea în instituțiile culturii majoritare (de exemplu, prin segregare rasială; prin legile împotriva căsătoriilor mixte și împotriva alfabetizării). Ei nu intră nici în categoria minorităților naționale de vreme ce ei nu au o patrie în America sau o limbă istorică comună. Ei provin dintr-o varietate de culturi africane, cu limbi diferite, și nu s-a încercat niciodată menținerea la un loc a tuturor celor de aceeași proveniență etnică. Dimpotrivă, oamenii care aparțineau aceleiași culturi (chiar din aceeași familie) au fost în mod constant despărțiți în America. Mai mult, înainte de emancipare, le era interzis prin lege să încerce să își re-creeze propria structură culturală (de exemplu, toate formele de întrunire a negrilor, cu excepția bisericilor, erau ilegale). Situația afro-americanilor este așadar una unică.

În lumina acestor circumstanțe complexe și istorii tragice, revendicările afro-americanilor au fost complexe, unice și diferite în timp. Mișcarea pentru drepurile civile din Statele Unite din anii '50 și '60 a fost considerată de mulți dintre susținători ca suficientă pentru ca negrii să poată urma modelul de integrare al imigranților, prin mai riguroasa impunere a legilor împotriva discriminării. Totuși, acei afro-americani care erau sceptici în privința posibilității de a urma modelul de integrare al imigranților, au urmat calea opusă de a redefini negrii ca „națiune" și de a promova un fel de naționalism al negrilor. O bună parte a istoriei recente a mobilizării politice a afro-americanilor poate fi privită ca o luptă între aceste două proiecte rivale.

Nici unul dintre ele nu este însă realist. Moștenirea de secole a sclaviei și segregației a creat obstacole în calea integrării, pe care imigranții pur și simplu nu le au de înfruntat. Prin urmare, în ciuda victoriilor legale ale mișcării pentru drepturile civile, negrii rămîn într-o măsură disproporționată pe ultima treaptă economică, în ciuda faptului că unii imigranți mai noi (non-albi) s-au integrat (de exemplu, americanii asiatici). Însă dispersia teritorială a negrilor face ca

opțiunea pentru separatism național să fie la fel de nerealistă. Chiar dacă ar împărtăși aceeași identitate națională, ceea ce nu se întîmplă, nu există nici o regiune din Statele Unite în care negrii să fie majoritari.

Ca rezultat, este tot mai recunoscut faptul că pentru afro-americani va trebui să se elaboreze o abordare *sui generis* care să implice o diversitate de măsuri. Acestea pot cuprinde o compensare istorică pentru nedreptatea suferită în trecut, un ajutor special de integrare (de exemplu, acțiune afirmativă), reprezentare politică garantată (de exemplu, redesenarea granițelor electorale pentru a crea districte formate în majoritate de negri) și sprijin pentru diferite forme de autoorganizare ale negrilor (subvenții pentru colegiile tradiționale ale negrilor și pentru educația centrată pe cultura negrilor). Aceste cereri diferite par să tindă spre direcții diferite, în timp ce unele promovează integrarea, altele par să reimpună segregația, dar ele răspund fiecare unei părți diferite a realității complexe și contradictorii în care se găsesc afro-americanii. Scopul urmărit pe termen lung este de a promova integrarea afro-americanilor în națiunea americană, dar se recunoaște că acesta este un proces pe termen lung care poate funcționa numai dacă sînt întărite comunitățile și instituțiile negrilor. Este nevoie de un anume grad de separare pe termen scurt și de conștiință a culorii pentru realizarea țelului pe termen lung al unei societăți integrate și indiferente la culoarea cetățenilor săi.[24]

Este greu de specificat care anume principii ar trebui folosite pentru a evalua aceste revendicări, care sînt toate controversate. Ca și în cazul celor mai multe comunități, trebuie luați în calcul atît factorii morali cît și cei preventivi. Nedreptățile suferite de afro-americani sînt poate cele mai mari dintre toate comunitățile etnoculturale, atît în termenii tratamentului dur la care a fost supuși de-a lungul istoriei, cît și în cei ai proastei lor situații actuale. Sub aspect moral, așadar, avem obligația stringentă de a identifica și de a repara aceste nedreptăți. În plus, ca și în cazul metecilor, rezultatul acestei excluderi care continuă, a fost dezvoltarea unei subculturi separatiste și opozante, în care chiar și ideea urmăririi unui succes în instituțiile albilor este privită de mulți negri cu suspiciune. Prețul permiterii ca o astfel de subcultură să ia naștere este enorm, atît pentru negrii înșiși, care sînt tot mai mult condamnați să-și trăiască viața în sărăcie, marginalizare și violență, cît și pentru societate în general, în termenii risipei de potențial uman și al intensificării conflictelor rasiale. Dat fiind acest preț, pare prudent, dar și moral, să adoptăm oricare dintre reformele necesare pentru a preveni o astfel de situație.

În această secțiune am discutat cinci tipuri de comunități etnoculturale, încercînd să arăt care este cel mai bun mod de înțelegere a lor în relație cu, și ca răspuns la construcția națională a majorității. Cerințele fiecărui grup pot fi privite ca specificînd nedreptățile pe care construcția națională a majorității le-a impus asupra lor și ca identificînd condițiile în care construcția națională a majorității ar înceta să mai fie injustă.

Dacă încercăm să combinăm aceste cerințe diferite într-o concepție mai largă a dreptății etnoculturale, putem spune că construcția națională a majorității în democrația liberală este legitimă în următoarele condiții:

(a) nu există grupuri de rezidenți pe termen lung care sînt permanent excluși de la apartenența la națiune, cum sînt metecii și grupurile de castă rasială. Toți cei care trăiesc pe teritoriul unei țări trebuie să poată dobîndi cetățenia și să devină membrii egali ai națiunii, dacă doresc acest lucru;

(b) tipul de integrare socioculturală care se cere pentru apartenența la o națiune trebuie să fie înțeles într-un sens „slab", implicînd în esență integrarea lingvistică și instituțională și nu adoptarea unor anume tradiții, credințe religioase sau moduri de viață. Integrarea în instituțiile comune care funcționează într-o limbă oficială trebuie să lase maximum de spațiu exprimării deosebirilor individuale și colective, în viața publică și cea privată, iar instituțiile publice trebuie adaptate pentru a face loc identității și tradițiilor minorităților etnoculturale. Cu alte cuvinte, concepția de identitate națională și integrare națională trebuie să fie una pluralistă și tolerantă;

c) minorităților naționale le este permis să se angajeze în propria lor construcție națională pentru a li se da posibilitatea de a se menține ca niște culturi societale distincte.

Aceste trei condiții au fost rareori îndeplinite de-a lungul istoriei în democrațiile occidentale, dar se observă totuși o tendință clară în cele mai multe democrații spre o mai mare acceptare a lor. Putem de asemenea observa o tendință clară în politologia occidentală de a înțelege și formula mai bine aceste condiții ale echității etnoculturale.

Dintre aceste cinci tipuri de grupuri, în statele democratice occidentale, imigranții și minoritățile naționale sînt cele mai numeroase și, poate ca o consecință, ele sînt și cele care s-au acomodat cel mai bine. Democrațiile liberale au învățat de-a lungul anilor foarte multe despre felul cum să se acomodeze cu aceste două forme majore de diversitate. Atît naționalismul minoritar cît și cel al imigranților continuă să producă multe conflicte și provocări pentru democrațiile liberale, dar există anumite norme bine stabilite care ajută la reglementarea și rezolvarea acestor conflicte. Există acum modelul federalismului multinațional și al multiculturalismului imigranților care au fost testate de-a lungul timpului și care s-au dovedit relativ stabile și eficiente. Totuși, în cazul altor comunități, de pildă al afro-americanilor, există mult mai multă nesiguranță și dezacord în privința modului în care ar trebui concepută relația cu ei, iar normele de bază se află în plină evoluție.

4. Relevanța pentru Europa Centrală și de Est

Am oferit, pînă aici, o schiță succintă a încercărilor recente de teoretizare a drepturilor minorităților în cadrul democrațiilor occidentale. Au acestea relevanță, și dacă da, în ce măsură, pentru conflictele din Europa Centrală și de Est discutate aici?

Este evident, cred, că statele din ECE în curs de democratizare urmează modelul statului „construcției naționale". Aceste țări nu sînt și nici nu pretind că ar fi neutre sub aspect cultural, însă sînt angajate în mod activ în proiecte de construcție națională și de răspîndire a unei culturi societale comune pe întreg teritoriul statului. Această trăsătură „naționalizantă" a țărilor din ECE este discutată amănunțit în lucrarea lui Pettai.

Mai mult, aceste țări folosesc multe din mijloacele de construcție națională pe care le folosesc și democrațiile occidentale. De exemplu, folosirea politicilor referitoare la limba oficială în promovarea construcției naționale este discutată în lucrările lui Mitrofanov (Letonia), Pettai (Estonia și Letonia) și Jaworsky (Ucraina); încercările de a crea un sistem uniform de educație națională, în parte prin închiderea școlilor în limbile minorităților, sînt discutate în lucrările lui Strazzari (Macedonia), Tomora (Bulgaria) și Mitrofanov (Letonia); folosirea politicilor referitoare la imigrație și naturalizare în protejarea sau promovarea unei anumite identități naționale este discutată în lucrările lui Antane și Țilevici (Letonia și Estonia), Strazzari (Macedonia), Zend (Ungaria) și Gavrilova și Ossipov (Rusia).

Unii comentatori occidentali consideră aceste politici de construcție națională drept dovada că statele ECE în curs de democratizare sînt fundamental diferite de națiunile „civice" din Vest. Dar, după cum am văzut, recurgerea la construcția națională nu este, în sine, incompatibilă cu democrația liberală occidentală. Statele democratice liberale s-au angajat în campanii masive de construcție națională în efortul de a răspîndi un set comun de instituții care să funcționeze într-o limbă comună pe întregul teritoriu al statului și de a promova prin aceasta o identitate națională comună. Statele democratice liberale încearcă la fel de mult ca și cele neliberale, să dea domeniului public un caracter „național" distinct.

Prin ce se deosebește atunci construcția națională liberală de naționalismul neliberal? Aceasta este o întrebare interesantă și inadecvat tratată. Aș sublinia următoarele nouă deosebiri, toate avînd implicații pentru drepturile minorităților. Dacă vom analiza mișcările naționaliste prin prisma acestor nouă dimensiuni, ne vom putea forma o părere destul de clară despre cît sînt ele de liberale. Aș vrea să subliniez că aceste nouă deosebiri sînt toate o chestiune de grad: mai degrabă decît „pur liberale" sau „pur neliberale", mișcările naționaliste sînt mai mult sau mai puțin liberale în proiectele lor de construcție națională. În plus, mișcările naționaliste pot fi mai liberale sub aspectul unor criterii și mai puțin liberale sub aspectul altora. Pe de altă parte, acest lucru este valabil atît pentru democrațiile occidentale cît și pentu țările din ECE, iar multe din exemplele de construcție națională neliberală pe care le-am dat sînt luate din istoria democrațiilor occidentale. Orice naționalism concret este un amestec complex de elemente liberale și neliberale, cu toate că formele și profunzimea neliberalismului diferă enorm de la un caz la altul.

(a) Una din deosebirile dintre formele liberale şi neliberale de construcţie naţională constă în gradul de constrîngere folosit pentru promovarea unei identităţi naţionale comune. Ar fi neadevărat să spunem că statele liberale folosesc doar mijloace necoercitive în promovarea construcţiei naţionale. Din perspectivă istorică, cel puţin, statele liberale au fost destul de înclinate să recurgă la constrîngere în scopul construcţiei naţionale. Nu a fost nimic necoercitiv în impunerea limbii franceze bretonilor după Revoluţie, sau în impunerea limbii engleze mexicano-americanilor după războiul cu Mexicul din 1848. Pînă şi astăzi există aspecte coercitive în modul în care sînt determinaţi imigranţii să se integreze (ex., testele de limbă pentru naturalizare). Însă în general este adevărat că statele liberale impun mai puţine penalităţi sau dezavantaje celor care rămîn în afara comunităţii naţionale dominante. De pildă, în timp ce este posibil ca statele liberale să nu finanţeze şcoli de stat în limbile minorităţilor, este puţin probabil să interzică nişte şcoli particulare de acest gen.

(b)Aceasta ne trimite la o a doua deosebire, şi anume, aceea că statele liberale concep ca fiind mai restrînsă „sfera publică" relevantă în care trebuie exprimată identitatea naţională dominantă, concepînd în schimb ca fiind mai extinsă sfera „privată", în cadrul căreia diferenţele sînt tolerate. De exemplu, s-ar putea ca dezbaterile parlamentare dintr-un stat liberal să se desfăşoare într-o singură limbă, dar este mai puţin probabil ca statele liberale să insiste, aşa cum fac unele din ECE, ca afişele şi broşurile electorale să fie tipărite numai în limba dominantă, ori căsătoriile să fie celebrate în limba dominantă. Se poate ca statele liberale să insiste asupra folosirii limbii dominante în completarea unor rapoarte oficiale de sănătate şi siguranţă la locul de muncă, dar este puţin probabil să insiste ca întrunirile sindicale să se desfăşoare în limba majorităţii.

(c) În al treilea rînd, este puţin probabil ca statele liberale să interzică formele de exprimare sau de mobilizare politică care contestă privilegierea unei identităţi naţionale. Celor care doresc să dea sferei publice un caracter naţional diferit — poate prin adoptarea unei alte limbi oficiale sau chiar prin secesiune pentru formarea unui stat distinct — nu li se interzice deţinerea de funcţii oficiale. Susţinerea unor asemenea schimbări nu este considerată ca lipsă de loialitate sau, chiar dacă este considerată neloială, nu este socotită drept un motiv suficient pentru restrîngerea drepturilor democratice.

(d) În al patrulea rînd, statele liberale practică de obicei o definiţie mai deschisă a comunităţii naţionale. Apartenenţa la naţiune nu este restrînsă la cei de o anumită rasă, etnie sau religie. În general vorbind, oricine poate deveni membru al naţiunii dacă doreşte. Cînd statele liberale au interzis exprimarea publică a identităţii naţionale a unei minorităţi — cum au făcut francezii cu bascii — ele au garantat cel puţin că minoritarii pot deveni membrii deplini şi egali ai naţiunii dominante. Oricît de coercitivi au fost francezii faţă de basci, nu

s-a pus niciodată la îndoială că aceştia pot deveni francezi. Dimpotrivă, în unele ţări, minoritarii sînt împiedicaţi să se integreze în comunitatea naţională dominantă, cu toate că li se interzice şi exprimarea propriei identităţi naţionale. Naţionalismul bulgar trece în momentul de faţă prin transformări majore, dar pînă de curînd el consta în aceea că un bulgar „adevărat" trebuia să aibă un nume de familie bulgăresc, să fie urmaş de etnici bulgari, să aparţină de biserica ortodoxă, să vorbească limbă bulgară fără accent străin şi să se îmbrace ca un bulgar. În aceste condiţii, nici nu mai trebuie spus că era foarte greu pentru turcii din Bulgaria să fie vreodată acceptaţi ca membri ai naţiunii „bulgare", chiar dacă doreau să se integreze.

(e) Parţial, ca urmare a acestui caracter integrator, statele liberale manifestă o concepţie vizibil mai restrînsă a identităţii naţionale. Pentru a da posibilitatea celor provenind din medii etnoculturale diferite să devină membri deplini şi egali ai naţiunii şi pentru a lăsa spaţiu maximum divergenţelor individuale, condiţiile acceptării ca cetăţean sînt relativ uşor de îndeplinit — de ex., învăţarea limbii, participarea la instituţiile publice generale şi, eventual, exprimarea unui angajament în ce priveşte supravieţuirea pe termen lung a naţiunii. A deveni membru al unei naţiuni nu presupune abandonarea numelui de familie sau a religiei, obiceiurilor ori a practicilor recreaţionale etc.

În măsura în care construcţia naţională liberală implică răspîndirea aceleiaşi culturi naţionale pe întregul teritoriu al statului, această cultură are o formă puţin consistentă — ceva ce am numit „cultură societală", bazată mai degrabă pe o limbă comună folosită într-o varietate de instituţii societale (şcoli, mass-media, justiţie, economie, guvern etc.), decît pe aceleaşi credinţe religioase, tradiţii în ce priveşte familia sau modul de viaţă al individului. După cum observam mai devreme, culturile societale, din cadrul statelor liberal-democratice moderne, sînt în mod inevitabil pluraliste, cuprinzînd atît creştini cît şi musulmani, evrei şi atei; atît heterosexuali cît şi homosexuali; atît femei de carieră cît şi gospodine; atît conservatori cît şi socialişti. Dimpotrivă, în statele neliberale, dobîndirea unei identităţi naţionale presupune de obicei o formă mult mai consistentă de integrare culturală, referindu-se nu doar la o limbă şi instituţii publice comune, dar şi la elemente de religie, de ritual şi mod de viaţă.

(f) În al şaselea rînd, parţial ca rezultat al acestei lipse de consistenţă culturală, este mai puţin probabil ca naţiunea liberală să fie considerată valoarea supremă. Statele naţionaliste neliberale consideră adesea naţiunea ca un lucru sacru, ca valoarea supremă în raport cu care totul este subordonat şi instrumental (ex., definirea rolului femeilor ca „zămislitoarele naţiunii"). Statele liberale urmăresc, dimpotrivă, să diminueze conţinutul culturii şi identităţii naţionale aşa încît alte domenii ale vieţii sociale să aibă loc să se dezvolte conform specificului lor, de exemplu: religia, viaţa de familie, modul de viaţă al individului,

hobby-urile şi cariera. Acestea nu sînt considerate subordonate şi instrumentale pentru atingerea măreţiei naţionale sau împlinirea unui destin naţional. Mai degrabă, se admite că au valoare independentă şi intrinsecă. Dacă ceva are valoare instrumentală, acest lucru este tocmai naţiunea. În esenţă, naţiunea este o valoare, nu în sine şi separat, ci mai degrabă pentru că ea asigură contextul în care noi ne devotăm lucrurilor care contează cu adevărat pentru noi ca indivizi: familia noastră, credinţa, vocaţia, distracţia şi planurile noastre. După cum spune Jonathan Glover, o maximă folositoare pentru liberal-naţionalişti este: *„Totdeauna să tratezi naţiunea ca pe un mijloc, şi niciodată ca pe un scop în sine".*[25]

Desigur, chiar şi într-o societate liberală, unii îşi vor considera naţiunea ca fiind sacră, mai ales dacă aparţin unei religii care susţine că ei sînt poporul ales care a făcut un legămînt cu Dumnezeu, şi al cărui destin naţional este hotărît de Dumnezeu. O societate liberală permite existenţa unor astfel de concepţii şi exprimarea lor, ca făcînd parte din libertatea religioasă, dar ele nu fac parte din concepţia statului sau a constituţiei, iar programele liberale de construcţie naţională nu se bazează pe ele. Prin separarea bisericii de stat şi prin diminuarea conţinutului identităţii naţionale, liberalismul desacralizează şi naţiunea, şi lasă loc înfloririi altor valori în propriile lor condiţii.

(g) În al şaptelea rînd, şi tot ca rezultat al acestei dezideologizări culturale şi al acestui caracter etnic integrator, culturile naţionale liberale devin mai „cosmopolite". Nu vreau să spun prin asta că cetăţenii unei naţiuni liberale adoptă ideologia cosmopolitismului. Ca ideologie, cosmopolitismul respinge orice formă de naţionalism şi se opune eforturilor statului de a proteja culturile şi identităţile naţionale. Este limpede că cetăţenii democraţiilor occidentale nu în acest sens sînt „cosmopoliţi"; dimpotrivă, ei acceptă în proporţie covîrşitoare faptul că una dintre funcţiile legitime ale statului este de a proteja şi a exprima o anumită identitate naţională. Dar în timp ce cetăţenii liberali rămîn ataşaţi principiilor şi practicii construcţiei naţionale, adevărata substanţă a vieţii lor zilnice este tot mai mult influenţată de credinţele, practicile şi produsele altor părţi ale lumii. Acest schimb cultural este rezultatul inevitabil al libertăţilor liberale, ale unui caracter etnic integrator şi al dezideologizării culturii naţionale oficiale.

Cu alte cuvinte, într-o naţiune liberală, cultura societală este una deschisă şi pluralistă, care împrumută, integrează în practicile proprii şi transmite generaţiilor următoare orice crede că este folositor din alte culturi. Mai mult, acest tip de schimb cultural este perceput ca un lucru pozitiv. Naţionaliştii liberali resping noţiunea unei culturi care vede în interacţiunea şi învăţarea de la alte culturi mai degrabă o ameninţare a „purităţii" şi „integrităţii"decît o şansă de îmbogăţire. Pe scurt, naţionalismele de tip liberal doresc să devină cosmopolite în practică, în sensul îmbrăţişării schimbului cultural, respingînd însă ideologia cosmopolită care neagă orice legătură mai profundă a oamenilor cu propria limbă şi comunitate culturală.[26]

Naţionalismele de tip neliberal, dimpotrivă, urmăresc adesea să protejeze „puritatea" sau „autenticitatea" culturii lor de „corupţia" influenţelor exterioare. Pretenţia naţionaliştilor neliberali de a-şi apăra cultura naţională „autentică" este adesea un fals de vreme ce toate formele de naţionalism implică remodelarea şi modernizarea culturilor tradiţionale. Dar chiar dacă este numai o pretenţie, această retorică a protejării purităţii sau autenticităţii culturale poate avea consecinţe xenofobe, atît în politicile oficiale (de exemplu, interzicerea prozelitismului altor religii, interzicerea deţinerii de terenuri de către străini) cît şi în discursul public (de exemplu, criticarea ONG-urilor locale pentru cooperarea cu agenţii internaţionale).

(h) În al optulea rînd, este mai puţin probabil ca naţiunile liberale să insiste ca identitatea naţională să fie exclusivă. Cineva poate fi un adevărat „canadian"şi să se considere în acelaşi timp membru al naţiunii irlandeze sau vietnameze. Mai mult, o persoană îşi poate exprima public ambele identităţi naţionale. Canadienii de origine irlandeză pot celebra simbolurile şi sărbătorile naţionale irlandeze întocmai ca pe cele canadiene — nu există nici o interdicţie oficială sau neoficială împotriva arborării unui steag irlandez pe proprietatea cuiva sau a participării la parada de ziua Sfîntului Patrick. În contrast, statele naţionaliste neliberale tind să fie mai exclusiviste în concepţia lor asupra identităţii naţionale şi să insiste asupra necesităţii renunţării la orice altă identitate naţională pentru a fi un adevărat membru al naţiunii. Şi în acest caz, această deosebire se reflectă atît în legi oficiale (de exemplu, dacă este sau nu permisă legal dubla cetăţenie), dar şi în interacţiuni neoficiale (de exemplu, dacă intonarea imnului sau arborarea drapelului altei naţiuni sînt considerate neloiale sau provocatoare).

Această toleranţă faţă de dubla naţionalitate are evident cea mai mare relevanţă pentru imigranţi sau pentru copiii rezultaţi din căsătorii mixte. Totuşi, din moment ce tot mai mulţi oameni intră în aceste categorii, este important ca o mişcare naţionalistă să se poată acomoda cu aceşti oameni.

(i) În fine, statele liberale au acceptat, cel puţin în vremea din urmă, să acorde recunoaşterea publică şi să împartă sfera publică cu acele minorităţi naţionale care au insistat în mod democratic şi consecvent asupra caracterului lor naţional distinct. Spre deosebire de Franţa postrevoluţionară, sau de Statele Unite în 1848, statele liberale din prezent recunosc că grupurile compacte teritorial care au fost incorporate fără voia lor, nu pot şi nu trebuie forţate să adopte identitatea naţională a majorităţii. Dacă grupuri precum locuitorii provinciei Quebec, catalanii, flamanzii sau scoţienii se consideră naţiuni distincte în ansamblul statului, atunci caracterul lor naţional distinct trebuie recunoscut în viaţa şi simbolistica publice, prin mijloace ca recunoaşterea statutului de limbă oficială, a drepturilor de autoguvernare şi a tradiţiilor lor juridice distincte.

Prin acceptarea legitimităţii acestui naţionalism al minorităţilor, statele recunosc că se înscriu în tipul de state „multinaţionale" pe care l-am discutat mai devreme.

Aceste nouă deosebiri sînt legate între ele şi adesea se întăresc una pe alta. Este posibil însă ca mişcările naţionaliste să fie mai liberale în unele privinţe şi mai puţin liberale în altele. De asemenea, este important să examinăm aceste nouă probleme atît la nivelul oficial ale legilor şi constituţiei, cît şi la nivelul neoficial al discursului şi atitudinilor publice. De exemplu, este posibil ca un stat să aibă o constituţie liberală care stipulează drepturi egale pentru femei şi un discurs public neliberal care susţine că femeile ce-şi exercită drepturile îşi trădează îndatoririle faţă de naţiune. În mod similar, prevederile de tip liberal privind naturalizarea pot coexista cu un discurs neliberal care neagă imigranţilor şi copiilor rezultaţi din căsătorii mixte calitatea de „adevăraţi" membri ai naţiuni. Abolirea legilor neliberale, exclusiviste sau discriminatorii este evident primul pas care trebuie făcut, dar naţionalismul nu poate deveni cu adevărat liberal decît dacă se dezvoltă o cultură generalizată a toleranţei. Naţionalismul liberal nu priveşte doar formalităţile legale, ci şi gradul de respect care se manifestă în discursul şi interacţiunea cotidiană dintre cetăţeni faţă de diferenţe şi opinii divergente.

Există, fără îndoială, multe alte feluri în care construcţia naţională liberală se deosebeşte de naţionalismele neliberale. Cred însă că am spus îndeajuns pentru a arăta că problema nu este dacă statele se angajează în construcţia naţională, ci mai degrabă felul de construcţie naţională în care se angajează. În timp ce statele liberale consideră că au dreptul de a promova o anumită identitate naţională şi de a încerca să o răspîndească pe întregul teritoriu al statului, acest proiect de construcţie naţională este unul moderat şi cu limite autoimpuse. Minorităţile nu sînt considerate nişte pete „nefireşti" pe teritoriul naţional, ci ca cetăţeni deplini, ale căror interese trebuie tratate cu atenţia cuvenită, şi nu doar în funcţie de modul cum afectează comunitatea naţională majoritară. Aceasta înseamnă că orice program de construcţie naţională trebuie să implice o constrîngere limitată; trebuie să lase un spaţiu amplu pentru exprimarea dferenţelor în sfera privată; trebuie să permită nemembrilor să devină membri egali şi deplini ai naţiunii dacă doresc; şi trebuie să accepte împărţirea sferei publice în cazul în care minorităţile naţionale insistă asupra păstrării caracterului lor distinct. Prin toate acestea, democraţiile liberale resping concepţia că statul aparţine exclusiv comunităţii naţionale majoritare.

Unii comentatori au încercat să rezume deosebirile dintre naţionalismul liberal şi cel neliberal sub etichetele de naţionalism „civic" versus naţionalism „etnic". Naţionalismul civic, conform acestei concepţii, defineşte apartenenţa la naţiune exclusiv în termenii aderării la principiile democratice, în timp ce naţionalismul etnic defineşte apartenenţa la naţiune în termenii unei limbi, culturi şi provenienţe etnice comune. Dar această distincţie nu ne este folositoare. Chiar şi în ţările cele mai democratice construcţia naţională presupune mai mult decît diseminarea unei limbi şi unei culturi naţionale comune. Ceea ce deosebeşte construcţia naţională liberală de naţionalismul neliberal nu este absenţa oricărei preocupări

în ce privește limba, cultura și identitatea națională, ci mai degrabă conținutul, flexibilitatea și caracterul integrator al acestei culturi naționale, și felurile în care se realizează incorporarea în ea. În plus, între naționalismul liberal și cel neliberal nu există o singură deosebire, ci mai multe. Iar fiecare dintre aceste deosebiri este o chestiune de gradare. Așadar, nu putem împărți mișcările naționaliste reale în două categorii: „liberale" și „neliberale". Mai degrabă, mișcările naționaliste se vor dovedi mai liberale conform unor criterii și mai puțin liberale conform altora.[27]

În măsura în care în ECE construcția națională este de obicei mai ideologizată, mai coercitivă sau mai exclusivistă decît în democrațiile occidentale, ea impune poveri mai grele minorităților și creează nedreptăți potențiale mai mari. ESTE cu atît mai important, de aceea, ca revendicările comunităților minoritare să fie înțelese în relație cu, și ca răspuns la acest tip de construcție națională al majorității. Thompson subliniază că revendicările găgăuzilor reflectă un „naționalism reactiv", care răspunde politicilor hotărîte de construcție națională ale majorității moldovene. În mod similar, Tomova analizează cererile turcilor din Bulgaria ca pe un răspuns la presiunea asimilaționistă a majorității bulgărești. În general, ori de cîte ori o majoritate încearcă să definească statul ca uni-național, este de presupus ca minoritățile naționale să răspundă prin cererea recunoașterii lor ca „societate distinctă" sau „națiune constituentă". Această dinamică a fost observată în mai multe lucrări, de exemplu Pettai (Țările Baltice), Mihalikova (Slovacia), Thompson (Moldova) și Strazzari (Macedonia).

În toate aceste cazuri, revendicarea drepturilor minorităților nu este neapărat o dovadă că minoritățile au devenit mai agresive sau mai revendicatoare, ci mai degrabă pot fi considerate niște răspunsuri defensive la amenințările pe care le poartă impunerea construcției naționale a majorității. În acest sens, structura de bază pe care o folosec politologii din Vest pentru a înțelege drepturile minorităților, pare în linii mari aplicabilă la ECE. Adică, ar trebuie să considerăm drepturile minorităților drept o reacție la potențialele nedreptăți care iau naștere în procesul de construcție națională a majorității.

Cred, de asemenea, în relevanța unor principii mai specifice ale echității etnoculturale identificate de politologii occidentali. De exemplu, revendicările minorităților naționale concentrate teritorial din ECE sînt similare celor ale minorităților naționale din Vest și pare plauzibil ca în evaluarea lor să fie folosite aceleași principii. Potrivit acestor principii, țările democratice ar trebui să accepte revendicările minorităților naționale de recunoaștere națională și autonomie națională, pentru a se putea menține ca niște culturi societale viabile și funcționale, cu instituții care să opereze în propria limbă.

Într-adevăr, unele dintre mecanismele folosite pentru acomodarea cu naționalismul minoritar din Vest, cum este de exemplu federalismul, ar putea fi

folosite și în ECE. Odată ce federalismul a fost capabil să asigure pacea, democrația, liberatea și prosperitatea unor state multinaționale ca Spania, Canada, Belgia, Marea Britanie și Elveția, de ce nu ar fi același lucru posibil în Rusia, Macedonia sau Ucraina?

După cum se observă în mai multe lucrări, în țările ECE există o rezistență puternică împotriva principiului general de recunoaștere a naționalismului minorităților, precum și împotriva ideii mai concrete de federalism sau a altor forme de autonomie minoritară. Aceste idei întîmpină rezistență pentru aceleași motive pentru care au fost respinse în Vest — teama de neloialitate și separatism. Frecventa percepere a autonomiei minoritare ca pe o amenințare la adresa securității statului a fost discutată pe larg în lucrările elaborate de Mihalikova, Thompson, Strazzari și Pettai.

Totuși, majoritatea țărilor multinaționale din Vest consideră încercarea de suprimare a naționalismului minoritar ca neproductivă și înțeleg că federalismul este un mod de stabilizare a statelor multinaționale. Poate cu timpul popoarele din ECE vor ajunge la aceeași concluzie.

Cu toate acestea, adoptarea federalismului multinațional în țările din ECE este îngreunată de doi factori care nu apar în Vest. În primul rînd, este moștenirea pseudo-federalismului regimurilor comuniste din Cehoslovacia, Iugoslavia și Uniunea Sovietică. Poate că în constituțiile acestor federații se specificau anumite separări ale puterii între nivelele de administrație centrale și cele locale, dar în realitate puterea era centralizată în mîinile partidului comunist. Așadar federalismul a fost discreditat de abuzurile comunismului.

Al doilea și poate cel mai important lucru este că multe minorități naționale din ECE sînt potențial iredentiste. Prin aceasta se deosebesc destul de mult de minoritățile naționale din Europa de Vest, dintre care cele mai multe nu au un stat înrudit în vecinătate cu care să poată spera să se unească sau să se reunească. Catalanii, bascii, scoțienii, flamanzii și laponii pot uneori să nutrească gîndul separării, dar aceasta nu ar fi pentru a se uni cu un stat mai mare de care se simt legați prin etnie. În mod similar, sînt cel puțin o sută de ani de cînd în America de Nord au încetat să mai existe cineva care să se gîndească serios că Puerto Rico ar putea să se unească cu Spania sau că Quebec-ul ar dori să se unească cu Franța. Și firește, nici popoarele indigene din America nu au un stat înrudit.

Spre deosebire de acestea, în multe din conflictele etnice cele mai dificile din ECE sînt implicate minorități naționale care au un stat învecinat înrudit. În astfel de cazuri, problema nu este doar aceea că minoritatea ar putea avea dorința de a se reuni cu statul înrudit, ci și posibilitatea intervenției politice și chiar militare a statului înrudit pentru a „proteja" interesele poporului „său". Un exemplu paradigmatic în acest sens a fost modul în care naziștii i-au încurajat pe etnicii germani din Cehoslovacia să depună plîngeri pentru modul cum sînt tratați, iar apoi au folosit aceste plîngeri ca pretext pentru a invada țara.

Mulţi oameni din ECE se tem că o situaţie similară s-ar putea ivi şi astăzi. Ea s-a ivit atît în cazul etnicilor ruşi din Crimeea (caz discutat de Jaworsky), cît şi al celor din Ţările Baltice (caz discutat de Pettai şi Mitrofanov); al cazacilor rusificaţi din Kazakhstan şi Caucazul de Nord (Opalski); al etnicilor unguri din Slovacia (Mihalikova); al etnicilor albanezi din Macedonia (Strazzari); al etnicilor români din Ucraina (Jaworsky) şi al etnicilor sîrbi din Bosnia sau Croaţia (caz discutat de Crnobrnja).

În unele cazuri, minoritatea naţională ar putea dori să fie condusă de statul înrudit. Jaworsky sugerează că acest lucru este valabil în cazul etnicilor români din Ucraina. Însă problema intervenţiei statului înrudit există şi dacă minorităţile însele nu sînt iredentiste şi nu doresc să se unească sau să se reunească cu statul înrudit. De exemplu, există dovezi că tot mai mulţi etnici ruşi din Ţările Baltice nu numai că resping ideea de a se reuni cu Rusia, dar consideră că au mai multe în comun cu letonii sau estonii autohtoni decît cu etnicii ruşi din Rusia. Dovezi în acest sens au fost invocate de Pettai, Antane, Trilevich şi Mitrofanov . Aceasta nu elimină totuşi pericolul ca naţionaliştii din Rusia să se folosească de existenţa minorităţilor ruseşti ca pretext pentru a interveni. După cum observa Pettai, Rusia continuă să vorbească în numele etnicilor ruşi din Ţările Baltice şi să adopte o atitudine de confruntare cu aceste ţări, cu toate că localnicii ruşi nu împărtăşesc planurile Moscovei. În mod similar, Jaworsky notează că foarte puţini etnici ruşi din Ucraina (în afara Crimeei) se consideră „coloana a cincea" pentru Rusia, şi cu toate acestea unii naţionalişti ruşi de la Moscova continuă să presupună că etnicii ruşi au (şi trebuie să aibă) loialitate supremă faţă de Rusia.

Găsirea unui *modus vivendi* cu o minoritate naţională locală este dificilă atunci cînd un stat înrudit, cu o agendă proprie, pretinde că vorbeşte în numele minorităţii. Multe dintre cele mai dificile conflicte etnice din ECE pivotează în jurul acestei relaţii triadice între o minoritate etnoculturală, statul gazdă şi statul înrudit. Această problemă nu apare în America de Nord sau în Europa de Vest, decît poate (într-un mod foarte deosebit) în Irlanda de Nord. Acest pericol al iredentismului va continua în mod aproape sigur să creeze rezistenţă faţă de federalismul multinaţional în ECE.

Totuşi, nu îmi este clar care sînt mecanismele alternative pentru reconcilierea cu naţionalismul minoritar. În timp ce majoritatea lucrărilor analizează rezistenţa faţă de federalismul multinaţional din ECE, ele nu oferă nici un model alternativ clar pentru reconcilierea cu minorităţile naţionale. După cum observă Mihalikova, în timp ce slovacii majoritari resping ideea autonomiei locale pentru etnicii unguri, ei nu oferă ca alternativă „nici o viziune coerentă a viitorului". Într-adevăr, autoarea consideră acestă lipsă a unei concepţii pe termen lung a echităţii etnoculturale ca „cea mai mare problemă" în relaţia majoritate/minoritate în Slovacia.

Cum rămîne însă cu echitatea etnoculturală pentru imigranți/meteci? Este relevant pentru ECE modelul apusean al integrării imigranților? Ar trebui considerați străinii din țările ECE ca viitori cetățeni și ar trebui „slăbită" în continuare noțiunea de identitate națională, așa încît să permită imigranților să-și păstreze și exprime identitatea etnică și în același timp să se integreze totuși în ansamblul națiunii?

Există două obiecții standard la adoptarea acestui model în ECE. Prima este că pînă și ideea de integrare a imigranților nu este viabilă decît pentru țările din Lumea Nouă, în care imigrarea face parte din mitul fondator al națiunii și nu poate funcționa în națiunile străvechi ale Lumii Vechi. Potrivit celei de a doua obiecții, în prezent imigranții din cadrul ECE sînt mai degrabă refugiați decît imigranți, ceea ce face ideea integrării mai complicată. Acestea constituie desigur argumente legitime, dar cred că sînt adesea exagerate.

Ideea că integrarea imigranților se poate produce numai în țările tradiționale de imigrație ale Lumii Noi este vehiculată adesea nu doar în ECE, ci și în Europa de Vest. Conform acestei concepții diviziunea fundamentală nu este între democrațiile occidentale și ECE, ci între democrațiile Lumii Noi și democrațiile Lumi Vechi. Se spune că modelul nord-american/australian de integrare a imigranților nu poate funcționa în Lumea Veche pentru că statele-națiune din Europa sînt mult mai vechi decît statele Lumii Noi și mai omogene sub aspect cultural și etnic. Imigrarea este unul dintre miturile fondatoare ale statelor Lumii Noi, care au promovat un mediu receptiv pentru valurile succesive de imigranți care au optat pentru o nouă națiune. În schimb, statele europene se întemeiază pe mitul originii comune și pe credința că aceste origini comune determină destinul întregii comunități. Conform acestei concepții, imigranții pot pătrunde pe teritoriul național, dar nu pot niciodată deveni cu adevărat membri ai națiunii.

Nu mă convinge această viziune. Există multe dovezi că politicile de integrare ce caracterizează țările de imigrație pot funcționa în Europa. În definitiv, unele țări vest-europene i-au considerat pe imigranți drept viitori cetățeni (de exemplu, Marea Britanie și Franța) și tocmai acestea sînt țările unde imigranții s-au integrat cu succes de-a lungul timpului. Dacă principiul funcționează în Franța, de ce nu ar funcționa oriunde altundeva în Europa?

Dimporivă, succesul multor țări ale Lumii Noi în integrarea imigranților nu are nimic a face cu „miturile lor fondatoare". În realitate, doar Statele Unite s-au format întemeindu-se pe ideea imigrării. Majoritatea celorlalte țări ale Lumii Noi s-au întemeiat pe mitul că sînt avanposturi coloniale, care reproduc în noua țară cultura Lumii Vechi. Țări precum Canada și Australia au urmărit să fie cît se poate de britanice, adică (printre altele) cît se poate de „albe" și protestante. Imigrarea pe scară largă din țările ne-britanice a fost așadar interzisă foarte mult timp, constituind un fenomen relativ recent în comparație cu Statele Unite.

Într-adevăr, pînă în anii '60, Australia s-a definit ca „Australia Albă" şi a urmărit să fie mai „britanică decît britanicii".

Totuşi, faptul că Australia nu s-a întemeiat pe mitul deschiderii faţă de imigraţie nu a împiedicat-o să îi integreze pe nou-veniţi. Dimpotrivă, într-o perioadă relativ scurtă de timp, s-a redefinit complet pe sine, dintr-o ţară britanică monoculturală, într-o ţară „asiatică" multiculturală. În momentul de faţă ea acceptă mai mulţi imigranţi *per capita* decît oricare altă ţară din lume, majoritatea lor fiind non-albi şi non-creştini. Cu toate că Australia s-a întemeiat pe un mit al colonizării britanice şi nu pe un mit al imigraţiei multietnice, ea urmează acum foarte îndeaproape exemplul mai vechilor ţări de imigraţie precum Statele Unite.

Adevărul este că acest model de integrare a imigranţilor a funcţionat în multe ţări diferite, pentru multe grupuri diferite de imigranţi, în ciuda unei lungi istorii anterioare de excludere. Dacă Australia, una din ultimele bastioane ale culturii imperiale britanice, poate adopta acest model şi îl poate face să funcţioneze, de ce nu ar putea face acelaşi lucru şi ţările Lumii Vechi? Tocmai acest lucru l-a făcut Suedia de curînd. A adoptat politicile de naturalizare şi multiculturalism, foarte asemănătoare cu cele ale ţărilor tradiţionale de imigraţie, încurajînd nou-veniţii să se considere viitori cetăţeni. Dacă Suedia, una dintre cele mai omogene şi mai compacte societăţi sub aspect etnic poate adopta această politică şi o poate face să funcţioneze, de ce nu ar putea Germania, Italia, Ucraina sau Ungaria?

Dihotomia Lumea Nouă/Lumea Veche este prea reducţionistă pentru a ne fi de folos în analizarea provocărilor pe care le prezintă pluralismul etnocultural. Desigur că există deosebiri între ţările Lumii Noi şi cele ale Lumii Vechi, dar aceste deosebiri sînt adesea mai puţin semnificative decît cele existente între diferitele tipuri de grupuri atît din ţările Lumii Vechi cît şi din cele ale Lumii Noi. Minorităţile naţionale din Lumea Nouă se deosebesc total de grupurile de imigranţi din Lumea Nouă în ce priveşte nevoile şi aspiraţiile lor, deşi se aseamănă foarte mult cu minorităţile naţionale din Lumea Veche. Quebecanii din Canada au mult mai multe în comun cu catalanii din Spania sau cu ungurii din România, decît cu imigranţii mai noi din Canada. Acelaşi lucru este valabil pentru celelalte categorii ale pluralismului etnocultural: laponii din Suedia au puţine lucruri în comun cu imigranţii din Suedia, dar mult mai multe cu popoarele indigene din America de Nord şi Siberia. Imigranţii ilegali din Statele Unite au puţine în comun cu cetăţenii imigranţi din Statelle Unite, în privinţa statutului lor social, politic şi economic, dar au multe în comun cu imigranţii ilegali din Olanda. Şi aşa mai departe.

Astfel, nu văd nici o justificare pentru a exclude aplicabilitatea modelului occidental de integrare a imigranţilor la spaţiul ECE[28]. Dar, ca şi în cazul minorităţilor naţionale, există în ECE factori de natură să complice lucrurile şi care ar putea îngreuna adoptarea acestui model. Am în vedere aici mai ales faptul

că majoritatea celor care imigrează în prezent în ECE sînt refugiați în căutarea unui azil, mai degrabă decît imigranți voluntari primiți în țară printr-o politică de imigrare. Acest lucru ridică îndoieli în privința obiectivului integrării.

Desigur, democrațiile occidentale primesc și ele mulți refugiați. Istoric vorbind, democrațiile occidentale i-au tratat pe refugiați, în ce privește rezidența și integrarea, aproape în același fel ca pe imigranți. Guvernul (și populația în general) se așteaptă ca refugiații, asemeni imigranților, să se stabilească permanent și să obțină cetățenia în noile lor țări, iar această așteptare a fost confirmată de practică.

După cum observă Zend, acest lucru este în curs de schimbare mai ales în Europa de Vest, unde multe țări tind mai degrabă spre un sistem de „protecție temporară" a refugiaților, decît spre o stabilire permanentă a acestora. Dar în majoritatea țărilor de imigrație din Vest, se așteaptă în continuare din partea refugiaților să se stabilească permanet și să dobîndească cetățenia. Una din explicațiile acestui lucru este că cei care se refugiază în democrațiile apusene sosesc de obicei în număr mic și de la distanțe mari. Refugiații nu vin în Vest dintr-un stat vecin, ci din altă parte a lumii și sosesc mai degrabă individual sau în familie, decît în grupuri mari. Astfel, lor le este mai ușor să se integreze și mai greu să se întoarcă în țara lor de origine. În ECE, dimpotrivă, refugiații sosesc adesea în număr mare, de la distanțe mici, lucru care îngreunează integrarea și face întoarcerea lor mai probabilă.

În aceste condiții, nu este clar dacă este mai potrivită încurajarea integrării imigranților sau mai degrabă acordarea pur și simplu a unui azil sigur pînă cînd situația din țara lor de origine se îmbunătățește. Acest conflict între încurajarea integrării și asigurarea protecției temporare este discutat în amănunțime în lucrările scrise de Gavrilova (Rusia), Zend (Ungaria) și Crnobrnja (Iugoslavia).

Atît Zend cît și Crnobrnja sugerează că protecția temporară va rămîne obiectivul major al politicii din ECE cu privire la refugiați. Dar chiar și aici, este posibil ca țările ECE să adopte treptat modelul occidental de integrare, cu excepția cazurilor în care este sigur că refugiații se vor întoarce curînd în țara lor de origine. În cele mai multe cazuri, refugiații vor rămîne în noua lor țară timp de mulți ani și, cu timpul, ea va deveni noua lor patrie. Ca și lucrătorii sezonieri turci, s-ar putea ca ei să rămînă credincioși speranței de a se întoarce în țara lor de origine. Dar dacă ei rămîn destul timp pentru a-și găsi o slujbă și a-și întemeia o familie în noua țară, plecarea lor este foarte puțin probabilă. În această situație, singura soluție viabilă și justă pe termen lung este de a permite și de încuraja integrarea lor în ansamblul societății. Acesta este singura cale de evitare a nedreptăților și a conflictelor asociate cu marginalizarea metecilor. După cum sugerează Gavrilova și Ossipov, prin adoptarea unei astfel de politici nu numai că se evită pericolele marginalizării, dar se și permite țării să profite din plin de educația și de îndemînarea profesională a refugiaților, așa încît ei devin un profit pentru țară, și nu o cheltuială.

Aşadar, aş spune că în ce priveşte aceste două categorii largi, minorităţile naţionale şi imigranţii, principiile care se elaborează în democraţiile occidentale sînt potenţial aplicabile şi în ECE, deşi este probabil ca implementarea lor să fie mai dificilă.

Dar există alte cazuri mai importante pentru care nu există analogii evidente în experienţa statelor occidentale şi pentru care Vestul nu poate oferi modele sau principii utile. Voi menţiona patru dintre ele.

(a) Romii se deosebesc de imigranţi sau de minorităţi naţionale deoarece „patria" lor este pretutindeni şi nicăieri. Unii teoreticieni din ECE sînt de părere că situaţia afro-americanilor este exemplul occidental cel mai apropiat, de vreme ce nici ei nu sînt niciunde concentraţi teritorial şi, indiferent unde ar trăi, se află pe ultima treaptă socială. Mai mult, după cum observă Mihalikova, romii, ca şi afro-americanii, ezită dacă să urmărească integrarea cît mai rapidă sau să urmărească recunoaşterea lor ca o cultură separată şi distinctă. S-a urmărit astfel cu interes dacă vreuna din politicile adoptate în America în privinţa negrilor ar fi potrivită în cazul romilor (de exemplu, „acţiunile afirmative"). Totuşi, deoarece aceste politici nu au fost foarte eficiente în îmbunătăţirea situaţiei negrilor, nu este limpede ce putem aştepta de la ele în cazul romilor.

Mai mult, situaţia negrilor este în realitate destul de diferită de cea a romilor. Ei nu au o limbă distinctă şi au trăit totdeauna în comunităţi stabile în America. În plus, în ciuda istoriei de discriminare (şi desigur, în parte, datorită istoriei de segregaţie), negrii au reuşit să-şi construiască un set larg de instituţii sociale, pînă la colegii şi universităţi proprii. Pentru majoritatea negrilor moştenirea instituţiilor separate implică ambivalenţă, de vreme ce instituţiile segregate ale negrilor au apărut doar ca rezultat al excluderii lor din instituţiile albilor. Totuşi, realitatea este că, odată cu sfîrşitul sclaviei, negrii au dispus de foarte multe instituţii, deţinînd multe din instituţiile moderne care le-au lipsit romilor de-a lungul timpului. Aşadar, pentru negrii problema este ce să facă cu instituţiile separate pe care le-au moştenit, în timp ce pentru romi întrebarea este dacă să construiască astfel de instituţii.

(b) Ruşii din străinătatea apropiată. După cum susţine Gavrilova, mulţi etnici ruşi au părăsit Rusia în perioada post-belică pentru a se muta în alte ţări ale Uniunii Sovietice, unde ei au format o minoritate a populaţiei. Totuşi, după cum remarcă Pettai şi Jaworsky, aceşti ruşi care după război s-au stabilit în ţările învecinate, nu se considerau o „minoritate" sau „imigranţi" în altă ţară, ci că se deplasează în interiorul aceleaşi ţări, o ţară în care ruşii formau, luată în ansamblu, majoritatea. Astfel ei se aşteptau să găsească — şi au găsit — un set întreg de instituţii şi servicii în limba rusă, oriunde ar fi mers în Uniunea Sovietică.

Totuşi, ei se găsesc acum într-o poziţie minoritară în cadrul statelor care au devenit de curînd independente. În timp ce acceptă treptat faptul că sînt o „minoritate",

ei nu se consideră totuşi o minoritate de imigranţi. Mai degrabă, ei se aşteaptă şi cer să fie menţinute toate instituţiile ce funcţionează în limba rusă, cu care ei s-au obişnuit. Astfel, ei revendică tipurile de drepturi care sînt cerute în mod obişnuit de minorităţile naţionale —nu doar dreptul la cetăţenie, ci continuarea existenţei şi finanţării şcolilor şi instituţiilor separate şi a autonomiei locale.

Cu toate acestea, pentru unii membri ai societăţii majoritare aceşti locuitori sînt mai mult nişte imigranţi ilegali, care nici nu ar fi avut dreptul să intre în ţară de vreme ce au făcut-o ca urmare a ocupaţiei militare a Armatei Roşii. Ca imigranţi ilegali, ei au în cel mai bun caz dreptul de a dobîndi cetăţenia numai după ce şi-au dovedit loialitatea şi dorinţa de a se integra (de exemplu, prin învăţarea limbii ţării respective). În cel mai rău caz, li se poate refuza permanent cetăţenia şi rezidenţa legală, ca şi în cazul imigranţilor ilegali din alte ţări, în speranţa că se vor întoare în cele din urmă în patria lor. Aceasta a fost într-adevăr speranţa exprimată de unii naţionalişti din Letonia şi Estonia.

Este greu să ne imaginăm un contrast mai izbitor între percepţii. Etnicii ruşi resping cu tărie eticheta de imigranţi ilegali întrucît imigrarea lor a fost legală nu doar din punctul de vedere al legislaţiei Uniunii Sovietice, dar şi din cel al dreptului internaţional, care susţine dreptul fundamental de deplasare liberă pe întreg teritoriul unei ţări. (În această privinţă este important să ne amintim că majoritatea ţărilor au recunoscut graniţele Uniunii Sovietice şi astfel putem susţine că în Carta Naţiunilor Unite se indică implicit că etnicii ruşi aveau libertatea fundamentală de a se stabili în oricare dintre Republicile Sovietice). Ei nici măcar nu se consideră imigranţi de vreme ce nutriseră speranţa şi fuseseră asiguraţi că vor dispune de întregul set de instituţii în limba rusă, oriunde se vor stabili în Uniunea Sovietică, iar fără această asigurare, nu s-ar mai fi stabilit în ţările vecine[29] .

În ciuda acestor percepţii foarte diferite, există dovezi că cele două părţi converg spre un fel de model de integrare a imigranţilor. Naţionaliştii au renunţat la speranţa că prin refuzul acordării cetăţeniei depline etnicilor ruşi îi vor încuraja pe aceştia să părăsească ţara. Ca şi în cazul metecilor din Europa de Vest, se recunoaşte tot mai mult că etnicii ruşi sînt hotărîţi să rămînă. După cum remarcă Antane şi Tsilevich, doar o parte infimă a etnicilor ruşi din Letonia plănuiesc să se întoarcă în Rusia, chiar şi dacă nu vor putea obţine cetăţenia letonă.

Astfel, naţionaliştii din Letonia şi Estonia au acceptat vrînd-nevrînd că trebuie să le ofere etnicilor ruşi cetăţenia şi şansa de a se integra. Dar Ţările Baltice nu sînt în continuare dispuse să-i considere pe etnicii ruşi o minoritate naţională şi continuă să reducă numărul de instituţii care funcţionează în limba rusă. Pe scurt, naţionaliştii speră acum că etnicii ruşi se vor considera în cele din urmă „imigranţi" şi vor accepta să se integreze în societatea letonă sau estonă, chiar dacă aveau despre sine o concepţie foarte diferită cînd s-au mutat în Ţările Baltice. Şi, după cu remarcă Pettai, se pare că mulţi ruşi sînt de acord să accepte această

redefinire oricît de greu le-ar fi, atîta timp cît simt că există o perspectivă reală de integrare pentru ei şi pentru copiii lor. Ruşii care s-au stabilit aici nu se considerau imigranţi, dar nici nu au fost primiţi de către societatea gazdă ca viitori cetăţeni; însă dacă ambele părţi îşi vor putea reconsidera atitudinea, modelul de integrare al imigranţilor ar putea totuşi contribui la conturarea unei înţelegeri stabile.

(c) Tătarii din Crimeea au adoptat denumirea de „popor indigen" şi au apelat la forumurile internaţionale pentru a fi recunoscuţi ca atare. Eu cred că aceasta este o folosire idiosincratică a termenului de „popor indigen". În accepţiunea obişnuită, ceea ce deosebeşte minorităţile naţionale de popoare indigene este că primele s-au luptat dar au fost învinse în procesul de formare a statelor din Europa, în timp ce ultimele au fost pînă foarte de curînd complet izolate de acest proces şi şi-au păstrat astfel un mod de viaţă pre-modern pînă nu demult în secolul nostru. Minorităţile naţionale ar fi vrut să-şi formeze propriile state, dar au fost învinse în lupta pentru putere politică, în timp ce existenţa popoarelor indigene s-a desfăşurat în afara sistemului statelor europene. Catalanii şi quebecanii sînt aşadar, minorităţi naţionale, în timp ce laponii şi eschimoşii nord-americani sînt popoare indigene.

Conform acestui mod de a defini lucrurile, tătarii se apropie mai mult de minorităţile naţionale decît de popoarele indigene. Hanatul Tătar a fost un concurent activ în politica europeană modernă, iar dacă balanţa puterii s-ar fi înclinat puţin altfel, s-ar fi putut cu uşurinţă consolida ca stat european independent. Însă tătarii au pierdut, iar acum se confruntă cu multe din problemele pe care le au minorităţile naţionale, de exemplu, lupta dusă împotriva presiunii construcţiei naţionale a majorităţii, pentru recîştigarea drepturilor lingvistice şi a competenţei de a se autoguverna.

Nu putem nega că, cel puţin după unele definiţii, tătarii pot fi numiţi „popor indigen". Nu există o definiţie universal acceptată a „popoarelor indigene", iar unele dintre definiţiile existente i-ar include într-adevăr pe tătari. Dar indiferent de terminologia pe care o folosim, mi se pare că tătarii se deosebesc profund de majoritatea popoarelor indigene din Vest. Cazul tătarilor nu este mai special prin faptul că sînt „indigeni" (ei sînt la fel de indigeni ca ungurii din Bazinul Carpatic), ci mai degrabă prin aceea că au suferit groaznica deportare în masă din Crimeea din timpul celui de al doilea război mondial. Prin aceasta, tătarii se deosebesc nu doar de minorităţile naţionale din Vest, dar şi de majoritatea popoarelor indigene. Desigur că unele popoare indigene au fost supuse unei noi rezidenţe, forţate, adesea sub aceleaşi pretexte de securitate naţională, dar această deportare a lor fie că s-a întîmplat aşa de demult încît nimeni nu se mai gîndeşte serios să se întoarcă (de exemplu indienii Cherokee din Statele Unite), fie oamenii s-au putut întoarce la vechile lor pămînturi pentru că nimeni nu le ocupase în absenţa lor (de exemplu, eschimoşii din nordul Canadei). Spre deosebire de

aceştia, deportarea tătarilor este destul de recentă pentru ca întoarcerea să constituie o opțiune viabilă, dar între timp toate pămînturile şi averile lor au trecut în mîinile ocupatorilor, care acum nu cunosc altă patrie decît Crimeea.

Aşadar, problema distinctă cu care se confruntă tătarii este cum să rezolve problemele revenirii şi ale compensării pentru nedreptatea din trecut. Din cîte ştiu, nimic din experiența teoretică sau practică occidentală nu poate oferi răspunsuri acestor probleme.

(d) Cazacii. Grupurile de cazaci au adoptat denumirea de „națiune" şi au formulat revendicările naționaliste obişnuite, de autodeterminare în acele teritorii din Rusia şi țările învecinate acesteia în care sînt prezenți în număr mare. Totuşi, după cum remarcă Opalski, modul în care cazacii se concep pe sine ca națiune prezintă multe trăsături derutante. Timp de secole, ei au fost mai degrabă o castă militară în cadrul națiunii ruse, răspîndiți pe tot teritoriul Imperiului Rus, decît o națiune separată înrădăcinată pe propriul teritoriu, ducîndu-şi existența aparte de națiunea rusă şi în paralel cu aceasta. Pînă şi astăzi, cazacii continuă să se considere purtătorii „adevăratului" rusianism şi apărătorii culturii naționale ruseşti în fața pericolului reprezentat de popoarele şi influențele neslave. Este ceva contradictoriu între modul în care cazacii urmăresc să protejeze cultura națională a Rusiei şi, în acelaşi timp, urmăresc să se separe politic şi teritorial de această cultură. Aceeaşi schizofrenie se manifestă şi în modul în care decid cine se poate sau nu numi „cazac"; în anumite contexte, accentul cade asupra originii etnice, diferită de cea a ruşilor; în alte situații însă, demarcația dintre cazaci şi etnicii ruşi se şterge pînă la a deveni invizibilă.

Oricum, în ciuda pretențiilor cazacilor la autonomie teritorială şi recunoaştere a unei patrii a lor naționale, în Rusia nu există regiuni în care ei să fie majoritari, şi nu este clar în ce fel este fezabilă ideea unei „Republici Cazace".

Dată fiind dificultatea de a-şi diferența clar naționalitatea de cea a ruşilor şi dată fiind lipsa lor de concentrare teritorială, cazacii şi-au cheltuit cea mai mare parte din energia politică nu pentru a obține autodeterminarea națională, ci pentru două scopuri mai realiste: (a) „reabilitarea" şi recunoaşterea lor oficială după anii îndelungați în care orice manifestare a identității cazace a fost reprimată de comuniști, ca şi restituirea sau compensarea pentru averile expropriate; (b) cîştigarea (sau recîştigarea) diferitelor drepturi specifice pentru comunitatea lor în cadrul instituțiilor ruseşti generale, cum sînt armata, economia şi parlamentul. Aceste drepturi includ neimpozitarea creditelor, garantarea reprezentării politice şi echivalentul unui program de acțiuni afirmative în armată.

Aceste două scopuri s-ar potrivi mai bine situației curente a cazacilor, care sînt acum ireversibil amestecați cu națiunea rusă majoritară şi încorporați în cadrul acesteia. Este totuşi puțin probabil că ei vor renunța la retorica naționalității în viitorul apropiat şi, de aceea, nu este clar dacă aceste forme de reabilitare şi recunoaştere nu vor fi folosite ca o punte către o formă mai cuprinzătoare de separatism.

De asemenea, nu este limpede care dintre aceste drepturi specifice unor tipuri diferite de comunităţi, pot fi susţinute din punct de vedere al normelor liberal-democratice. În timp ce cazacii au suferit o represiune deosebită sub regimul comunist, fiind astfel îndreptăţiţi la o formă sau alta de reabilitare şi recunoaştere, se pare că multe dintre revendicările lor le-ar acorda o măsură nemeritată de putere şi resurse. Cu alte cuvinte, se pare că ceea ce cazacii cer este restaurarea privilegiilor nedrepte, nu doar o compensare corectă pentru nedreptăţile din trecut.

Aceasta este una dintre componentele problemei generale a identităţii cazacilor. Se pare că dreptul de a guverna asupra altora a devenit parte integrantă a însăşi ideii de „cazacitate". După cum spune Opalski, *„cheia succesului şi ideea de bază a ethosului cazac este dominaţia"*. Nu este nimic neobişnuit ca o comunitate etnică sau naţională să se definească pe sine în opoziţie cu alte grupuri. Dar cazacii se definesc pe sine nu numai în opoziţie cu alte comunităţi, dar şi ca dominanţi asupra altor grupuri. Se pare, într-adevăr, că acesta este singurul mod în care cazacii sînt capabili să-şi menţină un simţ coerent al identităţii distincte şi al organizării comunităţii lor. Dacă ar renunţa la această pretenţie de dominare, nu este sigur că ar mai avea vreun temei sau motiv pentru a se delimita de alţi ruşi sau pentru a continua să se mobilizeze pentru obţinerea drepturilor minorităţilor etnice.

În măsura în care acest lucru este adevărat, este evident că devine foarte dificilă, dacă nu imposibilă, reconcilierea drepturilor speciale pentru comunitatea de cazaci cu normele liberal-democratice. În orice caz, nimic din experienţa occidentală nu ne poate indica cum să rezolvăm această problemă.

În toate aceste cazuri şi în multe altele din ECE care s-ar putea aminti aici, avem nevoie de nişte modele total diferite de echitate etnoculturală.

5. Concluzii

În această lucrare am încercat să conturez cîteva din contribuţiile recente privitoare la drepturile minorităţilor aparţinînd politologilor occidentali şi să identific unele din modurile în care ele ar putea fi relevante pentru ţările din ECE. Ţările occidentale au avut de învăţat cîteva lecţii aspre de-a lungul anilor în privinţa tratării relaţiilor etnice într-o democraţie şi să sperăm că ţările din ECE vor putea învăţa ceva din aceste greşeli, evitînd astfel unele din problemele care au tulburat democraţiile occidentale în trecut. Totuşi, problemele din fostele ţări comuniste sînt din multe puncte de vedere unice, aspecte sub care Vestul nu oferă nici un fel de modele sau soluţii.

Dar mai este o lecţie pe care democraţiile occidentale au învăţat-o şi pe care nu am discutat-o încă, deşi poate că este cea mai importantă, şi anume, că disputele şi conflictele în privinţa modalităţii de tratare a diversităţii etnoculturale nu vor dispărea sau nu se vor rezolva în mod spontan. Ele reprezintă o trăsătură permanentă a democraţiilor liberale, care trebuie abordată fără ocolişuri.

Putem privi chestiunea aceasta fie dintr-un punct de vedere optimist, fie dintr-unul pesimist. Vestea bună din democrațiile occidentale este că societățile pot învăța să-și rezolve diviziunile etnoculturale într-un mod pașnic și în concordanță cu normele liberal-democratice. Vestea rea este că simpla aderență la normele liberal-democratice nu rezolvă de la sine aceste probleme. În fapt, ceea ce dovedesc democrațiile occidentale este că instituționalizarea și consolidarea normelor liberal-democratice nu ajută cu nimic la reducerea acuității identităților etnoculturale din cadrul societății.

Acesta este un aspect important, aș dori deci să închei prin a-l clarifica. Pînă foarte de curînd, mulți liberali occidentali au sperat și s-au așteptat ca faliile etnoculturale să dispară, punînd în consecință persistența conflictelor etnoculturale pe seama unor factori temporali despre care presupuneau că vor dispărea cu timpul. Liberalii occidentali susțineau că, în realitate, conflictul etnocultural este un produs secundar al unei alte probleme, mai profunde, și că va dispărea odată ce această problemă mai profundă va fi rezolvată.

De exemplu, unii liberali susțineau că adevărata problemă este incompleta democratizare și nedesăvîrșirea statului de drept, și că conflictele generate de acestea au fost puse pe seama conflictelor etnoculturale. Conform acestei concepții, odată ce drepturile și instituțiile democratice vor fi stabilite în mod eficace și vor fi accesibile tuturor cetățenilor, oamenii nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnoculturale.

Alți liberali susțineau că conflictul etnocultural este un produs al lipsei modernizării și bunăstării economice. Conform acestei concepții, adevărata problemă este că unii oameni se simțeau lăsați în urmă în procesul modernizării și odată ce se va atinge un anumit nivel de dezvoltare economică, accesibil tuturor cetățenilor, aceștia nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnoculturale.

O altă opinie împărtășită de liberali era că conflictul etnocultural se datorează persistenței unor stereotipuri și prejudecăți personale iraționale bazate pe ignorarea „celuilalt". Conform și acestei concepții, odată ce oamenii vor dobîndi și vor interioriza deprinderile democratice ale toleranței și respectului reciproc, nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnice.

Sau, în sfîrșit, unii liberali susțineau că conflictul etnocultural este rezultatul amestecului străin în treburile interne și al folosirii agenților provocatori străini care răspîndesc minciuni și denaturări pentru a încuraja minoritățile, de altfel satisfăcute, să se plîngă de modul cum sînt tratate. Conform acestei concepții, odată ce se vor difuza informații corecte și se va demasca amestecul străin, va dispărea și mobilizarea etnoculturală.

Toate aceste explicații ale conflictelor etnoculturale sugereau că, odată cu stabilirea fermă a unei democrații prospere, atît instituțională, cît și în termenii culturii societății,

puterea şi mobilizarea politică a identităţilor etnoculturale va dispărea sau cel puţin se va diminua substanţial.

Însă noi ştim acum că aceste prognoze au fost eronate. Nu există nici cea mai mică dovadă în democraţiile occidentale că realizarea democraţiei, a prosperităţii economice şi a toleranţei personale va duce la o diminuare a mobilizării etnoculturale. Dimpotrivă, în loc să scadă, revendicările etnoculturale din ţările occidentale au crescut, chiar dacă aceste scopuri au fost atinse. Realizarea democratizării, a prosperităţii şi toleranţei este strîns legată de creşterea mobilizării etnoculturale.

Să luăm de pildă relaţiile dintre francezi şi englezi în Canada. Cu patruzeci de ani în urmă, quebecanii erau săraci şi inactivi politic, fiind guvernaţi de nişte elite politice autocrate împreună cu Biserica Catolică, şi fiind totodată supuşi unor mari discriminări şi prejudecăţi din partea anglo-canadienilor. Astăzi, nivelul lor de trai este acelaşi cu al anglo-canadienilor, au o democraţie puternică în Quebec şi sînt reprezentaţi mai mult decît proporţional în guvernul federal şi central. Sondajele publice arată că prejudecăţile englezilor faţă de francezi practic au dispărut (după cum au dispărut şi prejudecăţile francezilor faţă de englezi). La nivel individual, practic nu există animozităţi, antipatie sau stinghereală între membrii celor două comunităţi; de exemplu, marea majoritate s-ar bucura dacă cineva din cealaltă comunitate s-ar muta în casa de alături sau dacă s-ar căsători cu un membru al familiei lor.

Ne-am putea aştepta astfel, ca naţionalismul quebecan să se fi diminuat de-a lungul acestor patruzeci de ani. De fapt, s-a întîmplat tocmai invers. Sprijinul pentru naţionalismul quebecan, chiar şi pentru secesiune, a crescut în mod constant. Acest lucru nu se întîmplă doar în Canada. Putem observa acelaşi fenomen în Belgia, unde democratizarea şi dezvoltarea economică din Flandra este în strînsă legătură cu intensificarea naţionalismului flamand, şi în Spania, unde democratizarea şi prosperitatea economică din Catalonia a fost însoţită de intensificarea naţionalismului catalan. Şi putem observa aceeaşi tendinţă în rîndurile multor comunităţi de imigranţi, care luptă cu tenacitate pentru recunoaşterea identităţii etnice, chiar dacă beneficiază de acelaşi nivel de bunăstare economică şi reprezentare politică ca al comunităţii majoritare.

Democraţia, prosperitatea economică şi toleranţa personală sînt desigur nişte bunuri importante, valoroase în sine. Dar în sine, ele nu reprezintă, nici dacă le considerăm în ansamblu, un răspuns la problemele diversităţii etnoculturale. Reconcilierea cu diversitatea etnoculturală va rămîne o sursă puternică de conflict — care s-ar putea într-adevăr intensifica — chiar dacă toate aceste bunuri sînt asigurate. Aceasta este cea mai importantă lecţie pe care a avut-o de învăţat Vestul. Doar în momentul în care guvernele occidentale au acceptat acest fapt, au putut începe să înveţe cum să trateze relaţiile etnoculturale într-un mod paşnic

şi democratic, şi să realizeze tipul de progres despre care am vorbit în secţiunea 3 a acestui studiu.

Nu văd nici un motiv pentru a crede că ECE se va deosebi sub acest aspect. Mulţi oameni din ţările ECE susţin astăzi că în realitate conflictele etnice sînt un substitut sau o transferare a conflictelor datorate democratizării incomplete şi a dezvoltării economice insuficiente, şi că ar trebui aşadar să ignorăm revendicările comunităţilor etnoculturale şi să ne concentrăm toate energiile asupra problemei „reale". Ei spun că putem lăsa la o parte, de pildă, cererile rusofonilor din Ucraina sau ale ungurilor din Slovacia, deoarece aceste cereri vor dispărea odată ce vor fi instituite democratizarea adevărată, dezvoltarea economică şi statul de drept. Aceste cereri nu sînt decît un produs secundar, şi nu problema „reală".

Această negare sau denigrare a seriozităţii identităţilor etnoculturale este tocmai greşeala pe care statele democratice din Vest au repetat-o de nenumărate ori, adesea cu consecinţe teribile. Este o greşeală pe care sper că nu o vor repeta ţările din ECE. Dacă nimic altceva nu se învaţă din experienţa occidentală în privinţa relaţiior etnoculturale, sper că ţările din ECE vor recunoaşte măcar importanţa abordării directe a problemelor pluralismului etnocultural. ❑

BIBLIOGRAFIE

Addis, Adeno (1992) *„Individualism Communitarianism and the Rights of Ethnic Minorities"*, **Notre Dame Law Review** 67/3, pp.615-76.

Alfred, Gerald (1995) **Heeding the Voices of our Ancestors: Kahnawake Mohawk Politics and the Rise of Native Nationalism** (Oxford University Press, Toronto).

Anderson, Benedict (1983) **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism** (New Left Books, London).

Baker, Judit (1994) (ed.) **Group Rights** (University of Toronto Press, Toronto).

Baubock, Rainer (1994) **Transnational Citizenship: Membership and Rights in Transnational Migration** (Edward Elgar, Aldershot).

Buchanan, Allen (1991) **Secession: The Legitimacy of Political Divorce** (Westview Press, Boulder).

Carens, Joseph (1989) *„Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States"*, în **W. Brubaker** (ed.) **Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America** (University Press of American, Lanham MD).

Castles, Stephen and Mark Miller (1993) **The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World** (Mac Millan).

Connor, Walker (1972) *„Nation-Building or Nation-Destroying"*, **World Politics** 24, pp. 319-55.

Connor, Walker (1973) *„The Politics of Ethnonationalism"*, **Journal of International Affairs** 27/1, pp. 1-21.

Dion, Stéphane (1991) *„Le Nationalisme dans la Convergence Culturelle"*, în R. Hudon şi R. Pelletier (eds.) **L'Engagement Intellectuel: Melanges en l'honneur de Léon Dion** (Les Presses de L'Université Laval, Sainte-Foy).

Frideres, James (1997) *„Edging into the Mainstream: Immigrant Adult and their Children"*, in S.Isajiw (ed.) **Comparative Perspectives on Interethnic Relations and Social Incorporation in Europe and North America** (Harney Publications, University of Toronto, forthcoming).

Galenkamp, Marlies (1993) **Individualism and Collectivism and Collectivism: the concept of collective rights** (Rotterdamse Filosofische Studies, Rotterdam).

Garet, Ronald (1983) *Community and Existence: The Rights of Groups*, **Southern California Law Review** 56/5, pp.1001-75.

Gellner, Ernest (1983) **Nations and Nationalism** (Blackewell, Oxford).

Gocknauer, Myron (1991) *Philosophical Musings an Persons, Groups and Rights*, **University of New Brunswick Law journal** 40/1, pp.1-20.

Gurr, Ted (1993) **Minorities at Risk: a Global View of Ethnopolitical Conflict** (Washington: Institute of Peace Press).

Gutmann, Amy şi Anthony Appiah (1996) **Color Conscious** (Princeton University Press)

Hannum, Hurst (1990) *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Adjudication of Conflicting Rights* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Harles, John (1993) **Politics in the Lifeboat: Immigrants and the American Democratic Order Westview** (Press, Boulder).

Ignatieff, Michael (1993) **Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism** (Jaffar, Straus and Groux, New York).

Jenson, Jane (1993) *Warning Nations: Making Nationalist Claims in Canadian Public Discourse*, **Canadian Review of Sociology and Anthropology** vol. 30, no 3, pp. 337-57.

Johnson, Gerald (1973) **Our English Heritage** (Greenwood Press, Westport).

Johnson, Darlene (1989) *Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation*, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 211, pp. 19-34.

Karmis, Dimitrios (1993) *Cultures autochthones et libéralisme au Canada: les vertus mediatrices de communautarismes libéral de Charles Taylor*, **Canadian Journal of Political Science** 26/1, pp. 69-96.

Kymlicka, Will (1989) **Liberalism, Community, and Culture** (Oxford University Press, Oxford).

Kymlicka, Will (1995 a) **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (Oxford University Press, Oxford).

Kymlicka, Will (1995 b) **The Rights of Minorities Cultures** (Oxford University Press, Oxford).

Kymlicka, Will (1996) *Federalismo, Nacionalismo y Multiculturalismo*, **Revista Internacional de Filosofia Politica** vol. 7, pp. 20-54. Publicat în limba engleză sub titlul *Is Federalism a Viable Alternative to Secession?* în **Secession: Between Ethnos and Demos**, ed. Percy Lehning (Routledge, London, 1998), pp. 111-150.

Kymlicka, Will (1998) **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (Oxford, University Press, Toronto).

Levy, Iacob (1997) *Classifying Cultural Rights*, în Jan Shapiro and Will Kymlicha (eds.) **Ethnicity and Group Rights** (New York University Press, New York, pp. 22-66.

Margalit, Avishai and Joseph Raz (1990) **National Self-Determination, Journal of Philosophy** 87/9, pp. 439-61.

McDonald, Michael (1991 a) *Questions about Collective Rights*, în D. Schneiderman (ed.) **Language and the State: the Law and Politics of Identity** (Les Editions Yvon Blais, Corvansville).

McDonald, Michael (1991 b) *Should Communities Have Rights? Reflections on Liberal Individualism*, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 4/2, pp. 217-37.

Miller, David (1995) **On Nationality** (Oxford University Press, Oxford).

Narveson, Jan (1991) *Collective Rights?* **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 4/2, pp. 329-45.

Pfaff, William (1993) **The Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism** (Simon and Schuster, New York).

Phillips, Anne (1995) **The Politics of Presence: Issues in Democracy and Group Representation** (Oxford University Press, Oxford).

Raz, Joseph (1994) *Multiculturalism: A Liberal Perspective*, **Dissent**, Winter 1994, pp. 467-79.

RCAP – *Royal Commission an Aboriginal Peoples* (1996, volume 2: **Restructuring the Relationship** (Ottawa).

Smith, Anthony (1993) *A Europe of Nations — or The Nation of Europe*? **Journal of Peace Research** 30/2, 129-35.

Spinner, Jeff (1994)) **The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity and Nationality in the Liberal States** (Johns Hopkins University Press, Baltimore).

Svensson, Frances (1979) *Liberal Democracy and Group Rights: The Legacy of Individualism and its Impact on American Indian Tribes*, **Political Studies** 27/3, pp. 421-39.

Iamir, Jael (1993) **Liberal Nationalism** (Princeton University Press, Princeton).

Taylor, Charles (1992) *The Politics of Recognition*, în Amy Gutmann (ed.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton University Press, Princeton), pp. 25-73.

Taylor, Charles (1997) *Nationalism and Modernity*, în J. Mallahan and R. McKIm (eds), **The Morality of Nationalism** (Oxford University Press, New York).

Tully, James (1995) **Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity** (Cambridge University Press, Cambridge).

Van Dyke, Vernon (1977) *The Individual, the State, and the Ethnic Communities in Political Theory*, **World Politics** 29/3, pp. 343-69.

Van Dyke, Vernon (1982) *Collective Rights and Moral Rights: Pproblems in Liberal-Democratic Thoughts*, **Journal of Politics** 44, pp. 21-40.

Van Dyke, Vernon (1985) **Human Rights, Ethnicity and Discrimination** (Greenwood, Westport).

Walzer, Michael (1983) **Spheres of Justice** (Basic Books, New York).

Walzer, Michael (1992 a) *Comment*, in Amy Gutmann (ed.) **Multiculturalism and the Polilitcs of Recognition** (Princeton University Press).

Walzer, Michael (1992, b) **What Means to be an American** (Marsilia, New York).

Weber Eugene (1976) **Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France** (Chatto and Windus, ondon).

Young, Iris Marion (1990) **Justice and the Politics of Difference** (Princeton University Press, Princeton).

NOTE

1. Cel mai important dintre aceştia a fost Vernon Dyke care a publicat o seamă de eseuri pe această temă în anii '70 şi începutul anilor '80 (eg. Van Dyke 1977; 1982 şi 1985). Au existat, de asemenea, cîţiva jurişti care au dezbătut rolul drepturilor minorităţii în dreptul internaţional şi despre legătura lor cu principiile de non-discriminare ale drepturilor omului.

2. Baubok 1994; Buchanan 1991; Kymlicka 1995 a; Miller 1995; Spinner 1994; Tamir 1993, Taylor 1992, Tully 1995, Young 1990; Phillips 1995. Nu cunosc cărţi curpinzătoare scrise de filosofi în limba engleză pe aceste teme datînd de dinainte de 1990. Pentru colecţii de articole filosofice recente pe aceste chestiuni, vezi Kymlicka 1995 b, Baker1994.

3. Waltzer 1992, 100-1. Vezi de asemen Waltzer 1992 b: 9

4. Pfaff 1993: 162; Ignatieff 1993

5. Taylor 1992

6. Pentru o discuţie detaliată asupra acestor patru subiecte, vezi Kymlicka 96

7. Weber 1976

8. Johnson 1973:119

9. Eg. Miller 1995; Tamir 1993; Margalit and Raz 1990 – Taylor 1997. Pentru o relatare sociologică mai largă vezi Brubaker 1997

10. Despre omniprezenţa acestui proces, vezi Gellner 1983; Anderson 1983

11. Taylor 1997, p. 34

12. Despre adoptarea limbii naţiunii de către aborigeni, vezi Jenson1993, Alfred 1995, RCAP 1996.

13. Gurr 1993; Hannum 1990; Lapidoth 1996

14. A. Smith 1993: 131, cf. Connor 1972: 350-1; 1973: 20

15. Pentru o descriere mai detaliată a teoriei şi practicii federalismului multinaţional, vezi Kymlicka 1996.

16. Nu are nici o importanţă faptul că în marile ţări de imigraţie şi în multe alte democraţii occidentale refugiaţii care primesc azil sînt incluşi în acea categorie de imigranţi care au dreptul de a deveni cetăţeni. Într-adevăr, politica guvernamentală în ce priveşte stabilirea şi naturalizarea refugiaţilor este practic identică cu politica pentru imigranţi şi istoric vorbind, refugiaţii au urmat acelaşi model de integrare ca mulţi alţi imigranţi voluntari.

17. Există, bineînţeles, excepţii. Mulţi oameni imigrează pentru a scăpa de persecuţia din ţara lor, cauzată de credinţele religioase sau de identitatea etnoculturală. Dar asemenea oameni sînt mai degrabă refugiaţi decît imigranţi.

18. Pentru o pledoarie a acestui drept, vezi Kymlicka 1998

19. Spinner 1994

20. Pentru dezbaterile referitoare la aceste comunităţi, vezi Spinner 1994. Invocarea libertăţii credinţei este controversată, deoarece ea privilegiază libertatea unei comunităţi de a-şi impune crezul asupra libertăţii membrilor de a se îndoi şi poate de a-şi revizui credinţele religioase. Ea dă comunităţii dreptul de a trăi în conformitate cu tradiţiile ei chiar pe socoteala limitării libertăţii individuale de conştiinţă. Aceasta nu este concepţia tradiţional-liberală a libertăţii religiei care priveşte libertatea individuală de conştiinţă ca fundamentală şi autonomia comunităţii ca derivînd din aceasta. Sau aşa dovedesc în Kymlicka 1995 a, capitol 8

21. Walzer 1983

22. Vezi Bauböch 1994, Carens 1989, Walzer 1983

23. Castles and Miller 1993

24. Pentru dezbateri utile privind statutul şi drepturile afro-americanilor şi legătura lor cu normele liberal-democratice vezi Spinner, Gutmann şi Appriah 1996.

25 Jonathan Glover, *Nations, Identity and Conflict*, în Robert McKim and Jeff McMahan (ed.) **The Morality of Nationaism** (Oxford University Press, 1997, p. 29.

26. Pentru mai multe informaţii despre distincţia dintre cosmopolitism ca ideologie şi ca realitate a culturilor moderne, vezi *From Enlightnmet Cosmopolitanism to Liberal Nationalism*, în **The Enlightenment: Then and Now**, ed. Steven Lukes and Martin Hollis, Policy Press, în curs de apariţie.

27. Pentru mai multe dezbateri vezi Misunderstanding Nationalism, Dissent, Winter 1995, pp. 130-7.

28. Trebuie să fac observația că opoziția dintre Lumea „Veche" și Lumea „Nouă" este adesea folosită într-un mod ipocrit și egoist de ambele părți ale Atlanticul. În Americi ideea unei „Lumi Noi" a fost folosită pentru a nega drepturile, pînă și existența, indigenilor. Guvernele din America de Nord ca și cele din America de Sud au susținut consecvent, prima dată în Liga Națiunilor iar acum în U.N., că deoarece ele sînt țări de imigrație, nu au minorități și astfel prevederile înțelegerilor internaționale asupra drepturilor minorităților nu se aplică în Americi. Această falsitate este înrădăcinată în negarea rasistă de către colonizatorii europeni a umanității indigenilor, dar a fost de asemenea folosită pentru negarea drepturilor altor comunitați de mult stabilite care au fost colonizate involuntar sau cucerite (ex. porto-ricanii)

29. După cum remarcă Gavrilova, emigrarea rușilor în țările vecine a luat sfîrșit și și-a schimbat direcția imediat ce aceste asigurări au fost puse la îndoială la sfîrșitul anilor '80.

Traducere de Liviu Bold

*

Will KYMLICKA, doctor în politologie al Universității din Oxford, autorul a patru cărți publicate de Oxford University Press: ***Liberalism, Community and Culture*** *(1989),* ***Contemporary Political Philosophy*** *(1990),* ***Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*** *(1995) și* ***Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*** *(1998), este totodată editorul volumelor* ***Justice in Political Philosophy*** *(Elgar, 1992),* ***The Rights of Minoritiy Cultures*** *(Oxford, 1995) și* ***Ethnicity and Group Rights*** *(N.YU; 1997). În prezent, el este academician la catedra de filosofie de la Queen's University din Kingston, Canada.*

Gîndire universală, realităţi orientale: o evaluare a drepturilor minorităţilor naţionale în România

GABRIEL ANDREESCU

Acest text a fost scris urmare a invitaţiei pe care mi-a făcut-o cunoscutul teoretician al unui liberalism adaptat societăţilor multietnice, profesorul Will Kymlicka. Will Kymlicka a iniţiat o cercetare asupra aplicabilităţii teoriilor occidentale, în cazul societăţilor multiculturale din Europa Centrală şi de Est. Am fost solicitat să tratez eu cazul românesc în cadrul unui volum colectiv ce urmează să apară la Oxford University Press. Textul pregătit pentru *Altera* este o varianta semnificativ mai lungă decît studiul din volumul amintit. Am propus acest studiu revistei, cu gîndul că dialogul care se înfiripă cu teoreticianul canadian nu face decît să ofere analizei realităţilor interetnice româneşti savoarea dezbaterii internaţionale.

Este oarecum surprinzător pentru un cercetător din afara spaţiului occidental să descopere un *scholar*, precum Will Kymlicka, sceptic, în ceea ce priveşte instrumentele propriei discipline. Limitele acesteia nu ar fi datorate numai limitelor interne ale teoriilor, ci şi provocărilor unei Europe de Est aflată parcă pe un al şaptelea continent. Cînd Will Kymlicka afirmă: *„Se poate ca teoria politică occidentală să aibă relativ puţine de oferit popoarelor din ţările est-europene, confruntate cu tipurile de conflicte dezbătute în această carte"*, el desparte simultan realităţile occidentale de cele orientale şi respectiv, gîndirea occidentală de concepţiile prin care popoarele Europei de Est sînt chemate să controleze diversitatea lor etno-culturală. Este oare realistă o astfel de demarcaţie?

Occidentul generic la care se referă Kymlicka este el însuşi extrem de divers prin modul în care tratează eterogenitatea sa etno-culturală. Aşa cum observă chiar Kymlicka, există o mare diferenţă între politica Canadei şi politica Austriei sau Germaniei privitoare la comunităţile de emigranţi sosite în aceste ţări în ultimele decenii. O mare diferenţă există între modul în care Franţa şi ţările scandinave —

ele însele diverse — tratează natura şi rostul conceptului de „minoritate naţională". Dar nu există oare o diferenţă asemănătoare între tratamentul minorităţilor din Ungaria, România şi Iugoslavia? Sînt oare aceleaşi temele cu care se confruntă ţările baltice şi Croaţia? Este oare mai mare distanţa care separă Cehia de Portugalia decît distanţa dintre Cehia şi vecina ei imediată, Slovacia[1]? La această ultimă întrebare aş răspunde negativ. Cu atît mai puţin am putea vorbi despre o concepţie vestică şi o concepţie estică, unitare, privind felul în care trebuie tratate consecinţele diversităţii etno-culturale.

În sensul celor de mai sus, voi trata temele propuse de Will Kymlicka dintr-o perspectivă diferită. Presupoziţiile mele sînt: (1) există un universalism al valorilor etice, aşa cum există un universalism al drepturilor omului. Valorile etice universale reprezintă referinţa majoră pentru rezolvarea inclusiv a problemelor pe care le reclamă comunităţile aflate în minoritate; (2) principalele teme ale societăţilor actuale, vestice şi (într-o măsură, ce-i drept, sporită datorită rămînerii în urmă) estice, ţin nu de specificitatea determinată de istorii diferite, ci, preponderent, de necesitatea de a face faţă modernităţii; (3) enunţul anterior este cu atît mai valabil cu cît nu este avută în vedere numai dinamica internă a societăţilor, ci şi incredibila lor amestecare într-o societate globală[2]. În sfîrşit, toate cele trei puncte notate mai sus se legitimează, la rîndul lor, pe ideea că (4) o societate este în primul rînd un sistem funcţional, obligat să identifice şi să rezolve problemele specifice vieţii. Gerd Roelecke considera această perspectivă drept *„legea de bază a societăţii moderne, adică compararea soluţiei problemelor şi afirmarea principiului performanţei"*[3].

Desigur, afirmaţiile (1) ... (4) sînt ele însele un permanent subiect de controversă. Consider însă, pe urma lui Richard Falk, că *„potenţial, orice moştenire culturală este suficient de bogată pentru ca, în anumite condiţii şi dacă este clădită cum se cuvine, să poată contribui inspirat la lupta pentru drepturile omului, democraţie şi dreptate socială"*[4], adăugînd că afirmaţia lui se aplică la fel de bine cu privire la lupta pentru drepturile minorităţilor. În ceea ce priveşte tema modernităţii, aş nota că mondializarea economiilor, penetrarea tehnologiilor, progresul ciber-spaţiului, extinderea şi adîncirea marilor structuri regionale, *fragmegrarea* (ca expresie a tendinţelor simultane spre fragmentare şi integrare[5]), toate acestea sînt fenomene mult prea evidente pentru a mai avea nevoie de argumente. Iată de ce, în continuare, nu voi mai încerca să susţin presupoziţiile anterioare, concentrînd discuţia asupra problematicii minorităţilor din România. Implicit sau explicit vor fi invocate în această analiză toate observaţiile prin care Will Kymlicka a intenţionat să sintetizeze ideea de „teorie politică estică *versus* teorie politică occidentală". Vom vedea în ce măsură putem vorbi despre solicitările specifice cărora „realităţile româneşti" supun teoria politică.

Diversitatea multiculturală a României

Care sînt însă aceste realităţi? Există oare o specificitate a eterogenităţii etno-culturale din România, ca stat aparţinînd Estului european, în raport cu tipul de varietate etno-culturală existent în ţările occidentale?

O să dau cîteva date. În recensămîntul din 1992 au fost înregistrate 16 minorităţi naţionale. Populaţia totală se ridică la 22.760.449, din care 1.620.199 maghiari; 409.723 romi[6]; 119.436 germani; 66.833 ucrainieni; 36.688 ruşi-lipoveni; 29.533 turci; 29.080 sîrbi; 24.649 tătari; 20.672 slovaci; 9.953 bulgari; 9.107 evrei; 5.800 cehi; 4.247 polonezi; 4.180 croaţi; 3.897greci; 2.0023 armeni. Alte 8.420 de persoane şi-au declarat apartenenţa la caraşoveni (2.775) şi ceangăi (2.165).[7]

În acest sens, diversitatea etnică din România atinge cea mai mare complexitate posibilă. Un număr de 12 mici minorităţi sînt integrate în ansamblul populaţiei majoritare, aflîndu-se practic în afara „tensiunilor" generate de naţionalitate, dar şi în afara unui aport semnificativ la multiculturalitatea ţării. Numărul germanilor şi evreilor s-a diminuat considerabil, dar, în ciuda numărului lor restrîns astăzi, moştenirea tradiţională a celor două comunităţi rămîne puternică. Romii ridică mari probleme de ordin social. Nivelul lor de educaţie şi standardul de viaţă se află sensibil sub media populaţiei. Fenomenul discriminării faţă de romi este real şi el este asociat cu cel mai scăzut indice de simpatie în rîndul populaţiei[8].

Maghiarimea din România constituie o tipică provocare de natură politică. Transilvania, regiunea unde se află cea mai mare parte a maghiarilor, a fost mult timp principat autonom, iar apoi a aparţinut Regatului Ungariei, în cadrul Imperiului Austro-Ungar. În 1918, Transilvania a fost încorporată României, situaţie recunoscută prin Pacea de la Trianon. Astăzi Transilvania reprezintă graniţa cu Ungaria. Deşi maghiarii se află în mod compact în centrul României (judeţele Harghita şi Covasna) şi nu pe graniţă, totuşi tema realipirii Transilvaniei la Ungaria rămîne o componentă constantă a imaginarului colectiv românesc. Ne aflăm într-o situaţie întîlnită şi pe alte coordonate geografice, a unei puternice comunităţi devenită minoritate în urma mutării graniţelor, masată într-o regiune contiguă cu statul de aceeaşi origine (ca în Italia, Slovacia, Finlanda etc.). Repet: România arată a avea o complexitate maximă a structurii sale etno-culturale, la limita de sus a complexităţii societăţilor occidentale eterogene din punct de vedere etno-cultural.

Precedente: diversitate şi normă juridică

În 1989, în momentul prăbuşirii regimului comunist, legislaţia românească privitoare la recunoaşterea şi protecţia minorităţilor naţionale depăşea în mod sensibil ceea ce numim astăzi „standarde internaţionale", definite în documente precum Documentul de la Copenhaga a Conferinţei CSCE asupra Dimensiunii Umane (1990), Recomandarea 1201, Convenţia-Cadru pentru Protecţia Minorităţilor Naţionale. Conform Constituţiei din 1965, în Republica Socialistă România, naţionalităţilor conlocuitoare li se garantau folosirea liberă a limbii materne şi învăţămîntul de toate gradele, în limba proprie. În unităţile administrativ-teritoriale locuite şi de populaţie de altă naţionalitate decît cea română, organele şi instituţiile puteau folosi, oral şi scris, şi limba naţionalităţilor respective (art. 22). Se asigura,

de asemenea, folosirea limbii materne în cadrul procedurilor judiciare (art. 102). Conform legii învăţămîntului nr. 28/1978, în unităţile administrativ-teritoriale locuite şi de populaţie de altă naţionalitate decît cea română se organizau unităţi de învăţămînt, secţii, clase sau grupe cu predarea şi în limbile naţionalităţilor respective (art. 106). La concursurile de admitere, candidaţii din rîndul naţionalităţilor conlocuitoare aveau dreptul de a susţine probele în limba naţionalităţii lor la disciplinele pe care le-au studiat în această limbă (art. 109).

Legislaţia existentă în 1989 (în principal, Constituţia din 1965 şi Legea învăţămîntului nr. 28/1978, despre care am vorbit) avea rădăcini mai vechi, în primul rînd, în Statutul naţionalităţilor (legea nr. 86) din anul 1945. La rîndul ei, legislaţia postbelică fusese precedată de sistemul de drepturi ale minorităţilor naţionale dintre cele două războaie mondiale, adoptat de România în urma marilor schimbări stabilite prin tratatele de pace de la Versailles şi Trianon. La sfîrşitul primului război mondial, România îşi extinsese teritoriul cu două noi provincii, locuite în majoritate de români: Transilvania şi Basarabia. Dar în aceste teritorii mai locuiau, în proporţii însemnate, maghiari, germani, evrei, ruşi, ucrainieni ş.a.m.d. Succesul teritorial transforma România într-o societate pluri-etnică. (Este semnificativă, în acest sens, distribuţia grupărilor etnice în Transilvania, în 1920: români 57,9%; maghiari 25,8%; germani 10,5%; evrei 3,6%). România a trebuit să îşi ia, cu această ocazie, anumite angajamente. Conferinţa de Pace de la Versailles a dus la semnarea a cinci tratate garantate de către Liga Naţiunilor între Puterile Aliate învingătoare şi Cehoslovacia, Polonia, România, statul Sîrbo-Croato-Sloven şi Grecia[9]. Principalele prevederi ale acestor „Tratate ale Minorităţilor" erau:

— acordarea cetăţeniei, incluzînd dreptul de opţiune;

— garantarea tuturor locuitorilor a unei întregi şi complete protecţii a vieţii şi a libertăţii;

— garantarea exercitării oricărui crez, a oricărei religii ori credinţe, şi a practicării lor, în măsura în care nu contravin ordinii publice şi bunelor moravuri;

— garantarea egalităţii în faţa legii, a drepturilor civice şi politice şi egalitatea de tratament în lege şi în practică;

— diferenţele de rasă, limbă ori religie nu trebuie să aducă prejudicii nici unui cetăţean în ceea ce priveşte accesul la funcţiile publice, demnităţi şi onoruri, sau exerciţiului profesiunii şi al capacităţilor;

— nu va exista nici o restricţie în ceea ce priveşte libera utilizare a oricărei limbi, în viaţa privată sau în public;

— în oraşele sau în regiunile care au o proporţie considerabilă de cetăţeni aparţinînd minorităţilor rasiale, religioase ori lingvistice, acestor minorităţi li se poate asigura accesul în mod echitabil la sumele asigurate prin fonduri publice la activităţi educaţionale, religioase şi filantropice[10].

Statul român, puternic centralizat, a acţionat însă sistematic împotriva drepturilor pe care se angajase să le respecte. Lucrul acesta s-a făcut prin diverse măsuri, cum ar fi acapararea posturilor din administraţia locală de către trimişii birocraţiei din Bucureşti, ori prin schimbarea comunităţii universitare din Cluj, principalul oraş al Transilvaniei. Este semnificativ, desigur, cum arată tabloul variaţiei proporţiilor etnice în Transilvania*:

Anul	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.
1880	57,3%	26,1%	12,5%	–	–	0,4%	1,6%	0,6%	1,5%
1910	54,0%	31,7%	10,5%	–	–	0,3%	0,9%	0,6%	2,0%
1920	57,9%	25,8%	10,5%	3,6%	–	–	–	–	2,2%
1930	58,2%	26,7%	9,8%	2,0%	0,8%	0,4%	0,8%	0,7%	0,6%
1941	56,5%	28,9%	9,1%	–	–	–	–	–	5,5%
1948	65,1%	25,7%	5,8%	0,5%	–	–	–	–	2,9%
1956	65,5%	25,9%	6,0%	0,1%	0,6%	0,5%	0,7%	0,3%	0,4%
1966	68,0%	24,2%	5,6%	0,0%	0,5%	0,5%	0,7%	0,3%	0,2%
1977	69,4%	22,5%	4,5%	0,1%	1,6%	0,6%	0,5%	0,2%	0,7%
1986	68,0%	25,1%	3,2%	0,1%	1,6%	0,6%	0,4%	0,3%	0,7%
1992	73,6%	20,8%	1,4%	0,0%	2,6%	0,7%	0,3%	0,3%	0,3%

Legendă: A. Români, B. Maghiari, C. Germani, D. Evrei, E. Romi, F. Ruteni, G. Sîrbi, H. Slovaci, G. Alţi

Tabloul cuprinde informaţii şi despre evoluţia ulterioară, pînă la ultimul recensămînt. Realităţile etnice din România s-au schimbat din nou, după al doilea război mondial, cînd România a pierdut Basarabia, o parte din Bucovina şi ţinutul Herţei, cu marile lor proporţii de populaţie rusă şi ucraineană. În plus, numărul evreilor scăzuse dramatic. În România a fost instalat un regim comunist care, în faza de început, a promovat recunoaşterea minorităţilor ca un principiu derivativ din principiul internaţionalismului proletar. Începînd cu a doua jumătate a anilor '50, comunismul de la Bucureşti s-a „românizat" din nou. În 1959 a fost desfiinţată

* K. Kocsis and E. Kocsis-Hodosi, *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*, Matthias Corvinus Publishing, 1995, pag. 62. Sursele sînt recensămintele ungureşti din 1810 şi 1910, referitoare la limba maternă, recensămintele româneşti din 1930, 1948, 1956, 1966, cu acelaşi criteriu, recensămintele româneşti din 1920, 1977 şi 1992, referitoare la etnie. Datele din 1941 combină informaţiile ungureşti şi române, iar cele din 1986 reprezintă o estimare a lui K. Kocsis. Am dat numai proporţiile — şi nu valorile absolute ale populaţiei — pentru că această caracteristică este relevantă pentru eterogenitatea regiunii.

Universitatea de limbă maghiară, Bolyai, din Cluj, înfiinţîndu-se o universitate mixtă, Babeş-Bolyai. Proporţia dintre studenţii maghiari şi români a evoluat continuu, în favoarea ultimilor. Represiunea comunistă, dar şi discriminarea în ocuparea unor funcţii în stat a dus la emigrarea germanilor şi evreilor, pînă la proporţiile arătate prin recensămîntul din 1992. Sub regimul Ceauşescu au avut loc, cu premeditare, schimbarea proporţiilor etnice din oraşele Transilvaniei. Iată deci un tablou complex, care arată că în ultimii 80 de ani, statutul minorităţilor din România a evoluat, depinzînd de politica centrului, care a fost în mare parte o politică de asigurare a regulei majorităţii. Nu trebuie uitat însă că tendinţa de asimilare, în România, s-a desfăşurat în condiţiile unui cadru legislativ relativ generos privitor la drepturile minorităţilor naţionale, nefiind posibilă nici o comparaţie cu ţările care nu au recunoscut existenţa minorităţilor, sau cu acele ţări unde limba maternă aparţinea domeniului exclusiv privat.

Exercitarea regulei majorităţii şi lupta pentru legitimitate politică

Felul în care Europa Centrală şi de Est a tratat după revoluţiile din 1989 problema minorităţilor naţionale (şi religioase) a fost exprimată de Adam Michnik în formula: *„Naţionalismul este continuarea comunismului"*. La sfîrşitul perioadei, legislaţia şi condiţiile concrete privind minorităţile naţionale din fostele state comuniste erau extrem de diverse. Cu greu poţi să compari Polonia, unde germanii nu aveau voie să-şi utilizeze limba maternă, cu România, unde exista învăţămînt superior în limba maghiară. La fel, este aproape imposibil să asociezi complexa alcătuire de grupuri etno-religioase din Republica Federativă Iugoslavia[11] şi regulile care o ordonau cu situaţia din Ungaria. În toate aceste ţări, imediat după revoluţiile din 1989, a început o amplă bătălie a fostelor elite comuniste pentru supravieţuire politică. Singura ideologie care le mai stătea la dispoziţie a fost naţionalismul. Numai că tendinţa naţionalistă, generală cum observa Adam Michnik, în confruntare cu tendinţa democratizării nu a avut acelaşi conţinut, aceeaşi amplitudine şi desigur, aceleaşi consecinţe, în toate ţările. Ea a dus la dezmembrare şi război civil în fosta Iugoslavie. A produs dezmembrarea paşnică a Cehoslovaciei. A marginalizat România în raport cu procesele de integrare europeană. A pus probleme de definire a statalităţii în ţările baltice. A influenţat doar puţin viaţa Poloniei şi periferic viaţa Ungariei. A creat contexte politice extrem de interesante în Bulgaria.

În acest sens, deşi formula lui Adam Michnik este în general relevantă, rămîne importantă doar pentru cîteva ţări. Cadrul de emancipare a minorităţilor a evoluat excepţional în Polonia şi Ungaria, în paralel — cum era şi firesc — cu procesul de democratizare. În Slovacia naţionalismul a creat regimul lui Meciar. Bulgaria şi-a păstrat oarecum standardele, dar a progresat în respectarea lor.

Naţionalismul, ca formă a luptei de legitimare politică aparţine unui concept mai general, numit de Jon Elster, „regula majorităţii"(*majority rule*). Jon

Elster tratase într-un studiu apărut în 1993 posibilul conflict care s-ar dezvolta între regula majorității și drepturile individuale în urma recentelor evoluții din Europa de Est.[12] *„Ca să exagerez puțin, s-a trecut de la despotismul Partidului la despotismul majorității, ambele inamice ale protecției drepturilor minorităților"*, nota el.[13] Cred că Jon Elster identifică corect un element specific, semnificativ, al procesului de tranziție din țările din Estul Europei (tentația de a exercita regula majorității împotriva minorităților), dar mai cred și că acesta nu se manifestă în felurile argumentate de autor. Elster se referă la încercarea majorității parlamentare de a rămîne majoritate prin manipularea mecanismelor electorale; la patima amorului-propriu; la acțiuni precum dispozițiile de confiscare îndreptate împotriva proprietarilor; la majoritatea populară acționînd sub impulsul imediat, sub furia de moment („turbulența și nebuniile democrației"); la majoritatea populară acționînd (prin reprezentanții săi) sub impulsul unei furii de durată, permanente.

În România cel puțin, abuzul regulei majorității împotriva minorităților naționale a avut ca atu, pe lîngă miza considerabilă a legitimării politice, și moștenirea național-comunismului la nivel de mentalitate a majorității. La rîndul său, național-comunismul românesc a beneficiat de tradiția culturii românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, în care discursul naționalist era predominant. Toate acestea au permis crearea extrem de rapidă a unui imaginar politic cu tentă demagogică, ușor de manipulat de către actorii care-și dispută influența și puterea.

Primele alegeri libere din România, din luna mai 1990, au avut ca miză constituirea unui Parlament care să funcționeze ca Adunare Constituantă. La capătul unor dezbateri prelungite, în decembrie 1991, a fost adoptată noua Constituție a României. Unele dintre articole au constituit subiectul marilor înfruntări parlamentare, în special cele privind natura statului român. Astfel, s-a impus (articolul 1 (1) al Constituției) definirea statului ca: *„România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil"*. *„Este mai presus de orice îndoială că, la vremea adoptării Constituției în România, a fost destul de puternică perspectiva naționalistă"*, nota un atent observator al procesului constituțional din România.[14] Cîteva minorități, printre care germanii, dar în primul rînd maghiarii, și-au exprimat îngrijorarea cu privire la acest articol care, în opinia lor, punea bazele asimilării lor de către majoritatea românească. Principalele minorități din România au fost afectate în special de Articolul 4 (1) al Constituției care prevede: *„Statul are ca fundament unitatea poporului român"*.

Art. 4 (1), împreună cu referirea la statul național unitar este expresia unei perspective foarte clar naționaliste. Niciodată nu au exprimat Parlamentul sau Curtea Constituțională vreo opinie potrivit căreia din poporul român (Art. 4) sau națiunea română (Art. 1) ar face parte toți cetățenii țării, indiferent de naționalitate. Mai mult decît atît, există argumente contrare. Într-un volum

colectiv despre Constituția României, la a cărui scriere colaboraseră șase experți, membri ai Comisiei de Elaborare[15], Articolul 1 este interpretat în felul următor: *„Statul nu este numai expresia unei comunități umane organizate, un «oarecine», totdeauna eterogen și fluctuant. Această comunitate este nepieritoare și distinctă de alte comunități tocmai prin legăturile specifice și indestructibile dintre membrii din componența sa și prin caracterul său, adică puterea sa de a constitui o națiune. De aceea, națiunea nu constituie un fenomen exclusiv etnic sau exclusiv biologic. Ea este o realitate complexă și rezultatul unui lung proces istoric având la bază originea etnică comună, limba, cultura, trăsături psihologice, viața și tradițiile, dorințele și, mai presus de toate, întreaga istorie și aspirația de a dăinui pe pământul său"*, și chiar: *„conceptul de «comunitate umană» este singurul compatibil cu conceptul de «națiune» deoarece sintagma de «comunitate umană» — total diferită de noțiunea de «societate» — exprimă tocmai istoria celor din componența unei națiuni, legăturile genetice dintre generațiile succesive și voința membrilor de a trăi împreună"*.

Această perspectivă naționalistă evidentă, care a asigurat multe discursuri demagogice în Adunarea Constituantă, nu înseamnă totuși că ideea din spatele acestei prevederi era asimilarea minorităților. Sînt mai multe prevederile constituționale care sprijină această interpretare. Iată Articolul 6 (1): *„Statul recunoaște și garantează dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase"*; Articolul 16 (1): *„Toți cetățenii se bucură de drepturile și libertățile garantate prin Constituție și celelalte legi și le revin aceleași îndatoriri stabilite prin acestea"*; Articolul 59 (2): *„Organizațiile cetățenilor aparținînd minorităților naționale care nu întrunesc numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament au dreptul la cîte un loc de deputat, în condițiile legii electorale"*.

Toate acestea înseamnă nu numai că Constituția României recunoaște minoritățile naționale, ci și că acceptă măsuri speciale pentru întărirea afirmării identității lor. Dar aceasta este doar o fațetă a opțiunilor Adunării Constituante. Cealaltă fațetă constă în faptul că ideologia naționalistă a reușit să afecteze multe din drepturile de care minoritățile s-au bucurat în România înainte de 1990 și, prin extensie, multe din drepturile ori libertățile fundamentale. Așa s-a întîmplat cu restrîngerea libertății de exprimare în Articolul 30 (7) al Constituției, potrivit căruia *„Sînt interzise de lege defăimarea țării și națiunii ..."*. Aceeași influență naționalistă a afectat dreptul la proprietate, prin adoptarea Articolului 41 (2) al Constituției, conform căruia *„Cetățenii străini și apatrizii nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor"*, prevedere cu consecințe negative asupra redresării economice a țării.

În același sens, nu trebuie ignorată prevederea prin care este restrîns dreptul de a folosi limba maternă în tribunal (drept de care minoritățile naționale au beneficiat anterior prin Constituția din 1965): *„Procedura judiciară se desfășoară*

în limba română" (Articolul 127 (1)). Conform Articolului 127, paragraful (2) *„Cetățenii aparținînd minorităților naționale, precum și persoanele care nu înțeleg sau nu vorbesc limba română au dreptul de a lua cunoștință de toate actele și lucrările dosarului, de a vorbi în instanță și de a formula concluzii, prin interpret"*, dar numai *„în procesele penale acest drept este asigurat în mod gratuit"*. În toate cazurile civile, administrative, comerciale și contravenționale, persoanele aparținînd minorităților naționale sînt silite să plătească dacă vor să își folosească limba maternă. De aceea, aceste persoane — cu toate că sînt cetățeni și contribuabili români — nu se bucură de aceleași drepturi ca etnicii români, nici măcar în zonele în care ele reprezintă un număr considerabil. În aceste condiții, folosirea limbii materne nu mai poate fi considerată un drept, ci un lux.[16]

Victoria naționalismului în România: 1992-1996

Constituția României a fost adoptată în decembrie 1991. În paralel s-a produs o întărire a forțelor naționaliste și chiar a celor extremist-naționaliste. În urma alegerilor din octombrie 1992, coaliția majoritară din România a rezultat din cooperarea unui grup de patru partide. Partidul cîștigător al alegerilor, Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) și-a asociat la guvernare Partidul Unității Naționale a Românilor (PUNR), Partidul România Mare (PRM) și fostul partid comunist, Partidul Socialist al Muncii (PSM). Cel puțin două dintre acestea erau partide hiper-naționaliste, în terminologia lui John Mearsheimer[17]. Dezvoltarea ideologiei naționaliste în România a fost observată de mulți intelectuali occidentali interesați de stabilitatea regiunii: John Mearsheimer[18], Huberte Hanquet și Javier Ruperez[19], SIPRI Report nr. 5[20], UNIDIR Report nr. 21[21]; Michael E. Brown[22]; Lothar Ruehl[23]; Hans-Joachim Hoppe[24].

Formarea partidelor hiper-extremiste a avut la bază, începînd cu 1990, lansarea în mass-media a unui tip de discurs extremist de o agresivitate fără limite. Propaganda rasistă[25], șovinistă[26], xenofobă și anti-europeană[27] a fost folosită pe scară largă. „Țapii ispășitori" ai acestor extremiști au fost cu predilecție cele două principale minorități naționale din țară, maghiarii[28] și țiganii. Dar desigur, partidele coaliției guvernamentale înfiripate în toamna anului 1992 negau în același timp valorile europene în general, și valorile instituționale ale Europei în special[29] (vezi în special cazul Partidului Socialist al Muncii (PSM[30]).

Alianța la guvernare a PDSR-ului cu partide de tip hiper-naționalist nu s-a limitat, desigur, la discursul politic. Accederea unor membri PUNR, PRM și PSM în structurile de decizie imediat după alegerile din 1992 a avut în timp o influență constantă asupra activității ministerelor și altor instituții. Astfel de schimbări ale orientării politice au erodat bazele democratice ale statului[31].

Trebuie relevat, ca un caz extrem, implicarea Serviciului Român de Informații (SRI) în acțiuni de intimidare publică a maghiarilor și țiganilor, după cum reiese

din Rapoartele cu privire la îndeplinirea de către SRI a atribuţiilor de asigurare a securităţii naţionale (octombrie 1993 - septembrie 1994; octombrie 1994 - septembrie 1995). Primul dintre acestea sublinia acţiunile de un *„naţionalism exacerbat"* şi care aveau *„tendinţe extremiste şi separatiste"*. Drept exemplu de iniţiativă de natură extremistă, Raportul lua în considerare *„campania de adunare de semnături [a maghiarilor] în sprijinul unui proiect de lege cu privire la educaţia pentru minorităţile naţionale"*. În opinia Serviciului Român de Informaţii, exercitarea unui drept constituţional, o iniţiativă legislativă care era rezultatul voinţei cetăţenilor reprezenta un pericol pentru siguranţa naţională!

Grupul etnic al romilor a fost la rîndul său atenţionat. În Raportul SRI se afirma că: *„...anumite elemente rome, prin denaturarea realităţilor din ţara noastră prin denigrările şi acuzaţiile lor, au incitat la acţiuni de natură să afecteze imaginea României în străinătate..."*. Exemplul citat în acest sens este cel al lui Csurkuly Sandor care *„a furnizat informaţii părtinitoare anumitor organisme cu privire la conflictul de la Hădăreni, prezentîndu-l denaturat, nu ca pe un delict anti-social, de drept comun, ci ca pe o confruntare interetnică"*.[32]

Discursul hiper-naţionalist din zona politicii de guvernare demonstrează că România era într-adevăr confruntată în perioada 1992-1996 cu o problemă etnocratică. Instituţii importante ale statului român, precum Consiliul Suprem al Apărării Naţionale sau Serviciul Român de Informaţii, prin tendinţele naţionaliste evidente în activitatea lor, s-au dovedit a fi sub presiunea unor factori politici de orientare naţionalist-extremistă[33]. Dar forma limită a acestei perioade a fost schimbarea Legii Învăţămîntului din 1978. La mijlocul anului 1995, Parlamentul României a adoptat o nouă normă juridică care a redus substanţial drepturile lingvistice ale minorităţilor naţionale afectîndu-i, în primul rînd, pe maghiari. În loc să meargă în sensul noilor drepturi pe care minoritatea maghiară le considera necesare pentru afirmarea identităţii ei, Parlamentul României a acţionat exact în direcţia opusă. Protestele comunităţii maghiare nu au reuşit să oprească un act evident de insultă, de incitare, la adresa ei. Tensiunea interetnică din toamna anului 1996 a ajuns la un nivel exploziv şi doar detalii de context au permis evitarea unei explozii.

Afirmarea identităţii: proiecte de legi privind drepturile minorităţilor naţionale

Pentru ucrainieni, tătari, greci, lipoveni,..., chiar pentru germani, sistemul legislativ lăsat moştenire în 1989 de regimul comunist era de departe suficient pentru a le asigura protecţia identităţii, dacă era aplicat cu bună credinţă şi dacă comunitatea avea conştiinţa unităţii sale. Mă refer la aceste comunităţi pentru că în cazul lor nu sînt necesare condiţii speciale, cum ar fi o instituţie independentă de învăţămînt superior, ori asistenţa socială. În plus, nu există o problemă de mentalitate privind acomodarea cu aceste minorităţi. Iată de ce, cele 14 mici comunităţi minoritare din România recunoscute oficial nu constituie o temă practică şi teoretică deosebită[34].

Aceasta se reflectă foarte bine în comportamentele minorităţilor, în România ultimilor ani, dirijate spre păstrarea sau cîştigarea drepturilor lor. Un indiciu este preocuparea lor pentru introducerea unor proiecte de lege cu privire la protecţia minorităţilor naţionale. Într-adevăr, astfel de proiecte sintetizează concepţia politico-juridică a minorităţilor naţionale în sensul cel mai propriu al termenului. Prima care, într-o perioadă de efervescenţă (1990-1991), încercase să promoveze o lege privind minorităţile naţionale a fost minoritatea germană. Iniţiativa s-a stins relativ repede şi, din cauză că miza ei era mică, în cazul germanilor, a cărei organizaţie reprezentativă, Forumul Democratic German s-a concentrat pe asistarea economică a comunităţii.

În luna decembrie 1993, Grupul parlamentar al minorităţilor naţionale a înaintat Parlamentului României un Proiect de lege privind drepturile minorităţilor naţionale. Acesta fusese adoptat de către 17 minorităţi naţionale, după dezbateri care începuseră încă în 1991 pe marginea documentului prezentat de Forumul Democratic. Reprezentanţii romilor, germanilor, sîrbilor, evreilor, grecilor, armenilor, turcilor, tătarilor, cehilor, ucrainienilor, lipovenilor, croaţilor, polonezilor, bulgarilor, macedonenilor, albanezilor şi italienilor au fost toate de acord cu documentul. De altfel, nici una dintre asociaţiile minorităţilor, altele decît minoritatea maghiară, nu a oferit un alt proiect. Opţiunile lor au fost în general vag şi imprecis definite, prin platforme, programe, declaraţii.

Dar nici acestui document nu i s-a dat prea multă atenţie. Şi aceasta întrucît tema a fost dominată complet de programul minorităţii maghiare. Dintre cele 16 minorităţi din România, minoritatea maghiară şi-a dezvoltat o structură organizatorică care a primit recunoaşterea, practic, a întregii comunităţi. La baza acestei structuri a stat un sistem conceptual foarte bine elaborat, centrat pe drepturile minorităţii maghiare, dar propunînd în aceeaşi măsură obiective cu caracter general, privind evoluţia statului român[35]. În luna noiembrie 1993, Uniunea Democrată Maghiară din România a trimis Biroului permanent al Camerei Deputaţilor un proiect de **Lege privind drepturile minorităţilor naţionale şi comunităţilor autonome**. În luna mai 1995, Congresul al IV-lea al UDMR a adoptat un Program care sintetizează viziunea UDMR asupra întregii vieţi sociale, cu accentul firesc dat drepturilor minorităţii maghiare. Programul UDMR a preluat cea mai mare parte a sistematizărilor din Proiectul său de lege. În cîteva cazuri, el a nuanţat şi a dezvoltat anumite noţiuni — cum ar fi **autodeterminarea** ori **autonomiile**.[36]

Eforturile comunităţii maghiare de a obţine adoptarea de către reprezentanţii majorităţii a reglementărilor dorite au fost însă iluzorii. Aşa cum s-a notat mai sus, nu numai că Parlamentul a refuzat să ia în considerare introducerea autodeterminării interne şi a autonomiilor, dar a fost adoptată noua Lege a învăţămîntului nr. 84/1995, îndreptată evident împotriva minorităţii maghiare. Eliminarea prin această lege a posibilităţii de a susţine examenele în limba

maternă şi limitarea domeniilor învăţământului universitar maghiar lovea grav comunitatea maghiară într-una dintre valorile ei identitare cele mai importante.

Reconcilierea româno-maghiară: măsuri speciale *versus* autonomii

Procesul de deterioare a climatului interetnic a fost stopat în urma alegerilor din noiembrie 1996. Acesta a fost de asemenea contextul internaţional mai larg care a influenţat schimbarea. Ar trebui adăugat la aceasta contextul mai restrîns şi mai solicitant al procesului extinderii structurilor europene şi euro-atlantice, temelia tuturor evoluţiilor actuale din Europa Centrală şi de Est. De n-ar fi fost contextul excepţional, specific acestui sfîrşit de secol, cu greu s-ar fi putut explica specificitatea „modelului românesc" al reconcilierii româno-maghiare, conturat la finele lui 1996.

Punctul de plecare a fost invitarea maghiarilor, de către cele două formaţiuni politice cîştigătoare a alegerilor, Convenţia Democratică din România şi Alianţa Social-Democrată, de a participa la guvernare. S-a continuat apoi cu acceptarea de către autorităţile române a standardelor foarte înalte în domeniul măsurilor speciale de protecţie a minorităţilor naţionale. În paralel, grupurile naţionaliste româneşti — fie ele culturale, precum Vatra Românească, ori politice, precum PUNR — au fost împinse la periferia vieţii publice. În mai şi iunie 1997, Guvernul României a adoptat noi norme legale în cea mai sensibilă arie, cea a folosirii limbii materne în administraţie şi educaţie[37]. Simultan, România a semnat documente internaţionale, precum Carta limbilor minoritare şi regionale şi Carta autonomiilor locale. Alte documente, precum Documentul de la Copenhaga al Conferinţei CSCE asupra Dimensiunii Umane (1990), Declaraţia cu privire la Drepturile persoanelor aparţinînd minorităţilor naţionale, etnice, religioase şi lingvistice (1992), Recomandarea 1201, Convenţia Cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale, au devenit norme juridice obligatorii în urma semnării tratatelor cu Ungaria (1996) şi Ucraina (1997)[38].

La rîndul său, minoritatea maghiară a renunţat implicit la soluţia sa pentru protecţia proprie, adică la sistemul de autodeterminare internă şi autonomii care nu îşi găsesc locul în cadrul constiuţional al României[39]. Evident, acest sistem reflectă un anumit scepticism al reprezentanţilor minorităţii maghiare faţă de „cooperarea" în domeniul minorităţilor cu instituţiile statului român. Pe de altă parte, sistemul autodeterminării interne şi autonomiei a soluţionat cu succes problemele minorităţilor în ţări precum Finlanda, Spania sau Italia. Statutul maghiarilor din România este în mod cert similar cu cel al minorităţilor suedeză, bască ori cea de limbă germană din cadrul ţărilor menţionate mai sus.

Dacă clasa politică românească care a ajuns la putere după alegerile din 1996 a acceptat înaltele standarde de protecţie a minorităţilor naţionale cerute de maghiari — chiar fără să înţeleagă exact pentru ce sînt necesare acestea — s-a datorat în principal noului context internaţional. Alianţa Nord-Atlantică şi Uniunea

Europeană i-au impus României soluționarea problemei minorităților drept criteriu obligatoriu pentru o posibilă integrare. Dorința arzătoare a clasei politice de a vedea România „intrînd în Europa" a cîștigat în fața lipsei sale de (bună)voință ce se datora faptului că nu era familiarizată cu principiile politice ale statului modern[40].

În cele din urmă, este demn de remarcat de asemenea că diferența dintre forțele conservatoare naționaliste și forțele politice reformatoare care au cîștigat alegerile din 1996 era relativ mică. Voturilor parlamentarilor maghiari s-au dovedit foarte importante în acest context. Refuzul de a colabora cu minoritatea turcă în 1995 a condus la criza politică din Bulgaria și la colapsul care i-a urmat[41]. Scenariul bulgar a fost evitat în Romania, cel puțin pînă în toamna lui 1998.

În același timp, aripa pragmatică a mișcării politice maghiare a înțeles caracterul „intangibil" — cel puțin deocamdată — al Constituției României actuale. O schimbare constituțională implică asigurarea a cel puțin 2/3 din voturile Parlamentului României și supunerea la o procedură foarte complicată[42]. Acest lucru era imposibil de realizat și, dată fiind fragilitatea democrației românești, probabil chiar greșit. Nu i-a fost ușor minorității maghiare să înțeleagă necesitatea de a renunța la proiectele sale tradiționale. Liderii politici care au acceptat acest „compromis istoric" au înțeles aceste orientări noi.

Trebuie făcută o mențiune cu privire la rolul Transilvaniei în schimbarea politică din 1996. Într-adevăr, dacă „modelul reconcilierii românești" s-a bazat pe schimbările politice din 1996, este interesant de observat în ce mod a fost realizată această schimbare în timpul alegerilor. *„Din studiul lui Szekely István asupra rezultatelor alegerilor locale din 1990 și 1992 în județele din România reiese că în timp ce în 1990 opoziția a cîștigat în alegerile parlamentare peste 40% din voturi doar în patru județe cu cea mai numeroasă populație maghiară, în 1992, județelor Harghita, Covasna, Mureș și Satu Mare li s-au alăturat Bihorul, Aradul și Timișul (cu peste 50% din voturi).*

Punctul de ruptură s-a repetat și în alegerile din 1996 în județele situate în centrul Transilvaniei, locuite în principal de români. Acest fapt demonstrează clar că ne găsim în fața unui dat structural a cărui semnificație depășește cu mult factorul maghiar (...) Întîmplarea face de asemenea ca în 1996 Transilvania să fi fost de fapt cea care a decis rezultatele alegerilor la nivelul întregii țări"[43].

În aceste condiții, se poate afirma că schimbarea politică din 1996 se datorează Transilvaniei. Ce a determinat Transilvania să voteze altfel decît restul țării?

Mulți intelectuali români răspund la această întrebare în termeni de tradiție regională. Unii dintre ei consideră că transilvănenii sînt mai serioși decît regățenii și moldovenii datorită influenței benefice a Imperiului. Destul de des, identitatea transilvană este prezentată în opoziție cu mentalitatea din celelalte regiuni românești. *„Valorile central-europene ale Iluminismului, Reformei, toleranței și competiției, caracteristice mai ales românilor din Transilvania, sînt dublate în*

România cu forme de cultură socială şi politică aflate sub influența contemplației şi pasivității, şi prin aceasta ținînd de alte coduri, mai puțin active social, caracteristice sistemului de valori al Ortodoxiei orientale"[44]. Un analist maghiar, Gusztáv Molnár, afirmă: *„... cînd vorbesc despre identitatea culturală specifică a transilvănenilor (fie ei români, maghiari, şi desigur puținii germani care au rămas să trăiască aici), mă gîndesc în primul şi primul rînd la atitudinea lor față de muncă şi la cultura lor politică, strîns legată de cea dintîi"*[45]. Există şi opinii contrare, care consideră votul din Transilvania ca fiind expresia unor conjuncturi.

De ce romii au un loc marginal în această analiză?

În România recensămîntul a arătat existența a circa 409.000 de romi. Probabil, ei sînt între 1 milion şi 2 milioane, aşa cum afirmă unele organizații ale comunității şi aşa cum rezultă din evaluări sociologice banale.[46] Iată deci o populație foarte numeroasă, cu mare „vizibilitate" socială, aflată în centrul vieții de fiecare zi şi, desigur, al mass-media din România. Ei reprezintă cea mai puternică concentrare de romi din ansamblul țărilor Europei de Est. De ce totuşi romii ocupă un loc marginal în această analiză?

Romii reprezintă, desigur, o comunitate importantă în România din punctul de vedere al diversității etnice. Ei au avut dintotdeauna un statut social marginal.[47] După revoluție, romii au resimțit poate mai tare decît alte grupuri impactul liberalizării mecanismelor economice. În perioada comunistă exista o minimă atenție pentru asigurarea unor locuri de muncă pentru țigani. Majoritatea — circa 50% — lucrau în agricultură; circa 70% trăiau, în 1977, în mediul rural. *„În 1992, mai mult de 50% dintre persoanele eşantionului de anchetă şi de vîrstă activă erau fără slujbă, dintre care doar 3% beneficiau de îndemnizație de şomaj, 40% erau recenzați ca muncitori independenți ori salariați, 5% dispuneau de o pensie"*[48]. Pe de altă parte, romii sînt ofensivi şi dinamici. Proporția romilor din totalul cetățenilor români care emigrează este foarte mare (în Germania, în 1992, ei reprezentau între 50% şi 60%[49]).

Unul dintre fenomenele cele mai semnificative după schimbările din 1989 a fost apariția unor lideri romi. Aceştia au încercat să promoveze, prin organizații civice sau politice, interesele comunității, pe grupuri ori în totalitate. De cele mai multe ori aceasta a însemnat fie opunerea la fenomenul de discriminare de care suferă romii, fie căutarea unor fonduri pentru proiecte avînd ca țintă comunitatea, fie elaborarea unor strategii care să asigure depăşirea condiției romilor, de populație marginală, prin implicarea autorităților statului.

Totuşi, tema şi lupta romilor pentru drepturile lor ca minoritate națională au fost puse în umbră de militantismul elaborat al maghiarilor. Avînd un statut educațional şi cultural evoluat, maghiarii au fost interesați de dezvoltarea sistemului de protecție a identității naționale mult peste nevoile celorlalte

minorități. (Aici intervin de altfel și aspectele teoretice cele mai fine și interesante.) Desigur însă, odată adoptat, de acest sistem poate beneficia oricare altă minoritate.

În plus, spre deosebire de cazul romilor, situația maghiarilor din România reprezintă o problemă de stabilitate regională.[50] Statul ungar și-a asumat prin constituție protecția maghiarilor de peste hotare. Toate guvernele din Ungaria de după 1990 au avut pe agenda lor, ca un subiect important, susținerea conaționalilor din România și Slovacia. Anvergura internațională a statutului minorităților maghiare explică de ce Înaltul Comisar al OSCE pentru Minoritățile Naționale, Max van der Stoel, a avut dese turnee la Budapesta și București, legate de problemele maghiarilor. Nu a avut însă investigații în privința romilor, deși incidentele care au avut ca victime comunități de romi au fost serioase și numeroase.[51] Iată de ce, din punct de vedere practic și teoretic, marile teme ale minorităților din România se joacă în jurul temei maghiare.

Avem nevoie de o anume teorie politică care să dea soluții pentru tratarea diversității în România?

Am făcut acest lung excurs prin evoluția luptei pentru drepturile minorităților din România — care este în același timp o istorie a luptei împotriva lor — pentru a arăta că modul de rezolvare a problematicii minorităților naționale depinde foarte mult de contextele politice interne și internaționale. Tradiția, raționamentul politologic și standardele reprezintă o referință permanentă a proiectelor care se propun societății multiculturale românești. Rămîne însă o iluzie, credința că pașii principali ai evoluției spre pacea interetnică pot rezulta din pură speculație politologică.

Ar fi însă cazul să pătrundem mai în adînc și în detalii, în mecanismul de promovare *concretă* a drepturilor minorităților. Exemplul următor este, cred, unul dintre cele mai interesante: disputa din toamna lui 1998 pentru universitatea de stat de limbă maghiară.

Echilibrul politic fragil stabilit în urma intrării UDMR la guvernare în toamna anului 1996 a început să se deterioreze în a doua parte a anului 1997. Forțele politice naționaliste, interesate în autarhie ori mezalianțe cu Federația Rusă și-au întețit campania vizînd spargerea coaliției majoritare. Rezultatul a fost blocarea la Parlament a reglementărilor privind administrația și învățămîntul în limba minorităților naționale adoptate de Guvern în prima parte a anului 1997. La sfîrșitul anului 1998, presiunea politică a luat ca obiectiv crearea unei universități de stat de limbă maghiară, solicitată în mod imperativ de UDMR.[52] La 2 septembrie, Comisia de Învățămînt a Camerei Deputaților a discutat proiectul de lege pentru modificarea Legii învățămîntului, susținînd că grupurile și secțiile în limbile minorităților sînt maximumul care poate fi fondat în cadrul învățămîntului universitar de stat. Anterior, liderii politici ai principalelor partide

din România şi Ministrul Educaţiei Naţionale refuzaseră, la rîndul lor, posibilitatea fondării unei universităţi de stat de limbă maghiară.

Maniera în care liderii politici, inclusiv cei aflaţi la guvernarea ţării, Ministrul Educaţiei Naţionale şi o parte semnificativă a presei au răspuns cererilor minorităţii maghiare a reprezentat o întoarcere la politica naţionalistă de dinaintea lui 1996. O astfel de politică putea periclita procesul de reconciliere dintre minoritatea maghiară şi majoritate, iniţiat cu doi ani în urmă. Ea putea arunca din nou România pe scena tensiunilor interetnice care ar fi putut oricînd degenera în probleme grave.

Un curent periculos îl reprezenta faptul că anumite figuri politice şi oficialităţi ale statului prezentau o imagine falsă a instituţiilor de învăţămînt în limba maternă a minorităţilor, care era în măsură să producă confuzie şi să manipuleze opinia publică. Unul din cele mai semnificative documente de acest fel a fost publicat în august 1998 de către Secretariatul de Stat pentru Învăţămîntul Universitar, intitulat *„Segregarea etnică a învăţămîntului universitar din România este inoportună"*. Documentul afirmă că *„Secretariatul de Stat pentru Învăţămîntul Universitar s-a confruntat constant cu cereri imperioase de segregare etnică sub diferite forme instituţionale care, dacă ar fi împărţite în categorii, ar varia de la înfiinţarea, pe criterii etnice, de secţii şi facultăţi cu administraţie proprie pînă la înfiinţarea universităţii de stat în care instruirea să aibă loc în limba maghiară"*. (Termenii aleşi de Ministerul Educaţiei Naţionale se însumează altora de acelaşi tip, precum „federalizarea educaţiei", „enclavizarea educaţiei", „dezvoltarea educaţiei pe criterii etnice".) Documentul susţinea: *„sincer, ar trebui recunoscut faptul că proporţia şi calitatea învăţămîntului universitar în limba maternă, în organizarea sa actuală din România, depăşeşte orice comparaţie cu situaţia din Europa sau cu oricare altă parte a lumii"*.

Felul în care militanţii pentru drepturile minorităţilor din România şi reprezentanţii minorităţii maghiare au reacţionat la această situaţie este desigur relevant pentru tema dezbătută de către lucrarea lui Will Kymlicka. Într-adevăr, argumentarea/legitimitatea practică, relevanţa argumentărilor pentru societatea românească spun esenţialul despre felul în care se pot gîndi, şi promova, în Est, raporturile inter-etnice.

Dar cum se pot argumenta necesitatea şi dreptul la o universitate de stat de limba maghiară, de vreme ce există instituţii de învăţămînt superior multilingve (Cluj, Tîrgu Mureş) care asigură utilizarea limbii materne în cîteva domenii ale învăţămîntului terţiar? Iată, concret, cele patru aspecte invocate de susţinătorii reconcilierii româno-maghiare prin întemeiera universităţii cerute de UDMR, în dezbaterea publică din toamna anului 1998:

(a) Primul aspect: respectarea documentelor internaţionale în spiritul lor

România trebuie să acţioneze în spiritul Convenţiei internaţionale cu privire la drepturile civile şi politice, adoptată de ONU în 1996 şi ratificată de România în 1974[53]. Art. 27 al Convenţiei prevede: *„În acele state în care există minorităţi*

etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparţinînd acestor minorităţi nu trebuie să li se refuze dreptul, în comun cu alţi membri ai grupului lor, să se bucure de propria cultură, de a-şi profesa şi practica propria lor religie, sau de a-şi folosi propria lor limbă". În concordanţă cu interpretarea Comitetului de la Geneva pentru Drepturile Omului care examinează încălcările Convenţiei, art. 27 consfinţeşte dreptul persoanelor aparţinînd minorităţilor naţionale şi obligaţia statului care este parte a Convenţiei de a face paşi reali şi realişti în direcţia împlinirii aspiraţiilor lor.

Trebuie menţionat că maghiarii din România sînt cea mai numeroasă minoritate în Europa (lăsînd deoparte fostele ţări CIS). Revendicarea de a-şi înfiinţa propriile instituţii de învăţămînt superior a fost exprimată în urma unei largi consultări şi prin programele UDMR, un partid politic ce a fost votat de majoritatea covîrşitoare a populaţiei maghiare. De asemenea trebuie observat că învăţămîntul universitar în limba maghiară are o tradiţie istorică în Transilvania. Prin urmare, trebuie luat în considerare faptul că poziţiile luate împotriva fondării, în principiu, a unei universităţi de stat cu predare în limba maghiară reprezintă o încălcare chiar a spiritului Convenţiei internţaionale privitoare la drepturile civile şi politice.

(b) Al doilea aspect: încercările de învinovăţire a minorităţii maghiare şi a reprezentanţilor săi

Calificînd revendicările minorităţii maghiare de înfiinţare a unei universităţi de stat în limba maghiară ca „segregare etnică a educaţiei", „enclavizarea educaţiei", „dezvoltarea educaţiei pe criterii etnice" etc. reprezintă o încercare de a acuza minoritatea maghiară pentru „vina" de a cere anumite condiţii socotite necesare pentru protejarea şi dezvoltarea identităţii sale naţionale. *A învinovăţi o comunitate minoritară pentru că îşi exprimă idealurile reprezintă un act de ostilitate şi o incitare la o reacţie şovinistă faţă de minoritatea respectivă*. Dreptul unei minorităţi de a-şi face publice idealurile reprezintă o componentă a dreptului său la identitate. Nu acesta este dreptul care poate fi contestat, ci, dacă se pune totuşi problema, motivaţia şi realismul opţiunii comunităţii.

Trebuie accentuat faptul că termenii de „federalizare" şi „enclavizare" nu se aplică în nici un caz activităţilor din domeniul educaţiei. Ei definesc relaţia dintre stat şi teritoriu. Termenul de „segregare" se referă la educaţie doar în cazurile de încălcare a anumitor drepturi, iar nu de afirmare a lor. Existenţa şcolilor şi universităţilor în limba maternă, independente, nu poate fi privită ca federalizare, enclavizare ori segregare a educaţiei. Am putea vorbi de „educaţie pe criterii etnice" numai atunci cînd disciplinele predate în şcoală se concentrează abuziv pe partea etnic-culturală a minorităţii şi a majorităţii.[54]

(c) Subiectul standardelor internaţionale referitoare la învăţămîntul universitar în limbile minorităţilor

Unul din subiectele invocate pentru a refuza înfiinţarea unei universităţi maghiare este absenţa standardelor internaţionale în domeniu. Într-adevăr, nici unul din

documentele internaţionale la care a aderat România, adoptate de importante structuri interguvernmentale, nu include drept standard înfiinţarea de universităţi de stat în limba maternă. De fapt, noţiunea de „standard internaţional" aplicabilă învăţământului universitar este lipsită de conţinut. Standardele internaţionale reprezintă *măsurile minime* pe care statele trebuie să le respecte pentru a asigura protecţia minorităţilor naţionale (în acest caz). De vreme ce problema învăţământului universitar este pusă exclusiv în cazul minorităţilor bine reprezentate, cu o cultură bine dezvoltată, *în cazuri excepţionale*, nu este aplicabil nici un standard internaţional — de vreme ce ele se aplică „în general". Acesta este motivul pentru care în domeniul învăţământului universitar poate fi invocat mai degrabă spiritul decît litera dreptului internaţional. Un rol semnificativ îl joacă modelele prin care anumite state au soluţionat probleme similare în condiţii analoge. Modelele naţionale nu fac parte din dreptul internaţional, dar joacă într-un fel rolul dreptului cutumiar.

(d) Spiritul documentelor internaţionale

Spiritul documentelor internaţionale în domeniu provine direct din Convenţia internaţională a drepturilor civile şi politice. Există, pe de altă parte, recomandări referitoare la domenii „specializate", ratificate de organizaţii interguvernmentale nu printr-o procedură de validare propriu-zisă, ci mai degrabă prin poziţii exprimate **sub egida lor** de grupuri de experţi. Astfel sînt de exemplu *„Recomandările de la Haga cu privire la dreptul la educaţie al minorităţilor naţionale"* (elaborate sub egida Fundaţiilor pentru relaţii interetnice împreună cu Înaltul Comisar pentru Minorităţi Naţionale al OSCE, 1996). Art. 17 al documentului stipulează: *„Persoanele aparţinînd minorităţilor naţionale au dreptul la acces la învăţămînt universitar în propria limbă dacă a fost demonstrată o dorinţă adevărată şi dacă există justificarea numerică. ... Persoanele aparţinînd minorităţilor naţionale pot de asemenea urma diferite căi şi mijloace pentru a-şi înfiinţa propriile instituţii de învăţămînt superior"*. Art. 18 este în mod special semnificativ: *„În situaţiile în care o minoritate naţională a menţinut şi deţinut, în istoria sa recentă, controlul asupra proriilor instituţii de învăţămînt superior, acest fapt trebuie recunoscut în hotărîrea modelelor care trebuie urmate."* De fapt, dreptul la instituţii cu valoare identitară reprezintă o cerinţă a tuturor convenţiilor internaţionale privitoare la protecţia minorităţilor pe care România are obligaţia legală să le respecte.

Am aminti de asemenea că Recomandarea 1353 a Consiliului Europei cu privire la accesul minorităţilor la învăţământul universitar, adoptată de Adunarea Parlamentară la 27 ianuarie 1998, afirmă în art. 6 (iv): *„guvernele trebuie să recunoască libertatea fundamentală de implicare în activităţi de învăţămînt universitar şi de înfiinţare de instituţii în acest scop; astfel de instituţii, odată ce au fost acreditate — pe baze nediscriminatorii şi juste — şi odată ce a fost demonstrată o dorinţă reală, ar trebui sprijinite oficial; limba nu ar trebui să constituie un criteriu în recunoaşterea instituţiilor şi calificărilor"*.

Luînd în considerare numărul şi dezvoltarea culturală a minorităţii maghiare din România, se poate afirma că dacă documentele citate mai sus nu i se aplică, ele nu ar trebui să i se aplice nici unei alte comunităţi din Europa.

(e) Exemple de învăţămînt universitar în limbile minorităţilor

Cum tratează alte state minorităţile? Care sînt modelele? Legea universităţilor din Finlanda, lege fundamentală în domeniu, în forma adoptată la 27 iunie 1997, Secţiunea 9, par. 2 afirmă: *„Limbile de predare şi examinare la Universitatea din Helsinki, la Universitatea Tehnică din Helsinki, la Academia de Arte, la Academia Sibelius, la Universitatea de Arte şi Design şi la Academia de Teatru sînt finlandeza şi suedeza. Limba de predare şi examinare la Abo Acadeemy University, la Şcoala Suedeză de Afaceri şi Economie şi de Asistenţă Socială Suedeză şi la Şcoala de Administraţie Locală este suedeza."* (De aceea, există cîteva universităţi bilingve şi cîteva cu predare în limba suedeză pentru cei aproximativ 285,000 de suedezi din Finlanda care reprezintă 5.8% din populaţia Finlandei). Învăţămînt universitar există de asemenea în Tirolul de Sud (Italia) pentru cei 303,000 germanofoni (0.5%). În Elveţia sînt 1,3 milioane de francofoni (18%) şi 500,000 de vorbitori de italiană (7%). Acestea sînt limbi oficiale în care se desfăşoară învăţămîntul universitar. În Ontario, Canada, unde predomină anglofonii (80% din cele 6,1 milioane de francofoni care trăiesc în Québec) există învăţămînt universitar de limbă franceză (Universitatea din Ottawa).

Ultimele exemple se referă la state cu un sistem constituţional diferit (state federale). Însă din perspectiva drepturilor minorităţilor naţionale, caracterul statului (unitar sau federal) nu prezintă nici o relevanţă pentru obligaţia statului de a proteja minorităţile.

Este o realitate că universităţile multilingve sînt încurajate în multe state. Limbile minorităţilor se bucură însă de o atenţie specială în astfel de universităţi. Astfel, la universitatea bilingvă din Ottawa (Ontario/Canada — regiune anglofonă), membrii Senatului pot vorbi în limba în care doresc. Personalul trebuie (cel puţin) să înţeleagă ambele limbi, iar profesorii trebuie să fie bilingvi. La Universitatea din Freiburg (Elveţia), un rector germanofon este succedat de un rector francofon şi vice-versa.

*

Sfîrşitul argumentelor! După cum se vede, într-o ţară europeană precum România, apărarea identităţii naţionale presupune invocarea documentelor internaţionale, a tradiţiei, a spiritului şi a literei legii, a valorilor politice liberale şi a realităţilor concrete, a contextului internaţional şi a interesului naţional. *Toate acestea reprezintă ingrediente în lupta pentru pacea interetnică.* Rămîne întrebarea, cît valorează astfel de exemple în raport cu o analiză academică asupra principiilor de justiţie într-o societate multiculturală? Aş aminti în acest sens poziţia lui Richard Rorty, pentru care drepturile omului — şi aici trebuie să includem şi drepturile minorităţilor — presupun pasiune şi curaj, nu raţiune şi teorie. Pentru el, căutarea

unor temeiuri filosofice pentru drepturile omului este condamnată, din punct de vedere filosofic, la eşec şi este, din punct de vedere practic, lipsită de rost.[55] Poate această poziţie este prea radicală şi prea nedreaptă cu meritele teoreticienilor. Dar aş susţine că principala resursă pentru cunoaştere în domeniul eticii politice rămîne bătălia pentru drepturi, care nu înseamnă, desigur, atitudine pură. Bătălia pentru mai multă justiţie are nevoie şi de concepte pentru că are nevoie de nuanţare şi eficacitate.

Specificitate şi particularitate în România

Şi totuşi, presupoziţiei lui Will Kymlicka, a unei specificităţi a Europei de Sud-Est nu i s-a răspuns mai sus în totalitate. Poate fi ea absolut artificială? Aş răspunde observaţiilor lui Will Kymlicka prin distincţia dintre „specificitate" şi „particularitate". Ce este specific şi ce este particular în sensul propus aici? Aş numi „specifică" acea realitate care presupune o conceptualizare proprie. „Totalitarismul" este specific în raport cu „democraţia" întrucît el are nevoie de o teorie specifică pentru a-i descrie logica şi evoluţia. Desigur, democraţia americană este doar „particulară" în raport cu democraţiile europene. La fel, totalitarismul chinez rămîne un caz particular în raport cu cel nord-corean etc.

Particularitatea înseamnă diferenţa care nu are nevoie de lărgirea cadrului conceptual. Ci doar de aplicarea conceptelor la situaţii concrete.

În sensul celor de mai sus, eterogeneitatea multiculturală a ţărilor din Europa Centrală şi de Est constituie variante particulare ale eterogenităţii pe care o găsim în societăţile occidentale. Desigur, este necesar şi important să descriem această particularitate, de la o societate la alta. Să o aprofundăm şi să îi testăm consecinţele în cadrul liberalismului modern.

În cazul României am descris deja un element particular care şi-a pus pecetea asupra raporturilor interetnice în ultimii ani: lupta pentru legitimare politică după căderea comunismului. Ea explică dezvoltarea conflictelor etnice mult peste ceea ce poate fi explicat prin mentalitatea majorităţii şi a minorităţilor. Nu este deloc ciudat, astfel, că tema etnică s-a diluat acolo unde elitele politice au fost aproape complet schimbate, iar reforma instituţională şi economică a avut succes: Polonia, Ungaria şi Cehia. În România, lupta pentru legitimare a dus în aceşti ani la o constantă dominare a vieţii politice de către propaganda naţionalistă.

Un alt aspect al tranziţiei este existenţa unei lipse de aşteptare, de probleme, care nu se poate parcurge deodată sau sărind etapele. Cea mai semnificativă, din acest punct de vedere, este problema noilor imigranţi. Împotrivirea la multe dintre iniţiativele maghiarilor, importantă minoritate istorică, a făcut aproape imposibilă introducerea pe agendă a problemelor şi drepturilor celor veniţi în ultimii ani.

Un al treilea aspect: relaţia dintre drepturi şi costuri. Dar acesta este un aspect interesant în sine, şi complicat, de aceea merită mai multă atenţie.

a) Costuri

Perspectiva mea este aceea că diferitele tipuri de drepturi: drepturi pur individuale, drepturi individuale exercitate în comun cu alţii, drepturile colective exercitate individual, drepturile pur colective se pot sprijini şi consolida reciproc. De aceea, orientarea raţională în domeniul drepturilor minorităţilor poate şi trebuie să constea în dezvoltarea continuă a sistemului de drepturi, indiferent de ţară, dar luînd în seamă specificitatea istorică, numerică şi culturală a minorităţilor. În sine, provocarea pentru teoreticienii şi activiştii în domeniul drepturilor este de a compatibiliza (teoretic şi practic) individul şi grupurile pentru a se evita contradicţia lor. Dar, desigur, acest proiect suferă de diferite constrîngeri. Una din ele provine din faptul că *„drepturile implică costuri"*.[56] Evaluarea în termenii costurilor ar conduce la o distincţie reală între soarta drepturilor minorităţilor în Europa Occidentală şi soluţiile la drepturile minorităţilor din alte părţi, în particular, din România.

Cum rămîne atunci cu costurile implicate de drepturile minorităţilor? În sfera teoriei opţiunii în domeniul drepturilor[57], „costurile" se referă în general la constrîngeri generale. Constrîngerea de bază în domeniul drepturilor este compatibilitatea dintre diferitele tipuri de drepturi. Pînă una alta, drepturile au uneori „costuri" în sensul concret. Părerea mea este că există trei nivele elementare ale costurilor: costurile drepturilor civile şi politice, costurile măsurilor speciale (pentru a proteja, printre altele, drepturile minorităţilor) şi costurile drepturilor sociale şi economice. Primul nivel este în general la îndemînă şi este de aceea o chestiune de voinţă (politică). Costurile drepturilor sociale şi economice sînt semnificative. Din cauza acestui „detaliu", drepturile sociale şi economice sînt considerate de mulţi un *desiderat*. Între aceste nivele extreme există un anumit tip de „măsuri speciale", care reprezintă instrumentul de bază al drepturilor minorităţilor naţionale.

Această distincţie are în mod evident mai multe consecinţe. Am să încep remarcînd că mărimea costurilor diferă pentru măsuri speciale diferite. A avea reprezentanţi în Parlamentul naţional, a beneficia de libertăţi privitoare la autodeterminarea internă a minorităţilor etc. sînt lucruri ce ţin cu toate de un nivel de costuri specifice drepturilor civile şi politice. Socotesc că costurile specifice ale drepturilor minorităţilor sînt plătite ca urmare a strategiilor de *numerus clausus*, şi în general pentru sistemul de acţiuni de afirmare a identităţii. (Este o chestiune de cercetare specifică de determinare a costurilor.) Povara măsurilor speciale explică parţial complexitatea dezbaterii cu privire la drepturile minorităţilor.

Cum se poate face o evaluare a costurilor diferitelor „tipuri" de drepturi? O decizie privitoare la drepturile civile şi politice depinde de deciziile Parlamentului (ori ale altei autorităţi cu aceeaşi competenţă). În principiu, implementarea acestei decizii nu impune costuri semnificative. Evident, instituţiile implicate de o societate democratică — judecători, avocaţi etc. — au nevoie de bani. Dar nu există nici un motiv să se considere costurile instituţiilor specifice unei democraţii ca fiind mai

mari decît costurile instituţiilor de opresiune. De aceea, nivelul elementar pentru menţinerea ordinii este în acelaşi timp nivelul drepturilor civile şi politice. Cu alte cuvinte: drepturile civile şi politice nu necesită costuri suplimentare.

Pentru a identifica costurile drepturilor sociale şi economice, este disponibilă ierarhia produsului intern brut al ţărilor prospere şi al celor sărace. Dacă nivelul mediu ar fi acela elementar al drepturilor sociale şi economice, atunci PIB-ul ţărilor în care populaţia suferă de foame şi e lipsită de locuinţe trebuie multiplicat cu 10.

Cum rămîne atunci cu costurile drepturilor minorităţilor? Un indicator al costurilor drepturilor minorităţilor ar fi preţul plătit pentru măsurile speciale din diferite domenii. Să luăm în considerare cazul educaţiei. Care este diferenţa de preţ dintre o universitate monolingvă şi una bilingvă? De exemplu, costul suplimentar al bilingvismului Universităţii din Ottawa (Ontario, Canada) reprezintă în jur de 10% din subvenţia pe care provincia o acordă universităţii.[58]

Există cazuri în care măsurile speciale costă mai mult — cum ar fi prezenţa în şcoală a romilor. În aceste condiţii o importanţă crescîndă o are schimbul, întrucît *„schimburile constituie un caz particular de probleme economice"*.

Este clar că costurile drepturilor minorităţilor nu sînt foarte mari. Multe societăţi şi-ar putea permite să plătească aceste costuri. Limitări reale există doar în condiţii foarte precare. Concluzia mea este că în majoritatea ţărilor obstacolele din calea drepturilor minorităţilor constituie o chestiune de voinţă, nu de preţ. Asigurarea acestor drepturi şi-o poate permite, într-o anumită măsură, şi România. Într-adevăr, nu există nici un obstacol financiar real pentru a soluţiona revendicarea maghiarilor cu privire la o universitate de stat în limba maghiară. Totuşi, există limitări reale la promovarea unei strategii de acţiune afirmativă de care este nevoie pentru ameliorarea situaţiei romilor.

Concluzie

La capătul evoluţiei politice din regiunea Europei Centrale şi de Est se află societăţi democratice şi, în perspectivă, prospere. Iată de ce nu există nimic, adică nici o „esenţă" a zonei, care să oblige la o tratare a problematicii minorităţilor în opoziţie ori divergenţă cu concepţiile, cu standardele şi cu modelele Occidentului. Problemele ce ţin de costuri şi cele de natură politică, cu alte cuvinte, problemele specifice perioadei de tranziţie, vor fi depăşite. Ceea ce va urma va fi acomodarea internă, în sensul dezbaterilor care s-au dus şi se duc în continuare în societăţile occidentale, între diferitele componente ale societăţilor eterogene sau foarte eterogene etno-cultural ale Europei Centrale şi de Est. Opinia lui Will Kymlicka, că am avea nevoie de concepte „specifice" acestei zone nu mi se pare corectă. Există desigur, soluţii specifice la probleme specifice, dar ele aparţin toate tezaurului universal al cunoaşterii — i.e., tezaurul universal al conceptelor — care asigură răspunsuri fericite la situaţiile nefericite create uneori de eterogenitatea etnică a comunităţilor umane. ❑

NOTE

1. Slovacia lui Meciar, înaintea alegerilor din octombrie 1998, ale căror efecte asupra relațiilor interetnice urmează să le evaluăm în viitor.

2. Vorbesc despre un veritabil „amestec" întrucît comunitatea internațională actuală a depășit de mult faza interacțiunii actorilor politici tradiționali: statele. Astăzi organizațiile neguvernamentale, religiile, afacerile, comunicațiile transnaționale nu mai sînt entități închise în perimetrul granițelor teritoriale ale statelor suverane. Aș nota în acest sens dezvoltarea unei societăți civile globale și observația lui Gordon Christenson: *„societatea civilă mondială (...) mai degrabă conține un sentiment global că evidențierea unei vieți diverse și pluraliste a lumii devine tot mai liberă în raport fie cu statele suverane, fie cu sistemul statelor suverane"* (Gordon Christenson, *World Civil Society and the International Rule of Law*, în **Human Rights Quaterly**, vol. 19, no. 4, November 1997, p. 737).

3. Gerd Roelecke, *Nation, national-state, and nationalism in Europe*, lucrare nepublicată.

4. Richard Falk, *Cultural Foundations for the International Protection of Human Rights*, în Abdullahi Ahmed An-Na'im (ed.), **Human Rights in Cross-Cultural Perspectives,** University of Pennsylvania Press, p. 54.

5. Interesantul concept a fost introdus de James N. Rosenau, *„Fragmegrative" Challanges to National Security*, în Terry L. Heyns, ed., **Understanding US Strategy: A Reader,** Washington, DC: National Defense University, 1983, pp. 65-82. Celelalte lucrări ale lui James N. Rosenau (**Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity,** Harvester/Wheatsheaf, Princeton University Press, 1990; James Rosenau, Ernst-Otto Czempiel (ed.), **Governance without Government: Order and Change in World Politics,** Cambridge University Press, Cambridge, 1992) sînt o sugestivă argumentare privind intensitatea interacțiunilor în lumea contemporană.

6. Cifra dată de recensămînt nu corespunde în modul cel mai evident cu cea reală. Organizațiile romilor dau cifre diferite, majoritatea situîndu-se între 1 milion și 2 milioane de romi.

7. O sinteză foarte utilă privind minoritățile din România se găsește în studiul Renatei Weber, *The Protection of National Minorities in Romania: A Matter of Political Will and Wisdom*, în volumul editat de Jerzy Kranz în colaborare cu Herber Kupper, **Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989,** Center for International Relations, Warszawa 1998, pp. 199-269.

8. Conform cercetării IMAS.

9. Tratatul cu Polonia: Versailles 1919; cu Cehoslovacia: Saint-Germain 1919; cu România: Paris 1919; cu Statul Sîrbo-Croat-Sloven: Saint-Germaine 1919; cu Grecia: Sevres 1920.

10. La acestea se adăugau un număr de drepturi speciale în beneficiul anumitor minorități — cum ar fi evreii din Polonia, România și Grecia.

11. Vezi distincția dintre „națiuni" și „naționalități" în legislația iugoslavă. Constituția federală din 1974 făcea diferența dintre „națiuni" (*narodi*) precum sîrbii, croații, slovenii, montenegrenii, macedonenii și musulmanii și „naționalități" (*narodnosti*), celelalte grupuri slave și non-slave ale căror state nu făceau parte din Iugoslavia — precum albanezii, maghiarii, slovacii, românii, italienii (Tibor Váradi, *Minorities, Majorities, Law and Ethnicity. Reflections on the Yugoslav Case*, **Human Rights Quarterly**, Volume 19, No. 1, February 1997, pp. 1012).

12. Jon Elster, *Majority Rule and Individual Rights*, în Stephen Shute and Susan Hurley (ed.), **On Human Rights**, Basic Books, 1993, pp. 175-217.

13. *Op.cit.*, p. 176.

14. Renate Weber, *The Protection of National Minorities in România: A Matter of Political Will and Wisdom*, în Jerzy Krantz (ed.), **Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989**, Center for International Relations, Warszawa 1998, pp.199-269.

15. Cinci dintre ei erau judecători ai Curţii Constituţionale.

16. Gabriel Andreescu, Renate Weber, „Nationalism and Its Impact upon the Rule of Law in Romania ", în *International Studies*, no.1, 1995, pp. 49-64.

17. Vezi John Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War,* în **International Security,** Vol.15, No.1, Summer 1990, pp. 5-56.

18. *Ibidem.*

19. Mme Huberte Hanquet (Belgique), Javier Ruperez (Espagne), Co-rapporteurs spécieux, „PROJET DE RAPORT SPÉCIAL - ROUMANIE: UNE TRANSITION INACHEVÉE", AJ 75, CC (92) 5, Commission Affaires Civiles, Assamblée de l'Atlantique Nord, mai 1992, parag. 39-47, pp. 11-13: *„...problema minorităţii maghiare este o permenentă pepinieră de tensiuni în România..."*; „[România] *este una din ţările europene în care problema protecţiei minorităţilor este foarte acută*".

20. Stephan Iwan Griffiths, **Nationalism and Ethnic Conflict. Threats to European Security,** SIPRI Research Report No. 5, Oxford University Press, Oxford/New York/Toronto, 1993, p. 23: *„În decursul ultimilor trei ani, România a dezvoltat un sentiment extraordinar de insecuritate de pe urma existenţei unei minorităţi maghiare atît de numeroase în Transilvania şi a făcut orice pentru a se apăra de acuzaţiile de discriminare aduse de maghiari. Totuşi, există numeroase dovezi că în ultimii doi ani relaţiile interetnice din regiune s-au polarizat dramatic şi că mare parte a acestor probleme a fost cauzată de extremiştii români, acţionînd cu «aprobarea» oficialilor vizibil îngăduitori*".

21. Dominiques Rosenberg, *Les minorités nationales et le défi de la sécurité en Europe*, Travaux de Recherche No.

21. Institut de Nations Unies, New York, 1993, p. 17: *„...tensiunile naţionaliste nu au dispărut din Transilvania şi sînt de aşteptat provocări atît de partea română cît şi de cea maghiară...pasiunile sînt exacerbate, fiind marcate mai ales de interzicerea bilingvismului, instituită de unele autorităţi române, de pildă primarul municipiului Cluj*".

22. Michael E. Brown, *Causes and Implications of Ethnic Conflict*, în Michael E. Brown, ed., **Ethnic Conflict and International Security,** Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993, p. 3.

23. Lothar Ruehl, *European Security and NATO's Eastward Expansion*, în **AUSSENPOLITIK**, Vol. 45, Quarterly Edition, No. 2, 1992, p. 119: „...(România şi Ungaria, n. aut.) *au o relaţie încărcată de conflicte (datorită maghiarilor din Transilvania)".*

24. Hans-Joachim Hoppe, *The Situation in Central and Southeast European Countries*, în **AUSSENPOLITIK**, Vol. 45, Quarterly Edition, No. 2, 1994, p. 143: „...(relaţia României cu Ungaria, n. aut.) *continuă să fie tensionată din cauza minorităţii din Transilvania, pe care guvernul român o acuză de activităţi separatiste*".

25. *„Vom adăuga la toate acestea şi atacurile bestiale ale trenurilor, de către hoarde asiatice zăpăcite de alcool şi de ură sanguinară, care îi bat pe bieţii români cu lanţurile şi cu ciomegele, numai pentru că vorbesc româneşte!"* — Corneliu Vadim Tudor, „Atenţie la Ungaria! (5)", în *România Mare*, Nr.18, Anul I, 5 octombrie 1990.

„Vasăzică ungurii, care sînt asiatici, ne împiedică pe noi, care sîntem latini şi europeni, să reintrăm în concertul de valori al continentului nostru!"— Corneliu Vadim Tu-

dor, „ Ardealul, Ardealul, ne cheamă Ardealul" (Scrisoare deschisă adresată Domnului Ion Iliescu), în *România Mare*, Nr. 27, Anul I, 7 decembrie 1990.

„Recent, mai mulţi criminali itineranţi, care operau prin trenuri, au fost arestaţi; fireşte, toţi sînt de naţionalitate maghiară" — Corneliu Vadim Tudor, „ Atenţie la Ungaria (6)", *România Mare*, Nr.19, Anul I, 12 octombrie 1990.

26. *„Tare mă tem că, în ritmul acesta, dacă tot sîntem zgîndăriţi la infinit, vom mai face un galop de sănătate pînă la acel minunat oraş al ceardaşului şi al femeilor disponibile, şi acolo vom rămîne o perioadă, ca să mai asigurăm pacea în această zonă, măcar pînă în anul 2000 — nu dorim să se ajungă pînă aici, nimănui nu-i plac campaniile militare, dar în faţa alternativei Ungurii la Bucureşti sau Românii la Budapesta, vă daţi seama ce variantă vom alege şi care-i muzica aceea care ne place nouă...."* — Corneliu Vadim Tudor, „Atenţie la Ungaria (4)", *România Mare*, nr.17, Anul I , 28 septembrie 1990.

„Iar o paralelă între grija noastră faţă de românii din Basarabia şi grija Budapestei faţă de maghiarii din Transilvania nu se poarte face, pentru simplul motiv că noi avem drepturi istorice asupra pămînturilor cuprinse între Prut şi Nistru, în timp ce ungurii n-au nici un fel de drept nu numai asupra Transilvaniei, dar nici măcar asupra Cîmpiei Panonice, pentru că acolo au locuit strămoşii noştri geto-dacii. Din toleraţii Europei, aceşti nobili reprezentanţi ai celor mai primitive triburi asiatice au ajuns să dea omul afară din casa lui, să facă pe jandarmul în zonă, să ameninţe şi să ţină sub teroare populaţii cu mult mai vechi şi civilizate decît ei" — Corneliu Vadim Tudor, „Atenţie la Ungaria (5)", *România Mare*, Nr.1, Anul I, 5 octombrie 1990. *„Pe-aici nu se trece, stimaţi iredentişti maghiari şi foarte preţuiţi trădători de ţară români, noi nu credem în varianta voastră pentru Casa Comună Europeană, aşa sîntem noi, mai ciobani, mai primitivi, nu ne place să fim slugi şi grăjdari pe la alţii, vrem să domnim în casa sufletelor noastre, n-aveţi absolut nici un spor, mutaţi-vă gîndul, colonizaţi mai degrabă pusta aia, sau închiriaţi pămînturi prin Siberia şi Asia, dar obişnuiţi-vă cu ideea că Ardealul va fi veşnic românesc."* — Corneliu Vadim Tudor, „Atenţie la Ungaria (3)", *România Mare*, nr.16, Anul I, 21 septembrie 1990.

27. *„ Şi dacă vor veni trupe de intervenţie O.N.U., cum ne tot ameninţă unii extremişti unguri, ţăranul român o să le dea şi lor în cap, cu orice risc, cu orice preţ, pentru că o asemenea viaţă de ocară nu merită trăită."*— Corneliu Vadim Tudor, „Ardealul, Ardealul, ne cheamă Ardealul", *România Mare*, Nr. 27, anul I, 27 decembrie 1990. Aceeaşi idee reapare în Cuvîntarea Lui Corneliu Vadim Tudor rostită la 7 februarie 1995, în cadrul reuniunii de lucru a PDSR, PUNR, PRM şi PSM (*România Mare*, Nr. 241, Anul VI, 17 februarie 1995): *„ ţăranul acesta păduros pune mîna pe lancea lui Horea şi le dă la mir! Şi atunci vine o echipă de mediatori, în frunte cu Jimmy Carter, cum citesc în presă, iar baciul îi dă şi lui la mir. Nu te joci cu ţăranul român. Noi sîntem o populaţie formată, în proporţie de 50% din ţărani."*

28. Vezi interviul preşedintelui partidului, Gheorghe Funar, publicat în numărul din 27 octombrie 1994 al ziarului **Informaţia Zilei** din Satu-Mare, unde liderul PUNR afirmă: *„După cum se ştie, acest spirit nomad, această purtare barbară, prezentă în abundenţă în poporul maghiar şi în minoritatea din România, nu au dispărut nici după 1000 de ani. Noi, românii, îi vom lecui probabil de această năpastă ca să poată deveni şi ei un popor paşnic, european, civilizat, şi să nu mai poftească la teritorii străine. Să ferească Dumnezeu să întindă laba spre teritoriile româneşti"*.

29. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Nationalism and its Impact on the Rule of Law in Romania*, în **International Studies**, nr. 1, 1995, pp. 49-64

30. Participînd la formarea Consiliului Consultativ Naţional pentru Integrare Euro-Atlantică, la 13 noiembrie 1993, PSM-ul a semnat Protocolul de fondare cu condiţia unei

Declaraţii care exprima *„rezervele în privinţa afirmaţiilor din paragrafele 3, 4 şi 5 ... care prezintă ca absolut, pricipiul integrării în structurile euro-atlantice, conferind o imagine unilaterală şi limitată asupra politicii externe a României."* În paragrafele menţionate, *„integrarea completă în structurile vest-europene şi euro-atlantice"* este considerată *„opţiunea fundamentală a României"*, *„integrarea euro-atlantică a României fiind un obiectv major, de interes naţional"* făcîndu-se totodată referire la necesitatea de a ajunge la un consens naţional al tuturor forţelor politice pentru atingerea acestui scop.

31. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*

32. Gabriel Andreescu, *"Raportul SRI"*, **Revista Română de Drepturile Omului**, nr. 6-7, 1994, pp. 17-25.

33. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*

34. Există şi excepţii, cum ar fi problema ceangăilor din România, dar acesta rămîne un subiect cu totul particular (vezi Romanian Helsinki Committee, **Human Rights Developments in Romania**, 1997 Report, Bucharest, 1998).

35. Singura concepţie alternativă coerentă asupra drepturilor minorităţilor de care minoritatea maghiară a părut să ţină cont a fost proiectul de lege al Centrul pentru Drepturile Omului (APADOR-CH). Această atenţie s-a datorat nu numai calităţii documentului, ci şi devotamentului Comitetului Român Helsinki pentru promovarea drepturilor minorităţilor naţionale (Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber, *"Un proiect de lege privind minorităţile naţionale elaborat de Centrul pentru Drepturile Omului"*, în **Legislaţia în tranziţie**, Bucureşti, 1995, pp. 102-112) .

36. Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, **The evolution of the DAHR conception on the Hungarian minority rights**, Centre for Human Rights, 1995.

37. Ordonanţele de urgenţă adoptate în mai şi iunie de guvernul român au rezolvat cea mai mare problemă, aceea a folosirii limbii materne în educaţie şi administraţie. Aceste norme, care se presupune că vor fi adoptate şi de Parlament, sînt extinse şi prin faptul că Recomandarea 1201 a fost inclusă în dreptul intern. O lege a minorităţilor naţionale, a cărei adoptare fusese anunţată pentru anul 1998, ar completa ultimele detalii ale sistemului de protecţie a minorităţilor — precum folosirea limbii materne în tribunal. (Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, **Evolution of the DAHR conception on the rights of the Hungarian minority**, Centrul pentru Drepturile Omului, Bucharest, 1995; Renate Weber, *„România şi drepturile omului: standarde interne, standarde internaţionale (I)"*, **Revista Română de Drepturile Omului**, Bucureşti, 1996, pp. 27 - 38).

38. Gabriel Andreescu, *"Recommendation 1201 and a Security (Stability) Network in Central and Eastern Europe"*, în **International Studies**, nr. 3, 1997, pp. 49-63.

39. Acest sistem a fost ratificat prin UDMR şi sitematizat prin proiectul de lege cu privire la minorităţile naţionale şi comunităţile autonome, înaintat de UDMR Parlamentului României în 1993 (vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*)

40. Gabriel Andreescu, *"The Central European Divide"*, în **War Report**, June/ July 1997, pp. 27-28.

41. Michael Shafir, *"Guvernarea Ciorbea şi democratizarea: bilanţ intermediar"*, **Sfera politicii** nr. 55, 1997, pp. 6-24.

42. De vreme ce forma de guvernămînt şi *„caracterul naţional, independent, unitar şi indivizibil al Statului Român"* nu pot fi supuse revizuirii conform prezentei Constituţii (art. 148(1)), procedura ar trebui să înceapă prin abrogarea art. 148.

43. Gusztáv Molnár, "Problema transilvană", *Magyar Kisebbség* no. 3-4, 1997.

44. Emil Hurezeanu, „Cine a cîştigat alegerile?", în „22", 4-10 decembrie 1996.

45. Gusztáv Molnár, *Op. cit.*

46. E. Pons (**Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens ŕ part entičre?**, L'Harmattan, 1995) indică cifra de 2,5 milioane, ceea ce susţin şi unii lideri politici ai minorităţii. Cifrele limită sînt însă mai puţin credibile.

47. Au fost dezrobiţi de abia în 1987.

48. Rachid Benattig, Olivier Brachet, Rapport Final: Ministere de L'Emploi et de la Solidarité, *Les dynamiques migratoires Roumaines*, Juin 1998, p. 15

49. Rachi Benattig, Olivier Brachet, *Op.cit.*, p. 14

50. Ca şi a celor din Slovacia ori Voivodina.

51. Din 1990 pînă în 1995 au avut loc circa 35 de acţiuni îndreptate împotriva comunităţilor de romi (**Helsinki Watch**, 1995). Mandatul Înaltului Comisar al OSCE pentru Minorităţile Naţionale nu este însă de a evalua situaţia drepturilor minorităţilor, ci de a preveni *(early warning)* transformarea tensiunii interetnice într-un conflict deschis.

52. Decizia UDMR a fost determinată şi de imposibilitatea de a ameliora poziţia comunităţii maghiare în cadrul universităţii multilingve Babeş-Bolyai din Cluj.

53.Comunicatul APADOR-CH din ... Argumentaţia acestuia a fost preluată de către liderii UDMR, reprezentanţi ai minorităţii maghiare.

54. În realitate, singura acţiune care ar putea fi etichetată drept „educaţie pe criterii etnice" în România a fost introducerea disciplinei „Istoria Românilor" în loc de „Istoria României", prin Legea no. 84/1995.

55. Richard Rorty, *"Human Rights, Rationality and Sentimentally"*, în Stephen Shute & Susan Hurley eds., **On Human Rights**, 1993.

56. Hillel Steiner, *Op.cit.*, p. 55.

57.Vezi H.L.A. Hart, *"Bentham on Legal Rights"*, în **Essays on Bentham**, Oxford University Press, 1982.

58.Jean-Michel Beillard, **„Bilingualism at the University of Ottawa"**, masa rotundă de la Snagov (Romania), 6-8 februarie 1998.

*

***Gabriel ANDREESCU**: absolvent al Facultăţii de Fizică din Bucureşti în 1976 este co-preşedintele Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului pentru Dialog Social, director executiv al Revistei Române de Drepturile Omului. A publicat numeroase articole şi studii, este autorul volumelor: „Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural". Funcţii şi operaţionalizare, „Cel mai iubit dintre ambasadori", „Despre filosofia disidenţei", „Patru ani de revoluţie", „România versus România", „Naţionalişti, antinaţionalişti... o polemică în publicistica românească". A fost distins cu premiile Pro Amicitia, acordat de Asociaţia Ziariştilor Maghiari din România şi Pro Minoritate, acordat de Guvernul Ungariei.*

Legea nr. 151 din 07.15.1998 privind dezvoltarea regională în România

Parlamentul României adoptă prezenta lege.

CAPITOLUL I
Dispoziţii generale

Art. 1. – Prin prezenta lege se stabilesc cadrul instituţional, obiectivele, competenţele şi instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională în România.

Art. 2. – Obiectivele de bază ale politicii de dezvoltare regională în România sînt următoarele:

a) diminuarea dezechilibrelor regionale existente, prin stimularea dezvoltării echilibrate, prin recuperarea accelerată a întîrzierilor în dezvoltarea zonelor defavorizate ca urmare a unor condiţii istorice, geografice, economice, sociale, politice, şi preîntîmpinarea producerii de noi dezechilibre;

b) pregătirea cadrului instituţional pentru a răspunde criteriilor de integrare în structurile Uniunii Europene şi de acces la fondurile structurale şi la Fondul de coeziune ale Uniunii Europene;

c) corelarea politicilor şi activităţilor sectoriale guvernamentale la nivelul regiunilor, prin stimularea iniţiativelor şi prin valorificarea resurselor locale şi regionale, în scopul dezvoltării economico-sociale durabile şi al dezvoltării culturale a acestora;

d) stimularea cooperării interregionale, interne şi internaţionale, a celei transfrontaliere, inclusiv în cadrul euroregiunilor, precum şi participarea regiunilor de dezvoltare la structurile şi organizaţiile europene care promovează dezvoltarea economică şi instituţională a acestora, în scopul realizării unor proiecte de interes comun, în conformitate cu acordurile internaţionale la care România este parte.

Art. 3. – Finanţarea programelor pentru realizarea obiectivelor prevăzute la art. 2 se asigură prin Fondul naţional pentru dezvoltare regională, care se constituie potrivit prevederilor prezentei legi.

CAPITOLUL II
Regiunile de dezvoltare

Art. 4. – (1) Consiliile judeţene şi Consiliul General al Municipiului Bucureşti pot hotărî, cu acordul consiliilor locale interesate, ca zona care cuprinde teritoriile judeţelor în cauză, res-

pectiv al municipiului Bucureşti, să constituie regiune de dezvoltare.

(2) Regiunile de dezvoltare nu sînt unităţi administrativ-teritoriale şi nu au personalitate juridică.

Art. 5. – (1) Constituirea regiunii de dezvoltare se face printr-o convenţie semnată de reprezentanţii consiliilor judeţene şi, respectiv, ai Consiliului General al Municipiului Bucureşti.

(2) Regiunile de dezvoltare astfel constituite vor deveni, cu avizul Guvernului, cadrul de implementare şi de evaluare a politicii de dezvoltare regională.

CAPITOLUL III
Structuri teritoriale pentru dezvoltarea regională

Art. 6. – (1) Pentru coordonarea activităţilor de promovare a obiectivelor care decurg din politicile de dezvoltare regională, la nivelul fiecărei regiuni de dezvoltare, în termen de 60 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi se înfiinţează Consiliul pentru dezvoltare regională ca organ deliberativ.

(2) Consiliul pentru dezvoltare regională are următoarele atribuţii principale:

a) analizează şi hotărăşte strategia şi programele de dezvoltare regională;

b) aprobă proiectele de dezvoltare regională;

c) prezintă Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională propuneri privind constituirea Fondului pentru dezvoltare regională;

d) aprobă criteriile, prioritătile, alocarea şi destinaţiile resurselor Fondului pentru dezvoltare regională;

e) urmăreşte utilizarea fondurilor alocate agenţiilor pentru dezvoltare regională din Fondul naţional pentru dezvoltare regională;

f) urmăreşte respectarea obiectivelor regionale.

(3) Consiliul pentru dezvoltare regională este alcătuit din preşedinţii consiliilor judeţene şi cîte un reprezentant al consiliilor locale municipale, orăşeneşti şi comunale, desemnaţi din fiecare judeţ, pe durata mandatului. În cazul municipiului Bucureşti, în Consiliul pentru dezvoltare regională va fi desemnat un reprezentant al Consiliului General al Municipiului Bucureşti şi cîte un reprezentant al consiliilor locale de sector.

(4) Consiliul pentru dezvoltare regională va avea un preşedinte şi un vicepreşedinte. Aceste funcţii vor fi îndeplinite, prin rotaţie, pentru cîte un mandat de un an, de către reprezentanţii judeţelor, desemnaţi de acestea.

(5) La lucrările Consiliului pentru dezvoltare regională participă, fără drept de vot, prefecţii judeţelor. De asemenea, pot fi invitaţi şi reprezentanţi ai consiliilor locale, municipale, orăşeneşti şi comunale, precum şi ai instituţiilor şi organizaţiilor cu atribuţii în domeniul dezvoltării regionale, în funcţie de problematica supusă dezbaterii.

(6) Consiliul pentru dezvoltare regională adoptă propriul regulament de funcţionare, pe baza regulamentului-cadru elaborat de Guvern.

Art. 7. – (1) În cadrul fiecărei regiuni de dezvoltare, în termen de 30 de zile de la înfiinţarea Consiliului pentru dezvoltare regională, se va constitui o agenţie pentru

dezvoltare regională, coordonată de acesta.

(2) Agenţiile pentru dezvoltare regională sînt organisme neguvernamentale, nonprofit, de utilitate publică, cu personalitate juridică, care acţionează în domeniul specific dezvoltării regionale. Acestea se organizează şi funcţionează în condiţiile prezentei legi şi ale statutului de organizare şi funcţionare, aprobat de Consiliul pentru dezvoltare regională.

(3) Directorul Agenţiei pentru dezvoltare regională este numit pe bază de concurs şi este eliberat din funcţie de către Consiliul pentru dezvoltare regională.

(4) Finanţarea cheltuielilor de organizare şi funcţionare a Agenţiei pentru dezvoltare regională se asigură din Fondul pentru dezvoltare regională, nivelul acestora fiind aprobat de Consiliul pentru dezvoltare regională.

(5) Consiliul pentru dezvoltare regională aprobă organigrama, astfel încît fiecare judeţ să fie reprezentat în mod egal.

Art. 8. – Agenţia pentru dezvoltare regională are următoarele atribuţii principale:

a) elaborează şi propune Consiliului pentru dezvoltare regională, spre aprobare, strategia de dezvoltare regională, programele de dezvoltare regională şi planurile de gestionare a fondurilor;

b) pune în aplicare programele de dezvoltare regională şi planurile de gestionare a fondurilor, în conformitate cu hotărîrile adoptate de Consiliul pentru dezvoltare regională, cu respectarea legislaţiei în vigoare, şi răspunde faţă de acesta pentru realizarea lor;

c) identifică zonele defavorizate din cadrul regiunii de dezvoltare, împreună cu consiliile locale sau judeţene, după caz, şi înaintează documentaţiile necesare, aprobate, în prealabil, de Consiliul pentru dezvoltare regională, Agenţiei Naţionale pentru Dezvoltare Regională şi Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională;

d) asigură asistenţă tehnică de specialitate, împreună cu consiliile locale sau judeţene, după caz, persoanelor fizice sau juridice, cu capital de stat sau privat, care investesc în zonele defavorizate;

e) înaintează Agenţiei Naţionale pentru Dezvoltare Regională propuneri de finanţare, din Fondul naţional pentru dezvoltare regională, a proiectelor de dezvoltare aprobate;

f) acţionează pentru atragerea de surse financiare la Fondul pentru dezvoltare regională;

g) gestionează Fondul pentru dezvoltare regională, în scopul realizării obiectivelor prevăzute în programele de dezvoltare regională;

h) răspunde faţă de Consiliul pentru dezvoltare regională şi faţă de organele abilitate prin lege pentru corecta gestionare a fondurilor alocate.

Art. 9. – (1) Programele de dezvoltare regională se finanţează din Fondul pentru dezvoltare regională, administrat de Agenţia pentru dezvoltare regională.

(2) Fondul pentru dezvoltare regională se constituie, anual, din:

a) alocaţii de la Fondul naţional pentru dezvoltare regională;

b) contribuţii de la bugetele locale şi judeţene, în limitele aprobate de consiliile locale sau judeţene, după caz;

c) surse financiare atrase din sectorul privat, de la bănci, investitori străini, Uniunea Europeană şi de la alte organizaţii internaţionale.

(3) Operaţiunile financiare privind executarea proiectelor de investiţii sînt derulate de agenţiile pentru dezvoltare regională, prin unităţile teritoriale ale trezoreriei statului.

(4) Fondurile pentru dezvoltare regională nu pot avea altă destinaţie decît cea prevăzută de prezenta lege.

(5) Fondurile neutilizate în execuţia bugetară curentă se reportează în anul următor.

CAPITOLUL IV
Structuri naţionale pentru dezvoltarea regională

Art. 10. – (1) În termen de 90 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi se înfiinţează Consiliul Naţional pentru Dezvoltare Regională, în vederea promovării obiectivelor politicii de dezvoltare regională prevăzute la art. 2.

(2) Consiliul Naţional pentru Dezvoltare Regională are în componenţa sa preşedinţii şi vicepreşedinţii consiliilor pentru dezvoltare regională şi, la paritate cu numărul acestora, reprezentanţi ai Guvernului, desemnaţi prin hotărîre a Guvernului.

(3) Preşedintele Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională este primul-ministru.

Art. 11. – Consiliul Naţional pentru Dezvoltare Regională are următoarele atribuţii:

a) aprobă strategia naţională pentru dezvoltare regională şi Programul naţional pentru dezvoltare regională;

b) prezintă Guvernului propuneri privind constituirea Fondului naţional pentru dezvoltare regională;

c) aprobă criteriile, priorităţile şi modul de alocare a resurselor Fondului naţional pentru dezvoltare regională;

d) urmăreşte utilizarea fondurilor alocate agenţiilor pentru dezvoltare regională din Fondul naţional pentru dezvoltare regională;

e) aprobă utilizarea fondurilor de tip structural, alocate României de către Comisia Europeană în perioada de preaderare, precum şi a fondurilor structurale după aderarea la Uniunea Europeană;

f) urmăreşte realizarea obiectivelor dezvoltării regionale, inclusiv în cadrul activităţilor de cooperare externă a regiunilor de dezvoltare, de tip transfrontalier, interregional, la nivelul euroregiunilor.

Art. 12. – Consiliul Naţional pentru Dezvoltare Regională funcţionează pe baza unui regulament propriu de organizare şi funcţionare, elaborat în termen de 90 de zile de la data intrării în vigoare a prezentei legi.

Art. 13. – (1) În scopul promovării şi coordonării politicii de dezvoltare regională, se înfiinţează Agenţia Naţională pentru Dezvoltare Regională, organ executiv al Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională, cu personalitate juridică, condusă de un preşedinte, cu rang de secretar de stat.

(2) Statutul, sediul, modul de organizare şi funcţionare ale Agenţiei Naţionale pentru Dezvoltare Regională se aprobă prin hotărîre a Guvernului, în termen de 30 de zile de la înfiinţarea Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională, la propunerea acestuia.

(3) Finanţarea cheltuielilor de organizare şi funcţionare a Agenţiei Naţionale pentru Dezvoltare Regională se asigură, anual, din Fondul naţional de dezvoltare regională, nivelul acestora fiind aprobat prin hotărîre a Guvernului, la propunerea Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională.

Art. 14. – Agenţia Naţională pentru Dezvoltare Regională are următoarele atribuţii principale:

a) elaborează strategia naţională pentru dezvoltare regională şi Programul naţional pentru dezvoltare regională;

b) elaborează principiile, criteriile, priorităţile şi modul de alocare a resurselor Fondului naţional pentru dezvoltare regională;

c) propune Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională constituirea Fondului naţional pentru dezvoltare regională;

d) asigură managementul financiar şi tehnic al Fondului naţional pentru dezvoltare regională;

e) promovează diferite forme de cooperare între judeţe, municipii, oraşe, comune;

f) asigură asistenţă de specialitate consiliilor pentru dezvoltare regională în procesul de construcţie instituţională;

g) propune Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională nominalizarea unor zone drept zone defavorizate, pentru a fi susţinute economic şi financiar prin instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională;

h) îndeplineşte funcţia de negociator naţional în relaţiile cu Direcţia de Politică Regională şi Coeziune din cadrul Comisiei Europene pentru Fondul European de Dezvoltare Regională şi Fondul de coeziune;

i) gestionează fondurile alocate României din Fondul European de Dezvoltare Regională;

j) gestionează fondurile alocate României din Fondul de coeziune;

k) coordonează aplicarea Planului naţional de dezvoltare regională, care stă la baza negocierilor cu Comisia Europeană şi a finanţărilor pentru diferite programe comunitare.

Art. 15. – (1) Pentru finanţarea programelor de dezvoltare regională în România, se constituie Fondul naţional pentru dezvoltare regională din suma care se alocă anual prin bugetul de stat ca poziţie distinctă pentru politica de dezvoltare regională.

(2) La Fondul naţional pentru dezvoltare regională pot fi atrase şi alte surse de finanţare interne şi internaţionale:

a) asistenţă financiară permanentă din partea Uniunii Europene, în cadul Programului PHARE;

b) sumele provenite din fondurile de tip structural, care vor fi asigurate României de către Uniunea Europeană în perioada în care va avea statutul de stat asociat;

c) sumele provenite din fondurile structurale, care vor fi asigurate României din momentul aderării sale la Uniunea Europeană;

d) asistenţă financiară nerambursabilă din partea unor guverne, organizaţii internaţionale, bănci;

e) alte resurse financiare din fondurile aflate la dispoziţia Guvernului.

Art. 16. – (1) La solicitarea consiliilor locale sau judeţene, după caz, şi în baza documentaţiilor prezentate de agenţiile pentru dezvoltare regională, consiliile pentru dezvoltare regională pot solicita Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională să propună Guvernului declararea unor zone drept zone defavorizate, pentru a fi susţinute economic prin instrumente specifice politicii de dezvoltare regională.

(2) Facilităţile de care beneficiază zonele defavorizate, criteriile şi condiţiile în baza cărora acestea pot fi acordate se stabilesc prin lege specială.

(3) Pe baza criteriilor prevăzute la alin. (2), Guvernul, la propunerea Consiliului Naţional pentru Dezvoltare Regională, stabileşte facilităţile fiscale concrete de care va beneficia fiecare zonă în parte.

CAPITOLUL V
Dispoziţii finale şi tranzitorii

Art. 17. – Comisia Naţională pentru Statistică colectează din regiunile de dezvoltare, constituite potrivit prezentei legi, datele statistice specifice, necesare fundamentării şi monitorizării politicilor de dezvoltare regională.

Art. 18. – Utilizarea sumelor primite din Fondul pentru dezvoltare regională pentru proiectele de dezvoltare regională, cu nerespectarea destinaţiei şi a termenelor pentru care au fost acordate beneficiarilor, se constată şi se sancţionează, potrivit legii, de către organele de control abilitate.

Art. 19. – Pentru anul 1998, finanţarea cheltuielilor de organizare şi funcţionare a Agenţiei Naţionale pentru Dezvoltare Regională se asigură din bugetul de stat, pe seama Fondului de rezervă bugetară la dispoziţia Guvernului, nivelul sumelor urmînd a fi aprobat prin hotărîre a Guvernului.

Art. 20. – În termen de 30 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi, Guvernul va aproba prin hotărîre, la propunerea Consiliului pentru Reformă şi a Departamentului pentru Administraţie Publică Locală, normele metodologice de aplicare a acesteia, precum şi regulamentul-cadru prevăzut la art. 6 alin. (6).

Această lege a fost adoptată de Camera Deputaţilor în şedinţa din 18 iunie 1998, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituţia României.

Preşedintele Camerei Deputaţilor,
ANDREI IOAN CHILIMAN

Această lege a fost adoptată de Senat în şedinţa din 6 iulie 1998, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituţia României.

Preşedintele Senatului
PETRE ROMAN ❑

Publicat in Monitorul Oficial nr. 265 din 07.16.1998 privind dezvoltarea regională în România

Legea 199/1997 pentru ratificarea Cartei europene a autonomiei locale,

ADOPTATĂ LA STRASBOURG LA 15 OCTOMBRIE 1985

Parlamentul României adoptă prezenta lege.

Art. 1. – Se ratifică Carta europeană a autonomiei locale, adoptată la Strasbourg la 15 octombrie 1985, cu excepţia art. 7 paragraful 2 din acest instrument juridic european.

Art. 2. – România declară că prin noţiunea autoritate regională, prevăzută la art. 4 paragrafele 4 şi 5 din Carta europeană, se înţelege, potrivit legislaţiei sale în vigoare, autoritate judeţeană a administraţiei publice locale.

Această lege a fost adoptată de Camera Deputaţilor în şedinţa din 3 noiembrie 1997, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituţia României.

Preşedintele Camerei Deputaţilor
ANDREI IOAN CHILIMAN

Această lege a fost adoptată de Senat în şedinţa din 4 noiembrie 1997, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituţia României.

Preşedintele Senatului
PETRE ROMAN

Bucureşti, 17 noiembrie 1997 ❑

Publicat în MonitorulOficial nr. 331 din data de 11.26.1997

Carta europeană a autonomiei locale

STRASBOURG, 15 OCTOMBRIE 1985

PREAMBUL

Statele membre ale Consiliului Europei, semnatare ale prezentei Carte,

considerînd că scopul Consiliului Europei este de a realiza o uniune mai strînsă între membrii săi, pentru a ocroti şi pentru a promova idealurile şi principiile care reprezintă patrimoniul lor comun,

considerînd că unul dintre mijloacele prin care se atinge acest scop este încheierea de acorduri în domeniul administrativ,

considerînd că autorităţile administraţiei publice locale reprezintă unul dintre principalele fundamente ale oricărui regim democratic,

considerînd că dreptul cetăţenilor de a participa la rezolvarea treburilor publice face parte din principiile democratice comune tuturor statelor membre ale Consiliului Europei,

convinse că, la nivel local, acest drept poate fi exercitat în modul cel mai direct,

convinse că existenţa autorităţilor administraţiei publice locale împuternicite cu responsabilităţi efective permite o administraţie, în acelaşi timp, eficientă şi apropiată de cetăţeni,

conştiente de faptul că apărarea şi întărirea autonomiei locale în diferitele ţări ale Europei reprezintă o contribuţie importantă la edificarea unei Europe fondate pe principiile democraţiei şi ale descentralizării puterii,

afirmînd că aceasta presupune existenţa de autorităţi ale administraţiei publice locale înzestrate cu organe decizionale, constituite democratic şi beneficiind de o largă autonomie în ceea ce priveşte competenţele, modalităţile de a le exercita şi mijloacele necesare pentru îndeplinirea misiunii lor,

au convenit asupra celor ce urmează:

Art. 1 – Părţile contractante se angajează să se considere legate de articolele următoare, în modalitatea şi în măsura prevăzute la art. 12 din prezenta Cartă.

PARTEA I

Art. 2 – *Fundamentarea constituţională şi legală a autonomiei locale*

Principiul autonomiei locale trebuie să fie recunoscut în legislaţia internă şi, pe cît posibil, în Constituţie.

Art. 3 – *Conceptul de autonomie locală*

1. Prin autonomie locală se înţelege dreptul şi capacitatea efectivă ale autorităţilor administraţiei publice locale de a soluţiona şi de a gestiona, în cadrul legii, în nume propriu şi în interesul populaţiei locale, o parte importantă a treburilor publice.

2. Acest drept se exercită de consilii sau adunări, compuse din membri aleşi prin vot liber, secret, egal, direct şi universal, care pot dispune de organe executive şi deliberative care răspund în faţa lor. Această dispoziţie nu aduce atingere, în nici un fel, posibilităţii de a recurge la adunări cetăţeneşti, referendum sau orice altă formă de participare directă a cetăţenilor, acolo unde aceasta este permisă de lege.

Art. 4 – *Întinderea autonomiei locale*

1. Competenţele de bază ale autorităţilor administraţiei publice locale sînt prevăzute de Constituţie sau de lege. Totuşi această dispoziţie nu împiedică atribuirea unor competenţe autorităţilor administraţiei publice locale, în scopuri specifice şi în conformitate cu legea.

2. Autorităţilor administraţiei publice locale le este recunoscută, în cadrul legii, capacitatea deplină de a-şi exercita iniţiativa în toate domeniile ce nu sînt excluse din cadrul competenţelor lor sau care nu sînt atribuite unei alte autorităţi.

3. Exerciţiul responsabilităţilor publice trebuie, de manieră generală, să revină, de preferinţă, acelor autorităţi care sînt cele mai apropiate de cetăţeni. La atribuirea unei responsabilităţi către o altă autoritate trebuie să se ţină seama de amploarea şi de natura sarcinii, precum şi de cerinţele de eficienţă şi economie.

4. Competenţele atribuite autorităţilor administraţiei publice locale trebuie să fie, în mod normal, depline şi exclusive. Ele nu pot fi puse în cauză sau limitate de către o altă autoritate centrală sau regională, decît în cazurile prevăzute de lege.

5. În cazul delegării competenţelor de către o autoritate centrală sau regională, autorităţile administraţiei publice locale trebuie să beneficieze, pe cît posibil, de libertatea de a adapta acţiunea lor la condiţiile locale.

6. Autorităţile administraţiei publice locale trebuie să fie consultate, pe cît posibil, în timp util şi în mod adecvat, în cursul procesului de planificare şi de luare a deciziilor pentru toate chestiunile care le privesc în mod direct.

Art. 5 – *Protecţia limitelor teritoriale ale unităţilor administrativ-teritoriale*

Pentru orice modificare a limitelor teritoriale locale, colectivităţile locale în cauză trebuie să fie consultate în prealabil, eventual pe cale de referendum, acolo unde legea permite.

Art. 6 – *Concordanţa structurilor şi mijloacelor administrative cu sarcinile autorităţilor administraţiei publice locale*

1. Fără a aduce atingere dispoziţiilor generale prevăzute de lege, autorităţile administraţiei publice locale trebuie să poată stabili, ele însele, structurile lor administrative interne, în vederea adaptării acestora la nevoile lor specifice şi asigurării unei gestiuni eficiente.

2. Statutul personalului autorităţilor administraţiei publice locale trebuie să

permită o recrutare de calitate, fondată pe principii de merit şi de competenţă; vor fi prevăzute, în acest scop, condiţii adecvate privind pregătirea, renumerarea şi afirmarea profesională.

Art. 7 – *Condiţiile de exercitare a responsabilităţilor la nivel local*

1. Statutul aleşilor locali trebuie să asigure liberul exerciţiu al mandatului lor.

2. Acesta trebuie să permită o compensaţie financiară adecvată pentru cheltuielile efectuate în legătură cu exercitarea mandatului lor, precum şi, dacă este cazul, o compensaţie adecvată pentru cîştigul pierdut sau remuneraţii pentru munca depusă şi o asigurare socială aferentă.

3. Funcţiile şi activităţile incompatibile cu mandatul de ales local nu pot fi stabilite decît prin lege sau pe baza principiilor juridice fundamentale.

Art. 8 – *Controlul administrativ al activităţii autorităţilor administraţiei publice locale*

1. Orice control administrativ asupra activităţii autorităţilor administraţiei publice locale nu poate fi exercitat decît în formele şi în cazurile prevăzute de Constituţie sau de lege.

2. Orice control administrativ asupra activităţii autorităţilor administraţiei publice locale nu trebuie să privească, în mod normal, decît asigurarea respectării legalităţii şi a principiilor constituţionale. Controlul administrativ poate totuşi să includă un control de oportunitate, exercitat de către autorităţile ierarhic superioare, în ceea ce priveşte sarcinile a căror executare este delegată administraţiei publice locale.

3. Controlul administrativ asupra activităţii autorităţilor administraţiei publice locale trebuie exercitat cu respectarea unei proporţionalităţi între amploarea intervenţiei autorităţii de control şi importanţa intereselor pe care aceasta înţelege să le protejeze.

Art. 9 – *Resursele financiare ale autorităţilor administraţiei publice locale*

1. În cadrul politicii economice naţionale, autorităţile administraţiei publice locale au dreptul la resurse proprii, suficiente, de care pot dispune în mod liber în exercitarea atribuţiilor lor.

2. Resursele financiare ale autorităţilor administraţiei publice locale trebuie să fie proporţionale cu competenţele prevăzute de constituţie sau de lege.

3. Cel puţin o parte dintre resursele financiare ale autorităţilor administraţiei publice locale trebuie să provină din taxele şi impozitele locale, al căror nivel acestea au competenţa să îl stabilească în limitele legale.

4. Sistemele de prelevare pe care se bazează resursele de care dispun autorităţile administraţiei publice locale trebuie să fie de natură suficient de diversificată şi evolutivă pentru a le permite să urmeze practic, pe cît posibil, evoluţia reală a costurilor exercitării competenţelor acestora.

5. Protejarea unităţilor administrativ-teritoriale cu o situaţie mai grea din punct de vedere financiar necesită instituirea de proceduri de egalizare financiară sau de măsuri echivalente, destinate să corecteze efectele repartiţiei inegale a resurselor potenţiale de finanţare, precum şi a sarcinilor fiscale care le incumbă. Asemenea proceduri sau măsuri nu trebuie să restrîngă

libertatea de opţiune a autorităţilor administraţiei publice locale în sfera lor de competenţă.

6. Autorităţile administraţiei publice locale trebuie să fie consultate, de o manieră adecvată, asupra modalităţilor de repartizare a resurselor redistribuite care le revin.

7. Subvenţiile alocate unităţilor administrativ-teritoriale trebuie, pe cît posibil, să nu fie destinate finanţării unor proiecte specifice. Alocarea de subvenţii nu trebuie să aducă atingere libertăţii fundamentale a politicilor autorităţilor administraţiei publice locale în domeniul lor de competenţă.

8. În scopul finanţării cheltuielilor lor de investiţii, autorităţile administraţiei publice locale trebuie să aibă acces, în conformitate cu legea, la piaţa naţională a capitalurilor.

Art. 10 – *Dreptul de asociere al autorităţilor administraţiei publice locale*

1. Autorităţile administraţiei publice locale au dreptul, în excercitarea competenţelor lor, de a coopera şi de a se asocia, în condiţiile legii, cu alte autorităţi ale administraţiei publice locale, pentru realizarea de sarcini de interes comun.

2. Dreptul autorităţilor administraţiei publice locale de a adera la o asociaţie pentru protecţia şi promovarea intereselor lor comune şi acela de a adera la o asociaţie internaţională de autorităţi administrative publice locale trebuie să fie recunoscut în fiecare stat.

3. Autorităţile administraţiei publice locale pot să coopereze, în condiţiile prevăzute de lege, cu autorităţile administraţiei publice locale ale altor state.

Art. 11 – *Protecţia legală a autonomiei locale*

Autorităţile administraţiei publice locale trebuie să dispună de dreptul de a se adresa instanţelor judecătoreşti, în scopul asigurării liberului exerciţiu al competenţelor lor şi al respectului principiilor de autonomie locală care sînt prevăzute de Constituţie sau de legislaţia internă.

PARTEA A II-A
Dispoziţii diverse

Art. 12 – *Angajamente*

Fiecare parte contractantă se angajează să se considere legată de cel puţin 20 de paragrafe din partea I a Cartei, dintre care cel puţin zece, alese dintre paragrafele următoare:

- articolul 2
- articolul 3 paragrafele 1 şi 2
- articolul 4 paragrafele 1, 2 şi 4
- articolul 5
- articolul 7 paragraful 1
- articolul 8 paragraful 2
- articolul 9 paragrafele 1, 2 şi 3
- articolul 10 paragraful 1
- articolul 11.

2. Fiecare parte contranctantă, în momentul depunerii instrumentelor de ratificare, de acceptare sau de aprobare, notifică secretarului general al Consiliului Europei paragrafele alese în conformitate cu dispoziţiile paragrafului 1 al prezentului articol.

3. Fiecare parte contractantă poate, în orice moment ulterior, să notifice secretarului general că se consideră legată de orice alt paragraf din prezenta Cartă, pe care ea nu l-a acceptat încă, conform dispoziţiilor paragrafului 1 al prezentului

articol. Aceste angajamente ulterioare vor fi considerate parte integrantă a ratificării, acceptării sau aprobării de către partea contractantă care a făcut notificarea şi vor avea aceleaşi efecte din prima zi a lunii care urmează după expirarea unei perioade de 3 luni de la data primirii notificării de către secretarul general al Consiliului Europei.

Art. 13 – *Autorităţile administraţiei publice locale la care se aplică Carta*

Principiile de autonomie locală prevăzute în prezenta Cartă se aplică tuturor categoriilor de autorităţi ale administraţiei publice locale, care există pe teritoriul părţii contractante. Orice parte contractantă poate, în momentul depunerii instrumentului de ratificare, de acceptare sau de aprobare, să indice categoriile la care înţelege să limiteze cîmpul de aplicare sau pe care înţelege să le excludă din cîmpul de aplicare a prezentei Carte. Ea poate, de asemenea, să includă alte categorii de autorităţi ale administraţiei publice locale sau regionale în cîmpul de aplicare a Cartei, pe calea notificării ulterioare către secretarul general al Consiliului Europei.

Art. 14 – *Comunicarea informaţiilor*

Fiecare parte contractantă transmite secretarului general al Consiliului Europei orice informaţie pertinentă privitoare la prevederile legale şi la alte măsuri pe care le-a luat în scopul de a se conforma dispoziţiilor prezentei Carte.

PARTEA A III-A

Art. 15 – *Semnare, ratificare, intrare în vigoare*

1. Prezenta Cartă este deschisă spre semnare statelor membre ale Consiliului Europei. Ea va fi supusă ratificării, acceptării sau aprobării. Instrumentele de ratificare, de acceptare sau de aprobare vor fi depuse la secretarul general al Consiliului Europei.

2. Prezenta Cartă va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează după expirarea unei perioade de 3 luni de la data la care patru state membre ale Consiliului Europei vor exprima consimţămîntul lor de a fi legate prin Cartă, conform dispoziţiilor paragrafului precedent.

3. Pentru orice stat membru care îşi va exprima ulterior consimţămîntul său de a fi legat de prevederile Cartei, aceasta va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează după expirarea unei perioade de 3 luni de la data depunerii instrumentului de ratificare, de acceptare sau de aprobare.

Art. 16 – *Clauze teritoriale*

1. Orice stat poate, în momentul semnării sau în momentul depunerii instrumentelor de ratificare, de acceptare, de aprobare sau de aderare, să desemneze teritoriul sau teritoriile cu privire la care se va aplica prezenta Cartă.

2. Orice stat poate, în orice moment ulterior, printr-o declaraţie adresată secretarului general al Consiliului Europei, să extindă aplicarea prezentei Carte la orice teritoriu desemnat în declaraţie. Carta va intra în vigoare, în ceea ce priveşte acest teritoriu, în prima zi a lunii care urmează expirării unei perioade de 3 luni de la data primirii declaraţiei de către secretarul general al Consiliului Europei.

3. Orice declaraţie făcută în virtutea celor două paragrafe precedente poate fi retrasă, în ceea ce priveşte orice teritoriu

desemnat prin această declarație, prin notificare adresată secretarului general al Consiliului Europei. Retragerea va produce efecte în prima zi a lunii care urmează expirării unei perioade de 3 luni de la data primirii notificării de către secretarul general.

Art. 17 – *Denunțare*

1. Nici o parte contractantă nu poate denunța prezenta Cartă înaintea expirării unei perioade de 5 ani de la data la care Carta a intrat în vigoare în ceea ce o privește. Un preaviz de 6 luni va fi notificat secretarului general al Consiliului Europei. Această denunțare nu afectează validitatea Cartei față de celelalte părți contractante, sub rezerva ca numărul acestora să nu fie niciodată mai mic de patru.

2. Orice parte contractantă poate, conform dispozițiilor enunțate în paragraful precedent, să denunțe orice paragraf din partea I a Cartei pe care l-a acceptat, cu rezerva ca numărul și categoria paragrafelor de care această parte contractantă este legată să rămînă conforme cu dispozițiile art. 12 paragraful 1. Orice parte contractantă care, ca urmare a denunțării unui paragraf, nu se mai conformează dispozițiilor art. 12 paragraful 1 va fi considerată că a denunțat Carta însăși.

Art. 18 – *Notificări*

Secretarul general al Consiliului Europei notifică statelor membre ale Consiliului Europei:

a) orice semnare;

b) depunerea oricărui instrument de ratificare, de acceptare sau de aprobare;

c) orice dată de intrare în vigoare a prezentei Carte, conform prevederilor art. 15 din Cartă;

d) orice notificare primită în aplicarea prevederilor art. 12 paragrafele 2 și 3;

e) orice notificare primită în aplicarea prevederilor art. 13;

f) orice alt act, notificare sau declarație în legătură cu prezenta Cartă.

În considerarea celor de mai sus, subsemnații, având depline puteri în acest scop, au semnat prezenta Cartă. ❑

Publicat în MonitorulOficial nr. 331 din data de 11.26.1997

Comentariu

Autonomia regiunilor în concepţia Consiliului Europei şi în legislaţia României

István Haller

Cadrul constituţional românesc al autonomiei locale

Conform **Constituţiei**, România este un stat *„unitar şi indivizibil"* (art. 1 alin. 1), cu teritoriul organizat, *„sub aspect administrativ, în comune, oraşe şi judeţe"* (art. 3 alin. 3). *„Administraţia publică din unităţile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiul autonomiei locale şi pe cel al descentralizării serviciilor publice"* (art. 119), existînd în acest sens:

a) consilii locale şi primari aleşi, *„ca autorităţi administrative autonome"*, care *„rezolvă treburile publice din comune şi din oraşe"* (art. 120 alin. 2);

b) consilii judeţene alese *„pentru coordonarea activităţii consiliilor comunale şi orăşeneşti, în vederea realizării serviciilor publice de interes judeţean"* (art. 121 alin. 1);

c) prefect numit de Guvern, ca *„reprezentantul Guvernului pe plan local"*, care *„conduce serviciile publice descentralizate ale ministerelor şi ale celorlalte organe centrale din unităţile administrativ-teritoriale"* (art. 122 alin. 2), cu dreptul de a ataca *„în faţa instanţei de contencios administrativ, un act al consiliului judeţean, al celui local sau al primarului, în cazul în care consideră actul ilegal"* (art. 122 alin. 4).

Privind bugetele, impozitele şi taxele locale, **Constituţia** face trimitere la legislaţia care stabileşte limitele şi condiţiile lor (art. 137 alin. 4 şi art. 138 alin. 2).

Astfel **Constituţia** defineşte următoarea arhitectură a administraţiei publice locale: există două structuri alese, una la nivelul comunităţilor (comune, oraşe) şi una la nivelul judeţelor, iar o structură numită de Guvern la nivelul judeţelor, le supraveghează pe primele două. Nu se specifică nici acceptul, dar nici inter-

dicţia formării altor structuri, grupări — fie în mod spontan, fie prin recunoaşterea unui statut oficial — la nivelul localităţilor sau/şi cel al judeţelor.[1]

Autonomia în *Legea administraţiei publice locale*

Legea administraţiei publice locale[2] enunţă în primul articol autonomia administraţiei publice:

„Administraţia publică în unităţile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiile autonomiei locale, descentralizării serviciilor publice, eligibilităţii autorităţilor administraţiei publice locale şi consultării cetăţenilor în problemele locale de interes deosebit.

Autonomia priveşte atît organizarea şi funcţionarea administraţiei publice locale, cît şi gestionarea, sub propria responsabilitate, a intereselor colectivităţilor pe care le reprezintă.

Aplicarea principiilor enunţate nu poate aduce atingere caracterului de stat naţional unitar al României."

Unităţile administrativ-teritoriale sînt comunele, oraşele şi judeţele (art. 2), care au personalitate juridică (art. 4), iar autorităţile administraţiei publice *„prin care se realizează autonomia locală"* sînt consiliile locale — *„ca autorităţi deliberative"* — şi primarii — *„ca autorităţi executive"* (art. 5). În fiecare judeţ se alege un consiliu judeţean *„care coordonează activitatea consiliilor locale"* (art. 7), dar *„în relaţiile dintre administraţia publică locală şi cea judeţeană nu există raporturi de subordonare"* (art. 8). Prefectul, ca *„reprezentantul Guvernului"*, *„coordonează şi supraveghează serviciile publice ale ministerelor şi ale celorlalte autorităţi ale administraţiei centrale organizate în unităţile administrativ-teritoriale"* (art. 11), totodată, el *„poate ataca, în faţa instanţei de contencios administrativ, actele autorităţilor administraţiei publice locale, în cazul în care consideră că acestea sînt ilegale. Actul atacat este suspendat de drept."* (art. 12).

În acest prim capitol al legii — *Dispoziţii generale* — se poate observa o gravă contradicţie care reflectă fie o incoerenţă, fie o duplicitate a legislatorului. Se recunoaşte principiul autonomiei locale, dar acest principiu nu poate afecta caracterul „naţional unitar" al României. Astfel autonomia poate fi invocată în funcţie de o interpretare politică, şi nu una juridică.[3] Consiliile locale nu sînt subordonate celor judeţene, dar activitatea lor este „coordonată" de acestea din urmă, în funcţie de interesele judeţelor.[4] Deşi legea, într-o formulare similară celei din **Constituţie**, acordă prefecţilor dreptul de a supraveghea doar serviciile publice ale ministerelor şi administraţiei centrale, această supraveghere se extinde şi asupra autorităţilor administraţiei publice locale, aceştia avînd dreptul de a ataca în contencios administrativ actele lor, suspendînd şi întîrziind efectul acestora.

Mult disputata **Ordonanţă de urgenţă pentru modificarea şi completarea Legii administraţiei publice locale**[5] oferă o mai largă autonomie administraţiei publice locale.

Ordonanţa introduce un nou alineat la art. 1: *„Autorităţile administraţiei publice centrale nu intervin în domeniile care nu ţin de competenţa lor exclusivă, decît dacă şi în măsura în care obiectivele acţiunii nu pot fi realizate de autorităţile administraţiei locale datorită dimensiunilor sau efectelor pe care ar urma să le producă."* Mai mult, *„prefectul răspunde, conform legii, la cererea autorităţilor administraţiei publice locale, în cazul în care instanţa de contencios administrativ stabileşte că actul acestora a fost atacat în mod abuziv sau cu rea-credinţă"* (art. 12 alin. 3). Aceaste completări aduse legii sînt menite să elimine intervenţiile nejustificate ale prefectului în exercitarea autonomiei locale.

Prin ordonanţă se elimină şi o serie de formulări vagi, improprii. Spre exemplu, conform legii, comunele, oraşele şi judeţele *„au **deplină capacitate**, posedă un patrimoniu şi **au iniţiativă** în tot ce priveşte administrarea intereselor publice locale"* (art. 4, s.n.), dar prin ordonanţă *„ele au patrimoniu, **un buget propriu** şi **hotărăsc** în tot ceea ce priveşte administrarea intereselor publice locale"* (s.n.).

Un alt element important al ordonanţei este recunoaşterea specificului etnic al unor regiuni, unde, conform prevederilor tratatelor internaţionale în domeniu, limba maternă a minorităţilor naţionale trebuie să fie folosită în comunicarea dintre cetăţeni şi autoritatea publică locală.

Reglementările legale în contextul *Cartei europene a autonomiei locale*

Carta europeană a autonomiei locale defineşte în art. 3 conceptul autonomiei locale ca fiind *„dreptul şi capacitatea **efectivă** ale administraţiei publice locale de a soluţiona şi de a gestiona [...] o parte **importantă** a treburilor publice"* (s.n.).

Articolele 5-11 prevăd drepturile administraţiei publice locale: protecţia limitelor teritoriale (art. 5), formarea unei structuri administrative interne conform nevoilor specifice (art. 6), exercitarea liberă şi recompensată a mandatului de ales local (art. 7), limitarea controlului administrativ al activităţii autorităţilor administraţiei publice locale (art. 8), accesul la resurse financiare (art. 9), asocierea liberă a autorităţilor (art. 10), dreptul de a se adresa instanţelor judecătoreşti în scopul asigurării respectului principiilor de autonomie (art. 11).

Prin **Legea 199/1997**[6], România a ratificat[7] **Carta europeană a autonomiei locale**, cu următoarele specificări: se ratifică documentul *„cu excepţia art. 7 paragraful 2"* (art. 1) şi *„România declară că prin noţiunea autoritate regională, prevăzută la art. 4 paragrafele 4 şi 5 din Carta europeană, se înţelege, potrivit legislaţiei sale în vigoare, autoritate judeţeană a administraţiei publice locale"*.

Excepţia ridicată face imposibilă recompensarea materială a consilierilor,[8] iar prin lege, noţiunea de regiune este echivalată cu cea de judeţ.[9]

Legea de ratificare a **Cartei** a fost urmată, după scurt timp, de **Hotărîrea Guvernamentală nr. 761/1997**[10], al cărei articol unic stabileşte: *„Departamentul*

Administrație Publică Locală va îndeplini atribuțiile privind promovarea politicii de dezvoltare regională, pînă la adoptarea legii privind dezvoltarea regională în România, care va stabili cadrul instituțional, principiile, obiectivele și instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională în România."

Legea privind dezvoltarea regională în România[11] înțelege prin regiuni de dezvoltare structuri formate din mai multe județe[12], și consideră că aceste regiuni *„nu sînt unități administrativ-teritoriale și nu au personalitate juridică"* (art. 4 alin. 2). În acest context, **Carta europeană a autonomiei locale** nu este aplicabilă acestor regiuni (**Legea 199/1997** punînd sub semnul egalității regiunile — al căror statut este reglementat de **Cartă** — și județele). Deși regiunea de dezvoltare nu este unitate administrativ-teritorială și nu are personalitate juridică (ceea ce are, la fel, efecte negative asupra aplicabilității **Cartei**), din considerente funcționale, ea are nevoie de structuri regionale, cum este Consiliul pentru dezvoltare regională, *„ca organ deliberativ"* (art. 6 alin. 1), Agențiile pentru dezvoltare regională, ca *„organisme neguvernamentale*[13]*, nonprofit, de utilitate publică, cu personalitate juridică"* (art. 7 alin 2). Aceste structuri regionale sînt subordonate structurilor naționale: Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională și Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională. Această ierarhizare a structurii, în mod evident, este contrară spiritului **Cartei europene a autonomiei locale**. În ce mod se va reuși, în aceste condiții, să se atingă obiectivele politicii de dezvoltare regională (prevăzute la art. 2 al **Legii nr. 151**), rămîne de văzut.

Legea privind dezvoltarea regională în România prin art. 16, a dat naștere unui alt act legislativ: **Ordonanța de urgență privind regimul zonelor defavorizate**[13]. Ordonanța definește zona defavorizată ca o arie geografică *„strict delimitată teritorial"* (art. 1). Cum cartierul unui oraș este delimitat teritorial la fel ca și, spre exemplu, Valea Jiului, zona defavorizată poate fi o structură mai mică decît localitatea, dar și mai mare ca județul. Ea trebuie însă să facă parte dintr-o regiune de dezvoltare (art. 2).

Concluzii

Conform legislației în vigoare, în România structura administrativă are două nivele: cel al localităților și cel al județelor. Nici regiunilor — care reunesc mai multe județe —, nici zonelor defavorizate — care pot fi anumite părți din structurile administrative — nu le sînt impuse aplicarea prevederilor **Cartei europene a autonomiei locale**, în sens strict juridic, deoarece ele nu au personalitate juridică; totodată, prin modul în care **Carta** a fost ratificată de România, ea se aplică doar autorităților locale și celor județene.

Totuși, în ce măsură respectă **Legea privind dezvoltarea regională în România** principiile **Cartei europene a autonomiei locale**? Tabelul de mai jos compară prevederile celor două documente:

Prevederile **Cartei europene a autonomiei locale**	Prevederile **Legii privind dezvoltarea regională**
Autonomia regiunilor să fie recunoscută de lege (art. 2).	Noţiunea de „autonomie" este ignorată de lege.
Soluţionarea şi gestionarea unei părţi importante a treburilor publice de către administraţia regională (art. 3).	Există Consilii pentru dezvoltare regională şi Agenţii pentru dezvoltare regională cu atribuţii privind gestionarea treburilor publice (art. 6-9).
Protejarea autonomiei regiunilor faţă de autorităţile administraţiei centrale (art. 4).	Există structuri naţionale: Consiliul Naţional pentru Dezvoltare Regională şi Agenţia Naţională pentru Dezvoltare Regională, în care sînt şi reprezentanţi ai Guvernului (art. 10-16). În ce măsură „coordonarea" politicii de dezvoltare regională va însemna de fapt o ingerinţă în activitatea structurilor regionale, e greu de apreciat. Posibilitatea există.
Protecţia limitelor teritoriale, modificarea lor numai după consultarea populaţiei din regiune (art. 5).	Constituirea regiunii de dezvoltare se face printr-o convenţie semnată de reprezentanţii consiliilor judeţene, iar regiunile astfel constituite trebuie să primească avizul Guvernului. Consultarea populaţiei interesate lipseşte din ecuaţie.
Responsabilitatea stabilirii structurilor administrative interne să revină autorităţii regionale (art. 6).	Structurile administrative interne sînt stabilite de **Legea privind dezvoltarea regională, Normele metodologice de aplicare a Legii şi Regulamentul-cadru de organizare şi funcţionare a consiliilor pentru dezvoltare regională**[15].
Controlul autorităţilor centrale să privească doar respectarea legalităţii (art. 8).	Nu se prevede un control al autorităţilor centrale, de care nici nu este nevoie din moment ce aceste autorităţi sînt prezente în structurile administrative.
Accesul la resurse propri (art. 9).	Există Fonduri pentru dezvoltare regională, care parţial se constituie din resurse proprii (art. 9).
Dreptul de a coopera şi asocia cu alte autorităţi locale, inclusiv pe plan extern (art. 10).	Între obiectivele de bază ale politicii de dezvoltare regională în România figurează şi stimularea cooperării interregionale, interne şi internaţionale, a celei transfrontaliere (art. 2 lit. d). Consiliul Naţional pentru Dezvoltare Naţională „urmăreşte" acţiunile de cooperare internaţională, dar nu se prevede în lege nici o activitate în acest sens al consiliilor şi agenţiilor regionale.
Protecţia legală a autonomiei (art. 11).	Noţiunea de „autonomie" este ignorată de lege.

Se observă trei mari diferenţe de principiu între cele două documente:

a) autonomia regiunilor nu este protejată faţă de autorităţile administrative centrale;

b) populaţia nu este consultată în stabilirea limitelor teritoriale şi în modificarea lor;

c) întreaga structură administrativă este definită de o serie de acte juridice, stabilirea acestei structuri nu revine regiunii.

Aceste trei diferenţe majore arată că, deşi **Legea 151/1998** se referă la *dezvoltarea regională*, legiuitorii nu au reuşit să depăşească o mentalitate centralistă, fapt care va îngreuna mult atingerea scopurilor pentru care legea a fost elaborată. Dacă a fost elaborată în scopurile enunţate şi nu doar pentru a atrage fonduri PHARE... ❑

NOTE

1. Spre exemplu, **Constituţia Spaniei** (din 1978), care defineşte Spania ca *„patria [...] indivizibilă a tuturor spaniolilor"*, în acelaşi articol 2 *„recunoaşte şi garantează dreptul la autonomie al naţionalităţilor şi regiunilor care o compun"*, stipulînd: *„se vor putea crea grupări de comune, diferite de provincie"* (art. 141 alin. 3 — provinciile în Spania sînt unităţi aproximativ similare, din punct de vedere administrativ, cu judeţele din România). Pentru ca aceste grupări să primească un statut oficial şi să se autoguverneze ca şi comunităţi autonome, este prevăzută o procedură de autorizare (art. 143-147). Nu se admite federaţia comunităţilor autonome (art. 145 alin. 1). Atît competenţele comunităţilor autonome, cît şi competenţele statului sînt clar stabilite (art. 148 şi 149, cu 22 respectiv 32 de subpuncte).

2. **Legea nr. 69** din 26 noiembrie 1991 a fost publicată în **Monitorul oficial** nr. 238 din 28 noiembrie 1991.

3. Împotriva unor acte considerate ilegale ale primarului din Cluj, Gheorghe Funar, Guvernul nu a intervenit, considerînd că nu poate încălca principiul autonomiei locale, dar fostul ministru de interne, Gavril Dejeu, a interzis modificarea denumirii unor străzi în judeţul Harghita şi Covasna, caz în care s-a dat uitării acestui principiu.

4. Pe baza unor legi se poate clarifica în mare măsură modul în care legislatorii interpretează relaţiile dintre diferitele autorităţi ale administraţiei publice. Spre exemplu, **Legea pentru reglementarea situaţiei juridice a unor imobile cu destinaţie de locuinţe, trecute în proprietatea statului** (**Legea nr. 112** din 25 noiembrie 1995, publicată în **Monitorul oficial** nr. 279 din 29 noiembrie 1995) stabileşte următoarele atribuţii: consiliile locale *„**propun** constituirea comisiilor speciale învestite cu competenţa de a primi cererile şi a verifica actele"* (s.n.) depuse de cetăţeni, dar *„consiliile **se numesc** din ordinul prefectului"* (art. 16, s.n.). Hotărîrea finală privind retrocedarea imobilelor trecute în proprietatea statului nu aparţine comisiei consiliului local, ci consiliilor judeţene (art. 16-18).

5. **Ordonanţa de urgenţă nr. 22 pentru modificarea şi completarea Legii administraţiei publice locale nr. 69/1991** din 26 mai 1997 a fost publicată în Monitorul oficial nr. 105 din 29 mai 1997.

6. **Legea nr. 199** din 17 noiembrie 1997 a fost publicată în **Monitorul oficial nr. 331** din 26 noiembrie 1997, împreună cu **Carta europeană a autonomiei locale**.

7. Conform înregistrării la Consiliul Europei, România a semnat documentul la 4 octombrie 1994, l-a ratificat în 28 ianuarie 1998, intrînd astfel în vigoare la 1 mai 1998.

8. Excepţii similare au fost ridicate de Bulgaria, Cipru, Grecia, Olanda, iar pe baza art. 12 al **Cartei**, următoarele ţări nu au ratificat art. 7 alin. 2: Austria, Lituania, Liechtenstein, Malta. Din 30 de state europene care au ratificat **Carta**, 9 sînt în situaţia de a nu acorda recompensă materială exercitării mandatului de ales local.

9. Specificarea se datorează fricii legislatorului faţă de noţiunea de „autoritate regională". Articolul 4. al **Cartei**, practic, doreşte să protejeze autonomia locală faţă de autorităţile centrale, sau, unde există acestea, faţă de autorităţile regionale. Conform formulării **Legii 199/1997**, *autoritatea regională* este *autoritate judeţeană a administraţiei publice locale*. În legislaţia românească însă, consiliile judeţene nu pot limita activitatea consiliilor locale, iar prefecturile reprezintă — conform **Constituţiei** — Guvernul, deci autoritatea centrală. Alte ţări (Danemarca, Germania, Ungaria, Olanda, Suedia, Regatul Unit) au desemnat teritoriile cu privire la care se va aplica **Carta** conform art. 13 şi 16. Nici o ţară nu a considerat necesar să dea explicaţii sensului de *autoritate regională*. Legea a omis totodată faptul că acest termen apare şi la art. 13 al **Cartei**, la care precizarea termenului de autoritate regională — strict juridic — nu se referă.

10. **Hotărîrea Guvernamentală nr. 761** din 21 noiembrie 1997 a fost publicată în **Monitorul oficial nr. 338** din 2 decembrie 1997.

11. **Legea nr. 151** din 15 iulie 1998 a fost publicată în **Monitorul oficial nr. 265** din 16 iulie 1998.

12. Conform **Normelor metodologice de aplicare a Legii nr. 151/1998**, aprobate prin **Hotărîrea Guvernamentală nr. 634** din 24 septembrie 1998 şi publicate în **Monitorul oficial nr. 379** din 5 octombrie 1998, *„regiunile de dezvoltare [...] sînt zone ce corespund unor grupări de judeţe, constituite prin asocierea voluntară a acestora pe bază de convenţie semnată de reprezentanţii consiliilor judeţene"* (art. 2 alin. 1), cu specificarea că *„fiecare judeţ poate face parte dintr-o singură regiune"* (art. 3 alin. 4). dar *„constituirea regiunilor nu exclude posibilitatea asocierii localităţilor din judeţe diferite pentru realizarea unor lucrări de interes comun"* (art. 3 alin. 4). Legea nu prevede modalitatea ca un judeţ să-şi reevalueze opţiunea de a aparţine uneia sau alteia dintre regiunile de dezvoltare. Restricţia ca un judeţ să aparţină unei singure regiuni de dezvoltare poate crea disensiuni între diferite zone ale judeţului (vezi Gábor Kolumbán, *România într-o „Europă a regiunilor"*, publicat în **Altera 9**). Conform art. 10 al **Cartei**, judeţelor nu li se poate interzice asocierea neîngrădită cu judeţe aflate în alte regiuni de dezvoltare.

13. Cînd se referă la *organisme neguvernamentale, nonprofit, de utilitate publică, cu personalitate juridică*, prin ele se înţeleg, în terminologia internaţională, organizaţii neguvernamentale, create de societatea civilă ca grupuri independente de oameni care se asociază în sprijinul unor idei. Formularea folosită de lege creează imaginea falsă al unui „ONG", deşi Agenţiile de dezvoltare regională sînt create prin lege şi supuse unor structuri guvernamentale sau ale administraţiei publice locale. Au existat şi există încă organisme create prin lege, finanţate de bugetul de stat, care se prezintă ca „organizaţii neguvernamentale", promovînd interesele guvernului în numele societăţii civile.

*

***István HALLER** (n. 1962) a absolvent al Facultăţii de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter şi redactor la mai multe reviste (Erdélyi Figyelő, Gazeta de Mureş etc.). Din 1993 este referentul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa. A publicat studii şi articole în reviste din România şi Ungaria (22, Beszélő), multe dintre ele fiind axate pe cazurile de violenţă comise împotriva comunităţilor de romi.*

Primii teoreticieni ai transilvanismului

GÁBOR FLÓRA

Schimbarea statutului politico-teritorial al Transilvaniei la sfîrşitul primului război mondial, cînd regiunea a devenit parte integrantă a statului român, a atras după sine o mutaţie profundă în situaţia comunităţii maghiare transilvănene, aceasta devenind dintr-o naţiune dominantă o minoritate atît numeric, cît şi politic.

Trecerea bruscă de la statutul de naţiune dominantă la cel de minoritate a fost puternic resimţită şi datorită efectelor ruperii de „patria mamă", de statul maghiar, perceput ca protectorul intereselor şi culturii maghiare. De fapt, schimbarea statutului teritorial a însemnat pentru locuitorii maghiari ai Transilvaniei disocierea comunităţii politice de comunitatea culturală, prin pierderea abruptă a dimensiunii politico-statale a propriei identităţi.

În aceste condiţii, ideologia şi retorica naţională tradiţionale au devenit în mare parte irelevante. Noua situaţie etno-politică impunea trasarea unor noi repere spirituale pentru maghiarii din România, care să răspundă unor cerinţe vitale:

— să redefinească în noile condiţii *identitatea* comunităţii maghiare din România;

— să stabilească natura *raporturilor* comunităţii cu statul român şi cu statul maghiar, cu maghiarimea în general şi cu românii, precum şi cu celelalte comunităţi naţionale din România.

— să elaboreze un *program* de *autoorganizare* în vederea protejării şi perpetuării identităţii naţionale.

Acest rol a fost asumat la începutul anilor douăzeci de un grup de intelectuali maghiari ardeleni, mai ales scriitori (cei mai proeminenţi fiind Károly Kós, Aladár Kuncz, Sándor Makkai, Sándor Reményik etc.), ale căror idei despre coexistenţa etnică din Transilvania au ajuns să fie cunoscute sub numele de *transilvanism*. Departe de a se constitui într-un sistem ideatic coerent şi unitar, prezentînd mari variaţii de la un autor la altul şi de la o epocă la alta, transilvanismul a enunţat totuşi anumite principii care au influenţat profund viaţa comunităţii maghiare din Transilvania, şi ale căror efecte, mai mult sau mai puţin directe, pot fi constatate şi astăzi.

Noua concepție s-a structurat pe mai multe planuri:

1. Nivelul *politic,* care cuprindea așteptările și revendicările privitoare la statutul politic al maghiarimii din România.

2. Formularea principiilor și argumentelor pentru *legitimarea ideologică* a dezideratelor politice comunitar-naționale.

3. Definirea *identității* și elaborarea unei retorici identitare care să susțină principiile legitimatoare invocate.

4. Enunțarea unor *cerințe de autoorganizare* și a unor *norme etice* pentru comunitarea maghiară, care să faciliteze păstrarea și dezvoltarea identității și spiritualității maghiare în Transilvania.

Desigur, toate aceste nivele se condiționează și se susțin reciproc. Pentru a obține o anumită sistematizare care să faciliteze interpretarea, considerăm totuși utilă o separare metodologică a analizei pe aceste nivele distincte.

1. Statul plurinațional — condiție a reconcilierii

Concepția primilor teoreticeni ai transilvanismului era subordonată intenției și efortului de a transmite un semnal care să conțină *o ofertă alternativă nonnațională* de coexistență etnică. În proclamația semnată de Károly Kós, István Zágoni și Árpád Paál, intitulată *Kiáltó Szó*, apare o ruptură clară și explicită cu concepția naționalistă clasică *„un Stat, o Cultură, o Națiune"*[1]. În viziunea lui Kós și a colaboratorilor săi, rezolvarea situației maghiarilor din România presupunea ca statul să se adapteze noilor cerințe impuse de existența mai multor comunități naționale pe teritoriul său.

Propunerea etnopolitică alternativă formulată de ideologii maghiari transilvaniști era menită să atenueze polarizarea societății în opoziția majoritate națională / minorități naționale, și să ofere asigurări care să risipească temerile românilor cu privire la integritatea teritorială a statului român. Ni se pare de o semnificație deosebită faptul că în *Proclamație* apare cît se poate de clar exprimată interdependența dintre loialitatea cetățenilor față de stat și capacitatea statului de a oferi servicii echitabile (inclusiv condiții egale de păstrare și afirmare a identității) pentru toți cetățenii săi. În viziunea transilvanistă, minoritarii pot oferi cu adevărat loialitate statului în care să se poată simți cu adevărat acasă. Modelul de integrare propus, ca de altfel întreaga concepție transilvanistă, se bazează de fapt pe asumarea acestui postulat de bază: coexistența într-un stat *care să poată integra pluralitatea culturală în structurile sale.*

În deceniile care au urmat, speranțele inițiale ale transilvaniștilor s-au împlinit într-o prea mică măsură în această privință. Promovarea strictă a modelului și ideologiei statului național, incapacitatea statului de a integra comunitățile minoritare au contribuit treptat la o înstrăinare tot mai pronunțată a persoanelor cu identitate națională neromânească, atît față de puterea politică cît și față de calitatea lor de cetățean, mai cu seamă la nivelul raportării emoțional-afective.

Soluţia oferită de transilvanism — transformarea statului centralist în direcţia afirmării depline a pluralismului cultural — rămîne deci, în continuare, de maximă actualitate. Cu atît mai mult, dacă ţinem seama că în lipsa unor asemenea acorduri consensuale interne, o eventuală schimbare a frontierelor (chiar în condiţiile în care ar fi acceptată de comunitatea internaţională) nu ar face, în zonele mixte din punct de vedere etnic, decît să reproducă la o altă scară opoziţia dintre majoritate şi minoritate.

2. Acasă, în Transilvania

O reglementare de lungă durată a raporturilor interetnice în Transilvania presupunea, în concepţia teoreticienilor iniţiatori ai transilvanismului, stabilirea clară a criteriilor de acceptare reciprocă a legitimităţii locuirii în regiune. Ideea fundamentală avansată de transilvanişti era aceea a *co-legitimităţii*, cu alte cuvinte, a legitimităţii egale a tuturor celor trei comunităţi naţionale avînd o tradiţie istorico-teritorială în spaţiul Transilvaniei (cea maghiară, română şi germană). În concepţia transilvanistă, aceste trei comunităţi sînt în egală măsură posesoare ale dreptului inalienabil de a considera Transilvania patria lor istorică şi prezentă.

Această viziune se opunea din principiu oricăror exclusivisme de sorginte naţionalistă, prin însăşi afirmarea *egalei îndreptăţiri* a mai multor naţiuni de a se raporta la acelaşi teritoriu ca patria lor comună. Din acest punct de vedere, ideile enunţate de gînditorii transilvanişti reprezintă o alternativă atît faţă de poziţia din care Transilvania era socotită exclusiv românească, cît şi faţă de aceea din care se afirma, dimpotrivă, caracterul pur maghiar al regiunii.

În susţinerea unei asemenea alternative, transilvaniştii au procedat la o reevaluare, *o reconsiderare a istoriei ca factor de legitimare naţională*. O contribuţie de o importanţă decisivă a adus în acest sens studiul lui Károly Kós, intitulat *„Transilvania"*. Denumită de autorul ei *„o schiţă de istorie culturală"*, cartea prezintă istoria Transilvaniei din antichitate pînă în zilele noastre, argumentînd că *„forţa spirituală"* a pămîntului transilvan poate *„uni vocile vieţii unor societăţi...* (etnice n.aut.) *diferite, adeseori antagoniste, într-o melodie consonantă"*[2]

Fără a diminua rolul vechimii şi al continuităţii într-un anumit teritoriu în stabilirea drepturilor naţional-comunitare, Kós le atribuie însă o semnificaţie complet diferită. Spre deosebire de istoriografia naţională tradiţională, istoria Transilvaniei nu mai apare în această lucrare ca arena confruntării perpetue dintre popoarele ei; dimpotrivă, ceea ce autorul evidenţiează în întreaga lucrare este tocmai *istoria comună* a popoarelor Transilvaniei, faptele care le leagă şi care au condus, în viziunea autorului, la formarea unor elemente identitare transilvănene comune:

„Cele trei naţiuni politice autonome ale Transilvaniei, ca şi (...) naţiunea română, au trăit fiecare vieţile lor interne: fiecare şi-a clădit propriile facilităţi culturale şi sociale, unele lîngă altele, fără a se contopi, în general fără a se

obstrucționa sau a intra în vreun fel în calea celorlalte, dar contactîndu-se, învățînd unele de la altele și influențîndu-se reciproc"[3]

Dintr-o asemenea perspectivă, anumite întrebări puse atît de insistent de istoricii etnocentriști (cum ar fi permanenta dispută privind întîietatea istorică între români și maghiari) își pierd sensul și nu mai reprezintă nici o „mizã". Ideologul fondator al transilvanismului urmărea de fapt *o reformare* — fie și parțială — *a imaginilor identitar-istorice reciproce româno-maghiare*, care erau — și au rămas în mare măsură pînă astăzi — reciproc exclusive și opuse. Conștient de tensiunile interetnice contemporane lui, autorul caută modele adecvate în trecut, care să contribuie la un demers constructiv.

Studiul lui Kós reprezintă însă o critică mai mult implicită, decît o reevaluare critică directă a istoriografiei tradiționale. Lucrarea nu face o distincție clară între epoca premodernă, nenaționalistă și cea modernă, caracterizată prin formarea ideologiilor naționale. Nu este formulată întrebarea dacă modele istorice preluate din perioade demult depășite ale istoriei pot fi valabile în condițiile prezentului. Efortul de a subordona uneori analiza obiectivă a faptelor unei „reconstrucții" a realității istorice în sensul dorit (demonstrarea identității transilvane) îl apropie în anumite privințe pe autor de ideologii naționali „clasici". De exemplu, Kós ignoră aproape complet deosebirile profunde ale situației etnopolitice din deceniile premergătoare apariției ideologiilor naționale moderne față de situația contemporană lui. El nu acordă o atenție aparte în explicarea genezei identității naționale a românilor, faptului că aceștia nu fuseseră recunoscuți ca națiune politică în epoca feudală. Importanța dimensiunilor care au despărțit și continuă să despartă concepțiile naționale română și maghiară, și care au făcut și fac atît de dificilă comunicarea dintre cele două națiuni, este cel puțin minimalizată, dacă nu chiar ignorată în lucrare.

Asemenea deficiențe sînt în parte tributare unui istorism excesiv, de factură tradițional-conservatoare, caracteristic epocii. Pe de altă parte însă, ele pot fi puse și pe seama dorinței autorului de a construi noi punți de legătură între popoarele transilvănene, mai ales între români și maghiari. Cu toate lipsurile lucrării, este de apreciat această motivație pragmatico-politică nobilă, de a contribui la reconcilierea națională. În acest sens, încercarea autorului transilvănean de a produce o breșă în modul în care istoria era (este și astăzi) folosită ca materie primă pentru ideologiile etnonaționaliste, rămîne un exemplu de abordare creativă, expresia unui curaj intelectual și moral deosebit. Un exemplu care, datorită influenței puternice a ideologiei și politicii naționaliste în deceniile care au urmat, a rămas mai degrabă o excepție.

3. Identități complexe, identități multiple

În elaborarea alternativei nenaționaliste propuse, transilvaniștii au procedat la o reconsiderare radicală a felului în care identitatea națională fusese tratată

pînă atunci. În locul viziunii în care conştiinţa apartenenţei la o comunitate naţională este monolitică, fondatorii transilvanismului au propus o abordare nuanţată, care să ţină seama atît de complexitatea structurii interne cît şi de transformările în timp ale identităţii.

O asemenea reevaluare era impusă de fapt de noua situaţie în care s-au găsit maghiarii din Transilvania după 1918. Disocierea dimensiunii politico-statale de dimensiunea culturală a identităţii acestei populaţii prin schimbarea frontierelor a creat un vid identitar — exprimat şi printr-o criză de adaptare la noile realităţi — care necesita elaborarea unei noi concepţii comunitare. Scopul transilvaniştilor era tocmai elaborarea unor matrice ale apartenenţei de grup care să permită o autoorganizare rapidă şi efectivă a comunităţii maghiare în noile condiţii dificile, o flexibilitate a adaptării la aşteptări şi cerinţe variate, adeseori opuse, o rezistenţă eficientă faţă de presiunile puterii de stat, în vederea păstrării nealterate a identităţii lor naţionale.

Încercînd să răspundă acestor cerinţe, teoreticienii transilvanişti au considerat maghiarimea din Transilvania:

a. o comunitate de *sine stătătoare,*

b. avînd caracteristicile unei existenţe *naţionale* şi

c. *minoritare;*

d. cu trăsături *regionale specific transilvane,*

e. fără ca aceste caracteristici specifice să altereze sau să diminueze în vreun fel *apartenenţa la naţiunea maghiară.*

Vom încerca în continuare să evidenţiem principalele semnificaţii ale fiecărui element în parte.

a. Postularea *caracterului de sine stătător al comunităţii maghiare din Transilvania* a avut o importanţă deosebită pentru autoorganizarea acestei comunităţi, pentru ieşirea din starea de imobilism şi letargie în care mulţi maghiari s-au aflat după 1918. Cuvintele memorabile ale lui Károly Kós scrise în *Kiáltó Szó* au marcat în acest sens începutul unei adevărate treziri spirituale: *„Noi nu sîntem pur şi simplu un număr de oameni care au fost rupţi din cadrul naţiunii maghiare unitare"* — sublinia gînditorul transilvan — *„ci formăm o entitate istorică distinctă de o mie de ani, cu conştiinţa noastră transilvăneană distinctă, cu o cultură şi o conştiinţă de sine distinctă".*[4]

Argumentele invocate în sprijinul acestei idei au în vedere trei factori principali. În primul rînd, maghiarii transilvăneni sînt prezentaţi ca posesorii unei *tradiţii istorice separate*, cu particularităţi care îi deosebesc de restul populaţiei maghiare. În viziunea transilvanistă, sursa acestei specificităţi derivă mai ales din trecutul multicultural al regiunii, din necesitatea şi practica îndelungată a convieţuirii etnice şi confesionale. Între trăsăturile particulare ale identităţii maghiare transilvănene care reflectă o asemenea experienţă istorică a multiculturalităţii sînt amintite cel mai adesea spiritul

tolerant, realismul şi flexibilitatea creativ-inovativă deosebită în conservarea propriei identităţi, capacitatea de a supravieţui în condiţii dificile.

A doua sursă fundamentală a specificităţii comunităţii maghiare din regiune invocată de transilvanişti era existenţa unei tradiţii şi a unei *conştiinţe regionale distincte*, a unei percepţii speciale a raportării la pământul Transilvaniei şi a ataşamentului faţă de acesta. Mărturisirea emoţionantă a lui Aladár Kuncz, *„Transilvania este patria mea"*[5], era menită să sintetizeze tocmai dimensiunea subiectivă a acestei legături.

Al treilea — şi cel mai recent — dintre factorii consideraţi de transilvanism în statuarea caracterului distinct al maghiarimii din regiune era *noua realitate politico-teritorială* de după 1918, apartenenţa la statul român. În noile condiţii, pentru a-şi apăra interesele, comunitatea maghiară trebuia să se organizeze ca o comunitate politică de sine stătătoare în cadrul permis de legislaţia românească.

Rezultatele pozitive ale afirmării identităţii politice distincte a maghiarimii transilvănene s-au văzut foarte curînd. Organizaţiile politice maghiare din România au avut un rol esenţial în salvgardarea, atît cît s-a putut, a spaţiului de afirmare şi perpetuare a identităţii minoritare. În activitatea lor politică, liderii maghiari transilvăneni s-au sprijinit în mare măsură pe argumentele invocate de Kós şi colaboratorii săi.

b. Afirmarea *caracterului naţional* al comunităţii maghiare din regiune era menită înainte de toate să contracareze încercările de diminuare a drepturilor maghiarilor de către factorii de putere. Totodată, elementul naţional al identităţii s-a constituit într-un argument solid şi în argumentarea cererii ca statul să devină cu adevărat expresia politică a patriei comune a românilor, maghiarilor, germanilor şi a celorlaltor naţiuni conlocuitoare.

c. Intenţia de a construi comunitatea, de a-i oferi perspective şi un sens cît mai clar al existenţei individuale şi colective, reiese şi din viziunea complexă în care fondatorii transilvanismului au interpretat statutul de minoritate al comunităţii maghiare din Transilvania. *Condiţia de minoritar* era percepută de transilvanişti într-un mod ambivalent, nu doar în sens negativ, ca un motiv de îngrijorare şi de regret, ci şi ca *o sursă de împlinire comunitară şi umană.*

Contribuţia cea mai semnificativă în elaborarea teoretică a acestor dimensiuni identitare a adus-o scriitorul Kuncz Aladár, redactor al revistei *Erdélyi Helikon*. În viziunea lui Kuncz, restrîngerea posibilităţii minorităţii de a se afirma pe plan politic, datorită situaţiei de marginalitate impusă de către statul naţional, era într-un anumit sens compensată de şansa nou-ivită, izvorîtă din situaţia ei specifică, de a îmbogăţi cultura şi spiritualitatea maghiară, şi chiar cea universală.

În argumentarea transilvanistă, viaţa de minoritar deschide noi orizonturi condiţiei umane, care pot şi trebuie sintetizate prin creaţii literare şi artistice originale valoroase. Nu trebuie să uităm, sublinia în acest sens Kuncz, că

*„minoritatea este minoritate doar în politică. În literatura şi cultura ei proprie ea reprezintă însăşi **universalitatea**"*[6] (subl.aut.). Cultura minorităţii naţionale apărea astfel ca purtătoarea unui mesaj general uman şi umanist prin care dobîndea o semnificaţie internaţională şi europeană.

d. Scoţînd în evidenţă ceea ce ei considerau *dimensiunea transilvană specifică* a identităţii maghiarilor din această entitate teritorial-istorică, iniţiatorii transilvanismului au avut probabil în vedere efectele potenţial benefice pe care sublinierea unor elemente identitare comune ale românilor, maghiarilor şi germanilor din Transilvania le-ar putea avea în apropierea dintre aceste popoare, în reducerea tensiunilor şi negocierea unor soluţii cît mai echitabile ale problemei naţionale. În acelaşi timp, eforturile lor au urmărit şi încurajarea *regionalismului*, atragerea românilor din Transilvania şi, prin intermediul lor, şi a celor din Vechiul Regat la abordări mai favorabile spiritului regional.

În susţinerea tezei cu privire la identitatea transilvană Károly Kós atrage atenţia asupra specificităţii cadrului geografic al Transilvaniei, clar delimitat de regiunile învecinate, cu o individualitate teritorială bine definită, care ar oferi regiunii caracteristicile unei entităţi distincte pînă şi din punct de vedere economic, considerînd că trăsăturile cadrului natural şi geografic au acţionat de-a lungul istoriei în sensul creării unor elemente culturale comune ale popoarelor din Transilvania.

În opinia autorului, aceasta nu a însemnat însă nici pe departe o omogenizare culturală în sensul ştergerii diferenţelor culturale specifice ale diferitelor etnii. Interacţiunea culturală a condus la formarea unei culturi transilvănene, fără însă a anula sau diminua în vreun fel specificitatea spirituală a fiecărei comunităţi. Din acestă perspectivă, putem considera că argumentaţia lui Kós se constituie într-o pledoarie pentru egalitate şi unitate în diversitate, care să consolideze legăturile dintre maghiari, români şi germani, în condiţiile afirmării neîngrădite şi echitabile a identităţii particulare a fiecărei comunităţi etnice.

Invocînd istoria ca aliat puternic în sprijinul acestui model de convieţuire, tonul autorului devine pe alocuri aproape patetic, cu implicaţii clare, atît de natură ideatică cît şi emoţională pentru contemporanii lui, cărora de fapt se adresează:

„Timp de o mie de ani un miracol s-a întîmplat pe teritoriul Transilvaniei, astfel că trei popoare şi trei culturi trăiesc împreună, păstrîndu-şi — pentru că şi-au putut păstra — personalitatea lor distinctă, dar căpătînd totodată şi un caracter comun, diferit de culturile şi popoarele învecinate, înrudite sau nu".[7]

Faptul că preocupările istorice ale transilvaniştilor vizau într-adevăr prezentul devine clar din importanţa acordată aprofundării legăturilor cu cultura română şi germană din Transilvania, cu scriitori şi alţi intelectuali reprezentativi ai acestor culturi. Putem aminti în acest sens programul de traduceri din autori transilvăneni români şi germani iniţiat de comunitatea scriitorilor maghiari grupaţi în jurul revistei *Erdélyi Helikon*, publicarea în paginile acestei reviste a

numeroase creaţii literare româneşti şi germane, organizarea unor evenimente comune (serate literare, întîlniri cu cititorii etc.), toate menite să contribuie la apropierea între culturile şi popoarele Transilvaniei.

Este demn de subliniat aici legătura organică în concepţia transilvanistă dintre *regionalism* şi *europenism*. Într-o epocă profund nefavorabilă atît diviziunilor regionale cît şi structurilor transnaţionale, în care modelul considerat sacrosant şi apărat cu străşnicie era statul-naţiune centralizat, transilvaniştii au avut clarviziunea şi statura morală să arate rolul şi misiunea minorităţilor ca punţi între popoare în construirea unei lumi noi, bazate pe recunoaşterea şi promovarea alterităţii, în toate aspectele ei (etnice, naţionale, religioase, regionale etc.)

Programul transilvanist pentru *„o Europă a regiunilor"*[8] formulat în termenii cei mai clari de Aladár Kuncz, avea în vedere refacerea adevăratei unităţi europene, crearea unei *„Europe spirituale unite"* prin fundamentarea cooperării pe *„regionalisme lăsate să se exprime liber"*[9], prin crearea unui cadru favorabil pentru afirmarea individualităţii şi specificităţii regionale. În argumentarea acestei cereri, modelul istoric al convieţuirii etnice şi confesionale din Transilvania era prezentat ca un model de toleranţă şi pluralism cultural care ar trebui preluat şi urmat şi de populaţia din afara regiunii. Actualitatea acestor idei în noul spaţiu politic european şi internaţional de după 1989 este, desigur, evidentă.

În descrierea genezei „identităţii transilvane" sînt prezentate însă în cea mai mare parte — dacă nu chiar exclusiv —, fapte şi elemente care vin în sprijinul acestei identităţi. S-a obţinut astfel o imagine întrucîtva unilaterală, şi deci mai puţin credibilă, prin diminuarea importanţei realităţilor care au despărţit popoarele transilvănene de-a lungul timpului şi care au condus la dezvoltarea unor ideologii naţionale separate, în anumite privinţe chiar opuse.

Dincolo de aceste limite de natură intrinsecă, lipsa empatiei, răceala şi chiar respingerea cu care ideea identităţii comune transilvănene a fost primită în cercurile politice şi intelectuale influente române îşi au originea în faptul că ea era considerată incompatibilă cu concepţia naţională românească oficială. Consolidarea legitimităţii statului naţional în cadrul noilor sale frontiere impunea, în concepţia unei părţi importante a liderilor politici şi spirituali de atunci ai românilor, promovarea unei retorici care să întărească legitimitatea schimbării teritoriale prin intermediul *mobilizării naţionale exclusiv a majorităţii etnice.*

e. În asemenea condiţii, reafirmarea *apartenenţei organice a maghiarilor din Transilvania la trunchiul comun al maghiarimii de pretutindeni* — o idee care nu a fost dealtfel nici un moment contestată de transilvanişti — a căpătat o pondere şi o semnificaţie mereu crescîndă în formarea identităţii comunitare maghiare interbelice din regiune. În lipsa unor soluţii credibile la problema minorităţilor, importanţa elementului identitar particularizant în discursul transilvanist s-a diminuat treptat, principala idee devenind sublinierea identităţii

naţionale comune a tuturor maghiarilor, indiferent de locul în care trăiesc şi de statele de care aparţin.[10]

În acelaşi timp, viziunea despre rolul şi misiunea specifică a minorităţilor şi valorificarea pozitivă a statutului de minoritar a cedat pas cu pas locul concepţiei care considera *„o imposibilitate"* resemnarea pe termen lung cu condiţia minoritară *„nu atît din punct de vedere politic cît din punct de vedere moral"*[11], datorită efectelor dezumanizante, de distorsionare a vieţii individuale şi colective implicate într-o astfel de resemnare.

4. Sociologia şi etica comunităţii

Postularea existenţei comunităţii maghiare din Transilvania ca o entitate socială organică separată, avînd viaţa ei proprie, presupunea în concepţia transilvanistă necesitatea aplicării unor principii şi direcţii de acţiune care să faciliteze *autoorganizarea comunităţii, perpetuarea şi dezvoltarea identităţii ei*. În acest sens, transilvanismul are meritul deosebit de a fi oferit, dincolo de reconstrucţia identităţii colective, şi o orientare pragmatică, o strategie comunitară pentru maghiarii din România, ce se dorea fundamentată în dublu sens: atît sociologic cît şi etic.

a. O primă idee semnificativă se referea la cerinţa *considerării şi abordării lucide a realităţii prezente ca un dat social*, chiar dacă această realitate era defavorabilă. Renunţarea la iluzii şi ancorarea puternică în realitatea dată erau văzute de transilvanişti drept condiţii sine qua non ale acţiunii sociale şi comunitare eficiente. Din acest punct de vedere, comunitatea minoritară era considerată avantajată faţă de cei care trăiesc în cadrul statelor naţionale proprii. *„Autorevizuirea"* (noţiunea, ca şi concepţia dealtfel aparţin episcopului reformat transilvănean Sándor Makkai)[12] comunităţii minoritare putea constitui, în interpretarea transilvanistă, un punct de plecare şi un exemplu pentru transformarea imaginii despre propria identitate a naţiunii maghiare în general, scriitorii maghiari transilvăneni avînd, datorită situaţiei lor specifice, *„un acces mai direct la universalitate"* decît cei din Ungaria.[13]

Distincţia dintre ceea ce este de dorit şi ceea ce este posibil, *pragmatismul* şi *realismul politic* erau dealtfel invocate — şi întărite astfel din punct de vedere simbolic — şi ca trăsături esenţiale ale însăşi tradiţiei şi identităţii transilvănene. Necesitatea şi programul *„autocunoaşterii naţiunii"*[14] prin intermediul promovării cercetărilor sociale de către sociologii maghiari transilvăneni în perioada interbelică poate fi considerată o prelungire şi o consecinţă practică nemijlocită a unui asemenea program ideologic.

b. Viziunea organică asupra comunităţii naţionale implica în gîndirea transilvanistă şi asumarea *continuităţii dintre trecut, prezent şi viitor*, interpretate ca dimensiuni în timp, strîns legate între ele, ale vieţii comunitare. Astfel, trecutul dobîndea o semnificaţie aparte, însă într-un sens mult diferit faţă de doctrinele etno-naţionaliste tradiţionale.

Istoria rămînea o sursă de legitimare fundamentală pentru comunitate, dar numai cu condiţia *dezvoltării unei atitudini critice, a asumării unei confruntări lucide cu propriul trecut.* Înfrumuseţarea artificială a memoriei colective în scopul de a oferi o compensaţie ideatică pentru lipsurile prezentului era considerată contraproductivă pentru interesele maghiarilor transilvăneni. Concepţia etnocentristă predominantă pînă atunci, după care mereu numai „alţii" erau de vină pentru toate evenimentele negative din viaţa naţiunii, era percepută ca potenţială producătoare de iluzii dăunătoare, şi deci respinsă.

c. Realismul, în această viziune, însemna înainte de toate renunţarea la aşteptări şi contemplări deşarte, şi la căutarea unei justeţi istorice iluzorii, şi trecerea la *acţiune responsabilă în interesul comunităţii.* În formularea lui Károly Kós, *„justeţea noastră este puterea noastră. Numai ceea ce putem dobîndi prin efortul, prin lupta noastră, va deveni al nostru".*[15]

Imperativul lui Kós către maghiarii din Transilvania era deci îndemnul la muncă, considerată *„chemarea vieţii". „Trebuie să muncim, dacă vrem să trăim, şi vrem să trăim, deci vom munci".*[16] Necesitatea dezvoltării unor modele comportamentale constructive, active, care să protejeze identitatea şi interesele maghiarimii din Transilvania în condiţiile neprielnice ale vieţii minoritare, a avut fără îndoială un ecou puternic şi a marcat profund structurile valorice şi atitudinea comunităţii, cu efecte perceptibile şi astăzi.

d. Eficienţa acţiunii sociale minoritare trebuia bazată în concepţia transilvanistă pe principiul *solidarităţii comunitare,* singura acceptabilă, atît din punct de vedere politico-pragmatic cît şi ca normă morală. Aceasta însemna înainte de toate cerinţa unei acţiuni politice unitare, realizarea unei coeziuni ferme în jurul interesului naţional. Dincolo de diferenţele de statut economic şi social, dincolo de diversitatea concepţiilor ideologice şi politice, membrii comunităţii maghiare trebuiau să coopereze strîns, să-şi unească forţele în scopul apărării intereselor şi a rezolvării problemelor generate de statutul de minoritar.

e. Statutul de membru al comunităţii minoritare implica în acest sens asumarea de către indivizi a unei *responsabilităţi speciale* pentru soarta colectivităţii naţionale. Emigrarea (fie şi spre Ungaria) era echivalată cu abandonarea responsabilităţii şi, în consecinţă, cu autoeliminarea din comunitate, printr-o renunţare implicită la statutul moral de membru al comunităţii. *„Iar cei ce s-au lăsat duşi de ape* (au emigrat n.aut.) *aici nu se mai pot întoarce, şi nici să nu dorească vreodată acest lucru, pentru că ei nu vor mai avea aici nici loc, nici parte"* — afirma cu o fermitate aproape pasională, Károly Kós.[17]

Ataşamentul faţă de pămîntul natal, *legătura organică indisolubilă dintre identitatea naţională şi teritoriul patriei* căpăta astfel în gîndirea transilvanistă importanţa unei valori identitare fundamentale. Rămînerea în Transilvania era identificată cu un angajament implicit că individul îşi va îndeplini datoria faţă

de comunitate pînă la capăt. Iar cei care nu erau pregătiți să răspundă acestor imperative morale, erau chiar sfătuiți să emigreze. *„Cei care se tem, fricoşii, cei care nu cred, cei slabi să iasă din rînd. Să plece!"*[18]

f. Semnificațiile atribuite *statorniciei,* fidelității față de locul de origine, își au desigur originea în viziunea naturalist-organică asupra comunității naționale asumate de transilvanism, dar ele derivă și dintr-un anumit mod de percepere a situației de minoritar în condițiile date. Structura etno-demografică a Transilvaniei multietnice a reprezentat o chestiune deosebit de sensibilă și intens politizată încă de la începuturile formării ideologiilor naționale. După 1918, comunitatea maghiară era însă pentru prima oară confruntată cu posibilitatea pierderii masive a pozițiilor sale demografice tradiționale. Datoria de „a rămîne acasă", ca principiu moral, a îndeplinit deci un rol esențial ca parte a unei strategii orientate spre replierea în „adăposturi solide" ale vieții naționale și apărarea cu orice preț a acestora.

g. Un astfel de reazem sigur era considerat de transilvaniști *cultura comunității minoritare*. Ca o consecință a marginalității politice a maghiarimii transilvănene, dar și ca efect al legăturii directe dintre cultură și sfera identitară, reazemul spiritualității a dobîndit un rol fundamental nu doar în programele ideologice și politice ale minorității maghiare, dar și în eforturile de zi cu zi îndreptate spre consolidarea cadrului vitală, spre găsirea unor noi spații de afirmare ale existenței comunitare.

Poziția privilegiată a culturii derivă — în interpretarea autorilor transilvaniști — și din funcția socială — autoasumată — a minorității de a construi noi punți de înțelegere între popoare, bazate pe o nouă ordine a valorilor[19], care pune cultura și arta pe primul plan.

Cultura minoritară are în această viziune rolul nobil de a transmite către alții atît experiența pozitivă a conviețuirii, cît și valorile umaniste provenite din sublimarea frămîntărilor și suferințelor trăite. Or, un asemenea efort îndreptat spre sinteză, o ridicare de la faptele și întîmplările particulare din viața comunității la nivelul unor valori și principii universal valabile se poate realiza tocmai prin intermediul creațiilor artistice, mai cu seamă al celor literare. De aici și rolul determinant atribuit intelectualilor creatori, mai ales scriitorilor, în opera de construcție comunitară.

5. Concluzii

Meritul principal al transilvanismului rezidă probabil în faptul de a fi propus și promovat un *model de integrare* care se adresează deopotrivă propriei comunități și popoarelor conlocuitoare. La baza „ideii transilvane" a stat convingerea că identitățile și ideologiile naționale ale românilor, maghiarilor și germanilor din Transilvania sînt *compatibile* și *conciliabile.* Fără a avea în vedere în vreun fel limitarea exprimării particularităților naționale (etnice, culturale, religioase) ale fiecărei comunități în parte, teoreticienii transilvaniști au propus

reunirea acestor identităţi particulare într-o formă de identitate comună mai largă: *identitatea transilvană*. Din acestă perspectivă, concepţia transilvanistă poate fi considerată o încercare de reformulare a paradigmei naţionale tradiţionale etnocentriste prin înlocuirea ei cu o viziune a *„unităţii în diversitate"*.

În acest sens, transilvanismul este de fapt purtătorul a două mesaje ideatice principale. Unul, îndreptat spre comunitatea maghiară din Transilvania, care pune accentul pe *apărarea şi consolidarea identităţii ei specifice în condiţiile vieţii minoritare*. Altul, adresat popoarelor conlocuitoare, este expresia unei *dorinţe de deschidere, de cooperare, de regăsire reciprocă înntr-o identitare comună* prin care să se depăşească efectul izolator al ideologiilor etnocentriste particularizante. Este adevărat că respingerea acestei oferte de deschidere de către politicienii şi liderii spirituali influenţi ai majorităţii naţionale a făcut ca preocupările transilvaniştilor să se deplaseze din ce în ce mai mult spre întărirea propriei comunităţi, ducînd spre o anumită repliere pe poziţii defensive. Însă valoarea etică şi semnificaţia politică deosebită a ofertei iniţiale, îndreptată spre înţelegere şi dialog cu românii şi celelalte popoare din Transilvania, a rămas nealterată.

Din perspectiva reformulării ideologiei naţionale tradiţionale, transilvanismul a încercat să iniţieze *o reconsiderare a rolului istoriei şi istoriografiei*, în scopul eliminării efectelor negative, generatoare de tensiuni etnice. Recunoscînd importanţa istoriei în construirea identităţii popoarelor din regiune, transilvaniştii au căutat însă să ofere o viziune istorică constructivă, care să apropie naţiunile, nu să le despartă. Strădaniile lor nu au reuşit să producă o schimbare fundamentală de mentalităţi şi atitudini în această privinţă, în parte datorită condiţiilor politice nefavorabile, dar şi datorită deficienţelor propriei lor viziuni despre istorie şi identitate. Dar ideile lor novatoare cu privire la necesitatea *„autorevizuirii istorice"*, atît a felului în care istoria este scrisă cît şi a imaginii despre propriul trecut, au fertilizat gîndirea politică în deceniile următoare, păstrîndu-le în actualitate pînă în zilele noastre. ❑

NOTE

1. O prezentare a acestei concepţii în Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Blackwell, Oxford, 1983.
2. Kós Károly, **Erdély. Kultúrtörténeti vázlat**, Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépmives Céh, 1929, p.5
3. ibid., p.64
4. Kós Károly, **Kiáltó Szó**, p.4
5. Kuncz Aladár, *Erdély az én hazám* în **Erdélyi Helikon**, 1929, p. 487-492
6. Kuncz Aladár, *Tiz év* în **Erdélyi Helikon**, 1.szám, 1928 május.
7. Kós Károly, **Erdély**, p.87
8. Conceptul este utilizat de Pomogáts Béla în articolul *Régiók Európája* apărut în **Korunk** 3/1994, pp.8-14
9. Kuncz Aladár, *Erdély az én hazám*, apărut în **Erdélyi Helikon**, 1929 pp.487-492
10. Makkai Sándor, *Az erdélyi szellem* apărut în **Nem lehet**, Budapest, 1988, pp. 106-111

11. Makkai Sándor, *Nem lehet* apărut în **Nem lehet**, Budapest, 1988, p.109
12. Makkai Sándor, Magunk reviziója, Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépmives Céh, 1931.
13. *Scrisoarea* lui Kuncz Aladár către Dezső Kosztolányi, citată în **Korunk** 5/1998, p.61
14. Gáll Ernő, *Dimitrie Gusti hagyatéka ésaz együttműködés erkölcse* în Gáll Ernő, **A sajátosság méltósága**, Magvető, Budapest, 1983, p.396.
15. Kós Károly, **Kiáltó Szó**, p.4
16. ibidem
17. Ibidem
18. Ibidem
19. Kuncz Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában, Erdély az én hazám* în **Erdélyi Helikon**, 1929, pp.487-492.

*

***Gábor FLÓRA** este lector universitar în sociologie la catedra de ştiinţe sociale a Facultăţii de Teologie Reformată din Oradea şi doctorand în filozofia istoriei la Universitatea Babeş-Bolyai. În ultimii ani a urmat cursuri postuniversitare şi a beneficiat de stagii de cercetare la Universitatea din Oxford şi Universitatea Central Europeană (CEU). Principalele lui domenii de interes sînt sociologia relaţiilor interetnice şi sociologia religiei.*

Instrumentalizarea etnică a religiei în sud-estul Europei

Nonka Bogomilova

I. Introducere teoretică

Religia reprezintă un puternic instrument cultural în construcţia şi perpetuarea identităţii individuale şi de grup. Semnificaţia şi intensitatea ei variază în conformitate cu tipul social al grupului în a cărei perpetuare culturală este implicată. Prezenţa sa culturală, deşi într-un mod specific, poate fi regăsită în conştiinţa de sine a mai multor formaţiuni comunitare: feministe, ecologice, politice, economice, naţionale, etnice, etc. În urmă cu două milenii creştinătatea îşi începea biografia culturală cu ideea şi entuziasmul depăşirii limitelor şi contradicţiilor de toate felurile: cele provenite din rudenie sau cele legate de gen, cele teritoriale, statale, etnice, economice etc. sau, în cuvintele Apostolului Pavel: *„Căci toţi sînteţi fii ai lui Dumnezeu, prin credinţa în Hristos Isus. Toţi care aţi fost botezaţi pentru Hristos, v-aţi îmbrăcat cu Hristos. Nu mai este nici Iudeu, nici Grec, nu mai este nici rob, nici slobod; nu mai este nici parte bărbătească, nici parte femeiască, fiindcă sunteţi una în Hristos Isus."*[1] Astăzi, sutele de ramificaţii ale creştinismului — biserici, şcoli, curente — fac parte din accesoriile identificaţionale a numeroase asociaţii, a căror mărime variază de la doi membri la mai multe milioane de oameni.[2] Se părea la sfîrşitul secolului trecut că religia îşi epuizase potenţialul ca justificator şi instrument în sîngeroasele ciocniri dintre civilizaţii sau în lupta pentru supremaţia imperială şi culturală. Viitorul istoric părea să aparţină controlului raţional — economiei, politicii, organizării statale. Secolul al XX-lea a demonstrat slăbiciunea previziunilor raţionale. Pînă şi teoria cultural-politică (în varianta binecunoscutei şi puternic controversatei teze a lui Huntington despre ciocnirea civilizaţiilor pe baze religioase) a recunoscut revenirea triumfală a religiei în scena socială.[3]

Contrar însă ideilor de la începuturile creştinităţii, religia este deseori inclusă în practicile defensive sau ofensive pe care le adoptă grupul faţă de mediul său şi

prin care grupul îşi realizează perpetuarea culturală. În plus, în chiar interiorul zonelor de civilizaţie aparţinînd uneia şi aceleiaşi religii istorice, apar complicate relaţii de integrare şi dezintegrare. Ca parte a acestor procese, care iau de multe ori un curs dureros ce implică intervenţii militare, religia reprezintă unul din pretextele importante ale acestor mecanisme. De obicei, luptele pentru eliberarea naţională din secolul trecut şi cel actual, precum şi formarea noilor state naţionale după căderea comunismului în Europa Centrală şi de Est au fost însoţite de reactivarea funcţiilor religiei în identificarea comunităţii. În acest proces, ciocnirea civilizaţiilor, în termenii lui Huntington, ca ciocnire a principalelor religii istorice, are, în opinia mea, mai puţine manifestări reale şi consecinţe cultural-politice decît are diferenţierea comunităţilor din cadrul aceleiaşi civilizaţii. De exemplu, conflictele dintre catolici şi protestanţi în Irlanda de Nord, dintre credincioşii catolici şi ortodocşi (croaţi şi sîrbi) din fosta Iugoslavie, dintre credincioşii ortodocşi înşişi (Grecia şi Macedonia), chiar şi în cadrul Bisericii Ortodoxe (conflictul dintre mereu mai numeroasele sinoduri din Bulgaria, Ucraina, etc.) sînt mult mai reale şi însemnate din punct de vedere social decît tradiţionala opoziţie abstractă creştinism/islamism. Mai mult, o aplicare similară, instrumentalizarea religiei în procesul de diferenţiere şi perpetuare a comunităţii, este la fel de larg răspîndită în aşa-zisa lume islamică: 1. Rolul islamismului ca doctrină naţional-politică diferă de la o ţară la alta (de la unul fundamental în Egipt pînă la unul nesemnificativ în Siria). 2. Islamismul este deseori invocat de marile şi puternicele ţări islamice ca justificare cultural-istorică pentru dominaţia lor asupra altor ţări islamice (Egipt, Iran)[4] 3. Numeroasele curente şi forme istorice ale islamismului sînt folosite ca un instrument al identificării comunităţii adeseori încărcat cu energii agresive: satul împotriva oraşului, poporul împotriva elitei ecomice şi politice, partidele cu programe modernizatoare împotriva celor conservatoare, etc.[5]

Prezentarea unui anumit conflict al comunităţii (etnic, internaţional, economic, etc.) în termenii ciocnirii religioase a civilizaţiilor are de obicei un impact nefavorabil asupra evoluţiei şi soluţionării sale, din mai multe privinţe: 1. conflictul şi incompatibilitatea grupurilor sînt sacralizate pe bazele unei puternice tradiţii istorice împovărate de o puternică inerţie culturală; 2. ajungerea la consens este astfel împiedicată şi sînt implicate diferite forme de coexistenţă separată şi ostilă a grupurilor — separarea statului, teritoriului, etc. 3. este creat un cadru politic favorabil intervenţiei unei a treia părţi în conflict şi, sub un pretext cultural plauzibil, apărarea nu a unui anumit interes al statului, ci a civilizaţiei respective în ansamblu. Exemple edificatoare în această privinţă sînt: internaţionalizarea conflictului israelo-palestinian şi reformularea lui ca un conflict între arabii de rînd — musulmani şi creştini adică occidentali, sau, altfel spus, Marile Puteri; eforturile de a interpreta într-un fel similar conflictele etnice din ţările aparţinînd vechii Iugoslavii etc.

De fapt, prin implicarea religiei în aceste conflicte etnice şi internaţionale se creează de cele mai multe ori un cadru cultural propice pentru redistribuirea sferelor de influenţă ale ţărilor dezvoltate.

II. Cine impune această implicare a religiei în situaţiile conflictuale? Care sînt mecanismele sale? Şi, mai ales, de ce vorbim despre implicarea, instrumentalizarea religiei?

Religia devine element vital al unui grup naţional sau etnic, ideologie a unei comunităţi, numai atunci cînd este legată şi subordonată direct perpetuării culturale, politice etc. a respectivei comunităţi. Cînd este asimilată în mitologia grupului. Una dintre funcţiile esenţiale în procesul său de instrumentalizare este de a furniza bazele statutului ontologic al grupului, care să îi garanteze pe de o parte dreptul la existenţă autonomă, iar pe de altă parte superioritatea, autoritatea lui faţă de alte comunităţi de acelaşi gen.[6] Această instrumentalizare a religiei este deosebit de intensă atunci cînd grupul locuieşte într-un mediu cu o apartenenţă religioasă diferită. Cînd, datorită unor circumstanţe istorice oarecare, acest mediu a fost pentru un timp îndelungat sau a devenit la un moment dat ostil faţă de existenţa şi păstrarea grupului, diferenţele religioase ale părţilor conflictuale devin un element durabil al strategiilor lor agresive şi defensive. Asfel catolicismul polonez şi croat[7], ortodoxia rusă şi sîrbă au avut în perioade istorice diferite un puternic potenţial naţional-patriotic.[8]

Instrumentalizarea religiei a cunoscut diferite forme în funcţie de specificul fiecărei situaţii şi de strategiile pe care le adoptă grupul faţă de mediu. Astfel, pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, religia ortodoxă a constituit unul din fundamentele doctrinei imperialismului rusesc, iar astăzi ea serveşte ca motivaţie şi cauză pentru căutarea unui mod diferit, autonom de dezvoltare, în opoziţie cu cel occidental.[9] Catolicismul polonez a avut drept obiectiv eliberarea naţională, precum şi lupta anti-comunistă, nefiind întîmplător faptul că acum, lipsit de un cadru ostil căruia să i se împotrivească, îşi pierde semnificaţia sa naţională, macro-socială.[10] Cîteva forme extreme ale doctrinei naţionaliste evreieşti (din cadrul curentelor sioniste, de exemplu) instrumentalizează iudaismul transformîndu-l într-un semn al hegemoniei şi exclusivităţii naţiunii şi statului evreiesc.[11] În mod asemănător, islamismul este instrumentalizat de grupările militare agresive sau de elitele politice ale statului (de exemplu, în Irak, sau, în diferite perioade, în Libia şi Egipt).[12]

Mecanismele instrumentalizării sînt de obicei legate de:

1. Operarea unui reducţionism doctrinal asupra religiei respective. Mitologia de grup elimină apelul universal uman al religiei (fiecare religie istorică conţine un asemenea apel) şi îşi plasează religia, mai presus de orice, în legătură cu propria sa origine şi trecut eroic; îşi sacralizează teritoriul propriu şi continuitatea sa în timp, trăgîndu-şi din ea energiile pentru viitor. Ideile de naţiune, popor,

etnie, stat, civilizaţie, comunitate alese de Dumnezeu, au constituit o sursă vitală de energie pentru comunităţi atît în trecut cît şi în zilele noastre, deşi în situaţii şi culturi limitate.[13] Astăzi, acestea sînt de obicei exploatate de comunităţile mai puţin dezvoltate din punct de vedere social-economic. În loc să-şi întemeieze supremaţia pe resurse ideologice, ţările dezvoltate se bazează mai degrabă pe resurse economice şi militare, pe acţiune reală în loc de mitologie. De aceea, religia constituie un element esenţial al mitologiei grupului acolo unde o comunitate a dezvoltat strategii de prezervare şi strategii agresive într-un mediu ostil: lupta pentru drepturi, eliberare etc. Şi astfel, după îndeplinirea acestor scopuri, rolul religiei ca sursă a identităţii grupului se diminuează. Este cazul credinţei ortodoxe după eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc, al catolicismului în Croaţia după separarea sa ca stat autonom etc.

2. Un al doilea mecanism caracteristic instrumentalizării religiei ca temelie a identităţii grupului este mutarea accentului de la valoarea morală şi spirituală pe care o are pentru individ la funcţiile simbolice pe care le deţine în cadrul grupului. De aceea instrumentalizarea de grup a religiei este de obicei un semn fie al unui principiu individual nedezvoltat (într-un mediu patriarhal), fie al unei limite psihologice de rezistenţă atinsă prin dezvoltarea principiului individual. Dacă instrumentalizarea etnică a religiei intră în primul tip, instrumentalizarea sa în unele forme contemporane — religii noi, mişcări feministe etc. — se subsumează de obicei celui de-al doilea tip.

3. Un al treilea mecanism principal al instrumentalizării de grup a religiei este mobilizarea sa activă, transformarea doctrinei religioase, strategia agresivă a grupului fiind de multe ori legată de aceasta. În religiile istorice răbdarea, nonrezistenţa, depăşirea spirituală a suferinţei constituie centrul de greutate. Confiscată de o etnie, de o ţară sau de o altfel de grupare, religia asigură o manifestare de tip activ a grupului.

III. Implicarea religiei în conflictele din Balcani

Nu numai cruciadele din trecut, ci şi conflictele contemporane din Balcani sînt pătrunse de aceleaşi strategii ofensive şi defensive motivate religios. În această privinţă, ortodoxia naţionalistă sîrbă şi catolicismul naţionalist croat s-au întrecut în intensitate în timpul războiului.[14] Apartenenţa religioasă s-a numărat printre argumentele purificării etnice ale ambelor părţi. Fiecare a atacat biserica părţii opuse. Apartenenţa catolică a Croaţiei este exploatată astăzi de anumite cercuri politice şi intelectuale pentru a dovedi apartenenţa sa la Europa Occidentală şi nu la Balcani. Apartenenţa ortodoxă sîrbă reprezintă o importantă motivaţie în justificarea agresiunii militare asupra Kosovo-ului islasmic.[15] În Bulgaria ateistă, schimbarea violentă a antroponimiei turcilor a fost justificată, în special în anii '90, prin pretinsa ireconciliabilitate dintre ortodoxie şi islamism.[16]

Aceste mecanisme şi forme ale instrumentalizării religiei lasă de obicei asupra conştiinţei de sine şi comportamentului grupului care recurg la ele (etnie, naţiune sau alt tip de formaţiune), amprenta iraţionalităţii, a dualismului maniheist, adică a unui tip de gîndire exclusivist, neconsensual, care urmăreşte să obţină hegemonia sau o existenţă separată faţă de cealaltă parte, şi nicidecum negocierea de compromisuri şi drepturi. Acest tip de gîndire şi comportament este elocvent ilustrat şi de războiul dintre sîrbii ortodocşi şi albanezii musulmani majoritari în Kosovo. Identificarea religioasă a comunităţii constituie un semn fie al absenţei, fie al imaturităţii celorlalte tipuri de identificare: naţională şi statală, social-economică, civică. În alte cazuri cum ar fi revitalizarea etnică, ea poate fi un simptom al istovirii şi dizolvării domeniului simbolic şi a transcendenţei neutre a principiului statal[17], al incapacităţii statului de a menţine un echilibru şi un schimb de energii (de natură culturală, economică) între grupările etnice din componenţa statului respectiv. Un astfel de proces a avut loc în dezintegrarea U.R.S.S.-ului şi a fostei Iugoslavii. Statul sovietic se transformase treptat într-o unealtă a supremaţiei ruse, iar statul iugoslav îşi pierduse caracterul său federativ devenind în schimb un paravan pentru dominaţia politică sîrbă.

Cîţiva autori au arătat faptul că dacă în 1820 abia jumătate din populaţie aparţinea unor naţiuni etnice, restul neavînd un statut autonom, teritorial şi politic, în anii '20 ai secolului nostru, acesta din urmă **s-a ridicat** pînă la valoarea de 7%, pentru ca după cel de-al doilea război mondial **să scadă** la 3%. Acest proces a fost numit de cercetătorul J. Krejci *„armonizarea interrelaţiilor etnico-politice"*.[19]

Actualele conflicte din Bacani, apărute în timpul dezintegrării fostei Iugoslavii, fiind o consecinţă a acestui lucru, sînt o formă mai degrabă revanşardă şi necivilizată de realizare a unui asemenea gen de proces. Dar războiul, pasiunile agresive, gîndirea neconsensuală care îl însoţesc sînt în mare măsură o consecinţă inevitabilă a tensiunilor şi a neîncrederii acumulate de secole, în special în secolul XX, a ciocnirilor militare din trecut, şi de asemenea o consecinţă a asprei sorţi istorice a ţărilor din această regiune. Implicarea religiei în conflictele care au loc aici nu este doar o dovadă a imaturităţii sociale; ea constituie de asemenea şi un factor al agravării lor sau al soluţionării lor în sensul separării şi incompatibilizării pe baze religioase. Bineînţeles, unul dintre motive se găseşte chiar în natura religiei care, după spusele lui Paul Tillich, dă definiţii şi dimensiuni absolute. Acest lucru conferă fiecărei comunităţi posibilitatea sacralizării propriei sale fiinţe ca pe un absolut, exclusiv şi incompatibil (în limita teritoriului, vieţii politice, genului, economiei) cu alte comunităţi. Dar de fapt această particularitate a religiei renaşte şi este activată doar combinată fiind cu un anumit tip de gîndire şi un ansamblu socio-psihologic al grupului provenit din trăsăturile complexe ale biografiei sale.[20] Este rolul religiei în această situaţie să sacralizeze, să pună amprenta onorabilă a tradiţiei, culturii, a sacrului asupra

unui anumit mod de gîndire şi unui tipar mental. Incompatibilitatea dintre sărăcie şi bogăţie, dintre cei puternici şi cei neputincioşi, dintre femeie şi bărbat, dintre sîrbi şi croaţi sau albanezi, creată ca o consecinţă a diferenţelor religioase fundamentale, devine de obicei ireconciliabilă cu consensul raţional în măsură să construiască mijloace acceptabile pentru ambele părţi. Conflictul este formulat în termenii ori-ori. Fiecare parte luptă pentru un statut (teritorial, cultural, politic) corespunzător absolutului propriu întemeiat religios şi, în virtutea exclusivismului, dominaţiei. Nu e de mirare faptul că orice procedeu raţional şi birocratic avînd ca finalitate reconcilierea intereselor, acceptarea coexistenţei, recunoaşterea drepturilor etc., devine dificil de realizat într-un asemenea context psiho-ideologic.

IV. Situaţia din Kosovo. Controversele etno-religioase

Este mai presus de orice îndoială că, în cazul Kosovo, este vorba de o anumită instrumentalizare. Diferenţele care fuseseră interpretate, în alte perioade istorice, în limitele compatibilităţii, coexistenţei, acceptării reciproce, sînt acum percepute în sens opus. Asfel, formarea după primul război mondial a federaţiei iugoslave reunind sîrbii, croaţii, slovenii, a fost rezultatul multor ani de eforturi ale unor cercuri intelectuale şi politice din acele ţări, de consolidare a slavilor de sud într-un singur stat, indiferent de apartenenţa lor religioasă. Înconjurate de puternice şi ostile state occidentale, acele elite au pus la baza unificării comunităţilor lor elementul etnic slav ca pe un liant al comunităţilor eterogene etnic şi politic din Peninsula Balcanică. Dar perioada încheiată de cel de-al doilea război mondial a demonstrat inaplicabilitatea practică a idealurilor intelectuale romantice privind egalitatea şi coexistenţa unor popoare şi religii diferite într-o singură federaţie. Statul iugoslav s-a transformat treptat într-o unealtă şi un paravan folosit de hegemonia naţională sîrbă. Agresiunea reciprocă şi vărsarea de sînge din timpul celui de-al doilea război mondial a deschis un abis profund (pe plan psihologic şi ideologic) între popoarele de aici. Asamblată ca o creaţie statală artificială după cel de-al doilea război mondial, Republica Socialistă Federativă Iugoslavia a lui J.B. Tito a fost susţinută şi de birocraţia comunistă de stat prin combinarea flexibilităţii politice cu teroarea. Pentru o anumită perioadă de timp, coexistenţa paşnică a fost menţinută pe bazele autonomiei politice şi religioase a comunităţilor separate din punct de vedere naţional-politic, dar reunite istoric. Dar de-a lungul acestei perioade au apărut de asemenea destule tensiuni interne, religioase şi etnice, care au condus în mod firesc la separarea sîngeroasă a acestei creaţii statale artificiale. Inspiraţia universalistă a concepţiei comuniste a devenit un mijloc de înăbuşire a diferenţelor culturale, etnice şi religioase a popoarelor de aici şi de abilă manipulare a lor. Astfel musulmanii din Bosnia şi Herţegovina au fost declaraţi o naţiune separată[21], iar în Kosovo, bucurîndu-se conform Constituţiei din 1974 de o largă autonomie politică şi teritorială, afluxul de populaţie albaneză a fost stimulat pe socoteala migraţiei populaţiei sîrbe.[22] Astăzi

mai mult de 80% din populaţia din Kosovo este reprezentată de albanezi musulmani. Scopul partidului comunist şi al întregului aparat de stat în negarea tuturor diferenţelor naţionale, a fost acela de a slăbi forţa vitală a naţionalismului şi a dominaţiei sîrbe, principalul său rival în lupta pentru putere în federaţie. Dar imediat după crearea noii Republici Iugoslavia, alcătuită din Serbia, Muntenegru şi regiunile autonome Kosovo şi Voivodina, noua constituţie sîrbă din 1990 a limitat drepturile politice ale regiunii autonome Kosovo în comparaţie cu cele prevăzute în constituţia iugoslavă din 1974.[23] Adăugînd la aceasta specificitatea etno-religioasă a populaţiei majoritare de aici, reiese că statutul ei politico-juridic s-a degradat pînă la cel de minoritate naţională. Şi asta în contextul unui stat care nu a depăşit concepţia naţională sîrbă, ci dimpotrivă se identifică cu ea.

Există, bineînţeles, printre elitele intelectuale şi politice ale ambelor părţi implicate în conflict tendinţe şi strategii diferite. Unele accentuează puternic natura religioasă a conflictului. Nu este nicidecum o întîmplare faptul că gîndirea sociopolitică sîrbă şi-a îndreptat atenţia înspre aspectele teoretice şi politice ale ortodoxiei, înspre legăturile istorice dintre biserică, religie, naţiune etc.[24] Acesta este doar una dintre numeroasele tendinţe care caută alte temelii pentru construirea identităţii naţionale sîrbe, dar care îşi măreşte influenţa în contextul crizei din Kosovo. Religia islamică a majorităţii populaţiei din Kosovo este folosită de ambele părţi pentru a prezenta conflictul ca pe o formă regională a ciocnirii globale a civilizaţiilor ortodoxe şi islamice. Această doctrină tratează Kosovo ca pe o verigă a lanţului fundamentalismului islamic sau ca pe o parte a „Podului Verde" islamic care începe din Turcia, traversează sudul Bulgariei, Macedonia şi Kosovo în direcţia Albaniei, Muntenegrului şi Bosniei-Herţegovina.[25] Conform acestor viziuni ideologice (de exemplu, cea a politologului Dr. L. Jevtič), autonomia Kosovo-ului va favoriza anexarea sa la Albania împreună cu alte părţi ale fostei Iugoslavii, întărind astfel influenţa islamismului în zona creştinătăţii europene[26] (întrucît Albania este o membră a Conferinţei Islamice). Fără doar şi poate anumiţi politicieni şi elite ar putea avea astfel de concepţii, dar prezentarea lor în termenii ciocnirii religioase a civilizaţiilor expune conflictul unei largi intervenţii externe şi a unui rezultat neconstructiv; se creează o zonă de conflict cum este cea din Orientul Apropiat. Evenimentele care au avut loc pe la mijlocul lunii octombrie (1998 n. red.) dovedesc legitimitatea unor asemenea temeri.

Interpretarea conflictului şi implicarea religiei dezvăluie, pe de o parte, imaturitatea societăţii civile şi a elitelor respectivelor ţări, iar, pe de altă parte, urmărirea unor anumite scopuri şi interese de către acestea. În realitate, acordînd totală recunoaştere responsabilităţii interpretării cercetătorului, capabil nu numai să analizeze şi să raţionalizeze, dar şi să creeze situaţii conflictuale, aş dori să mă refer pe scurt la următoarele. Există destule motive actuale şi istorice pentru a interpreta conflictele din Balcani ca fiind limitate şi regionale, mai mult sau mai puţin asociate, în mod firesc, cu armonizarea etnico-politică a relaţiilor din

secolul al XX-lea. Dorința de autonomie în Kosovo este și o manifestare a întregii particularități culturale a populației sale; caracterizată încă de tradiții patriarhale puternice și de durată, ea cedează în silă proceselor de modernizare economică, politică, spirituală. Este firească străduința de separare într-un stat autonom și o comunitate politică care să exprime și să susțină acest stil diferit de viață. Acestei străduințe, care se poate formula economic, cultural și politic, îi este opus fundalul irațional (sau manipulator din punct de vedere rațional) al unei mitologii naționale sau a unei mitologii religioase mondiale. De partea sîrbă acest rol este jucat de mitologia regiunii Kosovo. Aceasta și-a început biografia încă din secolul al XIV-lea și este reîncarnată sub diferite forme în perioadele critice pentru statul sîrb. Kosovo este cînd simbolul luptei dintre sîrbi și turci, cînd al luptei dintre islamism și creștinătate, cînd al victoriei comunismului asupra fascismului, cînd al ideii Serbiei Mari în opoziție cu ideea Albaniei Mari etc.[27] De partea albaneză, sînt introduse ideologemele cu semn invers: islamul împotriva creștinătății, Albania împotriva Serbiei etc. În mod sigur această mitologizare și globalizare a unor probleme conflictuale locale își are originea într-o lipsă de conștiință rațional-pragmatică a grupului. În loc să activeze demnitatea și legitimitatea modului diferit de viață al comunității în cadrul general acceptat al normelor civile, se încurajează o separare mecanică de centrul dominant sau o asociere la fel de mecanică cu acesta. În acest caz, ca de fapt în multe altele, instrumentalizarea religiei consolidează un fundal irațional în care pragmatismul și negocierile pentru drepturi sînt subminate de entuziasmul sîngeros al reminiscențelor istorice și culturale, care constituie uneori o sursă de energie vitală, dar, mult mai des, nu sînt decît coșmare obsesive ale comunității. În acest caz, resuscitarea lor paralizează eforturile de consolidare a ființei sale prezente, înstaurînd în loc triumful amar al trecutului.

În acest context, cuvintele Apostolului Pavel sună frumos, dar neputincios: *„Chiar dacă aș vorbi în limbi omenești și îngerești, și n-aș avea dragoste, sînt o aramă sunătoare sau un chimval zîngănitor. Și chiar dacă aș avea darul prorociei, și aș cunoaște toate tainele și toată știința; chiar dacă aș avea toată credința așa încît să mut și munții, și n-aș avea dragoste, nu sînt nimic. Și chiar dacă mi-aș împărți toată averea pentru hrana săracilor, chiar dacă mi-aș da trupul să fie ars și n-aș avea dragoste, nu-mi folosește la nimic. Dragostea nu va pieri niciodată. Prorocirile se vor sfîrși; limbile vor înceta; cunoștința va avea sfîrșit. Pentru că cea mai mare dintre ele este dragostea".*[28]❑

NOTE

1. Biblia. Epistola către Galateeni. 3:26-28
2. *Christianity. New Religious Movements.* Apărut în: **The Penguin Dictionary of Religion**, 1984
3. S. Huntington. *The Clash of Civilization*, în: **Foreign Affairs**, vol.72, No.73, 1993

4. V. Cornev, *O roly religioznoy traditsii v stranah zarubezhnogo vostoka* (*Rolul tradiției religioase in Orientul Mijlociu,* în limba rusă), apărut în **Zarubezhnii Vostok: religioznie tradytsii i sovremennost.** Moscova, 1983, pp.36-43.

5. Y. Atasoy, *Islamic Revivalism and the Nation-State Project: Competing Claims for Modernity*, apărut în **Social Compass**, vol. 44, No. 1, 1997, pp.83-101.

6.P. Merkl, *Introduction,* în **Religion and Politics in the Modern World**, N.Y., 1985, pp. 6-8.

7. E. Nowicka, *Roman Catholicism and the content of „Polishness"*, apărut **în New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe**, I. Borowik, G. Babinski (editori), Krakow, 1997, pp. 81-93.

8.M. Mitrowic, *Srpska vera, crkva i nacija* (Credința sîrbă, biserică și națiune — în limba sîrbă), publicat în **Religija. Crkva. Nacia** (Credința. Biserică și națiune), Nis, 1996, pp. 222-230.

9.N. Bogomilova, **Kopnezh po Absolyutnoto** (Dorul de absolut — in limba bulgară), Sofia, 1994, pp.201-202

10. I. Borowik, **Institutional and Private Religion in Poland 1990-1994**, în **New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe**, pp. 244-248.

11. D. Biale, *Mysticism and Politics in Modern Israel,* în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 191-193

12.A. Dialmy, *Feminisme et islamisme dans le monde arabe: essaie de synthese*, în **Social Compass**, vol.43, No.4, 1996, pp. 481-503.

13. N. Smart, *Religion, Myth and Nationalism*, apărut în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 15-25.

14. I. Cvitkovic, *Nacija i konfesija u ratu (1911-1995)* (Națiunea și religia în timpul războiului (1911-1995) — în limba sîrbă), apărut în **Etno-religijski odnosi na Balcanu** (Relațiile etno-religioase în Balcani — în limba sîrbă), Nis, 1997, pp. 45-57

15. *Intervyu s Dr.Jeftic* (Interviu cu Dr. Jeftic — în limba sîrbă), publicat în **Edinstovo** (Unitate — în limba sîrbă), 8 noiembrie, 1992

16. P. Mitev, **Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria**, Sofia, 1994, pp.180-189.

17. George Schoepflin, **Post-communism as a Political System. Ethnicity and Power**, Longo Editore Ravenna, 1998, pp. 9-11.

18. T. Bonazzi, *Civic Nation and ethnic Nation,* publicat în: **Societies and identities**, ed. Anna Krasteva, Sofia, 1998, pp. 76-83.

19. J. Krejci, *What is a Nation*, apărut în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 41.

20. M. Carey, *Catholicism and Irish National Identity*, apărut în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 104-121.

21. G. Savov, **Bosna i Herzegovina** (Bosnia și Herțegovina — în limba bulgară), Sofia, 1993, p. 29

22. B. Cosutic, *Kosovo and Metohija Status in the 1990 Serbian Constitution,* apărut în **Kosovo Dossier**, Belgrad, 1996, p. 11.

23. Ibid.

24. **Religija. Crkva. Nacija** (Religie. Biserică. Națiune — în limba sîrbă), Nis, 1996; **Etno-religijski odnosi na Balcanu** (Relațiile etno-religioase în Balcani — în limba sîrbă), Nis, 1997.

25. **Kosovo Dossier**, p.28.

26. *Intervyu s Dr. Jeftic* (Interviu cu Dr. Jeftic — în limba sîrbă), publicat în **Edinstovo** (Unitate — în limba sîrbă), 8 noiembrie, 1992.

27. T. Emmert, Kosovo: *Development and Impact of a National Ethics*, apărut în **Nation and Ideology,** New York, 1981, pp. 65-83.

28. **Biblia,** *Prima epistolă a lui Pavel către Corintieni*, 13:1, 2, 3, 8.

Traducere de Livia Chereches

*

Nonka BOGOMILOVA (n. 1952), membră a Academiei Bulgare de Ştiinţe şi cercetătoare la Institutul de Cercetări Filosofice, Departamentul de Studii Antropologice, din Sofia. Autoare a volumului ***Kopnezh po Absolyutnoto*** *(Dorul de absolut — in limba bulgară) (1994), precum şi a numeroase studii şi articole al căror centru de interes îl constituie relaţia dintre religie şi politică, dintre care menţionăm* Le role de la religion dans la Bulgarie contemporaine, *publicat în volumul* ***La Bulgarie: une transition menacee*** *(1996) şi* The Sacred, the Time and the Everyday Consciusness in Eastern Europe, *publicat în volumul* ***Il tempo e il sacri nelle societa post-industriali*** *(1997).*

*

The Ethnically Aggressive Instrumentalisation of Religion in South-Eastern Europe, studiu elaborat în 1998 la cererea Society for the Scientific Study of Religion, din Montreal, şi publicat cu permisiunea autoarei.

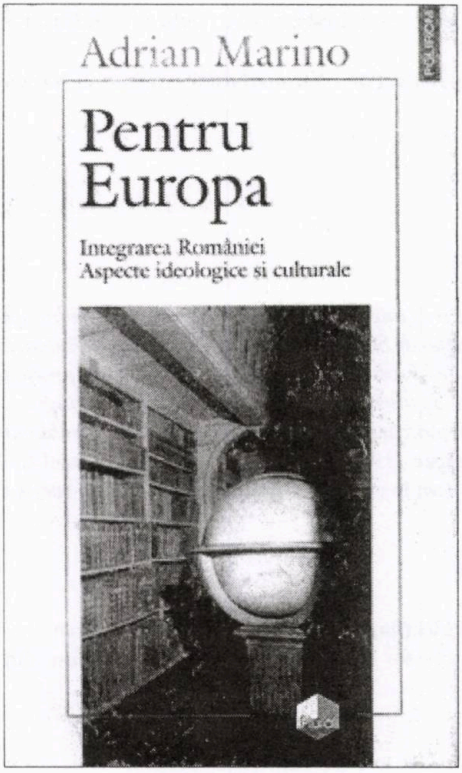

Adrian Marino şi ideea europeană

Una din trăsăturile sau „cărţile" pe care le joacă continuatorii naţional-comunismului în România perioadei de tranziţie este aceea de a susţine, deschis, că orice critic al realităţilor româneşti, orice promotor al (re)integrării noastre europene este anti- sau ne-român, fie maghiar, fie evreu, fie, culmea, greco-catolic, fie pe jumătate toate acestea şi prin urmare, spun ei, trădător. Fără îndoială, lista invectivelor este mai lungă, iar rădăcinile acetui tip de atitudini le putem afla undeva în a doua jumătate a secolului trecut (nu întîmplător îşi încheia zilele trecute TVR una din emisiunile dedicate evenimentelor din decembrie 1989 cu mirarea retorică: Ce ţară-i asta? De ce a plecat Caragiale?...).

Totuşi, pe lîngă faptul că reprezintă o încălcare flagrantă a drepturilor omului, această căutare cu obstinaţie pentru a defini, chiar a impune o anume identitate cuiva, pe baza regulii lui „noi ştim tot", ea îţi oferă şi un indiciu, şi poate chiar mai mult. Întorcîndu-le logica (pe cît de uşor de desluşit, pe atît de greu de acceptat), în toţi cei care se află pe lista neagră a acestor adversari ai democraţiei, poţi recunoaşte, pe lîngă spiritul deschis, liberal, în primul rînd verticalitatea morală. A fi ţinta atacurilor celor care se declară purtătorii adevărului unic în România, reprezintă în acest sens, chiar dacă paradoxal, o confirmare.

Cu siguranţă, una din personalităţile care au făcut mult pentru ecologizarea mentalităţii româneşti de după revoluţie şi, trebuie spus, chiar de dinainte de aceasta, prin atitudinea sa împotriva regimului comunist, este domnul Adrian Marino. În cele ce urmează, din plimbarea sa ca om al cetăţii prin această agoră virtuală a intelectualităţii româneşti post-decembriste, am să mă opresc la ceea ce probabil îl defineşte cel mai bine: scrierile/cărţile sale. Mai exact este vorba de trei titluri (în ordine cronologică: *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale* (1995), *Politică şi cultură. Pentru o nouă cultură română* (1996) şi antologia *Revenirea în Europa.Idei şi controverse româneşti 1990-1995* (1996), primele două

publicate de Editura Polirom din Iaşi, iar ultima la Editura Aius din Craiova) care, luate la un loc, ar putea forma la fel de bine un volum unic intitulat eventual „România şi ideea europeană".

Sugerînd încă din titlul primeia dintre aceste cărţi — *Pentru Europa* — situaţia în care ne aflăm sau punctul de plecare pentru „revenirea" noastră la Europa, domnul Marino ne arată nu atît ceea ce sîntem (europeni prin istorie, cultură şi, argumentul ultim, prin geografie), ci ceee ce nu sîntem sau încă nu am ajuns să fim (europeni în bunăstare şi civilizaţie, politic şi economic). Bineînţeles, „ideea europeană" se constituie într-un subiect cît se poate de complex, cartea, nepropunîndu-şi o abordare exhaustivă, acoperind parte din subiectele polemicii actuale din jurul acestui subiect: imaginea noastră despre Europa, „oscilaţiile" culturale şi literare între Occident şi Răsărit, dar şi între dreapta-centru-stînga, precum şi o serie de aspecte documentare româneşti referitoare la „epoca luminilor" sau teoria „formei fără fond".

Chiar dacă sînt voci care afirmă că a dori să devii european (integrîndu-te în structurile ei), reprezintă o poziţie nespecifică europenilor (occidentali), Adrian Marino nu oboseşte să pledeze, idee care revine deseori în rîndurile acestor cărţi, pentru *„reafirmarea energică — şi uneori polemică — a adeziunii şi a integrării ţării şi culturii noastre în sistemul instituţiilor şi al valorilor europene. Pe toate planurile. O asumare deschisă a ideii europene, după decenii de izolare totalitară şi de de virulentă propagandă anti-occidentală."* O continuare firească a acestui spirit militant îl constituie volumele *Revenirea în Europa* şi *Politică şi cultură*.

Dacă primul dintre ele este o *selecţie personală şi fără pretenţii savante,* după cum susţine însuşi autorul, *de texte „proeuropene" publicate după 1989* şi care prezintă, pe capitole, materiale publicate despre problematica europeană de către reprezentanţi de marcă ai intelectualităţii româneşti ai acestor ani, începînd de la încercările de a defini acest termen, la aspecte legate de integrare, condiţia „schizoidă" a României, ca ţară situată la demarcaţia dintre Est şi Vest, Ortodoxie şi Catolicism, şi pînă la diferitele poziţii şi acţiuni pro şi contra acestei idei, cel de al doilea volum,

Politică şi cultură, propune îndeosebi *noi „perspective — ca să nu spunem «modele» politice şi culturale — pentru societatea şi viaţa noastră intelectuală".* Aceasta din urmă este *„o carte fundamental critică faţă de trecut, profund implicată în realitatea imediată şi energic proiectată spre viitor".* În demersul său de a decanta raţionalul de iraţionalul din istoria noastră, autorul delimitează liniile ideologice din trecut şi prezent, care au împiedicat sau continuă să împiedice apropierea noastră de Europa. Adrian Marino încearcă o delitescenţă la nivelul mentalului nostru colectiv privitoare la „miturile" (mitizările!) ultimilor 150 de ani, cu spasmele ei — sfîrşitului perioadei interbelice şi comunismul. Şi, cred, o face cu succes.

Din cele scrise de domnul Marino, precum şi de solidarii lui în ale ideilor şi faptelor, reiese că toate acestea reprezintă pentru viitor un risc, dar şi o provocare. Pînă la urmă, toate cele trei volume încearcă să contureze imaginea relaţiei pe care o avem cu spaţiul european, „privind" înainte la şansele pe care acest patriarh al europenismului cum a fost numit, ni le acordă.

Pentru a încheia, am considerat că nimic nu poate reda mai bine spiritul acestor cărţi decît înseşi cuvintele autorului. De aceea, am ales două pasaje, care redau toată această tristă, dar reală înregimentare între „noi" şi „ei", între pro-europeni şi anti-europeni (deşi ar ajunge să spunem non-europeni), între liberi şi tradiţionalişti.

Pentru cei care nu au citit (dar chiar şi pentru aceştia), iată cîteva portrete tipice de la *„vîrful ierarhiei oficiale şi aproape inexistente la bază unde omogenizarea este aproape totală. Sînt unele din «caracterele epocii post-decembriste». Teofrast şi La Bruyère nici nu au bănuit pe cine anticipă. Subliniem în acelaşi timp că orice «asemănare» cu un personaj sau altul în viaţă este cu totul întîmplătoare şi... regretabilă.*

Tipul nr. 1 aparţine, să spunem, înaltei ierarhii bancare. Este afectat, superior, distant, condescendent şi iremediabil sclifosit. Agasat, mai ales, că trebuie să dea explicaţii unor profani, de regulă jurnalişti, în faţa cărora este nevoit să se justifice. O corvoadă tot mai greu de suportat. Face mari şi vizibile eforturi, din vîrful buzelor, cu o voce subţire, piţigăiată, vădit plictisită, că trebuie să se adapteze la nivelul foarte coborît, de înţelegere al profanilor. [...]

Tipul nr. 2 este şi el un tehnocrat, din domeniul însă al ştiinţelor sociale. Uneori provine, dar deloc obligator, din grupul Un viitor pentru România. *Stilul său este la fel de suficient, definitiv, categoric, împănat doar de citate savante (sau mai puţin savante), totdeauna însă cu multe trimiteri şi date statistice. Demonstraţia se vrea impecabil de «ştiinţifică». Este viu preocupat de viitorul României în tranziţie. Format de catedrele de marxism-leninism, care acum se numesc, în terminologie post-modernă, de «politologie», el ştie că referinţele americane fac, după 1989, cea mai bună impresie. [...]*

Tipul nr. 3 este expresia perimată, agresivă şi sumbră a ideologului oficial, care a pierdut definitiv poziţia dominantă şi acum este nevoit să se apere, în condiţii

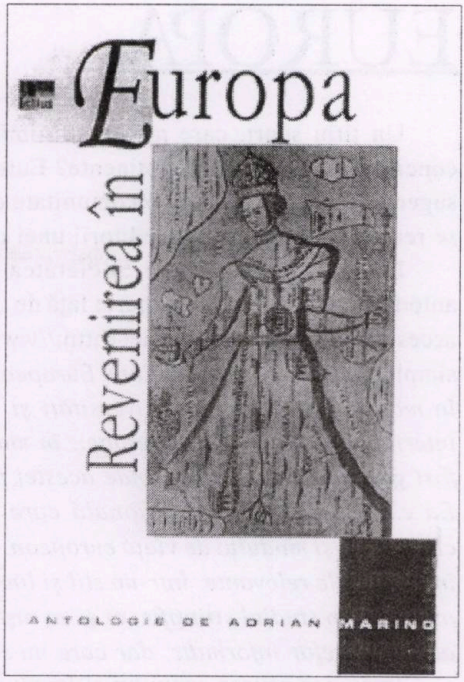

incomfortabile, la care nu este, în mod vădit, adaptat. Şi atunci el revine, indignat la culme, la procedeul şi stilul tradiţional al demascării, ameninţării şi chemării drastice la ordine. Cînd cere «dreptul la replică», de pildă la TV, în legătură cu obiecţiile unui critic, doar că nu pune pistotul pe masă şi nu dă telefon la Secu*: «Umflaţi-l». Are gestul reflex al represiunii violente, instinctive, ripostei zdrobitoare, impulsul şi voluptatea ultimului cuvînt definitiv [...]*

Şi tipologizarea, pentru a prelua nota rîndurilor de mai sus, nu se opreşte aici.

De cealaltă parte,

„Europeanul" [...] nu poate fi nici de «stînga», nici de «dreapta», ci pur şi simplu de «centru». Inclusiv în cultură, oricît de relative ar fi aceste noţiuni, în funcţie de un context sau altul. Definită foarte sumar, [ideea europeană] presupune echilibrul axiologic al valorilor, liberalismul (pe toate planurile), umanismul, europenismul declarat şi activ, convergenţa şi chiar sinteza între valorile naţionale şi universale, raţionalismul şi spiritul critic — atît de detestat de «filosofia» de dreapta, naţionalist-intuitivă, dintre cele două războaie — respingerea misticismului, ocultismului, a tuturor formelor de mistagogie, un anumit «bun simţ» care se opune oricărui bombasticism, oricărei nebulozităţi şi dezechilibrări într-un sens sau altul. [...] Impenetrabile la culpabilizare, această mentalitate «mic burgheză» îşi dă întreaga adeziune ideologică la drepturile omului şi cetăţeanului. Ea are nostalgia societăţii civile şi a «cetăţii universale a literelor» din care face parte incontestabil şi literatura română. Aceasta ar fi, în cîteva cuvinte, orientările culturii europene «centriste» spre care ne îndreptăm. Cel puţin în ordinea aspiraţiilor ideale.

Acest amestec de speranţă vie, completată de o consecventă activitate de susţinere a ei, şi spirit critic, îmi aduce aminte într-un fel de umorul unuia din tricourile pe care le realiza caricaturistul Mihai Stănescu la începutul anilor 90 şi care avea scris pe el *graffiti*-ul cu „EU-RO-PA", cu literele care formează indicativul auto al României, în cădere (liberă) din cuvînt. Revenirea contrariantă la *a fi sau a nu fi...*

Marius Cosmeanu

EUROPA

Un titlu scurt, care nu spune nimic sau spune multe: Europa. Europa în concurenţă cu celelalte continente? Europa în dorinţa sa de afirmare? Noţiunea sugerează o spiritualitate, o comunitate de idei sau o varietate culturală? Prin ce se remarcă Europa pentru editorii unei reviste cu acest titlu?

Editată în Anglia, de Societatea Intellect — deci într-o zonă care se autodefineşte ca fiind mai aparte faţă de „Europa continentală" — scopul revistei, accesibilă exclusiv pe Internet (http://www.intellect-net.com/europa), se defineşte simplu/simplist: *„Noua Uniune Europeană şi problema europeană sînt discutate în mod curent în şcoli, universităţi şi în rîndul populaţiei conştiente, atît în interiorul cît şi în afara Europei, în mai multe detalii decît oricînd.* ***Europa*** *a fost gîndită pentru a răspunde acestei provocări şi să îi adauge în intensitate. Ea este o revistă internaţională care abordează aspecte ale culturii, artei, civilizaţiei şi modului de viaţă european. Contribuţiile vin din partea unor experţi în domeniile relevante, într-un stil şi limbaj care permit să fie citite nu numai ca auxiliare în studiul ştiinţific, ci şi ca nişte catalizatoare ale unui interes autentic al persoanelor informate, dar care nu sînt specialiste."*

Imaginea asupra scopului şi locului publicaţiei în aria celor de gen similar devine mult mai clară la o sumară trecere în revistă a conţinutului unui (ultimului, 2/1998) număr: *„**Le Monde**, trecut, prezent şi viitor: mijloc de transmitere a valorilor culturale ale elitei franceze"*, *„**The Sun** şi francofobia"*, *„Moneda unică europeană"*, *„Închizînd ochii"* (un studiu comparativ al terorismului italian şi al celui nord-irlandez).

Este evident că studiul referitor la moneda europeană nu are ca grup ţintă specialişti în domeniul bancar sau în cel economic. Dar modul în care un economist, F. R. Oliver prezintă fondul problemei este captivant, iar cititorul se simte într-adevăr clarificat atît în ceea ce priveşte necesitatea pasului care va fi decisiv pentru Europa în viitorul apropiat, cît şi greutăţile şi disensiunile pe care le ridică această măsură. Nemaivorbind de *„Închizînd ochii"* (în engleză: *„Turning a Blind Eye"*), care oferă o viziune generală aspura unui fenomen tragic, apărut ca urmare a netratării la timp a conflictelor, fie ele sociale, religioase sau etnice.

Ce oferă, prin urmare, revista Europa? O introducere în tot ceea ce înseamnă europenismul, introducere care însă nu se opreşte în pragul uşii, nu abandonează cititorul. Într-o formulare uzuală, este o „hrană intelectuală", dar o hrană care nu satură, ci trezeşte pofta.

István Haller

ANUL V. 1999

altera 10

Contents

Editorial 5

REGIONALISM AND/OR DESCENTRALISATION

Sabina Fati

Regionalism through Descentralisation or Crisis through Fragmentation? 7

The postponing of descentralisation, the overgrowth of central bureaucracy, the state intervention in economy and a certain reluctance towards participating in cross-border cooperation are all processes disclosing Romania's hesitation in planning and implementing regional development strategies. While up to the 1996 elections this tendency was accounted for by those days government's orientation, the acceeding to power of the democratic forces after '96 would have been supposed to show more openness towards regionalisation processes.

Nevertheless, the political forces now in power seem to carry on the policies of former cabinets. Instead of making use of the possibilities regionalisation would open up for the country, they have until recently rejected the process tending to take it for the dissolution of the state and finally given into it only as a concession made to the project of joining EU. In doing so, they have shown they understand neither the core values of the European integration, nor the strivings of the Romanian regions themselves.

Anna Bull

Regionalism in Italy 19

The study distinguishes three different levels of the regional question in Italy which should be approached: the regions as administrative entities, regional policy/development, and regionalism/federalism as a current of thought. Despite the pressure put on the Government by some advocates of a federal State, the question of whether to grant the regions autonomy rather than some measure of administrative devolution of power was never seriously considered since Unification. By contrast, the issue has now shifted and revolves around the alternatives of introducing a federal system of government or granting the regions considerable further administrative and fiscal powers.

In terms of regionalism/federalism as a current of opinion capable of influencing party politics, the issue at the time of the Risorgimento was how best to reconcile and integrate so many different peoples and cultures. Federalism has revived lately, thanks primarily to the rise and success of the Northern League party, and it has recently influenced all main political parties.

In terms of regional policy and regional development, the issue at the turn of the century was how to achieve a redistribution of resources in favour of the poorer and less developed regions of Italy, i.e. the South. Today it is the very idea of State-funded regional development which is in question.

Liviu Chelcea
Regionalism of Banat Before and After Communism:
Social Changes, Ethnic Relations and Historical Memory 39

The study sets as its aim to disenchant one of the strongest myth of the Banat region: that its high degree of tolerance — unparalelled by any other Romanian region — shown towards its own multiethnic and multicultural structure is not inherent, not an essential and ahistorical trait (both state institutions and the population held nationalistic views was, but one which has been reinforced during the communist regime as an act of resistance to the official policies of erasing any sort of differences and also as a means of communication with the outside (European) world; in the post-communist years the (self-)perception of the Banat region's tolerance has developed even more, up to turning into fact. Both cultural (its historical backround of convergence point of many nations and states) and economical factors (the region enjoys the highest welfare within Romania) have contributed to this.

Károly Gruber
Regionalism, Nation-States, European Integration,
Central-Eastern and Western European Perspectives 54

The aim of the paper is to understand how the dynamics of regionalism, nationalism and the deepening processes of European integration influence each other. The study higlights both the problems of regional development within and outside the Union and also outlines a future-oriented vision of an enlarged Europe, able to accomodate the aspirations of regional, national and transnational political and social identities at the same time.

Through the analysis of the recent developments in Scotland as a 'stateless nation' of the European Union and in Romania as a country which wishes to join the Union as soon as possible and whose population includes substantional number of ethnic minorities, especially ethnic Hungarians, the paper outlines how the ideas of national sovereignty and of the decentralisation of state power are interpreted and sometimes misinterpreted by the various political actors in both Eastern and Western parts of Europe and how it will affect the long-term development of the Union.

DIALOGUE

Alice Brown and David McCrone
A New Parliament and the Future of Scotland 77

The debate sets Scotland's new parliament in its historical context, its establishment being accounted for by the end of convenience in the 'marriage of convenience' which the Union has been since 1707.

A lower level of government, closer to people, will enable Scotland to make a better use of its economic potential. On the other hand, the Scottish identity is gaining more and more weight. New opportunities are open within the European Union and Scotland can make herself better heard in Europe if she has a voice of her own. The success of the Scottish movement might also prove to be an incentive for other British regions to institutionalise their status. Whether the devolution process will stop once the Scottish Parliament will start working or the Scots' demands will further increase aiming at independence remains to be seen.

ANALYSIS

Will Kymlicka
Ethnic Relations and Western Political Theory 95

While Western political theory and practice can provide the newly-democratizing states of Eastern and Central Europe a model regarding individual and civil political rights, they cannot do so regarding ethnic relations because the interest in this field is relatively recent even in the West and it has been raised only as a consequence of finally having been realised that differences implied by ethnicity will not go away, as the myth of ethnocultural neutrality of the modern state has assumed, but will have to be accommodated with.

A second reason for Eastern and Central European countries' impossibility to take on a Western model of managing ethnic relations is their completely different historical background (which has given birth to specific types of minorities and, consequently, minority issues which the West has never faced) as well as their present lower economic status.

Gabriel Andreescu
Universal Thought, Eastern Facts:
Scrutinizing National Minority Rights in Romania 148

A response to Will Kymlicka's study, the paper contends that there is a universal core to ethic values underlying minority rights and that Western democratic countries lately have been approaching ethnic relations not by looking back to the past, but forward to the future; these two facts could and should constitute a model to be followed by Eastern and Central Europe. If they do not, as it is the case with Romania, it is rather because of the lack of political will and because of viewing minorities as scape goats for whatever failure in the transition to democracy. On the other hand, the granting of minority rights implies lower costs than denying them (the latter demanding a strengthening of repressive measures), so the economic argument cannot hold, either.

DOCUMENT

Law on Regional Development in Romania 175
Law on the Ratifying of the European Charter
of Local Self-Government 181
European Charter of Local Self-Government 182

István Haller
Regional Self-Government in the view of the Council of Europe
and of the Romanian Legislation 188

The comparative commentary points out the lacks in the Romanian laws on regionalisation and self-government: the very notion of self-government is ignored, there is no guarantee of protection of regional self-government against central institution interference, in the setting up of a development region the population has no say (as they should according to European Charter).

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Gábor Flóra
The First Theoreticians of Transylvanism 195

The change in the political and territorial status of Transylvania at the beginning of the 20th century prompted the Hungarian ethnics, who had become a minority, to build up a new theoretical system in order both to clarify their identity and to properly claim their rights from the Romanian state of which they were now a part.

In the beginning, Transylvanism stressed the convergency elements of the history of the different ethnic groups — Romanians, Hungarians, Saxons, Jews — which, in the view of Transylvanism theoreticians, had lead to a distinct Transylvanian identity; but met with distrust by the Romanian state, Transylvanism ended up in scepticism and in a defensive position meant to safeguard the Hungarian minority's identity.

ECUMENICA

Nonka Bogomilova
The Ethnically Aggressive Instrumentalisation of Religion in South-Eastern Europe 208

By the end of the past century it seemed that religion had exhausted its potential as justification and instrument for civilization clashes or imperial and cultural hegemony. But our century proved the unreliability of rational forecasts. Instead of being recoursed to as the universal bind of humankind, religions are seen in their differences from one another and as catalysts of conflicts. Paradoxically, clashes of civilizations are less based on the main historical religions than on communitiy differentiation within single civilization areas: conflicts between Catholics and Protestants (North Ireland), between Catholics and Orthodox believers (Croats and Serbs), among Orthodox believers themselves (Greece and Macedonia).

While Western prosperous countries seek hegemony through economic and military means, poorer countries resort to ideologies and instrumentalise religion in order to legitimate their distinct identities. This is why ethnic conflicts religiously legitimated have occured so frequently and have had such high intensity in South-Eastern Europe.

REVIEWS

Adrian Marino and the European Idea 218

The three books reviewed — Pentru Europa, Politică şi cultură, Revenirea în Europa — *highlight their author's genuine commitment to the European idea: he points out what we are (Europeans by culture, history, geography) and what we are not, or not yet (Europeans by civilization, politics and welfare).*

Europa 222

The on-line journal mirrors European diversity not only in its institutionalised forms (which are now a topic highly in fashion in academic circles), but also in its cultural dimension.

• *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) şi BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.*

• *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*

• *Articolele nepublicate nu se restituie.*

• *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: *Elek Szokoly*

Grafica: *Mana Bucur*

Tehnoredactare: *László Zsolt Pápai*

Culegere: *Annamária Magyari*

Tipărit la *S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureş*

ISSN 1224-0338

Lei 20 000

ANUL V. 1999

altera 11

O EUROPĂ A REGIUNILOR

Claudio Scarpulla
• O EUROPĂ A REGIUNILOR: REALITATE, PROVOCĂRI ŞI PERSPECTIVE

Josef Langer
• REŢEAUA ECONOMICĂ TRANSFRONTALIERĂ ÎN REGIUNEA ALPILOR ADRIATICI

Mihai Chioveanu
• REGIONALISM ŞI IDEOLOGIE NAŢIONALĂ

George Schöpflin
• RAŢIUNE, IDENTITE ŞI PUTERE

Sándor Oláh
• ASIMILAREA ROMÂNILOR ÎN ŢARA SECUILOR

Steliu Lambru
• CELE DOUĂ NAŢIUNI ROMÂNE. CONTROVERSE POLITICE ROMÂNEŞT ÎNTRE1865-1872 ÎN SPAŢIUL HABSBURGIC

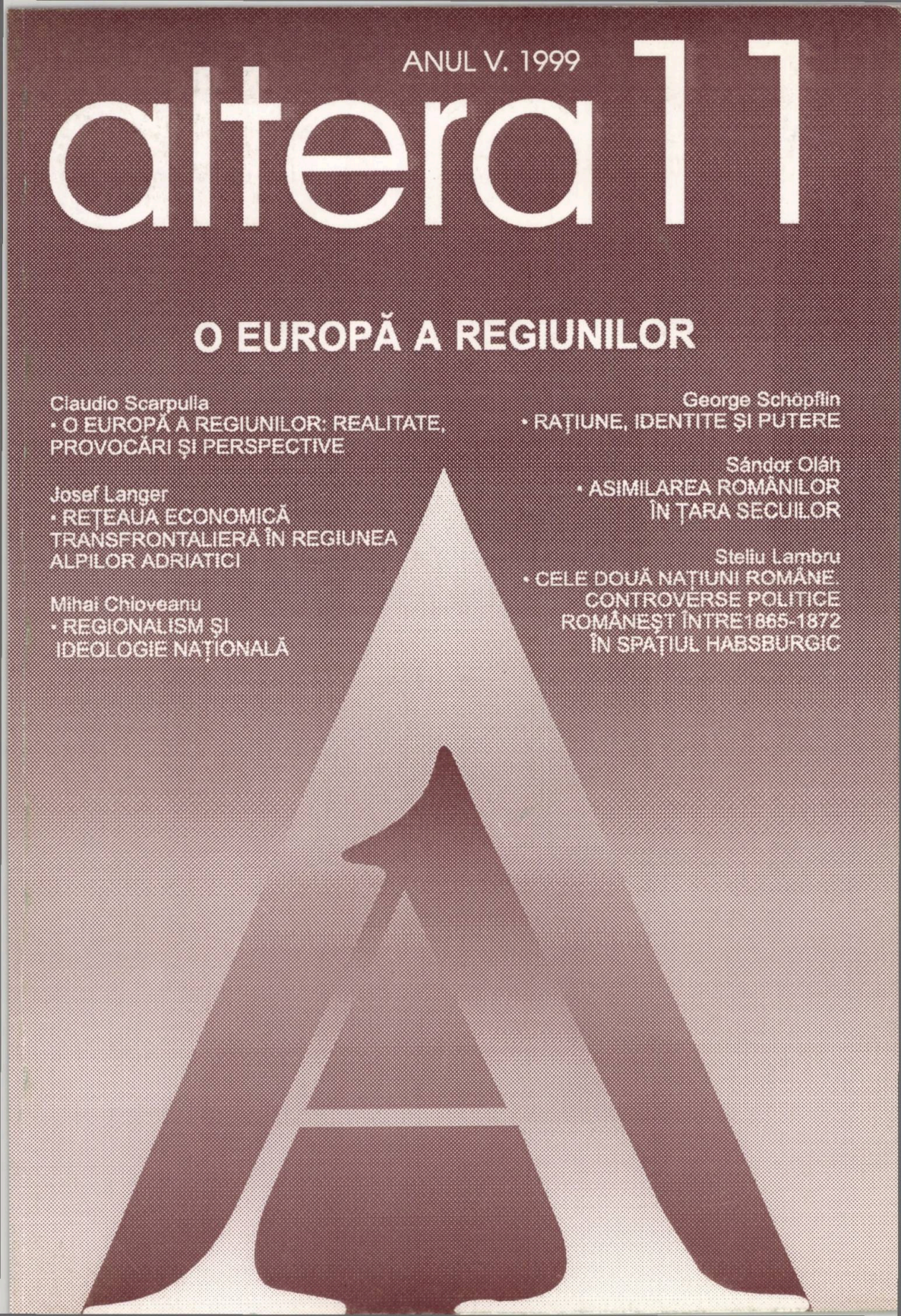

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino
Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Doina Baci

Redactori:

Marius Cosmeanu Dan Culcer István Haller
Mihály Spielmann-Sebestyén Liviu Vânău

---

altera *este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.*

Abonamente

în România: 100.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere (cheltuieli poștale incluse)
Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera
Liga PRO EUROPA
4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154
Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584
E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro
www.proeuro.netsoft.ro

ANUL V. 1999

altera 11

Cuprins

Editorial 5

O EUROPĂ A REGIUNILOR

Claudio Scarpulla
O Europă a regiunilor: realitate, provocări şi perspective 7

Mihai Chioveanu
Regionalism şi ideologie naţională
Cazul „României Mari" (1918-1938) 43

György Éger
Euroregiunile în Est şi în Vest 56

Josef Langer
Reţeaua economică în regiunea Alpilor Adriatici.
Situaţia din Austria de Sud 74

ANALIZĂ

George Schöpflin
Raţiune, identitate şi putere 88

STUDIU DE CAZ

Sándor Oláh
Asimilarea românilor în Ţara Secuilor 111

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Peter Weber
De la Kolozsvár la Cluj.
Ultimul episod al regimului ungar în „capitala"transilvană 128

FEȚELE EUROPEI

Thomas Steensen
Frizii din Schleswig-Holstein 156

RESTITUTIO

Steliu Lambru
Cele două națiuni române – controverse politice românești între 1865-1872 în spațiul habsburgic 176

ALTERA PARS

Elek Szokoly
„Chestiunea transilvană" între misie, melancolie și realitate 194

RECENZII

Cultura europeană între diversitate și similitudini 214

English Summary 225

Editorial

Al treilea volum consecutiv al **alterei**, dedicat regionalismului, doreşte să semnaleze nu numai vastitatea literaturii internaţionale consacrate subiectului, dar, mai ales, importanţa şi actualitatea sa. Într-o Europă preocupată tot mai serios de teritoriile/spaţiile sale mai „intime" — cu atît mai mult dacă acestea constituie şi potenţiale focare de tensiune şi conflict —, sperînd astfel să se mai descongestioneze de poverile sedimentate în perioade revolute pe umerii statelor-naţiuni centralizate, într-o Europă funcţională şi funcţionabilă deci, regionalismul, regionalizarea, descentralizarea, devoluţia, subsidiaritatea etc. au devenit subiectele curente ale dezbaterii publice, fie că este vorba de o abordare exclusiv teoretică, inevitabilă găsirii unor soluţii coerente, fie de una aplicativă cum ar fi devoluţia britanică, regionalizarea italiană sau sistemul autonomiilor spaniole, sau, la altă dimensiune şi nivel, crearea euroregiunilor ca modele pragmatice de spiritualizare „titulesciană" a frontierelor.

Fie că este vorba despre regionalismul „cultural", cu rădăcinile sale profund istorice, fie despre cel „politico-administrativ", denumit frecvent regionalizare (ţinînd cont de împărţirea propusă şi de Claudio Scarpulla, prezent în acest număr cu un excelent studiu), modelele propuse şi iniţiativele demarate converg spre aceeaşi eficientizare, fie datorate revigorării identitare (prin amplificarea sentimentului de „a fi acasă" — o autentică forţă motrice a dezvoltării), fie subsidiarităţii administrativ-economice (de fapt o altă formă a conştiinţei de „a fi acasă"!), lucru devenit tot mai clar pentru un Occident post-romantic, chiar dacă respins încă cu oroare şi aroganţă de un Orient pre-modern. *„Întrucît acest tip de regionalism se bazează deobicei pe cultură, se poate spune că el este omolog procesului anterior formării statelor naţionale"* — ne atrage atenţia autorul studiului mai sus citat, ceea ce ar trebui să constituie un îndemn la raţionalitatea calmă a studierii proceselor sociale fireşti, mai ales prin punerea în paranteză a politicului partizan. *„În realitate* — continuă Scarpulla —, *el constituie dovada existenţei unei expresii diferite — de obicei mai reduse — a aceluiaşi «sentiment de apartenenţă» care a dus la unitatea naţională. Acelaşi sentiment poate, într-adevăr, genera dorinţa de autonomie în cadrul statului-naţiune ca o recunoaştere explicită a existenţei diversităţii locale în interiorul cadrului naţional unificat"*— Editorii **alterei** sînt convinşi că pentru gînditorii de bună credinţă, acest tip de lectură este posibil. În definitiv, după cum observă însuşi autorul textului de mai nainte, *„Europa regiunilor nu ar trebui privită ca o provocare la existenţa statelor membre, cel puţin din punct de vedere juridic şi atîta timp cît Uniunea Europeană rămîne o organizaţie supranaţională."(...) „Interpretarea corectă a Europei regiunilor deocamdată nu poate implica realizarea ideii utopice a unor vizionari europeni de a fonda o Uniune fără naţiuni, ci implementarea ideilor care — în*

lumina prevederilor explicite ale Tratatului de la Maastricht referitoare la principiul subsidiarității — se află la însăşi temelia Uniunii, considerată o «Uniune a popoarelor Europei, în care deciziile sînt luate cît mai aproape de cetăţeni»".

Dacă analiza lui Scarpulla este de o generalitate teoretică vizînd întregul spaţiu european, studiul lui Mihai Chioveanu, disecînd obiectivele politice ale perioadei interbelice ne atenţionează asupra unei tendinţe de o gravă actualitate privind opţiunea valorică a României. Trăgînd învăţămintele cuvenite din eşecurile noastre regionale central-europene, mai vechi sau mai noi, autorul ajunge la o concluzie care ar trebui să ne pună pe gînduri: *„Pentru noi este demnă de semnalat absenţa (...) românilor din dezbaterile referitoare la Europa Centrală. Nu ştim dacă poziţia adoptată în perioada războiului sau pur şi simplu convingerea că România îşi poate rezolva de una singură problemele a determinat şi încă determină o astfel de atitudine negativă. Cert este faptul că orice referinţă la regionalism trezeşte panică în cercurile politice şi o masivă reticenţă în cele academice."*

Promovarea spre dezbatere a conceptelor care „trezesc panică" sau „reticenţă" de către revista noastră, urmăreşte, sperăm, tocmai eliminarea acestei psihoze panicarde prin recîştigarea siguranţei de sine a unei identităţi intelectuale ameninţate de criză.

Şi ce putea fi mai firesc pentru continuarea reflecţiei asupra unei *Europe a regiunilor* decît cea referitoare la *euroregiuni,* pentru zona noastră însemnînd deocamdată doar timide tatonări, comentarii „panicate" şi abordări „reticente", în timp ce pentru o întreagă lume europeană armonie, belşug şi stabilitate. Studiul cuprinzător al lui Éger despre sistemul euroregiunilor sau cel referitor la cazul particular al Alpilor Adriatici al lui Langer, sînt chemaţi să ne ofere noi informaţii despre ceva de care adesea ne temem fără să o cunoaştem.

Un studiu de caz semnat de Sándor Oláh despre un subiect excesiv de politizat (asimilarea românilor în Secuime), o retrospectivă istorică a unor evenimente de-acum 80 de ani, semnat de Peter Weber, hotărîtoare pentru existenţa noastră (preluarea puterii de către administraţia românească la Cluj în 1918-1919) sau analiza unor aspecte ignorate a perioadei premergătoare Marei Uniri (controverse politice româneşti în perioada dualismului) sub semnătura lui Steliu Lambru, completează rubricile deja tradiţionale ale revistei, adăugînd informaţiilor oferite şi dimensiunea provocativă la regîndire şi reconsiderare a ideilor noastre adesea mult prea fixe şi rigide pentru a ne mai putea fi de folos.

Dialogul iniţiat de Liga Pro Europa, Centrul său Intercultural sau revista **altera** despre mai vechile sau mai noile noastre subiecte tabu, fie în paginile publicaţiilor, fie în cadrul dezbaterilor organizate la Cluj, Târgu-Mureş, Timişoara sau Bucureşti, este menit să spargă plafonul sonic al deprinderilor noastre anchilozate, într-o lume a regîndirilor esenţiale. Nădăjduim, că şi numărul de faţă va contribui la acesta.

O Europă a regiunilor: realitate, provocări şi perspective

Claudio Scarpulla

1. Introducere

În 1992, proiectanţii Tratatului de la Maastricht au luat în considerare faptul că, în cadrul mai multor state membre, existau entităţi subnaţionale înzestrate cu prerogative constituţionale importante, şi au introdus, în consecinţă, în cadrul constituţional al Comunităţii Europene anumite prevederi referitoare la această dimensiune regională. Acest pas s-a concretizat prin înfiinţarea Comisiei Regiunilor şi prin recunoaşterea expresă a principiului subsidiarităţii.

În lumina acestor evoluţii, susţinătorii regionalismului au pretins că în sfîrşit fusese făcut un pas fundamental către „Europa regiunilor".

La cîţiva ani după Maastricht, această „Europă a regiunilor" se află din nou în lumina reflectoarelor după rezultatele recentelor referendumuri asupra devoluţiei Scoţiei şi Ţării Galilor. Totuşi, sensul şi relevanţa sa actuale pentru viitorul imediat rămîn în mare măsură neclare şi nesigure datorită faptului că procesul de construire a acestui tip de comunitate se află încă — în cel mai bun caz — în stadiile preliminare.

Trebuie remarcat, de asemenea, că mulţi intelectuali şi politicieni socotesc construirea unei adevărate Europe a regiunilor drept răspunsul la problema deficitului democratic al Comunităţii. Acest fapt s-ar putea afla şi la originea imposibilităţii de a genera la Conferinţa Interguvernamentală din 1996 noi paşi semnificativi *„în procesul de creare a unei uniuni mai apropiate între popoarele Europei"*. Într-adevăr, un blocaj similar ar putea fi pus în legătură cu lipsa de voinţă a statelor membre de a ceda prerogative suplimentare către o Comunitate a cărei democraţie este incompletă şi în cadrul căreia ideea unei Europe a regiunilor nu dă semne să fi progresat.

Scopul studiului de faţă este să pună în discuţie conceptul de „Europă a regiunilor", încercînd să îi evalueze cuprinderea actuală, precum şi posibilele sale obiective şi evoluţii. Primul capitol se concentrează, totuşi, în mod necesar asupra modelului care a marcat pînă în prezent integrarea europeană, examinînd, aşadar, modul în care a luat fiinţă Europa naţiunilor — pentru a oferi un cadru realist şi util unei înţelegeri corecte a oricăror sugestii referitoare la posibile evoluţii viitoare. În acest scop, realizările integrării europene prin intermediul „Europei naţiunilor" sînt analizate nu numai din punct de vedere juridic, ci şi din punct de vedere politic şi cultural.

Cel de-al doilea capitol constituie miezul acestei cercetări. Prima sa secţiune tratează obiectivele regionalismului. O trecere în revistă a acestora este importantă în contextul acestei lucrări, întrucît constituirea unei Europe a regiunilor trebuie fie coerentă cu tradiţiile şi obiectivele reformelor regionale înfăptuite de statele membre. Starea actuală a regionalismului european va fi analizată în secţiunile doi şi trei, atît din punct de vedere al statutului constituţional pe care l-a cîştigat acesta în statele membre, cît şi din cel al statutului actual al „politicilor regionale europene".

În încheiere ne vom îndrepta atenţia asupra analizării compatibilităţii revendicărilor regionaliste cu ansamblul procesului de integrare precum şi asupra unor opinii personale cu privire la posibile evoluţii viitoare.

1.1 Europenismul şi „Europa naţiunilor"

1.1.2 Europa naţiunilor în legislaţia CE

Din punct de vedere juridic, este evident că numai statele-naţiune au avut posibilitatea să contureze istoria integrării europene. Într-adevăr, numai statele-naţiune au avut dreptul de a-şi lua angajamentele necesare înfiinţării unei organizaţii internaţionale.

Întrucît Uniunea Europeană trebuia creată în domeniul dreptului internaţional, tratatele constitutive şi amendamentele lor ulterioare trebuiau ratificate de autorităţile naţionale abilitate. Mai mult, statele membre îşi păstrează controlul asupra acestor acorduri atîta timp cît nu va fi creată o Constituţie Europeană care să pună bazele unei federaţii suverane. Acest eveniment, puţin probabil deocamdată, ar revoluţiona într-adevăr bazele legale externe ale Comunităţii.

În plus, şi din perspectiva internă a Comunităţii, este binecunoscut faptul că statele membre încă mai sînt principalii actanţi în decizia politică a comunităţii. De fapt, ele coordonează în comun politicile, prin intermediul Consiliului, care este instituţia cu cel mai mare grad de interguvernare din toate de cîte dispune Comunitatea.[1] Luînd în considerare aceste observaţii evidente, ajungem inevitabil la concluzia că Uniunea Europeană continuă să se plaseze în contextul unei Europe a naţiunilor.

Afirmaţii similare sînt valabile în mod evident pentru Consiliul Europei,[2] a cărui structură interguvernamentală, deşi incompletă, este încă şi mai evidentă.[3] Totuşi, cu toate că anumite realizări ale Consiliului — şi anume Convenţia europeană cu privire la drepturile omului şi libertăţile fundamentale — au pus bazele unui fel de ordine supranaţională, în virtutea căreia statele membre sînt obligate să le garanteze cetăţenilor lor drepturile şi se află sub supravegherea instituţiilor supranaţionale precum Comisia şi Curtea Drepturilor Omului, rolul Consiliului se limitează în principal la elaborarea de tratate care trebuie apoi ratificate şi implementate de statele membre.

1.2 Politicile de integrare europeană: europenism, federalism şi Europa naţiunilor

În vederea unei evaluări realiste a posibilităţilor regiunilor de a deveni protagonistele politicilor europene în cadrul structurii instituţionale actuale, este de asemenea important să trecem în revistă pe scurt contextul cultural şi politic care a dus la formarea actualei Europe a naţiunilor. Trebuie aici să luăm în considerare importanţa pentru istoria politică a Europei a proiectelor europene, naţionale şi regionale. Deşi impactul europenismului, al naţionalismului şi al regionalismului a variat de-a lungul timpului, se poate afirma în general că principalul curent în istoria europeană a tins în direcţia creării statelor naţiune. Pentru multă vreme acest obiectiv a prevalat în faţa celui de înfiinţare a unei Europe federale şi unite. Orientarea în favoarea înfiinţării regiunilor în cadrul statelor naţiune este mult mai recentă. Lăsînd deoparte pentru moment acest ultim fenomen, ar fi utile cîteva observaţii referitoare la relaţia dintre naţionalism şi europenism, întrucît această relaţie constituie baza creării Uniunii Europene ca Europă a naţiunilor.

Ideea unificării Europei într-un cadru politic şi instituţional comun este într-adevăr foarte veche, ea datînd încă de la sfîrşitul unităţii politice, administrative, culturale şi lingvistice stabilite de romani. Au existat în Evul Mediu mai multe încercări de reînviere a Imperiului Roman. Totuşi, susţinut de factori politici şi culturali,[4] un îndelungat proces politic orientat spre formarea statelor naţionale s-a dovedit mult mai puternic pe termen lung. În timp ce în Europa de Vest acest proces s-a încheiat în secolul al XIX-lea, cînd Germania şi Italia şi-au realizat unitatea şi şi-au cîştigat independenţa, popoarele din Europa Centrală şi de Est şi-au putut exercita deplin dreptul la autodeterminare abia după două conflicte mondiale şi după sfîrşitul războiului rece care a divizat istoria secolului nostru. În ciuda procesului care a dus la independenţă naţională şi în paralel cu acesta, proiectul realizării coeziunii Europei a supravieţuit diferitelor epoci, chiar dacă din motive diferite. După ultimul război mondial condiţiile politice s-au schimbat. O serie de state din inima Europei Occidentale au optat hotărît să urmeze acelaşi itinerar democratic[5] şi să îmbrăţişeze idea fraternităţii şi solidarităţii între popoarele

lor. Numai acest fapt a făcut posibilă realizarea ideii unei organizaţii europene supranaţionale care să nu stînjenească însă dezvoltarea coerentă a diferitelor identităţi naţionale.

Ideologia rezultată implica urmărirea unui ideal federal care să găzduiască statele naţionale europene, idee care a fost iniţiată în practică prin înfiinţarea Comunităţii Europene şi a Consiliului Europei. Cu toate că realizarea unei federaţii europene este probabil destul de îndepărtată în timp, succesul ideii reiese cu claritate din faptul că atît Uniunea Europeană cît şi Consiliul Europei s-au dezvoltat foarte mult de la înfiinţarea lor şi au înregistrat rezultate semnificative. Astfel, aproape toate statele Europei de Vest s-au angajat să îşi transfere o parte din „drepturile suveranităţii" către o organizaţie supranaţională precum Uniunea Europeană a cărei tendinţă este spre federalism. În tot acest timp, partenerii lor central- şi est-europeni şi-au început la rîndul lor propriile procese de integrare devenind membri ai Consiliului Europei şi sînt, după toate aparenţele, încîntaţi de ideea aderării la Uniune în viitorul apropiat.

Merită de asemenea menţionată ideologia politică aflată la baza acestui proiect federal. Fără îndoială, mişcarea federalistă europeană, extrem de puternică la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial în mai multe ţări europene, a jucat un rol important în lansarea unui proiect european bazat pe valorizarea unei identităţi culturale comune şi pe noi valori precum democraţia, statul de drept şi respectul pentru demnitatea umană şi pentru libetăţile fundamentale.

Trebuie amintit, totuşi, că aceste idei nu erau complet noi la acea vreme. În mod special, se poate susţine că proiectul modern de integrare europeană, prin care statele naţionale ar forma temelia unui sistem federal european, datează cel puţin de la începutul secolului al XIX-lea.[6]

Într-adevăr, ideile de „naţiune" şi de „popor" au fost foarte importante în contextul culturii „romantice" a secolului al XIX-lea. Ele au sprijinit procesul dificil care a dus la formarea unor ţări ca Germania, Italia şi Finlanda. Totuşi, înalta apreciere a idealului naţional a fost dublată de ideea că noile naţiuni democratice şi liberale ar trebui reunite într-un fel de federaţie care ar furniza baza realizării idealului de fraternitate, promovat de revoluţiile liberale.[7]

Ideea unei federaţii europene a fost în continuare dezvoltată de Coudenhove-Kalergi şi Aristide Briand în perioada interbelică. Ea a fost apoi preluată de Winston Churchill şi de fondatorii Comunităţilor Europene, Robert Schuman, Jean Monnet, Konrad Adenauer, Paul-Henry Spaak şi Alcide De Gasperi. Aceste idei federale s-au conformat unui model consacrat şi au încheiat un proces politic destul de îndelungat, inaugurînd un nou stadiu, în care urmau să fie aplicate treptat. Stadiul actual al acestei evoluţii este binecunoscut şi este reprezentat de hotărîrea consfinţită în preambulul Tratatului de la Maastricht *„de a continua procesul creării unei uniuni tot mai strînse între popoarele Europei."* [8]

Încă odată, potrivit acestei idei rolul constitutiv este în mod necesar rezervat statelor membre. Similar, procesul de integrare necesită în mod fundamental cooperarea naţiunilor europene.[9] Atîta timp cît această viziune politică nu este radical contestată — ceea ce nu pare să fie cazul în momentul de faţă — *„provocarea regionalismului"*[10] trebuie plasată în contextul adecvat. Din această cauză, capitolul următor va fi devotat analizei obiectivelor regionalismului.

2. Europa regiunilor

2.1 Abordări ale regionalismului

2.1.1 Regionalism „cultural" şi autonomie regională

Se pare că trei modele diferite au afectat cel mai profund recenta regionalizare a mai multor ţări europene. Primul model poate fi definit drept „cultural" deoarece se întemeiază pe identităţile regionale distincte deja existente şi ia în considerare factori culturali de obicei proveniţi, pe de o parte, dintr-o istorie politică sau tradiţii locale diferite, iar, pe de altă parte, din diferenţe etnice reflectate în dialecte sau credinţe diferite. Într-adevăr, un puternic sentiment de apartenenţă la o comunitate subnaţională derivă adeseori din condiţii culturale sau sociale diferite, existente încă dinaintea realizării unităţii politice a unei naţiuni. Uneori, aceste diferenţe nu au fost eliminate în totalitate, în ciuda mai multor secole de unitate politică, asociată adeseori cu mari eforturi de eliminare a lor.[11]

Un factor suplimentar, extrem de important în multe ţări europene, este existenţa minorităţilor de diferite naţionalităţi. Caracterul lor distinct este afirmat de obicei pe baze lingvistice,[12] dar el implică în mod evident şi alte aspecte „culturale" din cele menţionate anterior. Nevoia de a proteja aceste minorităţi etnice şi de a le ajuta să-şi dezvolte propria cultură a dus uneori la crearea ţărilor *„multilingve"*.[13] Totuşi, de cele mai multe ori, pentru minorităţile lingvistice concentrate într-o anumită parte a teritoriului unei ţări, soluţia a constat într-o protecţie pe criterii regionale a grupurilor minoritare, combinată cu autonomia regiunii respective.

Întrucît acest tip de regionalism se bazează de obicei pe cultură, se poate spune că el este omolog procesului anterior de formare a statelor naţionale. În realitate, el constituie dovada existenţei unei expresii diferite — de obicei mai reduse — a aceluiaşi „sentiment de apartenenţă" care a dus la unitatea naţională. Acelaşi sentiment poate, într-adevăr, genera dorinţa de autonomie în cadrul statului-naţiune ca o recunoaştere explicită a existenţei diversităţilor locale în interiorul cadrului naţional unificat.

Aceasta explică de asemenea paralela dintre conceptele de autonomie şi independenţă.[14] Ambele reprezintă poziţia unei comunităţi care are dreptul de a trata independent sau autonom anumite chestiuni şi, deopotrivă, fără amestec ex-

tern. Diferenţa dintre cele două concepte constă în aceea că, în timp ce independenţa este un drept al statelor consfinţit prin dreptul internaţional, autonomia este un drept acordat comunităţilor subnaţionale prin dreptul constituţional local.

Ideea de autonomie se află la baza regionalismului „cultural". Într-adevăr, întrucît autonomia înseamnă „puterea de a stabili pentru sine propriile norme", funcţia sa primară este de a permite un grad de diferenţiere legislativă şi de a crea regimuri juridice diferite în cadrul aceluiaşi stat. Legile fiind un fenomen social, necesitatea diferenţierii este evidentă în special în cazul în care comunitatea locală are tradiţii diferite — de pildă, cutume sau tradiţii juridice — pe care vrea să le păstreze. Cu alte cuvinte, diferenţele „culturale" se pot reflecta în normele sau regimul juridic aparte înfiinţat într-o regiune autonomă, fără ca prin aceasta să se prejudicieze existenţa unei *ius commune* naţionale în chestiunile în care comunitatea naţională împărtăşeşte o viziune comună.

Din astfel de consideraţii se poate trage concluzia că, în vreme ce dreptul la autodeterminare constituie instrumentul prin care se păstrează „cultura" proprie a fiecărui stat în cadrul legal internaţional, autonomia este mijlocul echivalent prin care aceasta poate fi legal ocrotită şi aplicată în sfera internă în ceea ce priveşte comunităţile regionale şi minorităţile naţionale.[15]

Revendicarea frecventă a autonomiei regionale pe baze „culturale" este extrem de izbitoare în actuala epocă de integrare. Unii autori consideră chiar că acest fapt trădează o anumită criză a statelor naţionale. Este posibil să se argumenteze chiar că procesul de integrare transnaţională a contribuit întrucîtva la această criză deoarece procesul de regionalizare s-a dezvoltat mai cu seamă în relaţie cu cel de integrare europeană. Cu adevărat, înfiinţarea instituţiilor supranaţionale europene şi răspîndirea, în acest context, a regionalismului într-o serie de state membre, cu toate că se poate să fi stimulat formarea identităţilor regionale şi europene, se poate, de asemenea, să fi avut efecte negative asupra statutului valorilor naţionale. Mă voi opri aici, în studiul de faţă, cu analiza existenţei vreunei relaţii între integrarea europeană şi regionalizarea dintr-o serie de state membre ale Uniunii. În orice caz, această evoluţie este destul de interesantă în contextul chemării la o Europă a regiunilor şi constituie o realitate faptul că Europa regiunilor ar trebui să armonizeze aceste tendinţe oarecum opuse, dacă nu incoerente.

2.1.2 Regionalismul politico-administrativ

Cel de-al doilea model de regionalism poate fi descris ca ţintind la realizarea unei democraţii mai profunde şi a unei participări populare mai mari la politicile de interes public. Aici, principalul accent nu mai cade pe conferirea de puteri legislative proprii către regiuni, ci pe înfiinţarea de instituţii politice care să aibă un cuvînt de spus în procesele politice naţionale şi o anumită putere de adaptare a legilor unice la situaţiile locale şi la dorinţele comunităţii locale.

Flexibilitatea cerută de această formă de regionalism nu presupune neapărat devoluţia puterii legislative. Dimpotrivă, înzestrarea autorităţilor regionale cu funcţii administrative de implementare a legislaţiei naţionale general aplicabile poate fi suficientă pentru atingerea obiectivelor acestei forme de regionalism.

Dacă acest al doilea tip de regionalism poate fi etichetat ca „politico-administrativ", rezultatul acestei forme de devoluţie poate fi definit ca „autoadministrare". Aceşti termeni subliniază faptul că comunitatea regională rămîne mai clar subordonată puterilor păstrate de guvernarea centrală în această formă de devoluţie decît în cazul în care i s-ar acorda autonomia reală.[16]

Acest al doilea tip de regionalism este lesne de distins de regionalismul cultural. Într-adevăr, el a avut drept rezultat înfiinţarea de regiuni chiar şi în ţări fără minorităţi etnice şi în legătură cu zone a căror populaţie este pe deplin integrată în comunitatea naţională. Totuşi, în practică, pînă şi în aceste cazuri, considerente pragmatice sau cauze politice independente au dus uneori la o devoluţie mai vastă, care include dreptul de a adopta legi locale. În acest caz, în loc să vorbim de autoadministrare, ne aflăm de fapt în faţa unei autonomii reale. Deşi acest al doilea model poate în anumite cazuri duce în aceeaşi măsură la autonomia regională, el rămîne, cel puţin teoretic, distinct de autonomia culturală deoarece el nu impune neapărat devoluţia puterii legislative. În orice caz, o trăsătură comună acestor două modele este necesitatea existenţei unor instituţii politice care să fie direct responsabile faţă de comunitatea locală.

Această ultimă observaţie ne conduce la o nouă chestiune. Întrucît obiectivul politic al acestui proces constă în remedierea parţială a neajunsurilor inerente sistemului de reprezentare indirectă pe care se bazează în general toate democraţiile moderne, este evident că relevanţa sa este cu mult mai pronunţată în ţările mari. Corespunzător, e mai uşor de înţeles de ce majoritatea membrilor „mari" ai Uniunii — şi anume Franţa, Spania şi Italia — au urmat calea reformelor regionale.[17] În acelaşi fel, este mai uşor de înţeles de ce Consiliul Europei şi — în ultima vreme — Uniunea Europeană au sprijinit procesele de regionalizare în curs de desfăşurare.

Dacă realizarea unei democraţii mai profunde constituie obiectivul de bază al acestui al doilea model de regionalism, un alt obiectiv ar putea fi de asemenea urmărit, permiţîndu-se astfel cetăţenilor să hotărască şi să controleze mai direct procesul politic. Deoarece aceasta ar trebui să ducă la o mai strînsă corelaţie între dorinţele cetăţenilor şi rezultatul proceselor politice şi administrative, în cele din urmă cetăţenii ar trebui să fie mai mulţumiţi de guvernarea lor. Astfel, această formă de regionalism ar trebui să producă un fel de „eficienţă politică".

Aceste consideraţii ar putea explica de ce una din sarcinile majore asumate în general de autorităţile locale şi regionale este contribuţia lor la planificarea de nivel naţional, mai ales cu privire la utilizarea teritoriului, a dezvoltării industriale

şi a altor activităţi economice. Într-adevăr, în ciuda faptului că planificarea este în general rezervată autorităţilor de stat ca instrument al politicii economice, implicarea autorităţilor regionale prezintă avantajul evitării puterii exclusive a autorităţilor centrale în chestiuni care privesc direct un sector specific al populaţiei. E adevărat, hotărîrile luate de autorităţile centrale pot fi afectate de faptul că ele reprezintă interesele politice şi economice şi ale restului comunităţii naţionale, care pot concura sau pot fi chiar în conflict cu cele ale regiunii direct interesate. Astfel, luarea deciziilor la nivel local de către comunitatea locală constituie instrumentul care lasă la latitudinea exclusivă a cetăţenilor direct afectaţi să hotărască asupra acestor chestiuni. În cele din urmă, cooperarea dintre cele două nivele ale autorităţii poate asigura un grad înalt de coerenţă între politicile locale şi regionale, altminteri dificil de atins.

Faptul că acest fel de abordare a chestiunilor locale este cel mai eficient a fost dezbătut pe larg şi supus contestării. Unii subliniază costurile deloc neglijabile ale regionalismului. Alţii susţin că sistemele dirijiste centralizate, care nu iau foarte mult în considerare opiniile autorităţilor locale şi regionale, pot duce la o mai mare eficienţă, ceea ce ar fi în mare parte adevărat într-un sistem economic internaţional tot mai interdependent şi integrat.

Filosofia diferită aflată la baza politicilor dirijiste este de la sine evidentă: ea ţinteşte în principal la coerenţa internă a deciziilor politice, în timp ce regionalismul — ţintind la o mai mare implicare a cetăţenilor — are drept obiectiv garantarea faptului că se acordă mai multă importanţă dorinţelor cetăţenilor. Totuşi, aceste două sisteme nu sînt complet incompatibile. Într-adevăr, chiar şi acele sisteme care s-au orientat cu precădere spre regionalism, au căutat stabilirea unui sistem de „federalism cooperant", care are ca ţel mai degrabă implicarea tuturor nivelelor de guvernare interesate în procesul de decizie decît o separare completă a competenţelor lor.[18]

O problemă finală a acestui al doilea model priveşte modalitatea de delimitare a teritoriului regiunii autoguvernate. Într-adevăr, chiar dacă această problemă nu ridică prea multe dificultăţi teoretice în cadrul primului model caracterizat prin relativa uşurinţă de a delimita regiunile „culturale" pe criterii practice, soluţia nu este întotdeauna de la sine înţeleasă în cadrul celui de-al doilea model. Datorită importanţei pe care o reprezintă această problemă pentru cel de al treilea model de regionalism (ce urmează a fi analizat), ea va fi discutată mai jos.

2.1.3 Modelul regionalismului economic şi problema delimitării regiunilor administrative

Cel de al treilea model este unul economic, care a cîştigat importanţă ca urmare a consolidării statului bunăstării în Europa postbelică şi a noului rol cîştigat astfel de sectorul „administraţiei publice" ca furnizor major de servicii. Aceasta a ridicat problema descentralizării administrării serviciilor publice pentru

asigurarea eficienţei lor. Ca urmare, într-un mod similar celui de al doilea model, acest al treilea model are ca obiectiv eficienţa administraţiei publice din punctul de vedere al cetăţeanului. Totuşi, dacă în cadrul celui de la doilea, eficienţa constituie un efect indirect al obiectivului realizării unei democraţii mai profunde, în cadrul acestui al treilea model ea reprezintă însăşi scopul său principal. Mai mult, chiar şi conceptul de eficienţă are aici un sens diferit, economic, care poate fi măsurat în termenii costurilor şi beneficiilor, spre deosebire de eficienţa discutată în secţiunea anterioară, care reprezintă un concept pur politic.

Aceste forme de eficienţă sînt strîns corelate deoarece este evident că mulţumirea politică este foarte probabil produsă de folosirea corespunzătoare a banului public, cu alte cuvinte, dacă cetăţenii consideră că au beneficiat de servicii adecvate în schimbul impozitelor pe care le plătesc. Totuşi, din punct de vedere teoretic, diferenţa dintre aceste ultime două metode este clară şi este şi mai mult scoasă în evidenţă de criteriile care pot fi folosite pentru delimitarea entităţilor cărora li se acordă autonomia administrativă şi, respectiv, financiară. Aceste criterii sînt strîns legate de *anvergura intereselor publice* şi de *cea mai eficientă dimensiune (a entităţii autonome, n.t.) care oferă serviciile publice.*

Începînd cu criteriul „anvergurii interesului public", el indică faptul că, în timp ce anumite interese ţin de comunitatea naţională în ansamblu, altele ţin doar de comunităţile locale. Un exemplu tipic pentru prima categorie este apărarea naţională, iar pentru cea de-a doua categorie, întreţinerea drumurilor locale. Problema cu aceste criterii constă în aceea că ele nu pot fi folosite într-o manieră foarte precisă. De fapt, pentru că există diferite tipuri de interese, „entitatea administrativă optimă" poate varia de la comunităţi restrînse pînă la comunităţi foarte mari. Alegerea oricăreia dintre ele ca unitate care să administreze o multitudine de interese nu poate lua în considerare simultan toate interesele relevante, aşa după cum nu este posibil nici să se înfinţeze un organism politic diferit pentru fiecare interes în parte. Altfel, sînt imposibil de exclus urmările exterioare, adică faptul că deciziile luate de un organism politic care reprezintă o anumită comunitate, afectează oameni care nu au luat parte efectivă la procesul de decizie, sau vice versa, că anumiţi oameni participă la administrarea intereselor care nu îi afectează direct.

În chip asemănător, criteriul „celei mai eficiente dimensiuni a entităţii autonome care oferă serviciile publice" poate să nu ofere întotdeauna soluţii satisfăcătoare pentru fiecare tip de serviciu public. Chiar şi în acest caz, considerentele cantitative pot duce la preferarea uneia sau alteia dintre unităţi.

Modelul economic duce la ideea unui federalism fiscal. Potrivit acestuia, autorităţile regionale şi locale trebuie să deţină efectiv competenţa de a hotărî taxele şi cheltuielile locale pentru a permite comunităţilor locale să suporte doar costurile serviciilor de care beneficiază. Aceasta înseamnă că, pentru a face posibil

controlul cetăţenilor, toate cheltuielile locale — adică toate chetuielile necesare finanţării serviciilor locale — trebuiesc hotărîte de organismele politice locale şi finaţate prin taxe locale — adică prin taxe hotărîte şi ele la nivel local.

Desigur, federalismul fiscal şi eficienţa administrativă locală nu exclud competenţa, folosită în funcţie de context, a nivelelor superioare de guvernare. Dimpotrivă, implicarea acestora este presupusă în mod necesar de două principii diferite: unul aflat exclusiv în sfera politică, celălalt în cea economică. Primul este principiul subsidiarităţii, potrivit căruia nu toate serviciile publice pot fi îndeplinite de autorităţile locale, fapt valabil şi în ce priveşte serviciile publice.[19] Cel de al doilea este necesitatea urmării unor politici de redistribuire care au ca scop favorizarea dezvoltării zonelor mai puţin dezvoltate şi facilitarea relansării economiilor atunci cînd sînt confruntate cu crize structurale sau temporale.[20]

Aceste sarcini sînt mai mult sau mai puţin asumate de toate statele prospere moderne. Deciziile implicate de aceste politici pot fi cîntărite numai din perspectiva celui mai înalt nivel al guvernării. Tocmai acesta este motivul pentru care membrii Uniunii Europene şi-au transferat nivelului european o parte a politicilor lor structurale şi regionale.

2.2. Regionalismul în cadrul membrilor Uniunii Europene

Modelele de regionalism analizate mai sus au contribuit mai mult sau mai puţin, de la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial încoace, la structura constituţională a mai multor membri ai Uniunii Europene. Scopul acestei secţiuni este să treacă în revistă schimbările care au avut loc în aceste sisteme constituţionale.

În această privinţă, este cu totul firesc să începem cu Republica Federală Germania, care a fost singurul stat membru complet regionalizat la începuturile Comunităţii Europene. Această structură atipică în Europa de Vest nu era rodul unor întîmplări. De fapt, cu toate că istoria Germaniei avusese deja experienţe federale anterioare, sistemul federal introdus prin Legea Constitutivă (*Grundgesetz*) din 1949 a fost în mare măsură impus de Puterile Aliate în vederea descentrălizării puterii ca garanţie a democraţiei. Noua împărţire în landuri nici măcar nu încerca să reflecte regiunile istorice ori alţi *„factori economici, geografici şi culturali"*,[21] ci a fost influenţată de zona de jurisdicţie a fiecărei puteri ocupatoare.

Totuşi, oricare ar fi fost motivele opţiunii federale iniţiale, faptul că ea s-a menţinut de atunci fără întrerupere impune o evaluare a funcţiei şi obiectivelor sale prezente.[22]

În această privinţă, Legea Constitutivă Germană exprimă principiul potrivit căruia *„O nouă delimitare a teritoriului federal poate fi făcută pentru a se asigura faptul că statele, prin mărimea şi capacităţile lor, îşi pot îndeplini funcţiile eficient. Trebuie acordată consideraţia cuvenită legăturilor regionale, istorice şi culturale, eficienţei economice şi cerinţelor politicii şi planificării regionale."*[23] În lumina acestei prevederi, se poate concluziona că, în pofida circumstanţelor accidentale

care şi-au pus pecetea pe naşterea Republicii Federale Germania, Constituţia Germană a luat temeinic în considerare toate modelele de regionalism descrise mai devreme.

O altă observaţie interesantă referitoare la federalismul german este aceea că, deşi se numără printre cele mai avansate forme de regionalism european, el a demonstrat o orientare opusă celei a restului membrelor Comunităţii. S-a remarcat în această privinţă că, *„după 1945, puternica viziune «unitară» împărtăşită de opinia publică a fost consolidată de tendinţele de unificare socio-economică asociate cu sentimentul unui destin naţional comun şi cu o atitudine antitradiţională, «modernistă»"* care a produs *„un transfer de putere de la nivel regional la cel naţional"*.[25] Acest curent specific german pare să fi fost înrîurit şi de înfiinţarea Comunităţii Europene şi de larga delegare de competenţe către instituţiile europene.[26] Această interesantă trăsătură merită să fie supusă unor consideraţii în detaliu şi va fi dezvoltată în încheierea acestui studiu.

Ca şi în cazul Germaniei, reformele regionale care au avut loc în alte state membre dovedesc în general funcţiuni multiple. Cazul Italiei constituie un exemplu evident. Sistemul regional a fost introdus în Italia de Constituţia din 1948 care a deschis calea unei forme extinse de regionalism, constituit, spre deosebire de cazul Germaniei, în funcţie de „regiunile istorice". Totuşi, lipsindu-le condiţiile politice pentru aplicarea pînă la capăt a reformei regionale, cele cincisprezece „regiuni obişnuite" preconizate de Constituţie au luat fiinţă abia în anii '70. Pînă atunci au funcţionat numai cinci regiuni „speciale". Ele erau acelea care se bucurau de „condiţii şi de forme speciale de autonomie" în concordanţă cu propriile lor statute constituţionale. Lăsînd deoparte bazele legale diferite ale acestor două tipuri diferite de regiuni, ele sînt totodată expresia unor modele diferite de regionalism. Într-adevăr, cele cinci „regiuni speciale"au fost înfiinţate de urgenţă la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial în zonele în care populaţia revendica cu tărie autonomia pe baze „culturale". [26] Pe de altă parte, motivul fundamental pentru înfiinţarea „regiunilor obişnuite" a constat în temeiurile politico-administrative pe care le-am prezentat pe scurt în contextul celui de-al doilea model de regionalism. Este la fel de adevărat că regiunile obişnuite au fost înfiinţate şi delimitate în funcţie de „regiunile istorice". Totuşi, populaţia acelor regiuni nu revendicase niciodată autonomia, iar opţiunea de a suprapune noile entităţi peste cele istorice a constituit pur şi simplu soluţia la problema delimitării graniţelor regionale.

Orientările regionaliste au cunoscut evoluţii interesante începînd cu anii '70. Alături de amintita încheiere a reformei regionale italiene, Constituţia Spaniei din 1978 recunoştea şi ea şaptesprezece *communidades autonomas*, deţinînd autonomie politică şi puteri legislative într-o serie de chestiuni. Sistemul spaniol prevede patru *communidades* care se bucură de o autonomie deplin dezvoltată, dimpreună cu altele care au în timp posibilitatea de a atinge acelaşi grad de

autonomie. În mare măsură, sistemul pare să lase la latitudinea regiunilor înseşi să îşi hotărască gradul de autonomie. Regionalismul spaniol a fost descris din această cauză drept *„regionalism à la carte"*. În acelaşi chip, se poate afirma că oricare regiune spaniolă constituie un tip *sui generis*.

În ce priveşte obiectivele, regionalismul spaniol aminteşte de experienţa italiană. Într-adevăr, în ambele ţări bazele „culturale" sînt cele mai evidente în regiunile cu autonomie maximă. În orice caz, la modul general, deşi considerentele financiare şi administrative au avut o anumită relevanţă în decizia de a înfiinţa un sistem regional, în lumina articolului 143 al Constituţiei Spaniole, regionalismul spaniol pare să rămînă cu precădere „cultural". [27]

Constituţia Portugheză din 1976 prevede şi ea constituirea de regiuni. Totuşi, aceste regiuni sînt explicit definite ca „regiuni administrative" şi se presupune, în consecinţă, că deţin exclusiv funcţii administrative referitoare mai ales la planificare[28], avînd în plus sarcina de a *„coordona şi sprijini activităţile municipalităţilor"*.[29] Cu siguranţă, scopul înfiinţării regiunilor administrative este precizat prin prevederea constituţională cuprinsă în articolul 257, potrivit căreia ele sînt *„responsabile de direcţionarea serviciilor publice"*.[30]

Totuşi, reforma regională portugheză rămîne în mare parte pe hîrtie deoarece ea a fost implementată doar în „regiunile autonome" Azore şi Madeira. Spre deosebire de regiunile administrative înfiinţate pe teritoriul propriu-zis, acestor regiuni insulare le sînt garantate puteri administrative pe baza *„caracteristicilor culturale, sociale, economice şi geografice, şi a aspiraţiilor istorice la autonomie ale populaţiei din aceste insule."*[31]

Din aceste considerente, în ciuda incompletei implementări a reformei regionale portugheze, cel puţin în ceea ce priveşte formularea teoretică, cazul de faţă constituie aplicarea cea mai coerentă a distincţiei dintre autonomie şi autoadministrare.

O reformă regională destul de radicală, desfăşurată între anii 1970-1988, a transformat Belgia dintr-un stat puternic centralizat într-unul federal.[32] În prezent, complexul sistem belgian de competenţe descentralizate cuprinde două tipuri diferite de instituţii: a) comunităţile franceză, flamandă şi germană,[33] a căror autoritate legislativă şi prerogative de elaborare a tratatelor includ chestiuni precum cultura şi educaţia, de maximă importanţă pentru protejarea identităţii grupului lingvistic; b) trei regiuni — regiunea bilingvă Bruxelles şi regiunile valonă şi flamandă — organizate pe principiul clasic al teritorialităţii. Astfel, restrînsa comunitate germanofonă nu se bucură de nici un fel de autonomie, comunitate care constituie o minoritate lingvistică în cadrul regiunii valone. Înfiinţarea unui sistem federal în Belgia urmează în mod vădit modelul „cultural". Într-adevăr, întinderea relativ mică a ţării nu a necesitat un asemenea pas ca pe o chestiune de eficienţă şi descentralizare administrativă.

Aproximativ în acelaşi timp, s-a desfăşurat reforma regională franceză, care a cunoscut mai multe etape cu începere din 1972. Semnificaţia sa ţine în mare

măsură de faptul că ea a avut loc într-o țară cu foarte puternice tradiții de centralism eficient. Astăzi, Consiliile departamentelor franceze sînt alese în mod direct, lipsindu-le însă puterea legislativă. Astfel, deocamdată, ele au constituit doar un instrument al descentralizării administrative, o trăsătură care respectă tradițiile şi structura socială franceze.

În cele din urmă, de la aderarea în 1995 a Austriei, Uniunea are încă un membru explicit definit ca „federal" de Constituția sa din 1929, intrată din nou în vigoare la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial. În acelaşi fel ca şi în Republica Federală Germania, fiecare land austriac are propria sa constituție şi alte prevederi constituționale adoptate de Parlamentul landului respectiv. Această trăsătură, singulară din punct de vedere al teoriei moniste, poate fi explicată prin articolul 99 al Constituției Austriei, care prevede că legile constituționale ale landului nu pot aduce atingere Constituției Federale. Asemeni Germaniei, autoritatea legislativă este împărțită în Austria între *bund* (federație) şi landuri.

În ceea ce priveşte restul membrilor Uniunii, ei nu au sisteme generale de autoguvernare regională care să se bazeze pe principiile reprezentării directe şi a responsabilității politice a organismelor de guvernare. Acest lucru este valabil dacă se face abstracție de nivelul intermediar al guvernării locale — adeseori numit „guvernarea județeană" — situat în general între nivelul municipal şi cel regional sau național.[35] Aceste unități de guvernare locală sînt însă cu mult mai mici în ce priveşte fie teritoriul, fie populația. Astfel, cu toate că poziția lor poate aminti de cea a regiunilor administrative, ele nu sînt socotite de obicei ca aparținînd aceleiaşi categorii ca regiunile examinate în secțiunea de față a studiului. Întrucît mai mica lor întindere le face să fie de importanță secundară din perspectivă europeană, putem adera la viziunea tradițională şi să le ignorăm în această trecere în revistă a Europei regiunilor.

Cu aceasta, prezentarea țărilor regionalizate este completă. Totuşi, alte cîteva cazuri merită o mențiune specială deoarece ele prezintă anumite elemente regionale atipice în cadrul unei structuri naționale în principal unitare. Primul caz pe care îl vom examina este cel al Marii Britanii, care trebuie abordat din două perspective diferite. Prima se referă la Insulele Canalului Mînecii şi Insula Man. Nici una dintre acestea nu este socotită de către specialiştii britanici ca făcînd parte din Marea Britanie, ci ca avînd un statut aproape „unic". În realitate, ele sînt considerate ca dominioane personale ale Monarhiei Britanice, aflate într-un fel de uniune cu Marea Britanie. În această privință, se consideră că ele intră sub jurisdicția Marii Britanii numai în scopul reprezentării internaționale.[36]

În lumina acestor afirmații, se poate trage concluzia că Insulele Canalului Mînecii şi Insula Man nu sînt cu adevărat regiuni autonome ale Marii Britanii.[37] Pentru evitarea oricărei înțelegeri greşite, această chestiune trebuie considerată dintr-o perspectivă mai largă, care va ajuta la înțelegerea altor situații similare.[38]

Punctul de plecare îl constituie faptul că Insulele Canalului Mînecii şi Insula Man dispun de propriile corpuri legislative *„şi se bucură de o autonomie completă în majoritatea domeniilor, inclusiv impozitarea."*[39] Din punctul de vedere al dreptului internaţional, există două căi de clasificare a unei asemenea situaţii: fie autoguvernarea lor este atît de mare încît aceste insule sînt state independente, fie se află sub jurisdicţia unui stat suveran. Dat fiind faptul că în acest caz ne aflăm fără îndoială în faţa celei de-a doua categorii, trebuie remarcat faptul că pînă şi în interiorul acestei categorii există o serie de posibilităţi de salvgardare a statalităţii unei comunităţi în pofida pierderii capacităţii sau personalităţii legale internaţionale.[40] Acest lucru este valabil, de exemplu, în cazul protectoratelor sau cel al statelor care au fost puse sub protecţia unui stat (protector). În aceste cazuri, diferenţa este percepută în general în relaţie cu personalitatea şi capacitatea juridică. Într-adevăr, în timp ce se socoteşte despre protectorate că îşi pierd în întregime personalitatea juridică, statele protejate şi-o menţin, deşi capacitatea lor juridică poate fi limitată prin tratatul de protecţie.[41]

În mod similar, se consideră în general că statele confederate nu îşi pierd nici un atribut al statalităţii lor, deosebindu-se în această privinţă de statele care au intrat în componenţa unei federaţii. Acestea din urmă nu mai sînt socotite a fi state în concepţia dreptului internaţional, cu toate că ele îşi pot păstra o capacitate juridică internaţională limitată — mai ales în ce priveşte dreptul de a adera la acorduri internaţionale — dacă le-o permite constituţia federală.[42]

Într-un sistem juridic atît de flexibil cum este dreptul internaţional, exemplele ar mai putea continua. Totuşi, nici unul nu ar coincide exact cu poziţia Insulelor Canalului Mînecii şi a Insulei Man, pentru simplul motiv că ele nu au fost niciodată state de sine stătătoare.

Totuşi, dreptul internaţional ia uneori în considerare comunităţi care nu s-au constituit niciodată ca state. Acest lucru se aplică în cazul coloniilor, care au, conform dreptului internaţional, anumite drepturi — şi anume dreptul la autodeterminare — cu toate că nu deţin caracteristicile proprii statelor. Lăsînd însă deoparte această posibilitate — care nu se aplică situaţiei Insulelor Canalului Mînecii şi a Insulei Man şi care este respinsă de specialiştii britanici[43] — orice alte cazuri de zone aflate sub jurisdicţia unui stat sînt socotite de dreptul internaţional drept „afaceri interne".

Odată ce am ajuns la această concluzie, oricare ar fi situaţia specifică a Insulelor Canalului Mînecii şi a Insulei Man în cadrul flexibil şi nescris al Constituţiei Britanice, nu este nici o altă posibilitate decît să le considerăm mai mult sau mai puţin *autonome*, în funcţie de anvergura jurisdicţiei legislativelor lor şi a independenţei faţă de instituţiile centrale britanice — monarhia, Parlamentul, guvernul etc. În această privinţă, categorizarea acestor insule ca autonome nu este afectată, dacă sînt considerate ca legate printr-o uniune reală cu Marea Britanie.[44]

În ceea ce priveşte Insulele Canalului Mînecii şi Insula Man este de asemenea demn de remarcat că gradul lor de autonomie a fost protejat printr-un fel de Protocol special anexat Tratatului Britanic de aderare la Comunitatea Europeană. În termenii acestui protocol, aceste insule *„sînt incluse în cadrul Comunităţilor pentru majoritatea scopurilor, dar scutite de prevederile Tratatului în ceea ce priveşte taxa pe valoarea adăugată şi armonizarea fiscală"*[45].

Cel de al doilea caz din cadrul Marii Britanii este cel al Angliei, Scoţiei, Ţării Galilor şi Irlandei de Nord. Cu toate că ele sînt, mai presus de orice îndoială, regiuni istorice propriu-zise ale Marii Britanii, a căror existenţă (cu excepţia regiunii Angliei) este oarecum recunoscută oficial prin existenţa Ministerului Scoţiei, Irlandei de Nord şi a celui al Ţării Galilor, ca ministere din cadrul guvernării naţionale, existenţa unor administraţii separate nu este suficientă pentru a considera aceste regiuni ca autonome sau ca bucurîndu-se de autoadministrare.[46]

Asemănător cazului Marii Britanii, Finlanda şi Danemarca sînt state unitare fără o descentralizare generală a puterii legislative, dar cu anumite regiuni autonome.

În Danemcra, s-a garantat autoguvernarea pentru Groelanda şi Insulele Feroe, două teritorii clar separate din punct de vedere geografic de teritoriul danez propriu-zis, ele putînd fi socotite a intra în rîndul altor teritorii transmaritime luate în considerare de legislaţia comunitară. Existenţa acestor elemente autonome prezintă o asemenea relevanţă pentru Danemarca încît structura sistemului său constituţional este uneori considerată ca fiind compusă dintr-o *„comunitate tripartită de părţi separate şi autonome, fiecare cu prerogative proprii, dar avînd Danemarca drept partea hegemonică, care păstrează toate competenţele rămase."*[47] Formulele asemănătoare nu oferă totuşi o reprezentare utilă a structurii constituţionale daneze, care nu este cu adevărat federală datorită inegalităţii dintre părţile componente. Într-adevăr, numai Groelanda şi Insulele Feroe pot fi socotite entităţi autonome, teritoriul danez propriu-zis nedeţinînd instituţii separate care să poată fi considerate componente ale unui sistem federal. Aceste regiuni autonome daneze sînt în prezent cu totul în afara legislaţiei comunitare, cu excepţia statutului limitat, de teritoriu transmaritim, de care Groelanda se bucură de cînd a luat decizia de a părăsi Comunitatea.

Ultimul caz luat aici în discuţie, Finlanda — a operat o vastă devoluţie a autorităţii legislative şi administrative în favoarea Insulelor Åland. Ea implică majoritatea chestiunilor interne, dar şi anumite prerogative referitoare la afacerile externe ale ţării. Autonomia Insulelor Åland, bazată pe două rezoluţii din 1921 ale Consiliului Ligii Naţiunilor, îşi are în mod clar temeiul în necesitatea protejării populaţiei vorbitoare de suedeză şi a moştenirii sale culturale. Autonomia Insulelor Åland a fost în continuare extinsă de guvernul finlandez, iar statutul lor special şi-a găsit recunoaşterea explicită în cadrul Uniunii Europene, care le-a acordat insularilor anumite scutiri de la prevederile legislaţiei comunitare printr-un protocol special anexat Tratatului Finlandez de aderare la U.E.

2.3 Uniunea Europeană şi Europa regiunilor

2.3.1 „Politicile regionale" ale Uniunii Europene şi Europa regiunilor

Se impune să examinăm în momentul de faţă şi un alt aspect al stării actuale a problemei regionale în Europa. El se referă la relaţiile actuale dintre diferitele instituţii regionale europene şi funcţionarea Comunităţii înseşi. În această privinţă, pentru a elimina o posibilă sursă de neînţelegere, este necesar pentru început să analizăm aşa-numita „politică regională" a Uniunii Europene.

Sintagma „politică regională" este folosită în general în legătură cu politicile din domeniul coeziunii sociale şi economice, iniţiate după Actul Unic European şi cuprinsă în prezent în Partea a treia, Titlul al XIV al Tratatului CE.[48] Obiectivul acestei politici este *„de a promova dezvoltarea armonioasă de ansamblu"* a Comunităţii *„prin reducerea disparităţilor dintre nivelele de dezvoltare ale diferitelor regiuni şi a înapoierii regiunilor defavorizate, inclusiv a zonelor rurale".*[49] Această politică a CE, care suplimentează politicile similare ale statelor membre, este susţinută *„prin Fonduri Structurale ..., Banca Europeană de Investiţii şi alte instrumente financiare oficiale".*[50]

Totuşi, această politică „regională" nu are nimic de a face cu regiunile, considerate ca entităţi autonome sau autoguvernate.

În schimb, fie că se bucură sau nu de vreo formă de autoguvernare, regiunile fac obiectul politicii regionale comunitare dacă înregistrează un dezechilibru în nivelul de dezvoltare în comparaţie cu media Comunităţii. Astfel, o asemenea politică „regională" nu poate fi cu nici un chip relaţionată cu ideea unei Europe a regiunilor şi, pentru evitarea oricărei confuzii, ar fi cu mult mai bine să continuăm să folosim numele care i s-a dat prin Tratatul Comunităţii Europene.

2.3.2 Obiectivele unei Europe a regiunilor şi obstacolele în calea funcţionării sale

Lucrul la care ţintesc în mod principal promotorii Europei regiunilor este modificarea structurii instituţionale a Comunităţii în aşa fel încît să se facă posibilă reprezentarea directă a regiunilor sau măcar o mai mare implicare a lor în problemele de decizie europeană.[51] Nici nu mai e nevoie să spunem că acest tip de implicare nu ar trebui să se limiteze la aşa-numitele politici regionale.[52] Cu adevărat, eliminarea dezechilibrelor regionale reprezintă o zonă de interes evident pentru toate regiunile. Interesul lor, însă, are în vedere numeroase alte zone de competenţe europene — fie că se încadrează sau nu în sfera politicilor economice — care afectează sfera activităţilor regiunilor.

În această privinţă, trebuie remarcat faptul că o trăsătură comună tuturor formelor de autoguvernare este aceea că instituţiile alese în mod democratic trebuie considerate drept reprezentantele legale ale comunităţii locale. Astfel, ar trebui să li se ofere oportunitatea de a participa la luarea deciziilor care afectează

interesele locale, fără să li se limiteze reprezentarea în chestiunile care intră sub autoritatea lor adminsitrativă sau legislativă directă. Cu alte cuvinte, dacă autonomia şi autoadministrarea nu presupun ca toate deciziile concrete să se ia la nivel local, ele trebuie să implice în schimb dreptul autorităţilor locale de a reprezenta opiniile comunităţii locale la nivelul competent de guvernare.[53]

Mai ales la nivelul european de decizie, pot fi impuse obstacole participării regionale directe, fie chiar la nivelul european propriu-zis, fie prin prevederile constituţionale interne. Obstacolele impuse la nivel european pot fi practice sau instituţionale. Un obstacol practic ar putea fi, de pildă, o aversiune anume de partea instituţiilor comunitare să colaboreze cu autorităţile regionale. În această privinţă, este cu totul izbitor faptul că în timp ce posibilitatea de a face lobby pe lîngă instituţiile CE în influenţarea propunerilor Comisiei ori ale deciziile Consiliului s-a dezvoltat ca una din trăsăturile majore ale procedurilor legislative europene pentru foarte mult timp, regiunile europene au încercat foarte puţin să exercite vreo influenţă asupra politicilor comunitare.

Totuşi, nu există nici o dovadă a vreunei aversiuni particulare din partea Comisiei faţă de lobby-ul regional. Dimpotrivă, Comisia a favorizat mai multe proiecte care implicau colaborarea autorităţilor regionale.[54] Mai mult, cînd legislaţia internă a permis autorităţilor regionale abordarea directă a nivelului european, acest fapt s-a soldat adeseori cu rezultate interesante.[55]

Lăsînd deoparte pentru moment problema barierelor instituţionale la participarea regională directă, impuse prin structura Comunităţii,[56] se poate afirma că principala cauză a lipsei iniţiale de coordonare dintre procesul de decizie europeană şi interesele entităţilor subnaţionale se află în opoziţia demonstrată de statele membre. Cazul italian este exemplar în acest sens. Într-adevăr, orice fel de participare regională la activitatea internaţională a fost interzisă în Italia pînă în 1977, iar mai apoi condiţionată de realizarea unei înţelegeri prealabile cu guvernul, stabilite în cadrul activităţilor sale de coordonare, şi numai în măsura în care ea reprezenta activităţi promoţionale peste hotare legate de funcţiile proprii regiunii.[57] Cu toate că astfel de activităţi au fost în general tolerate de guvernarea centrală în cazurile în care *„potrivit literii legii, nu ar trebui admise"*,[58] această prevedere poate să nu includă nici un drept de participare directă a regiunilor la politicile europene. Astfel, în ceea ce priveşte chestiunile europene, rolul regiunilor încă se limitează la implementarea legislaţiei comunitare în domeniile lor obişnuite, ale jurisdicţiei administrative şi legislative. Totuşi, chiar şi în această privinţă, regiunile rămîn supuse puterii statului de a ţine locul regiunilor absente — o prerogativă care nu a fost preconizată de Constituţie.

Pe lîngă problema aproprierii de către stat a funcţiilor regionale în ce priveşte implementarea legislaţiei comunitare — un subiect dezbătut pe larg de specialiştii italieni — această stare de lucruri este destul de nesatisfăcătoare deoarece nu

există vreo autorizare expresă a autorităţilor regionale să stabilească contacte directe cu instituţiile europene. În această privinţă, trebuie remarcat că dreptul autorităţilor regionale de a reprezenta şi urmări interese regionale, chiar şi în problemele care ţin de competenţa altor organisme, se întemeiază evident pe însăşi Constituţia Italiei.[59] Totuşi, Curtea Constituţională — care ar fi putut elimina orice restrîngere nelegitimă a drepturilor constituţionale ale autorităţilor regionale — a impus constant opinia că afacerile externe sînt rezervate exclusiv guvernării naţionale.

Se poate însă contesta pe bună dreptate faptul că problemele europene pot fi concepute în acelaşi fel ca şi problemele internaţionale tradiţionale. În această privinţă, specialiştii germani au încercat să stabilească distincţia dintre afacerile internaţionale „oficiale" şi cele „neoficiale". Potrivit acestei distincţii, prima categorie ar include chestiuni precum încheierea şi abrogarea tratatelor, negocierea mandatelor, acreditarea diplomaţilor, dispoziţiile de extrădare, protestele împotriva legilor contrare legislaţiei internaţionale, intentarea de procese în curţile şi tribunalele internaţionale, exercitarea drepturilor de membru al organizaţiilor internaţionale sau declararea războiului, care nu pot fi făcute de landuri.

A doua categorie ar cuprinde culegerea de informaţii, consultarea cu instituţiile europene şi promovarea contractelor de afaceri şi a schimburilor culturale.[60]

Se poate ca această distincţie să aibă o semnificaţie specială pentru specialiştii constituţionali germani, în lumina prevederilor susţinute de articolele 50 şi 32 ale Legii Constitutive Germane. Potrivit acesteia, chestiunile europene — la care landurile participă prin *Bundesrat* —, sînt clar delimitate de relaţiile externe tradiţionale, care fac parte din responsabilităţile federaţiei (*bund*). Totuşi, este posibilă distingerea afacerilor internaţionale tradiţionale de chestiunile europene şi dintr-o perspectivă mai generală. În acest scop, este mai utilă analiza naturii şi efectelor specifice legislaţiei comunitare decît stabilirea distincţiei dintre afacerile internaţionale „oficiale" şi „neoficiale", destul de dificilă în contextul dreptului internaţional actual. Urmînd această cale, se poate ajunge la o concluzie care nu este specifică unei ţări anume, ci general valabilă pentru oricare stat membru.

Potrivit acestei metode, trebuie ţinut cont de faptul că politicile europene se deosebesc de afacerile internaţionale tradiţionale din două motive principale: întîi, ele nu implică reglementarea relaţiilor internaţionale dintre statele independente. Ele se referă, în schimb, la administrarea în comun a politicilor care ar fi altminteri tratate de fiecare stat în parte. În al doilea rînd, politicile europene sînt reglementate de norme în vigoare şi direct aplicabile în cadrul sistemelor legale naţionale şi pot avea întîietate în faţa distribuţiei interne normale a competenţelor prevăzută de constituţiile naţionale. Numai pe aceste temeiuri poate fi făcută o distincţie între afacerile internaţionale tradiţionale şi cele europene.

Odată atinsă o concluzie în această privinţă, o a doua problemă o constituie analiza mai detaliată a relaţiei dintre legislaţia comunitară şi cea statelor membre.

În această privinţă, se poate afirma că cele două ordini rămîn autonome. Sînt puţine de spus despre autonomia legislaţiei comunitare, cu excepţia faptului că a fost solicitată şi confirmată în mod repetat de Curtea Europeană de Justiţie începînd cu decizia crucială pe care a avut-o în cazul *Van Gend en Loos.*[61] Este de asemenea binecunoscut că în cazul contradicţiei dintre legislaţia comunitară şi legile organice sau neorganice ale unui stat membru, aceasta dintîi are prioritate în lumina preeminenţei recunoscute a legislaţiei comunitare. Totuşi, este necesar să subliniem faptul că supremaţia legislaţiei comunitare nu are ca efect eliminarea autonomiei sistemelor juridice ale statelor membre. Această secţiune este valabilă mai ales în ce priveşte ordinea constituţională a statelor membre, asupra căreia Uniunea Europeană nu are nici o competenţă.[62]

Dacă aceste consideraţiuni sînt corecte, se impune concluzia că aşa după cum autonomia legislaţiei comunitare presupune faptul că ea nu poate fi afectată de prevederile constituţionale naţionale ale statelor membre, autonomia sistemelor constituţionale ale statelor membre, la rîndul lor, implică faptul că guvernările regionale care se bucură prin constituţie de autonomie nu trebuie lipsite de drepturile lor constituţionale, cu excepţia cazurilor în care înfiinţarea nivelului european de decizie face acest fapt strict necesar.[63]

Aceasta nu înseamnă că instituţiile comunitare nu au dreptul să ia decizii care, potrivit distribuţiei interne a competenţelor, ar trebui să aparţină autorităţilor regionale. Şi nu înseamnă nici că regiunile trebuie să accepte în prealabil în mod explicit jurisdicţia Comunităţii. Din cauza autonomiei ambelor tipuri de sisteme juridice, transferul competenţelor către Comunitate este valabil chiar dacă el a fost acceptat numai de guvernele naţionale. Dacă ele au acţionat sau nu *ultra vires* în transferarea acestor prerogative constituie o chestiune care implică doar relaţiile juridice şi remediile de nivel naţional. Această problemă nu poate afecta în nici un caz validitatea deciziilor luate în virtutea ordinii Comunităţii Europene autonome, care a fost stabilită, în respectul normelor dreptului internaţional, exclusiv de reprezentanţii unor state suverane.[64]

O abordare corectă în vederea stabilirii relaţiilor adecvate dintre două sisteme judiciare autonome poate fi făcută, de aceea, doar prin acceptarea de către ambele părţi a faptului că regiunile — ca persoane juridice — deţin drepturi legale în legătură cu o serie de politici publice. Aceste drepturi nu pot fi nesocotite pe simplul motiv că o parte a puterii de decizie a fost transferată instituţiilor supranaţionale. Aceasta înseamnă că toate posibilităţile concrete disponibile în prezent pentru permiterea accesului direct a autorităţilor locale la deciziile comunitare ar trebui deja exploatate fără ca ele să fie dublate de restricţii impuse de instituţiile comunitare sau de guvernele naţionale. Mai mult, *de iure contendo*, aceasta mai înseamnă şi că, cadrul constituţional comunitar ar trebui să ofere oportunităţi mai mari reprezentării regionale. Într-adevăr, după cum vom vedea în continuare, cadrul actual este departe a fi adecvat.

Nici nu mai este nevoie să spunem că viziunea Curții Constituționale Italiene se înscrie prea puțin în logica concluziei la care tocmai am ajuns, atît în ce privește dreptul general menționat mai devreme al autorităților alese democratic de a participa la procesul de luare a deciziilor, la orice nivel ar avea el loc, cît și în ce privește drepturile specifice ale regiunilor în chestiunile proprii, drepturi definite în articolul 117 al Constituției Italiei. Dar, cu excepția Germaniei[65] — și în curînd a Belgiei și a Austriei — celelalte state membre descentralizate nu prea s-au înghesuit să permită contactul direct dintre Uniune și autoritățile subnaționale, care să creeze un fel de relație triunghiulară între aceste trei nivele de guvernămînt. Ele au preferat, în loc, o relație verticală, care permite guvernărilor naționale să medieze între Uniune și autoritățile locale sau regionale.[66]

2.3.3 Activitatea internațională a regiunilor și Europa regiunilor

Folosirea autorității regionale în dimensiunea internațională s-a limitat pentru multă vreme la „cooperarea transfrontalieră", care era concepută ca un instrument de coordonare între regiunile diferitelor țări. Această cooperare a dus la crearea unei rețele de asociații ale autorităților regionale, care — deși lipsite de puterea de a lua decizii cu valoare juridică — au înregistrat rezultate bune prin derularea de programe comune. Totuși, cea mai interesantă dintre realizările sale a fost, probabil, conștientizarea acută de către autoritățile regionale a importanței urmării anumitor politici în context transnațional. În plus, o altă trăsătură remarcabilă a acestei forme de cooperare a fost crearea unei rețele internaționale care a devenit o resursă bine exploatată de Comunitate odată cu lansarea programelor Interreg și Phare. Cu toate că ideea de „parteneriat" s-a dezvoltat treptat urmînd două modele diferite, dintre care unul presupunea un „parteneriat pe verticală" între diferitele nivele de guvernare, iar celălalt un „parteneriat pe orizontală" între diferitele autorități regionale, totuși, pentru multă vreme numai acesta din urmă a avut o cuprindere internațională. Parteneriatul pe orizontală s-a datorat cooperării transfrontaliere. În schimb, parteneriatul pe verticală a fost în mare parte limitat la politica națională a unui stat sau altul, și nu includea întotdeauna definirea poziției unei țări față de politicile europene.

În ceea ce privește nivelul comunitar de guvernare, contribuția regională la elaborarea politicilor europene a fost destul de inegală și în mare măsură dependentă de atitudinile diferite ale statelor înseși.[67] O justificare pentru aceasta se poate găsi în lipsa cadrelor instituționale comunitare care ar permite regiunilor în mod direct să participe la chestiunile europene. Ca urmare, participarea regiunilor la definirea politicilor comunitare se putea contura printr-o procedură națională internă, prin implicarea în sisteme precum *Bundesrat*-ul german sau *Conferenza Stato-Regioni* italiană. Evident, atîta vreme cît Consiliul rămîne

principala instituţie decizională a Comunităţii, poziţia regională exprimată în contextul respectiv poate avea o anumită greutate în procesul decizional al Comunităţii. Totuşi, această greutate depinde de voinţa guvernelor naţionale de a prezenta poziţia regională în faţa Consiliului.[68]

În orice caz, se poate afirma că cele mai recente evoluţii demonstrează o acceptare crescîndă de către toate statele membre a principiului parteneriatului. În plus, ori de cîte ori reiese că se va apela ulterior la regiuni pentru implementarea deciziilor de nivel european, ele încep să arate un interes remarcabil în influenţarea rezultatului încă din fazele incipiente ale procesului politic.[69]

Pe lîngă alte avantaje ale federalismului cooperativ pe care le-am evidenţiat deja, cazul particular al competenţei împărţite între mai multe nivele de guvernare înlesneşte transmiterea informaţiei de la periferie la centru şi reconciliază interesele locale cu cele generale, conferind în acelaşi timp o mai mare eficienţă deciziilor centrale.[70]

Comunitatea însăşi a înţeles aceste avantaje, arătînd în consecinţă un mare interes pentru dezvoltarea unui astfel de parteneriat direct cu regiunile.[71] Cea dintîi dovadă a acestei atitudini poate fi găsită în programul Interreg, lansat în 1990 în vederea accelerării integrării zonelor de la graniţele interne şi a înfiinţării de urgenţă a unei pieţe interne unice, a eliminării, ca urmare, a tuturor barierelor interne din calea circulaţiei libere a mărfurilor, muncitorilor, serviciilor şi capitalului. Un alt obiectiv al programului Interreg era reducerea izolării zonelor de la graniţele externe — o problemă relevantă mai ales în contextul înfiinţării pieţei inerne. Programul a profitat de formele preexistente de cooperare transfrontalieră şi a solicitat regiunilor implicate să prezinte programe operaţionale. El a mărit, de asemenea, presiunea în favoarea *„creării de reţele transregionale, fie instituţionalizate fie neoficiale, şi de solidarităţi concrete"*.[72]

Aceste reţele interregionale mai mult sau mai puţin instituţionalizate s-au extins cu repeziciune în ultimii ani. Totuşi, ele asociază doar regiuni învecinate, acoperind mai degrabă *„centrul geografic al Comunităţii"*.[73] Aceste elemente trădează maniera tradiţională de derulare a politicilor regionale, care nu exploatează pînă la capăt ideile de parteneriat şi de federalism cooperativ, ci se concentrează exclusiv asupra administrării în comun a problemelor regionale.

În context european, această abordare tradiţională pare foarte îngustă chiar la cîţiva ani de la lansarea programului Interreg. Într-adevăr, piaţa internă a iniţiat deja un proces ireversibil de integrare economică a zonelor de la graniţele interne. Aceasta nu înseamnă nicidecum că necesitatea cooperării pe orizontală a dispărut. Dimpotrivă, însăşi existenţa unei pieţe unice face foarte convenabilă cooperarea regională într-o perspectivă europeană de ansamblu. În ciuda necontiguităţii lor, regiunile pot avea în comun mai multe interese diferite. De exemplu, regiunile rurale sau industriale pot avea interese comune din cauza structurii lor economice similare. Regiunile periferice pot fi interesate în mod

similar de cooperarea lor reciprocă pentru a face lobby în favoarea unei soluţii la problemele lor comune legate de costurile mai înalte ale ofertei şi transportului pe teritoriul lor. Nici nu mai e nevoie să spunem că o astfel de cooperare ar răsturna modelul consacrat de cooperare transfrontalieră uzitat pînă acum, adică acela în care cooperarea are loc între regiuni învecinate din „zona centrală" a Comunităţii.[74] Alte regiuni ar putea fi şi ele interesate de dezvoltarea în comun a noi activităţi culturale sau economice.

Întrucît tipuri diferite de proiecte s-ar putea dezvolta conform aceluiaşi model, regiunile — considerate separat — ar putea fi interesate să intre în asociaţii diferite. Totuşi, în această privinţă tradiţionala cooperare transfrontalieră pe orizontală pare destul de costisitoare în comparaţie cu un parteneriat atotcuprinzător al tuturor regiunilor. În plus, în măsura în care tinde să fie exclusivă, ea este şi o irosire a şanselor pe care le-ar face posibile parteneriatele alternative. În cele din urmă, ea este destul de incoerentă cu stadiul prezent al integrării europene.

În realitate, înseşi asociaţiile regionale transfrontaliere au ridicat problema reactualizării organizării, obiectivelor şi funcţionării lor. Astfel, ele şi-au aprofundat relaţiile reciproce şi s-au pronunţat în favoarea participării parţiale a membrilor lor la *„proiecte transfrontaliere, interregionale, multilaterale sau bilaterale"*.[75]

Aceste iniţiative par necesare ca urmare a aplicării pînă la capăt a Actului European Unic. Totuşi, aceşti paşi nu constituie soluţia finală. Într-adevăr, extinsa cooperare dintre asociaţiile transfrontaliere evidenţiază necesitatea unui for general care să permită parteneriatul exhaustiv al regiunilor europene. Această problemă va fi analizată în secţiunea următoare.

2.3.4 Orientări recente în activitatea internaţională a regiunilor şi cadrul instituţional al Europei regiunilor

Mişcările de jos în sus iniţiate de organizaţiile regionale transfrontaliere sînt demne de toată lauda. Totuşi, a venit vremea pentru includerea în cadrul instituţional european a unui model de parteneriat general. Acesta va netezi calea continuării cooperării dintre regiunile celor cincisprezece state membre şi ar lăsa spaţiu pentru cooperarea transfrontalieră de tip tradiţional numai în ce priveşte graniţele exterioare ale Comunităţii. Acest proces, deja iniţiat, va fi analizat în cele ce urmează.

Înainte însă de a aborda subiectul cooperării tranfrontaliere, merită adăugate cîteva comentarii referitoare la faptul că Comunitatea Europeană pare să fi înţeles şi ea necesitatea reorientării relaţiilor pe care le are cu reţelele regionale transfrontaliere. De fapt, ultimele sale programe de parteneriat regional au avut obiective determinate de problemele contextuale ale integrării. Astfel, în timp ce primul program Interreg avea ca ţintă facilitarea cooperării interne în perspectiva viitoarei pieţe unice, cel de-al doilea program Interreg şi-a deplasat atenţia spre regiunile de la graniţa externă.

Pe de altă parte, obiectivele generale ale Interreg II încearcă în continuare să vină în întîmpinarea problemelor speciale care apar atît în regiunile de la graniţele interne cît şi în cele de la graniţele externe ca o consecinţă a relativei lor izolări. Pe de altă parte, totuşi, accentul principal al noului proiect cade pe zonele de la graniţa exterioară. De fapt, Interreg II a fost strîns legat de implementarea programului Phare, iniţiat în 1989 pentru a sprijini reformele asumate de statele Europei Centrale şi de Est. Obiectivul său iniţial a fost să ajute tranziţia acestor ţări spre democraţie şi economia de piaţă.[76] În special articolul 3 al Reglementării Comisiei 1628/94[77] prevede că proiectele eligibile pentru ajutorul financiar al Comunităţii trebuiau să aibă în contextul de atunci următoarele obiective: *„i) să promoveze cooperarea regiunilor de graniţă ale Uniunii Europene cu regiunile adiacente din centrul şi estul Europei...; ii) să promoveze crearea şi dezvoltarea reţelelor de cooperare de ambele părţi ale graniţei şi stabilirea de legături între aceste reţele şi reţelele comunitare mai vaste."*

Pe de altă parte, eligibilitatea pentru fondurile comunitare a regiunilor de la graniţele interne pare să fie în cadrul programelor Interreg mult mai limitată, fiind legată mai ales de crearea reţelelor transeuropene, în special a celor energetice.[78]

Persistă încă semne de întrebare în ceea ce priveşte cooperarea mai vastă dintre regiunile de la graniţele interne sau regiunile care nu sînt de graniţă, care ar fi trebuit să fie foarte stimulate de crearea pieţei unice. După cum am menţionat, soluţia ideală ar fi instituţionalizarea acesteia în cadrul juridic comunitar. Într-adevăr, Uniunea a făcut deja cîţiva paşi — de altfel timizi — în această direcţie odată cu ultimele stadii ale integrării europene. Astfel, după înfiinţarea Comisiei de Consiliere a Autorităţilor Regionale şi Locale şi a Adunării Neoficiale a Regiunilor Europene, Tratatul de la Maastricht a dat un impuls suplimentar conturării dimensiunii regionale a politicii europene prin înfiinţarea Comisiei Regiunilor ca organism consultativ al nivelului comunitar.

Totuşi, chiar şi după Maastricht, Europa regiunilor era departe de a fi constituită şi rămîne în continuare adevărat că *„Tratatul de la Roma nu ia în considerare nivelele subnaţionale de guvernare ale statelor membre. Pentru Comunitate aceste nivele locale şi regionale de guvernare nu au nici un statut legal; toate statele membre sînt privite ca nişte monoliţi constituţionali".*[79]

Din mai multe motive, nu se poate socoti că Comisia Regiunilor urmează modelul unei adevărate Europe a regiunilor. Pe de o parte, este adevărat că Tratatul CE prevede în prezent ca această Comisie a regiunilor să fie consultată într-o serie de chestiuni care nu se limitează la aşa-numita politică regională, ci include probleme care ţin în mod obişnuit de competenţa autorităţilor regionale, precum cultura, sănătatea publică, educaţia, specializarea şi proiectele pentru tineret. Acest fapt promovează în mod evident ideea conform căreia Comisia Regiunilor ar trebui să aibă în vedere în general toate politicile europene de interes regional. Este de asemenea adevărat că această idee este consolidată de o prevedere potrivit căreia

„acolo unde se consideră că sînt implicate interese regionale specifice, Comisia Europeană îşi poate exprima părerea" cu fiecare ocazie în care este consultată Comisia Socială şi Economică.[80] Această prevedere aduce în sfera de acţiuni facultative a Comisiei Regiunilor alte arii de competenţă tipic regionale, precum agricultura, protecţia mediului şi politicile sociale.

Pe de altă parte, rolul Comisiei Regiunilor rămîne pur consultativ, autoritatea sa reală urmînd să fie testată pe termen lung. În plus, structura reală a Comisiei Regiunilor nu aminteşte de cea a unui organism de reprezentare directă a autorităţilor locale şi regionale.[81] Dimpotrivă, se pare că ea respectă modelul tradiţional al unei adevărate Europe a naţiunilor, care se află la baza structurii de ansamblu a Uniunii. În special, reprezentarea semiproporţională garantată *statelor membre* prin articolul 198a al Tratatului CE[82] nu este deloc legată de obiectivul asigurării reprezentării autorităţilor regionale şi locale înfiinţate prin intermediul Comunităţii.

În această privinţă pot fi ridicate două obiecţii specifice: prima, faptul că, cu toate că Comisia ar trebui să constea în *„reprezentanţi ai organismelor locale şi regionale"*, membrii săi sînt *„numiţi... de către Consiliu...* ***la propunerea statelor membre respective.***"[83] Astfel, nimic din această prevedere nu asigură o reprezentare echilibrată şi completă a intereselor locale şi regionale. Cea de a doua obiecţie, sistemul semiproporţional de reprezentare preconizat de articolul 198a al Tratatului CE nu are legătură cu existenţa reală a autorităţilor regionale din cadrul fiecărui stat membru. În acestă privinţă, este destul să amintim că Luxemburgul — care nu are instituţii regionale — a primit şase locuri în cadrul Comisiei Regiunilor, în timp ce cele mai mari state membre — trei din patru deţinînd diferite tipuri de instituţii regionale — pot numi doar cîte 24 de membri în Comisie.

Rezumînd, Comisia Regiunilor ar putea fi definită mai adecvat ca un mijloc de reprezentare — sau de imixtiune — a guvernelor naţionale în politicile europene, care se suprapune adesea cu domenii ce aparţin nivelelor subnaţionale de guvernare. În cel mai bun caz, dată fiind obligaţia membrilor Comisiei Regiunilor de a-şi îndeplini îndatoririle complet independent, acest organism ar putea fi descris ca o comisie de experţi în probleme regionale, asemănător în această privinţă cu Comisia Socială şi Economică. În nici un caz nu poate fi considerată un mijloc democratic de reprezentare a autorităţilor regionale.[84]

Astfel, dacă într-adevăr urmează să ia fiinţă o adevărată Europă a regiunilor, primul pas ar trebui să implice o reformă profundă a structurii Comisiei Regiunilor astfel încît să se acorde reprezentare fiecărei comunităţi autonome înfiinţate în Uniune, pentru a le permite să-şi facă auzite vocea ori de cîte ori sînt implicate competenţa sau interesele lor.

Aceasta nu înseamnă că Comisia Regiunilor ar trebuie să se transforme într-o a treia Cameră — pe lîngă Parlamentul şi Consiliul European — în procedura legislativă comunitară. Un astfel de pas ar fi într-advăr decisiv în descrierea

Uniunii Europene ca Europa Regiunilor. [85] Totuşi, o astfel de relaţie este impracticabilă pentru moment din cauza structurii constituţionale diferite a statelor membre.

2.3.5 Europa regiunilor şi principiul subsidiarităţii

Înainte de a încheia cercetarea cuprinderii actuale a conceptului de Europă a regiunilor, merită menţionată şi o altă evoluţie, privitoare la includerea în Tratatul de la Maastricht a unei prevederi explicite referitoare la principiul subsidiarităţii. În această privinţă, este adevărat că articolul 3b CE preconizează principiul subsidiarităţii numai pentru relaţiile dintre Comunitate şi statele membre. Totuşi, cuprinderea sa exactă nu poate fi determinată doar în lumina acestei prevederi. Într-adevăr, atît Preambulul cît şi articolul A al Tratatului Uniunii Europene prevăd că obiectivul comun al statelor membre este acela de a crea *„o uniune şi mai strînsă între popoarele Europei, în care **deciziile sînt luate cît mai aproape posibil de cetăţeni**."*[86]

Potrivit acestei prevederi, se pare că un angajament politic — dacă nu o îndatorire juridică — de a lua în considerare rolul important al nivelelor subordonate de guvernare obligă atît Comunitatea cît şi statele membre. Anvergura acestui angajament devine încă şi mai mare dacă se ia în considerare principiul proporţionalităţii.[87] Într-adevăr, în lumina acestor prevederi, se poate deduce obligaţia generală de a nu neglija dimensiunea regională chiar şi în arii de competenţă exclusivă ale CE.

3. Concluzii

Este clar că în viitor va trebui dezvoltat un parteneriat din ce în ce mai instituţionalizat între nivelele de guvernare european, naţional şi regional pentru a se profita de larg răspîndita autoguvernare regională. Dacă statele membre doresc să beneficieze de această instituţionalizare treptată, ele trebuie să dea posibilitatea autorităţilor locale să se facă auzite în contextul european şi să aibă cŏntacte directe cu instituţiile europene.[88]

Aceasta nu înseamnă cîtuşi de puţin că toate statele membre trebuie să constituie tipuri similare de regiuni în teritoriile lor. Un asemenea lucru ar fi prea mult pentru o ţară mică cum este Luxemburgul, de pildă. Statele membre foarte mici ar putea fi desigur reprezentate ca unităţi separate în cadrul acestor instituţii regionale. În plus, ar putea fi realizate diferite forme de reprezentare a intereselor locale. De exemplu, în ţările neregionalizate, astfel de interese ar putea fi reprezentate de asociaţii ale municipalităţilor sau de alte autorităţi locale.[89] În orice caz, numai participarea directă a autorităţilor care au responsabilităţi politice faţă de populaţia locală pot servi scopului de a lua în considerare necesităţile locale, asigurîndu-se că serviciile oferite comunităţii locale satisfac aşteptările localnicilor şi menţinînd eficienţa deciziilor centrale.

În această privinţă este foarte interesant de remarcat faptul că şi alte state membre îşi adaptează într-un fel sau altul la aceste nevoi structura guvernării

locale. De pildă, Irlanda, un beneficiar major a politicilor „regionale" ale Uniunii, a luat în ultima vreme măsuri importante în vederea regionalizării teritoriului său. De fapt, sistemul anterior al structurilor adminsitrative regionale compus din autoritățile *ad hoc* pentru exercitarea diferitelor funcții locale a fost modificat în 1994 prin înființarea a opt autorități regionale statutare. Acestea sînt conduse acum de reprezentanți aleşi indirect de către autoritățile locale şi care au ca sarcină principală colaborarea în planificarea națională şi monitorizarea implementării politicilor „regionale" europene. În mod evident, această opțiune va răsturna, după toate probabilitățile, modelul anterior, caracterizat printr-un *„rol consolidat al guvernării centrale în cadrul instituțional al planificării regionale, care e consecința conceperii țării ca o singură regiune (europeană)."*[90]

În mod similar, planificata reformă a guvernării provinciale finlandeze va reduce drastic numărul entităților provinciale la numai cinci. Mărimea lor va deveni probabil mai potrivită astfel necesităților administrative interne şi inițierii unei activități internaționale de un fel sau altul.

În lumina acestor experiențe, se pare că politica regională europeană şi modul său specific de abordare a problemei parteneriatului au început în mod evident să exercite o oarecare presiune asupra statelor membre. Acum se poate afirma că pînă şi statele membre care au o structură complet regională ar trebui să permită în vreun fel propriilor entități de guvernare locală să adopte atitudini proprii în chestiunile europene pentru a putea face față provocărilor Europei. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că, deşi structura şi organizarea administrativă a statelor membre se încadrează în mod obişnuit în domeniul politicii interne, se poate afirma că o adevărată politică regională a Uniunii poate produce pe termen lung o armonizare voluntară a structurii interne a statelor membre. Totuşi, înainte ca această armonizare să devină necesară, trebuie luate măsuri suplimentare în direcția edificării unui forum european real al autorităților regionale.[91]

Cînd se va ajunge la aceste rezultate, va fi posibil să se concluzioneze că a fost în sfîrşit deschis un spațiu real pentru *Europa regiunilor*, ceea ce ar contribui la apropierea instituțiilor europene de cetățeni şi, în cele din urmă, la constituirea unei *Europe a cetățenilor*. Aceasta este de altfel țelul suprem al mişcărilor federaliste şi regionaliste care au făcut presiuni atît de mari pentru constituirea unei Europe a regiunilor. Într-adevăr, în opinia lor, o Europă a regiunilor este un mijloc de diminuare a deficitelor democratice despre care se crede adesea că afectează structura comunității relativ la proiectata sa lărgire şi dificultățile care decurg din aceasta în asigurarea participării şi controlului cetățenilor.

Desigur, nu este o chestiune numai de eficiență.[92] O Europă a regiunilor presupune de asemenea însuşi conceptul de democrație, sau ceea ce noi am definit aici ca eficiență politică. Aceasta din urmă combină elemente de eficiență economică şi adminsitativă cu principiul democratic şi cu necesitatea de a pune pe primul loc dorințele cetățenilor.

Un lucru destul de interesant este faptul că din aceleaşi motive Consiliul Europei a sprijinit şi el regionalismul. El a constituit un Congres al Autorităţilor Locale şi Regionale ale Europei — care a absorbit în 1994 Conferinţa Permanentă a Autorităţilor Locale şi Regionale ale Europei, constituită încă din 1957 — şi a subliniat importanţa autoguvernării locale libere ale cărei principii de bază sînt cuprinse în Carta Europeană a Autoadministrării Locale.

În fine, Europa regiunilor nu ar trebui privită ca o provocare la existenţa statelor membre, cel puţin din punct de vedere juridic şi atîta timp cît Uniunea Europeană rămîne o organizaţie supranaţională. Numai cînd ea va putea deveni o federaţie, îşi va face apariţia o provocare reală. Însă decizia de a face acest pas aparţine chiar statelor membre şi cetăţenilor lor.

Astfel, interpretarea corectă a Europei regiunilor deocamdată nu poate implica realizarea ideii utopice a unor vizionari europeni de a fonda o Uniune fără naţiuni,[93] ci implementarea ideilor care — în lumina prevederilor explicite ale Tratatului de la Maastricht referitoare la principiul subsidiarităţii — se află la însăşi temelia Uniunii, care este considerată o *„Uniune a popoarelor Europei, în care deciziile sînt luate cît mai aproape de cetăţeni."*[94] ❑

NOTE

1. Este la fel de binecunoscut faptul că trăsătura interguvernamentală este încă şi mai marcată în cadrul nivelelor doi şi trei ale Uniunii. Accentuarea rolului statelor membre în procedura de decizie a Comunităţii Europene nu implică, desigur, tăgăduirea elementelor din ce în ce mai federale care pot fi găsite în organizarea şi structura comunităţii. Într-adevăr, faptul că în prezent Consiliul este împuternicit să ia majoritatea deciziilor sale prin majoritate absolută, rolul sporit al Parlamentului European după Actul Unic European şi poziţia bine stabilită a Comisiei Europene şi a Curţii de Justiţie sînt dovada clară a structurii supranaţionale şi federale a Comunităţii.

2. Din motive evidente, studiul de faţă tratează în primul rînd procesul de integrare care are loc în cadrul Uniunii Europene. Totuşi, printre alte organisme înfiinţate în scopul realizării unei colaborări mai strînse a naţiunilor europene, trebuie făcute cîteva remarci cu privire la Consiliul Europei întrucît el reflectă obiectivul integrării în termeni mai cuprinzători decît Comunitatea însăşi. O astfel de concluzie nu ar trebui să surprindă deoarece s-a afirmat că — spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat prin înfiinţarea Comunităţilor Europene — un rol important în crearea Consiliului Europei l-au jucat mişcările federaliste europene (Cf. Martin J. Dedman, **The Origins and Development of the European Union 1945-1995**, London and New York, 1996, p.16). Într-adevăr, în timp ce Comunităţile au fost, cel puţin iniţial, implicate mai ales în aspectele economice ale integrării, Consiliului Europei i s-a conferit o competenţă cu mult mai largă. În realitate, obiectivele sale explicite includ realizarea *„unei unităţi mai mari între membrii săi în vederea salvgardării şi realizării idealurilor şi principiilor care constituie moştenirea lor comună"* (art. 1a al Statutului), *„prin înţelegeri şi acţiuni comune în chestiuni administrative, legale, ştiinţifice, culturale, sociale şi economice şi în menţinerea şi realizarea pe mai departe a drepturilor omului şi libertăţilor fundamentale"* (art. 1b), fiind excluse în mod explicit din competenţa Consiliului Europei numai *„chestiunile referitoare la apărarea naţională"* (art.1d).

3. De fapt, Consiliului i se adaugă o Adunare Parlamentară prin intermediul căreia diferitelor state membre le este acordată o greutate diferită (vezi art. 26 al **Statutului Consiliului**

Europei). Este de asemenea demn de remarcat faptul că membrii Adunării Parlamentare, iar nu țările din care provin, sînt cei care reprezintă parlamentele naționale și partidele politice respective.

4. Identitatea culturală comună a fost înlocuită treptat sub mai multe aspecte de culturile naționale separate. De exemplu, poate fi menționat faptul că limbile naționale au înlocuit folosirea latinei ca limbă vorbită, iar, mai tîrziu și ca limbă scrisă și științifică.

Un factor politic important folosit în demontarea unității medievale, atacînd autoritatea centrală a papei și a împăratului, a fost formarea bisericilor naționale în multe țări protestante după reformă.

Totuși, moștenirea comună a supraviețuit și a influențat întreaga cultură occidentală sub multe aspecte, de pildă prin influența dreptului roman și a filosofiei clasice.

5. Mai mult, tocmai pe baza democrației și a statului de drept pot aspira statele să devină membre ale Uniunii. Acesta este motivul pentru care calitatea de membru a fost limitată în trecut la țările vestice în timp ce înființarea sistemelor democratice în Europa de Est — un proces încă în derulare în unele țări ale regiunii — ar trebui în cele din urmă să încheie și să consolideze procesul de formare a statelor naționale întemeiate pe dreptul la autodeterminare. Încheierea acestui proces ar trebui să închidă prăpastia care divizase anterior Europa de Vest și de Est și să creeze condițiile politice pentru o nouă extindere a Uniunii.

6. În literatură acest fenomen a fost întrucîtva legat de apariția romantismului. Un exemplu foarte important al relației dintre romantism și ideea unei Europe unite este poezia lui Novalis, alias Friedrich von Hardenberg (1772-1801), în cadrul căreia eseul *„Creștinătatea sau Europa"* (1799) poate fi considerat manifestul care preconiza Statele Unite ale Europei ca pe noua comunitate creștină care ar putea salvgarda națiunile.

7. Îndemnul la o Europă federală a fost reluat de mai multe ori în secolul al XIX-lea de numeroși actori politici influenți. Printre ei este util să îi amintim pe francezii Augustin Thierry și Claude-Henri Saint-Simon și pe italianul Giuseppe Mazzini. Cei dintîi preconizau crearea unui parlament european încă din studiul lor din 1814, **De la reorganisation de la societé européenne**. Cel din urmă a militat pentru o federație europeană a națiunilor concepută ca un mijloc de asigurare a democrației și fraternității popoarelor europene. Într-adevăr, mișcările fondate de Mazzini — La Giovine Europa (Tînăra Europă) în 1834 și Liga Internațională a Popoarelor în 1847 și Comisia Centrală Democratică Europeană în 1850 — aveau scopul de a crea o rețea transnațională a mișcărilor pentru independență națională și democratizare. Cu toate că importanța practică a acestor asociații a fost una limitată, declarația lui Mazzini în favoarea independenței națiunilor în contextul fraternității europene s-a răspîndit în multe țări și a supraviețuit timpului, influențînd la sfîrșitul celui de al doilea război mondial vederile politice ale federaliștilor italieni. Trebuie menționați dintre aceștia Altiero Spinelli care a deținut un rol de prim rang în contextul mișcării federaliste europene, de la elaborarea **Manifesto di Ventotene** în 1941 și pînă la contribuția sa în cadrul Parlamentului European la care a participat prin schițarea *„Tratatului Uniunii Europene"* — cunoscut și sub numele de *„Raportul Spinelli"* — care a fost adoptat de Parlamenul European în 1985. Cu toate că acest document nu a fost inclus integral în amendamentele aduse ulterior Tratatelor, el este considerat drept unul din cele mai importante documente adoptate de Parlarlamentul European întrucît el evidențiază atitudinea proeuropeană a acestei instituții.

8. O asemenea ideologie politică este în prezent acceptată în mod explicit prin art. 23 al Legii Constitutive a Republicii Federale Germania, care afirmă: *„În interesul **realizării unei Europe unite,** Republica Federală Germania va participa la dezvoltarea unei Uniuni Europene devotate principiilor democratice, sociale și federale, statului de drept și principiului*

subsidiarității..." (Traducerea în engleză aparține Julianei Kokott, „*German Federalism and European Integration*", raport nepublicat, prezentat la masa rotundă a Asociației Internaționale de Drept Constituțional, **National Constitutions in the Era of Integration**, Turku, 23-24 mai 1997, p.3, s.n.).

9. În interpretarea Constituției Germaniei, mai sus menționatul articol 23 al Legii Constitutive presupune „*premisa că însăși Uniunea ar trebui structurată luîndu-se în considerare principiul federal. Această premisă obligă instituțiile germane să participe la procesul de integrare.*" (Kokott, op. cit., p. 9 și passim)

Evident, o asemenea prevedere — adăugată Constituției Germaniei în 1991 — nu poate să angajeze juridic Uniunea. Totuși, ea este extrem de importantă deoarece furnizează baza pe care Germania să accepte măsuri suplimentare spre realizarea unei Uniuni politice.

10. Cf. Michael Keating, **Regions in the European Community**, volum editat de Michael Keating și Barry Jones, Oxford 1985, p. 1 și passim.

11. Nu este posibil să oferim o analiză mai detaliată în acest context. Putem menționa, totuși, că astfel de diferențe nu par să joace în prezent un rol central în sistemul federal german — cu excepția poate a noilor landuri care înainte au făcut parte din RDG — în ciuda unificării relativ recente a acestei țări.

Faptul că regiunile italiene — spre deosebire de landurile germane — nu se bucură de astfel de condiții economice uniforme a venit, în schimb, în sprijinul unei identificări crescînde a anumitor comunități locale cu „regiunea" în care trăiesc.

Culturile regionale diferite par să joace un rol remarcabil în anumite țări — precum Marea Britanie și Spania — unde ele au existat ca „state naționale" independente o vreme mult mai îndelungată.

12. În anumite cazuri, totuși, revendicarea este determinată de factori religioși. Un exemplu tipic îl constituie Irlanda de Nord.

13. Exemple tipice de țări multilingve sînt Belgia și Finlanda. În ambele cazuri, totuși, autonomia regională a însoțit (și a sporit) protecția garantată prin prevederile legale generale referitoare la multilingvism. În cazul Finlandei, totuși, acest fenomen este limitat la provincia Åland.

14. Însușindu-mi lecția lui Kelsen, cred că este mai potrivită folosirea termenului de independență decît de suveranitate deoarece acesta din urmă poate în mod eronat evidenția ideea libertății absolute a statelor, în ciuda existenței ordinii juridice internaționale (cf. Hans Kelsen, **Principles of International Law**, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1966, p. 190 și passim).

15. Astăzi protecția internațională a grupurilor minoritare este garantată în principal de Articolul 27 al Convenției Internaționale cu privire la Drepturile Politice și Civile, care prevede că „*În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparținînd acestor minorități nu le va fi refuzat dreptul de a se bucura, împreună cu ceilalți membri ai grupului lor, de cultura lor proprie, de a-și profesa și practica propria religie și de a-și folosi propria limbă.*"

Protecția generală garantată prin asemenea prevederi se limitează astfel la recunoașterea deplină a drepturilor culturale, religioase și lingvistice ale minorităților. Nu se afirmă nimic, pe de altă parte, despre mijloacele prin care vor fi asigurate aceste drepturi. Mai mult, necesitatea organismelor regionale autonome, capabile să reprezinte minoritățile, nu este prevăzută prin Articolul 27. Iar ele nu pot fi considerate nici o măsură necesară asigurării efective a drepturilor minorităților, potrivit practicii prezente a Comisiei Drepturilor Omului.

Pentru o analiză a acestei practici vezi Sia Spiliopoulou, „*Protection of Minorities under article 27 of the I.C.C.P.R. and the reporting system the H.R.C.*", în **Writings in Human and Minority Rights**, Northern Institute for Environmental and Minority Law of Laplannd, Rovaniemi 1994, pp.57-99.

16. Un alt termen folosit în mod curent în această privinţă este cel de „autoguvernare". Acesta poate fi totuşi confundat cu conceptul de autonomie, discutat anterior. Din această cauză, în ce priveşte acest model de regionalism, prefer să folosesc termenul de autoadministrare, deoarece percep „autoguvernarea" ca termen mai general ce poate fi folosit cu referire la orice fel de guvernare regională.

17. Aceasta nu înseamnă că regionalismul din aceste ţări se bazează exclusiv pe acest al doilea model. Totuşi, în absenţa observaţiilor prezentate în acest paragraf, ar fi fost posibilă limitarea înfiinţării regiunilor autonome la cele cîteva zone care revendicau autonomia pe baze „culturale".

18. Probabil cel mai tipic exemplu de federalism cooperativ este oferit de Republica Federală Germania, unde acest principiu este accentuat în mod special prin poziţia Bundesrat-ului ca organism federal, care, deşi compus din reprezentanţii landurilor, *„trebuie să respecte interesele federaţiei"* (cf. Kokott, op. cit., p. 15). Aceste aspecte structurale ale Bundesrat-ului au scopul de asigura implicarea landurilor nu numai în chestiunile administrative şi legislative de nivel federal, ci şi în definirea poziţiilor naţionale în chestiunile Uniunii Europene (cf. art. 50 al Legii Fondatoare).

Aceasta nu înseamnă că Bundesrat-ul — care nu este întru totul egal Bundestag-ului, adică Camera inferioară a Parlamentului German, în toate chestiunile legislative şi politice — poate asigura eficient sprijinirea opiniei fiecărui land în luarea deciziilor care implică interesele landului respectiv. O situaţie similară ar fi într-adevăr anormală într-o federaţie şi caracterizează mai degrabă o confederaţie de state, cel puţin dacă deciziile cele mai importante — amendamentele aduse constituţiei sau ratificarea tratatelor importante — ar trebui luate în unanimitate. Totuşi, vocea garantată landurilor în Bundesrat poate asigura o coordonare satisfăcătoare a opiniilor federaţiei şi ale statelor din componenţa sa (vezi în această problemă cf. Kokott, op. cit., passim).

Un exemplu din afara Europei este şi el la fel de remarcabil în ce priveşte „federalismul cooperativ": potrivit lui Larry Kramer (*„Understanding Federalism"*, în **47 Vanderbbilt Law Review** 1994, pp. 1485-1561), întregul sistem federal american este caracterizat nu prin folosirea legăturilor structurale ori separarea competenţelor care ar putea fi lesne aplicate prin sistemul judecătoresc, ci mai degrabă prin legăturile neoficiale şi practice dintre autorităţile federale şi cele ale statelor atît la nivel politic cît şi administrativ. Aceste legături neoficiale ar produce, pare-se, o interdependenţă de ansamblu dintre cele două nivele de guvernare.

Este totuşi surprinzător faptul că Kramer ajunge la o astfel de concluzie în ciuda premisei că *„un sistem federal este unul în care puterea politică este divizată între autorităţile centrale şi cele subordonate lor... (şi care) se distinge de alte modele descentralizate prin faptul suplimentar că liderii unităţilor subordonate nu se bizuie pe guvernarea centrală pentru autoritatea lor politică. (În plus,) trăsătura de importanţă critică pentru un sistem federal este faptul că oficialii unităţilor subordonate nu sînt numiţi şi nu pot fi demişi de guvernarea centrală"* (ibid., p.1488).

Fără să ne asumăm dificila sarcină de a defini federalismul — realizată adeseori pe baze apriorice, prin construirea unei definiţii care să corespundă sistemelor constituţionale pe care autorul respectiv vrea să le considere federale — se poate afirma că două curente total opuse se pot afla în mod egal la baza „procesului federalismului": unul, care coincide cu definiţia formală a lui Kramer şi care are ca obiectiv separarea guvernării locale de cea centrală prin conferirea de mai multă independenţă celei dintîi faţă de cea din urmă; şi un altul — care corespunde descrierii pe care o dă Kramer sistemului american — ce poate fi corect definit ca „federalism cooperativ".

Etichetele de federalism şi federalism cooperativ se pot aplica şi aşa numitelor state regionale. În această privinţă, sistemul regional italian, de pildă, ataşamentul său la principiul federalismului cooperativ este evidenţiat în descrierea următoare a lui Francesco Merloni:

„Au fost stabilite o serie de proceduri care reglementează relaţiile stat/regiuni, care a redus eficient separarea strictă a puterilor. Astfel, pentru o mare parte a funcţiilor publice nu este posibilă numirea unuia sau altuia dintre nivelele de guvernare care să deţină competenţele respective în mod exclusiv; mai degrabă, mai multe nivele de guvernare, cu diferitele lor prerogative, trebuie să decidă şi să aplice în comun politicile" (F. Merloni, *„Italian Regions in the European Community"*, în **Regions in the European Community**, op. cit., p.163). Ultima şi cea mai cuprinzătoare dintre aceste conexiuni dintre state şi regiuni este Conferenza Stato-Regioni, o agenţie care funcţionează în cadrul departamentului primului ministru. Cu toate că înfiinţarea acestei agenţii, Conferenza, nu este de nivel constituţional şi nu se bucură de nici o putere constituţională relevantă în domeniul legislativ, ea constituie un forum de coordonare a opiniilor centrale şi regionale în chestiunile de interes comun, fiind în acest sens similară Bundesrat-ului german.

Federalismul cooperativ prezintă anumite neajunsuri în privinţa problemei responsabilităţilor neclare. Soluţia la această problemă este de relevanţă maximă întrucît federalismul cooperativ are tendinţa de a consolida executivul în detrimentul organismelor legislative, slăbind astfel echilibrul democratic dintre cele două puteri. Pentru evitarea acestor neajunsuri, legislativelor diferitelor nivele de guvernare le-ar trebui permisă puterea de a interveni în procesul de decizie condus de executive. Astfel, ele ar trebui să deţină puterea de a da instrucţiuni cu caracter obligatoriu şi de a controla rezultatul proceselor politice. În legătură cu aceste probleme vezi Kokott, op. cit., passim, care oferă un rezumat al experienţei germane în domeniul federalismului cooperativ.

19. În acest punnct este posibil să concluzionăm că principiul subsidiarităţii întruneşte elemente atît din al doilea cît şi din al treilea model de regionalism. O altă diferenţă dintre aceste două modele este aceea că numai cea dintîi se poate constitui în categorie juridică în vreme ce cea din urmă îi poate interesa numai pe economişti şi politicieni, niciodată curţile de justiţie (cf. Ignazio Marino, **Servizi Pubblici e Sistema Autonomistico**, Milano, 1987, p. 51 şi passim., care face distincţia dintre anvergura eficientă a serviciilor şi cuprinderea respectivă a intereselor publice).

20. Vezi Kramer, op. cit., p. 1549.

21. Hans-Georg Gerstenlauer,*„German Lander in the European Community"*, în **Regions in the European Community**, op. cit., p. 174.

22. Într-adevăr, însăşi Legea Constitutivă (art.79) declară drept inadmisibil orice amendament constituţional care are în vedere divizarea bund-ului (federaţiei) în landuri (state). Totuşi, se pot face speculaţii pe marginea caracterului etern al unei asemenea interdicţii în eventualitatea confruntării cu o posibilă voinţă total opusă a poporului german.

23. Art. 29 (1), tradus în engleză în studiul lui Axel Tschentscher et al., **International Constitutional Law** (revăzut ultima dată la 3 noiembrie 1997), aflat la adresa http://uni-wuerburg.de/law/gm00002_.html#A029.

24. Gerstenlauer, op. cit., pp.174-75.

25. Cf. ibid., passim.

26. Dintre cele cinci „regiuni speciale" — Sicilia, Sardinia, Valle d'Aosta, Trentino-Alto Adige şi Friuli Venezia-Giulia — numai aceasta din urmă nu a fost înfiinţată imediat deoarece s-a considerat că este mai bine să se aştepte încheierea disputei internaţionale legate de oraşul Triest. Aceste cinci regiuni includ trei zone de graniţă cu minorităţi etnice mai mult sau mai puţin numeroase — respectiv vorbitori de germană, franceză şi slovenă — şi două dintre principalele insule italiene.

27. Conform acestei prevederi, *„provinciile învecinate cu caracteristici economice, lingvistice şi istorice, teritoriile insulare şi provinciile cu o unitate regională istorică pot accede la autoguvernare şi se pot constitui în comunităţi autonome"* (traducerea în engleză de

Tschentscher et al., op. cit. (3 noiembrie 1997), aflat la adresa http://uni-wuerburg.de/law/gm00002_.html#A029.

28. Prin articolul 258 al Constituţiei Portugaliei, *„Regiunile administrative trebuie să elaboreze planificările regionale şi să participe la elaborarea planificărilor naţionale"* (trad. aut.)

29. Art. 257 ale Constituţiei Portugaliei, traducere în engleză de Tschentscher et al., op. cit. (3 noiembrie 1997), aflat la adresa http://uni-wuerburg.de/law/gm00002_.html#A029.

30. Ibid.

31. Art. 225 al Constituţiei Portugaliei (iniţial art.227, traducerea în engleză de Tschentscher et al., op. cit. (3 noiembrie 1997), aflat la adresa http://uni-wuerburg.de/law/gm00002_.html#A029.

32. Vezi articolul 1 al Constituţiei Belgiei.

33. Vezi articolul 2 şi 127 şi următoarele ale Constituţiei Belgiei.

34. Vezi articolul 3 al Constituţiei Belgiei.

35. Nedispunînd de un astfel de nivel intermediar de guvernnare, Luxemburgul constituie în această privinţă singura excepţie din cadrul Uniunii Europene.

36. Cf. **Foundations of Law, Constitutionnal and Administrative Law**, de Smith (ed.), Harry Street and Rodney Brazier, Bungay UK, 1981, p.65 şi următoarele.

37. Acest fapt este susţinut mai cu seamă de populaţia Insulelor Canalului Mînecii, care tăgăduiesc supremaţia Westminster-ului în raport cu propriile legislative. Vezi **Foundations of Law...**, op. cit., ibid.

38. Mă refer în aceasstă privinţă mai ales la aşa-zisele mici naţiuni nordice — Groenlanda, Insulele Feroe, Insulele Åland — care, potrivit multor specialişti, au un statut oarecum unic.

39. E.C.S. Wade, G. Godrey Philips, **Constitutional Law**, ediţia a şasea, London and Colchester, 1960, p. 385.

40. Vezi Malcolm N. Shaw, **International Law**, ediţia a patra, Cambridge University Press, 1997, p. 157 şi următoarele; I. A. Shearer, **Starke's International Law**, ediţia a XI-a, Butterworths, 1994, p. 104. În sens opus, vezi cf. Kelsen, op. cit., p. 191 şi p. 253, care preferă să vorbească despre *„comunităţi asemănătoare statului"* de fiecare dată cînd un stat şi-a pierdut independenţa deplină faţă de alt stat.

41. Vezi Shaw, op. cit., p. 154 şi următoarele.

42. Ibid., p. 156.

43. Wade-Philips, op. cit., p. 385.

44. Cf. Kelsen. op. cit., p. 261.

45. **Foundations of Law...**, op. cit., p.69.

46. Ultimele evoluţii sugerează, totuşi, că acest statut s-ar putea schimba după rezultatele recente ale referendumurilor din Scoţia şi Ţara Galilor, prin care s-au aprobat propunerile guvernului Blair de devoluţie ale celor două regiuni. În opinia guvernului laburist aceste propuneri sînt doar o parte dintr-un proiect mai vast de descentralizare a sistemului britanic care ar include *„un primar şi o autoritate strategică pentru Londra, adunări pentru regiunile engleze după cum s-au solicitat ... şi un referendum pentru instituţii ale Irlandei de Nord care să fie rezultatul dezbaterilor (actuale) dintre partide"* (**Financial Times**, 13/14 septembrie 1997). Totuşi, pentru a fi puse în practică, aceste propuneri necesită adoptarea unei legislaţii specifice de către Parlamentul britanic. Astfel, lăsînd deoparte restul ţării, nu este încă posibil să prevedem rezultatul final al acestui proces nici măcar pentru Scoţia şi Ţara Galilor.

Dacă politica laburiştilor va avea succes, ea va avea totodată un impact asupra înţelegerii problemelor regionale în cadrul Uniunii Europene. Deoarece Marea Britanie este singurul stat

membru mai mare cu un sistem de guvernare complet centralizat, exemplul său a prejudiciat în mod evident orice încercare de a dezvolta în continuare rolul autorităţilor regionale în interiorul Comunităţii. Nici nu mai e nevoie să spunem că situaţia se va schimba radical odată ce Marea Britanie va deveni profund devotată regionalismului.

47. F. Harloff, **Rigfallesskabet**, Forlaget Klim, Arhus, 1993, p. 515, citat de Arni Olafsson, *„Relationship between Political and Economic Self-Determination. The Faeroese Case"*, în **64 Nordic Journal of International Law** 1995, p. 469. Edificiul juridic prezentat este criticat de autor în ce priveşte cazul concret al Insulelor Feroe, însă consideraţiunile sale pot fi extinse la Groenlanda (ibid., p. 465).

48. Originea acestei politici se află totuşi în iniţiative anterioare: într-adevăr, deja Tratatul de la Roma i-a furnizat primul instrument, adică Banca Europeană de Investiţii. În plus, anumite alte iniţiative — precum Fondul Social European şi Fondurile Agricole — au avut o influenţă în reducerea dezechilibrelor regionale. În cele din urmă, înfiinţarea în 1975 a Fondului European de Dezvoltare Regională a fost considerată dovada apariţiei unei reale politici regionale comune (vezi Mawson/Ruis Martins/Gibney, *„The Development of the European Community Regional Policy"*, în **Regions in the European Community**, op. cit., p. 24).

În alte ocazii aceeaşi politică mai este numită „structurală" sau „socială". Cu toate că Fondul Social European a fost folosit ca un instrument al politicii „regionale", ar trebui evitată folosirea termenului de „social" în legătură cu politica „regională" deoarece poate crea confuzie cu politica definită drept „socială" de către însăşi Tratatul CE (*id est*, politica descrisă în Partea a treia a Tratatului, Titlul VIII EC).

49. Articolul 130a al Tratatului EC.

50. Articolul 130b al Tratatului EC.

51. Kokott, op. cit., p. 10, afirmă că *„potrivit rezoluţiei şefilor de guverne şi a preşedinţilor de landuri, regiunile şi comunităţile autonome reunite la Conferinţa de la München din 1989,* ***Europa Regiunilor****, Uniunea Europeană ar trebui să fie structurată pe trei nivele: Comunităţile Europene, statele membre, landurile sau regiunile sau comunităţile autonome, iar cel de-al treilea nivel să aibă drepturi de participare directă la nivelul european"*.

52. În această zonă, instituţiile autoguvernării sînt deja implicate într-o anumită măsură potrivit aranjamentelor realizate în cadrul fiecărui stat membru. O interesantă cercetare comparativă a diferitelor nivele şi modele urmate de cinci state membre în primii ani ai politicii „regionale" se găseşte în volumul **Regions in the European Community**, op. cit.

În contextul politicilor sale structurale, ideea de parteneriat — care ţinteşte să implice mai multe nivele de guvernare într-un fel de federalism cooperativ pan-european — este cea mai agreată de Comunitatea Europeană, care s-a bazat în mod sistematic pe implicarea directă a autorităţilor regionale de la lansarea primului program Interreg în 1990.

53. Cf. Marino, op. cit. , passim.

54. Unele din aceste proiecte vor fi menţionate în secţiunile următoare.

55. Vezi **Regions in the European Community**, op. cit., passim.

56. Vezi, infra, secţiunea 2.3.3.

57. Cf. Decretului Prezidenţial (DPR) no. 616 din 1977.

58. Merloni, op. cit., p. 164.

59. Potrivit articolelor 1, 5 şi 114 ale Constituţiei, este evident că regiunile sînt în parte responsabile de suveranitatea poporului.

60. Cf. Kokott, op. cit., p. 13. În opinia acestui autor, nu este interzis ca cea de a doua categorie de legi să fie tratate de către „birourile" landurilor de la Bruxelles în cadrul Statutului de cooperare a federaţiei şi statelor în chestiuni referitoare la Uniunea Europeană din 12 martie 1993. Acest statut prevede într-adevăr că *„landurile pot menţine o relaţie directă constantă cu*

instituţiile Uniunii Europene în măsura în care aceasta serveşte la îndeplinirea prerogativelor şi funcţiilor lor stabilite prin Legea Constitutivă" (traducerea în engleză de Kokott, ibid., p.12).

61. Cazul 26/62, (1963) ECR, 1-16.

62. Cf. Theo Ohlinger, *„Unity of the legal system or legal pluralism: the Stufenbau doctrine in present day Europe"*, raport nepublicat, prezentat la masa rotundă a Asociaţiei Internaţionale de drept Constituţional, **National Constitutions in the Era of Integration**, Turku, 23-24 mai 1997.

63. Astfel, decît să se vorbească despre o viitoare *„politică internă europeană"* (Kokott, op. cit., p. 13) ca despre un obiectiv al regiunilor europene, se afirmă mai degrabă că regiunile înseşi au „dreptul natural" de a-şi folosi prerogativele constituţionale chiar şi în absenţa unui statut al aplicării lor. În cele din urmă, însuşi cazul german este exemplar deoarece landurile *„au început să îşi dezvolte de foarte devreme propriile contacte cu instituţiile Comunităţilor Europene"* şi din 1985, adică cu mult înainte ca Statutul de Cooperare al Federaţiei cu Landurile să fie adoptat, *„landurile şi-au menţinut propriile «birouri» sau misiuni la Bruxelles"* (ibid., p. 12).

În această privinţă, se poate trage de asemenea concluzia că legitimitatea actelor legislative din cea de a doua categorie — în forma înfiinţată de landuri sau de alte autorităţi regionale — este bazată pe două argumente juridice. Primul constă în menţionata prevedere a articolelor 50 şi 32 din Legea Constitutivă Germană, potrivit cărora numai *„relaţiile cu statele străine"* sînt responsabilitatea federaţiei. Este clar că Uniunea Europeană — ca organizaţie supranaţională al cărei membru constituant este şi Germania — nu poate fi socotit „stat străin".

64. Aceasta ne duce la problema procedurii care ar fi trebuit urmate de statele membre pentru o ratificare corectă a tratatelor constitutive şi ale amendamentelor lor ulterioare. Această problemă a fost dezbătută de mai multe state membre. Deoarece ea constituie o chestiune exclusivă a legislaţiei constituţionale municipale, putem să o trecem cu vederea în acest studiu.

65. Vezi nota anterioară.

66. Vezi **Regions in the European Community**, op. cit., passim.

67. Vezi Engel/Van Ginderrachter, **Trends in Regional and Local Government in the European Community**, Leuven Belgium 1993, de la p. 29.

68. În această privinţă, trebuie să ne plîngem de asemenea de faptul că, datorită caracterului secret al dezbaterilor Consiliului şi necesităţii — reale sau presupuse — de a ajunge la compromisuri globale care pot afecta procesul de decizie european, nu există nici un remediu legal împotriva cooperării insuficiente a guvernelor naţionale.

69. De pildă, Germania — care s-a aflat întotdeauna în frunte în ceea ce priveşte dezvoltarea unei atitudini europene a nivelului regional — a permis, de la Tratatul de la Maastricht încoace, participarea directă în cadrul Consiliului în anumite situaţii a reprezentanţilor landurilor. Vom analiza acest lucru în continuare. Propunerea guvernului britanic de devoluţie a Scoţiei şi Ţării Galilor merge în aceeaşi direcţie.

70. În ceea ce priveşte sistemul federal al SUA, importanţa cooperării dintre birocraţii federali şi chiar a Congresului cu oficialităţile statului pentru implementarea adecvată a programelor federale este subliniată de Kramer, op. cit., p. 1544.

71. Cf., de exemplu, Barry Jones, **Regions in the European Community**, op. cit., p. 234 şi următoarele.

72. Engel/Van Ginderachter, op. cit., p. 36.

73. Ibid.

74. Activitatea Conferinţei pentru Regiunile Maritime Periferice evidenţiază o astfel de necesitate deoarece a constituit o încercare timpurie de a crea un forum al regiunilor cu interese similare, în ciuda neînvecinării lor. În această privinţă, este demn de remarcat că deja *„în perioada ce a urmat înfiinţării ERDF în 1975, CPRM a fost deosebit de activ în două privinţe:*

i. în informarea regiunilor asupra aranjamentelor administrative şi în sugerarea de strategii de influenţare a Fondului ... şi

ii.. informarea Comisiei asupra opiniilor sale referitoare la Fond " (Joan Hart, *„The European Regional Development Fund and the Republic of Ireland"*, în **Regions in the European Community**, op. cit., p. 218 şi următoarele.)

75. Renate Kicker, *„The Achievements of the Cross-Border Regional Working Community Alps-Adria and Its Future Role in a Europe of Regions"*, în **49 Austrian Journal of Public and International Law** 1995, p. 356., în ceea ce priveşte Comunitatea de Lucru a Alpilor Adriatici.

76. Ulterior, acest obiectiv a evoluat în direcţia sprijinirii integrării acestor ţări în Uniune.

77. Cu privire la implementarea programului de cooperare transfrontalieră dintre ţările Europei Centrale şi de Est şi statele membre ale Comunităţii în cadrul programului Phare (OJ 1994 L171/14).

78. Un subiect moştenit de programul Interreg II ca urmare a fuziunii programului Regen — program regional energetic — cu Interreg.

79. Jones, op. cit., p. 243 şi următoarele.

80. Articolul 198c al CE.

81. Cf. şi Kokott, op. cit., p. 22 şi următoarele.

82. O prevedere care reflectă criteriul pentru calitatea de membru al Comisiei Sociale şi Economice, şi care urmează modelul ce ia în considerare ponderea pe care fiecare stat membru o are în cadrul Consiliului (în votul desfăşurat după regula majorităţii absolute) sau reprezentarea care i-a fost acordată în cadrul Parlamentului European.

83. Articolul 198a CE, sublinierea noastră.

84. Acum este clar de ce cele mai influente instituţii regionale înglobate în prezent în Uniune — de pildă, landurile germane — au căutat mijloace alternative şi mai directe de reprezentare în Consiliu.

85. Aceasta ar însemna de asemenea acceptarea principiului federal în relaţie cu statele membre federale sau semifederale. În această privinţă, ea ar constitui o soluţie pentru Germania care are obligaţia legală — prin articolul 79 par. 3 al Legii Constitutive — de a menţine împărţirea ţării în state (cf. Kokott, op. cit., passim).

86. Sublinierea noastră.

87. Ultimul paragraf al articolului 3b al CE.

88. Landurile germane şi comunităţile şi regiunile belgiene au făcut multă vreme presiuni pentru a li se permite să participe la întrunirile Consiliului ori de cîte ori sînt incluse pe ordinea de zi chestiuni regionale. O astfel de posibilitate este acum deschisă de noua versiune a art. 146 al Tratatului CE, în varianta amendată de Tratatul de la Maastricht. Astfel, „ministerele regionale" pot reprezenta un stat membru în Consiliu cu condiţia să *„fie autorizate să angajeze guvernul respectivului stat membru"*.

89. Această soluţie pare destul de convenabilă statelor membre precum Marea Britanie sau statele scandinave care au o tradiţie solidă de autoguvernare locală dezvoltată. În Marea Britanie — cu toate că rolul autorităţilor locale a fost slăbit în ultimele decenii — autorităţile locale şi-au dezvoltat rapid un model neoficial de contacte directe cu Comisia (vezi J. Mawson/J. T. Gibney, **English and Welsh**, p. 135 şi următoarele).

90. Hart, op. cit., p. 231.

91. Armonizarea nu va duce probabil la rezultate unilaterale care să constea din regionalizarea majorității statelor membre, dar va presupune în mod necesar un rol diminuat al celor mai dezvoltate autonomii regionale. Aceasta este singura cale pentru a face față problemelor unui federalism trietajat și a fost anticipat de experiența landurilor germane.

92. După cum am văzut mai sus politicile dirijiste pot fi la fel de eficiente.

93. Cf. Keating, în **Regions in the European Community**, op. cit., p. 5.

94. Articolul A al Tratatului Uniunii Europene.

Traducere de Doina Baci

*

***Claudio SCARPULLA**, specialist în drept internațional, membru al Filialei Finlandeze a International Law Association. Principalele sale arii de interes sînt istoria și aspectele legale ale integrării europene precum și evoluția regionalismului italian.*

Claudio Scarpulla, *A Europe of the Regions: Reality, Challenges and Perspectives*, studiu publicat în volumul editat de Filiala Finlandeză a International Law Association, Matti Tupamaki (editor), **Essays on International Law**, Helsinki, 1998 și preluat cu permisiunea editorului.

Regionalism şi ideologie naţională
Cazul „României Mari" (1918-1938)

Mihai Chioveanu

„Istoria omenirii abundă în planuri raţionale ce nu au fost niciînd materializate, în timp ce iraţionalul extrem prevalează în politicul de zi cu zi" (András Rónai)

De ce au eşuat planurile federale danubiene? Întrebarea, desigur retorică, avea să-l frămînte permanent pe Oszkár Jászi, contemporan evenimentelor din perioada interbelică. Într-unul din ultimele sale eseuri[1], omul politic maghiar găsea o explicaţie în excesiva raţionalitate a acestora — raţionalitate incompatibilă cu momentul istoric în care fuseseră elaborate pentru a pune capăt conflictelor şi tensiunilor absurde dintre naţiunile Europei Centrale şi de Est. Plasat în linia aceleaşi tradiţii politice, culturale şi academice, Péter Hanák găsea că, din punct de vedere istoric, întrebarea lui Jászi nu mai este vitală în prag de mileniu.[2] Regiunea Danubiană trebuie să înceteze a mai fi privită ca realitate dată sau ca utopie şi/sau soluţie pentru momentele de criză prin care a trecut „Europa de mijloc" în ultimul secol, pentru a putea fi în cele din urmă înţeleasă ca alternativă viabilă la orice alt produs al iraţionalităţii politice[3].

Evenimentele ultimului deceniu par însă a anula din nou viziunile intelectualilor, expediate acum drept exerciţii academice ale dizidenţei din perioada comunistă. Grupul de la Visegrád nu a rezistat din cauza tentaţiei şi calculului pragmatic al „Omului Politic" de a accede la integrarea europeană sărind peste etapa regională, aceasta din urmă fiind considerată brusc drept anacronică şi neprofitabilă după 1989. Lipsită de fundament economic, este puţin probabil ca Europa Centrală să reuşească materializarea sub altă formă decît cea regionalistă a oricărui proiect comun, mai ales dacă avem în vedere tendinţa vădită de orientare spre etnocraţie şi evenimentele ce au dus la dezmembrarea Cehoslovaciei şi tragedia din fosta Iugoslavie[4].

Se repetă istoria sau istoricii? Nu ştim şi nici nu ne propunem să găsim un răspuns la această întrebare. Prezentul studiu se vrea o reevaluare din perspectiva regionalismului a rolului şi locului ocupat de România interbelică în cadrul proiectelor de cooperare zonală şi al dezbaterilor apărute în jurul acestora. Vom puncta totodată absenţa, cu cîteva excepţii notabile[5], a românilor şi în special a istoricilor din discuţia actuală despre Europa Centrală. Interesul nostru aici este de a găsi o explicaţie pentru această stare de fapt şi de a sugera modalităţi de racordare la discursul actual.

Ieşirea dintr-un anume canon istoriografic bazat exclusiv pe istoria diplomatică, la rîndul ei centrată pe *„rolul de campioană declarată a antirevizionismului asumat de România"* şi *„contribuţia românilor (...) artizani ai Micii Antante (...) alternativă la planurile nesincere ale Marilor Puteri Europene..."*[6], ar fi în acest sens doar un prim şi necesar pas. „Exerciţiul distanţei" ar conduce nu doar la înţelegerea trecutului şi a paradoxurilor sale[7], ci şi a unor probleme cu care România, ca de altfel întreaga regiune, se confruntă astăzi. Mitul revigorat după 1989 al „României Mari" nu poate oferi în actuala conjunctură decît un refugiu temporar celor ce se ambiţioneaza să creadă în el. Redeschiderea tot mai frecventă a dosarului aparent clasat al României interbelice reprezintă pentru noi o motivaţie în plus.

O analiză excelentă (şi) din perspectiva regionalismului în cazul României Mari a fost realizată recent de Irina Livezeanu[8]. Ne vom raporta permanent la fundamentul teoretic al tezei susţinute de această autoare, atît de necesar analizei noastre, chiar dacă nu politicile culturale cît cele economice fac interesul studiului nostru. Mai mult, vom încerca să relaţionăm dinamica internă a statului român cu politica externă a acestuia şi evoluţia întregii zone pentru a putea integra obiectul nostru de studiu într-o definiţie mai largă. În acelaşi sens, vom apela la „vocile celorlalţi" — am şi încercat deja să o facem la începutul excursului nostru — pentru a nu lăsa problemele strict româneşti să monopolizeze întreaga discuţie. În opinia noastră, evoluţia societăţii româneşti, a statului şi clasei politice poate fi mai bine înţeleasă prin raportare la cele din proxima vecinătate şi nu la modelul occidental cu care avem, din păcate, prea puţine în comun.[9] Realitatea face că România nu are graniţe comune cu Franţa, decît poate la nivelul unui imaginar politic în care doar noi, românii, ne (auto)plasăm într-o geografie simbolică.

Sfîrşitul primului război mondial avea să ducă în Europa Centrală şi de Est la prăbuşirea imperiilor multinaţionale şi apariţia unor state noi sau redefinite geografic. După două decenii de aparentă linişte, regiunea va asista neputincioasă la colapsul sistemului de pace de la Versailles, pentru a experimenta ulterior ideologiile radicale ale fascismului şi comunismului. Explicaţia general acceptată de istoriografie pentru acest fenomen constă în îmbinarea a trei factori ce ţin mai curînd de conjuncturi internaţionale: vacuumul de putere creat odată cu

dispariţia Austro-Ungariei, impactul dezastruos al Marii Recesiuni din 1929-1930 şi resurgenţa „imperialismului" german în noua sa formulă.[10] Scenariul de mai sus, deşi perfect valabil, pare însă a nu mai satisface pe deplin pe istorici, preocupaţi tot mai mult în ultimul timp de cultura şi tradiţiile politice ale zonei,[11] de instabilitatea socială şi dificultăţile de natură structurală ale economiei în urma distrugerilor provocate de război şi eforturilor masive de redresare a situaţiei. Noua natură multinaţională a „moştenitorilor" monarhiilor dualistă şi ţaristă începe să fie şi ea tot mai adesea luată în calcul.[12] Istoriografia de la noi nu pare să accepte deloc noile perspective şi nici măcar schema clasică nu este respectată în totalitate. În timp ce problema vacuumului de putere este complet ignorată, expansiunea Germaniei naziste spre Est este supradimensionată şi capătă conotaţii cu totul diferite. Ea pare a se constitui într-un perfect „ţap ispăşitor" ce permite victimizarea la nesfîrşit a României democratice, deschisă şi chiar iniţiatoare a unor proiecte de cooperare regională. Nimeni nu oferă în schimb o explicaţie pertinentă pentru disfuncţionalităţile şi lipsa de eficienţă a alianţelor la care România a luat parte.

Dacă înainte de 1989 orice încercare a istoricilor din Vest de a reanaliza şi reinterpreta viziunea clasică era catalogată drept „revizionistă"[13], în perioada imediat următoare, în ciuda unei aşteptate relaxări, istoriografia de la noi se mulţumeşte să reitereze teze deja consacrate.[14] La fel de sugestivă în acest sens ar fi şi republicarea cărţii lui George Ciorănescu[15], interesantă pentru discuţia noastră din punct de vedere al logicii naţionaliste din epocă cît şi pentru concluzia finală a autorului. Parte integrantă a istoriei Europei Centrale între cele două războaie mondiale, victimă, ca şi celelalte state din regiune, a Gemaniei naziste, România aparţine totuşi mai curînd Balcanilor de care o leagă tradiţii istorice şi culturale milenare. Citatul din Iorga dat de autor reprezintă pentru mulţi dintre români, atunci ca şi acum, argumentul final.[16] Stigmatizarea „celuilalt" ca revizionist şi deci exclusiv responsabil de toate relele, ca şi retragerea dinspre sfera naţionalismului politic spre naţionalismul cultural nu reprezintă însă o soluţie şi nici nu oferă un răspuns. Dacă definiţia Europei Centrale include termenii folosiţi de Czeslaw Milosz *„...(a) ţărilor care... au făcut obiectul real sau ipotetic al unui tîrg între Uniunea Sovietică şi Germania...Decenii de durere şi umilinţă..."*[17], România trebuie să admită apartenenţa sa la aceasta regiune şi la memoria ei culturală traumatizantă. Cel puţin pentru perioada la care ne referim în textul de faţă.

La sfîrşitul primului război mondial, tratatele de pace au încercat trasarea graniţelor unor state naţionale în Europa Centrală şi de Est pe baza principiului autodeterminării naţionale (etnice) şi în ideea asigurării fiecăruia dintre moştenitori o economie viabilă. Recompensarea unora de către aliaţi şi mai ales de către Franţa pentru fidelitatea din timpul războiului cît şi hazardul armistiţiilor aveau să transforme întreaga regiune într-un labirint de state naţionale.[18] Pacea şi calmul instaurate în zonă după 1923 se vor dovedi însă a fi simple aparenţe. Fapt dealtfel normal atîta

timp cît regiunea avea să cunoască împărţirea între învingători şi învinşi, o geografie simbolică neexperimentată pînă atunci. Nu doar revizionismul unora dintre state, în special Ungaria — oarecum justificat dacă avem în vedere pierderile masive de teritoriu, populaţie şi resurse — aveau să contribuie la această stare de fapt. Lipsa de cooperare, exclusivismul şi continua revendicare de teritorii şi statut, continua dispută din jurul insolvabilei probleme a minorităţilor[19], ce îşi au originea în noul tip de naţionalism apărut în zonă trebuiesc de asemenea luate în calcul. Defensiv sau ofensiv, bazat în orice caz pe ideea statului naţional în expansiunea sa teritorială maximă, indiferent de principiul invocat de către susţinători[20], acesta îşi afla resorturile nu doar în discursul revendicativ de secol XIX în care, din întreg arsenalul ideologic al Occidentului, naţionalismul reprezentase elementul cel mai uşor de preluat şi de adaptat la agenda locală.[21]

Procesul de *nation-building* avea să devină în acel moment singurul important în zonă, iar ideologia naţionalistă singura acceptată şi menită totodată să rezolve numeroasele probleme de ordin social, politic, cultural şi economic.[22] Neaşteptatele achiziţii trebuiau însă în primul rînd protejate, iar în acest sens suprapunerea graniţelor militare peste cele naţionale, reticenţa faţă de orice deschidere în exterior şi suspiciunea faţă de vecini erau primele măsuri adoptate de noile guverne. Preferinţa pentru statul naţional unitar va duce în mod automat la respingerea federalismului ca pe o soluţie anacronică şi totodată periculoasă. Această „a treia cale posibilă", cum o numea de curînd Pierre Kende, nu-şi va găsi susţinători nici măcar în formula unei uniuni economice regionale, considerată de unii drept prim pas şi/sau nucleu al unei viitoare confederaţii danubiene.[23] Argumentul invocat de cei mai mulţi în respingerea unui astfel de proiect consta în dezvoltarea diferită şi lipsa de complementaritate a economiilor naţionale. Observaţie pertinentă dacă luăm în calcul doar categoria naţional-unitară de economie şi ne raportăm doar la proiectele de cooperare de tipul Mica Antantă şi Înţelegerea Balcanică, extrem de limitate ca deschidere, scop şi perspectivă în timp. Deşi, după unii autori, chiar şi în aceste condiţii reuşita ar fi depins nu de gradul de dezvoltare al economiilor cît de natura psihologică şi politică a partenerilor dispuşi să se angajeze într-o eventuală competiţie.[24]

La 1934, în ochii unui contemporan, Europa Centrală şi de Est apare drept *„...o zonă marcată de prejudecăţi naţionale dar şi de clasă, excese datorate nou cîştigatei suveranităţi economice, politice şi militare în urma războiului..."*[25] O regiune controlată politic de o nobilime feudală şi revizionistă în Ungaria, o dictatură militară în Iugoslavia şi un capitalism dinastic şi corupt în România,[26] ce abdicaseră de la spiritul democratic al revoluţiei din 1848 pentru a aluneca, în numele eficienţei şi al raţiunii de stat spre conservatorism şi tradiţionalism. Nu vom insista aici asupra concepţiilor lui Jászi, mulţumindu-ne a menţiona faptul că poziţia sa, ca şi a altora dealtfel, era una marginală în epocă. Ne vom limita la

a spune că antagonismele din regiune reprezintă una din cauzele multiple ale eşuării planurilor de cooperare regională. Un al doilea element de care ne vom ocupa în rîndurile de mai jos constă în viziunea şi calculele geo-politice ale liderilor politici din statele danubiene, diferite de cele ale Occidentului.

Ideea unei viitoare integrări şi/sau cooperări în regiune după dispariţia Austro-Ungariei era un fapt asumat de către Franţa şi Statele Unite ale Americii. Dacă în cazul primeia se poate pune în discuţie încercarea de a-şi impune în regiune hegemonia odată cu părăsirea scenei de către Germania prin înlocuirea tradiţionalei contrabalanţe habsburgice cu una formată din state remorcate la deciziile politice luate în Quai d'Orsay[27], în cazul celorlalţi ideea constituirii unui astfel de organism pare să aibă la bază cu totul alte raţiuni. Forurile internaţionale recunoscuseră oficial încă de la sfîrşitul războiului slăbiciunea statelor zonei, incapabile şi mai ales nepregătite să facă faţă structurilor complexe cu care urmau să se confrunte[28]. Dealtfel limita experienţei politice îşi va spune destul de repede cuvîntul odată cu eşecul politicii de integrare etnică, socială, culturală şi economică în state pretins unitare şi naţionale precum România, a teritoriilor de curînd achiziţionate şi a minorităţilor. Chiar şi acolo unde experimentul federalist, precum în cazul Cehoslovaciei lui Masaryk şi în cel al Regatului Sîrbo-Croato-Sloven, părea a găsi rezolvări la noile probleme, totul se opreşte la faza discursului şi a proiectelor. Nereuşita îşi va face însă simţită prezenţa încă din 1929 într-o Iugoslavie dominată de un centru de putere sîrb şi în 1938 la München în cazul Cehoslovaciei, cînd noile măsuri preconizate de guvernul Milan Hodza se dovedesc tardive.[29] Imagini stigmatizatoare de tipul *„de la helvetizarea ... la balcanizarea Europei Centrale..."* ce marchează încă discursul politic şi academic despre regiune îşi au originea în confruntarea dintre idealismul şi pragmatismul perioadei la care ne referim.[30]

Pentru statele din zonă situaţia se prezenta însă total diferit. Singurul element comun între planurile occidentale şi proiectele locale, pe cît de numeroase pe atît de diverse, îl reprezenta ideea creării unei zone de securitate colectivă între Germania şi pe atunci tînărul stat sovietic. Perspectivele erau însă diferite de la un caz la altul şi asta explică nu doar reducerea considerabilă a numărului de membri — în cazul Micii Antante de la cinci în momentul primelor discuţii la trei membri efectivi — ci şi insuccesul Franţei de a impune o politică comună şi de a patrona un întreg sistem de alianţe antigerman în regiune[31]. Trebuie menţionat aici faptul că Polonia şi Cehoslovacia vor fi în permanent conflict din cauza regiunii Teschen, a relaţiilor cordiale dintre Polonia şi Ungaria cît şi a poziţiei flexibile a lui Eduard Beneš faţă de URSS.[32] Dincolo de disensiunile dintre statele zonei sau dezacordul faţă de poziţia adoptată de Franţa, trebuie specificat faptul că victoria şi succesul neaşteptat de la sfîrşitul războiul a creat multora impresia unui potenţial politic autonom şi a încurajat astfel tendinţa de

a se impune drept puteri regionale şi parteneri de discuţie egali în negocierile cu marile state din afara regiunii. România cochetase cu această idee încă din 1913, după Pacea de la Bucureşti[33], şi va fi profund dezamăgită de preferinţa Franţei de a avea în Cehoslovacia un cap de pod stabil în regiune.[34] Polonia va fi atît de încrezătoare în forţele proprii încît Pisudski va miza pe o federaţie cu Ucraina şi Lituania, dar sub control polonez, capabilă de una singură să facă faţă presiunilor Germaniei şi URSS-ului.[35]

Singurele reuşite în domeniul cooperării regionale, Mica Antantă şi Înţelegerea Balcanică îşi datorează apariţia mai curînd unei puternice motivaţii intraregionale. Beneficiare ale tratatelor de pace de la Trianon, respectiv Neuilly, şi ţinte probabile ale revizionismului maghiar[36] şi bulgar, statele membre ale acestora nu vor reuşi însă niciodată să depăşească limita impusă de o astfel de alianţă de conjunctură. Ele aveau astfel să beneficieze în cele din urmă doar de pe urma aceleiaşi vulnerabilităţi, datorate faptului că nici una nu dorea ca alianţa să impieteze relaţiile sale cu o putere europeană plasată în afara înţelegerilor sau să fie atrasă involuntar într-un conflict cu acestea. În cazul primeia, alianţa Iugoslaviei cu Italia fascistă şi refuzul României la propunerea Cehoslovaciei de a reorienta alianţa spre o politică antigermană constituie exemple grăitoare în acest sens. Reuşita Germaniei din anii '30 de a pătrunde economic, politic şi militar în regiune, ce-i drept cu ajutorul unor state ce duceau o politică progermană, în baza unui „revizionism comun", poate fi mai uşor înţeleasă din aceasta perspectivă.

Un aspect mai puţin luat în considerare de dezbaterile în jurul cooperării regionale în Europa Centrală şi de Est în perioada interbelică, cel puţin în cazul istoriografiei româneşti, este cel economic. *„Triumful naţiunii ca economie naţională"*[37], fenomen ce avea să marcheze întreaga lume în ciuda eforturilor oamenilor de afaceri de a reveni la economia mondială de dinainte de război, este luat în continuare în calcul doar în măsura în care ajută la sublinirea şi argumentarea ştiinţifică, uneori partizană, a rolului jucat în anii '20 de Partidul Liberal şi politica sa economică.[38] Trebuie însă avute în vedere aici alte două aspecte. Primul constă în faptul că alături de naţionalism şi subordonată acestuia, dezvoltarea economică şi mai ales cea industrială reprezenta la aceea oră doar o a doua condiţie necesară modernizării şi egalării standardelor Occidentului.[39] În al doilea rînd, trebuie avut în vedere faptul că în regiune efectul politicilor protecţioniste şi uneori autarhice — cel puţin la nivel teoretic pentru că în practică ele erau atenuate de acorduri bilaterale — au avut un efect opus celui din Occident, unde economiile naţionale au ieşit oarecum întărite din Marea Criză.[40] În cazul particular al economiei româneşti, deschiderea operată de PNŢ după 1928 şi măsurile antiprotecţioniste/liberale operate de guvernul Maniu nu vor face din păcate altceva decît să slăbească şi mai mult România economică. Observaţia lui H. L. Roberts cu privire la cazul românesc este în opinia noastră cît se poate de pertinentă. Deşi bine intenţionate şi avînd drept

scop rezolvarea problemelor economice interne, ambele guvernări au dezvoltat politici economice în contratimp cu cele europene.[41]

O analiză din perspectiva regionalismului a politicilor economice româneşti ar putea duce la înţelegerea unor aspecte mai puţin clarificate şi chiar a unor paradoxuri. Atitudinea sinuoasă adoptată faţă de colaborarea în plan economic cu Cehoslovacia, ca şi deschiderea destul de rapidă spre Germania din a doua jumătate a deceniului patru ar căpăta valenţe noi. În opinia noastră, colaborarea cu al Treilea Reich, atît de vehement respinsă de Maniu şi Madgearu — ultimul plătind cu viaţa pentru poziţia adoptată în această problemă — a reprezentat pentru România anilor '30 nu prima alegere, cît ultima şansă.

Subdiviziune şi element de bază al oricărei naţiuni, legată de teritoriu şi frontiere, economia reprezintă pentru individ substanţa şi consecinţa materială a dezvoltării naţiunii sale, în timp ce pentru stat ea reprezintă unul din mijloacele de transformare a elementelor pasive în cetăţeni.[42] Dorinţa lui N. Vasilescu Karpen de a vedea România ca *„o ţară de muncă intensă şi priceputa"* trebuie înţeleasă din această perspectivă şi în corelaţie cu procesul de construire a naţiunii şi a lui *„civis Romaniae"* (Ioan Nistor), proces intrat la 1918 într-o nouă fază. Entuziasmul momentului de început se datorează mai ales în cazul României faptului că, odată cu îndeplinirea idealului naţional, noile provincii şi în special Transilvania şi Banatul, aduceau un plus considerabil de forţă de muncă calificată, resurse materiale şi o industrie net superioară celei din fostul Regat. Imaginea complementarităţii economice a tuturor provinciilor va crea din primele momente senzaţia unei posibile transformări a caracterului agrar al economiei într-unul industrial. Două probleme majore trebuiau însă rezolvate pentru a conferi stabilitate noii economii naţionale. Prima o reprezenta reorientarea provinciilor spre interior, ruperea legăturilor cu spaţiile în care evoluaseră pînă atunci, emanciparea şi românizarea lor, pentru a le transforma din *hinterland* economic al fostelor imperii din zonă[43] în elemente integrate economiei naţionale. A doua problemă o reprezenta existenţa în aceste provincii ca şi în vechiul regat a „unei duble burghezii", paralelă, în permanentă competiţie cu cea românească şi chiar superioară acesteia.[44] Nu doar elementele semite aveau să intre în atenţia politicii liberale ci şi cele maghiare[45] şi germane.[46] Politica Bucureştiului găsea sprijinitori, chiar dacă nu în totalitate şi printre elementele româneşti din provincii. Articolul lui Petru Nemoianu din *„Ţara Noastră"*, citat de Irina Livezeanu, este mai mult decît exemplificator în acest sens[47]. Ideile corporatiste despre formarea unei burghezii româneşti de stat, pure şi dezinteresate material, ca şi politica de românizare, similară în teorie celei de arianizare din Germania, practicată de legionari şi mai apoi de Antonescu îşi pot afla parţial originile aici şi nu doar în contactul cu ideologia fascistă.

Nu vom insista asupra destinului economiei în perioada anilor '20 cînd liberalii, artizani ai Unirii şi deci deţinători ai unui imens capital politic, au avut mai puţin de dat seama oricărui tip de opoziţie[48]. Controlul şi centralizarea economiei,

naţionalizarea resurselor, respingerea colaborării economice cu capitalul străin sub pretextul presiunilor politice asupra tînărului stat şi protecţionismul vamal transformat într-un veritabil război al tarifelor sînt coordonatele în care aceasta poate fi circumscrisă. Sacrificarea agriculturii, considerată drept „copilul vitreg al economiei" şi ignorarea realităţilor interne sînt de asemenea prea cunoscute cititorului, iar economia lucrării nu permite focalizarea asupra lor.

Industrializarea masivă, în bază resurselor exclusiv româneşti[49] şi după un model propriu de dezvoltare, bazat pe specificul naţional dau, cel puţin din perspectiva actuală, senzaţia unei economii autarhice. În viziunea liberalilor economia era menită a fi nu doar garant al independenţei şi frontierelor României *„(...) stat tînăr şi duşmănit de vecini..."*[50] şi *„...mijloc de prezervare a naţiunii(...)"*[51], ci şi a aduce un plus de distincţie naţională. Acceptarea în aceste condiţii a oricărui tip de regionalism ca expresie a fostei interstiţialităţi a *K.u.K* ar fi dat senzaţia de efemeritate şi ar fi intrat în contradicţie totală cu principiile geo-economice enunţate de Simion Mehedinţi.

Cazul economiei româneşti nu este unul singular în regiune, unde noua configuraţie de după 1918 a dus la redistribuirea puterii economice odată cu cea politică. Recompunerea spaţiului economic reprezentat de fosta monarhie nu a fost luată nici ea în considerare de către „moştenitorii naţionali". Mai mult, Viena şi mai apoi Budapesta aveau să fie privite drept foste centre economice parazitare ce trebuiau sufocate de către noile economii naţionale.[52] Retrasarea frontierelor, făcută fără a ţine cont de faptul că erau astfel întrerupte căi de comunicaţie, că multe din oraşe rămîneau fără hinterlandul agricol aferent şi lipsa unei pieţe de desfacere sigure pentru acesta din urmă, diferenţele legislative ce impietau de multe ori activitatea unor firme cu sucursale în diferite ţări etc. constituie numai vîrful icebergului.[53]

Criza din 1929 nu va face altceva decît să acutizeze problemele economice şi sociale apărute după război. Efectul acesteia va fi dezastruos mai ales în ţările agrare din Europa de Est — un caz mai aparte îl reprezintă Cehoslovacia cu o industrie dezvoltată la acea oră: deşi în pragul crizei, producţia industrială era cu 30% mai mică decît în 1914, şi o producţie agricolă mai mare de 5 ori decît cea a României [54] — care în ciuda deschiderii ei spre piaţa mondială, nu poate face faţă concurenţei marilor producători precum SUA, Canada, URSS. Eforturile blocului statelor agrare se dovedesc zadarnice şi la fel încercările din interiorul Micii Antante de a crea un organism economic comun nu ajung la rezultate concrete. Chiar şi planurile iniţiate de Franţa, Planul Briand şi Planul Tardieu[55], vor rămîne în faza de proiect. Raţiunile pur economice ce au dus la eşuarea tuturor acestor încercări au fost prezentate în detaliu de către istoriografie. Multe dintre poziţiile luate de factorii de decizie ai vremii sînt cît se poate de îndreptăţite în această privinţă. Ceea ce se omite este faptul că adevărata barieră în cazul de faţă

era mai curînd una psihologică şi mai puţin faptul că economiile zonei erau concurente şi nu complementare. Ca şi în anii '20 marea problemă pentru „blocul învingătorilor" — incapabili să înţeleagă că pe termen lung şi dincolo de deciziile luate la Versailles, marele război fusese pierdut de către toţi — o constituia preferinţa partenerilor occidentali pentru Budapesta atunci cînd se punea problema unui centru al viitoarei Confederaţii Danubiene. Deschiderea Ungariei către astfel de planuri ca şi ideea refacerii fie şi numai în plan economic[56] a fostului spaţiu reprezentat cîndva de Monarhia Dualistă erau inacceptabile, deşi, în mod paradoxal, diplomaţiile susţineau permanent găsirea unor căi de regularizare a raporturilor din zonă.

Dacă după criza din 1933 economiile din zonă reuşesc să-şi revină, noua criză din 1937 va pune capăt oricăror speranţe de redresare, cu atît mai mult cu cît prezenţa economică şi politică a Germaniei începe să crească tot mai mult. Reprezentările concurente ideii germane de *Mitteleuropa*, eşuate într-un permanent dialog al surzilor nu vor putea face faţă realităţilor şi presiunii exercitate de noua *Drang nach Osten*.[57] Germenii viitorului război *„...pe care numai o îmbunătăţire a condiţiilor economice şi o mai favorabilă atmosferă internaţională i-ar putea elimina"*,[58] apăruţi în urma permanentelor neînţelegeri dintre viitoarele victime ale nazismului vor uşura considerabil sarcina acestuia. Nu doar faptul că Mica Antantă nu funcţionează în momentul München 1938 sau că Iugoslavia şi România vor suferi mai tîrziu şi în mod diferit efectul neimplicării [59], ci şi politica indiferentă a statelor occidentale faţă de o regiune în care orice tentativă de reconciliere era permanent sortită eşecului îşi găseşte parţial explicaţia în perioada anterioară.

Încercările de eliminare a Germaniei din definiţia şi realităţile Europei Centrale de după 1918 îşi găsesc sfîrşitul la jumătatea anilor '30. La prezenţa fizică, economică şi militară, nazismul va adăuga totodată rolul de avocat al revisionismului şi o nouă concepţie asupra regiunii. Între 1933 şi 1938 raporturile dintre Germania şi statele zonei înregistrează doar o permanentă eliminare a nuanţelor şi simplificare a alegerilor pe care state precum România puteau să le facă[60]. Intrarea în orbita politică, economică şi mai apoi militară a celui de al Treilea Reich a fost uşurată nu doar de poziţia şi interesul particular al unora dintre factorii interni influenţi, de prezenţa minorităţii germane sau de ascensiunea mişcărilor de extremă dreaptă în statele zonei. Eşecul politicilor de integrare şi dezvoltare economică ca şi faptul că cei mai mulţi confundă politica lui Hitler cu cea de dinainte de Primul Război — inclusiv grupul de industriaşi germani grupaţi în jurul lui *Mitteleuropaische Wirtschaftstag* continuă să creadă în posibilitatea unor investiţii pe termen lung în dezvoltarea industrială a regiunii şi în constituirea unei noi zone comerciale pe Rin şi Dunăre [61] — şi văd în colaborarea cu Germania soluţia ultimă, contribuie în egală măsură la luarea deciziilor. Mitteleuropa lui Hitler şi a miniştrilor săi nu semăna însă deloc cu cea a lui Friedrich Naumann[62] şi nici nu îşi propunea nimic generos pentru *„masa*

amorfă de naţiuni, uşor confundabile,... lipsite de voinţă şi capacitate de organizare...cu un standard de viaţă inferior Herrenvolk-ului german..."[63]

Experienţele anilor 1938-1940 aveau să scoată încă o dată în relief, dacă mai era nevoie, caracteristica de bază a regiunii: vulnerabilitatea aranjamentelor politice şi instabilitatea graniţelor datorată geometriei sale variabile. Respinsă iniţial sau acceptată de complezenţă, ideea cooperării regionale începe să intre din nou în atenţia liderilor politici din Europa de Est. Polonezii şi cehii în 1940, apoi iugoslavii şi grecii, încep să reconsidere, în exil de această dată şi sub impactul tragediei, valoarea reală a ceea ce cîndva fusese considerat drept *„prim pas în realizarea unui federalism opresiv"*. Tot acum apare şi ideea unei uniuni regionale ce urma să cuprindă întreg teritoriul de la Adriatica şi pînă la Marea Baltică, orientată împotriva Germaniei. Planurile sînt prezentate şi lui Stalin care rămîne sceptic atît în privinţa reuşitei cît şi a scopului limitat — memoria coridorului sanitar antisovietic avea să-şi spună cuvîntul în această privinţă — al acestei noi alianţe. De rezultatul final se îndoia de altfel şi unul dintre susţinătorii planurilor. Pentru economistul polonez Leon Baranscki această nou preconizată alianţă reprezenta doar o reacţie de moment, datorată exclusiv circumstanţelor nefavorabile în care apăruse pentru a dispărea apoi imediat, odată cu trecerea crizei.[64]

Pentru noi este demnă de semnalat absenţa, începînd cu acest moment, a românilor din dezbaterile referitoare la Europa Centrală. Nu ştim dacă poziţia adoptată în perioada războiului sau pur şi simplu convingerea că România îşi poate rezolva de una singură problemele a determinat şi încă determină o astfel de atitudine negativă. Cert este faptul că orice referinţă la regionalism trezeşte panică în cercurile politice şi o masivă reticenţă în cele academice. ❑

NOTE

1. Oszkár Jászi, **Látóhatár**, 1955.

2. Péter Hanák, *Why Did the Danubian Federation Plans Fail?*, în **Geopolitics in the Danube Region, Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998**, editat de Ignac Romsics şi Bela K Kiraly, CEU Press 1999, p.313.

3. ibidem.

4. Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului, Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Editura Polirom, Iaşi 1997, p.30-31.

5. Trebuiesc menţionate aici eforturile depuse în ultimii ani de grupul condus de Adriana Babeţi şi Cornel Ungureanu la Timişoara, contribuţiile lui Andrei Cornea şi numerele consacrate de revista Altera unor toposuri apropiate prin natura lor de problema Europei Centrale. Eugene Ionesco trebuie de asemenea menţionat.

6. Eliza Campus, *La pensee politique en Roumanie a la lumiere des relations Roumano-Francaise (premier motie du XX siecle)*, în **Revue Roumaine D„Histoire** n. 1-2, 1997.

7. Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea Politicului*....p.32-35. Fantomele trecutului marchează la fel de profund şi imaginarul colectiv românesc. De la idei de tipul pacificării şi reconcilierii pînă la resentimente şi animozităţi, tendinţele actuale din societatea românească poartă amprenta acestora.

8. Irina Livezeanu, **Cultural Politics in Greater Romania, Regionalism, Nation Building And Ethnic Struggle, 1918-1930**, Cornell University Press 1995.

9. Vladimir Tismăneanu, **Reinventarea politicului...** Subcapitolul sugestiv intitulat „*O lume Fragmentată*" este pentru noi o invitaţie perfectă în acest sens.

10. Philip Longworth, *Independance and its Consequences (1918-1940)*, în **The Making of Eastern Europe**, The MacMillan Press Ltd,1992, p.64-66.

11. George Schopflin, **Politics in Eastern Europe, 1945-1992**, Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell, 1993, p. 5-37.

12. Erick Hobsbawm, **Naţiuni şi Nationalism din 1780 pînă în prezent, Program, mit realitate**, Editura ARC, Chişinău 1997.

13. Viorica Moisiuc, *Au sujet de la responsabilite dans la preparation et le declenchement de la second guerre mondiale,* în **Nouvelle Etudes D"Histoire**, Bucarest 1980, p. 13-14.

14. Eliza Campus, **Ideea federală în perioada interbelică**, Editura Academiei Române, Bucureşti 1993.

15. George Ciorănescu, **Românii şi ideea federală**, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

16. ibidem., p. 165-166.

17. Citat de Vladimir Tismăneanu în **Reinventarea politicului**... p.39.

18. Stefan Yerasimos, **Question d"Orient, Frontiere et minorites des Balkans au Caucase**, Paris 1993, p.8-10.

19. ibidem p.14.

20. România invoca principiul etnic în cazul Transilvaniei şi pe cel istoric în cazul Basarabiei şi Bucovinei. Polonia lui Pilsudski avea la bază regatul Jagellonian, Ungaria se raporta la regatul Coroanei lui Ştefan, Bulgaria la fostul Ţarat fără a mai ţine cont de realităţile momentului.

21. Stefan Yerasimos, **Question d"Orient**...p. 14.

22. Erich Hobsbawm, **Naţiuni şi Naţionalism**.....p. 129-130.

23. Pierre Kende, *Trei căi posibile pentru micile naţiuni din Europa de Est,* **Altera** nr.7 an IV, 1998, p.23-26.

24. idem.

25. Oszkár Jászi, **Homage to Danube**, volum editat de György Litván, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 1995, p.103-106.

26. Pentru o mai bună analiză a naţionalismului în zonă vezi Peter Sugar, *Nationalism in Eastern Europe*, în **Nationalism**, volum editat de John Hutchinson & Anthony D. Smith, Oxford University Press, 1994.

27. Eliza Campus, **Ideea federală în perioada interbelică**, p.27-35.

28. Peter Stirk, *The Idea of Mitteleuropa*, în Peter Stirk (ed.) **Mitteleuropa. History and Prospects**, Edinburgh University Press, 1994, p.19-20.

29. Péter Hanák, *Why Did the Danubian Federation Plans Fail?*...p. 308-310.

30. Peter Stirk, *The idea of Mitteleuropa*....p. 23.

31. ibidem., p. 15.

32. Şi în România acesta va fi acuzat în anii '30 de bolşevism şi asta din cauza aceleaşi atitudini.

33. Keith Hitchins, **România 1866-1947**, Editura Humanitas, Bucureşti 1994, p. 169-173.

34. ibidem, p.455-456. Să nu uităm că tratatul de asistenţă mutuală semnat în 1926 între cele două state, pare a fi mai curînd smuls de România diplomaţiei franceze.

35. Peter Stirk, *The idea of Mitteleuropa*....p. 19-20. Ideea, profund nerealistă, va cunoaşte un adevărat reviriment în Polonia anilor „40, cînd doctrina Jagelloniană se va impune drept singură alternativă pentru prezervarea statului.

36. Istoricii maghiari recunosc tot mai adesea această atitudine politică în perioadă, dar pretind totodată o oarecare nuanţare şi mai bună definire a acestuia. Articolul lui Gyorgy Gyarmati, *Conceptual Changes on Central European Integration in Hungarian Political Thinking, 1920-1948*, în ***Geopolitics in the Danube Region***...este sugestiv în acest sens.

37. Erick Hobsbawm, **Naţiuni si Naţionalism**...p.129.

38. Ion Saizu, *Modele de dezvoltare în România interbelică*, în **Cultură şi Societate,** Editura Ştiinţifică, Bucureşti 1991.

39. Stefan Yerasimos, *Question d"Orient*...p.14-15.

40. Erick Hobsbawm, **Naţiuni şi Naţionalism**...p.130.

41. Henry L. Roberts, **Rumania: Political problems of an agrarian state,** Yale University Press 1969, p.168-169.

42. Erick Hobsbawm & Terence Range, **The Invention of Tradition,** Cambridge University Press, 1995, p.264.

43. În cazul Austro-Ungariei s-a invocat permanent decadenţa imperiului pentru a găsi o justificare politicii liberale în exploatarea nemiloasă de către acesta a celor două provincii româneşti. Deşi, în introducerea la cartea sa **Modernitatea Vieneză** Jacques Le Rider susţine că extinderea mitului decadenţei dinspre sfera politicului spre cea economică şi socială este o evidentă exagerare. Capitalismul de stat sprijinit pe o administraţie/birocraţie extrem de bine puse la punct pare a fi dus la un adevărat reviriment economic la inceputul secolului al XX-lea.

44. Francisco Veiga, **Istoria Gărzii de Fier 1919-1941, Mistica Ultranaţionalismului,** Humanitas 1993, p. 55-62

45. Ca şi în cazul Poloniei unde vizat era elementul german, în România şi mai ales în Transilvania, reforma agrară avea în vedere şi o componentă antiminoritară. Celebrul proces al optanţilor intentat României şi judecat de instanţele internaţionale ale vremii îşi are originea aici.

46. I.N.Angelescu, **Politica Economică a României,** Bucureşci 1919.

47. Irina Livezeanu, **Cultural Politics In Greater Romania**...p.184.

48. Studiul luiVirgil Madgearu, **Dictatură Economică sau Democraţie Economică,** Bucureşti 1925, este relevant în acest sens.

49. Mihail Manoilescu, **Importanţa şi Perspectivele Industriei în Noua Românie,** Bucureşti, 1921.

50. M. Manoilescu, *Neoliberalismul*, în **Doctrine Partidelor Politice,** Editura Garamond, pp. 225-227.

51. I.G.Duca, *Doctrina Liberală*, în **Doctrinele**...p.147.

52. Philip Longworth, **The Making of Eastern Europe**...p.71. Autorul citează în acest sens un ziar praguez apărut în 1924.

53. ibidem p.72-81

54. ibidem p.69

55. Emma Kovicks regreta respingerea planurilor franceze, văzute drept strategii anticriză şi alternative la economia Germană şi a influenţei politice a acesteia asupra Austriei şi Europei Estice, **The Question of European Unity and Germany, 1919-1933**, Budapest 1992, p.178. Sugestiv pentru noi este faptul că istoriografia românească nu reuşeşte nici măcar astăzi să treacă în explicarea evenimentelor de clişeele revizionismului şi interesului marilor puteri. Deşi ambele sînt desigur prezente în epocă, ele nu se pot substitui la infinit tuturor celorlalte elemente ce au contribuit la eşuarea acestor proiecte.

56. Elemér Hantos considera apropierea economică drept singura cale de apropiere şi cea mai puţin susceptibilă de a jigni sau a aduce atingere sensibilităţilor naţionale în regiune. Proiectele sale de reorganizare economică a zonei se raportau la spaţiul fostului imperiu doar în ideea de a sublinia caracterul structural şi nu doar de conjunctură al crizei economice. Dealtfel multe din proiectele maghiare, departe de a avea o tentă revizionistă şi a ridica problema frontierelor, seamănă cu „Noua Europă" preconizată de Tamás Masarik si R. Seton-Watson. Vezi în acest sens articolul lui György Gyarmati, Conceptual Changes...p.201-203.

57. Jacques Le Rider, *Reprezentări concurente ale Europei Centrale*, în **Mitteleuropa**, Editura Polirom Iaşi, 1996.

58. Oszkár Jászi, **Homage to Danube**...p.79.

59. Magda Ádám, **Direction Self-destruction. The Little Entente, 1920-1938**, Budapest Wien, 1988.

60. Peter Stirk, **The idea of Mitteleuropa**...p.17.

61. Manfred Ansdorf, *Ulrich von Hassells Europakonzeption und der Mitteleuropaische Wirschaftstag*, **Jahrbuch des Institutus fur deutsche Geschichte**, vol.7(1978), p. 387-419.

62. Friedrich Naumann, **L"Europe Centrale Mitteleuropa**, Neuchatel, Delachaux & Niestle, Paris Payot, 1923. Singurii de altfel influenţaţi de cartea sa vor fi Oskar Jaszi şi Karl Rener, deşi socialistul ceh Modracek şi polonezul Polzer Hodnitz dezvoltă şi ei proiecte asemănătoare. În România, cartea lui Naumann nu a lăsat nici un fel de urme, deşi este singurul proiect german care include pe români în Mitteleuropa.

63. Michael Burleigh, *Germany Turns Eastwards, A Study of Ostforschung in the Third Reich*, Cambridge University Press 1988, p.23-28.

64. Lipgens (ed.), **Documents on the History of European Integration**, vol. 2, p.394.

*

***Mihai CHIOVEANU** (n. 1968), absolvent al Facultăţii de Istorie, Universitatea Bucureşti, specializat în Istoria Modernă a României, în prezent student la Universitatea Central Europeană din Budapesta şi având în pregătire lucrarea* „«Greater Romania» between Regionalism and Nation-building 1918-1938" *sub îndrumarea lui Sorin Antohi. A publicat studii şi recenzii în revistele **Cartea, Viaţa Românească, ICS** şi revista de istorie a Facultăţii din Bucuresti, **Erasmus**.*

Euroregiunile în Est şi în Vest

GYÖRGY ÉGER

După cel de-al doilea război mondial, dar mai cu seamă începînd cu anii '60 – '70, s-au dezvoltat în Europa Occidentală diferite forme şi tipuri organizatorice şi instituţionale ale cooperării regionale, mai ales ale zonelor aflate în apropierea graniţelor. Scopul acestui studiu este să examineze răspîndirea în spaţiu şi timp pe continentul nostru a *euroregiunilor,* una din formele cele mai eficiente şi mai caracteristice ale cooperării în zonele de graniţă.

Tipurile de regionalism

Înainte să vorbim despre tipurile de regionalism, e bine să examinăm problema într-un context social-istoric mai larg. Se cunosc mai multe clasificări ale mişcărilor regionaliste europene de după cel de-al doilea război mondial.[1] Din punctul de vedere al temei noastre este cel mai bine să urmăm clasificarea tipologică a lui Winfried Lang.[2] După Lang, se pot deosebi trei tipuri de regionalisme:

1. Regionalismul naţional. Pot exista două cazuri:

a) regionalismul porneşte din unele zone ce dispun de puternice tradiţii istorice de autonomie — în acest caz putem vorbi de *regionalism construit de la bază (=federalism);*

b) apariţia teritorială–locală a distribuirii funcţiilor statului: este cazul *regionalismului construit de la vîrf (= descentralizare).*

2. Regionalismul transnaţional (= care trece peste graniţe): este cazul unor zone geografice unitare din punct de vedere cultural sau economic. Ideea *„Europei regiunilor"* are drept scop dezvoltarea lor netulburată, constituind în acelaşi timp o alternativă la *„Europa naţiunilor"* a lui De Gaulle, inspirată de idealurile statului naţional. (De altfel dilema este aproape de nerezolvat: pe de o parte regiunile de graniţă doresc să se emancipeze, cel puţin parţial, faţă de politica centralizatoare, pe de altă parte au adesea nevoie de binefacerile centralizării pentru a înfrînge dezavantajele ce decurg din poziţia de graniţă [periferică]).

3. Regionalismul internaţional. O mişcare ce se consolidează tot mai mult după cel de-al doilea război mondial şi care se caracterizează prin preluarea a tot mai numeroase funcţii ale statului. Forma cea mai înaltă a acestui regionalism este procesul integrării europene. (Forme mai puţin reuşite ale regionalismului internaţional se întîlnesc şi în lumea a treia, ca de exemplu ASEAN, ECOWAS, precum si numeroase formaţiuni de cooperare ale ţărilor latino-americane).

Procesul studiat de noi aparţine evident celei de-a doua categorii. În cadrul procesului amintit mai înainte, în cursul anilor '70–'80 s-a manifestat un deosebit avînt şi, prin urmare, a început *un proces de instituţionalizare.* Conţinutul schimbător (tot mai larg) al cooperării era semnalat prin noi concepte şi noi *cadre organizatorice*. Dintre acestea, cele mai importante sînt *„comunitatea de lucru"* (Comunitatea de lucru Alpi-Adriatica, Comunitatea de lucru Jura, Comunitatea de lucru a Ţărilor Dunărene etc.), *„comunitatea de interese"* (Comunitatea de interese Alsacia de Mijloc – Breisgau), *„consiliul"* (Consiliul Lacului Leman, Consiliul Euroregiunilor), precum şi *„euroregiunea"*.

Înşiruirea care urmează înfăţişează procesul dezvoltării în timp şi spaţiu a cooperării în zonele de graniţă.

Formaţiunile europene ale regionalismului transnaţional, 1963 – 1990.

1. Regio Basiliensis.

Pe 25 februarie 1963 s-a înfiinţat Asociaţia Regio Basiliensis pe baza dreptului de asociere elveţian.

2. Comunitatea de interese Alsacia de Mijloc – Breisgau (CIMAB).

Asociaţie înfiinţată la 16 noiembrie 1964. Sediul la Colmar.

3. Comunitatea de lucru a Ţărilor Alpine (ARGE ALP).

S-a înfiinţat la 12-13 octombrie 1972, cu sediul la Mösern / Tirol. Membrii: Bavaria (Germania), Trentino – Alto Adige (Italia), cantoanele Graubünden şi Sankt Gallen (Elveţia), regiunile Tirol şi Vorarlberg (Austria).

4. Euregio

Consiliul Euregio s-a înfiinţat la 15 aprilie 1978, prin cooperarea dintre două regiuni olandeze (Twente, Oost-Gelderland) şi una germană (Rhein-Ems e.V.), reprezentînd în total 92 de comune.

5. Comunitatea de lucru Alpi-Adriatica.

A fost înfiinţată la 20 noiembrie 1978 de provinciile şi regiunile din Alpii Orientali. În 1989 s-a extins. Membrii: Burgenland, Carintia, Austria Superioară, Stiria, Salzburg (Austria); Friuli-Venezia Giulia, Veneto, Alto Adige şi ca observator Lombardia (Italia); Bavaria (Germania); Croaţia; Slovenia; judeţele Györ-Sopron, Vas, Somogy, Zala (Ungaria).

6. Comunitatea de lucru a Cantoanelor şi regiunilor din Alpii Occidentali (COTRAO).

Înființată la Marsilia la 2 aprilie 1982, cu participarea a 9 regiuni și cantoane: Provence, Alpes-Côte d'Azur, Rhône-Alpes (Franța); Liguria, Piemonte, Val d'Aosta (Italia); Geneva, Valais, Vaud (Elveția).

7. Comunitatea de lucru a Pirineilor.

Înființată la 15 aprilie 1983 la Bordeaux. Membrii: Aquitania, Languedoc-Roussillon, Pirineii de Mijloc (Franța), Aragon, Catalonia, Navarra, Țara Bascilor (Spania), Andorra.

8. Comunitatea de lucru Jura.

Înființată la 3 mai 1985. Membrii: cantoanele Jura, Berna și Neuchâtel (Elveția) și regiunea Franche-Comté (Franța).

9. Consiliul lacului Leman (Geneva).

Constituit la 19 februarie 1987. Membrii: cantoanele Geneva, Vaud, Valais (Elveția) și departamentele Ain și Haute-Savoie (Franța).

10. Comunitatea de lucru a Țărilor Dunărene.

Înființată la 17 mai 1990. Membrii: Germania, Austria, Ungaria, Iugoslavia și Moldova. Provinciile din Moravia de Sud și Slovacia Occidentală iau parte la cooperare cu statut de observatori.[3]

Ca rezumat al celor de mai sus, putem spune că începînd cu anii '70 – '80 a intervenit o schimbare în ideologia regionalismului (vest-)european și în aplicarea ei practică. În timp ce după cel de-al doilea război mondial a predominat regionalizarea efectuată de stat, mai tîrziu a cîștigat tot mai mult teren regionalismul construit de la bază, interesînd în special zonele de graniță.

După cum rezultă din enumerarea de mai sus, în ultimii douăzeci-douăzeci și cinci de ani s-a putut observa o extindere rapidă în timp și spațiu a diferitelor forme de cooperare în zonele de graniță. La începutul anilor '90, în Europa Occidentală erau înregistrate patruzeci și șase de cooperări regionale.[4]

Franța și Germania participă cel mai intens la aceste cooperări. Dar în fapt această cooperare este și mai intensă în cazul Olandei, Belgiei și Elveției, ținînd seama de suprafața lor mai mică și lungimea mai redusă a granițelor lor: Olanda participă la unsprezece, iar Belgia și Elveția la cîte zece cooperări regionale.[5]

Marea majoritate a formațiunilor ce participă la cooperările din zonele de graniță se autodefinește ca euroregiune.

Despre conceptul de euroregiune

Definiția generală, acceptată în mod științific sau instituțional a „euroregiunii" încă nu s-a cristalizat. În orice caz, ultimele evoluții — de exemplu instituirea Comisiei Regiunilor în cadrul UE — i-au constrîns pe eurobirocrați să creeze varianta de lucru a posibilei definiții. Aceasta sună astfel: *„Euroregiunea este structura formalizată a cooperării din zonele de graniță, care include reprezentanții autorităților locale și regionale, precum și parteneri sociali și economici, după caz.*

Euroregiunea dispune de o structură organizatorică specifică, al cărei nivel maxim îl constituie consiliul ales, urmat de comisie, grupuri de lucru tematice şi secretariatul permanent." [6] Totodată este vorba de un concept recunoscut, larg aplicat în practică. În special literatura germană de specialitate se distinge prin definiţii practice (desigur şi datorită faptului că Germania este larg interesată în domeniu), astfel încît poate nu ar fi exagerat să vorbim despre doctrina germană a euroregiunilor. Această doctrină este pragmatică, definiţia ei tinde spre esenţă: *„euroregiunile sînt considerate forma tradiţională şi cea mai eficientă a cooperării din zonele de graniţă şi prin instituirea lor avem la dispoziţie un instrument relativ suplu al cooperării".*

„Euroregiunea nu înseamnă altceva decît forma instituţionalizată a cooperării zonelor de graniţă: din punct de vedere al formei juridice, este vorba de o asociaţie înscrisă în cadrul sistemului juridic naţional de care aparţine teritorial respectiva asociaţie. În relaţie transfrontalieră, adunarea generală a euroregiunilor îndeplineşte rolul organului suprem de decizie." Pe lîngă această definiţie clară, doctrina germană rezumă în şase puncte caracteristicile euroregiunilor:

– Euroregiunile sînt formele cele mai eficiente ale cooperării din zonele de graniţă.

– Euroregiunile ajută la echilibrarea nivelelor de dezvoltare diferite a zonelor de graniţă.

– Euroregiunile consolidează încrederea şi spiritul de cooperare al oamenilor.

– Euroregiunile constituie terenurile de exersare a bunei vecinătăţi şi a integrării.

– Euroregiunile ajută la depăşirea moştenirii negative a trecutului.

– Euroregiunile constituie elemente importante ale integrării statelor central-europene în Uniunea Europeană.[7]

În pofida formulării fără îndoială atrăgătoare, analistul sceptic central-(est)-european îşi pune întrebarea: enumerarea de mai sus nu face parte din categoria *wishful thinking*, cel puţin pentru moment?

Euroregiuni în Europa Occidentală

Procesul de integrare vest-european ce a urmat celui de-al doilea război mondial a început prin crearea Pieţei Comune (1957). Ca o proiecţie regională a acesteia, o formă *teritorială-spaţială a integrării,* au apărut curînd euroregiunile. Formula originară, modelul european al euroregiunii a fost *Regio Basiliensis,* care funcţionează şi azi, şi s-a constituit în februarie 1963 pe baza dreptului la asociere elveţian. Fiind vorba de o acţiune de pionierat, merită să vorbim mai pe larg despre ea.

Această euroregiune se află în zona Rinului Superior, la confluenţa graniţelor germană, franceză şi elveţiană, pe teritoriul dominat de oraşele Freiburg, Colmar şi Basel. Acest teritoriu constituia cîndva o singură unitate culturală. Acest fapt este

dovedit şi astăzi de structura asemănătoare a localităţilor, obiceiurile aproape identice, mîncărurile şi băuturile asemănătoare şi nu în ultimul rînd tipicul dialect aleman.

Dezvoltarea relaţiilor transfrontaliere a fost iniţiată de Basel, marele oraş elveţian situat între Rin şi graniţa franceză. Ideea cooperării transfrontaliere a devenit realitate în 1963, prin înfiinţarea asociaţiei Regio Basiliensis. Francezii au răspuns în 1965 iniţiativei elveţiene prin crearea la Mulhouse a Regiunii Haut-Rhin, iar germanii prin Asociaţia Regio înfiinţată la Freiburg. Cooperarea dintre cele trei părţi, dincolo de relaţiile cotidiene — muncă, cumpărături, turism etc. — înseamnă organizarea unor conferinţe şi simpozioane comune, cooperarea dintre autorităţi, înfiinţarea unor comisii de specialitate, funcţionarea unui post de radio regional. (Radio Dreyeckland, care şi-a început activitatea în 1977 ca emiţător privat, din 1988 difuzează zilnic din Freiburg 16 ore de informaţii de interes general pentru locuitorii zonei în limbile franceză şi germană, precum şi în dialect aleman.) Mai tîrziu s-a trecut la armonizarea sistemului de comunicaţii, apoi a întregii dezvoltări zonale şi regionale, precum şi la crearea învăţămîntului superior integrat. Pentru garantarea rezultatelor cooperării s-a încheiat şi un contract interguvernamental trilateral. Pe baza tuturor acestora se poate spune că cooperarea din regiunea Rinului Superior este una din cooperările cele mai fructuoase dintre ţările europene şi astfel poate constitui un model pentru celelalte zone de graniţă şi celelalte state. Nu întîmplător, în declaraţia comună a şefilor guvernelor german, francez şi elveţian de la sfîrşitul anului 1990 această cooperare a fost caracterizată drept „exemplară".

După exemplul lui Regio Basiliensis s-au înfiinţat mai multe euroregiuni la graniţa germano-franceză şi germano-olandeză.

În Europa Occidentală concentraţia cea mai mare de euroregiuni se află în zona de graniţă belgiano-olandezo-luxemburghezo-franco-germană.

Pe acest teritoriu — mărginit de Maas (Meuse), Rin şi Marea Nordului — funcţionează în prezent şapte euroregiuni.

Dintre ele — ca reprezentant al modelului vest-european — ne vom ocupa mai în amănunţime de Euroregiunea *Maas-Rin*.

Euroregiunea Maas-Rin s-a înfiinţat oficial în martie 1991, ca fundaţie înregistrată conform prevederilor dreptului de asociere olandez, deşi funcţiona în practică încă din 1976. Regiunea include cinci zone din trei ţări: provinciile Limburg şi Liège din Belgia, partea de sud a provinciei Limburg din Olanda, provincia Aachen din Germania, precum şi comunitatea germană din jurul oraşului Liège din Belgia, care s-a alăturat euroregiunii mai tîrziu, în iunie 1992, ca persoană juridică distinctă.

Structura teritorială şi populaţia Euroregiunii Maas-Rin

Ţara	*Regiune, provincie*	*Populaţie,* (nr. locuitori)
Belgia	Limburg	761.593
	Liège	942.897
	Liège (comunitatea germană)	68.471
Olanda	Limburg	793.331
Germania	Aachen	1.200.921
TOTAL		3.767.213

(Conform datelor din: G. Pire: *The Euroregio Meuse-Rhin.*)

Aici trebuie să notăm faptul că, deşi oficial cea mai veche euroregiune este deja amintita Regio Basiliensis, de fapt prima cooperare transfrontalieră a început încă din anii 1957-1958 în bazinul Rinului, între Olanda şi Germania. Această aşa-zisă *Euregio* include Renania de Nord-Vestfalia şi Saxonia Inferioară (din Germania) şi anumite părţi din trei provincii olandeze: Drenthe, Gelderland şi Overijssel. Din punct de vedere formal, *Euregio* s-a constituit în aprilie 1978, iar de atunci această zonă a devenit un model al pieţei de muncă integrate din zonă, mai ales după 1987, cînd a fost gata noua concepţie de dezvoltare a teritoriului.[8] (Astăzi în Europa există zece regiuni în care organizaţiile naţionale ale muncii cooperează transfrontalier, acestea sînt aşa-zisele regiuni Eures, aşa este şi *Euregio.*[9])

Revenind la Euroregiunea Maas-Rin, se poate vedea că ocupă un loc central în Europa Nord-Occidentală. Ea este situată pe traseul celor mai importante linii de transport şi comunicaţie feroviare, rutiere, aeriene şi maritime.

Bazîndu-se pe o infrastructură dezvoltată, ea reprezintă un potenţial economic foarte puternic. Factorii mai importanţi ai acestuia sînt forţa de muncă calificată, ramurile industriale şi tehnologiile dezvoltate, remarcabilul sistem instituţional de învăţămînt şi cercetare, cultura mediului (construcţii de locuinţe, mediul ambiant natural, protecţia mediului). La acestea se adaugă caracteristici sociologice cum ar fi trilingvismul euroregional, condiţiile de viaţă asemănătoare, nivelul înalt al calităţii vieţii, bunăstarea tradiţională, conştiinţa civică puternică şi caracterul tot mai simbolic al graniţelor.

În ceea ce priveşte structura organizatorică a euroregiunii, organul conducător superior este consiliul director. Consiliul director ia deciziile strategice: aprobă bugetul anual, ia atitudine în ceea ce priveşte programele în curs de desfăşurare, precum şi deciziile şi iniţiativele de dezvoltare. Munca de fiecare zi se desfăşoară în cadrul biroului întreţinut de fundaţie, în care sînt reprezentaţi toţi cei cinci parteneri. În esenţă aceasta înseamnă un secretariat regional, care pe de o parte gestionează fondurile structurale europene, pe de altă parte coordonează grupurile de lucru regionale, pe lîngă activităţile tradiţionale de secretariat.

Între timp, structura organizatorică a euroregiunii s-a rafinat în continuare: a apărut Adunarea Generală şi la urmă — în ianuarie 1995 — s-a constituit Consiliul Euroregiunilor de la Maastricht. În consiliu, pe lîngă partidele politice, au intrat toţi factorii şi toate organizaţiile importante ale euroregiunii, deschizîndu-se astfel calea pentru legitimarea pe scară largă a părerilor, structurilor, programelor, proiectelor şi bugetului.[10]

Euroregiuni la est de fosta Cortină de Fier

După cotitura din 1989-1990 — ca o manifestare teritorial-regională a schimbării de regim — au apărut numeroase euroregiuni în ţările fostului bloc estic. În frunte se află Germania şi Polonia.

La graniţa de est a Germaniei unificate s-au înfiinţat în 1992-1993 opt euroregiuni. Şase din acestea se află de-a lungul graniţei fostei RDG, iar două în zona graniţei dintre Bavaria şi Cehia.

Euroregiuni la graniţa comună a Germaniei cu Cehia şi Polonia

Numele	*Ţări*	*Suprafaţă* (km^2)	*Populaţie*	*Densitate* ($loc./km^2$)	*Tip*
Neisse	Germania Rep.Cehă Polonia	12.248	1.723.000	140,7	omogen
Elba	Germania Rep. Cehă	5.547	1.430.000	257,8	omogen
Egrensis	Germania (Bavaria) Rep. Cehă	16.000	1.884.500	117,8	mixt
Munţii Metalici	Germania Rep. Cehă	4.673	765.950	163,9	omogen
Pădurea Bavareză	Germania (Bavaria) Rep. Cehă Austria	16.345	1.260.000	77,1	mixt
Pomerania	Germania Polonia	16.300	1.252.000	76,8	omogen
Spree/Neisse	Germania Polonia	7.500	730.000	97;3	omogen
Pro Europa	Germania Polonia	9.067	760.800	83,9	omogen

(Conform: *Deutschland,* 1995. Nr.3, p. 31)

În pofida activităţii germane, dezvoltarea cea mai spectaculoasă o putem constata în cazul Poloniei: între 1991-1996 au luat naştere nouă euroregiuni de-a lungul graniţelor sale. E drept, patru dintre acestea constituie proiecte comune cu Germania (vezi tabelul de mai sus). Celelalte euroregiuni sînt:

- Euroregiunea Silezia – Moravia (graniţa polono-cehă, septembrie 1992)
- Euroregiunea Glacensis (graniţa polono-cehă, octombrie 1996)
- Euroregiunea Tatra (graniţa polono-slovacă, august 1994)
- Euroregiunea Carpaţilor (zona de graniţă polono-ucraineano-slovaco-maghiară, februarie 1993)
- Euroregiunea Bug (zona de graniţă polono-ucraineano-bielorusă, septembrie 1995)[11]

Se pare că extinderea euroregiunilor se continuă în mod nestăvilit şi în jumătatea de est a Europei, a ajuns pînă la Ţările Baltice, Ucraina şi Bielorusia. Nici Rusia nu a rămas în afara acestui proces.

Încercare de depăşire a trecutului: cooperare la graniţa odinioară cea mai închisă a Europei — cazul Euroregiunii Barents Euro-Arctic

Cooperarea regională a ajuns pînă în colţul nord-estic al Europei şi a creat una dintre cele mai interesante euroregiuni. Această euroregiune cuprinde zonele dintre cercul polar de nord şi Marea Barents ale Finlandei, Norvegiei, Suediei şi Rusiei.

Împărţirea teritorială a Euroregiunii Barents:

Teritoriu, ţară	*Populaţie*	*Suprafaţă*
Provincia Lappland (Finlanda)	202.000	99.000
Provincia Finnmark (Norvegia)	76.000	46.000
Provincia Nordland (Norvegia)	240.000	36.000
Provincia Tromso (Norvegia)	149.000	25.000
Provincia Arhanghelsk (Fed.Rusă)	1.561.000	587.000
Provincia Murmansk (Fed. Rusă)	1.135.000	145.000
Rep. Karelia (Fed. Rusă)	798.000	172.000
Provincia Norrbotten (Suedia)	266.000	99.000
Total:	4.427.000	1.209.000

(Vezi: *The Euro-Arctic Barents Cooperation.*)

Putem observa că cea mai mare parte a populaţiei, cît şi a suprafeţei, respectiv 78,9 % şi 74,8 %, aparţine Federaţiei Ruse.

Cooperarea Barents a fost oficializată prin Declaraţia de la Kirkenes semnată la 11 ianuarie 1993. Conform acestei declaraţii, scopurile cooperării sînt următoarele:

- asigurarea unei dezvoltări paşnice continue;
- întărirea relaţiilor culturale dintre popoarele din regiune;

– dezvoltarea relaţiilor bilaterale şi multilaterale;
– fundamentarea dezvoltării economice şi sociale a regiunii;
– apărarea intereselor popoarelor băştinaşe (laponi, neneţi) şi asigurarea participării lor active în toate aceste procese.[11]

Înţelesul mai adînc şi scopul adevărat al înfiinţării acestei euroregiuni îl constituie asigurarea păcii şi stabilităţii la periferia nordică a Europei. Acest deziderat se justifică prin caracteristicile geopolitice specifice ale zonei: graniţa fino-rusă are o lungime de 1.300 km, iar cea norvegiano-rusă are şi ea mai multe sute de kilometri. Nu mai e cazul să insistăm asupra diferenţelor de nivel de trai şi nivel de calitate a vieţii dintre ţările scandinave şi Rusia. Probabil nu mai există nici o parte a Europei unde de o parte şi de cealaltă a graniţei să existe o prăpastie mai mare în privinţa indicatorilor amintiţi, decît în această zonă. Acest lucru înseamnă firesţe un uriaş risc în politica de securitate pentru factorii decizionali ai ţărilor respective. Pe deasupra, în urma schimbărilor politice intervenite, a crescut în mod ameninţător numărul trecerilor de frontieră: dacă în 1990 de exemplu, s-au înregistrat la Storskog 3.000 de treceri — majoritatea celor care au trecut fiind cetăţeni scandinavi, tot acolo în 1997 s-au înregistrat 92.000 de treceri. Este deci de înţeles, de partea scandinavă, frica societăţii locale şi a autorităţilor centrale de criminalitate, de imigraţia ilegală, de munca la negru, etc. La aceasta se adaugă şi situaţia înspăimîntătoare a protecţiei mediului în Rusia. Autorul acestor rînduri a avut ocazia să vadă la faţa locului haldele de steril şi fumul negru al furnalelor de metale grele ce învăluia, fără nici un fel de filtrare, întreaga atmosferă a oraşului Nikkel (chiar şi numele lui este foarte elocvent), la doar cîţiva kilometri de graniţa norvegiano-rusă, deci la doar cîţiva kilometri de graniţa unei ţări care are una din cele mai severe legislaţii din lume în ceea ce priveşte protecţia mediului !

Pe baza celor de mai sus e de înţeles faptul că ţările scandinave — în primul rînd în propriul lor interes — depun eforturi imense pentru eliminarea acestor focare de pericol. În această luptă se situează în frunte Norvegia, fiind cea mai direct interesată. (Desigur, nu întîmplător secretariatul general al Euroregiunii Barents se află în oraşul norvegian Kirkenes.) Din 1993, Norvegia a sprijinit 164 de proiecte în cadrul programului Barents, în valoare de circa 82,5 milioane de coroane. Catalogul de proiecte pentru 1997 înfăţişează foarte bine caracterul multilateral al cooperării. Regula de bază a acesteia este că la fiecare proiect trebuie să participe şi un partener rus. (Ba mai mult, un sfert din proiecte sînt orientate exclusiv către teritoriul rus.)

***Proiectele finanţate în cadrul coperării Euroregiunii Barents Euro-Arctic* în perioada 1994 – 1997**

Conţinutul proiectului, domeniul de activitate	*Extinderea geografică a proiectului*			*Numărul total al proiectelor*
	Numai Scandinavia	Scandinavia + Rusia	Numai Rusia	
Cultură	2	12	3	17
Învăţământ preuniversitar	-	5	3	8
Învăţământ superior şi cercetare	-	6	3	9
Popoare băştinaşe	2	7	5	14
Agricultură, dezvoltare locală şi creşterea renilor	-	4	6	10
Industrie şi comerţ	-	9	13	13
Protecţia femeii	-	5	5	10
Protecţia mediului	-	9	4	13
Sănătate	-	7	8	15
Comunicaţii	-	3	1	4
Informaţie	-	1	3	4
Tehnologia informaţiei	-	3	1	4
Total	4	71	55	130
Procentaj	3,1	54,6	42,3	100

(vezi: *Barents Euro-Arctic Cooperation- Norway.* Project Directory 1997).

Proiectele ruseşti mai interesante, în ordinea categoriilor enumerate în tabelul de mai sus, sînt:

1. Festival de film la Murmansk; crearea mişcării independente de protecţie a mediului din peninsula Kola.

2. Înfiinţarea unei şcoli cu două limbi de predare (norvegiană şi rusă) la Murmansk; bursă pentru doi elevi ruşi.

3. Pregătirea unor studenţi ruşi în instituţii de învăţământ superior din Norvegia; cursuri de perfecţionare pentru oameni politici, funcţionari din administraţia publică şi manageri care joacă un rol important la nivel local.

4. Înfiinţarea unui centru cultural pentru laponii din regiunea Murmansk şi neneţii din zona Narian Mar; cursuri pentru întreprinzătorii din rîndul popoarelor băştinaşe; cursuri de artizanat în peninsula Kola; cursuri de limbă pentru neneţi.

5. Aclimatizarea cartofului la condiţiile din regiunile Murmansk şi Arhanghelsk; ajutarea şcolilor profesionale agricole; sprijinirea crescătorilor de reni de pe Teritoriul Autonom al Neneţilor; dezvoltarea creşterii oilor; modernizarea silviculturii.

6. Introducerea unui nou sistem de norme în domeniul industriei şi comerţului; revizuirea normelor ruseşti din domeniul construcţiilor; realizarea unor obiective turistice în partea rusă a graniţei; construirea unei fabrici de pîine la Murmansk şi a unei fabrici de cherestea în Karelia.

7. Instruirea unor femei-întreprinzători; crearea unui centru de criză la Murmansk.

8. Îmbunătăţirea calităţii apei potabile din peninsula Kola.

9. Înfiinţarea unor centre de sănătate pentru popoarele băştinaşe pe teritoriul locuit de laponi şi neneţi; crearea unor spitale moderne de copii; ridicarea nivelului serviciilor de asistenţă socială; trimiterea unor echipamente moderne pentru spitalele din teritoriul rusesc; organizarea petrecerii vacanţei de vară în Norvegia pentru copii defavorizaţi; organizarea unei conferinţe împotriva consumului de alcool şi droguri; lupta împotriva difteriei.

10. Îmbunătăţirea nivelului serviciului poştal rusesc.

11. Deschiderea la Petrozavodsk şi Arhanghelsk a unor birouri de informaţii cu privire la activitatea Euroregiunii Barents Euro-Arctic, iar la Murmansk a unui secretariat regional.

12. Extinderea reţelei internet pe teritoriul rus al euroregiunii.[12]

Din catalogul de proiecte rezultă şi faptul că ţinta predilectă a acţiunilor ce vizează teritoriul rus sînt zonele Murmansk şi Arhanghelsk, Karelia abia dacă primeşte ceva. Dacă privim harta, explicaţia este uşor de găsit, primele zone sînt învecinate cu Norvegia, ultima cu Finlanda.

Pe baza celor de mai sus, putem trage concluzia că această euroregiune îndepărtată constituie o încercare atrăgătoare pentru soluţionarea unei serioase dileme a politicii de securitate.

Ungaria şi euroregiunile

Ungaria a avut un rol determinant, ca şi în demolarea cortinei de fier, în înfiinţarea primei euroregiuni a acestei zone, *Euroregiunea Carpaţilor.*

Euroregiunea Carpaţilor — după mai mulţi ani de pregătiri — a luat fiinţă oficial la 14 februarie 1993, cînd reprezentanţii zonelor de graniţă poloneze, maghiare, slovace şi ucrainene — în prezenţa doamnei Catherine Lalumière, secretar al Consiliului Europei, precum şi a miniştrilor de externe din Polonia, Ucraina şi Ungaria şi a reprezentanţilor ministerului de externe slovac — au semnat documentul de bază al Euroregiunii Carpaţilor. (Slovacia a participat cu statut de observator, iar guvernul de atunci al României nu a fost de acord cu cooperarea în cadrul euroregiunii a judeţelor Satu Mare şi Maramureş, deşi acestea se integrau organic în această zonă.)

La înfiinţarea sa, Euroregiunea Carpaţilor cuprindea un teritoriu de circa 53.200 km^2, cu aproape 5 milioane de locuitori. În prezent ea are o suprafaţă de 132.651 km^2, ce cuprinde în oraşele şi comunele de pe teritoriul judeţelor ce au aderat o populaţie de 14 milioane de locuitori.[13]

Scopul înfiinţării Euroregiunii Carpaţilor a fost crearea unui cadru organizatoric corespunzător pentru coordonarea cooperării transfrontaliere, sprijinirea unei dezvoltări regionale şi economice mai rapide şi, bineînţeles, contribuirea la dezvoltarea unor legături de bună vecinătate între ţările şi popoarele din zonă.

Conform Declaraţiei Comune şi Acordului Constitutiv, scopurile şi sarcinile Euroregiunii Carpaţilor sînt următoarele:

– Organizarea şi coordonarea activităţilor care favorizează cooperarea economică, ecologică, culturală, ştiinţifică şi în domeniul învăţămîntului.

– Sprijinirea membrilor săi în elaborarea unor planuri concrete în domeniile de interes comun.

– Sprijinirea şi facilitarea şi favorizarea dezvoltării relaţiilor dintre oameni, inclusiv a relaţiilor dintre specialiştii din diverse domenii de activitate.

– Sprijinirea creării relaţiilor de bună vecinătate dintre membri.

– Sprijinirea dezvoltării teritoriale.

– Determinarea domeniilor potenţiale de cooperare multilaterală dintre membri.

– Sprijinirea şi facilitarea legăturilor şi cooperării membrilor cu alte organizaţii, instituţii şi agenţii internaţionale.[15]

Istoria Euroregiunii Carpaţilor este — în pofida frumoaselor ţeluri de mai sus şi chiar a unor rezultate obţinute — istoria luptei cu puterea centrală, îndeosebi în ceea ce priveşte Slovacia şi România. Situaţia dominantă în zona noastră este bine ilustrată de amestecul politicii centrale în evoluţia cooperării din zonele de graniţă. O dovadă evidentă a acestui lucru îl constituie faptul că în jumătate de deceniu s-a schimbat de mai multe ori statutul zonelor de graniţă al ţărilor amintite.

Incertitudinea şi neîncrederea politică au ţinut timp de ani de zile euroregiunea într-o stare de moarte aparentă. În 1997 — odată cu extinderea teritorială — a avut loc o înnoire organizatorică şi de personal: secretariatul general s-a mutat din oraşul ucrainean Ujgorod în oraşul polonez Krosno, care a jucat încă de la început rolul de motor al cooperării.

În timp ce între respectivele capitale nu domneşte nici pe departe armonia, pe plan local s-a reuşit rezolvarea mai multor probleme care erau de mult timp în suspensie. De exemplu, s-au deschis două noi puncte de trecere la graniţa ungaro-slovacă — în urma luptei tenace şi presiunii depuse de populaţia locală şi de primari —, ambele pe teritoriul euroregiunii.

Din cauza contradicţiilor amintite mai sus — şi anume a dezacordului existent la nivelul politicii de stat, respectiv neconcordanţa cu cooperarea şi iniţiativele pozitive locale — după părerea mea viitorul Euroregiunii Carpaţilor — sau al altor euroregiuni ce funcţionează în zonă — va fi decis de tendinţa ce se va dovedi mai puternică. Vor fi capabile aceste euroregiuni să lupte, pornind de jos şi sprijinindu-se pe forţa şi unitatea societăţii civile, pentru a obţine posibilitatea dezvoltării integrate, cum au făcut fraţii lor din Europa Occidentală? Sau vor fi mai puternice spaimele politice ale

guvernelor centrale, care consideră regionalismul un prim pas spre autonomie, iar autonomia — un cal troian care duce la secesiune, la dezmembrare?

Suprafața, populația și densitatea populației regiunilor ce fac parte din Euroregiunea Carpaților (1998)

Nr. crt.	*Unități administrative membre*	*Suprafața* 1000 km²	*Populația* 1000 locuitori	*Densitatea populației* locuitori / km²
Ungaria				
1.	Borsod-Abaúj-Zemplén	7,2	749,9	103
2.	Hajdú-Bihar	6,2	549,7	89
3.	Heves	3,6	328,4	90
4.	Jász-Nagykun-Szolnok	5,6	420,7	75
5.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,9	563,5	95
Polonia				
1.	Krosno	5,7	501,7	88
2.	Przemysl	4,4	411,5	93
3.	Rzeszów	4,4	735,3	167
4.	Tarnów	4,2	696,1	166
România				
1.	Bihor	7,5	634,1	84,2
2.	Botoşani	4,9	451,2	90,9
3.	Maramureş	6,2	538,5	86,7
4.	Satu Mare	4,4	400,2	90,8
5.	Sălaj	3,9	266,3	69,2
Slovacia				
1.	Bardejov	1,0	79,0	78
2.	Humenné	1,9	112,0	59
3.	Košice	1,8	334,2	186
4.	Mihalovce	1,3	111,3	85
5.	Prešov	1,4	200,3	141
6.	Svidník	0,9	44,2	51
7.	Trebišov	1,3	118,9	90
8.	Vranov	0,8	73,4	87
Ucraina				
1.	Cernăuți	8,1	938,0	115,9
2.	Ivano-Frankiovsk	13,9	1.423,0	103,0
3.	Ucraina Subcarpatică	12,8	1.252,0	93,8
4.	Lviv (Lvov)	21,8	2.748,0	126,3
Total:		**132,8**	**14.014,9**	**105,6**

(Vezi: *Cei 5 ani ai Euroregiunii Carpaților.*)

Fratele cel mic: Euroregiunea Dunăre-Mureş-Tisa

Ca rezultat al dezvoltării regionale central-europene, după pregătiri îndelungate, la 21 noiembrie 1997 s-a înfiinţat şi oficial Euroregiunea Dunăre-Mureş-Tisa (DMT). Euroregiunea cuprinde nouă judeţe sau provincii din trei ţări. Membrii săi sînt:

Ungaria: judeţele Bács-Kiskun
Békés
Csongrád
Jász-Nagykun-Szolnok

România: judeţele Arad
Hunedoara
Caraş-Severin
Timiş

Iugoslavia: regiunea Voivodina

Suprafaţa şi populaţia Euroregiunii Dunăre-Mureş-Tisa

Regiune componentă	*Suprafaţă* (km2)	*Populaţie*	*Reşedinţă*
Judeţul Arad	7.652	507.000	Arad
Judeţul Bács-Kiskun	8.362	542.000	Kecskemét
Judeţul Békés	5.631	407.000	Békéscsaba
Judeţul Csongrád	4.263	438.000	Szeged
Judeţul Hunedoara	7.016	547.000	Deva
Judeţul Jász-Nagykun-Szolnok	5.607	423.000	Szolnok
Judeţul Caraş-Severin	8.514	376.000	Reşiţa
Judeţul Timiş	8.692	715.000	Timişoara
Regiunea Voivodina	21.506	2.013.000	Novi Sad
Euroregiunea DMT	**77.243**	**5.968.000**	

(Vezi: Euro-Trio)

Se pare că DMT a învăţat din greşelile Euroregiunii Carpaţilor: ocoleşte cu grijă capcanele marii politici — evenimentele ultimilor ani din Timişoara şi din Voivodina au constituit oricum un avertisment în acest sens — şi se concentrează exclusiv asupra dezvoltării relaţiilor cu adevărat locale, regionale. Conform formulării documentului constitutiv (Proces verbal): *„Scopul cooperării regionale DMT îl constituie dezvoltarea şi lărgirea relaţiilor dintre comunităţile şi administraţiile locale în domeniul economic, al învăţământului, al culturii şi al sportului, urmînd ca prin această cooperare să se înlesnească integrarea în cadrul proceselor europene actuale."*

Domeniile cooperării

În interesul realizării scopului cooperării, părţile participante şi-au propus ca sarcină armonizarea intereselor legate de următoarele domenii:

1. În domeniul relațiilor economice:

a) elaborarea unor programe comune bazate pe posibilitățile economice ale participanților;

b) elaborarea și folosirea unui sistem comun de informații;

c) sprijinirea și încurajarea cooperării dintre camerele de comerț și industrie;

d) sprijinirea fondării unor societăți comerciale și bănci mixte;

e) realizarea cooperării în domeniul producției agricole și al comercializării produselor agricole;

f) sprijinirea realizării unor acorduri economice între societăți comerciale;

g) realizarea unei participări economice și financiare comune pe terțe piețe.

2. Dezvoltarea infrastructurii transporturilor și comunicațiilor:

a) dezvoltarea infrastructurii transporturilor (în transporturile feroviare, rutiere, fluviale și aeriene);

b) deschiderea unor noi puncte de trecere a frontierei și modernizarea celor existente.

3. Protecția mediului:

a) armonizarea programelor de protecție a mediului;

b) armonizarea unor activități comune de protecție a solului, aerului și apelor.

4. Turism:

a) dezvoltarea turismului.

5. Relații în domeniul științific, cultural, sanitar, sportiv și civic:

a) sprijinirea dezvoltării cooperării și relațiilor științifice dintre universități, centre de cercetare și instituții de specialitate;

b) realizarea unor relații în domeniul culturii și elaborarea unor programe de cooperare culturală;

c) sprijinirea cooperării civice și sindicale;

d) urmărirea și sprijinirea afirmării drepturilor minorităților corespunzătoare normelor europene;

e) dezvoltarea și sprijinirea cooperării în domeniul sănătății și al asistenței sociale, în spitale, clinici universitare și alte instituții de specialitate;

f) organizarea unor manifestări sportive regionale.[15]

Ceea ce este comun și ceea ce se deosebește

După prezentarea formării euroregiunilor în Europa Occidentală și de Est și a cîtorva dintre tipurile lor caracteristice, am ajuns la esența expunerii noastre: la analiza comparată a euroregiunilor „răsăritene" și „occidentale".

În acest punct pare oportună stabilirea unei anumite tipologii. Din cele prezentate pînă acum decurge în mod logic modul stabilirii acesteia: întîlnim — în funcție de precedenta împărțire a Europei — euroregiuni formate doar din zone de graniță occidentale sau doar răsăritene — acestea constituie tipurile *„omogene"*;

respectiv euroregiunile înfiinţate în zone ce se întind de o parte şi de alta a fostei cortine de fier — acestea constituie tipurile *„mixte"*.

Euroregiunile se amplasează într-un fel de continuu occidental-oriental. Ca rezultat al dezvoltării istorice, tipul exclusiv occidental este urmat de tipul mixt central-european, iar apoi apare tipul exclusiv central-est-european.

Această dezvoltare, respectiv caracteristicile sale sociale sînt prezentate în cele două tabele care urmează:

Euroregiuni în continuul Apus-Răsărit (1963-1998)
Direcţia extinderii spaţiale şi temporale

Regiuni doar apusene	*Regiuni mixte*	*Regiuni doar răsăritene*
Regio Basiliensis (1963)	Euroregiunea Egrensis (1993)	fosta RDG – Cehoslovacia — 2 euroregiuni fosta RDG – Polonia — 3 euroregiuni
Euregio (1965)	Euroregiunea Pădurea Bavareză (1993)	fosta RDG – Cehoslovacia – Polonia (1992)
Euroregiunea Saar – Lor – Lux (1971)	Euroregiunea Carpaţilor (1993)	
	Euroregiunea Tatra (1994)	
	Euroregiunea Bug (1995)	
	Euroregiunea Dunăre – Mureş – Tisa (1997)	
Euroregiunea Maas – Rin (1991)	Euroregiunea Barents – Euro – Arctică (1993)	

Caracteristicile structurale şi sociologice ale euroregiunilor apusene şi răsăritene

Euroregiuni occidentale	*Euroregiuni răsăritene*
Ordinea structurală şi instituţională constituită	Ordinea structurală şi instituţională constituită
Participare, respectiv reprezentare în cadrul instituţiilor regionale europene	Participare, respectiv reprezentare treptată în cadrul instituţiilor regionale europene
Încredere politică, respectiv relaţii bune cu puterea de stat	Pe alocuri neîncredere politică, respectiv tensiune între putere şi euroregiune
Cooperare rodată între parteneri; cooperarea este multilaterală, complexă	Cooperare limitată, dar cooperarea este în curs de extindere
Politică de dezvoltare regională integrată	Politică de dezvoltare parţial sau de loc armonizată
Instituţii fundamentate din punct de vedere material, resurse proprii	Dificultăţi materiale continue în funcţionarea euroregiunii, lipsa resurselor proprii
Identitate regională dezvoltată	Încercare de a configura o identitate regională
Diferenţe sociale, de mod de viaţă, şi de venituri relativ reduse.	Diferenţe sociale, de mod de viaţă, şi de venituri de la caz la caz însemnate.

Concluzii

Pe baza celor de mai sus putem stabili ca o concluzie că instituţia euroregiunilor este forma cea mai eficientă a cooperării din zonele de graniţă, respectiv a dezvoltării acestor zone. Importanţa lor deosebită în zona noastră constă în faptul că integrează zonele de graniţă, altfel predispuse la secesiune, în general periferice sau avînd o situaţie multiplu defavorizată.

În timp, în cursul procesului de integrare europeană, diferenţele teritoriale şi de nivel de trai se vor reduce probabil atît între euroregiuni (vezi tipurile „exclusiv orientale" şi „exclusiv occidentale"), precum şi în cadrul aceleiaşi euroregiuni (în cazul tipului „mixt"). Astfel euroregiunea — pe lîngă multe alte importante caracteristici ale sale — constituie un instrument al moderării diferenţelor de dezvoltare teritorială, ca urmare a efectului amintit de echilibrare.

Şi în sfîrşit, dar nu în cele din urmă, constituie în acelaşi timp un atelier al identităţii locale, respectiv regionale, ce capătă un rol din ce în ce mai însemnat. ❑

NOTE

1. Vezi mai pe larg: Fried Esterbauer – Peter Pernthaler (Hrsg.), **Europäischer Regionalismus am Wendepunkt. Bilanz und Aussblick**. Braumüller, Wien, 1991.

Jóo Rudolf, **Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában,** (Etnii şi regionalism în Europa Occidentală). Gondolat, 1988.

2. Winfried Lang, *Regionen und Grenzen: Auf dem Weg zum neuen Europa,* în Esterbauer – Pernthaler (Hrsg), **Europäischer Regionalismus am Wendepunkt,** pp. 145-147.

3. Winfried Lang, Idem, pp. 147-154.

4. Illés Iván, *Határok és határmenti együttműködés Nyugat- és Kelet-Európában.* (Graniţe şi cooperare în zonele de lîngă graniţă în Europa Occidentală şi Orientală). **BIGIS Papers.** 1994. Nr.1 pp. 35-42.

5. Illés I., Idem p. 40.

6. Marian S. Sucha, *Eurorégiók Németország és az Európai Unió keleti határain.* (Euroregiuni la graniţa de est a Germaniei şi Uniunii Europene). **Deutschland,** 1995, iunie, pp. 28 – 31.

7. *Practical Guide to Cross-border Cooperation. Regional Policy and Cohesion,* ediţia a 2-a, 1997, pag.3

8. James Corrigan, *The EUREGIO: Policies and Programmes to develop a cross-border labour market — in the German-Dutsch border region,* studiu prezentat la conferinţa **Regionalism and Euroregions in Central and Eastern Europe,** p. 10.

9. Daniel Deckers: SAAR — LOR — LUX. *Deutschland,* 1997. Nr. 1, p. 43.

10. Georges Pire, *The Euregio Meuse — Rhin. 5 Partners, 3 Counties, 3 Languages,* studiu prezentat la conferinţa *Regionalism and Euroregions in central and Eastern Europe,* p.13.

11. J. W. van der Meulen, *Euregio's langs de Poolse grenzen.* Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen, Clingen dael' 1997, pp. 17-18.

12. Oddrunn Pettersen, *The Barents Cooperation,* studiu prezntat la conferinţa **Regionalism and Euroregions in Central and Eastern Europe,** pp. 2-3.

13. *Barents Euro-Arctic Cooperation — Norway.* Project Directory 1997. Barents Secretariat, Kirkenes. p. 86.

14. Zilahi József, *Az együttműködés lépcsőfokai* (Treptele cooperării), în **A Kárpátok Eurorégió 5 éve** (Cei 5 ani ai Euroregiunii Carpaţilor). Nyíregyháza, 1998. p. 6.

15. Süli-Zakar István, *Eurorégiókról dióhéjban.* I. m. 53, p. 56.

16. *Együtt — egymásért. Jegyzőkönyv a Duna-Maros-Tisza regionális együttműködésről* (Împreună — unii pentru alţii. Proces verbal despre cooperarea regională Dunăre-Mureş-Tisa), în **Euro — Trio.** Szeged, 1997, pp. 7-8.

Traducere de Elga Mayer

*

***György ÉGER** (n. 1950), economist şi sociolog la Institutul Central-European Teleki din Budapesta. A publicat mai multe studii în reviste de specialitate din Ungaria pe tema regionalismului, a relaţiilor interetnice, a euroregiunilor şi a dezvoltării regiunilor de frontieră din Europa de Est, Centrală şi de Vest. Este autor al volumelor: **A burgenlandi magyarság rövid története** (Scurtă istorie a maghiarilor din Burgenland), Anonymus, Budapesta, 1991, şi **Border, region and ethnicity in Central-Europe**, Norea, Klagenfurt, 1996.*

Éger György: *Eurorégiók Keleten és Nyugaton*, publicat cu permisiunea autorului.

Reţeaua economică transfrontalieră în regiunea Alpilor Adriatici. Situaţia din Austria de Sud

JOSEF LANGER

Cadrul general

Integrarea Europeană

Integrarea europeană precum şi globalizarea antrenează schimbări dramatice în condiţiile istorice din Europa Centrală. Tranziţia spre un viitor nesigur nu are loc doar în ţările post-comuniste (Estul), ci şi în democraţiile occidentale, învecinate. În ambele cazuri, statul-naţiune poate fi un cadru de referinţă pentru a discuta despre ceea ce se întîmplă. În timp ce în Est statul-naţiune pare să se fi consolidat în urma imploziei comuniste de acum un deceniu, în Europa de Vest acesta îşi cedează suveranitatea altor tipuri de actanţi. *Regiunile* constituie unul din tipurile de actanţi care încearcă să cîştige influenţă. Celelalte sînt organizaţiile supra- şi transnaţionale. În orice caz, regiunile sînt un element strategic în politica Uniunii Europene. Dar, pentru moment, viitorul lor pare încă nesigur, cel puţin în mai mare măsură decît cel al unităţilor trans- şi supranaţionale şi chiar al statului-naţiune. În plus, cercurile politice şi academice nu mai pun accentul pe regiuni ca subunităţi tradiţionale ale statelor-naţiune, ci pe cooperarea transfrontalieră şi pe macro-regiuni, care pot îngloba numeroase subunităţi naţionale şi chiar naţiuni întregi. În cele ce urmează, vom discuta rezultatele unui studiu care a investigat reacţia firmelor şi altor organizaţii la acest nou mediu.

Austria de Sud: Carintia

Centrul atenţiei al studiului de faţă îl constituie Austria de Sud, mai precis statul federal Carintia. Împreună cu Slovenia şi Friuli-Veneţia Giulia, această

subunitate austriacă se numără printre membrii fondatori ai Comunităţii de Lucru a Alpilor Adriatici din 1978 (Delli Zotti, 1996). Comunitatea de Lucru a Alpilor Adriatici a fost una dintre primele iniţiative de după Războiul Rece de a înfiinţa regiuni transfrontaliere de mărime considerabilă. În interiorul Austriei, Carintia se numără printre cele nouă state federale mai mici ca dimensiune, dar şi ca PIB (Bodenhofer/Stanovik 1992). Contribuţia sa la PIB-ul austriac (PIB-ul naţional/C~ 20.000 EURO; 1994) este de aproximativ 6 procente (PIB-ul local/C=15.500 EURO; 1994). Stiria vecină, de exemplu, care este de asemenea membră a Comunităţii de Lucru a Alpilor Adriatici, are un aport de aproximativ 12 procente, iar contribuţia regiunii Friuli-Veneţia Giulia la PIB-ul italian este de 2,5 procente. Din totalul populaţiei austriece, de 8 milioane, populaţia Carintiei este de aproximativ 570.000 de locuitori, iar cea a Stiriei de 1,2 milioane. Creşterea PIB-lui s-a aflat sub media austriacă din ultimul deceniu. În prezent, acest stat federal pare totuşi să înregistreze o creştere la fel cum făcea Stiria cu cîţiva ani în urmă.

Vecinele ei din sud, Slovenia şi Friuli-Veneţia Giulia — membre fondatoare ale Comunităţii de Lucru a Alpilor Adriatici — se află într-o situaţie economică diferită. Slovenia, cu o populaţie de 2 milioane de locuitori, are numai aproximativ jumătate (în jur de 8.000 EURO per capita) din PIB-ul Carintiei. La acest lucru se adaugă un număr mai mare de oameni care lucrează în agricultură (5,0% faţă de cei 2,8% din Carintia) şi un sector mai restrîns al serviciilor publice (57% faţă de Carintia cu 65%). Friuli-Veneţia Giulia, cu toate că are indicatori economici asemănători Carintiei, a avut în trecut o dezvoltare mai dinamică. Referindu-ne la venitul per capita, această regiune a trecut de pe locul 143 între regiunile Uniunii Europene, pe locul 28. Această disparitate economică, alături de factorii culturali şi sociali, confruntă organizaţiile interesate în iniţierea unei reţele în această regiune geografică cu o situaţie destul de complicată. Cu atît mai mult cu cît Carintia, din punct de vedere politic, este un stat federal al Republicii Austria, Friuli-Veneţia Giulia este o regiune a Italiei, iar Slovenia este un stat suveran din 1991.

Concepte teoretice

Inventînd regiunea

Pentru început, termenul „regiune" are nevoie de o anumită clarificare. În contextul de faţă, „regiunea" circumscrie aspectul teritorial al inegalităţii socio-culturale. Statutul acestui concept se va lărgi, prin urmare, odată cu accelerarea schimbării parametrilor inegalităţii. Acesta a fost în mod evident cazul Europei şi, mai ales, al Europei Centrale în ultimele două decenii. Cu toate că acest concept nu se limitează doar la desemnarea zonelor rămase în urmă, totuşi, în practică el implică acest sens. Conceptul de regiune va fi folosit aici mai ales în următoarele trei sensuri:

a) regiunea ca subunitate administrativă a statelor-naţionale existente,

b) regiunea ca şi cooperare transfrontalieră a unor asemenea unităţi — regiuni transfrontaliere — şi

c) regiunea ca idee de spaţiu definit în funcţie de anumite criterii comune. În ciuda retoricii euroregiunilor, cînd se foloseşte astăzi termenul în public, el are în special sensul de unitate administrativă (accepţiunea a). În unele ţări central europene, ca Austria şi Germania, aceste unităţi (landuri) au avut în general o îndelungată istorie individuală şi o identitate colectivă proprie, ceea ce a atras după sine o acută conştiinţă a graniţelor (Wastl-Walter/Kofler 1999). În consecinţă, este dificilă punerea în practică a unor idei ca fuzionarea unor astfel de unităţi cu alte regiuni în cadrul statului, şi cu atît mai mult formarea regiunilor transfrontaliere. Acest aspect poate să fie diferit în ţări ca Italia, unde, în ciuda unor identităţi regionale puternice, au avut loc în trecut reforme administrative, şi în statele post-comuniste, unde unităţile teritoriale descentralizate se află încă în curs de formare.

În ultimele două decenii, regiunea părea că a cîştigat în importanţă nu numai în studiile de specialitate (Mlinar 1995; Peterson 1996; Storper 1997), ci şi în liniile politicile urmate şi în economia politică. Cu toate că pot apărea exagerări în urma acestei percepţii, anumite realităţi nu pot fi negate, iar ca subunitate a statului-naţiune, regiunea a fost şi este o realitate. Ea a cîştigat o nouă dimensiune odată cu descoperirea potenţialului ei transnaţional. Aceasta s-a întîmplat în anii 60-70, cînd au fost constituite primele euroregiuni, între Germania şi vecinele sale vestice pentru a sprijini integrarea europeană. O intenţie similară, deşi mai puţin pronunţată, a stat în spatele înfiinţării în 1978 a Comunităţii de Lucru a Alpilor Adriatici (Delli Zotti 1996), care pentru prima dată a situat în unul şi acelaşi context ţări socialiste şi capitaliste. Printre membrii fondatori s-au numărat Croaţia şi Slovenia (republici ale fostei Iugoslavii), pe de o parte, iar, pe de altă parte, Friuli-Veneţia Giulia (regiune a Italiei) precum şi Carintia şi Stiria (provincii ale Austriei). Spre deosebire de cazul euroregiunilor (EUREGIOs), cooperarea a rămas în acest caz în mîinile guvernului, cu toate că au existat rezultate secundare în cadrul societăţii şi al economiei. O dată cu deschiderea şi începerea transformării societăţilor socialiste la sfîrşitul anilor '80 şi începutul anilor '90, Comunitatea de Lucru a Alpilor Adriatici şi-a pierdut în mod paradoxal importanţa, cu toate că se extindea în acest timp la 19 membri, de la Ticino în Elveţia la Somogy în Ungaria, cuprinzînd cu totul aproximativ 44 milioane de oameni. Activităţile ei au fost din ce în ce mai mult preluate de organizaţii supranaţionale (Iniţiativa Central Europeană, CEFTA, programele Uniunii Europene ca INTEREG, PHARE etc.) şi de cooperarea directă a indivizilor şi a organizaţiilor.

În concepţia actuală, regiunea poate să fie mai mică (de exemplu, provinciile) sau mai mare (de exemplu, macro-regiunile) decît un stat naţional. Ceea ce justifică includerea lor într-o categorie comună este ideea că ele împart o comunitate spaţială favorabilă relaţiilor sociale. Dacă integrarea socială se află încă la un nivel scăzut, se presupune că au intervenit anumiţi factori non-spaţiali (cultura, interesele de grup etc.).

Organizarea ca agenţie

În contextul acestui studiu, accentul cade în primul rînd asupra rolului şi comportării organizaţiilor ca agenţi (Ahrne 1990) şi în mod particular asupra organizaţiilor de afaceri. Sugerăm faptul că astăzi *firmele constituie principalul actor* în transcenderea graniţelor naţionale, dar dacă ele nu sînt urmate de alte tipuri de organizaţii (culturale, sociale, politice), atunci relaţiile de afaceri nu se vor dezvolta pînă la capăt. Aceasta este, pe scurt, problema integrării europene în zilele noastre. A sublinia importanţa teoretică a firmelor ca actori individuali înseamnă că socotim activităţile indivizilor, pe de o parte, ca fiind prea contingente pentru a ne furniza modele de dezvoltare, şi societatea naţională, pe de altă parte, ca nemaifiind reprezentată suficient de coerent într-un centru de voinţă pentru a fi considerată un actor semnificativ. Mai mult, în afară de familii, organizaţiile (în domeniul economic, firmele) par să fie singurele sisteme sociale care au adrese (poştale) definite. În contrast, nici *sistemele funcţionale* ca politica, economia etc., nici societatea nu au o astfel de „adresă". Societatea modernă funcţionează în principal prin intermediul a numeroase organizaţii, care diferă, în primul rînd, prin funcţii (economice, culturale, sociale şi politice) şi prin dispunerea spaţială. De aceea, orice analiză a potenţialului competitiv al regiunilor necesită, în primul rînd, *un inventar al organizaţiilor* disponibile. Următorul pas este conştientizarea interconectării (gruparea) şi cuprinderii spaţiale (globalizarea) a acestor organizaţii. În special, a firmelor regionale. Aici intră în centrul atenţiei reţelele (transfrontaliere). O atenţie specială trebuie acordată diferitelor limitări funcţionale. În general, acestea sînt mai puţine în cazul firmei capitaliste, unde necesitatea expansiunii dincolo de frontiere se datorează orientării ei de piaţă.

Formarea reţelei

Teoria reţelelor constituie un domeniu de dezbatere vag şi vast. Întrebarea de bază este: cine ce doreşte să facă şi cu cine. Dar interpretarea teoretică merge mai departe; unii consideră reţeaua drept un nou tip de organizare, care nu este caracterizată nici prin relaţiile ierarhice şi nici prin relaţiile de piaţă (Vartiainen 1999). Alţii văd în ea doar o metodă de descriere a relaţiilor sociale. Ca tip de organizare, reţeaua este caracterizată printr-o mare stabilitate datorată negocierii, interacţiunii de durată care produce solidaritate şi unei arbitrarietăţi a relaţiilor mai mică decît pe pieţe, dar totuşi mai ridicată decît în sistemele ierarhice. Ea combină autonomia, avantaj al pieţelor, cu înaltele abilităţi de coordonare ale sistemelor ierarhice. Dar o asemenea definiţie — care ar putea fi restrînsă în continuare prin delimitarea în timp sau după tipul de cooperare: pe orizontală sau în totalitate laxă — ar fi prea riguroasă pentru scopul nostru. În contextul cercetării noastre, termenul este folosit mai puţin ambiţios. În acest proiect, termenul „reţea" este folosit pentru descrierea unei *metode* şi a unui concept de organizare mai degrabă euristic decît

distinct. În primul rînd, ne-am îndreptat atenţia asupra relaţiilor transfrontaliere în general, fără să le clasificăm în funcţie de caracteristica lor: ierarhice, tipice pieţei sau specifice reţelelor de organizaţii. Totuşi, putem afirma că majoritatea organizaţiilor non-economice luate ca mostră se aflau aproape în stadiul de reţea în momentul descrierii relaţiilor lor. Numai în cazul organizaţiilor economice (firmelor) a reieşit cu claritate că relaţiile se încadrau cel mai adesea în tipul de piaţă (export/import) sau în tipul ierarhic (companie filială). La începutul transformării din Europa Centrală şi de Est, firmele din sudul Austriei au reacţionat în primul rînd printr-o creştere a exporturilor, apoi prin investiţii directe (filiale) şi numai în mod periferic prin stabilirea de reţele ai căror membri erau parteneri egali.

Atractivitatea recurgerii la reţele în cadrul relaţiilor regionale transfrontaliere îşi are originea în *contradicţia dintre cooperare şi competiţie*, aspecte de obicei prezente simultan în aceste relaţii (Cooke 1995). Astfel, inclinaţia spre stabilirea de reţele este o încercare de reducere a complexităţii inerente unei astfel de contradicţii. Alte motive sînt că proximitatea spaţială sporeşte posibilitatea înţelegerii culturale şi frecvenţa contactelor. Odată cu dechiderea frontierelor, regiunile sînt tot mai mult înţelese ca actori transfrontalieri (Vision 1994). În cadrul celor patru tipuri de organizaţii prezentate (economice, culturale, politice şi sociale), firmele sînt cele mai interesante din perspectiva formării de reţele. În timp ce în sistemul statului-naţiune, organizaţiile culturale, sociale şi politice sînt legate în mod natural de teritoriu, firma capitalistă nu este. Rămîne în continuare la latitudinea unei firme anume să decidă dacă se extinde sau nu dincolo de graniţă. În acest caz, pe lîngă consideraţii economice, sînt implicate frecvent şi consideraţii de ordin cultural şi social. Astfel, motivele pentru care, în ciuda unor graniţe relativ deschise, companiile din sudul Austriei nu s-au implicat în trecut foarte mult în Italia se poate să fi fost diferenţele culturale (limba diferită etc.) sau nivelul scăzut al resurselor de capital. Acolo unde relaţiile economice s-au dezvoltat, ca în industria de cherestea şi în agricultură, ele au rămas relaţii de piaţă. În cazul Sloveniei (Iugoslavia) relaţiile au fost chiar mai complicate din cauza sistemelor politice diferite şi din cauza unor antagonisme etnice (vorbitorii de limbă slovenă contra celor de limbă germană).

Puncte de atracţie şi centre de inovaţie

O problemă care apare în momentul în care studiem reţelele din regiunea Alpilor Adriatici este de a stabili graniţa regiunii — o problemă generală a teoriei reţelei în selectarea actorilor (Laumann/Marsden/Prensky 1983). În cazul de faţă, calitatea de membru al unei zone din Comunitatea de Lucru a Alpilor Adriatici ar fi putut fi socotită drept criteriu de delimitare a graniţei, dar am lăsat în seama celor chestionaţi să decidă care zone formează regiunea Alpilor Adriatici şi care nu. A fost, totuşi, sugerat, prin formularea unora dintre întrebările incluse în interviuri, faptul că Slovenia, Friuli-Veneţia Giulia şi Carintia ar aparţine cu siguranţă acestei regiuni.

Totuşi, cei chestionaţi au avut posibilitatea de a nega aceasta, ceea ce nu s-a întîmplat foarte frecvent.

Prin metoda folosită aici se poate face distincţia între periferie şi centru. Zonele menţionate cel mai frecvent de către cei chestionaţi aparţin centrului. Zonele mai puţin amintite se situează la periferii. Din acest punct de vedere, cei chestionaţi au considerat, de exemplu, ţări ca şi Croaţia, dar chiar şi Bavaria, ca fiind periferice, în timp ce Sudul Austriei, Slovenia şi Friuli-Veneţia Giulia ar aparţine centrului regiunii Alpilor Adriatici. Datorită caracterului subiectiv al graniţelor reţelei în cadrul acestei cercetări, sînt posibile rezultate diferite dacă aceeaşi întrebare este pusă în Croaţia şi Bavaria. Datorită premiselor subiective ale studiului nostru, graniţele regiunilor care nu sînt în acelaşi timp graniţele statelor-naţiune sînt, în mintea oamenilor, variabile.

Este o premisă a proiectului că există arii ale regiunii Alpilor Adriatici care vor atrage mai mult atenţia (relaţiile) organizaţiilor decît alte zone. Organizaţiile din aceste spaţii sînt mai puternic interconectate cu regiunea Alpilor Adriatici decît locurile menţionate mai rar. În legătură cu teoria reţelei, s-ar putea vorbi de noduri ale grupărilor teritoriale, pentru că relaţiile se acumulează şi se condensează în aceste locuri. Preferăm să le numim *noduri de atracţie* (centre preferenţiale), pentru că este neclar dacă se întîmplă cu adevărat în cazul nostru formarea de grupuri. Ce se poate afirma cu certitudine este că aceste locuri atrag organizaţiile mai mult decît altele.

Ca urmare a distincţiei dintre organizaţiile economice (firme), culturale, sociale şi politice, s-ar putea căuta noduri de atracţie specializate. Specializarea poate merge mînă în mînă cu inovaţia, dar nu neapărat. În cazul în care se întîmplă aşa, vor apărea *centre de inovaţie* regionale. Teza noastră este că acest lucru depinde de proporţia dintre conexiunile interne (regionale) şi externe ale unui spaţiu anume. De regulă, acestea două vor converge. Dar se poate imagina un spaţiu care atrage într-adevăr activităţi internaţionale şi care să nu fie totuşi capabil să stabilească conexiuni intra-regionale. În acest caz, regiunea nu este capabilă să exploateze potenţialul unui astfel de spaţiu. Cauzele unei asemenea configuraţii pot fi ambiguităţile culturale, problemele de comunicare (ex. limbi diferite) şi altele. Un astfel de loc poate fi o insulă de prosperitate într-o regiune înapoiată. Se poate concepe o proporţie optimă între conexiunile externe şi interne, în care întreaga regiune are posibilitatea optimă de dezvoltare.

Noduri şi linii

Conexiunile interne şi externe

Pentru a urma această linie teoretică şi pentru a demonstra consecinţele presupuse, ar trebui să se calculeze toate relaţiile (liniile) intra- şi extra regionale ale organizaţiilor din regiune. În studiul nostru din 1995, acest lucru a fost realizat doar pentru provincia austriacă Carintia, care este o parte mică a regiunii Alpilor Adriatici. Pentru a fi mai precişi, ne referim numai la acele organizaţii din Carintia

care sînt implicate în activităţi transfrontaliere în această regiune. Relaţiile intra-naţionale, unele dintre ele putînd fi socotite ca aparţinînd relaţiilor Alpilor Adriatici (ex. relaţii între organizaţiile din Stiria şi Carintia), nu au fost luate în discuţie în acest proiect. Cu aceste limitări, cifrele noastre includ între 2 pînă la 3 procente din toate organizaţiile din Carintia, estimate la un număr de aproximativ 40.000, peste 20.000 din acestea fiind firme. Totuşi, acest procentaj mic are relevanţă întrucît conţine organizaţiile cele mai semnificative (ex. societăţile mari).

La începutul cercetării, fiecare organizaţie a fost rugată să facă un clasament al primelor cinci ţări/regiuni importante pentru activităţile lor (tabelul 1). Aproape jumătate (48%) dintre organizaţiile investigate au considerat că învecinatele *Slovenia, Friuli-Veneţia Giulia* şi *nordul Italiei*, sînt cele mai importante regiuni. Al doilea loc l-a ocupat Europa Centrală (29%) — excluzînd regiunea Alpilor Adriatici — urmată de Europa în ansamblu (12%) şi „lumea" în general (4%). Şapte procente menţionează alte regiuni din interiorul Austriei ca fiind foarte importante pentru activitatea lor. Dacă luăm în considerare această clasificare, atunci *Slovenia conduce în faţa Italiei şi a Germaniei.* Trebuie să ne amintim aici că ne referim la acea parte mică a organizaţiilor care, după cum au declarat ele, sînt implicate în activităţi regionale transfrontaliere. Socotim că majoritatea organizaţiilor din Carintia consideră împrejurimile apropiate, alte regiuni austriace şi regiunile din Germania ca fiind cele mai importante. Trebuie remarcată de asemenea slaba orientare europeană şi globală, surprinzătoare întrucîtva deoarece s-ar presupune ca interesul faţă de zonele transfrontaliere ale Alpilor Adriatici ar trebui să se împletească cu o orientare globală, fapt care nu se confirmă. Dincolo de toate discuţiile despre globalizare, distanţa geografică încă mai contează în construirea unei cooperări.

Tabelul 1. Clasamentul zonelor geografice

Zona	Tipul de organizaţie				
	Economică (68)	Socială (42)	Culturală (52)	Politică (41)	Total (203)
Lumea	17	4	6	5	32
	6,2	3,1	3,0	3,6	4,3
Europa (fără Europa centrală)	43	4	24	14	85
	15,6	3,1	12,1	10,2	11,5
Europa Centrală	86	38	58	36	218
	31,3	29,0	29,1	26,3	29,4
Ţările vecine	112	70	99	76	357
	40,7	53,4	49,7	55,5	48,1
Austria	17	15	12	6	50
	6,2	11,5	6,0	4,4	6,7
Total	275	131	199	137	742
	37,1	17,7	26,8	18,5	100,0

Introducînd aceste informaţii în distincţia dintre *nodurile de atracţie* şi *centrele de inovaţie* — cu alte cuvinte, *nodurile* unei regiuni —, se poate ajunge la concluzia că organizaţiile carintiene nu se folosesc prea mult de legătura lor cu regiunea Alpilor Adriatici pentru a canaliza inovaţia spre regiune. Aceasta este cauza absenţei orientării globale a acestui grup de actori. Dacă totuşi transferă inovaţia, atunci o fac cel mai probabil ca mediatoare între regiuni şi centrele de nivel superior din Austria, Germania şi probabil Elveţia. Ceea ce atrage atenţia în legătură cu aceste organizaţii este implicarea scăzută în Europa (de Vest). Se poate, ca alte părţi ale regiunii Alpilor Adriatici să fie mai active în această direcţie şi, dacă într-adevăr se întîmplă aşa, acest lucru este în dezavantajul Carintiei în epoca actuală a integrării europene.

Cu privire la separarea celor patru *arii funcţionale* ale societăţii (economie, cultură, domeniul social şi politică), firmele sînt, în medie, cel puţin de două ori mai des orientate global decît celelalte trei tipuri. Acest lucru este valabil şi pentru „Europa" şi „Europa Centrală". „Europa", ca ţintă a activităţilor, este chiar de trei ori (16%) mai des menţionată decît în cazul organizaţiilor sociale. Pe de altă parte, în ce priveşte regiunea Alpilor Adriatici, firmele sînt mai slab relaţionate. Numai 41% consideră această zonă ca foarte importantă. Printre organizaţiile politice şi sociale, această proporţie este de 56 de procente şi respectiv 53 de procente. Cea mai scăzută orientare globală se prezintă în cazul organizaţiilor culturale (3%). Aceasta pare să contrazică premisele teoriei globalizării, după care globalizarea este în primul rînd o întreprindere culturală şi economică. Dar se poate concluziona, de asemenea, că actorii culturali din regiune au ţinte diferite şi poate chiar o înţelegere diferită a culturii decît aceea implicată în teoria globalizării.

Slaba orientare globală a acestor companii, instituţii şi asociaţii nu le împiedică să considere Carintia extrem de potrivită pentru *construirea de conexiuni* şi de cooperare în regiunea Alpilor Adriatici. Cele mai ezitante şi critice în această privinţă sînt, totuşi, firmele. Deşi în 1996 Austria a fost cel mai important investitor străin în Slovenia — cu mai mult de 700 de investiţii directe (FDI) — numai aproximativ 60 dintre acestea au venit din partea Carintiei. Cu toate acestea, 65 % din societăţile investigate în acest studiu văd în Carintia un loc bun pentru a face afaceri cu Slovenia; pentru Friuli-Veneţia Giulia procentele se ridică la 70. Cele mai entuziaste în acest caz sînt asociaţiile culturale (mai mult de 90%). Motivul acestei discrepanţe poate fi explicat diferit. Poate fi acela că scopurile afacerilor sînt mai dificil de realizat în Carintia decît scopurile altor organizaţii. Dar poate foarte bine să fie acela că experienţa internaţională mai largă a afacerilor duce la o judecată mai ezitantă, dar poate mai realistă.

Puncte de atracţie

Cînd cele 203 organizaţii investigate au fost rugate să numească cele şase locuri din regiunea Alpilor Adriatici în care sînt plasaţi cei mai mulţi parteneri

ai lor, au fost numite 657 de cazuri în 177 de sate, oraşe mici şi oraşe mari. În acelaşi timp, numai 25 de locuri au fost menţionate de cinci sau mai multe ori (Figura 1). Distribuţia acestor locuri este de 11 în Slovenia, 9 în Friuli-Veneţia Giulia şi 4 în Veneţia. Considerate împreună, 46 de locuri din cele 177 sînt plasate în Slovenia şi aproape acelaşi număr se află şi în Friuli-Veneţia Giulia şi Veneţia. Acest lucru arată concentrarea activităţilor transfrontaliere în regiunile învecinate. În această zonă sînt, din nou, patru oraşe care atrag majoritatea relaţiilor. Ele sînt în ordine descrescătoare: 1)Liubliana, 2) Udine, 3) Triest şi 4) Maribor. Din punctul de vedere al organizaţiilor carintiene, acestea sînt, metaforic, nodurile regiunii Alpilor Adriatici. Liubliana, cu 106 menţionări, este clar, în acest context, centrul de gravitaţie, urmată de Udine (68) şi Triest (40). Chiar dacă nu luăm în discuţie numai locurile, ci şi numărul organizaţiilor implicate, acest lucru nu schimbă cu nimic tabloul general. În cele mai multe din cazuri, numărul partenerilor dintr-un loc variază de la 1 la 5.

Oraşul Triest merită o atenţie deosebită în acest context. Cu toate că numărul locuitorilor se apropie de numărul locuitorilor din Lubliana (Lubliana 270.000; Triest 230.000), oraşul atrage destul de puţine organizaţii din Carintia. Acest lucru, totuşi, nu permite o concluzie finală asupra statutului său în regiune, deoarece ancheta noastră nu a luat în considerare mărimea tranzacţiilor. De exemplu, ar putea fi la mijloc faptul că firmele din Carintia au mai puţine tranzacţii cu parteneri din Triest, dar că aceste tranzacţii sînt mai importante şi mai mari decît cele cu Lubliana sau Udine. Dar, se pare că Triest, în ciuda unor instituţii cheie ca portul, universitatea, facilităţile de cercetare internaţionale, instituţiile financiare, facilităţile de transport, secretariatul Iniţiativei Central Europene etc., nu este capabil să-şi concretizeze potenţialul de centru de inovaţie pentru toată regiunea transfrontalieră. Numai la un nivel inferior constituie oraşul un punct de atracţie pentru organizaţii, cel puţin în ce priveşte Austria de Sud.

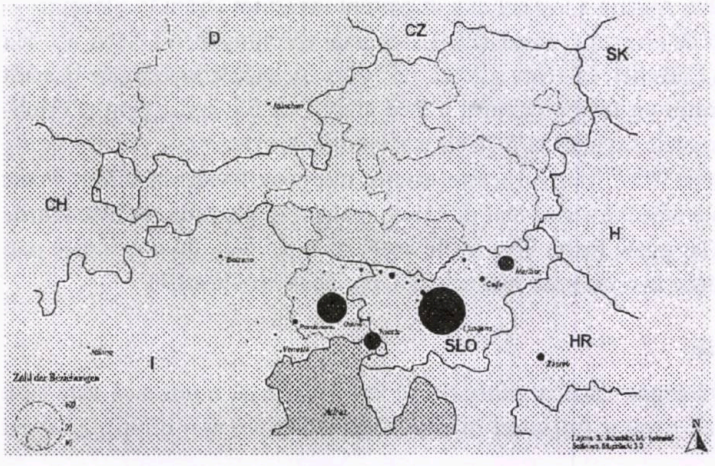

Figura 1

Puncte de atracţie

Făcînd un rezumat al aspectului cantitativ al relaţiilor transfrontaliere, se poate observa că organizaţiile din Carintia active în regiunea Alpilor Adriatici înregistrează cam aceeaşi proporţie de tranzacţii în Slovenia (275 de menţionări) ca în regiunile Friuli-Veneţia Giulia (187) şi Veneţia (60) luate împreună. Din punctul de vedere al organizaţiilor carintiene, acesta este centrul regiunii Alpilor Adriatici. O diferenţiere interesantă: sînt confirmate aşteptările conform cărora între organizaţiile implicate în Slovenia, acelea care au fundal etnic sloven din Carintia sînt, într-un fel, supra-reprezentate. Ceea ce este surprinzător, totuşi, este că printre aceste organizaţii doar cîteva deţin relaţii cu partea italiană a regiunii Alpilor Adriatici. Acest lucru este lăsat în seama organizaţiilor din Carintia care nu sînt slovene. Aici se pot pune în discuţie preferinţele etnice. Pe de altă parte, anexele străine din Carintia acţionează mai mult în direcţia Sloveniei decît în cea a Italiei. Motivul acestui fapt este că, în principal, cartierele lor generale au deja filiale în Italia, pe cînd în Slovenia de cele mai multe ori nu au, datorită situaţiei politice diferite de dinainte de 1991.

Administrarea transfrontalieră

Cea mai mare parte din organizaţiile din Carintia nu văd în diferenţele culturale şi în *stilurile* diferite *de afaceri* bariere în activităţile din zona Alpilor Adriatici. O afirmaţie aşa de generală cere o analiză mai atentă (Langer 1998). Considerînd *limba* drept element major al culturii, apar diferenţe semnificative, din punctul de vedere al organizaţiilor carintiene, în comparaţia dintre Slovenia şi Friuli-Veneţia Giulia. În cazul Sloveniei, limba germană şi slovenă sînt egal folosite în o cincime din cazuri, în negocieri şi în interacţiunile de fiecare zi. Mai puţin de zece procente folosesc numai engleza. În relaţia cu organizaţiile din Friuli-Veneţia Giulia, limba italiană în combinaţie cu germana are prioritate (o cincime), apoi vine italiana cu doar 15% şi engleza cu doar 12%. Numai 8 procente din organizaţii folosesc exclusiv germana. În urma acestor observaţii se pot trage două concluzii: a) organizaţiile carintiene dispun de o competenţă destul de ridicată în domeniul limbilor străine şi b) în ce priveşte limba, slovenii sînt parteneri mai convenabili decît italienii. Organizaţiile austriece trebuie, în cele mai multe din cazuri, să se adapteze la partenerii lor italieni. Din nou, firmele fac acest lucru mai rar decît celelalte tipuri de organizaţii. Modalitatea cea mai obişnuită este de a recurge la engleză (20%). Acest lucru poate să fie un indicator al faptului că ele întîmpină dificultăţi în a atribui un statut anume acestei regiuni. Se poate să le fie greu să îşi perceapă activităţile din regiunea Alpilor Adriatici ca ceva separat de comerţul şi investiţiile lor în general. Afacerile — tot afaceri.

Cu privire la *standardele culturale mai subtile*, diferenţele au fost privite, în special, din punctul de vedere al reprezentanţilor firmelor. Slovenii, de exemplu,

sînt consideraţi mai puţin temeinici, mai puţin de încredere, mai puţin corecţi şi punctuali. S-a menţionat, de asemenea, că ei nu separă problemele personale de cele profesionale în gradul în care o fac austriecii (vezi şi Langer/Feichtinger/ Meierewert 1999). Organizaţiile culturale, politice şi sociale consideră aceste diferenţe mai puţin acute. Întrebate fiind despre partenerii italieni, firmele austriece observă la aceştia o mai mare flexibilitate şi o mai mare încredere în propriile puteri. Firmele pun accent, de asemenea, pe competenţa ridicată a italienilor, care nu este percepută de organizaţiile culturale şi politice, de exemplu. Pe de altă parte, cuvîntul italienilor este văzut asemănător cu cel al slovenilor; sînt mai puţin punctuali şi nu respectă întotdeauna regulile. Privind în ansamblu toate aspectele, se poate presupune o afinitate culturală mai mare între organizaţiile austriece şi slovene decît între cele austriece şi italiene. Acest lucru poate să sugereze că austriecii au o competenţă mai mare în a trata cu organizaţiile slovene decît cu cele italiene.

Viitorul

În timp ce în trecut succesul şi supravieţuirea organizaţiilor dintr-o regiune depindeau mult de politica statului-naţiune, viitorul ne apare mult mai complex. Acesta include politica agenţiilor supranaţionale, precum şi a organizaţiilor transfrontaliere rivale care, în cele mai multe cazuri, sînt deja mult mai permeabile. Luînd ca exemplu nivelul supranaţional, o unitate regională precum Carintia trebuie să acorde o atenţie sporită activităţilor de planificare ale Uniunii Europene. În acest caz se poate descoperi că, pînă în prezent, în mai toate viziunile *eurocraţilor*, Carintia a rămas un subiect ignorat. Această parte a Europei nu numai că este neglijată în metaforele folosite de ei în planificare (de exemplu, „banana albastră"), ci şi în politicile lor (de exemplu, conturarea reţelelor transeuropene = RTE). Planul RTE de la mijlocul anilor '90, încă valabil, nu numai că ignoră Carintia, dar şi Austria în ansamblu. Este evident că asemenea parametrii sînt importanţi pentru reprezentarea şi organizarea propriului viitor de către organizaţii. Totuşi, aceştia nu sînt singurii parametri luaţi în considerare.

La fel de important este modul în care organizaţiile estimează viitorul mediului înconjurător învecinat lor, care, în condiţiile noilor premise, include regiunea vecină dincolo de frontiera naţională. Un indiciu al entuziasmului acestor organizaţii este faptul că patru cincimi din ele plănuiesc să-şi extindă cooperarea regională transfrontalieră. Acest lucru este valabil mai ales în cazul organizaţiilor politice şi economice. În cazul Sloveniei, chiar şi organizaţiile culturale dovedesc un entuziasm ridicat. Dar, în general, iniţiativa pentru o cooperare transfrontalieră vine mai degrabă din partea organizaţiilor economice şi politice, decît din partea celor culturale şi sociale. În timp ce lupta pentru pieţe mai mari este inerentă pentru afaceri, orientarea transfrontalieră a politicilor (chiar locale) este, fără îndoială, un efect al integrării

europene (Barjak 1999; Scott 1999). Totuşi, conştientizarea acută a dorinţei de cooperare transfrontalieră este cu totul alt lucru decît împlinirea acestei dorinţe. Direcţia şi felul de cooperare depind de faptul dacă *resursele* din Alpii Adriatici sînt sau nu *complementare*. În primul caz cooperarea este posibilă, în timp ce similitudinea resurselor va produce competiţie şi dominaţie.

Se poate presupune că organizaţiile dornice să se extindă transfrontalier au o imagine mai mult sau mai puţin clară asupra aşteptărilor pe care le pot avea. Luînd acest lucru în considerare, a fost surprinzător că aproape jumătate din respondenţi nu aveau nici o idee despre ce îi aştepta, din punctul de vedere al resurselor umane şi al dezvoltării economice şi sociale, în Slovenia şi Friuli-Veneţia Giulia. Astfel, a fost extrem de dificil pentru ei să identifice *limita de competitivitate* a Carintiei. Aşteptările comune celor care şi-au exprimat opinia au fost următoarele: a) viitorul fiecăreia din cele trei subregiuni ale zonei Alpilor Adriatici se află în sectorul serviciilor publice, dar b) spre deosebire de Carintia, în Slovenia şi Friuli-Veneţia Giulia se va menţine o producţie tradiţională semnificativă. c) Învăţămîntul/cultura şi comerţul se vor menţine într-un con de umbră în toate cele trei subregiuni, deşi d) se aşteaptă de la Friuli-Veneţia Giulia să aibă un impuls competitiv în artă şi design. e) Se întrevede posibilitatea pentru Slovenia şi Carintia de a dezvolta o industrie de înaltă tehnologie. f) Carintia se va specializa şi în produse ecologice.

O privire mai atentă asupra termenului „sector al serviciilor" arată că cei chestionaţi înţeleg prin el, înainte de toate, „turism". Va conduce acest lucru la o mai mare cooperare transfrontalieră? La o primă privire, nu pare să existe multă complementaritate în acest domeniu. Resursele turistice din Carintia, Friuli-Veneţia Giulia şi Slovenia sînt aproape similare. O acţiune complementară este imaginabilă numai dacă se ia în considerare Marea Adriatică. Cu toate că pînă şi în acest caz competiţia cu lacurile montane din Carintia constituie un scenariu posibil, sînt imaginabile proiecte comune pe baza complementarităţii (de exemplu, schiatul montan combinat cu relaxarea la Marea Adriatică). De obicei, cînd lipseşte complementaritatea dintr-o situaţie, relaţia de putere prevalează faţă de cooperare în reţele. Se poate observa că un factor de complementaritate în regiunea Alpilor Adriatici este costul scăzut al forţei de muncă din Slovenia şi în alte state post-socialiste. Întrebarea este cît timp se vor menţine aceste diferenţieri de costuri în viitor. Pînă acum acest factor a atras mai mult investiţiile directe (implicînd structurile ierarhice) decît cooperarea în reţea, într-un sens restrîns. Pentru aceasta din urmă ar trebui să existe nu numai salariile scăzute, ci şi organizaţii complementare.

De partea austriacă există, cu siguranţă, un număr mic dar semnificativ de organizaţii de toate tipurile, devotate intensificării relaţiilor transfrontaliere în cadrul regiunii Alpilor Adriatici. Cu toate că aceasta variază între diferitele părţi ale ţării, după cum arată şi cazul Carintiei, implicarea de bază există. În urma acestui studiu

rămîne deschisă problema dacă relaţiile stabilite pot fi privite ca nuclee ale unui tip de societate alpo-adriatică viitoare. Deşi există anumiţi factori taciţi de afinitate culturală, ca resursele naturale (de exemplu, distribuţia lor similară), infrastructura (Reţelele Transeuropene propuse) şi interesele socio-politice (grupurile sociale subregionale, relativ închise), ei nu impun în mod automat o integrare crescută a actorilor în această regiune. Fără îndoială, caracterul pestriţ al societăţilor regionale poate cîştiga în greutate numai într-o Europă lărgită, printr-o cooperare mai puternică şi mai coordonată a organizaţiilor ei. Nici orientarea naţională, care a triumfat în trecut, nici strategia de conectare cu precădere la centre globale sau la alte locuri îndepărtate, dominantă astăzi, nu sînt suficiente să asigure o dezvoltare stabilă şi prosperă a tuturor subunităţilor sociale ale regiunii Alpilor Adriatici. ❑

BIBLIOGRAFIE

Ahrne, G. (1990): ***Agency and Organization*** *(Agenţie şi Organizare)*, Londra.

Barjak, F. (1999): **Entrepreneurial Decisions with Spatial Impact along the Eastern German Border (Decizii antreprenoriale cu impact spaţial de-a lungul frontierei germane estice)**, H. Eskelinen, I. Liikanen şi J. Oksa, ***Curtains of Iron and Gold*** *(Perdele de fier şi aur)*, Aldershot (Ashgate), pp. 195-212.

Bodenhofer, H.-J./P. Stanovik (1992): **Wirtschaftsreform in Slowenien und Wirtschaftskooperation Slowenien-Osterreich**, Raport de cercetare, Klagenfurt/Liubliana.

Cooke, P. (1995): ***Planet Europa: Network Approaches to Regional Innovation and Technology Management*** *(Europa mondială: Abordările de reţea ale inovaţiei regionale şi a managementului tehnologic)*, studiu de caz, New Zork, Elsevier.

Delli Zotti, G. (1996), **Transfrontier cooperation of the external borders of the European Union — implications for sovereignty (Cooperarea transfrontală a graniţelor externe ale Uniunii Europene — implicaţii pentru suveranitate)**, L. O'Dowd/Th.M.Wilson, ***Border, Nations and States*** *(Frontiere, Naţiuni şi State)*, Aldershot (Avebury), pp. 51-72.

Langer, J./C. Feichtinger/S. Meierewert (1999): **Slowenische Kulturstandards aus oesterreichischer Perspektive (Standarde culturale în Slovenia cum le văd managerii austrieci)**, Raport de cercetare, Klagenfurt/Viena.

Laumann, E. O./P. V. Marsden/D. Prensky (1983): **The Boundary Specification Problem in Network Analysis (Specificaţia problemei frontierei în analizele reţelei)**, R.S. Burt/M.J. Minor, ***Applied Network Analysis*** *(Analizele aplicate de reţea)*, Londra (Sage), pp. 18-34.

Mlinar, Z. (1995): **Territorial Dehierarchization in the Emerging New Europe (Deierarhizarea teritorială înr-o nouă Europă în apariţie)**, J. Langer, W. Pollauer, ***Small States in the Emerging New Europe*** *(State mici într-o nouă Europă în apariţie)*, Eisenstdt (Verlang fur Soziologie und Humanethologie), pp. 161-179.

Peterson, M. (1996): **Force of dynamism or regression? The new regionalism in Europe (Forţa dinamismului sau a regresiei? Noul regionalism în Europa)**, J. Langer/G. Eger, **Border, Region and Ethnicity in Central Europe (Frontieră, regiune şi etnicitate în Europa Centrală)**, Klagenfurt (Norea), pp. 31-48.

Scott, J. W. (1999): **Evolving Regimes for Local Transboundary Cooperation — The German- Polisch Experience (Transformarea regimurilor pentru o cooperare locală**

transfrontalier[ă– Experienţa germană – polonă), H. Eskelinen, I. Liikanen şi J. Oksa, ***Curtains of Iron Gold*** *(Perdele de aur de fier)*, Aldershot (Ashgate), pp. 179-193

Storper, M. (1997): **The Regional World - Territorial Development in a Global Economy (Lumea regională – Dezvoltarea teritorială într-o economie globală)**, New York (Guilford).

Vartianen, P. (1999): **Urban Networking in the Baltic Sea Region - A Nordic View (Iniţierea reţelei urbane în regiunea Mării Baltice – O vedere nordică)**, H. Eskelinen, I. Liikanen şi J. Oska, ***Curtains of Iron Gold*** *(Perdele de aur de fier)*, Aldershot (Ashgate), pp. 117-130

Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010 (Viziune şi Strategii în jurul Mării Baltice 2010), A treia conferinţă a miniştrilor pentru planificare şi dezvoltare spaţială, Tallinn, 7-8 Decembrie 1994.

Wastl-Walter, D./A. Kofler (1999), **Dynamics of Local Cross-Border Activities between Carinthia (Austria) and Slovenia (Dinamica activităţilor de peste frontiere dintre Carintia (Austria) şi Slovenia)**, H. Eskelinen, I. Liikanen şi J. Oksa, ***Curtains of Iron Gold*** *(Perdele de aur de fier)*, Aldershot (Ashgate), pp. 213-227.

Traducere de Lia Conţiu

*

Dr. Josef LANGER*, profesor de sociologie la Universitatea din Klagenfurt, Austria, editor şi/sau autor a numeroase volume avînd ca temă dezvoltarea şi frontierele, cultura şi identitatea:* ***Border, Region and Ethnicity in Central Europe*** *(Klagenfurt, 1996,co-editor);* ***Kleine Staaten in großer Gesellschaft*** *(Eisenstadt, 1995),* ***Emerging Sociology*** *(Aldershot 1992).*

Josef Langer, *Cross-Border Networking of Business Organisations in the Alps-Adriatic Region — How is it in Southern Austria?*, studiu publicat cu permisiunea autorului.

Analiză

Raţiune, identitate şi putere

George Schöpflin

Una dintre cele mai controversate probleme în Europa a fost, încă din secolul al XVIII-lea, modul de organizare a puterii — în funcţie de raţiune sau în funcţie de identitate.[1] Această controversă continuă şi astăzi şi nu poate fi limpezită. Ea afectează, în principiu, fiecare domeniu al vieţii noastre, şi are consecinţe importante în chestiuni banale cum ar fi cetăţenia şi dreptul la bunăstare, care decurge din aceasta. Dezvoltarea cetăţeniei europene ca şi concept legal, politic, economic, cultural sau social face parte de asemenea din această polemică. Identitatea europeană, controversată la rîndul ei, vine în sprijinul acestor drepturi.

Există diferite puncte de vedere în această polemică. De o parte se situează cei care contestă însăşi ideea legitimităţii politicii identitare sau care încearcă să o reducă la minim.[2] Aceştia ar prefera ca drepturile să derive în întregime din funcţie şi raţiune. Mai există apoi aceia cărora le plac doar anumite identităţi. În tabăra opusă, cum s-ar spune, sînt politicienii identităţii, care susţin că toate problemele provin din identitate şi ar trebui rezolvate pe baza criteriilor identităţii. Mai există şi alte aspecte ale polemicii, cum ar fi natura şi structura Europei Occidentale şi a celei post-comuniste sau felul diferit în care acestea reacţionează în ceea ce priveşte politica, cîtă greutate acordă identităţii şi cîtă importanţă cred ele că îi dau.

Această lucrare vrea să demonstreze că, în cele din urmă, contradicţia dintre raţiune şi identitate este una falsă. Desigur, ele sînt diferite conceptual şi trebuie să fie distinse. Dar sînt amîndouă autentice şi nici una nu o va învinge pe cealaltă întrucît se presupun reciproc. Acest studiu este, deci, o sinteză, o încercare de a surprinde relaţia dinamică dintre raţiune şi identitate, felul în care ele se sprijină şi se energizează una pe cealaltă şi în care coexistă într-un fel de interdependenţă intimă şi complexă.

În esenţă, recursul la raţiune oferă claritate în înţelegerea acţiunii, coerenţă, responsabilitate, anticipare, capacitatea de a pune sub semnul întrebării motivele şi de a le plasa într-un cadru de referinţă. Dimpotrivă, identitatea oferă unui om siguranţa comunităţii şi a solidarităţii, a unor tipare de înţelegere comune, o

lume limitată în care poate trăi și poate găsi și alții asemeni lui. Puterea acționează în ambele zone. Excluderea rațiunii sau a identității creează disconfort. Fără rațiune, există pericolul real ca puterea să fie arbitrară, să genereze dezordine și să producă teamă. Dar în cazul în care se pune baza exclusiv pe rațiune și identitatea este ignorată, individul rămîne izolat și poate fi suspectat de lipsa unei dimensiuni morale. De asemenea, cînd toate acțiunile, toate motivațiile sînt atribuite identității, efectul este o concepție simplificatoare masivă, o negare a individului și a opțiunii. Răspunsul trebuie să fie în sinteza celor două.

Această perspectivă este opusă în mare parte actualei polemici asupra identității. Există o tendință foarte puternică în a vedea rațiunea și identitatea ca excluzîndu-se reciproc, și a învinovăți identitatea pentru multe din nenorocirile din lume — epurarea etnică fiind numai una dintre ele. Într-adevăr, într-o variantă a sa, gîndirea anglo-saxonă susține că politica identității este pur și simplu irațională, și că, de îndată ce oamenii se vor întoarce înspre „adevăratele" lor interese, ei își vor abandona revendicările identitare și vor recunoaște o raționalitate universalistă.

Originile intelectuale ale acestei forme de demonstrație raționalistă se regăsesc în mai multe curente de gîndire. Unul dintre acestea, este, în mod clar, iluminismul, afirmația că toate revendicările, toate formele de putere, toate sursele privilegiilor ar trebui supuse unei examinări atente. Lumea este guvernată de progresul cunoașterii. În mod hotărîtor, nimic nu este sfînt, nimic nu poate scăpa de investigarea prin mijloacele supreme ale argumentelor raționale. Liberalismul, premisa că indivizii sînt stăpîni pe, și responsabili pentru propriile destine, este strîns legat de acest lucru. Prin sublinierea suveranității individului, ipoteza fundamentală a liberalismului are o atitudine de critică severă la adresa identităților colective. Apoi, marxismul a mai adăugat un curent în pretenția sa că exista o singură cauză principală și o identitate elementară — interesele economice ale individului — și toate identitățile colective legitime aveau să derive din aceasta. Orice altă identitate era îndepărtată ca fiind o „falsă conștiință". Aceste atitudini și moduri de abordare a problemelor rămîn încă influente și funcționează destul de des ca premise tacite, neverificate.

„Falsa conștiință"

Într-adevăr, s-ar putea susține că „falsa conștiință" a fost o idee foarte dăunătoare care a adus o contribuție substanțială la decesul marxismului. Liberalismul se expune unui pericol analog prin folosirea într-un mod de-a dreptul libertin a termenilor de „irațional" și „tribal" în caracterizarea revendicărilor politico-identitare, pe care partizanii săi le dezaprobă, în special în discursul jurnalistic. La nivel teoretic, problema în uzitarea acestor noțiuni este că permite celor care le folosesc, să eludeze pur și simplu subiectul. Și nu numai că îl

transformă într-o găselniţă intelectuală, ci împiedică de asemenea orice judecată serioasă asupra problemei. Iată de ce marxismul nu a dezvoltat niciodată o teorie solidă, convingătoare din punct de vedere sociologic, asupra conceptului de naţiune: nu a avut nevoie niciodată de asta. Trebuia pur şi simplu să eticheteze etnicitatea şi sentimentele naţionale drept „falsă conştiinţă", şi problema era rezolvată. La nivel politic, deoarece era numită „falsă", problema putea fi rezolvată prin mijloace coercitive. După cum era de bănuit, după ce constrîngerea a eşuat prin pierderea capacităţii sale de autolegitimare, liderii comunişti au rămas goi din punct de vedere intelectual. Acesta a fost, fără îndoială, un aspect cheie al prăbuşirii Uniunii Sovietice, şi a jucat un rol şi în Iugoslavia. Aforistic vorbind, diferenţa dintre Miloševič şi Gorbaciov a fost că primul a înţeles naţionalismul, iar al doilea nu.

Această slăbiciune inerentă tradiţiei marxiste i-a afectat pe toţi protagoniştii săi. Lenin, care a pus bazele infrastructurii culturale a multor grupuri etnice ruseşti şi sovietice, dacă nu a majorităţii lor, a făcut acest lucru fiindcă era ferm convins că identităţile etnice erau epifenomenale şi vor fi absorbite de „superioritatea" dezvoltării economice, şi că, dacă nu mergea aşa, mai exista la îndemînă şi forţa. Marginalizarea şi, în cele din urmă, executarea lui Sultan Galiev, care căutase să combine marxismul şi naţionalismul nerusesc, au ilustrat cu brio acest lucru. Sultan Galiev a fost dat afară din partid în 1923, în timpul vieţii lui Lenin, şi a fost executat sub regimul lui Stalin.[3] Pînă şi austro-marxismul, cel mai deschis curent al marxismului în ceea ce priveşte etnicitatea, nu a elaborat nici o explicaţie subiacentă, coerentă şi satisfăcătoare din punct de vedere teoretic a fenomenelor pentru care Bauer şi Renner au oferit o soluţie practică. S-a presupus că identităţile economice le vor transcende pe cele culturale şi că, dacă aranjamentele culturale erau adecvate, ele nu vor deveni un punct de plecare pentru pretenţiile politice.[4]

În universalismul de tip liberal, „iraţionalul" este întrucîtva un echivalent funcţional; el constituie o categorie care nu necesită o investigaţie mai profundă deoarece este iraţională — un exemplu comun de logică circulară. De fapt, aceasta este o fundătură epistemologică ce ascunde vederii nevoia unei investigaţii mai profunde — în ciuda progresului general al cunoaşterii — şi care implică riscuri pentru cei care iau decizii politice, deoarece atunci cînd se vor găsi faţă în faţă cu politica identitară, nu vor fi pregătiţi să facă faţă cerinţelor acesteia. Absenţa dialogului de acest fel a fost evidentă în timpul negocierilor care au avut loc odată cu războaiele de după dezmembrarea Iugoslaviei, de exemplu.

Hegemonia raţionalităţii

Ca să ne întoarcem la fixarea curentelor filosofice care susţin supremaţia raţionalităţii: poziţia acesteia a fost întărită de evenimentele istorice ale secolului XX. Înfrîngerea nazismului şi fascismului şi lansarea integrării europene care a

urmat au consolidat ecranarea revendicărilor identitare. Nazismul era pentru mulți consecința firească și de neocolit a politicii identitare — etnicitatea duce la naționalism, naționalismul duce la nazism — și înfrîngerea acestuia a fost primită cu o ușurare profundă și perfect de înțeles. Paradigma lui Jean Monnet a fost concepută ca o replică directă — pentru a crea instituții care transcend identitatea națiunilor europene, și pentru a face astfel imposibile alte războaie în Europa. În subsidiar, Războiul Rece a asigurat Occidentului menținerea unității, în timp ce în Europa Centrală și de Est situația era analogă, impusă de ocupația sovietică și de comunism.

Rolul statului a alimentat și el convingerea că raționalitatea este în permanentă ascensiune. În Vest, statul părea să funcționeze adecvat. Paradigma statului bunăstării sociale a rezolvat cu succes problema sărăciei și nevoile care au marcat perioada interbelică. Într-un sens foarte pragmatic, cu toate că problema s-a pus rareori în acești termeni, rolul statului încetase să fie în Vest un motiv de conflict între stînga și dreapta, etatismul a fost acceptat de ambele părți ca fiind în afara oricărei discuții. Acest lucru a conferit tacit statului rolul de deținător ultim al raționalității, deși nu a mers chiar pînă la excluderea rolului societății, și a întărit ipoteza că raționalitatea triumfase. Supremația statului nu a fost contestată pînă în anii '80, cu toate că provocarea din anii '60, culminînd în 1968, s-a răsfrînt într-o oarecare măsură asupra relației dintre societate și stat. În cadrul acestei organizări foarte clare, identitățile colective nu aveau de jucat un rol important, explicit.

La nivel internațional, conflictele pe tema identității au fost evitate în virtutea presupunerii tacite că toate statele erau aproximativ la fel de raționale. Cînd totuși apăreau divergențe, acestea puteau fi rezolvate pe calea unor discuții raționale în care nu erau incluse problemele „iraționale" ale identității. Eludînd identitatea ca factor politic, identitățile occidentale au ajuns chiar să semene, iar acesta a fost și rămîne unul dintre principiile fundamentale ale integrării europene.

Toate acestea au creat o ordine iluzorie, în sensul în care identitatea ca sursă a puterii politice și, mai ales politica naționalistă, erau socotite de domeniul trecutului, cel puțin în ceea ce privea Europa. Exista presupunerea tacită că, în general vorbind, veniseră zilele rațiunii și că identitatea, alta decît o arată sensul benign al unei expresii culturale, nu mai era importantă. Teza „sfîrșitului istoriei" a lui Fukuyama nu însemna altceva decît precizarea detaliilor acestei serii de presupuneri, cu toate că puțini erau pregătiți să o facă la fel de explicit ca el. Privite prin această prismă, Irlanda și Țara Bascilor sau Corsica constituiau doar anomalii temporare.

Prin urmare, recrudescența aparent bruscă a etno-naționalismului în anumite părți ale Europei de după 1989 a fost neașteptată și deloc binevenită. Nici opinia publică și nici elitele nu dispuneau de mijloacele teoretice cu ajutorul cărora să riposteze. Diverse teorii — presupuneri, prejudecăți, iluzii — au fost scoase de la naftalină pentru a lămuri acest regres (evident inexplicabil) către o lume pe care

Europa de Vest o crezuse în mare măsură îngropată. Folosirea denaturată a istoriei constituia explicaţia standard, mai ales cînd ea putea fi asamblată sub forma unei plăcute poveşti ideologizate care absolvea Vestul şi învinovăţea Europa Centrală şi de Est, ca şi afirmaţia că cei din Europa Centrală şi de Est au fost întotdeauna „tribali" (din punct de vedere biologic?) şi, lucru subînţeles, vor fi întotdeauna. Această pseudoistorie s-a răzbunat aruncînd asupra identităţii occidentale o lumină destul de puţin favorabilă, arătînd-o incapabilă să facă faţă provocărilor care au apărut odată cu căderea comunismului.

Astfel, din 1989, Vestul a fost nevoit să se confrunte cu o situaţie fără precedent, pentru care nu existau planuri clare, aceea de a răspunde în acelaşi timp presiunilor de reintegrare europeană exercitate de Europa Centrală şi de Est, şi, în aceeaşi măsură, presiunilor de redistribuire a puterii în propriul perimetru. Ipotezele anilor 1945-1989 pe care fusese construită o ordine foarte stabilă, se erodaseră, punîndu-se, în consecinţă, sub semnul întrebării respectiva distribuţie a puterii pe măsură ce cîştigau în forţă presiunile de extindere a democraţiei prin „empowerment" (conferirea de putere). Starea de fapt cerea un nou echilibru între raţionalitate şi identitate. Prin urmare, anii '90 au devenit mult mai instabili.

Complexitatea problemelor a fost încă şi mai încîlcită de urmările neaşteptate ale căderii comunismului. În timp ce comunismul era în mod evident un sistem plin de contradicţii — şi acestea i-au determinat în cele din urmă colapsul — marxism-leninismul pretinddea că este un legatar, într-adevăr, cel mai important şi cel mai îndreptăţit moştenitor al iluminismului. În acest sens, competiţia dintre comunism şi democraţia occidentală a consolidat pretenţiile hegemonice ale raţionalităţii asupra identităţii. Nici liberalismul, nici marxismul nu ofereau vreo explicaţie logică a motivului pentru care identităţile colective continuau să existe şi să-şi exercite influenţa în politică. Aşa că ambele au preferat să ignore fenomenul. În mod corespunzător, sfîrşitul comunismului a slăbit raţionalitatea ca atare, acest lucru avînd urmări importante pentru Occident. Ascensiunea politicii identitare necesită o nouă abordare a problemei raţionalităţii, ca şi a identităţii. Identitatea europeană trebuie să fie reconfigurată.

Experienţa post-comunistă

În Europa Centrală şi de Est, problema este asemănătoare, deşi itinerarul şi antecedentele sînt diferite. Sistemul comunist super-etatizat a distrus în mare măsură toate celelalte raţiuni sau cel puţin a încercat. A reuşit cu societatea civilă, dar nu a putut să facă breşe serioase în etnicitate. Dar învestirea statului cu raţionalitatea supremă a avut un rezultat neaşteptat: căderea (ideologică a) comunismului a însemnat de asemenea prăbuşirea statului comunist.

Prin urmare, Europa Centrală şi de Est se află la un punct de pornire foarte diferit de cel al Occidentului. Trebuie să reconstruiască statul, transformîndu-l

într-un stat responsabil; trebuie să se asigure de apariţia societăţii civile; şi trebuie să găsească o cale de menţinere a gradului de coerenţă necesar cît timp se întîmplă toate acestea. Inevitabil, etnicitatea – identitatea cea mai accesibilă sferei publice, s-a trezit împinsă în prim plan, cerîndu-i-se să îndeplinească roluri de care nu se putea achita, cum ar fi furnizarea criteriilor pentru cetăţenie — de aici etnicizarea. În acest context, Europa Centrală şi de Est are nevoie de Europa şi de o identitate europeană pentru a-i consolida coerenţa şi stabilitatea, pentru a-i oferi materiale utilizabile în restabilirea identităţilor civice.

Din cele menţionate mai sus, ar trebui să fie clar că pentru a înţelege problematica unei identităţi europene la începutul unui nou mileniu, identitatea însăşi trebuie examinată cu atenţie. Transformarea de după 1989 cere ca acest lucru să fie întreprins cu grijă maximă. Într-un sens foarte real, expresia „politică identară" este un termen impropriu, pentru că indică în mod indirect că ar exista şi o „politică ne-identitară". Aceasta este o absurditate, desigur, deoarece sugerează şi că ar exista actanţi politici lipsiţi de identitate. Cu toţii avem identitate şi aceasta influenţează modul nostru de a ne angaja în politică. Distincţia dintre raţiune şi identitate se referă mai mult la ceea ce (unii) oameni consideră că ar fi o politică potrivită.

Toţi oamenii au, deci, o identitate, un mod de a reacţiona în comunităţile pe care le crează şi în care trăiesc. Politica este imposibil de imaginat în absenţa comunităţilor, şi, într-adevăr, este un fapt general recunoscut că fiinţele umane neintegrate unei comunităţi sînt lipsite de o dimensiune pe care o au oamenii cu o asemenea apartenenţă. Aceasta este drama ostracizării, a exilului, a izolării, a sihăstriei, a marginalizării. Indivizii pot să treacă prin aceasta suferind traume mai mult sau mai puţin grave, dar cînd o comunitate este pusă faţă în faţă cu pierderea identităţii, ea reacţionează foarte puternic la această perspectivă. Rezultatul este anomia, pulverizarea, pierderea înţelesurilor. În fapt, comunităţile vor face orice pentru a-şi preveni pulverizarea; un aspect semnificativ al comunităţilor este faptul că sînt angrenate într-un proces continuu de reproducere culturală. Reproducerea culturală, deci, îşi stabileşte propria raţionalitate. Aici s-ar putea spune că începe politica identităţii.

Reproducerea culturală

Aspectul cheie al reproducerii culturale urmărit de noi este faptul că ea stabileşte mijloacele prin care comunităţile caută să se menţină în viaţă. Aici este importantă înţelegerea faptului că, în ciuda pretenţiilor raţionalismului iluminist, anume că toate lucrurile sînt supuse progresului cunoaşterii şi pot fi cercetate, de fapt colectivităţile încearcă dintotdeauna să se asigure că existenţa lor nu este pusă la îndoială. Anumite zone ale vieţii, anumite procese şi fenomene sînt pur şi simplu socotite „normale şi naturale", „doxice" în limbajul lui

Bourdieu, şi nu le contestăm. Aceasta este realitatea cotidiană prin care ne dumirim asupra sensului lumii, cu ajutorul acelui bun simţ atît de îndrăgit de stilul de gîndire anglo-saxon. Şi tocmai acesta este modul în care identitatea impregnează toate aspectele acţiunilor noastre, astfel încît nu ne putem plasa în afara politicii identităţii mai mult decît am putea zbura prin propriile noastre puteri.

Implicaţiile acestei afirmaţii sînt foarte importante, deoarece subminează anumite premise favorite ale Occidentului şi, în aceeaşi măsură, discreditează ipoteze-cheie practicate în lumea post-comunistă. Pentru Occident, este obişnuită afirmaţia că există o politică a identităţii „bună" şi una „greşită"; sexul, rasa, şi identităţile etnice ale migranţilor sînt bune, orice altceva este incorect, necivilizat sau tribal. Pentru mulţi din Europa Centrală sau de Est, afirmaţia că identităţile lor etnice sînt contextuale şi nu pot fi înscrise într-un sistem esenţialist, că ele sînt mai degrabă construite decît înnăscute este inaccceptabilă. Trăind astfel într-un univers de epistemologii stabile, convingerile lor asupra propriei etnicităţi sînt văzute ca fiind irefutabile şi imposibil de negociat. Iar aceste convingeri vor persista pînă cînd statul şi societatea civilă vor fi destul de legate una de alta pentru asigura ordinea necesară care să permită dezideologizarea etnicităţii. Sugestia făcută aici, anume că toate identităţile (sexul, etnicitatea migranţilor, rasa) sînt în mare măsură asemănătoare, este în contradicţie cu o mare parte a gîndirii occidentale şi democratice, în special a politicii occidentale de stînga.

Identităţile şi politica de stînga

La acest capitol e nevoie de o mică paranteză. În mod tradiţional stînga s-a autoperceput ca fiind unul dintre cei mai vajnici apărători ai raţionalităţii iluministe. Stînga are o tradiţie înrădăcinată în universalismul clasei, potrivit căruia, indiferent de „naţiune", toţi cei care muncesc sînt la fel, clasa şi activitatea economică au un grad mai mare de universalitate decît orice alte aspecte, şi nu sînt accidentale în istoria economică a secolului XIX (cum avem tot mai mult tendinţa să le vedem astăzi).

Aceasta era tradiţia de stînga atît a social-democraţiei cît şi a comunismului, cu toate că ambele făceau concesii ocazionale (şi din ce în ce mai dese) identităţilor non-economice. În realitate, acest lucru era inevitabil; în lumina acestei analize, identităţile şi raţionalitatea se află într-o relaţie dinamică şi reciprocă. Cu toate acestea, în anii '60 şi '70, în stînga occidentală au avut loc schimbări hotărîtoare. În loc să păstreze ca axă centrală a politicii de stînga identitatea economică, radicaliştii au acceptat ca şi alte identităţi să fie considerate parte a proiectului stîngii — în primul rînd sexul, feminismul şi rasa (etnicitatea migranţilor). Ecologismul a fost la rîndul său integrat pînă la un punct, cu toate că relaţia dintre ecologişti şi stînga a fost întoteauna instabilă. La marginile ecologismului, era mult mai puţin uşoară cooptarea pentru „drepturile" animalelor, cu toate că mişcarea era capabilă de a genera energii considerabile.

Această alianţă a fost structurată, în principal în jurul unei singure afirmaţii principale, anume imposibilitatea capitalismului de a asigura dreptatea socială, diferite grupuri continuînd astfel să fie excluse de la accesul cuvenit la putere. I-a trebuit ceva timp stîngii tradiţionale să recunoască — şi încă mulţi alţii mai trebuie să facă acest lucru — faptul că identităţile economice aveau să scadă în importanţă odată ce prosperitatea va deveni un standard pentru, să zicem, patru cincimi din populaţie. Mai mult, schimbarea revoluţionară în felul de muncă (trecerea de la munca manuală la cea non-manuală), declinul manufacturii şi ascensiunea corespunzătoare a serviciilor (publice) aveau să schimbe identităţile economice de care stînga depindea în mod tradiţional. Identităţile economice şi relevanţa politică a celorlalţi, a celor săraci şi necalificaţi, erau prea slabe pentru a servi ca bază pentru menţinerea politicii tradiţionale a identităţii economice.

Acest lucru nu sugerează că identităţile economice ar fi lipsite în totalitate de influenţă. Pot să aibă şi chiar au influenţă, mai ales în comunităţi culturale închise, şi, mai rar, peste graniţele culturale. Piaţa, de exemplu, tinde să omogenizeze stilurile de viaţă, să creeze distracţii, gusturi, coduri de îmbrăcăminte ş.a.m.d. asemănătoare în linii mari, indiferent de etnie. *Mutatis mutandis*, activitatea industrială a făcut cam acelaşi lucru în timpul lui Marx.

Ceea ce se pare că identităţile economice nu pot să facă, totuşi, este să depăşească graniţele pe care le creează. O graniţă economică rămîne doar atît: o graniţă economică. Este influenţată de impulsuri şi calcule economice, şi tocmai pentru că este evidentă, ba chiar determinabilă sub raport cantitativ, are doar o rezonanţă simbolică limitată şi o capacitate restrînsă de a găsi ecouri mai profunde. Fidelitatea faţă de identităţile economice este prea expusă la raţionalitate pentru a putea rezista la impactul unei schimbări importante. Astfel, una dintre nemulţumirile dintotdeauna ale stîngii tradiţionale a fost aceea că, odată ce un proletar îşi îmbunătăţea statutul economic, le abandona pe cele precedente. Bineînţeles că le părăsea, se comporta raţional.

Straturile mai profunde ale loialităţii, cum s-ar zice, sînt structurate pe altceva decît jocul dintre cerere şi ofertă. Imperativele comunităţii culturale devin supreme. Sfera simbolică creată de acea comunitate este dominantă şi imperativele identităţii economice rămîn limitate la activităţile economice. Astfel, greşim dacă uitîndu-ne la stilurile de viaţă, la modă sau la stilurile de muncă, ajungem la concluzia că lumea devine foarte asemănătoare, iar aceasta este o greşeală atît a stîngii tradiţionale, cît şi a naţionaliştilor extremişti, chiar dacă din cauze diferite. În realitate, identităţile economice sînt surprinzător de lipsite de putere în a le controla pe cele non-economice, putîndu-le influenţa doar în cîteva situaţii foarte speciale. Cînd prosperitatea este relativ egal răspîndită, aşa cum se întîmplă între două sau mai multe comunităţi etnice care trăiesc în acelaşi stat, acest lucru înlătură neajunsurile economice din seria problemelor care ar putea crea

tulburări în relaţiile interetnice. În consecinţă, identităţile economice nu sînt altceva decît o condiţie utilă în rezolvarea fricţiunilor interetnice.

În ceea ce privea noua coaliţie, aceasta susţinea că celor excluşi de la putere ar trebui să li se permită accesul la ea pentru că li se refuzase tocmai din cauza identităţii lor. Cu toate că această schimbare de direcţie de-abia a fost observată la vremea ei, ea a marcat un moment semnificativ în extinderea ordinii de zi a stîngii: de la identităţi în primul rînd economice la anumite identităţi non-economice. De fapt, schimbarea era echivalentă cu ideea că satisfacerea identităţilor economice urma să nu mai fie privită ca realizarea dreptăţii sociale, o analiză care era perfect adevărată pînă în punctul în care fusese dusă.

Ceea ce este izbitor la toate aceste identităţi „noi" este că au pretenţia, implicit sau explicit, de a fi universal aplicabile. Partizanii identităţii sexuale şi rasiale susţin cu tărie nu numai că identitatea lor este singura din care ar trebui derivate valorile, ci şi că acestea sînt valorile — şi astfel identităţile — pe baza cărora trebuie organizate toate societăţile. Supoziţia că aceste identităţi ar putea proveni în realitate din circumstanţele accidentale ale dezvoltării Occidentului este respinsă ca fiind răuvoitoare. Pretenţia de a fi universal aplicabile se explică probabil prin originea noilor identităţi politice, care s-au definit împotriva universalismului controversei aparent hegemonice dintre socialism şi capitalism, acestea din urmă pretinzînd ele însele aplicabilitate universală. Pentru a ataca puterea hegemonilor, era necesar să te defineşti în mod asemănător, universal. Etnicitatea nu face acest lucru în revendicarea sa asupra puterii. Pretenţia ei se restrînge la o anumită comunitate, dar acceptă în general că toate comunităţile etnice au legitimitate.

Oricare ar fi legitimitatea sau trăsăturile de altă natură ale acestei treceri de la identităţi economice la altele mai generale, ea a avut efectul secundar al revenirii problemei politicii identităţii pe ordinea de zi a politicii, acest lucru făcîndu-se însă nu din direcţia dreptei tradiţionale, ci din a stîngii. Problema era că stînga, în general vorbind, căuta să delimiteze identităţile în acceptabile sau nu, dar politica nu aşa funcţionează — şi odată ce identităţile non-economice s-au aflat din nou în curentul principal al politicii, diferite pretenţii noi au ajuns să fie ridicate în numele identităţii, inoportune din perspectiva aripii de stînga. Etnicitatea nu se referea numai la alegătorii constituţionali (emigranţi din Lumea a treia în Occident), ci şi la identităţile etnice ale vechilor europeni. Odată cu această evoluţie, etnicitatea a ajuns să dobîndească o importanţă pe care nu o mai avusese din 1945.

O trăsătură notabilă a politicii etnice non-migraţioniste în Europa de Vest era că în general statul democratic o tolera împotriva voinţei sale şi căuta s-o marginalizeze pe cît putea. Renaşterea etnică a anilor '60 şi '70 (Scoţia, Catalonia, Tirolul de Sud, dar şi mişcările politice mai puţin importante, cum ar fi cea din Bretania) erau tratate ca mişcări „protestatare" care puteau fi mulţumite prin concesii economice şi cîteva prevederi culturale, cum ar fi sprijinirea limbilor

autohtone. Fiecare caz era tratat individual şi nu ca parte a unei structuri, iar soluţia drepturilor colective era respinsă cu hotărîre. Ipoteza că prin astfel de concesii mişcările se vor estompa era subiacentă acestui mod de abordare.

Asimilarea

Există o anumită perspectivă prin care politica identităţii secolului XX poate fi într-o mare măsură înţeleasă: aceea a asimilării. Înainte de epoca modernă, asimilarea era un fapt ocazional fără prea mare importanţă politică şi era prea puţin un fenomen de masă, ţinînd seama de nivelul scăzut al migrărilor. Asimilarea hughenoţilor de către societatea engleză şi prusacă, un potrivit exemplu pre-modern, a fost un fenomen lent, care a implicat trei generaţii; urmele lor încă se mai găsesc în numele de familie franţuzeşti. Marea majoritate a populaţiei trăia într-o condiţie statică, neschimbată, în care identitatea etnică putea fi ocazional sursa conflictelor, dar întrucît nu era privită ca baza principală a puterii politice, nu dădea naştere la clivaje profunde. Conducătorii nu îşi mobilizau popoarele făcînd apel la apartenenţa lor la naţiunii etnice.

Aceasta este starea de fapt pe care unii comentatori contemporani o invocă asemeni unei epoci de aur, în care membrii diferitelor grupuri etnice trăiau paşnic unii lîngă ceilalţi şi lumea lor nu era tulburată de racilele etnicităţii politizate. Putem lăsa deoparte acurateţea acestui tablou şi putem de asemenea neglija uzul şi abuzul istoriei. Mai degrabă ar trebui însă să ne întrebăm ce era diferit, de ce nu era etnicitatea o problemă politică serioasă înainte de epoca modernă şi, prin urmare, de ce asimilarea nu constituia o problemă. Schimbarea fundamentală a avut loc în natura statului şi în capacitatea sa crescîndă de raţionalizare, care a impus apoi necesitatea unui grad mai mare de consens, care, la rîndu-i, era cel mai eficient generat pe calea etnicităţii. În consecinţă, statele au promovat în mod activ asimilarea ca instrument de stabilizare.

Astfel, pentru o mare parte a perioadei naţionalismului, de la Revoluţia Franceză pînă la urmările celui de-al doilea război mondial, asimilarea a fost larg răspîndită şi acceptată, precum şi socotită demnă de laudă. Era latura tacită a modernizării, îmbrăţişată în egală măsură de orientarea liberală şi de cea socialistă. Asimilarea însemna un schimb. În general vorbind, ea propunea ca, în schimbul accesului la cetăţenie, populaţia rurală să abandoneze orice identităţi rurale (şi astfel non-politice) ar fi avut — etnice, sociale, economice — şi să-şi formeze altele, cîştigînd astfel accesul spre o cultură avansată, un nivel de viaţă mai ridicat, şi în general şansa la o viaţă mai bună. În majoritatea cazurilor, desigur, nu exista nici o graniţă etnică de traversat.

Identităţile urbane şi deci civice, modelele de asimilare, fuseseră deja construite de majoritatea dominantă, iar cei care puteau fi consideraţi ca aparţinînd aceluiaşi grup de limbi din punct de vedere filologic s-au mutat relativ

fără piedici în acelaşi grup politic de limbi.[5] Consecinţa acestui fapt a fost abandonarea totală şi în mare măsură voluntară a identităţilor rurale în schimbul beneficiilor modernităţii politice şi economice. Acest lucru se aplica chiar şi atunci cînd, după toate aparenţele, nu trebuia trecută nici o graniţă etno-filologică. Mulţi francezi şi italieni de la sat, de exemplu, au trebuit să înveţe o limbă nouă sau, în orice caz, o variantă destul de îndepărtată a graiului lor rural.

Una din cauzele principale ale traumei modernizării este faptul că acele cunoştinţe acumulate şi manifestate în codurile vieţii de zi de zi nu sînt doar nefolositoare la oraş, ci şi în mod hotărîtor derutante. Ţăranul soseşte cu o suită de aşteptări condiţionate de tiparul mental în care a fost crescut şi trebuie să deprindă un set de abilităţi în întregime noi, care poate include un limbaj diferit din punct de vedere filologic, avansat din punct de vedere cultural, şi să piardă simultan ceea ce a învăţat pînă acum. Este un proces extrem de dur, pentru că îl face să se îndoiască de esenţa sa umană.

Noile limbi literare, depozitare ale unei culturi avansate, erau mult mai complexe şi, în mod vital, mai potrivite cererilor modernităţii decît dialectele. Fără un astfel de standard cultural înalt, un grup etnic nu putea pretinde un statut egal între naţiuni. Modernizarea necesita elaborarea şi totodată acceptarea de către populaţie a unui limbaj modern. Dialectele rurale ţinuseră într-o anumită limitare vocabularul politic şi nu erau înzestrate corespunzător pentru a face faţă cerinţelor modernităţii. Le lipsea de asemenea capacitatea cognitivă pe care o conferă stăpînirea unui standard cultural înalt. Un limbaj şi un stil de viaţă nou adăugau asimilării unei clase achiziţia unei noi identităţi. În acest sens, asimilarea a constat într-o mobilitate socială ascendentă.

Trecerea de la rural la urban a fost ceva mai complexă şi tensionată din punct de vedere cultural în cazurile în care limba literară nu avea nici o legătură filologică cu limbajul rural. La această schimbare se fac referiri de obicei cînd se discută problema asimilării. Pînă în anii '60 acest tip de asimilare era mult mai comun şi mai răspîndit decît se crede astăzi, într-o perioadă în care asimilarea este din ce în ce mai grav ameninţată de susţinătorii multiculturalismului. Dar un astfel de dezacord nu era suficient pentru a explica declinul, cu atît mai puţin dispariţia totală a asimilării. Odată cu scurgerea veacului al XX-lea opera şi un alt factor chiar şi în zonele rurale, şi anume conştiinţa crescîndă a individului ca membru al unui grup etnic. Modernitatea şi războiul, puse cap la cap uneori, au avut un impact bogat în consecinţe asupra întregii populaţii a Europei, iar după al doilea război mondial erau foarte rare grupurile lipsite de vreun fel de conştiinţă şi, asociată acesteia, o conştienţă a faptului că etnicitatea are o anumită legătură cu puterea politică. Dacă nu altceva, atunci cu siguranţă secolul XX a fost o eră de vastă deruralizare. Au existat excepţii, cum ar fi o parte a populaţiei rurale din Ucraina şi Bielorusia, care au continuat să se auto-definească în primul rînd prin identificare religioasă, dar acestea erau cazuri foarte rare.

Din cele de mai sus putem deduce că asimilarea a fost respinsă în anii '60 deoarece s-a ajuns la concluzia că aceasta se încheiase. În Europa nu mai exista populaţie rurală care să fie asimilată. Iar această respingere a fost atunci pur şi simplu proiectată asupra tuturor străinilor şi nou-veniţilor, a tuturor „celorlalţi", în scopul ca ei să-şi menţină „alteritatea" şi să se bucure de ea. Această schimbare de greutate, ar trebui menţionat, reprezenta o glisare intelectuală a stîngii de la atitudinile sale tradiţionale, o mişcare oarecum surprinzătoare la prima vedere, dar totuşi logică, dat fiind faptul că abandonarea sa tacită de a mai privilegia identitatea economică însemna şi un răspuns la noua realitate sociologică a imigrărilor pe scară largă din Lumea a treia. Cei care aparţineau altor rase decît celei albe şi migrau în Europa erau invariabil identificaţi în acest fel, iar statutul lor socio-economic era ignorat. Li se cerea să se integreze ca cetăţeni deplini, însă măsurile luate în acest sens erau prea puţin adecvate, dat fiind faptul că erau ţărani, veneau din zone rurale premoderne în unele urbane ultra-moderne şi călătorind de pe un continent pe altul nu-şi pierduseră miraculos sistemele lor axiologice rurale.

Multe probleme ar fi putut fi evitate dacă identitatea migranţilor nu ar fi fost supusă acestei definiţii reducţioniste. În realitate, migranţii erau constrînşi într-un pat al lui Procust al asimilării, dar nu unul etnic. Li se cerea să absoarbă identităţi civice şi naţionale într-un timp foarte scurt, iar traumele şi disfuncţionalităţile rezultate erau pur şi simplu puse pe seama rasismului majorităţii. Acest rasism exista cu siguranţă, dar nu era singurul factor implicat.

Astfel, dacă privim acest proces mai în profunzime, s-ar părea că există o relaţie încă neexplorată între asimilare şi îmbrăţişarea de către stînga a politicii identităţii. După cum spuneam, din punct de vedere istoric, stînga a privit asimilarea etnică — nemaivorbind de cea civică — drept oportună şi progresistă. Ca urmare, a acordat prea puţină consideraţie identităţilor etnice ale grupurilor în curs de modernizare (din Europa). Această atitudine nu s-a schimbat încă. Folosirea unor cuvinte ca „tribal" şi „balcanizare" pentru a caracteriza etnicitatea nerecunoscută ţine de domeniul trecutului. Nimeni nu s-ar putea gîndi să numească „tribale" identităţile etnice ale migranţilor din lumea a treia . Astfel, după anii şaizeci, nu a mai fost încurajată asimilarea, ea devenind peste noapte un fenomen reacţionar. Această schimbare coincidea cu sosirea în Europa de Vest a unui număr considerabil de migranţi de alte rase, iar întrebarea mai profundă privea legătura dintre cele două procese.

Cu siguranţă, în ceea ce priveşte stînga, identităţile migranţilor din Lumea a treia trebuiau privite ca pozitive în Occident, iar păstrarea acestor identităţi trebuia văzută ca o misiune istorică asumată de formula multi-culturalismului, chiar şi atunci cînd asimilarea a devenit o preocupare a aripii de dreapta. Dar problema este mai adîncă şi mai dureroasă. Respingînd posibilitatea asimilării ca opţiune pentru migranţii non-europeni, stînga a ajuns de fapt în poziţia

incomodă de a nega faptul că celelalte rase ar putea fi asimilate cîtuşi de puţin. Dezvoltînd proiectul multi-culturalismului, stînga, în contrast cu toate scopurile sale practice, a sfîrşit prin a spune că celelalte rase sînt inasimilabile, refuzîndu-le astfel această opţiune.

În realitate, cum reiese în mod clar din cele de mai sus, asimilarea este un proces mult mai complex decît pare să recunoască proiectul multi-culturalismului. Pe plan istoric, asimilarea implica renunţarea individului la identitatea sa rurală în schimbul avantajelor cetăţeniei.

În prezent, migranţii rurali din afara Europei sînt încurajaţi să-şi susţină identităţile etnice, chiar dacă aculturaţia lor în stilul civic şi statal al modernităţii europene nu este ajutată de formele de cunoaştere codificate în identităţile etnice pe care le aduc cu ei. Armonizarea acestor două idei este insuficientă.

Pe de altă parte, soarta migranţilor intra-europeni este uşor diferită. Ar trebui să fie evident că asimilarea de orice fel implică o călătorie, o părăsire reală şi simbolică a legăturilor de solidaritate din lumea rurală. Astfel, aculturaţia migranţilor europeni pare să aibă nevoie de o analiză mai profundă. În cea mai mare parte, aceştia şi-au format deja o conştiinţă politică şi culturală. Au fost deja afectaţi sau remodelaţi de modernitate. În general, vorbesc limbi cu multă substanţă culturală şi aceste limbi au o valoare morală recunoscută. Sînt ei atunci asimilaţi sau rămîn ca parte neasimilată în cadrul unei majorităţi diferite din punct de vedere etnic? Răspunsul diferă în funcţie de un număr de variabile.

În primul rînd, este vorba de mărimea grupului migrant. Unde membrii pot şi au voinţa de a atinge masa critică, asimilarea lor este încetinită sau chiar blocată. În al doilea rînd, apare problema momentului şi cauzei din care ei ar putea avea voinţa să atingă masa critică — în acest context fiind esenţiale circumstanţele plecării. Asimilarea lor este mai rapidă şi mai uşoară cînd pleacă în calitate de emigranţi, neintenţionînd să se întoarcă, indiferent dacă motivul este unul politic sau economic. Par hotărîţi să piardă cît mai mult posibil din vechile identităţi; aici principiul schimbului pare să prevaleze. Cînd plecarea lor înseamnă exil, este mult mai probabil ca ei să păstreze un ataşament faţă de cultura pe care au adus-o cu ei şi să o transmită generaţiei următoare. În al treilea rînd, foarte mult depinde de cultura-gazdă, de deschiderea ei faţă de imigranţi şi de condiţiile asimilării. În unele culturi, deschiderea este mare şi condiţiile sînt generoase; în altele, acest lucru e mai puţin evident. Unde condiţiile de asimilare sînt dificile, procesul în sine va fi mai încet.

În prezent, cele mai multe state şi societăţi vest-europene au ajuns să joace rolul de gazde pentru migranţii europeni şi se confruntă cu dilema formulării unei politici duble, întrucîtva contradictorii în ceea ce priveşte identităţile noilor veniţi şi majoritate. Abordarea cea mai frecventă a problemei pare a fi aceea de a pretinde că nu există nici o dificultate, sau, în măsura în care există, poate fi

atribuită xenofobiei unor grupuri restrînse. Migranții sînt priviți ca fiind exclusiv reactivi din acest punct de vedere și din acest motiv nu iau nici o inițiativă, sînt pasivi și nu au nici o opinie asupra asimilării sau a non-asimilării. Totuși, migranții europeni sînt descurajați de la a-și revendica statutul de „grup etnic", și se presupune că sînt fie în procesul de a fi asimilați majorității, fie în cel de a-și susține propria cultură. Din nou, presupunerea tacită este că ei pot fi asimilați, o opțiune inaccesibilă raselor care nu sînt albe.

În acest cadru larg există multe variante. La un capăt al spectrului se află Franța, care duce o politică asemănătoare aculturației civice, dar aceasta se rezumă la asimilare deoarece identitatea civică franceză este radical galicizată. În consecință, Franța respinge multi-culturalismul pretinzînd că nu este necesar. Într-un sens foarte real, forța extremei drepte franceze este un răspuns la eșecul acestei politici, aplicată unor grupuri considerabile de migranți musulmani care au atins masa critică și caută să-și transmită cultura generației următoare.

Marea Britanie, Țările de Jos și Scandinavia urmează diferite tipuri de politică multiculturală, cu succes variabil. Una dintre condițiile nedeclarate ale succesului, se pare, este acee că noua imigrație ar trebui mult redusă.[6] Relațiile proaste cu migranții sînt și mai mult înrăutățite cînd majoritatea nu întrevede un sfîrșit al imigrării. Poate fi prea devreme pentru a aprecia valoarea întregii istorii a multiculturalismului, dar există anumite semnale cum că în Marea Britanie are loc un proces de aculturație, care va ajunge să fie văzut ca stadiu preliminar al asimilării, astfel încît a doua generație de migranți va fi asimilată în întregime în ceea ce privește limbajul și obiceiurile, și doar diferențele fizionomice să o mențină diferită, dar nu întru totul, de majoritate. Dacă este corectă, această afirmație implică faptul că într-un timp relativ scurt, conceptele de rasă și multiculturalism vor împiedica practic, continuarea integrării.

Germaniei i se face multă publicitate negativă în legătură cu strategia ei interetnică. Există o aversiune evidentă față de politica sa de a acorda automat — cum s-ar spune — cetățenie germană tuturor celor de etnie germană. Complementar, există o concepție larg răspîndită cum că (toți?) imigranții non-germani sînt supuși discriminării rasiale, din cauza aderării Germaniei la *ius sanguinis* ca bază a cetățeniei.[7] Această concepție este simplistă și falsă. În primul rînd, nu este corect ca oriče persoană de origine germană să aibă dreptul la cetățenia germană. Cei care au migrat în statele în care s-au instaurat regimuri comuniste sînt îndreptățiți la aceasta; cei care au migrat în altă parte, nu. Astfel, germanii din Brazilia, care au părăsit Germania cam în același timp cu germanii de pe Volga, nu sînt înglobați în *ius sanguinis*, ceea ce înseamnă, desigur, că nu e vorba pur și simplu de „sînge", ci de combinația dintre origine și politică, chestiune extrem de diferită. Austriecii, care, dacă au vreo descendență, atunci aceea este cea germană, sînt de asemenea excluși.

În realitate, Germania a urmărit o strategie dictată de sociologia anilor postbelici. După 1945, Germania de Vest s-a confruntat cu problema integrării a aproximativ 13 milioane de germani, cu rezultatul că acest stat a devenit extrem de experimentat în a-i integra. Ţinînd seama de tradiţiile germane — Germania a fost o ţară asimilatoare înainte de 1914 şi chiar şi după aceea — era logic ca statul să încerce să îi asimileze pe aceşti germani structurii politice şi statale vest-germane, deoarece cei din est puteau fi germani prin descendenţă, dar nu erau într-adevăr germani din alte puncte de vedere. În consecinţă, Germania de Vest a devenit foarte experimentată în a integra germani. Previzibil, atenţia fiindu-i concentrată asupra acestui proces, Germania a tins să neglijeze integrarea non-germanilor. Din nou, situaţia este mai complexă decît pare. Într-adevăr s-a dovedit dificilă aculturaţia şi integrarea turcilor, dar nu acesta a fost şi cazul iugoslavilor, ceea ce sugerează că graniţa religioasă a fost cea care a pus probleme foarte serioase turcilor, atît în ceea ceea ce priveşte propriile lor idei cît şi cele ale majorităţii, fapt mult mai puţin frapant la slavii de sud.

Pe de altă parte, în Europa Centrală şi de Est asimilarea din perioada comunistă a avut o istorie diferită. Teoretic, marxism-leninismul a adoptat concepţia că identităţile etnice nu au consecinţe importante, şi deci asimilarea grupurilor minoritare are loc oricum (fiind o problemă cu un caracter inevitabil din punct de vedere istoric), astfel încît grupul etno-naţional dominant în stat ocupa cea mai mare parte a spaţiului etnic. Pe de altă parte, după 1989, aceste grupuri dominante au înţeles, spre neplăcuta lor surpriză, că trăiesc totuşi în state multi-etnice. De atunci, au existat demersuri încete şi în unele ocazii pline de asperităţi spre un acord între democraţie şi multi-etnicitate. Afirmaţia că democraţia din anii '90 nu este aceea a anilor '80 şi că asimilarea minorităţilor nu este nici fezabilă şi nici demnă de laudă s-a dovedit uneori greu de acceptat.

Nu este fezabilă deoarece populaţiile stabile nu sînt asimilate dacă rămîn în satele lor sau dacă fac parte din comunităţi etnice care au avansat deja spre stabilirea unui standard cultural ridicat. De asemenea a fost pierdută ocazia de a asimila membrii grupurilor etnice minoritare în timpul călătoriei simbolice de la sat la oraş. Urbanizarea comunistă a fost atît de brutală încît nu putea oferi schimbul pe care societăţile democratice puteau şi chiar îl ofereau, şi anume accesul la cetăţenie. Identităţii comuniste îi lipsea atractivitatea în acest sens, deoarece nu era concepută în acest scop. Nu s-a intenţionat niciodată ca *homo comunisticus* să fie cetăţean. Astfel marea deplasare a populaţiei sub regimul comunist, care ar fi putut oferi o astfel de oportunitate — populaţia rurală scăzînd în medie în timpul comunismului de la aproximativ jumătate pînă la un sfert — nu a servit ca ocazie pentru aculturaţie, ci pentru puţin mai mult decît adoptarea unei simple identităţi comunist-proletare, cu un conţinut etnic minim. În acest sens, marxism-leninismul a făcut o favoare involuntară minorităţilor etnice.

Cu toate acestea, imaginea diverselor neajunsuri suferite de grupurile minorităţilor etnice în timpul comunismului a creat modele de neîncredere interetnică, teamă de asimilare din partea minorităţii şi frustrarea majorităţii. Deschiderea mult mai mare a structurilor democratice de acum împreună cu presiunea Occidentului duc treptat spre o stare de lucruri în care tradiţionala frică viscerală pentru supravieţuirea grupului poate fi redusă, cu toate că există şi vor exista regrese repetate.

Concluzia care trebuie să reiasă din această analiză a asimilării este că în Occident multiculturalismul poate fi o fază temporală de aproape o generaţie, după încheierea căreia decizia amînată asupra problemei grupurilor de rase non-albe ale căror identităţi sînt din ce în ce mai apropiate de cele ale majorităţii va fi din nou la ordinea de zi în politică şi cultură. În acest sens, multiculturalismul s-ar putea dovedi să fi fost o strategie de întîrziere a formulării unui răspuns de natură integrativă în ceea ce priveşte prezenţa în număr considerabil a non-albilor în cadrul unor populaţii albe majoritare. În Europa Centrală şi de Est, relaţiile inter-etnice au intrat într-o eră complet nouă, în care asimilarea minorităţilor etnice s-a încheiat (deoarece acestea sînt grupuri non-migrante) şi trăsătura obişnuită a acestor sisteme va fi complexitatea unor negocieri interetnice constante.

Deplasarea centrului de greutate al puterii

Pentru o mai bună înţelegere a naturii disputei politice din anii '90, cînd raţiunea şi identitatea sînt implicate mult mai deschis în generarea puterii politice, este important să înţelegem deplasarea centrului de greutate al puterii. Acest lucru necesită o analiză care să nu privească doar aspectele concrete, instituţionale ale puterii, procedurile şi instrumentele explicite ale politicii, ci şi dimensiunile sale implicite, simbolice. În esenţă, dimensiunea vizibilă a puterii este sensibilă la raţiune, poate fi analizată prin prisma funcţiei şi a eficienţei, dar acest lucru nu epuizează felul în care operează politica. Din toate timpurile şi în toate comunităţile umane, unele lucruri pe care le facem pentru a stabili ordinea, pentru *„a face cosmos din haos"* (ca să-l citäm pe Mircea Eliade[8]) au fost codificate în formă simbolică şi exprimate prin ritual. Nevoia fundamentală este aceea de coerenţă; identităţile creează şi exprimă coerenţă. Supravieţuirea acestei coerenţe nu poate fi lăsată în seama hazardului. Pentru ca bazele comunităţii să fie sigure, aceste procese sînt sacralizate, devin imune la cercetări şi dovezi cerute de progresul cunoaşterii.

Reproducerea culturală este atît de importantă pentru comunităţi încît trebuie protejată de concepţiile şi stereotipiile cotidiene. Regulile sale nu pot deveni o parte a competiţiei politice, pentru că dacă s-ar întîmpla acest lucru, nu ar mai exista reglementări de ordin secund, un principiu care să stea la baza normelor oficiale, declarate, sau proceduri pentru a controla deplasarea puterii. Cadrul regulilor neoficiale, implicite, condiţiile solidarităţii şi ale înţelegerilor ar fi

toate în pericol. Iar o comunitate în care toate formele puterii sînt permanent supuse contestării este pe calea haosului şi a anarhiei, a unui potenţial război al tuturor împotriva tuturor. Astfel, rolul sferei simbolice este esenţial pentru a proteja stabilitatea comunităţii şi pentru a fixa graniţele în cadrul cărora politica identităţilor este dusă la bun sfîrşit. În mare vorbind, aici se întîlnesc raţiunea şi identitatea, în punctul unde instituţiile întîlnesc simboluri, unde părţile vizibile ale societăţii le întîlnesc pe cele invizibile.

Propunerea ca puterea să fie explicată mai înseamnă că aceasta poate fi subsumată experienţei individuale. Astfel, puterea trebuie să fie personală şi totuşi neutră, astfel încît individul să simtă că aceasta va fi sensibilă în ceea ce îl priveşte şi în acelaşi timp că nu va fi folosită în mod capricios împotriva lui. Aspectul personal trebuie echilibrat de cel impersonal. Acest lucru subînţelege faptul că individul trebuie să simtă că mecanismele şi procedurile neutre şi impersonale ale puterii fac parte din experienţa personală reală a cuiva şi în aceeaşi măsură că puterea personală, subiectivă a altora a fost neutralizată de procedurile în cauză. Acesta este într-adevăr un punct de plecare foarte dificil şi nu i se poate da curs în absenţa unei relaţii active între raţiune şi identitate. Cea dintîi oferă asigurarea neutralităţii, cealaltă oferă familiaritatea experienţei. Acţionînd împreună, cele două pot crea simţul ordinii şi al coerenţei care permite individului să simtă că puterea este folosită corect şi că folosirea puterii nu este un motiv de teamă.

Marea majoritate a analizelor politice, inclusiv analiza politicii identităţii, înclină fie să ignore dimensiunea simbolică, fie să o respingă. Totuşi, fără o înţelegere a rolului simbolurilor, analiza este imperfectă şi redusă în esenţă la cauză şi efect. Doar prin cercetarea rolului simbolurilor, al miturilor şi al ritualurilor şi prin luarea în considerare a proceselor implicite în care sînt incluse societăţile umane, se clarifică întregul raţionament al reproducerii culturale, şi tot astfel este rezolvată aparenta contradicţie dintre raţiune şi identitate.

În mod hotărîtor, dacă acceptăm ideea că grupurile de fiinţe umane sînt angajate în construirea unor comunităţi din care extrag înţelesuri, statuturi morale, forme de cunoaştere şi comunicare, pot fi găsite explicaţii convingătoare pentru un comportament care, altfel, este considerat lipsit de sens sau iraţional. Dacă dimensiunea simbolică este inclusă în analiză, o întreagă sferă a acţiunii umane colective dobîndeşte regularitate, o ordonare prin care acţiunea poate fi evaluată la un nivel concret, instituţional.

Natura naţiunii moderne

Din cele de mai sus reiese faptul că identităţile sînt create atît la un nivel instituţional cît şi la unul simbolic, şi că cele două ar trebui să fie privite ca funcţionînd în mod complementar. O instituţie îşi creează dimensiunea simbolică şi se reproduce parţial prin raportarea la aceste simboluri. Astfel, folosirea

simbolurilor — drapele, monumente, ceremonii, şi altele — nu este o extravaganţă inutilă, un regres spre o eră pre-raţională, ci o componentă esenţială a creării şi menţinerii identităţii. Cine le neglijează, o face pe riscul său.

Identităţile sînt formate cu ajutorul tuturor tipurilor de activitate umană colectivă. În domeniul politic, patru procese pot fi clasificate ca fiind de semnificaţie maximă; acestea funcţionează împreună, influenţîndu-se reciproc, remodelîndu-se în diferite feluri şi stabilind tipare de dependenţă mutuală. În primul rînd, există identităţile structurate de stat.[9] Oamenii care trăiesc în cadrul unui anumit stat dezvoltă practici şi obiceiuri comune. Cei care sînt impozitaţi şi supravegheaţi în acelaşi fel împărtăşesc aceleaşi experienţe. Statul modern este unul de o complexitate şi de o intensitate crescîndă; identităţile formate prin diverse legi ale statului stabilesc legături între locuitorii aceleiaşi ţări. Dar cînd nu are asentimentul cetăţenilor săi sau cînd a fost investit cu un rol prea mare, statul are tendinţa de a deveni rigid şi birocratic. Tot astfel cum monoculturile devin vulnerabile la boli, ţările foarte etatizate tind să devină instabile şi fragile. Statul are nevoie de societatea civilă pentru a rămîne deschis la schimbare, diversitate, competiţie, acceptarea diferenţelor.

Al doilea proces este reprezentat de activităţile societăţii civile, ale reţelei de asociaţii, ONG-uri, lobby-uri, corporaţii prin care indivizii şi grupurile îşi formulează aspiraţiile şi îşi exprimă opinia. Dar fără protecţia unui cadru legal coerent, solid, fără apărarea diferitelor grupuri din societate de alte grupuri, societatea civilă devine rapid anarhică şi necetăţenească. Doar statul poate oferi un astfel de cadru.

Cel de-al treilea proces este etnicitatea. Aceasta este cea mai controversată identitate, care atrage un volum nelimitat de comentarii negative cînd este discutată etnicitatea europenilor dintr-o comunitate majoritară; etnicitatea minorităţii este însă altceva. Dar ar fi mult prea simplu ca problema să se reducă la atît. Etnicitatea nu există în vid, ci este constrînsă de stat şi de societatea civilă. În aceeaşi măsură, statul are o datorie nerecunoscută faţă de etnicitate pentru că prin aceasta sînt stabilite legăturile de solidaritate care stau la baza consimţămîntului necesar existenţei oricărui stat. Societatea civilă depinde şi ea de etnicitate în sensul aprovizionării sale cu moduri de comunicare şi înţelegeri tacite; acestea pot fi şi sînt obţinute dincolo de graniţele etnice, dar acest lucru este invariabil mai dificil decît în contextul unei singure colectivităţi etnice. Existenţa unui stat care este perceput drept neutru este un element vital în acest proces.

Al patrulea proces, relativ nou şi de o importanţă crescîndă, este dimensiunea internaţională. Odată cu aprofundarea procesului integrării europene, a luat fiinţă un nou set de identităţi supra-naţionale, supra-statale. Uniunea Europeană, în primul rînd pentru că are puterea de a lua iniţiative autonom faţă de statele membre, a devenit un centru de atracţie pentru orice acţiune politică, economică sau culturală, iar problema dacă acea acţiune o susţine sau îi este ostilă a ajuns

să genereze ataşamente care funcţionează ca identităţi. În legătură cu acestea, rolul jucat de *acquis communautaire* este vital, în sensul în care, voit sau nu, o parte a identităţii europene constă în *acquis*, în a-l accepta sau a-l contesta. În acest sens, Uniunea Europeană funcţionează deja oarecum ca un stat. Desigur, îi lipseşte extraordinara capacitate reglementatoare a statului modern, dar analogia rămîne totuşi valabilă. Dar identitatea internaţională înseamnă mai mult decît UE. O societate civilă internaţională este în curs de apariţie — reţeaua de ONG-uri şi lobby-uri care joacă un rol dincolo de frontiere — existînd în acest sens şi un omolog economic, concretizat în activităţi multi-naţionale şi transfrontaliere. Încercările de a supraveghea aceste activităţi constituie o altă direcţie în cadrul crescîndei identităţi internaţionale. Celor de mai sus le mai poate fi adăugată globalizarea, care nu se limitează doar la domeniul economic, ci include şi comunicaţiile, gusturile, distracţiile şi interdependenţa generală a deciziilor, aceasta din urmă fiind o trăsătură pronunţată a anilor '90. Este improbabil ca acest proces să regreseze.

Toate aceste patru procese formatoare de identităţi trebuie privite ca acţionînd unul asupra celuilalt, deşi intensitatea acţiunii poate varia. Cînd unul dintre procese este slab, celelalte vor cîştiga în putere şi atunci identităţile derivate din acestea vor fi în dezechilibru. Această relaţionare complexă stă la baza etnicizării excesive percepute în Europa Centrală şi de Est. Realitatea nu este aceea că în ţările post-comuniste oamenii ar fi încremenit în ataşamentul faţă de identităţi etnice „perimate", ci mai degrabă că instituţiile statului şi ale societăţii civile sînt slabe, lipsite de credibilitate, iar etnicitatea este în schimb autentică. Aceasta presupune în plus că, odată ce este înfăptuită sarcina istorică a reconstruirii statului ca şi corp neutru, preeminenţa etnicităţii se va diminua şi cetăţenia va putea fi de-etnicizată.

Discrepanţa dintre Occident şi Orient

Occidentul are o experienţă profund diferită de cea al Europei Centrale şi de Est. Acesta este un truism care merită reafirmat, pentru că nici occidentalii şi nici est-europenii nu prea au progresat în înţelegerea lor reciprocă. Într-adevăr, începînd cu sfîrşitul comunismului, relaţia lor poate fi rezumată la o serie de neînţelegeri, sau cel mult, înţelegeri parţiale. Există diferenţe profunde de stil şi conţinut, discrepanţe mari între discursuri, care nu par să aibă multe în comun. Ziarişti şi politicieni, specialişti şi profesori folosesc un limbaj care are sensuri diferite în cele două spaţii. Într-adevăr, însuşi cuvîntul „etnic", folosit în continuare în mod relativ neutru în cercurile academice, capătă conotaţii foarte negative cînd este folosit în legătură cu Europa Centrală şi de Est, deşi, paradoxal, are o rezonanţă pozitivă în contextul identităţilor etnice ale migranţilor din Lumea a treia în Occident.

Această discrepanţă are consecinţe practice foarte reale. Occidentalii merg în Europa Centrală şi de Est cu propriile planuri, uneori idealiste, alteori abuzive, uneori dezinteresate, alteori megalomane. Ceea ce fac ei foarte rar este să înţeleagă

semnificaţiile foarte diferite ataşate experienţei de viaţă în Europa Centrală şi de Est. Ceea ce aud este transpus în propriul lor stil de gîndire şi în propria experienţă. Rezultatul nu este întotdeauna favorabil creării de imagini pozitive. Occidentalii se pot întoarce cu o impresie de lipsă de seriozitate, de obstinaţie a est-europenilor, pe cînd cei din urmă sînt înclinaţi să îi privească pe occidentali ca fiind condescendenţi şi insensibili.

Stilul occidental de gîndire şi de vorbire este descris (de occidentali) ca fiind pragmatic, profesional, orientat spre viitor şi nestructurat pe judecăţi de valoare — ca fiind, cu alte cuvinte, „raţional". Pe de altă parte, post-comuniştii sînt văzuţi ca recurgînd în mare măsură la istorie, la patos, la un simţ al resentimentului şi al nedreptăţirii. Modelul naţionalismului „de Est" şi „de Vest", întîlnit atît de des în relatări convenţionale asupra istoriei Europei, pare să se repete. Ar trebui să fie clar că aceste distincţii nu sînt altceva decît simptome şi, pe deasupra, nimic mai mult decît simptome parţiale. Acestea nu sînt dovezi ale vreunui fel de deficienţă inerentă a Europei Centrale şi de Est, ci sînt produsul unor condiţii istorice, culturale şi sociologice care au dat naştere acestor reacţii ca fiind cele mai potrivite şi raţionale posibile. Cei din Europa Centrală şi de Est reacţionează în acest fel deoarece pentru ei îngrijorarea pentru reproducerea culturală din Europa Centrală şi pentru supravieţuirea comunităţilor lor este o experienţă reală şi autentică. Occidentalii pot zîmbi disprețuitor, dar adevărul este că ei nu au trăit această experienţă.

Următorul pas în integrarea Europei — extinderea spre Est — va da naştere unor probleme care sînt încă de-abia formulate şi nu prea bine înţelese. În prezent, Uniunea Europeană acţionează ca un stat surogat, are puterea de a reglementa şi raţionaliza, cu toate că numai asupra unei zone de viaţă relativ restrînse, însă chiar şi această putere limitată a început să îşi facă simţită prezenţa în zonele rezervate în mod tradiţional statului. Teoretic, această extindere a puterii UE este consensuală, dar în realitate provine din înţelegeri realizate de elite şi generează două categorii de probleme. Extinderea este în acelaşi timp contestată şi aclamată. La baza UE stă procesul prin care, odată ce statele membre i-au cedat anumite puteri, aceasta le aplică autonom, fără a se mai raporta la statele membre. Concluzia este că UE funcţionează în prezent ca un proces formator de identităţi. Ea caută să-şi creeze o ordine şi o coerenţă proprii; societăţile răspund acestei raţionalizări şi, în măsura în care o fac, devin asemănătoare una cu cealaltă; rezultatul este o identitate europeană.

În esenţă, dacă statul este unul cu o competenţă ridicată, capabil să-şi impună voinţa, şi a integrat cu succes diversele identităţi ale populaţiei într-un complex stat/etnicitate unic, cedarea de mai multă putere către Europa este făcută cu strîngere de inimă. Prin definiţie, aceasta trebuie să nu afecteze pur şi simplu puterea statelor în cauză, ci şi să influenţeze consensul etnic subiacent. Astfel,

ea nu afectează doar suveranitatea, termenii în care este argumentată, ci şi etnia, care este infinit mai sensibilă la probleme de acest gen. În astfel de condiţii, continuarea integrării tinde să provoace o reacţie etnică, cu toate că acest lucru este argumentat în termeni de tradiţie. (Marea Britanie, Franţa, Suedia şi într-o oarecare măsură Germania se încadrează foarte evident în această categorie.)

În statele existente cu competenţă ridicată, care au integrat cu succes diverse populaţii într-o identitate unică şi, în general, coerentă, bazată atît pe identităţi statale, cît şi pe etnicitate, continuarea extinderii UE este văzută ca o ameninţare fiindcă este percepută ca afectînd nu suveranitatea statului, ci etnicitatea societăţii. În astfel de situaţii, continuarea integrării provoacă o reacţie cu nuanţe etnice, cu toate că este foarte rar discutată în termeni etnici. Mai des, poziţia anti-integrare este exprimată în termenii tradiţiei şi ai simbolismului, ca în Marea Britanie sau Franţa.

Acolo unde competenţa statului este redusă, relaţia dintre stat şi etnicitate poate fi mai puţin intensă, prin urmare transferul de putere către Bruxelles este resimţit în mai mică măsură. Într-adevăr, dacă statul nu este considerat eficace sau neutru, UE poate fi poate fi în mod activ acceptată drept superioară statului, pentru că modul său de a sistematiza şi de a reglementa este mai convingător. Statul post-comunist ţine de această ultimă categorie. Aici este nevoie de Uniunea Europeană pentru a înlocui statul comunist eşuat. Totuşi, în acelaşi timp, deoarece competenţa statului post-comunist este relativ scăzută, aplicarea *acquis*-ului va fi în mod corespunzător mai dificilă, indicînd implicit că identitatea condusă de UE va fi mai puţin intensă, mai puţin cuprinzătoare.

Astfel problema prezintă mai multe aspecte. Statele cu o competenţă mare aplică *acquis*-ul eficient. Cele cu o competenţă redusă — nu. Acest lucru accelerează integrarea, dar creează inegalitate în intensitatea acesteia. Iar această inegalitate poate da naştere la resentimente pe măsură ce creşte identificarea cu Europa. Aceasta dă unei naţiuni dreptul legal, moral şi politic de a critica modelul alteia; se prea poate ca aceasta să fi fost intenţia fondatorilor săi, dar acest lucru nu îl face mai uşor de acceptat. Statele naţionale păstrează o anumită calitate sacrosanctă şi lipsa intervenţiei încă este consfinţită de timp, chiar şi într-o epocă a interdependenţei crescînde.

Atunci, în mod hotărîtor, pe măsură ce organizarea în cadrul UE creşte în importanţă, este foarte posibil ca şi opoziţia faţă de ea să crească. În cele din urmă trebuie trecut un prag, unul care nu este tocmai uşor de deslușit. Statul, conform celor afirmate, este o sursă foarte eficientă de ordine, în măsură să risipească temerile, o sursă încercată şi de încredere. Statul a construit o relaţie interactivă, consensuală cu societatea. Uniunea Europeană nici măcar nu se apropie de aceasta, şi trebuie să cîştige acea intensitate a relaţiei înainte ca statutul său să fie văzut ca autonom faţă de statele care intră în componenţa sa. În prezent,

cu toate că legal şi funcţional UE operează autonom faţă de membrii săi, cultural şi simbolic, nu creează în virtutea identităţii sale acelaşi consens, sau dacă o face, atunci doar într-o măsură foarte mică.

Trecerea pragului va necesita o creştere masivă a încrederii în UE, în special din partea statelor cu o competenţă ridicată, unde organizarea statală este foarte eficientă. Această trecere va deveni neîndoielnic una dintre problemele-cheie în faza următoare de integrare. UE este aproape de prag, şi totuşi, există ezitări fireşti în a-l trece.

Concluzie

Deci problema-cheie pentru Europa, pentru integrarea europeană, este cum să trecem pragul. Analiza din această lucrare denotă că este puţin probabil ca măsurile legale şi instituţionale să fie deajuns. Va fi nevoie de o mutaţie şi în dimensiunea implicită, simbolică, a generării consimţământului. Puterea simbolică a Europei va trebui să crească apreciabil pentru funcţionarea proiectului. Următoarea provocare importantă pentru Europa este realizarea consimţământului la nivel simbolic. Problema este dacă statele membre existente vor accede la acest proces şi dacă îl vor accepta în silă sau cu entuziasm. O instituţie cu succes abandonează foarte rar o activitate pe care o desfăşoară bine pentru o aspiraţie atît de abstractă, dar aceasta este totuşi condiţia fundamentală a integrării europene.

Construirea Uniunii Europene este o întreprindere extraordinar de bogată în consecinţe, una la fel de curajoasă ca şi lansarea iniţială şi relansarea Europei în anii '50; ea este încă şi mai dificilă pentru că o importantă parte a sa va avea loc în zone de politică şi putere a căror vizibilitate este redusă pentru a asigura securitatea reproducerii culturale. Extinderea spre Est va complica fenomenul la nivel instituţional prin solicitarea capacităţii UE, însă statele post-comuniste vor avea de asemenea posibilitatea de a contribui la trecerea pragului, prin faptul că au o experienţă deosebită, aceea de a fi folosit politica simbolică într-o măsură mult mai mare decît Occidentul. Sinteza dintre raţiune şi identitate, problema centrală a acestei lucrări, poate fi practic intensificată de experienţa care poate fi adăugită integrării europene de către Europa Centrală şi de Est. Dacă Europa este structurată în jurul unei idei, atunci aceasta este diversitatea şi administrarea acesteia, ceea ce caracterizează integral continentul european. ❑

NOTE

1. Gellner, Ernest, **Reason and Culture: the Historic Role of Rationality and Rationalism**, Oxford: Blackwell, 1992.

2. Michael Ignatieff poate fi considerat un reprezentant al acestui mod de a gîndi. Vezi **Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism**, Londra: Verso, 1994, şi *„Who are we now?"* **Prospect** nr.29, April 1998, pp.18-23.

3. Bennigsen, Alexandre şi S. Enders Wimbush, **Muslim National Comunism in the Soviet Union**, Chicago: University of Chicago Press, 1979.

4. Bottmore, Tom şi Patrick Goode, (editori) **Austro-Marxism**, Oxford: OUP, 1978.

5. Armstrong, John, **Nations before Nationalism**, Chapel Hill NC: University of North Carolina Press, 1982.

6. Ignatieff, *„Who are we now?"*, vezi nota 2

7. Brubaker, Rogers, **Citizenship and Nationhood in France and Germany**, Cambridge MA: Harvard University Press, 1992, este reprezentativ pentru acest mod de interpretare.

8. Eliade, Mircea, **The Myth of the Eternal Return: Cosmos and history**, Londra: Penguin, 1954.

9. Vezi printre altele Gombár, Csaba et al. (editori), **És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az Államról a 20. század végén,** Budapesta: Helikon for Korridor, 1997.

Traducere de Alina Cadariu şi Anda Moldovan

*

George SCHÖPFLIN *este director al Centrului pentru studiul naţionalismului la Şcoala de Studii Est-Europene şi Slave a Universităţii din Londra. Autor al volumelor* ***Politics in Eastern Europe 1945-1992*** *(Oxford: Blackwell, 1993) şi* ***Nations, Identity, Power*** *(London: Hurst, 1998) precum şi al altor numeroase lucrări printre care articole despre etnicitateea şi naţiunea. Coeditor şi colaborator la volumul* ***Myths and Nationhood*** *(London: C. Hurst, 1997). Principala sa arie de interes o constituie relaţia dintre etnicitate, naţiune şi putere politică, cu precădere în spaţiul ţărilor postcomuniste.*

George Schöpflin, *Reason, Identity and Power*, capitol al volumului **Nations, Identity, Power** (London: Hurst, 1998), preluat cu permisiunea autorului.

Asimilarea românilor în Ţara Secuilor

Sándor Oláh

Prin asimilare se înţelege de obicei renunţarea la propria limbă şi adoptarea alteia în loc: acel fenomen social, prin care o comunitate se identifică cu societatea majoritară din jur din punct de vedere lingvistic. Identificarea asimilării cu procesul schimbării limbii, precum şi supraaccentuarea rolului limbii ca indiciu al identităţii etnice este un produs ideologic al naţionalismului cultural al secolului al XIX-lea. Conform cercetătorilor relaţiilor interetnice, asimilarea este un proces complex, compus din numeroase faze succesive, ce se suprapun unele altora. Potrivit concepţiei lor, înlocuirea limbii nu înseamnă cîtuşi de puţin integrare etnică. Limba este doar unul din elementele identităţii etnice, identificarea asimilării cu transferul lingvistic şi aprecierea ei doar după gradul acestei schimbări constituie doar un aspect al acestei problematici. Asimilarea unei comunităţi etnice este o adaptare culturală, un proces format din mai multe etape, în timpul cărora are loc un complicat mixaj şi o adaptare a codurilor culturale, caracteristicilor structurii sociale, specificităţilor afective. Procesul acesta cu mai multe etape nu este întotdeauna unidirecţional, pot avea loc şi reveniri, în multe cazuri datorate unor influenţe externe. Dizolvarea totală în organismele informale ale societăţii acceptante este precedată de etapa aculturalizării, preluarea limbii comunităţii acceptante, însuşirea codurilor culturale de bază, urmate de integrarea structurală, socială, cînd în sistemele de relaţii publice mecanismele de integrare devin preponderente faţă de cele antagonice (Gyáni 1995: 105; Pázmándy 1992: 39).

Prezenţa populaţiei de origine română în Ţinuturile Secuieşti este semnalată de izvoarele istorice rămase de la cumpăna secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea. În volumele „*Diplomatariului secuiesc*", pentru această perioadă există date despre populaţia de origine română care trăia la ţară, pe proprietăţi iobăgeşti sau se ocupa cu creşterea animalelor, precum şi despre legăturile economice dintre secui şi românii din Ţinutul Făgăraşului.[1] Nu avem decît puţine date despre cum a evoluat în timp procesul de transfer al limbii în timpul stabilirii în zonă şi apoi al asimilării

populaţiei româneşti de mediul majoritar maghiar de-a lungul secolelor feudalismului, după cum nu ne sînt cunoscute nici mecanismele care au funcţionat, determinînd asimilarea de către mediul majoritar local a populaţiei de altă etnie stabilită în zonă.[2] Ceea ce se cunoaşte cu siguranţă este rezultatul final: în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, exista în scaunele secuieşti o însemnată populaţie de origine română, asimilată lingvistic. Balázs Orbán numeşte populaţia de religie greco-catolică şi ortodoxă de origine română drept „*secui orientali*", „*deoarece ei înşişi se consideră astfel, pentru că nu ştiu nici-o boabă româneşte*" (Orbán 1868: 15). Orbán, care polemizează cu politica antimaghiară de asimilare forţată dusă de habsburgi, respinge criteriul apartenenţei religioase ca bază a determinării naţionalităţii şi demonstrează existenţa unor „deturnări de maghiari" în datele recensămintelor.

Astăzi cercetătorii relaţiilor interetnice interpretează etnicitatea ca pe o caracteristică deductibilă din cadrul relaţiilor sociale. În cazul unei populaţii oarecare, conştiinţa originii comune, reciprocităţile socio-culturale, autodefinirea şi conştiinţa identităţii colective bazate pe delimitarea de ceilalţi sînt considerate drept conţinut al identităţii etnice (Heckmann 1992:18). Ţinînd seama de aceste lucruri, astăzi trebuie privită cu rezerve concepţia potrivit căreia limba maternă este indiciul exclusiv al etnicităţii. În cazul nostru se pune întrebarea: cum se raporta la mijlocul secolului al XIX-lea populaţia majoritară secuiască în cadrul societăţii locale săteşti la populaţia care, conform tradiţiei istorice locale, era de origine românească, se asimilase lingvistic deja de generaţii, dar îşi păstrase în masă apartenenţa religioasă distinctă? Inclusese fără discriminare în propriile rînduri familiile de origine străină, dar vorbitoare de maghiară — după cum afirmau atunci intelectualii din afară — sau întreţinerea relaţiilor dintre indivizi şi microgrupuri pe scenele sociale locale erau influenţate de origine? Studiul nostru examinează acest lucru — la nivel micro — într-o singură aşezare cu populaţie de origine mixtă din scaunul Odorhei, Mereşti (Homoródalmás), unde, conform datelor recensămintelor din secolul trecut, trăia cea mai numeroasă populaţie greco-catolică din toate satele scaunului respectiv.

Noua orientare politică ce dorea transformarea religiei catolice în religie de stat a făcut ca la cumpăna secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea o parte a românilor de religie ortodoxă să accepte unirea cu Roma. Această uniune a divizat diferitele straturi ale românilor ardeleni, împărţirea bunurilor bisericeşti creînd pentru mult timp conflicte şi tensiuni. Pînă la urmă guvernul de la Viena a ordonat în 1761 recensămîntul tuturor ortodocşilor şi greco-catolicilor şi clarificarea drepturilor de proprietate asupra bunurilor bisericeşti. Acest recensămînt ne informează pentru prima dată despre numărul populaţiei de origine română care s-a stabilit în perioadele precedente pe teritoriul scaunului Odorhei: „*în fiecare dintre cele 102 comune ale scaunului (cu excepţia a trei sate: Satu Mic/Kisfalud, Sîntămaş/*

Szent Tamás, Locodeni/Lókod) s-au găsit 1-2, în unele locuri 10-20, iar în 8 sate peste 20" de familii de români (Jakab — Szádeczky 1901: 479); însumînd datele, trăiau atunci pe teritoriul scaunului Odorhei 378 de familii greco-catolice şi 405 familii ortodoxe. Peste o sută şi ceva de ani, tot în aceste sate găseşte şi Balázs Orbán cea mai numeroasă populaţie considerată, după apartenenţa religioasă, de origine română (Orbán 1868: 15-17).

În urma cercetărilor făcute pînă acum pe teren (Oláh 1993), trebuie să ţinem seama de următoarele fapte de istorie socială:

— Cîndva, în secolele feudalismului, s-a mutat în sat o însemnată populaţie de origine română, al cărei număr, potrivit datelor disponibile în urma diferitelor recensăminte, s-a ridicat pînă la 20 % din totalul populaţiei satului.

— Populaţia imigrantă a rămas pe loc, s-a asimilat şi s-a integrat în societatea satului.

Memoria istorică a celor mai în vîrstă locuitori de azi nu a păstrat nici un fel de date despre procesul de înlocuire a limbii. Nici cei născuţi la începutul acestui secol n-au auzit de la predecesorii lor că aceştia ar fi cunoscut şi ar fi folosit limba română. În lipsa unor izvoare scrise, procesul de transfer al limbii nu poate fi reconstruit la locul cercetărilor noastre.

Conştiinţa originii etnice a fost păstrată pînă în prima jumătate a secolului nostru de tradiţia istorică orală locală şi de apartenenţa religioasă diferită — la religia greco-catolică — a populaţiei considerate de origine română. În primele decenii ale acestui secol conştiinţa graniţei dintre populaţiile de origine etnică diferită dăinuia în societatea locală ca o construcţie mental–simbolică în curs de destrămare. Această construcţie mentală încă existentă a mai putut fi activată din afară — în scopuri politice — în anii '30 ai secolului nostru, provocînd tensiuni locale.[3]

Factorii demografici

Din perioada care precede recensămintele oficiale avem doar semnale privitoare la familiile de origine română ce trăiau în sat. Cele mai vechi date de acest fel sînt din 1600. Şi în însemnările locale există cîteva date de la mijlocul secolului al XVIII-lea cu privire la familii de origine română stabilite mai devreme în sat. „*Valahului Buni Pal, care locuieşte aici, i-am dat o baniţă de grîu ca s-o folosească întru cinstirea sa*" — notează în 1750 Gothárd Péter, „*persoană nobilă*" din Mereşti, şi tot el la descrierea hotarelor fîneţelor aflate în proprietatea familiei aminteşte în 1755 „*mai jos de locul lui Jonas Andras*" una din propriile fîneţe (familiile Juon din Mereşti şi în ziua de azi mai deţin fîneţe lîngă hotarul respectiv).[4] În 1774 familia Gothárd răscumpără o suprafaţă de pămînt aflată în zălog la Ráduly János. Mai există asemenea date din 1775 şi 1797, ceea ce indică faptul că la vremea respectivă familiile de origine română trăiau deja de mai mult timp aici, se asimilaseră din punct de vedere al limbii mediului majoritar (sau foloseau încă două limbi?).

Despre situaţia demografică şi socială a localităţii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea avem informaţii din registrele militare şi din însemnările bisericeşti. „*Conform recensămîntului din 1721, în sat erau 12 familii de nobili, 37 de iobagi, 7 de jeleri, 105 de libertini plătitori de dări şi 36 diverse, în total 197 gospodării*" (Hermann 1993: 17). Biserica unitariană a păstrat un *Libellus*, în care, în procesele verbale întocmite cu prilejul vizitelor episcopale, începînd de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea este notat numărul credincioşilor bisericii, sexul şi starea lor socială:

An	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1797
Număr credincioşi	909	913	920	945	884	907	931	913

Dacă comparăm numărul credincioşilor unitarieni din 1789 cu datele recensămîntului din 1784-1787[5] referitoare la sat, diferenţa — circa 230-240 de persoane în 80 de gospodării, adică aproximativ 20 la sută din totalul populaţiei — ne informează despre numărul aproximativ al populaţiei de altă religie din sat. Majoritatea celor de altă religie din sat aparţinea în perioada respectivă bisericii greco-catolice. În următoarele decenii, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, are loc un important spor de populaţie.

Recensămîntul din 1850 a luat în consideraţie pentru prima oară împărţirea populaţiei din Transilvania după criteriul naţionalităţii şi al apartenenţei religioase. Din datele referitoare la satul nostru se observă că în perioada 1789-1850 populaţia majoritară unitariană a crescut mai puţin decît populaţia satului aparţinînd altor confesiuni:

An	*Unitarieni*	*De alte religii*
1784-1787	—	246
1789	909	—
1850	1.191	523
Creştere procentuală	31,0	112,6

Diferenţa substanţială existentă între sporul de populaţie aparţinînd diferitelor confesiuni se explică, după părerea noastră, prin două circumstanţe. Pe de o parte, la recensămîntul din 1850 au fost înregistraţi pentru prima oară ţiganii (144) şi germanii (10) care locuiau în sat, pe de altă parte, în perioada scursă între cele două recensăminte e de presupus că s-a continuat imigrarea (fundalul social al acesteia l-au constituit mai ales la începutul secolului al XIX-lea aşa-zişii proprietari externi, ce dispuneau de pămînt în hotarele satului unde au colonizat şi iobagi). După 1850 se poate urmări deja cu precizie evoluţia situaţiei demografice şi confesionale a localităţii.[6]

Împărţirea după limba maternă şi naţionalitate.

An	Români	Maghiari	Germani	Alţii	Evrei	Ţigani	Total
1850	291	1269	10	0	0	144	1714**
1880	67	1764	8	82	0	0	1921*
1890	0	2041	0	0	0	178	2041*
1900	1	2214	2	0	0	0	2217*
1910	0	2379	2	0	0	0	2381*
1920	274	2131	0	31	31	0	2436**
1930	42	2097	0	10	10	0	2149*
1930	444	1646	7	52	14	38	2149**
1941	0	2671	0	1	0	1	2672*
1941	1	2661	0	10	5	0	2672**
1956							2490*
1966	70	2117	0	15	0	15	2202*
1966	74	2113	0	15	0	15	2202**
1977	11	1712	0	58	0	58	1781**
1992	1	1533	0	0	0	0	1534**

** după limba maternă; ** după naţionalitate*

(Începînd din 1920, coloana „Alţii" însumează coloanele „Evrei" şi „Ţigani")

Împărţirea după confesiunea religioasă

A	B	C	D	E	F	G	G
1850	0	431	82	10	0	1191	1714
1880	1	394	85	12	1	1416	1921
1890	0	332	52	8	0	1636	2041
1900	0	363	100	11	9	1715	2217
1910	0	344	101	13	3	1884	2381
1930	1	292	86	25	2	1663	2149
1941	0	30	195	47	1	2351	2672
1992	1	0	194	19	1	1313	1534

Legendă: A-An, B-Ortodocşi, C-Greco-catolici, D-Romano-catolici, E-Reformaţi, F-Evanghelici, G-Unitarieni, H-Total

Variaţiile capricioase ale datelor privitoare la apartenenţa naţională se datorează în bună parte voinţei politice a stăpînirii din totdeauna. Specialiştii au demonstrat tendinţele anti-maghiare a recensămîntului efectuat în epoca Bach, în 1850 (1994: 16). Această tendinţă poate fi remarcată în cazul mai multor localităţi din scaunul Odorhei, unde cei ce făceau recensămîntul — printre aceştia se aflau preoţii tuturor confesiunilor — i-au înscris pe credincioşii greco-catolici în totalitate în rubrica locuitorilor de naţionalitate română. Din coincidenţa

perfectă dintre apartenenţa confesională şi cea naţională putem deduce că în aceste localităţi cei ce făceau recensămîntul au făcut înregistrările urmînd întocmai datele cuprinse în registrele parohiale ale diferitelor confesiuni, fără a mai pune persoanele respective să-şi declare în mod individual apartenenţa naţională. Pe de altă parte însă, poate fi dovedit — pe baza listelor plătitorilor de impozite şi a numelor înscrise în registrele de stare civilă ale parohiilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea — faptul că în satul examinat de noi numele de familie al majorităţii credincioşilor greco-catolici indică originea lor română. În acelaşi timp, unii dintre ei au fost asimilaţi încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea de societatea majoritară. S-au identificat cu aceasta nu numai prin limbă, ci integrarea lor socială a fost atît de puternică, încît au trecut la religia unitariană majoritară. Graniţele existente între cei de diferite confesiuni şi între grupurile de diferite origini etnice nu sînt însă nici pe departe atît de pronunţate şi de impenetrabile, încît de exemplu, apartenenţa confesională să poată fi identificată pe deplin cu naţionalitatea.

În reconstruirea procesului examinat, în lipsa unor evidenţe de alt tip, precum şi din cauza lipsei de precizie a recensămintelor tendenţioase, trebuie să ţinem seama şi de datele recensămintelor referitoare la apartenenţa confesională pentru a putea estima numărul de persoane ce aparţineau diferitelor etnii.

Recensămintele — sistematice după 1850 — arată că între 1850-1910 proporţia locuitorilor greco-catolici din sat a scăzut de la 25 la 14,4 la sută. În aceeaşi perioadă, în timp ce populaţia satului a crescut cu 28 la sută, numărul celor de religie unitariană a crescut cu 36,7 la sută. Această diferenţă indică în parte măsura în care şi-au schimbat apartenenţa confesională greco-catolicii, precum şi cei de altă confesiune, veniţi în sat prin căsătorie.

Resursele naturale şi economice din perimetrul localităţii, precum şi caracteristicile specifice ale modului de producţie folosit au creat condiţii favorabile — conform ipotezei noastre — în special pentru imigrarea economică în perioada feudalismului. Conform evidenţelor din secolul trecut, dintre satele aflate în valea Homorodului Mic, satul Mereşti avea cel mai extins teritoriu cultivat (pămînt arabil şi fîneţe), precum şi păşuni şi păduri (Zepeczáner 1993: 12), aici revenind unei gospodării ţărăneşti cea mai mare suprafaţă medie (25,63 jugăre).

Posibilitatea de a creşte animale pe păşunile ce se întindeau pînă aproape de vîrfurile munţilor au oferit condiţii prielnice şi pentru aşezarea în locurile respective a unei populaţii de origine română crescătoare de animale — în special oi. Pe baza tabelelor de impozitare din secolul al XIX-lea, se poate stabili că familiile de iobagi aveau în gospodăriile lor în medie mai multe oi decît în cele ale oamenilor liberi (nobili, călăraşi, pedestraşi şi libertini). În 1818, de exemplu, numărul de oi şi capre era repartizat astfel:

	Numărul gospodăriilor	Număr de: oi	capre	Revin la o gospodărie: oi	capre
Oameni liberi	212	399	60	1,8	0,28
Iobagi	41	221	57	5,4	1,4

Examinînd numele de familie ale diferitelor categorii sociale ce figurează pe tabelele de impozitare, se constată că familiile ce pot fi considerate de origine română pe baza numelui sînt aproape fără excepţie familii de iobagi. Ţinînd seama de structura socială în curs de formare la începutul secolului al XVIII-lea, presupunem că păstorii-crescătorii de animale de origine etnică română au găsit un mediu economic prielnic aşezării lor în hotarul satului cel tîrziu la cumpăna secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea. Numărul relativ mare de animale mici din gospodărie s-a păstrat ca o trăsătură caracteristică a acestor familii timp de generaţii, chiar pînă în zilele noastre, fiind mult superior celor din satele din împrejurimi (Zepeczáner 1993: 15).

În afară de condiţiile prielnice pentru creşterea animalelor, un rol important în asigurarea existenţei noilor sosiţi, care nu dispuneau de proprietate funciară, l-au exercitat pădurile întinse. De la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, producerea de potasă a devenit o activitate curentă. În evidenţa veniturilor ecleziastice se înregistrau sistematic sumele primite de la cei ce produceau potasa. Nu am găsit date din care să rezulte că şi localnicii posesori de pămînt ar fi practicat această activitate.

Un alt factor care a favorizat aşezarea noilor veniţi a fost numărul crescînd al proprietarilor de pămînt care locuiau în afara satului. În 1818 erau 26, în 1826 — 30, în 1846 — 62 de proprietari din afară, iar suprafaţa pămîntului arabil şi fîneţelor aflate în proprietatea lor a crescut şi ea treptat: în 1846 22,35 % din pămîntul arabil şi 22,03 % din fîneţe erau ale lor (Hermann 1993: 34). Proprietarii care locuiau în afara satului şi dispuneau de proprietăţi mai mari, au stabilit pe pămînturile lor şi iobagi, în multe cazuri de origine română. În documentele existente în sat sînt menţionaţi adesea împreună proprietarul din afară şi iobagii săi (de exemplu în *Libellus*-ul deja amintit, în 1789 „*iobagul lui Galambfalvi Sándor József, Flora János*", „*iobagul domnului Ugron Pál, Sztojka János*"). Pînă în secolul al XIX-lea însă nu s-a produs o concentrare mai mare de pămînturi în mîna unui singur proprietar, mare parte a proprietarilor din afară trăind în satele vecine, iar cei mai înstăriţi, dacă nu îşi cultivau singuri pămînturile aflate la Mereşti, aşezaseră pe acestea una sau două familii de iobagi.

Diferenţa de avere dintre familiile oamenilor liberi şi a iobagilor, ce decurgea din situaţia lor socială, era astfel oglindită la începutul secolului al XIX-lea, în posesiunea asupra proprietăţilor de pămînt arabil şi fîneţe:

	Număr gospodării	Suprafaţa totală		Revin în total la o gospodărie: Cîble	
		Pămînt arabil	Fîneţe	Pămînt arabil	Fîneţe
Oameni liberi	212	1.049,5	810,2	54,93	3,82
Iobagi	41	162,5	100,7	53,96	2,45

(Pe baza datelor comunicate de Hermann 1993)

Diferenţele nu prea însemnate indică apropierea modului de viaţă a celor două straturi sociale (şi în cadrul acestora, a populaţiei de origine etnică diferită), asemănarea modului lor de viaţă prefigurînd acea condiţie socială în care graniţele ce indică separarea vor persista în prima jumătate a secolului al XX-lea nu de-a lungul stratificării sociale şi a bunurilor materiale ce pot fi posedate, ci ca o construcţie simbolic-mentală.

Mediul social

Pe baza lustrei din 1614 (folosim datele publicate de Imreh — Pataki în 1979: 180), diferenţierea socială a satului era următoarea:

	Nobili	Oameni liberi	Iobagi	Jeleri
Nr. familiilor	1	55	34	3

Sursa amintită înregistrează diferitele categorii de iobagi: în sat erau cinci familii de iobagi vechi, zece de iobagi confiscaţi, unsprezece de iobagi dinainte de confiscare (1608), trei de iobagi de după confiscare (după 1608), cinci de iobagi „din afară" (*extraneus*). Originea social-geografică diferită a acestei populaţii dependente este indicată de prezenţa iobagilor vechi de dinainte de venirea lui Mihai Viteazul, a iobagilor confiscaţi din vremea principelui Gábor Báthori şi a iobagilor „din afară". Comparînd, pe baza lustrei, numărul oamenilor liberi cu cel al iobagilor şi jelerilor, observăm că proporţia ţăranilor dependenţi faţă de cei liberi pe văile celor două Homoroduri este mult mai mare decît media din scaunul Odorhei.

Subliniind faptul că situaţia socială şi originea etnică sînt două categorii distincte, presupunem că nu este o coincidenţă întîmplătoare că în secolul al XVIII-lea cei mai mulţi iobagi se aflau în satele în care la mijlocul secolului al XIX-lea au fost recenzaţi cei mai mulţi greco-catolici. În acest moment în Mereşti, dintre cei cu numele de familie de origine română, îi găsim printre oamenii liberi şi de religie unitariană doar pe cei cu numele de Boér şi Ráduly, ceilalţi locuitori cu nume de origine română sînt înscrişi de recenzenţi în categoria iobagilor („*colonorum*"). Bineînţeles, nu numai ei se află atunci în rîndurile iobagilor, ci şi mai multe familii de secui de rînd, decăzuţi.

Astăzi nu mai putem reconstitui decît frînturi din mediul socio-psihologic cu care se întîlnea un individ sau o familie străină, proaspăt stabilită în sat.

Documentele rămase — registre de stare civilă ale bisericilor — conţin puţine informaţii directe privitoare la convieţuirea cotidiană a populaţiei de origine etnică diferită şi la relaţiile dintre aceste grupuri. În *Libellus*-ul ţinut de biserica unitariană începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea găsim cîteva date referitoare la relaţiile dintre cei ce aparţineau confesiuni diferite. Greco-catolicii din Mereşti — care nu aveau încă propria lor biserică în sat — puneau să se tragă clopotele pentru morţii lor la biserica unitariană. Numele celor care plătiseră pentru acest serviciu trimit tot la o origine română.

Biserica avea un rol în viaţa cotidiană a satului şi ca instituţie economică. De exemplu, împrumuta bani celor care aveau nevoie. Printre datornici figurau în mod curent şi familii de origine română care nu erau de religie unitariană. În noua biserică unitariană construită la sfîrşitul secolului al XVIII-lea au fost desemnate locuri fixe în bănci şi celor de altă religie.

Prima condiţie a încheierii unei căsătorii — acest lucru nu uitau niciodată să-l menţioneze cei ce ţineau aceste registre bisericeşti de stare civilă — era că tinerii care-şi exprimau intenţia de a se căsători în faţa feţelor bisericeşti „*depun mărturie*" cu privire la faptul că „*uniunea în căsătorie se face de bunăvoie şi fără constrîngere*". În cazul în care se căsătoreau persoane aparţinînd de confesiuni diferite, procedura care mulţumea ambele părţi era aceea, ca după ce „*se anunţa de cîte trei ori cu ocazia slujbei la ambele comunităţi religioase şi nu apărea nici un fel de împotrivire*", să poată fi încheiată căsătoria (însemnare din 1860 din registrul de stare civilă, cu ocazia căsătoriei unui bărbat de religie unitariană şi a unei femei greco-catolice).

Condiţiile schimbării confesiunii le cunoaştem din însemnările din registrele de stare civilă doar în cazul celor ce au trecut la religia unitariană. În momentul căsătoriei, credincioşii de altă religie, dar „deveniţi acum unitarieni", pecetluiau trecerea lor la altă confesiune prin actul ritual al „sfintei împărtăşanii". Între 1891-94, preotul unitarian botează în cinci cazuri copiii unor părinţi de altă confesiune — printre ei aflîndu-se şi greco-catolici —, iar apoi trimite o înştiinţare „*spre înscriere în registrul de stare civilă*" respectivelor oficii parohiale.

Pe baza celor de mai sus se poate spune, fără riscul de a greşi, că confesiunea majoritară *se delimita de cea minoritară, dar nu era ostilă*: în viaţa cotidiană permitea reciprocitatea, atît pe plan instituţional, cît şi în sfera relaţiilor interpersonale.

Despre viaţa interioară a parohiei din Aldea, ce reunea credincioşii greco-catolici de pe valea celor două Homoroduri, cunoaştem puţine date din secolul al XIX-lea. În arhiva din Miercurea Ciuc sînt păstrate înregistrări de stare civilă referitoare la botezuri, căsătorii şi decese doar din anii 1886-87, precum şi 1891 şi 1893. În 1887 înregistrările s-au făcut în limba română, în ceilalţi ani în limba maghiară. Diferenţele însemnate între numărul înregistrărilor referitoare la naşteri şi la căsătorii, precum şi numărul relativ mare al copiilor născuţi în

afara căsătoriei, denotă faptul că în vremea aceasta multe perechi mai trăiau încă împreună fără binecuvîntarea bisericii. De exemplu, dintre cei 16 copii botezaţi greco-catolici în 1886-87, cinci erau născuţi în afara căsătoriei. În schimb în anii 1887, 1891 şi 1893 s-au încheiat doar cîte două căsătorii în faţa preotului greco-catolic. Părinţii celor 16 copii amintiţi făceau parte din următoarele categorii sociale: nouă proprietari, trei zilieri, doi lingurari, cîte un fierar şi un cioban. În 1887 au decedat 12 greco-catolici, din care opt ciobani, doi zilieri, cîte un fierar şi un lingurar, ultimii doi făcînd parte — judecînd după meseria lor — din etnia romilor.

Greco-catolicii care aparţineau de Parohia din Aldea, trăind dispersaţi în mai multe sate, erau înmormîntaţi fiecare în satele unde locuiau. Slujba religioasă era ţinută duminica în limba maghiară de către preotul care îşi vizita enoriaşii la Mereşti, în două case ale unor familii mai înstărite, pînă cînd la începutul anilor 1910 greco-catolicii — cu ajutorul voluntar al localnicilor unitarieni şi romano-catolici — şi-au construit o biserică în sat. Timp de mai multe decenii István Boér a fost preotul bisericii din Aldea. (Parohia din Aldea aparţinea de dioceza Făgăraşului.) Figura lui mai trăieşte şi azi în amintirea celor mai în vîrstă foşti greco-catolici. (Ne întîlnim pentru prima dată cu numele lui în 1877, ca martor la căsătoria unui bărbat unitarian cu o femeie greco-catolică, la parohia unitariană. În tradiţia orală locală s-a păstrat faptul că preotul greco-catolic, cînd venea duminică în sat cu căruţa, „trăgea" în curtea parohiei unitariene, ca să-şi odihnească caii.[7] Aceste episoade mărunte constituie indicii preţioase pentru natura relaţiilor dintre cele două biserici.)

În lipsa altor izvoare, despre traiul în comun al unitarienilor şi greco-catolicilor pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, în afară de cele amintite mai sus, trebuie să ne limităm la cercetarea registrelor de stare civilă ale parohiei unitariene dintre 1830-1892. Am examinat în acestea evoluţia în timp a numărului de căsătorii mixte din punct de vedere confesional. Tabelul de mai jos rezumă împărţirea pe confesiuni a căsătoriilor între 1830-1892:

Religia celor ce se căsătoreau

	Număr	Procent
Total căsătorii	857	100,00
Unitarieni-unitarieni	814	95,00
Unitarieni-greco-catolici	13	1,51
Unitarieni-romano-catolici	20	2,33
Unitarieni-reformaţi	10	1,16

E izbitor numărul mare al căsătoriilor endogame din punct de vedere confesional. Aceste date nu indică numai caracterul închis al confesiunii respec-

tive, ci şi lipsa de mobilitate, rigiditatea structurii sociale, izolarea regională. După introducerea registrelor de stare civilă ale statului (în acest sat, începînd cu data de 1 octombrie 1895), se poate avea o imagine foarte clară a numărului căsătoriilor mixte din punct de vedere al confesiunii. În cele ce urmează ne vom îndrepta atenţia îndeosebi asupra mobilităţii confesionale a greco-catolicilor din sat. Căsătoriile mixte din punct de vedere confesional le vom interpreta în cele ce urmează drept indiciul măsurii în care s-a realizat integrarea în societatea majoritară.

Împărţirea după confesiune a căsătoriilor în perioada 1895-1920

	Număr	Procent
Total căsătorii	596	100,00
Unitarieni-unitarieni	457	76,60
Unitarieni-greco-catolici	42	7,00
Greco-catolici-greco-catolici	28	4,70
Unitarieni-romano-catolici	20	3,35
Unitarieni-reformaţi	20	3,35
Greco-catolici-romano-catolici	7	1,17

Am examinat apartenenţa confesională ca şi criteriu al alegerii partenerului de căsătorie la căsătoriile încheiate în perioada 1895-1920. Greco-catolicii şi-au ales soţul/soţia în proporţie aproximativ egală (56:49) de aceeaşi confesiune, sau de confesiune diferită. Ca urmare, nu putem spune despre nici una din confesiuni că ar fi păstrat în perioada respectivă caracterul închis şi rigiditatea ce caracterizau perioadele precedente, că ar fi existat linii stricte de demarcaţie între grupuri pe baza apartenenţei confesionale. (Nu ţine strict de tema noastră, dar putem aminti că tot în această perioadă cele cîteva familii de evrei care locuiau în satul studiat de noi trăiau într-un cerc complet închis din punct de vedere confesional. Tinerii aflaţi în pragul căsătoriei îşi căutau soţ/soţie uneori în ţinuturi foarte îndepărtate.)

În cele ce urmează, pentru nuanţarea problematicii de mai sus, vom examina apartenenţa confesională a copiilor născuţi din căsătorii mixte, încercînd să vedem în ce măsură biserica majoritară locală însemna un mediu de asimilare pentru greco-catolicii aflaţi în minoritate. În căsniciile unde ambii soţi aparţineau de aceeaşi confesiune (greco-catolică sau alta), ca un model de conduită general valabil, copiii în toate cazurile urmau confesiunea părinţilor. În cazurile în care soţii aparţineau unor confesiuni diferite şi îşi păstrau fiecare după căsătorie religia originară, relaţiile interpersonale din cadrul familiei determinau graniţele confesionale. În perioada 1895–1920, în localitatea examinată s-au născut în total 169 de copii în căsnicii mixte din punct de vedere confesional. Am analizat dacă în alegerea confesiunii copiilor — alegerea făcută, bineînţeles, de către

părinţii acestora — a avut vreo influenţă faptul că pe „harta confesională" locală părinţii aparţineau religiei majoritare sau uneia minoritare.

În ceea ce-i priveşte pe băieţii născuţi din căsnicii mixte, situaţia este următoarea: din 86 de băieţi, 73 au urmat religia tatălui (84,9 %), iar 13 religia mamei (15,1 %). În ceea ce priveşte apartenenţa confesională a părinţilor în cazurile de mai sus, tatăl aparţinea religiei majoritare în 29 de cazuri, uneia minoritare în 44 de cazuri, iar mama celei majoritare în 6 cazuri sau uneia minoritare în 7 cazuri. În aceeaşi perioadă s-au născut în total 83 de fete din căsnicii mixte, dintre care 77 (92,8 %) au urmat religia mamei, iar restul de 6 religia tatălui. În cazul lor, mamele aparţineau religiei majoritare în 43 de cazuri, uneia minoritare în 34 de cazuri, iar dintre taţi unul aparţinea religiei majoritare şi 5 uneia minoritare.

Din datele de mai sus rezultă cu claritate că în căsniciile mixte din punct de vedere confesional în majoritatea cazurilor *copiii moşteneau religia părintelui de acelaşi sex*. Acest mod de conduită reflectă cu multă probabilitate nişte reguli sociale informale bine definite. Prin urmare nu poate fi demonstrată dominarea nici uneia dintre confesiuni în stabilirea religiei descendenţilor. Cei care trăiau în căsnicii mixte nu numai că îşi puteau păstra religia, dar o puteau şi transmite mai departe urmaşilor lor. Acest lucru nu înseamnă că în toate cazurile soţii îşi păstrau apartenenţa confesională diferită: există şi exemple de schimbare a confesiunii, îndeosebi după 1900. Obiceiurilor legate de transmiterea propriei confesiuni urmaşilor se datorează şi faptului că, în perioade mai lungi de timp nu se pot demonstra schimbări însemnate în numărul populaţiei aparţinînd confesiunii greco-catolice. (Alta a fost situaţia între cele două războaie mondiale, cînd alegerea confesiunii a devenit obiectul influenţei exercitate de jocul politic.)

Pe lîngă viaţa religioasă, şcoala constituie cealaltă instituţie formală a societăţii locale, între zidurile căreia se puteau întîlni membri diferitelor etnii. În instituţia care pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea funcţiona sub oblăduirea bisericii, limba de predare — după ieşirea din uz a latinei — era limba maghiară. Conform amintirilor foştilor greco-catolici, limba în care o dată pe săptămînă se ţineau orele de religie, în completarea învăţămîntului şcolar, în jurul anului 1900, era tot limba maghiară, ba mai mult, şi preotul greco-catolic le transmitea enoriaşilor săi tot conştiinţa identităţii maghiare (vezi conţinutul amintirilor personale din următorul capitol). În perioada examinată, şcoala din sat — cu cîteva rare excepţii — nu constituia încă un instrument al promovării sociale. După absolvirea cîtorva clase elementare, mai cu seamă copiii din familiile care o mare parte a anului trăiau în pădure, încetau treptat să mai frecventeze şcoala.

Amintiri personale.

Realitatea socială perenă se construieşte din interacţiunea participanţilor la viaţa societăţii. Amintirile de mai jos reprezintă într-un fel urmele lăsate de

diferenţele de origine şi confesionale în conştiinţa oamenilor. Reciprocităţile spontane ce se întreţeseau în convieţuire cu formele moştenite, tradiţionale ale separatismului au căpătat un nou conţinut în urma unei intervenţii externe, cu caracter politic, între cele două războaie mondiale. În această perioadă „*statisticile româneşti, bisericeşti şi oficiale, refuzau să recunoască existenţa greco-catolicilor maghiari. Biserica greco-catolică română s-a dovedit a fi un avanpost al naţionalismului*". (Pirigyi 1991: 66). Acest lucru s-a întîmplat şi în satul care constituie obiectul studiului nostru: pe baza analizei numelui, au fost readuse cu forţa la greco-catolicism persoane care în perioadele precedente — în urma hotărîrii lor individuale, născute în cadrul unor relaţii de familie, interpersonale — trecuseră la religia unitariană. În urma acestei schimbări a confesiunii, sprijinite de intervenţia autorităţilor, de ameninţări sau de promisiunea unor avantaje sociale (vezi mai în detaliu Oláh 1993) a crescut numărul credincioşilor greco-catolici: astfel, de exemplu, la Mereşti între 1913 — 1929 de la 344 la 672, la Aldea în aceeaşi perioadă de la 46 la 76 (Pirigyi 1991: 66).

Interpretarea accentuat ierarhică a diferenţelor confesionale şi de origine datorată unei influenţări de sorginte politică a însemnat exacerbarea mecanismelor conflictuale, creşterea agresivităţii, înstăpînirea atitudinilor de excludere în relaţiile de zi cu zi.

„Noi acasă în sat eram greco-catolici, adică părinţii mei, dar nu ştiau, adică tata nu ştia nici un cuvînt româneşte, nici tatăl lui nu ştia, dar aşa era numele nostru. Dintre vecini doar noi, unchiul nostru şi familia Flóra erau greco-catolici, şi mai era unul pe stradă, Csíki Mihály, şi ăştia erau de religia asta. Dar acolo nu era deosebire, ăştia erau români doar aşa, că nu ştia nici unul nici-o boabă româneşte. Se deosebea doar religia. Preotul catolic venea mereu de la Crăciunel să ne ţină ore de religie. Mai înainte fusese un preot bătrîn, dar era ungur, era preot greco-catolic, era ungur din naştere, nici ăla nu ştia româneşte, ăla era bătrîn, şi a murit, pe urmă n-a mai fost altul, venea preotul catolic, şi el ţinea slujba.

Între vecini, Crăciunul era în aceeaşi zi, dar Paştele nu, unitarienii aveau Paştele mai devreme cu o săptămînă, şi ei întotdeauna ne trimiteau cozonac de Paştele lor, şi mama le trimitea, cînd era al nostru. Dar şi la noi se făcea cozonac, cînd ţineau unitarienii Paştele, pentru că eram mulţi copii, era familie mare, şi aşa sînt copiii.

Nu erau niciodată nici un fel de neînţelegeri, tata avea nişte colegi şi cumetri aşa de buni, îl iubeau mult pe tata, era un om îndatoritor. Acolo unde locuiesc fraţii mei, lîngă ei locuia nea Csíki Mihály, şi acolo locuia un moş bătrîn de tot, îl ţin minte de cînd eram mică de tot, era meşterul acestora de religie română, greco-catolică, i se spunea meşterul român (valah), soţia lui era şi ea rudă cu mama, soţia meşterului român, dar şi ăştia erau unguri, pentru că nu ştiau nici un cuvînt româneşte, eu vă spun cum este, se spunea (în sat) că noi sîntem români, dar nu ştiam nici un cuvînt româneşte, atunci nu era niciodată nici o deosebire,

nu erau certuri cu religia, sau să-şi bată joc unii de alţii pe stradă sau în sat, pentru că atunci oamenii nu erau aşa. Nu făceau deosebire, absolut de loc!"

(Vaszi Róza, nevasta lui Sándor Mihály, născută în 1903)

„Preotul venea de la Aldea, cît a trăit, spunea că sîntem greco-catolici unguri, aşa le spunea copiilor la ora de religie. Aşa spunea el, se numea Boér István, venea duminica pe aici, cît timp nu aveam biserică, unchiul spunea că slujba se ţinea aici în casă. Dar pe urmă el a murit, şi a venit lumea nouă, că am devenit români după războiul din nouă sute paisprezece. Atunci a venit aici preotul Teodoran, şi la un moment dat a plecat, ne-a părăsit, pentru că lîngă Tîrnăveni într-un sat, îi zicea Sütőtelke — el era de acolo — şi acolo murise preotul, şi el a vrut să ia locul ăla din satul unde s-a născut. Dar n-a reuşit, au pus pe altcineva acolo, n-a reuşit să ocupe postul ăla, şi atunci s-a întors — între timp venise aici un alt preot, dar el a insistat atît, pînă l-au pus la loc — şi atunci s-a apucat de construirea noii biserici. Cea veche a fost dărîmată şi cea nouă au început s-o ridice în locul ei, banii veneau de la stat, dar aveau şi ajutor, pentru că şi oamenii din Lueta veneau să care piatră şi se făcea şi muncă voluntară, era muncă voluntară obligatorie pentru toţi, şi pentru unitarieni. Biserica veche nu era mică, încăpeau bine în ea greco-catolicii, n-ar fi trebuit s-o dărîme, n-ar fi fost atîta supărare.

Pe urmă în '40 a venit vremea ungurilor, ne-au chemat şi pe noi la biserica unitariană, ne-a spus preotul că mai întîi trebuie să trecem la unitarieni, iar pe urmă cine vrea poate să treacă la altă religie. Eu am spus că am urmat religia romano-catolică, mergeam la romano-catolici, după ce murise bătrînul preot Boér István, şi am spus că mă întorc la religia romano-catolică, că pe asta am învăţat-o. Pe urmă socru-meu a rămas după mine romano-catolic, ceilalţi au rămas unitarieni. Singura deosebire era că romano-catolicii spuneau Sfînta liturghie în latină, iar greco-catolicii în maghiară."

(Vaszi István, născut în 1905)

„Înaintea preotului Teodoran era un preot bătrîn, Boér István îl chema. Cînd s-a construit prima biserică, cea mică, atunci venea în fiecare duminică, adus şi dus înapoi acasă cu căruţa. Cînd eu m-am căsătorit în '27, atunci ne-au lăsat în pace, să ne ducem unde vrem, mama era unitariană, tata nu mai trăia deja, eu am luat o fată unitariană, am trecut şi eu la unitarieni şi pe urmă tot vroiau să mă aducă înapoi. Preotul Teodoran discuta numai cu domnii, de ţărani nu se ocupa, el vroia să facă din toţi români, deşi nimeni nu ştia în sat româneşte, doar dintre ţigani poate vreunul. Cercetau originea fiecăruia, şi dacă găseau că are vreun strămoş român, vroiau să-l treacă la greco-catolici.

Începînd din '35 eram casier la biroul comunal. Am făcut o lună de practică, am fost o lună la Ocland la şcoală, ne învăţau lucruri din astea comunale, de conducere a comunei. Şi atunci, cînd am terminat, s-a organizat un bal şi ne-am îmbrăcat în costume româneşti, opinci şi cămaşă lungă, dar eu nu m-am îmbrăcat

cu ele. Eu n-am acceptat nici un fel de servici la biserică. Cea de-a doua era o biserică mare, au băgat bani mulţi în ea, cred că în doi ani a fost gata, se putea deja ţine slujba în ea, era în aşa o stare, pînă şi martirii erau deja puşi înăuntru. Construcţia s-a făcut în toate felurile: a dat ajutor statul, comuna, pînă şi cei din Lueta. Pe urmă în '40 s-au năpustit asupra ei şi au demolat-o, dar folosul nu a fost al statului, ci l-au cărat de acolo, l-au băgat în buzunar, au fost multe treburi acolo. N-am fost acolo cînd s-a dărîmat, nici n-am trecut pe acolo niciodată. Niciodată mai înainte n-am auzit să fie conflict între oameni din cauza religiei, fiecare era prieten cu celălalt. Dar pe urmă a apărut conflictul. Biserica aia, dacă ar fi rămas, pînă acum şi-aşa s-ar fi distrus. N-ar fi avut credincioşi care s-o susţină. Aici pînă cînd Teodoran n-a făcut diferenţă între religii, pînă atunci n-a fost nici o problemă. Dacă el ar fi rămas aici şi situaţia ar fi fost aşa, ar fi fost români destui aici. Biserica română avea şi ceva proprietate, dar oamenii săraci erau oameni săraci şi atunci."

(Vaszi Miklós, născut în 1905)

Concluzii

În secolele feudalismului, familiile româneşti ce s-au mutat în sat s-au integrat în societatea locală în cursul îndelungatei convieţuiri cu mediul majoritar maghiar. Schimbarea limbii, asimilarea noilor forme de viaţă, integrarea completă au însemnat etapele procesului de pierdere a culturii, în cursul căruia mecanismele de delimitare în cadrul sistemului public de relaţii sociale au pierdut treptat teren în faţa mecanismelor de integrare. Asimilarea spontană — desfăşurată fără conflicte, într-o lungă perioadă de timp — manifestîndu-se în convieţuirea socială, uniformizarea modului de viaţă, reducerea diferenţelor de avere, a fost rezultatul interacţiunii tuturor factorilor economico-sociali locali. Organismele sociale formale ale majorităţii (biserica, şcoala) au funcţionat şi ca instituţii integratoare, iar superioritatea numerică a maghiarilor a constituit un factor decisiv în cadrul asimilării. După părerea noastră, influenţa exclusivă a sistemului de condiţii locale asupra procesului de asimilare este evidentă.

În anii 1910, doar diferenţa confesională era cea care mai păstra conştiinţa originii etnice. Religia greco-catolică şi tradiţia culturală legată de ea au avut un rol important în autodefinirea familiilor de origine română, în conştientizarea simbolică a apartenenţei lor la acelaşi grup. Deosebirea lor faţă de maghiarii majoritari în perioada respectivă se rezuma la exercitarea formelor culturale religioase şi la conştiinţa identităţii colective bazate pe deosebirea lor faţă de ceilalţi. Separarea se realiza de-a lungul unor graniţe sociale, nu etnice. Aceste graniţe au fost activate de amestecul politic din perioada dintre cele două războaie mondiale, care a încercat — fără succes — să întoarcă înapoi procesul de asimilare deja încheiat, împovărînd cu conflicte, agresivitate şi tensiuni sistemul de relaţii al micro-societăţii locale. ❑

NOTE

1. În volumul I al **Diplomatariului secuiesc** (*Székely oklevéltár*) (Bucureşti, Ed. Kriterion, 1983), la pag. 59, 81, 118, 207 şi 228 se pot găsi date referitoare la schimburile economice dintre locuitorii secui şi cei români sau de origine română. Din aceste izvoare poate fi definit conţinutul social al expresiei „*oláh*" (român, valah).

2. În lucrarea mai sus citată, găsim date şi cu privire la folosirea amestecată a limbilor, într-un document referitor la un proces din 1590 din Szentegyháza-Oláhfalva (Vlăhiţa).

3. Cu titlul „*Români greco-catolici maghiari (Tensiuni religioase-etnice într-un sat secuiesc între cele două războaie mondiale)*", revista **Régió** a publicat un studiu în numărul 2 din 1993, în care analiza componenţa naţională şi destinul dintre cele două războaie mondiale ale comunei secuieşti la care se referă şi prezentul studiu. Evenimentul culminant l-a constituit dărîmarea în 1941 de către locuitorii satului a bisericii greco-catolice construite sub presiune oficială în 1940. Acest eveniment, dat adesea ca exemplu al represiunii maghiare, nu a reuşit pînă la urmă să strice armonia dintre locuitorii de origini diferite care trăiesc în sat.

4. Aceste date au fost citate dintr-un caiet din Mereşti, în manuscris, aflat în posesia autorului.

5. Sursa datelor prezentate: **Primul recensământ din Ungaria, 1784-1787**. Budapesta, Biroul Central de Statistică, 1960.

6. Pentru datele privitoare la demografia satului îi mulţumim lui Varga E. Árpád.

7. Comunicare orală făcută de Bencző Dénes (născut în 1929), preot unitarian din Mereşti.

BIBLIOGRAFIE

Jakab Elek-Szádeczky Lajos: **Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig**. (Istoria comitatului Odorhei din cele mai vechi timpuri pînă în 1849). Miercurea Ciuc, Pallas-Akadémia , 1994.

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (Dicţionar istoric al lexicului maghiar din Transilvania) II, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1978 p. 1054.

Duby, Georges-Lardreau, Guy: **Párbeszéd a történelemről**. (Dialog despre istorie). Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1993.

Gyáni Gábor: *Asszimiláció és akkulturáció a századfordulós Budapesten*. (Asimilare şi pierderea culturii în Budapesta anilor 1900). **Régió**, 1995, 1-2, p.101-113.

Heckmann, Friedrich: *Etnicitás, modern nemzetállam és etnikai kisebbségek:* (Etnicitate, stat naţional modern şi minorităţi etnice). **Régió**, 1992, 1, pag.18-21.

Hermann Gusztáv Mihály: **Kishomoródmente**. (Valea Homorodului Mic). Manuscris. 1993.

Imreh István-Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. (Structura economico-socială a satului secuiesc la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea) In: **Székelyfelkelés 1595-1596. Előzményei, lefolyása, következményei.** (Revolta secuilor 1595-1596. Premize, desfăşurare, urmări.) Bucureşti, Ed. Kriterion, 1979.

Oláh Sándor: *Magyar görög katolikus „románok"*. („Români" greco-catolici maghiari). **Régió**. 1993. 2.

Orbán Balázs: **A Székelyföld leírása. I** (Descrierea Ţinutului Secuiesc). Pesta. 1868.

Pázmándy Zsuzsa: *Az urbanizáció hatása a szlovákiai, illetve vajdasági magyar és német kisebbségek asszimilációjára*. (Efectul urbanizării asupra asimilării minorităţii maghiare şi germane din Slovacia, respectiv Voivodina.) **Régió**. 1992. 1, pag.32-47.

Dr. Pirigyi István: **A görög katolikus magyarság története**. (Istoria greco-catolicilor maghiari.) Ikva. Budapesta 1991.

R. Várkonyi Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1711)*. (Ultimele decenii ale principatului independent 1660-1711). In: **Erdély története II** (Istoria Transilvaniei). Budapesta. Akadémiai Kiadó 1986.

Zepeczáner Jenő: **A Kishomoród mente gazdaságtörténeti vázlata Udvarhely vármegyében.** (Schiţa istoriei economice a văii Homorodului Mic din comitatul Odorhei). Manuscris. 1993.

Traducere de Elga MAYER

*

***Sándor OLÁH** (n. 1954). Antropolog şi cercetător în ştiinţe sociale specializat în migraţie, inegalitate socială, sărăcie etc. A publicat studii şi articole în revistele Magyar Szemle, Régió, Szociológiai Szemle. În prezent lucrează ca cercetător la Atelierul de Antropologie Culturală — Centrul de Cercetări Regionale şi de Antropologie din Miercurea Ciuc.*

Oláh Sándor, *Románok asszimilációja a Székelyföldön*, studiu publicat în revista **Régió** nr. 2/1998 şi preluat cu acordul autorului.

De la Kolozsvár la Cluj. Ultimul episod al regimului ungar în „capitala" transilvană

Peter Weber

Istoria popoarelor central-est europene nu poate fi înțeleasă în totalitatea ei, aplecîndu-ne doar asupra studiului istoriei unui singur popor, după cum nici cunoașterea istoriei unui popor din acest spațiu nu poate fi lipsită de deficiențe dacă facem abstracție de împletirea acesteia cu istoria celorlalte popoare central-europene[1]. Astăzi, spațiul menționat stă sub semnul prefacerilor politico-statale survenite în ultimele momente ale unei epoci care ia sfîrșit odată cu dispariția unor forme de stat devenite anacronice. Aceste prefaceri însoțite de frămîntări și contradicții reprezintă ultima fază a epocii moderne, fază pe cît de scurtă pe atît de tumultuoasă și în care principiul de referință, cel al autodeterminării popoarelor, a fost folosit de către adversarii politici ai timpului ca instrument în tendințele fiecăruia de a-și asigura sau extinde supremația politică în detrimentul celuilalt[2].

România contemporană s-a născut tocmai ca o consecință a prefacerilor amintite. Unirea teritoriilor — în general cu majoritate românească — cu vechea Românie a racordat istoria statelor vecine la istoria țării noastre. Acest fenomen s-a reflectat cu precădere acolo unde principiul autodeterminării naționale a lăsat un spațiu interpretativ destul de larg, așa cum a fost în cazul teritoriilor fostului stat ungar care s-au unit cu România. Abordarea istoriei României și istoriei Ungariei ca istorii ce se intersectează în toată perioada de la încheierea primei conflagrații mondiale pînă la semnarea tratatului de la Trianon, poate aduce noi completări și revizuirea unor interpretări istorice în ceea ce privește istoria spațiului transilvan din perioada de trecere de la o autoritate statală la alta. Procesul schimbării autorității statale (*impériumváltás:* schimbare de «imperiu») trebuie privit ca un fenomen istoric multifactorial. Tratarea acestui subiect ca subiect contradictoriu între istoriografia română și cea maghiară necesită un

real spirit de obiectivitate, dar dată fiind subiectivitatea mai mult sau mai puțin evidentă a materialului documentar, este hazardat ca un istoric să-și aroge interpretări istorice absolut obiective. Totuși, tendința spre obiectivitate trebuie să fie un scop primordial al istoriografiei pozitiviste contemporane, prin eliminarea unor aprecieri justițiare din partea istoricului, lăsînd ca cititorul să sancționeze personajele și faptele lor dintr-un anumit timp istoric. Coroborarea mai multor materiale cu conținut subiectiv contradictoriu poate facilita munca istoricului în elaborarea unei interpretări de mijloc, de consens între cei doi antipozi.

Majoritatea lucrărilor de referință privitoare la evenimentele de la sfîrșitul anului 1918 și începutul anului 1919, atît cele românești cît și cele maghiare, au recurs preponderent la o abordare emotivă, diferind doar tonul în funcție de contextul politico-istoric în care acestea au fost scrise. În tot acest răstimp de optzeci de ani, cifrele au fost subiectul celor mai diverse interpretări, de la situația etno-demografică a teritoriului unit cu România pînă la amploarea numerică a adunărilor naționale ale românilor (Alba Iulia, 1 decembrie 1918) și ale maghiarilor (Cluj, 22 decembrie 1918). Caracteristică celor două istoriografii a fost minimalizarea rolului celuilalt în formarea cadrului evenimențial al procesului istoric, sau chiar ignorarea totală a unor manifestări care au jucat un rol important în procesul schimbării apartenenței statale a Transilvaniei. Demersul istoric pus în slujba ideologiilor naționale a fost dominat de ideea de victimizare și autojustificare. Dezideologizarea discursului istoric și detașarea de complexul adversității generator de atitudini părtinitoare vor putea reașeza trecutul românilor și al maghiarilor, creînd cadrul istoriografic pentru numeroase studii comparate din istoria celor două națiuni.

În ultimele zile ale lunii octombrie 1918, înfrîngerea Austro-Ungariei devenise evidentă. Însuși István Tisza, personalitate marcantă a guvernărilor din a doua parte a perioadei dualiste, recunoscuse acest fapt în fața deputaților din parlamentul de la Budapesta.[3] Existența atît *de facto* cît și *de jure* a Austro-Ungariei era numărată în zile, iar în fața evenimentelor revoluționare ce se prefigurau, guvernului dualist condus de către Sándor Wekerle nu-i mai rămînea altceva decît să-și prezinte demisia. În această atmosferă, partidele politice aflate în opoziție au început pe plan central și local pregătirile pentru preluarea puterii.

La Cluj, în 29 octombrie 1918, sub deviza „Clujul pentru o nouă Ungarie" s-a organizat o mare adunare populară a membrilor și simpatizanților partidelor Independist-Pașoptist, Radical și Social-democrat pentru a-și exprima adeziunea la Consiliul Național constituit cu cîteva zile mai devreme la Budapesta și dorința de separare totală și imediată a Ungariei de Austria. Din partea partidului Independist-Pașoptist a vorbit profesorul I. Apáthy care a reflectat asupra *„politicii opresoare"* a Austriei față de Ungaria în decursul istoriei, inclusiv sub sistemul dualist. Referindu-se la principiul autodeterminării popoarelor, el și-a

exprimat convingerea că odată cu obținerea independenței totale, Ungaria trebuie să pășească pe drumul democratizării care înseamnă implicit *„cooperarea cu naționalitatea română."* Din partea Partidului Radical a luat cuvîntul, în același spirit, Jenő Janovics, directorul Teatrului Național Maghiar din Cluj care a subliniat că *„trebuie să scuturăm de pe noi Austria putredă"* încheindu-și cuvîntarea cu recitarea poeziei *„Talpra magyar"*. Sándor Vincze, din partea P.S.D. din Ungaria a făcut un rechizitoriu la adresa regimului dualist arătînd că tocmai oligarhia politică a acestui regim a înveninat relațiile dintre națiunea maghiară și români, aducînd ca exemplu injusta disproporționalitate față de români a reprezentării parlamentare. După prezentarea celor 12 puncte ale Consiliului Național Maghiar (în continuare C.N.M.) de la Budapesta ce anunțau schimbările sociale și politice, adunarea de la Cluj a mai adoptat încă patru, ca expresie specială a reprezentanților din Ardeal ai acestor forțe politice. Primul punct declară separarea de Austria și ieșirea din *„politica de izolare care întărește reacțiunea și pune în pericol independența țării"*. În punctul doi, Comitetul Ardelenesc al Consiliului Național Maghiar declară disocierea totală de minciunile vechii politici, lansînd o chemare la reconciliere către *„frații români și sași în lupta comună pentru drepturi egale"*. Punctul 3 face apel la locuitorii români, maghiari și sași ai satelor și orașelor transilvane să adere la Comitetul Ardelenesc al Consiliului Național. În ultimul punct este salutată intenția celor trei partide de a schimba cursul politic al societății maghiare.

Așa cum rezultă din analiza acestor patru puncte, Comitetul Ardelenesc al Consiliului Național a debutat ca un organism politic supranațional (în sens etnic) care să grupeze în jurul său cetățeni ungari de diferite naționalități pentru înfăptuirea programului C.N.M. de la Budapesta[4]. Această formulă de organizare propusă de intelectualitatea maghiară continuă să promoveze ideea națiunii politice ungare și a statului național unitar ungar, nerecunoscînd naționalitățile drept națiuni distincte, ci doar ca entități lingvistice și culturale specifice. Românii și sașii din Transilvania erau chemați să facă front comun cu maghiarii ca membri ai aceleași națiuni politice în contextul unor evenimente capitale pentru țară. Este ignorat astfel faptul că românii au început să se organizeze pe criteriu național, etnic, cu toate că în Cluj la acea dată nu exista încă un organism politic românesc. Personalitățile publice clujene reunite în acest consiliu ardelenesc au resimțit, totuși, creșterea rolului politic pe care-l vor juca românii din Transilvania, de aceea tonul conciliant față de români a devenit un laitmotiv al discursului lor politic. Totodată, nu se poate nega la unii dintre ei și existența unor sentimente sincere de fraternitate față de români, inspirate de convingerea că politica eronată a regimului dualist mai poate fi remediată.

În ziua următoare adunării populare, Consiliul Municipal al Clujului, întrunit într-o ședință ordinară, sub influența evenimentelor interne și externe, a decis ad-hoc amînarea dezbaterilor de pe ordinea de zi și ținerea unei ședințe extraordinare. Propunerea ședinței extraordinare i-a aparținut profesorului I. Apáthy, care în acest

fel a dorit să protesteze împotriva faptului că prim-ministrul a Ungariei[5], a cedat Croației *„singurul port al Ungariei"* adică orașul Fiume (Rijeka), în timp ce armata ungară era risipită prin Belgia, Italia, Polonia, *„vărsîndu-și sîngele pentru scopuri străine"*. Apáthy deplînge faptul că soldații unguri din port, puțini la număr, au permis „invadarea" portului, ceea ce în opinia sa echivala cu încălcarea jurămîntului militar. În adresa propusă de către Apáthy către guvernul țării se cerea repatrierea imediată a militarilor și constituirea unei armate naționale *„pentru apărarea hotarelor țării"*, iar în caz contrar prim-ministrul să fie tras la răspundere de către națiune. În document s-a căzut de acord ca în numele consiliului municipal să fie menționat faptul că *„oricine ar fi prim-ministrul, regele ori dictatorul țării, și orice ar hotărî Conferința de Pace, națiunea maghiară nu se va dezice de portul Fiume"*[6]. Atitudinea adoptată la această ședință exprimă cît se poate de clar miopia viziunii politice a forului conducător din orașul Cluj, care nu a perceput implicațiile reorganizării Europei Centrale și de Est după principiile și interesele puterilor învingătoare. Sub impulsul evenimentelor din 30 octombrie de la Budapesta, forțele politice locale s-au impus pe plan local în conducerea afacerilor politice, convocînd pentru după-amiaza zilei de 31 octombrie o adunare populară în fața primăriei pentru ca cetățenii orașului să îi cunoască pe membrii noii formațiuni politice locale[7]. În legătură cu constituirea Consiliului Național Maghiar din Cluj, memoriile unuia dintre secretarii acestuia, social-democratul Jenő Kertész, confirmă existența unor disensiuni și antipatii reciproce între independist-pașoptistul Apáthy, ales președinte al Consiliului, și social-democratul Sándor Vincze, vicepreședinte. Apáthy, de pe poziția sa socială îl desconsidera pe Vincze. Acesta, din considerente ideologice, nu a agreat implicarea politică a lui Apáthy în noua viață politică. Astfel că în momentul alegerii lui Apáthy în funcția de președinte al C.N.M., Vincze a ridicat obiecții, considerînd inoportun acest fapt. Aceasta cu atît mai mult cu cît Vincze era de părere că Apáthy s-a compromis în ochii românilor prin atitudinile sale șovine, or dacă Consiliul Național dorește să joace un rol istoric în Ardeal, zicea el, nu va avea nici o șansă sub conducerea lui Apáthy. În schimb, Apáthy a replicat arătînd că el a redactat cele douăsprezece puncte ale C.N.M. de la Budapesta, care se refereau printre altele la acordarea de drepturi naționale naționalităților. În acest fel a fost aplanată intervenția contestatoare a social-democraților.[8]

Caracterul duplicitar al profesorului I. Apáthy, este surprins foarte bine în caracterizarea făcută de către istoricul György Litván: *„István Apáthy întruchipa mica burghezie maghiară, avînd o dublă înclinație politică. Participa în aceeași măsură la întrunirile șovine ale Ligii Transilvane a naționaliștilor maghiari conduși de István Bethlen, cît și la adunările Ligii pentru Dreptul Electoral de orientare democratică. Făcea parte din acea clasă de mijloc care, întorcîndu-se împotriva falsului liberalism a lui István Tisza, nu era încă decisă care dintre căile luptei politice să o urmeze: pe cea a democrației sau pe cea conservatoare național-creștină."*[9]

La două zile după înființarea Consiliului Național Maghiar din Cluj, intelectualii români ai orașului, în frunte cu Dr. Amos Frîncu și Dr. Emil Hațieganu, după întrevederi avute cu liderii Comitetului Ardelenesc al Consiliului Național Maghiar au pus bazele unui consiliu național românesc. Acesta purta denumirea de Marele Senat Național Român și a fost prezentat opiniei publice printr-un comunicat redactat în ziua de 2 noiembrie în care se arată: *„deoarece la adunarea de constituire, fiind de față români din toate părțile Ardealului și din motivul că comenduirea faptică pentru întreaga Transilvanie este așezată în Cluj și tot aici s-a organizat* pentru întreg Ardealul Consiliul Național Unguresc *(sublinierea noastră) și din considerente geografice și de organizare, a hotărît să centralizeze toată activitatea pentru întreaga Transilvanie în capitala sa faptică de azi... Clujul."*[10] Astfel se constituia un organism politic propriu românesc, excluzîndu-se participarea românilor din Cluj și din Ardeal la structurile Consiliul Național Ardelenesc, care a rămas de fapt o organizație mono-etnică maghiară, fapt ce se va reflecta în folosirea tot mai frecventă a titulaturii de Consiliu Național Maghiar din Ardeal. Deși la Arad funcționa deja Consiliul Național Român Central (în continuare C.N.R.C.), intelectualitatea românească din Cluj a atribuit Senatului constituit de ea competențe pentru întreg Ardealul. S-a creat astfel o confuzie care a lăsat impresia că Senatul Național s-ar sustrage de sub autoritatea C.N.R.C. din Arad. Situația a facilitat apariția unor voci contestatare la adresa lui Amos Frîncu. Toma Ienciu, membru în comitetul executiv, s-a adresat în scris lui Vasile Goldiș, îngrijorat de eventualitatea știrbirii autorității Senatului Național în favoarea organizației similare maghiare cu care Amos Frîncu căzuse la început de acord să pună secția militară a Senatului sub un comandament militar comun româno-maghiaro- săsesc, comandat de maiorul Siegler Konrad. *„Cînd cedăm din voie liberă comanda supremă și încheiem convenții cu senatul maghiar de facto recunoaștem integritatea Ungariei"*, opina Ienciu.[10] Constatarea aceasta este oarecum exagerată pentru că instituirea unei comande unice se impunea din motive practice, de distribuire a soldei și coordonare a acțiunilor de menținere a ordinii publice.

Conform celor descrise de către Toma Ienciu, cel mandatat cu înființarea la Cluj a unei organizații locale a C.N.R.C. a fost Dr. Poruțiu, care însă i s-a adresat lui Amos Frîncu să îndeplinească această sarcină. Amos Frîncu, preluînd acest mandat, a propus ca Senatul să se constituie nu numai pentru comitatul Cluj, ci pentru tot Ardealul, propunere pe care adunarea a acceptat-o după mici discuții. S-a ales un „senat" format din 60 de membrii, iar restul pînă la o sută urmau să completeze forul în calitate de reprezentați ai consiliilor naționale românești din provincie. S-a ales un comitet executiv și doi comisari civili pentru susținerea contactului cu forurile militare. Aceștia au fost Dr. Amos Frîncu și Dr. Emil Hațieganu. S-a format o secție civilă și una militară, după care s-a ales președintele Senatului în persoana lui Amos Frîncu. Prin ordinul de zi din 5 noiembrie, după ce Amos Frîncu a denunțat acordul de principiu încheiat cu Consiliul Național

Maghiar din Cluj care propusese ca pe 3 noiembrie, atît formaţiunile militare maghiare cît şi cele române să depună împreună jurămîntul de credinţă faţă de guvernul de la Budapesta, el l-a numit pe căpitanul Ioan Cotuţiu comandant militar al trupelor din Cluj. Pentru *„asigurarea mai cu efect a ordinii publice s-a confirmat acordul cu C.N.M. şi Consiliul Naţional Săsesc conform căruia comandant comun al tuturor trupelor militare din Ardeal era numit căpitanul Siegler."*[11] Acest acord, în opinia aceluiaşi Toma Ienciu, i-ar fi dezavantajat pe români care în momentele tulburi din primele zile ale lui noiembrie ar fi putut prelua *„tot rolul de conducere în Ardeal"*[12], însă o atare tentativă la acea dată putea avea urmări grave pentru climatul social din Transilvania, iar apelul la „terorismul maselor" ar fi generat cu siguranţă mari vărsări de sînge. Or, obiectivul imediat al celor două consilii naţionale, român şi maghiar, era tocmai preîntîmpinarea acţiunilor antisociale, care în contextul neajunsurilor populaţiei şi indisciplinei militare putea fi cu greu stăvilite. Tocmai în spiritul acestui obiectiv cele două consilii naţionale au hotărît să colaboreze. În fond ambele aveau nevoie de susţinere din partea celuilalt, dar, aşa cum vom vedea în capitolul următor, în spatele colaborării fiecare tabără se străduia să submineze autoritatea celeilalte.

La cîteva zile după constituirea Consiliului Naţional Maghiar, un grup de demonstranţi social-democraţi, sub presiunea maselor, au eliberat deţinuţii politici dintr-o cazarmă a oraşului, printre care se aflau şi numeroşi români. Unul dintre aceştia, preotul Dencasiu Aleman din Răşinari, în vîrstă de 75 de ani, decedase chiar în momentul deschiderii temniţelor[13]. Decesul său a fost pus pe seama emoţiilor puternice care i-ar fi cauzat atacul de cord, aşa cum relata presa vremii din Cluj. Cert este, că decesul şi ceremonia funerară a lui Dencasiu Aleman a servit drept prilej Consiliului Naţional Maghiar să îşi manifeste în mod oficial sentimentele de condoleanţe faţă de Senatul Naţional Român, declarîndu-l pe cel decedat *„primul martir al revoluţiei"*. Menţinerea unui climat de solidaritate şi coexistenţă paşnică se impunea nu numai din raţiuni practice, imediate pentru menţinerea ordinii, ci şi pentru buna imagine a noului regim ungar, care îşi dăduse seama că soarta Transilvaniei este de acum în mîna românilor. Aşadar, reprezentanţii locali ai guvernului Károlyi au recurs la gesturi care să repare imaginea defavorabilă a autorităţilor maghiare în rîndul românilor. La marşul funerar a lui Dencasiu Aleman, C.N.M. a fost reprezentat de către secretarul acestui organism, social-democratul Jenő Kertész, a cărui discurs evocator făcuse referire la lupta comună a românilor şi maghiarilor împotriva oligarhiei dualiste şi necesitatea sprijinirii noului regim ungar. Pentru a sugera ideea unităţii în diversitate, din partea C.N.M. a fost aşezată pe sicriul lui Dencasiu Aleman o coroană cu două panglici tricolore, una în culorile naţionale maghiare şi cealaltă în culorile drapelului românesc.[14]

La început, Consiliul Naţional Maghiar şi Senatul Naţional Român au cooperat cu eficienţă. Una dintre primele acţiuni comune a fost de-a îndruma

populaţia oraşului şi a comitatului la linişte şi muncă. Acum apare şi primul afiş în limba română pe străzile Clujului. În acele zile de început de noiembrie, la sediul Băncii Economul au apărut şi primele steguleţe tricolore româneşti, în miniatură.[15] Avînd în vedere faptul că în Cluj cele două consilii naţionale dispuneau de formaţiuni militare proprii, la propunerea C.N.M. în data de 4 noiembrie s-a căzut de acord asupra instituirii unui comandament unic al forţelor militare din Ardeal, indiferent de naţionalitate, sub comanda maiorului de infanterie Siegler Konrad. În comandamentul unic urmau să activeze ofiţeri superiori maghiari, români şi saşi, iar pe lîngă comandant erau numiţi cîte doi comisari militari din partea autorităţii civile pentru a facilita comunicarea între autoritatea civilă şi cea militară[16]. Acest acord nu afecta autoritatea de decizie a vreuneia din părţile semnatare deoarece orice ordin al maiorului Siegler trebuia contrasemnat de către reprezentantul militar al fiecărui consiliu naţional în parte. Formaţiunea militară română era direct subordonată căpitanului Cotuţiu căruia guvernul de la Budapesta, spre surprinderea celor din C.N.M., i-a transferat peste 1.500.000 de coroane tocmai după ce eşuase tentativa C.N.M. de a-i determina pe militarii români să depună jurămîntul de credinţă faţă de guvernul şi constituţia Ungariei[17]. Problema depunerii jurămîntului a semnalat prima animozitate între cele două consilii naţionale. Guvernul Károlyi, imediat după instalare a pretins şi din partea militarilor de naţionalitate română să depună jurămînt faţă de noul regim ungar, avînd în vedere faptul că jurămîntul prestat monarhului austro-ungar îşi pierduse valabilitatea. Totodată, constituirea C.N.R.C. şi afirmarea ideii de autodeterminare a creat discordie în privinţa prestării jurămîntului militar. Ofiţerii români au trebuit să apeleze la autoritatea lui Ştefan Cicio-Pop pentru a interveni în privinţa clarificării dispoziţiilor[18]. În Cluj, intenţia preşedintelui C.N.M., István Apáthy, era să-i convingă pe Amos Frîncu şi pe Emil Haţieganu ca militarii români să depună jurămîntul simultan cu militarii maghiari faţă de guvernul ungar în cadrul unei ceremonii militare ce urma să se desfăşoare în Piaţa Regelui Matia[19]. Voci mai moderate din C.N.M. acceptaseră obiecţiile Senatului Naţional Român, propunînd ca fiecare formaţiune militară să depună jurămîntul aşa cum crede de cuviinţă, dar avînd în vedere şi acordul referitor la comandamentul unic, să se depună jurămîntul în comun, după care comandantul Siegler să treacă în revistă trupele române şi maghiare[20]. Amos Frîncu, invocînd o dispoziţie a C.N.R.C., conform căreia militarii români sînt datori să depună jurămînt doar faţă de C.N.R.C., a căzut în principiu de acord asupra ceremoniei comune, dar cerea ca jurămîntul să fie prestat faţă de C.N.R.C[21]. Chiar în ziua stabilită pentru ceremonia militară comună, ofiţeri şi studenţi de la Universitate s-au întîlnit din proprie iniţiativă în cancelaria avocatului Isacu (i.e. Emil Isac) unde s-a decis negarea depunerii jurămîntului, fapt acceptat apoi de către Amos Frîncu şi adus apoi la cunoştinţa căpitanului

Siegler.[22] Din partea maghiarilor exista acum temerea că negarea depunerii jurămîntului ar putea însemna un pas spre războiul civil, fiind remarcat faptul că, în timp ce militarii maghiari au îndepărtat însemnele imperiale de pe bonete şi chipiuri, românii nu au făcut acelaşi lucru.[23] În această observaţie se reflectă mai degrabă o viziune stereotipică a românului fidel Austriei contra Ungariei, însă realitatea era acum cu totul alta, infirmînd orice supoziţie de acest fel. Senatul Naţional Român şi Garda Naţională Română tindeau să se detaşeze cît mai mult de structurile politice şi militare ungare. Un prim pas în acest sens a fost denunţarea acordului din 4 noiembrie prin care se instituise comandamentul comun. Măsura a fost justificată de încălcarea *„din partea opusă în repetate rînduri a acordului de principiu făcut şi poporul român din Ardeal este pus în situaţiunea de dezarmare faţă de poporul maghiar"*.[24] Însă odată cu înaintarea trupelor Armatei regale române în Transilvania, se vor înmulţi sesizările din provincie către C.N.M., în sensul că Gărzile Naţionale Române dezarmează trupe regulate maghiare. Pentru evitarea vărsărilor de sînge, comandantul Gărzilor Naţionale Române din Cluj şi al Comitatului Cojocna a dispus oprirea imediată a acestor proceduri. Este de remarcat faptul că încă de la începutul lunii noiembrie s-au introdus patrule mixte româno-maghiare,[25] astfel că la nivel local cooperarea militară a fost lipsită de disensiuni.

Colaborarea dintre cele două consilii naţionale era firească şi avea precedente în legăturile amicale dintre intelectualii români şi maghiari ai oraşului, care se cunoşteau demult ca şi concitadini. Între Jenő Kertész, secretar al C.N.M., avocatul Emil Grandpierre, proaspăt numit comisar guvernamental comitatens, şi Emil Haţieganu exista o mai veche prietenie. Cei trei obişnuiau să se întîlnească la cafenea, discutînd probleme care erau aproape necunoscute opiniei publice, pe care însă ei le aflau din gazete occidentale. Ei erau *„amicii secreţi ai Antantei"*.[26] În memoriile sale, Jenő Kertész, a remarcat faptul că legăturile dintre C.N.M. şi Senatul Naţional Român au fost mai cordiale atunci cînd autoritatea lui Emil Haţieganu s-a impus în faţa lui Amos Frîncu. După ce Amos Frîncu fusese destituit de la şefia Senatului Naţional Român, conform memoriilor lui Kertész, el a încercat să se impună prin diverse activităţi care să-i scoată în evidenţă veleităţile de conducător[27]. Astfel că liderii C.N.M. au preferat să trateze problemele comune cu Emil Haţieganu. În primele săptămîni de coexistenţă a celor două consilii naţionale omul de legătură, apreciat de ambele părţi, a fost sociologul Dr. Bódog Somló, care era de orientare social-democrată şi acceptase sarcina cu satisfacţie. Însă eşecul tratativelor româno-maghiare de la Arad din 13-14 noiembrie au dat o notă pesimistă colaborării dintre maghiarii şi românii din Cluj. Bódog Somló îşi pierduse optimismul şi, prevăzînd evoluţia evenimentelor, a refuzat să mai participe în calitatea avută la colaborarea dintre cele două consilii naţionale. Atmosfera devenise şi mai încărcată după vestea

tragicelor incidente de la Beliş despre care la aceea dată C.N.M. din Cluj a crezut că au contribuit în mod hotărîtor la eşecul tratativelor de la Arad. De aceea, C.N.M. a luat imediat iniţiativa unei anchete care, prin cooptarea reprezentanţilor Senatului Naţional Român, să nu prezinte dubii în privinţa obiectivităţii. În locul lui Bódog Somló a fost însărcinat Jenő Kertész cu atribuţiunile omului de legătură. S-a format o comisie mixtă care să stabilească faptele comise şi să identifice vinovaţii. Membrii comisiei din partea C.N.M. au fost maiorul în rezervă Endre Balázs şi J. Kertész, iar din partea Senatului Dr. Poruţiu şi Dr. Pordea[28]. După interogarea celor de la faţa locului implicaţi în comiterea crimelor, comisia a întocmit cu dificultate procesul verbal deoarece ofiţerii „comandoului" n-au vrut să recunoască nici un fel de consilii naţionale. Întocmirea procesului verbal s-a făcut sub conducerea lui Poruţiu. Kertész, întors grabnic la Cluj, ceruse tribunalului militar de honvezi tragerea la răspundere a celor vinovaţi.[29] Însă la scurt timp, comisia mixtă a trebuit să cerceteze un nou caz de atrocitate, de data aceasta la Filea de Jos. De asemenea, oriunde s-au iscat asemenea situaţii conflictuale, comisia mixtă a celor două consilii naţionale s-a deplasat la faţa locului, iar membrii români şi maghiari ai comisiei au dat dovadă în tot timpul investigaţiilor de un real spirit de colaborare.[30] Deoarece în mediu rural revoltele populare alungaseră autorităţile locale, în multe localităţi rămase fără aparat administrativ, neputîndu-se organiza altul nou, au apărut disfuncţionalităţi în ceea ce priveşte aprovizionarea cu petrol sau plata ajutorului de război. În aceste condiţii, Consiliul Naţional Maghiar împreună cu comisari ai Senatului Naţional Român au reorganizat consiliile comunale în plasele Gilău, Huedin şi Hida, fie prin reinstalarea notarilor alungaţi sau numirea altora noi care nu se compromiseseră sub regimul anterior[31]. În alte cazuri, instituţiile statului ungar, precum Societatea Căilor Ferate (MÁV) sau Poşta Ungară s-au adresat direct Senatului Naţional Român pentru a tempera excesele populaţiei sau ale unor formaţiuni aparţinînd gărzilor naţionale locale, care încercau să sustragă bunuri de consum sau alte valori materiale aflate în custodia acestor instituţii de stat[32]. Dar, în ciuda relaţiilor destinse dintre cele două consilii naţionale, în spatele uşilor de la Banca „Economul" (sediul S.N.R.) şi ale primăriei (sediul C.N.M.), suspiciunile reciproce au continuat să nască tot felul de temeri şi supoziţii belicoase. Este limpede că Senatul Naţional Român milita pentru unirea Transilvaniei cu România în timp ce Consiliul Naţional Maghiar se situa pe poziţia ideii de integritate teritorială a Ungariei. Evoluţia evenimentelor certifica din ce în ce mai evident cauza Senatului Naţional Român care era la curent cu etapele şi mijloacele preluării autorităţii politico-statale de către armata română. La 20 noiembrie, printr-un raport confidenţial al sublocotenentului Petre Poruţ întocmit la Bistriţa, Amos Frîncu a fost înştiinţat că trupele române vor intra în Transilvania *„în deplin acord cu reprezentanţii diplomatici ai aliaţilor"*[33].

Detaşamente ale armatei române îşi făcuseră apariţia la trecătorile Carpaţilor Orientali încă din 13 noiembrie, acum însă devenea cert faptul că în curînd în întreaga Transilvanie vor fi instalate trupe ale armatei române. Consiliul Naţional Maghiar era de asemenea ţinut la curent cu înaintarea armatei române, sesizînd şi ei aceeaşi perspectivă, fără însă a putea deduce cu exactitate dacă prezenţa acesteia în Ardeal ar reflecta tocmai alipirea Transilvaniei la România. Acest lucru era cu atît mai neclar cu cît *„ocuparea punctelor strategice"* de către armata română a fost justificată Consiliului Naţional Maghiar, respectiv Comisariatului General ca fiind în conformitate cu Convenţia de armistiţiu de la Belgrad[34], principala furnizoare a convingerii că integritatea teritorială nu va fi afectată. În aceste condiţii, C.N.M. şi-a invocat rolul de protector al *„maghiarilor, secuilor şi saşilor faţă de ocuparea Transilvaniei"*, urgentînd crearea unui organ central care să apere interesele acestor naţionalităţi[35]. În acest sens, după emiterea ordinului de mobilizare de către guvernul Károlyi, István Apáthy a dispus ca un grup format din 15 ofiţeri să adune soldaţi din Secuime, în timp ce din împrejurimile Clujului au fost colectate şi aduse în oraş arme şi muniţie[36]. Astfel că la sfîrşitul lunii noiembrie au sosit primele grupuri de soldaţi secui a căror disciplină a lăsat mult de dorit, dovedind eroarea măsurii luate de către preşedintele C.N.M. În zilele următoare, populaţia oraşului a avut de suferit în urma excesului de zel al soldaţilor secui, care încălcînd interdicţia de alcool instituită în oraş la sfîrşitul lunii noiembrie, au tras focuri de armă la întîmplare, incidentele fiind soldate cu victime nevinovate[37]. În seara de 8 decembrie, István Apáthy, întors de la Budapesta cu numirea sa drept comisar general guvernamental pentru „Ungaria de Răsărit", a fost întîmpinat de către membrii consiliilor naţionale român şi maghiar, cu veşti alarmante despre „zile îngrozitoare" trăite de aceştia în absenţa sa. Membrii Consiliului Naţional Român, îşi aminteşte Apáthy, *„tremurînd de spaimă (s-au poate doar se prefăceau), au dat buzna în Consiliul Naţional Maghiar cum că secuii* (soldaţii secui n. n.) *vor să atace Garda Naţională Română şi să-i spintece pe românii din Cluj"*[38]. Amos Frîncu întocmise chiar un „plan de luptă" în eventualitatea în care „conjuraţia secuiască" va acţiona pentru exterminarea legiunii (Gărzii Naţionale), a unor intelectuali şi ofiţeri români din Cluj. Planul prevedea ca *„legiunea din Cluj, dimpreună cu ameninţata colonie să se retragă prin Mănăştur, Feneş,* (Floreşti n. n.), *Gilău la Someşul Rece în contact cu moţii. Întrucît nu s-ar putea retrage şi săcuii şi-ar încerca realizarea planului criminal, am dat ordine moţilor, legiunilor din Gilău, detaşamentului din Mănăştur, Someşfalău (Someşeni n. n.), Apahida ca împreună cu moţii să tăbărească asupra Clujului, să-l aprindă din toate părţile şi în învălmăşeala aprinsă să facă drum legiunii, ofiţerilor şi intelectualilor din Cluj"*[39]. Avînd în vedere tactica politică a guvernului ungar şi intenţiile conciliatorii ale C.N.M. faţă de români e puţin probabil ca o eventuală „conjuraţie

secuiască" împotriva românilor din Cluj să fi avut vreun sprijin din partea oficialităților. Tot atît de puțin probabil este și faptul ca colonelul Károly Kratochwill, numit comandantul militar al Transilvaniei de către guvernul din Budapesta și aflat în fruntea detașamentelor secuiești, să fi pornit vreo acțiune de represalii împotriva adunării naționale a românilor de la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie, așa cum ar fi fost informat generalul Moșoiu[40]. Apáthy a vehiculat, e adevărat, ideea ocupării fără vărsare de sînge a orașului Alba Iulia, dar *„nu am putut să mă opun voinței guvernului Ungar"*, adică aceea de a nu permite nici o acțiune care să perturbe desfășurarea adunării naționale române de la Alba Iulia[41]. Incidentele din Cluj, inclusiv cel din 19 decembrie cînd soldații secui au deschis focul asupra Băncii „Economul", nu s-au făcut organizat și nici nu au avut sprijinul autorităților maghiare din oraș. Ele au fost acțiuni fie individuale, fie de grup, inițiate pe cont propriu, exprimînd pe cît se poate de tragic consecințele lipsei unei elementare discipline militare[42].

Cert este că cele două consilii naționale, român și maghiar, n-au încetat să se suspecteze de acțiuni îndreptate împotriva celuilalt în cele peste două luni ale coexistenței lor în paralel. Consiliul Național Maghiar, respectiv Comisariatul General, a efectuat interceptări telefonice și telegrafice din care a aflat că Senatul Național Român se pregătea pentru primirea Armatei Române[43]. Senatul Național Român a privit cu îngrijorare concentrarea de militari unguri în oraș. Cu toate acestea, nevoile de zi cu zi au determinat cele două consilii să colaboreze în interesul tuturor locuitorilor din Cluj și împrejurimi, indiferent de naționalitate.

Prin proclamația din 20 noiembrie, Consiliul Național Român Central a convocat pentru ziua de 1 decembrie Marea Adunare Națională a românilor din Transilvania și Ungaria, ce avea să se desfășoare în orașul Alba Iulia, oraș cu rezonanță istorică în trecutul românilor. Cele zece zile de la proclamația de convocare și pînă la 1 decembrie s-au dovedit a fi pline de entuziasm și satisfacție națională pentru marea majoritate a românilor transilvăneni.[44] Era perioada de pregătire a adunării naționale, care trebuia să se deosebească prin conținutul și forma sa juridică de toate adunările și întrunirile pe care le-au avut românii pînă atunci. Acum, nu mai era vorba de o simplă adunare populară românească care să declare și să decidă asupra problemelor sale, ci de o adunare a împuterniciților aleși ai populației românești, care au fost investiți cu mandate speciale (crediționale) asupra a ceea ce aveau să hotărască. Ținînd seama tocmai de acest caracter al adunării, președintele P.N.R., Gheorghe Pop de Băsești declară adunarea drept constituantă.[45]

Atît guvernul maghiar, cît și Consiliul Național Maghiar din Cluj nu au recunoscut valoarea politico-juridică a acestei adunări, ci au văzut în desfășurarea ei un prilej prin care regimul ungar dorea să dovedească Europei respectarea libertății de expresie și de întrunire pentru toți cetățenii săi. De aceea, guvernul

Károlyi s-a străduit să satisfacă cererile organizatorilor Marii Adunări Naţionale punînd la dispoziţia participanţilor a unor garnituri de tren speciale[46] şi dînd dispoziţie gărzilor naţionale maghiare şi armatei ungare ca Adunarea să nu fie tulburată de nici un incident venit din partea acestora. În această bunăvoinţă de imagine a guvernului Károlyi, unii oameni politici maghiari vedeau o naivitate inutilă prin care înseşi autorităţile statului ungar îşi dădeau concursul la acţiuni ale căror idei le combătea. În aceste condiţii, putem admite ideea că autorităţile maghiare nu erau în cunoştinţă totală de cauză în ceea ce priveşte posibilitatea desprinderii teritoriilor cu populaţie românească din Ungaria. J.Kertész ne oferă o imagine pe cît se poate de concludentă despre atitudinea generală ce domnea în Consiliul Naţional Maghiar, în preajma Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia. *„Mulţi nu s-au gîndit mult timp la desprinderea Ardealului. Chiar şi aceia care — deşi puţini la număr — deja în 1916 erau convinşi de pierderea Ardealului, acum sub influenţa unui optimism cu nimic justificabil nu au luat în serios pregătirile separatiste. Defetiştii însă credeau sincer în Ardealul independent la care s-ar alipi poate şi Bucovina. Cei mai puţini optimişti erau siguri de o largă autonomie a Transilvaniei pentru că şi domnii, dintre care unii au devenit apoi miniştri în Consiliul Dirigent, subliniau cît de conştienţi sunt de nivelul calitativ al românilor ardeleni, că şi Vechiul Regat va trebui ridicat la acest nivel, motiv pentru care consideră în mod imperativ menţinerea unei autonomii faţă de România."*[47] Avînd în vedere amploarea reală a discuţiilor din sînul C.N.R.C.-ului despre problema autonomiei, respectiv a formulei de Unire cu România[48], devine evident faptul că oamenii politici maghiari au supralicitat aceste dezbateri amăgindu-se cu convingerea că românii nu sunt atît de uniţi în acţiunea lor pe cît s-ar părea. Astfel că unirea necondiţionată proclamată la 1 decembrie 1918 a creat o adevărată stupefacţie în rîndul membrilor Consiliului Naţional Maghiar.[49]

Faţă de legitimitatea hotărîrilor şi corectitudinea modului de organizare a Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, preşedintele Consiliului Naţional Maghiar din Cluj şi-a exprimat profunde rezerve minimalizînd voit importanţa evenimentului: *„Ştiu prea bine că la Alba Iulia s-au dus şi mulţi români care ar fi dorit* (ca Transilvania, n.n.) *să rămînă în cadrul statului ungar, dar am ştiut totodată că aceştia nu vor fi lăsaţi să ia cuvîntul pentru că conducătorii au hotărît deja unirea cu România. Nu-i pot numi acum pe aceia care ştiu că s-au dus de la Cluj la Alba Iulia ca să protesteze împotriva unirii, dar mai ştiu că la Alba Iulia românii i-au reţinut şi după mai multe zile i-au eliberat."*[50] Aceste afirmaţii trebuie primite cu rezervă deoarece din cercetarea efectuată pînă acum nu am găsit nici o altă sursă care să certifice aceste aprecieri. Cert este ca Apáthy se înşală în privinţa numărului participanţilor la Adunare, la care *„ar fi participat doar vreo 10.000 (!) de persoane"*, nedepăşind *„mărimea unei adunări politice de provincie"*.[51] Chiar dacă în unele surse istoriografice româneşti se indică

numărul de 200.000[52] care pare o exagerare, avînd în vedere chiar şi relatările presei maghiare, numărul participanţilor a putut atinge cifra de 100.000.

Avînd în vedere dispoziţiile guvernului ungar, Consiliul Naţional Maghiar din Cluj a fost nevoit să se abţină de la orice acţiuni potrivnice adunării naţionale româneşti de la Alba Iulia. Apáthy recunoaşte că, dacă guvernul central i-ar fi permis, ar fi dispus ca *„fără vărsare de sînge"* să ocupe oraşul cu trupe armate ungare[53]. Însă aşa cum am mai arătat, nu s-a întreprins nimic în acest sens, totul ramînînd doar o simplă ipoteză. Ceea ce autorităţile maghiare clujene au reproşat cel mai mult organizatorilor Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia a fost faptul că acolo s-a decis soarta Transilvaniei, fără să fie invitaţi la Adunare şi maghiarii şi saşii. Dacă în acest moment în rîndul saşilor devine tot mai evidentă intenţia aderării la ideea Unirii, maghiarii din Cluj şi din Transilvania încă neocupată, frustraţi din cauza exclusivismului Adunării Naţionale de la Alba Iulia, au hotărît să organizeze o contramanifestaţie, o Adunare Naţională Maghiară cu participarea unor români şi şvabi care să adere la proiectul de rezoluţie al Consiliului Naţional Maghiar din Transilvania ce se pronunţa pentru păstrarea Ardealului între hotarele Ungariei.[54]

Astfel că doar cu două zile înaintea intrării Armatei române în Cluj a avut loc această „adunare naţională", în ziua de 22 decembrie. Ea s-a desfăşurat în Piaţa Regelui Matia, cu participarea a diferitelor organizaţii obşteşti reprezentînd mai multe categorii sociale şi profesionale, de la intelectuali la agricultori sosiţi atît din Transilvania cît şi din Banat, Crişana şi Cîmpia Maghiară. În Sala Mare de la sediul Corporaţiei Industriaşilor (actualmente sediul filialei B.N.R.) delegaţii la adunare au dezbătut şi adoptat proiectul de rezoluţie, timp în care în Piaţă soseau în coloane participanţii purtînd steaguri roşii şi tricolore maghiare. Coloanele erau alcătuite din cîte 1.500-1.800 de oameni. După ora zece, Piaţa a devenit neîncăpătoare şi deîndată s-a intonat imnul naţional. Apoi fanfara muncitorilor feroviari a intonat Marseilleza, după care s-au cîntat diferite cîntece naţionale maghiare. Numărul celor prezenţi putea fi estimat la cca. 12-15.000 de oameni[55] care doreau să exprime voinţa *„poporului Ungariei de Răsărit, de patru milioane de suflete."*

Comisariatul General Maghiar primise cu două zile înainte de adunarea naţională maghiară asigurări din partea Consiliului Dirigent că acesta nu va împiedica în nici un fel libertatea de expresie a populaţiei maghiare. Însă cu o zi înainte de desfăşurarea acesteia, au început să sosească mesaje telefonice, note telegrafice, anunţuri ale Consiliilor Naţionale Maghiare din localităţile în care intrase Armata română exprimîndu-şi regretele că nu pot participa la adunare deoarece autorităţile militare locale nu le-au permis deplasarea la Cluj[56]. În felul organizării adunarea naţională maghiară de la Cluj imita unele aspecte ale Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, dar, din cauza timpului scurt şi a situaţiei

nesigure, nu s-a putut ridica la nivelul acesteia. La Cluj, delegaţii au sosit cu „scrisori de împuternicire" (*megbizólevél*) corespunzătoare crediţionalelor de la Alba Iulia, iar după ce delegaţii au adoptat proiectul de rezoluţie, acesta a fost prezentat spre aprobare adunării din Piaţă. Acesta a fost citit mulţimii de către vicepreşedintele Consiliului National Maghiar şi Secuiesc, Sándor Vincze. În comparaţie cu proiectul de rezoluţie al Adunării de la Alba Iulia, acesta a fost mult mai succint, apropiindu-se mai degrabă prin formă şi conţinut, de stilul unei declaraţii solemne decît de un program politic de perspectivă. Proiectul de rezoluţie de la Cluj reflectă principiile politice ale guvernului Károlyi: menţinerea unităţii politice şi economice a Ungariei istorice, autodeterminarea naţionalităţilor în sistemul cantonal, menţinerea formei republicane de guvernămînt.

Cel mai înflăcărat orator al adunării a fost prof. dr. I. Apáthy, care a vorbit despre unitatea geografică, istorică şi economică a Ungariei. Au luat cuvîntul şi doi socialişti români: Sava Ştrengar Demian şi Gheorghe Averescu; acesta din urmă, sosit din Regat, a vorbit mulţimii în limba română. El a propus celor prezenţi ca soluţie pentru reconcilierea dintre români şi maghiari, ca Transilvania să se proclame republică independentă, iar rezolvarea problemelor naţionale să se facă după modelul elveţian.[57]

Protagoniştii acestor evenimente n-au realizat încă nici la acel moment că acţiunea lor va rămîne fără efect, că soarta Transilvaniei fusese deja hotărîtă de către factorii decizionali internaţionali, hotărîre faţă de care majoritatea ardelenilor şi-au exprimat adeziunea la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918. Cu toate acestea nu trebuie ignorate manifestările şi atitudinile alternative de atunci privind viitorul Transilvaniei deoarece ele constituie parte integrantă a istoriei acestei provincii, iar necunoaşterea obiectivă a acestora ar putea perpetua o imagine denaturată despre procesul schimbării autorităţii politico-statale în Transilvania.

În data de 12 decembrie, la cererea generalului Prezan, generalul Berthelot şi-a dat acordul ca trupele armatei române să treacă linia de demarcaţie. Intervenţia generalului francez în acest sens a ajuns la cunoştinţa guvernului maghiar abia în 15 decembrie, după care autorităţile maghiare au încercat să intervină pe lîngă generalul F. L. d'Esperey şi lt. col. Vix pentru a li se oferi explicaţii în legătură cu această decizie care în opinia Budapestei însemna încălcarea Convenţiei de armistiţiu. Lt. col. Franchet Vix, în urma discuţiei telefonice avute cu gen. Berthelot a adus la cunoştinţa guvernului maghiar că armata română va ocupa unele puncte strategice mai importante, printre acestea numărîndu-se şi oraşul Cluj.[58]

În întreg răstimpul dintre 15-23 decembrie, guvernul ungar şi autorităţile locale clujene au desfăşurat tratative cu ofiţerii superiori ai Misiunii Franceze care aveau şi rolul de intermediari între guvernul maghiar şi Consiliul Dirigent. Astfel s-a ajuns la o amînare de 24 de ore a trecerii liniei de demarcaţie de către

armata română pînă ce vor sosi la Cluj comisarii guvernamentali L. Fényes şi Z. Rónai, care să discute personal cu generalul Berthelot. Dar această discuţie n-a mai avut loc deoarece, la scurt timp de la sosirea lor în Cluj, li s-a transmis că guvernul ungar a cedat în privinţa trecerii liniei de demarcaţie datorită imposibilităţii practice de a opune rezistenţă. Guvernul ungar şi-a pus acum toate speranţele în prevederile Convenţiei de armistiţiu, punctele II şi III[59]. Noi complicaţii s-au ivit în jurul desfăşurării ocupaţiei deoarece ministrul de război maghiar, V. Böhm, intenţiona să menţină în Cluj şi pe timpul ocupaţiei româneşti trupele armate maghiare existente. Situaţia a fost salvată de intervenţia gen. Vix, care l-a convins pe ministrul ungar să renunţe la acest lucru, ademenindu-l cu faptul că trupele armatei române ce vor ocupa Clujul vor fi înlocuite cu unităţi militare franceze[60].

La 19 decembrie, comisarul general de la Cluj a primit telegrama guvernului maghiar cu dispoziţia de a accepta „ocuparea" oraşului, dar trupele armate ungare să nu părăsească localitatea. În acelaşi timp, de la Tg. Mures sosea mesajul generalului Neculcea care insista asupra retragerii trupelor maghiare din oraş. Răspunsul autorităţilor clujene a fost destul de ambiguu. Astfel, în privinţa retragerii armatei regulate şi-au derogat competenţa afirmînd că doar ministrul de război poate dispune acest lucru, iar referitor la gărzile naţionale maghiare, poziţia lor a fost că acestea trebuie să menţina ordinea în localitate deoarece Clujul este un oraş maghiar[61]. Apáthy consideră insuficient efectivul Gărzii Naţionale Române din Cluj pentru păstrarea ordinii publice, singurele forţe militare acceptate de gen. Neculcea. Invocînd punctele III şi XVIII ale Convenţiei de armistiţiu de la Belgrad, comisarul general al Ungariei de Răsărit şi-a reafirmat dreptul de a menţine în oraş un efectiv militar ungar de pînă la opt divizii, cît şi poliţia şi jandarmeria municipala[62]. În cursul şedinţei Consiliului Naţional Maghiar şi Secuiesc din după amiaza zilei de 19 decembrie a fost adoptată evacuarea efectivelor militare regulate pentru a preîntîmpina asedierea oraşului, urmînd să rămînă în oraş poliţia şi jandarmeria, precum şi Garda Naţională Maghiară a oraşului.[63]

În cursul întregii zile de 19 decembrie din zori pînă seara au avut loc în oraş adunări şi luări de cuvînt ale oficialităţilor clujene şi ale studenţimii maghiare, cu menirea de a linişti populaţia în privinţa sosirii armatei române.

Liniştea publică a Clujului în zilele premergătoare intrării armatei române a fost grav perturbată de incidentele[64] soldate cu victime nevinovate din rîndul populaţiei oraşului, rănite sau chiar răpuse de focurile de armă dezordonate ale unor grupuri violente şi indisciplinate de soldaţi secui. În asemenea împrejurări s-a produs şi incidentul armat de la sediul Senatului Naţional Român unde soldaţi secui în afara oricărei discipline militare au deschis focul asupra Băncii „Economul". Acţiunea nesăbuită s-a soldat cu uciderea elevului Petrovici Octavian Teodor, nimerit de gloanţe în momentul în care intenţiona să se salveze din sediu.

Abia la intervenţia Gărzii Naţionale Maghiare în cooperare cu Garda Naţională Română au putut fi dezarmaţi soldaţii indisciplinaţi. Ziua următoare, Consiliul Naţional Maghiar şi Secuiesc au emis un comunicat în care au condamnat actele a căror gravitate nu puteau avea nici o justificare[65]. Astfel că evacuarea formaţiunilor militare constituite în majoritate de secuii recrutaţi la sfîrşitul lui noiembrie, a însemnat pe de o parte, o uşurare pentru locuitorii oraşului. Majoritatea celor recrutaţi erau pur şi simplu întreţinuţi de stat, care, de îndată ce sesizau blocaje în întreţinerea lor, deveneau *„tîlhari, nu militari"*[66].

În data de 23 decembrie, în timp ce ultima unitate militară secuiască părăsea oraşul, la Cluj sosise deja personalul însărcinat cu pregătirea cazării celor 40 de ofiţeri români. În aceeaşi zi, primarul localităţii, Gusztáv Haller a participat la o întrevedere cu gen. Gherescu, desfăşurată la Apahida, cu scopul clarificării unor detalii referitoare la operaţiunea de ocupare. Gherescu a afirmat că intenţiile sale sînt paşnice, dar că va reprima cu asprime orice răzvrătire sau dezordine. A dat asigurări primarului Haller că administraţia existentă a oraşului nu va fi stingherită sub nici o formă[67]. Conform celor stabilite, în jurul amiezii zilei de 24 decembrie armata română a intrat în oraşul Cluj, fiind salutată de către Senatul Naţional Român şi ţăranii români din împrejurimi. Festivitatea s-a desfăşurat în Piaţa Regelui Matia[68]. Şedinţa comună din după-amiaza zilei de 24 decembrie ţinută la Primăria Cluj a oferit cadrul clarificării poziţiilor părţilor implicate în evenimentele istorice ale urbei de pe Someş. La şedinţă au participat gen. Neculcea în fruntea unei delegaţii militare, de faţă fiind şi gen. Gherescu, membrii ai Senatului Naţional Român, ofiţeri ai Gărzii Naţionale Române. Comisarul general, I. Apáthy şi-a precizat poziţia faţă de prezenţa Armatei române în Cluj, arătînd că *„ocuparea oraşului are loc contra punctului III din Convenţia de Armistiţiu de la Belgrad"*, care permite menţinerea în oraş nu numai a poliţiei, jandarmeriei şi gărzii naţionale ci *„în conformitate cu punctul II al aceleiaşi Convenţii, este permisă menţinerea a 8 divizii ale Armatei ungare."* Comisariatul General, arăta Apáthy, a dispus evacuarea efectivelor militare regulate din considerente preventive pentru a exclude orice incidente ce ar perturba liniştea urbei. El a dat asigurări că oraşul Cluj nu va opune rezistenţă şi locuitorii săi nu vor iniţia acţiuni subversive împotriva armatei române, conformîndu-se întocmai cu punctul XVIII al Convenţiei de armistiţiu. Cere în schimb ca Garda Naţională Maghiară (cu efectiv redus), poliţia şi jandarmeria oraşului să îşi poată exercita în continuare atribuţiunile publice. Astfel s-a obţinut din partea conducerii oraşului şi a Comisariatului General ca în oraş să poată rămînă sub arme 50 de gardişti, 15 jandarmi şi 88 de poliţişti. Înainte de ocuparea Clujului, Garda Naţională Maghiară era compusă din 420 de membri. Aceasta îşi putea păstra în continuare efectivul total de care dispusese şi înainte de 24 decembrie. În privinţa efectuării serviciului de gardă s-a stabilit ca patrulele să fie compuse din cîte doi

militari ai armatei române, doi gardişti români şi doi gardişti maghiari sau un gardist maghiar secondat de un jandarm respectiv un poliţist — patrula fiind condusă de unul dintre membrii Gărzii Naţionale Române. Generalul Neculcea şi-a exprimat părerea că nimeni nu trebuie stingherit în privinţa folosirii simbolurile naţionale.[69]

Comisariatul General maghiar a fost nevoit de forţa împrejurărilor să adopte o atitudine de resemnare faţă de intrarea armatei române în Cluj. Apáthy a fost foarte îngrijorat de faptul că temeiul intrării trupelor române în Cluj ar fi fost altul decît prevederile Convenţiei de armistiţiu, ameninţînd cu demisia dacă lt. col. Vix nu i-ar fi dat asigurări în acest sens[70]. Comisariatul General nu ar fi fost străin nici de posibilitatea organizării unei rezistenţe armate, dar după ce Apáthy aflase de la preşedintele C.N.M. din Tg. Mureş care este adevăratul raport de forţe româno-ungar, a respins această încercare. O rezistenţă maghiară în acest context, aprecia Apáthy, ar fi însemnat dispariţia tuturor insulelor etnice maghiare din Transilvania[71]. Aşadar, singura modalitate de rezistenţă a Comisariatului General Maghiar a fost: coexistenţa paşnică alături de armata aomână din Cluj şi asumarea rolului de protector al populaţiei maghiare din oraş.

Comisariatul General Maghiar de la Cluj din decembrie 1918 - ianuarie 1919 a fost o realizare a unui concept ceva mai vechi de creare în capitala transilvană a unui centru de putere secund, cu unele atribuţii autonome, dar direct subordonat Budapestei. Iniţiativa a venit din partea unor intelectuali maghiari ardeleni care, după izbucnirea primului război mondial, resimţeau din ce în ce mai mult ignoranţa şi indiferenţa Budapestei faţă de sprijinirea vieţii economice şi culturale din Transilvania. Fenomenul autonomist era totodată şi o reacţie la centralismul accentuat din ultimul deceniu al dualismului. Astfel ca o parte din intelectualitatea şi mica nobilime maghiară din Transilvania se simţea frustrată, depreciată la rangul unei elite de provincie. Resuscitarea patriotismului local sub forma transilvanismului a devenit o modalitate prin care această categorie de cetăţeni maghiari ardeleni îşi manifestau atitudinea de fronda faţă de centralismul de stat. Bineînţeles că nu era vorba de tendinţe secesioniste, dimpotrivă ei doreau ca Budapesta să acorde mai mare atenţie Transilvaniei şi dezvoltării ei. În anii războiului frustrarea a fost accentuată de sentimentul de abandon. *„Ne-au obişnuit (budapestanii) să ne conformăm totdeauna Budapestei şi nu le-a păsat de noi. Dacă am cerut, ne-au respins, dacă am revendicat ne-au luat în derîdere şi ne-au tratat ca pe cerşetori. Ne-au reproşat cu batjocură transilvanismul chiar şi aceia care au venit aici să trăiască de pe spinarea noastră."* Acestea erau aprecierile lui Lajos Kelemen[72] şi mai erau încă destui de mulţi care gîndeau ca el. Aceste idei au început spre sfîrşitul războiului mondial să prindă contur, să fie puse pe hîrtie şi exprimate în mod public deşi promotorii lor aveau oarecare temeri ca vehicularea acestor idei să nu fie intenţionat răstălmăcite sau chiar interzise de către autorităţi.

Unul dintre aceşti promotori a fost Artúr Vákár, deputat comitatens din Gheorghieni, care a publicat o serie de articole în gazetele centrale dar şi în ziarul local clujean *„Kolozsvári Hírlap"*, acţiune ce avea menirea de a sensibiliza opinia publică şi guvernul faţă de nemulţumirea acestor ardeleni maghiari. Aceste articole au putut să apară fără dificultăţi deoarece nu aveau caracter politic deschis, însă alta a fost situaţia cu iniţiativa de înfiinţare a unui minister al Transilvaniei, concepţie pe care Artúr Vákár i-a împărtăşit-o lui Apáthy în iunie 1917. Vákár conta pe sprijinul acestuia, care deşi nu era la acea dată decît membru al consiliului municipal, partidul său fiind în opoziţie, reprezenta totuşi o autoritate morală remarcabilă, cu influenţă la diferite organizaţii culturale şi sociale. Vákár a venit cu propunerea ca Apáthy să facă cunoscută iniţiativa sa consiliului municipal şi să i-o susţină în timp ce şi el ar fi întreprins o acţiune similară în congregaţia comitatului Ciuc.[73] De la acest nivel local propunerea sub forma unui proiect de rezoluţie ajunge în parlamentul ţării şi la guvern. Se pare însă că iniţiativa aceasta nu s-a bucurat de prea mare succes rămînînd pe moment fără ecou. Abia după mai bine de un an, din cu totul alte considerente şi în circumstanţe politico-militare diferite, a fost reactualizat planul unei autorităţi politice autonome maghiare în Transilvania.

În contextul deja cunoscut, în 2 decembrie, Apáthy, dîndu-şi seama că, după Proclamaţia de la Alba Iulia şi în contextul înaintării armatei române în Ardeal, nu va putea face faţă dezorganizării maghiarilor din Transilvania fără o autoritate efectivă, s-a deplasat la Budapesta pentru a se consfătui cu membrii guvernului. În 4 decembrie, la întîlnirea cu ministrul de interne Batthyányi, Ugron Gábor, deputat parlamentar, originar din Secuime, a propus ca pentru cele 26 de comitate revendicate de către români (comitate ce erau proclamate, deja unite cu România) ar trebui organizat un comisariat general (*fãkormánybiztosság*) şi că Apáthy ar fi cel mai potrivit în fruntea acestui organism. Apáthy a acceptat propunerea condiţionat, dacă îşi poate păstra catedra de la universitate refuzînd totodată să primească orice indemnizaţie bănească pentru serviciul de comisar general. Astfel s-a concretizat ideea înfiinţării la Cluj, cu titulatura oficială „Comisariatul General Guvernamental pentru protecţia maghiarilor din Ungaria de Răsărit". În şedinţa guvernului din 6 decembrie ministrul Batthányi l-a propus în mod oficial pe Apáthy în funcţia de comisar general guvernamental, propunere acceptată de plenul guvernului Károlyi. Astfel Apáthy era investit *„cu puteri depline în fruntea administraţiei civile"* recunoscîndu-i-se competenţa de a trata cu oficialităţile competente aplicarea Convenţiei de armistiţiu de la Belgrad. Apáthy primea mînă liberă în organizarea Comisariatului, propunînd pentru ocuparea diferitelor posturi, funcţionarii numiţi oficial de guvern.

Întors la Cluj pe 8 decembrie, Apáthy le-a încredinţat lui József Papp, numit şef al departamentului administrativ, şi lui Albert Deák, numit şef al

departamentului juridic, sarcina de a întocmi un proiect al statutului de funcţionare al Comisariatului, pentru a-l propune aprobării guvernului.[74] Conform statutului, comisarul general avea dreptul să emită ordonanţe, să propună numiri în funcţiile Comisariatului şi a organelor *comitatense* (judeţene, n.aut), fiind dator să informeze permanent guvernul despre desfăşurarea activităţii sale. Erau prevăzute 18 departamente conduse de cîte un şef de departament care avea drepturi depline de decizie în privinţa numărului şi identităţii personalului angajat. Atît şefii departamentelor, cît şi personalul angajat erau consideraţi funcţionari de stat. Ei trebuiau să se bucure de deplină încredere a Comitetului Ardelenesc al C.N.M. şi a comisarului general care îI putea suspenda din funcţie în caz de suspiciune. În privinţa problemelor care nu prezentau importanţă prea mare şeful de departament putea să decidă în nume propriu, însă acele probleme care erau considerate majore trebuiau înaintate spre dezbatere şi aprobare Consiliului şefilor de departamente, iar în caz de urgenţă, rezolvarea acestora se putea face cu avizul comisarului general. De asemenea se prevedea ca despre fiecare şedinţă a Consiliului să se întocmească un proces verbal.[75]

Avînd în vedere competenţele Comisariatului şi structurile politice locale din Cluj, acesta a îndeplinit mai degrabă funcţia unui minister decît a unui guvern al Transilvaniei, deşi este evident rolul său de a contracara funcţionarea Consiliului Dirigent. Comisariatul s-a dorit a fi organul executiv al Comitetului Ardelenesc al C.N.M., subordonîndu-şi administraţia publică din întreaga Transilvanie. Apáthy îşi păstrase în continuare funcţia de preşedinte al C.N.M. din Cluj, iar majoritatea funcţionarilor Comisariatului aveau funcţii de conducere şi în C.N.M., care prin fuziunea din 17 decembrie cu cel secuiesc va purta titulatura oficială de Consiliul Naţional Maghiar şi Secuiesc.

Comisariatul General a funcţionat la început în Sala Mare a Primăriei, iar de la mijlocul lunii decembrie s-a instalat în clădirea căminului studenţesc de pe str. Petőfi (actualul cămin „Avram Iancu") ocupînd cîteva încăperi la etajul I.[76] Spre nemulţumirea lui Apáthy, locţiitorul său a fost, din necesitate, social-democratul Sándor Vincze, care în curînd şi-a luat atribuţiile în serios încercînd să se impună în faţa şefilor de departamente. În general, departamentele trebuiau să rezolve reclamaţiile persoanelor fizice şi juridice, să emită dispoziţii despre organizarea şi funcţionarea aprovizionării cu alimente şi combustibil a centrelor de distribuire din oraş sau din alte localităţi unde aceste dispoziţii mai aveau vreo valoare juridică. În realitate însă, autoritatea Comisariatului General era foarte restrînsă, atît ca teritoriu, cît şi ca intensitate şi a avut o importanţă mai mult simbolică. Activitatea sa era finanţată din bugetul statului pe baza „producţiei" de acte rezolvate, astfel că birocraţia a devenit o caracteristică a acestei instituţii. Comisariatul cu tot aparatul funcţionăresc a ajuns în scurt timp să reprezinte o formă fără fond. Această instituţie cu nume atît de sonor a ajuns

în curînd, sub forţa împrejurărilor, să nu mai reprezinte altceva decît două, trei persoane. Pe drept cuvînt aprecia Kertész: *„Comisariatul General Guvernamental al Ungariei de Răsărit nu dispune nici măcar asupra unei străzi din Cluj, ba chiar nici asupra clădirii, fiindcă în doar câteva zile sau ore clădirea va fi percheziţionată de Armata română."*[77]

Comisariatul General a putut fi uşor identificat cu I. Apáthy, care a rămas o persoană cu autoritate şi o somitate în faţa persoanelor oficiale civile sau militare cu care a intrat în contact în acest epilog al carierei sale politice. În calitatea sa de comisar general a refuzat să aibă legături oficiale cu Consiliul Dirigent. Însă după intrarea armatei române în Cluj, un grup de şefi de departamente în frunte cu dr. József Papp, fost preşedinte al baroului din Cluj (din grup a făcut parte şi Jenő Kertész, furnizorul unor preţioase informaţii) au hotarît să se deplaseze la Sibiu pentru a rezolva problema depunerii jurămîntului de credinţă de către funcţionarii publici maghiari. Era deja mijlocul lunii ianuarie 1919 şi tot mai mulţi dintre funcţionarii Comisariatului au realizat că în curînd autoritatea statului român se va impune ireversibil în Transilvania, deşi la acea dată considerau că ei şi ceilalţi funcţionari publici sînt încă supuşi ungari. Apáthy a refuzat să se deplaseze la Sibiu, dar nici nu s-a opus intenţiei acestui grup, atenţionînd însă delegaţia că întrevederea nu trebuie să aibă nici un caracter oficial. El credea în continuare cu convingere în valabilitatea Convenţiei de armistiţiu de la Belgrad şi că prezenţa armatei române în Transilvania era trecătoare. Tot astfel n-a recunoscut nici autoritatea Consiliului Dirigent refuzînd orice contact oficial.[78]

Faptul că acest Comisariat General şi-a continuat activitatea aproape o lună de zile şi după intrarea trupelor române în Cluj releva faptul că pentru început legitimitatea sa a fost recunoscută. Însuşi gen. Berthelot, cu ocazia vizitei efectuate la Cluj, în 31 decembrie, de faţă cu gen. Neculcea, i-au dat asigurări lui Apáthy că nu va fi obstrucţionat în activitatea sa de comisar general guvernamental maghiar. Astfel, cel puţin pînă la 31 decembrie 1918, autoritatea statului ungar, *de jure*, era încă recunoscută. Însă cunoscînd faptul că factorii de decizie internaţionali au decis definitiv apartenenţa Transilvaniei la România, am putea trage concluzia că Apáthy a fost menajat cu prudenţă din considerente tactice, dar că zilele carierei sale politice şi ale Comisariatului pe care l-a condus, erau numărate.

Din păcate, reconstituirea rolului şi activităţii Comisariatului General Maghiar de la Cluj rămîne o sarcină dificilă din cauza lipsei materialului de arhivă al acestei instituţii. În ciuda demersurilor întreprinse în ţară şi în Ungaria, nu am putut afla locul de inventariere al acestui material. De aceea, studiul de faţă s-a limitat doar la o prezentare generală a unor aspecte ale activităţii Comisariatului, folosind la elaborarea lui izvoarele memorialistice, presa vremii şi doar puţinele acte oficiale păstrate în fondul Apáthy de la Biblioteca Naţională Széchenyi din Budapesta.

La doar o săptamînă de la asigurările date de către generalii Berthelot şi Neculcea că activitatea Comisariatului General nu va fi obstrucţionată, autorităţile militare române, la solicitarea Consiliului Dirigent, au făcut primul pas spre desfiinţarea acestuia. Interesant este modul subtil şi deloc direct al operaţiunii, ceea ce reflecta prudenţa Consiliului Dirigent şi al armatei române din Transilvania în ceea ce priveşte lichidarea instituţiilor statului ungar, încercînd astfel să tempereze sensibilitatea populaţiei maghiare. În 7 ianuarie, Comandantul militar al Clujului, gen. Neculcea îi aduse la cunoştinţa Comisarului general Apáthy că, în urma ordinului gen. Moşoiu de la Marele Cartier General din Sibiu, întrerupe orice contact oficial cu persoana sa şi institutia pe care o conduce, pănă ce Apáthy nu va dovedi în temeiul cărui drept şi ca exponent al cărei autorităţi îşi exercita calitatea de comisar general.[79] Apáthy îşi dădu seama că „această conjuraţie" ar fi pusă la cale de către Consiliul Dirigent care, conform memoriilor lui Apáthy, îi contesta funcţia de comisar general pe motivul că, în momentul numirii sale, guvernul ungar publicase în Monitorul Oficial al Republicii Ungare numai numirea sa fără a-i specifica şi atribuţiunile. Pentru clarificarea situaţiei, Apáthy s-a adresat guvernului ungar. În urma acestui demers, prim ministrul Károlyi a reconfirmat numirea acestuia şi atribuţiile cu care a fost investit. Telegrame conţinînd această reconfirmare au fost înaintate generalului Berthelot, locotenent colonelului Vix şi generalului Moşoiu. În ciuda acestora, gen. Neculcea şi-a menţinut poziţia adoptată în 7 ianuarie invocînd faptul că nu a primit din partea gen. Moşoiu nici un alt ordin.[80] Situaţia din Cluj începea să devină din ce în ce mai confuză. Ordinele emise de către comandamentul militar român din Cluj, conform memoriilor lui Lajos Kelemen, exprimau din ce în ce mai deschis apartenenţa oraşului la România Mare, fiind prevăzute diferite sancţiuni împotriva celor care *„ridică cuvîntul sau acţionează împotriva «regatului unit al României»"*[81] În aceste zile ale noului an, în oraş au început să se înmulţească măsurile de punere sub observaţie a mai multor persoane oficiale maghiare.[82] Unii erau suspectaţi de activităţi subversive şi de propagandă bolşevică, în multe cazuri neexistînd însă un temei solid. Aceste măsuri pot fi interpretate şi ca măsuri preventive, de descurajare a unor acţiuni antiromâneşti pe măsură ce intelectualitatea şi populaţia maghiară în general realizau adevăratul sens al evenimentelor. După cum mărturiseşte Apáthy, în faţa acestei realităţi el însuşi s-a implicat în organizarea rezistenţei aparatului funcţionăresc, menţinînd legătura cu membrii guvernului ungar care l-au asigurat de tot sprijinul lor. Pentru a convinge funcţionărimea clujeană de acest sprijin, Apáthy a solicitat o telegramă de îmbărbătare a greviştilor, care îi asigura pe aceştia că *„funcţionarii care* refuzau *să depună jurămîntul de credinţă faţă de regele Ferdinand nu vor fi părăsiţi"*.[83] Între timp gen. Neculcea a emis un ordin pentru oficialităţile maghiare ale Clujului făcîndu-le pasibile de tragerea lor la răspundere pentru acţiunile trupelor regulate ungare de dincolo de linia de demarcaţie nou stabilită (Baia Mare, Ciucea, Zam) îndreptate împotriva armatei române sau a locuitorilor români.[84]

În dimineaţa zilei de 9 ianuarie, o comisie militară română a pus sechestrul pe clădirea Comisariatului General, percheziţionând birourile acestuia. În aceeaşi zi, conform specificaţiei comandantului Diviziei a VII-a, percheziţia s-a efectuat la ordin militar superior cu scopul de a stabili dacă în clădirea Comisariatului sau în locuinţa personală a lui Apáthy se aflau manifeste sau alte materiale de propagandă antiromânească. În urma acestei descinderi, comisia a constatat inexistenţa unor asemenea materiale antiromâneşti sau de instigare la nesupunere civică, după cum reiese din declaraţia oficială a comandamentului Diviziei a VII-a.[85]

În 13 ianuarie, în apropierea satului Ţigani (azi Crişeni) la cîţiva kilometri de Zalău, un grup de soldaţi honvezi au atacat garnitura de tren care transporta militari ai armatei române în deplasarea acesteia spre vest.[86] Atacul s-a soldat cu uciderea a nouă soldaţi români. Gen. Neculcea, invocînd ordinul dat de el cu cîteva zile înaintea incidentului, a dispus sancţionarea bănească a 21 de oficiali ai oraşului, în frunte cu Apáthy, S. Vincze, J. Kertész, prin obligarea acestora la plata unei despăgubiri de 900.000 de coroane.[87] La două zile de la incidentul de la Ţigani, în dimineaţa zilei de 15 ianuarie, Apáthy a fost reţinut de către o comisie militară şi condus în faţa gen.Neculcea. Acesta i-a adus la cunostinţă faptul că este arestat în baza ordinului 990 al Comandamentului militar suprem, referitor la arestarea unor persoane oficiale ungare, cu funcţii înalte, în cazul unor incidente din teritoriile aflate sub autoritate ungară îndreptate împotriva românilor.[88] Acest episod se derula în timp ce la Sibiu se afla delegaţia Comisariatului General pentru a găsi în comun cu Consiliul Dirigent o modalitate acceptabilă pentru ambele părţi în ceea ce priveşte depunerea jurămîntului de credinţă. Delegaţia maghiară a fost de părere că, pînă la încheierea tratativelor de pace, funcţionarii maghiari să nu fie obligaţi la prestarea jurămîntului de credinţă, propunînd în locul acestuia un simplu legamînt funcţionăresc. Încercările delegaţiei maghiare au rămas fără succes.[89] Întoarsă de la Sibiu, delegaţia maghiară a trebuit să constate lipsa comisarului general. În ce măsură a fost implicat Apáthy în incidentul de la Ţigani este dificil de stabilit. Se pare că a existat o telegramă a comisarului general trimisă C.N.M.-ului din Zalău, în care i-ar fi încurajat pe soldaţii honvezi să opună rezistenţă.[90] Apáthy a fost condamnat la 5 ani de închisoare, dar din motive de boală cardiacă a fost internat la un sanatoriu din Sibiu, iar după un an, în urma recursului la Parchetul Militar, a fost achitat.[91]

Comisariatul General n-a fost desfiinţat imediat după arestarea lui Apáthy. Însă funcţionarea sa era din ce în ce mai anevoioasă deoarece linia telefonică directă cu Budapesta, care funcţionase pînă atunci, a fost întreruptă, iar activitatea acestuia era îndeaproape urmărită de organele militare. Această activitate a mai durat o săptămînă de la arestarea lui Apáthy, după care întreaga arhivă şi birourile Comisariatului au fost sechestrate de către armata română. Practic, din acest moment în Cluj a încetat să mai existe acel centru de autoritate ungară, care ar fi trebuit să menţină ideea statalităţii maghiare pînă la Conferinţa de Pace. Arestarea

lui Apáthy, desfiinţarea Comisariatului General, punerea sub observaţie sau arest la domiciliu a unor personalităţi maghiare din Cluj au creat în rîndul populaţiei maghiare din oraş psihoza oprimării naţionale şi sentimentul de nesupunere şi rezistenţă faţă de autorităţile militare, pentru ei străine.

Sosirea la Cluj în ziua de 24 ianuarie a generalului francez Pathé, considerat de clujeni filomaghiar, a oferit prilejul ca această stare de spirit a localnicilor să se manifeste deschis. Devenise cunoscut faptul că generalul francez se afla cazat la hotelul „New York" (actualmente Continental). În după amiaza aceleaşi zile avusese loc o şedinţă muncitorească în clădirea Teatrului de Vară (acum Teatrul de Stat Maghiar) pentru a dezbate situaţia grevelor de la Petroşani şi din Cluj. După terminarea acesteia, mulţimea nu s-a dispersat, ci s-a îndreptat spre hotel. Pe acest traseu rîndurile s-au îngroşat. Au apărut drapele naţionale ungare cu stemă. Ajunşi în faţa hotelului, demonstranţii au început să intoneze imnul naţional şi „Cîntecul lui Kossuth". Obiectivul principal al demonstraţiei era eliberarea lui Apáthy prin sensibilizarea generalului francez. Însă intervenţia armatei i-a dispersat pe manifestanţi, folosindu-se în acest scop cartuşe de manevră.[92] Acest episod a marcat o schimbare de atitudine şi viziune a populaţiei maghiare din oraş în sensul abandonării treptate a iluziilor legate de reafirmarea statalităţii ungare în Cluj şi în Transilvania în general.

În condiţiile consolidării autorităţii Consiliului Dirigent asupra Clujului după depăşirea momentelor critice de la sfîrşitul lui ianuarie, s-a trecut la înlocuirea oficialităţilor maghiare *comitatense* şi municipale cu români, persoane devotate Consiliului. Funcţionarii de stat maghiari erau chiar şi acum nedumeriţi de aceste măsuri invocînd încă prevederile Convenţiei de armistiţiu. Replica dr-lui Valentin Poruţiu la aceste argumente a fost cît se poate de cinică: *„Convenţia de armistiţiu şi-a pierdut valabilitatea pentru că a fost deja încălcată"*. Preluarea administraţiei oraşului şi a comitatului a generat noi momente de tensiune fără a se ajunge însă la confruntarea funcţionarilor maghiari cu armata care era echipată de luptă şi avea dispozitivele postate în faţa Primăriei.

După numirea noilor oficialităţi în posturile de conducere ale Clujului, problema jurămîntului de credinţă a continuat să frîneze bunul mers al administraţiei publice. Majoritatea funcţionarilor erau maghiari, iar noua putere nu avea cum să-i înlocuiască imediat cu funcţionari români, fiindu-i de aceea indispensabili pentru moment. Ademeniţi de la Budapesta, o mare parte a acestora au refuzat să depună jurămînt regimului românesc, fiind asiguraţi că administraţia maghiară va fi reinstalată. *„Stăpînirea cea de o mie de ani s-a prăbuşit în aşa hal încît parcă din pămînt a răsărit noua gardă de funcţionari, care de bine de rău au ştiut conduce noua organizare statală."*[93]

Viaţa politică din oraşul Cluj la finele anului 1918 şi începutul celui următor a parcurs o perioadă plină de efervescenţă, dominată de confruntarea cu

problemele sociale zilnice, dar şi de entuziasmul afirmării naţionale. Ea s-a încadrat în contextul politic general, caracterizat prin refuzul guvernului Károlyi de a recunoaşte înainte de deciziile Conferintei de Pace orice modificare teritorială a Ungariei şi năzuinţele fruntaşilor naţionali români de a pune Conferinţa de Pace în faţa faptului împlinit.

Revoluţia burghezo-democratică din 30-31 octombrie de la Budapesta a avut acelaşi efect şi la Cluj prin înfiinţarea pe plan local a unor formaţiuni politice similare în întreaga Ungarie. Acelaşi impact local l-a avut şi organizarea naţională a românilor din fosta Monarhie austro-ungară prin constituirea Senatului Naţional Român din Cluj. Aceste două organisme naţionale au urmărit îndeaproape evoluţia relaţiilor dintre guvernul Károlyi şi C.N.R.C. reglementîndu-şi raporturile reciproce în funcţie de această evoluţie. Cele două Consilii Naţionale, român şi maghiar din Cluj, în ciuda rivalităţilor ascunse, au ştiut să treacă peste orgoliile naţionale proprii atunci cînd necesităţile vremurilor le-a impus colaborarea.

Schimbarea autorităţii politico-statale la Cluj nu s-a produs în mod automat, din momentul proclamării solemne la Alba Iulia a unirii Transilvaniei cu România. Ea s-a desfăşurat ca un proces istoric tranzitoriu în sensul diminuării treptate a autorităţii instituţiilor statului ungar şi a organismelor politice locale ce ţineau de sistemul politic din Ungaria, în contrast cu consolidarea poziţiei Senatului Naţional Român şi afirmarea treptată a autorităţii Consiliului Dirigent şi asupra Clujului. Existenţa la Cluj pînă spre finele lunii ianuarie 1919 a unui centru de autoritate al puterii de la Budapesta dovedeşte faptul că oraşul a continuat să aparţină Ungariei pînă în momentul desfiinţării Comisariatului General, în ciuda prezenţei armatei române, al cărei comandant local s-a conformat autorităţilor locale întocmai. Această stare de lucruri îşi poate găsi explicaţie în modul diplomatic de rezolvare a preluării autorităţii politico-statale de către autorităţile române, pentru a preîntîmpina unele reacţii violente din partea susţinătorilor statalităţii ungare, care avînd în vedere compoziţia etnică a oraşului nu erau puţini. Preluarea efectiva a administraţiei oraşului de către autorităţile româneşti nu s-a izbit de dificultăţi deosebite, în afară de deruta funcţionarilor publici maghiari. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că această administraţie ungară n-a mai avut în Cluj nici un suport armat, văzîndu-se nevoită să predea conducerea oraşului. Astfel că în oraşul Cluj hotărîrile Marii Adunări Naţionale româneşti de la Alba Iulia şi-au putut cîştiga valabilitatea abia pe la începutul lunii februarie 1919, cînd administraţia civila românească a permis racordarea oraşului la circuitul de autoritate al Consiliului Dirigent. Astfel, pentru românii din Cluj şi din satele judetului Cluj a devenit realitate ceea ce reprezentanţii lor votaseră la Alba Iulia. Dar să nu uităm să privim şi reversul acestor momente, aşa cum Ion Negoiţescu avea să afirme: *„Mărturisesc că niciodată n-am uitat că fericirea naţională românească a însemnat la acea epocă de tranziţie, pentru*

concetățenii noștri maghiari, o tragedie națională. Istoria nu te întreabă, nici măcar nu-ți explică, ci te lasă doar să te obișnuiești ori să te împaci cu ea."[94] ❑

NOTE

1. Ács Zoltán, **Nemzetiségek a történelmi Magyarországon**, Budapest, 1996, p.6.

2. Nagy Zsuzsa, **A párizsi békekonferencia és Magyarország, 1918-1919**, Budapest, 1965, pp. 10-12.

3. **Magyarország története, 1890-1918**, red. Litván György, Budapest 1978, vol.VIII, p. 1217

4. *Kolozsvár egy új Magyarországért* în **Kolozsvári Hírlap** XIX ą284, 29 octombrie 1918, p. 3.

5. După demisia lui S. Wekerle din 23 octombrie 1918 regele l-a numit ca prim-ministru pe contele János Hadik a cărui guvern a rămas în funcție doar o săptămînă.

6. *Kolozsvár kommunitása egyhangúan tiltakozik* în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX nr256, 31 octombrie 1918, p. 4.

7. *A kommunitás állásfoglalása a Nemzeti Tanács mellett* în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX nr. 256, 31 octombrie 1918, p. 6.

8. Botlik József, **Erdély tíz tételben (1918-1940)**, Szombathely, 1988, p. 45.

9. Litván György, **Magyar gondolat-szabad gondolat**, Budapest, 1978, pp. 101-102.

10. Ibidem, fila 48.

11. Ibidem, fila 36.

12. Ibidem, fila 48.

13. Botlik József, op. cit p. 46.

14. *Dencasiu Aleman, a forradalom halotjának temetése* în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr. 260, 5 noiembrie 1918, p. 4.

15. Kertész Jenő, *A tíz év előtti Erdély napjai* în **Korunk** nr1, 1929, p. 16.

16. *A magyar és a román nemzeti tanács megegyezése a fegyveres erők dolgában* în **Kolozsvári Hírlap** an XIX, nr260, 5 noiembrie 1918, p. 3.

17. Arhiva Bibliotecii Naționale Széchenyi, Budapesta, fond Quart. Hung. nr2455, Apáthy István, **Erdély az összeomlás után** (manuscris), f. 21.

18. Cicio-Pop, Ștefan, *Zile istorice, zile de glorie,* în **Marea Unire a românilor în izvoare narative**, București, 1984, p. 556.

19. Arhiva Bibliotecii Naționale Széchenyi, Bp., fond Quart. Hung., nr2455, Apáthy István, loc. cit, f, 10.

20. Kertész Jenő, op. cit, p. 15.

21. Arhiva Bibliotecii Naționale Széchenyi, Bp., fond Qart. Hung., nr2455,. Apáthy István, loc. cit, p. 10.

22. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Documentele Senatului Național Român 1918, nr. 238, dos. 31-78, f f. 43.

23. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Kelemen Lajos, dosar 41, jurnal 1916-1926 (manuscris), f. 539.

24. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Documentele Senatului Național Român, nr238, dos. 31-78, f. 31.

25. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Colecția Gărzile Naționale Române 1918, nr 238, doc. 80, f. 6.

26. Kertész Jenő, loc. cit., p. 13.

27. Kertész Jenő, loc. cit, p. 12, vezi Livezeanu, Vasile, în **Istoria luptelor revoluţionare în România**, Bucureşti, 1960, p. 529.

28. Kertész Jenő, art. cit, în **Korunk** nr2, p. 90.

29. Kertész Jenő, loc. cit., p. 91.

30. Ibidem, p. 92.

31. *Elbocsátják a renitens jegyzőket* în **Újság** an XIX, nr288, 11 decembrie 1918, p. 4.

32. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Documentele Senatului Naţional Român, nr238, dos. 31-78, f. 57, 62.

33. Arhivele Statului Cluj-Napoca, loc. cit, f. 53. De fapt, au intrat în Transilvania încă de la 13 noiembrie!

34. În data de 13 noiembrie 1918 s-a semnat la Belgrad convenţia militară între aliaţi şi guvernul ungar, care stabilea o linie de demarcaţie de-a lungul cursului rîului Mureş întreţăind teritoriul transilvan. Aliaţii urmau să ocupe partea de sud a Transilvaniei, existînd însă posibilitatea extinderii ocupaţiei asupra oricăror puncte considerate strategice de pe întreg teritoriul fostei Ungarii. Punctele de prim interes prevedeau: I. Teritoriul ocupat de trupele aliate rămîne sub administraţia ungară; II. Armata ungară va putea menţine sub arme, în acest teritoriu şase divizii de infaterie şi de cavalerie, cît şi trupele de poliţie şi jandarmerie existente; punctul XVIII enunţă încetarea oricăror ostilităţi între Aliaţi şi Ungaria. (Vezi textul integral în Raffay Ernő, **Trianon titka,** Budapest, 1990, p. 10-11)

35. *A komány a Nemzeti Tanácsra ruházza fel Erdély igazgatását* în **Újság**, an XIX, nr272, 22 noiembrie 1918, p. 1. Referitor la saşi, aceştia nu au aderat la o asemenea iniţiativă întrucît nu îşi vedeau interesele periclitate prin prezenţa armatei române. Vezi Kertész Jenő, art. cit, în **Korunk** nr1, 1929, p. 14.

36. Arhiva Bibliotecii Széchenyi, Bp., fond Quart. Hung., nr2455, István Apáthy loc. cit, f. 34.

37. *Kolozsvár izgalmas napjai a román megszállás előtt* în **Kolozsvári Hírlap** an XIX, nr299, 20 decembrie 1918, p. 3.

38. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi Bp., fond Quart. Hung. nr2455, Apáthy I, loc. cit, f. 34.

39. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Documentele Senatului Naţional Român, nr 238, dos. 31-78, f. 70.

40. Ţepelea Ioan, **1919. O campanie pentru liniştea Europei**, Cluj-Napoca 1995, p.58.

41. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Bp. fond Quart. Hung. Apáthy I., loc. cit, f. 34.

42. *Kolozsvár izgalmas napjai a román megszállás előtt* în **Kolozsvári Hírlap** an XIX, nr 299, 20 decembrie 1918, p. 3.

43. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Bp., fond Quart. Hung. nr 2455, Apáthy I., loc. cit. f. 34.

44. Pascu, Ştefan, **Făurirea statului naţional unitar român,** vol. II, Bucuresti, 1983, p. 152

45. Deac, Augustin, *Pregătirea Marii Adunări Naţionale Constituante a românilor de la Alba Iulia*, în **Unirea Transilvaniei cu România: 1 Decembrie 1918**, Bucureşti, Editura Politică, 1970, p. 688.

46. Ibidem, p.679.

47. Kertész Jenő, art. cit, în **Korunk,** an IV, nr2, p. 97.

48. vezi despre discuţiile referitoare la problema autonomiei: Duica, Nicolae, *Contribuţia socialiştilor la înfăptuirea Marii Uniri,* în **Unirea din 1918 - împliniri şi speranţe**, Sibiu, 1994, p. 118-119; Deac, Augustin, loc. cit, p. 684.

49. Kertész Jenő, art. cit, în **Korunk,** an IV, nr2, p. 97.

50. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, fond Quart. Hung nr2455, Apáthy I., loc. cit, f. 34.

51. Idem.

52. vezi **1918 Unirea Transilvaniei cu România,** ediţia a III-a, Bucureşti, 1978, p. 623.

53. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Bp., fond Quart. Hung. nr2455, Apáthy I., loc. cit, f. 34.

54. Kertész Jenő, loc. cit, p. 98.

55. Arhivele Statului, Cluj Napoca, Fond Kelemen Lajos, dosar 41, loc. cit, f. 566 (Apáthy apreciază la 40.000 numărul participanţilor).

56. *Erdély magyarságának és székelységének nagy napja*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr301, 22 decembrie 1918, p. 2; *A vasárnapi Nemzetgyűlés*, în **Újság**, an XX, nr296, 20 decembrie 1918, p. 2.

57. *Keletmagyarország egyhangúan tiltakozik*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr302, 24 decembrie 1918, p. 1.

58. Raffay Ernő, **Erdély 1918-1919,** Szeged, 1987, p. 173.

59. Ibidem, p. 175.

60. Ibidem, p. 177.

61. Ibidem, p. 178.

62. *A megszálló hadsereg tábornokainak tárgyalásai a főkormánybiztossal* ,în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr304, 25 decembrie 1918, p. 1.

63. *Dr. Apáthy István és dr. Vincze Sándor a helyzetről* , în **Kolozsvári Hírlap,** nr 299, 20 decembrie 1918, p. 1.

64. *Kolozsvár vezetői nyugalmat parancsolnak*, în **Kolozsvári Híralp**, an XIX, nr 299, p. 2.

65. *Kolozsvár izgalmas napjai a román megszállás előtt*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr 299, p. 3.

66. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Kelemen Lajos, dos. 41, loc. cit, p. 569.

67. *Erdély fővárosát ma délelőtt szálják meg a román csapatok*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr 302, 24 decembrie 1918, p. 2.

68. Raffay Ernő, op. cit., p. 187.

69. *A megszálló hadsereg tábornokainak tárgyalásai a főkormánybiztossággál,* în **Kolozsvári Hírlap**, an XIX, nr 303, 25 decembrie 1918, p. 1.

70. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, fond. Quart. Hung., nr 2455, Apáthy, loc. cit, f. 49.

71. Ibidem, f. 43.

72. Kelemen Lajos, (1885-1963), profesor clujean, arhivar, ulterior preşedinte al Asociaţie Muzeului Ardelean.

73. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Budapesta., fond. Fol. Hung, nr 1673, corespondenţe, doc. 712

74. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Bp., fond. Quart. Hung., nr 2455, I. Apáthy, f. 37-38

75. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Bp., fond. Quart. Hung., nr 2455, doc. 41.

76. *A főkormánybiztosság új otthonában,* în **Ellenzék,** an XXXIX, nr 272, 25 decembrie 1918, p. 4.

77. Kertész Jenő, loc. cit., p. 173

78. Ibidem, p. 174

79. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, fond. Quart. Hung., nr 2455, I. Apáthy, loc. cit., f. 50.

80. Ibidem, f. 51.

81. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Kelemen Lajos, dos. 41, loc. cit., f. 578.

82. Mikes Imre, **Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig**, Sf. Gheorghe, 1996, p. 199.

83. Arhiva Bibliotecii Naţionale Széchenyi, Bp., fond. Quart. Hung., nr 2455, I.Apáthy, loc. cit., f. 53.

84. *A koloszvári magyarok felelnek a meg nem szált területeken elkövetett atrocitásokért*, în **Kolozsvári Hírlap**, XX, nr7, 10 ianuarie 1919, p. 5.

85. *Házkutatás a Kolozsvári Főkormánybiztosságnál*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XX, nr 7, 10 ianuarie1919, p. 5.

86. Kertész Jenő, loc. cit., p. 174.

87. Mikes Imre, op. cit., p. 200.

88. *Dr.Apáthy Istvánt Nagyszebenbe internálták*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XX, nr 12, 16 ianuarie 1919, p.4

89. *A kolozsvári küldöttség visszaérkezett Nagyszebenből*, în **Kolozsvári Hírlap**, an XX, nr 13, 17 ianuarie 1919, p.3.

90. Iancu, Gh., **Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român**, Cluj, 1990 p.101.

91. Arhiva Bibliotecii Nationale Széchenyi, fond Quart. Hung., nr 2455, doc. nr 12.

92. Mikes Imre, op. cit., p. 201; vezi detalii despre demonstraţie în jurnalul lui Lajos Kelemen, Arhivele Statului Cluj Napoca, loc. cit., f. 597.

93. Kertész Jenő, op. cit., p. 177.

94. Negoiţescu, Ion, **În cunoştinţă de cauză. Texte politice**, Cluj, 1990, p. 90.

*

***Peter WEBER**, absolvent al Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii Babeş-Bolyai, masterand la Freie Universität Berlin-Osteuropa Institut, membru al Asociaţiei pentru Dialog Interetnic, Cluj. Publicaţii: Das ungarische Millenium an den Rumänen în **Kultur und Zivilisation im siebenbürgischen Raum**, Cluj 1996, Millenium and nationalities in dualist Hungary în **Transylvanien Revue** nr.4, 1997.*

Frizii din Schleswig-Holstein

THOMAS STEENSEN

I. Principalele trăsături istorice, geografice și culturale ale Friziei de Nord

Frizii de nord trăiesc între rîurile Eider și Wiedau, pe insule și în regiunea Halligen în extremitatea nord-vestică a Germaniei. Ei populează un peisaj unic, puternic influențat de Marea Nordului. Terenurile mlăștinoase care se prelungesc pînă în mare, se numără printre cele mai întinse din lume și sînt caracterizate printr-o diversitate de plaje, cîmpii, nisipuri și cursuri de apă. Din 1985, această zonă a fost inclusă în Parcul Național Schleswig-Holsteinischer Wattenmeer. Partea continentală e formată în vest din mlaștini îndiguite, iar în est din cîmpii mărăcinoase și nisipoase (*Geest*), care au, de asemenea, păduri și rămășițe de foste hățișuri.

Istoria timpurie a Friziei rămîne o enigmă. După cum atestă izvoarele istorice, arheologice și lingvistice, din vatra lor originară situată între Zuidersee (astăzi Marea Ijssel) și rîul Weser frizii de nord au emigrat în două valuri spre coastele *Uthlande*, numită de asemenea *Frisia minor* (Mica Frisie). Insulele Sylt, Föhr și Amrum precum și părțile vestice ale regiunilor Eiderstedt, Heligoland și regiunile mlăștinoase au fost colonizate mai ales în timpul secolului al VIII-lea. În al doilea val de emigrare de la sfîrșitul mileniului, au fost populate vaste părți ale regiunilor mlăștinoase. Cauzele emigrării în Frizia de Nord ar putea fi conflictul cu Imperiul Francilor aflat în expansiune, problemele din timpul perioadei vikinge sau o cedare în fața încreștinării. Această zonă le era deja cunoscută colonizatorilor datorită vastului lor comerț în *Mare Frisicum* (numele Mării Nordice din acea perioadă). Mai tîrziu frizii de nord și-au extins teritoriul spre est, incluzînd de asemenea părți din cîmpia nisipoasă.

Frizii de nord s-au aflat la începuturi sub domnia regilor danezi pentru mult timp. În timpul Evului Mediu s-au implicat în numeroasele conflicte legate de Ducatul de Schleswig și rareori au fost uniți. După divizarea ducatului în 1544, ei au fost împărțiți între trei suverani diferiți. După divizarea din 1581, Frizia de

Nord a aparţinut teritoriului Ducelui de Gottorf; numai regiunea Nordergoesharde din jurul oraşului Bredstedt rămînînd în continuare sub jurisdicţia regelui danez, în timp ce Westerlandföhr, Amrum şi List/Sylt erau deja părţi ale Danemarcei şi au rămas astfel pînă în 1864. În 1721 situaţia s-a simplificat: zona condusă de ducele de Gottorf a fost unificată cu aceea a regelui. De atunci începînd, Frizia de Nord ca întreg a aparţinut *helstat*-ului danez (care includea Danemarca, ducatele de Schleswig şi Holstein, Norvegia, Islanda şi posesiunile coloniale de peste mări; în germană: *Gesamtstaat*). Regele danez era suveranul, fiind în acelaşi timp Duce de Schleswig. În timpul războiului danezo-german din 1864, toată Frizia de Nord a devenit parte a statului german pentru prima dată în istoria sa. Începînd din 1867, ea a aparţinut Prusiei, iar din 1946 statului (landului) Schleswig-Holstein.

Frizia de Nord nu s-a constituit niciodată într-o entitate politică de sine stătătoare. Nu a existat niciodată un stat Frizia de Nord, iar frizii nu şi-au propus niciodată să întemeieze unul. Ideea unui stat friz a fost ridicată numai de două ori în dezbaterile politice. În 1848 scriitorul şi revoluţionarul Harro Harring (1789-1870), iar apoi în 1919/20 politicianul Cornelius Petersen (1882-1935) au avansat o astfel de idee, dar nici unul din ei nu a găsit simpatie în rîndul populaţiei pentru o astfel de idee nerealistă. De-a lungul secolelor, identificarea regională a fost relaţionată în principal de propriul *Harde* (district administrativ şi tribunal), de propria regiune sau insulă, dar niciodată de Frizia de Nord în ansamblu. Încă de la începuturi, destinul politic al Friziei de Nord a fost hotărît din exterior, în principal din Copenhaga şi Gottorf/Schleswig, mai tîrziu de la Berlin, Bonn şi Kiel.

Fiind inactivi politic (în sensul strict al cuvîntului), frizii de nord au reuşit totuşi să-şi menţină în general propria jurisdicţie. Doar în cîmpie, *Hardes* Karrharde, Goesharde de Nord şi de Sud — locuite de frizi numai în vest — era în vigoare *Jydske Lov*, codul juridic iut. Cele treisprezece *Hardes* din *Uthlande* se aflau sub jurisdicţie friză. Acestea erau Sylt, Osterland-Föhr, Westerland-Föhr cu Amrum (din 1411/35 o enclavă a Imperialui Danez), Wiedingharde (iniţial Horsbüllharde), Bökingharde, cele cinci *Hardes* din Alt-Nordstrand, şi anume Wirichsharde, Pellwormsharde, Edomsharde, Beltringharde şi Lundenbergharde, ca şi aşa-numitul *Dreilande* (trei-ţări) din Utholm, Everschop şi Eiderstedt. Legea friză, transmisă oral de-a lungul secolelor, nu a fost fixată în scris pînă în 1426. Taxele, mai mult decît orice, au fost acelea care au condus la conflicte cu suveranul, libertatea fiind înţeleasă în principal ca scutire de taxe.

Factorul determinant în istoria friză a fost marea. Cîştigarea şi pierderea pămîntului a fost mai decisivă pentru Frizia de Nord decît bătăliile militare. Datorită creşterii nivelului mării, frizii au început să construiască diguri în timpul secolului al XI-lea. Deoarece acestea protejau mlaştina fertilă, agricultura a putut

înflori. Lungimea totală a acestui baraj maritim, care astăzi depăşeşte 8 metri înălţime, oferă o imagine a întinderii acestei fortăreţe; pe partea continentală nord-friză ea se întinde pe nu mai puţin de 132 km, iar pe insule încă alţi 92 km. În plus, există o serie de alte diguri de consolidare care o dublează sau pe alocuri chiar o triplează. Aproape nici o altă structură artificială din Europa nu poate concura cu digurile de la Marea Nordului în ce priveşte dimensiunea şi volumul de muncă pe care l-au necesitat. Ingineria digurilor precum şi alte meşteşuguri (producerea sării de Frizia, obţinută din turba din terenurile mlăştinoase, de exemplu), au adus perioade de mare prosperitate. Adeseori însă acele zile de glorie au sfîrşit în furtuni dezastruoase, uneori în sensul propriu. Atît marele uragan *Mandränke* din 1363, cînd, mai presus de orice, legendarul tîrg din Rungholt a încetat să existe, cît şi cel din 1634, cînd insula Strand, o parte importantă a Friziei de Nord a fost ştearsă de pe faţa pămîntului, se evidenţiază ca nişte catastrofe cu totul ieşite din comun.

De-a lungul secolelor, digurile au fost întreţinute de fermieri; numai de curînd întreţinerea lor a devenit o problemă guvernamentală. La început, acest lucru a fost valabil şi pentru construirea lor. De-a lungul secolului al XVII-lea şi mai ales al XVIII-lea, suveranii au preluat treptat iniţiativa în construirea la scară largă a digurilor. De multe ori au numit pentru aceasta investitori financiari de încredere şi meşteri zidari din Ţările de Jos. Istoria culturală şi economică a Friziei de Nord s-a aflat în mod ocazional sub influenţa olandeză în mai multe chipuri. Sentimentul responsabilităţii şi un sentiment acut al identităţii au fost şi mai mult intensificate de autoadministrarea regiunii, care a supravieţuit chiar şi în timpul perioadelor absolutiste. Mai ales în Eiderstedt, dar de asemenea într-o formă mai puţin evidentă în alte părţi ale Friziei de Nord, autoadministrarea a fost prezentă pînă în perioada prusacă.

Din 1867 regiunea Friziei de Nord a aparţinut districtelor (*Landkreise*) Tondern, Husum şi Eiderstedt. În urma plebiscitului din 1920, partea nordică a districtului Tondern, care nu era populată de frizi, a fost cedată Danemarcei; districtul Sud-Todern a rămas în componenţa Germaniei. Abia în 1970 a fost constituit districtul Friziei de Nord, cuprinzînd pentru prima dată toate zonele nord-frize, cu excepţia insulei Heligoland. Doar o treime din cei 155.000 de locuitori (1992) din district se consideră de origine friză, aceasta datorîndu-se extinderii districtului dincolo de vatra sa către est, pe de o parte, şi imigraţiei puternice, pe de altă parte (în cursul celui de-al doilea război mondial, un mare număr de refugiaţi şi expulzaţi s-au stabilit în Frizia de Nord).

Districtul Friziei de Nord cuprinde 2048 km^2. Cu 76 de locuitori pe km^2 (163 pentru Schleswig-Holstein), el prezintă de departe cea mai scăzută densitate a populaţiei în comparaţie cu toate celelalte districte din Schleswig-Holstein, fiind în consecinţă una din regiunile cele mai slab populate din Republica Federală

Germania. Terenurile mlăştinoase nord-frize, populate în mare parte în secolele anterioare, cuprind o zonă de aproximativ 1600 km².

Districtul este format din 16 autorităţi locale care includ 129 de comunităţi. În cele opt oraşe populaţia este distribuită după cum urmează (numărul de locuitori din 30 septembrie 1989): Husum, pricipalul oraş al districtului — 20. 651, Westerland/ Sylt — 9.395, Niebull — 6.667, Tönning — 4.802, Bredstedt — 4.593, Wyk/Föhr —4.436, Friedrichstadt — 3.044 şi Garding — 2.221; comunităţi mai mari, dar nu oraşe, sînt Leck (7.020 de locuitori) şi Sankt Peter Ording (3.636). Oraşele din Frizia de Nord au dobîndit mai tîrziu statutul de oraş; primele care au obţinut aceste drepturi au fost Garding şi Tönning în 1590, apoi Husum în 1603 şi, ca oraş nou format, Friedrichstadt în 1621. Bredstedt (1900), Westerland (1905), Wyk (1910) şi Niebüll (1960) le-au urmat abia în secolul nostru.

Aproximativ 1800 de oameni trăiesc pe insula stîncoasă Heligoland (1,6 km2), situată în regiunea germană Bight şi care de asemenea aparţine zonei culturale şi lingvistice nord-frize. Între secolele VII şi XIX, insula a fost colonizată de frizi veniţi de pe coasta de sud a Mării Nordice. Pentru mult timp ea a fost folosită şi ca ascunzătoare de către piraţii care se grupau pe rutele de comerţ hanseatice. Principala sursă de existenţă a insularilor a fost dintotdeauna marea: pescuitul, recuperarea rămăşiţelor de naufragii şi serviciile de pilotaj. De la fondarea staţiunii litorale în 1826, turismul a cîştigat mereu în importanţă. După o istorie foarte schimbătoare, Heligoland a aparţinut coroanei daneze pînă în 1807, cînd a fost ocupată de trupele britanice în timpul Embargoului Continental şi a acordat azil politic refugiaţilor din Germania în timpul ocupaţiei britanice. Aici a scris Hoffmann von Fallersleben *Lied der Deutschen* („Cîntecul germanilor"), care a devenit mai tîrziu imnul naţional german. Imperiul German a obţinut insula prin tratatul de schimb germano-britanic din 1890. În termeni administrativi, ea a fost anexată districtului Süderdithmarschen pînă în 1922, apoi s-a constituit în district de sine stătător pentru ca să fie în cele din urmă alipită Districtului Pinneberg în 1932.

De-a lungul secolelor Frizia de Nord, mai cu seamă marile sale întinderi mlăştinoase, a fost în special o zonă fermieră. Pînă de curînd, creşterea animalelor a fost de departe cea mai importantă formă de activitate economică. Acesta este motivul pentru care schimbarea structurală din ultimele decenii este de importanţă epocală pentru Frizia de Nord. În prezent numai 9,5 % din toată populaţia activă lucrează în agricultură, silvicultură şi pescuit; dar acest procent este totuşi cel mai ridicat din toate districtele din componenţa Schleswig-Holstein (împreună cu districtul Dithmarschen; media pe ţară: 4,9 %, 1987). Următoarele cifre sînt în continuare impresionante: trei sferturi din întreaga suprafaţă a Friziei de Nord este folosită în agricultură; în totalul de 4.279 de gospodării agricole există nu mai puţin de 261.000 vaci, 195.000 porci, 85.000 oi şi 3.700 cai; în jur de 400.000 de tone de grîne sînt recoltate anual.

În afara agriculturii, marinăria a fost pentru o vreme cea mai importantă sursă de venit, în special pentru frizii insulari. În secolele XVII şi XVIII aproape toată populaţia masculină din insulele Amrum, Föhr şi Sylt şi de asemenea Halligen era implicată în marinărit, obţinînd un anumit grad de bogăţie vînînd balene şi foci în Groenlanda. Prin experienţa lor maritimă, unii insulari frizi au cîştigat o cunoaştere a lumii care mai apoi s-a constituit într-o puternică bază împotriva oricăror idei naţionaliste. Aceasta atitudine a fost consolidată pe mai departe de emigraţia peste mări din secolul XIX, care a avut loc la o scară mult mai largă datorită declinului rutei groenlandeze. Emigraţia a atins punctul culminant după anexarea de către Prusia în 1867 şi a rămas o alternativă pentru frizi, în special în vremurile de mizerie şi de tulburări politice. Pe insulele Föhr şi Amrum aproape că nu există nici o familie care să nu aibă rude în America de Nord.

După construirea staţiunii Wyk în 1819, turismul a devenit o nouă şi importantă sursă de venit în insulele Föhr, Heligoland, Sylt şi Amrum. La începutul secolului al XX-lea, Westerland, un sat insignifiant din Sylt, s-a transformat într-o elegantă staţiune litorală de reputaţie internaţională. După fondarea în 1877 a staţiunii de pe ţărmul Mării Nordice, Sankt Peter Ording, turismul a început să prospere şi pe partea continentală nord-friză; între timp el a depăşit agricultura în importanţă. În fiecare an numărul turiştilor se ridică la un milion, iar cazările peste noapte la aproximativ zece milioane.

Frizia de Nord aparţine regiunilor subdezvoltate ale Republicii Federale Germania, nivelul industrializării fiind deosebit de scăzut. Doar 21 de angajaţi la 1000 de locuitori lucrează în industria meşteşugărească (fabrici cu mai mult de 10 angajaţi). Cifrele corespunzătoare sînt 66 în Schleswig-Holstein şi 116 în RFG. 71% din venitul brut provenind din sectorul serviciilor, Frizia de Nord se află cu mult deasupra valorii medii şi se clasează prima între toate districtele din Schleswig-Holstein, aceasta datorîndu-se în mare parte turismului.

Fiind situată departe de marile centre din Germania şi Europa, poziţia geografică face dificilă deschiderea de fabrici mari. Autostrada către Hamburg, de exemplu, începe departe de porţile Friziei de Nord. Unele fabrici, pe de altă parte, au descoperit excelentele avantaje ale acestei amplasări, de exemplu în ce priveşte diversitatea sa culturală sau facilităţile de petrecere a timpului liber pe coasta Mării Nordice, pe insule şi în *Halligen*. Folosirea tot mai mare a energiei eoliene şi eforturile de diminuare a problemei izolării de centrele economice prin intermediul procesării electronice a datelor deschide noi căi pentru viitor, de altfel necesare, avînd în vedere reducerea numărului de posturi în armată şi continua criză agricolă. Dar chiar şi în prezent, tineretul friz îşi părăseşte locurile de baştină pentru că nici nu beneficiază de educaţia pe care şi-o doreşte, nici nu găseşte locuri de muncă atractive. Pe de altă parte, mulţi oameni din afara Friziei de Nord îşi stabilesc o a doua reşedinţă sau se retrag la pensionare aici. În multe

locuri, această contradezvoltare este în detrimentul vieţii comunitare rurale şi a avut un impact negativ asupra eforturilor de păstrare a limbii şi culturii frize.

Ca şi peisajul şi istoria friză, cultura şi viaţa tradiţională sînt de asemenea de o diversitate uluitoare, reflectată în numeroase muzee, în special în Muzeul Nissenhaus din Husum. Diversitatea e considerată mai tipică spaţiului friz decît uniformitatea. Acest lucru este, de exemplu, adevărat în legătură cu clădirile şi casele tradiţionale. În ceeea ce priveşte casele, Frizia de Nord oferă cea mai bogată scenografie din Schelswig-Holstein. Vreme de secole, au coexistat influenţe frize, iuto-daneze şi germano-saxone. În plus, se pot găsi o mulţime de bunuri importate din Ţările de Jos, ca de exemplu, multe din casele de marinari şi fermieri au acoperişul din ţigle daneze, sau faptul că arhitectura din *Haubarg* Eiderstedt provine din Ţările de Jos şi Frizia de Est. Într-o legătură neîntreruptă cu vechile tradiţii, portul popular este încă adînc înrădăcinat, în special pe insula Föhr. În alte regiuni nord-frize, costume demult uitate intră din nou în circulaţie, altele noi fiind făcute după modelul celor vechi. Festivalul „naţional" nord-friz, *Bukebrennen*, sărbătorit cu focuri de artificii în fiecare an pe 21 februarie, este din ce în ce mai răspîndit în vremea din urmă. La o scară mai redusă, această efervescenţă caracterizează şi alte obiceiuri şi jocuri publice.

În domeniul artelor, Frizia de Nord a produs în special pictori. Cîteva exemple sînt Hans Peter Feddersen (1848-1941) din Schnatebüll, a cărui tema principală este peisajul nord-friz, Christian Albrecht Jensen (1792-1870) din Bredstedt, un portretist de frunte din „Era de Aur" a picturii daneze, Carl Ludwig Jessen (1833-1917) din Deezbüll, care a devenit cunoscut ca „pictorul friz", Oluf Braren (1787-1839), care, ca simplu profesor în Föhr, a dat picturi de o înaltă valoare artistică, Christian Carl Magnussen (1821-1896) din Btredstedt, care şi-a evidenţiat numele prin portretele şi picturile cu teme folclorice despre Frizia de Nord şi Italia; Emil Nolde (1867-1956) are de asemenea legături strînse cu Frizia de Nord. Dar în zadar va căuta cineva mari compozitori, ceea ce conduce ocazional la invocarea dictonului latinesc *Frisia non cantat*. Cîntecele frize sînt de asemenea destul de puţine. Vorbind despre literatura (germană) trebuie să-l menţionăm şi pe Theodor Storm (1817-1888) din Husum, a cărui lucrare tîrzie *Der Schimmelreiter* (Călăreţul unui cal alb) vorbeşte despre puternicul Deichgraf Hauke Haien şi este deseori socotită drept epopeea naţională nord-friză.[...]

Auriu, roşu şi albastru sînt culorile steagului nord-friz încă de la începutul secolului. Blazonul nord-friz, o creaţie neheraldică din 1840, expune jumătatea unei acvile a Imperiului German, o coroană, şi un ceaun cu arpacaş, avînd drept fundal culorile auriu, roşu şi albastru. Jumătatea de acvilă se referea, probabil, la dreptul la libertate, despre care se presupune că le-a fost garantat frizilor de împăraţii germani, coroana aparţine suveranului timpului, regele danez, iar despre ceaun se spune că femeile frize îşi puneau inamicii (probabil danezi) pe fugă cu

arpacaş fierbinte atunci cînd puterea de luptă a bărbaţilor lor scădea. Blazonul oficial al Friziei de Nord este de asemenea în culorile nord-frize; din punct de vedere heraldic, este descris după cum urmează: *„Pe fond albastru trei corăbii aurii cu cîte trei catarge în stilul secolului al XVI-lea, avînd poziţia 2:1 cu pînze aurii şi fanioane roşii; pe fiecare dintre marile pînze există un simbol însoţitor de culoare roşie (plug, peşte, cap de bou)"*. Modelul urmat a fost blazonul Eiderstedtului. Simbolurile însoţitoare îşi au originea în blazonul celor trei vechi districte nord-frize şi simbolizează stilul de viaţă tradiţional. Blazonul şi steagul Heliglandului arată culorile insulei: verde, roşu şi alb.

Ca „imn naţional" neoficial, populaţia friză intonează cîntecul *Gölj-rüüdj-ween* (auriu-roşu-albastru) de Albrecht Johannsen (1888-1967). Binecunoscutele slogane nord-frize sînt *Rum hart — klaar kiming* (inimă largă — zări limpezi), reflectînd cunoaşterea lumii dobîndită de căpitanii de corăbii frizi. *Liiver duudj as slaaw* (Mai bine mort decît rob) este un slogan politic inventat în secolul al XIX-lea, care face aluzie la legendara independenţă a frizilor.

II. Limba friză şi mişcarea friză

Diversitate lingvistică într-o regiune mică

În puţine alte locuri se poate găsi o asemenea diversitate lingvistică precum în Frizia de Nord. În partea nordică a districtului, cinci limbi conviețuiesc într-o arie foarte restrînsă, dintre care două limbi literare: germana superioară (*Hochdeutsch*) şi daneza superioară, şi trei limbi autohtone: germana inferioară (*Unterdeutsch*), iuta de sud (daneza inferioară, Sørderjysk) şi friza. Unii oameni chiar vorbesc despre o *„confuzie babiloniană a limbilor"*. Totuşi, diversitatea limbilor încorporează o mare bogăţie culturală a Friziei de Nord.

Limba proprie este cea mai importantă trăsătură de identitate pentru nord-frizi. E o limbă vest-germanică de sine stătătoare. Ca şi engleza veche (anglo-saxona) şi saxona veche (precursoarea germanei inferioare de astăzi), ea se trage din grupul limbilor germanice de la Marea Nordului. Limba are în componenţă dialecte nord-, est şi vest-frize; nu există o sursă standard a limbii. Friza de est s-a stins în regiunea sa de baştină şi este vorbită de numai 1.500 de oameni în Saterland în Oldenburg. Comunitatea limbii vest-frize în provincia olandeză Friesland (dialectul *Westerlauwers*), pe de altă parte, numără în jur de 400.000 de vorbitori.

Friza de nord a suferit pierderi grele la începutul epocii moderne. Peninsula Eiderstedt a adoptat germana inferioară în jurul anului 1600. Şi ca urmare a uraganului din 1634, s-a produs o înlocuire a frizei în Nordstrand şi Pellworm. În timpul secolelor XIX şi XX, limba friză a fost folosită tot mai puţin, declinul începînd în sud. Friza colocvială îşi pierde de asemenea din originalitate datorită pătrunderii limbii germane în toate domeniile vieţii, mai ales în mass media.

„Bastioane" ale limbii frize există astăzi la vest de Föhr, Amrum (fără Wittdün), estul insulei Sylt, Heligoland şi de asemenea Bökingharde (mai ales Risum-Lindholm) pe partea continentală. Numărul estimat de vorbitori în Frizia de Nord a scăzut de la 50.000 în epoca modernă timpurie la 30.000 în 1855, şi în continuare de la aproximativ 16.000 în 1927 la circa 10.000 în prezent. De două ori mai mulţi oameni dispun astăzi doar de o cunoaştere pasivă a limbii. Comunitatea limbii nord-frize este în consecinţă una din cele mai mici din Europa. Toţi vorbitorii de friză sînt totodată germanofoni, cei mai mulţi fiind vorbitori de germană inferioară (*Hochdeutsch*), iar unii chiar şi de daneză inferioară sau daneză superioară. Bi-, tri- sau multiligvismul a fost semnificativ pentru Frizia de Nord de-a lungul secolelor, numai în ultimele decenii devenind evidentă tendinţa spre monolingvism, care este profund regretată de mulţi oameni.

Există două grupuri dialectale principale, care pot fi în continuare divizate în nouă dialecte mai mici: şase dintre ele pe partea continentală (incluzînd Halligen), iar trei pe insulele Sylt, Föhr-Amrum şi Heligoland. Totuşi, suma elementelor lingvistice comune acestor dialecte învinge de departe. Deşi nu există o limbă standard, dialectul Mooring (*Frasch*) preia tot mai mult funcţiunile unui standard pe continent. Următoarele transpuneri ale propoziţiei *„Limba noastră friză este cheia propriului nostru ţinut"* ilustrează diferitele dialecte:

Friză continentală

• Dialectul Wiedingharde:

Üüsen freeske spreeke äs di koie to üüs oin luin.

• Dialectul Bökingharde (Mooring):

Üüsen frasche spräke äs di koie tu üüs äin lonj.

• Dialectul Karrharde:

Üüsen fräische spräike äs di koie tu üüs äin lonj.

• Dialectul regiunii Goesharde de Nord:

Üüsen fräische spräike äs di kaie to üüs ain loun.

• Dialectul regiunii Goesharde Centrale:

Üüsen freesche spreek is di koi to üüs oin loon.

• Dialectul Halligen:

Us freesk spreek is di koie to us ään löön.

Friză insulară

• Dialectul Sylt:

Üüs sölring apraak es di kai tö üüs ain lön

• Dialectul Föhr-Amrum:

Üsens fering-öömrang spriak as de kai tu üsens aanj lun.

• Dialectul Heligoland:

Ii halunder spreek es de sleetel tu ii ooin lun.

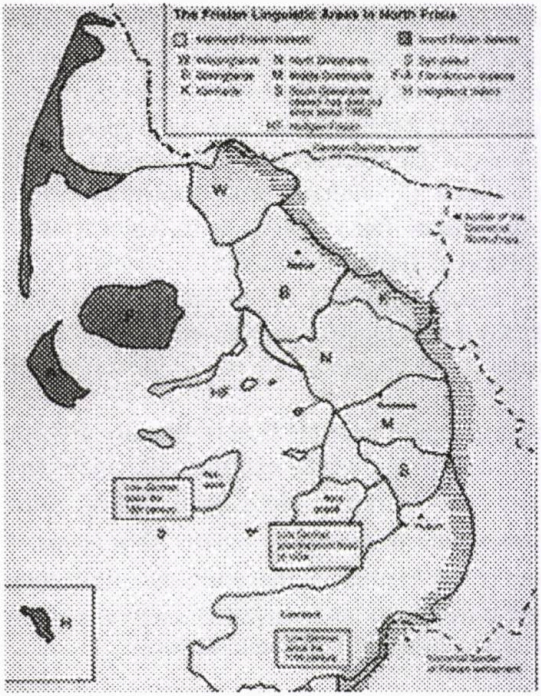

Pe lîngă diviziunea primară în două grupuri dialectale cauzată de diferitele valuri de colonizare, diversitatea dialectului nord-friz rezultă nu numai din lipsa unui centru economic şi politic, dar şi din absenţa unui stat friz care să exercite o influenţă unificatoare. Zonele îndepărtate, unele complet izolate, în cea mai mare parte s-au dezvoltat independent una de alta.

În cadrul Germaniei, frizii de nord constituie un grup etnic cu propria sa limbă şi cultură. În această privinţă sînt comparabili cu sorbii din statele Brandenburg şi Saxonia în Germania Unită. Fiind un grup etnic indigen, ei nu pot face apel la legături cu un stat-naţiune „de origine", deosebindu-se, de aceea, de celelalte două minorităţi din regiunea de graniţă Schleswig, danezii din Germania şi germanii din Danemarca. În Europa ei pot fi comparaţi cu bretonii din Franţa, de exemplu, sau cu laponii din Scandinavia de Nord. Deseori aceste mici popoare fără state proprii nu au primit recunoaşterea şi protecţia pe care le merită. În zilele noastre există o recunoaştere a acestor mici limbi şi culturi aproape peste tot în Europa. Acest lucru este valabil şi pentru cultura nord-friză, a cărei supravieţuire e într-un pericol crescînd.

Extincţia limbii nord-frize a fost prezisă de mai bine de două secole; ea continuă însă să trăiască, iar astăzi oamenii sînt din nou interesaţi de ea. Întotdeauna au existat nord-frizi puternic angajaţi în cultivarea limbii lor materne, în dezvoltarea ei către o limbă scrisă şi eliberarea ei din poziţia de Cenuşăreasă. Eforturile de păstrare şi promovare a limbii şi culturii frize şi de a-i face pe frizi mai conştienţi de propria lor etnicitate sînt cunoscute sub numele de Mişcarea Friză.

Istoria mişcării frize

Friza de nord ca limba regională colocvială nu a evoluat niciodată într-o limbă standard. După Reformă limba oficială, ecleziastică şi vorbită în şcoli a fost predominant germana inferioară (*Unterdeutsch*), iar, începînd din secolul al XVII-lea, germana superioară (*Hochdeutsch*). Traduceri ale *Micului Catehism*

de Luther în dialectele Old Nostrand şi Osterland-Föhr s-au făcut pentru prima dată în jurul anului 1600 şi sînt cele mai vechi documente lingvistice păstrate. Au rămas în formă scrisă din următoarele două secole doar cîteva poeme frize şi ceva proză, în special cu conţinut religios. Primul friz care a compilat un dicţionar a fost comerciantul Boy Jacobsen (1697-1762) din Sterdebüll (Bordelum).

Prima piesă mai întinsă de literatură în friza de nord a fost scrisă de Jap Peter Hansen (1767-1855) din Sylt la sfîrşitul secolului al XVIII-lea; cartea a fost publicată în 1809 şi a însemnat un important pas către limba literară nord-friză. Secolul al XIX-lea a fost un moment de *„deşteptare naţională"* a popoarelor din întreaga Europă. Prin ideile romantismului, limbile şi istoriile naţionale au fost privite cu interes reînnoit. Acelaşi lucru s-a întîmplat în cazul Friziei de Nord. Au fost publicate lucrări despre istoria nord-friză. De-a lungul primelor decenii ale secolului al XIX-lea mulţi frizi s-au consacrat studiului propriei limbi. Bende Bendsen (1787-1875) din Risum, în acea perioadă, a compilat o voluminoasă listă de cuvinte şi o gramatică pentru dialectul Bökingharde, publicată pentru prima dată în 1860.

După 1840 şi-au făcut apariţia primele semne ale mişcării naţionale frize. Pe insula Amrum, pastorul Lorenz Friedrich Mechelenburg (1799-1875) a început să lucreze la o listă de cuvinte a dialectului său, Amring. El a făcut de asemenea planuri pentru un dicţionar care să cuprindă toate dialectele nord-frize şi pentru un ziar în limba friză, dar nu a reuşit să găsească colaboratori pentru celelalte dialecte.

„Höret nicht auf, Friesen zu sein" (Nu încetaţi să fiţi frizi), le-a amintit pastorul Christian Feddersen (1786-1874) concetăţenilor săi în ziarul său *Fünf Worte an die Nordfriesen* (Cinci cuvinte către nord-frizi). El a creat un program pentru limba nord-friză şi o mişcare friză. Puternic influenţat de ideile romantismului, a ajuns la concluzia că el nu era nici german, nici danez, ci friz, concluzie împărtăşită şi de lingvistul şi scriitorul Knut Jungbohn Clement (1803-1873).

Cînd Christian Feddersen şi Lorenz Friedrich Mechlenburg şi-au făcut publice ideile şi planurile în 1845, cel mai oportun moment pentru a face ceva, trecuse deja. Între timp antagonismul naţional dintre danezi şi germani, evident în Ducatul de Schleswig din 1840, a ieşit la iveală şi în Frizia de Nord. Acest puternic antagonism a pus întotdeauna în umbră aspiraţiile frize. Situarea Friziei de Nord *„în această arie de tensiune dintre Germania şi Danemarca"* (Johannes Jensen) a devenit vizibilă mai ales în timpul a trei festivaluri publice din 1844, 1845 şi 1846, organizate în Bredstedt unde *„nu Frizia de Nord era problema, ci Schleswig-Holstein, aspiraţia germană, natura germană"*, după cum spunea un articol de atunci. „Din toate districtele locuite de frizi", 6000 de vizitatori au venit la primul festival public. Antagonismul naţional dintre germani şi danezi nu a lăsat loc unor evoluţii specific frize. Nici germanii din Schleswig-Holstein, nici danezii din Eider nu au arătat vreun interes pentru aspiraţiile frize către independenţă. Pînă la ultimul festival public de la Bredstedt, cei mai mulţi nord-

frizi erau deja de partea Schleswig-Holtein din punct de vedere politic şi naţional. Relaţia strînsă cu limbajul cultural şi literar german în biserici, şcoli şi administraţie de-a lungul secolelor nu a rămas fără consecinţe. Loialitatea lor faţă de statul danez, unde membrii diferitelor naţiuni conviețuiau în pace, s-a prăbuşit complet pentru cei mai mulţi frizi în timpul războaielor pentru Schleswig şi a politicii de restaurare daneză dintre 1851 şi 1864.

Prima asociaţie nord-friză a fost fondată în Niebüll-Deezbüll în martie 1879. La acea vreme oamenii erau destul de mulţumiţi de noua situaţie politică creată odată cu anexarea la Prusia în 1867. Asociaţia din Niebüll-Deezbüll reprezenta şi ea mai degrabă ideile şi experinţele lui Christian Feddersen şi Knut Jungbohn Clement. În cuvintele pastorului Friedrich August Feddersen (1838-1908): *„Am dori să purtăm îndărătul portului nostru friz o inimă germană cinstită, cucernică şi liberă"*. Oamenii erau dornici să fondeze şi alte „fundaţii speciale" care să se reunească într-o „asociaţie generală" pentru întreaga Frizie de Nord, însă nu au reuşit să îşi împlinească visul. Mai ales insularii s-au arătat indiferenţi faţă de acest fel de asociaţii. Asociaţia din Niebüll-Deezbüll a făurit mai multe planuri de perspectivă. Ea a asistat dezvoltarea unui standard ortografic uniform pentru toate dialectele nord-frize. La puţin timp a apărut un mic ziar friz, care nu a depăşit însă faza incipientă şi foarte curînd după aceea activitatea asociaţiei nord-frize a scăzut în intensitate.

În 13 august 1902, a fost fondată în Rodemis, lîngă Husum, *Nordfriesicher Verein für Heimatkunde und Heimatliebe* (Asociaţia Nord-Friză), prima asociaţie pentru întreaga Frizie de Nord. Ea există şi astăzi şi are filiale în toate zonele din district. Constituirea ei a fost relaţionată cu *Heimatbewegung*, o mişcare pentru protecţia identităţii tradiţionale şi promovarea patriotismului de la începutul secolului, şi care poate fi socotită ca o reacţie la tot mai marea centralizare şi industrializare. Odată cu această schimbare rapidă, oamenii au considerat că valorile ţinutului lor natal, în care îşi căutaseră alinare, erau în pericol. *„Patriotismul începe acasă"* a constituit o idee călăuzitoare a asociaţiei, exprimată de preşedintele său, pastorul August Schulz (1847-1936) din Mildstedt.

Activitatea Asociaţiei Nord-Frize a fost în cea mai mare parte determinată de interesul ştiinţific şi folcloric al fondatorilor săi. „Curentului vremii", care ameninţa originalitatea regională, i s-a opus idealul unui presupus mod de viaţă local autentic. Această expresie a vieţii frize se regăseşte în picturile idealizate ale lui Carl Ludwig Jessen. În formarea asociaţiei nu fusese de importanţă majoră interesul pentru limba friză. Aceasta îşi propunea să depună eforturi pentru promovare limbii cu precădere pe căi ştiinţifice, pentru „ridicarea unui monument" pentru posteritate. Acesta este de altfel motivul pentru care ea a plănuit alcătuirea unui mare dicţionar al tuturor dialectelor nord-frize.

Pe insulele nord-frize, în special pe insula Sylt, limba şi cultura frize erau socotite a fi puse în pericol de turismul tot mai prosper. Insularii s-au întrunit în

trei „festivale frize" pentru a stăvili „potopul de străinătate": pe insula Amrum în 1907, pe insula Sylt în 1909 şi pe insula Föhr în 1913. Această iniţiativă a fost asumată de fermierul şi fostul marinar Nann Mungard (1849-1935) din Keitum/Sylt. În aceşti ani au apărut importante publicaţii frize, mai ales pe insula Sylt. Se dorea crearea unui standard ortografic pentru toate dialectele. Cu ajutorul unui dicţionar al unei insule frize şi printr-un ziar friz comun, frizii insulari ar fi trebuit să poată citi şi înţelege celelalte dialecte insulare. Cuvintele absente dintr-un dialect urmau să fie preluate dintr-un altul. În acest fel, ar fi fost făcut un prim pas de la simpla păstrare la o îmbogăţire deliberată a limbii. Dar toate aceste aspiraţii semnificative s-au stins odată cu primul război mondial şi nu au mai fost niciodată reluate în acelaşi fel şi cu aceeaşi intensitate.

Plebiscitul din 1920 a creat iarăşi animozitate între germani şi danezi şi Frizia de Nord şi, din nou, această animozitate a umbrit mişcarea friză care s-a împărţit în două direcţii, care au luptat cu cerbicie una împotriva celeilalte. De o parte se afla *Nordfriesischer Verein für Heimatkunde und Heimatliebe*, acum făcînd un mare efort pentru păstrarea limbii frize. În acelaşi timp,ea a adoptat o poziţie naţională, care să se opună mai ales graniţei germano-daneze din 1920. De cealaltă parte se afla *Friesisch-Schleswiger Verein* (Asociaţia Friză din Schleswig), mult mai mică, fondată în 1923, care a pus accentul nu numai pe independenţa poporului friz, ci a întărit de asemenea legăturile cu nordul, colaborînd ocazional cu minoritatea daneză.

Tendinţele contrare ale celor două asociaţii din acea vreme pot fi descrise după cum urmează: Asociaţia Nord-Friză a luat o poziţie regională friză. Din punctul său de vedere, frizii fuseseră la început un popor independent, dar au devenit în cele din urmă germani sub influenţa germanei superioare (*Hochdeutsch*) literare şi a culturii germane. Limba şi cultura friză trebuiau încurajate, dar nu în defavoarea germanei superioare. În contrast cu aceasta, atitudinea Friesische-Schleswigscher Verein poate fi descrisă ca o poziţie „naţională" friză. Pentru ei frizii constituiau un popor separat, nefiind nici germani, nici danezi. Limba friză trebuia încurajată prin orice mijloc, germana superioară (*Hochdeutsch*) respinsă. Un stat independent friz era privit ca utopic. Această asociaţie avea ca scop un anumit grad de autoadministrare şi statutul de minoritate naţională în cadrul Germaniei (şcoli avînd friza ca limbă de predare, de exemplu).

Începînd din 1925, Friesich-schleswigscher Verein a militat pentru acceptarea în Congresul European al Naţionalităţilor din Geneva, un forum al minorităţilor şi grupurilor etnice europene. Nord-friesischer Verein a formulat ca răspuns Obiectivele de la Bohmstedter (*Bohmstedter Richtlinien*) stabilite la adunarea generală anuală din 1926: *„Noi, frizii de nord, avem o mentalitate germană. Avem sentimentul că legătura noastră cu cultura germană şi cea din Schleswig-Holstein durează de secole. Dorim să ne păstrăm identitatea etnică în interiorul acestui cadru cultural. Vrem să*

ne păstrăm limba în şcoli şi biserici în perimetrul ariei lingvistice frize. Refuzăm să fim consideraţi o minoritate naţională." Politicienii germani interesaţi de problema graniţelor au luat iniţiativa în ce priveşte Bohmstedter Richtlinien. Ei au încercat să evite complicaţiile care puteau apărea din pricina aspiraţiilor specific frize întrucît erau interesaţi să păstreze o influenţă germană uniformă asupra graniţelor trasate în 1920. Printr-o listă de semnături alcătuită la scară mare, 13.000 de frizi (ceea ce însemna majoritatea lor, fără îndoială) au sprijinit Bohmstedter Richtlinien. Congresul European de la Geneva nu s-a putut decide dacă să invite Friesischschleswigscher Verein, fapt care a dus în 1927 la divizarea sa, frizii de nord provocînd astfel un incident internaţional la acea vreme. În cele din urmă, cererea de admitere a „naţionalilor frizi" a fost respinsă.

Pe lîngă orientarea germană, Bohmstedter Richtlinien avea şi ea în vedere încurajarea limbii frize. Nordfriesischer Verein a publicat crestomaţii, culegeri de cîntece, dicţionare frize şi a asigurat folosirea parţială a frizei în ziare şi biserici. Prin două decrete din 1925 şi 1928, guvernul din Schleswig a introdus friza în şcoli. Autorităţile guvernamentale au sprijinit eforturile Nordfriesische Verein deoarece se temea de cererile de recunoaştere ca minoritate naţională, înaintate de Asociaţia Friză Schleswig. Documentele guvernamentale dezvăluiau totuşi obiectivul pe termen lung al unei „germanizări" (*Eindeutschung*) a Friziei de Nord.

După preluarea puterii de către naţional-socialişti la 30 ianuarie 1933, sprijiniţi de 70% din populaţia nord-friză cu drept de vot, în martie 1933, asociaţiile frize sperau să obţină o susţinere puternică pentru activitatea lor. Declaraţiile naţional-socialiste ca *Volks- und Stammestum* (naţionalitate şi rasă) şi *Blut und Boden* (sînge şi glie) s-au dovedit a fi doar sloganuri, ei nefiind deloc interesaţi în sprijinirea unei limbi frize, ne-germane. În 1933 Asociaţia Nord-Friză a declarat că sprijină noul guvern *„în întregime şi fără rezerve"*. Dar asociaţia s-a opus unei subordonări totale şi îndepărtării preşedintelui Dr. Rudolf Muuß (1892-1972), cerută de naţional-socialişti. Ea a fost, totuşi, „aliniată" şi pusă la cheremul puterii naţional-socialiste în mai 1935. Întîlnirile anuale în 1937 şi 1938 din Niebüll au fost raliuri naziste de masă. Mai mulţi membri au părăsit Heimatbund Nordfriesland, noul nume al Nordfriesischer Verein. Cei cîţiva „naţionali frizi" din Asociaţia Friză Schleswig aveau ca obiectiv recunoaşterea ca minoritate naţională chiar după 1933. Preşedintele Johannes Oldsen (1894-1958) a luat atitudine în favoarea acestui obiectiv. În cele din urmă, i s-a interzis să scrie. Începînd cu anul 1938, era ilegal să vorbeşti în public despre un popor friz independent sau o minoritate naţională friză.

După 1945 o animozitate puternică s-a născut din nou între germani şi danezi. După al II-lea război mondial, mişcarea pro-daneză număra şi ea mulţi membri în Frizia de Nord. Conflictul germano-danez a umbrit aspiraţiile frize timp de decenii şi atmosfera tensionată emoţional punea în dificultate stabilirea unei poziţii frize independente. Numai mai tîrziu s-a reuşit depăşirea îndelungatului

conflict referitor la graniţe. În ciuda poziţiilor contrare, numeroasele asociaţii frize au devenit acum conştiente de importanţa unei probleme: menţinerea şi promovarea limbii şi culturii frize aflate în pericol. Se poate spune că astăzi nord-frizii colaborează foarte strîns avînd acest ţel în minte. Întrebarea problematică dacă nord-frizii sînt sau nu o minoritate naţională a fost lăsată deoparte. Termenul *Volksgruppe* (grup etnic) — lipsit şi el de o definiţie clară — pare a fi acceptat astăzi de toate asociaţiile. Actualul front comun se pare că a fost o condiţie necesară pentru progresul făcut în ultimii ani în politică şi în cultivarea limbii.

III. Domenii specifice în păstrarea limbii şi operelor culturale frize

Mai întîi de toate, trebuie făcută distincţia crucială dintre frizi şi celelalte două minorităţi din regiunea graniţei germano-daneze. Minoritatea daneză din Schleswigul de Sud la fel ca minoritatea germană din Schleswigul de Nord şi-au construit fiecare un subsistem cultural şi social independent cu ajutorul „naţiunii-mamă". Aceste minorităţi dispun de grădiniţe, ziare, partide politice, şcoli, parohii şi servicii sociale proprii, ca să menţionăm doar cîteva lucruri. Ideea de bază a acestei reţele este să se asigure faptul că membrii minorităţii pot fi contactaţi şi influenţaţi în toate aspectele vieţii: să le permită un standard ridicat de realizare culturală, lingvistică şi politică. Nord-frizii, pe de altă parte, sînt integraţi complet în societatea germană (într-o anumită măsură şi în subsistemul minorităţii daneze). Politica, educaţia, şcolile, presa, bisericile, aproape orice alt domeniu sînt în întregime — sau în cea mai mare parte — germane. Frizii pot fi distinşi cît de cît doar ca un fenomen periferic. Obiectivul mişcării frize este de a deschide noi spaţii de manifestare pentru populaţia friză şi de a le extinde pe celę existente.

Condiţii politice şi juridice predominante

În timpul ultimilor cîţiva ani, condiţiile pentru promovarea problemelor frize s-au îmbunătăţit considerabil sau au fost tocmai create. La 4 iunie 1987, *Landtag*-ul Schleswig-Holstein (Parlamentul statului) a dezbătut pentru prima dată un raport exhaustiv privind limba şi cultura friză al guvernului statului. Pe viitor, va fi prezentat un raport în timpul fiecărei legislaturi, împreună cu raportul asupra minorităţii daneze din Schleswigul de Sud şi cel al minorităţii germane din Schleswigul de Nord, cum s-a întîmplat în anii 1988-92 pentru prima dată.

În 7 septembrie, 1988, a fost formată, cu unanimitatea de voturi a Parlamentului de stat (*Landtag*), o comisie pentru problemele frizilor din statul Schleswig-Holstein. Grupul e format din Preşedintele Parlamentului de stat, care devine prin aceasta şi preşedintele comisiei, un membru din fiecare partid parlamentar din guvernul federal de la Bonn precum şi un reprezentant al Guvernului de stat din Kiel, Comisarul pentru Regiunea de Graniţă şi Minorităţi responsabil în faţa primului-ministru, un reprezentant al Departamentului de Educaţie şi patru delegaţi din Frizia de Nord, aleşi de Consiliul Friz (*Friesenrat*), secţiunea Frizia de Nord. Grupul se întruneşte

cel puţin de două ori pe an pentru a discuta toate problemele *„referitoare la grupul etnic friz, pentru a sprijini limba, educaţia şi cultura frizâ"*. Comisarul pentru Regiunea de Graniţă şi Minorităţi, mai întîi Kurt Hamer şi după moartea sa în 1991, Kurt Schulz, este de asemenea responsabil pentru problemele frize. El le reprezintă interesele şi acţionează ca un mijlocitor între frizi şi autorităţile de stat.

Noul articol 5 (Minorităţi Naţionale şi Grupuri Etnice) al Constituţiei landului Schleswig-Holstein, intrat în vigoare în 1 august 1990, a fost perceput de către frizi ca o piatră de hotar:

(1) Apartenenţa la o minoritate naţională e voluntară; ea nu scuteşte pe nimeni de datoriile civice generale.

(2) Independenţa culturală şi participarea politică a minorităţilor naţionale şi a grupurilor etnice este garantată de stat, de Comunităţi şi de Asociaţiile Comunităţilor. Minoritatea naţională daneză şi grupul etnic friz au dreptul la protecţie şi promovare.

Această reglementare constituţională este de o importanţă majoră deoarece statutul frizilor nu fusese garantat în nici un fel pînă la ea. În Declaraţia din 1949, de la Kiel, unde au fost stabilite principiile fundamentale ale poziţiei minorităţii daneze, frizii au fost menţionaţi, dar fără ca aceasta să aibă vreo urmare. Mai mult, Declaraţia de la Kiel a fost anulată în 1955, după ce a intrat în vigoare Declaraţia de la Bonn-Copenhaga. Practic, principiul opţiunii în baza căruia se stabilea apartenenţa la minoritatea germană sau daneză din Schleswig, le-a fost refuzată frizilor.

Într-o scrisoare adresată cancelarului Republicii Federale, secţiunea nord-friză a Consiliului Friz s-a declarat de asemenea în favoarea afirmării depturilor pentru minorităţi şi grupuri etnice în Constituţia Germaniei. Într-un memorandum cu privire la Constituirea unei Fundaţii a Poporului Friz, preşedinţii asociaţiilor nord-frize au făcut apel la Guvernul Federal să sprijine activitatea friză care fusese sprijinită pînă atunci numai de statul Schleswig-Holstein.

Asociaţiile frize speră de asemenea în noi progrese cu ajutorul „Cartei Limbilor Regionale şi Minoritare" a Consiliului Europei, care a fost semnată în noiembrie 1992 de Republica Federală Germania. Frizia de Nord a participat de asemenea la promovarea grupurilor minoritare la nivel european, în special în cadrul Biroului European pentru Limbi mai puţin folosite, de la Dublin, şi Uniunea Federală a Naţionalităţilor Europene (UFNE). *Foriining for nationale Friiske* (Asociaţia pentru naţionalii frizi) a intrat în UFNE ca membru fondator încă din 1949/50. Asociaţia nord-friză a trimis mai întîi nişte observatori, a devenit membru asociat în 1962 şi membru deplin în 1973.

Viaţa publică

Pînă acum limba nord-friză nu a avut niciodată un statut aparte în viaţa publică. De-a lungul secolelor, germana a fost limba oficială în tribunale, şcoli etc. În unele oficii de stare civilă este totuşi posibil ca ceremonia căsătoriei să aibă loc în limba

friză. În unele locuri, friza e vorbită în consiliul municipal. În multe comunități, numele de străzi sînt frize. Dar tentativa de a pune tăblițe frizo-germane (de exemplu Naibel/Niebull, E Hoorne/Langenhorn, Olersum/Oldsum) n-a avut succes pînă acum. După cîte se pare, această absență a limbii frize din viața publică a făcut ca friza să fie uneori numită *„cel mai bine păzit secret al Republicii Federale Germania"*.

Școala

Nu știm în ce măsură a fost folosită friza în școli în secolele anterioare. Încă din vremea *helstat*-ului danez se păstrează regulamente ale consiliilor școlare prin care se interzice susținerea cursurilor în limba friză. Ideea de a preda friza în școli a apărut pentru prima dată în secolul XX. În orice caz, friza nu a fost, practic, niciodată o limbă de instruire, numai o materie printre celelalte. Din cauza lipsei de interes manifestat de școli, cei mai mulți nord-frizi sînt analfabeți în propria lor limbă chiar și în ziua de azi.

Din 1909, friza a fost pentru prima dată predată cu regularitate în școlile de pe insula Sylt. Dar s-a dovedit foarte repede că operele literare frize erau întotdeauna întrepătrunse cu probleme naționale. Ministrul prusac al educației a interzis orele frize în școala primară din Westerland, deoarece politica guvernamentală era orientată spre realizarea unității lingvistice și naționale a statului.

Printr-o rezoluție votată în 1925, guvernul provincial din Schleswig a permis folosirea ocazională a frizei în clase, iar în 1928 predarea unei ore pe săptămînă în limba friză. Aceste concesii se datorează temerii guvernului că „dorințele minorităților" exprimate de Asociația Schleswig ar putea căpăta un nou impuls. În timpul perioadei național socialiste, promovarea limbii frize în școală a intrat în declin. După cel de al doilea război mondial, Ministrul Educației Publice a emis un decret în 1947 în completarea reglementării din 1925: instrucția în limba friză trebuia să aibă loc pe bază de voluntariat.

În timpul anilor '50 și '60 au fost exprimate rezerve considerabile împărtășite și de profesori în legătură cu predarea în friză. Mulți părinți se temeau că „limba oamenilor de rînd" va împiedica progresul școlar și carierele profesionale ale copiilor lor. Astfel, ei nu au transmis limba generațiilor următoare. Eforturile de a avea școli care să ofere friza ca limbă de instruire au eșuat deoarece nu au fost sprijinite de autoritățile locale, părinți sau profesori. Doar la *Frasch schölj* în Risum, coordonată de Asociația Școlii Daneze, friza a fost limba predominantă în clase din 1950.

Guvernarea, părinții și profesorii și-au schimbat sentimentele în timpul anilor '70. Din 1976/77, învățarea frizei a fost extinsă sistematic. Astăzi friza este predată în aproape fiecare școală de stat precum și în unele școli daneze din zonele în care se vorbește friza. Limba friză constituie o materie opțională. Unele lecții au loc în afara programului de predare obișnuit. Totuși, clase întregi, în special clasele a III-a și a IV-a, participă la lecții în friză. În ianuarie 1991, 24 de profesori învățau 950 de elevi în 34 de școli în timpul a 153 lecții săptămînale (școli primare: 667 elevi, învățămînt gimnazial: 130, licee: 50, școli preparatorii preuniversitare: 59, școli

speciale 11, şcoli private daneze: 31). În general friza e predată 2 ore pe săptămînă numai claselor a III-a pînă în a VI-a. În aceste condiţii va fi greu să se înregistreze vreun succes pe termen lung sau mediu.

Astăzi oamenii cred, spre deosebire de anii 50 şi 60, că copii care îşi însuşesc două sau mai multe limbi nu sînt deloc dezavantajaţi. Bi- şi multilingvismul sprijină dezvoltarea cognitivă şi talentul lingvistic, după cum s-a dovedit ştiinţific. Această conştientizare a avut un impact pozitiv asupra predării frizei şi asupra întregii chestiuni a limbii, dar mai este încă nevoie răspîndirea ei în rîndul populaţiei.

Toţi profesorii de friză formează un grup avansat al Institutului Schleswig Holstein pentru Practică şi Teorie în Şcoli (IPTS). Concursul de lectură friză pentru şcolari, care are loc o dată la trei ani şi este co-sponsorizat de bănci, s-a dovedit un succes. Asociaţiile frize şi Nordfriisk Instituut încearcă de asemenea să trezească în şcoli interesul pentru istoria friză. Nordfriisk Instituut asigură de asemenea materiale didactice.

Grădiniţa

Importanţa grădiniţei în păstrarea limbii frize a fost cunoscută de multă vreme, dar abia acum limba friză a fost introdusă în domeniul al educaţiei primare. În satele Süderende/Föhr şi Lindholm a fost iniţiat un proiect-pilot cu sprijinul Guvernului federal, care oferă desfăşurarea instrucţiei în limba friză de la grădiniţă şi pînă la sfîrşitul învăţămîntului primar.

Educaţia adulţilor

Cursurile de limbă friză sînt disponibile prin asociaţiile frize, clase pentru educaţia adulţilor şi Nordfriisk Instituut. Aproximativ 200 de persoane interesate participă la 15-20 de cursuri în fiecare an. Există numeroase gramatici şi cursuri pe casete audio pentru studiul individual.

Biserica

Germana inferioară (*Unterdeutsch*) a fost după Reformă limba predominantă în biserică şi şcoală. Din secolul al XVII-lea, locul ei a fost luat de germana superioară (*Hochdeutsch*). Din cîte se ştie, primul serviciu religios în limba friză a fost ţinut în 1924 la Klanxbüll. De atunci, astfel de servicii au avut loc la întîlnirile anuale ale asociaţiilor frize, congrese şi alte ocazii speciale. Parohiile Niebüll-Deezbüll şi Bredstedt încearcă să asigure o anumită regularitate a acestor servicii, făcîndu-le posibile cam de două ori pe an. Diferite imnuri religioase precum şi părţi din Biblie au fost traduse în friză, dar nu există totuşi o traducere integrală a acesteia. În afara cîtorva fragmente din Biblie, numai Evangheliile după Matei şi Marcu sînt tipărite în friza Bökingharde. În jurul anului 1870, Noul Testament şi Psalmii au fost traduşi în dialectul Sylt. Lucrarea nu a fost niciodată publicată şi a fost redescoperită abia după 1945. Astăzi mai multe texte religioase se află în curs de traducere în limba friză.

Mass media

De la începutul mişcării frize, s-a plănuit publicarea unei reviste frize, dar acest lucru rareori a reuşit. Singura revistă pentru întreaga Frisie de Nord şi care tratează tot felul de subiecte este jurnalul trimestrial *Nordfriesland*, publicat de Nordfriisk Instituut cu începere din 1965. Articolele lui sînt în principal scrise în germana superioară (*Hochdeutsche*), dar conţine de asemenea texte în friză şi în germana inferioară (*Unterdeutsch*). Texte frize în ziare nord-frize au fost publicate ocazional începînd cu secolul al XIX-lea. În anii '20 şi '30, reviste importante erau *Nordfriesische Rundschau* (din Niebüll), care a publicat lungi povestiri în foiletoane şi suplimentul lunar al *Sylter Zeitung*, numit *Fuar Söl'ring Lir*, care a apărut în serie nouă între 1953-1970.

În ansamblu, friza este slab reprezentată în presă. Atît minoritatea germană, cît şi cea daneză au fiecare cîte un ziar cotidian, în timp ce ziarele locale nord-frize publică numai ocazional texte scrise în friză. Din toamna 1993, ziarele locale din Frizia de Nord au consacrat în fiecare lună o pagină frizei şi germanei inferioare. Unele reviste au de asemenea reportaje în friză. *Mooringer krädjer* pentru municipalitatea Risum-Lindholm, ambele versiuni ale ziarului critic *Büürstook* din Föhr şiAmrum, *Üüsen äine wäi* (Propriul nostru drum), publicat de *Foriing for nationale Friiske*, şi cîteva alte reviste, sînt în totalitate în friză. Revista şcolară, *Fering-öömrang Breipot* a apărut în întregime în friză între 1973-1985.

Pînă în 1989, friza a fost practic singura limbă vest-europeană absentă din posturile de televiziune şi radio. De atunci *Welle Nord* din NDR, principalul post radio în nord-germană, a transmis în friză, deşi numai cîteva minute pe săptămînă. Pînă acum nu au existat emisiuni TV în limba friză. *Klaar Kiming*, realizat în 1991, a fost primul film în cea mai mare parte în friză.

Literatura friză

Temele din literatura nord-friză se referă aproape exclusiv la ideea de patrie. Genurile predominante sînt poveştile „despre zilele de odinioară", piese de teatru, poezii, rime şi poveşti etc. Unele din aceste texte sînt disponibile şi pe casete. Literatura nord-friză poate fi publicată doar în tiraje mici datorită varietăţii dialectale, a răspînditului analfabetism friz al vorbitorilor nativi şi a faptului că numărul acestora este foarte mic. De aceea, publicaţiile în friză au nevoie de sprijin financiar, lucru luat în calcul de statul Schleswig-Holstein, care din 1991 acordă o subvenţie anuală pentru publicaţiile frize.

Ar trebui menţionaţi aici cîţiva autori de friză din trecut şi prezent. Începînd cu insula Sylt, prima carte, publicată în 1809, reprezintă o culme în literatura nord-friză, nemaiatinsă de atunci: comedia *Di Gidtshals, of di Söl'ring Pid'ersdei* (Sărmanul sau Ziua Sf. Peter din Sylt), scrisă în timpul călătoriilor sale pe mare de Jap Peter Hansen (1767-1855). Fiul său, Christian Peter Hansen (1803-1879), supranumit *cronicarul din Sylt*, a scris de asemenea poeme frize şi a corectat şi

revăzut poveşti populare din Sylt. [...] Alţi poeţi de seamă au fost comis-voiajorul maritim Andreas Hübbe (1865-1941), care s-a născut la Altmark, dar a crescut pe insula Sylt, proprietar al unei tipografii, şi publicistul Christian Peter Christiansen (1855-1922) şi directorul de şcoală Boy Peter Moller (1842-1922), care a alcătuit de asemenea un vast manual al dialectului Sylt. Cel mai mare poet de limbă friză este considerat în general a fi fermierul Jens E. Mungard (1885-1940) din Keitum/Sylt, a cărui operă depăşeşte scrisul autohton tradiţional. Pentru dragostea sa de libertate şi non-conformismul său Jens Mungard a trebuit să plătească cu viaţa în lagărul de concentrare din Sachsenhausen. El se compara cu o într-unul din poemele sale cu măceşul:

Stron'-tisteel es min bloom
Stron'-tistel nem-s uk mi.
Ju groort up dunemson',
Ik up des leewents-stron',
En proter haa wat biid.

Măceşul este floarea mea.
Măceş îmi spun şi mie.
O, cum creşte el pe dune,
Pe această plajă a vieţii!
Şi spini avem amîndoi.

[...]

În prezent se pare că există un mare interes pentru scrisul în limba friză. Acest lucru reiese din participarea a cincizeci de concurenţi la concursul literar nord-friz de proză scurtă care a fost organizat de Ferring Foundation şi Institutul Nordfriz în 1989/1990.

IV. Perspective

Eforturile mişcării frize de a păstra şi promova limba şi cultura friză durează de aproape două secole. Fundaţiile de bază au fost înfiinţate prin propria sa iniţiativă idealistă, deşi întreruperi au apărut întotdeauna şi a fost în mai multe rînduri necesar să se ia totul de la capăt. După ce limba friză a fost neglijată timp de decenii, consecinţele acestui fapt fiind încă resimţite, eforturile frize au primit un crescînd sprijin financiar în ultimii ani. Cu aceste subvenţii, s-a realizat un progres esenţial în toate domeniile de activitate frize.

Un punct de vedere realist duce la următoarea concluzie: dacă o mică limbă din Schleswig-Holstein, o piatră măruntă în mozaicul european urmează să fie păstrată, dacă friza are într-adevăr un viitor, atunci au fost făcuţi abia primii paşi în această direcţie.

Kurt Hamer, reprezentantul primului ministru pentru minorităţi, a clarificat cum ar putea arăta o perspectivă friză. El a declarat la Academia Sankeelmark în noiembrie 1989: *„Acum ştim că sîntem un model european în zona frontierei germano-daneze, în ceea ce priveşte soluţia problemelor ambelor minorităţi naţionale (germanii din Danemarca şi danezii din Germania). Sînt convins că noi, cu condiţia să vrem, vom fi în stare să creăm un al doilea model, care va fi un exemplu pentru promovarea şi menţinerea unei limbi europene minoritare. Mă gîndesc la un proiect pe care mi-ar plăcea sa-l numesc «Modelul Nord Friz» care ar trebui plănuit pe termen lung, cuprinzînd toate măsurile de promovare a limbii şi culturii frize şi ar trebui susţinut economic şi ecologic astfel încît frizii să poată ramîne în patria lor ca frizi."* Iar în timpul întrunirii generale a Asociaţiei Institutului Friziei de Nord, Kurt Hamer a afirmat în 1989: *„Dacă renunţăm la unicitatea lingvistică şi culturală a frizei în ţara noastră, atunci putem fi acuzaţi pe drept cuvînt de barbarism cultural."* ❑

Traducere Crista Bîlciu

*

***Thomas STEENSEN**, cercetător la Nordfriiske Instituut şi autor a numeroase studii consacrate culturii, istoriei şi evoluţiei politice a minorităţii frize, dintre care menţionăm Die friesische Bewegung in nordfriesland im 19, und 20. Jahrhundert (1879-1945), în **Quellen und Forschungen zur Gesichte Schleswig-Holsteins**, vol. 89, 90, Neumunster 1986, şi Friesische Sprache und friesische Bewegung: Streifzüge durch die Geschichte Nordfrieslands în **Schriftenreihe des Kreisarchivs Nordfriesland**, vol.11, 1996, Husum.*

Thomas Steensen, **The Frisians in Schleswig-Holstein**, broşură editată de Consiliul Friz, Nordfriisk Instituut, Bräist/Bredstedt, 1994.

Cele două naţiuni române – controverse politice româneşti între 1865-1872 în spaţiul habsburgic

Steliu Lambru

Istoriografia naţional-comunistă ne-a învăţat că istoria României/românilor a fost una, aşa cum partidul şi conducătorul său erau unici. Mai mult decît atît, propagandiştii regimului comunist pretindeau că românii au gîndit la fel timp de 2000 de ani şi au acţionat mereu în virtutea formării statului naţional şi a intereselor naţiunii române. Istoria oficială a poporului român era o sumă de invarianţe (continuitate, latinitate, unitate; după 1989 s-a adăugat şi creştinismul ortodox, care pînă atunci, fusese tratat cu prudenţă), în care logica sa era că sfîrşitul şi stadiul maxim al istoriei naţionale coincideau, fără dubiu, cu instaurarea *„democraţiei populare"* (tautologie deplină) a P.C.R. Discursul istoric „ortodox" naţional-comunist, demagog, agresiv şi mult mai intolerant decît cel naţionalist clasic, a abandonat şi minimul spirit critic pe care istoria naţionalistă interbelică totuşi l-a menţinut în doze reduse. El a impus norme dure în scrierea istoriei, a inventat mituri naţional-comuniste şi le-a consolidat pe cele moştenite. În concepţia naţional-comunismului, istoria Transilvaniei este o chestiune de viaţă şi de moarte pentru naţiunea română, o istorie eminamente naţională şi înfăptuită de masele populare. În istoria Transilvaniei, ca în întreaga istorie a României, mistificările şi mitificările se ţin lanţ. Astăzi, cu multă greutate, discursul istoric împotriva canonului naţional-comunist se face totuşi auzit. Minciuni prin omisiune, eludări de fapte şi personalităţi incomode, date prezentate sec, exagerări de toate tipurile abundă în ceea ce înţeleg românii că ar însemna istoria. Exemplul mişcării naţionale a românilor din teritoriile din Austro-Ungaria care au intrat în 1918 în componenţa Regatului României, prezentată mereu ca unitară şi eliminîndu-se din ea fragmente întregi şi idei care nu serveau statului naţional român, ilustrează performanţele atinse de discursul naţional-comunist.

Istoriografia națională statuta că românii din monarhia bicefală s-au opus vehement împotriva *Ausgleich*-ului de la 1867. Departe de a fi așa, viața politică a românilor din imperiul Habsburgilor s-a adaptat noilor realități instituționale ale noului stat. După felul în care s-au manifestat public și politic prin liderii lor, în Austro-Ungaria au existat două națiuni române. Una era atașată integrării românilor statului dualist și s-a format în jurul deputaților români guvernamentali, așa-numiților deákiști. A doua națiune română a avut ca ideologie ceea ce vor deveni în 1869 cele două ramuri ale Partidului Național Român, Partidul Național Român din Banat și Ungaria (PNRBU) și Partidul Național Român din Transilvania (PNRT). Deși toți liderii politici ai românilor militau pentru emanciparea națiunii române, aceasta[1] era în formă și conținut foarte diferită.

Încă înainte de 1867, atunci cînd se preconiza punerea bazelor noului stat confederal[2] Austro-Ungaria, se coagulează și cele două viitoare grupări românești. La deschiderea lucrărilor Dietei de la Pesta din 1865 se petrece prima confruntare care va adînci divizarea clubul parlamentar român compus din deputații Andrei Mocsonyi, George Mocsonyi, Anton Mocsonyi, Alexandru Mocsonyi, Vincențiu Babeș, Alois Vlad, Sigismund Borlea, Emanoil Gozsdu, Iosif Hodoș, Aurel Maniu, Alexandru Roman și Ioan Popovici-Desseanu. Disputa are loc între Ferencz Deák și clubul parlamentar român în privința sintagmei *„pe temeiul egalității"*, cuprinsă în mesajul către tron după deschiderea Dietei în 1865. Se convine asupra formulării *„dreptatea și echitatea față de toate clasele cetățenilor statului, fără deosebire de religiune și limbă"*[3]. Divergențele se radicalizează și deputatul Alexandru Mocsonyi, liderul naționaliștilor, susține obiecțiile deputaților sîrbi, Stratimirovic și Gozsdu, pentru a se înlocui expresia: *„Redă deci, Majestate, înainte de toate, națiunii maghiare libertatea constituțională"* cu expresia: *„Redă deci, Majestate, înainte de toate, patriei noastre libertatea constituțională"*. Mocsonyi își justifică poziția prin afirmația că în Ungaria trăiesc mai multe națiuni și nu este just ca acestea să se ascundă sub numele *„națiunea maghiară"*. Aceasta poate însemna fie că împăratul se adresează numai națiunii maghiare (ceea ce înseamnă discriminarea celorlalte națiuni), fie că întreaga populație a Ungariei este maghiară, prin această interpretare putîndu-se promova deznaționalizarea celorlalte națiuni, nemaghiare. Prim-ministrul maghiar, contele Andrássy, refuză să recunoască egalitatea în drepturi a națiunii române în absența unei legi a naționalităților[4].

A doua confruntare are loc cînd clubul parlamentar român are inițiativa ca națiunile Ungariei să fie reprezentate în parlament proporțional cu numărul lor. Liderul liberal Ferencz Deák a argumentat imposibilitatea adoptării sale, considerînd că deputații dietali nu reprezintă în Dietă individualități etnice, ci țara întreagă. Constituția nu a învestit naționalitățile cu drept de a fi reprezentate, ci doar de a fi reprezentați toți cetățenii patriei, care sînt toți membri ai națiunii

politice. Prin urmare, Deák credea că nu se putea fixa dinainte cîți deputați să fie dintr-o naţie şi cîți din altă naţie. În plus, la nivelul populaţiei nu se putea fixa numărul membrilor fiecărei naţiuni, deoarece ar fi apărut tensiuni locale, iar, în cazul familiilor mixte de exemplu, dificultăţile erau sporite. Intervenţia lui Deák îi face pe nemulţumiţii Alois Vlad şi Aurel Maniu să plece din clubul deputaţilor români, dominat de naţionalişti, şi împreună cu Sigismund Papp şi George Ivacicovici să formeze gruparea deputaţilor români deákişti (guvernamentali).

Momentul prezentării proiectelor legii de naţionalitate şi al discutării lor a clarificat poziţiile celor două fracţiuni româneşti. După aprinse dispute, votul Dietei în favoarea proiectului legii naţionalităţilor din 1868 (lege care nu s-a aplicat niciodată integral) a provocat părăsirea lucrărilor Dietei de către deputaţii naţionalişti români şi sîrbi. În faţa acestei atitudini de protest, românii deákişti se manifestă cu ostilitate împotriva conaţionalilor lor şi a sîrbilor. George Ivacicovici, deputat deákist, declara: *„Cînd viu să protesteze în contra acestei afirmări, nu pot să nu declar totodată că noi nu suntem aici deputaţi naţionali, ci suntem deputaţii ţării. (...) În cercul meu electoral am fost ales din partea concetăţenilor de buze române, bulgare, sârbe, maghiare şi germane, şi ca deputat regnicolar am datorinţa să fac parte din legislaţiune şi să fac aceea ce-mi stă în putinţă. În celelalte cercuri electorale asemenea, după cum ştiu eu, nu se află numai exclusiv cîte o naţionalitate, ci mai multe, şi dacă acei domni deputaţi vreau să reprezinte exclusiv numai cîte o naţionalitate, le-aş recomanda să-şi depună mandatul"*[5]. Alt deputat român deákist, Sigismund Papp, ia poziţie dură împotriva plecării naţionaliştilor: *„Protestez prin aceasta în contra declaraţiunii făcute* (de Alexandru Mocsonyi care anunţa părăsirea Dietei, n.aut.), *în numele deputaţilor români, pentru că eu interesele patriei le pun totdeauna deasupra pretensiunilor naţionalităţilor"*[6]. Şi Ferencz Deák se arată nemulţumit de acţiunea naţionaliştilor, considerînd că *„dacă acei meritaţi domni se gireză de reprezentanţi ai nu ştiu ce naţiuni sau naţionalităţi, în privinţa asta aşa cred, că în Ungaria, naţionalităţile, ca atari, nu au reprezentanţi"*. Liderul maghiar este nedumerit că *„acei meritaţi domni, cari nu voiesc să iee parte, sînt bărbaţi de naţionalitate română, sîrbă sau de alte buze, dar lucrul acesta pe Dietă nu o priveşte. Noi nu întrebăm, care deputat de ce naţionalitate e? Întrebăm numai aceea, e deputat ales în mod legal din partea cercului?"*[7].

Alegerile dietale din 1869 s-au remarcat prin tensiuni între românii deákişti şi cei naţionalişti. În multe circumscripţii electorale, deákiştii şi naţionaliştii s-au blocat reciproc pentru alegerea deputaţilor. S-a ajuns chiar la ciocniri între alegătorii celor două tabere. Alegerile au fost anulate, la repetarea lor cîştigînd naţionalistul Alexandru Mocsonyi împotriva ministrului apărării, Szende Béla.[8] După deschiderea sesiunii dietale, la iniţiativa deputaţilor naţionalişti, se propune deputaţilor deákişti concentrarea tuturor într-un club parlamentar românesc. Alois

Vlad şi Iosif Pop sînt pentru propunerea ca un eventual club să activeze doar în „chestiuni curat naţionale" (naţionalitatea şi problema Transilvaniei), Miron Romanul este de acord cu acest club cu condiţia ca el să nu conteste actul dualismului, iar Petru Mihali şi Vasile Jurca, deputaţi deákişti maramureşeni, se pronunţă pentru ca scopul clubului să fie social, un schimb de părere între deputaţi, fără ca acesta să ia decizii în numele tuturor deputaţilor români şi fără a-i obliga pe toţi la aceleaşi păreri. Cînd Iosif Hodoş le cere deákiştilor ca scopul clubului să fie *„de a urmări politica naţională în solidaritate"*, aceştia consideră *„că la aceasta nu se pot supune"*[9] şi părăsesc convorbirile. În aceste condiţii, naţionaliştii formează un club naţional, boicotat de deákişti şi supranumit *„clubul intoleranţilor"*. Acesta a avut ca scop *„politica naţională în solidaritate"*, aşa cum a propus Iosif Hodoş. Nemulţumirile cresc şi printre naţionalişti. În urma acestor nemulţumiri slăbeşte şi solidaritatea cu sîrbii, excelentă în legislatura anterioară. Relatînd formarea clubului naţional, chiar ziarul naţionalist *„Albina"* constată cu regret că *„în sesiunea trecută clubul deputaţilor naţionali s'a constituit fără orice program precis, iar solidaritatea s'a mărginit exclusiv la acel proiect de lege care se numeşte apriat «în cauza naţionalităţilor». Urmarea fu că mulţi deputaţi cu nume românesc, dar cu inimă străină, intrară în club şi puteau intra, că nici un program nu-i împiedeca (...). Odată intraţi în club acest soiu de oameni urmăreau două tendinţe: de o parte tindeau a sparge solidaritatea, chiar şi în cauză apriat naţională, iar de altă parte îşi dădeau truda ca peste tot să liniştească, să molcomească, să împiedice, să adoarmă mersul lucrurilor naţionale, care se pornise cu o repeziciune nu mare, dar totuşi îmbucurătoare (...). În locul moralei începuse a se încuiba neruşinarea, încât vedeai, ici-colo, câte-un biet om (fost naţional) care, în setea prea mare de vreun oficiu gras, nu pregeta a mărturisi în public, cu vorba şi cu peana nişte principii, menite a destrăma naţiunea, a o profana şi a o ruşina, ca astfel să escorteze şi castrele străine (...). Cel ce a primit doctrina: «Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi» a primit întreagă religiunea creştină, căci s'a supus devizei ce o propagă. Întocmai deputaţii naţionali, cei zece dela Dieta din Pesta, când subscriseseră «o politică naţională» şi «solidaritate», au subscris şi primit întregul program al adunării naţionale dela Timişoara care încă are numai scopul acesta. Acest început bun şi devotamentul celora ce ni l-au creat ne sunt toată garanţa realizării speranţei noastre."*[10] Cele mai importante momente ale anului 1869 a fost înfiinţarea PNRBU şi PNRT.

În disputele de idei politice dintre fracţiunile româneşti în peisajul publicistic, notabilă este prestaţia mai puţin cunoscutului dar nu mai puţin incisivului ziar *„Patria"*. Editat de consorţiul cu acelaşi nume format din „50 de români", ziarul a avut în Francisc Virgil Olteanu, Romulus Ulpiu Preda şi Iuliu Popovici pe animatorii săi. Încă de la apariţia sa, la 14/26 septembrie 1871, gazeta românească deákistă a dorit să fie o variantă de atitudine naţională românească faţă de politica guvernului maghiar în general şi faţă de vulcanicele partide naţionaliste

româneşti. Românii deákişti mizau mai puţin pe un discurs patriotard şi mai mult pe implicarea mai activă a naţiunii române la creşterea şi dezvoltarea economică a Austro-Ungariei.

„Patria" a militat constant pentru o bună înţelegere a românilor cu maghiarii, şi s-a dovedit a fi exponentul constituţionalismului şi loialismului românesc faţă de statul maghiar. S-a manifestat constant împotriva liniei politice promovate de cele două partide naţionaliste româneşti şi s-a declarat pentru o politică naţională românească dar numai alături de naţiunea maghiară. A fost adepta activismului politic; aceasta a apropiat-o de activismul conservatorilor ortodocşi de la Sibiu, grupaţi în jurul mitropolitului ortodox al Transilvaniei Andrei, baron de Şaguna. Principalele idei ale grupului de opinie de la *„Patria"* se constituiau într-un adevărat program politic, gazeta sprijinindu-i constant pe „deputaţi guvernamentali" români din Dieta de la Pesta. Principiile pe care *„Patria"* le-a promovat au apărut în primul număr al său. În şapte puncte, *„Patria"* statuta că:

„1. Va sta totdeauna pe terenul legalităţii, nicicând nu va avea tendinţe separatiste, ci patriotice române deoarece ţara ce o locuim este şi a noastră; declarăm însă că deşi jurnalul nostru va lucra între marginile legalităţii, va combate pentru aceea totdeauna cu arme onorifice toate legile aduse până acuma, sau aducânde în viitor, care după convingerea noastră nu consună cu principiile dreptăţii şi echităţii, şi prin urmare nici cu interesele binepricepute ale poporului român şi ale patriei comune.

2. va solicita ca legea de naţionalitate (...) să se modifice după lipsele poporului nostru şi în consonanţă cu interesele comune ale patriei noastre. (Austro-Ungaria n.aut.)

3. va pretinde ca atât la ministere şi tribunale, cât şi prin comitate, românii, fireşte calificaţi, să fie aplicaţi în proporţie corespunzătoare.

4. va pretinde egalitate şi reciprocitate deplină între confesiunile patriei noastre, fără ca "Patria" să fie foaie confesională.

5. (...) va solicita din capul locului straformarea legii electorale din Transilvania de după legea electorală din Ungaria.

6. va controla şi combate cu obiectivitate toate abuzurile publice.

7. „Patria" în loc de separatism şi înstrăinare va stărui o colaborare între noi românii, apropiere, bună coînţelegere şi înfrăţire a românilor cu celelalte popoare ale patriei noastre între care vieţuim şi voim să murim."[11]

Acest program este semnat de Olteanu şi este inclus în editorialul *Ce voiesce «Patria»*. În timp ce *„Patria"* se situează *„pe terenul legalităţii"* şi *„nu va avea tendinţe separatiste, ci patriotice române"*, în programul PNRBU există o ostilitate mascată împotriva guvernului, fără a milita însă pentru încălcarea constituţiei. Faptul că *„Patria"* aşează în programul său ca prim principiu legalitatea demersului său, semnifică hotărîrea sa de a nu permite manifestarea tendinţelor secesioniste de care erau acuzate partidele naţionaliste.

„Patria" a abordat toate chestiunile politice care îi privea pe români. În privința controversatei legi a naționalităților din 1868, *„Patria"* dorește să modifice această lege în folosul și în interesul comun al Ungariei. Adversarul *„Patriei"*, PNRBU cerea elaborarea unei alte legi bazate pe proiectul deputaților naționaliști. Diferențele sînt sensibile, miza este funcționarea statului ungar; naționaliștii și deákiștii dezvoltă argumente proprii care se încheagă în jurul concepțiilor politice ale liderilor. Cele două națiuni române au opinii diferite și față de celelalte naționalități ale statului: în timp ce poziția deákiștilor este pentru o solidaritate patriotică între toate națiunile, naționaliștii doresc *„solidaritate cu națiunile patriei de asemenea interes"*, prin urmare cu acele națiuni dispuse să lupte pentru egalitatea deplină în stat a tuturor limbilor vernaculare din monarhie.

Problema autonomiei Transilvaniei a declanșat altă furtună în disputele interromâneşti. Pretenției naționaliștilor de a se reda autonomia Transilvaniei, gazeta românească de la Pesta i se opune categoric. Singura referire la Transilvania din programul *„Patriei"* este armonizarea legii sale electorale cu aceea din Ungaria. Naționaliștii, la fel ca și în cazul legii naționalităților, mizează pe proiectul de rezoluție al deputaților lor, care prevedea restituirea autonomiei acestei provincii și anularea unirii cu Ungaria ce a precedat *Ausgleich*-ul. Pentru a slăbi dualismul, PNRBU sprijinea orice program care avea în vedere emanciparea națiunilor din Austro-Ungaria și care submina prezența maghiară la conducerea statului. Astfel se explică sprijinul acordat programului național croat pentru o Croație autonomă[12]. Atitudinea *„Patriei"* față de autonomia Transilvaniei, atît de deplînsă de deputații naționaliști, ca și în interpretările istoricilor pînă în zilele noastre, a fost singulară și extrem de interesantă. În articolul *„Ce e de făcut?"*[13], redacția protestează împotriva demersurilor naționaliste care revendică autonomia Transilvaniei. Argumentele ziarului deákist introduc în discuție organizarea și funcționarea Transilvaniei ca principat autonom în Imperiul Habsburgic. Repetatele cereri ale grupurilor parlamentare naționaliste de renunțare la unirea din 1867, i se par *„Patriei"* scandaloase, deoarece legea din 1791 (conform căreia doar nobilii votează) a fost înlocuită cu aceea de la 1848, prin care orice cetățean poate dobândi dreptul la vot, indiferent de naționalitatea sa, cu condiția ca acesta să poată plăti un impozit de 8 florini. Redacția crede că românilor nu le-ar fi de folos autonomia, deoarece n-ar avea majoritatea în Dieta Transilvaniei. Din cele 125 de mandate de deputați dietali ai Transilvaniei, 45 ar putea aparține românilor, restul de 80 revenind ungurilor, secuilor și sașilor. Prin urmare, cele trei națiuni ar putea vota legile în conformitate cu interesele lor, fără a lua în considerare „opoziția" românească — de altfel, așa cum au și făcut-o în tot cursul secolelor anterioare. *„Patria"* crede că dacă se grupează argumentele în jurul ideii de naționalitate, românii n-ar avea nici o șansă de a vota legile convenabile lor în dieta ardeleană. Dimpotrivă, ziarul crede că numai în Ungaria românii se pot manifesta politiceşte mult mai eficient și fără a construi solidarități

exclusiv pe baze etnice. Pe de altă parte, nici proiectul de constituţie al dietei sibiene din 1863 nu poate fi luat în discuţie, întrucît nefiind sancţionat de împărat nu are putere juridică, devenind caduc. *„Patria"* îi avertizează pe naţionalişti că prin autonomia Transilvaniei maghiarii ar avea din nou putere de conducere, pe cînd în parlamentul de la Pesta dezbaterile s-ar purta în jurul teoriei dreptului în urma cărora legile ar putea fi modificate în interesul românilor. Pentru a se exprima cît mai convingător, *„Patria"* reproduce pasaje din legislaţia transilvăneană, care ar intra în vigoare în cazul în care Transilvania ar redobîndi autonomia. *„Patria"* foloseşte extrasele din legislaţia transilvăneană de la 1791 şi 1848, pentru a arăta situaţia generală a românilor din fosta Transilvanie autonomă şi pentru ce luptă naţionaliştii:

„Noha az oláh natio a hazában sem a statusok közé nem számláltatott sem vallások nem a recepta Religiók közül való: mindazonáltal propter Regni emolumentum miglen potialtatnak, az oláh egyházi rendek ehhez tartsák magokat (Deşi naţiunea valahă în patrie nu era inclusă nici în status şi nici religia lor nu făcea parte din religiile recepte, totuşi, pentru folosul domniei, ordinele bisericeşti valahe să respecte aceasta)".

„Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admitáltott ez Hazában; mind azáltal nem vevén eszében állapotjának alacson voltát, némely nemes atyánkfiait impedialták, hogy az ő inepeken ne legyen szabad munkálkodni. Végeztetett azért azok ellen, hogy a magyar nationak ne praescribáljanak. (Deşi naţiunea valahă a fost admisă în această patrie pentru interesul public, cu toate acestea, neţinînd seama de caracterul inferior al condiţiei sale sociale, i-a împiedicat pe unii concetăţeni de-ai noştri nobili ca la sărbătorile lor să lucreze. S-a pronunţat o hotărîre judecătorească ca să nu se poruncească naţiunii maghiare)".

„Egyéb rendbeli oláhság puskával, tegezzel, karddal, pallossal, és egyéb fegyverekkel eljárni nemerészeljen (Vlahimea făcînd parte din celelalte păturі, să nu aibă voie să umble cu puşcă, arc, sabie, paloş şi alte arme)".

„In omnibus sive ad politiam sive justitiam vele oconomiam administrandam necessariis oficiis utemur indigenis Transylvanis, Hungaris nempe siculis et saxonibus. (În toate cele ce primesc administraţia sau justiţia sau oficiile economice ele vor angaja ardeleni indigeni maghiari, de asemenea secui şi saşi)"

„Bonis ob defectum prolicum aut notam infidelitatis ad fiscum regium devolvendis bene mertos Transylvanos, Hungaros nempe siculos et Saxones indigenos propensi erimus dignari.(Bunurile care prn stingerea seminţiei sau confiscate din cauza înaltei trădări, şi care ar reveni fiscului vom porunci ca în viitor să fie atribuite transilvănenilor merituoşi din naţiunea maghiarilor, de asemenea secuilor şi saşilor născuţi în ţară [Transilvania])"[14]

Prin aceste pasaje din Constituţiile transilvănene, *„Patria"* reamintea naţionaliştilor că Transilvania autonomă a pedepsit petiţiile naţionale româneşti

începînd cu cel al episcopului greco-catolic Inocențiu Micu. Redacției i se pare „nebunească" ideea redării autonomiei unei țări în care românii ar putea avea un cuvînt de spus, numai în cazul introducerii votului universal, chestiune în favoarea căreia liderii PNRT şi PNRBU s-au pronunțat frecvent. Cînd guvernul maghiar inițiază un *„proiect de împăcațiune"* cu națiunea română (cum a făcut de altfel cu toate națiunile Ungariei), *„Patria"* revine la chestiunea autonomiei Transilvaniei: *„Mulți pretind autonomia Transilvaniei după cum aceasta o are Croația. (...) amintim numai că pe proiectul de împăcațiune, chestiunea autonomiei transilvane ar rămîne închisă. Poate fi că maghiarii, secuii şi saşii încă se vor socoti mai tîrziu altfel, şi ei singuri vor cere o formă de autonomie precum aceasta o are Croația. (...) Chiar şi împăcațiunea cu Croația are să se ia la revizuit, deşi referințele Croației nu sînt atît de confuze precum sînt cele din Transilvania"*[15]

La aceste opinii, reacția *„Albinei"* a fost promptă. Ea îi atacă pe ziariştii deákişti calificîndu-i ca *„oameni depravați"*, *„aceşti corupători ai poporului român"*, *„priculicii"*, *„minciuni tendențioase"*, *„neputință spirituală"*, *„calomnie obraznică"* etc. Francisc Virgil Olteanu îşi apără pozițiile în articolul *„«Albinei», ca să ne priceapă"*[16], în care foloseşte sintagmele scandalizatoare ale *„Albinei"* avînd grijă să încheie cu o nota bene prin care se precizează rațiunea conținutului şi totala desolidarizare de limbajul suburban, care nu-i aparține.

Încă de la apariția sa, *„Patria"* s-a aflat într-o polemică dură cu ziarul naționalist *„Albina"*, care a apărut între 1868-1878 la Viena, iar după această dată la Pesta. Disputele *„Patriei"* cu *„Albina"*, organul naționalist, a adus în arena publicistică disputele dintre cele două națiuni române. În paginile 2-3 ale numărului inaugural, redacția guvernamentală răspunde atacului gazetei naționaliste. Aceasta din urmă — nici nu apucase bine *„Patria"* să apară — declanşează disputa. Acuzațiile *„Albinei"* constau în invective şi reproşuri făcute *„Patriei"* că ar fi antinațională şi subvenționată de guvernul maghiar pentru a-i destabiliza pe români şi a crea derută. *„Patria"* neagă acuzațiile aduse, pe care le consideră arbitrare (cere *„Albinei"* să-şi dovedească spusele prin probe) şi prin aluzii: ziarul naționalist ar fi subvenționat la rîndul său de familia Mocsonyi, de România şi de Rusia. Aceste „săgeți" reciproce aveau la bază pozițiile net diferite exprimate de cele două gazete, ca şi personalizarea puternică a direcțiilor politice ale naționaliştilor şi ale deákiştilor (*„separatism teritorial"* urmărit de România şi Rusia, erau acuzațiile aduse de *„Patria"*, şi *„politică antinațională românească"* propagată de guvernul maghiar, erau cele ale *„Albinei"*).

Aceasta se explică prin coalizarea în Dieta de la Pesta a naționaliştilor români cu opoziția maghiară exercitată de Partidul Democrat de sorginte paşoptistă al lui Dániel Irányi sau cu deputații maghiari socialişti şi social-democrați, care împărtăşeau opiniile naționalităților nemaghiare în vederea unei mai largi permisivități a acestora în conducerea statului. Apropierea dintre PNRBU şi

poziţiile de stînga din Dieta pestană a atras plasarea PNRBU în „stînga extremă" de către ziarele proguvernamentale, nu doar de către *„Patria"*.

Cît priveşte atitudinea *„Patriei"* faţă de deputaţii naţionalişti, aceasta este nuanţată. În paginile acesteia este atacat în mod constant Vincenţiu Babeş, considerat principalul vinovat pentru ţinuta PNRBU şi a deputaţilor naţionalişti, calificaţi ca „stîngă extremă" a eşichierului politic. În nr. 45, *„Patria"* publică un atac devastator la adresa pasivismului şi a lui Babeş: *„Înainte cu vreo trei ani nu se mai auzeau decît imnele pasivismului şi dacă voia cineva pe acele timpuri să devină om mare nu trebuia să facă alta decît să repete mereu deviza faimoasă a pasiviştilor: nimic decît pasivitate, nu ne pasă de interesele naţiunei dacă acestea nu derivă din pasivitate.(...) Astăzi însă, cînd politica activităţii începe a prinde mereu rădăcini între românii transilvăneni, cînd poporul amăgit ajungînd după un trist experiment de patru ani la conştiinţa adevăratelor sale interese părăseşte mereu profeţii cei mincinoşi ai pasivităţii inerte şi sinucigaşe, şi se întoarce cu încredere către activitatea mult hulită şi înjurată, politicul din Hodoniu* (aluzie la Babeş, n.aut.) *cum poate fi el pasivist? Şi, în adevăr, Babeş peregrinîndu-se prin Transilvania abia a observat semnele noii metamorfoze, cînd s-a şi găsit a anunţa prin monitorul său «Albina» că şi el e — activist (!). Iar în nr. 32 al acestei foi iacă ce zice «providenţialul» bărbat: «Pentru pasivitate şi astăzi stăm, dacă ni se va dovedi că ea există şi e practicabilă la noi». Va să zică: «conducătorul politic» al «Albinei» a luptat mai bine de trei ani de zile pentru pasivitate care nici nu exista şi despre a cărei practicabilitate el însuşi se îndoieşte. La aceste nu mai trebuie conmentariu. Scopul pentru care a militat Babeş e evident. El n-a susţinut pasivitatea pentru că i-ar fi aflat raţiunea şi practica ci pentru că era în modă şi pentru că corifeii acestei direcţiuni politice treceau, in illo tempore, de politicieni mari, dintre care dînsul n-ar fi putut lipsi."* În paginile *„Patriei"*, deputatul deákist, preotul Alexiu Popescu[17], duce o dură campanie împotriva lui Vincenţiu Babeş. Polemica este alimentată şi de victoria primului în cercul Sasca la alegerile din vara anului 1872. Spre deosebire de alţi deputaţi naţionalişti, Alexandru Mocsonyi se bucură de un tratament mai îngăduitor, însă nici lui nu-i este iertată prietenia cu Babeş.

Reluînd combaterea pasivismului, *„Patria"* consideră că acest curent politic este foarte nociv pentru români. În nr. 69 ziarul deákist arată duplicitatea liderilor naţionali transilvăneni în urma adunării de la Alba Iulia din 27 iunie 1872, cînd au declarat neparticiparea la alegerile dietale din 1872: *„Dr. Raţiu, Măcelariu şi Nicola — treime politică — în înţelepciunea lor cea înalt politică dederă din nou testament de pauperitate românilor ardeleni coadunaţi la Alba Iulia; dovediră din nou incapabilitatea lor de a figura drept conducători practici în politică; arătară mai odată, că ei, ca «supuşi loiali ai Maiestăţii Sale», şi «oameni constituţionali» nu vreau să ştie nimica, nici de «loialitate» nici de*

«consituțiune» cu atît mai puțin de «legile sancționate pentru Ungaria și Transilvania». Dee ei socoteală înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor despre onestitatea și loialitatea lor în politică; aceasta nu ne interesează. Dar din punctul de vedere al intereselor noastre vitale românești din Transilvania, condamnăm cu toată rezoluțiunea bărbătească apucăturile lor, prin care ei năzuiesc a seduce pre poporul român, a-l face să-și neglijeze datoriile sale către națiune, stat, și constituție; protestăm în contra năzuințelor lor de a-l condamna pe popor la nepăsare și la trîndăvie politică. Pasivitatea funestă, proclamată la anul 1868 la Miercurea, a adus fructele cele mai amare pentru românii din Transilvania. (...) Da, această treime stă în solda inamicilor Ungariei, precum ea a stat și înainte!". Iar în nr. 77, *„Patria"* reia atacurile împotriva pasiviștilor ardeleni, luîndu-l la rînd pe Ilie Măcelariu: *„Dar nici n-a înșelat pe poporul credul nimeni atît de cumplit ca tocmai Măcelariu, care în Alba Iulia ca lider și prim orator, a jurat pasivitate absolută înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor. Totuși, el principalul și executorul ideii de pasivitate în Transilvania, lasă a se candida și a se alege de deputat în Hațeg pentru Dieta din Pesta. Mai mare abnegare de principii politice și o contrazicere mai directă decît aceasta n-a văzut lumea română niciodată. A-i aduna pe români la Alba Iulia să voteze pentru a nu alege deputați pentru dieta de la Pesta, și îndată după aceasta, în contra principiului proclamat de a nu se alege totuși pentru dieta de la Pesta, înseamnă a avea un caracter politic dubios, a nu fi conștient de faptele politice și a face abuz din încrederea poporului coadunat la Alba Iulia. Sau mai bine înseamnă a seduce și a înșela pe popor. (...) Măcelariu v-a predicat tot numai minciuni; el însuși este o mare minciună căci și-a încălcat principiile. Dar chiar și aceea este numai o scornitură că el, care astăzi își dă aer de «român» mare, ar fi român adevărat. Pînă la anul 1848, acest Măcelariu a fost ungur cu nume unguresc Mészáros, sub absolutismul nemțesc cu trup și suflet a fost neamț cu nume nemțesc Fleischhacker, și iaca acum, după alungarea nemților din țară, ne pomenim că ungurul nostru nemțit s-a prefăcut în român și și-a schimbat numele moșilor strămoșilor săi în românește: Măcelariu!"*. Alături de *„Patria"*, și *„Telegraful român"* îi atacă pe pasiviști arătînd că interesele personale îi îndeamnă să promoveze pasivismul în timp ce se pregătesc febril de alegeri. În schița de program național pentru alegeri *„Caus'a română la 1872"* (reprodus și în coloanele *„Patriei"*), *„Telegraful român"*[18] a încercat să-i adune pe toți românii la politica activismului.

Nici opoziția maghiară care urmărea desprinderea Ungariei din sistemul dualist nu scapă de critica *„Patriei"*. Numărul 5 al ziarului condus de Olteanu îi „dedică" opoziției editorialul său: *„Partida opozițională și-a și desfăcut flamura sa pentru alegerile cele mai de aproape. Ce este scris pe flamura aceasta? Ușor se poate ghici. Ordinul de bătaie este tot acela ce a fost înainte de aceasta cu*

şase ani. Opoziţiunea într-o proclamaţiune răspîndită prin toată ţara şi acum, cheamă (...) pe toţi cei care «pretind o armată independentă maghiară, pretind încetarea delegaţiunilor, pretind independenţa finanţelor, pretind reforme atît pe teren spiritual cît şi material (...), pretind îndestularea concetăţenilor patriei de orice limbă cu susţinerea integrităţii patriei, le pretind toate acestea la timpul său, alegînd bine modalităţile şi mediul corespunzătoare fără zguduirea şi periclitarea a tot ce astăzi este bun». Va să zică opoziţiunea s-a pus din nou pe terenul cel vast al drepturilor de stat. Ea voieşte a nimici şi ruina dualismul, pe a cărui bază stă astăzi majoritatea importantă a ţării. Terenul pe care a păşit astăzi opoziţiunea nu este nou, deoarece chestiunea dreptului public de stat a fost bătut şi dezbătut de sute şi mii de ori, atît în parlament cît şi în jurnalistica Ungariei (...) Ea totuşi, (...) îşi probează norocul din nou. Şi pentru ca să poată acoperi golătatea programei sale, mai vîrăşte în ea şi un lucru ridicol despre împăcarea naţionalităţilor din Ungaria. Însă şi această împăcare o voieşte «numai la timpul său, alegînd bine modalitatea şi mediul corespunzătoare». Cînd va veni timpul acesta? Care sînt «modalitatea şi mediul» de împăcaţiune? Cum sună în trăsăturile ei fundamentale împăcarea naţionalităţilor? Fireşte, nu se spune nici un cuvînt. Nu, căci opoziţiunei, precum aceasta am intonat-o adeseori, nici prin minte nu i-a pleznit a cugeta serios şi cu sinceritate la împăcarea naţionalităţilor. (...) nici nu poate promite nimica sau dacă poate să ne promită ceva, atunci desigur ne va promite ceeea ce ni s-a promis odată cum că adică pe noi românii, dacă voim a fi împăcaţi şi îndestulaţi, ne va îndruma sa ne luăm toate catrafusele cu noi şi să emigrăm la Bucureşti!". Două numere mai tîrziu, în nr. 7, *„Patria"* respinge oferta curtenitoare a publicaţiei opoziţiei *„Magyar Polgár"*: *„Mult se înşeală «Magyar Polgár» dacă este de convingerea că noi ne-am aruncat în braţele opoziţiunii. Doamne fereşte! Aceasta este o închipuire goală, deoarece tot insul care a citit cu atenţie jurnalul şi programul nostru credem că despre toate s-a putut convinge numai despre ceea ce ne spune jurnalulu transilvănean nu. (...) dorim şi pretindem între marginele legii, că susţinîndu-ne integritatea patriei noastre, egalitatea şi fraternitatea tuturor concetăţenilor din Ungaria să nu mai fie frază goală ci să se şi realizeze în adevăratul înţeles al cuvîntului."* Alături de opoziţie, politica dusă de cele două partide naţionaliste româneşti este considerată futilă. În nr. 74, îşi manifestă speranţa ca, în viitor, partidele politice naţionaliste să dispară pur şi simplu: *„Dar partidele, oricum s-ar forma ele în viitor, nu pot lua de baza consolidării lor numai chestiuni speciale interne, căci atuncea partidele parlamentare la pertractarea fiecărei obiecţii ar trebui să se descompună şi să se formeze din nou de după natura diferitelor obiecţii. Acesta ar fi un non-sens parlamentar. (...) Dovada spre aceasta este trecutul de 6 ani al naţionalilor. În acest răstimp niciodată nu I-am văzut figurînd ca partidă politică, ci numai ca partidă de «limbă», ceea ce nu există nicăieri în parlamente şi*

credem că nici în viitor nu vor putea figura ca «partidă politică independentă» pentru că ei nu se consolidează pe bază de principii generale. (...) Care este deci politica cea mai nenaturală în Ungaria? Negreşit, politica fracțiunei naționale. Ea nu este a prezentului dar nici a viitorului. Ea nu se poate elibera din cercul cel îngust al «limbii», «şcolii confesionale» şi al «virilității». Şi aşa nu se poate înălța la misiunea unei «partide politice». O partidă ca aceasta nu foloseşte parlamentului nici țării. După ea, «partida politică» înseamă atîta cît lucus a non lucendo, şi a nu te ocupa de fel cu politica generală a țării."

În analiza societății româneşti şi a inferiorității românilor, *„Patria"* pune accent pe dezastrul economic în care se află aceştia. Cauzele pentru care românii sînt puşi în inferioritate în imperiu — motiv pentru care nici nu pot vota — sînt foarte nuanțate în publicația lui Olteanu. Exasperată de inițiativele exclusiv în direcția națională ale deputaților naționaliști, *„Patria"* publică un excelent articol intitulat *„Lipsele noastre"*, în care sînt analizate originile dezastrului economic în care se află românii. Sunt deplînse absența interesului românilor pentru modernizarea economiei şi creşterea bunăstării, ca şi tradiționalismul exagerat care generează acest tip de atitudine față de prosperitatea economică. *„Noi nu căutăm a exploata împrejurările nici în politică nici în avere. Căile ferate pentru noi n-au valoare, industria nici nu voim a o cunoaşte, negustoria are să fie în mîna jidovilor, iar agronomia la noi şi astăzi se află tot acolo unde s-a aflat cu o sută de ani înainte, în mîna moşilor şi strămoşilor noştri; adică: totul în stare primitivă (...) nici chiar deputații români nu se îngrijesc de nimica. Unica lor ştiință ce o practică în Dietă se reduce numai la «naționalitate», dar niciodată n-am auzit ca atare deputat să fie interesat de atare drum de fier (...). Ales. Mocioni şi Babeşiu sînt acei deputați români care pentru linia ferată Timişoara-Lugoj-Caransebeş-Orşova n-au făcut nici un pas la minister sau în parlament. (...) trebuie să ne întrunim toate puterile pentru a crea între români o clasă de mijloc. Fără aceasta sîntem pierduți dimpreună cu «naționalitatea» noastră!"*[19]

„Patria", prin programul său publicat în numărul inaugural, s-a situat fără echivoc pentru solidaritatea dintre națiunile din Ungaria în interesul *„patriei comune"*. De aceea, sprijină necondiționat toate acțiunile politice care duc la conciliere cu maghiarii şi cu guvernul. Nu precupeteşte nici o laudă, chiar şi la adresa lui Alexandru Mocsonyi, față de care se afla pe poziții diferite din punct de vedere politic. Aceste două chestiuni, principiul constituțional apărat şi promovat cu încăpățînare de Mocsonyi şi solidaritatea cu maghiarii, îl fac pe deputatul naționalist să fie privit pozitiv de redacție. În numărul 76, *„Patria"* apreciază intenția şi talentul reformator al lui Mocsonyi, dar regretă că este influențat de Babeş. *„Patria"* crede că dacă Mocsonyi s-ar debarasa de Babeş ar fi foarte util parlamentului, iar utilitatea sa ar creşte dacă n-ar mai accentua importanța proiectelor naționale, pe care publicația le consideră excese ale unui

om valoros ca Mocsonyi. Dezvinovăţindu-se de acuzaţiile că s-ar fi bucurat de înfrîngerea lui Mocsonyi chiar în fieful său de la Lugoj, *„Patria"* consideră că inconstanţa politică se pedepseşte, satisfacţia ziarului guvernamental fiind una partinică, întrucît în locul deputaţilor naţionalişti românii bănăţeni i-au votat pe cei deákişti. *„Cînd însă talente de ale lui Ales. Mocioni se aliază cu neamicii existenţei statului şi cu oamenii absolutismului, facă bine să ne ierte tot insul, dacă noi ne bucurăm, cînd astfel de bărbaţi capătă votul de neîncredere chiar din părţile acele, unde dînşii mai nainte aveau cel mai mare reazem (...)"* îşi încheia *„Patria"* corespondenţa[20] în chestiunea alegerilor dietale din vara lui 1872.

Ţinuta principială a *„Patriei"* se reflectă şi în disputele pe care le are, nu doar cu naţionaliştii români, ci şi cu acei ziarişti de alte naţionalităţi care nu doresc o bună înţelegere cu poporul român din Ungaria. Este remarcabil la această publicaţie modul cum militează pentru constituţionalism şi loialism, dar cu afirmarea identităţii naţionale şi a drepturilor românilor. Aceste aspecte s-au materializat prin frecvenţa cu care publicaţia a acordat spaţiu culturii române în paginile sale, în special lucrărilor cu caracter istoric, corifeii Şcolii Ardelene cum ar fi Petru Maior, fiind privilegiaţi. În nr. 7, *„Patria"* publică recenzia cărţii *„Die Union der Walachen in Siebenburgen unter kaiser Leopold I"* de Joseph Fiedler, apărută la Viena în 1858. Concluzia recenzentului este că datorită românilor mai există catolicism în Transilvania. Dat fiind că principii medievali transilvăneni au fost majoritar calvini, ei ar fi putut impune Transilvaniei Reforma religioasă. Prin aceste demersuri, *„Patria"* a dorit formarea şi afirmarea unei românităţi habsburgice în care statalitatea şi integritatea teritorială a Austro-Ungariei a constituit baza doctrinei sale politice. Încă din primul număr, *„Patria"* a respins cu hotărîre orice apropiere teritorială a românilor din Transilvania şi Ungaria de România, considerînd-o „separatism". Pe de altă parte, *„Patria"* a dus o ofensivă decisă împotriva ziarelor şi publicaţiilor proguvernamentale de limbă germană şi maghiară care intenţionau să determine guvernul să promoveze legi prin care, în opinia *„Patriei"*, ar fi limitat accesul românilor la viaţa politică. În acest sens este emblematică replica pe care publicaţia românească o dă ziarului de limbă germană din Pesta *„Pesther Lloyd"*. Acesta publicase un articol unde se manifestase împotriva împăcării româno-maghiare, ceea ce contravenea programului politic al românilor guvernamentali şi *„Patriei"*. În articolul *„«Pesther Lloyd» şi noi"*, *„Patria"* îşi exprimă regretul pentru poziţia redacţiei germane de la *„Pesther Lloyd"*, neomiţînd să răspundă pe măsura atitudinii acesteia: *„Cam asta este natura tuturor bogaţilor îngîmfaţi, şi ar fi foarte trist chiar pentru viitorul Ungariei dacă toate jurnalele patriotice astfel ar cugeta despre români, care în Ungaria şi Transilvania numără aproape 3 milioane de suflete; ar fi şi mai trist dacă guvernul actual (...), în loc de a preţui tendinţele noastre oneste, şi-ar bate joc de noi şi de pretenţiile noastre."*[21] În acelaşi timp, *„Patria"* militează pentru ca jurnalele româneşti să

aibă atitudini mai puțin radicale, pentru a se putea servi drept exemple celor „săseşti şi ungureşti". Nu sînt iertați nici oamenii politici români, care sînt făcuți responsabili pentru lipsa lor de moderație în acțiunile politice şi parlamentare. *„Patria"* se adresează maghiarilor „patrioți" pentru ca în interesul „binelui public" să treacă peste obstacole şi să încerce calea împăcării cu românii. Despre aceştia din urmă conchide: *„N'avem noi tendințe separatiste şi periculoase statului; nu, mai vîrtos noi cei de la «Patria», care n-am încetat niciodată a intona unitatea politică şi teritorială a Ungariei, ci avem tendințe de cultură populară cu orice preț. (...) credem că lucrăm nu numai în interesul nostru propriu românesc, ci şi în al patriei noastre comune. Nu sîntem noi pentru aceea agitatori, căci agitatori se numesc cei ce lucră în contra intereselor şi a unității teritoriale a statului".* Cu ocazia apelului la reconciliere între români şi maghiari, *„Patria"* nu pierde ocazia de a-l ataca iarăşi pe Vincențiu Babeş pentru inconsecvența sa politică. Îi reaminteşte deputatului naționalist argumentația sa pentru pasivism în contradicție cu pozițiile sale activiste. *„Patria"* se simte lezată de pozițiile activiste ale lui Babeş din *„Albina"*, pe care le consideră ale sale. O altă revoltă anti-Babeş se produce atunci când acesta adoptă opiniile lui Mocsonyi despre *„înfrățirea româno-maghiară"*, deoarece în timpul alegerilor dietale Babeş s-a pronunțat constant împotriva principiilor *„Patriei"* şi a colaborării cu maghiarii. Avînd în vedere că *„Albina"* (ziarul în care Babeş îşi exprimă dorința de apropiere de maghiari) nu era o propagatoare a ideii de *„înfrățire"*, brusca schimbare de optică a lui Babeş este privită de *„Patria"* ca *„fariseism"*. Tonul iritat al ziarului deákist este motivat de adoptarea de către adversarii politici a propriilor principii, fără ca aceştia să indice sursa de inspirație; de aceea refuză celor pe care i-a criticat dreptul de a folosi obiective pe care doar redacția *„Patriei"* le-a promovat efectiv.

De la critici severe nu este cruțat nici guvernul. Redacția este revoltată de tergiversarea guvernului în politica de integrare a Transilvaniei în Ungaria. În nr. 79 *„Patria"* publică un aspru rechizitoriu la adresa guvernului pentru întîrzierea începerii uniformizării legilor pe tot teritoriul Ungariei: *„Peste tot, Ardealul se află astăzi într-un haos nemaivăzut, nemaipomenit; este şi astăzi în faptă deosebit de Ungaria. (...) Deşi recunoaştem că guvernul nostru şi legislațiunea Ungariei de la 1867 încoace a fost împovărat (...), totuşi credem, nici guvernul nici legislațiunea nu se pot scuza destul pentru delăsările şi neglijențele sale față de organizarea treburilor interne ale Transilvaniei. (...) lumea aşteaptă atît de la guvern cît şi de la legislațiune o acțiune grabnică, rațională şi salutară cu privire la asimilarea instituțiilor transilvane cu ale ungurenilor. Acestea nu pot rămîne şi mai departe tot aşa. (...) Întîrzierea şi neglijența ar fi un păcat strigător la cer, iar organizarea fundamentală a Transilvaniei ar însemna atîta cît a realiza întru toate uniunea sancționată şi egalitatea proclamată. (...) Românii, care mai înainte erau şi sînt încă aprigi*

apărători ai uniunii, alte rezultate politice şi sociale au aşteptat de la sancţionarea uniunii. Ceilalţi care neîntrerupt au luptat contra Ungariei, văzînd că anormalităţile de mai înainte în loc de a se casa cu totul se mai îngrămădesc, întrebuinţează această împrejurare ca de o armă puternică şi primejdioasă în contra legii sancţionate şi întăriîă poporul de a nu recunoaşte uniunea, ceea ce pe noi ne poate aduce într-o situaţie foarte fatală. Pe cînd dacă uniunea sancţionată vă arăta rezultate favorabile chiar nici aceşti români nu vor fi străini de către totala unire a Transilvaniei cu Ungaria."

Ţinta loviturilor *„Patriei"* a fost cu predilecţie orice manifestare a naţionaliştilor, indiferent că ei au fost români, sîrbi sau slovaci. Ziarul a condamnat explicit orice manifestare suspectă de separatism teritorial. În nr.89 a fost publicat pe prima pagină un articol de la congresul de separare a Bisericii române de cea sîrbă, foarte detaliat, în care a urmărit fiecare dezbatere. *„Patria"* şi-a exprimat revolta faţă de extremismul sîrbesc, care nu a acceptat ca reprezentantul împăratului Franz Josef să ia parte la congres. Fiind considerată o flagrantă violare a legii, care prevedea că la lucrările Bisericilor din imperiu ce nu aveau un statut de funcţionare sancţionat de împărat era necesară prezenţa unui reprezentant al monarhului, trimisul Curţii imperiale a decis dizolvarea congresului. În faţa neglijării prevederilor legale, *„Patria"* îi atacă atît pe liderii naţionalişti sîrbi că se amestecă în Biserica română, *„partida ultra-demagogă a lui Miletics"*, cît şi pe români pentru că le permit naţionaliştilor sîrbi ingerinţe în chestiunile interne ale Bisericii române. *„Patria"* afirmă, în conformitate cu prevederile legii, că reprezentantul împăratului nu poate participa la dezbaterile Sinodului ortodox român întrucît Biserica română funcţiona pe baza Statutului Organic (1868), sancţionat de împărat, operă a mitropolitului Andrei Şaguna. Prin urmare, articolul cere, în numele întregii redacţii, ca *„oameni scrîntiţi ca Miletics"* să fie îndepărtaţi din anturajul deputaţilor români.

Alegerile dietale din vara anului 1872 au însemnat un eşec pentru naţionalişti. Alexandru Mocsonyi pierde mandatul de deputat chiar la Lugoj, fieful său, fiind ales Szende Béla, contracandidatul său din urmă cu trei ani. Presa guvernamentală şi deputaţii deákişti au salutat înfrîngerea PNRBU şi a întregii familii Mocsonyi. Ziarul deákist *„Pesti Napló"* scria: *„Deodată cu strălucita învingere* (victorie, n.aut.) *a guvernului în capitală, în aceeaşi zi a urmat căderea clicei naţionale a mocionistilor. (...) Toţi matadorii aşa zisei clice naţionale au căzut. Marile judeţ a ales numai deákişti. (...) Cei aleşi sunt adicţi necondiţionali ai ideii statului maghiar. Şi dacă undeva, apoi aici este identică reuşita partidului deákist cu cultul adevăratului patriotism"*. Iar *„Reform"* adăuga: *„Unde şi cînd s'a mai pomenit, ca o naţiune să-şi renege un partid astfel, cum şi-a renegat întreaga Ungarie această opoziţie? Nu mai revoluţiunea şi despotismul cade astfel. (...) Românii bănăţeni au dovedit acum în mod strălucit, că lor nu le trebuie «Daco-România», ci Ungaria"*[22]. Iar *„Patria"* nota, în nr. 76, pe marginea alegerii

a 10 deputați deákiști și a 9 naționaliști: *„Următoarele comitate cu populațiune română n-au ales nici un deputat român: Timișoara, Satu Mare, Ugocia, Crasna, Cenad, Békés. Dacă românii alegeau vreo doi și în aceste comitate și dacă ardelenii și-ar fi pus toată puterea lor pentru activitate, românii în Dieta Ungariei puteau fi reprezentați de 50 de deputați; o sumă atît de respectabilă încît, sîntem convinși, că aceștia cu puteri unite ușor ar fi putut face ca ranele usturătoare ale poporului român să se vindece spre binele nostru și spre al patriei noastre comune. Avem însă nefericirea că și acei puțini cîți avem, sînt despărțiți în două tabere, iar ardelenii și-au pierdut chiar capul în confuzia ce au preparat-o ei înșiși pentru sine."*

Activitatea politică a românilor din Austro-Ungaria este un capitol tratat încă numai din punctul de vedere al politicii pasiviste și al oamenilor politici ai partidelor naționaliste. Scopul este de a „demonstra" că românii s-au opus din răsputeri participării la viața politică a statului dualist, și că ei ar fi „așteptat" unirea cu România spre a se putea afirma deplin politicește. Că românii nu s-au comportat astfel, reiese din activitatea pe care au depus-o deputații români din parlamentul de la Pesta și politica dusă de deákiștii români. În 1881, pentru a contracara noul PNR (format prin fuziunea PNRT cu PNRBU), mitropolitul ortodox Miron Roman — mergînd pe linia predecesorului său Andrei Șaguna — a înființat Partidul Constituțional Român, iar în 1884, împreună cu deputatul dr. Iosif Gall va pune bazele Partidului Moderat Român. Astfel, cele două națiuni române s-au manifestat ca organisme politice independente, cu opțiuni politice diferite asupra viitorului Austro-Ungariei. Iar dacă una dintre cele două națiuni române a încercat s-o suprime pe cealaltă și dacă Transilvania este în componența României după 1918, acestea nu sînt rodul unei logici a istoriei naționale, ci doar rodul acțiunii fortuitului și a istorismului. ❑

NOTE

1. Noțiunea de „naționalism" are o vastă bibliografie. În limba română au apărut lucrările lui Ernest Gellner, **Națiuni și naționalism**, cea a lui Eric J. Hobsbawm cu același titlu și cartea lui Guy Hernet. Folosesc aici termenii de *„naționalism"* și *„naționalist"* cu sensul de *„mișcare națională"* sau *„adept al mișcării naționale"*. Naționalismul în Transilvania a fost analizat de Keith Hitchins într-o serie de lucrări consacrate istoriei României și Transilvaniei: **Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868**, Cluj-Napoca, 1987; **Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1848-1873**, Univers Enciclopedic, București, 1995; **The Rumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy 1860-1865**; **Studii privind istoria modernă a Transilvaniei**, Ed. Dacia, Cluj, 1970; **The Rumanians of Transylvania and the Ausgleich 1865-1869**, Bratislava, 1971; **Cultură și naționalitate în Transilvania**, Ed. Dacia, Cluj, 1972; **International Aspects of the Romanian National Movement in Hungary 1867-1895**; **Corespondența lui I. Rațiu cu G. Barițiu (1861-1892)**, Ed. Dacia, Cluj, 1970.

2. Aurel C. Popovici considera că Austro-Ungaria, aşa cum era ea în 1906 cînd scria el, era o confederaţie. Vezi **Stat şi naţiune. Statale Unite ale Austriei Mari**, 1939, 1998.

3. Teodor Botiş, **Monografia familiei Mocioni**, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1939, p.113.

4. Ibidem, pp.114-116.

5. Teodor V. Păcăţian, **Cartea de de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară**, vol. IV, Sibiu, 1906, pp.764-773.

6. Ibidem.

7. Ibidem.

8. Nervozitatea electorală a anului 1869 este relatată de Aurel E. Peteanu în studiul **Din galeria marilor figuri ale Banatului. Dr. Alexandru de Mocsonyi 1841-1909**, vol. IV, Lugoj, 1934, şi lucrările deja citate ale lui Teodor Botiş şi Teodor V. Păcăţian.

9. **„Albina"**, Nr.43-44/1869.

10. T. Păcăţian, op.cit., vol.V, 1909, p.407.

11. **„Patria"**, 14 sept./2 oct. 1871, Anul I, nr.1, Pesta.

12. Vezi Aurel E. Peteanu, op. cit., p. 20

13. **„Patria"**, 23 ian./4 feb. 1872, nr.8.

14. Ibidem. Textele din limba latină sînt ultimele două din Diploma leopoldină din 1691.

15. Idem, nr. 80.

16. **„Patria"**, 6/18 feb. 1872, nr.14.

17. În nr. 81 din 21 iul./2 aug., în **„Patria"** este reluată o scrisoare a lui Alexiu Popescu, asesor consistorial, publicată în numărul anterior, în care acesta îi acuză pe Babeş şi Mocsonyi de neplata datoriilor către dieceza ortodoxă a Aradului şi Caransebeşului. După despărţirea ierarhiei româneşti de cea sîrbească, primei îi revenea suma de 300.000 de florini, din care 220.000 au fost viraţi în obligaţii ale familiei Mocsonyi. Astfel, organul guvernamental va fi cel care va da publicităţii un fapt care peste doi ani va genera un scandal imens, după preluarea ştirii de ziarele naţionaliste **„Federaţiunea"** nr.5, 29 dec.1873/17 ian.1874, şi **„Telegraful Român"** nr.3, anul XXII, 10/22 ian.1874. În urma unei corespondenţe trimise din Arad către ziarul **„Osten"** din Viena, ca şi a numeroaselor neîmpliniri personale din legislatura 1872-1875, Alexandru Mocsonyi îşi depune mandatul de deputat dietal: *„Chiar în şedinţa ce se ţine pe cînd scriem aceste şiruri, deputatul naţional domnul Dr. Alexandru Mocsonyi îşi depuse mandatul"* (din **„Federaţiunea"** nr.26-27, 19 apr. 1874). În ce a constat acest scandal? Reproducem corespondenţa din Arad aşa cum a făcut-o **„Telegraful român"** (organ de presă naţionalist şi clerical, fondat de Andrei Şaguna) citat anterior: *„Despre fondul comun bisericesc al diecezei Aradului şi Caransebeşului v-a împărtăşit deja corespondentul din Caransebeş că cu acela nu s-a manipulatu sincer şi că s-au împrumutat sume considerabile la persoane insolvente. Acum mi se raportează în modul cel mai autentic şi probat prin un registru acuratu că din menţionatul fond bisericesc s-au dat împrumut nu mai puţin decît 200.000 florini: două sute de mii de florini în monedă convenţională la fam. Mocioni şi că această sumă colosală nu s-a resolvit nici pînă în ziua de astăzi şi că nici interesele nu s-au plătit. Era un timp cînd domnii Mocioneşti se gerau de cei mai înflăcăraţi patrioţi români, deşi nouă nici atunci nu ne era cunoscut din ceea ce s-a ridicat peste nivelul obişnuit. De vreo cîţiva ani însă, domnii Mocioneşti au lăsat politica naţională a românilor cursului său şi s-au retras la ocupaţiunile lor private. De aceea noi nu ştim aduce alt motiv pentru care anumitul fond să facă acestei familii un presentu cu 200.000 fl. Omul sărac îşi trage de la gură bucătura şi sacrifică dinarul său bisericii, şi acum acesta să vină în buzunarul negutătorului şi proprietarului avut? Aceasta ar fi o nedreptate strigătoare la cer. Se ştie în ce mizerie se află ţăranul român şi în genere*

ţăranul aparţinînd el oricărei naţionalităţi. Dacă are lipsă de 5 fl. trebuie (...) să plătească interese cu patru părţi mai mult. Cu cei 200.000 fl. care se află la Mocioneşti s-ar putea face 200 de case mici de păstrare pentru ţărani care ar revărsa în sute de comune binecuvîntare, ar stîrpi uzura cea neumană şi ar oferi sărmanului ţăran în timpuri de lipsă un ajutor momentan, pe cînd de prezentul din aceşti 200.000 fl. numai o singură familie trage folos. Noi pretindem deci energic reluarea sumelor ce se află la Mocioneşti şi vom reveni la aceasta pînă atunci, pînă cînd acestei favoruri nemaiauzite a omului avut pe contul intereselor şi trebuinţelor poporului i se va pune capăt." Teodor Botiş, în monografia sa despre familia bănăţeană se situează de partea lui Mocsonyi, încercînd să ascundă situaţia foarte delicată a familiei, şi explicînd acest scandal cu argumente preluate din ziarul naţionalist *„Albina"*, care evident, avea un puternic parti-pris, fiind sprijinit financiar de familia Mocsonyi: *„Familia Mocioni împrumutase în 30 Martie 1854, cu prilejul cumpărării domeniului Bulci, suma de 135.000 fl.- monedă convenţională, din «Fondurile naţionale sîrbeşti», în condiţiile prescrise de guvernul ţării, adică cu 6%. În cursul lunii Iulie 1871, făcîndu-se lichidarea cu Sîrbii, delegaţii celor două mitropolii convenirăca partea ce avea s'o primească biserica română din fondurile naţionale sîrbeşti, în sumă de 300.000 florini, să se plătească, 250.000 florini în obligaţiuni private; iar 50.000 fl. jumătate în obligaţiuni de stat, jumătate în numerar. Venind vorba despre obligaţiunile familiei Mocioni, Antoniu Mocioni, membru în delegaţia română, a cerut ca obligaţiunile familiei sale să rămînă la fondurile sîrbeşti, tocmai pentru a evita dificultăţile ce s'ar putea ivi prin trecerea lor în administrarea bisericii române. În Noemvrie 1872, făcîndu-se selecţionarea şi primirea obligaţiunilor şi Antoniu Mocioni lipsind din delegaţie, ... alţi membri: episcopul Ivacicovici, V. Babeş şi Iulian Ianulescu, cerură obligaţiile familiei Mocioni, drept pe cele mai sigure. Aşa ajunseră «mocioneştii» debitorii Fondurilor noastre bisericeşti"* (Botiş, op.cit., p.256). Autorul simte nevoia să adauge la un moment dat că *„Adevărul în privinţa acestui împrumut, care în scurt timp s'a plătit pînă la ultimul ban, e următorul"*. Probabil că s-ar fi plătit, însă e straniu că abia după izbucnirea scandalului în presă s-a lămurit chestiunea.

18. Vezi **„Telegraful român"**, nr. 47-48, anul XX, 11-23 iun. 1872 şi 15-27 iun. 1872.

19. **„Patria"**, 30 iun./12 iul. 1872, Anul II, nr.72. Spre deosebire de deputaţii naţionalişti Mocsonyi şi Babeş care nu au exprimat nici o opinie, deputaţii deákişti Sigismund Papp şi George Ivacicovici au o prestaţie remarcabilă.

20. **„Patria"**, 9/21 iul. 1872, Anul II, nr.76.

21. **„Patria"**, 7/18 august, Anul II, nr.87.

22. Cf. Teodor Botiş, op.cit., pp.250-251.

*

***Steliu LAMBRU** (n.1969), absolvent al Facultăţii de Istorie din cadrul Universităţii din Bucureşti. MA în istorie din 1998. Specializat în istorie modernă universală (1780-1918) şi în istoria modernă a Transilvaniei (1780-1919), a participat la mai multe conferinţe de istorie din ţară şi din străinătate. A publicat recenzii şi articole în reviste de profil din ţară.*

„Chestiunea transilvană" între misie, melancolie şi realitate

Elek Szokoly

Nu pot să neg că mi-ar fi greu să prognozez ceva în privinţa evoluţiilor viitoare ale chestiunii aduse în dezbatere, cu destulă îndrăzneală, de Gusztáv Molnár[1]. Misia, melancolia sau nostalgia par să primeze încă faţă de realitate. Nici nu cred că ar fi de datoria mea să-mi asum rolul de „ghicitoare" într-o chestiune care stîrneşte prea multe pasiuni pentru a putea fi judecată cu chibzuinţă. Ştiu însă că ideile sînt nu numai produsul unor realităţi social-istorice, ci şi creatoare de realităţi, „dacă cuprind masele". Psihoza naţionalistă, atît de bine instrumentată în această scurtă perioadă a libertăţii de expresie, pare să confirme teoria. E bine deci să ştim să discernem între scepticismul/fatalismul huntingtonian şi „vizionarismul" autorului studiului pivot. Provocările amîndurora ar putea să stimuleze secreţii intelectuale benefice.

Două modalităţi grave ar putea coexista în abordarea acestei teme, încă „tabu" pentru sfera dezbaterii de idei de la noi: continuarea ignorării („măturatul sub covor") problemelor reale tot mai evidente, respectiv folosirea sa fără scrupule în scopul diversiunii politice. Ambele variante au o tristă tradiţie şi actualitate.

Sînt dator să recunosc totodată că mi-a fost imposibil să reacţionez la studiul provocativ al lui Gusztáv Molnár, ca şi cum nu aş fi cunoscut o bună parte din poziţiile celorlalţi autori participanţi la polemică, comentariul meu fiind, evident, rezultatul cumpănirii şi a opiniilor acestora[2].

Prejudecăţile

Înainte de a intra în subiect, aş dori să exprim unele impresii referitoare la modul general de abordare a problemei, care mi se pare simptomatic. Ceea ce cred că se poate întrezări din disputa referitoare la frontierele culturale huntingtoniene este, mai întîi, dependenţa *opiniei* aproape a tuturor

comentatorilor de *poziţia* lor — cel puţin în spaţiul geografic restrîns care ne priveşte direct — relativ la frontiera în cauză. Este firesc poate, dar oricum explicabil, ca acela care se află *înăuntrul* zonei „privilegiate" să judece altfel lucrurile decît cel care se simte uitat *pe din afară*. Principiul „strugurii sînt acri" nu poate fi pe deplin ignorat. Nu este uşor să accepţi ziduri culturale despărţitoare cînd eşti un cărturar muntean sau moldovean, adesea mult mai „european" decît verii stabiliţi în momente mai prielnice şi mai inspirate în regiuni mai occidentale, şi, rămas dincolo de cortina de oţel inoxidabil, să stai la cozi umilitoare pentru o viză de intrare în Europa „untului".

De asemenea, nu pot să nu observ, chiar şi la cei mai admirabili europeni „de nicăieri", o anumită jenă, foarte discretă ce-i drept, dar sesizabilă, de a discuta liber şi descătuşat, pînă la limita „sacrilegiului", despre concepte cu valoare de simbol naţional. În general, dincolo de un anumit prag, cu o reţinere asemănătoare sînt analizate şi „instituţiile" fundamentale ale „neamului": biserica („naţională", fireşte) şi armata (naţională cam în acelaşi sens, adică etnică). Care ar putea fi sensul unui comentariu, fie el şi critic, părînd a se pune în gardă de la bun început în faţa unor eventuale acuze de „trădare naţională", care atribuie din start textului analizat calificative de genul *„îmbrăţişează cu entuziasm oarecum neprecaut"* (!) sau *„reiterează cu bucurie"*[3], epitete dînd a înţelege că nu avem de-a face cu un studiu supus întocmai regulilor obiectivităţii ştiinţifice, sau afirmaţii de genul *„Gusztáv Molnár îmbrăţişează ideologia scepticismului cultural din pură speculaţie conceptuală. El preferă o teorie grandilocventă în locul analizei datelor care îi sînt la dispoziţie şi pe care, de altfel, le cunoaşte foarte bine. Altfel spus, el preferă «ideologia» întorcînd spatele argumentelor empirice."*[4] Nu sînt oare prea multe sentinţe prezumţioase care s-ar putea să urmărească doar discreditarea ştiinţifică a interlocutorului? Seriozitatea, chiar gravitatea chestiunii, precum şi probitatea ştiinţifică a interlocutorilor nu ne-ar obliga să abordăm dezbaterea fără complexe şi cu mai multă bună credinţă?

După cum nu pot să nu observ şi o imposibilitate aproape organică, pînă şi la cei mai curioşi, oneşti şi obiectivi analişti „de dincolo", de a înţelege toate nuanţele şi profunzimile chestiunilor „de dincoace". (Relativitatea acestor repere spaţiale este, sper, evidentă). Fără a apela la vreun fel de mistică, sînt nevoit să constat că există praguri dincolo de care raţionamentul mecanicist şi pozitivist nu mai funcţionează. Atunci cînd H.R.Patapievici, spre exemplu, încearcă să aplice legile fizicii sau ale matematicii la viaţa socială, amestecînd concepte economice şi juridice cu unele din domeniul ştiinţelor exacte[5], atunci cînd Gabriel Andreescu vorbeşte de *„**mitologia** marilor «plăci geo-culturale»"*[6] sau cînd interpretează noţiunea de *cultură* într-un sens favorabil discursului său teoretic, în ciuda faptului că mai devreme sesizase sensul atribuit de Molnár acesteia[7], atunci cînd din dorinţa combaterii „mitologiei" plăcilor geo-culturale acelaşi

Gabriel Andreescu ne propune, neconvingător, exemplul paşoptiştilor[8] sau atunci cînd politologul László Lengyel neagă rolul spaţiului cultural în determinarea atitudinii electorale a ardelenilor[9], trebuie să recunosc că, deşi copleşit de admiraţie pentru prestigiul intelectual al interlocutorilor, nu pot să nu observ că le scapă ceva, destul de greu de definit poate, dar esenţial. Wallerstein numeşte acest ceva: fenomen geo-cultural, definit prin *„acele elemenete ale structurii socio-istorice profunde, mai puţin vizibile, dar care sînt cele mai durabile şi care recompun de fiecare dată sistemul de suprafaţă în funcţie de structura de profunzime."*[10]

„Plăcile geo-culturale", indiferent că le vom numi astfel sau nu, nu pot fi considerate „mitologie", ci o realitate destul de plauzibilă pentru cine are *senzori* să le surprindă, fie că este vorba de mari falii continentale sau de linii locale de demarcaţie de mai mică anvergură. Şi cine altul ar putea şti cît efort cere înţelegerea autentică şi profundă a unor fenomene social-culturale, dacă nu cel care vine din afara spaţiului cultural respectiv. De asemenea, nu este naivitate oare să crezi că acea *„proporţie insignifiantă"* mai sus citată a paşoptiştilor, oricît de eroică şi importantă să fi fost pentru istoria spaţiului românesc, a putut deplasa în decurs de cîteva decenii *„lumea românească dintr-un spaţiu cultural în altul"* determinîndu-i o nouă identitate? Sau capitalismul, asemenea fizicii, poate fi aplicat cu rezultate similare în Belgia ca şi în Bangladesh, ca să dau doar două exemple la întîmplare? Este evident pentru oricine că, în acest context, *cultură* înseamnă un anumit model comportamental, un anumit tip de raportare la chestiunile existenţiale, la valorile structurale definitorii ale societăţii în cauză, cu implicaţii durabile asupra *„sistemului de suprafaţă în funcţie de structura de profunzime"*.

Încă un lucru mi-aş permite să remarc de la bun început: autorul studiului-pivot, Gusztáv Molnár, deşi tentat de formulări polare, se fereşte să absolutizeze teoria lui Huntington, dar nu şi să profite de ea. Deşi este aproape o chestiune de „bun simţ" să recunoşti caracterul evident al majorităţii constatărilor analistului american, Molnár va folosi, ca orice analist prudent, sintagma ori/ori. Şi poate nu numai din prudenţă. În definitiv, *constatările* huntingtoniene par a fi recunoscute în mod inevitabil de majoritatea comentatorilor, chiar dacă ei vor contesta orice sîmbure de adevăr al *teoriei*.

Zona

După cum bine ştim, frontiera de est a Europei s-a deplasat de numeroase ori de-a lungul istoriei într-o parte sau alta. (Stabilitatea celei de vest datorîndu-se mai ales geografiei). După unele teorii, frontiera antică Nord-Sud s-ar fi rotit la un moment dat în Evul Mediu, devenind frontiera de astăzi, Est-Vest. Dacă Sudul antic poate fi considerat corespunzător Vestului modern, Estului de astăzi i se potriveşte mai de grabă Sudul contemporan.

Nu de mult, frontiera europeană de răsărit, respectiv „cortina de fier", era încă pe linia Oder-Neise-Leitha. Ce-i drept, şi dincoace de această frontieră existau

nu numai asemănări relevante între ţările care au împărţit aceeaşi soartă după cel de-al doilea război mondial — sîrma ghimpată de fabricaţie sovietică nefiind foarte diferită de cea făcută în RDG —, dar şi deosebiri semnificative. Aceste deosebiri puteau fi atenuate de sistemul tăvălugului unificator şi uniformizant, dar nu eliminate. Ele au ieşit la iveală îndată ce „zăpezile" s-au retras. Aceste deosebiri erau într-adevăr profunde, istorice. Altfel spus, istorice, deci profunde. Privită de la distanţă deci, teoria plăcilor geo-culturale pare să stea în picioare. Îndată ce cobori însă la nivelul realităţilor terestre, lucrurile se complică niţel. Mai ales în „zona de frontieră", a interferenţelor dintre două plăci geo-culturale.

Nu pot să neg că aceste diferenţe reale sînt totodată bruiate şi de componente pur conjuncturale, de interese imediate, foarte pragmatice, care adesea pun în paranteză „năzuinţele istorice" sau interesele globale ale unor întregi regiuni sau naţiuni. După cum Austria, de exemplu, pare să fie dispusă oricînd să-şi abandoneze interesele regionale tradiţionale în favoarea integrării în lumea occidentală, prosperă şi sigură, după cum Ungaria, în ciuda sloganelor din campaniile electorale, îşi va pune practic în paranteză conaţionalii din zonele mai răsăritene în favoarea includerii sale certe într-o zonă de securitate economică şi militară, nu mă îndoiesc că şi România va fi dispusă oricînd să-şi „abandoneze" fraţii din Basarabia şi Bucovina de Nord (dragostea lor fiind şi pînă acum, mai de grabă conjuncturală decît fundamentală), numai să fie acceptată în selectul club al prosperităţii liniştite. Apoi, o-m mai vedea...

Dacă este adevărat însă că deplasarea spre est a Basarabiei (pare-se categorică şi ireversibilă, graţie în foarte mare măsură activităţii „patrioţilor" gen Păunescu sau Vadim Tudor, care au făcut România cît se poate de neatractivă pentru moldoveni, după cum o demonstrează, dacă mai era nevoie, şi rezultatul recentelor alegeri) împinge România spre Vest, nu mai puţin adevărat este că şi Ungaria a fost nevoită să joace o carte asemănătoare în momentele critice ale integrării sale europene. Ceea ce i-a ajutat însă în mod decisiv, în afară de semnarea tratatelor bilaterale cu vecinii, a fost împingerea României spre Est de către propriile sale guverne, îndeosebi în timpul regimului Iliescu, deplasare care n-a putut fi oprită nici de actuala guvernare, disfuncţiile, bîlbîielile, şi mai ales dezbinarea coaliţiei democratice de după noiembrie '96 reducînd pe zi ce trece şansele schimbării clare de direcţie către sistemul valorilor europene. Referirile sforăitoare, inclusiv la „complotul" internaţional împotriva României, nu mai impresionează pe nimeni. Dacă schizofrenia dintre Ungaria politică şi cea culturală dă dureri de cap unor ţări vecine — durere bine instrumentată de naţionaliştii acestora —, schizofrenia simetrică românească nu face însă decît să complice şi mai mult schemele frontierei răsăritene ale Europei, într-o logică oarecum similară cu cea a vecinilor de la Apus. Dacă însă iredentismul maghiar poate fi considerat definitiv depăşit (în ciuda pătrunderii în parlamentul ungar a unor vocale forţe naţionaliste şi a pierderii răbdării maghiarilor din Ardeal faţă de promisiunile

neonorate ale partenerilor de coaliţie) odată cu Pacea de la Paris şi Tratatul bilateral româno-ungar, iredentismul românesc, tot mai sonor în ultima vreme, amplifică gradul (coeficientul) de risc al României, receptat în lumea occidentală.

Şansa „ultimului tren"

Şansele de integrare ale României în lumea occidentală propriu-zisă, după cum se va vedea şi din cele ce urmează, sînt absolut teoretice. Poate, dacă ar exista o structură regională central-europeană autentică, aceasta ar putea oferi şanse de integrare mult mai reale, în spiritul paşilor mărunţi, mai pe măsura puterilor noastre deocamdată. Dar iată că, atîta timp cît toată lumea consideră mai importantă „fuga spre Apus", pentru a se putea debarasa cît mai repede şi mai convingător de cătuşele orientale, acest concurs individual va putea fi transformat cu greu într-unul pe echipe. Indivizii, ca şi naţiunile, învaţă, se pare, doar din eşecuri. Nu sîntem noi astăzi oare victimele propriilor noastre succese din trecut?

Astăzi aşadar, la sfîrşit de mileniu, mai din convingere, mai din oportunism, mai din nevoia unei utopii reconfortante, putem eventual cădea la învoială asupra unor şanse teoretice de integrare în Europa (Centrală) a întregului spaţiu românesc, deşi, dacă vine vorba de valori, transfuzia culturală balcanică în Ardeal (care nu se caracterizează doar, şi nu în primul rînd, prin manierele elegante ale lui conu' Alecu), a fost mult mai puternică decît invers. Iată că nu putem ocoli în cele din urmă întrebarea cardinală, formulată şi de către Gusztáv Molnár, referitoare la responsabilitatea elitei româneşti în privinţa valorificării maximale a acestor şanse. Încercările unei părţi importante a acestei elite (pînă şi a unor personaje ca Adrian Năstase sau a unor publicaţii cu titlu simbolic insinuant ca *Central European Issues*) de a califica România drept un stat central-european (ceea ce este o recunoaştere implicită, indirectă şi involuntară, poate, a superiorităţii părţii sale vestice, parte neîndoielnică a acestui spaţiu), merge în logica şi intenţia sa, cel puţin la nivel declarativ, spre aceeaşi destinaţie.

Ce e de făcut însă în situaţia în care istoria îi va da totuşi dreptate lui Huntington? Nu în privinţa prognozării celui de-al treilea război mondial între culturi, ci în cea a diferenţelor culturale semnificative, determinante pentru progresul naţiunii respective. În situaţia în care întregul spaţiu românesc nu-şi va demonstra capacitatea de a trece pragul cerinţelor europene? Ne vom scufunda eroic cu întreaga navă naţională pe sunetele lui *„Noi sîntem români"*, dînd cu tifla Europei „infidele"? Va mai putea fi împiedicată devoluţia, ca unică şansă de salvare, cel puţin a „locomotivei", capabilă eventual să remorcheze ulterior şi restul? *„După părerea lui Gabriel Andreescu* — observă la un moment dat Molnár — *ar fi un lux deosebit, o neglijenţă de neiertat să nu se profite de avantajele oferite de «păstrarea în adîncurile structurii sociale ale acestei minunate regiuni a forţei civilizatoare a vechii Mitteleurope». Nu merge însă nici el atît de departe încît*

din cele de mai sus să tragă posibile concluzii instituționale, chiar constituționale."[11] Transilvania ar trebui, prin urmare, să rămînă, datorită seriozității locuitorilor săi, „locomotiva" care să remorcheze România spre Europa. Chiar dacă simbolul „locomotivei" seamănă leit cu cel al „măturii" consacrate la vremea respectivă (anii '20) ardelenilor de Ion Antonescu.[12] (Mai recent a apărut, se pare, şi simbolul „berbecului", menit să spargă zidurile Europei în favoarea celorlalte provincii istorice.) Nu sînt oare prea multe rolurile pretinse „provinciei ratate"?

„România, situată între două zone de state falimentare — avertizează Gusztáv Molnár — *cea post-iugoslavă şi cea post-sovietică, nu are prea mult timp la dispoziție pentru a acționa. Dar ce poate face dacă nu e sigur că Occidentul o va integra în deceniul viitor şi ea totuşi nu se poate resemna cu această soartă?"*[13] Iată întrebarea obsesivă care revine mereu.

Concluziile fatalmente definitive ale lui Huntington, nu se susțin nici logic, nici metodologic, cel puțin pe motivul că o analiză a evoluției omenirii de-a lungul secolelor şi mileniilor, nu se poate bloca la nivelul concluziilor doar la perspectiva de scurtă respirație a „ultimului tren". Nu se pot trage nişte concluzii istorice, oricît ar fi ele de vitale şi urgente pentru muritorii prezentului, ca şi cum istoria s-ar termina în anul 2001. Dar întrebarea de mai sus, chiar dacă nu ar fi fost formulată de autorul nostru, s-ar fi cuvenit să fie formulată de elita intelectuală şi politică românească. Într-adevăr, „ce se poate face dacă"? Ce se poate face dacă elita politică românească deşi „nu se va putea resemna", va continua să-şi demonstreze incapacitatea de a administra eficient un stat mult prea costisitor sau mult prea complex pentru puterile sale? Ce vom face dacă, în asemenea condiții, într-adevăr vom pierde acest „ultim tren" (chiar dacă, istoric, evident, nu va fi ultimul)? Ironia soartei ne va da oare să demonstrăm valabilitatea tezei huntingtoniene prin pierderea tuturor trenurilor care ni se vor oferi, cu generozitate, de către istorie?

Dacă trendul lumii de după războiul rece — adesea considerat şi cel de-al treilea război mondial — este reîntoarcerea la *firesc,* atunci de ce ar trebui să ne şocheze revigorarea regionalismului care încearcă să repare, cît a mai rămas, şi cît se mai poate, din dezastrele secolului XX, „capodopere" ale națiunilor-state şi ale statelor-națiuni. Nu ştiu dacă „binele" generat de statul național poate fi măsurat sau nu, daunele însă sînt cu singuranță cuantificabile, dacă nu altfel, prin numărul crucilor din cimitirele „eroilor" şi al gropilor comune care nu mai contenesc.

Refuzul — categoric sau discret — al devoluției poate fi motivat, pe de o parte, printr-o justificată teamă de conflicte interetnice sau interregionale care, după experiența iugoslavă, nu poate fi ignorată. Pe de altă parte, nu poți să nu descifrezi o dominanță psihică mentalitară a modelului implantat în conştința națională timp de mai bine de un secol, prin toate canalele şi toate prilejurile, devenite tabuuri, tipare care nu pot fi remodelate fără eforturi şi dureri

considerabile. Ne-o dovedeşte şi rezistenţa tiparelor atît de contraproductive implantate în conştinţa publică doar în ultimii cincizeci de ani.

Identitatea regională ardeleană

Dar ar avea oare devoluţia un obiect real?

Există o identitate regională autentică care s-o justifice, la o adică? Se confirmă ea la nivelul omului de rînd, al mentalităţilor, al sistemului de valori, al structurilor sociale specifice sau nu este decît o făcătură intelectuală?

Încercînd să definească un eventual „homo transsylvanicus", un ardelean „melancolic", scria cu ani în urmă: *„Oricît de suspect şi ciudat aş părea, consider de asemenea că şi ardeleanul român are motive de melancolie, căci şi pentru el a pierit, ori e pe cale de a pieri, un «Ardeal mirific», deşi de teama răstălmăcirilor se fereşte să o recunoască. N-am reuşit niciodată să înţeleg cum de a putut susţine Lucian Blaga în* Trilogia culturii *că nu există «ardelenitate», şi că etniile şi culturile din Ardeal au trăit de-a lungul atîtor veacuri fără intersecţii şi influenţe reciproce. Chiar dacă în multe privinţe ardeleanul român, cel maghiar sau cel sas se aseamănă cu asociaţii lor naţionali «din afara Ardealului», s-a păstrat totuşi* ***o «rasă» de sine stătătoare****, (sublinierea n.) un fel de fiinţă intermediară, un mister al încrucişării, un hibrid cultural şi poate chiar unul lingvistic sau biologic".*[14]

Nu constituie o noutate faptul că după 1918, de dincolo de „linia Huntington" au fost atraşi/împinşi în Ardeal sute de mii de oameni, cu sau fără familiile lor, oferindu-li-se o serie de avantaje şi privilegii pentru a „româniza" instituţiile provinciei înglobate: învăţămîntul, administraţia, justiţia etc., „românizare" care pentru românii ardeleni a fost sinonimă cu „regăţenizarea". Pătrunderea „paraşutiştilor" începuse. Procesul se va repeta şi în Basarabia şi Bucovina de Nord, şi într-o măsură similară, invers desigur, şi în Ardealul de Nord în perioada 1940-1944, sub ocupaţie horthyistă. Proporţia actuală a populaţiei româneşti, faţă de cea din 1918, nu se datorează doar sporului natural mai ridicat al românilor ardeleni, respectiv emigraţiei masive a germanilor, evreilor şi chiar a ungurilor din Ardeal. Partea covîrşitoare a „imigranţilor" cu state mai vechi a reuşit să se adapteze stilului de viaţă central-european, să-şi însuşească, în elementele sale fundamentale, valorile civilizaţiei de tip occidental, într-un cuvînt, să se *ardelenizeze*. Procesul desfăşurîndu-se treptat şi lent, exceptînd cazurile patologice de misionariat, adaptarea/asimilarea a fost posibilă. Colonizările masive (din Sud) de după cel de-al doilea război mondial, şi mai ales cele din „epoca de aur" lui Ceauşescu (din Sud şi Est), cînd politica de românizare şi uniformizare s-a tranformat într-un program coerent, consecvent şi „ştiinţific" — ca şi cel al alimentaţiei raţionale —, avînd ca scop nu acomodarea la sistemul de valori transilvane ci, dimpotrivă, dizolvarea acestora într-unul care, fără nici o conotaţie

peiorativă, se numeşte *balcanic*, au afectat în schimb, destul de serios, mai ales în mediul urban, sistemul regional de valori, adăugîndu-se înstrăinării şi aşa masive şi dezastruoase datorată urbanizării (naţional-) socialiste programatice prin industrializarea forţată. Confuzia identitară, izvorîtă din dezrădăcinarea acestor mase care au populat suburbiile insalubre ale marilor oraşe, nivelarea lor comportamentală, nu constituie totuşi o explicaţie adecvată şi suficientă a aşazisei unităţi a sistemului de valori de „dincoace" şi de „dincolo" de Carpaţi, chiar dacă ciorba de burtă, giamparalele, tablele şi miticismul au contagiat întregul spaţiu al statului naţional unitar. Chiar dacă „am stat cu toţii împreună la cozi". *„Emigrarea masivă a germanilor şi a evreilor din ultimele decenii ale secolului nostru* — observă Victor Neumann — *este un semn imposibil de contestat, care indică refuzul dominaţiei unor principii balcano-orientale în regiunile nord- şi vest-carpatine."*[15]

Noua infuzie demografică, mobilizată de conştiinţa misionariatului insuflat de „statul naţional unitar centralizat" era şi mult mai dinamică şi mult mai agresivă, devenind curînd elita conducătoare în regiune (în definitiv, era şi scopul aducerii lor în Ardeal, pentru că — vezi Doamne — ardelenii „prea înceţi", nu erau capabili să ducă „misiunea" la bun sfîrşit). Un fenomen asemănător cu cel din Polonia, unde pînă azi — după cum sublinia politologul George Schöpflin —, cei din zonele răsăritene, deci cei „de dincolo", ocupă majoritatea funcţiilor importante în structura statului polonez reunificat, cu toate că zonele de vest, mai dezvoltate, constituie avangarda modernizării ţării.

Deşi cei veniţi din afara spaţiului transilvano-bănăţean aparţineau, fireşte, în marea lor majoritate creştinismului oriental — şi deşi primele fapte de arme ale noii administraţii de după 1918 erau să construiască în pripă (pe banii tuturor contribuabililor, indiferent de confesiunea lor), ca semn al luării în stăpînire a locului (nescăpînd nici satele secuieşti, unde nu era nici urmă de ortodox), sute de biserici într-un aproximativ stil neo-bizantino-neo-brâncovenesc, de valoare şi gust adesea îndoielnice —, majoritatea acestora au reuşit să se asimileze sistemului de valori occidentale, integrîndu-se în societatea ardeleană. Aşa cum se întîmplase mai de vreme şi cu coloniştii maghiari, germani, evrei, armeni etc. care se stabiliseră de-a lungul ultimelor secole sau decenii în spaţiul transilvano-bănăţean, ce-i drept, majoritatea veniţi nu dinspre Răsărit, ci dinspre Apus.

Problemele s-au agravat însă mai ales atunci cînd instituţiile fundamentale ale statului, clerul, armata, justiţia, educaţia, aduse şi ele adesea de „dincolo", s-au înregimentat — din conştiinţa „iubirii de neam"— regimurilor politice autoritare de dreapta sau de stînga şi au adoptat misionariatul sacrosanctităţii ideologiei unice a statului naţional (a se înţelege: etnic) şi unitar (a se înţelege: omogen). Acelaşi „melancolic" ardelean, constata mai departe: *„Între «desenul» acestui «Ardeal imperial», glorios şi cel al Ardealului actual, există desigur o*

anumită «distanță». Saşii au emigrat în masă iar în satele părăsite de ei s-au stabilit azi țigani. Sighişoara/Schässburg şi Sibiul/Hermannstadt, aşezări înfloritoare odinioară se degradează de la o zi la alta. Valurile de locuitori, mai ales din estul țării, sosiți să lucreze în centrele urbane şi industriale din Ardeal şi Banat (Valea Jiului, Timişoara), au adus schimbări însemnate în sistemul relațiilor culturale, pentru că intenția lor nu este acela de a se integra, ci mai curînd aceea de a integra. Raportul dintre strădaniile celor din Vest şi a celor din Est este bulversată în favoarea celor din urmă." [16] Tăvălugul istoriei secolului XX şi al unificării prin omogenizare, asimilare etnică, transplant demografic etc., într-un cuvînt, „o anumită purificare etnică" (sic!) şi regională, a redus mult diferențele regionale. Nu a reuşit însă să le nimicească. Ca o plantă cu rădăcini adînci de aproape un mileniu, udată de ploaia unor noi vremuri, începe parcă din nou să crească. Sau să fie doar un exces de optimism?

Transilvania şi „pericolul maghiar"

Rolul de „locomotivă", consacrat de Gabriel Andreescu de astă-dată comunității maghiare din Ardeal — chiar înaintea celei germane, ceea ce, istoric vorbind, nu mi se pare tocmai corect —, oricît de onorant pentru o minoritate prea puțin răsfățată în decursul ultimului secol, nu se justifică însă pe deplin. Este evident că Gabriel Andreescu se grăbeşte atunci cînd îmbrățişează judecăți de genul *„pentru prima dată în istoria României minoritatea maghiară a fost integrată politic"* sau *„pentru prima dată a fost integrată în fondul cultural al societății româneşti"* [17], folosirea perfectului compus pentru o potențialitate pur teoretică fiind, cred eu, pripită, cauzele aceasteia trebuind căutate în primul rînd în incongruența dintre promisiunile şi acordurile contractuale româneşti şi respectarea clauzelor acestora. „Modelul românesc" al reconcilierii istorice, în condițiile contractelor neonorate, s-ar putea dovedi a fi, în cele din urmă, doar o excelentă găselniță politică, ca atîtea altele de-a lungul istoriei acestui secol, pentru retuşarea imaginii şifonate a României în fața lumii occidentale. Scepticismul radicalilor maghiari (numiți cu predilecție „extremişti" sau chiar „ultraextremişti" (sic!), adjectiv niciodată folosit în cazul unui Funar sau Vadim Tudor) nu se justifică oare, atîta timp cît majoritatea tratatelor referitoare la minorități, semnate şi ratificate de România în ultimii 80 de ani, au rămas doar petece de hîrtie fără valoare? Cum poate fi considerată minoritatea maghiară *„integrată în fondul cultural al societății româneşti"*, atîta timp cît nu a fost „integrată" nici măcar la nivelul elitei politice româneşti, acceptarea sa făcîndu-se — după cum o demonstrează şi votul parlamentarilor din tot spectrul politic românesc — mai de grabă de *musai*, sub „presiune şi şantaj extern" (ca şi Declarația de la Alba Iulia, nu-i aşa?). Şi, în definitiv, despre ce *„fond cultural"* putem vorbi atîta timp cît comunitatea maghiară nici nu se gîndeşte să nu rămînă

partea naţiunii culturale maghiare (după cum cea românească de pretutindeni, a naţiunii culturale române), în ciuda nuanţelor sale specific ardelene? Ar fi nevoie deci de noi precizări conceptuale. În condiţiile acestea, este de mirare că maghiarii nu au renunţat definitiv, neavînd nici un motiv s-o facă, la sistemul de protecţie al autonomiilor de tot felul, chiar dacă temporar le-au pus în paranteză? La urma urmei, încrederea se cîştigă prin fapte.

În ceea ce priveşte „premiera", poate că şansele psihologice de integrare din '89 au evoluat către şansele instituţionale de integrare din '96, dar tot numai şanse au rămas. Doar că aceste „şanse de integrare" sînt judecate, în mod straniu, în spiritul aceloraşi concepte de secol XIX, ale unei Europe a statelor naţionale, ignorîndu-se parcă evoluţiile regionale contemporane, tot mai evidente pînă şi în statele „naţionale centralizate" ca Franţa. După aceste rateuri de integrare, ce-i mai rămîne comunităţii maghiare, decît să aştepte alte ocazii, mai reale poate, din partea unui stat de drept mai autentic şi mai sincer cu proprii săi cetăţeni. Dar, dacă însăşi integrarea deplină a românilor din provincii este discutabilă, care pot fi pretenţiile legitime faţă de minorităţile incluse în statul român?

Faptul că majoritatea maghiarilor nu-şi asumă cu entuziasm identitatea transilvană — întrebare a lui Molnár, rămasă fără răspuns — preferînd-o pe cea culturală maghiară, se datorează, pe de o parte atracţiei privilegiate a unei Ungarii mai dezvoltate economic, cu şanse de integrare în lumea occidentală incomparabil mai mari, pe de altă parte tocmai reversului acestuia, şi anume, fricii de cantonare, datorită asumării identităţii transilvane, într-o Românie prea puţin atractivă, exclusă pentru mult timp din paradisul bunăstării occidentale, şi lipsei de încredere faţă de aceasta.

De unde s-ar putea lesne deduce — cu un minim efort de judecată logică — absenţa oricărei speranţe reale a maghiarilor de „a smulge" Transilvania din „trupul sfînt al ţării". Este mai atractiv pentru moment să fii ungur, cetăţean al Europei integrate, cu paşaport verde, decît patriot ardelean, cu paşaport roşu şi şanse de integare în Comunitatea Statelor Independente, alături de Republica Moldova. Ceea ce nu înseamnă că rolul Ardealului s-ar fi epuizat. Dar cea care va decide acest rol, nu va mai fi comunitatea maghiară, ci cea românească. Ar fi bine s-o ştie şi ea!

Zona gri

Obtuzitatea şi rigiditatea elitei politice austro-ungare (sau, pentru cine preferă, maghiare), pe de o parte, şi ambiţiile naţionaliste ale tinerelor statelor care veneau din urmă, şi care s-au aruncat în această aventură a secolului XX fără să se gîndească la toate consecinţele posibile (modelele lor fiind identice cu cele ale statelor pe care mai de vreme le înfieraseră), pe de altă parte, îşi arată roadele după mai puţin de un secol: România balcanică, incapabilă de a digera teritoriile occidentale obţinute, în ciuda „străduinţelor" sale indiscutabile, a reuşit să deturneze o bună parte a teritoriului şi a populaţiei de la şansele de a face

parte din Europa propriu-zisă, rămînînd şi după „excursia" comunistă tot în „zona gri", zona tampon, în care fusese de fapt, începînd cu evul mediu, de-a lungul întregii sale istorii. Ar fi poate timpul să ne trezim din vraja visurilor de preamărire şi să privim în faţă lucrurile aşa cum sînt. Ne putem pune întrebarea: merită aceste populaţii (în primul rînd cea majoritară românească, fireşte!) din spaţiul intracarpatic să fie marginalizate de istorie, de dragul unei unităţi „în cuget şi simţire", tot mai evident anacronice, sau să fie lăsată „locomotiva" să se salveze cum poate, în speranţa remorcării (reunificării: cazul celor două Germanii putînd fi un precedent şi model) mai tîrziu şi a trenului românesc? Căci deocamdată, se pare că povara garniturii a reuşit să tragă şi locomotiva în sensul nedorit.

Statul naţional centralizat, după cum se vede în practică, nu este capabil să îndrepte România spre Europa, nici cu ajutorul *„dictaturilor de reformă Constantinescu-Ciorbea"*[18]. Încă nu putem şti dacă *varianta-Vasile* va reuşi mai mult decît cea a predecesorului său. Trebuie să analizăm sincer, dacă cumva alergăm după iluzii în privinţa şanselor previzibile ale integrării României, în întregul său, în Europa, şansele scăzînd vizibil odată cu compromiterea coaliţiei actuale de guvernare, singura care ar fi avut putut demara reforma, şi deci, de ar fi pornit mecanismul integrării.

Dacă analiza din *Foreign Affairs* este corectă, perspectivele balcanice ale României nu sînt deloc mai optimiste: *„România şi Bulgaria vor continua să bată la uşile UE şi NATO, dar, pe măsură ce şansele de aderare la aceste instituţii se vor diminua, ţările respective vor fi nevoite să încheie* ***aranjamente de cooperare regională.*** *În general, asemenea aranjamente sînt apreciate în Europa ca un lucru bun. Dar, în cazul zonei atît de frămîntate a Balcanilor, această definiţie nu se mai aplică neapărat, pentru că fiecare ţară îşi are propriile sale interese naţionale. Românii şi turcii doresc să blocheze extinderea influenţei ruseşti; grecii salută sprijinul Rusiei împotriva Turciei; croaţii se bizuie pe ajutorul german şi american; sîrbii speră să contrapună Rusia Occidentului; iar bulgarii sînt incapabili să-şi reteze legăturile economice cu Moscova."*[19] O primă constatare realistă ar putea fi următoarea: dacă şansele actualmente minime ale integrării se vor mai *„diminua"*, ar putea ajunge într-o fază foarte apropiată de zero, în ciuda retoricii de la sine înţelese a clasei politice de la putere. Iar continuarea raţionamentului ne duce în mod obligatoriu la constatarea că, după anularea fără drept de apel a şanselor de integrare europeană, alternativa *aranjamentelor de cooperare regională balcanică* se destramă şi ea. Ce mai rămîne?

Varianta prinderii „ultimului tren" de către România este contrazisă în mod consecvent tocmai de clasa politică românească. Ambiţiile de mică-mare putere regională, un fel de ceauşism fără Ceauşescu pe tarlaua balcano-pontică este, cum se vede, contrazisă de analişti. Mai rămîne un fel de tîrîş pe burtă în coada Europei, adică o permanentizare în „zona gri", marginalizare, ieşire din istorie;

un fel de „răzbunare a prostului" şi aderare la CSI, care nu se poate solda decît tocmai cu implozia statului naţional unitar şi, în ultimă instanţă, devoluţia propriu-zisă, cu integrarea regiunilor/provinciilor pe rînd şi separat în Europa, după cum reuşesc să îndeplinească criteriile de integrare.

Dacă provinciile îşi vor da seama de asta (şi oare nu încep să se dumirească?) şi îşi iau şi inima-n dinţi, devoluţia, ca unică şansă disperată de intrare în Europa, ar putea fi inevitabilă. Firește, în conformitate cu un scenariu raţional. Nu putem uita însă, că în zona noastră, variantele iraţionale sînt adesea preferate.

Între realitate şi legalitate

Pe de altă parte, nu pot să nu constat, alături de Gabriel Andreescu, deosebirile fundamentale dintre realitatea românească şi modelul britanic de devoluţie.[20] Ele sînt de domeniul evidenţei. Situaţia constituţională românească actuală nu oferă într-adevăr nici o şansă legală înfăptuirii acesteia. Autorul acestei observaţii pertinente pare însă să ignore faptul că Gusztáv Molnár propune/ presupune soluţia devoluţiei doar *în ultimă instanţă:* pentru cazul în care România nu-şi va găsi nicicum calea occidentalizării autentice. Să posede Gabriel Andreescu vreo informaţie certă despre o perspectivă sumbră pe care noi doar o bănuim? Din păcate, ultimele evoluţii politice oferă prea puţine şanse realizării în fapt a acestei speranţe, inclusiv a „modelului românesc" de democraţie — datorat participării UDMR la guvernare —, considerat ca unica „marfă vandabilă" pe piaţa occidentală, care, în realitate, se dovedeşte a fi mai fragil şi mai efemer decît am fi presupus şi dorit. De asemenea, a nu observa rezistenţa încrîncenată a aproape tuturor forţelor politice româneşti — dincolo de declaraţiile euroconforme — la descentralizarea de orice fel, în spatele căreia veghează de fapt frica viscerală faţă de destrămarea unicului vis implantat în conştiinţa tuturor românilor, de la opincă la vlădică — România Mare —, chiar şi cu preţul nefuncţionării mecanismului unităţilor administrativ-teritoriale, („numai să nu ia ungurii Ardealul") — nu este decît o demonstraţie de miopie parohială.

Pozitivismul juridic, putînd fi interpretat în acest caz şi ca *Realpolitik*, oricît de concret şi real ar fi la un moment dat, nu ajută decît la trasarea propriilor limite. În situaţii limită — şi în afară de decembrie '89, sfîrşitul de mileniu ne mai poate oferi astfel de situaţii — schemele legitimiste sînt bune doar pentru a fi depăşite, modificate şi adaptate realităţilor. Mai ales dacă filozofia legislatorului s-a dovedit a fi fost desuetă chiar din momentul conceperii acestora. Legea nu face decît să consacre o situaţie care în momentul consacrării este deja depăşită. În situaţii limită oricum nu ne pot fi utile decît soluţii limită. Rezistenţa la orice modificare constituţională este totuşi simptomatică. Oricît de paralizantă ar fi aceasta, ştim că şansele modificării ei în deceniile următoare este minimă. Rolul determinant al statului etnocratic în defavoarea celui democratic constituie

fundamentul acesteia şi problema nu este dacă această Constituţie poate fi folosită şi în scopuri democratice (adică dacă poate fi „păcălită" în numele unui scop nobil) sau nu, ci faptul că în forma ei actuală creează acea ambiguitate legislativă care favorizează mentalitatea ignorării şi ocolirii legii, deci creează o stare de ilegalitate perpetuă.

Spaţiul geo-cultural şi biserica

Într-un recent articol, Dan A. Lăzărescu pune la un moment dat degetul pe rană: *„problema ce se înalţă, imperativă, din lucrările profesorului Samuel Huntington"* este *„pînă unde se întinde, către răsărit, Europa? **Conţinutul ei cultural?** Nu acela al unei elite franţuzite sau englezite. Ci cel **popular, supravegheat de Biserică*** (sublinierea n.)."[21] Din întrebarea formulată de prestigiosul om de cultură reies cel puţin două chestiuni fundamentale: pe de o parte, natura adevărată a conceptului de cultură, deosebit de importantă pentru dezbaterea noastră (*„nu acela a unei elite franţuzite sau englezite"*), folosit atît de Huntington cît şi de Molnár, iar pe de altă parte, rolul şi responsabilitatea celei mai populare instituţii a statului român: Biserica. Majuscula folosită la nominalizarea instituţiei trădează şi faptul că este vorba, desigur, de Biserica „naţională", adică cea Ortodoxă. *„Biserica Ortodoxă se consideră biserică naţională şi este numită aşa în diverse împrejurări şi de unii politicieni de frunte* — observa recent Sabina Fati. *Ierarhii ortodocşi flutură sub nasul politicienilor posibilitatea şantajului, cam la fel ca în statele fundamentaliste. Iată un motiv serios care i-ar putea face pe observatorii externi să nu treacă cu uşurinţă peste linia roşie prin care Huntington împarte civilizaţia occidentală de cea orientală."*[22]

Chiar dacă rolul catolicismului şi al creştinismului apusean în general, în împămîntenirea valorilor occidentale, nu poate fi pus la îndoială, chestiunea occidentalizării României nu se va rezolva prin disputele dintre **ortodoxie şi catolicism**, cu eventuala „victorie" a celui din urmă, ci, mai de grabă, prin transformările esenţiale din interiorul ortodoxiei înseşi. Atîta timp cît ortodoxia este majoritară în spaţiul românesc, soarta reformei naţiunii române atîrnă tocmai de reformarea, de înnoirea acesteia. Purificarea morală a Bisericii, ca şi a societăţii româneşti în ansamblu, devine astfel inevitabilă. Rezistenţa instituţională faţă de acest *catharsis* poate spune însă multe. Refuzul categoric al acestuia însemnă de fapt o opţiune — spaţială, temporală, dar de fapt valorică — pentru Răsărit şi Trecut. Fundamentală ar fi nu recuperarea şi/sau extinderea catolicismului „de dincoace" şi „de dincolo", ca mijloc de identificare geo-culturală occidentală — intrăm totuşi în mileniul III, şi putem avea îndoieli în privinţa înfăptuirii predicţiilor lui Malraux referitoare la natura secolului al XXI-lea. Catolicismul de dincolo de Carpaţi nefiind cu mult mai „occidental" decît surata românească de rit oriental — originea maghiară a fenomenului catolic moldovenesc neavînd

semnificaţie aici —, dacă e să analizăm la rece demarcaţia dintre catolicismul „occidental" şi ortodoxia „orientală", ceea ce iată că, datorită interferenţelor istorice ale plăcilor geo-culturale, se manifestă şi în sens invers. Fundamental este, credem noi, efortul disperat al unei intelectualităţi româneşti „neo-paşoptiste" de a reforma, moderniza şi „occidentaliza" Biserica Ortodoxă Română şi lumea pe care o domină, care ar avea tot interesul (interesul Bisericii şi al naţiunii române deopotrivă) de a îmbrăţişa în mod conştient şi angajat, aşa cum a făcut-o la vremea sa Biserica Unită cu Roma, sistemul de valori ale Europei Occidentale.

Dacă modernizarea (şi occidentalizarea) instituţiilor fundamentale ale statului poate fi într-o măsură determinantă opera elitei româneşti, occidentalizarea celor două instituţii considerate a fi pilonii statului naţional român, biserica (ortodoxă română, desigur) şi armata, necesită o transformare atît de profundă, mentalitară mai ales, încît s-ar putea să fie nevoie de generaţii pentru înfăptuirea sa. Reformarea acestora este totuşi inevitabilă dacă România nu vrea să rişte „ieşirea din istorie". *„Ambele instituţii, Biserica şi Armata, au nevoie acută de o restructurare morală din temelii".*[23] Este nevoie de o „mutaţie de civilizaţie" care cere mult mai mult timp — decepţiile în serie de după '89 confirmă acest lucru — decît o modernizare instituţională venită de sus. Schimbarea mentalităţilor cere nu numai efortul conjugat al mai multor generaţii, dar şi reformarea piedicii fundamentale a occidentalizării şi modernizării societăţii româneşti: Biserica Ortodoxă Română. Or, această cruce pare să fie, deocamdată, prea grea pentru elita românească.

Evoluţie şi axiologie

Teoria lui Huntington, readusă în actualitatea românească de studiul lui Gusztáv Molnár, cu un titlul absolut provocator pentru orice român, *„Problema transilvană"*, ne obligă să coborîm totuşi mai adînc în analiza fenomenelor geo-politice şi să încercăm o lectură de tip axiologic a nivelelor profunde, capabile să creeze mişcări tectonice vizibile şi la suprafaţă.

Nu mi se par importante aici previziunile hazardate referitoare la posibilitatea celui de „al treilea război mondial" dintre culturi. Pentru noi, nu prognozele, oricum relative şi aproximative, sînt importante acum. Despre capacitatea/ incapacitatea lumii orientale (ortodoxe, islamice etc.) de a se moderniza şi/sau occidentaliza se poate discuta doar desfăşurînd tot arsenalul informaţional care momentan ne lipseşte. Informaţiile „turistice", cred, nu ne pot fi de real ajutor.

Continuînd analiza sferelor culturale însă, ajungem inevitabil şi la chestiunea **sistemelor de valori** şi a **ierarhiei** acestora, fie şi indefinibile (chiar dacă ar fi să ne ridicăm în cap adepţii ideologiei „multiculturalismului"). Dacă ar fi să adoptăm relativismul axiologic susţinut de aceştia („toate culturile au aceeaşi valoare, nu diferă decît formele de manifestare ale acestora"), va fi inevitabil să ajungem nu numai la contextualizarea valorilor acceptate în general ca

„moderne", ca fiind în pas cu vremea, ci, la limită, chiar şi la contextualizarea drepturilor omului, a „drepturilor civile fundamentale", acest „produs cultural occidental" prin excelenţă, „impus cu de-a sila" culturilor neoccidentale (în cadrul cărora, în numele „specificului" şi al „tradiţiilor proprii", pot fi acceptate şi cele mai monstruoase fapte antiumane). Aceasta presupune nu numai o abordare fatalistă şi imobilă a istoriei, excluderea oricărei posibilităţi de dezvoltare a omenirii, dar şi negarea existenţei ca atare a unui filon evolutiv dominant al umanităţii care, asemenea istoriei universale — ce nu este sinonimă cu istoria Lumii —, nu cuprinde evoluţia tuturor popoarelor şi indivizilor, ci numai pe a acelora care, indiferent de epocă istorică şi continent, a contribuit într-un fel, direct sau indirect, la dezvoltarea omenirii, de la starea semi-animalică a omului preistoric la cea a omului modern, capabil să întrupeze nu numai mutaţiile patologice ale speciei, ci, mai ales, acumulările calitative datorate unei evoluţii fizice, intelectual-spirituale şi morale de zeci de milenii.

Acest filon civilizaţional, pornit poate din Africa epocilor preistorice, traversînd marile culturi antice asiatice, trecînd apoi prin cea egipteano-greco-romană, pînă la cea medievală şi modernă europeană şi euro-atlantică, cum bine ştim, nu a străbătut întregul glob terestru simultan şi uniform, ci şi-a făcut drum printre meandre, ca un pîrîu de munte.

E dificil, în atari condiţii, să consideri că nu există diferenţe valorice semnificative între civilizaţii, sau dacă există, n-ar fi relevante pentru evoluţia viitoare a Terrei. A absolutiza însă diferenţele culturale, împingîndu-le pînă la a reactualiza mentalităţi de-acum două secole, respectiv a promova indistincţia dintre *legitimitate* şi *valoare*, seamănă mai de grabă cu teoriile superiorităţii raselor decît cu cele referitoare la civilizaţii.

Teoria plăcilor geo-culturale a lui Huntington nu trebuie privită neapărat ca un nou exclusivism, nici cu satisfacţia răutăcioasă a celor „bine plasaţi", dar nici cu frustrarea invidioasă („să moară capra vecinului") a celor „prost plasaţi". Dincolo de concluziile pripite şi extrapolate ale autorului american, acesta atrage atenţia asupra unui lucru prea puţin băgat în seamă: că valorile zise universale nu sînt, de fapt, unanim acceptate. Şi că lumi şi mentalităţi cel puţin desuete se ascund adesea în spatele apărării specificităţii „culturale", chiar dacă acestea se dovedesc a fi, în cele din urmă, profund antiumane. Iar pentru cei care critică valorile modernităţii, pe care, pentru a le respinge le numesc „ale Occidentului", ar trebui să fie clar că acestea sînt de fapt rodul evoluţiei întregii gîndiri umane, inclusiv a acelora care acum, datorită unei evoluţii istorice nu tocmai prielnice sau a unor interese mărginite, nu se mai recunosc în ele. Democraţie, libertate, drepturile omului, iubire „creştinească" nu sînt propriu-zis invenţii ale „bărbaţilor albi, creştini, heterosexuali" etc. Ele decantează înţelepciunea multimilenară a umanităţii în general, deci a tuturor raselor şi continentelor. Iar cei ce le refuză,

îndeosebi în epoca globalizării şi informatizării, riscă să se excludă din modernitate, cantonîndu-se undeva într-o epocă revolută. Sub acest aspect teoria huntingtoniană nu este una geografică, ci una axiologică. Plăcile sale nu sînt **geo**-culturale, ci geo-**culturale.** Ea se referă la un anumit sistem de valori universale şi indivizibile, iar comunităţile care le refuză nu sînt, cum se insinuează, „excluse", ci se exclud, respectiv refuză membrilor lor practicarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale la care a ajuns evoluţia umanităţii, şi la care, tocmai din acest motiv, ar trebui să aibă şi ei acces.

„Ciocnirea civilizaţiilor" şi integrarea europeană

Teoria plăcilor geo-culturale a lui Huntington, reutilizată de Gusztáv Molnár, acoperă într-o măsură importantă un adevăr istoric general, un loc comun, aş putea zice. Aplicarea sa în particular, ca în cazul majorităţii marilor adevăruri comune, este forţată. Şi chiar dacă putem accepta corectitudinea sa ştiinţifică din punct de vedere spaţial, devine de-ndată suspectă atunci cînd pronunţă sentinţe temporale absolute. Cred că este forţată de asemenea paralela trasată între teoria lui Huntington şi extinderea actuală a Europei integrate, cu atît mai mult cu cît este contrazisă chiar de exemple concrete, arhicunoscute, cum ar fi cazul Greciei, Slovaciei, Ciprului sau, în sens invers, al Sloveniei, al Ţărilor Baltice etc.

Chiar dacă generalizările sînt tentante pentru teoretizări facile, e bine să ne înfrînăm jocurile minţii şi să le restrîngem între limitele datelor demonstrabile.

Caracterul uşor forţat al comparaţiei reiese şi dintr-o superficialitate a formulării. Atunci cînd Gusztáv Molnár declară că *„Mentalitatea occidentală, cultura politică şi juridică occidentală nu* — mai — *pot fi însuşite în epoca modernizării mondiale pentru că trăsăturile caracteristice ale civilizaţiei occidentale s-au format toate în secolele ce au precedat modernizarea"* şi se întreabă: *„Care sînt aceste trăsături?"*, ni se va oferi un melanj de cauze (*„moştenirea clasică", „creştinismul occidental", „tradiţia instituţiilor reprezentative"*) şi efecte (*„separarea puterii bisericeşti şi laice", „domnia legii* [*statul de drept*]*", „pluralismul societăţii", „societatea civilă", „individualismul"*). Acest artificiu logic sugerează în mod absolut forţat că acolo unde nu există *„tradiţie clasică"* şi *„creştinism occidental"*, nu poate exista nici *„individualism"*, nici *„societate civilă"*, nici *„stat de drept"*.[24]

Chiar dacă nu avem motive destul de serioase de a contesta valoarea de adevăr a schemei huntingtoniene în general, privită de la înălţime cosmică şi istorică, nu putem să nu remarcăm concluziile partizane care exclud din capul locului, şi pentru eternitate, orice şansă de evadare din ghetto-ul hărăzit de istorie. Or, acest lucru rămîne de demonstrat în viitorul imprevizibil.

Problema cea mare, prin urmare, nu constă în acceptarea sau respingerea valorii de adevăr a constatărilor (cu corecţiile de rigoare), ci în caracterul categoric şi pripit al concluziilor, şi anume că, fatalmente, orice încercare de

occidentalizare a acestui spaţiu ar fi sortită definitiv eşecului. O sentinţă capitală greu de argumentat şi greu de acceptat.

„Plăcile" geo-culturale, chiar dacă nu sub o formă chimic pură, există chiar atunci cînd noi, cei „de dincoace" şi cei „de dincolo" de marginea lor mîncăm aceleaşi sărmăluţe şi fumăm aceleaşi ţigări Carpaţi. Dar a trînti poarta evoluţiei istorice închizînd-o cu cheia predestinării la stagnare veşnică, nu mi se pare o abordare nici ştiinţifică, nici logică. „Saltul calitativ", cu un termen anatemizat, în condiţii istorice deosebite, în situaţii limită poate, mi se pare posibil şi necesar. „Arderea etapelor" aşadar, mi se pare nu numai necesară, dar şi posibilă. Şansa demonstrării acestei supoziţii se află însă în mîinile elitei româneşti. Dar aceasta e o altă discuţie.

Atîta timp însă cît „România profundă", conservatoare, naţionalistă şi superstiţioasă coincide pînă la confundare cu spaţiul geo-cultural oriental descris de Huntington, nu avem ce reproşa analiştilor care îşi asumă răspunderea de a spune lucrurilor pe nume. Şi indiferent dacă Huntington are sau nu dreptate, dacă falia culturală trece sau nu prin inima României de astăzi, dacă România va fi integrată în structurile europene în întregime, parţial sau deloc, problemele şi sarcinile elitei româneşti vor rămîne aceleaşi: **europenizarea (modernizarea-occidentalizarea) sistemului său de valori.** Chiar dacă am presupune o conjunctură fericită ca aceea de după primul război mondial, sau cea care a dus Turcia în NATO sau Grecia în UE, sarcinile majore ale societăţii româneşti vor rămîne aceleaşi, fie că e vorba de reforma autentică din armată şi biserică, fie de reforma eficientă în economie, de stabilitatea politică şi cea a instituţiilor statului de drept, sau de adaptarea sistemului legislativ şi juridic la cel al Comunităţii Europene. Lăsînd deci speculaţiile („merită — nu merită?") deoparte şi făcînd **ceea ce trebuie** făcut, mai rămîne poate o brumă de şansă teoretică pentru salvarea unei naţiuni debusolate. Tragic ar fi dacă elita conducătoare românească, în loc să recunoască o realitate evidentă şi să încerce din răsputeri să contrazică previziunile sumbre ale cassandrelor, s-ar îmbufna şi ar continua să-şi fure căciula cu „demnitate" patriotică. Atunci, *sauve qui peut.*

Cu siguranţă, comparaţiile mele ar putea suferi de un mare defect, acela al extrapolării. Singura scuză ar fi totuşi dorinţa sinceră de a alerta conştiinţele potenţial responsabile asupra gravităţii situaţiei în acest moment de răscruce în care se află România. Fără o reconsiderare critică responsabilă a sistemului său de valori şi, legat de aceasta, a şanselor sale de viitor, această naţiune destul de mare şi destul de importantă pentru a-şi putea asuma un rol în viaţa Europei, dar mai ales de a-şi fi sieşi benefică şi suficientă, riscă să fie înghiţită de valurile istoriei. Precedente există. (Ştiu că pentru unii este supărător să accepte aceste consideraţiuni din partea unui „neromân". Am speranţa totuşi că majoritatea cititorilor le vor interpreta ca semn al unui sincer şi autentic patriotism.)

În acelaşi timp, este greu de tăgăduit că spaţiul nostru istorico-geografic, fie că se numeşte România, fie altcum, se află în faţa unor inevitabile înnoiri de

fond. Una dintre acestea ar putea fi revigorarea identităţii regionale, cu adînci rădăcini în fondul cultural profund al populaţiilor autohtone.

Şi ce poate fi mai relevant pentru „disperarea" cu care se cramponează românul pînă şi de această ultimă „odioasă" şansă, dacă nu că pînă şi nişte europeni „cu voie", bunăoară un cutare fost ministru iliescian al Apărării Naţionale, într-un recent interviu, declara următoarele: *„...Vorbim mai puţin sau aproape de loc, de faptul* ***că în Transilvania ideile europene există de foarte mult timp.*** *Nu ştim să facem cunoscute* ***multe lucruri pozitive despre Transilvania*** *şi nu ştim să le folosim pentru* ***consolidarea imaginii României în Vest*** (!) ***Noi ar trebui să facem din Transilvania cheia integrării noastre în structurile vestice.*** *În viaţa politică şi socială a României, Transilvania ar trebui să fie mult mai prezentă, iar oamenii politici ardeleni ar trebui să aibă un prestigiu potrivit zonei transilvane. Intelectualitatea din Ardeal are mult mai multe valori care ar trebui să se impună pe plan naţional. Mi-aş dori ca politicienii ardeleni să se ridice deasupra politicianismului dîmboviţean, să nu se amestece cu el, ori dacă au făcut-o şi şi-au fript degetele să nu se lamenteze clamînd superficialitatea «miticilor». Ei pot să ridice ştacheta şi pentru alţi demnitari, prin problemele pe care le pot aduce în discuţie şi prin modul de tratare a lor.* ***Cît de mult mi-aş dori ca ardelenii să iasă din provincialism şi să fie tot mai conştienţi de responsabilitatea misiunii pe care o au faţă de întreaga naţiune română!..."***[25]

Cine ar fi crezut? După ce Transilvaniei i s-a hărăzit succesiv rolul de „locomotivă", „mătură" şi „berbec", iat-o şi în postura de „cheie a integrării" şi „misionară a întregii naţiuni". Oare nu ar fi timpul ca „Provincia ratată" să-şi iasă din „egoismul" său european, şi, văzîndu-şi pur şi simplu de „provincialismul" său pragmatic, să încerce să-şi schimbe numele în renume? *„Românii au reacţionat bine în momente de disperare, nu în momente de discernămînt"*[26], ca să-l citez pe autorul deja clasicei *Provincii ratate*. Or, poate fi moment mai disperat ca acela de-acum?❑

NOTE

1. Molnár Gusztáv, *Problema transilvană,* **Altera** Nr.8, p.42. Polemicii lansate de autor i se alătură în paginile aceluiaşi număr Gabriel Andreescu, Antonela Capelle-Pogăcean şi Victor Neumann. Cu ocazia lansării revistei la Cluj are loc şi o dezbatere în prezenţa autorului studiului pivot care, sub titlul *„De la «problema transilvană» la «problema europeană»"*, va apare în **Altera** Nr.9, p.103. Eseul de faţă este o reverberaţie tîrzie, nepublicată încă, la polemica în cauză.

2. Studiul pivot al lui Gusztáv Molnár, apărut iniţial in limba maghiară în paginile revistei Magyar Kissebbség nr.3-4(9-10)/1997, p.208, a stîrnit o dezbatere mai amplă şi în lumea intelectuală maghiară, reflectată în replicile publicate în paginile numărului următor al revistei (Nr.1(11)/1998, multe din studiile respective urmînd să apară în volum, în limba română, la Editura Polirom.

3. Andreescu, Gabriel, *De la „problema transilvană" la „problema europeană"*, in **Altera** Nr.8, p.67

4. Idem, p.72

5. *„Capitalismul, ca şi fizica, ca şi matematica, ca şi statul de drept sînt structuri universale, pot fi puse la treabă de oricine, indiferent că este catolic, ortodox, hindus, şintoist, animist sau islamic"*, H.R.Patapievici, **Politice**, p.239)

6. Andreescu, Gabriel, Ibidem, p.71

7. *„...Mă gîndesc în primul rînd la* ***atitudinea lor faţă de muncă şi cultura lor politică****, strîns legată de aceasta..."* —, ceea ce, să-mi fie cu iertare, înseamnă nu Mioriţa sau Blaga, ci *atitudinea mioritică* faţă de realităţile mileniului III., şi chiar dacă criteriile de integrare europeană sînt *„politice şi economice, nu culturale"*, după cum subliniează în mod justificat Gabriel Andreescu la un moment dat, elementul hotărîtor este tocmai *cultura* politică şi economică care împiedică sau favorizează îndeplinirea acestor criterii. Ibidem, p.69.

8. *„Nu este vorba numai depre proiecte, ci de o mişcare care a reuşit, în cîteva decenii, să modernizeze România cu o viteză incredibilă. Toată această operaţie a fost rezultatul acţiunii a cîtorva zeci de oameni, proporţie insignifiantă în ansamblul societăţii româneşti"*, recunoaşte autorul cu sinceritate, susţinînd totuşi în continuare că: *„iată deci un caz spectaculos în care, datorită unor procese ţinînd de o ţesătură internă foarte sofisticată şi o interacţiune cu comunitatea internaţională excepţională a deplasat lumea românească dintr-un spaţiu cultural în altul"*. Ibidem, p.71.

9. *„Ardelenii nu de aceea au votat cu forţele politice pro-occidentale pentru că aparţin de creştinătatea apuseană, după cum nici bucureştenii nu de aceea au votat cu aceştia pentru că sînt ortodocşi, ci pentru că doar o politică occidentală liberală poate să le ofere o şansă de supravieţuire"*, Lengyel László, Az európai civilizáció és határai, in Magyar Kisebbség, an IV, Nr.1 (11)1998, p.64.

10. După Ionel Nicu Sava, *Cele trei Europe* in Curentul, din 5 iunie 1998, p.17.

11. Molnár Gusztáv, *Problema transilvană*, Altera 8, p.54

12. *„Toate astea sînt semnele unei mentalităţi care i-a aşezat de la bun început pe ardeleni într-o poziţie de inferioritate. Antonescu nu are aici decît privilegiul unei exprimări mai fruste, mai din topor. Nu fudulia sa cazonă e semnificativă, ci clarviziunea cu care a exprimat ceea ce abia urma să vină pentru ardeleni: mîna pe mătură şi la treabă! Deşi, se-nţelege, nu Antonescu a fost cel ce a decis destinul ardelenilor, cam acesta a fost: nişte oameni care măturau de zor murdăria făcută de alţii, fără dreptul de a crîcni şi, mai ales, fără să prididească. Ei n-au reuşit niciodată să înfrîngă «mentalitatea Antonescu», exprimată atît de franc şi falnic de soldat şi exersată subtil şi eficace de politicianismul şi birocraţia liberale. Au rămas mereu cu un statut special şi ambiguu: ceva nedefinit între musafir şi slugă. Într-atît de musafiri încît în 1940 chiar unii dintre ei au consimţit la cedare!"*. Al.Cistelecan, *Provincia ratată*, in Gazeta de Mureş, Nr.4(64), an III., 24-30.05.1993.

13. Molnár Gusztáv, Idem, **Altera** 8, p.58.

14. Iacob, Mihai, *Ardelenitate şi melancolie*, **României Magyar Szó**, 23.12.1992, trad. Marius Cosmeanu.

15. Neumann, Victor, *Descentralizarea sau recentralizarea în Europa dunăreană. Cazul României*, **Altera** Nr.8, p.88.

16. Iacob, Mihai, Idem.

17. Andreescu, Gabriel, **Altera** 8, pp.69-70.

18. Lengyel László, Idem.

19. **Curentul**, 5 iunie 1998, p.13.

20. *„Or, analiza situaţiei din România va arăta inaplicabilitatea modelului englezesc. Rapiditatea cu care s-au întîmplat lucrurile în Anglia — referendum separat în Scoţia, reforma*

constituţională care a dus la constituirea parlamentelor scoţian şi galez — a depins de cadrul juridic şi politic britanic excepţional de permeabil la devoluţia Scoţiei şi Ţării Galilor. Nimic comparabil la noi...", Gabriel Andreescu, Altera 8, p.73.

21. Lăzărescu, Dan A., **Curentul**, 5 iunie 1998, p.16.
22. Fati, Sabina, **Dilema**, An VI. Nr.284, 10-16 iulie 1998, p.9.
23. Tumanian, Paul, „22", Nr.22/1998.
24. Molnár Gusztáv, **Altera** 8, p.47.
25. Interviu cu Gheorghe Tinca, **Transilvania Jurnal**, an I. nr 51, 23 iunie 1998.
26. Cistelecan, Alexandru, în *De la „problema transilvană" la „problema europeană"*, Dezbatere publică cu prilejul lansării trimestrialului **Altera**, nr. 8, Cluj, 3 iunie 1998, şi publicată în **Altera** Nr. 9.

*

Elek SZOKOLY** (n. 1939), filosof, director executiv al Ligii PRO EUROPA şi al Centrului Intercultural din cadrul acesteia. De asemenea, este co-editor al trimestrialului **Altera**, autor a numeroase articole publicate în **României Magyar Szó, Gazeta de Mureş, Revista 22, Népújság, Korunk, Pro Europa.

Cultura europeană între diversitate şi similitudini

Seria *Studii europene,* editată de Societatea Intellect din Marea Britanie, acordă un larg spaţiu culturii din regiunea Europei. Nu întîmplător. Europa, înainte de toate, se defineşte ca o entitate culturală şi nu ca una politică.

Între diferitele volume ale seriei nu există o legătură imediat vizibilă, mozaicul realizat caracterizînd mozaicul cultural şi mental al omului european.

English Language in Europe

EDITOR: *REINHARD HARTMANN;*
AUTORI: *TOM MCARTHUR, WOLFGANG VIERECK, CAY DOLLERUP, RUDOLF FILIPOVIĆ, CHARLOTTE HOFFMANN*

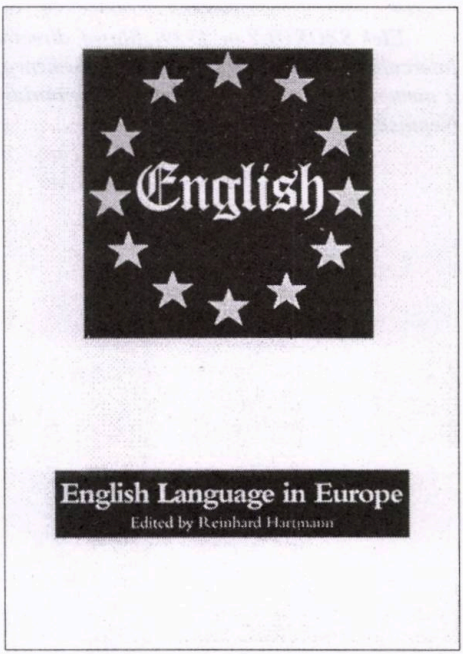

Limba engleză domină comunicaţiile, atît în domeniul academic, cît şi cel comercial, politic sau social. Şi această dominaţie este în creştere continuă. În condiţiile actuale, engleza tinde să cîştige statutul pe care îl deţinuse în evul mediu limba latină.

Studiul lui Tom McArthur, English in the World and in Europe (*Engleza în lume şi în Europa*), începe cu o întrebare retorică: a cui este limba engleză?

Marea majoritate a limbilor lumii este legată de un grup etnic sau altul, asociate mai tîrziu cu statele-naţiuni. Limbile oficiale şi-au cîştigat acest statut ca urmare a unei „lupte" între limbile regionale. Castiliana, vorbită doar într-o regiune a Spaniei, a devenit limba oficială a Spaniei, după care, ca rezultat al expansiunii spre continentul american, cea a aproape întregii Americi Latine.

Din punct de vedere etnic, „englezii" sînt de origine eterogenă. Această eterogenitate a devenit mai evidentă odată cu extinderea imperiului. În accepţiunea politică, galezii, scoţienii, irlandezii au devenit, treptat, „englezi".

Termenul, inițial folosit în sens etnic, a devenit o denumire colectivă a tuturor celor care vorbeau limba engleză, ca supuși ai imperiului Marii Britanii. Anomalia semantică a devenit evidentă în momentul în care Statele Unite, avînd ca limbă oficială limba engleză (azi *de facto* în 33 de state, *de jure* numai în 17) și-au cucerit independența. Limba engleză nu mai era doar a „englezilor". Ca o ironie a soartei, în prezent „engleza americană" este vorbită de cinci ori mai multe persoane ca limbă maternă decît „engleza britanică". Astfel nu se poate afirma că engleza actuală este o limbă a englezilor. Autorul studiului enumeră 110 de teritorii anglofone din diferitele colțuri ale lumii, dintre care multe și-au asumat anglofonia nu ca rezultatul istoric al unei ocupații străine, ci din proprie inițiativă: spre exemplu, în spațiul european, Danemarca, Olanda, Norvegia, Suedia au introdus în sistemul lor educațional învățarea acestei limbi din considerente practice. În aceste state engleza începe să devină nu o limbă străină, ci a doua limbă vorbită, după cea maternă (cazuri tipice — non-europene — unde acest proces este mai avansat, sînt India, Israel, Nigeria, Hong Kong). Dar în toate țările europene, chiar și în statele fostei Uniuni Sovietice, engleza a devenit *lingua franca*.

Prin urmare, autorul definește trei categorii de vorbitori de engleză: a celor pentru care engleza este limba maternă, a celor pentru care este a doua limbă și a celor pentru care este limbă străină.

Limba engleză ca limbă maternă poate diferi în mod considerabil nu numai de la un teritoriu la altul (cum ar fi cea britanică sau americană), dar chiar și în cadrul aceluiași teritoriu. Spre exemplu limba cotidiană a afro-americanilor este diferită de engleza americană, mai ales sintactic.

Această mare răspîndire a limbii engleze, adaptabilitatea la diferite condiții avînd ca rezultat marea sa varietate, îi asigură caracterul special, care o promovează în „topul" limbilor vorbite.

Al doilea studiu (Wolfgang Viereck — *Engleza în Europa: naturalizare și folosire ca lingua franca, în special în țările germanofone*) pornește de la încercarea unor state de a opri pătrunderea influențelor engleze. Spre exemplu, o lege franceză din 1994 a stabilit traducerea a 3500 de cuvinte engleze folosite (*marketing/mercantique*, *airbag/sac gonflable*, *software/logiciels*), dar Curtea Constituțională a decis că populația nu poate fi forțată să folosească anumite expresii.

Conform autorului, aceste încercări de epurare a limbii (de *los barbarismo*, cum formulează spaniolii) nu pot avea succes. Analizînd pătrunderea anglicismelor în limba germană, se observă un proces evident: unele cuvinte devin uzuale printr-o formă nouă (*professional/Profi*), dar ceea ce este și mai interesant, apar cuvinte engleze cu un înțeles nefolosit de englezi (*briefs/Slip*, *veteran car/Oldtimer*, *portable phone/Handy*), sau chiar cuvinte ce par să fie engleze, dar ele nu există în această limbă (model masculin: *Dressman*, conducătorul unei ceremonii: *Showmaster*, model de pe prima pagină a unei

reviste: *Coverboy*). Modul inventiv în care cuvintele engleze sînt folosite dovedeşte că relaţia nu se limitează la o simplă preluare de cuvinte, ci că există şi un proces de dezvoltare a limbii engleze în mediu germanofon.

Exigenţele ofertelor de serviciu care cer cunoaşterea unei limbi străine arată o predisponibilitate spre limba engleză: în Franţa 71,09%, în Italia 68,83% (singura excepţie este Ungaria, unde ofertele cerînd cunoaşterea limbii germane sînt mai numeroase, depăşind cu 3 procente pe cele care condiţionează angajarea de cunoaşterea limbii engleze).

Ca dovadă a schimbării mentalităţilor faţă de limba germană şi engleză, autorul compară „limba oficială" a mediilor academice din acest secol. Dacă pînă în anii '20 premiile Nobel erau acordate preponderent autorilor care foloseau în comunicările lor ştiinţifice limba germană, după o perioadă de echilibru, în urma celui de-al doilea război mondial situaţia s-a modificat radical în favoarea limbii engleze. Reviste de limbă germană, cu vechi statute în lumea ştiinţei, azi sînt tipărite în engleză (cum ar fi *Österreichische Botanische Zeitschrift*, devenit *Plant Systematics and Evolution*).

Cay Dollerup, în studiul *Engleza în Uniunea Europeană*, comparînd şansele limbilor utilizate în mod oficial de către Uniunea Europeană, ajunge la concluzia că limba engleză nu va deveni singura limbă oficială, dar volumul imens de muncă necesar traducerilor implică găsirea unei soluţii practice. Această soluţie, care îşi găseşte motivaţia în primele două studii, este utilizarea limbii engleze în comunicarea dintre politicieni. Este o soluţie comodă, ieftină — deci în conformitate cu vremurile pe care le trăim.

În studiul *Engleza, un donator de cuvinte către alte limbi europene*, Rudolf Filipović analizează anglicismele şi modul în care acestea au fost adaptate la alte limbi, devenind — cuvinte ca şef (*chief*), lider (*leader*) — familiare în limbajul zilnic.

Ultimul studiu al volumului (Charlotte Hoffmann — *Bilingvismul societal şi individual în care una dintre limbi este engleza*) analizează dezvoltarea bilingvismului european, care, pe lîngă limba maternă, implică engleza ca a doua limbă. Acest bilingvism poate fi o opţiune individuală sau poate fi impus de necesităţile societăţii. Oricum, el este deja o realitate, iar tendinţele tinerei generaţii sînt univoce: acest tip de bilingvism devine din ce în ce mai uzual.

În mod paradoxal — conchide Charlotte Hoffmann în ultima propoziţie a studiului şi volumului — englezii au fost cei care iniţial s-au opus acceptării unei singure „limbi oficiale europene", iar acum această limbă tinde să devină *lingua franca* a Europei.

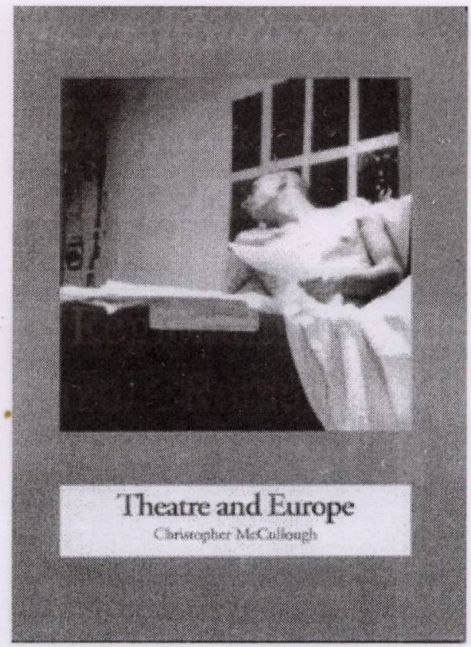

Theatre and Europe

CHRISTOPHER MCCULLOGH

Studiul analizează identitatea culturală a Europei postbelice manifestată în varietatea activității teatrale, şi începe cu trecerea în revistă a curentelor care au dominat această perioadă: existențialism, structuralism, poststructuralism, marxism; după care prezintă „practicienii" din perioada 1957-1973, de la Peter Stein pînă la Franca Rame.

Prima dată de referință — 1957 — este cea a Tratatului de la Roma, care a pus bazele Europei unite; cea de a doua — 1973 — momentul în care Regatul Unit a devenit membru al Comunității Europene. Regatului Unit, caracterizat la aceea dată printr-o cultură exclusivă şi exclusivistă britanică, anti-europenistă, îi este conferit un capitol separat: *Aderarea Regatului Unit la Actul Unic European: 1973-1986*, care prezintă modificarea concepției despre sine.

Un rol aparte l-a avut Peter Brook, director de teatru, cunoscut ca un „radical" în interpretarea lui Shakespeare, considerat un *enfant terrible*. În concepția lui, Shakespeare ne este contemporan, şi piesele lui trebuie jucate ca atare. Mai mult, a văzut în Shakespeare o persoană universală şi nu britanică. Astfel, spre exemplu, *Regele Lear* a primit o conotație existențialistă, iar *Îmblînzirea scorpiei* una feministă. Brook a inițiat formarea Centrului Internațional de Studii Teatrale, care a facilitat nu numai schimburile culturale europene, dar şi cele dintre culturile din afara Europei. A studiat varietatea culturilor în mod consecvent, căutînd să cunoască nu cultura în sine, ci ceea ce se află în spatele ei. Peter Brook a fost promotorul interculturalismului în teatru, prin efortul lui valorile culturilor naționale au devenit valori universale, iar valorile culturale universale componente ale celor naționale, înțelegînd şi explicînd importanța acestui proces: *„dezbrăcînd manierismul etnic, japonezul devine mai japonez, africanul mai african"*. În 1988, el compara varietatea culturală cu instrumentele dintr-o orchestră, în care fiecare cîntă propria lui melodie, avînd ca rezultat armonia.

Ultimul capitol este destinat perioadei 1986-95: *În preajma căderii Zidului Berlinului şi schimbările pe harta Europei*. Răspunsul artei teatrale la provocările

evenimentelor recente este prezentat prin prisma a doi dramaturgi: Václav Havel şi Heiner Müller.

În *Postscriptum*, Christopher McCullogh afirmă: *„Este evident că sîntem într-un proces dureros dar necesar de reconstrucţie a identităţii noastre personale şi (în general vorbind) culturale. În teatru, aceasta ţine în aceeaşi măsură de economia funcţionalităţii concrete a relaţiilor şi de ceea ce se spune şi cum se spune."*

Women in European Theatre

EDITOR: ELIZABETH WOODROUGH; AUTORI: SARAH STANTON, ELIZABETH HOWE, JAN CLARKE, ELIZABETH WOODROUGH, CHRISTOPHER SMITH, LESLEY SHARPE, AGNÈS CARDINAL, MAGGIE GALE, SHARON WOOD

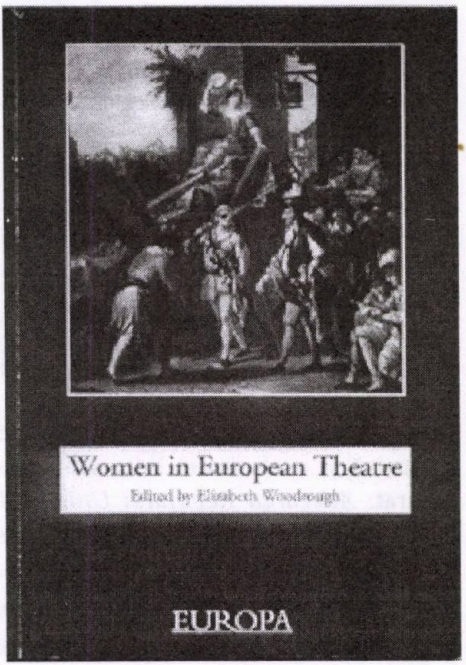

În niciuna dintre arte, femeia nu este atît de prezentă ca în teatru. Dar piesele fiind scrise de bărbaţi, modul în care femeia era pînă nu demult prezentată pe scenă constituia o sursă de stereotipii. Teatrul a fost totodată şi arta cea mai populară, gustat de un public larg, avînd astfel un rol important în formarea mentalităţilor.

Volumul porneşte cu perioada 1660-1700, prin studiul lui Elizabeth Howe, intitulat: *Starea de a fi dezbrăcat. Primele actriţe engleze*. Autoarea arată că în această perioadă personajele feminine erau simple obiecte, decoruri utilizate pentru frumuseţea lor şi datorită vulnerabilităţii sexuale. Comediile se axau pe situaţii de adulter, în care lumea se distra pe seama soţului naiv, iar femeile aveau rolul de a se dezbrăca şi îmbrăca în faţa publicului. Datorită acestui „nou stil", nu mai era posibil ca bărbaţii să joace şi roluri de femei, în mod inevitabil era nevoie de actriţe. Deşi acest prim pas s-a făcut abuzînd de feminitate, a devenit posibilă apariţia femeilor şi în alte roluri, în tragedii, pînă atunci rezervate bărbaţilor: primul fiind Desdemona din *Othello*, care — în conformitate cu moda — a scos în evidenţă scenele senzuale preluate din comedii (Desdemona în pat,

îmbrăcată sumar). În scurt timp, au apărut numeroase piese ale căror temă centrală a fost violul. Aceste piese au permis atît afişarea femeilor îmbrăcate sumar (avînd priză la public), cît şi prezentarea tragediei şi eroismului femeii care se opune.

Următoarele studii prezintă rolul femeilor în teatrul francez şi german, cu referiri la Aphra Behn, Madame de Villedieu, Frau Neuber, Frau Gottsched, Berta Lask, Ilse Langner, Marieluise Fleßer.

Penultimul studiu întoarce cititorul de unde s-a pornit: în Albion, prin *Autoare de teatru pe scena londoneză; 1918-1968*. Perioadă în care feminismul s-a impus ca mişcare socială şi politică. Autoarea, Maggie Gale oferă o prezentare largă piesei *The Man Who Pays the Piper* de G. B. Stern (jucată din 1931), o analiză a relaţiei dintre sexe şi puterii socio-economice.

Studiul din încheierea volumului are ca subiect Italia şi îi prezintă pe Natalia Ginzburg, Franca Rame şi Dacia Maraini.

În cei trei sute de ani, de la actriţele seminude ale teatrului englez, volumul ajunge la autoare de piese de teatru preocupate de problemele societăţii, în mod special de relaţia dintre sexe. Dar dacă ne uităm la „produsele" născute din arta teatrului, filmele contemporane, se observă că mentalitatea secolului al XVII-lea mai persistă în unele medii...

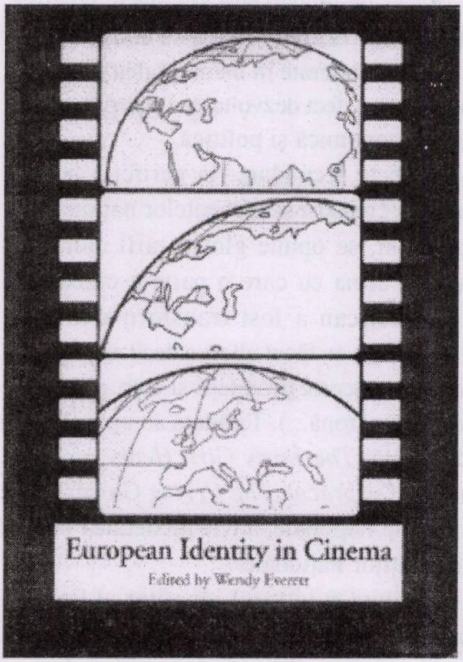

European Identity in Cinema

EDITOR: WENDY EVERETT; AUTORI: WENDY EVERETT, PETER HAWKINS, ANNE JACKEL, STAN JONES, DAVID GILLESPIE, DOMINIC KEOWN, IAN AITKIN, BRIAN NEVE, DUNCAN PETRIE

Volumul conţine o serie de studii, prezentînd atît dezvoltarea artei cinematografiei europene în general, cît şi caracteristicile speciale ale acestei arte în Franţa, Rusia, Spania, Irlanda de Nord, Scoţia. Cu dorinţa de a nu intra în detalii, ne vom opri asupra a două studii, care se concentrează asupra identităţii europene în general.

Wendy Everett, în studiul introductiv *Filmul european şi chestiunea identităţii* porneşte de la a căuta ce înseamnă identitatea europeană, şi o defineşte ca fiind o colecţie eterogenă şi fragmentară de identităţi individuale distincte. Europa este o construcţie fragilă, divizată de suspiciunile şi prejudecăţile naţiunilor, un „arhipelag al diversităţii". Pe de altă parte se pot identifica şi o mulţime de elemente politice, istorice, culturale care unesc naţiunile Europei, prin care această identitate comună, chiar dacă este greu de definit, se face simţită.

Conform autorului, filmul ocupă un loc important, chiar privilegiat în cultura europeană recentă, fiind arta cea mai populară, care în acest secol a oferit o oglindă permanentă a societăţii. Studiind această artă, putem practic să studiem controversele artistice legate de identitatea complexă şi procesul de modificare a acestei identităţi.

Introducerea este completată, dezvoltată de studiul lui Ian Atkin, *Problemele curente ale studiului artei cinemtografice europene şi rolul chestiunii identităţii culturale*.

În accepţiunea lui Atkin, identităţile colective apar, în general, în perioadele în care şabloanele coeziunii culturale încep să se fragmenteze şi apar discrepanţe între stereotipurile culturale şi noile condiţii sociale, politice, economice. Globalizarea este citată frecvent ca un factor primar al crizei actuale care afectează concepţia identităţii naţionale. Unii afirmă că acest proces de globalizare are efecte pozitive, dovedit prin colapsul sistemelor comuniste. Chiar Hollywoodul este considerat de unii ca promotor al pătrunderii ideilor liberale şi democrate în mentalitatea colectivă. Alţii sînt pesimişti şi consideră că globalizarea are ca efect dezvoltarea imperialismului cultural, ca instrument cultural de exploatare economică şi politică.

Procesul integrării transnaţionale are efecte secundare: la periferia acestor procese au loc procese de dezintegrare, datorate creşterii sentimentelor naţionaliste. Europa, chiar şi partea vestică a continentului, se opune globalizării culturale. Societatea fiind transformată în consumatori, arma cu care o parte a cineaştilor europeni a încercat să se opună valului american a fost transformarea artei cinematografice în materie consumabilă. Prin asta nu au făcut altceva decît să participe la procesul de globalizare, singura diferenţă între aceste producţii şi cele americane fiind limba (care oricum dispare cu traducerea sincronă...). Totodată au apărut filme artistice care au manifestat o (o)poziţie culturală: *The Nasty Girl*, *Henry al V-lea*, *Heimat*, *Europa*, *Praga*, *Din vremea ţiganilor*, *Dezbrăcat*, *The Crying Game*. Unele dintre ele exprimă anxietatea faţă de identităţile naţionale, altele anxietatea faţă de globalizare, promovînd afirmarea particularităţilor naţionale.

Controversele, disputele legate de identitate şi viitorul identitar al Europei sînt prezente în arta cinematografică aşa cum sînt ele: fără consens. Volumul nu oferă un ajutor în găsirea unor răspunsuri univoce. Dar oferă o critică de artă într-o viziune neobişnuită, şi nu în ultimul rînd, în invazia de filme comerciale, cîteva titluri de referinţă care merită să fie vizionate.

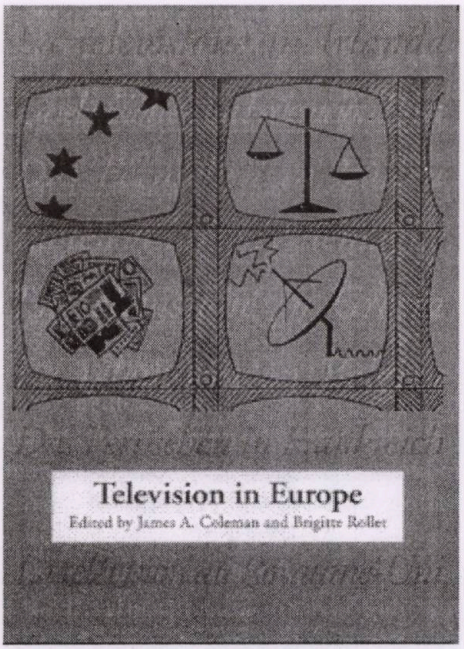

Television in Europe

EDITOR: JAMES A. COLEMAN ŞI BRIGITTE ROLLET; AUTORI: VALERIE SWALES, BRIGITTE ROLLET, STEPHEN GUNDLE, EDDIE HOLT, HELENA SHEEHAN, DANIËL BILTEREYST, ANNA SYNGELLAKIS, PAUL FLENLEY

Televiziunea a devenit, conform redactorilor, obiectul celei mai semnificative activităţi în Europa. Copiii stau mai mult în faţa micilor ecrane decît în şcoală, adulţii mai mult decît la locul lor de muncă. În condiţiile globalizării consumatorismului, diferitele posturi tind să se asemene din ce în ce mai mult. Ultimele decenii sînt caracterizate prin dispariţia monopolului statului, iar emisiunile transmise prin satelit nu ţin cont de graniţe. În aceste condiţii televiziunea nu mai are un rol cultural şi educaţional naţional, capătă o orientare exclusiv comercială. Dacă nu acceptă această situaţie, devine nerentabilă. Situaţie tipică pentru Franţa, unde posturile naţionale acordă un larg spaţiu emisiunilor culturale, dar totodată sînt în pragul falimentului.

Volumul prezintă, pe capitole, dezvoltarea televiziunii în diferite state (Regatul Unit, Franţa, Germania, Italia, Irlanda, Belgia, Grecia, Federaţia Rusă). Redactorii sînt conştienţi că pare ironic faptul că structura volumului este una naţională, din moment ce diversitatea naţională a posturilor tinde către omogenitate. Exemplul televiziunii este unul relevant, chiar un avertisment: universalitatea poate deveni şi uniformitate. Cum a fost posibilă această uniformizare? Televiziunea, apărută în preajma celui de-al doilea război mondial, nu a avut o suficientă tradiţie pentru a o preveni. Totuşi, prin studiile volumului, avem posibilitatea de a cunoaşte valorile naţionale, de scurtă durată, devenite de domeniul trecutului.

Children and Propaganda

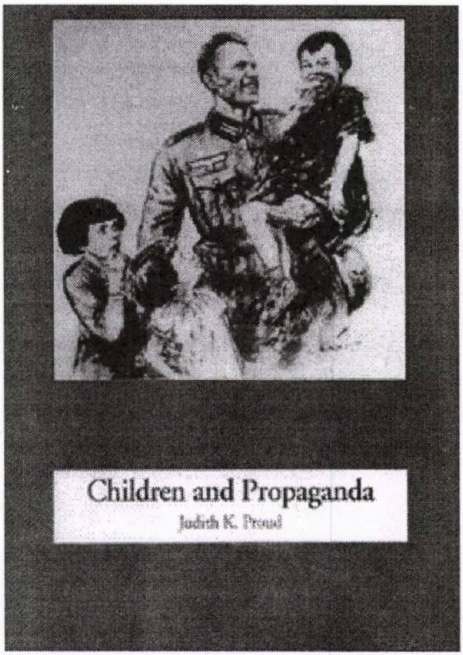

AUTOR: JUDITH K. PROUD

Ne mai amintim de scene înduioşătoare cu copii şi flori, în compania cuplului de dictatori? De şoimii patriei şi pionerii care aplaudau, recitau, ţineau cuvîntări de mulţumiri aceluiaşi cuplu? De scene cu sutele de copiii care se mişcau simultan, formînd lozinci comuniste?

Copiii şi propaganda. Propaganda prin copii şi propagandă pentru copii. Armele principale ale oricărui sistem totalitar fără scrupule. Fie el de stînga, de tip comunist, fie de dreapta, de tip fascist.

Autoarea studiului analizează relaţia propagandă–copii în Franţa dintre anii 1940-44. Pentru cititorul român, cu înfricoşătoare asemănări României anilor '70-'80.

În anii premergători războiului, literatura pentru copiii a cunoscut o perioadă de înflorire: 300 de autori, 500 de titluri anuale, 40 de edituri specializate în acest domeniu. Ca o consecinţă a războiului, editarea cărţilor a ajuns în impas. Dar propaganda merita orice efort. Manualele şcolare au fost cele mai afectate, fiind obligatorii şi ajungînd nu numai în mîna tuturor copiilor de vîrstă şcolară, dar şi a părinţilor. Din ordinul ministrului educaţiei, şcolile şi sălile de clasă au fost împodobite cu simboluri naţionale, tablouri cu teme patriotice, tipărite şi multiplicate special acestui scop. Programele şcolare, în special materia Educaţie morală, civică şi patriotică aveau menirea de a transmite mesajul politic al erei Pétain. Personajele ilustre ale istoriei Franţei au fost transformate, idealizate, adaptate propagandei.

Nu numai manualele au fost denaturate, ci întreaga literatură pentru copii. Capitolul *Perrault, Pétain şi politizarea basmelor* prezintă în detaliu acest aspect, oferind chiar studii de caz, analize asupra unor texte şi imagini de acest gen. Lupul din Scufiţa Roşie cu chip de evreu, cavalerul în platoşă şi caschetă germană arată pînă unde putea să meargă acest tip de propagandă. Franţa devenea regatul fericirii şi frumuseţii din poveşti, un loc la fel de idilic ca cel al zînelor.

Studiind impactul acestei propagande, autoarea o apreciază ca fiind importantă şi durabilă. Nu există însă date exacte şi suficiente, care prin metode sociologice să arate acest lucru. Doar în Germania s-a studiat în mod consecvent modificarea,

dispariția stereotipurilor promovate de regimul fascist, în Franța acestea s-au efectuat sporadic.

Copiii și propaganda oferă publicului larg o lectură de excepție, specialiștilor un exemplu și o sursă de inspirație pentru studiul propagandei comuniste din România.

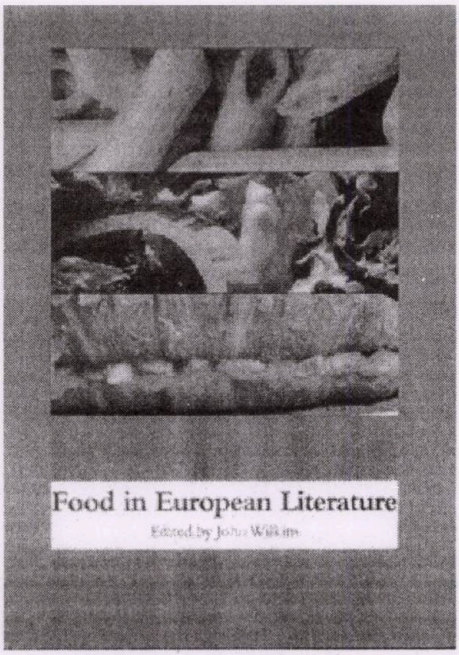

Food in European Literature

EDITOR: JOHN WILKINS; AUTORI: STEPHEN MENNEL, CLAUDIA NOCENTINI, EDITE VIEIRA PHILLIPS, ALISTAIR ELLIOT, JOHN WILKINS, JAMES DAVIDSON

După analiza unor aspecte determinante și perspectivele culturii europene, acest volum editat în cadrul seriilor de *Studii Europene* de Societatea Intellect este mai mult o lectură de divertisment, deși rolul gastronomiei nu este deloc de neglijat în dezvoltarea umanității, el putînd pune în lumină atît specificitățile, cît și fenomenul globalizării (prin *pizza*, *hamburgeri* sau *pui de Shanghai*). Nu întîmplător, o anumită cultură este denumită, peiorativ, cu numele unei băuturi răcoritoare de mare succes.

Într-o ordine cronologică inversată, sînt prezentate aparițiile în literatură a obiceiurilor culinare din diferite zone și epoci prin titlurile: *Identitate și cultura culinară: Anglia, Franța și lumea de mîine*; *Fiat Pasta: Calvino și mîncarea*; *Portugalia: mîncare și vin — o chestiune de dragoste*; *Mîncarea în lirica romană*; *A mînca în comediile ateniene*; *Despre lipsa mîncărurilor de pește la Homer*.

La prima vedere studiile par a fi abordări neconvenționale, chiar frivole. Ajungînd la epoca antică, ne dăm seama de importanța unor astfel de analize, care permit o mai bună înțelegere a epocii, a calității vieții. *Banchetul* lui Platon stă dovadă: în timp ce omul mănîncă, poate desfășura și o muncă intelectuală de excepție. Chiar dacă nu este o legătură directă între efortul intelectual și masa servită, gastronomia, ca element cultural, nu merită să fie total ignorată.

Limba ca element cultural, teatrul, arta cinematografică, televiziunea, propaganda, gastronomia — teme abordate în contextul culturii europene, o cultură caracterizată în esenţă prin diversitate, dar care se confruntă cu pericolul uniformizării. Rezultatul ambiţiosului proiect al Societăţii Intellect este o serie care tentează cititorul, chiar pînă la obsesie, să mediteze asupra unei chestiuni atît de mediatizate dar atît de puţin înţelese: ce înseamnă europenismul? Ce este Europa? Iar absenţa aproape absolută a spaţiului Europei Centrale şi de Est din aceste studii poate provoca specialiştii ţărilor „ignorate" să intre în competiţie.

(I.H.)

ANUL V. 1999

altera 11

Contents

Editorial 5

A EUROPE OF REGIONS

A EUROPE OF REGIONS

Claudio Scarpulla

A Europe of the Regions: Reality, Challenges and Perspectives 7

A thorough analysis of the concept of the Europe of the regions, the study necessarily starts off by assessing the pattern which has so far marked the European integration, namely the "Europe of the Nations". It is only nation-states that have been able to shape the history of European integration since only they have had the right to make the commitements for the establishment of an international organization and they still are the main actors in the community's policy-making. Nevertheless, European federalism and regionalism — a trend which has always doubled the nation-state trend, even if marginalised — is now gaining weight both in Western and Eastern Europe: nation-states themselves realize the advantages inherent in the project of a federal Europe and willfully, if not happily, are giving away ever more powers both to the subnational and to the supranational level.

There are three types of regionalism to be distinguished from one another: a cultural, a political-administrative, and an economic one. Cultural regionalism is based on existing distinct regional identities often reinforced by the existence of ethnic minorities and its counterpart in regionalisation mostly consists in devolution of autonomy to the region concerned. Political-administrative regionalism is aiming at achieving greater democracy and popular participation in public policies. While cultural regionalism requires regions to be bestowed certain legislative powers, political-administrative regionalism makes room for more flexibility in the adjusting of uniform rules to local situations and the wishes of the local community, its result being self-administration (regional communities remain more clearly subordinated

to the powers retained by the central government than in the case of autonomy). The economic pattern of regionalism is aimed at the efficiency of public administration for the citizens' sake and, according to this pattern, local anf regional authorities should have effective powers in determining local taxation and expenditure in order to let local communities bear only the costs of the services of which they get the benefits, but these powers do not exclude the contextual competence of higher tiers of government whose involvement is necessary both politically (the principle of subsidiarity according to which not all public tasks may be carried out by local authorities) and economically (redistributive policies aimed at favouring the growth of less developed areas).

An important section of the study focusses on the changes in the constitutional structure of the UE members as influenced by the three patterns of regionalism and which display a great variety and unevenness due to their historical background and also to the model(s) they have opted for.

The main aim of a Europe of regions is to modify the institutional structure of the Union in order to allow a direct representation of the regions or, at least, their greater involvement in the European decision-making process. However, it is possible that obstacles may arise to the functioning of the Europe of regions either at the European level itself or by domestic constitutional arrangements, and outstanding among them is the wiswspread lack of authorization for the regional authorities to establish direct contacts with the European institutions.

The regions' international activity has gradually developed from just cross-border cooperation to the idea of partnership, both vertical (between different tiers of government) and horizontal (between different regional authorities), finally leading to the evidence that a general forum for a comprehensive partnership among the European regions is needed.

Although the administrative structure and organization of the member states falls within the domain of domestic policy, it may be submitted that a real regional policy of the Union may in the long term produce a sort of voluntary harmonization of the internal structure of the member states. For the moment, however, this is no challenge to the existence of the member states, since the decision for Europe to become a federation belongs to the member states themselves.

Mihai Chioveanu

Regionalism and National Ideology. The Case of "Greater Romania" 43

The study aims at reassessing — from a regionalist perpective — the role and position of interwar Romania within the projects of cooperation in this area and also of the debates generated by those projects. The end of the First World War brought about the establishment of new nation-states in Central and Eastern Europe; holding strong nationalist ideologies and turmoiled by antagonisms, they were reluctant towards

any idea of regionalist and federalist structures, although such a pattern could have been able to stregthen both their political and economical position. In the case of Romania (which had just become Greater Romania) a fatal economic error was its cutting off all the traditional ties its newly acquired provinces have had within the states they had belonged to, and also the attempt to erase minorities' middle class. On the other hand, isolation in the region was doubled by a strong domestic centralisation. Even in the early '40s, when some of the countries in the region (Greece, Yougoslavia, Poland, Czekhoslovakia), under the impact of WWII break-out began considering federalist projects, Romania stood aloof — much of this attitude being characteristic for the present too, both in the political and the academic circles.

Éger György

Euroregions in the East and in the West 56

Setting out to survey the chronological and spatial development of euroregions which are one of the most effective and typical for cross-border cooperation, the author first gives a typological description of regionalism and then goes into details in analysing its transnational pattern (chosen from among the triad national/transnational/international). Employing the former Iron Curtain delimitation, the study provides both a history of the regional phenomena (richly illustrated) characteristic to each of the sides opposed till 1990, and the experiments in regional cooperation in the post-communist era (taking also into consideration euroregions which include both Western democracies and the newly emerging democracies in the Eastern Europe, with a special stress on the Hungarian example and of the Carpathians Euroregion). Depicting the historical and cultural background which urge neighbouring regions to associate, to institutionalise themselves, but also the (economic, financial, geopolitical, etc.) reasons for their coming into being, the study provides a useful bluprint of what European regionalisation means in these days.

Josef Langer

Cross-Border Networking of Business Organizations in the Alps-Adriatic Region — How Is It in Southern Austria? 74

In the context of globalisation and European integration, regions are increasingly gaining weight althogh with certain differences between Western and Eastern Europe (within the latter the collapse of communism has to a great degree strengthened the nation state). As its title already discloses, the paper is devoted to one specific euroregion and especially to the aspect of business organisation cross-border networking. The author evidences both the differences between the regions participating in the Alps-Adriatic euroregion (Carinthia, Slovenia, Friuli-Venezia Giulia) and between these regions and the others within their respective countries. Economic and political-institutional contrasts (Carinthia being a state within federal Austria, Slovenia a sovereign state and Friuli-Venezia Giulia a region within decentralized Italy) as well as linguistic differences are all liable to make cross-border cooperation difficult, but the participants deem the effort worthwhile, the

most advantaged and, consequently, the most active being business organisations (cultural, political and social organisations still remaining rather shy in cross-border cooperation.

ANALYSE

George Schöpflin

Reason, Identity and Power 88

One of the central tensions in the organisation of power has been that between reason and identity. Rationalists reject any thought that power might accrue simply by identity while the champions of identity potics insist that reason alone canot provide for all the contingencies in politics. The author argues that both are needed, that both citizenship (reason) and ethnicity (identity) are essential and interdependent aspects of political power and organisation. Once this mutuality is accepted, many of the conflicts in Europe can be understood more clearly and — as for the potential ones — prevented. However, the legacy of the past is still strong and there is a great reluctance on the part of the rationalists to accept that identity has a role to play. The role of identity has become more salient since the end of the Cold War, partly because the legitimacy contest between Marxism- Leninism and liberal democracy screened out alternatives, but there is an urgent need to admit that identity has a rationality of its own — cultural reproduction — and that it can constitute an authentic part of democratic politics in conjunction with the rationality of citizenship. The left in Western Europe has accepted identity politics as legitimate when the identity of the migrants is concerned, but only very reluctantly when historically established groups demand access to power on the basis of their identity. Assimilation and multiculturalism have posed serious problems in the post-war years and new solutions will have to be found after the collapse of communism. Finally, there are major gaps in the experience of the Western Europe and the post-communist world in the context of identity politics and these will influence the process of eastward enlargement of the European institutions.

CASE STUDY

Oláh Sándor

Romanian Assimilation in the Szeklarland 111

The study examines the historic background to an ethnic conflict in a Szekler village — the forced construction of a Greek Catholic Church and its destruction in 1940-41 — in the light of the development of ethnic composition of the population. On the basis of historic sources, documents and personal memories the author describes how the Orthodox (later Greek Catholic) community, which arrived in the 16th century, lived with the majority unitarian Hungarian population. Using detailed

registry data the author describes the whole process by which these people are gradually assimilated whilst being aware of their origins but losing their mother tongue. Within this slow and peaceful process, the forced re-Romanisation of the interwar period appears as but a brief episode.

As to what this all means in the lives of the village people, one can deduce a subtle picture from the interviews found at the end of the paper, conducted with Romanian descendants whose mother tongue is Hungarian and who have memories covering alsmost the whole era of the century.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Peter Weber

From Kolozsvár to Cluj. The Last Episode of the Hungarian Regime in the Transylvanian Capital 128

The study is devoted to the events in 1918, when in the aftermath of the First World War, the province of Transylvania became a part of Romania. In the eighty years since, both Romanian and Hungarian historical discourse have been biased by overemotional approaches. As the case of the Cluj city evidences, the shift of political authorities took place neither smoothly, nor at once, just by virtue of the solemn Proclamation of Union with Romania. This shift was gradual: as the Hungarian local institutions waned, Romanian authorities strengthened, a certain confusion prevailing for the moment.

FACES OF EUROPE

Thomas Steensen

The Frisians in Schleswig-Holstein 156

The study depicts the main features of the history, geography and culture of Northern Frisia, the close links and interdependence of these aspects, and also the influences exerted by Denmark and Germany along centuries. Northern Frisians have never established a state of their own and never strived to; their major political objective has been to secure self-administration. The Frisian movement for the preservation and development of the distinct Frisian identity, initiated within the "awakening of the nations" in the 19thh century and passed over to the present day, has pervaded the whole Frisian culture, but it is only now, in the context of the newly established European institutions, that it enjoys the status it deserves.

RESTITUTIO

Steliu Lambru

The Two Romanian Nations. Romanian Political Controversies between 1865-1872 under the Habsburg Rule 176

The study contends that, during the Habsburg period, the political stand of Romanians in Transylvania was not monolithical as Romanian official history would have it. Although Romanian political leaders all strived for the emancipation of their people, the content and form of their activity was different, if not downright opposite. While one (deakist) trend favoured a civical understanding of the nation and, consequently, dismissed the idea of Transylvanian autonomy within the Empire, the other (nationalist) militated for the parlamentary representation on ethnic criteria and for separation. Both trends were mirrored, developed and reinforced by the papers of the time. In this context, the "Patria" newspaper furthered a consistent, moderate stand, considering as a solution for the Romanian minority rather a brotherhood of nations within the Empire than a separation from it.

ALTERA PARS

Szokoly Elek

"The Transylvanian Issue" between Mission, Melancholy and Reality 194

The study is conceived as a response to the debate initiated (in a previous issue of the journal here) on the validity of Huntington's geo-political theory for the Romanian space. Transylvania's multicultural background, its supposedly superiority over other regions of Romania continues to be dealt with in two equally harmful ways: it is either deliberately ignored or unscrupulously put to political misuse. The author sets out by remarking the correspondence between the views held by the intellectuals participating in the debate and their placing "inside" or "outside" the province. After the collapse of communism, the long-suppressed differences of the countries in Eastern Europe have become more and more obvious, but their distance from Western values and European integration has increased or diminished according also to their very recent political development. Against this background, Transylvania, being traditionally closer to the Western set of values, could act as a tank-engine able to pull Romania into Europe, if only the province's potentialities were not blocked by the centralised pattern of the country. But here other problems arise: is there a distinct Transylvanian regional identity still left after the communist levelling? is the Romanian majority/Hungarian minority reconciliation real and sustainable? is the political class committed to removing Romania from the "grey zone" to Europe? The constitutional framework is unlikely to produce a positive solution to such questions, being to stiff to allow borrowings from European models of devolution.

Huntingtonian theory should be made justice to by viewing it not from a geographical perspective, but an axiological one, where Western ideas, even if not unanimously accepted in the world, still hold their universal value. On the other hand, this theory should not be perceived in an essentialist manner, reality is not given once and for all, but it constantly develops, and herein lies hope for Transylvania and, consequently, for Romania.

REVIEWS

European Culture between Diversity and Similitude 214

The European Studies Series, published by Intellect Ltd., displays — both by the mosaic of themes depicted (the titles range from "English Language in Europe" to "Children and Propaganda" or "Food in European Literature", for instance) and by the manner they are approached (unconventional but, nevertheless, thorough) — the variety of European voices in culture and their fruitful interaction.

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvment in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very begining of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera *is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

• *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
• *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
• *Articolele nepublicate nu se restituie.*
• *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: *Elek Szokoly*

Grafica: *Mana Bucur*
Tehnoredactare: *László Zsolt Pápai*
Culegere: *Annamária Magyari*
Tipărit la *S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș*
ISSN 1224-0338

Lei 25 000

ANUL V. 1999

altera 12

MULTICULTURALISM

Margit Feischmidt
• O NOUĂ PERSPECTIVĂ ŞTIINŢIFICĂ ŞI POLITICĂ DESPRE CULTURĂ ŞI IDENTITATE

Monica Spiridon
• SPLENDOAREA ŞI MIZERIILE UNUI CONCEPT: MULTICULTURALISMUL

Will Kymlicka
• TEORIA ŞI PRACTICA MULTICULTURALISMULUI CANADIAN

Edmund Pech
• SORBII DIN GERMANIA. CONTINUITATE ŞI DISCONTINUITATE ÎN POLITICA PRIVIND MINORITĂŢILE NAŢIONALE DUPĂ 1945

Daniela Conversi
• BILINGVISMUL ÎN CATALONIA

Valentin Stan
• DILEMA ONU — ÎNTRE SUVERENITATE NAŢIONALĂ ŞI DREPTURILE OMULUI

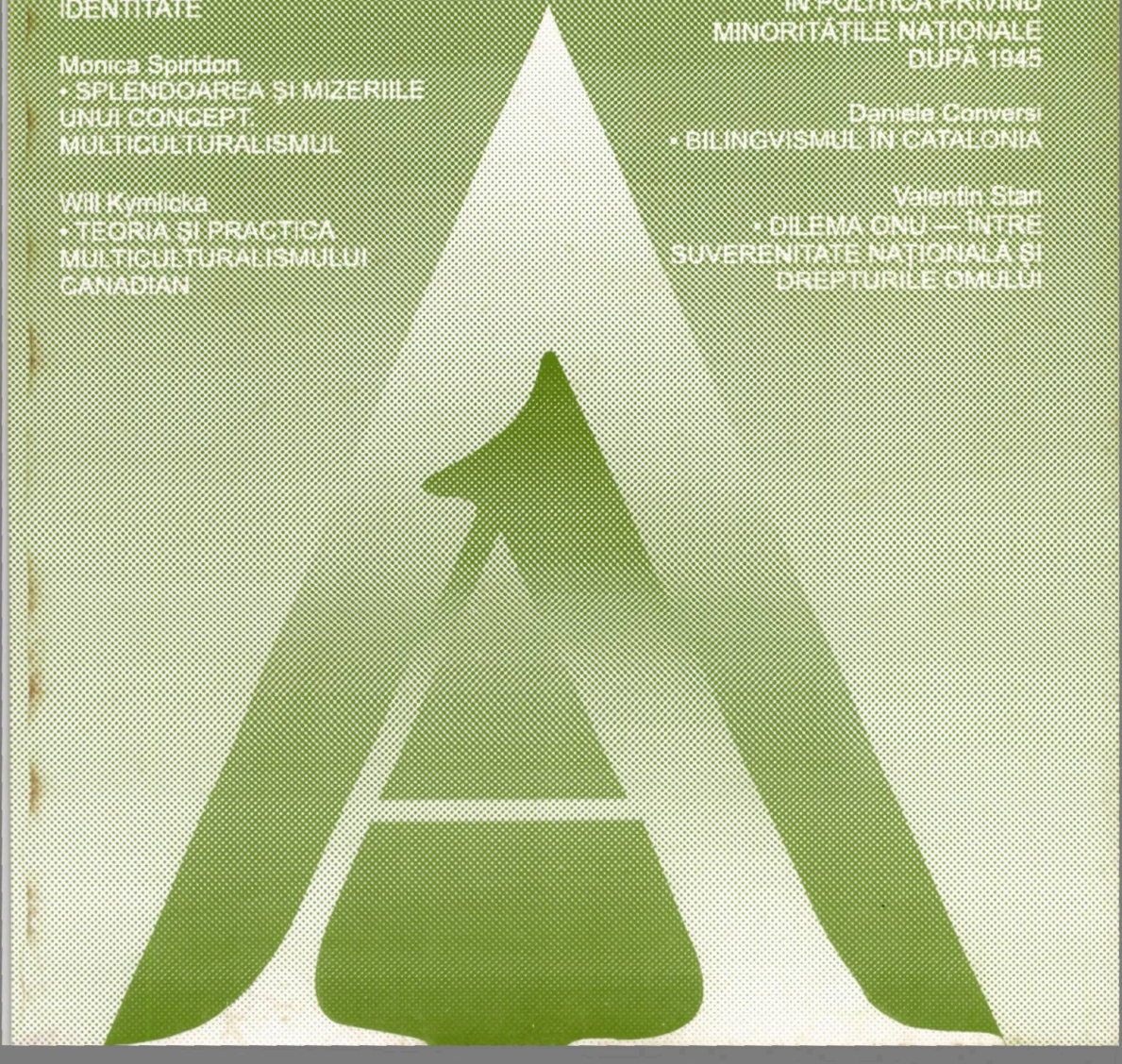

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino
Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Marius Cosmeanu

Redactori:

Dan Culcer
István Haller
Mihály Spielmann-Sebestyén
Liviu Vânău

---

altera *este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.*

Abonamente

în România: 120.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere (cheltuieli poștale incluse)
Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera
Liga PRO EUROPA
4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154
Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584
E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro
www.proeuro.netsoft.ro

ANUL V. 1999

altera 12

Cuprins

Editorial 3

MULTICULTURALISM

Margit Feischmidt
Multiculturalismul: o nouă perspectivă ştiinţifică şi politică despre cultură şi identitate 5

Monica Spiridon
Splendoarea şi mizeriile unui concept: multiculturalismul 26

Isabela Corduneanu
Identitate, memorie şi multiculturalism: reconsiderări metodologice 35

Will Kymlicka
Teoria şi practica multiculturalismului canadian 48

ANALIZĂ

Daniele Conversi
Bilingvismul în Catalonia 68

DIALOG

România într-o „Europă a regiunilor" — dezbatere *Altera* la Timişoara 84

DOCUMENT

Problema Kosovo între legitimitate şi necesitate 108
Declaraţia Preşedintelui Consiliului de Securitate ONU cu privire la Kosovo
Rezoluţia 1199 a Consiliului de Securitate ONU
Rezoluţia 1203 a Consiliului de Securitate ONU
Declaraţia Secretarului general al Naţiunilor Unite, Kofi Anan

Valentin Stan
Dilema ONU — între suverenitate naţională şi drepturile omului 121

FEŢELE EUROPEI

Edmund Pech
Sorbii din Germania — continuitate şi discontinuitate în politica privind minorităţile naţionale după 1945 125

RESTITUTIO

Adrian Majuru
Modernitate vs. multiculturalitate în Bucureştii epocii moderne (1848-1940) 143

ECUMENICA

Lev Tolstoi
Biserica şi statul 170

RECENZII

Carmen Andraş
Mircea Popa: Apropieri literare şi culturale româno-maghiare 180
Andrei Roth
Perspectivele central şi est-europene (Beitrage zur Osteuropa-forschung) 185
István Haller
Multiculturalitatea regiunilor (Seria European Studies) 189

English Summary 198

Editorial

Multiculturalismul, asemenea altor „cuvinte" la modă, ni se oferă astăzi în multiple ipostaze, sensuri şi întrebuinţări, în funcţie de utilizator. Conceptul, dezgolit de conţinutul său autentic şi originar, a devenit chiar un elixir miraculos pentru uzul politicienilor versatili, în situaţii dintre cele mai ciudate. Unii susţin că multiculturalismul s-ar fi născut în America anilor '60-'70, odată cu amplele mişcări protestatare ale minorităţilor rasiale, în timp ce alţii consideră, nu fără temei, că Europa Centrală şi de Est, de exemplu, făcea multiculturalism de secole, cam aşa cum făcea Monsieur Jourdain proză. Chiar dacă în epoca statelor naţionale, caracterul multinaţional al unor state central şi est-europene este contestat cu suspectă vehemenţă, de obicei, multiculturalitatea locuitorilor lor este acceptată cu indulgenţă, făcîndu-se trimitere însă la „melting pot"-ul ţărilor de imigraţie. Ceea ce constituie o dovadă în plus a confuziei — voite sau fireşti — ce domină teoria conceptului în cauză.

Numărul de faţă este primul dedicat multiculturalismului. Un subiect care a făcut valuri şi în conştinţa publică românească, mai puţin ca text şi mai de grabă ca pretext. Termen utilizat în cele mai diferite sensuri şi scopuri, de la cel originar al bunului simţ popular, nedefinit conceptual, dar „înţeles" de mai toată lumea, comun tuturor zonelor lumii în care conviețuiesc diferite comunităţi etno-naţionale, culturale, lingvistice sau religioase, pe care l-aş numi *multiculturalism natural* (exemplul Şiriei lui Slavici din Transilvania istorică este revelator în acest sens), la cel de paleativ la revendicările legitime şi tot mai insistente ale unor comunităţi lingvistice şi culturale, sau de „înlocuitor" al „internaţionalismului proletar" în spaţiul ex-sovietic, care servea o politică asimilaţionistă anestezică a unui imperialism majoritarofil — pe care aş îndrăzni să-l numesc *multiculturalism cinic sau disimulat* —, şi la cel de instrument recuperator/reparator, mai mult sau mai putin „corectness", care datorită exceselor sale, a stîrnit reacţia atît de violentă, a unei părţi importante a lumii universitare americane (*multiculturalism ideologic).* Multifuncţionalitatea termenului contribue mai de grabă la escaladarea confuziei iniţiale decît la clarificarea nevoilor reale ale unor societăţi moderne, complexe şi pluraliste. Ceea ce nu înseamnă nici pe departe ignorarea necesităţii analizei lucide al fenomenului, pe cît se poate de real, dimpotrivă, într-o societate clădită pe respectul, înainte de toate, faţă de cultura drepturilor omului, multiculturalismul, unul dintre conceptele de bază ale pluralismului izvorît din acesta, nu poate fi lăsat doar la îndemîna nu tocmai responsabilă a politicianismelor de moment.

Numărul de faţă a **alterei** — ca şi cel următor, de altfel — oferă spaţiu de dezbatere pentru opinii diferite, ele fiind — ne exprimăm speranţa —, stimulative pentru continuarea

confruntărilor intelectuale. Poziția „îngrijorată" a Monicăi Spiridon din acest număr, față de diversitatea multiculturală va constitui cu siguranță una din sursele de inspirație ale viitoarelor contribuții. Abordarea pasională a autoarei va stimula, sperăm, reacții mai puțin partizane în disecarea unei probleme de o realitate mult mai complexă. Prezența alăturată a unor opinii complementare din pana unor autori de prestigiul lui Will Kimlicka sau Daniele Conversi (vezi nota 8 de la articolul „Bilingvismul în Catalonia") întregesc portretul unui fenomen care merită să fie abordat cu toată seriozitatea. Oricum, cititorul este invitat să-și formeze opinia bazîndu-se pe întreg.

Continuînd dialogurile începute acum zece ani de Liga Pro Europa, numărul de față al **alterei** reproduce o dezbatere incitantă despre regionalism și un caz particular — Kosovo — de tratament nefericit al acestuia, în plină criză iugoslavă și în imediata sa vecinătate, la Timișoara, cu ocazia lansării numărului dedicat acestei teme. Învățămintele ignorării tendințelor firești de descentralizare, fie că e vorba de Kosovo, fie de Banat sau Ardeal, pot fi revelatoare.

Rubrica Ecumenica, într-o primă ediție românească, încearcă să restituie publicului cititor o opinie disidentă de-acum un secol, într-o chestiune deosebit de sensibilă și, din păcate, tot actuală: relația dintre credință, biserică și stat. Autorul articolului, nimeni altul decît unul dintre cei mai mari scriitori ai tuturor timpurilor, Lev Tolstoi, consideră că, în cadrul acestei triple relații, credința trebuie să aibă în mod firesc întîietate, cele două instituții lumești nefiind decît proiecții obiectivate ale acesteia și mijlocitoare ale înfăptuirii sale autentice. Opinia cutremurătoare a sihastrului de la Iasnaia Poliana — dincolo de excesele pesimismului său cultural — vine să ne purifice punîndu-ne pe gînduri, scop urmărit și de redactorii revistei prin oferta generală pusă la dispoziția unui public cititor care gîndește.

Multiculturalismul: o nouă perspectivă ştiinţifică şi politică despre cultură şi identitate

Margit Feischmidt

Evenimentul definitoriu al sfîrşitului de secol XX îl reprezintă trăirea diversităţii, a diferenţei şi a eterogenităţii societăţii. Ca urmare a proceselor transnaţionale ale producţiei, consumului şi comunicării, bunurile realizate la mari distanţe, evenimentele petrecute la mii de kilometrii de noi, devin experienţe cotidiene. Trăirea alterităţii, a condiţiei de străin devine şi mai determinantă în locurile care sînt ţinte ale migraţiei în masă, mai ales în metropole. Odată cu imigranţii străini ia naştere căutarea unor noi forme de recunoaştere a celor care, deşi au fost şi pînă atunci „aici", discursurile determinante ale societăţii i-au redus la tăcere ori i-au uitat la periferia vieţii publice: minorităţile etnice autohtone sau cele care au imigrat mai demult. Diferenţele sociale şi culturale dintre cei de origine diferită, reprezintă o provocare atît pentru sfera politică, interesată să găsească soluţii pentru astfel de situaţii, cît şi pentru acele ştiinţe sociale care se angajează la o interpretare a acestora. Răspunsurile generate de această provocare au creat un nou tip de discurs: multiculturalismul.

Multiculturalismul reprezintă un discurs tipic pentru o modernitate tîrzie care îşi asumă experienţa socială a diversităţii şi a diferenţei, reinterpretînd-o şi reevaluînd-o. În construcţia identităţilor sociale, multiculturalismul este conceput în opoziţie cu strategiile omogenizatoare caracteristice modernităţii. El porneşte de la esenţa lor represivă sau nesatisfăcătoare şi pune accentul pe *diferenţiere* şi diversitate. *Cultura, identitatea* şi *politicul* devin astfel categorii centrale ale dezbaterii şi ale discursului public, context în care dobîndesc noi sensuri. La diferitele nivele ale identităţii sociale (etnice, culturale, rasiale şi, după unele interpetări, şi sexuale etc.), multiculturalismul validează tehnici similare ale

reprezentării, avînd însă diferite variante în funcţie de scopurile politice sau de premisele teoretice sau morale asumate.

Multiculturalismul: variante şi sensuri ale discursului

În funcţie de raportarea faţă de diferenţele sociale investigate şi descrise, multiculturalismul are trei interpretări fundamentale, şi anume: multiculturalism *descriptiv*, *normativ* şi *critic*.

Modul de abordare descriptiv priveşte multiculturalismul ca pe un *fapt*, un *dat* — formă denumită de Radtke *multiculturalism culinar-cinic* (Radtke, 1992), iar de Schöning-Kalender *multiculturalism de consum* (Schöning-Kalender, 1992). În această interpretare multiculturalitatea se referă la diversitatea bunurilor „culturale", în primul rînd din domeniul producţiei culturale (artă, muzică, film etc.), din domeniul comunicării şi al serviciilor (al industriei hoteliere, turismului etc.). Acesta este cazul unui Döner Kebab, al restaurantelor greceşti şi al telenovelelor sudamericane. Această formă spectaculoasă, dar superficială a diversităţii culturale este consecinţa proceselor transnaţionale ale globalizării, producţiei şi consumului. Este superficială şi aparentă, făcînd iluzorie toleranţa culturală scontată, deoarece gusturile, dispoziţiile diferite sînt mai ales accesorii ale unor alterităţi abstracte, întruchipate de nostalgia, de dorul după alte locuri, cel mult accesorii ale unor meleaguri îndepărtate vizitate ca turişti, şi nu cele ale unor oameni trăind realmente alături de noi, avînd o altă cultură.

Unii vorbesc despre societatea multiculturală ca despre un fapt, mai ales acolo unde interesele producţiei şi ale politicii sociale, aparent au relaxat cadrele statului naţional, şi unde este sprijinită imigrarea în ţară a forţei de muncă slab calificată în ideea satisfacerii cerinţelor pieţii şi ale sistemului de pensionare. Acesta tip de multiculturalism este denumit de Radtke *multiculturalism instrumental-demografic*.

Despre multiculturalism se vorbeşte cel mai adesea în sens *normativ:* ca atare, bazîndu-se pe critica regulilor şi discursurilor anterioare referitoare la diferenţele sociale şi culturale, el reclamă validarea unor noi norme. Multiculturalismul, ca critică — spune unul din clasicii europeni ai fenomenului, Claus Leggewie — este răspunsul dat la criza tehnicilor de tratare a fenomenului diversităţii culturale şi a statului naţional etnic omogen, iar ca program, se angajează să găsească noi concepţii pentru convieţuirea grupurilor demografice cu tradiţii diferite (Leggewie 1990: I-XIV). Aspectul programatic a fost conceput înainte de toate în instituţii ale normalizării şi ale controlului social, respectiv în învăţămînt, în pedagogie şi în politica socială. Generalizînd aceste experienţe, există tendinţa ca multiculturalismul să fie interpretat tot mai mult ca o tehnică socială dispunînd de o ideologie proprie.

Multiculturalismul pedagogic: pornind de la ideea educaţiei interculturale şi bazîndu-se pe argumente fundamental morale acest tip de multiculturalism doreşte să realizeze respectul mutual dintre culturi (Hamburger 1990). În acest scop preconizează accelerarea reformei curriculare, a planurilor de învăţămînt valabile la diferitele niveluri ale şcolarizării. Scopurile, respectiv aşteptările acestuia sînt concepute astfel încît canoanele culturale transmise prin intermediul învăţămîntului să reflecte, pe lîngă cultura superioară majoritară, şi pe cea minoritară, respectiv cele ale subculturilor, ca şcoala să permită, chiar să stimuleze autoreprezentarea minorităţilor.

Multiculturalismul este definit ca *ideologie de stat* din anii '70 în Canada, din anii '80 în Australia, iar în ultimii ani are o influenţă şi în alte ţări asuăra modului în care sînt redefiniţi locuitorii acestora din punct de vedere politic şi cultural. Ca ideologie, porneşte de la experienţa că există grupuri binedefinite din punct de vedere etnic, care doresc să-şi păstreze specificul, respectiv diferenţa, considerînd că recunoaşterea, ba chiar respectarea diversităţii nu este incompatibilă cu unitatea politică a unei ţări, dimpotrivă, ea poate fi integrată în ea. (Fleras şi Eliott 1993). Multiculturalismul la nivel de politică de stat consideră că diversitatea trebuie să fie nu doar tolerată, ci şi sprijinită, iar pe această bază se sugerează două direcţii ale acţiunii politice: transformarea pluralistă a instituţiilor naţionale şi a serviciilor organizatorice şi crearea unor cadre instituţionale în care minorităţile să-şi poată păstra moştenirile culturale, fără a-şi pierde astfel, şansa egalităţii sociale.

Conceptul central al diferitelor forme ale multiculturalismului normativ este cel de *diferenţă*, care în general este raportat la grupuri imaginate în cadrul unor frontiere constante, rigide, precum şi la inter-relaţia acestora. Astfel, este postulat invariabil „propriul" şi „străinul", grupurile sociale identificate ca majoritate şi minoritate. Aşadar, după cum subliniază critica lui Radtke şi Habermas (Habermas 1994), multiculturalismul ridicat la nivel de politică ajunge să consolideze exact ceea ce ar dori să depăşească: categoriile identitare rigide şi segregaţia minorităţilor. Răspunsul minorităţilor la o astfel de politică este retragerea într-o formă de viaţă microcomunitară, cu o identitatea culturală autentică, prin construirea unor structuri paralele cu *mainstream*-ul societăţii, şi care poartă pericolul tradiţionalismului, naţionalismului şi/sau a fundamentalismului. Ceva similar se petrece şi în lupta dusă pentru transformarea învăţămîntului în ce priveşte conţinutul şi instituţiile sale, atunci cînd studiile etnice şi feministe (*ethnic studies*, *women studies*) se instituţionalizează izolîndu-se de disciplinele şi instituţiile anterioare, nerezultînd din acestea schimbări de concepţie în totalitatea discursurilor sau a instituţiilor.

Unii dintre cei care se ocupă cu această problemă fac o deosebire între multiculturalismul bazat pe principiul diferenţei şi cel critic. După părerea celor

care susţin *multiculturalismul de principiu diferenţial*, cultura apare ca sinonimă cu identitatea etnică, ambele sînt privite ca esenţe invariabile, strategia lor politică urmărind realizarea structurilor instituţionale independente. Terence Turner vorbeşte — în continuarea ideilor lui Gitlin — despre crearea unor rezervaţii culturale care romantizează alteritatea (Turner 1993). *Multiculturalismul critic* — pornind de la realitatea diversităţii culturale — revizuieşte conceptele şi discursurile utilizate de către culturile dominante şi cele minoritare, cu scopul de-a crea o *cultură comună*, mai deschisă şi mai democratică. (Turner 1993). Multiculturalismul critic denunţă canoanele existente şi subliniază în primul rînd rolul reprezentării, a instituţiilor generatoare de sensuri în construirea identităţii. Din această perspectivă, identităţile clădite pe asemănări şi diferenţieri permanente şi rigide, fie majoritare sau minoritare, ilustrează aceeaşi logică esenţialistă. În schimb, categoria centrală a multiculturalismului critic este *eterogenitatea*. Cînd adepţii lui gîndesc în aceşti termeni programele de învăţămînt, ei nu doresc să introducă canoane închise minoritare în cele majoritare, ci doresc să sublinieze caracterul dialogal al pedagogiei. Scopul lor este acela de a transforma discursurile normative şi practicile anterioare de sancţionare, vorbind despre identităţi de frontieră (*border identities*) în cadrul cărora are loc un dialog intercultural între diferitele sensuri sau influenţe culturale (Goldberg 1994: 12-20). Multiculturalismul defineşte în primul rînd critica statului naţional asimilator, care urmăreşte omogenizarea etnică, respectiv critica culturii naţionale subordonate acestuia, cautînd alternativele care recunosc şi promovează diversitatea culturală. Ca un nou discurs şi o nouă strategie politică este în multe privinţe asemănător mişcărilor feministe sau a minorităţilor sexuale. Acestora le este comun faptul, că fiecare se opune unui discurs hegemonic promovînd recunoaşterea unor experienţe şi identităţi marginalizate anterior. Pe lîngă toate acestea, multiculturalismul este greu de separat de noile mişcări sociale, atît în formarea, cît şi în istoria sa.

Condiţia de străin în discursurile modernităţii şi în contextul multiculturalismului

Multiculturalismul reinterpretează alteritatea situînd fenomenul într-o lumină nouă, diferită de cea pe care au identificat-o societăţile moderne, cu mecanismele prin care s-a ajuns atunci la acceptarea „străinilor", la aşezarea lor simbolică şi structurală. Noua raportare reflectă două tipuri de tradiţie spirituală: una alcătuită din teoriile şi descrierile ştiinţelor sociale despre străin şi condiţia sa, iar cealaltă, formată din concepţiile privind tratarea problemelor politice pe care le ridică imigranţii şi migraţia în masă.

Teoriile clasice caută să găsească un răspuns la ce înseamnă condiţia de străin în sens sociologic, ca şi cu privire la structurile şi procesele sociale prin

care oamenii şi grupurile sînt identificaţi ca străini. În interpretarea clasică a lui Georg Simmel (*Exkurs über den Fremden* apărut în *Soziologie* din 1908), străinul este *acel pribeag care nu călătoreşte mai departe, care soseşte azi şi mîine rămîne aici*. Esenţială este deci, unitatea dintre apropiere şi depărtare: el însuşi este membru al societăţii găzduitoare, dar locul său este definit tocmai prin exterioritatea sa. Arhetipul acestuia este comerciantul evreu, care ca urmare a funcţiei sale sociale (aprovizionarea grupului cu bunuri produse altundeva), trebuie să rămînă străin. Faţă de autohtonii legaţi de glie, el este dinamic, diferă prin stilul său de viaţă şi prin raportul său faţă de proprietate, acest lucru menţinînd distanţarea sa de societatea locală şi de tradiţiile acesteia. De aici rezultă marea sa libertate pe tărîmul eticii şi gradul său mai mare de obiectivitate în cunoaştere. La Simmel această „existenţă intermediară" constituie o sursă suplimentară — sau poate însemna şi aşa ceva — pe cînd, la contemporanii săi, constituie un conflict permanentizat, o anomie.

În lucrările lui Robert Park — aparţinînd şcolii sociologice din Chicago — omul marginal (*marginal man*) se află la graniţa a două culturi şi pentru a rezolva conflictele culturale izvorîte din această situaţie, trebuie să mobilizeze surse individuale. Cele două consecinţe ale conflictului sînt pe de o parte, producerea unei culturi noi, hibride, aflate la graniţa dintre cultura imigrantă şi cea autohtonă, iar pe de altă parte, o agravare a conflictului deoarece cultura dominantă respinge integrarea culturii imigrante. Acesta din urmă reprezintă cazul marginalităţii congelate, consecinţele sale fiind anomia şi devianţa.

Fenomenologul Alfred Schütz interpretează procesul prin care trece străinul în confruntarea sa cu acel model cultural care pentru „autohtoni" este ceva natural şi normativ. Criza sa individuală poate fi soluţionată doar printr-o reconsiderare a sistemului individual de relevanţă, el *putîndu-se integra* doar prin asimilarea modelelor culturale ale societăţii majoritare, găzduitore, iar odată cu aceasta dispare şi caracterul său de străin. Dacă străinul nu este dispus să schimbe modelul cultural adus cu sine pe cel nou, el va rămîne un „om marginal, devenind un fel de hibrid cultural aflat la frontiera dintre cele două variante ale vieţii în grup, şi nu va şti nici el, de care dintre acestea aparţine" (Schütz 1984). Teoria sociologică clasică a străinului se concentrează asupra conceptului de *conflict*. Stichwech încearcă să găsească răspuns la modalităţile de acceptare şi integrare ale străinului. Astfel, el consideră că locul şi rolul social al străinilor este dat *ab ovo* în societăţile stratificate, ele umplu golurile de statut rezultate din structura societăţii (Stichwech 1993). (Un exemplu în acest sens este că în societăţile industriale dezvoltate, posturile cu un prestigiu social inferior sînt ocupate îndeosebi de străini.) Aşadar, pentru interesele lor fundamentale, societăţile complexe urmăresc *stabilizarea condiţiei stranietăţii*, şi acest proces nu poate fi schimbat radical nici prin legea morală a toleranţei. Chiar şi aceasta

face *condiția de străin* doar suportabilă, compatibilă cu minimul liberal, fără a-i schimba determinarea structurală.

După părerea unor clasici ai antropologiei, această atitudine nu era proprie societăților premoderne, unde esența condiției de străin era privită ca o *stare tranzitorie*. Etica ospitalității (Fortes, Meyer citat de Nassehi 1995: 449) permitea, ba chiar prescria că străinul „trebuie pus la încercare". Există diferite tehnici rituale (purificare, adoptare, înrudire fictivă) pentru depășirea condiției de străin, pentru ca străinul să devină prieten sau dușman bun de nimicit.

După Bauman (Bauman 1990) cele două forme fundamentale ale relațiilor sociale sînt prietenia și dușmănia, iar străinul este de neînțeles în raportarea sa la oricare dintre acestea provocînd întotdeauna și pretutindeni probleme hermeneutice. Două sînt tehnicile prin care incertitudinea poate fi redusă: delimitarea teritorială și cea funcțională. Acestea sînt totodată și cele pe care societățile moderne nu le fac posibile decît cel mult cu prețul unor conflicte. Condiția de străin tulbură ordinea lumii, este incompatibilă cu clasificarea binară, este indecibilă și inclasificabilă, și prin urmare demonstrează caracterul accidental și fragilitatea clasificării. *„Nu există anomalie mai mare decît străinul. El se află între prieten și dușman, ordine și haos, afară și înăuntru."*

Statutul național modern, care operează în primul rînd cu dihotomia prieteni-dușmani, adevăratul dușman îl recunoaște în persoana străinului, și luptă în așa fel împotriva lui, încît încearcă să-l lichideze. Prin diferitele programe de asimilare se dorește de fapt și primordial, depășirea aceastei ambivalențe; după părerea lui Baumnan însă fără succes. În istoria modernității, primul moment decisiv în această privință a fost acela în care Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului a redus sensul noțiunii de om la cel de cetățean (Nassehi 1995: 452-453), asrfel deveneau străini toți cei care nu erau cetățeni sau membri ai națiunii politice respective. Între sensul de om și cel de cetățean a fost apoi intercalat cel de străin (Kristeva 1990: 106). În era statelor naționale, prototipul străinului îl constituia rezidentul venit de peste hotare.

Radtke — în studiul citat mai sus — pledează împotriva influenței modernității de conservare a condiției de străin. În opinia sa, în societățile moderne diferențiate funcțional dispare dihotomia propriu-străin, între acestea aflîndu-se masele *străinilor neutri*, care ne apar în rolurile lor funcționale, iar elementul cel mai important al raportării față de ei este indiferența. Radtke găsește în acest raționament punctul de pornire pentru soluționarea situației grupurilor marginalizate. El vede în primul rînd diferențe sociale, pentru aplanarea cărora, străinilor/imigranților trebuie să li se acorde drepturi politice și sociale egale. În urma acestora, chiar dacă nu vor deveni prieteni cu autohtonii, ei vor dobîndi roluri funcționale neutre din punct de vedere moral.

În secolul XX. au existat trei concepţii politice fundamentale promovate şi de ştiinţele sociale, cu privire la soarta străinilor imigranţi şi la tratarea problemelor ridicate de aceştia: asimilarea, integrarea şi segregarea. (Feagin 1990, Fleras-Elliott).

Şcoala sociologică din Chicago a fost cea care a efectuat pentru prima dată cercetări empirice în societăţi moderne multietnice. În cultura imigranţilor stabiliţi în metropolele americane au găsit, unul lîngă altul, elementele schimbării şi ale continuităţii. Ei consideraseră că direcţia definitorie a schimbării o reprezintă *aculturaţia*, aceasta fiind preţul integrării sociale şi a capacităţii de mobilitate. Pornind de la această constatare — nu în mică măsură normativă —, s-a creat un model care surprind procesele de integrare socială şi aculturaţie în *„ciclurile succesive ale relaţiilor rasiale"*, care conduc, de la izolare, prin concurenţa între grupuri şi prin conflict, la adaptare, şi al căror ultim obiectiv îl reprezintă asimilarea imigranţilor (Feagin 1990: 89-90). Milton Gordon (Gordon 1964) vorbeşte despre două niveluri ale asimilării care se desfăşoară succesiv: *asimilarea culturală*, prin care are loc preluarea stilului de viaţă al majorităţii albe, protestante şi anglosaxone, şi *asimilarea structurală*, prin care, ca rezultat al celei anterioare, imigranţii se integrează cu succes în instituţiile societăţii care îi găzduieşte.

Dacă modelul anterior presupune schimbarea şi adaptarea culturii imigranţilor la o cultură permeabilă, dar care rămîne în tot acest timp neschimbată în esenţă, modelul *integrării* imaginează un proces bidirecţionat, din care se naşte o nouă unitate raportată la ambele componente. În Statele Unite ale Americii metafora acestui proces este *creuzetul cultural* (*melting-pot*). În sfera publică, în primul rînd în instituţiile de stat (mass media, educaţie), cultura comună realizată în acest creuzet cultural este determinantă şi reprezintă un etalon, pe cînd în sfera privată — şi numai acolo — există posibilităţi şi pentru susţinerea unor tradiţii distincte. Acesta este modelul care, prin faptul că a ascuns alterităţile într-un mod liniştitor — expulzîndu-le în sfera vieţii private —, fără a le declara război în mod făţiş, s-a integrat bine în statul de drept liberal, asigurînd o convieţuire stabilă.

Segregaţia, adică sciziunea societăţii pe grupuri determinate de caracteristici etnice şi/sau rasiale este tendinţa permanent prezentă la nivel social, dar accentuată în mod deosebit de anumite tipuri de politică. Graniţele rigide, impenetrabile dintre grupurile sociale, separarea pe baze etnice sau rasiale pot fi explicate în mai multe feluri: din cauza concurenţei inegale pentru bunurile limitate şi pentru putere, a exploatării bazate pe clase sociale, din cauza interiorizării inferiorităţii şi a îmbinării acesteia cu identitatea culturală colectivă, şi, în fine, din cauza apariţiei unor enclave etnice, funcţionînd după propriile legi. Critica segregaţiei atrage atenţia în primul rînd asupra faptului că

inegalitatea, care are în primul rînd origine economică, este legitimată şi permanentizată de rasismul instituţionalizat, de retorica şi practica birocratică a discriminării. Începînd cu anii '60, în ştiinţele sociale şi în politică a apărut recunoaşterea faptului că modernizarea nu a atras după sine reducerea scontată a importanţei diferenţelor etnice şi rasiale. Dimpotrivă, la a doua şi a treia generaţie de imigranţi se pot găsi noi forme ale etnicităţii, ele însemnînd nu doar simboluri noi şi mai importante decît cele de pînă atunci (Gans 1979), dar şi reţele etnice în curs de revitalizare, pe care oamenii le folosesc la rezolvarea problemelor cotidiene (Glazer-Moynihan 1975), precum şi noi modalităţi de a face politică pe baze etnice. Multiculturalismul reprezintă un nou tip de răspuns la toate aceste experienţe, respectiv întrebări, prezente pe două niveluri. În politică este mai cu seamă sloganul celor care revendică din partea statului, a instituţiilor societăţii majoritare o altfel de raportare la imigranţi. (Acest lucru se manifestă cel mai acut în disputele referitoare la cetăţenie, rezultate din interesul ca naţiunea să fie redefinită ca o comunitate politică polilingvă, multiculturală). Iar, pe de altă parte, este prezentă în ştiinţele sociale, unde, reluîndu-se principiile anterioare şi căutîndu-se un nou cadru conceptual, se interpretează statutul politic, situaţia socială marginală şi restricţiile culturale ale imigranţilor.

Critica culturii naţionale şi conceptul de cultură al multiculturalismului

Capitolul următor are în vedere conceptele de cultură abordate şi folosite în discursurile multiculturalismului urmînd a fi examinate din perspectiva a două discipline, cea a antropologiei culturale şi cea a studiilor culturale (*cultural studies*).

Conceptul de cultură definit de antropologia culturală s-a transformat corespunzător teoriilor şi metodelor disciplinei. La început, prin cultură au fost înţelese obiectele unor popoare exotice colecţionate şi apoi depuse în muzee de către călători şi filantropi entuziaşti. Mai tîrziu, cultura era considerată atît o expresie a obiceiurilor care au atras atenţia prin ciudăţenia lor, cît şi a manifestărilor de comportament învăţat, care puteau fi cercetate direct prin metodele antropologului. Această definiţei a fost urmată de cea prin care se recunoaştea că cultura se află în esenţa din spatele a ceea ce este vizibil, în cunoaşterea culturală care poate fi recunoscută cel mai bine în limbaj. Şi azi sînt mulţi cei care împărtăşesc acea opinie a antropologiei interpretative după care cultura nu este alcătuită din obiecte, obiceiuri şi/sau reprezentări, ci din semnificaţia comună a acestora.

Caracteristica comună a concepţiilor de cultură de mai sus, în ciuda diferenţelor teoretice şi metodologice, este aceea că şi-au imaginat cultura ca pe o entitate închisă şi statică, ce caracterizează grupuri sociale de asemenea închise, care nu comunică între ele şi care sînt constante în timp (la început se vorbea mai ales despre triburi, pentru ca mai tîrziu să se vorbească în primul rînd despre

etnii). Aşadar, grupul tocmai cercetat l-au considerat a fi omogen din punct de vedere cultural, iar diferenţele au fost observate doar între grupurile descrise prin caracteristici culturale. Este indubitabil faptul că — în ciuda limitelor acestei concepţii recunoscute în ultimele decenii — aportul însemnat al antropologiei clasice sau moderne la cercetările din ştiinţele sociale şi chiar pentru multiculturalism este dat de conceptul de *relativism cultural*.

Melford Spiro (Spiro 1986) vorbeşte despre trei forme ale relativismului cultural. *Relativismul descriptiv*, care decurge din determinismului cultural. Apoi, conform *relativismului normativ*, deoarece fiecare etalon reprezintă o formaţie culturală, nu poate fi găsit un standard transcultural prin care să se poată măsură şi pe baza căruia să se poată compara diferitele culturi. Deci, sub nici un aspect nu se poate vorbi de cultură mai dezvoltată sau mai puţin dezvoltată, despre o cultură mai rea sau una mai bună. Din perspectiva *relativismului epistemologic*, fiecare cultură este, privind esenţa existenţei sale, un unicat, iar ca atare, culturile nu numai că sînt incomparabile, dar nici măcar nu se poate imagina un cadru conceptual comun. Cea din urmă este forma radicală a relativismului, care conduce la absurditate, atît în sens politic, cît şi epistemologic. Majoritatea antropologilor utilizează un fel de relativism limitat, prin care putem înţelege mai curînd varianta sa descriptivă şi normativă, acceptîndu-se pe lîngă aceasta şi existenţa anumitor caracteristici universale psihice şi sociale. Conform celor susţinute de Spiro, există *universalii culturale* care în orice ambianţă socială sau culturală sînt determinate de funcţii similare.

Antropologia s-a aflat mult vreme în situaţie de monopol în ce priveşte dobîndirea cunoştinţelor despre popoarele ne-europene. Aceaşi era şi situaţia etnografiei în reprezentarea culturii neelitiste, a culturii „populare". Periferia a fost reprezentată din centru, estul din vest, poziţia socială inferioară din cea superioară, bineînţeles, de fiecare dată corespunzător normelor epistemologice şi intenţiilor politice ale celor din urmă. Critica şi antropologia postmodernă atrag atenţia asupra relaţiilor inegale de putere ce se ascund în spatele categoriilor culturii, şi văd în metoda dialogică şi în conceperea unui dialog creativ, niciodată încheiat dintre cultură şi diferitele subculturi, dintre cei aflaţi înăuntru şi cei aflaţi în afară, o posibilitate de înlăturare a lor (Clifford, James 1983). În opoziţie cu concepţia anterioară, omogenă a culturii, se pune accent pe *plurivocitate*, pe diversitatea în unitate. Cu o concepţie a culturii din multe puncte de vedere asemănătoare lucrează şi cercetarea critică a culturii — care atrage şi ea atenţia asupra legăturilor dintre cultură şi politică — abordînd varietatea culturală ce reflectă inegalităţile economice şi de putere din interiorul societăţilor din epoca modernităţii tîrzii. Cercetarea critică a culturii se alimentează din două surse, prima reprezentînd-o critica concepţiei monoculturale a societăţii, care se referă în mod deosebit la canoane şi la instituţiile şi tehnicile care reproduc hegemonia

culturală (statul naţional, hegemonia claselor dominante sau a industriei culturale transnaţionale), cea de a doua fiind cercetarea culturii populare şi în general a culturii tuturor tipurilor de grupuri sociale marginalizate. *„Astfel, scopul cercetării critice a culturii este de a face transparent şi de a deconstrui centrul cultural, magistrala edificiului său, adică de a face vizibilă şi acceptată «alteritatea culturală»"* (Vörös-Nagy 1995:145-155).

Wolfgang Kaschuba, bazîndu-se pe cercetările istoriei sociale marxiste, pe cercetarea critică a culturii şi pe cea a antropologiei critice şi reflexive, rezumă în felul următor concepţia *culturii ca instrument*, vorbirea despre cultură ca strategie politică (Kaschuba 1994). „Cultura", care nu este altceva decît un mod de-a percepe şi de-a analiza „realitatea", se organizează în mare măsură prin discursuri sociale. *„Aceste discursuri sînt codificate în imagini conceptuale, texte şi metafore fundamentale care trebuie să servească la poziţionarea societăţii în istorie, la auto-conceperea şi auto-justificarea socială (Selbstvergevisserung). (...) Istoria oferă destule exemple pentru cum a fost folosită „cultura" pentru sacralizarea atribuirilor de semificaţie colective"* (Kaschuba 1994:269-270).

Anthony P. Cohen prezintă dintr-o altă perspectivă — cea a antropologiei simbolice — caracterul simbolic şi instrumental al culturii, specific epocii modernităţii. Cultura ca identitate se referă la acel efort al persoanelor sau grupurilor de a se manifesta în conceptele unei culturi obiectivate sau emblematizate. Aceasta este o practică politică, ce apare de obicei în procese caracterizate drept „etnice". Cohen vorbeşte deci despre un proces care priveşte în primul rînd acţiunea şi reprezentarea politică, avînd ca scop autodefinirea simbolică şi delimitarea, cel mai important instrument al său fiind prezentarea „culturii proprii".

Mulţi autori par să fie de acord cu ideea că esenţa modernităţii, sau cel puţin unul dintre importantele evenimente ale ei, constă în transformarea rolului social al culturii, ceea ce reprezintă în primul rînd rezultatul formării *culturilor naţionale*. După Gellner, formarea unei economii concentrate pe creştere accentuată şi ca şi formarea societăţilor industriale a fost însoţită de o schimbare structurală: creşterea fără precedent a mobilităţii (Gellner 1995). Condiţia acesteia a fost ca cetăţenii să fie egali nu numai politic, prin declarata egalitate de şanse, ci şi cultural. Omogenizarea culturală se realizează prin producerea culturilor naţionale unitare avînd ca bază instituţională educaţia şcolară generală obligatorie. Educaţia centrală statală a pretins şi a făcut obligatorie nu doar limba „literară" unitară, dar a creat şi o moştenire culturală normativă, ceea ce trebuie să fie cunoscută de fiecare membru al naţiunii. (Weber 1979). Naţionalizarea culturii presupune pretutindeni două procese strîns înlănţuite. Primul îl reprezintă simbolizarea, adică faptul că anumite elemente culturale — şi pretutindeni similare — devin simboluri ce reprezintă naţiunea, creînd canonul după care de

acum încolo va fi privită şi cultura naţională. Cel de al doilea proces priveşte reproducerea acestor simboluri şi propagarea lor în instituţii ca învăţământul public, tipărirea, media scrisă şi electronică (Anderson 1983, Lofgren 1989). Producerea naţionalismului şi a culturii naţionale dă naştere situaţiei în care cultura — care mai înainte constituia îndeosebi partea fără reflectare a practicii sociale — *„devine deodată perceptibilă şi importantă"* (Gellner 1995:199), care nu numai că poate fi receptată prin simboluri, dar devine importantă şi emoţional, constituind elementul central al unei apartenenţe la o comunitate, adică al identităţii sale.

Crearea culturilor naţionale are loc pe baza unor scenarii universale, respectiv a unei *„gramatici culturale"* (Lofgren 1989), aplicate de aproximativ 200 de ani în cele mai diferite locuri din lume, de către elitele aflate în fruntea emancipării politice. Luptele politice purtate pentru decolonizare începînd cu cel de-al doilea război mondial, mişcările regionale începînd cu anii '60, emanciparea minorităţilor rasiale şi etnice din ţările imigrante, toate îşi au rădăcinile în aceleaşi strategii culturaliste. Situaţia defavorabilă se traduce la fiecare în limbajul *culturii periclitate*. Pentru ca acest lucru să poată avea loc, Cohen vorbeşte de trei condiţii minimale: oamenii trebuie să recunoască faptul că este în defavoarea lor dacă alţii le ignoră cultura, trebuie să constate marginalizarea culturii lor şi trebuie să simtă relativa lor neputinţă faţă de această marginalizare. Creatoarea procesului este totdeauna o elită care se crede reprezentanta întregii minorităţi. Ea crează acele instituţii, medii de comunicare prin care oferă o nouă cultură, o cultură canonizată, în primul rînd formele sale obiectivate, simbolurile ca obiecte de identificare. Ea e cea care crează tradiţiile, monumentele şi amintirile minorităţii, propriul patrimoniu şi colecţiile etnografice sau parcul său naţional, uneori şi propria sa limbă dintr-un dialect în dispariţie (Handler 1988).

Discursul despre cultură are şi forme mai noi, caracteristice pentru sfîrşitul secolului XX. (Kaschuba 1994: 270-273). *Rasismul cultural*, care este succesorul rasismului biologic, afrmă pe baza incomparabilităţii culturilor, a caracterului unic şi nesubstituibil, că fiecare cultură are dreptul la existenţă şi la demnitate, dar acest drept îi revine numai pe locul său geografic şi nu în ţările imigrante. Acest argument se foloseşte deseori în comunicarea cotidiană, dar şi în politica conservativă. *Fundamentalismul* impune revenirea la tradiţiile culturale sau religioase care sînt împotriva modernităţii. În fiecare situaţie specificul grupului social în cauză, închistarea lui într-un statut economic şi/sau social inferior se traduce în limbajul discursului emoţional al culturii. Privită în general: *„cultura periclitată"* se postulează ca valoare morală universală şi devine categoria centrală a luptei de emancipare simbolică şi politică împotriva oprimării economice sau politice.

După critica culturalistă, majoritatea discursurilor — fie în politică, fie în ştiinţe — esenţializează cultura. Comunităţile înzestrate cu o cultură specifică

sînt privite ca un fel de monade semantice închise spre exterior. Acesta este un concept tradiţional şi în cadrul antropologiei culturale, a cărei manifestare a provocat multe dispute, prin metafora lévi-straussiană, după care noi toţi călătorim pe trenul culturii proprii şi fiecare tren merge în felul său, în propria-i direcţie (Geertz 1994: 340). Aceasta este afirmaţia unui antropolog care recunoaşte, ba chiar preaslăveşte alteritatea, dar doreşte s-o vadă de la o distanţă liniştitoare, sau cel puţin s-o vadă sigur închisă în sine. Tocmai aceasta este concepţia care cu greu se poate susţine într-o lume tot mai determinată de coeziunea dintre globalizare şi particularităţi şi care se formulează într-un mod similar. Ulf Hannerz vorbeşte despre creolizare, James Clifford de plurivocitate, Geertz de colaj, toate avînd ca însuşire comună faptul că, *„acele alte lumi"* şi *„modurile de gîndire străine"* nu se mai află deja altundeva, ci în imediata noastră apropiere (Geertz 1994: 346). Iar din diversitatea culturală a propriilor societăţi se nasc astfel de probleme morale, care pînă acum puteau fi evitate în ideea că ceea ce este străin se află în afara vieţii lumii noastre. Acum trebuie să ne însuşim acea capacitate de-a putea să ne transpunem în modul de gîndire al străinului care trăieşte în apropierea noastră. Iar aceasta se bazează — după observaţia optimistă a lui Geertz — pe faptul că trebuie să ne cunoaştem reciproc şi să folosim această conoaştere.

În continuare aş trece în revistă pe scurt felul în care conceptele de cultură schiţate mai sus apar în discursul multiculturalismului, de asemenea, cu ce argumente politice sau filosofice se asociază ele în diferitele contexte. În discursul multiculturalist survin două tipuri de interpretări ale culturii, pe care — în legătură cu problema fundamentală, cu tratarea socială sau politică a diferenţelor — se clădesc două concepţii care polemizează una cu alta: una priveşte cultura ca un dat, ca o caracteristică a unei comunităţi, cealaltă vede cultura ca un fel de proces ce trebuie continuu creat şi tocmai din această cauză o vede şi perpetuu schimbătoare.

Îndeosebi cea dintîi se reflectă în conceptul de cultură societală (*societal culture*) al lui Will Kymlicka. Cultura societală este cea care oferă posibilităţi pline de semnificaţii în toate domeniile activităţii umane (*meaningful ways of life*), în sfera publică şi privată deopotrivă. Cultura interpretată astfel se organizează teritorial şi se bazează pe limba comună. Aceasta înseamnă nu doar amintiri şi valori comune, ci şi instituţii şi practici comune în fiecare domeniu al vieţii sociale: în învăţămînt, în mass media, în economie, în guvernare (Kymlicka 1995: 76). Nu este necesar ca toate instituţiile amintite mai sus să fie prezente în acelaşi timp, dar în general e nevoie de instituţii ca să existe cultură. Instituţiile crează şi susţin cultura caracteristică unui grup. Din această cauză, consideră Kymlicka, este important să se facă distincţia dintre minorităţile naţionale şi grupurile etnice: cele dintîi dispun de instituţii proprii, pe cînd cele din urmă nu. Potrivit acestora, se vorbeşte şi de două forme distincte privind esenţa lor, a diversităţii culturale: prima a luat fiinţă datorită faptului că statul a încorporat

culturi concentrate teritorial, cea de-a doua a luat fiinţă prin imigrare individuală sau familială. Cele două situaţii diferite din punct de vedere cultural necesită proceduri diferite din partea politicii. Fiecare teoretician al multiculturalismului încearcă să dea un răspuns la întrebarea cum se raportează cultura la politică, dar şi la principiile democraţiei liberale care funcţionează pe baza liberalităţilor democratice ale individului. După Raz postura de membru cultural al oamenilor determină orizontul posibilităţilor lor, deoarece cultura comună înlesneşte relaţiile, interacţiunea socială, oferind pe de altă parte un sentiment de siguranţă cognitivă şi în mod indirect, siguranţa unei apartenenţe la ceva. (Raz 1996:81). Şi Kymlicka gîndeşte similar: cultura societală oferă posibilităţi semnificative privind libertatea şi realizarea alegerii, adică cultura nu reprezintă altceva decît contextul alegerii. Deci, deşi culturile sînt date şi caracteristice unei societăţi, ele nu au o valoare în sine, ci prin numai aceea că fac posibilă alegerea dintre posibilităţile semnificative. (Kymlicka 1995: 82-84).

Cînd este vorba despre multiculturalism, ca technici de organizare societală se vorbeşte despre două niveluri de considerare a culturii: cultura pe care o crează statul şi cu care acesta se identifică, şi cultura pe care o reproduc comunităţile minoritare, respectiv instituţiile acestora. Apărătorii statului liberal obişnuiesc să spună că trebuie să existe o cultură natională în sensul unei culturi controlate de către stat, un canon cultural, pentru că absenţa acesteia ar submina solidaritatea socială, legitimitatea ţării ca unitate politică. Adepţii multiculturalismului, pe de o parte, ar ceda minorităţilor (la Kymlicka doar minorităţilor naţionale) dreptul creerii, reproducerii şi susţinerii culturii lor specifice, dar afirmă în acelaşi timp şi că participarea cu şanse egale în funcţionarea politică şi economică a ţării pretinde o cultură comună. În interesul ca cea din urmă să-şi poată satisface funcţia integrativă, ea trebuie recreată în aşa fel încît să reflecte diversitatea culturală a ţării. După Kymlicka, aceasta este ceea ce pretind majoritatea grupurilor etnice: recunoaşterea prezenţei lor în societate (Kymlicka 1995: 93-35).

Transformarea canoanelor şi, legat de aceasta, reinterpretarea diferenţelor culturale în pedagogie este unul dintre cele mai importante domenii ale multiculturalismului. Reforma planurilor de învăţămînt ale catedrelor universitare şi ale liceelor urmăresc două feluri de principii: unul care încearcă să ofere tuturor un sortiment cultural mai bogat, iar celălalt care încearcă să ofere o apreciere demnă a grupurilor pînă acum exluse sau subprezentate. După Taylor, planurile de învăţămînt multiculturale sînt bune în primul rînd pentru a ajuta minorităţile în transformarea imaginii lor negative, creată prin internalizarea stigmatelor altora (Taylor 1994). Iar pe termen lung, trebuie să aibă loc ceea ce Taylor numeşte — pe urmele lui Gadamer — fuzionarea orizonturilor culturale, în urma căreia putem înţelege că acel cadru în care ne-am formulat anterior judecăţile de valoare este doar unul dintre cele posibile. Scopul nostru este ca să ne tranformăm într-

adevăr prin cunoaşterea altor culturi. Punctul de pornire trebuie să fie presupunerea egalităţii culturilor — încă premergător cunoştintelor referitoare la conţinutul lor —, deci un fapt fundamental moral.

Pornind de la cele de mai sus, se pot aborda inovaţiile ce s-au produs în numele multiculturalismului în domeniul pedagogiei. Pedagogia multiculturală sau educaţia interculturală indică mai multe tendinţe edificate pe trei principii de bază: (1) doreşte să ne educe în spiritul toleranţei şi înţelegerii reciproce, unde acceptarea şi răbdarea să se îndrepte spre „cealaltă" cultură, spre deosebirea aceleia; (2) se străduieşte să găsească elementele comune în diferitele culturi şi pe această bază să dezvolte solidaritatea; (3) consideră că educaţia este dirijată spre moralitatea universală şi sarcina sa este mijlocirea acesteia (Hamburger 1990). Politica educaţională multiculturală urmăreşte două scopuri pedagogice determinante, unul este creşterea şi dezvoltarea personalităţii elevilor minoritari, iar celălalt este ameliorarea relaţiilor dintre persoane aparţinînd grupurilor de culturi şi situaţii sociale diferite (Lasznyák şi Czahesz 1995). În interesul acestor scopuri, se aplică două feluri de metode: una constă în modificarea planului de învăţămînt în aşa fel, încît cultura şi concepţia istorică mijlocită prin ea să fie mai degrabă integrativă, să reflecte mai curînd diversitatea decît să fie omogenizatoare şi exclusivă, cealaltă metodă înseamnă elaborarea unor astfel de technici, cu ajutorul cărora să se poată soluţiona conflictele observate în mediul elevilor, sau să se poată oferi *soluţii pozitive în sens moral* la aceste situaţii.

Multiculturalismul, în general, luptă împotriva inegalităţilor sociale şi politice iar pentru aceasta, adepţii principiului diferenţelor văd soluţia în domeniul culturii: doresc să asigure reprezentarea culturală. S-a pornit de la critica acelui plan de învăţămînt — în primul rînd a concepţiei culturale şi istorice — care serveşte reproducerea hegemoniei grupurilor sociale dominante, dar s-a comis greşeală de a alcătui noul canon cu aceleaşi categorii hegemone, cu elemente constitutive ale culturii superioare. Din pluralizarea fără critică a canoanelor, rezultă nu doar consfinţirea inegalităţilor pe care le-au dorit schimbate, dar şi un succes prin afirmarea noii elite hegemone, care de această dată se constituie din specialiştii culturilor minoritare (Turner 1993).

Multiculturalismul critic, cum il defineste Terence Turner, nu porneşte de la ocrotirea culturilor ci, mai ales, critică, deconstruieste orice discurs şi tehnică, care abordează o cultură ca unitate izolată şi o tratează ca un fenomen al unui domeniu independent de procesele sociale sau politice. În sensul acestei critici politica de identitate multiculturalistă care se suprapune cu identitatea etnică este periculoasă îndeosebi pentru că esenţializează culturile, pune prea mare accent pe caracterul lor închis şi pe deosebirea lor, iar prin aceasta face invizibile domeniile de intrepătrundere dintre culturi.

Trebuie văzut însă că politica de etno-identitară, care esenţializează şi obiectivează cultura în epoca modernă tîrzie, face parte dintr-un context mai larg pe care Turner îl caracterizează astfel: *„Starea de azi a organizării mondiale a capitalului, şi ca urmare depăşirea statului naţional, apariţia politicii etnice şi identitare, răspîndirea explozivă a noilor tehnologii informaţionale şi a mass mediei, înflorirea culturii de consum capitalist-tîrziu au creat o situaţie în care cultura a îmbrăcat noi semificaţii şi raporturi. Dintre acestea cea mai importantă este ideea conform căreia, cultura diferenţiată pe bază de naţionalitate este izvorul şi terenul drepturilor colective care servesc la autodefinire. Cultura ca atare devine izvorul unor astfel de valori care pot deveni capital politic — dinăuntru ca bază a solidarităţii de grup şi a mobilizării sociale, iar dinafară ca revendicare a altor grupuri sociale, forme de guvernămînt şi a sprijnului opiniei publice din lumea întreagă. Cultura, ca şi categorie universală, independentă de unele culturi, pe care le cuprinde totuşi în sine, poate fi percepută conform acestei noi interpretări ca forma culturală a noii situaţii istorice globale: la urma urmei, ca şi un fel de metacultură, ca şi „cultura culturii"* (Sahlins 1993:5)" (Turner 22).

Pornind de la recunoaşterea proceselor de mai sus, multiculturalismul critic pretinde ca sfera culturii/culturilor să fie abstrasă din centrul sistemelor politice şi al comunităţilor sociale, respectiv al ideologiilor care îl legitimează. Principiul culturii unice trebuie înlocuit cu principiul că instituţiile politice ale statului trebuie să-şi cîştige legitimitatea din sprijinirea şi coordonarea convieţuirii diferitelor grupuri, tradiţii şi identităţi culturale. Nu cultura, ci *capacitatea de a crea cultura* va fi acel principiu general, pe care pe de o parte îl susţin noile teorii culturale ale antropologiei, dar pe care, pe de altă parte, se poate construi o politică, a cărei menire nu este sprijinirea culturilor existente care se zbat pentru recunoaşterea lor, ci crează un astfel de cadru constituit din instituţii şi discursuri metaculturale, care susţine şi sprijină manifestarea în sfera publică a grupurilor, identităţilor şi problemelor culturale Scopul final al oricărei politici generale a multiculturalismului este să sprijine capacitatea oamenilor, a tuturor membrilor şi grupurilor societăţii (şi tocmai aceasta o putem numi capacitate creativă de cultură) de a se edifica şi de a se reprezenta pe ei înşişi.

În privinţa conceptului de cultură, concepţia lui Habermas nu diferă mult de cea a lui Turner, în schimb, concluziile lor, îndeosebi felul în care interpretează multiculturalismul raportat la cultură, diferă una de alta. Habermas pleacă de la ideea că deoarece în epoca modernităţii esenţa culturii este într-o continuă schimbare, reglementarea juridică nu se poate referi la nici o stare stabilă a acesteia. În statul de drept democratic trebuie doar oferită posibilitatea reproducerii universurilor culturale, asigurînd libertatea de alegere a individului ca să decidă singur dacă îşi urmează sau îşi modifică tradiţiile, sau chiar le

abandonează (Habermas 1994:). După Habermas, Taylor şi adepţii săi, au apucat pe o cale greşită tocmai prin supralicitarea culturii. În locul intenţiei lor originare care consta în echilibrarea condiţiilor sociale, ei îşi pot imagina doar ocrotirea formelor de viaţă şi a tradiţiilor grupurilor discriminate, în urma căreia blochează diferenţele pe care doreau să le schimbe.

Multiculturalismul ca politică identitară

În dimensiunea sa politică, multiculturalismul este corelat, în primul rînd, cu emanciparea, cu recunoaşterea şi lupta pentru o reală egalitate de şanse a grupurilor determinate pe baze etnice şi rasiale. Cîţiva dintre autorii citaţi mai înainte (Kymlicka, Habermas) consideră că problemele ridicate de identitatea culturală, de minorităţile culturale — atît la nivelul principiilor cît şi al practicilor — sînt radical diferite de problemele celorlalte grupuri marginalizate. În opoziţie cu ei, cred că, totuşi putem găsi multe similitudini în felul în care se discută în public în ultimii douăzeci de ani despre minorităţi etnice sau rasiale, femei, minorităţi sexuale. Se folosesc aceleaşi concepte (de exemplu, identitate, cultură) iar în interpretarea lor găsim referiri la aceleaşi tradiţii ale istoriei ideilor. Dar cea mai mare asemănare o văd în tehnica prezentării problemelor, în modul în care sînt reprezentate şi se fac publice diferitele probleme ale identităţii, şi modul în care posibilităţile acţiunii politice sînt ajustate acestora. În ceea ce priveşte aceasta din urmă, printre antecedentele multiculturalismului se numară şi noile mişcări sociale desfăşurate în anii '60. În anumită măsură discursul şi practica politică a *corectitudinii politice* (political correctness) poate fi privit atît ca precedent, cît şi ca parte integrantă a manifestării multiculturalismului.

Pe tărîmul politicii constatăm că sub egida multiculturalismului continuă şi se şi intensifică o practică anterioară, dar nu prea veche, aceea că se vorbeşte de problemele identităţii, a genului, a culturii în politică. Acest efort este amplificat de cercetările ştiinţelor sociale care investighează originile sociale şi politice ale diferenţelor — anterior considerate naturale — şi de aceea neproblematizate (ex. diferenţe sexuale, rasiale sau culturale). Are loc *politizarea identităţii şi a culturii*, de aceea se poate pune problema în mod justificat: putem să ne lărgim concepţia — clădită pe tradiţii liberale — despre politică în aşa fel încît să cuprindă şi noile tendinţe sau pur şi simplu este vorba despre aceea că tot ce se întîmplă în acest domeniu al politicii identitare, contravine în mod indisolubil principiilor liberalismului şi a statului de drept.

Cele două concepţii de mai sus s-au confruntat în disputa Ágnes Heller (Heller 1994,1995) contra Kim Lane Scheppele - Anna Wessely (Scheppele-Wessely 1995), în care Heller apăra punctul de vedere clasic-liberal, iar coautorii Scheppele şi Wessely căutau sensurile mai noi ale politicii şi ale principiilor liberale, pornind de la limitele acesteia. Poziţia lui Ágnes Heller este aceea că determinarea

corporală, legăturile biologice şi culturale sînt pre-politice. După părerea lui Kim Scheppele şi Anna Wessely, în schimb, toate acestea sînt conţinute de secole întregi în politică, deci întrebarea este cum pot fi echilibrate inegalităţile produse de acesta. Cea dintîi consideră că — tocmai pentru a păstra puritatea politicii — trebuie menţinută separarea sferei private de cea publică. Cele din urmă citează discursul feminist: ceea ce este personal, este în acelaşi timp şi politic (the personal is politic), susţinînd că tocmai doborîrea graniţei dintre cele două sfere ar putea însemna o şansa pentru realizarea egalităţii sociale. În acest mod, problemele anterior marginalizate ar putea pătrunde în viaţa publică, reevaluîndu-se însăşi sfera privată, care n-ar mai fi doar conservatoarea relaţiilor anterioare de putere, ci, în spiritul valorilor liberalismului, al egalităţii şi al demnităţii, s-ar putea transforma.

În disputa dintre adepţii şi oponenţii multiculturalismului se confruntă concepţiile tradiţionale şi mai noi ale relaţiei dintre identitate şi politică. Adepţii multiculturalismului cred că au găsit un instrument radical nou pentru tratarea deosebirilor sociale şi acesta poate să funcţioneze în cadrul statului de drept democratic. După Raz, liberalismul are trei răspunsuri la această problemă: atitudinea numită *toleranţă*, care în schimb — ştim din experienţă — înseamnă şi limitarea celor diferiţi în folosirea spaţiilor publice şi a mediei; concepţia care împotriva discriminării ocroteşte prin drepturi individuale, precum şi susţinerea *multiculturalismului* din convingerea că libertatea şi reuşita personală depind de posibilitatea de a aparţine fără oprelişti unui grup cultural (Raz 1996: 78-79).

Punctul de plecare al multiculturalismului constă în aceea că statul liberal deşi i-a ocrotit pe membrii minorităţilor de discriminare cu ajutorul legilor sale, nu a sprijinit exprimarea culturii lor specifice. Ţinînd cont de aceasta, Kymlicka propune o mai nouă tipologie a drepturilor minorităţilor (Kymlicka 1995: 26-33):

- *dreptul la autoguvernare:* puterea să fie cedată minorităţilor naţionale, respectiv să fie împărţită între organele centrale de guvernare şi subunităţile regionale, chiar şi sub anumite forme ale federalismului
- *drepturi polietnice:* sprijin material şi ocrotire juridică pentru practica culturală a grupurilor etnice şi confesionale, revendicînd schimbări în domeniile controlate de către stat: politica antirasistă, transformarea planurilor de învăţămînt şcolar în aşa fel ca în ele să se reflecte aportul pozitiv al minorităţilor la cultura şi istoria ţării
- *drepturi speciale de reprezentare:* se porneşte de la realitatea subreprezentării diferitelor minorităţii — nu numai culturale —, şi drept soluţie pentru echilibrarea dezavantajelor, propune drepturi speciale de reprezentare care pot fi în vigoare pe timp determinat — care de ex. garantează pentru minorităţile etnice şi naţionale un număr determinat de locuri în legislaţie şi instituţiile de stat.

În ultimii ani, disputa dintre Charles Taylor şi Jürgen Habermas contextualizează pe plan teoretic problema drepturilor individuale sau colective, care este una dintre cele mai importante probleme ale politicii minoritare. După Taylor, la sfîrşitul secolului 20, în urma mişcărilor civice şi feministe, şi de emancipare ale celor mai diferite minorităţi, conceptul cheie al politicii a devenit recunoaşterea, întărită prin raportul dintre identitate şi recunoaştere. În democraţia burgheză *egala recunoaştere* se poate realiza în două feluri. *Politica universalismului* înseamnă una dintre posibilităţile principale, care subliniază demnitatea egală a fiecărui cetăţean, şi scopul căreia este egalizarea drepturilor. În acest caz, la baza demnităţii stă o capacitate umană universală, ceea ce este identic în fiecare om, şi nu ceva ce a fost realizat de cineva undeva. Celălalt principiu, care după Taylor este la fel de compatibil cu statul de drept liberal, este *politica diferenţierii*, după care obiectul recunoaşterii constă în identitatea individuală a persoanelor sau grupurilor, în deosebirea lor de toţi ceilalţi (Taylor). În înţelesul acestuia din urmă, preţuirea egală i se cuvine celui diferit, a culturilor existente, ceea ce presupune şi tratarea preferenţială a grupurilor defavorizate (ex. discriminare pozitivă pînă ce se echilibrează diferenţele sociale).

Prima dintre cele de mai sus este interpretarea procedurală a politicii conform tradiţiilor liberalismului, ceea ce presupune din partea cetăţeanului o angajare faţă de procesul, faţă de practica politicii, în timp ce statul nu sprijină nici o concepţie particulară *substantivă*, rămînînd neutru în privinţa conţinutului bunăstării. În opoziţie cu aceasta, Taylor consideră că şi la nivelul principiilor liberalismul poate fi împăcat cu acea experienţă după care intenţia elitei politice a fiecărei minorităţi este ca să reprezinta cultura minorităţilor ca valoare şi scop colectiv. Prin aceasta, în schimb, se crează nu numai condiţiile eligibilităţii individuale a culturii, ci se crează însăşi comunitatea şi cultura ei. Chiar şi o societate care dispune de puternice scopuri colective poate fi liberală — spune Taylor, dacă acceptăm că există liberalism neprocedural. Acest model face diferenţa între drepturile şi libertăţile fundamentale, care conform tradiţiei liberale sînt individuale şi primordiale, şi — importantele, dar revocabilele — privilegii şi scutiri.

După Habermas, politica recunoaşterii tayloriene, în măsură în care postulează identităţi colective avînd ca bază un consens substantiv, prejudiciază principiile de bază ale dreptului modern, ale cărui însuşiri, sînt reglementate individual şi procedural. Habermas demonstrează că interpretarea ordinii de drept, respectiv a politicii procedurale în sine ar fi o posibilitate suficientă pentru ca noile valori şi interese apărute într-o societate să se manifeste şi să fie recunoscute. Habermas porneşte de la faptul că *„luarea în consideraţie a scopurilor colective nu are voie să destrame structura dreptului, nu poate să distrugă forma juridică..."* Astfel, prin intermediul mecanismului discursului public şi al politicii se poate modifica conţinutul etic al realizării drepturilor fundamentale, şi pot fi

reformulate însăşi drepturile. Dacă se schimbă cetăţenii unui stat, se schimbă şi discursul care defineşte evidenţele etico-politice. O viaţă publică funcţionabilă care face posibilă şi sprijină dicursurile de autointerpretare, adică în procesul realizării drepturilor subiective egale, se extinde şi asupra garantării convieţuirii egale în drepturi a diferitelor grupuri etnice şi a formelor lor de viaţă culturală. Toate acestea izvorăsc din preţentii juridice şi sînt sprijinite de dreptul la respectul reciproc şi nu de valoarea egală a culturilor, cum presupunea Taylor.

O caracteristica a statului de drept modern este că între cetăţenii săi nu există şi nici nu se poate crea nici un fel de consens valoric substanţial. Încercările diferite de aceasta, care doresc să alcătuiască comunitatea valorilor şi a culturii — după Habermas — sînt contrare modernităţii şi ca atare într-o societate modernă vor fi *segregate* în mod necesar. Hotarele fiecărei comunităţi pozitiv discriminate se consolidează, dar şansele lor la egalitate scad. După Habermas, singura cale practicabilă a integrării este formarea şi menţinerea consensului procedural — privind procedurile legitime ale legislaţiei şi guvernării. Iar acesta, judecînd într-un model de asimilare cu două niveluri înseamnă că statul de drept democratic poate pretinde de la cetăţenii săi, inclusiv de la imigranţi, *integrarea politică*, în timp ce cel de-al doilea nivel, *asimilarea etnică sau culturală*, nu. Deci după Habermas, cheia tratării diferenţelor în democraţia liberală este separarea integrării politice de cea etnică (Habermas 1994).

În opoziţie cu aceasta, adepţii multiculturalismului văd două modalităţi complementare ale emancipării şi totodată ale integrării sociale pentru minorităţile marginalizate şi identităţile nerecunoscute. *Cultura comună* controlată de stat, cele mai importante dicursuri publice şi instituţiile politice trebuie transformate în aşa fel încît acestea să recunoască şi să reprezinte pluralismul valorilor, diferenţele existente şi dreptul la a fi diferit. Pe de altă parte, doresc să aplice temporar şi tehnici speciale în practica politică, de exemplu, discriminarea pozitivă în diferite domenii concurenţiale, cu ajutorul cărora se pot echilibra situaţiile sociale defavorizate. Multiculturalismul caută soluţii politice noi la problemele apărute în societăţile moderne sau care pînă în prezent nu au fost soluţionate în mod satisfăcător: statutul politic al imigranţilor, problema marginalizării minorităţilor autohtone, în general tratarea dezavantajelor sociale provenite din aceste diferenţe. Multiculturalismul pune în lumină minorităţile, diferenţele, diversitatea. Dar înainte de toate, înseamnă un nou discurs, care pornind de la critica marilor narative ale modernităţii care ţinteşte atît omogenizarea cît şi discriminarea, situează într-un alt context raporturile dintre identitate, cultură şi politică. ❑

BIBLIOGRAFIE

Anderson, Benedict (1983): **Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. London.

Bauman, Zygmund (1990): *Modernity and Ambivalence*. În: Featherstone, Mike ed. **Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity**. London, Sage, 143-169

Clifford, James (1983): **On Ethnographic Authority. Representations**, 1., 118–146.

Cohen, Anthony P. (1993): *Culture as Identity: An Anthropologist's View*. **New Literary History. A Journal of Theory and Interpretation** 24, 195-209

Feagin, Joe R. (1990): *Theorien der rassischen und ethnischen Beziehungen in den USA. Eine kritische und vergleichende Analyse*. În: **Ethnizität. Wissenschaft und Minderheiten**. Dittrich, Eckardt – Frank-Olaf Radtke (Hrsg.), Opladen, 85–118.

Fleras, Augie si Jean Leonard Elliott (1993): *Celebrating Diversity: Multiculturalism as Ideology*. În: Fleras, Augie si Jean Leonard Elliott: **The Challenge of Diversity. Multiculturalism in Canada**. Nelson Canada, 53-67

Habermas, Jürgen (1994): *Anerkennungskampfe im demokratischen Rechtsstaat*. În: Gellner, Ernest (1995): *A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája*. În: Bretter Zoltán, Deák Ágnes szerk., **Eszmék a politikában: a nacionalizmus**. Pécs, Tanulmány, Gutmann, Amy (Hrsg.) **Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung**. Frankfurt am Main, 147-196

Glazer, Nathan – Moynihan, Daniel (1975): **Ethnicity. Theory and Experience**. Harvard University Press.

Goldberg, Theo David (1994): *Introduction: Multicultural Conditions*. În: **Multiculturalism. A Critical Reader**. Goldberg, T. D. ed. Blackwell, 1–44.

Gordon, Milton M. (1964): **Assimilation in American Life**. New York.

Hall, Stuart (1992): *The Question of Cultural Idenity*. În: Hall, Stuart – David Held – Tony Hamburger, Franz (1990): *Der Kulturkonflikt und seine pedagogische Kompensation*. În: **Ethnizität. Wissenschaft und Minderheiten**. Dittrich-Radtke (Hrsg.), Opladen, 311–325.

Heller Ágnes (1994a): *Törékeny szabadság. Biopolitika Amerikában*. **Mozgó Világ**, 3., 3–17.

Heller Ágnes (1994b): *Újabb gondolatok a biopolitikáról*. **Magyar Lettre Internationale**, 14., Ősz, 70–74.

Kaschuba, Wolfgang (1994): *Kulturalizmus. A szociális szempont eltűnése a társadalmi diszkurzusból*. **Replika**, 15/16., 263–277.

Kristeva, Julia (1990): **Fremde sind wir uns selbst**. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Kymlicka, Will, 1992: **Liberalism, Community and Culture**. Oxford.

Kymlicka, Will, 1995: **Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights**. Oxford, Clarendon Press.

Leggewie, Claus (1993): **Multi Kulti. Spielregeln für Vielvörkerrepublik**. Rotbuch, Nördlingen.

McGrew eds., **Modernity and its Futures**. Cambridge, Open University Press

Radtke, Frank-Olaf (1992): *Die Kosntruktion des Fremden im Diskurs des Multikulturalismus*. În: Elcin Kürsat Ahler (Hrsg.): **Die multikulturelle Gesellschaft: der Weg zur Gleichstellung**. Frankfurt am Main, Verlag für interkulturelle Kommunikation, 129-141

Nassehi, Armin (1995): *Der Fremde als Vertrauter. Soziologische Beobachtungen zur Konstruktion von Identitaten und Differenzen*. **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, 47.,3., 443–463.

Raz, Joseph (1994): *Multiculturalism: A Liberal Perspective*, **Dissent**, Winter, 67-77

Scheppele, Kim Lane – Wessely Anna (1995): *Kulturális politika és politikailag helyes viselkedés*. **Világosság**, 7., 64–79.

Schütz, Alfred (1984): *Az idegen*. În: Hernádi Miklós szerk., **A fenomenológia a társadalomtudományban**, Budapest, Gondolat, 405–413

Stichwech, Rudolf (1993): *Az idegen. Megjegyzések a világtársadalom fejlődéséhez*. **Régió**, 4., 12–30.

Taylor, Charles (1994): *The Politics of Recognition*. În: Gutmann, Amy ed. **Multiculturalism. Examinig the Politics of Recognition**. Princeton, Princeton University Press

Turner, Terence (1993): *Anthropology and Multiculturalism: What is Anthropology That Multiculturalists Should be Mindful of It?* **Cultural Anthropology**, 8 (4), 411-429

Traducere de Ida Mária Bálintfi

*

***Margit FEISCHMIDT** (n. 1968) este antropolog cultural. A absolvit Facultatatea de maghiară-germană din cadrul Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj, precum şi Facultatea de Antropologie Culturală a Universităţii Eötvös Loránd din Budapesta. În prezent este profesoară universitară la Catedra de Comunicaţie a Universităţii Janus Panonius din Pécs (Ungaria). Redactor la revistele* A Hét *(Bucureşti),* Jelenlét *(Cluj) şi* Pro Minoritate *(Budapesta). A publicat şi a prefaţat antologia de texte* Multiculturalism *(1997), cît şi numeroase studii, articole, recenzii şi traduceri.*

Margit Feischmidt, *Multukulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa.*

Splendoarea şi mizeriile unui concept: multiculturalismul

Monica Spiridon

Vocabulă echivocă şi în cel mai înalt grad discutabilă, multiculturalismul a izbutit în mod paradoxal să facă în România carieră de instrument neproblematic, transparent şi multifuncţional. Unul dintre motivele pentru care, la noi, termenul a prins rapid, inflamînd spiritele neavizate, este capacitatea sa de a intra (total sau parţial) în false sinonimii cu noţiuni aparent familiare precum *pluralism cultural, universalism, trans-culturalism, cosmopolitism* — şi încă altele, pe care nu le mai numesc, ca să nu sporesc o ceaţă lexicală densă.

Angajat într-un contencios intelectual venerabil — cel al raporturilor dintre **particular şi universal,** dintre **unitate şi diversitate**, dintre **identitate şi alteritate** — multiculturalismul oferă unor *dileme* perene un răspuns *datat* care etalează la vedere *pecetea mediului* în care a fost lansat: universitatea americană.

Cu toate acestea, printre prejudecăţile tenace legate de multiculturalism, cel puţin două au făcut o carieră spectaculoasă: mai întîi, că el ar fi un asalt concertat contra unei unităţi de monolit, nu un răspuns oferit unor situaţii particulare lunecoase şi difuze şi, în al doilea rînd, că ar fi apărut într-un vacuum, nu ca un fenomen de reacţie, alături de altele, condiţionat de ele.

Butoiul cu pulbere al multiculturalismului — iniţial cu o miză strict educativă — a fost detonat la mijlocul decadei trecute în departamentele de literatură engleză de pe malul vestic al Atlanticului, de o întrebare explozivă: este în stare cultura să-şi asume misiunea de instrument al educaţiei în spiritul valorilor democraţiei?

Extinzîndu-se în alte arii academice, conflagraţia a angajat şi departamentele tradiţionale de *Literatură comparată*, în conflict cu cele, mai recente, de *Studii Culturale*, care ameninţă să le înghită treptat pe primele, după care a făcut aderenţe necontrolabile, în planul ideologic, etic, filosofic, economic, politic etc.

Evoluţia globală a conflictului are o istorie aparte, care ar merita relatată pe larg, în special în România, unde se vorbeşte despre ea după ureche. Ea este

povestea campaniei orchestrate de idolatrii post-colonialismului, ai neo-marxismului, ai neo-istorismului, ai feminismului, adică **ai marginalităţii intolerante**, încrîncenate în ofensiva contra *Europeanului-alb-mort* şi transformînd ideea de diversificare culturală într-o armă a discriminării inverse.

Nu mă pot abţine să nu adaug că focul frustraţiilor şi al resentimentelor acute a fost alimentat abundent de combustibil conceptual european, oferit de prozeliţii *diferirii* şi ai *heteroglosiei* agonice, retranşaţi pe linia teoretică fortificată Derrida-Bahtin.

* * *

În punctul său iniţial, multiculturalismul american a fost un sistem de răspunsuri eterogene care, începînd cu un moment istoric bine precizat, s-au oferit dilemelor legate de diversitate.

Modernitatea a fost un element de maximă agresiune faţă de stabilitatea socială tradiţională, catalizată anterior de natură, de biserică, de familie, de instanţele de control comunitar etc. În special după primul război mondial, educaţia americană a căutat insistent soluţii de răspuns la presiunile centrifuge ale modernităţii. Ce anume ar fi putut să substituie factorii de coerenţă anteriori şi cum s-ar fi putut contracara diversitatea accelerată şi creatoare de confuzie, generată de dispariţia acestora?

O precizare esenţială se impune aici. Imediat după cele două războaie planetare, diversitatea socială a fost concepută exclusiv **în termeni economici.** Soluţia proiectată atunci pentru contracararea potenţialei denivelări socio-economice explozive fost aşa numita *egalizare a şanselor,* prin instituirea unor norme de meritocraţie şi prin instituţionalizarea unui sistem de educaţie bazat pe un nucleu tare, sau un trunchi comun, cu funcţie omogenizantă.

Spre sfîrşitul celui de-al doilea război, mai toate marile universităţi americane au întocmit şi au făcut publice studii solide, rapoarte şi documente programatice cu privire la situaţia susmenţionată şi la soluţiile ce se impuneau. Dintre acestea, unul anume merită o atenţie aparte, mai ales că a funcţionat paradigmatic. Iniţiatorul său este un personaj proeminent al scenei socio-culturale şi politice americane din secolul nostru: James B. Conant — preşedinte al Universităţii Harvard între 1933 şi 1953, consilier al preşedintelui Eisenhower şi ambasador al S.U.A. în Germania.

James Conant a fost fără îndoială unul dintre reformatorii cei mai decişi şi mai productivi ai sistemul academic american postbelic. Înainte de orice, numele său s-a legat de brevetarea unui sistem de testare profesională pentru selecţia studenţilor şi a corpului profesoral, care a instrumentalizat şi a pus în practică ceea ce s-a numit *meritocraţia americană.*

Conform lui Conant, cel mai eficient mod de a contracara diversificarea economică modernă şi stratificarea de clasă potenţială generată de ea ar fi fost

mobilitatea socială, bazată pe un sistem funcțional de egalizare a șanselor. Într-un asemenea sistem de referință, educația devine un pivot decisiv al mobilității — cheie a sucesului economic și a accesului egal la acesta. A înzestra fiecare generație cu un nucleu cultural — deopotrivă informativ și formativ obligatoriu și comun — însemna a stopa diferențierea de clasă și a o împiedica să se reproducă și să se accelereze de la o generație la alta.

Traducerea în practică a acestei filosofii educaționale și politice a căzut în sarcina unui comitet numit de James Conant, format din 12 profesori care au început să lucreze imediat după atacul de la Pearl Harbour și care au produs în 1945 un document programatic faimos: **General Education in a Free Society** (cunoscut și sub numele de **The Red Book**).

Obiectivul vizat în mod explicit de document era o societate stabilă, rezistentă la presiunile centrifuge și la elementele corozive ale modernității, care să aibă alți piloni decît religia, comunitatea și biserica. El a fost modelul unei serii de documente similare, emise pentru uz propriu de alte instituții universitare americane aproximativ în aceeași perioadă.

Foarte pe scurt, soluția preconizată de document presupunea *o tactică de acțiune* — **meritocrația,** ca rețetă de selecție și promovare a populației universitare — și *o filosofie educațională*, mizînd pe **educația generală,** numită în *curricula* și **„liberală"**. Așa numita *core culture* — textele fundamentale în domeniul umanităților și științelor sociale — ar fi urmat să asigure liantul necesar menținerii unei societăți civile echilibrate și stabile.

Cultura devine astfel unul dintre răspunsurile majore date diversității, care — nota bene — în această perioadă nu este niciodată definită din unghi rasial, etnic, religios, sexual etc. Cu precădere literatura (așa numitele *Great Books: Canonul*) primește investitura de instrument capabil să articuleze corpul comun de convingeri necesare unui cetățean, ca și încrederea în valorile formative ale democrației.

În următorii 40 de ani, educația superioară trans-oceanică a funcționat în baza acestui sistem reglator, ilustrat exemplar de principiile expuse în *The Red Book.* Cu precizarea că, în tot acest răstimp, în societatea americană a mai funcționat un element de coeziune, capabil să anihileze tensiunile centrifuge potențiale — este vorba de războiul rece. În condițiile existenței celor două blocuri ostile, genul proxim al identității americane a fost mult mai puternic decît presiunile spre exhibarea diferențelor de orice fel.

În mod simptomatic, exact în anii '84-'85, perioadă a destinderii și a *Perestroikăi*, se fac simțite primele simptome ale *multiculturalismului*. După 1989, falimentul comunismului și dezintegrarea Uniunii Sovietice transformă Europa de Centru și de Est într-un laborator gigantic, unde se experimentează pe viu — cînd pașnic, cînd violent — soluții de răspuns în fața escaladei diversității.

Încă de la jumătatea decadei trecute, statistici sistematice arată că structura demografică a universității se modificase dramatic în America. Populația universitară

crescuse de la 3,5 la 14 milioane. Numărul non-albilor era de 20%, iar totalul femeilor de 55%. O deplasare care se petrecuse lent devine acum evidentă, în circumstanţe istorice propice. Practic sistemul de referinţă şi limbajul documentelor academice de tipul *Red Book* din anii 45 explodează. El este înlocuit cu un altul în care diversitatea este concepută obsesiv în orizontul a 3 categorii exclusive de **referinţă: race, gender, class (aşa numita Sfîntă Treime). Alţi factori esenţiali ai diversificării — precum religia, limba, ocupaţia, vîrsta — nu intră în calcul.**

Din acest moment, multiculturalismul devine un fenomen cu manifestări şi consecinţe paradoxale şi greu controlabile. Se poate vorbi în mod egal justificabil de o logică multiculturalistă în plan intelectual şi de o suită de multiculturalisme cu manifestări educaţionale, literare, politice, sociale, filosofice dintre cele mai eterogene.

* * *

S-a afirmat, pe bună dreptate, că după anii '90 — multiculturalismul s-a transformat într-un tren cu care poţi să circuli pe distanţe variate. Există o variantă moderată a multiculturalismului şi, exact la antipod, alternativa sa radicală. Între ele, un spectru amplu cu cele mai echivoce nuanţe. *Ce le deosebeşte în ultimă instanţă sînt modelele de diversitate de la care pleacă şi cărora le propun răspunsuri.*

În versiunea moderată (sau slabă), multiculturalismul are peste ocean o anumită tradiţie, cu sursa în primele decade ale veacului nostru, în filosofia lui John Dewey. Alturi de Dewey sau doar în prelungirea sa, Randolf Bourne sau E.D. Hirsh sînt numai cîţiva dintre promotorii teoriilor pluralismului social, pledînd, pe de o parte, pentru autonomia şi identitatea grupurilor sociale, imune la presiunile asimilante externe; iar pe de alta, pentru existenţa unui spaţiu public în care grupurile să se exerseze în producerea unei culturi comune cu o marcată componentă civică. După cum se poate observa, în această variantă *soft,* cultura îşi păstrează încă prerogativele de element coagulant.

La cealaltă extremă, multiculturalismul radical **demonizează noţiunea de cultură comună,** denunţînd-o drept expresie deghizată a normelor şi valorilor unui grup dominant. Se vehiculează şi ipoteza unui universalism opresiv. De unde concluzia, cu totul trecută cu vederea la noi, că multiculturalismul în varianta sa *hard* — din păcate cea mai populară în afara spaţiului cultural american — nu este un sinonim, ci o alternativă a universalismului, a pluralismului cultural şi a unei diversităţi integratoare şi elastice.

Rezultatul palpabil al unui asemenea parohialism agresiv — de la programele de studiu universitar la praxisul politic, social etc. — este atomizarea culturală împinsă la absurd şi enclavizare fără speranţe într-un gheto rasial, de clasă sau de gen, produs al unui parohialism agresiv şi al unui conformism al diversităţii. De ce? Fiindcă există o întrebare, ocultată strategic de oficianţii radicali ai multiculturalismului: dacă admitem diversitatea radical-democratică a tuturor

culturilor, cum garantăm existenţa unui spaţiu comun de întîlnire şi de dialog, care să facă posibile relaţiile, raporturile, în fine comparaţia între monade?

Presupunînd că s-ar impune definitiv în sfera socio-umanistă, logica multiculturalistă ar duce la încapsularea fiecărei zone de creaţie în propria identitate insulară. În formele sale tari, multiculturalismul — educaţional, ideologic, politic — exacerbează diversităţile agresiv-centrifuge, erodînd şi punînd în cauză canoanele estetice atemporale şi trans-culturale.

Edward Said, spre exemplu, în anii '70 un promotor al dialogului dintre Est şi Vest, a devenit în ultimul timp un campion al diferirii culturale fără limite. Ca şi Gayatri Spivak, să zicem, el întruchipează una dintre formele cele mai agresive ale post-colonialismului dogmatic de stînga, care nu dinamitează canoanele tradiţionale, ci le întoarce pur şi simplu, cu susul în jos.

În toate variantele sale anterioare, universalismul cultural (promovat sistematic la noi de Adrian Marino, cu argumente teoretice perfect articulate) presupunea existenţa unui model de adîncime al tuturor literaturilor — ca ţintă a unui efort inductiv şi exploratoriu enorm. Din nefericire, multiculturaliştii proeminenţi de azi *suspectează în sine ideea de Model*, de matrice comună, denunţînd-o ca virtual opresivă sau discriminantă.

* * *

Revenind la modul în care multiculturalismul *tare* defineşte diversitatea în spiritul reducţionist al treimii *race-gender-class,* mai trebuie adăugat că introducerea în discuţie a altor categorii relevante — vîrstă, ocupaţie, religie, limbă — este stopată abrupt şi etichetată drept pandant al valorilor dominante, opresive, rasiste, sexiste, patriarhale, heterosexuale, eurocentrice ş.a.m.d.

Simplificînd abuziv din raţiuni demonstrative putem conchide că în varianta sa *tare*, multiculturalismul mizează pe strategii ale identităţii care comit de regulă două erori:

Prima, este supoziţia că valorile şi convingerile de grup sînt incompatibile şi incomensurabile.

Şi a doua, că toate judecăţile, opţiunile noastre valorice şi convingerile sînt determinate de poziţia noastră de apartenent la un grup.

Care sînt consecinţele elementare ale unui asemenea sistem de referinţă?

Practic, orice individ se autodefineşte fatalmente prin apartenenţa simultană la mai multe grupuri — chiar şi numai de rasă, de sex şi de clasă. Care dintre ele e predominant valoric şi cînd?

Luînd un exemplu absolut aleatoriu, ce e mai important pentru o femeie, galbenă, heterosexuală, din clasa mijlocie ? Că este femeie şi nu bărbat? Că este galbenă şi nu albă sau neagră? Că este din clasa mijlocie nu din cea de jos? Că este hetero- nu homo-sexuală? şi aşa mai departe...

Dacă pornim de la faptul că într-o comunitate oarecare există minimum 4 rase, 3 clase, 2 sexe, cu 2 orientări subsecvente şi introducem datele într-un computer, ca să înregistrăm toate combinaţiile identitare posibile, intrăm de-a dreptul în haos — sau, mai precis, într-o situaţie dintre cele calificate tot mai frecvent în timpul din urmă drept **interculturale.** Cîte grupuri identitare distincte rezultă de aici? Care dintre ele este definitoriu pentru un individ şi, mai cu seamă, de ce? Pînă unde poate merge atomizarea fără nici o frînă şi fără nici un sistem de referinţă unde toţi să se simtă acasă?

De unde o nelinişte derivată, dar inevitabilă: în ce măsură putem vorbi de identitatea marcată de grup a produselor noastre intelectuale. Este legitim s-o facem?

Ea vizează cu precădere sfera academică şi componenţa programelor de studiu, în care, timp îndelungat, cultura şi mai ales literatura au fost creditate cu vocaţia de a procura un teren comun, transcendent diferenţierii împinse la absurd. În fapt, exact programele academice de literatură au fost primele care au declanşat ruina acestor convingeri, prin aşa numita campanie de decanonizare şi de deconstrucţie a nucleului comun format din *Marile cărţi.*

Un răspuns particular la această întrebare pare să ofere în ultima decadă mass-media americană — unul dintre cele mai oportuniste şi mai conformiste medii ale exhibiţionsimului multiculturalist trans-oceanic.

Mai toţi analiştii sînt de acord că, de cîtva timp, în *mass-media* americană totul este în mod ostentativ interpretat în termeni de diversitate: grila multiculturalistă intră autoritar în funcţiune fie că e vorba de procese celebre (O. J. Simpson; fraţii paricizi Menendes), de vedetele pop (Madonna, Michael Jackson), de dezordini sociale (revoltele din Los Angeles), de entertainers în vogă (Oprah Winfrey) sau de sportivi-minune (Magic Johnson). În mod paradoxal, cu cît mass-media e mai programatic diversă, cu atît diversitatea reală se estompează.

De unde se vede că există ceva mult mai periculos decît asimilarea combătută de zeloşii multiculturalismului: şi anume erijarea diversităţii în albia principală a curentului şi convertirea ei într-o obsesie. Foarte adesea, a fi divers înseamnă de fapt a fi *pe linie* — a exiba diversitatea de dragul diversităţii, în modul cel mai conformist cu putinţă, încetînd să fii divers în mod genuin.

Multiculturalismul rămîne exemplar peste ocean mai ales în privinţa decalajului major dintre planul discursurilor ideologice şi al ipotezelor articulate teoretic, pe de o parte, şi praxisul social şi cultural, unde grupurile cele mai diverse s-au amestecat în modul cel mai firesc, rămînînd distincte şi totodată păstrîndu-şi un teren de dialog şi de interferenţă. De altfel, pentru studiile culturale cu adevărat productive de azi, abordarea diversităţii se bizuie din ce în ce mai mult pe noţiuni ca *hibriditate* (Homi K. Bhabha), *zone liminale*, *noduri de interferenţă, joncţiuni.*

* * *

Că multiculturalismul este în momentul de față un proiect cel puțin discutabil, o dovedește unul dintre bilanțurile cele mai serioase care i-au fost consacrate. În iunie 1990, Fundația Rockefeller a constituit la Chicago o echipă de evaluatori cu adevărat trans-culturală și de formație interdisciplinară: *The Chicago Cultural Studies Group*. Provenind din India, China, Africa, America de Nord și de Sud, cercetătorii invitați au fost găzduiți de The Center for Psychosocial Studies al Universității din Chicago.

După doi ani de discuții sistematice, grupul a produs un document de lucru, publicat în nr. 18 din revista *Critical Inquiry* și intitulat *Critical Multiculturalism*. Deși textul a avut, după cum se vede, altă proveniență și alte scopuri, el și-a cîștigat rapid o reputație de manifest, motiv pentru care astăzi se vorbește adeseori de o a treia variantă a multiculturalismului — cel critic...

Documentul trece în revistă geneza și pre-istoria contextuală a termenului, identificînd retorica Noii ordini Mondiale, epoca Reagan-Bush, sfîrșitul războiului rece, Perestroika drept elemente catalizante ale exploziei multiculturaliste la mijlocul decadei trecute. Dincolo de toate detaliile, la care nu mă pot opri aici, autorii admit explicit că, în ultimă instanță, multiculturalismul a fost o utopie și, mai mult de atît, o umbrelă confortabilă — dacă nu de-a dreptul rentabilă — sub care s-au discutat simultan chestiuni extrem de eterogene: ecologice, economice, politice, mult mai rar culturale.

Nu întîmplător, după publicarea documentului, centrul universitar din Chicago și-a shimbat numele în *The Center for* ***Transcultural Studies***, coordonînd în prezent periodice precum *Public Culture*, colecții de carte ca *Public Worlds* și chiar *Public Planet Books*.

În condițiile date, modul în care multiculturalismul face carieră în România rămîne cel puțin surprinzător, mai ales prin sistemul de referință în care este, cu nonșalanță, plasat.

Una dintre axiomele false dar extrem de prizate este cea conform căreia multiculturalismul ar lansa cultura românească în circuitul marilor valori mondiale, contracarînd poziția sa marginală, periferică, minoră ș.a.m.d. În spiritul aceluiași multicultralism s-a încercat recuperarea campaniei lovinesciene de sincronizare cu valorile apusului, de integrare prin imitație a culturii române în concertul occidental european. Din păcate, în acest orizont de referință, mai curînd cultivarea agresivă a specificului de către autohtoniștii interbelici sau de cercurile *României Mari* de azi, se înscriu în spiritul logicii multiculturaliste, care presupune ostentația diferenței specifice și refuzul dialogului cultural.

Presa culturală românească a contribuit din plin la extinderea confuziei și la inflamarea spiritelor. Valuri mari și ecouri inadecvate a stîrnit un articol publicat în *România literară*, de compatriotul nostru exilat peste ocean, Ovidiu Hurduzeu.

Într-un articol scris din unghiul opus, apărut după un timp în aceeași revistă, se face neted afirmația falsă că multiculturalismul s-ar fi conturat deja la sfîrșitul veacului

al XIX-lea. Intervenind la rîndul său în discuţie, un alt român exilat, Ion Horia Groza, operează într-un sistem aiuritor de referinţă, definind identitatea naţională în termeni ontologici şi făcînd divagaţii absolut inoportune despre structura noastră etnică profundă şi despre raporturile dintre naţionalitate şi ortodoxie.

Ceea ce este cu adevărat incorect în eseul domnului Hurduzeu este imaginea învăţămîntului din California şi în special din California de Nord — zonă pe care în mod cu totul întîmplător o cunosc dintr-o experienţă îndelungată şi directă. Această parte a coastei Pacifice se află în multe privinţe în viitorul Americii, propulsată şi de marea concentraţie de inteligenţă din Sillicon Valley şi din Bay Area (incluzînd universităţile din Berkeley şi Stanford).

Este drept că la începutul anilor '80 s-a manifestat acolo una din cele mai viguroase mişcări în favoarea reprezentativităţii etnice în universităţi — aşa numita politică a cotelor, sprijinită prin instituţionalizarea strategiei de *affirmative action* şi de sistemul educaţional bilingv (englez şi spaniol).

Dar, după 12 ani, în toamna lui 1996, tot California a fost primul stat american care a declarat *affirmative action* un sistem de discriminare inversă şi a abolit-o prin vot. Un an mai tîrziu, cu prilejul campaniei electorale pentru postul de guvernator al Californiei, o lege locală a abolit sistemul educaţional bilingv. De ce? Fiindcă *„toate studiile întocmite de economişti, politologi, psihologi, profesori, medici, assistenţi sociali etc. au dovedit că şcolile cu predare exclusivă în limba spaniolă au funcţionat practic ca nişte rezervoare de handicapaţi civic şi social, de subdezvoltaţi intelectual, şomeri potenţiali, declasaţi, infractori, muncitori la negru etc"**. În urma acestei evaluări pe o durată de aproximativ 10 ani s-a decis că şcolile cu programe în spaniolă şi cu engleza limbă obligatorie sînt unica soluţie, care a şi fost legiferată prin vot.

Fireşte, în California există şi universităţi zise *de plajă* — ca U. C. Irvine de pildă — unde din raţiuni de oportunitate se practică un exhibiţionism multiculturalist, feminist, deconstrucţionist, post-colonialist, cu ingrediente strict formale stîngiste. Aici vine să se relaxeze Derrida, în pierdere galopantă de prestigiu la Paris, se predică evanghelii feministe agresive sau îşi află adăpost foşti monştri sacri ca J. Hillis

* Pasajul citat reproduce formulele stereotipe care au circulat abundent atît în presa din preajma alegerilor — de pildă în *Los Angeles Times*, în *San Francisco Chronicle* sau în *Daily Californian* — dar şi în documentele electorale înmînate alegătorilor şi conţinînd diferitele propuneri (*propositions*) de vot şi justificarea lor. De altfel, într-o discuţie recentă, domnul Raul H. Yzaguirre, preşedinte la *National Council of Le Raza* (Consiliul Naţional al Hispanicilor din SUA), recunoştea că şcolile cu predare exclusivă în spaniolă au fost nu numai un eşec, dar şi o încercare a populaţiei majoritare americane de a-şi păstra rezerva de forţă ieftină de muncă şi de muncitori pentru cele mai murdare corvezi, adeseori la negru, ghetoizînd populaţia hispanică necunoscătoare de limbă engleză. Printre rezervoarele de populaţie hispanică ignorantă, muncitoare la negru, infirmă socialmente etc., trebuie citate şcolile comunitare cu predare exclusivă în spaniolă, unde limba şi cultura anglo-americană nu erau obligatorii.

Miller, după dezagregarea bisericuței post-structuraliste de la Yale. Aceasta este însă fața carnavalescă și caricaturală a universității californiene, pe care compatriotul nostru de peste ocean o generalizează pripit și abuziv.

În ultimă instanță, singurul lucru cu adevărat demn de reținut pentrtu noi este însăși cariera termenului de multiculturalism. Mai precis, faptul că este o categorie datată și semnată, purtînd pecetea unui moment și a unui spațiu cultural anume. O categorie cu o pre-istorie, o epocă de vîrf — incluzînd supralicitarea și abuzurile de rigoare — urmată de uzură și de un declin ireversibil.

Din păcate, n-ar fi prima oară cînd un concept își începe cariera spectaculoasă în România exact în momentul în care în locul său de origine începe să devină trecut. Sau cînd, ca să se răspundă unor necesități reale, se face un import neinspirat, recurgîndu-se, de pildă, la un transplant de cord ca să se suplinească un... plămîn carent. ❑

REFERINȚE

Bak, Hans (ed.), 1993, **Multiculturalism and the Canon of American Culture**, Amsterdam: Vrie Univ. Press.

Bernheimer, Charles, ed. 1995, **Comparative Literature in the Age of Multiculturalism**, Baltimore and London: The Johns Hopkins Univ. Press.

Bhaba, Homi K.1994, **The Location of Culture**, London and New York: Routledge.

Bourne, Randolph S.1977. **The Radical Will; Randolph Bourne Selected Writings**, *1911-1918,* edited by Olaf Hansen, New York: Urizen.

Caws, Peter, 1993, **Yorick s World: Science and the Knowing Subject**, Berkeley and Los Angeles: Univ, of California Press.

Christian, Barbara ed.1985, **Black Feminist Criticism**, New York: Pergamon Press.

Gates, Henry Louis, Jr. ed..1986, Race, **Writing and Difference**, Chicago: Univ. of Chicago Press.

Goldberg, David, Theo,(ed.), 1994, **Multiculturalism. A Critical Reader**, Cambridge Mass, and Oxford: Blackwell Publishers.

Held, Virginia.1993, **Feminist Morality: Transforming Culture, Society and Politics**, Chicago and London: Univ. of Chicago Press.

Menand, Louis, 1995, *Diversity,* in Frank Letrinccia. Thomas McLaughlin eds., **Critical Terms for Literary Study**, Chicago and London: Chicago Univ. Press.

Pratt, Mary Louise. 1992, **Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation**, London and New York: Routledge.

Spivak, Gayatri,1987, **In Other Worlds**, New York: Routledge and Kegan Paul.

Taylor, Charles,1992, *The Politics of Recognition*, in **Multiculturalism and The Politics of Recognition**, eds. Amy Gutmann, Steven C. Rockefeller, Michael Walzer, Susan Wolf, Princeton: Princeton Univ. Press.

von Halberg, Robert (ed.)1984. Canons, **Chicago**: Univ. of Chicago Press.

*

***Monica SPIRIDON** este profesoară de literatură comparată, semiotică și istoria intelectuală a Europei secolului XX, autoare a șapte volume publicate în România între anii 1982 și 1998, coautoare a unor cărți publicate în Germania, Italia, Olanda, SUA; a publicat 300 de studii și articole în țară și peste hotare. Este membră a Uniunii Scriitorilor din România.*

Identitate, memorie şi multiculturalism: reconsiderări metodologice

Isabela Corduneanu

Acest articol abordează interrelaţionarea conceptelor de identitate şi memorie cu noi dezvoltări în domeniul multiculturalismului. Principalul argument propus de multiculturalismul liberal, cel al recunoaşterii şi respectării diferenţei, ignoră noi întrebări care derivă dintr-o recentă explozie a discuţiilor purtate în jurul conceptelor de identitate şi memorie. Ideea de bază a acestui articol constă în propunerea unui nou *locus* al cercetării: nu cel al diferenţei, ci acela al formării unei culturi a minorităţii. În ultimă instanţă, pledoaria se concentrează împotriva preeminenţei conceptelor de „diferenţă" şi „toleranţă" ca şi concepte care esenţializează condiţia alterităţii dintr-o perspectivă exclusivistă, cea a majorităţii. Mai mult decît atît, acest discurs al diferenţei şi toleranţei include relaţii de putere în care majoritatea îşi impune viziunea asupra alterităţii, promiţînd că va fi „tolerantă" faţă de diferenţă, fără a-şi pune întrebarea dacă această viziune este sau nu împărtăşită de subiectul alterităţii.

Mai mult decît o mutare a locului redefinirii alterităţii, acest articol pledează pentru utilitatea conceptelor de identitate şi memorie în abordările multiculturalismului. Conceptul de identitate apare frecvent în discursul minorităţilor. În acelaşi timp, politicile identitare şi cele ale memoriei colective sunt cele care susţin aceste discursuri. În al doilea rînd, discursurile multiculturalismului au ignorat relaţia dintre auto-reprezentarea unei minorităţi (incluzînd aici discursuri identitare susţinute de memoria colectivă a respectivei minorităţi) şi hetero-reprezentarea (felul în care o minoritate este reprezentată de către majoritate, un discurs care, în mod similar, se bazează atît pe identitatea, cît şi pe memoria colectivă a majorităţii). Într-o primă parte a acestui articol propun o redefinire a acestor două concepte, urmată, în a doua parte, de o discuţie a noilor critici aduse multiculturalismului liberal de către studiile culturale.

Identitate

Stuart Hall observa că ultima perioadă s-a remarcat printr-o explozie discursivă în jurul conceptului de identitate (Hall and Du Gay, 1996, p. 1). Homir Bhabha proclama intrarea într-o „anxioasă perioadă a identității" care presupune și o rememorare a trecutului sub sloganul repetabilității istoriei. (Bhabha, 1998, p. 35). Mai mult, conceptul de identitate este cotat drept fiind „la modă" în „politică, mass-media și în studiile culturale, identitatea personală este o cerință și identitatea colectivă un nou standard pentru orice nivel — de la oraș, la stat, la națiune, la continent, de la gen la regiune și descendență etnică" (Niethammer, 1995, p.1). Identitatea este reconceptualizată (Bennett, 1998), deconstruită, subiect al criticismului cultural (Bhabha), introdusă în teoriile sociale (Calhoun, 1994) și în teoriile naționalismului (Scheff, 1994, care argumentează că diferențele culturale sînt adevărata cauză a conflictelor etnice). Discursul identității determină o regîndire a diferenței și o chestionare a viabilității conceptului de toleranță propus de multiculturalismul liberal (Bhabha, 1998) sau o redefinire a „diferenței" și a „toleranței" (Hall, 1996).

O altă discuție se poartă în jurul vechimii conceptului de „identitate". Niethammer stabilește „preistoria" conceptului de identitate colectivă pornind de la Carl Schmitt, Georg Lukács, Aldous Huxley, Sigmund Freud și Maurice Halbwachs (Niethammer, 1995, pp. 5-10), afirmînd că „identitatea colectivă", ca și concept, este adoptată de științele sociale în perioada interbelică — deși adevăratul *boom* al identității ca și concept este situat în anii '80. Alte abordări consideră identitatea ca un construct modern. Opiniile și punctele de vedere însă diferă. Zygmunt Baumann susține că identitatea este o invenție modernă și că identitatea s-a născut ca o „problemă", nu a devenit o problemă pe parcursul epocii moderne (Baumann, 1996, pp. 18-19). Alte voci susțin că identitatea nu este un fapt esențialmente nou; politicile identitare sînt o parte a policitii și a vieții sociale moderne. Noutatea aparține științelor sociale, care au observat „identitatea" și „politicile identitare" abia în ultima perioadă, și respectivele concepte au intrat între preocupările teoriilor sociale (Calhoun, 1994, p. 23).

A afirma că apelul la identitate se face atunci cînd nu știm unde și de ce anume aparținem, și că identitatea este doar numele dat „fugii de incertitudine" constituie o simplificare (Baumann, 1996, p. 19). Această simplificare nu explică de ce anumite identități (precum identitatea națională — specie a identității colective) au un mai mare potențial de a fi adoptate și apărate; de asemenea, propune o viziune monolitică a identității, excluzînd discuția componentelor ei — stereotipuri negative și pozitive sau, cum au mai fost denumite, stigmate (Antohi, 1999, pp. 262-267).

Recunoscînd multiplicitatea identității și pluralitatea posibilităților de a alege pentru un individ (identitatea profesională, de gen etc.), am să rezum discuția la

„identitatea colectivă". Dincolo de loialităţi provinciale sau de grup, identitatea naţională reclamă prioritate şi primordialitate, precum şi „datorie", onoare şi fidelitate. Acestea însă se regăsesc în discursul public, politic, deoarece la nivel individual identitatea colectivă poate să fie detronată de alte priorităţi. Recentele teorii susţin că identitatea nu mai este o problemă privată, ci devine o problemă politică.

Recunoaşterea recentă a imposibilităţii de a separa net spaţiul public de cel privat (în sensul că şi spaţiul privat este dominat de politică, acel „the personal is political" al teoriei feministe) are un impact în redefinirea şi redimensionarea conceptului de „politici identitare". Identitatea nu mai este o problemă personală, privată, deoarece asumarea unei identităţi presupune şi refuzarea sau acceptarea altor identităţi posibile. Această asumare este valabilă mai ales pentru identitatea colectivă (în sensul apartenenţei unui individ la un grup social). Pentru acest articol însă, mă voi opri doar asupra consideraţiilor privind identitatea colectivă, precizînd de la început că identitatea colectivă (în sensul sentimentului apartenenţei la un grup) se poate găsi într-o relaţie conflictuală cu „identitatea personală" (sau „identităţile personale"). Identitatea personală ţine, în primul rînd, de ceea ce individul consideră de primă importanţă pentru delimitarea „sinelui" (gen, profesie, naţionalitate, etnie, orientare sexuală). Discursul identităţii colective presupune aceste elemente, dar ele sînt de obicei subsumate unei categorii primordiale (pentru subiectul acestei lucrări, această categorie este „naţionalitatea" sau „etnicitatea"). De asemenea, discursul identităţii colective accentuează similaritatea în egală măsura cu diferenţa: include indivizii cu presupuse calităţi similare, simultan cu excluderea celor care nu le au. Această simultaneitate este un mecanism de bază în definirea politicilor identitare — de la politicile de recunoaştere la cele de diferenţiere şi excludere. Discursul identităţii colective poate deveni *inclusiv*, atunci cînd are drept scop *mobilizarea socială*. În acest caz, accentul este pus pe similitudini, şi în mare parte aceste similitudini sînt stereotipuri pozitive şi frecvente apeluri la tradiţie, istorie glorioasă sau/şi eroi. Exemplul tipic vine din discursurile istorice şi politice ale anilor '70 şi '80, care fac apel la o identitate colectivă axată mai ales pe orgoliu naţional (Antohi, 1999, p. 264). În acelaşi timp, discursul identitar colectiv poate fi *exclusiv*, axîndu-se nu numai pe glorificarea propriilor calităţi, ci şi pe comparaţia cu „celălalt", reprezentat prin stereotipuri negative. De remarcat apelul frecvent la „istorie", în fond la o reţea de „moşteniri" istorice, implicînd astfel în formarea identităţii colective şi memoria colectivă, aşa cum se va argumenta în paragraful următor.

În discursul identitar românesc, alteritatea este conferită mai ales maghiarilor, atît la nivelul discursului politic public, cît şi la nivelul discursului personal. Discursul politic antimaghiar are o carieră bogată începînd cu anii '70 şi continuînd cu actualele dezvoltări naţionaliste. Stereotipurile discursive sînt

preluate de individ şi creditate ca elemente constitutive ale propriei identităţi etnice. De cele mai multe ori li se alătură referiri „istorice" sau care ţin de o „tradiţie", ceea ce contribuie la investirea stereotipurilor cu autoritate, obiectivism sau valoare de adevăr. Aceste stereotipuri depăşesc un simplu discurs identitar colectiv şi se articulează într-un discurs care foloseşte termenii de „tradiţie" sau „istorie", include episoade istorice, articulîndu-se în cele din urmă într-o memorie colectivă care susţine şi conferă argumente pentru construcţia identităţii colective cu potenţial de excludere. În acest sens, discursul despre identitatea colectivă nu poate fi separat de cel despre memoria colectivă. Mai mult decît atît, politicile identitare sînt corelate cu politicile comemorării şi cu dinamica internă a memoriei colective. Recunoaşterea diferenţei şi/sau a similarităţii nu se poate situa în afara dinamicilor proprii memoriei colective.

Înainte de a discuta aceste dinamici ale memoriei colective, o ultimă menţiune asupra formelor identităţii colective este necesară. Cel puţin pentru Transilvania, dincolo de identitatea etnică de „român"/„maghiar", o altă identitate paralelă este afirmată, aceea de „ardelean". Această idee este susţinută nu doar de afirmaţii ocazionale. În toate cele 20 de interviuri de istorie orală cu maghiari şi români din Transilvania, subiecţii au afirmat apartenenţa lor la o cultură transilvăneană, introducînd în discuţie nu atît stereotipuri negative despre români, respectiv maghiari, ci mai ales despre românii din celelalte regiuni ale ţării („moldoveni", „olteni", „munteni", „regăţeni"). În acest sens, apare un al treilea tip de identitate colectivă, cea de „ardelean", care transcende limitele unui „patriotism local". Semnificativ este sensul apartenenţei la Ardeal, mai curînd decît cea la România, afirmat şi de maghiarii emigraţi în Ungaria. În acest sens, aş adopta pentru acest caz ipoteza lui Anderson despre „comunitatea imaginară", ca un construct cultural, narată printr-un limbaj tipărit (cu necesara lărgire a acestei naraţiuni, care face apel substanţial la memoria colectivă a comunităţii) (Anderson, 1983, p. 15). Astfel, discursul identitar etnic este suprapus pe cel identitar regional/ „ardelean". Pledoarii pentru un suflet „ardelean": *„în afară de faptul că sînt ...că mă consider un om de naţionalitate maghiară, eu sînt ardelean, am prieteni, am chiar şi rude din partea românilor şi consider că sufletul transilvan mai există şi este un suflet mai nobil decît unul român din Regat sau maghiar din Ungaria, deoarece caracteristica generală a unui ardelean este toleranţa, după părerea mea ..."* (P.B.) sau pledoarii pentru a fi deosebit: *„şi cu ungurii din Transilvania cred că e ceva foarte interesant. .... eşti foarte diferit de cei din Ungaria şi nici nu vrei să fii ca ei. Eu cred că le prieşte, ungurilor din Transilvania, că sînt minoritari. Dacă nu, am ajunge aşa, un fel de... Cred că dacă ungurimea din Transilvania ar deveni majoritate, ar pierde ceva foarte semnificativ. Ceva care îi dă chestia de a fi aparte."* (Z.M.).

Această *altă* identitate colectivă şi acest sens de apartenenţă este de fapt demonstraţia existenţei unei „culturi hibride" — în sensul lui Bhabha, aşa cum se va discuta în ultima parte a acestui articol — şi a unei necesităţi de a adăuga obişnuitei antinomii român-maghiar, o altă posibilă identitate, care transcende simplele discuţii de apartenenţă etnică. Stereotipurile etnice negative continuă să existe, dar în paralel trebuie recunoscut un nivel de definire identitară care le transcende, fără a le anula. Cu alte cuvinte, toleranţa şi recunoaşterea diferenţei (unguri-români) nu face apel decît la aceste stereotipuri etnice antinomice. Ceea ce trebuie înţeles şi văzut este existenţa unei a treia dimensiuni culturale şi identitare, care transpare dincolo de impusele canoane ale definirii etnice. Aşa cum voi preciza în ultimul paragraf, această a treia dimensiune a identităţii, ignorată de abordarea multiculturalismului liberal, poate fi surprinsă şi recunoscută în contextul recunoaşterii existenţei unor culturi „hibride", la graniţa dintre cultura majorităţii şi hetero-reprezentarea minorităţii.

Această reafirmare a unei culturi „hibride" nu se face în afara unei politici a comemorării. Un alt argument al acestui articol este necesitatea de a conjuga conceptele de identitate şi memorie, tocmai pentru a evita o simplă polarizare a identităţilor, tributară stereotipurilor etnice discursive.

Memorie şi identitate

Conceptul de memorie presupune o nouă metodologie în abordarea istoriei contemporane recente, în sensul scrierii nu doar a unei istorii evenimenţiale, dar şi a unei istorii ca „artă a memoriei" (Hutton, 1993). Din punct de vedere istoriografic, această abordare beneficiază de o tradiţie bogată, începînd cu istoricii mentalităţilor colective, care au tratat indirect problema memoriei, şi pînă la istoricii care s-au ocupat de politici comemorative şi, mai recent, de istoria orală. Conceptele folosite mai departe, precum „memorie colectivă" sau „tradiţie inventată" aparţin istoricilor preocupaţi de politicile comemorative. Cu toate acestea, prezenta abordare se îndepărtează de aceste tradiţii de cercetare datorită principalei ipoteze pe care este fundamentată, şi anume aceea a coexistenţei a două tipuri de memorie, cea a grupului social dominant şi cea a grupului dominat. „Memoria" este considerată ca fiind delimitată social. Ea implică o relaţie de putere, deoarece ceea ce o persoană păstrează în memorie este determinat şi de apartenenţa socială a acesteia, precum şi de grupurile sale de referinţă (Hutton, 1993: 79). Grupul aflat la putere ia în stăpînire trecutul, evacuînd tradiţiile stabilite de adversari sau de precedentele grupuri aflate la putere, reformulîndu-le în conformitate cu propriile sale interese. De asemenea, reamintirea trecutului depinde de grupul care stabileşte cadrele reamintirii, ale memoriei (Hutton: 1993, p. 128).

Analizînd trecutul recent, se constată coexistenţa a două tipuri de memorie. Prima este memoria oficială, cea impusă şi sponsorizată de grupul aflat la putere

(de către stat, care pretinde a reprezenta interesele unui grup sau ale unei majorităţi). Grupul dominant este cel care organizează ceremonii de comemorare, sărbători naţionale, stabileşte datele sărbătorilor naţionale, stabilind astfel date prioritare în reamintire (precum 1 Decembrie, ziua formării statului naţional unitar român) şi aruncînd în umbră alte date. De asemenea, grupul dominant (statul) este cel care sponsorizează şi validează un discurs istoric, o naraţiune istorică care se desfăşoară de-a lungul acestor date privilegiate, impunînd astfel „memoria oficială". Din această „memorie oficială" îşi trage resursele identitatea colectivă „pozitivă". Acest tip de identitate se bazează mai ales pe stereotipurile autoreprezentative pozitive (eroism, istorie glorioasă ş.a.m.d.) şi are un puternic potenţial de a exclude alte potenţiale identităţi care ar concura sau contrazice identitatea colectivă. La nivelul hetero-reprezentării, memoria oficială propune mai ales stereotipuri negative ale alterităţii.

Alături de această memorie oficială însă a coexistat o memorie alternativă, fiind, în anumite puncte, contradictorie memoriei oficiale. Este tot o memorie colectivă, în sensul că aparţine şi este revendicată de un grup (şi este în acelaşi timp suportul identităţii colective manifestate de acest grup), dar o memorie colectivă care prezintă trecutul în mod diferit de reprezentarea oficială. Reprezentările sînt alternative, în sensul că se referă la evenimente, procese care sînt excluse din discursul oficial sau sînt contradictorii, în sensul că propun o variantă complet opusă celei oficiale.

Cele două tipuri de memorie, oficială şi colectivă-alternativă nu ocupă două locuri net delimitate. Încearcă să se influenţeze şi să se contrazică reciproc. În consecinţă, propun nu o viziune deterministă a celor două concepte (în sensul că modificarea sau proeminenţa unui tip de memorie ar determina în mod automat reacţia celuilalt tip de memorie), ci o viziune dinamică, integrînd şi conceptele mai sus menţionate de identitate, pe fondul dezbaterii asupra multiculturalismului.

Memoria oficială este rezultatul fabricării unei istorii care se bazează în special pe „moştenire" şi tradiţie („tradiţie inventată"). Acest tip de rememorare a trecutului foloseşte în mod predominant ca justificare, „tradiţia" (cu argumentele primordialităţii, vechimii şi continuităţii) şi discursul necesităţii păstrării şi dezvoltării unei „moşteniri" culturale. Acest discurs al moştenirii cuprinde mai ales subiecte care sînt privilegiate prin comemorare şi este dependentă de nevoile prezentului, care dictează refabricarea şi reamintirea unei anumite versiuni a trecutului.

Memoria oficială cuprinde şi subiecte care la un moment dat sînt uitate, ascunse, umbrite sau reduse la tăcere. Acestea sînt folosite pentru a fabrica o versiune a trecutului care corespunde cel mai bine nevoilor prezentului, incluzînd în aceste necesităţi prezente crize politice, economice sau ideologice. Trecutul nu este reamintit (şi fixat în scris) *aşa cum a fost*, deşi iluzia rankeană a obiectivităţii captează încă atît istoricii, cît şi beneficiarii naraţiunilor istorice.

Atunci cînd apelul public, al memoriei oficiale, face recurs la ceea ce cu mîndrie denumeşte „istorie", ne aflăm de fapt în faţa unui trecut reconstruit din subiecte care au potenţialul de a răspunde unor necesităţi prezente. Memoria oficială foloseşte istoria rescrisă de-a lungul tradiţiei şi ca justificare pentru apărarea unei „moşteniri". Memoria oficială împuterniceşte un discurs oficial despre trecut, care devine capabil de a reclama eliminarea altor versiuni ca „nereale", „neobiective" sau „contrare adevărului". Impunînd o viziune unică şi nediferenţiată, memoria oficială acţionează şi încearcă să înlocuiască memoria alternativă. Aceste versiuni alternative ale trecutului, formate în afara unui spaţiu privilegiat al puterii, intră în conceptul de memorie colectivă sau *memorie socială*.

O definire simplă a memoriei colective sau sociale este aceea de „memorie obiectivă care poate fi împărtăşită cu alţii". (Fentress şi Wickham: 1992, p. 6). Mai mult chiar, memoria socială conferă identitate unui anumit grup datorită stabilirii unei legături între trecut, prezent şi viitor. Cu alte cuvinte, „putem concepe memoria socială ca o expresie a unei experienţe colective: memoria socială identifică un grup, conferă un sens trecutului sau îi defineşte aspiraţiile. În acest proces, memoria socială elaborează de asemenea prezentul". (Fentress şi Wickham, p. 25-26).

O însuşire importantă a memoriei sociale este capacitatea sa de a fi *transmisă*. Aceasta este mai ales o transmisie orală, şi este posibilă numai dacă memoria este articulată, dacă se constituie într-o formă narativă. Această formă narativă trebuie să corespundă necesităţilor prezentului. Această relaţie între memoria socială şi prezent determină modificări în memoria socială în conformitate cu imperativele prezentului. Aceste schimbări au drept mecanisme rememorarea şi uitarea, ceea ce conferă o anumită instabilitate memoriei sociale, în sensul că memoria socială nu avansează mereu aceleaşi subiecte şi discursuri. Această instabilitate impune utilizarea memoriei sociale nu ca un document istoric, ci ca o modalitate de a reconstrui sensurile pe care anumite memorii (versiuni ale trecutului, discursuri identitare) le au pentru anumite grupuri sociale. Memoria socială nu este stabilă ca informaţie; stabilitatea se regăseşte însă la nivelul sensurilor şi imaginilor retrăite de anumite grupuri sociale (Fentress şi Wickham, p. 56).

Memoria socială poate veni în conflict cu o nouă ordine politică, datorită faptului că se bazează pe un depozit de amintiri împărtăşite de un anumit grup social. În caz de conflict, grupul dominant va încerca să impună fie o uitare forţată, fie cel puţin o obscurizare a memoriilor alternative. „Cu cît aspiraţiile noului regim sînt mai totale, cu atît mai imperioase vor fi încercările de a impune o perioadă de uitare forţată" (Connerton, p. 12).

Interdicţiile impuse memoriei sociale de către un regim politic sînt însoţite de construirea unei „memorii oficiale" în locul celei cenzurate. Memoria oficială se poate reconstrui prin cenzurare, reducere la tăcere, în sensul că anumite

evenimente sînt „uitate", nemenţionate. Se poate însă impune şi prin „înlocuirea" memoriei sociale, prin re-interpretarea trecutului în conformitate cu ideologia prezentului. Aceste mutaţii însă nu presupun o eradicare totală a memoriilor alternative şi anterioare, aşa cum presupune Connerton. Memoria oficială încearcă o re-reprezentare, o reinterpretare a tematicilor anterioare, dîndu-le o nouă semnificaţie, consonantă cu necesităţile prezentului. Însă această readaptare poate produce obliterarea vechilor tematici, mai ales dacă noile sensuri sînt reiterate în spaţiul public şi însoţite de spectrul „tradiţiei", al „adevărului" şi al „obiectivităţii". Reiterarea noilor sensuri dintr-o poziţie autoritară nu este însă unica posibilitate. Unele teme ale memoriei sociale pot dispare dacă nu au corespondenţe în gîndirea instituţională, colectivă a momentului, deoarece relevanţa lor pentru prezent este nulă. Cu alte cuvinte, nimeni nu îşi va aminti un eveniment istoric dacă: 1. Nu este impus de o comemorare oficială, într-un cadru oficial (oficial pentru un anumit grup social); 2. Nu este reiterat ca justificare a unei linii politice prezente sau 3. Nu susţine revendicarea unei diferenţe sau identităţi contestate.

Mai mult decît atît, nu orice eveniment istoric are potenţialul de a susţine contestarea unei identităţi sau de a deveni subiectul unei comemorări oficiale. Dar orice eveniment istoric poate deveni argument într-un discurs care se desfăşoară într-unul din cele trei cadre sus-menţionate. Revenind la relaţia dintre memoria socială şi gîndirea colectivă sau instituţională, ceea ce oamenii uită (sau pretind că uită) poate releva principalele linii de dezvoltare ale gîndirii colective, instituţionale (Douglas, 1986, p. 70-71). Cînd sînt preferate discursuri şi simboluri istorice ale „independenţei", gîndirea instituţională are o problemă cu recunoaşterea statutului internaţional, spre exemplu. Preferinţa pentru „continuitate" şi comemorarea romanilor, dacilor şi a altor genealogii ancestrale denotă o prevalenţă a obsesiei preeminenţei, care la rîndul său este un argument principal în discursul naţionalist, anti-minoritar, pentru exaltarea valorilor statului naţional.

O ultimă precizare este necesară. Memoria socială susţine memoria individuală, şi în acest sens, memoriile indivizilor au o dimensiune socială, deoarece înţelegerea trecutului este o cerinţă socială. Individul reinventează trecutul, pentru sine şi pentru alţii, într-un cadru social, şi răspunzînd nevoilor prezente ale propriul grup sau ale grupului la care se raportează. Cum însă aceste nevoi şi cerinţe nu sînt stabile, trecutul este continuu reinventat şi la nivelul memoriei individuale (Hutton, p. 6). Aceasta nu presupune însă un relativism perpetuu: reinventarea trecutului, la nivel individual, este relaţionat cu reiventarea trecutului la nivel de grup — cu alte cuvinte, cu modificările în memoria socială (colectivă).

În memoria colectivă se localizează stereotipurile şi identităţile culturale. Memoria colectivă oferă justificările pentru abordarea sau primordialitatea unei identităţi. Discursul identitar nu se opreşte la simpla afirmare „eu sînt" sau „eu

aparţin". Include de asemenea comparaţii şi justificări pentru adoptarea respectivei identităţi, care includ excursuri morale (de superioritate, de inferioritate, aserţiunea unor calităţi psihice etc. pentru grupul care îşi asumă o anumită identitate) şi naraţiuni care apelează la un trecut istoric simţit ca un loc propriu, toate acestea fiind stocate în memoria colectivă. Accesul la aceste diferite tematici, construirea unui discurs identitar ţine însă de politicile identitare.

Membrii unui grup sînt cel mai adesea conştienţi de politicile identitare ale celorlalte grupuri — şi încearcă, ca răspuns, să îşi definească propria identitate. Această continuă redefinire a identităţii este de domeniul politicilor identitare, care depind atît de dinamica internă a grupului, cît şi de contextul extern. În această redefinire a politicilor identitare, memoria colectivă şi interacţiunea sa cu ceea ce, pentru moment, este memoria oficială, formează un mecanism intern care nu poate fi ignorat. Legitimitatea arogată de politicile identitare, cum e bunăoară primordialitatea identităţii naţionale, au ca sprijin tematici ascunse în memoria colectivă. O dată adoptate aceste tematici de identitatea colectivă, autoritatea lor impune o reconsiderare a locului lor în memoria colectivă: vor deveni, pentru moment, rememorări privilegiate, care vor oblitera alte reprezentări. În această dinamică, reconstruirea continuă a trecutului — în ambele sensuri, un discurs oficial, un discurs al minorităţilor — are un loc central. Aceste consideraţii deschid drumul pentru reconsiderarea legăturii între „istorie" pe de o parte, şi memorie şi identitate, pe de alta. Aceste delimitări depăşesc intenţiile articolului de faţă. O ultimă menţiune este însă necesară: reconstrucţia istoriei naţionale sau a istoriei unui grup nu poate fi separată de politicile identitare şi de politicile memoriei. Fie că se scrie o istorie politică a grupului dominant, fie o istorie sociologică a diferenţei, a marginalizării sau a *minoritarizării*, recompunerea trecutului este tributară necesităţilor prezentului — nu avem niciodată o istorie „aşa cum a fost".

În concluzie, memoria şi identitatea, fie ea colectivă, naţională sau personală sînt inextricabil legate, iar *boom*-ul conceptului de identitate este foarte probabil să fie urmat de unul al conceptului de memorie. Deşi criticat ca fiind un construct mai degrabă larg şi vag, teoriile identităţii, incluzând politicile identitare, nu pot face abstracţie de recursul la memorie, atîta timp cît în identitatea colectivă se detectează un recurs la trecut şi o încercare de reprezentare a trecutului, astfel încît să dea un sens prezentului şi viitorului. Există şi alte modalităţi de a reconstrui identităţi colective, dar cu toate acestea, recursul la trecut şi la istorie ca legitimare — de fapt, la o „moştenire" istorică — sînt cele mai frecvente. Sînt din ce în ce mai numeroase recursurile la moştenirile istorice. Pe lîngă obsesiile identităţii şi ale memoriei, apelurile la moştenirea istorică, la tradiţie şi tradiţional sînt în egală masură de numeroase. Conform celor afirmate de David Lowenthal, moştenirea istorică este o industrie în continuă dezvoltare, ţintind la reprezentarea

trecutului ca un loc cunoscut şi astfel refolosind trecutul pentru scopuri prezente (Lowenthal, 1996 şi Lowenthal, 1998). Această reconstrucţie istorică formează domeniul unei alte cercetări. În contextul lucrării de faţă se relaţionează doar cu producerea unei identităţi colective legitimate istoric, printr-un apel la memoria colectivă (la rîndul ei, remodelată cu noi viziuni asupra unui trecut care nu mai este un „teritoriu străin", ci colonizat de nevoile prezentului). Tocmai această recentă şi globală preocupare pentru „tradiţii" şi „moşteniri" istorice (Lowenthal (1996) inventariază multiplele cazuri în care se apelează la tradiţia istorică, alături de deconstrucţia unor discursuri care caută legitimări în primordialitate şi genuitate, toate bazate pe reconstrucţia unui trecut fezabil) implică necesitatea corelării conceptelor de „identitate" şi „memorie".

Această corelare însă trebuie plasată în contextul lărgit al noilor abordări din studiile culturale, care pledează pentru înlocuirea discursurilor de acceptare şi recunoaştere cu o mai aprofundată incursiune în teritoriile culturale „de graniţă", „hibride". A postula doar condiţia de a fi „celălalt" înseamnă doar a accepta o identitate pre-construită. În cuvintele lui Renee Green, „Multiculturalismul nu reflectă complexitatea situaţiei aşa cum mi se arată ea zilnic... Pentru aceasta e nevoie ca o persoană să poată face un pas înafara ei/lui pentru a vedea efectiv ce face ea/el. Eu nu vreau să condamn oamenii bine intenţionaţi şi să spun (ca toate acele tricouri pe care le poţi cumpăra pe stradă) «E o chestie a negrilor, tu n-o poţi înţelege». *Pentru mine aceasta înseamnă esenţializarea negritudinii* (blackness)." (Bhabha, 1994, p. 3, subl. mea).

Multiculturalism: de la toleranţa liberalismului la acceptarea hibridităţii culturale

Odată conceptele de identitate şi memorie, precum şi relaţia dintre ele delimitate, voi menţiona recentele dezvoltări teoretice care atacă soluţionările propuse de multiculturalismul liberal. Principala critică adusă multiculturalismului liberal, promotor al toleranţei şi acceptării diferenţei, a venit cu ultimul val al *Kulturkritik*. Voi dezvolta aici mai ales teoria lui Homi Bhabha. În esenţă, aceasta refuză reprezentarea alterităţii — sau a minorităţii — din perspectiva majorităţii. Bhabha pledează pentru recunoaşterea unor culturi „parţiale" sau „hibride" (care sunt cele create de minorităţi), refuzînd simpla definire şi acceptare a unei culturi a alterităţii. Definirea alterităţii induce o prea mare vizibilitate a acestei condiţii de a fi „altul", fără însă a garanta o suficientă vizibilitate a „subiectul naţional autentic". Odată constituită — atemporal — imaginea alterităţii, se suprapune peste „subiectul naţional autentic", falsificîndu-l. În cuvintele lui, Renee Green propune doar o esenţializare a alterităţii, fără a asigura o vizibilitate plenară a alterităţii. „Altul" este văzut, definit, conceptualizat folosindu-se criteriile majorităţii. În consecinţă, se accentuează diferenţierile

dintre minoritate şi majoritate, obliterîndu-se atît specificitatea culturii minoritare, cît şi diferenţierele interne ale acestei culturi.

O altă problemă a multiculturalismului liberal este imposibilitatea de a asigura o recunoaştere a egalităţii culturale. O asemenea recunoaştere necesită o apreciere egală a meritului cultural, ceea ce necesită utilizarea unor judecăţi de valoare asupra diverselor culturi. Judecăţile de valoare insistă asupra diferenţelor între cultura minorităţii şi cultura majorităţii (macrodiferenţele) nerecunoscînd diferenţierile interne şi „interstiţiile" determinate de dezvoltarea inegală a culturilor „parţiale" ale minorităţilor. Recunoaşterea diferenţei se face numai între minoritar şi majoritar, obligînd ambele culturi să îşi asume o unitate de bloc, şi ignorînd diferenţierile şi dezvoltările interne, pe care le-au cunoscut în timp (Bhabha, 1998, p. 32-36). Bhabha introduce termenul de „hibridizare culturală", pentru a susţine imposibilitatea conceptualizării culturii (şi a imaginii celuilalt) ca o „construcţie arhitectonică" atemporală (Bhabha, 1998, p. 30).

Observaţiile şi reconceptualizările propuse de noua *Kulturkritik* pot deschide o nouă fază în dezbaterile asupra multiculturalismului. În contextul restrîns al acestui text, însă, reţine atenţia doar necesitatea de a recunoaşte liniile interne de diferenţiere în cadrul unei culturi şi a unui grup. Aceasta impune acceptarea, pe de o parte, a multiplicităţii identităţii colective, şi, pe de alta, acceptarea existenţei unor identităţi colective care scapă polarizării sine-alteritate (precum mai sus-menţionata identitate de „ardelean" care scapă neobservată atunci cînd polarizarea se face strict etnic, român-maghiar).

Cu alte cuvinte, o minoritate este reconstruită în discursul majoritar al multiculturalismului liberal ca un monolit, ignorîndu-i diferenţierile interne. Reconstruind discursiv o minoritate şi cultura acestei minorităţi, pledoaria liberală pentru recunoaşterea şi acceptarea diferenţei nu este suficientă. Reconstrucţia trebuie să recunoască, dacă nu să respecte, propriile frontiere interne de diferenţiere culturală şi nu să încerce ridicarea unui alt „complex arhitectonic" monolitic. În ultimă instanţă, este o pledoarie pentru acceptarea diferenţierilor în interiorul grupului minoritar, însă aşa cum sunt ele definite de acest grup, şi nu de cel dominant (majoritar). Această acceptare induce nu doar o imagine mult mai diversă a alterităţii, dar şi o subminare a stereotipurilor naţionaliste şi etnice, care se bazează tocmai pe „esenţializarea" faptului de a fi „diferit", aşa cum este el perceput de către majoritate.

Amendamentele aduse de noua *Kulturkritik* se limitează însă la reconstrucţia discursivă, academică, dar nu se opreşte asupra unui aspect fundamental, cel al reprezentării reciproce: o minoritate este reprezentată de majoritate ca un grup fără linii interne de diferenţiere, şi invers. Cu alte cuvinte, în hetero-reprezentări sînt folosite stereotipurile simplificatoare. În autoreprezentări, în acceptarea unei identităţi colective, sînt asumate aceleaşi stereotipuri simplificatoare. Discursurile

şi justificările conflictelor etnice folosesc de asemenea stereotipurile simplificatoare. Discursurile interculturalităţii rămîn în *Academia*, în timp ce stereotipurile simplificatoare sunt incluse în discursurile identitare şi în politicile identitare. Aceste hetero-reprezentări sunt folosite atunci cînd discursul este făcut pentru şi într-un spaţiu public (prin excelenţă, un spaţiu al relaţiilor de putere). Discursurile politice sunt cel mai vizibil exemplu în acest sens. Cu toate acestea, hetero-reprezentările nu sunt esenţializate atunci cînd subiectul lor se auto-reprezintă în interviurile de istorie orală. În cele 20 de interviuri de istorie orală realizate, intervievaţii au făcut apel nu doar la a treia dimensiune a identităţii colective (cea de ardelean), ci şi la alte posibile spaţii identitare, legate de locul de muncă, de condiţia socială, de viaţa familială. Hetero-reprezentările (identitatea naţională este un exemplu) — cu simplificările stereotipice care ignoră liniile interne de diferenţiere ale unei minorităţi — îşi dovedesc astfel potenţialul politic negativ şi de excludere.

Identitatea naţională are potenţialul de a oblitera alte identităţi alternative (de gen, de profesie ş.a.m.d.), dar autoritatea sa provine nu doar din faptul că este susţinută de statul naţional — cu alte cuvinte, de o autoritate instituţională. Ea provine mai ales din elementele care formează această susţinere — o remodelare a memoriei colective, care determină credibilitatea identităţii naţionale, acceptarea ei ca fiind cea adevarată, obiectivă, superioară, dezirabilă, nobilă etc.

Discutînd importanţa identităţii naţionale în statele post-comuniste, Calhoun (Calhoun, 1994, pp.304 şi urm.) avansează ipoteza că absenţa unei sfere culturale deschise, precum şi a discursurilor politice alternative au împiedecat, în statele comuniste, dezvoltarea unor identităţi alternative identităţii naţionale promovate de cultura oficială. Dacă identităţile alternative ca cele de gen, politice sau profesionale pot fi acceptate ca subdezvoltate, nu acelaşi lucru se poate afirma şi despre „identităţile alternative" ale minorităţilor naţionale (Calhoun ignoră multietnicitatea regiunii, aducînd în prim plan identităţile alternative individuale). Departe de a fi neantizate, ele au fost susţinute de un permanent şi neoficial recurs la o memorie alternativă, care a găsit interstiţii în discursul oficial, ceea ce i-au permis supravieţuirea şi transmiterea. Transmiterea unei versiuni a istoriei opusă celei promovate de majoritate este un argument în favoarea menţinerii unei memorii şi a unei identităţi colective alternative a minorităţii. Această identitate colectivă nu este însă monolitică. Dincolo de stereotipurile pe care le propune (ca răspuns la stereotipurile identităţii şi memoriei oficiale) se află multiple alte spaţii identitare, localizate în ceea ce Bhabha denumeşte „graniţe" culturale. O minoritate îşi are propriile linii interne de diferenţiere. Refuzul stereotipurilor produse de memoria oficială (refuz exprimat prin producerea unor contra-stereotipuri la adresa majorităţii) provine

tocmai din nerecunoaşterea acestor diferenţieri interne, a multiplicităţii şi inegalităţii culturii unei minorităţi de-a lungul diferitelor linii identitare (apartenenţă socială, gen, familie, profesie ş.a.m.d.). Prin urmare, reprezentarea alterităţii trebuie să ia în consideraţie pluralitatea subiectului, situînd cercetarea dincolo de simpla polarizare eu-altul. ❑

REFERINŢE

1. Anderson, Benedict. **Imagined Community**. Thretford: Thretford Press, 1983.
2. Antohi, Sorin. **Civitas Imaginalis. Istorie şi Utopie în cultura română**. ediţia a II-a. Iaşi: Polirom, 1999.
3. Baumann, Zygmunt. *From Pilgrim to Tourist — or a Short History of Identity.* In Craig Calhoun (ed.). **Social Theory and Politics of Identity**. Oxford: Blackwell, 1994, pp. 18-36.
4. Bhabha, Homi K. *Culture's in between*. In David Bennett (ed.) **Multicultural States. Rethinking difference and identity**. London: Routledge, 1998, pp. 29-36.
5. Bhabha, Homi K. **The Location of Culture**. London:Routledge, 1994.
6. Calhoun, Craig. *Social Theory and Politics of Identity.* În Craig Calhoun (ed)., pp. 9-36.
7. Calhoun, Craig. *Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination*. În Calhoun (ed.), pp. 304-337.
8. Connerton, Paul. **How Societies Remember**. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
9. Douglas, Mary. **How Institutions Think**. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press,1986.
10. Fentress, James and Chris Wickham. **Social Memory. New Perspectives on the Past**. Oxford: 1992.
11. Hall, Stuart. *Who Needs Identity? An Introduction*. În Stuart Hall şi Peter du Gay (ed.), **Questions of Cultural Identity**. London: Sage Publications Ltd., 1996, pp. 1-17.
12. Hutton, Patrick H. **History as an Art of Memory**. Hanover: 1993.
13. Lowenthal, David. *Fabricating Heritage.* În **History & Memory**, vol. 10, no.1, 1998.
14. Lowenthal, David. **Possessed by the Past. The Heritage Crusade and the Spoils of History**. New York: Free Press, 1996.
15. Niethammer, Lutz. *Conjuctures of Collective Identity*. Conference paper. Florenţa: 1995. (manuscris nepublicat)
16. Scheff, Thomas. *Emotions and Identity: A Theory of Ethnic Nationalism*. În Calhoun (ed.), pp. 277-303.

*

***Isabela CORDUNEANU**, absolventă a Facultăţii de Istorie din cadrul Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi, şi a Facultăţii de Istorie din cadrul Universităţii Central-Europene din Budapesta (MA), în prezent doctorandă a Facultăţii de Istorie şi Civilizaţie a Institutului European din Florenţa. Principalele sale cercetări abordează problema istoriei şi memoriei în Europa Centrală şi de Est.*

Teoria şi practica multiculturalismului canadian

Will Kymlicka

În 1971, Canada s-a angajat într-un experiment unic prin declararea unei politici a „multiculturalismului" oficial. Potrivit lui Pierre Trudeau, cel care a introdus-o în Camera Comunelor, această politică avea patru obiective: să susţină dezvoltarea culturală a grupurilor etno-culturale, să ajute membrii grupurilor etno-culturale să depăşească barierele pentru o participare deplină în viaţa societăţii canadiene, să promoveze întîlniri şi schimburi creative între toate grupurile etno-culturale şi să-i asiste pe noii canadieni în însuşirea a cel puţin uneia din limbile oficiale ale Canadei.

Deşi această politică a fost pentru prima dată adoptată atunci de guvernul federal, ea a fost proiectată explicit, ca un model şi pentru celelalte niveluri de guvernare, fiind într-adevăr copiată la scară largă. „Programe multiculturale" pot fi găsite acum nu numai la biroul multiculturalismului, care aparţine guvernului federal, ci şi la nivelurile provinciale şi municipale de guvernare, şi astfel, în interiorul unor largi categorii de instituţii publice şi private, cum ar fi şcolile sau mediile profesionale.

Aceste politici sînt astăzi, mai mult decît oricînd din 1971 încoace, supuse criticilor şi probabil a venit timpul unei reevaluări. Avem acum peste 25 de ani de experienţă a multiculturalismului şi a sosit momentul pentru a face un pas înapoi şi a examina dacă această politică a servit scopurilor sale iniţiale şi dacă ea mai are vreo utilitate în lumea de azi.

Voi examina aici două din criticile familiare la adresa politicii multiculturalismului. Unii consideră că în timp ce această politică a avut intenţii nobile şi sincere — acelea de a face din Canada o societate mai justă şi mai atotcuprinzătoare — ea a avut consecinţe dezastruoase în practică, încurajînd separatismul etnic şi indiferenţa mutuală. Alţii consideră că în timp ce această politică poate avea consecinţe benigne în practică, ea este eronată în principiu şi

că „logica" multiculturalismului este incompatibilă cu valorile liberal-democratice fundamentale.

Mă voi referi mai întîi la afirmaţia care susţine că multiculturalismul a încurajat în practică separatismul etnic, urmînd ca apoi să trec la o chestiune mai teoretică, cea legată de compatibilitatea multiculturalismului cu principiile liberal-democratice.

1. Impactul multiculturalismului

Dezbaterea asupra multiculturalismului a devenit mai aprinsă în ultimii ani, mai mult datorită a două recente şi cunoscute critici ale acestei politici — cea a lui Neil Bissoondath, *Selling Illusions: The Cult of Multiculturalism în Canada* (1994), şi cea a lui Richard Gwyn, *Nationalism Without Walls: The Unbearable Lightness of Being Canadian* (1995). Atît Bissoondath, cît şi Gwyn, fac afirmaţii foarte asemănătoare despre rezultatele politicii multiculturale. În particular, ambii susţin că multiculturalismul a promovat o formă de separatism etnic printre imigranţi. Astfel, Bissoondath spune că multiculturalismul a condus la o „ghettoizare indiscutabilă". Mai mult, promovînd integrarea, multiculturalismul a încurajat ideea că imigranţii ar trebui să formeze ghettouri „autosuficiente", „alienate de tendinţele generale". Această ghettoizare *„nu reprezintă o formă extremă a multiculturalismului, ci idealul său: un stil de viaţă absolut entuziast, un mic avanpost al exotismului ocrotit şi protejat"*. El preia aprobator afirmaţia lui Arthur Schlesinger conform căreia multiculturalismul se sprijină pe un *„cult al etnicităţii"*, care *„exagerează diferenţele, intensifică resentimentele şi antagonismele, adîncind teribilele separări dintre rase şi naţionalităţi. Rezultatul înseamnă autocompătimire şi autoghettoizare"*, sau ceea ce Schlesinger numeşte *„apartheid cultural şi lingvistic"*. Potrivit lui Bissoondath, politica multiculturalismului nu-i încurajează pe imigranţi să se gîndească la ei înşişi ca la nişte canadieni, şi într-adevăr, chiar şi copiii lor *„continuă să vadă Canada cu ochii străinului. Multiculturalismul, cu accentul său pus pe importanţa păstrării fostei patrii sau a celei ancestrale, cu insistenţa sa că Acolo este mai important decît Aici, încurajează astfel de atitudini"*.

Gwyn face o afirmaţie similară, într-un limbaj foarte asemănător. El susţine că *„multiculturalismul oficial încurajează apartheidul sau, pentru a fi mai puţin aspru, ghettoizarea"*. Cu cît politica multiculturalismului a fost pusă mai mult în drepturi, *„cu atît au fost construite ziduri culturale mai înalte în interiorul Canadei"*. Multiculturalismul îi încurajează pe liderii etnici să-şi păstreze proprii membri *„departe de atitudinile conformiste"*, practicînd „ceea ce poate fi descris cel mai bine ca monoculturalism". În acest fel, *„Statul nostru îi încurajează pe aceşti paznici să menţină ceea ce exista, sau în cel mai rău caz, o formă-apartheid de cetăţenie"*.

Afirmaţiile lui Bissoondath şi Gwyn nu sînt tocmai singulare, ele fiind repetate neîncetat şi în mass-media. Pentru a lua încă un exemplu, Robert Fulford argumenta recent în *Globe and Mail* că politica încurajează oamenii să-şi păstreze

identitatea „înghețată" și pornind de aici, să-și reducă schimburile și relațiile interculturale; timpul va judeca însă dacă aceasta va fi sau nu una din cele mai mari „eșecuri politice" ale Canadei.

În opinia mea, este important — și cu adevărat urgent — să aflăm dacă această afirmație este adevărată. Dar pentru că nici Bissoondath, nici Gwyn nu furnizează evidențe empirice în sprijinul afirmațiilor lor, eu am încercat să adun la un loc statistici care s-ar putea corela cu întrebarea dacă multiculturalismul a promovat separatismul etnic și a descurajat sau împiedicat integrarea. Voi începe cu un exemplu din Canada, care compară grupurile etnice înainte și după adoptarea politicii multiculturalismului în 1971. Apoi, voi lua în considerare evidențe comparative pentru a vedea cum se compară Canada cu alte țări, în particular, cu acele țări care au respins principiul multiculturalismului oficial.

a) Evidența domestică

Cum a afectat adoptarea multiculturalismului în 1971 integrarea grupurilor etnice în Canada? Pentru a răspunde la această întrebare este necesară o explicație a ceea ce implică „integrarea". Aceasta este una din caracteristicile enigmatice ale criticii Gwyn/Bissoondath, și anume că ei nu definesc exact ce înțeleg prin integrare. Oricum, noi putem îmbina cîteva din lucrurile pe care ei le privesc ca fiind ingrediente cruciale ale integrării: adoptarea identității canadiene întărește legătura exclusivă cu o identitate ancestrală; participarea mai largă la instituțiile canadiene crește participarea solitară la instituțiile specific etnice; învățarea unei limbi oficiale mărește dependența solitară de limba maternă; favorizarea prieteniilor inter-etnice sau chiar a căsătoriilor mixte duce la socializarea integrală în interiorul unui singur grup. Toate aceste criterii nu formează o teorie comprehensivă a „integrării", dar ele par să fie esența preocupărilor lui Gwyn și Bissoondath cu privire la multiculturalism, astfel că ele constituie un bun punct de plecare.

Să începem cu cea mai elementară formă de integrare, și anume decizia imigranților de a deveni cetățeni canadieni. Dacă teza Gwyn/Bissoondath ar fi adevarată, cineva s-ar aștepta ca rata naturalizării să fi scăzut de la adoptarea multiculturalismului. De fapt, rata naturalizării a crescut din 1971. Acest lucru este cu deosebire relevant, deoarece în toți acești ani care au trecut, încurajările economice pentru naturalizare s-au diminuat. Pentru a dobîndi succes pe piața canadiană a muncii sau pentru a avea acces la beneficiile sociale, nu mai este necesară obținerea cetățeniei canadiene. Nu există aproape nici o diferență între cetățeni și rezidenții permanenți în ce privește drepturile civile sau beneficiile sociale — dreptul de vot fiind singurul beneficiu legal major dobîndit în urma naturalizării. Principala rațiune pentru care imigranții își iau cetățenia canadiană este că ei se identifică cu Canada, ei doresc să-și formalizeze calitatea de membru al societății canadiene pentru a participa la viața politică a țării.

Mai mult, dacă examinăm care grupuri au cele mai multe şanse de a fi naturalizate, vom vedea că ele sînt „grupuri multiculturale" — adică imigranţii din ţări de proveniență non-tradiţionale, pentru care politica multiculturalismului este cea mai relevantă — şi care au cea mai înaltă rată de naturalizare. Prin contrast, imigranţii din SUA şi Regatul Unit — care nu sînt văzuţi în discursul public ca grupuri „etnice" sau „multiculturale" — au cea mai scăzuta rată de naturalizare. Cu alte cuvinte, acele grupuri care cad în mod clar sub incidenţa politicii multiculturalismului au arătat cea mai mare dorinţă de a deveni canadiene, în timp ce grupurile care cad în afara rubricii multiculturalismului au arătat dorinţa cea mai scăzută în acest sens.

Să ne referim acum la participarea politică. Dacă teza Gwyn/Bissoondath ar fi adevarată, ar trebui ca participarea politică a minorităţilor etno-culturale să se fi diminuat de la adoptarea multiculturalismului ca politică oficială. În definitiv, participarea politică reprezintă o afirmare simbolică a cetăţeniei şi reflectă un interes în viaţa politică a societăţii largi. Practic, nu există nici o evidenţă în sprijinul acestei afirmaţii. Pentru a lua un indicator relevant, în perioada anterioară adoptării multiculturalismului, în răstimpul dintre proclamarea Confederaţiei (1864) şi anii '60 ai secolului nostru, grupurile etnice au devenit din ce în ce mai slab reprezentate în Parlament. Din 1971 însă, tendinţa a fost răsturnată, astfel încît astăzi ele sînt aproape de a avea atît de mulţi membri în Parlament, încît am putea crede că aceştia sînt aleşi pe baza procentajului pe care-l reprezintă în populaţie.

Mai mult de atît, este important să observăm felul în care grupurile etno-culturale participă la politica statului canadian. Ele nu formează partide fundamentate pe criterii etnice, ci, fie bazate pe principiul grup lîngă grup, fie chiar pe o coaliţie. În schimb, ele au o participare copleşitoare în interiorul partidelor pan-canadiene. Astfel, cele două partide din Canada care sînt cel mai aproape de a fi considerate partide etnice au fost create de şi pentru cei de origine engleză sau franceză: Blocul Partidului Québécoise, al cărui suport covîrşitor îl găsim printre locuitorii de origine franceză ai Quebec-ului şi Partidul Confederaţiei Regiunilor, ai cărui susţinători aveau, aproape în exclusivitate, fundament loialist-englez. Prin contrast, imigranţii n-au arătat înclinaţii pentru a susţine partidele politice constituite pe criterii etnice, votînd în schimb pentru partidele naţionale tradiţionale.

Acesta este doar unul din indicatorii unui aspect mai general, şi anume că imigranţii sînt în marea lor majoritate susţinători ai structurii politice de bază a Canadei, simţindu-se obligaţi să o protejeze. Acum ştim că dacă nu ar fi existat „votul etnic", referendumul din 1995 privind secesiunea Quebec-ului ar fi reuşit. În acel referendum, în cea mai mare parte a lor, etnicii şi-au exprimat fidelitatea faţă de Canada. Mai general, toţi indicatorii sugerează că imigranţii absorb şi acceptă repede valorile fundamentale, liberal-democratice ale Canadei, ca şi principiile ei constituţionale, chiar dacă au venit din ţări care sînt neliberale sau

nedemocratice. Aşa cum constată Freda Hawkins, *„adevărul este că deşi nu au fost proteste violente, nici partide politice care să-şi fi pierdut membri sau care să schimbe tradiţia, nici lideri imigranţi charismatici, nici o stare de război reală în problemele internaţionale...imigranţii recunosc un sistem politic stabil şi bun, atunci cînd acesta există"* .

Pe scurt, dacă urmărim indicatorii integrării legale şi politice, observăm că de la adoptarea multiculturalismului din 1971, imigranţii înclină mai mult să devină canadieni şi să participe politic. Şi atunci cînd participă, ei o fac prin partidele politice pan-etnice, care susţin principiile liberal-democratice fundamentale ale Canadei.

Acest fel de integrare politică este principala ţintă a unui stat democratic. Dar din punctul de vedere al canadianului individual, cea mai importantă formă de integrare a imigranţilor nu este, probabil, una politică, ci lingvistică şi socială. Imigranţii care participă la viaţa politică pot fi buni cetăţeni democraţi, dar în cazul în care ei nu vorbesc engleza sau franceza, sau sînt izolaţi social în grupuri etnice autosuficiente, sînt percepuţi de canadieni ca un eşec al intergrării.

Prin urmare, să ne deplasăm acum către doi indicatori ai integrării societale, şi anume, însuşirea limbii oficiale şi rata căsătoriilor mixte. Dacă teza Gwyn/ Bissoondath ar fi adevarată, cineva s-ar aştepta ca dorinţa minorităţilor etnoculturale pentru dobîndirea competenţei lingvistice oficiale să fi scăzut de la adoptarea multiculturalismului în 1971. Dacă grupurile imigrante sînt *„ghettoizate"*, *„alienate de tendinţa generală"*, încercînd să-şi păstreze intact felul original de viaţă din ţara lor de origine, atunci probabil că ei au un motiv mai puţin de a învăţa limba oficială. De fapt, cererea pentru cursurile de limbă engleză şi de limbă franceză ca limbi secundare, nu a fost niciodată mai ridicată, şi într-adevăr, oferta este depăşită în multe oraşe. Statisticile recente arată că 98,6% dintre canadieni vorbesc una dintre limbile oficiale. Acesta este un procentaj incredibil atunci cînd cineva observă cît de mulţi imigranţi sînt în vîrstă şi/sau analfabeţi în limba lor maternă, şi pentru care, din acest motiv, este extrem de dificil să înveţe o nouă limbă. Există însă un fapt impresionant: numărul imigranţilor care ajung la cunoaşterea unei limbi oficiale a scăzut din 1971. Dacă lăsăm deoparte vîrstnicii — care formează majoritatea canadienilor care nu vorbesc una din limbile oficiale — ideea că există o scădere generală a dorinţei imigranţilor de a învăţa una din limbile oficiale este absurdă. Imigranţii doresc să înveţe o limbă oficială, şi în mod copleşitor o şi fac. În măsura în care abilităţile lor lingvistice (pentru limbile oficiale) lipsesc, explicaţia este lipsa cursurilor de limbă engleză şi franceză, ca limbi secundare, accesibile şi potrivite lor, nicidecum lipsa dorinţei acestora.

Un ultim indicator concludent este rata căsătoriilor mixte. Dacă teza Gwyn/ Bissoondath ar fi adevarată, ar fi trebuit ca rata căsătoriilor mixte să fi scăzut de la

adoptarea multiculturalismului, deoarece se spune despre politica sa că *„exagerează diferenţele, intensifică resentimentele şi antagonismele, adîncind teribilele separări dintre rase şi naţionalităţi"*, şi încurajează grupurile să se retragă în ghettourile lor *„monoculturale"*, ascunzîndu-se în spatele *„zidurilor culturale"*. De fapt, rata căsătoriilor mixte a crescut în mod constant din 1971. Există un total declin al endogamiei, atît în rîndul imigranţilor, cît şi al copiilor acestora. Mai mult, şi totodată la fel de important, se observă o senzaţională creştere în acceptarea socială a căsătoriilor mixte. De exemplu, dacă în 1968 52% dintre canadieni dezaprobau căsătoriile dintre albi şi negri, în 1995 81% dintre ei le aprobă.

Spre deosebire de cei trei indicatori anteriori ai integrării, căsătoria mixtă nu este un scop deliberat al politicii guvernamentale. Guvernele nu trebuie nici să încurajeze, nici să descurajeze căsătoriile mixte. Dar schimbările în rata căsătoriilor mixte sînt folositoare, cred, şi ca indicator al unei tendinţe mai largi, care constituie o preocupare guvernamentală legitimă, şi anume, de extindere a ei pînă la un nivel la care canadienii să se simtă confortabil trăind şi intreacţionînd cu membri altor grupuri etnice. Dacă cetăţenii canadieni se simt confortabil trăind şi muncind cu membri altor grupuri etnice, rezultatul inevitabil este acela că anumiţi oameni vor deveni prieteni şi chiar îndrăgostiţi de cei din alte grupuri etnice. Faptul că rata căsătoriilor mixte a crescut este important, nu în mod necesar pentru ea în sine, ci mai mult ca o dovadă că opinia canadienilor este mai deschisă către acceptarea diversităţii. Şi într-adevăr, avem o evidenţă directă pentru această tendinţă mai generală. Canadienii de azi sînt mult mai favorabili ideii de a-i avea pe membrii altor grupuri etnice colegi de serviciu, vecini sau prieteni decît erau înainte de 1971.

Dacă vom examina alţi indicatori, vom avea aceeaşi situaţie. De exemplu, în ciuda retoricii lui Gwyn şi Bissoondath despre proliferarea „ghettourilor" etnice şi a „enclavelor", studiile concentrărilor rezidenţiale au arătat că fenomenul enclavelor etnice permanente este inexistent în Canada. Mai mult, concentrarea redusă care există este mai probabil să o găsim în grupurile de imigranţi mai vechi, cum ar fi evreii şi italienii, care au precedat politica multiculturalismului. Grupurile care au venit după 1971, cum ar fi asiaticii şi afro-caraibienii, prezintă cea mai redusă concentrare rezidenţială.

Pe scurt, dacă examinăm naturalizarea, participarea politică, competenţa lingvistică oficială sau rata căsătoriilor mixte, avem aceeaşi situaţie. Nu există nici o dovadă pentru susţinerea afirmaţiei că multiculturalismul a scăzut rata integrării imigranţilor sau că a mărit gradul de separatism sau ostilitatea mutuală a grupurilor etnice.

b) Evidenţa comparativă

Putem face aceeaşi observaţie, dar într-un alt fel. Dacă teza Gwyn/Bissoondath despre impactul ghettoizării multiculturalismului ar fi corectă, ne-

am putea aştepta ca statul canadian să îndeplinească aceşti indicatori mai rău decît alte ţări care nu au adoptat o politică a multiculturalismului oficial. Ambii, Gwyn şi Bissoondath opun abordarea canadiană a multiculturalismului cu cea americană, care accentuează exclusiv identităţile şi valorile comune şi refuză să furnizeze recunoaşterea publică sau afirmarea diferenţelor etno-culturale. Dacă statul canadian ar prezenta un regres în comparaţie cu SUA, în termenii integrării imigranţilor, aceasta abia dacă ar furniza suport teoriei Gwyn/Bissoondath. În fapt, Canada a progresat faţă de SUA în privinţa aproape oricărei dimensiuni a integrării. Canada are o rată a naturalizării mai înaltă, chiar mult mai înaltă — aproape dublă — decît cea a Statelor Unite. De asemenea, avem rate mai înalte şi în ce priveşte participarea politică, însuşirea limbii oficiale şi segregarea rezidenţială. De asemenea, în Canada nivelul de acceptare a inter-mariajelor este mult mai mare. În vreme ce 72% dintre canadieni aprobau căstoriile mixte în 1988, în rîndul americanilor acest procentaj era de doar 40%, 25% dintre ei opinînd că ele ar trebui scoase în afara legii! Pînă şi etnicitatea este într-o mult mai mică măsură o determinantă a prieteniei în Canada, decît în SUA.

Pe scurt, la fiecare indicator al integrării, Canada, cu politica sa multiculturalistă, a progresat faţă de SUA, care a repudiat multiculturalismul. Aceeaşi situaţie am putea-o găsi şi dacă am compara Canada cu alte ţări de imigraţie care au respins multiculturalismul în favoarea unui accent pus exclusiv pe identităţi comune, cum ar fi de exemplu Franţa.

Canada are o situaţie mai bună decît aceste ţări, nu numai în actualele rate ale integrării, ci şi în sensul de fiecare zi al relaţiilor etnice. De exemplu, într-o anchetă din 1997, cetăţenii a 20 de ţări au fost întrebaţi dacă sînt de acord cu afirmaţia că „diferitele grupuri etnice se înţeleg bine aici împreună". Procentajul celor care au răspuns afirmativ a fost mult mai ridicat în Canada (75%), decît în Statele Unite (58%) sau Franţa (51%).

Această diferenţă nu trebuie să ne surprindă, deoarece Canada are o situaţie mai bună decît aproape orice altă ţară din lume în ce priveşte integrarea imigranţilor. Singura ţară comparabilă este Australia, care este interesantă deoarece şi ea are o politică multiculturală oficială. E adevărat, această politică multiculturală a sa a fost larg inspirată de cea a Canadei, chiar dacă, bineînţeles, a fost adaptată contextului australian. Cele două ţări care sînt cu capul şi umerii desupra lumii în integrarea cu succes a imigranţilor sînt deci, şi cele două ţări cu politici oficiale ale multiculturalismului. Ele sînt şi mult mai de succes decît orice altă ţară care a respins multiculturalismul.

Pe scurt, nu există nici o dovadă care să susţină afirmaţia că multiculturalismul promovează separatismul etnic sau împiedică integrarea imigranţilor. Dacă examinăm tendinţele din interiorul Canadei începînd din 1971 sau comparăm Canada cu alte ţări, concluzia este aceeaşi: programul multiculturalis-

mului funcţionează. El realizează ceea ce şi-a propus să facă: ajutorarea în a garanta că toţi acei oameni care doresc să-şi exprime identitatea lor etnică sînt respectaţi şi găzduiţi, crescînd în acelaşi timp abilitatea imigranţilor de a se integra într-o societate mai largă. Alături de colegii multiculturalişti din Australia, Canada a contribuit la o mai bună respectare a diversităţii etnice decît orice altă ţară, concomitent însă cu promovarea integrării sociale.

2. Principiul multiculturalismului

În lumina acestei evidenţe, putem cu siguranţă respinge primul val de critici. Pentru cel de al doilea val este ceva mai complicat. Acesta susţine că, în timp ce consecinţele multiculturalismului pot avea efecte benigne (cel puţin pînă acum), logica politicii sale este inconsistentă faţă de normele liberal-democratice şi îi lipseşte orice justificare coerentă sau care să poată fi apărată.

Cineva s-ar putea întreba că atîta timp cît politica funcţionează în practică, de ce se mai pune problema existenţei unui principiu coerent care să o fundamenteze? Eu cred că această obiecţie teoretică este serioasă şi merită discutată. Într-adevăr, într-un fel, această critică este mai serioasă şi pentru că ea ajută la explicarea popularităţii de care se bucură critica Gwyn/Bissoondath. Imaginea ghettoizării culturale şi etnice creată de aceştia, nu reprezintă o descriere plauzibilă a Canadei de azi, dar mulţi se îngrijorează de faptul că ea reprezintă o descriere plauzibilă a ceea ce o Canadă multiculturală ar putea deveni. Într-adevăr, oamenii se îngrijorează că aceasta ar putea fi o extensie naturală, poate chiar logică, a politicii existente a multiculturalismului.

Un mod de a explica această îngrijorare este acela de a spune că mulţi canadieni nu au un sens clar al limitelor multiculturalismului. Ei nu au o convingere fermă că există anumite principii „non-negociabile" sau instituţii care vor fi protejate sau susţinute, chiar dacă ele intră în conflict cu dorinţele sau tradiţiile anumitor grupuri de imigranţi. Canadienii nu au aversiune faţă de multiculturalismul în anumite limite, dar ei vor să ştie dacă într-adevăr aceste limite există. Ei pun preţ pe diversitate, dar vor de asemenea să ştie dacă această diversitate va exista şi în interiorul instituţiilor canadiene comune şi dacă aceasta nu va impune o acceptare a separatismului etnic. De asemenea, canadienii sînt în general toleranţi, dar ei cred că anumite practici, cum ar fi clitorectomiile feminine, sînt intolerabile şi vor să ştie că ei nu vor fi rugaţi să „tolereze" violarea drepturilor fundamentale ale omului.

Atîta vreme cît canadienii au acest sentiment al insecurităţii despre limitele multiculturalismului, publicarea statisticilor privind efectele benefice ale multiculturalismului va avea doar un succes limitat în schimbarea dezbaterii publice. Statisticile pot fi favorabile astăzi, dar cum vor arăta ele mîine? Probabil că politica a avansat pînă la acest punct în promovarea integrării, numai pentru că logica „întreagă" a multiculturalismului nu a fost încă implementată. Probabil

că logica multiculturalismului este de a submina adevărata idee că există principii sau instituţii pe care toţi cetăţenii trebuie să le respecte şi să adere la ele. Dacă logica multiculturalismului este ancorată în ceea ce Bissoondath numeşte o *„psihologie a dezacordului fără limite"* sau ceea ce Gwyn numeşte *„noile crezuri culturale"* ale *„absolutismului moral şi apartheidului cultural"*, atunci în mod sigur este numai o chestiune de timp să aflăm cît va dura pînă cînd instituţiile şi valorile noastre comune vor începe să fie erodate.

Singura cale de abordare a acestei îngrijorări este de a oferi o explicaţie alternativă a „logicii" multiculturalismului, una care să furnizeze o explicaţie principială a scopurilor multiculturalismului, despre cum se leagă diversitatea de ceea ce este comun şi toleranţa de drepturile omului. Din păcate, este mai uşor să spui decît să faci. Nu putem face referire la o formă canonică a conceptelor şi principiilor multiculturalismului pentru că aceasta nu există. Numeroşi oameni au încercat să dezvăluie intenţiile „reale" ale celor ce iau decizii şi care au iniţiat în 1971 politica multiculturală. Dar acest demers s-a dovedit a avea un sfîrşit tragic. Ştim acum că nu a existat nici o teorie îndeajuns de dezvoltată care să fundamenteze prezentarea iniţială a politicii în 1971. Ea a fost adoptată în grabă, în mare măsură ca o cale de a devia opoziţia la aparenta privilegiere a limbii franceze şi engleze, privilegiere care era implicită la introducerea bilingvismului oficial. Multiculturalismul a fost introdus astfel, fără nici o conceptualizare reală a ceea ce ar fi însemnat el sau fără nici o strategie pe termen lung pentru implementarea sa.

În orice caz, politica a suferit schimbări dramatice din 1971, adaptîndu-se noilor nevoi şi noilor provocări. Totuşi, ar fi fost altceva dacă oricare din aceste schimbări ar fi fost explicată sau apărată. Aproape fiecare studiu despre multiculturalism în Canada a conchis că această politică *„abia dacă a fost explicată publicului canadian"* şi că *„nu s-a făcut nici un efort serios, de către nici unul dintre politicieni pentru a defini multiculturalismul în context canadian"*.

În măsura în care politica a fost apărată, abordării obişnuite i-a fost uşor să invoce „diversitatea culturală" şi „toleranţa", ca fiind lucruri bune, clare şi nelimitate. Dar desigur, aceasta ridică doar o întrebare. Ambele, diversitatea şi toleranţa au limite. Diversitatea este cu adevărat o valoare, numai dacă operează în interiorul contextului anumitor norme şi instituţii comune; altfel, ea poate deveni destabilizatoare. În mod similar, toleranţa este o virtute, dar numai în interiorul anumitor graniţe, altfel, ea poate ameninţa principiile egalităţii şi a drepturilor individuale. Problema este de a discuta aceste chestiuni ale limitelor sau graniţelor multiculturalismului în care apărătorii lui au fost ciudat de nearticulaţi.

În acest sens, criticile şi îngrijorările că nu există nici o raţiune coerentă pentru fundamentarea acestei politici sînt probabil justificate. Şi totuşi, cred că aceasta este o judecată prea pripită. Nu putem găsi o afirmare publică explicită a logicii multiculturalismului, dar cred că există un set implicit de principii care

să ghideze politica şi evoluţia ei în timp. Aş rezuma aceste principii la o cerinţă pentru găsirea *„termenilor imparţiali ai integrării"*. Politica nu a fost conceptualizată în mod original, ea părînd a fi fost adoptată fără o conceptualizare clară. Dar în practică, ea a fost dezvoltată şi elaborată în aşa fel încît să constituie un mediu prielnic pentru dezbaterea şi dezvoltarea termenilor imparţiali ai integrării. Şi în cadrul acestei idei a termenilor imparţiali ai integrării, există limite clare privitor la instituţiile şi valorile comune.

Pentru a vedea acest lucru, trebuie să înţelegem cum se încadrează multiculturalismul într-un set mai larg al politicilor guvernamentale privind relaţiile etno-culturale din Canada. Este vorba tocmai despre acest context mai larg, ignorat sistematic în dezbaterile despre multiculturalism. Voi începe prin a examina cum funcţionează şi cum este limitat multiculturalismul în interior, de contextul mai larg al instituţiilor comune canadiene, pentru a examina aceeaşi funcţionare şi limitare a multiculturalismului în interior, de contextul mai larg al principiilor liberal-democratice fundamentale. Sper să arăt că aceste limite, deşi implicite, nu sînt nici arbitrare, nici speciale, ci formează o concepţie coerentă a relaţiilor etno-culturale şi care poate fi apărată.

a) Diversitate în interiorul instituţiilor comune

Atît criticii, cît şi apărătorii multiculturalismului văd adesea politica acestuia în izolare, ca şi cum ar fi singura politică guvernamentală care afectează integrarea imigranţilor. Aceasta este o imagine cît se poate de greşită. Multiculturalismul nu este singura — nici măcar elementara — politică guvernamentală care afectează locul grupurilor etnice în societatea canadiană. Ea este doar o componentă modestă dintr-un pachet mai larg. Aceste grupuri sînt afectate de multe aspecte ale politicii publice, inclusiv de politicile privind naturalizarea, educaţia, instruirea şi acreditarea profesională, drepturile omului şi legea împotriva discriminării, serviciile civile, sănătatea şi siguranţa statului, apărarea naţională chiar. Acestea, şi alte politici constituie mecanismele majore ale integrării. Ele încurajează, presează şi chiar forţează legal imigranţii să facă paşi către integrarea în societatea canadiană.

De exemplu, există o cerinţă legală pentru dobîndirea cetăţeniei, ca imigranţii să ştie o limbă oficială (cu excepţia celor în vîrstă) şi cîteva informaţii de bază despre istoria şi instituţiile Canadei. În acelaşi timp, există o cerinţă legală a legilor educaţiei din provincii potrivit cărora copiii imigranţilor să înveţe o limbă oficială şi să înveţe după o programă comună de învăţămînt. Mai mult decît atît, imigranţii trebuie să cunoască o limbă oficială pentru a obţine accesul la programele de instrucţie profesională finanţate de guvern. Imigranţii trebuie să cunoască o limbă oficială pentru a primi acreditări profesionale sau pentru a li se recunoaşte pregătirea lor din ţara de origine. Celei mai calificate farmaciste

nu i se va acorda licența profesională pentru a-și practica meseria în Canada, dacă ea va vorbi numai portugheza. Și desigur, cunoașterea unei limbi oficiale este o precondiție pentru a lucra în administrație sau pentru a obține un contract de muncă guvernamental.

Cetățenia, politica profesională și educațională au fost întodeauna pilonii majori ai integrării în Canada; finanțate de guvern, ele rămîn și astăzi în drepturi. Mai mult decît atît, dacă examinăm suma de bani cheltuită pe aceste politici, ea o eclipsează pe cea cheltuită pe multiculturalism. Guvernul cheltuie pentru programele de multiculturalism mai puțin de 20 de milioane de dolari anual, care este doar un strop într-o găleata, comparativ cu miliardele de dolari cheltuite în fiecare an pe politici care, direct sau indirect, promovează integrarea (de exemplu instrucția în limbile oficiale, instrucția profesională pentru imigranți sau educația pentru copiii lor).

Apoi, printr-o multitudine de căi, guvernul îi încurajează și îi presează activ pe imigranți să se integreze în instituțiile comune politice, economice și educaționale care operează fie în franceză, fie în engleză. Acesta este contextul în interiorul căruia operează multiculturalismul și el poate fi înțeles în acest context mai larg. Cu un buget atît de mic, multiculturalismul nu poate spera să intre în competiție cu această integrare finanțată de guvern, și nici nu încearcă să o facă. Dimpotrivă, încă de la început, multiculturalismul a mers în mod explicit mînă în mînă cu alte măsuri guvernamentale pentru a promova integrarea socială.

De exemplu, unul dintre principiile directoare ale multiculturalismului a fost acela să promoveze bilingvismul oficial în Canada. Aceasta este reflectată în terminologia pe care Trudeau a folosit-o cînd a introdus politica multiculturală, și anume, *„multiculturalismul în interiorul unui mediu bilingv"*. A fost evident încă de la început că multiculturalismul funcționează paralel cu integrarea lingvistică și instituțională a imigranților.

Cîțiva critici văd expresia *„multiculturalismul în interiorul unui mediu bilingv"* ca fiind incoerentă sau lipsită de semnificație. Dar eu cred, că ea are o semnificație foarte simplă și constrîngătoare. Ideea este aceasta: dacă statul canadian îi va presa pe imigranți să se integreze în instituțiile comune care operează în engleză sau franceză, atunci trebuie să ne asigurăm că termenii integrării sînt imparțiali. În opinia mea, aceasta are două elemente de bază:

a. trebuie să recunoaștem că integrarea nu se petrece peste noapte, ci este un proces dificil și de lungă durată, care operează între generații. Pornind de aici, pentru imigranți sînt adesea cerute condiții speciale de acomodare, pe o bază tranzițională. De exemplu, anumite servicii trebuiesc oferite imigranților în limba lor maternă, iar susținerea trebuie furnizată pentru acele grupuri și organizații în interiorul cărora comunitățile de imigranți sînt asistate în procesul de stabilire/ integrare;

b. trebuie să ne asigurăm că instituţiile comune în care imigranţii sînt presaţi să se integreze, vor furniza aceleaşi grade de respect şi condiţii similare de acomodare, ca şi în cazul identităţilor minorităţilor etno-culturale cărora le-au fost tradiţional acordate — identităţilor canadiană-britanică şi canadiană-franceză. Altfel, insitenţa ca imigranţii să se integreze în instituţiile de limbă engleză sau franceză este echivalentă cu privilegierea intereselor şi stilurilor de viaţă ale descendenţilor primilor colonişti britanici şi francezi.

Pornind de aici, corectitudinea pretinde o continuă şi sistematică explorare a instituţiilor noastre sociale pentru a vedea dacă regulile, structurile şi simbolurile lor îi dezavantajează pe imigranţi. De exemplu, trebuie să examinăm codurile de vestimentaţie, vacanţele publice sau chiar restricţiile de înălţime şi greutate pentru a vedea dacă ele sînt îndreptate împotriva anumitor grupuri de imigranţi. Trebuie să examinăm portretul minorităţilor din programa şcolară sau din mass-media, pentru a vedea dacă ele sînt stereotipuri sau omit să recunoască toate contribuţiile grupurilor etno-culturale la istoria canadiană sau la cultura lumii. Şi aşa mai departe.

Aceste măsuri sînt necesare pentru a ne asigura că statul canadian oferă imigranţilor termeni corecţi pentru integrare. Ideea multiculturalismului în interiorul unui mediu bilingv poate fi văzută tocmai ca o încercare de a negocia asemenea termeni. În optica mea, majoritatea covîrşitoare a ceea ce este făcut în numele politicii multiculturale, nu numai la nivel federal, ci şi la nivel provincial şi municipal, ca şi în interiorul conducerilor şcolilor şi companiilor private, poate fi apărat ca fiind o promovare a termenilor imparţiali ai integrării.

Consider tipurile de politici ca fiind asociate în general cu multiculturalismul, chiar dacă există reforma programelor şcolare (de exemplu, revizuirea programelor şcolare de istorie şi literatură în interiorul şcolilor publice pentru a acorda o mai mare recunoaştere contribuţiilor culturale şi istorice ale minorităţilor etno-culturale; programele de educaţie bilingvă a copiilor imigranţilor la nivelul şcolii primare) sau a adaptării instituţionale (de exemplu, revizuirea programelor de lucru sau a codurilor de vestimentaţie, astfel încît să fie armonizate vacanţele şi practicile religioase ale grupurilor de imigranţi; adoptarea la locul de muncă sau în şcoala a codurilor de hărţuire sexuală; interzicerea comentariilor rasiste; reglementarea standardelor despre stereotipurile etnice în mass-media) sau a programelor educaţionale (de exemplu, campaniile educaţionale anti-rasiste, instrucţia pentru diversitatea culturală a poliţiei, a asistenţilor sociali sau a profesiilor sanitare) sau a programelor dezvoltării culturale (de exemplu, finanţarea festivalurilor şi a programelor de studii etnice; susţinerea cursurilor în limba maternă pentru educarea imigranţilor adulţi) sau a acţiunii afirmative (de exemplu, tratamentul preferenţial al minorităţilor vizibile, la accesul la educaţie, instrucţie şi angajare). Toate acestea, aş spune că promovează integrarea în instituţiile comune, dar ele implică termeni mai imparţiali ai integrării. În

timp ce vechea abordare cerea imigranților să se integreze în termenii „canadieni", noua politică pretinde integrarea în termeni imparțiali.

Pe scurt, logica multiculturalismului presupune acceptarea principiului integrării prescrise de stat, dar și o renegociere a termenilor integrării. Acesta nu poate reprezenta felul explicit descris de politică, dar este cuprins implicit în practica multiculturalismului. Acest lucru este recunoscut și acceptat în totalitate și de grupurile de imigranți. Ei acceptă expectația de a se integra într-o societate mai largă, așa cum au făcut-o dintotdeauna. Cîteva din grupurile de imigranți au însă obiecții cu privire la cerința că ei trebuie să învețe o limbă oficială, ca o condiție pentru a primi cetățenia sau că copiii lor trebuie să învețe o limbă oficială la școală. Pe de altă parte, ei și-au afirmat consistent suportul pentru Legea Limbilor Oficiale și au acceptat și condiția ca șansele lor în viață, și mai mult decît atît, șansele copiilor lor în viață, să fie strîns legate de participarea în instituțiile de bază, operînd fie în engleză, fie în franceză. Într-adevăr, una din cele mai des întîlnite cereri ale lor este pentru o mai precisă și mai largă asistență în pregătirea lingvistică, astfel încît ei să se poată integra în aceste instituții.

Prin urmare, imigranții acceptă principiul integrării în instituțiile comune, dar ei caută pur și simplu termenii imparțiali ai acestei integrări. Dacă statul canadian îi va presa pe imigranți să se integreze în instituțiile comune operînd fie în engleză, fie în franceză, atunci putem înțelege de ce grupurile de imigranți vor să se asigure că termenii integrării vor fi imparțiali. Această cerință nu este numai justificată, dar și mult întîrziată.

b) Limitele toleranței

Pînă aici am susținut că anxietățile pe care le produce impactul multiculturalismului asupra integrării grupurilor etnice sînt prost orientate. Dar integrarea nu este singura întrebare importantă pe care o ridică multiculturalismul. Pentru mulți oameni, multiculturalismul ridică de asemenea și chestiunea limitelor toleranței. Ne cere oare multiculturalismul să tolerăm practicile tradiționale ale altor culturi, chiar dacă acestea violează principiile drepturilor individuale și ale egalității sexuale garantate de constituția canadiană?

De exemplu, trebuie să li se permită grupurilor etnice să practice clitorectomia la fetele tinere; trebuie ca mariajele „aranjate" sau divorțurile *talaq** să fie legal recunoscute; trebuie să li se permită soților să citeze cuvîntul „cultură" pentru a se autoapăra cînd sînt acuzați de lovirea soțiilor lor? Fiecare din aceste practici este permisă în cîteva părți ale lumii și poate fi privită chiar ca o tradiție onorată.

Cei mai mulți canadieni nu sînt dispuși să tolereze asemenea practici și într-adevăr, nici una dintre ele nu este permisă în Canada. Ele nu au fost niciodată

* Talaq: repudierea soției la inițiativa soțului (n. red.).

parte a politicii multiculturalismului. Dar mulţi canadieni sînt îngrijoraţi că logica multiculturalismului va conduce şi la asemenea practici. Aşa cum sublinia Bissoondath, dacă *„legea multiculturalismului sugerează că nu există limite în condiţiile de acomodare oferite practicilor culturale distincte"*, de ce logica multiculturalismului nu se extinde şi la acceptarea circumciziei feminine? Gwyn face aceeaşi remarcă: *„Pentru a analiza această problemă în complexitatea sa, dacă mutilarea genitală feminină este o practică culturală distinctă, aşa cum este ea în rîndul somalezilor şi a altora grupuri de imigranţi, atunci, deoarece propunerea multiculturalismului oficial este de a «păstra» şi «intensifica» valorile şi obiceiurile tuturor grupurilor multiculturale, de ce trebuie ca această practică să fie respinsă mai mult decît a cînta* O sole mio *sau a dansa dansurile scoţiene?"*.

Apărătorii multiculturalismului au eşuat, în general, în a da un răspuns clar la această întrebare. Cîţiva dintre ei au vorbit — foarte vag — despre nevoia de a se realiza un „echilibru" între drepturile individuale şi cele etnice, ca şi cum ar fi recomandabil ca drepturile individuale să fie violate în unele cazuri, dar nu în prea multe. Oricum, mulţi dintre susţinătorii multiculturalismului au ignorat complet aceste aspecte, insinuînd cîteodată că numai oamenii cu prejudecăţi ar ridica această chestiune. Dar canadienii au dreptul să pună această întrebare şi ei merită să li se dea un răspuns adecvat.

În acest punct, cred din nou că exista limite clare, deşi ele au fost rar prezentate explicit în documentele politice ale guvernului sau în dezbaterea publică. Nu este întru totul adevărat a spune, aşa cum o face Bissoondath, că *„legea multiculturalismului sugerează că nu există limite în condiţiile pentru acomodare oferite practicilor culturale distincte"*. Dimpotrivă, preambulul la legea multiculturalismului începe prin accentuarea drepturilor omului, a libertăţii individuale şi egalităţii sexelor. Mai mult, prevederile ei stipulează că scopurile multiculturalismului sînt de a promova libertatea individuală într-un fel care să respecte egalitatea sexelor. Oricum ar fi, legea trebuie să fie în conformitate cu Carta Canadiană a Drepturilor şi Libertăţilor şi dacă ea impunea orice restricţie asupra drepturilor individuale care nu-şi *„demonstrau justificarea într-o societate liberă şi democratică"*, trebuia abrogată.

În tot cazul, este corect să subliniem că guvernul federal nu a explicat niciodată cu adevărat aceste limite (aceasta reprezintă o parte a unui eşec mai general în a explica, cum se potriveşte multiculturalismul într-un context mai larg al legilor şi politicilor guvernării). Acesta este un domeniu în care Australia a realizat o muncă mai bună. După expunerea principiilor şi scopurilor multiculturalismului, incluzînd şi dreptul imigranţilor de *„a fi capabili să-şi dezvolte şi să-şi împărtăşească moştenirea lor culturală"* şi responsabilitatea instituţiilor de *„a recunoaşte, reflecta şi răspunde diversităţii culturale a comunităţii australiene"*, declaraţia politică a

continuat imediat prin a accentua *„că există şi limite ale multiculturalismului australian"*, care pot fi rezumate astfel:

— politicile multiculturalismului cer ca toţi australienii să accepte structurile şi principiile de bază ale societăţii australiene — constituţia şi supremaţia legii, toleranţa şi egalitatea, democraţia parlamentară, libertatea religioasă şi de expresie, engleza ca limbă naţională şi egalitatea sexelor;

— politicile multiculturalismului impun de asemenea obligaţii în conferirea drepturilor; dreptul fiecăruia de a-şi exprima propria cultură şi credinţele implică o responsabilitate reciprocă pentru acceptarea dreptului celorlalţi de a-şi exprima opiniile şi valorile;

— politicile multiculturalismului sînt bazate pe premisa că toţi australienii trebuie să aibă o loialitate extinsă şi unificatoare faţă de Australia, pentru interesul şi vitorul ei.

Acesta este un de de idei explicite ale limitelor de care avem nevoie în Canada. Dar probabil, chiar un model mai bun de a face explicite limitele multiculturalismului poate fi găsit mai aproape de noi, şi anume în politica guvernului din Quebec faţă de grupurile etno-culturale, pe care acesta obişnuieşte să o numească de „interculturalism". Această politică este similară politicii multiculturalismului federal în afirmarea şi acceptarea identităţilor şi practicilor etno-culturale în interiorul instituţiilor comune. Dar politica guvernului din Quebec este explicită prin faptul că aceasta operează în interiorul a trei importante limite:

— recunoaşterea francezei ca limbă a vieţii publice;

— respectul pentru valorile democratice liberale incluzînd drepturi civile şi politice şi egalitatea şanselor; şi

— respectul pentru pluralism, inclusiv deschiderea către şi tolerarea diferenţelor celorlalţi.

Aceste trei principii formează temelia solidă a „contractului moral" între Quebec şi imigranţi, care specifică termenii integrării.

Poate părea paradoxal a cita Quebec-ul ca model de multiculturalism, deoarece mulţi comentatori (inclusiv Gwyn şi Bissondath) cred că politica „interculturală" a Quebec-ului este foarte opusă politicii muticulturalismului guvernului federal, în particular în promovarea sa activă a integrării civile şi politice. Astfel, Bissoondath argumentează că *„În Canada engleză, atitudinea prevalentă părea să fie «Vino aşa cum eşti — Fă ceea ce îţi place». Societatea avea cîteva aşteptări dincolo de aderenţa la cîteva legi fundamentale. Oricum, Quebec-ul a fost mai pretenţios. Atitudinea prevalentă a fost «Vino aşa cum eşti, dar fii pregătit să te integrezi într-o societate vorbitoare de franceză». Aceasta înseamnă că viitorii tăi copii vor urma şcoli franceze"*. În mod similar, Gwyn susţine că guvernul din Quebec urmează *„o rută complet diferită"* de cea a guvernului federal, una care ţinteşte mai degrabă la *„convergenţa culturală"* decît la separatism etnic, astfel încît noii veniţi trebuie fie să se integreze culturii naţionale, *„fie să rămînă pentru totdeauna la marginea societăţii"*.

Dar avem totuşi aici, o altă neînţelegere. Substanţa actuală şi limitele politicii Quebec-ului sînt subordonate, şi aproape identice, politicii federale (deşi politica federală, desigur, defineşte engleza şi franceza ca limbi ale vieţii publice şi, pornind de aici, ale şcolarizării şi avansării). Politica guvernului federal este subordonată aceloraşi trei limite: de exemplu, ea susţine supremaţia celor două limbi oficiale, ca limbi ale vieţii publice şi instituţiilor publice; ea insistă pe respectarea normelor şi democraţiei, drepturilor individuale şi egalităţii şanselor; şi ea încurajează deschiderea către şi tolerarea diferenţelor celorlalţi.

Principala diferenţă este pur şi simplu aceea că guvernul Quebec-ului este mai explicit în aceste limite. Aşa cum am văzut, aceste limite sînt implicite în legea multiculturalismului, care spune că politica multiculturalismului trebuie să *„consolideze statutul şi uzanţa"* limbilor oficiale; trebuie să *„asigure că toţi canadienii, de orice origine ar fi aceştia, au şanse egale"*; şi trebuie să promoveze *„interacţiunea între indivizii şi comunităţile de origini diferite"*. Aceste limite sînt de asemenea implicite în faptul că legea multiculturalismului este subordonată ambelor documente fundamentale, Carta şi Legea Canadiană a Drepturilor Omului, care garantează drepturile civile şi politice individuale de bază pentru toţi canadienii incluzînd egalitatea sexelor şi a drepturilor, precum şi egalitatea şanselor.

Astfel, politica federală are limite similare cu politica guvernului din Quebec: (a) ea funcţionează înăuntrul mediului bilingv oficial şi insistă ca imigranţii să înveţe şi să accepte engleza sau franceza ca limbi oficiale ale vieţii publice în Canada; (b) ea funcţionează în interiorul constrîngerii pentru respectarea normelor liberal-democratice, incluzînd Carta şi Legea Drepturilor Omului, şi insistenţei pentru respectarea drepturilor individuale şi egalităţii sexelor; şi (c) ea încurajează deschiderea către şi inter-acţionarea cu persoanele de diferite origini, mai mult decît promovarea segregării şi orientarea spre interiorul ghettourilor etnice. Multiculturalismul în Canada, asemenea interculturalismului din Quebec, constă în responsabilitatea pe care — în interiorul acestor trei principii constrîngătoare — guvernul o are ca obligaţie pozitivă de a respecta şi accepta diversitatea.

Pe scurt, logica multiculturalismului implică acceptarea diversităţii în virtutea constrîngerilor ce rezultă din principiile constituţionale ale egalităţii şanselor şi drepturilor individuale. Acesta nu poate reprezenta felul explicit descris de politică, dar este cuprins implicit în practica multiculturalismului. Şi aici, de asemenea, grupurile de imigranţi recunosc şi acceptă în întregime acest lucru. Ele acceptă cerinţa să rămînă fidele principiilor constituţionale. Cîteva grupuri de imigranţi au avut obiecţii faţă de Carta Drepturilor Omului. Pe de altă parte, ele şi-au afirmat constant susţinerea lor pentru ea şi nu au mai făcut nici o încercare de a-şi dobîndi dreptul la practicile sau tradiţiile lor culturale, scutiţi fiind de protecţia constituţională a drepturilor individuale şi egalităţii sexelor.

În timp ce aceste limite implicite sînt înţelese şi acceptate de grupurile de imigranţi, totuşi, e bine să le facem mai explicite, aşa cum se întîmplă în Australia şi Quebec. Dat fiind eşecul guvernului de a aborda direct problema, este de înţeles că mulţi canadieni sînt confuzi în privinţa limitelor multiculturalismului. Mai mult decît atît, ei se simt chiar neputincioşi să ridice problema în forumurile publice de teamă să nu fie etichetaţi drept rasişti sau ca avînd prejudecăţi. Acesta este, cred, unul dintre punctele substanţiale din opinia lui Gwyn, care are dreptate cînd spune că atunci cînd un canadian obişnuit a ridicat problema limitelor multiculturalismului, elitele politice *„nu au găsit nici un alt răspuns decît nişte bîlbîieli care trădau un sentiment de vinovăţie"*.

Canadienii doresc să ştie că există anumite cerinţe „non-negociabile" pentru a fi cetăţean canadian, incluzînd aici şi respectul pentru drepturile omului şi valorile democratice, dar dezbaterea pe această problemă a fost suprimată de elitele politice, care au sugerat că oricine critică multiculturalismul este un om cu prejudecăţi. Această încercare de a sufoca dezbaterea despre limitele multiculturalismului este contraproductivă. Ea nu promovează înţelegerea sau acceptarea politicii respective, ci pur şi simplu conduce la un resentiment mocnit împotriva ei.

Desigur, orice încercare de a promova o dezbatere publică despre limitele multiculturalismului va stimula cu siguranţă prejudecăţi. Noi putem prezice fără să greşim, că orice dezbatere publică ar fi dureroasă în timp, deoarece cîţiva oameni lipsiţi de teamă şi ignoranţi etichetează alte culturi ca barbare sau nedemocratice. Dar rezultatele finale vor evalua corect, cred, costurile temporare.

Să considerăm ca exemplu, dezbaterea despre *hijab**, în şcolile din Quebec. Cînd problema aceasta a fost ridicată pentru prima dată, mulţi cetăţeni din Quebec au presupus automat că toţi musulmanii erau fundamentalişti care se opuneau eglităţii sexelor; sau că toţi musulmanii care susţineau *hijab*-ul, susţineau şi clitorectomia şi divorţurile *talaq* şi probabil, chiar şi terorismul iranian şi sentinţa capitală împotriva lui Salman Rushdie. Aceste stereotipuri variate despre musulmani au fost prezente în minţile multor oameni şi dezbaterea despre *hijab* a oferit o şansă pentru ca acestea să se manifeste. Rezultatul, la început a fost aproape insultător şi dureros pentru musulmani, care au simţit mai mult ca sigur că erau destinaţi să rămînă marginalii permanenţi ai societăţii din Quebec. Ei au fost definiţi ca fiind „ceilalţi"/străinii absoluţi ai societăţii seculare, moderne şi pluraliste din Quebec.

Dar dezbaterea a progresat şi rezultatele finale trebuiau de fapt să constituie o provocare pentru aceste stereotipuri. Cetăţenii din Quebec au învăţat să nu confunde islamul cu fundamentalismul. Ei au învăţat că nu toţi musulmanii susţin ca femeile să fie ţinute închise în casă toată ziua; nu toţi musulmanii susţin divortul *talaq* şi

* Hijab: sistem de reguli privind vestimentaţia credincioşilor musulmani (n. red.).

clitorectomia feminină; nu toţi musulmanii susţin uciderea tuturor autorilor care critică islamul. Într-adevăr, ei au învăţat că foarte puţini musulmani din Quebec adoptă oricare din aceste atitudini. În cele din urmă, ei au învăţat că duşmanul nu l-a constituit islamul, ci mai degrabă anumite forme de extremism care pot fi găsite în multe culturi, inclusiv în „a noastră". Rezultatul a fost, cred, o înţelegere şi o acceptare mai profundă a islamului decît a existat înainte.

Procesul a fost unul dureros, pentru a convinge, dar a fost unul esenţial. Oamenii au nevoie de astfel de ocazii pentru a se elibera de diversele idei care au fost amestecate în minţile lor. Ei aveau obiecţii legitime faţă de anumite practici (clitorectomia feminină, *fatwah*-ul împotriva lui Rushdie) — lucruri împotriva cărora, într-adevăr, merită să lupţi. Înainte, ei puteau şi erau dispuşi să accepte *hijab*-ul în şcoli, de aceea ei trebuiau să fie convinşi că acceptarea *hijab*-ului nu va conduce şi la acceptarea clitorectomiei, a divorţurilor *talaq* sau a ameninţărilor cu moartea împotriva scriitorilor. Ei erau dispuşi să îmbrăţişeze acceptarea diversităţii, dar numai odată ce ştiau clar care sînt limitele acestei acceptări. Dezbătînd limitele diversităţii a fost posibilă o mai mare acceptare a ei în interiorul acestor limite şi societatea de astăzi din Quebec este mai deschisă pentru a avea astfel de dezbateri.

Într-adevăr, adesea grupurile etnice însele sînt cele care doresc să clarifice termenii integrării şi limitele acceptării. Aşa cum nota Tariq Modood *„cea mai mare nevoie politică şi psihologică pentru clarificarea spaţiului comun şi a simbolurilor naţionale vine de la minorităţi. Pentru clarificarea care ne face mai dispuşi să ne simţim în siguranţă într-o singură ţară, eliminînd presiunea aspura minorităţilor, în special a minorităţilor noi a căror prezenţă în ţară nu este deplin acceptată, trebuie să ne conformăm în toate sectoarele vieţii sociale sau în alte sectoare arbitrar alese, pentru a respinge acuzaţia de neloialitate".* Ce îşi doresc cel mai adesea noii veniţi de la statul canadian este o afirmare clară a criteriilor acceptării sociale şi politice şi o dezbatere asupra limitelor multiculturalismului care ar ajuta la furnizarea lor.

Este posibil ca o dezbatere generală mai largă asupra limitelor multiculturalismului în Canada să nu aibă un asemenea efect pozitiv. Probabil că aceasta nu ar putea trece dincolo de stadiul exprimării stereotipurilor; probabil că aprinsa dezbatere iniţială ar conduce la o revoltă împotriva multiculturalismului. În politică nu există garanţii. Dar sînt optimist şi cred că o astfel dezbatere ar avea, în cele din urmă, un efect pozitiv. În orice caz, nu cred că avem prea mult de ales. Fără a-i reasigura pe canadieni despre limitele multiculturalismului, nici o cantitate de evidenţe statistice despre integrare nu le va domoli spaimele sau risipi opoziţia.

„Logica" multiculturalismului este atunci de a nu submina respectul pentru valorile liberal-democratice, a nu submina niciodată integrarea instituţională. Dimpotrivă, multiculturalismul consideră aceste valori politice ca asigurări date că imigranţii le vor accepta, întocmai ca şi integrarea în instituţiile convenţionale francofone sau anglofone. Multiculturalismul specifică simplu cum ar trebui să

se producă această integrare socială şi politică — şi anume, într-un fel care respectă şi acceptă diversitatea. În interiorul acestor constrîngeri ale valorilor liberal-democratice şi ale integrării instituţionale/lingvistice, guvernele trebuie să caute să recunoască şi să accepte diversitatea noastră culturală crescîndă. Aceste principii sînt implicite în practica multiculturalismului şi sînt înţelese şi acceptate de grupurile de imigranţi.

Nu numai că aceasta reprezintă o abordare liberal-democratică a diversităţii etno-culturale, dar ea este şi unica abordare argumentabilă conform valorilor liberal-democratice. Aceasta ne ajută să explicăm de ce multiculturalismul a fost adoptat nu numai în Canada ci şi într-un număr crescînd de alte state democratice occidentale. Multiculturalismul reprezintă într-adevăr unul dintre cele mai pline de succes exporturi politice ale Canadei.

3. Concluzie: Explicînd dezbaterea

Am discutat şi disputat două din criticile comune ale multiculturalismului: cea care promovează separatismul etnic şi cea care promovează absenţa oricărui principiu pe baza căruia să fie limitată diversitatea culturală. Într-un fel, aceste critici sînt de înţeles: aşa cum am notat, apărătorii politicii au făcut prea puţine eforturi fie de a furniza evidenţe empirice ale efectelor ei benefice, fie de a furniza o analiză raţională a politicii multiculturale. Şi totuşi, într-un alt sens, aceste critici sînt îndeajuns de complicate.

Lipsa evidenţei şi a explicaţiilor publice nu poate prin ea însăşi să explice atitudinile publice. În absenţa informării, de ce există totuşi atît de mulţi canadieni care presupun că multiculturalismul a avut consecinţe negative? De ce sînt ei mai degrabă temători de multiculturalism, decît convinşi de acesta?

După opinia mea, aceasta este una din cele mai complicate trăsături ale dezbaterii publice. Din punct de vedere istoric, Canada a avut un succes remarcabil în integrarea imigranţilor şi evidenţa ne sugerează că astăzi o face chiar mai bine decît înainte. Prin urmare, avem serioase motive să ne simţim încrezători în capacitatea noastră ca ţară de a ne ocupa cu acest tip de probleme. Cred că în rîndul locuitorilor Canadei, chiar dacă erau mai convinşi de integrarea grupurilor de imigranţi, totuşi, din unele motive această convingere s-a disipat fiind înlocuită de o anxietate mai generală, de o teamă nu numai de a nu face greşeli în mînuirea problemelor etno-culturale, dar şi de faptul că vor pierde controlul asupra situaţiei, că sînt pe o pantă alunecoasă către un serios conflict social.

O parte a explicaţiei pentru această teamă pot fi xenofobia, rasismul şi prejudecăţile. Prea mulţi canadieni îi văd pe imigranţi ca pe nişte „ceilalţi" periculoşi, ale căror diferenţe sînt o ameninţare inerentă pentru stilul „nostru" de viaţă. Dar aceasta este numai o parte a explicaţiei. De fapt, aşa cum argumentam mai devreme, canadienii sînt mult mai puţin xenofobi sau rasişti decît erau odată. Astfel, adevărata explicaţie trebuie să fie în altă parte.

Personal, bănuiesc că explicaţia are o mai mare legătură cu inabilitatea noastră de a face un progres mai mare în abordarea grupurilor non-imigrante din Canada — locuitorii Quebec-ului şi naţiunile autohtone. Mulţi canadieni se simt frustraţi şi dezamăgiţi pentru că nu am atins încă un grad de acceptare a acestor „naţiuni din interior". Mulţi canadieni simt că în ciuda eforturilor sincere, nu se află mai aproape de o înţelegere adevărată a nevoilor şi aspiraţiilor locuitorilor Quebec-ului şi a naţiunilor autohtone. Frustraţi în inabilitatea de a rezolva aceste vechi conflicte între naţiunile fondatoare ale Canadei, ei şi-au pierdut convingerea în abilitatea lor de a face faţă relaţiilor etno-culturale în general proiectîndu-şi astfel temerile şi frustrările asupra imigraţiei şi politicii multiculturalismului. În acest fel, multiculturalismul imigrant devine ţapul ispăşitor pentru frustrările la lipsa de abilitate a canadienilor de a reconcilia sau chiar de a discuta, diviziunile lor naţionale între englezi, francezi şi aborigeni. Aceasta reprezintă bineînţeles, doar un aspect speculativ al explicaţiei mele, deşi cred că putem vedea acelaşi proces funcţionînd şi în Statele Unite, unde multiculturalismul imigrant serveşte ca ţap ispăşitor pentru inabilitatea americană de a rezolva sau chiar de a discuta diviziunile lor rasiale.

În acest eseu am încercat să prezint o viziune optimistă despre rolul multiculturalismului în societatea canadiană şi să risipesc cîteva din concepţiile greşite ale lui. Aş dori să pot încheia cu o speranţă şi mai optimistă, şi anume că recunoaşterea succesului canadian în politica multiculturalismului ne va da siguranţa şi curajul de a aborda problemele dificile privind Quebec-ul şi naţiunile autohtone. Dar viziunea mea proprie este mai degrabă pesimistă. În fine, revendicările grupurilor de imigranţi au fost întotdeauna prizoniera luptelor pentru putere dintre englezi, francezi şi grupurile aborigene din Canada. De cînd nenumăratele ajustări dramatice în relaţiile dintre aceste grupuri sînt tot mai greu explicabile, se poate intui că o să mai treacă ceva timp pînă cînd canadienii vor fi capabili să înţeleagă şi să accepte revedicările imigranţilor în adevăratul lor sens: revendicări rezonabile pentru termeni imparţiali de integrare. ❑

Traducere de Steliu Lambru

*

***Will KYMLICKA**, doctor în politologie al Universităţii din Oxford, autorul a patru cărţi publicate de Oxford University Press: **Liberalism, Community and Culture** (1989), **Contemporary Political Philosophy** (1990), **Multicultural Citizebship: A Liberal Theory of Minority Rights** (1995) şi **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (1989), este totodată editorul volumelor **Justice in Political Philosophy** (Elgar, 1992) **The Rights of Minorty Cultures** (Oxford, 1995) şi **Ethnicity and Group Rights** (N.Y.U; 1997). În prezent este profesor la catedra de filosofie de la Queen's University din Kingston, Canada.*

Will Kymlicka, *The Theory and Practice of Canadian Multiculturality*, prezentat cu ocazia conferinţei Breakfast on the Hill, Ottawa, preluat cu permisiunea autorului.

Bilingvismul în Catalonia

Daniele Conversi

Limba catalană a fost multă vreme marginalizată în viaţa civilă prin intermediul unei politici de radicală eliminare din orice mediu public şi, în principal, din şcoală şi din mediile de comunicare în masă. Doar după dictatura monolingvă a lui Franco a început un proces de schimbare profundă, aproape revoluţionară, care a dus la actuala fază de bilingvism instituţional. Experienţa din Catalonia poate fi un interesant punct de referinţă pentru oricine se ocupă de limbile minoritare.

Către o societate bilingvă?

Un articol care-şi propune să trateze succint o problemă atît de vastă şi complexă cum e cea a stadiului actual al educaţiei bilingve în Catalonia riscă, inevitabil, să ofere o panoramă parţială a situaţiei, sau cel puţin să lase în plan secund unele aspecte importante ale realităţii didactice locale. În articolul de faţă vom căuta să acordăm o atenţie specială contextului social în care operează aceste schimbări şcolare şi, totodată, prin intermediul unei scurte introduceri istorice, diverselor tipuri de educaţie bilingvă care se folosesc azi ori sînt pe cale de a fi folosite.

Procesul pe care ne încumetăm să-l descriem reprezintă o schimbare profundă şi aproape revoluţionară, produsă în arcul cîtorva ani, de la dictatura monolingvă a lui Franco (1975) pînă la actuala fază a bilingvismului instituţional. Cu toate astea, experienţa din Catalonia poate fi considerată ca una de avangardă în felul ei şi, între certe limite, ca un punct de referinţă pentru toţi cei ce se ocupă de limbile minoritare.

Limba catalană[1], ca şi alte limbi „minorizate", a fost multă vreme marginalizată în sfera vieţii publice, cu metode feroce de coerciţie, prin intermediul unei politici de radicală eliminare din orice mediu public şi în special din şcoală şi din mediile de comunicare în masă. Originile acestei persecuţii trebuie căutate în secolul XVIII, cînd monarhia spaniolă aspira la construcţia unui puternic stat centralizat, după modelul absolutismului francez. Dar ea şi-a atins apogeul în timpul dictaturii franchiste, perioadă în care, printre altele, a

fost interzisă tipărirea de cărţi în catalană, multe şcoli au fost închise de miliţiile falangiste, iar profesorii au fost fie constrînşi să se exileze, fie să predea, sub ameninţarea expulzării, cu obligaţia de a nu rosti nici măcar un cuvînt în catalană. Despre această tentativă de genocid cultural s-a scris mult, dar numai de curînd au apărut cîteva studii istorice cuprinzătoare (Ferrer i Girones 1985, 1986, Benet 1976) care au revelat aspecte inedite, redefinind, printre alte aspecte, şi rolul avut de numeroşi intelectuali ai puterii în legitimarea unui astfel de proces de glotofagie (Ferrer i Girones 1986).

Renaşterea actuală a limbii catalane are, totuşi, rădăcini adînci în trecut, astfel că, şi în domeniul educaţiei, trebuie să ne întoarcem măcar în secolul precedent.

Precedente istorice

După 1716, anul în care Filip al V-lea a emis faimosul şi funestul „Decreto de Nueva Planta" prin care suprima instituţiile autonome şi impunea castiliana ca unică limbă de învăţămînt şi administraţie, limba catalană a cunoscut cea mai întunecată perioadă de criză şi de decădere, prezenţa ei în sistemul educativ fiind doar una sporadică şi limitată la acte de rezistenţă.

Primul experiment al unei şcoli catalane datează din 1898, anul fondării Colegiului Sant Jordi de către Francesc Flos i Calcat. Ca reacţie la centralismul conservator al statului spaniol, se dezvoltă în Catalonia o vastă mişcare de recuperare naţională, laică şi progresistă, sub impulsul burgheziei liberale autohtone. Renaşterea culturii locale, începută deja în secolul precedent prin mişcarea literară a Renaşterii (Renaixenca), primi un nou impuls după victoria coaliţiei electorale a Solidarităţii Catalane la alegerile provinciale şi generale din 1907. Aspiraţia era spre o Catalonie laică, autonomă, liberală, mediteraneană şi inserată în contextul socio-cultural european. În domeniul pedagogic, tezele secolului al XVIII-lea vor fi reasumate în sloganul *să construim o şcoală nouă pentru un secol nou*. Istoricul marxist Pierre Vidal a identificat, într-o faimoasă interpretare, originile de clasă ale catalonismului, ca tentativă de coalizare a elementelor mai active ale burgheziei catalane în faţa blocajului economic impus de o putere centralistă împietrită în poziţiile conservatoare ale apărării intereselor oligarhiei funciare (Vilar 1977, 1982, 1986).

Restauraţia va frustra, de fapt, orice tentativă de schimbare. Cu toate astea, societatea catalană, în ciuda condiţiilor neprielnice, reuşeşte să apere cîteva firide şi spaţii culturale de unde vor lua naştere primele mişcări ale experimentelor de catalonizare. Convingerea de bază, comună naţionalismului burghez şi celui republican de stînga, era credinţa înrădăcinată de iluminism în puterea educaţiei ca forţă capabilă să transforme societatea.

Toate acestea nu puteau să nu producă o profundă şi hotărîtă reacţie din partea Bisericii, care se sprijinea pe puterea statalistă centrală, încheind doar la

sfîrşit o alianţă cu burghezia autohtonă, sub dictatura militară a lui Primo de Riveira, pentru a stopa răspîndirea proletarismului revoluţionar şi a anarho-sindicalismului emergent.

Originile renaşterii culturale, chiar şi în domeniul educaţiei, sînt de căutat în formidabila operă de coordonare a *Mancomunitat*-ului (1914-1923), uniunea celor patru guverne provinciale ale Cataloniei sub conducerea lui Prat de la Riba, reprezentant al idealurilor burgheziei liberale catalane. *Mancomunitat*-ul promovează, în cîţiva ani, o operă extraordinară, ale cărei efecte sînt determinante pentru viitorul dezvoltării culturii catalane. Multe instituţii au fost create atunci, în parte şi cu scopul de a suplini lipsa participării Universităţii la mişcarea de reînnoire politică şi culturală. În climatul activităţilor dezvoltate de Institutul de Studii Catalane (IEC), fondat în 1907, emerge opera fundamentală a lui Pompeo Fabra, „părintele limbii catalane", care, în 1913, a publicat primele „Norme ortografice", urmate de „Gramatica" (1918) şi de „Dicţionarul general al limbii catalane" (1923). Pedagogia şi didactica, cu formarea învăţătorilor, primesc un nou impuls, mai cu seamă datorită operei şi experimentelor lui Alexandre Gali, în pofida auto-excluderii din universitate, dominată atunci de curente filo-centraliste.

Acest proces înnoitor e blocat de dictatura generalului Primo de Riveira (1923-1930), care desfiinţează *Mancomunitatul* şi aproape toate instituţiile create înainte. Gali, ca şi alţi pedagogi şi savanţi catalani, abandonează toate însărcinările sale şi fondează un colegiu privat, *Scuola Blanquerna*, destinată să ajungă centrul şcolar cel mai prestigios al Barcelonei. Între obiective se evidenţiază apărarea învăţămîntului în limba maternă şi denunţarea dificultăţilor cauzate de dihotomia limbă familială/limbă de învăţămînt (Siguan 1981: 174).

În timpul celei de-a II-a Republici (1931-1939)[2], Catalonia, prima între naţiunile istorice ale Spaniei, obţine un Statut de Autonomie propriu (1932)[3]. Limba catalană a devenit atunci limbă oficială, alături de castiliană, şi s-au deschis noi căi pentru învăţarea sa. Procesul de catalonizare se extinde cu fiece an, apar importante şcoli şi curente pedagogice, iar operele lui Alexandre Gali capătă un nou şi decisiv impuls.

Acest proces incipient de normalizare lingvistică va fi blocat prin înfrîngerea suferită de forţele republicane, după căderea definitivă a Barcelonei în mîinile trupelor falangiste (1939) (Vilar 1986).

Dictatura

Politica franchismului consta, după cum s-a spus, într-un radical proiect de extirpare a limbii catalane, a cărei prezenţă obstacula idealurile patriotice de restaurare imperială a centralismului madrilen. Slogane precum *Habla la lengua del imperio* sau *Habla cristiano* erau răspîndite prin intermediul unei propagande capilare ce nu cruţa nici un loc public; pînă acum cincisprezece ani se mai puteau vedea afişe de acest tip pe zidurile anumitor birouri şi în sediile de poliţie. Mii

de cărţi au fost date la topit, mulţi profesori au fost deportaţi sau eliberaţi de însărcinările lor, alţii au fost supuşi denigrantelor „comisii de curăţire". Toate instituţiile culturale catalane au fost riguros interzise, distruse sau „restructurate".

După perioada cea mai feroce a dictaturii falangiste şi după aproape zece ani de mutism total şi de absolută imposibilitate de exprimare, cultura catalană începe a se reorganiza, strîngîndu-şi slabele forţe rămase. Primele tentative de învăţămînt al limbii vor fi făcute în clandestinitatea cea mai desăvîrşită, în apartamentele particulare ale cataloniştilor supravieţuitori, la adăpost relativ de raidurile poliţiei. Biserica de jos, cu figuri emblematice şi de-acum istorice, precum abatele Escarré, s-a transformat într-un pilon fundamental al rezistenţei catalane. Abaţia din Montserrat rămîne, chiar dacă în mod clandestin, singurul centru al catalonismului, unde forţele de ordine nu îndrăznesc să-şi efectueze controalele lor periodice.

În 1946 apar cîteva cărţi într-o variantă de catalană, nu întîmplător cu altă ortografie decît aceea a standardului fixat de Fabra. Dar numai la începutul anilor '60 vom putea asista la o timidă recuperare a iniţiativelor în favoarea limbii. Apar atunci primele studii asupra situaţiei sociolingvistice actuale (Badia i Margarit 1966) şi asupra problemelor de integrare a imigranţilor (Candel 1964). *Omnium Cultural*, o instituţie particulară fondată în 1961, organizează primele cursuri de limbă şi cultură catalană, dar e repede nevoit să le închidă. 1961 e şi anul creării Junta Assessora per als Estudis de Catala (JAEC), căreia i se încredinţează sarcina de a pregăti examenele de evaluare a viitorilor profesori de catalană. În primii doi ani această structură va elibera 77 de certificate de abilitare pentru învăţămîntul elementar şi superior (Arenas 1986 a).

În 1965 se instituie o primă catedră de limbă şi literatură catalană în cadrul Universităţii Centrale din Barcelona. 1966 este, în schimb, anul în care se fondează *Escola de Mestres Rosa Sensat*, un colectiv de fundamentală importanţă în lupta pentru reînnoirea pedagogică şi pentru catalonizarea învăţămîntului.

Chiar şi Deputăţia Provincială a Barcelonei organizează examene şi eliberează certificate de abilitare pentru învăţarea catalanei în centrele sale şcolare. Devine acum populară „Nova Canco", cîntecul de protest impregnat de conotaţii politice cataloniste şi moştenitor direct al şcolii de *chansonniers* de dincolo de Pirinei. Apare Marea Enciclopedie Catalană (în 16 volume), în timp ce noi periodice şi noi edituri se dedică exclusiv producţiei în catalană. În 1969 e fondată Universitatea de vară din Prada, în teritoriu francez, în vreme ce în Principat (sau Catalonia propriu-zisă) e lansată campania „catalana în şcoli". Tot în acest an ia fiinţă, în cadrul structurilor lui *Omnium Cultural*, o *Delegacio d'Ensenyament del Catala* (DEC), cu scopul de a furniza cursuri de formare pentru profesori, cursuri pentru adulţi, cursuri orale pentru non catalanofoni (la toate nivelele), cursuri prin corespondenţă, alfabetizarea imigranţilor la locurile de muncă, servicii de informaţii etc.

Pasul decisiv e făcut însă în 1970, anul în care e promulgată Legea Generală a Educației (LGE), cu care statul franchist încearcă să remedieze acuzele de genocid cultural ce-i parvin din toată lumea. Noutatea e notabilă întrucît e menționată explicit și irevocabil anularea normelor legislative privitoare la interzicerea învățămîntului în idiomurile regionale, inaugurînd astfel o perioadă de „prezență tolerată" a limbii în mediul școlar.

În 1975 un decret-lege reglementează învățămîntul în „limbile native spaniole, cu caracter voluntar". Dar administrația nu are nici un interes să facă în așa fel încît decretul să fie realmente aplicat, din care cauză se obțin slabe rezultate practice (Moll 1986 a).

Postfranchismul și tranziția democratică

După moartea lui Franco (1975), o serie rapidă de evenimente a dus nu numai la recuperarea libertăților democratice, dar și la afirmarea culturii catalane în toate sectoarele societății.

Să refacem etapele principale ale acestui parcurs.

În 1978 e aprobată de rege noua Constituție spaniolă. Articolul 3, paragrafele 2 și 3, afirmă textual: „Celelalte limbi spaniole vor fi și ele oficiale în respectivele Comunități Autonome, în acord cu statutele lor. Bogăția diverselor modalități lingvistice ale Spaniei e un patrimoniu cultural care face obiectul unui respect și al unei protecții speciale".

În același an 1978 e publicat „Decretul Regal asupra bilingvismului", care introduce învățămîntul obligatoriu al catalanei la toate nivelele pre-universitare.

Anul următor, 1979, e anul Statutului de Autonomie, care instituie un Parlament autonom, *La Generalitat*, și consfințește dubla oficialitate a catalanei alături de castiliană, în toate mediile administrației publice. Catalana e definită drept „limba proprie" a Cataloniei.

În 1983 e aprobată prin plebiscit, de toate forțele politice, Legea Normalizării Lingvistice, prin intermediul căreia răspîndirea limbii primește un impuls decisiv, definind explicit obiectivele prioritare și mediile destinate aplicării sale. În fine, în mai 1986, al II-lea Congres Internațional al Limbii Catalane a fost conceput în vederea a două obiective strîns legate între ele: pe de o parte, verificarea realității sociolingvistice a țării și prezentarea propunerilor menite să îmbunătățească situația generală a limbii, prin confruntări între savanți locali și experți internaționali[4]. Pe de altă parte, printr-o serie de manifestări destinate să aibă o mare rezonanță populară, Congresul și-a propus să sensibilizeze opinia publică asupra problemei lingvistice, îndeosebi în acele domenii care pînă atunci s-au dovedit apatice sau dezinteresate, de nu chiar ostile propunerii unei catalonizări mai puțin superficiale.

Situaţia actuală

Deşi rămîn ample sectoare obscure şi marginale unde răspîndirea culturii catalane n-a dat rezultate consistente, spectaculoasele progrese realizate în ultimii ani au depăşit previziunile cele mai optimiste.

Tabelele de mai jos (Arenas 1986 a) ilustrează sinoptic evoluţia lingvistică în şcolile Cataloniei.

Şcoli în care catalana e *materie* obligatorie[5]

1978-79	1979-80	1980-81	1981-82	1982-83	1985-86
61,2%	87,6%	90%	98%	100%	100%

(Moll, 1986a)

Şcoli total sau parţial în catalană: catalana ca *limbă de circulaţie*, măcar pentru o parte a materiilor (cu excepţia castilianei şi a limbii străine)[6]

1978-79	1979-80	1980-81	1981-82	1982-83	1985-86	1985-86
3,8%	8,8%	13,8%	23,6%	65,1%	70%	85,7%

(Arenas, 1986b)

Sistemul şcolar spaniol e distribuit în două blocuri de importanţă numerică aproape egală, sectorul public (53,4%) şi cel privat (46,6%). În trecut, sectorul privat era cel mai predispus la catalonizare. De cînd însă sectorul public a trecut în gestiunea guvernului autonom, progresele sale au întrecut în scurt timp paşii făcuţi de sectorul particular (Alsius şi colab 1986). Pornind de la aplicarea „Decretului regal asupra bilingvismului", din 1978, care introducea la toate nivelele învăţămîntul *catalanei* (şi *în* catalană, printr-o autorizare obţinută după impresionante manevre birocratice), s-au conturat diferite tipuri de şcoli în care catalana e cel puţin în parte limba de circulaţie (Moll 1986 b, Siguan 1984):

1. *Catalonizarea totală:* toate materiile (aparte castiliana şi limba străină) sînt predate în catalană.

2. *Catalonizare parţială*: doar o parte a materiilor sînt predate în limba autohtonă (vezi nota 6).

3. *Catalonizare progresivă*: numărul materiilor predate în catalană creşte din an în an, dar prezenţa sa variază de la o parte minimă la totalitatea materiilor predate.

4. *Programe de imersiune*: urmează un itinerar opus celui precedent, pornind de la uzul catalanei ca limbă unică între relaţiile dintre profesori şi elevi. În anii

următori se introduce treptat limba castiliană, care, fiind în general o limbă familiară elevilor, aceştia n-au dificultăţi excesive în a şi-o însuşi.

Legea normalizării lingvistice (1983) stabileşte că limba catalană, ca „limbă proprie" a Cataloniei, e şi limba de învăţămînt. După lege, aşadar, toate şcolile ar trebui să folosească în clasă catalana (cu excepţia acelora în care părinţii elevilor se opun). Dar legea n-a fost încă aplicată pînă la capăt, dintr-o serie de motive, între care carenţa de personal instruit şi complexa situaţie demolingvistică.

Programe de imersiune

Să acordăm o atenţie specială noilor programe de imersiune care, în viziunea multor cercetători, reprezintă „sistemul cel mai eficient pentru atingerea obiectivului ca, la sfîrşitul şcolii obligatorii (EGB), elevii să aibă o egală cunoştinţă a celor două limbi" (Arenas 1986: 44, Cummins 1981). Amintim că în definiţia internaţională termenul *immersion school* tinde a desemna *învăţămîntul materiilor şi conducerea activităţilor şcolare în a doua limbă a elevilor, folosită ca mijloc de comunicare în clasă* (Hammer şi Blanc 1983).

O asemenea metodă, după cum se ştie, a fost utilizată pentru prima oară în Quebec, unde, în zona anglofonă a Montrealului, copiii de limbă engleză nu aveau posibilitatea de a creşte în contact cu un mediu francofon. „Baia de limbă" era deci înţeleasă ca un substitut al ambientului social ce lipsea: copiii nu numai că primeau un învăţămînt total în limba franceză în primii ani de şcoală (Lambert şi Tucker 1972), dar orice comunicare orală cu învăţătorul era orientată, chiar din primul moment, spre utilizarea exclusivă a celei de-a doua limbi. Printr-o serie de jocuri şi metode pedagogice apte să solicite o participare activă a copilului, se introducea treptat noua limbă chiar şi în discuţiile dintre elevi. Experimente foarte similare s-au realizat cu succes în cîteva cămine de copii din Catalonia (Voltas 1986), iar azi se calculează că aprox. 40.000 de copii de imigranţi (care, la plecare, erau monolingvi) au fost înscrişi, la cererea părinţilor, în programe de acest tip şi repartizaţi în peste 500 de clase, în ariile majoritar castilianofone (Arenas 1986 a).

Principiile de bază ale oricărui program de imersiune sînt două:

1. Limba de comunicare în clasă e o limbă diferită de cea maternă/principală a elevilor.

2. Introducerea limbii secundare (L2) se efectuează imediat, chiar din prima zi de şcoală. În raport de rapiditatea introducerii celei de-a doua limbi, se poate vorbi de o imersiune totală sau de una parţială (Siguan şi Mackey 1986, Siguan 1985). Limba maternă a elevului (L1) e, în schimb, introdusă mai tîrziu, după ce cunoaşterea L2 e deja asigurată.

Merită să stăruim puţin asupra caracteristicilor socio-lingvistice pe care Catalonia le are în comun cu Quebecul:

1. Prezenţa unui amplu sector de populaţie monolingvă, pentru care L1 e şi limba dominantă la nivel statal.[7] Minoritatea „alofonă" la nivel regional e, aşadar, majoritate dominantă la nivel statal.

2. Prezenţa decisivă şi crescîndă a unei mişcări autonomiste, cu accese independentiste (mai accentuate în Quebecul anilor '70 decît în Catalonia de azi), reprezentînd toate clasele şi sectoarele societăţii, care împinge către o mai mare folosinţă a limbii autohtone la toate nivelele[8].

3. Voinţa integrării socioculturale a imigranţilor, mai puternică în Catalonia decît în Quebec. O astfel de voinţă e dictată nu doar de motivaţii *integrative*, ci şi de motivaţii *instrumentale* (Lambert 1967)[9], întrucît limba catalană, chiar dacă e într-o poziţie subordonată, posedă încă destule caracteristici de *prestigiu* (Woorlard 1982), determinate, mai mult decît de ilustra sa tradiţie istorico-literară, de relativa bunăstare economică a vorbitorilor ei[10]. Acest fenomen e însoţit de dorinţa, răspîndită mai ales în prima generaţie de imigranţi, de a nu pierde competenţa propriei L1, nici legăturile cu ţara de origine. Asupra acestui aspect Linz (1985) a vorbit de un conflict intergeneraţional între părinţii imigraţi, încă neîncrezători într-o excesivă catalonizare, şi propriii lor fii, mult mai predispuşi şi doritori să se integreze total în noua societate, ai cărei membri se simt tot mai mult[11].

Factorii care disting, în schimb, situaţia catalană de cea din Quebec sînt, esenţial, doi:

1. Nivelul economic al populaţiei monolingve imigrată în Catalonia e în general mai coborît decît cel al populaţiei locale (chiar dacă o parte încă prosperă a înaltei burghezii tinde şi ea spre monolingivsmul castilian). Dimpotrivă, în Quebec, minoritatea culturală dominantă e şi cea economic mai puternică.

2. Iniţiativa din Quebec a luat fiinţă, la nivel experimental, la dorinţa părinţilor anglofoni care, în mod voluntar, după ce au constatat cu pragmatism schimbarea socială determinată de avîntul mişcării autonomiste, au optat pentru încorporarea efectivă a propriilor odrasle în societatea locală. Exista, totuşi, şi o latură idealistă în această alegere, care consta în a da un exemplu pozitiv de integrare altor anglofoni care, chiar dacă economic erau încă în largul lor, îşi pierdeau în acei ani hegemonia politică şi culturală asupra majorităţii autohtone. *Întrucît experienţa i-a învăţat că nu erau suficiente doar cîteva ore de franceză pe săptămînă, au hotărît că fiii lor vor primi un învăţămînt total în noua limbă chiar din prima zi de şcoală* (Siguan şi Mackey 1986). Anglofonii din Quebec fiind deci o minoritate avantajată şi din punct de vedere economic, succesul acestor iniţiative private era mai mult decît garantat. În cazul imigranţilor castilianofoni n-ar fi drept să ne aşteptăm, din parte-le, la iniţiative financiare autonome şi

programele ar trebui deci inserate în şcoala publică, măcar în acele zone unde e mai puternică cererea (e vorba de un sector în vizibilă expansiune în ultimi ani).

Unii factori îngreunează, totuşi, difuzarea unor astfel de programe în toate zonele unde ele ar fi necesare:

1. Succesul acestor experienţe e datorat abilităţii, grijii şi capacităţii comunicative a învăţătorului, care trebuie să aibă grijă de comunicarea în clasă, fără să piardă vreodată contactul cu elevii. De fapt, la început învăţătorul e singurul cu care copiii monolingvi comunică prin intermediul L2. Va depinde de el, de atitudinea sa, buna reuşită a programului de imersiune.

2. Aplicarea programelor de imersiune poate lua avînt numai dacă sînt reunite simultan cele patru elemente care garantează succesul şi buna lor funcţionare: a. părinţii; b. învăţătorii; c. comunitatea; d. Generalitat (Guvernul autonom). Dacă ultimele două elemente depind de circumstanţe politice mai ample, cel dintîi reprezintă un factor determinant pentru reuşita programului. Fiind vorba de programe voluntare şi de tip opţional, consensul părinţilor e legal necesar iar participarea lor activă e indispensabilă.

3. Programele de imersiune pot avea succes doar dacă la sfîrşitul cursurilor copiii sînt inseraţi deplin în societatea în care limba comună e aceeaşi cu cea de învăţămînt. Tendinţa către mobilitate socială şi inter-regională complică, prin urmare, situaţia fără ieşire a cartierelor periferice şi ea e esenţială în cazul acelor familii care trăiesc în ghettouri urbane monolingve, cu ridicate cote de şomaj.

Efectele pozitive ale acestor programe pot fi întîlnite doar în prezenţa altor factori sociali care ajută copilul monolingv să se exprime ulterior în L2, odată şcoala terminată. În cuvinte mai simple, dacă normalizarea lingvistică nu avansează în acelaşi timp în toate sectoarele societăţii, şi îndeosebi în mass-media, multe din eforturile acestor programe se pot dovedi inutile.

Formarea profesorilor

Şi cursurile de formare şi abilitare a profesorilor s-au datorat, pînă de curînd, doar unor iniţiative private, organizate într-un climat de semiclandestinitate (Omnium Cultural, Rosa Sensat etc.). Pornind din 1978-79 aceste iniţiative sînt recunoscute, iar sarcina organizării lor trece asupra Generalitat-ului, împreună cu gestiunea învăţămîntului public. La începutul tranziţiei postfranchiste erau disponibili doar cîţiva mii de profesori abilitaţi să predea şi (sau şi) catalana (Moll 1986 a). În 1978 doar 52% din profesorii unei şcoli din învăţămîntul obligatoriu erau de limbă catalană (la Barcelona 46%) şi tot atît de mic era şi procentul celor care au studiat-o (Arenas 1986: 33).

În aceste condiţii, a te gîndi la normalizarea şcolii catalane părea un vis imposibil. Cum să catalonizăm şcolile — numeroase în arealul metropolitan — în care catalanofonii, profesori şi elevi, erau o minoritate adesea foarte subţire?

Aventura părea cu atît mai riscantă dacă se ţine cont de faptul că profesorii depindeau de stat, astfel încît nu numai că era necesară respectarea drepturilor cucerite pentru aceia dintre ei care nu cunoşteau limba, dar eram expuşi la primirea, an de an, a unui flux de profesori veniţi, prin concurs ori prin transfer, din zone non-catalane (Moll 1986 b). A fost necesar să se treacă la formarea extraordinară a profesorilor în catalană, pentru a preda în orele solicitate, prin intermediul unei reciclări masive, voluntare, care oficializa programele instituţiilor private (Moll 1986 b).

Estimările oficiale mai recente vorbesc de o recuperare masivă, iar aprox. 70% dintre profesori posedă acum stăpînirea orală activă a catalanei, aici trebuind inclus un bun procent de 44% de profesori abilitaţi să şi predea limba (Arenas 1986 a: 37).

Probleme şi greutăţi

Aina Moll (1986 b) identifică trei tipuri de dificultăţi legate de prezenta fază a expansiunii educaţiei bilingve.

1. Atitudini lingvistice de tendinţe opuse.

a. Atitudini negative, cum sînt consecinţele inerţiei lingvistice, atît din partea catalanofonilor, care consideră catalana prea inutilă pentru a-i dedica un efort ulterior celui din mediul şcolar, cît şi din partea castilianofonilor (dar asta se întîmplă mai des în cadrul vechilor generaţii), care consideră introducerea catalanei ca o violenţă făcută asupra lor.

b. Atitudini puternic revendicative, răspîndite atît printre naţionalişti, cît şi printre populaţia imigrată din centura industrială a Barcelonei, care consideră catalana o limbă de prestigiu şi utilă în termeni de valoare instrumentală viitoare. *Există oameni care au suferit pentru necunoaşterea limbii ţării şi care vor să asigure propriilor copii cunoaşterea acesteia fără ulterioare amînări* (Moll 1986 b: 10).

2. Dificultăţi derivate din aplicarea metodelor pedagogice inadecvate situaţiei catalane. De pildă, recomandarea UNESCO din 1953, asupra necesităţii de a furniza un învăţămînt în „limba maternă", are valabilitatea ei doar dacă nu se aplică dogmatic. Experimentele de introducere a acestei teorii în Catalonia s-au transformat într-un faliment socio-cultural şi politic, cînd a ieşit în evidenţă tendinţa lor de a divide în două blocuri separate elevii catalanofoni de cei castilianofoni. După o opinie răspîndită printre catalani aceasta nu numai că duce la rezultate pedagogice îndoielnice, dar implică evoluţii dăunătoare pe plan socio-politic[12]. În sfîrşit, o astfel de alegere venea în contrast „atît cu voinţa unanimă a catalanilor de a evita divizarea populaţiei în două comunităţi lingvistice, cît şi cu dorinţa multor părinţi castilianofoni de a-şi şcolariza propriii copii în catalană, chiar din faza pre-şcolară" (Moll 1986 b: 11).

3. Lipsa mijloacelor, atît economice, cît şi umane, privitoare la pregătirea profesorilor.

Aina Moll sugerează că lucrul cel mai important e menţinerea şi îmbunătăţirea climatului de înţelegere în interiorul mediului şcolar şi a entuziasmului pentru munca de învăţare (Moll 1986 b:11).

Concluzii

Transformările sistemului şcolar catalan au înregistrat schimbări foarte mari într-o perioadă de timp relativ scurtă. Aceasta poate inspira consideraţii de tip optimist, dacă nu vor interveni noi presiuni drastice din partea guvernului de la Madrid (deja vizibile totuşi, sub forma limitărilor economico-financiare şi a impedimentelor legislative).

Împreună cu aspectul pozitiv al răspîndirii bilingvismului în toate sectoarele societăţii există însă şi pericolul unei prea rigide normativităţi, regăsibilă în inevitabilul zel cu care unii profesori caută să răspîndească cunoaşterea noii limbi standard. O astfel de problemă e desigur foarte viu resimţită la nivel pedagogic şi constituie mai degrabă o moştenire a trecutului, ce trebuie depăşit în diferite feluri (de pildă, considerarea „standardelor regionale", a căror terminologie evocă explicit memoriei conceptul „italianei regionale" a lui De Mauro). Cele două tendinţe sînt: de o parte, preocuparea prioritară pentru răspîndirea limbii normative; de altă parte, considerarea în modul cel mai amplu posibil a varietăţii plurilingvistice a elevilor şi a contextului în care vor trebui să acţioneze (Lopez del Castillo 1979), după principiile unei autentice şcoli democratice (De Mauro 1981, 1986). Nu există, totuşi, o opoziţie dihotomică între aceste două abordări, fiind vorba mai curînd de un *continuum* de-a lungul căruia alegerea efectivă îl priveşte pe profesor. Sînt deja semnale pozitive că a doua tendinţă e cea prevalentă, luînd în seamă faptul că în actuala fază a schimbării există probleme generale de importanţă prioritară. Multe voci s-au ridicat împotriva primejdiilor unei excesive normativizări, care ar frustra libera creativitate a elevilor, acţionînd în acelaşi timp ca frînă pentru evoluţia naturală a limbii. Dacă standardul poate fi „dialectul tuturor", cu personalitatea sa, diversele variante dialectale şi sociolingvistice „se găsesc într-o distribuţie complementară, fiecare din ele dezvoltîndu-şi rolul său, în vreme ce toate laolaltă dau formă limbii" (Moll 1986 a). Figura pedagogului tradiţionalist, obsedat de greşeli ortografice şi atent doar la producţia scrisă, fără să se îngrijească de capacitatea de expresie orală (De Mauro 1981) reprezintă, totuşi, un fapt marginal într-un sistem şcolar care, în efortul său de înnoire, n-a pierdut prilejul de a-şi apropria inovaţiile pedagogice cele mai semnificative. ❑

NOTE

Datele conţinute în acest studiu sînt, în cele mai multe cazuri, cele oficiale, furnizate de *Departamentul de Educaţie* al regiunii catalane şi de diferite echipe de cercetători care colaborează cu el. Ele oglindesc, aşadar, evaluări şi opinii ale unor instituţii. Totuşi, pentru o cercetare mai aprofundată, n-ar fi corect să nu luăm în consideraţie estimările neoficiale, care adesea oferă proiecţii mult mai puţin încurajatoare în privinţa realei răspîndiri a cunoaşterii catalanei. În acest sens amintim că în Italia a apărut un volum dedicat problemelor învăţămîntului şi formării profesorilor în ariile bilingve, în care e abordată problematica limbii catalane dintr-un punct de vedere riguros non-instituţional. (AA.VV. 1986)

Dat fiind caracterul introductiv şi general al acestui articol, estimările oficiale, care sînt pînă azi singurele atestabile pentru ansamblul Cataloniei, sînt de reţinut ca mai mult decît suficiente, în aşteptarea unor noi cercetări care să le confirme ori infirme valabilitatea. Mulţumim tuturor celor care, în cadrul Departamentului, au contribuit, prin sugestii ori prin furnizarea unor materiale, la realizarea acestei cercetări, şi îndeosebi lui Joaquim Arenas, Manuel Naranjo şi Aurorei Bel.

Acest articol face parte dintr-o cercetare mai amplă efectuată în lunile aprilie-iunie 1986 din însărcinarea Institutului de Studii Catalane, mulţumită unui ajutor financiar de la Cirit. O caldă şi sinceră recunoştinţă prof. Ramon Aramon i Serras pentru interesul său faţă de răspîndirea realităţilor culturale catalane în Italia.

1. Catalana e vorbită de mai bine de 6 milioane de persoane răspîndite pe un teritoriu de 69. 255 kmp şi cuprinzînd, înafara Cataloniei propriu-zise (sau a Principatului, cu oraşele Girona, Leida, Girona e Taragona), zona Valenciei (Valencia şi Alicante), insulele Baleare şi o fîşie meridională din Aragon. Sînt, de asemenea, de limbă catalană Rossiglione (Catalonia de nord), în teritoriu francez, oraşul Alghero, în Sardinia, şi micul stat pirineic al Andorei. Toate acestea, împreună, sînt numite de catalani Ţările Catalane.

2. Prima Republică (1873-74) a durat doar cîteva luni.

3. Ţara Bascilor (Euskadi) o va obţine în 1936 (anul izbucnirii războiului civil), iar Galicia în 1938, dar numai nominal, întrucît *de facto* era deja ocupată de trupele franchiste.

4. Ştiinţa cea mai implicată cu acest prilej a fost sociolingvistica, care beneficiază de o tradiţie bogată în Catalonia (Vallverdu, 1980). Printre autorităţile internaţionale în domeniu nu trebuie uitată prezenţa la Congres a savanţilor Peter Trugdill, John J. Gumperz, William F. Mackey, Lesley şi James Milroy, Jim Cummins etc. Deosebită importanţă în acest context au căpătat manifestările impresionante, cum au fost cele peste 100 de conferinţe simultane în catalană, rostite la 8 mai de experţi străini în catalană, proveniţi de la marile universităţi euro-americane.

5. Obligativitatea catalanei ca materie a fost aprobată prin decret-lege în 1978. În principiu era vorba de trei ore pe săptămînă, care, începînd cu anul şcolar 1981-82, au devenit patru, pentru primii ani de studiu (Moll 1986b).

6. Cineva a constatat că, de fapt, nivelul de catalonizare rămîne încă destul de coborît, dacă se ţine seama că în acest sector sînt incluse şi şcoli care propun una sau doar cîteva materii în catalană.

7. În Quebec anglofonii reprezintă o minoritate a populaţiei totale a provinciei (şi sînt concentraţi mai ales în Montreal), în vreme ce francofonii sînt aprox. 80% (unii dintre ei monolingvi). În Catalonia aproape jumătate din populaţie e de limbă castiliană, fiind concentrată îndeosebi în centura industrială a Barcelonei, în vreme ce catalanii (aproape toţi bilingvi) sînt cel puţin 50% (Rexach 1986).

8. În Quebec o astfel de mişcare a dus, prin intermediul unei faze bilingve şi sub presiunea decisivă a grupurilor independentiste (Bouthillier 1981) la monolingvism oficial în întreaga

regiune, fapt ce a contribuit probabil la depăşirea posturii separatiste. În Catalonia programul actual prevede o difuzare mult mai moderată a bilingvismului, chiar dacă nu lipsesc voci care s-au ridicat împotriva bilingvismului, perceput, în termeni actuali, ca a nu ştiu cîta tentativă de a impune castiliana, limba cea mai tare, în dezavantajul celei mai slabe (Aracil 1982). Dezbaterea asupra bilingvismului, atît de intim legată de opţiunile politice, nu poate fi considerată deja închisă la nivel internaţional (Grossjean 1982, Hamers şi Blanc 1983, Smolicz 1979), în vreme ce, în schimb, ea stă pe loc în Statele Unite, unde prevalează în acest moment polemici pasionale, viciate politic, într-o atmosferă de regăsită *grandeur* imperialistă, cu sindromuri etnofobe. Psiholingvistul Kenji Hakuta (1986) a identificat, cu abilitate academică, prejudecăţile politico-culturale implicite în susţinerea, ca pretext, a randamentului şcolar scăzut al copiilor educaţi în şcoli bilingve, argumentul pe care se bazează actuala campanie împotriva educaţiei bilingve dusă de puternice sectoare ale administraţiei Reagan. Un întreg fascicul din *International Journal of the Sociology of Language*, îngrijit de David Marshall (1986), expune diferite puncte de vedere asupra recentelor tentative americane de a impune limba engleză (English Language Amendment), identificîndu-le punctele etnocentriste şi limitele rasiste (Marshall 1986).

9. După Lambert (1967) se poate vorbi de motivaţii *integrative* cînd învăţarea L2 e dictată de consideraţii de caracter opţional şi de dorinţa de a face parte dintr-o comunitate, integrîndu-te cultural în ea. Motivaţiile *instrumentale*, în schimb, sînt cele care stau la originea unor decizii mai pragmatice, cum ar fi nevoia de a pătrunde pe piaţa forţei de muncă, în măsura în care L2 e considerată ca un instrument necesar pentru mobilitatea socială.

10. Pentru a defini complexa situaţie sociolingvistică catalană a fost propus termenul de *diglosie încrucişată* (Siguan 1984). De fapt, distribuţia diglosică are loc în medii economice suprapuse: înalta burghezie şi funcţionarii militari vorbesc castiliana, burghezia de mijloc şi o parte din muncitori vorbesc catalana, în vreme ce imigranţii, care în majoritate alcătuiesc proletariatul industrial, vorbesc mai mult castiliana (Conversi 1985). Precizăm că, dimpotrivă, în Quebec franceza era, cel puţin în anii '70, o limbă cu un slab prestigiu faţă de engleză, limba oficială unică a tuturor regiunilor din jurul său („o insulă de francofonie într-un ocean anglofon").

11. Pentru o trecere în revistă limitată la perioada 1970-1984, cf. Conversi (1985). Totuşi, o cercetare relativă la primii ani ai deceniului '80 arată o tendinţă mai puţin favorabilă: între 1978 şi 1983 numărul de imigranţi care acceptă catalana a scăzut cu 20% (Solé 1985). O astfel de supoziţie trebuie însă susţinută şi în lumina schimbărilor socio-culturale mai recente, cu deosebire în cîmpul educativ, şi pornind de la intrarea în vigoare a Legii de Normalizare Lingvistică (aprilie 1983). Nici măcar sectoarele cele mai naţionaliste nu împărtăşesc acest optimism şi, îndată după franchism, s-au înălţat voci alarmante despre posibilele efecte primejdioase ale neintegrării ultimelor valuri de imigranţi (Argente şi alţii, 1979). Trebuie, cu toate astea, adăugat că acest alarmism e în parte nefondat, dacă se ia în seamă că deja la începutul anilor '80 s-a înregistrat o primă cădere şi o oprire totală a sosirilor în Catalonia, din cauza crizei economice, însoţită de-a dreptul de fenomenul emigraţiei înapoi.

12. Pentru a înţelege concreteţea acestui pericol ar trebui cunoscută puţin istoria Cataloniei. Tentativa de a diviza locuitorii Cataloniei şi de a instrumentaliza populaţia de imigranţi a fost o constantă a guvernului central. Faza cea mai dură a acestei strategii a fost atinsă în 1909, cînd Lerroux, un demagog de meserie trimis de Madrid, a reuşit să catalizeze sprijinul populaţiei castilianofone, provocînd grave dezordini. O astfel de politică, numită *lerrouxism*, de la numele celui ce a pus-o primul în act, a fost, de atunci, mereu prezentă în arsenalul dreptelor. Nu e, deci, nefondată îngrijorarea faţă de o posibilă recuperare din partea extremei drepte

spaniolizante, într-o perioadă în care aceasta constată că-şi pierde, progresiv, sprijinul în Catalonia. Astăzi, de fapt, se poate spune că, dincolo de naţionalismul liberal al celor de la *Convercencia i Unio*, catalanismul e mai cu seamă opera stîngii, înlăuntrul căreia există singurele orientări care susţin dreptul la autodeterminare.

Traducere din limba italiană de Alexandru Cistelecan

BIBLIOGRAFIE

AA.VV. (1986) **La formazione dell'insegnante di lingue in ambiente bilingue**, Comunicări ale colcviului italiano-catalan (Perugia: martie 1985). Roma: Edizioni Lis/Dipartimento di Scienze del Linguaggio (Facolta di Magistero).

Alsius, Mariona, Rosa Amargos e Angels Ingla (1986) **L'ensenyament a Catalunya** (1975-1985). Estadistica i Societat, n. 45-48.

Aracil, Lluis V.(1982) **Papers de sociolinguistica**, Barcelona: La Magrana.

Arenas, Joaquim (1986a) **De la llei general d'educacio a la llei de normalitzacio linguistica**. Intervenţie prezentată la al II-lea Congres Internaţional al limbii catalane, Tarragona, 2 mai 1986.

Arenas, Joaquim (1986 b) **Condicionaments dela catalonatiyacio escolar**. Guix, 103, pp. 13-18.

Argente, Joean et al. (1979) **Una nacio sense estat, un poble sense llengua?** Els Marges, 15, pp. 3-15.

Arnau, Joaquim, Humbert Boada e Maria Fons (1986) **Els programes d'immersio al catalana: un projecte d'investicacio**. Intervenţie prezentată la al X-lea Seminar despre limbă şi educaţie. Sitges: 10-13 iunie 1986.

Badia I. Margit, Antoni M. (1964) **Llengua i cultura als Paisos Catalans**. Barcelona: Edicions 62.

Badia I. Margit, Antoni M. (1966) *La integracio idiomatica i cultural dels immigrants. Reflexions, fets, plans*. **Questions de Vida Cristiana**, 31, 9-103.

Badia I. Margit, Antoni M. (1986) **Llengua i poder**. Barcelona: Laia.

Bastardas i Boadas, Albert (1985) **La bilinguitzacio de la segona generacio immigrant. Realitat i factor a Vilafranca del Penedes**. Barcelona: La Magrana.

Badia I. Margit, Antoni M. (1986) **Factors i perspectives del proces de bilinguitzacio dels immigrants**. Intervenţie prezentată la al II-les Congres Internaţional al Limbii Catalane, Girona: mai 1986.

Benet, Josep (1973) **Catalanya sota el regim franquista**. Vol.. 1. Barcelona: Editorial Blume.

Boulthillier, Guy (1981) **Aux origines de la planification linguistique** tome 2. Quebec: Office de la Langue Francaise.

Conversi, Daniele(1985) *Diglossia e conflitto nella sociolinguistica catalana*. **La critica sociologica**, 74, pp. 91-96.

Cummins, Jim (1981) **Bilingualism and Minoritz-Language Children**. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education.

De Mauro, Tullio (1981) **Scuola e linguagio**, Roma: Editori Riuniti.

De Mauro, Tullio (1986) **Politica linguistica ed insegnamento**. Intervenţie prezentată la al II-lea Congres Internaţional al Limbii Catalane, Tarragona, 2 mai 1986.

Ferrer I Girones, Francesco (1985) **La persecucio politica della llengua catalana**. Barcelona: Edicions 62.

Ferrer I Girones, Francesco (1986) **La llengua catalana i els intellectuals espanyols**. *Serra d' Or*, nr. 316, pp. 9-11; nr. 317, pp. 31-33.

Genesee, Fred, William E. Lambert e Naomi E. Holobow (1986) *La adqusition de una segunda lengua mediante inmersion: el enfonque canadiense*. **Infanca y aprendizaje**, 33. (1).

Grossjean, Francois (1982) **Life in two languages: an introduction to billingualism**. Cambrige, Mass.: Harvard University Press.

Haküta, Kenji (1986) **Mirror of Language The Debate on Billingualism**. New York: Basic Bochs.

Hamers, J. F. e M. Blanc (1983) **Bilingualite et bilingualisme.Bruxelles: Pierre Mardaga**.

Lambert, William E. (1967) *A social psychology of bilingualism*. **Journal of Social Issues**, 23, pp. 91-109.

Lambert, William E., G. R.Tucker (1972) **Bilingual eduacation of children. The St. Lambert experiment**. Rowley, Mass.: Mewburz House.

Linz, Juan J. (1985) **Juventud Espanola**, 1984. Madrid: Fundacion Santa Maria.

Lopez Del Castillo, Lluis (1976) **Llengua standard i nivells de llenguatge**. Barcelona:Laia.

Maluquer I Sostres, J.(1963) **L' assimilation des immigres en Catalogne**, Geneve.

Marshall, David, ed. by (1986) *Language rights and the English Language Amendment*. **International Journal of the Sociology of Language**, 60.

Moll, Aina (1986a) *Prolematica del catala estandard*. Serra d'Or, pp. 11-13.

Moll, Aina (1986b) **La normalitzacio linguistica a l' Ensenyament**. Guix, 103, 5-12.

Ninyoles, Rafael Ll. (1975) **Estructura social y politica linguistica**. Valencia: F. Torres (Trad. it. 1980 Struttura sociale e politica linguistica. Roma: Armando).

Reixach, Modest (1986) **Coneixement i us de la Llengua catalana a la provincia de Barcelona.** Barcelona: Departament de Cultura.

Siguan, Miquel (1981) **La psicologia a Catalunya**. Barcelona: Edicions 62.

Siguan, Miquel (1984) *Langue et education en Catologne*. **Perspectives**, 49, pp. 107 — 119.

Siguan, Miquel (1985) **Adquisicion precos de una sugunda llengua**. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Siguan, Miquel (1986) **Lenguas minoritarias y educacion en Europa.** Intervenţie prezentată la cel de-al X-lea Seminar despre limbă şi educaţie. Sitges: 10 - 13 iunie 1986.

Siguan, Miquel, Villiam F. Mackey (1986) **Educacion y bilinguismo**. Madrid: Santillana / UNESCO.

Smolicz, Jerzy J. (1979) **Culture and education in a plural society**. Canberra: Curriculum Developpment Center.

Solé, Carlota (1986) **La integracio dels immigrats de primera i segona generacions a Catalunya**. Intervenţie prezentată la al II-lea Congres Internaţional al Limbii Catalane, Girona: mai1986.

Strubell, Miquel (1981) **Llengua i poblacio a Catalunya**. Barcelona: La Magrana

Strubell, Miquel, Joan M. Romani (1986) **Perspective de la llengua Catalana a l'area barcelonina**. Barcelona: Direccio General de Politica Linguistica.

Vilar Pierre (1977) **La Catalogne dans l'Espagne moderne**. Vol 1-4. Paris: Flammarion.

Vilar Pierre (1982) **Estat, nacio, socialisme**. Barcelona: Curial.

Vilar Pierre (1986) **A guera civile espanyola**. Barcelona: Critica

Vallverdu, Francesc (1980) **Aproximacio critica a la sociolinguistica catalana**. Barcelona: Edicions 62.

Vallverdu, Francesc (1981) **El conflicto linguistico en Catalunya: historia y presente**. Barcelona: Edicions 62.

Voltas, Merce (1986) **Immersio al parvulari**. Guix, 103, pp. 25 - 28.

Woolard, Kathryn (1982) *The problem of linguistic prestige: Evidence from Catalonia*. **Penn Review of Linguistcs**, 6, pp. 82 - 89.

*

Daniele CONVERSI *este specializat în domeniul lingvisticii şi sociolingvisticii, profesor asociat la Universitatea Central Europeană din Budapesta, autor al volumelor* ***The Basques, the Catalans and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*** *(1997) şi* ***German-Bashing and the Breakup of Yugoslavia*** *(1998) şi a numeroase studii din domeniul lingvisticii.*

Daniele Conversi, *Bilinguismo in Catalognia*, studiu publicat în **Riforma della scuola**, editat de Riuniti Riviste, şi preluat cu permisiunea autorului.

România într-o „Europă a regiunilor"

Cu prilejul lansării numărului 10 al revistei **Altera** (*Regionalism şi/sau descentralizare*) la Timişoara, Centrul Intercultural al Ligii PRO EUROPA a organizat o dezbatere în jurul problematicii regionalismului la sediul Filialei Uniunii Scriitorilor, la care au participat printre alţii: Gabriel Andreescu, Marius Turda, Valeriu Leu, Brînduşa Armanca, Ioan Almăjan, Ludovic Orban, Mariana Cernicova, Adriana Babeţi, Elek Szokoly. Gazda şi moderatorul dezbaterii a fost Mircea Mihăieş, redactor-şef al revistei *Orizont* din Timişoara.

Elek Szokoly: Temele tabu, care sînt „măturate" sub covor de conştinţele „jenate" sau ocolite intenţionat de cele lipsite de complexe, pe de o parte, iar pe de altă parte, cele ignorate de marele public datorită mitizării lor, reprezintă realităţi care, mai de vreme sau mai tîrziu, oricum ies la iveală. Evenimentele din vecinătatea noastră — spaţiul ex-iugoslav — demonstrează cu prisosinţă acest lucru. Evident, este preferabil să fie dezbătute într-un cadru spiritual, intelectual, polemica este preferabilă lui *polemos*. Acest lucru încercăm noi astăzi.

Regionalism, regionalizare, descentralizare, subsidiaritate, autonomie, autoguvernare, suveranitate, suveranitate limitată, delegare de suveranitate sînt o serie de concepte vehiculate şi foarte prezente în dezbaterea publică internaţională. Ele de fapt se înlănţuie, şi sînt în mod necesar complementare conceptului de stat naţional, unitar sau neunitar. Un concept, acesta din urmă desigur, foarte drag secolului al XIX-lea, cu prelungirile sale pînă în prezent, dar care s-ar putea să nu mai fie tocmai la fel de funcţional şi funcţionabil şi în secolul al XXI-lea.

Ne putem pune întrebarea dacă la trei săptămîni de la începerea bombardamentelor din Kosovo, mai putem vorbi de regionalism doar la modul teoretic, ignorînd criza din această regiune? Consider că problemele trebuie puse aşa cum sînt. Am pomenit adineauri de temele tabu. Nu avem voie, cred, nu ne putem permite în momentul istoric actual să acceptăm teme tabu. Din păcate, se pare că în această zonă a Europei sîntem mereu constrînşi să alegem între două soluţii proaste, între două rele, şi nu sînt sigur că reuşim întotdeauna să alegem

răul cel mai mic, respectiv soluția mai puțin proastă. Ceea ce se întîmplă acum în apropierea noastră este un rău indiscutabil, dar sper să reușim să clarificăm în aceasta seară, care dintre cele două rele inevitabile sîntem totuși datori să-l alegem.

România într-o „Europă a regiunilor"... O dezbatere amplă, o discuție pe această temă este probabil inevitabilă atîta timp, cît dorința noastră profundă este integrarea europeană, integrarea într-o Europă în care regiunea și euro-regiunea tinde să joace un rol din ce în ce mai puternic. Majoritatea statelor naționale actuale din Europa s-au constituit, nu de puține ori sub forța armelor, din regiuni, provincii, provincii-regiuni cu particularități etno-culturale, religioase sau lingvistice proprii, cu vaduri economice specifice, cu rețele de comunicație și transport adecvate. Chiar dacă multe din aceste specificități au fost distruse de-a lungul deceniilor sau a secolelor chiar, ele nu au fost anihilate pe deplin, recunoașterea lor este firească credem, necesară, și poate și benefică. Regionalism înseamnă în același timp o tensiune firească între centru și periferie.

Regionalismul și regionalizarea sînt două concepte complementare, regionalismul fiind considerat acea mișcare regională care vine de jos și care se bazează pe specificități adesea și etno-culturale și lingvistice, pe cînd regionalizarea este procesul invers, cu conotații mai degrabă economice. Gérard Marcou spunea chiar că *regionalizarea a distrus regionalismul*. Cred că tensiunea dintre centru și periferie este firească, și cred că este firească spre beneficiul amîndurora. Tensiunile dintre provincii (fenomene care pot fi observate și în realitatea de la noi din țară), ale căror interese vitale sînt esențialmente identice, sînt adesea artificiale, fals concurențiale și uneori pot friza ridicolul (spre exemplu, disputa dintre Banat și Ardeal, sau Ardeal și Banat). Trebuie să observăm de asemenea, și cred că toată lumea și-a dat seama de acest lucru, că există o teamă aproape atavică la noi, nu numai o teamă a clasei politice, dar și una a opiniei publice în general, față de orice formă de descentralizare. Evident, cunoaștem continuarea acestor raționamente: descentralizarea constituie primul pas spre secesiune, iar secesiunea înseamnă pierderea Ardealului ș.a.m.d. E vorba însă de fapt de prezumpția de vinovăție care adesea paralizează regionalizarea, în timp ce statul centralizat, din păcate sau nu, ne demonstrează zi de zi ineficiența sau incapacitatea sa de a administra un teritoriu sau o economie mult prea complexă pentru puterile și talentele sale. În acest context, ca o provocare, încerc să lansez acea comparație adesea invocată de politicienii noștri, de anumiți politicieni ai noștri, și anume paralela dintre Kosovo pe de o parte, și Harghita și Covasna pe de altă parte, respectiv Kosovo și Ardeal.

Un alt subiect ce merită a fi dezbătut se referă la drepturile colective legate de aceste regiuni, comunități, care sînt considerate ca un măr al discordiei. Putem să includem între subiectele dezbaterii noastre chiar chestiunea universității (albaneze, maghiare sau „multiculturale"?), dat fiind faptul că pînă și această

problemă a fost ridicată la „rang" de dispută internațională de către forțe politice interesate prin paralela Kosovo-Transilvania, respectiv Universitatea din Pristina și universitatea cerută de comunitatea maghiară din Ardeal.

Poate am pomenit prea mult de Kosovo, dar această problemă plutește în atmosferă și sîntem prea aproape de sunetele exploziilor din vecinătate ca s-o putem ignora. Cărui fapt i se datorează criza din Iugoslavia? Oare datorită prea multei autonomii acordate regiunilor și republicilor componente ale federației sau prea puținei autonomii, respectiv retragerii autonomiilor anterioare? Prea multei libertăți sau prea puținei libertăți? Cred că este o dilemă pe care, de asemenea, o putem supune atenției dumneavoastră.

Identitatea regională și statul național-unitar

Marius Turda: Provocarea pe care revista *Altera* ne-o face prin tema regionalismului are două semnificații. Pe de o parte, observăm că această temă, sau mai degrabă convulsiile acestei teme la vecinii noștri, ce tribulații identitaro-socialo-politico-etnice are. Pe de altă parte, este foarte interesant că problema se dezbate la Timișoara și în Banat, unde se presupune că putem vorbi de un anumit regionalism, sau de o anumită tradiție a regionalismului, sau de o anumită identitate regională mai pregnantă decît în alte părți ale României. Văd cel puțin două mari teme, dacă dorim să discutăm această problemă, și una este dictată chiar de titlul acestei dezbateri care se numește *România într-o „Europă a regiunilor"*. Nu sînt primul care am spus-o, românii au marele talent, care poate vine din acea vorbă că românul s-a născut poet, să pună titluri extraordinar de provocatoare. Acum rămîne și să dovedim că putem da răspunsuri pe măsura titlurilor pe care le punem la volumele pe care le editām sau la temele pe care dorim să le discutăm. De exemplu, numărul 10 al revistei *Altera* — aici trebuie să mărturisesc că nu am urmărit discuția din ultimul an pe această temă — îmi crează senzația că clasa culturală, sau mai exact elita politică și cea culturală, nu au făcut pînă acum decît să ofere un răspuns destul de vag la problema regionalismului. Ea preocupă mediul intelectual românesc, este una din temele de discuție, observăm dezbateri pe această temă, dar dezbaterea publică este încă incipientă. Adevărul este că românul confundă regionalismul și descentralizarea cu separatismul. De multe ori am auzit acest lucru la oamenii de pe stradă ceea ce reprezintă o provocare la adresa intelectualilor. În ce măsură toate aceste dezbateri pe teme atît de noi în spațiul discursiv românesc, cum ar fi regionalismul, federalismul, devoluția au impact? Cui ne adresăm și în ce termeni dicutăm?

Al doilea aspect pe care îl presupune o astfel de dicuție se referă la un lucru destul de delicat la români, care este *statul național unitar român*, pardon de expresie. Săptămîna trecută am fost extraordinar de surprins să ascult, după optzeci de ani de la crearea României Mari, un președinte al României, dicutînd

situaţia din Iugoslavia, că în momentul de faţă ceea ce România trebuie să facă este — încă o dată, repet, după optzeci de ani —, să ne luptăm pentru continuitatea statului naţional unitar român. Ori o astfel de atitudine nu este deloc firească. Asta înseamnă că optzeci de ani nu au fost suficienţi să interiorizăm un proces istoric, care în alte părţi ale Europei s-a întîmplat de mult. Or, atîta timp cît noi avem încă această problemă, să fim tot timpul în defensivă şi să punem ceea ce noi credem că este fundamental în relaţie de „patria în primejdie", cred că o astfel de discuţie despre regionalism şi/sau descentralizare este nu numai în subsidiarul unui discurs sau a unei probleme mult mai fundamentale cu care se zbate societatea românească din nefericire încă, dar este poate începutul de la care ar trebui să se pornească, astfel încît poate, în sfîrşit, să ajungem să ne punem altminteri problema reală de la sfîrşitul mileniului: dacă mai avem nevoie să ne legitimăm conform celor două paradigme pe care le-am învăţat cu toţii — naţiunea moştenită de la francezi şi naţiunea moştenită de la germani? Trebuie neapărat limba să fie suprapusă pe un anumit teritoriu? Acesta este un lucru care chiar dacă a fost atins în anumite discuţii intelectuale, foarte greu a pătruns în mediile largi, foarte greu este diseminat şi este foarte slab şi foarte puţin tratat.

În acest număr al revistei *Altera* am observat un studiu foarte interesant al colegului şi prietenului meu Liviu Chelcea. Pare paradoxal faptul că a trebuit să vină cineva din Bucureşti să scrie despre regionalismul bănăţean în mod critic, pentru că dintre bănăţeni nu a reuşit nimeni să treacă de această barieră sau a trebuit să vină un maramureşean [aluzie la vorbitor, nota red.] ca să scrie despre bănăţeanul A.C.Popovici...

Specificul bănăţean, autonomia regională şi avertismentul cazului Kosovo

Gabriel Andreescu: Doresc să introduc în dezbatere subiectul provinciei Kosovo. Un teritoriu cu o specificitate geografică şi culturală puternică în spaţiul eterogen al Republicii Federale Iugoslavia. Un teritoriu care a avut, din 1974 — odată cu votarea noii constituţii a Iugoslaviei —, pînă în 1989, autonomie administrativă. Statut răpit după această dată de regimul Miloşevici. În perioada 1989-1998, în Kosovo s-a desfăşurat un conflict cînd mai mocnit, cînd mai intens, dar păstrat totuşi sub control. Logica acelui conflict? O minoritate şi-a pierdut un drept şi a reacţionat prin crearea unui sistem de instituţii proprii. Prin acest sistem de instituţii s-a controlat ani de zile echilibrul relativ între minoritatea albaneză şi majoritatea sîrbă. Dar instituţiile comunităţii albaneze au fost ţinta unui atac constant, ducînd la o de-legitimare continuă a lor. A fost în schimb legitimată reacţia abruptă, reacţia violentă, care a luat forma mişcării armatei de eliberare albaneze. În 1998 nu mai puteai să păstrezi ca partener doar sistemul de instituţii reprezentat de Ibrahim Rugova. Erai obligat să discuţi cu armata de eliberare, cum a făcut Richard Holbruck cînd a venit în Kosovo şi s-a întîlnit cu „teroriştii" albanezi înainte de a negocia cu regimul de la Belgrad.

La sfîrşitul anului 1998 comunitatea internaţională a decis că trebuie să intervină în forţă. A propus următoarea înţelegere, următoarea formulă de negociere: autonomia oferită comunităţii albaneze pentru ca să accepte să trăiască în continuare în cadrul Republicii Federale Iugoslavia; respectiv, asigurarea suveranităţii statului iugoslav. Întrebarea ar fi următoarea: era legitimă comunitatea internaţională să negocieze suveranitatea R. F. Iugoslavia? Răspunsul meu ar fi „da". Miloşevici pierduse dreptul la suveranitate asupra provinciei Kosovo. Cînd o comunitate minoritară intră într-un conflict total cu majoritatea, nu prea ai multe variante de ales. În astfel de situaţii autonomia este o sursă de salvare. Cum scrie Sabina Fati, în articolul *Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?* din *Altera* numărul 10: suveranitatea se păstrează uneori prin descentralizare.

Autonomia provinciei a fost refuzată de către regimul Miloşevici. Ce a urmat, ştim cu toţii. Astăzi eu nu aş vedea altă evoluţie decît crearea unui protectorat în Kosovo. Acesta va duce, într-un interval de timp mai scurt sau mai îndelungat, la separarea provinciei Kosovo; deci la pierderea completă a suveranităţii Republicii Federale Iugoslavia asupra unui teritoriu care îi aparţinea. Iată o problemă specifică de regionalizare: problema unor teritorii cu o puternică identitate culturală şi geografică; problema instituţiilor administrative care reprezintă regiunile; tema politicilor regionale prin care s-ar putea asigura echilibrul, stabilitatea şi prosperitatea regiunilor. În sfîrşit, avem tema regionalismului, care ia uneori forma unei armate de eliberare.

Să nu uităm alianţa ortodoxă pe care o propune, de cîtva timp, regimul Miloşevici, unor parteneri precum Belarus şi Rusia. Iată o miză regională şi chiar mondială: crearea unei alianţe cu identitate ortodoxă. Răspunsul pe care noi, românii îl dăm transformării identităţii religioase într-o realitate politică este una din marile mize ale perioadei de tranziţie. O miză după părerea mea absolut istorică, pe care noi nu o abordăm cu suficientă responsabilitate şi, probabil, cu suficientă nuanţare.

Ludovic Orban: Eu voi porni de la situaţia zonei în care ne aflăm, cea a Banatului. O gestionare corectă pe plan naţional a politicii teritoriale, a guvernării în teritoriu ar minimaliza într-un fel tendinţele de regionalizare. O gestionare defectuasă însă pune proiectele economice ale actualei administraţii din Timiş într-o situaţie dificilă, în sensul că sistematic sînt respinse. Dacă analizăm situaţia din punctul de vedere al şomajului, constatăm că rata este mai redusă decît în celelalte zone. Aportul financiar al Timişului la economia naţională este substanţial, dar sumele, în mod sistematic, au fost distribuite în alte zone, în alte regiuni. Dacă se continuă asemenea maniere de abordare a regionalismului şi a dezvoltării în teritoriu, cred că acest lucru va duce indirect la o tendinţă clară de a obţine legal ceea ce prin Legea administraţiei publice este definită ca autonomie

locală. Acest lucru este foarte bun, ar pune la punct problemele pe care un stat centralizat nu le poate soluționa. Proiectul zonei libere Timișoara a fost respins, proiectul de amenajare a canalului Bega a fost respins, proiectul de deschidere al unui punct de frontieră la Cenad a fost respins... Dar pot să apară conflicte ca și în cazul Legii cultelor sau a redobîndirii proprietăților.

În Kosovo, pierderea unor autonomii sau a unor drepturi care zeci de ani au funcționat, sigur că radicalizează și a dus la beligeranță. Dar cei care au inițiat intervenția militară vor trebui să controleze bine desfășurarea evenimentelor din Kosovo, ca să nu se extindă fenomenul în zona Balcanilor. Consider că a greșit conducerea din Iugoslavia chemîndu-i în ajutor pe cei care cincizeci de ani au ținut sub opresiune estul Europei, adică Rusia. Vrem, nu vrem, sîntem împinși să susținem politica de integrare europeană și de politica iugoslavă actuală. În Banat exista o simpatie față de problema sîrbă, dar din momentul coalizării cu Rusia, care ne-a opresat atîta vreme, această situație s-a modificat. Nu putem accepta sufletește intervenția militară în Kosovo, cînd problemele se mai puteau rezolva și prin dialog, dar pentru noi este inacceptabilă și formarea unui bloc Rusia-Belarus-Iugoslavia.

Elek Szokoly: Pe de o parte, nu cred că noi putem să împiedicăm constituirea unui astfel de bloc, dacă liderii statelor respective îl vor, pe de altă parte, ați pomenit, citez: „vrem, nu vrem, sîntem împinși" către un alt bloc, adică spre Europa. Acest „vrem, nu vrem", din păcate, are și niște semnificații mai profunde. Ar trebui poate să discutăm și despre aceste semnificații. Într-adevăr: vrem sau nu vrem? Există, se pare, straturi destul de vaste ale societății românești care în adîncul sufletului nu vreau, deși la nivel declarativ se pare că toți vrem să mergem spre Europa.

Ludovic Orban: Sufletește nu putem accepta ca soluțiile să fie astfel de intervenții. De aceea există această reținere, rezervă. Nu sîntem mulțumiți că intervenția se face în acest mod.

Marius Turda: Din nefericire, pe plan internațional problemele nu se pun sufletește. Dacă se puneau, probabil această formulă a dialogului s-ar fi dovedit fructuoasă. Și nu a fost fructuoasă pentru că Miloșevici pare prea puțin înclinat să intre în dialog. Zece ani s-a încercat să se discute cu el.

Cele puse în discuție mă duc la lecturile mele cu referire la problemele bănățenilor de după unirea cu România. Am recunoscut foarte multe teme ridicate azi similare cu cele ale anilor '20 în Banat, cînd cei de la București încercau să trimită prefecți, primari și alți funcționari din capitală, oameni care nu cunoșteau realitățile locale, ceea ce a dus la diminuarea capacității economice, sociale și politice ale regiunii. Măsurile dovedeau o rezervă de încredere ce vine din partea statului centralizat față de provincie, și este interesant că după 80 de ani, noi încă mai avem această problemă.

Ioan Almăjan: Nu cred că noi avem probleme cu statul naţional unitar român. Anumite personaje ale vieţii politice sau culturale parcă scot din mînecă din cînd în cînd această lozincă. Este absolut normală regionalizarea în sensul de a acorda provinciei sau regiunii toate posibilităţile de a se chivernisi singură, plătind tributul administraţiei centrale. Fără să fac o discriminare, pot afirma că noi bănăţenii am fost, ca şi ardelenii, mai aplecaţi spre gospodărie, ne preocupase să ne facem un venit, să ne creăm o bunăstare, să nu mîncăm totul astăzi şi să lăsăm şi pentru mîine şi aşa mai departe. Dacă însă rămîne administraţia centralizată, de-a pururi centralizată, şi statul încearcă să egalizeze sumele acordate judeţelor, acest lucru este foarte grav.

În cazul în care regionalizarea primeşte alte conotaţii, şi trei sate sau şapte, care au o populaţie în procent de 90 % sîrbă, vor să-şi creeze o autonomie şi să se facă secesiune, sigur că încep să apară alarmele care după părerea mea ţin de conjunctura europeană. În acest moment este o anume atmosferă în Europa, prin revenirea vechilor fantome, a vechilor spaime. Uneori ele sînt justificate. Uneori se crează special canale de înspăimîntare, care prind, pentru că sîntem la sfîrşit de mileniu, un mileniu care, vorba lui Malraux, poate „nu va fi deloc".

În Kosovo, trebuia să se creeze tot ce era posibil pentru populaţia albaneză de religie musulmană. Cei de la Belgrad, care au luat decizia, Miloşevici sau mai mulţi miloşevici, trebuiau să creeze un climat favorabil în Kosovo, o regiune extrem de săracă. Însă nu mi se pare corect, şi cred că după nici un drept internaţional nu poate fi corectă bombardarea Iugoslaviei, această bombardare sălbatică, care ne va afecta oribil pe noi românii şi, în primul rînd pe noi, bănăţenii. Trebuiau să fie găsite metode de constrîngere, cum ar fi fost o blocadă economică totală.

Criza iugoslavă între empatia regională şi drepturile fundamentale ale omului

Gabriel Andreescu: Sînt foarte simpatetic cu cele spuse de domnul Ioan Almăjan. Cred că are dreptate, pînă la un punct. Care este punctul de unde cele spuse nu mai corespund, nu mai aproximează bine realitatea? În spatele titlului de stat naţional unitar există realitatea constituţiei româneşti şi practica legislativă care a crescut din această constituţie. Ele pun o problemă reală de descentralizare. Descentralizarea, posibilităţile de evoluţie ale României, se împiedică de construcţia de tip stat naţional unitar. Mai este şi un alt aspect. Poate omului de pe stradă nu-i pasă de statul naţional unitar. Dar asta nu înseamnă că nu există o mitologie a lui. Realitatea acestei mitologii, o regăsim în ce? În faptul că forţele politice sînt capabile să o instrumenteze. Dacă nu ar avea rezonanţă în populaţie, nu s-ar putea face capital din sloganul statului naţional unitar.

Tema statului naţional unitar descrie, sintetizează şi tema culturii noastre politice. Noi nu avem o cultură politică care să se adreseze problemelor reale: democratizarea, liberalismul — în sensul atitudinii faţă de cruzime — etc.

A propos de formularea: „bombardarea sălbatică", de către NATO, a Iugoslaviei. Am senzaţia că oamenii stau cu vălul pe ochi. Miloşevicii Iugoslaviei nu sînt mai puţin cruzi, mai puţin perverşi decît au fost Hitler şi Stalin. Doar că nu au aceeaşi putere în spatele lor. Criminali care au elaborat fără scrupule o politica împotriva populaţiei albaneze. Planul lor a fost depopularea regiunii Kosovo. Procesul evolua spre proporţii catastrofale. Exista precedentul bosniac, regiune unde au murit circa 250.000 de oameni; unde s-au produs atrocităţi incredibile. NATO a trebuit să intervină. Eu nu-mi amintesc ca mai înainte timişorenii, bucureştenii, ieşenii să facă demonstraţii împotriva regimului lui Miloşevici. Trebuia să se intervină pentru că din păcate nu existau alte soluţii. Poate nu s-a ales scenariul cel mai bun; dar dezastrul trebuia oprit. Este nevoie de forţa armată în faţa celor care nu respectă decît forţa. Războiul nu este o joacă. Înseamnă pierderi de vieţi omeneşti regretabile, dar asta este regula jocului. Putem face distincţii între războaie. Exista războaie care respectă dreptul umanitar, altele nu. Nu respectă NATO dreptul umanitar? Armele inteligente, atît de criticate de unii, lovesc, cu excepţii nefericite, exact unde trebuie, provocînd pierderi umane minime. De ce se folosesc sintagme ca „bombardare sălbatică"? Cum mai facem noi distincţia dintre războiul lui Hitler sau războaiele din Cambogia şi ceea ce se întîmplă acum? Sînt puţin patetic, pentru că eu cred că trebuie să avem o discuţie foarte abruptă, între noi, în legătură cu această chestiune. Este vorba despre autenticitatea noastră etică în raport cu evenimentele din Kosovo.

Ioan Almăjan: Cum am spus, ceea ce s-a întîmplat în Kosovo, nu a fost normal. Dar de ce dumneavoastră, români, nu spuneţi ce s-a întîmplat în Valea Timocului? De 30 de ani pe Valea Timocului se întîmplă ce se întîmplă.

Gabriel Andreescu: Cine v-a spus că nu ne preocupă problema? Revista *22* a publicat articole referitoare la românii din Valea Timocului...

Ioan Almăjan: Românii de acolo nu au şcoală, nimic, nici măcar nu au curajul să mărturisească că sînt români. Eu eram de acord că regimul Miloşevici a comis greşeli. Dar nu pot să fiu de acord cu bombardamentul, şi asta este opinia mea. Aici este o chestiune de umanitate. După opinia mea forţa, războiul nu poate face ordine.

Szokoly Elek: Putem să fim de acord că soluţia adoptată nu este tocmai cea potrivită. Aveţi o altă propunere, vedeţi vreo soluţie care ar fi fost mai morală şi mai eficientă?

Mircea Mihăieş: Conflictul nu a început din martie 1999. Acolo s-au comis atrocităţi, sute de mii de oameni au fost scoşi din locuinţe. În martie s-a internaţionalizat conflictul, dar el exista. Noi nu vom putea gîndi raţional, dacă

pornim de la ideea că problema a apărut după începerea bombardamentelor NATO. Şi această idee se crează la nivelul societăţii româneşti în acest moment şi mai ales la nivelul mass-mediei: parcă problema s-a ivit acuma. Crime au fost în ultimii ani, din 1996, aproximativ cu aceeaşi intensitate.

Gabriel Andreescu: Am citit ultimul raport al lui Human Rights Watch. Un raport terminat la sfîrşitul lui 1998, publicat acum cîteva săptămîni. Tipic acestei organizaţii, care face investigaţii de teren şi foloseşte surse diferite. Raportul vorbeşte despre atrocităţi, despre purificare etnică. Nu este singurul material de acest gen al unor organizaţii independente pe care l-am citit, unele chiar din Belgrad. De-a lungul anilor au fost organizaţii din Belgrad care au analizat problematica Kosovo, absolut corecte. Deci informaţia de bază există. Faptul că nu le invocă presa românească sau le invocă prea puţin e altceva. Cine doreşte să cunoască poate avea acces la aceste informaţii. Ele vorbesc despre un proces de purificare etnică, despre reacţia armatei de eliberare, care nu putea decît să inducă o reacţie mai dură a sîrbilor şi aşa mai departe. Un proces care în final a provocat o încleştare generală.

Marius Turda: Chiar dacă folosim sintagma „sprijinim NATO", de fapt ceea ce avem în subtext este următorul lucru, care este foarte clar şi faţă de care noi trebuie să luăm poziţie: ne confruntăm în Iugoslavia cu o variantă tribală şi violentă a conflictului care se bazează pe anihilarea alterităţii, ori domnul Gabriel Andreescu tocmai asta spunea: cînd noi spunem că sprijinim NATO, luăm poziţie faţă de ceea ce se întîmplă acolo. Ori noi dacă ne considerăm într-adevăr o societate democrată, trebuie să luăm poziţie, trebuie să nu fim de acord cu astfel de procedee. Înţeleg că Banatul, sentimental şi geografic, se află mult mai aproape de Iugoslavia, dar pe de altă parte, dacă nu reuşim să ne distanţăm de această empatie regională, riscăm să cădem într-un cerc vicios din care nu mai este nici o ieşire.

Românii între compasiune, frica de precedent şi sistemul valorilor occidentale

Întrebare din sală: Sigur că regimul Miloşevici merită bombardamentul, numai că în această problemă există foarte multe nuanţe. Nu credeţi că politica NATO se poate transforma într-o politică discreţionară? Nu credeţi că această politică este în contradicţie cu însăşi ideea de Europă unită? Desigur, americanii au dreptatea lor, desigur, acolo mor oameni, dar lucrurile nu sînt atît de clare. Pe mine mă oripilează poziţia intelectualităţii române care întotdeauna recurge la nuanţe. Cînd s-a pus în discuţie regimul Iliescu, au existat nuanţe; cînd s-a pus în discuţie antioccidentalismul, la fel. În această problemă însă intelectualitatea românească s-a situat în proporţie de nouăzeci şi ceva la sută într-o poziţie unilaterală.

În altă ordine de idei, ce se întîmplă cu Iugoslavia ca stat în contextul realizării unei separări a regiunii Kosovo? Pentru că dacă nu ne punem această problemă, orice stat din lume ar putea „beneficia" de această politică discreţionară.

Şi sigur că motive se pot găsi. Se pot alcătui sofisme militare şi politice la nesfîrşit. Dar ce se întîmplă cu cetăţeanul iugoslav, cu sîrbul de rînd? Se poate întîmpla un lucru monstruos dacă atribuim calificativul de minoritar majoritarilor şi cel de majoritar minoritarilor. Discursurile prominoritare nu dau importanţă majorităţii. Sub aspectul simbolic al finalităţii ce poate fi secesiunea? Părerea mea e că sîrbii se vor simţi minoritari. Doresc să subliniez că aici în Timişoara au avut loc cîteva manifestaţii, nu de susţinere a lui Miloşevici, nu anti-NATO, cu excepţia unuia, organizat de un partid „verde-albastru", ci de susţinere a poporului sîrb. În Timişoara sînt 200 de studenţi iugoslavi de etnie română. Ei au organizat aceste manifestaţii, alături de Liga Studenţească din Universitate şi, deşi în ziare s-a zis că Timişoara a luat-o razna, că Timişoara face o politică partizană pentru Miloşevici, oamenii aceştia au vrut să pună accentul pe faptul că nu sînt luate în consideraţie toate nuanţele acestei probleme. Pentru că în cazul în care dăm la o parte aceste nuanţe, atunci discursul lor s-ar putea situa în ograda Partidului România Mare. Dar nu este astfel, asta face parte dintr-o cu totul altă orientare.

Gabriel Andreescu: Putem să ne gîndim la o Europă unită ca la o Europă geografică. Dar în limbajul politologic, dar deseori şi în limbajul obişnuit, cînd vorbim despre Europa, vorbim în sensul mai tehnic: o comuniune de valori. Societăţi care împreună şi-au găsit un sistem comun de valori. În acest sens Federaţia Iugoslavă nu se află în Europa - din moment ce are un alt tip de comportament. Este interesant că în presa românească s-a vorbit foarte mult, neinformat sau cu tendinţă, despre intenţia americanilor de a marginaliza pe europeni. Realitatea este însă alta. Nu administraţia Clinton a luat decizia războiului. Ci ceea ce putem denumi „civilizaţia euro-atlantică".

Nu Miloşevici este ţinta acestui război. Războiul din Kosovo are ca obiect salvarea de un rău foarte mare printr-un rău mai mic. În ciuda eforturilor disperate, nu s-a reuşit să se evite intervenţia NATO. Nu spun că nu putea să existe de fapt o strategie a Occidentului, mult mai înţeleaptă, care să însemne cheltuirea sutelor de miliarde de dolari nu pe intervenţia în Bosnia sau în Kosovo, ci pe o politică elaborată de intervenţionism paşnic în treburile ţărilor din zonă. De ce nu a avut loc acest intervenţionism? Pentru că societăţile politice moderne, cele care sînt tolerante, civilizate, sînt şi „burgheze". Nu mai au voinţa politică care să le unească în jurul unor proiecte regionale sau mondiale. Ce altă soluţie exista ca să se evite intervenţia militară? Am ascultat în ultimele săptămîni, în discuţiile unor oameni extrem de respectabili, sugestii de genul: „trebuia trimis un comando care să-l împuşte pe Saddam Hussein şi pe Slobodan Miloşevici. Este nedrept să distrugi din cauza lor infrastructura unei naţiuni, prosperitatea unei întregi generaţii".

Iată o problemă de drept. În Iugoslavia nu avem o violare a dreptului internaţional în sensul strict al cuvîntului. Dar avem o „forţare" a mecanismelor de drept internaţional. O forţare benefică în măsura în care sistemul ONU s-a

dovedit ineficient. Sistemul pe care toţi îl invocă — ziariştii de la *Adevărul*, *Naţional*, *Jurnalul Naţional* şi aşa mai departe —, era un sistem rău. El nu are de ce să fie îmbrăţişat de vreme ce a permis atîtor dictatori să-şi măcelărească propriile popoare. Asta nu înseamnă că nu există un pericol potenţial în noua evoluţie a lucrurilor. Nu se profilează oare la orizont o forţă care poate deveni discreţionară? Însă ştim cît de rău a fost sistemul vechi. Putem bănui — sau simţi — că sistemul nou s-ar putea dovedi mai generos. Dar dacă începem să trimitem trupe de comando pentru a ucide dictatori care nu ne plac, forţăm sistemul de drept internaţional mult prea mult.

Faptul că Republica Federală Iugoslavia a ajuns într-o stare critică e un lucru ale cărui consecinţe nu le putem măsura imediat. Eu am convingerea că provincia Kosovo va deveni un protectorat şi vom vedea apoi o secesiune a provinciei. Nu ştiu cum s-ar rezolva fără crearea protectoratului problemele milionului de refugiaţi din Kosovo, refacerea zonei etc. Ce va înţelege comunitatea internaţională din ce s-a întîmplat în Republica Federală Iugoslavia, dacă se ajunge la secesiune? Va înţelege mai mult decît pînă acum că nu-şi poate permite să se refere la suveranitatea internă oricît şi oricum.

La noi s-a făcut comparaţia Harghitei cu Kosovo. După unii nu există nici o bază pentru această comparaţie. Alţii afirmă că ceea ce s-a întâmplat în Kosovo ni se va întîmpla şi nouă. Ambele puncte de vedere mi se par limitate. Desigur, situaţia din Kosovo şi situaţia din Harghita sunt diferite în termeni etnici, religioşi, naţionali, geografici. Dar ce se întîmplă în Kosovo nu este fără semnificaţie pentru situaţia de la noi. Actorii politici vor învăţa că escaladarea conflictului interetnic duce la rezultate îngrozitoare, iar în momentul în care majoritatea ar declanşa — ipoteză absurdă practic, dar legitimă teoretic — o ucidere masivă a minorităţii etnice din Harghita şi Covasna, acest lucru nu ar scăpa nepedepsit. Am avea un intervenţionism extern. Care mi s-ar părea firesc într-o astfel de situaţie.

Poziţia pe care o descriu mi se pare absolut compatibilă cu compasiunea faţă de drama poporului sîrb.

Elek Szokoly: A fost ierarhizat anterior, probabil involuntar, sentimentul majoritar şi minoritar, în mod evident în defavoarea celui minoritar, cînd s-a pomenit de un posibil sentiment minoritar care să apară la sîrbi în urma acestor intervenţii şi presiuni. Această ierarhizare este, din capul locului, incompatibilă cu sistemul de valori general-umane pe care sîntem datori să le acceptăm. Eu aş sugera să cugetaţi mai departe asupra acelei distincţii care se face în general, prea formal, între poporul sîrb şi Miloşevici. Această distincţie nu poate fi contrazisă în totalitate, dar în acelaşi timp se poate pune întrebarea: care a fost relaţia dintre Hitler şi poporul german la momentul respectiv, dacă a existat o contradicţie profundă între aceştia. Evident, ulterior o mare parte a poporului german a declarat că nu a ştiut de lagărele de concentrare şi de exterminare. E

posibil că acelaşi răspuns să-l dea şi sîrbii, că nu au ştiut de politica de exterminare, de eliminare a albanezilor din Kosovo. Sînt o serie de întrebări pe care ar trebui să ni le punem, pentru că Kosovo a fost, totuşi, doar actul trei al unei drame. Dar această dramă a avut şi un act unu şi un act doi ca urmare a unei politici consecvente şi coerente a unui naţionalism etnocentrist agresiv. Să sperăm că nu va fi şi un act patru. Ajunge şi un epilog.

Toleranţa ca specific regional. Banatul vs. Transilvania

Valeriu Leu: Eu cred că ceea ce se întîmplă acum în Kosovo e încă un motiv să ne privim cu un pic mai multă atenţie chiar chipul nostru în oglindă. Nu este desigur un lucru nou: consider Banatul un model. Cel puţin deocamdată îl intuim, oricum vedem o realitate, aceasta a relaţiilor relaxate. Este o realitate acest lucru şi de altfel studiile sociologice foarte serioase îl confirmă. Nu am din păcate acum relaţia bibliografică exactă, dar în *Revista de Cercetări Sociale* dacă nu mă înşel, acum vreo doi ani s-a publicat un studiu despre raporturile majoritate-minoritate din perspectiva etnică şi a relaţiilor interetnice în Banat, care arăta un grad de ostilitate aproape zero. Nu cred că el este zero, fără îndoială, sîntem realişti, dar oricum, are o valoare minimă. Şi acum vreau să mă leg puţin de două sau poate chiar trei lucruri, cel puţin două provocări să spun aşa, una a domnului Szokoly Elek, cînd a vorbit de un posibil raport, o posibilă comparaţie care chiar cred că este necesară, între Transilvania şi Banat sau între Banat şi Transilvania, pe de o parte şi, hai să răspund reproşului făcut în glumă de domnul Marius Turda în legătură cu faptul că este nevoie de un maramureşean sau de un bucureştean, în orice caz de cineva din afară, ca să scrie şi să se preocupe de istoria Banatului. Aş evoca aici un moment de la sfîrşitul secolului XIX, cînd George Bariţ scria că: *„este vremea cînd bănăţenii trebuie să îşi scrie chiar ei istoria"*. Ei, nu s-a scris. În 1940 Nicolae Iorga scria ultima sa carte — întîmplarea a făcut să se numească *Probleme şi observaţii bănăţene*, care era prima şi ultima carte dedicată de Nicolae Iorga Banatului. El încerca de fapt să facă o sinteză de istorie a Banatului, dar şi-a dat sema că încă nu există documentaţie suficientă şi a rămas la *Probleme şi observaţii bănăţene*, deci bănăţenii sau istoria Banatului rămăsese la nivelul de probleme şi observaţii. De atunci lucrurile cred că s-au schimbat foarte mult. O carte subtanţială dedicată ideologiei şi acţiunii politice la românii din Imperiul Austro-Ungar, cu două sau chiar trei capitole foarte serioase despre A.C.Popovici, i-o datorăm domnului Nicolae Bocşan, un nume pe care desigur toată lumea îl cunoaşte. Din păcate însă chiar şi istorici foarte importanţi sînt nevoiţi la ora actuală să publice la te miri pe unde. Această carte a fost publicată la editura muzeului pe care îl reprezint, Muzeul Banatului Montan din Reşiţa. Desigur că are o circulaţie pe măsură, ajungînd cu greu chiar şi în centrele importante de studiu. Din acest număr al revistei *Altera* mi-a atras

atenţia studiul lui Liviu Chelcea pe care îl consider un nume de care vom mai auzi şi care va fi, dacă nu cumva chiar este, foarte respectat în comunitatea ştiinţifică a noastră şi sper că nu numai a noastră. El îşi începe studiul de-a dreptul provocator şi citez primele trei-patru rînduri: *„În acest articol îmi propun să ofer cîteva explicaţii şi să arăt modalităţile prin care în timpul comunismului a avut loc o transformare substanţială a identităţii regionale a Banatului. În anii '70 -'80 şi în perioada de după 1989, noul discurs regionalist este centrat pe toleranţă, dar şi pe pragmatism, pe relevarea rolului grupurilor etnice în istoria şi identitatea regiunii."* Sar trei rînduri şi continui: *„Unii cercetători par înclinaţi să creadă că toleranţa a fost dintotdeauna condiţia «naturală» a acestei regiuni."* Nu subscriu la acest punct de vedere, nu subscriu nici la ideea că dintotdeauna a existat aici toleranţă şi că ea este un dat, ceva căzut din cer sau o chestiune de genă, de informaţie genetică pe care, noi am avut-o şi am valorificat-o. Nu, este vorba despre o devenire istorică fără îndoială, dar ea nu ţine de durata scurtă, de conjuncturi sau de evenimente, nu ţine nici măcar de perioada interbelică şi perioada comunistă, nu ţine de ultimii optzeci de ani. Ca să înţelegem corect lucrurile şi într-adevăr să le evaluăm critic trebuie să ne raportăm la durata lungă, cel puţin la un secol şi jumătate-două. Şi aici aş vrea să atrag atenţia asupra unui lucru foarte important care poate să lămurească condiţia „relaxată" din acest punct de vedere, al raporturilor interetnice şi nu numai, al toleranţei şi al bunei convieţuiri care există aici în Banat. Lucrurile încep odată cu Banatul Imperial. Mă refer clar la 1718, momentul în care Banatul a fost anexat Austriei. Aici s-a întîmplat însă un lucru pe care austriecii l-au experimentat într-un mod special şi rezultatul are bătaie lungă. Cred că este unul din lucrurile care ar putea fi analizate între un model, să spun, pe care istoria l-a impus în Kosovo — o evoluţie iarăşi de sute de ani — şi un alt tip de istorie, care a impus un alt model aici în Banat. La 1718 austriecii au introdus în mod practic egalitatea în faţa legii. Introducînd codul de legi rodat, aplicat, exercitat în Austria Inferioară, s-au anulat Aprobatele, fel de fel de discriminări. Anularea diferenţelor în raport cu legea este, cred, o condiţie esenţială. Oamenii s-au simţit egali *ab initio*. Vedeţi, se vorbeşte despre colonizare. Colonizarea germană, colonizarea habsburgică, oricum o denumim, care s-a desfăşurat pe tot secolul optsprezece, iar în zona industrială practic ea a fost permanentă, deşi mai subţire. Dar această colonizare s-a făcut „inspirată" şi într-o manieră guvernată de o ideologie cosmopolită, ideologia luminilor. N-a fost un tip de colonizare medievală. Dimpotrivă, austriecii aducînd aici populaţie germană şi nu numai, fiindcă au fost şi foarte mulţi francezi, italieni, spanioli, nu au fost aşezaţi pe un teritoriu exclusiv; nu s-au tras ziduri, nu s-au tras bariere. Colonizarea a fost de tip stelar. Ca să ajungi la tîrg, că erai român, că erai neamţ, că erai sîrb, trebuia neapărat să treci prin satul celuilalt. Deci erai obligat prin

această geografie a colonizării se vezi ce fac alții. Ca să vezi ceva cu totul și cu totul diferit, nu trebuia să mergi peste mări și țări, ci doar pînă în satul vecin. Deci acest tip, această formulă de colonizare care, repet, s-a făcut într-o manieră inspirată de lumini, a fost, cred eu, un exercițiu benefic. A fost America Austriei. Austria nu a colonizat America, dar a colonizat într-o anumită măsură acest spațiu, acest complex istoric pe care noi îl numim Banat și la care, vreau să accentuez, au participat și sîrbii. A mai fost un lucru foarte important care s-a stabilit aici, încă la mijlocul secolului XIX: proprietatea. Proprietatea a fost împărțită prin cadastru, s-a făcut o hartă, s-au stabilit clar sesiile, deci nimeni nu avea de împărțit nimic cu altcineva. Proprietatea era clară, era limpede și suficientă, fiindcă această colonizare habsburgică s-a produs într-un teritoriu care avea o populație relativ rarefiată. Nu era o absență a populației române, dar relativ rarefiată.

Valoarea de model a Celuilalt a fost preluată cu ușurință pentru că se făcea într-un mediu lipsit de frustări. Celălalt nu era privit ca un agresor, Celălalt nu era un ins care l-a izgonit pe Altul, ci a venit în plus cu un model de civilizație și un model economic valabil, care putea fi preluat. Așa se întîmplă de exemplu că țăranii români bănățeni, atunci cînd își dădeau copiii la școală, îi dădeau în gazdă la oricine altcineva, dar la români nu. Pentru că modelul românesc era cunoscut. Problema era să învețe și din ceea ce făceau ceilalți. Chiar Petre Nemoianu este cel care povestește despre aceste lucruri. De aceea au reușit să rezolve și chestiunea posibilității de comunicare. Germana nu a fost impusă cu bîta. Acesta este adevărul secolului XVIII. Important este faptul că Banatul avea condiția de proprietate personală a împăratului. Și împăratul, acest despot luminat, a putut, avînd proprietate asupra întregii regiuni, să exercite aici un program reformist maxim, radical chiar. Așa s-a ajuns ca, de exemplu, frecvența la școală să fie mai mare în Banat, decît în orașul Viena. Manualele din acea vreme îi sfătuiau pe oameni să învețe germana. De ce? Pentru că așa puteau să facă negoț, pentru că așa aveau acces la demnități, în sfîrșit, îi lămureau cu buna. Și oamenii au observat cu timpul că într-adevăr, învățarea limbii germane le dă acces la fel de fel de lucruri pozitive, din care aveau de cîștigat. Cărțile vechi, românești, ortodoxe, erau tipărite pe la Rîmnic, Tîrgoviște, și veneau aici, într-un Banat lipsit de tiparniță românească și totuși, depozitarul celei mai mari cantități de carte românească, fiindcă avea cititori, care datorită reformei austriece aveau bani. Pentru că aceeași reformă a dinamizat economia și aveau forța să cumpere acele cărți, aveau puterea și plăcerea de a se instrui. Pe aceste cărți, țăranii români făceau însemnări în limba germană. Nu o făceau, evident, în limba germană ca să comunice că în anul 1788 au venit lăcustele pe hălăndiu, ci o făceau în limba germană ca să arate celorlalți elevația, faptul că ei știu o limbă. Deci este important cum din start privești lucrurile. De aceea cred și de aceea spun că, deși sînt

de acord cu multe puncte de vedere expuse foarte convingător de Liviu Chelcea, ei bine, nu subscriu că acest dicurs al toleranţei este o chestiune din anii '70-'80 în Banat. Nu. Să nu confundăm, cred eu, starea de fapt cu discursul elitelor, fie ele politice. Elitele interbelice fără îndoială au avut un discurs naţionalist, dar a fost discursul elitelor. Îl putem reconstitui şi îl recuperăm cu foarte multă uşurinţă, ne stau la îndemînă colecţiile presei interbelice. Dar eu nu cred că putem reconstitui acum problemele din Kosovo şi reacţia exclusivă, sau a unui procent de 80% a societăţii româneşti, la ceea ce se întîmplă în Kosovo pe tipul de document istoric numit presă. Ei bine, perioada interbelică s-a reconstituit pe presă. Dar să mergem la izvoare alternative care ne arată discursul popular, discursul normal, discursul de fiecare zi, cum spune Liviu Chelcea, să ieşim din cotidian. Ba chiar acolo trebuie să intrăm, în cotidian, pentru că acesta explică lucrurile. Izvoarele pot fi deci scrisori, jurnale, un tip de documente care ne arată altceva. Nu spun că societatea periferică n-ar fi fost afectată de discursul naţionalist. Dar a existat şi un alt discurs, popular şi el, acela al normalităţii, al bunei convieţuiri. Cînd ajungi la gradul de agresivitate reciproc zero, sau aproape de zero, lucrurile nu se mai explică prin anii '70-'80.

Concepte şi realităţi. Între „cetatea asediată" şi „provincia ratată".

Brânduşa Armanca: Eu aş relua discuţia despre riscul de a nu comunica, de a nu dialoga. Acest risc există, el este major şi cred că adeseori nu se dialoghează şi nu se comunică autentic în legătură cu această temă, din cauza unei lipse fundamentale de educaţie în problemă. Chiar şi aici în momentul acesta în care discutăm, nivelele de discuţie sînt suficient de distanţate, încît anumiţi termeni să apară în contexte diferite, cu sensuri foarte vagi sau foarte departe de ceea ce ele sînt în concept. Sigur, asta se întîmplă cam în toate lucrurile care presupun o teorie, şi aici elogiez revista *Altera*, care a avut rezistenţa în timp să scoată zece numere în condiţiile acestea, în fapt zece cărţi, seriozitatea de a nu coborî nivelul teoretic, conceptual, de studiu, de studii adevărate al fiecărui număr în parte. Ei bine, sînt studii, sînt oameni care stăpînesc acest domeniu, sînt cercetători care operează cu aceste concepte cu lejeritate şi care definesc exact termeni precum autonomie, regionalism, regiune, descentralizare, secesiune, federalizare, care sînt concepte clare, precise. Cînd aceşti oameni vorbesc între ei, lucrurile sînt, de obicei, clare şi calme. De la acest nivel, termenii aceştia apar la un moment dat într-un limbaj comun, şi sigur că mă voi referi înainte de toate la nişte încurcă-lume, care se regăsesc printre politicieni şi printre ziarişti cu precădere. De-a lungul anilor, în România, în această familie a clasei politice în formare, am auzit folosindu-se într-un mod absolut caraghios termeni care sînt chiar de nivel de liceu, deci, pe care unii politicieni ai noştri nu au avut bunăcuviinţă de a-i învăţa, de a-i descifra şi de a-i folosi corect. În acele momente

cînd aceşti termeni sînt preluaţi astfel de politicieni şi transferaţi de ziarişti publicului larg, apar sensibleriile, apar reacţiile. Reacţii, fireşte, sentimentale, umorale, legate de federalizare... Iată, spun ei, inamicii sînt acolo, acel altceva ne este duşman. Precum apare şi o suspiciune a teoriei ulterioare. Există chiar un fel de credinţă mai largă „în popor", într-un popor pe care şcoala, liceul nu îl învaţă deocamdată ce înseamnă cuvintele acestea, cum nu îl învaţă nici ce înseamnă, poate, termeni ca mass-media, de exemplu. Ar trebui şi ei învăţaţi în şcoală pentru că sîntem în secolul „acela". Există deci o teorie oarecum populară în care se crede că există teorii care se nasc ulterior unor fenomene pentru a le legitima. De exemplu, despre Kosovo. Am văzut într-un ziar un fel de argumentare a ideii de secesiune ca şi cum aceasta s-ar fi născut acum, în acest moment, pentru a explica sau a legitima o intervenţie care vizează o secesiune, o ruptură. Acum, pentru că eu sînt totuşi ziaristă şi nu fac parte dintre specialiştii în problemă, totodată din cauza unei boli mai vechi care mi se trage de la şcoala de filologie pe care am terminat-o, mă face să mă mai uit prin dicţionare, vrînd-nevrînd cînd nu sînt sigură de cuvinte şi atunci, vin în contact cu acel nivel intuitiv de receptare a cuvintelor: regiune, regionalizare, centralism, centralizare, descentralizare. Oamenii din zona Banatului pe care noi o investigăm în fiecare zi lucrînd în regim cotidian, sînt absolut convinşi că descentralizarea noastră este foarte bine centralizată şi de asemenea că noi putem face foarte bine regionalizare cu voie de la Bucureşti. Lucrul acesta este intuit aşa cum sentimentul ogrăzii proprii îl are fiecare om care locuieşte într-o zonă, de exemplu săteanul va zice că prefectul centralizează o serie de atribuţii şi fireşte că se va simţi frustrat în raport cu oraşul, tot aşa Provincia se simte frustrată în raport cu Centrul. Numai că în România, acum, există un simptom al comunicării cu sens unic prin care eu încerc să-mi explic aceste frustrări din ce în ce mai mari. Frustrări cărora un ziarist din Cluj le dă glas spunînd că „m-am săturat de România" sau alţi oameni, cărturari le exprimă să zicem mai conceptualizat. Această comunicare cu sens unic arată aşa: tu comunici din teritoriu ceva către o structură care se află situată la Bucureşti şi de acolo nu vine de obicei nici o reacţie. Deci nu este vorba că acolo e cineva care nu vrea, care intenţionează să te taie, ci pur şi simplu te anulează prin ignorare. Este un lucru pe care îl simt în toate instituţiile pe care le străbatem noi şi le investigăm ca jurnalişti. Acest gen de comunicare cu sens unic produce frustrări foarte mari, pe care eu îl exemplific doar printr-un model de comunicare instituţional, dar de asemenea produce şi un fel de saturaţie pe care noi ca bănăţeni o exprimăm numindu-i pe cei de la Bucureşti „Mitică" şi numind locul acela „Miticia".

Mai spun încă un lucru şi anume că de fiecare dată cînd au venit la Timişoara personalităţi de toate felurile: politice, culturale, din administraţia publică, de fiecare dată am abordat la televiziunea teritorială, aşa-numita televiziune

teritorială, problema regionalizării, a descentralizării mai ales. Cu atît mai mult cu cît noi ne-am aşezat aici cu făloşenie în prima euro-regiune care, iată, nu există. Deci prima euro-regiune din care face parte sau a făcut parte România, nu ştiu ce timp verbal să folosesc, a fost aceasta a noastră în care noi cu ungurii şi cu sîrbii, deci Voivodina, zona Csongrád, respectiv Timişul, Hunedoara, Caraşul şi Aradul am intrat în aceeaşi euro-regiune. Sigur, ca ziarişti, noi am fost tot timpul călare pe această problemă, cu o anume făloşenie, hai să recunoaştem, că uite domnule ce am făcut noi. Chiar am crezut că ea va funcţiona, iar acum fireşte că nu funcţionează şi nu numai din cauza integrării. Primul accident al acestei euro-regiuni a survenit a doua zi după ce Ungaria a intrat în NATO şi preşedintele zonei ungare a spus că nu mai este interesat pe moment de proiectele comune, arătînd că nu mai este o prioritate, nu că ar fi fost vorba de o ieşire din acest proiect, nu. În clipa următoare s-a întîmplat ceea ce ştim în Iugoslavia, deci oricum comunicarea nu mai exista.

Am pus aceste întrebări despre descentralizare şi regiuni, despre „preafericitele" regiuni ale României, unele denumite în lege regiuni de dezvoltare. I-am întrebat şi pe primul-ministru de acum şi pe alţii anteriori şi pe preşedintele Constantinescu şi toţi au fost extrem de competenţi în a ne spune că aceasta e o chestiune rezolvată, adică e pe bune, acum ne regionalizăm şi ne descentralizăm. Şi chiar ni se atrăgea atenţia „părinteşte", tot aşa cu un diletantism demn de notat, ni se atrăgea atenţia să nu ne bucurăm aşa de tare pentru că nu o să mai vină banii de la Centru, ca şi cum noi aici nu i-am putea produce. Nu intru în polemicile economice care ar putea rezulta din această chestiune, spun doar că deocamdată noi avem de anul trecut o lege a dezvoltării regionale, o văd şi aici şi văd un lucru admirabil şi anume văd puse pe două coloane Carta europeană a autonomiei locale şi Legea privind dezvoltarea regională cu diferenţele dintre ele (făcînd trimitere la articolul *Autonomia regiunilor în concepţia Consiliului Europei şi în legislaţia României,* din Altera 10, p.188, nota red.), a propos, de ce vrem noi, adică să intrăm în Europa? Intrăm, dar cu reţinere. De asemenea, avem o Lege a autonomiei locale care a fost chiar amendată, îmbunătăţită şi stricată un pic pe alocuri. Oricum, ele există. De acolo, de la existenţa acestor legi şi pînă la punerea în fapt există de asemeni o distanţă considerabilă, o distanţă pe care - din păcate noi simţim din zona noastră - nu o putem parcurge mergînd şi noi către Centru, ci este un sens unic. Numai dacă Centrul vrea să micşoreze această distanţă, din acel sens este îngăduit. Altfel nu. Cînd îl întrebam pe primarul nostru: Domnule primar, cum vă simţiţi dumneavostră cînd vă urcaţi în avion şi vă duceţi iar la Bucureşti să bateţi pe la uşile miniştrilor?, zice — Păi, ştiţi, eu sînt primit la ei. — Şi? — Şi de obicei nu se rezolvă nimic. Deci există o amabilitate reală, care în legislaturile anterioare, cînd nu se obosea nimeni să fie amabil, nu exista, acum se obosesc să fie amabili, dar nu se întîmplă nimic.

Pun pe seama acestei comunicări cu unic sens una dintre rupturile majore în fapt, a ceea ce se numeşte descentralizare — un proces care este aproape neînceput. Atîta timp cît nu se poate circula în ambele sensuri. Noi nu putem pune umărul la chestiunea aceasta, nu se poate. Şi aici aş aduce doar un mic exemplu. Cînd s-a inventat ziarul *Transilvania Jurnal*, noi ne-am interesat repede de el pentru că era cotidian regional şi ne interesa şi pe noi chestiunea aceasta, pe noi ca televiziune regională (regională numai cu numele). În acel moment i-am invitat pe cei care au iniţiat ziarul, sigur, am aflat că e al lui Măgureanu, i-am întrebat mai de toate că sîntem ziarişti şi i-am întrebat — Bun, şi cum faceţi voi distribuţia ziarului care se tipăreşte la Braşov? Şi au zis: — Îl trimitem la Bucureşti şi de acolo în toată ţara. Şi am zis: ce-i cu prostia asta, că asta încarcă costurile. Şi ne-au răspuns că în România sistemul de comunicaţii, transport şi aşa mai departe, absolut totul este gîndit cu centrul pe Bucureşti şi nu se poate altfel. Deci nu ai cum altfel. Acela este nodul şi de acolo pleacă toate celelalte.

Ioan Almăjan: Doamna Brînduşa, trimiţi o scrisoare de la Timişoara la Novi Sad, ea o ia prima oară la Bucureşti şi abia apoi merge mai departe...

Elek Szokoly: În legătură cu afirmaţiile legate de descentralizare îmi permit totuşi un vag adaos sau mai degrabă o întrebare, o întrebare care poate să fie considerată şi retorică, în legătură cu posibilitatea acestei descentralizări. Şi revenind şi la conceptul statului naţional unitar, oare filosofia statului naţional — care, să fim sinceri, este un stat etnic, nu-i aşa? — deci filosofia statului naţional unitar şi centralizat — unitar şi centralizat fiind într-o atît de strînsă corelaţie încît pur şi simplu nu poate fi desfăcută —, nu este în mod necesar cea a cetăţii asediate? A unor ziduri cît mai înalte şi mai groase în jurul acestuia pentru a-l ocroti de orice adiere, inclusiv europeană, care exclude din capul locului orice inter-relaţie cu alţii, inclusiv cu mai sus amintitele euro-regiuni?

Brânduşa Armanca: Aş putea adăuga la întrebarea dumneavostră, să-i zicem retorică, o întrebare suplimentară? Şi oare nu înseamnă asta şi *provincia ratată*, aşa cum scrie Alexandru Cistelecan într-unul din numerele revistei dumneavostră? Deci este o ratare zilnică a valorilor provinciei, pînă într-acolo încît cuvîntul provincie, iată, are conotaţii negative?

Elek Szokoly: Şi oare reproducerea zi de zi şi în proporţie de masă a acestei mentalităţi centraliste, pînă cînd ne va ţine pe loc, a propos de imposibilitatea funcţionării autonomiilor locale la cele mai simple şi pragmatice nivele, autonomii care de fapt există doar pe hîrtie?

Marius Turda: Poate că ar trebui să începem cu faptul de a recunoaşte că statul naţional unitar român este un concept ratat. Şi atunci să ajungem să ne gîndim dacă provinciile sînt sau nu ratate. Aş dori să precizez cîteva lucruri. Este într-adevăr foarte greu după ce optzeci de ani s-au depus eforturi imense ca să se creeze o identitate naţională solidă, avînd un stat după modelul francez, cu

ideologie de tip germană, să-l centralizezi, să faci din Bucureşti buricul acestui stat, ca în cîţiva ani să poţi să rupi toate aceste pîrghii şi să creezi dialectici locale care să fie şi autoguvernări care să se poată autocontrola. De aceea spun pentru că sîntem nemulţumiţi acum şi într-adevăr cu toţii sîntem nemulţumiţi, dar nu doar Banatul suferă, ci cred că toate regiunile din România suferă în raport cu centrul. Şi aceasta mă trimite la faptul că noi avem de fapt de a face cu o deficienţă instituţională profundă, care ţine nu de faptul că noi mergem la Bucureşti, noi cei din Transilvania, din Banat sau din Moldova, că nu rezolvăm problemele la Bucureşti. Asta nu ţine neapărat de raportul centru-periferie, ci de faptul că instituţiile statului român sînt la pămînt. Ceea ce se încearcă acum este o revitalizare a unora sau crearea unora noi ş.a.m.d. Deci aici se află marea problemă.

Gabriel Andreescu: Nu există doar „descentralizare", ci există descentralizări bune şi descentralizări proaste. Legea bugetelor locale este un pas important şi efectele numai de la anul se vor vedea. Numai că unele efecte vor fi pozitive, iar altele, din păcate, serios negative. Datorită noii legi a bugetelor locale, un oraş precum Sibiul va avea un venit estimat cam de trei ori mai mare decît l-a avut anul trecut. Dar satele şi comunele din Sibiu, practic nu vor mai fi capabile să îşi susţină infrastructura.

Brînduşa Armanca: De aici a plecat o iniţiativă, din Timişoara, de creere a unui fond mutual, un fond de solidaritate pentru a putea ajuta aceste localităţi care nu şi-ar putea produce banii. Iată, din mers se încearcă şi remedii la o proastă descentralizare să zicem, dacă ea s-ar produce aşa.

Mariana Cernicova: Este relativ rară ocazia în care ai posibilitatea să discuţi la modul serios despre politici regionale, despre proiecte de organizare alta decît cea gîndită de la un centru cît de sus ar fi el şi tocmai dată fiind raritatea acestor ocazii, mai ales atunci cînd este vorba de lucruri teoretice. Mă bucur să salut cîteva din studiile absolut excelente din *Altera* ultimelor două numere pe care le-am văzut şi cum spunea şi Brînduşa, studiul lui István Haller este chiar remarcabil în această direcţie. Marea problemă a ultimilor doi ani sau a perioadei de după alegerile din 1996 este că noua elită conducătoare, asumîndu-şi cîştigul unor concepte deja gîndite şi dezbătute în materie de „cum să facem să ducem o politică regională mai eficientă", şi-a asumat proiectele fără să îşi asume şi voinţa de a face ceva cu ele. La modul foarte serios, cu o promisiune absolut dezarmantă s-a spus: „vom reînfiinţa judeţele abuziv desfiinţate", pe principiul „referendumul local bate voinţa unui centru oarecare". Ulterior această promisiune fermă a fost făcută uitată pe principiul „nu avem destui bani", uitîndu-se să se spună şi partea a doua „n-avem destui bani pe de o parte, dar pe de altă parte nu am face decît să proliferăm o clientelă politică inutilă, deci nu am face decît să mergem pe fărîmiţări şi mai mici, în timp ce Europa merge pe regiuni sensibil mai mari". Descurajarea acestui tip de iniţiativă şi încurajarea celeilalte, de tipul Carta verde

a regiunilor, cu cele opt macro-regiuni de dezvoltare economică, lăsa impresia că totuşi există voinţa de a se face ceva în acest sens. Cel mai interesant lucru este că după ce la nivel declarativ s-a lansat proiectul în dezbatere publică s-au creat în sfîrşit macroregiunile aşa cum au fost ele gîndite, fără posibilitatea ca judeţele să se gîndească că poate totuşi nu le convine în forma respectivă. În fine, au înghiţit fabula aşa cum le-a fost prezentată şi l-au oferit opiniei publice într-o formă în care opinia publică a zis, domnule, dacă nu ne cer bani în plus, bine şi aşa. Au lăsat proiectul să gesteze iarăşi vreo doi ani, după care au făcut un lucru absolut dezarmant şi pe care deocamdată nu l-am văzut conceptualizat nicăieri. Există un mecanism consultativ paritar în care votul macro-regiunilor, celor opt macro-regiuni de dezvoltare macroeconomică este contrabalansat de reprezentanţii ministerelor în număr suficient de mare cît să fie superiori la vot reprezentanţilor aleşi. Şi, culmea culmilor, şeful acestui organism, în care nu intră prefecţii numiţi de Guvern, ci preşedinţii de consilii judeţene, deci oameni aleşi de către oamenii locurilor din care provin, este prezidată de însuşi primul-ministru. Deci iată cea mai splendidă eşuare a unui proiect de acest nivel. Pe dimensiunea cealaltă, pe care o sesiza Brânduşa Armanca, cea a euro-regiunilor, mi s-a părut absolut senzaţional şi mă mir că nu a obiectat nimeni la momentul respectiv, că într-un document semnat de şefii de state — cînd domnul Constantinescu s-a întîlnit la Neptun cu omologul său ucrainean —, într-un document de nivel naţional să indice ce să facă regiunile, chiar musai ca zonele de graniţă să creeze două euroregiuni: Prutul de Sus şi Dunărea de Jos, euroregiuni care au rămas la nivel declarativ! Prutul de Sus nu a ajuns nici cît a noastră pentru că euro-regiunea Dunăre-Criş-Mureş-Tisa a avut măcar nişte tentative comune, a făcut nişte proiecte, bune sau rele, nu discutăm, a încercat să facă ceva. Să vii de sus de la nivelul şefilor de state ca să decizi dacă este sau nu oportună o aliere sau o alăturare, mi se pare o încălcare a principiilor elementare de competenţă. Cert este că pe ambele proiecte, şi pe dimensiunea strict internă a macro-regiunilor de dezvoltare macro-economică de tipul landurilor, cum încearcă să se prezinte, şi pe cea a transplantării proiectului euro-regiunilor într-un concept mult mai larg de măsuri de încredere sau paşi de încredere pe care-i promovează modelul european, a stimulării oportunităţilor din zonă, lucrurile se petrec foarte frumos la nivel conceptual şi foarte dezarmant la nivelul practic. Cred că pe undeva aceasta este una din problemele cu care ne confruntăm la ora actuală, adică în ce măsură dezbaterea conceptuală, aşa cum o promovează Liga PRO EUROPA prin revista *Altera*, aşa cum fac studiile pe care le realizează APADOR-CH, aşa cum le cunoaşte comunitatea academică interesată de un anumit domeniu, în ce măsură aceste proiecte care arată bine şi au modele care funcţionează, pot fi glisate către elita politico-administrativă, fără ca asta să le strice, adică le dă totuşi o jucărie care funcţionează şi care la demonstraţie pare

admirabilă şi ei încep să îi scoată şuruburile dinăuntru şi să o transforme într-un obiect bun numai de vitrină. Şi ferească Domnul să se joace cineva cu el... Pînă la urmă, marele test al actualei elite politico-administrative va fi: în ce măsură nu va încerca să facă din nou ceva pe ultima sută de metri a propiului mandat, ca să justifice voinţa de a fi făcut, şi lipsa de timp de a nu fi făcut ceva în sensul acesta. Întorcîndu-mă la ce spunea Brânduşa Armanca legat de această incapacitate de dialog a centrului, mi s-a părut realmente suspect faptul că nişte experienţe regionale care au depăşit problemele de tipul regiunii de dezvoltare internă dintre Timiş, Arad şi Caraş-Severin, care experimentaseră nişte forme, văzuseră ce merge şi ce nu merge, respectiv a euro-regiunii Dunăre-Criş-Mureş-Tisa, din nou, experimentaseră deja nişte lucruri ca să vadă care merg şi care nu merg, foarte curios este că în momentul în care aceste proiecte sînt oferite expertizei publice, academice, administrative, ele sînt foarte repede ascunse într-o bibliotecă şi rămîn acolo fără ca cineva să le şteargă de praf măcar odată la două săptămîni.

Gabriel Andreescu: Această împărţire a României pe cele opt regiuni este rezultatul unei solicitări legate de primirea unei sume de bani de la Uniunea Europeană. O decizie „sponsorizată". Scopul a fost de fapt obţinerea banilor. Din cîte cunosc, nu există nici un fel de voinţă ca după terminarea sumei de bani, regiunile să îşi urmeze logica lor firească.

Mircea Mihăieş: Dincolo de ce a spus şi domnul Andreescu, cred că întrebarea doamnei Cernicova merită măcar o încercare de răspuns. Ce se întîmplă cu aceste proiecte, care unele sînt extraordinare şi sînt gîndite pentru această societate. Nu sînt gîndite pentru Marte sau pentru Jupiter. Ce posibilitate există de a-i atrage pe oamenii care ar avea o putere de decizie şi de implementare reală a lor? Ce se poate face?

Elek Szokoly: Eu aş adăuga doar întrebarea care ar pune eventual capac semnelor de întrebare ridicate de dumneavoastră. Totuşi cum ne explicăm că toate aceste proiecte dispar, că nu există nici o intenţie serioasă de descentralizare, chiar dacă s-au făcut anumite mişcări, unele absolut de ochii lumii, cum este şi aceasta cu regiunile de dezvoltare pentru obţinerea urgentă doar a anumitor fonduri la limită de termen? De ce, de fapt, nu se doreşte o descentralizare autentică, respectiv o regionalizare, cu euro-regiuni sau fără euro-regiuni? Euro-regiunile, care s-au dovedit peste tot foarte eficiente şi foarte profitabile, de ce la noi sînt tratate cu indiferenţă, dacă nu chiar cu suspiciune? De ce la noi există această reticienţă faţă de tot ce nu este unitar şi centralizat? Repetarea obsesivă a întrebării, în continuare retorică, se datorează absenţei unui răspuns cît de cît coerent şi univoc...

Mariana Cernicova: Încerc eu un răspuns, deşi se zice că în cei căzuţi nu-i frumos să mai dai cu pietre. Îmi aduc aminte de discursul domnului Ciorbea întrebat direct a propos de tema aceasta, care a spus că înainte să fac ceva trebuie

să am toate pîrghiile necesare. Deci argumentarea aceasta fost: nu pot să fac reformă dacă nu am toate pîrghiile în mîna mea, dacă nu pot să coordonez lucrurile acestea în mod direct.

Brânduşa Armanca: A propos de întrebările pentru care le sîntem atît de antipatici mai marilor zilei, eu l-am întrebat pe actualul prim-ministru: ce s-a întîmplat cu acest fond pe care l-a dat Uniunea Europeană, prin ambasadoarea de atunci, doamna Karen Fogg? Dînsa spunea că această sumă, destul de importantă, se pune la dispoziţia României pentru dezvoltare regională. Primul-ministru mi-a răspuns că banii încă nu au venit, ca şi cum banii aceştia ar fi venit necondiţionat. Era clar că trebuiau depuse proiecte. Mecanismul îi era complet străin, după cum mi-am dat seama, astfel l-am întrebat dacă cunoaşte criteriile. Sigur, la această întrebare a spus că îşi va întreba un consilier. Deci, în general, cînd ajungem la criterii e o problemă mare, pentru că ori de cîte ori trebuie făcută o distribuire a unui fond oarecare în teritoriu sau a unor competenţe, lipsesc criteriile şi nu se oboseşte nimeni să le inventeze, să le pună pe hîrtie. Se hotăreşte de obicei pe moment, astfel deciziile depind de oameni, care uneori sînt foarte inteligenţi, alteori însă nu.

Valenţele specificului cultural şi ieşirea de sub zodia fricii

Marius Turda: Mă gîndeam că totuşi există un răspuns la aceste întrebări şi el se află enunţat în noi, mai exact în ceea ce s-a numit aici cultură politică, pe care eu aş numi-o tradiţie politică. Cînd avem o modernitate mutantă, cum este modernitatea românească, cînd avem o tradiţie politică subţire şi în care nu am reuşit să interiorizăm toate aceste concepte, le aplicăm de dragul unor organisme internaţionale — cum a făcut domnul Constantinescu cînd a semnat fără să ştie propriu-zis ce înseamnă o euro-regiune, decît ce i s-a spus că ar putea să însemne —, ne confruntăm cu aceste discrepanţe şi ne întrebăm firesc cînd se va face transferul din teorie în practică. Ori este un lucru foarte greu să-i spui unui politician român că el nu face cultură. El are senzaţia cînd merge la televizor şi vorbeşte, că face cultură. Ori lucrul acesta ar trebui să îl înţeleagă foarte multă lume politică de la noi. Pentru a face cultură trebuie să stăpîneşti cîteva lucruri elementare, ori nu toţi politicienii noştri le stăpînesc. Astfel bineînţeles că ajungem la aceste situaţii paradoxale care au fost descrise aici foarte bine şi în care pur şi simplu rămîi neputincios pentru că nu ai ce să faci. Tu, ca cetăţean normal care ai citit lucruri esenţiale despre anumite probleme, le afli spuse din gura unui politician şi rezultatul este cel pe care îl ştim cu toţii.

Adriana Babeţi: Îmi era teamă că ceea ce am să spun o să facă o figură cel puţin bizară într-o discuţie în care evident e dominant discursul politologic, istoric, sociologic, dar din fericire mi-a fost ridicată mingea la fileu de domnul Marius Turda şi înaintea dînsului de Valeriu Leu cu care împărtăşim, fiind

membrii aceluiaşi grup de cercetare inter-disciplinară *A Treia Europă*, aceleaşi valori. Discursul meu ar merge puţin pe un alt traseu, pe care oricum l-aţi amintit, şi care cred că poate fi invocat aici cu îndreptăţire, chiar dacă face figură de struţo-cămilă, ţara arde şi baba se piaptănă. Aş face un fel de punte de legătură între ceea ce face, cu extraordinar profesionism *Liga Pro Europa* la Tîrgu-Mureş şi ceea ce încearcă să facă un centru de cercetare înfiripat, care începe să stea încetul cu încetul în picioare şi care este grupul din Timişoara, evident, hipersuspectat, în primul rînd pentru felul în care se numeşte, *A Treia Europă*. Cunoaşteţi foarte bine pradă căror tipuri de interpretări am căzut, probabil ce „destine" publicistice împărtăşim chiar cu dumneavoastră. Inclusiv pentru faptul că sîntem acum împreună poate face subiectul unei scenarite care v-ar zburli părul pe şira spinării. Nu vă ascund că am avut o uşoară crispare... Pentru că există, în permanenţă, inclusiv în oamenii de foarte bună credinţă din Timişoara pe care îi aveţi în sală, o gîndire de tip suspicios — aştia de fapt ce vor? Şi acum să vă spun de fapt ce vrem şi să-mi răspundeţi la cîteva întrebări care nu cred că sînt retorice. Unul dintre bunii noştri prieteni, „excelenţa sa" Vasile Popovici, aflat la Marsilia, ne-a trimis un studiu, un eseu apărut în *Orizont*, care dedică mai multe pagini ultimelor noastre apariţii editoriale, o revistă de aproape 500 de pagini, studiu prin care ne anunţă în mod solemn că ne-a murit obiectul cercetării, că în acest moment, după începutul bombardamentelor asupra Iugoslaviei, Europa Centrală - asta este textul - a murit, vă felicit, vă puteţi vedea visul cu ochii, studiaţi un cadavru superb, studiaţi-l, aveţi timp şi linişte suficientă pentru a vă ocupa cu singurul lucru care mai poate fi animat, ca un fel de resuscitare miraculoasă, de cultura Europei Centrale. Vreau să vă întreb: chiar ne-a murit obiectul de studiu?

Noi, fără un complex provincial, încercăm să afirmăm un tip de identitate, culturală în primul rînd, a unei regiuni. Încercăm să demonstrăm că o cultură, care are evident unitatea, coerenţa, coeziunea ei şi care este cultura română, are o şansă de nesperat, o şansă pe care dacă nu o cultivăm este aproape un gest iresponsabil: şansa extraordonară că se dezvoltă într-o pluralitate de culturi, într-o diversitate culturală cu care poate să coexiste extrem de bine. E o şansă că există şi un spirit balcanic în cultură, e o şansă că există şi un spirit muntean care este altceva decît cel balcanic, că e un specific ardelenesc ş.a.m.d. După părerea mea toate aceste delimitări nu sînt făcute cu scopul suspectat de oameni absolut inteligenţi: de a secesiona, de a diviza, de a rupe, de a dezmembra, de a dezarticula, ci dimpotrivă. Dacă oferi o plauzibilitate culturală sporită acestei ţări, în care mai multe culturi funcţionează în dialog, se poate dezinhiba relaţia centru-margine.

Sperăm ca această zonă a ţării, Banatul, să nu-şi piardă ceea ce a avut mai preţios, această vocaţie a dialogului, această descoperire a alterităţii, la păstrarea acelui model, creat nu de ieri, de astăzi, cum spunea Valeriu Leu.

Elek Szokoly: La întrebare aţi răspuns chiar dumneavoastră, iar dacă cumva mi se adresează mie, voi încerca şi eu un răspuns. Se spune că în anumite perioade muzele cam tăceau, inclusiv în timpul domniei marelui Napoleon, cînd singura producţie lirică acceptată a fost cel al unui poet de curte care dedicase ode împăratului, închis pînă la urmă în casa de nebuni. Evident, dictaturile foarte feroce nu permit dezvoltarea culturii, dar ştim bine că noi, cel puţin în această parte a Europei, am găsit întotdeaua căile, ferestrele prin care ne puteam afirma valorile culturale şi chiar dacă acum pare să fie o recesiune sub acest aspect, ce altceva putem face mai de valoare decît cultură. Economie nu prea ştim să facem, trebuie să recunoştem, şi atunci mai bine să facem cultură, cultura pe care ştim s-o facem şi să încercăm s-o exportăm. Oricum sîntem obsedaţi de dezechilibrul balanţei noastre comerciale...

Referitori la temeri, cred că una din cuceririle noastre post-decembriste, ale dumneavoastră mai ales care aţi fost aici în Timişoara, a fost abandonarea fricii. Ori eu constat, inclusiv din discursul dumneavoastră, şi din alte manifestări pe care le-am văzut cu diferite ocazii, o anumită nevoie excesivă de autojustificare care este o expresie a fricii. Trebuie să ieşim din această zodie a fricii. Ştiu foarte bine că există o imensă presiune asupra acestor „disidenţe" ale societăţii civile, asupra tuturor iniţiativelor alternative care nu pot fi controlate de la centru. Există acest conservatorism în societatea noastră, şi probabil nu numai în a noastră, dar cred că trebuie să ne asumăm cu claritate şi fermitate responsabilitatea conştiinţei valorii demersurilor noastre. Avem nevoie probabil de o doză de fanatism în sensul cel mai bun al cuvîntului, o doză de consecvenţă în a merge înainte. Dacă sîntem convinşi că demersul nostru este just, constituie o valoare, acoperă o necesitate, cîinii n-au decît să latre...

Gabriel Andreescu: Încrîncenările noastre intelectuale s-au fixat pe tema problematicii naţionale. O cultură de acest tip este o circulaţie pe un ecran artificial a unor idei puţine şi mediocre. Le repeţi în neştire, cînd de fapt ochii tăi trebuie să se deschidă la realitate. Realitatea? Iată fenomenul numit „fragmegrare": adică procesele simultane de fragmentare şi integrare, spijinindu-se şi iniţiindu-se reciproc. Pe de o parte, redescoperirea identităţii, reapropierea de localisme. Pe de alta, comunicarea între culturi, aşezarea localismelor sub principii din ce în ce mai generale şi mai bogate. Frontiera naţională ne împiedică deseori să apreciem substanţa localismelor şi ne împiedică să vedem şi globalismul. ❑

Document

Probelma Kosovo între legitimitate şi necesitate

Declaraţia Preşedintelui Consiliului de Securitate ONU cu privire la Kosovo

S/PRST/25

Data: 24 august 1998

Şedinţa nr. 3918

Consiliul de securitate a examinat raportul prezentat de către Secretarul general la data de 5 august 1998 (S/1998/712), în vederea aplicării rezoluţiei nr. 1160 din 31 martie 1998.

Consiliul îşi începe lucrările preocupat în mod serios de luptele care au avut loc recent în Kosovo, conflicte cu un efect devastator asupra populaţiei civile şi care au ca efect o creştere considerabilă a numărului refugiaţilor.

Consiliul şi Secretarul său general enunţă ipoteza că o nouă escaladare a conflictului ar putea compromite grav stabilitatea în regiune. Se constată cu o vie nelinişte că sporirea numărului persoanelor refugiate în condiţiile apropierii iernii determină posibilitatea ca situaţia în Kosovo să se transforme într-o gravă catastrofă umanitară. Se menţionează că toate persoanele refugiate au dreptul de a se întoarce la casele lor. Se subliniază în mod special că este important ca organizaţiile umanitare să aibă acces liber înspre categoriile defavorizate ale populaţiei. Se reaminteşte că se constată înmulţirea numărului cazurilor de violare a dreptului umanitar internaţional.

Consiliul cere o încetare imediată a focului. Subliniază totodată că autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei şi albanezii din Kosovo trebuie să ajungă la o rezolvare politică a problemei din Kosovo şi că orice acte de violenţă şi terorism, oricare ar fi autorii lor, sînt inadmisibile; se reafirmă importanţa aplicării rezoluţiei 1160 (1998). Se reafirmă, de asemenea, ataşamentul tuturor statelor membre la suveranitatea şi integritatea teritorială

a Republicii Federative a Iugoslaviei, şi se cere autorităţilor acesteia, cît şi conducătorilor albanezilor kosovari, stabilirea unui dialog care să permită încetarea violenţei şi să aducă o soluţionare politică negociată a problemei din Kosovo. Se sprijină eforturile desfăşurate de către Grupul de contact, mai ales iniţiativele luate în vederea reunirii autorităţilor Republicii Federative a Iugoslaviei şi a conducătorilor albanezilor kosovari pentru a discuta despre viitorul statut al regiunii Kosovo.

Consiliul notează cu satisfacţie că domnul Ibrahim Rugova, lider al comunităţii albaneze kosovare, a anunţat funcţionarea unei echipe de negociere însărcinată să reprezinte interesele comunităţii albaneze din Kosovo. Constituirea acestei echipe albaneze de negociere ar trebui să permită angajarea rapidă a unui dialog de fond cu autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei în vederea încetării violenţei şi a stabilirii unei convenţii pacifiste, asigurîndu-se în special întoarcerea definitivă la casele lor, în deplină securitate, a tuturor refugiaţilor.

Este important ca autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei şi albanezii din Kosovo să recunoască însemnătatea încetării violenţei în Kosovo, să permită populaţiei reluarea cursului normal al vieţii şi să înţeleagă că au responabilitatea de a face să evolueze acest proces politic.

Consiliul va continua să urmărească de aproape situaţia din Kosovo şi nu va înceta să caute soluţii în vederea rezolvării problemelor ce se vor ivi.

Rezoluţii adoptate de către Consiliul de Securitate ONU cu privire la Kosovo

S/RES/1199

Data: 23 septembrie 1998
Şedinţa nr. 3930
Voturi: 14-0-1

Consiliul de Securitate,

Readucînd pe ordinea de zi rezoluţia nr. 1660 (1998) din 31 martie 1998,

După examinarea rapoartelor prezentate de către Secretarul general în vederea aplicării acestei rezoluţii, analizînd în special raportul din data de 4 septembrie 1998 (S/1998/834).

Luînd act cu satisfacţie de declaraţia miniştrilor de externe ai Germaniei, Statelor Unite ale Americii, Federaţiei Ruse, Italiei şi Regatului Unit al Marii Britanii şi al Irlandei de Nord (Grupul de contact), declaraţie publicată la data de 12 iunie 1998 cu ocazia reuniunii grupului de contact cu miniştrii de externe ai Canadei şi Japoniei (S/1998/567, anexă) şi declaraţia ulterioară a Grupului de contact la Bonn, în data de 8 iulie 1998 (S/1998/657),

Reţinînd cu satisfacţie, de asemenea, declaraţia comună a Preşedintelui Federaţiei Ruse şi a Preşedintelui Republicii Federative Iugoslavia, la data de 16 iunie 1998 (S/1998/526),

Ţinînd cont de comunicatul din 7 iulie 1998, adresat Grupului de contact de către Procurorul Tribunalului internaţional pentru ex-Iugoslavia, în care acesta estimează că situaţia din Kosovo constituie un conflict armat,

după cum se menţionează în mandatul emis de Tribunal,

Preocupat în mod serios de luptele intense care au avut loc recent în regiunea Kosovo, îngrijorat în special de folosirea excesivă a forţei de către unităţile de securitate sîrbe şi armata iugoslavă, fapt ce a dus la sporirea numărului victimelor civile şi, după estimarea Secretarului general, la deplasarea a peste 230.000 persoane, obligate să-şi părăsească locuinţele,

Profund îngrijorat de afluxul de refugiaţi în nordul Albaniei, în Bosnia-Herţegovina şi în alte ţări europene, aflux datorat recurgerii la forţă în Kosovo, cît şi de numărul crescînd al persoanelor care şi-au părăsit căminele şi au rămas în interiorul regiunii Kosovo sau în alte părţi ale Republicii Federative a Iugoslaviei (conform estimărilor Înaltului Comisariat al Naţiunilor Unite pentru Refugiaţi — HCR, 50.000 de persoane sînt fără adăpost),

Reafirmînd dreptul tuturor refugiaţilor şi a tuturor persoanelor care şi-au părăsit locuinţa să se întoarcă la casele lor în condiţii de deplină securitate şi subliniind că este de datoria Republicii Federative a Iugoslaviei să asigure condiţiile necesare realizării acestui scop,

Condamnînd toate actele de violenţă şi terorism comise în scopuri politice de către orice grup sau individ, cât şi orice sprijin adus din exterior unor asemenea activităţi în Kosovo, înţelegînd prin aceasta şi furnizarea de armament pentru desfăşurarea unor activităţi teroriste în Kosovo,

Declarîndu-se preocupat de informaţiile privind violarea interdicţiilor impuse prin rezoluţia 1660 (1998),

Profund îngrijorat de deteriorarea rapidă a situaţiei umanitare în întreaga regiune Kosovo, alarmat de iminenţa unei catastrofe umanitare ca cea descrisă în raportul Secretarului general şi subliniind necesitatea prevenirii acestei catastrofe,

Profund preocupat, de asemenea, de multiplicare cazurilor de violare a drepturilor omului şi a dreptului internaţional umanitar, şi subliniind necesitatea de a veghea la respectarea drepturilor tuturor locuitorilor regiunii Kosovo,

Reamintind obiectivele rezoluţiei 1160 (1998), prin care Consiliul îşi exprimă sprijinul în rezolvarea pe cale paşnică a problemei din Kosovo, prin prevederea unei autonomii administrative a regiunii,

Reamintind, de asemenea, ataşamentul tuturor statelor membre la suveraneitatea şi integritatea teritorială a Republicii Federative a Iugoslaviei,

Afirmînd că deteriorarea situaţiei din Kosovo (Republica Federativă a Iugoslaviei) constituie o ameninţare pentru pacea şi securitatea din regiune,

Acţionînd în conformitate cu Capitolul VII din Carta Naţiunilor Unite,

1. **Cere** ca toate părţile şi toate grupurile de indivizi să pună capăt imediat ostilităţilor şi să înceteze focul în Kosovo (Republica Federativă a Iugoslaviei), situaţie care să creeze perspectiva unui dialog constructiv

între autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei şi conducătorii albanezilor din Kosovo şi care să reducă riscurile catastrofei umanitare;

2. **Cere**, de asemenea, ca autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei şi conducătorii albanezi din Kosovo să ia imediat măsuri în vederea ameliorării situaţiei umanitare şi a evitării pericolului iminent al catastrofei umanitare;

3. **Cere** autorităţilor Republicii Federative a Iugoslaviei şi conducătorilor albanezi din Kosovo să angajeze imediat un dialog constructiv fără condiţii prealabile şi cu implicare internaţională, să adopte un calendar precis care să conducă la încetarea crizei şi la o soluţionare politică negociată a problemei din Kosovo şi **se felicită** pentru eforturile care se fac în vederea facilitării dialogului.

4. **Cere** ca Republica Federativă a Iugoslaviei să aplice imediat, pe lîngă măsurile cerute de rezoluţia 1160 (1998), următoarele măsuri concrete în vederea reglementării politice a situaţiei din Kosovo, măsuri enunţate şi în declaraţia Grupului de contact la data de 12 iunie 1998:

a) Încetarea tuturor acţiunilor forţelor de securitate care pun în pericol populaţia civilă şi lansarea ordinului de retragere a unităţilor de securitate folosite pentru represiunea civililor;

b) Acordarea permisiunii ca Misiunea de verificare a Comunităţii Europene şi misiunile diplomatice acreditate în Iugoslavia să efectueze o supraveghere internaţională continuă în Kosovo, înţelegînd prin aceasta şi acordarea liberului acces al acestor observatori şi a libertăţii totale de mişcare în scopul intrării şi ieşirii lor din regiunea Kosovo fără a întîmpina obstacole din partea autorităţilor guvernamentale; eliberarea rapidă a documentelor necesare călătoriei persoanelor care contribuie la supraveghere în regiune;

c) Facilitarea, în acord cu HCR şi Comitetul Internaţional al Crucii Roşii (CICR), întoarcerii la casele lor a tuturor refugiaţilor, în condiţii de deplină securitate, şi acordarea permisiunii organizaţiilor umanitare de a accede liber în regiunea Kosovo în vederea sprijinirii populaţiei;

d) Înregistrarea de progrese rapide în vederea stabilirii unui calendar precis, în cadrul dialogului cu comunitatea albaneză din Kosovo, dialog menţionat mai sus la paragraful 3 şi cerut de rezoluţia 1160 (1998), în scopul stabilirii unei convenţii privind măsurile de încredere şi al găsirii unei rezolvări politice a problemelor din Kosovo;

5. **Menţionează** angajamentele luate de Preşedintele Republicii Federative a Iugoslaviei în cadrul declaraţiei comune cu Preşedintele Federaţiei Ruse, la data de 16 iunie 1998:

a) De a rezolva problemele existente prin mijloace politice, ţinînd cont de principiul egalităţii tuturor cetăţenilor şi a comunităţilor etnice din Kosovo;

b) De a nu lua măsuri represive împotriva populaţiei paşnice;

c) De a asigura deplina libertate a mişcării reprezentanţilor statelor

străine şi a organismelor internaţionale acreditate pe lîngă Republica Federativă a Iugoslaviei, organisme menite să urmărească evoluţia situaţiei din Kosovo; de a asigura că acestora nu le vor fi impuse restricţii.

d) De a asigura liberul acces al organizaţiilor umanitare, al Crucii Roşii Internaţionale şi al HCR, şi de a dirija ajutoarele umanitare către beneficiari;

e) De a facilita întoarcerea refugiaţilor, în cadrul programelor convenite cu HCR şi CICR şi de a acorda ajutor public la reconstrucţia locuinţelor distruse; **cererea** ca aceste angajamente să fie onorate în întregime.

6. **Insistă** ca liderii albanezilor din Kosovo să condamne orice acţiune teroristă, şi **subliniază** că toţi membrii comunităţii albaneze din Kosovo ar trebui să-şi urmeze obiectivele exclusiv prin mijloace paşnice;

7. **Reaminteşte** obligaţia tuturor statelor de a respecta toate interdicţiile impuse prin rezoluţia 1160 (1998).

8. **Aprobă** măsurile luate în vederea asigurării unei supravegheri internaţionale efective a situaţiei din Kosovo şi **se felicită** pentru funcţionarea Misiunii de observare diplomatică în Kosovo.

9. **Cere** statelor şi organismelor internaţionale reprezentate în Republica Federativă Iugoslavia să pună imediat la dispoziţie personalul necesar pentru asigurarea unei supravegheri internaţionale efective şi continue în Kosovo, pînă cînd obiectivele enunţate în prezenta rezoluţie şi în rezoluţia 1160 (1998) vor fi atinse.

10. **Reaminteşte** Republicii Federative a Iugoslaviei că îi revine responsabilitatea de a asigura securitatea întregului personal diplomatic acreditat, cît şi a personalului organizaţiilor internaţionale şi neguvernamentale umanitare care se află pe teritoriul său şi cere autorităţilor Republicii Federative a Iugoslaviei, cît şi altor organisme interesate, să ia toate măsurile necesare pentru a le asigura observatorilor condiţii bune de desfăşurare a activităţii lor, securitate deplină, pentru a nu se ajunge la ameninţare sau la folosirea forţei împotriva acestora.

11. **Adresează** Statelor Unite ale Americii rugămintea de a lua toate măsurile necesare, conform dreptului lor intern şi dispoziţiilor pertinente ale dreptului internaţional, în vederea împiedicării utilizării fondurilor recoltate pe teritoriul lor în scopuri care să contravină pevederilor rezoluţiei 1160 (1998).

12. **Cere** statelor membre şi altor state interesate să furnizeze resursele necesare pentru a acorda asistenţă umanitară în regiune şi pentru a răspunde rapid şi generos Apelului interinstituţional al Naţiunilor Unite pentru asistenţa umanitară ce se impune datorită crizei din regiunea Kosovo.

13. **Cere** autorităţilor Republicii Federative a Iugoslaviei, liderilor comunităţii albaneze din Kosovo şi tuturor celor interesaţi să coopereze cu Procurorul Tribunalului internaţional

pentru ex-Iugoslavia în rezolvarea anchetelor eventualelor violări ale drepturilor cetăţenilor.

14. **Subliniază**, de asemenea, necesitatea ca autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei să acţioneze în justiţie membrii forţelor de securitate implicate în acţiuni îndreptate împotriva civililor sau în distrugerea deliberată a bunurilor.

15. **Adresează** Secretarului general rugămintea de a prezenta rapoarte de evaluare care să reflecte gradul de respectare a prezentei rezoluţii de către autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei şi de către comunitatea albaneză din Kosovo; se vor redacta şi rapoarte periodice privind aplicarea rezoluţiei 1160 (1998).

16. **Hotărăşte**, în cazul în care măsurile concrete cerute în prezenta rezoluţie şi în rezoluţia nr. 1160 (1998) nu vor fi puse în practică, să examineze ulterior acţiunile şi să ia măsuri adiţionale pentru menţinerea şi restabilirea păcii şi a stabilităţii în regiune.

17. **Hotărăşte** supunerea la vot a acestor probleme.

Vot pentru rezoluţia 1199

Pentru: Bahrein, Brasilia, Costa-Rica, Statele Unite ale Americii, Federaţia Rusă, Franţa, Gabon, Gambia, Japonia, Kenya, Portugalia, Regatul Unit al Marii Britanii, Slovenia, Suedia.

Împotrivă: Nici un vot

Abţineri: China

S/RES/1203

Data: 24 octombrie 1998

Şedinţa nr. 3937

Voturi: 13-0-2

Consiliul de Securitate,

Readucînd în discuţie rezoluţiile 1160 (1998) din 31 martie 1998 şi 1199 (1998) din 23 septembrie 1998 şi punînd din nou accent pe importanţa rezolvării pe cale paşnică a problemei din Kosovo (Republica Federativă a Iugoslaviei),

Examinînd rapoartele prezentate de către Secretarul general în aplicarea acestor rezoluţii, în special raportul din 5 octombrie 1998 (S/1998/912),

Felicitîndu-se pentru acordul semnat la Belgrad la data de 16 octombrie 1998 de către Ministrul de externe al Republicii Federative a Iugoslaviei şi de către preşedintele în exerciţiu al Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE), acord care prevede stabilirea de către OSCE a unei misiuni de verificare în Kosovo (S/1998/978) şi în special angajamentul luat de către Republica Federativă a Iugoslaviei de a se conforma rezoluţiilor 1160 (1998) şi 1199 (1998),

Felicitîndu-se, de asemenea, pentru acordul semnat la Belgrad la data de 15 octombrie 1998 de către şeful statului major al armatei Republicii Federative a Iugoslaviei şi Comandantul Suprem al Forţelor Aliate în Europa al Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord (OTAN), acord care prevede stabilirea unei misiuni de

verificare aeriene în Kosovo (S/1998/991, anexă), în completarea misiunii de verificare desfăşurată de OSCE,

Primind cu satisfacţie decizia Consiliului Permanent al OSCE la data de 15 octombrie 1998 (S/1998),

Primind cu satisfacţie, de asemenea, decizia luată de către Secretarul general de a trimite în Republica Federativă a Iugoslaviei o misiune care să pună în practică mijloacele de evaluare directă a evoluţiei situaţiei pe teritoriul regiunii Kosovo,

Reafirmînd că, în conformitate cu prevederile Cartei Naţiunilor Unite, Consiliul de Securitate este principalul responsabil de menţinerea păcii şi a securităţii internaţionale,

Amintind obiectivele rezoluţiei 1160 (1998), prin care Consiliul de Securitate şi-a exprimat disponibilitatea de a acorda sprijin pentru rezolvarea paşnică a problemei din Kosovo, rezoluţie care prevedea de asemenea crearea unui statut de autonomie administrativă a regiunii Kosovo,

Condamnînd toate actele de violenţă comise de către oricare dintre părţi, toate actele de terorism desfăşurate în scopuri politice de către grupuri sau indivizi şi **condamnînd** de asemenea orice sprijin din afară adus unor asemenea activităţi în Kosovo, înţelegînd prin acestea şi furnizarea de armament pentru desfăşurarea unor acţiuni teroriste în Kosovo şi **declarîndu-se preocupat** de încălcarea interdicţiilor impuse prin rezoluţia 1160 (1998),

Preocupat de măsurile de interdicţie pe care autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei le-au luat de curînd împotriva mass-media din această ţară şi subliniind că mass-media are dreptul să-şi desfăşoare activitatea în deplină libertate,

Alarmat de asemenea şi preocupat de situaţia umanitară gravă care persistă în regiunea Kosovo, cît şi de imimnenţa unei catastrofe umanitare şi **subliniind din nou** necesitatea prevenirii acestei eventualităţi,

Subliniind importanţa unei bune coordonări a iniţiativelor umanitare luate de către alte state, de către Înaltul Comisariat pentru refugiaţi al Naţiunilor Unite şi de către organizaţiile internaţionale din Kosovo,

Insistînd asupra necesităţii de a asigura securitatea şi siguranţa membrilor Misiunii de verificare în Kosovo şi a Misiunii de verificare aeriană în Kosovo,

Reafirmînd ataşamentul tuturor statelor membre la suveraneitatea şi integritatea teritorială a Republicii Federative a Iugoslaviei,

Afirmînd că nerezolvarea situaţiei din regiunea Kosovo (Republica Federativă a Iugoslaviei) face să persiste ameninţarea asupra păcii şi securităţii în regiune,

Acţionînd conform Capitolului VII din Carta Naţiunilor Unite,

1. **Aprobă** şi sprijină acordul semnat la Belgrad, la 16 octombrie 1998, între Republica Federativă a Iugoslaviei şi OSCE, şi cel semnat la 15 octombrie 1998 între Republica

Federativă a Iugoslaviei şi NATO, privind verificarea respectării dispoziţiilor prevăzute în rezoluţia 1199 (1998) de către Republica Federativă a Iugoslaviei şi toate celelalte părţi interesate sau implicate în problema regiunii Kosovo şi **cere** ca aceste acorduri să fie aplicate cu promptitudine şi în întregime de către Republica Federativă a Iugoslaviei.

2. **Menţionează** că Guvernul Serbiei a aprobat acordul semnat de Preşedintele Republicii Federative a Iugoslaviei şi trimisul special al Statelor Unite ale Americii (S/1998/953) şi că Republica Federativă a Iugoslaviei şi-a luat public angajamentul să ducă la bun sfîrşit, pînă la data de 2 noiembrie, negocierile unui cadru de rezolvare politică, şi **cere** ca aceste angajamente să fie respectate cu stricteţe;

3. **Cere** ca Republica Federativă a Iugoslaviei să respecte cu stricteţe rezoluţiile 1160 (1998) şi 1199 (1998) şi să coopereze din plin cu Misiunea de verificare a OSCE în Kosovo şi cu Misiunea de verificare aeriană a NATO în Kosovo, conform clauzelor acordurilor menţionate mai sus, la paragraful 1.

4. **Cere**, de asemenea, ca liderii albanezilor din Kosovo şi toate celelalte elemente ale comunităţii albaneze din Kosovo să respecte cu stricteţe şi cu promptitudine rezoluţiile 1160 (1998) şi 1199 (1998) şi să coopereze cu Misiunea de verificare a OSCE în Kosovo;

5. **Subliniază** că este extrem de important ca autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei şi liderii albanezilor din Kosovo să angajeze imediat, fără condiţionări şi urmînd un calendar precis, un dialog constructiv, cu prezenţă internaţională, pentru a pune capăt crizei şi să găsească o rezolvare politică negociată a problemei din Kosovo.

6. **Cere** ca autorităţile Republicii Federative a Iugoslaviei, liderii albanezilor din Kosovo şi toate celelalte părţi interesate să respecte libera circulaţie în regiune a membrilor Misiunii de verificare a OSCE, cît şi a membrilor altor organizaţii internaţionale.

7. **Angajează** statele şi organizaţiile internaţionale să pună la dispoziţia Misiunii de verificare a OSCE în Kosovo personalul de care aceasta are nevoie.

8. **Reaminteşte** Republicii Federative a Iugoslaviei că îi revine responsibilitatea de a asigura securitatea în regiune şi de a garanta siguranţă atît corpului diplomatic acreditat în această ţară, cît şi membrilor Misiunii de verificare a OSCE; RFI este responsabilă de asemenea pentru asigurarea securităţii tuturor membrilor organizaţiilor umanitare internaţionale sau neguvernamentale care activează pe teritoriul său; **se cere** autorităţilor Republicii Federative a Iugoslaviei, cît şi celorlalte părţi interesate, liderilor comunităţii albaneze din Kosovo să ia toate măsurile necesare pentru ca personalul care activează în regiune în vederea aplicării rezoluţiei şi a prevederilor expuse la paragraful 1 al prezentului document să nu fie ameninţat cu folosirea forţei, să nu fie agresat şi să nu i se pună nici un fel de piedici în desfăşurarea activităţii sale.

9. **Felicitîndu-se**, în acest context, pentru angajamentul pe care Republica Federativă a Iugoslaviei şi l-a luat privind acordurile menţionate în paragraful 1, de garantare a securităţii pentru ca Misiunea de verificare să-şi desfăşoare activitate în bune condiţii, notează că, în acest scop, OSCE intenţionează ca în caz de urgenţă să pună în practică, în colaborare cu alte organizaţii, acţiuni care să asigure securitatea şi libertatea de mişcare a personalului acestor misiuni, după cum se prevede în paragraful 1 al prezentului document.

10. **Cere insistent** liderilor albanezilor din Kosovo să condamne toate actele de terorism, **cere** să se pună capăt imediat tuturor acestor acte de violenţă şi subliniază că toţi membrii comunităţii albaneze trebuie să ajungă la atingerea obiectivelor lor exclusiv prin mijloace paşnice.

11. **Cere** autorităţilor Republicii Federative a Iugoslaviei şi liderilor albanezilor din Kosovo să coopereze în vederea ameliorării situaţiei umanitare şi în scopul prevenirii unei catastrofe umanitare în regiune.

12. **Reafirmă** dreptul tuturor refugiaţilor de a se întoarce în locuinţele lor în deplină siguranţă şi subliniază că pentru realizarea acestui scop Republica Federativă a Iugoslaviei este responsabilă de a crea toate condiţiile necesare.

13. **Angajează** statele membre şi alte părţi interesate să contribuie cu resurse suficiente, să-şi aducă sprijinul umanitar în regiune şi să răspundă fără întîrziere şi în mod generos la Apelul global interinstituţional al Naţiunilor Unite pentru asistenţa umanitară cerută de situaţia din regiunea Kosovo.

14. **Cere** să fie finalizată fără întîrziere, sub supraveghere şi cu participare internaţională, o anchetă privind toate atrocităţile comise împotriva civililor şi să se coopereze din plin cu Tribunalul internaţional pentru ex-Iugoslavia, mai ales prin respectarea ordonanţelor emise de acesta şi prin furnizarea de informaţii necesare derulării anchetelor.

15. **Cere** ca interdicţiile impuse prin paragraful 8 al rezoluţiei 1160 (1998) să nu se aplice asupra materialului destinat utilizării în Misiunea de verificare, după cum se prevede şi în paragraful 1 al prezentului document.

16. **Adresează** Secretarului general rugămintea ca, acţionînd în colaborare cu părţile vizate prin acordurile menţionate mai sus, la paragraful 1, să prezinte periodic Consiliului de Securitate rapoarte privind aplicarea prezentei rezoluţii.

17. Hotărăşte supunerea la vot a celor discutate.

Vot pentru rezoluţia 1203

Pentru: Bahrein, Brazilia, Costa Rica, Statele Unite ale Americii, Franţa, Gabon, Gambia, Japonia, Kenia, Portugalia, Regatul Unit al Marii Britanii, Slovenia, Suedia.

Împotrivă: Nici un vot.

Abţineri: China, Federaţia Rusă. ❑

Traducere de Rodica Tomoiagă

Declaraţia Secretarului general al Naţiunilor Unite, Kofi Annan

A 55-a sesiune a Comisiei Drepturilor Omului
7 aprilie 1999

Îmi face o deosebită plăcere să iau parte la această ultimă sesiune pe care Comisia de Drepturile Omului o organizează în acest secol. An de an, activitatea ei de combatere a violării drepturilor omului şi de stabilire a normelor de protejare a lor a însemnat istorie, ajutînd la salvarea unor vieţi omeneşti.

În acest an, cînd avem în faţa noastră un nou secol al drepturilor omului — şi, din păcate, noi ameninţări la adresa acestora — salut implicarea Comisiei în a asigura pentru generaţiile viitoare un fundament puternic al acestor drepturi.

Ca Secretar general al Naţiunilor Unite, am considerat drepturile omului o prioritate a fiecărui program lansat de Naţiunile Unite şi a fiecărei misiuni iniţiate. Am acţionat astfel, deoarece promovarea şi apărarea drepturilor omului constituie sufletul fiecărui aspect al muncii noastre, şi al fiecărui articol al Cartei Naţiunilor Unite.

Mai presus de orice, cred că drepturile omului sînt miezul legăturii sacre dintre popoarele Naţiunilor Unite.

Cînd sînt atacaţi şi masacraţi civili din cauza etniei lor, cum se întîmplă în Kosovo, lumea se aşteaptă ca Naţiunile Unite să-şi ridice vocea în sprijinul lor. Cînd bărbaţi, femei şi copii sînt atacaţi şi li se taie membrele, cum este cazul în Sierra Leone, lumea, din nou, priveşte spre Naţiunile Unite. Cînd femeilor şi fetelor li se refuză dreptul la egalitate, ca în Afganistan, lumea aşteaptă ca Naţiunile Unite să ia poziţie.

Poate că mai mult ca orice alt aspect al muncii noastre, lupta pentru drepturile omului are o rezonanţă globală, şi are o relevanţă deosebită mai ales pentru vieţile celor care au cea mai multă nevoie de ajutor — cei torturaţi, oprimaţi, reduşi la tăcere, victime ale „epurării etnice" şi ale injustiţiei.

Dacă în faţa unor asemenea abuzuri, nu ne ridicăm vocea, nu vorbim deschis, dacă nu acţionăm pentru apărarea drepturilor omului şi nu pledăm pentru aceste pierderi, cum vom mai putea răspunde noi în faţa opiniei publice?

Vom spune că drepturile sînt relative sau că orice se întîmplă în interiorul graniţelor, nu priveşte o organizaţie a statelor suverane? Nu, nu o vom face şi nu o putem face. Pentru sfîrşitul secolului XX, un lucru este clar: o Organizaţie a Naţiunilor Unite care nu-şi ridică vocea pentru drepturile omului este o organizaţie care nu ştie să-şi ridice vocea pentru propriile interese.

În ajunul noului mileniu, ştim unde începe şi unde se termină misiunea noastră pentru drepturile omului: cu individul şi drepturile lui universale şi inalienabile, dreptul de a vorbi, a acţiona, a creşte, a învăţa şi a trăi în concordanţă cu conştiinţa proprie.

La fiecare drept proclamat se comit sute de abuzuri zilnic. La fiecare voce a cărei libertate de exprimare o asigurăm, o mulţime este ţinută în

teroare şi frică. La fiecare femeie sau fată a cărei egalitate o sprijinim, alte mii suferă discriminări şi violenţe. La fiecare copil al cărui drept la educaţie şi copilărie fericită încercăm să le asigurăm sînt prea mulţi cei care rămîn în afara sferei noastre de acţiune. Într-adevăr, munca noastră nu este niciodată terminată.

Comisia Drepturilor Omului poate afirma cu mîndrie că este un arhitect al structurii internaţionale a drepturilor pe care le avem azi. De la această comisie a pornit Declaraţia Universală a Drepturilor Omului şi tratatele care, luate împreună, au creat un cod internaţional al drepturilor omului.

Fie că vorbim de lupta pentru egalitatea dintre sexe şi pentru drepturile femeilor, fie de cea pentru eliminarea discriminării rasiale sau cea pentru protejarea drepturilor minorităţilor şi popoarelor indigene, Comisia a făcut un pionierat în stabilirea normelor şi promovarea justiţiei.

În indispensabila sa muncă de implementare, Comisia a adus contribuţii importante la promovarea drepturilor economice, sociale şi culturale, iar munca în sprijinul dreptului la dezvoltare a deschis noi orizonturi în domeniul drepturilor omului.

Recunoscînd că drepturile omului sînt interconectate, indivizibile şi interdependente, Comisia a ajutat la implementarea drepturilor economice şi sociale, mînă în mînă cu cea a drepturilor civile şi politice.

Prin cooperarea tehnică în domeniul drepturilor omului la nivel local, naţional şi regional, Comisia a ajutat ca drepturile omului să ajungă acolo unde le este locul: în viaţa celor slabi, a celor vulnerabili.

În munca importantă de punere în practică a Convenţiei cu privire la drepturile copilului, care în acest an îşi sărbătoreşte zece ani de existenţă, Comisia a reafirmat că pricipiile drepturilor omului sînt valabile din momentul naşterii.

Acestea sînt rezultatele cu care Comisia se poate mîndri. Dacă drepturile omului, aşa cum spunea Eleanor Roosevelt, încep în locuri mici, la fel de adevărat este şi faptul că ele trebuie să fie sprijinite, consolidate, reînnoite şi implementate de instituţii mari, cum este Organizaţia Naţiunile Unite.

Numai atunci putem fi în siguranţă, dacă reţeaua mondială a drepturilor omului pe care am creat-o, garantează demnitatea şi umanitatea fiecărui bărbat, femeie sau copil.

Aşa cum prea bine se ştie, se comit zilnic violări masive şi şocante în întreaga lume — ofensînd opinia publică, ultragiind oamenii de bună credinţă şi subminînd adîncul sens al umanismului. Dacă nu putem răspunde unor astfel de acţiuni, dacă nu putem să păşim spre cei a căror suferinţă este cea mai mare, fundamentul pe care l-am depus se va sfărîma sub greutatea acestor violări.

Comisia pentru Drepturile Omului a recunoscut de mult această realitate. Ţările, în particular cele în curs de dezvoltare, devenind membre ale Naţiunilor Unite, au căutat să întărească capacitatea organizaţiei de a răspunde la aceste violări masive ale

drepturilor omului. Din acel moment, un spectru larg de grupuri de lucru, raportori speciali, reprezentanţi, ambasadori şi experţi în domeniul drepturilor omului au călătorit prin lume, purtînd drapelul drepturilor omului, extinzînd bogăţia Comisiei şi oferind victimelor speranţa în mai bine, într-un viitor mai liber şi mai puţin represiv.

Rezultatele ultimelor cincizeci de ani îşi au rădăcinile în acceptarea universală a drepturilor enumerate în Declaraţia Universală, în universalitatea dezgustului faţă de toate practicile pentru care nu există scuze în nici o cultură şi sub nici o circumstanţă. Cine din această sală — sau de oriunde din lume — poate nega caracterul criminal al torturii? Cine poate justifica practica incalificabilă a purificării etnice? Cine poate lua apărarea sclaviei sau poate sprijini discriminarea rasială, sexuală sau religioasă? Cine poate pleda pentru condamnările arbitrare, extrajudiciare?

Poate vă gîndiţi „ei bine, astfel de oameni există", dar să spunem la unison: ei nu pot cîştiga.

Cred că pentru noi nu ajunge să ştim împotriva a ce luptăm noi. Lumea trebuie să ştie în egală măsură şi împotriva cui luptăm noi. În epoca drepturilor omului, Naţiunile Unite trebuie să aibă curajul să recunoască: aşa cum avem scopuri comune, avem şi duşmani comuni. Nu trebuie să lăsăm dubii că cei care comit genocid, purificări etnice, toţi cei care sînt vinovaţi pentru violările masive şi şocante ale drepturilor omului, vor fi scutiţi de pedeapsă.

Naţiunile Unite nu va deveni niciodată un refugiul lor, Carta Naţiunilor Unite nu va fi sursa confortului sau justificărilor lor.

Ei sînt duşmanii noştri, fără deosebire de rasă, religie sau naţionalitate, şi numai dacă ei pierd, putem să ţinem promisiunile acestei organizaţii nobile.

În acest an doresc să mă refer nu numai la scopurile noastre comune împărtăşind doar laude, ci doresc de asemenea să mă refer şi la amplitudinea abuzurilor care se comit împotriva drepturilor omului.

Am căutat să vă atrag atenţia, în particular, asupra importanţei de a combate cele mai odioase violări în domeniul drepturilor omului — violări masive, care în prea multe cazuri includ execuţii arbitrare, deportări, masacre şi atacuri nediscriminate împotriva populaţiei civile.

Am procedat astfel pentru că această ultimă şedinţă a Comisiei de Drepturile Omului din secolul XX se desfăşoară sub norii negri ai genocidului.

Dintre toate abuzurile masive, genocidul nu cunoaşte similitudini în istoria umanităţii. O tragică ironie a soartei: această eră a drepturilor omului — în situaţia în care de aceste drepturi s-au bucurat mai mulţi decît oricînd — a fost de repetate ori întunecată de declanşarea violenţelor şi uciderilor în masă organizate. În Cambogia anilor '70, mai mult de două milioane de oameni au fost ucişi de

regimul lui Pol Pot. În acest deceniu, din Bosnia pînă în Ruanda, mii şi mii de fiinţe umane au fost masacrate pentru apartenenţa lor etnică.

Deşi nu avem observatori independenţi în zonă, semnalele primite ne arată că acelaşi lucru se întîmplă din nou şi în Kosovo.

De fiecare dată lumea spune „să nu se mai întîmple niciodată". Dar totuşi se întîmplă. Campania sistematică de curăţire etnică condusă de autorităţile sîrbe din Kosovo, par să aibă un singur scop: să expulzeze sau să ucidă cîţi mai mulţi albanezi posibil, negînd unui popor dreptul elementar la existenţă, libertate şi securitate. Rezultatul este un dezastru umanitar în toată regiunea.

Regretăm profund că comunitatea internaţională, după luni de eforturi diplomatice, a eşuat în prevenirea acestui dezastru. Ceea ce însă îmi dă speranţe — şi ar trebui să oprească persoanele care plănuiesc purificări etnice sau care, prin sprijinul statelor, comit crime în masă — este faptul că s-a manifestat o atitudine generală de dispreţ.

Lent, dar — cred eu — sigur, a apărut o normă internaţională împotriva represiunii violente a minorităţilor, care poate şi trebuie să reprezinte un precedent, o normă care este superioară conceptului suveranităţii.

Există un principiu, al protejării minorităţilor — şi majorităţilor — împotriva violărilor masive ale drepturilor omului. Ca să mă exprim foarte clar: chiar dacă sîntem o organizaţie a statelor membre, drepturile şi idealurile Naţiunilor Unite există ca să protejeze toate popoarele. Cît timp eu sînt Secretarul General, Naţiunile Unite, ca instituţie, va plasa fiinţa umană în centrul a tot ceea ce face. Nici un guvern nu are dreptul să se ascundă în spatele suveranităţii naţionale pentru a viola drepturile fundamentale ale omului sau libertăţile fundamentale ale popoarelor. Aparţinînd fie unei minorităţi, fie unei majorităţi, drepturile unei persoane, libertăţile sale fundamentale sînt sacre.

Această evoluţie a normelor internaţionale va reprezenta un stimulent pentru Naţiunile Unite.

În această privinţă, nu putem avea dubii.

La fel, nu putem avea dubii nici în ce priveşte întrebarea dacă vom reuşi sau nu să facem faţă acestei provocări, pentru că dacă permitem ca Naţiunile Unite să devină un refugiu pentru cei care comit purificări etnice sau crime în masă, vom trăda idealurile care au inspirat fondarea acestei organizaţii.

Această speranţă pentru umanitate, va veni atunci prea tîrziu pentru miile de oameni disperaţi din Kosovo, care au fost expulzaţi forţat din locuinţele lor, pentru sutele sau chiar miile de persoane ucise pentru simplul fapt că aveau o anumită identitate.

Dar nu va fi prea tîrziu pentru Naţiunile Unite, dacă ne va încuraja faptul că dorim să intrăm într-o nou secol cu obligaţia reînnoită de a proteja drepturile oricărui bărbat, femeie sau copil — fără deosebire de apartenenţa sa etnică, naţională sau rasială. ❑

Traducere de István Haller

Dilema ONU — între suverenitate naţională şi drepturile omului

Valentin Stan

Documentele ONU prezentate în acest număr al revistei *Altera* sînt semnificative pentru evoluţia concepţiei cu privire la drepturile omului şi securitatea internaţională în cadrul organizaţiei mondiale. Chiar dacă criza din Kosovo a deschis o dezbatere foarte aprinsă cu privire la legitimitatea intervenţiei internaţionale pentru a opri grave violări ale drepturilor omului, în sensul recunoaşterii sau nu a rolului exclusiv al Consiliului de Securitate în a autoriza o astfel de intervenţie, ceea ce se impune cu claritate este că nu mai există zone de jurisdicţie internă absolută a statelor în domeniul respectării drepturilor omului.

Societatea de după cel de-al doilea război mondial a evoluat constant spre o teorie a drepturilor omului care face din individul uman punctul central al dezvoltării sociale, transferînd preocupările pentru protecţia şi libera sa dezvoltare la nivel internaţional. Articolul 2 (7) din Carta Naţiunilor Unite care se referă la faptul că ONU nu va „interveni", pe baza Cartei, în probleme de jurisdicţie internă a statelor, nu mai poate fi invocat atunci cînd este vorba de respectarea drepturilor omului. Încă de la primele documente adoptate de ONU, problematica drepturilor omului a căpătat o dimensiune internaţională, care scoate acest domeniu din cadrul problemelor interne ale statelor. De exemplu, la momentul primei sesiuni a Adunării Generale, în 11 decembrie 1946, a fost adoptată Rezoluţia 96 (I) cu privire la crima de genocid. Adunarea Generală considera pedepsirea genocidului ca fiind o „problemă de preocupare internaţională", acesta fiind „o crimă în raport cu dreptul internaţional"[1].

Au urmat numeroase documente referitoare la drepturile omului, care au fost adoptate subliniindu-se dimensiunea internaţională a problematicii umanitare. Mai mult, în 5 aprilie 1991, Consiliul de Securitate al ONU a adoptat Rezoluţia 688 (prima dintr-o serie ce avea să cuprindă numeroase alte documente de acest tip), care **a pus explicit respectarea drepturilor omului în relaţie directă cu asigurarea păcii şi securităţii internaţionale (capitolul VII din Carta ONU)**.

Rezoluţia respectivă a autorizat intervenţia unei coaliţii multinaţionale în Irak, sub egida ONU, pentru a proteja populaţia minoritară kurdă din acest stat împotriva represiunii guvernului de la Bagdad.

Acest document al Consiliului de Securitate era emis după ce Adunarea Generală ONU abordase în documentele sale (Rezoluţiile 131/43 din 8 decembrie 1988 şi 100/45 din 14 decembrie 1990) problematica asistenţei pentru victimele unor dezastre naturale sau situaţii de urgenţă, fără a se specifica şi cazurile în care situaţiile respective ar fi fost create chiar de guvernele ţărilor respective.

Carta ONU este considerată a conţine suficiente prevederi pentru a se demonstra că „tratamentul individului-cetăţean nu mai este doar o problemă de preocupare internă, iar negarea drepturilor fundamentale ale cetăţeanului nu mai poate fi învăluită în mantaua impenetrabilă a suveranităţii naţionale"[2]. Putem vorbi de o depreciere vizibilă a principiului neintervenţiei în treburile interne, atunci cînd este vorba de respectarea drepturilor omului, principiu definitoriu pentru conceptul de suveranitate. James Mayall considera pe bună dreptate că „încercările moderne de încălcare a principiului neintervenţiei în interesul protejării drepturilor umane fundamentale (şi mă refer aici mai degrabă la dezbaterea teoretică şi de drept, decît la practica statelor) au subminat invariabil şi inevitabil fundamentul doctrinei suveranităţii"[3].

Aşa se face că putem conchide împreună cu Erica-Irene A. Daes, raportor special ONU, că „prevederile articolului 2, paragraful 7, ale Cartei, nu sînt aplicabile problemelor legate de protecţia internaţională a drepturilor omului (...) problemele drepturilor omului ţin de preocuparea internaţională şi nu cad sub jurisdicţia internă a statelor"[4].

Dezbaterea cu privire la *dreptul de intervenţie* şi *datoria de intervenţie* este una din cele mai aprinse pe plan internaţional astăzi, unul din „pionierii" ei fiind cunoscutul om politic francez Bernard Kouchner[5]. Termenul francez *droit d'ingérence* (drept de ingerinţă) „este lipsit de orice conţinut juridic"[6], el trebuind a fi asociat cu adjectivul *humanitaire* (umanitar) sau chiar a fi înlocuit cu sintagma acceptabilă juridic de *droit d'assistance humanitaire* (drept de asistenţă umanitară). Există, totuşi, aşa cum am văzut în cazul Rezoluţiei 688 a Consiliului de Securitate[7], voinţa comunităţii internaţionale de a interveni pentru stoparea încălcării grave a drepturilor omului.

Există chiar experienţa, este drept unică, a unei situaţii în care comunitatea internaţională a retras recunoaşterea legitimităţii unui guvern, ca urmare a gravelor încălcări ale drepturilor omului, ceea ce creează un precedent deosebit de interesant şi semnificativ, mai ales din punct de vedere politic. Este vorba de rezoluţia adoptată de Organizaţia Statelor Americane (OSA), la 23 iunie 1979, cu privire la guvernul Somoza, în Nicaragua. Reuniunea pentru consultări a miniştrilor de externe ai ţărilor OSA a hotărît cu acel prilej „înlocuirea imediată

și definitivă a regimului Somoza; instalarea pe teritoriul Nicaragua a unui **guvern democratic care să reflecte voința liberă a poporului nicaraguan** (subl.n.); **garantarea respectului drepturilor omului pentru toți nicaraguanii, fără excepție** (subl.n.)"[8].

Este evident că procesele de amplificare a interdependențelor la scară globală și dezvoltarea unei societăți informale pe Terra au impus modelul democratic, bazat pe respectul drepturilor omului, ca o garanție a securității și prosperității popoarelor și indivizilor. Mai mult, el a devenit o matrice de identificare a sistemelor validate de valori și principii comune, care face posibilă colaborarea cu rezultate benefice.

Suferințele semenilor noștri aflați sub regim de opresiune, în state cu regimuri dictatoriale, afectează stabilitatea generală și subminează credibilitatea modelului universal democratic spre care tind toate popoarele.

Reputați analiști occidentali au analizat interdependențele din cadrul proceselor de evoluție a mediului de securitate în perioada contemporană și au stabilit dimensiunile conceptului de securitate în conformitate cu dinamica și sfidările internaționale actuale. Barry Buzan identifică cinci dimensiuni ale conceptului de securitate, fiecare din ele indicînd un domeniu specific care poate afecta direct securitatea comunității naționale sau internaționale, oriunde ar apărea o criză specifică lui. Aceste dimensiuni sînt: politică, militară, economică, **societală (se includ aici problematica drepturilor omului și protecția minorităților)** și ecologică[9].

Este clar că, în sistemul de interdependențe, care funcționează la scară globală, un conflict **politic** sau **militar**, ce poate avea inclusiv cauze economice[10] sau **sociale**, între actori internaționali, dar și **în interiorul statelor**, este de natură să afecteze sistemul ca atare. Conflictul interior poate fi cauzat chiar de **nerespectarea drepturilor omului**, manifestîndu-se sub incidența aspectelor securității **societale** și afectînd securitatea regională[11]. De altfel, după un raport publicat de secretarul general al ONU la 3 ianuarie 1995 (documentul A/50/60 S/1995/1), din primele 21 de operațiuni de menținere a păcii inițiate din 1988 de Națiunile Unite, numai 8 au fost legate de conflicte interstatale, în timp ce 13, adică 62%, erau destinate situațiilor de conflict intern. Din 11 operațiuni inițiate după ianuarie 1992, cu excepția a 2, toate celelalte, adică 82%, au fost legate de conflicte interne. Ne putem așadar aștepta ca documente ONU de tipul celor prezentate de *Altera* să fie emise în continuare, ca urmare a rolului crescînd asumat de ONU în prevenirea încălcării drepturilor omului și în gestionarea crizelor rezultate din nesocotirea gravă a acestor drepturi. ❑

NOTE

1. Vezi Patrick Thornberry, **International Law and the Rights of Minorities**, Clarendon Press, Oxford, 1992, pp. 65-77.

2. Vezi P. C. Jessup, **A Modern Law of Nations — An Introduction**, The MacMillan Company, New York, 1958, p. 41.

3 James Mayall, **Nationalism and International Society**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, p. 20.

4 Vezi Erica-Irene A. Daes, Special Rapporteur, **Status of the Individual and Contemporary International Law: Promotion, Protection and Restoration of Human Rights at National, Regional and International Levels**, United Nations, Sales No. E.91.XIV.3, New York, 1992, parag. 245, p. 22.

5 Vezi Bernard Kouchner, **Le devoir d'ingérence**, Denoël, Paris, 1987.

6 Vezi Mario Bettati, *Le droit d'ingérence: sens et portée*, în **Le Débat**, numéro 67, novembre-décembre 1991, pp. 4-15.

7 Spre deosebire de rezoluţiile Adunării Generale, rezoluţiile Consiliului de Securitate sînt obligatorii pentru statele membre ONU, în conformitate cu articolul 25 al Cartei.

8 Apud Hurst Hannum, **Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination — The Accommodation of Conflicting Rights**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1990, p. 470.

9. Vezi Barry Buzan, *New patterns of global security in the twenty-first century*, în **International Affairs**, vol. 67, No. 3, July 1991, pp. 431-451.

10. Problematica economică, în calitatea sa de dimensiune a securităţii, îmbracă aspecte mult mai complexe decît ne-am propus noi a prezenta în acest capitol, al cărui scop vizează numai aspectele protecţiei drepturilor omului ca dimensiune a securităţii internaţionale.

11. Este suficient să luăm ca exemplu cazul fostei Iugoslavii, unde, în Bosnia-Herţegovina sau Croaţia, ca urmare a persecuţiilor etnice şi a politicii de purificare etnică practicate de combatanţi, a încălcării masive a drepturilor omului, sute de mii de oameni au devenit refugiaţi adăpostindu-se în ţările vecine sau în alte ţări europene (provincia Kosovo, parte a Serbiei, este un exemplu foarte recent). În aceste ţări, o asemenea maree umană a creat probleme foarte serioase. Este vorba inclusiv de creşterea valului de naţionalism faţă de populaţii cultural diferite, care produc, prin numărul mare şi presiunea asupra guvernelor din ţările-gazdă, o reacţie din partea factorului autohton, dar şi probleme sociale cu potenţial destabilizator considerabil. Comunitatea internaţională devine în acest caz direct răspunzătoare pentru rezolvarea unor astfel de situaţii, care au grave consecinţe dincolo de frontierele în interiorul cărora se produc, afectînd securitatea şi stabilitatea internaţională.

*

***Valentin STAN** (n. 1959), a absolvit Facultatea de Istorie şi Filozofie a Universităţii din Bucureşti. În prezent este profesor al Facultăţii de Istorie din Bucureşti. Este fondator al Societăţii Române de Ştiinţe Politice. A publicat numeroase studii şi articole în domeniile drepturilor minorităţilor, securităţii regionale şi integrării euro-atlantice.*

Sorbii din Germania — continuitate şi discontinuitate în politica privind minorităţile naţionale după 1945

EDMUND PECH

Sorbii* constituie o minoritate etnică care nu dispune de o ţară mamă. Destinul lor este asemănător cu cel al bascilor, bretonilor sau al frizilor. Ca şi aceste popoare, sorbii au ştiut să-şi păstreze pînă în zilele noastre, în pofida diferitelor încercări de asimilare, specificul naţional, limba şi cultura proprie.

Începuturile istoriei sorbilor datează din perioada migraţiei popoarelor, în cursul căreia triburi slave au luat locul triburilor germanice aflate în retragere, şi s-au aşezat în partea centrală şi nordică a Germaniei.

Vizitînd în zilele noastre Lausitzul, de pildă, tăbliţele, indicatoarele rutiere, inscripţiile bilingve — germane şi sorbe — de pe clădirile publice ne arată existenţa acestei populaţii vorbitoare de limba sorbă. Între Spreewald la nord şi zona muntoasă Lausitzer la sud, mai trăiesc circa 50.000-60.000 de vorbitori de limba sorbă. Ca descendenţi ai vechilor colonişti slavi, sorbii formează singura comunitate etnică compactă din spaţiul lingvistic german. Pe tot cursul istoriei sorbilor şi-a pus amprenta, pînă în prezent, lupta pentru menţinerea specificului naţional[1].

1. Politica sorbă înainte de 1945

Îndeosebi începînd din secolul al XIX-lea sorbii au fost supuşi unei accentuate presiuni asimilatorii. Scopul politicii germane, mai ales în ultima treime a secolului al XIX-lea, l-a constituit deznaţionalizarea poporului sorb şi asimilarea lui de poporul german[2]. Politica minoritară a fost impregnată din ce în ce mai

* În mod sinonim, se foloseşte şi termenul „vend" sau „lausitzian". Denumirea de „sorb" însă a intrat în uzanţa internaţională, fiind denumirea folosită de însăşi această comunitate. (n. red.)

mult de principii naţional-populiste şi chiar rasiste. După 1871, mai ales în Prusia, dar şi în Saxonia, s-a manifestat un accentuat curent antisorb. În şcoli şi biserici folosirea limbii materne a fost supusă unei îngrădiri severe. Deseori s-a recurs la dislocarea preoţilor şi a profesorilor de naţionalitate sorbă din locurile lor de baştină. Perioada cea mai neagră a întregii politici germane privind minoritatea sorbă a fost marcată de cel de al Treilea Reich. După un început mai rezervat în, 1937-38 s-a ajuns la desfiinţarea tuturor asociaţiilor sorbe, mai tîrziu a urmat interzicerea folosirii limbii sorbe în locuri publice, iar apoi expulzarea profesorilor şi a clericilor. Mulţi au fost arestaţi şi exterminaţi. În anul 1940 Himmler propunea în memoriul său **Reflecţii despre tratarea popoarelor străine din Est**, ca sorbii din Lausitz să fie evacuaţi şi, împreună cu celelalte popoare slave, să fie deportaţi în *Comandamentul General**. Cu toate că, în urma unor dispoziţii venite de la Berlin, această idee nu s-a materializat, fiind amînată pînă la sfîrşitul războiului, documentul rămîne o mărturie a radicalizării politicii discriminatorii duse împotriva sorbilor.[3] Asemenea planuri au fost oprite, evident, doar de prăbuşirea celui de al Treilea Reich.

Învăţămîntul a avut un rol semnificativ în politica cu privire la populaţia sorbă. La sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, în politica educaţională de stat, şcoala a fost o instituţie care servea la iniţierea copiilor sorbi în limba germană, pentru ca pe urmă aceştia să fie educaţi în această limbă. În schimb, orice activitate educaţională în limba lor maternă a fost redusă la minimul necesar. Pe acea vreme, predomina concepţia că sorbii se pot integra în societatea germană, respectiv pot beneficia de prosperitate economică doar dacă stăpînesc în orice situaţie limba germană. Strîns legată de această idee era credinţa că limba sorbă ar fi de rang inferior şi, în cel mai bun caz, poate fi folosită doar ca o „limbă ajutătoare".[4]

În consecinţă, copiii sorbi doar foarte rar şi numai condiţionat au avut posibilitatea de a-şi folosi limba maternă în şcolile elementare. Folosirea limbii sorbe în clasele de învăţămînt nu servea la însuşirea şi consolidarea cunoştinţelor de limbă, ci ţinea mai degrabă de realitatea lingvistică din şcoală, în sensul în care îi ajuta pe profesori în comunicarea cu elevii. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, majoritatea satelor din zona Lausitz erau locuite într-o proporţie mai mare de 90% de sorbi.[5] În numeroase localităţi majoritatea copiilor au fost şcolarizaţi neavînd deloc, sau avînd doar cunoştinţe minime de limbă germană. Acest lucru a avut ca rezultat, mai ales în şcolile de la sate, necesitatea folosirii limbii sorbe ca mijloc de comunicare.[6]

Au existat totuşi diferenţe regionale semnificative în politica educaţională între Lausitzul saxon şi cel prusac. În regiunile prusace, folosirea limbii sorbe în şcoli a fost oprimată cu severitate.[7]

Semne clare de asimilare s-au arătat la începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, mai ales în Lausitzul de Jos. Doar comitatul Cottbus mai constituia o

* Comandamentul General — în germană „Generalgouvernement" — este comandamentul teritoriilor ocupate. (n. red.)

regiune cu populaţie compactă de sorbi. Acolo era necesar în continuare să se predea cu ajutorul limbii sorbe. În unele şcoli, copiii au învăţat să citească cît de cît şi în limba sorbă.[8]

Situaţia era oarecum mai bună în Lausitzul de Sus, prusac, decît în Lausitzul de Jos. Dar şi acolo au rămas doar puţine şcoli în care se mai folosea limba sorbă. Instituţiile educaţionale de stat pretindeau de la profesori să treacă imediat la folosirea limbii germane, în momentul în care cunoştinţele de limba germană ale elevilor sorbi permitea acest lucru. În cazul în care au obţinut succese corespunzătoare, pedagogii au primit premii pentru „germanizare".[9] Totuşi, au existat mulţi profesori şi lideri comunitari care au promovat în limita posibilităţilor folosirea limbii sorbe în şcoli.

În Saxonia secolului XIX problema sorbilor a fost tratată cu o mai mare generozitate. Conform Legii şcolilor populare din 1873 *„copiilor de naţionalitate vendă li se va preda cititul atît în limba vendă cît şi în limba germană"*[10]. S-a încercat totuşi folosirea limbii germane în predare, de obicei în clasele superioare. Restrîngerea numărului de profesori de naţionalitate sorbă, precum şi angajarea în exclusivitate a profesorilor de naţionalitate germană în şcolile secundare sînt fapte care dovedesc încă o dată că germanizarea a fost impusă consecvent. În perioada Republicii de la Weimar, sorbii din Saxonia au continuat liberalizarea sistemului de învăţămînt. În temeiul articolului 113 al Constituţiei Republicii de la Weimar[11] existau reglementări legislative referitoare la folosirea limbii sorbe în şcoli.[12] Reglementările de la data respectivă prevedeau pentru saxoni, *„să se predea cititul în limba vendă şi să se acorde posibilitatea exersării şi folosirii limbii vende scrise, cît şi învăţarea cîntecelor populare de către copii în această limbă"*.[13] Legea a constituit, printre altele, garanţia folosirii limbii sorbe pe lîngă cea germană în şcolile din Lausitzul de Sus.[14]

După preluarea puterii de către naţional-socialişti în anul 1933 şi îndeosebi după consolidarea lor la putere, situaţia sorbilor s-a înrăutăţit considerabil. Începînd din 1937, s-a accentuat fenomenul mutării pedagogilor de naţionalitate sorbă la şcolile germane. La începutul anului şcolar 1938 s-au sistat orele de limba sorbă. Din bibliotecile profesorilor şi ale elevilor trebuiau să fie îndepărtate toate cărţile şi publicaţiile în limba sorbă. De asemenea, limba sorbă a fost scoasă şi din majoritatea bisericilor. A fost interzisă folosirea limbii sorbe în public.[15] După 1937, limba sorbă şi-a pierdut funcţia de mijloc de comunicare în multe regiuni din Lausitz, mai ales în rîndul tinerei generaţii.

2. Politica privind sorbii din Teritoriile de Ocupaţie Sovietică şi RDG

Ce a însemnat pentru sorbi anul 1945?[16] Înfrîngerea Germaniei naţional-socialiste şi sfîrşitul celui de al II-lea război mondial au fost percepute de mulţi sorbi drept şansa unui nou început. Ei au sperat schimbarea în bine a soartei

poporului sorb şi prin eliminarea acţiunilor de discriminare socială, politică şi etnică. Din punct de vedere politic şi ideologic, în Teritoriile de Ocupaţie Sovietică (TOS), situaţia din anii de după război — pînă în 1947 — a fost, într-adevăr, deschisă şi transparentă.[17] Astfel, sorbilor li se deschisese un spaţiu mai larg de mişcare. Mai ales între 1945 şi 1947, a existat o mişcare sorbă foarte activă care considera starea confuză, şi în general slăbirea Germaniei de după război, o şansă pentru revendicarea unor drepturi cu caracter etnic, sistematic desconsiderate pînă la aceea dată. Pentru o scurtă perioadă, problematica sorbă avea să cîştige importanţă internaţională. Reprezentanţii politici ai sorbilor au elaborat diferite modalităţi de rezolvare a problemelor etnice. Ne stau mărturie memoriile trimise multor şefi de stat sau conferinţelor organizate după război. Vremurile erau prielnice pentru schimbări importante, dar nu toate planurile corespundeau cadrului politic real. Alternativele au variat de la integrarea Lausitzului ca teritoriu autonom în Republica Cehoslovacă pînă la făurirea unui stat independent al sorbilor. S-a materializat, însă, concepţia cea mai realistă, adică rămînerea sorbilor în cadrul statului german, dar cu satisfacerea revendicărilor etnice, garantată prin lege.

Ce loc ocupa politica minoritară în Teritoriile de Ocupaţie Sovietică şi pe urmă în RDG? În cercetarea istoriei RDG s-a afirmat faptul că, după 1945, în comparaţie cu secolul XIX şi începutul secolului XX, s-a practicat o politică total diferită privind sorbii. Printr-o politică consecventă a naţionalităţilor, conflictul germano-sorb putea fi dezamorsat. În RDG, sorbii ar fi avut pînă la urmă aceleaşi drepturi ca şi populaţia germană, ceea ce s-ar fi aflat în contradicţie cu politica de pînă atunci cu privire la sorbi, politică ce a fost marcată de asuprirea politică, socială, cultural-lingvistică şi într-o anumită măsură rasială. Politica minoritară a avut, într-adevăr, o altă bază după 1945, astfel, o comparaţie cu condiţiile din secolul XIX şi începutul secolului XX nu este, desigur, posibilă. O noutate o reprezenta egalitatea în faţa legii şi sprijinirea tendinţelor de făurire a statului independent al sorbilor. Firește, politica privind populaţia sorbă nu a fost coerentă, ci mai degrabă una supusă diferitelor fluctuaţii.

2.1. Bazele protecţiei minorităţilor în perioada 1945-1951

Primele rezultate în protecţia minorităţilor au fost obţinute de sorbi imediat după 1945. În 1946 s-a înfiinţat Institutul Pedagogic Sorb, prin intermediul căruia s-a rezolvat treptat criza de profesori de limba sorbă. În 1947 s-a acordat licenţă de funcţionare unei tipografii şi unei edituri sorbe. Împreună cu acestea s-a obţinut şi dreptul publicării unui ziar propriu. În plus, li s-a mai promis un imobil în Bautzen pentru construirea unei case vende.[18]

Scopul final al *Domowinei* — organizaţia etnicilor sorbi — era obţinerea unei reglementări juridice a problematicii sorbilor. La data de 23 martie 1948 deputaţii tuturor fracţiunilor parlamentului landului Saxonia au votat în

unanimitate Legea conservării drepturilor populației sorbe.[19] Conform acestei legi populația sorbă trebuia să beneficieze de protecție juridică și ajutor din partea statului pentru păstrarea limbii, activităților culturale, precum și pentru dezvoltarea culturală. S-a accentuat necesitatea înființării școlilor primare și secundare cu limbă de predare sorbă. În instituții și administrația locală trebuia să se creeze posibilitatea folosirii limbii sorbe pe lîngă cea germană. Astfel ar fi fost implicați și sorbi în administrația publică, proporțional cu numărul locuitorilor minoritari. Mai departe, oficialitățile și administrațiile aveau obligația promovării intereselor culturale ale sorbilor în toate privințele. Pentru sprijinirea vieții culturale ale sorbilor se impunea înființarea unui institut de cultură și educație populară cu sediul în Bautzen, subordonat Ministerului de Cultură Populară al Landului Saxonia. În ansamblu, Legea sorbilor a însemnat un progres semnificativ în obținerea egalității în drepturi. Prin Legea conservării drepturilor poporului sorb s-a creat cadrul legal pentru promovarea culturală a acestei populații.

Promulgarea Legii sorbilor a condus la o reorientare în rîndul funcționarilor mici și mijlocii din Partidul Unității Socialiste, ca și în cadrul instituțiilor dominate de PUS, care în trecut se opuseseră revendicărilor sorbilor.[20] Au urmat alte schimbări legislative hotărîtoare pentru reglementările privind minoritățile. Constituția RDG din 1949 a fost un succes pentru aspirațiile sorbe,[21] pentru că ea garanta sorbilor — ca cetățeni cu drepturi egale — păstrarea și conservarea intereselor etnice. De asemenea, Constituția garanta dreptul la folosirea și cultivarea limbii materne și a culturii proprii. Articolul 11 prevedea: *„Populația vorbitoare de alte limbi a Republicii va fi sprijinită prin lege și administrație în libera dezvoltare; nu va putea fi restricționată folosirea limbii materne în învățămînt, administrație și în fața organelor juridice."*[22] Cu această prevedere s-a depășit Constituția Republicii de la Weimar din 1919, care prin articolul 113 era menită să prevină orice îngrădire în folosirea limbii materne de către populația sorbă.[23] Noutatea în istoria dreptului german reprezenta decizia de a sprijini minoritatea sorbă și alte minorități naționale. Cu doi ani după Legea sorbilor din landul Saxonia, la data de 12 septembrie 1950, s-a emis în Brandenburg o ordonanță guvernamentală, „prima ordonanță referitoare la sprijinirea populației sorbe" a cărei cuprins era asemănător legii saxone din 1948. Ea se baza nemijlocit pe articolul 11 al Constituției RDG, care garanta sprijinul statului pentru sorbi în activitatea lor culturală și folosirea neîngrădită a limbii materne. Tot ea a făcut posibilă introducerea educației bilingve pentru copii sorbi.[24]

Pentru sorbi a fost de o importanță majoră constituirea unui sistem școlar minoritar. Anul 1945 a reprezentat un moment crucial pentru sistemul școlar german. Împreună cu deciziile socio-politice ale Germaniei de după război s-a ivit necesitatea restructurării sistemului educațional. La acest punct toate forțele de ocupație căzuseră de comun acord că sistemul educațional necesită o reformă radicală.[25]

Sorbii au sperat, în mod concret, să obţină egalitatea în drepturi pentru limba şi cultura lor şi, în special, s-au aşteptat la liberalizarea sistemului educaţional. În centrul preocupărilor reprezentanţilor populaţiei sorbe stătea predarea în şcoli a limbii sorbe. Şi au reuşit, într-adevăr, să obţină crearea cadrului juridic, în temeiul Ordonanţei nr. 40 din 1 octombrie 1945 a Guvernământului Militar Sovietic din Germania[26], pentru predarea limbii sorbe în şcoli. Dar aplicarea în practică a acestor drepturi a fost foarte greoaie. În afară de acceptarea prin lege a predării limbii sorbe, n-au existat nici un fel de precizări din partea puterii ocupante, respectiv a conducerii landurilor. În consecinţă, în fiecare departament au existat reglementări şi aplicări diferite. În circumscripţiile Bautzen şi Kamenz numărul şcolilor cu predarea limbii sorbe a crescut, iar în unele şcoli limba sorbă a devenit limba de predare. În circumscripţia Hoyerswerda însă consiliul şcolar a ordonat ca limba sorbă să fie tratată ca limbă străină. Dacă părinţii doreau, copiii puteau beneficia de ore de predare a limbii sorbe, dar în afara programului şcolar şi cu finanţarea participanţilor.[27] În circumscripţia Weißwasser nu a existat deloc posibilitatea predării limbii sorbe, folosirea acesteia fiind interzisă în şcoli. Din partea populaţiei sorbe însă a existat un interes profund pentru introducerea limbii sorbe în şcoli. Mai ales în teritoriile prusace ale fostei Lausitz de Sus au a avut loc în această perioadă proteste susţinute ale părinţilor, care nu au acceptat desconsiderarea limbii sorbe în şcoli.[28]

Pe de altă parte, rezultatele sistemului şcolar minoritar din partea saxonă a Lausitzului au fost extraordinare. Numărul şcolarilor sorbi s-a aflat într-o creştere constantă. În anul 1950 au beneficiat de ore de limbă sorbă sau de predare integrală în limba sorbă 6.500-7.000 de şcolari. De remarcat era numărul mare de copii germani care au participat la orele de limba sorbă —fără a fi constrînşi prin vreo lege sau vreo presiune exterioară. În Lausitzul de Jos brandenburghez, limba sorbă nu a fost admisă oficial în şcoli decît după ordonanţa guvernamentală din Brandenburg. Abia în 1954 s-a reuşit consolidarea predării limbii sorbe în Lauzitzul de Jos — şi acest lucru cu ajutorul profesorilor din Lausitzul de Sus. Cauza întîrzierii a fost situaţia etnică dificilă a sorbilor din această regiune.

Întotdeauna au existat intermitenţe şi paşi înapoi în problematica sorbă. Din 1945 pînă la sfîrşitul anului 1948, reprezentanţii sorbilor au colaborat relativ bine cu conducătorii Partidului Unităţii Socialiste. Acest lucru a stat la baza promulgării Legii sorbilor din 1948 pentru Landul Saxonia. Dar din 1949 acest dialog nu a mai fost continuat.[29] Mai mult, din partea unor reprezentanţi ai statului şi partidului au existat tendinţe spre a limita activitatea sorbilor.

În conducerea Partidului Unităţii Socialiste din landul saxon au existat, în special, voci care s-au pronunţat împotriva Legii sorbilor.[30] Unii funcţionari au pus sub semnul întrebării întreaga Lege a minorităţilor. Noul preşedinte al Landului, Ernst Lohagen — fost membru al PCG (Partidul Comunist German)

— care l-a urmat în funcţie pe Wilhelm Koenen, un adept al sorbilor — a declarat în toamna anului 1949 că *„PUS a făcut o greşeală cu Legea sorbilor, pe care el nu ar mai repeta-o în ziua de astăzi."*[31] După concepţia lui Lohagen, sarcina partidului ar fi *„susţinerea asimilării sorbilor, pentru că oricum în 50 de ani nimeni nu va mai vorbi limba sorbă".*[32] Scopul său principal referitor la politica sorbă consta în disciplinare, control şi integrare ideologică. De acest lucru ţinea şi trezirea sentimentului naţionalist. Referitor la strînsa legătură a mişcării tineretului sorb cu Republica Socialistă Cehă şi Iugoslavia, partidul şi-a făcut o cauză din împiedicarea unui eventual titoism şi din prevenirea separastismului sorb.[33] O dispută între reprezentanţii conducerii PUS din Saxonia şi Domowina, în februarie 1950, a provocat — din cauza atitudinii anti-sorbe a „grupării Lohagen" — o mare deziluzie în rîndurile conducerii sorbe.

2.2 Lărgirea sprijinului cultural şi lingvistic sorb, 1952-1957

După nesiguranţa anilor 1949-1950/51[34], a avut loc o îmbunătăţire în politica minoritară. Din partea Biroului Politic, de problematica sorbilor s-a ocupat Fred Oelßner, care era considerat, după îndepărtarea de la putere al lui Ackermann, „ideologul principal" al Partidului Unităţii Socialiste. Pînă în 1958 a făcut parte din Biroul Politic, între 1955-58 a fost vicepreşedinte al Consiliului Ministerial al RDG, pentru ca apoi, în urma conflictului cu Ulbricht, să-şi piardă toate funcţiile.[35] Sub Oelßner s-a schimbat hotărîtor poziţia PUS-ului faţă de problematica sorbă. Oelßner dorea să transforme Lausitzul într-un teritoriu bilingv, aceasta fiind chiar deviza sa: *„Lausitzul va deveni bilingv".*[36] Dar şi conducerea Domowinei, care căuta să ducă tratative la cel mai înalt nivel, a contribuit la faptul că Biroul Politic a fost interesat de problematica sorbă.[37]

În cadrul politicii minoritare, conducătorilor politici i-a revenit — şi acest lucru era foarte clar — un rol de o importanţă deosebită. După începerea procesului de centralizare a structurii statale a RDG în 1951-52, şi odată cu desfiinţarea landurilor ca organe de conducere politico-administrative, prin preluarea competenţelor de ministerele RDG au ieşit la iveală toate ambiguităţile din învăţămîntul minoritar. În directivele şi planurile şcolare din anul şcolar 1951-52 nu s-a luat în considerare limba sorbă, lucru care a condus la conflicte organizatorice în şcoli.[38] Era necesară o soluţie politică în acest domeniu. În urma unor intervenţii din partea Domowinei şi a unor înalţi funcţionari, în anul 1952 s-a emis Ordinul pentru reglementarea situaţiei şcolilor de pe teritoriile sorbe din Saxonia şi Brandenburg. Această ordonanţă a confirmat dreptul la predarea limbii sorbe în toate părţile Lausitzului, răspunderea organizării acesteia revenind organelor statului. Deoarece pînă în acel moment nu existaseră şcoli sorbe decît pe plan regional, s-a trecut la dezvoltarea educaţiei bilingve pe tot teritoriul Lausitzului. Ordonanţa prevedea obligativitatea participării copiilor

sorbi la orele de limba sorbă. Pe de altă parte, conducerea şcolilor era obligată să creeze posibilităţi de a învăţa limba sorbă pentru cît mai mulţi elevi germani. Acesta era considerat un lucru deosebit de important în promovarea egalităţii în drepturi şi a realizării unui teritoriu bilingv. Această ordonanţă a reprezentat, înainte de toate, un important punct de cotitură în problema educaţională.[39] Pe lîngă extinderea învăţămîntului sorb la începutul anilor '50, s-au luat măsuri pentru sprijinirea limbii şi culturii sorbe. De primă importanţă era în acest sens instituţionalizarea vieţii sorbe. Prin înfiinţarea Institutului de Sorbistică la Universitatea din Leipzig şi a Institutului pentru Cercetarea Poporului Sorb din Bautzen, sorbistica s-a dezvoltat în anii următori într-o ramură de ştiinţă profesionistă. În anul 1952 s-a întemeiat Ansamblul de Stat Sorb pentru Cultura Populară, iar Teatrul Popular Sorb a căpătat statutul unei instituţii de stat. Pe lîngă aceste măsuri, oferta publicaţiilor în limba sorbă a fost lărgită. Cu sprijinul unor hotărîri ce urmau să apară la mijlocul anilor '50, limba sorbă — care nu fusese folosită pînă atunci decît în domeniul privat — a fost acceptată, pe lîngă limba germană, ca mijloc de comunicare de aceeaşi valoare în toate domeniile publice şi economice. Aceste măsuri de promovare a limbii sorbe şi a bilingvismului au întregit Legea sorbilor şi ordinele de aplicare ale acesteia de la începutul anilor '50. Au existat reglementări asupra folosirii limbii sorbe în domeniile poştei[40], transportului[41], comerţului şi justiţiei[42], la fel ca şi în intreprinderi şi staţiile de maşini şi tractoare ale Cooperativelor Agricole de Producţie (CAP-urilor)[43].

După 1952 s-a înregistrat, înainte de toate, o consolidare a predării limbii sorbe. În cadrul unei prevederi de natură organizatorică a şcolilor, au fost introduse treptat orele de limba sorbă pe mai tot teritoriul Lausitzului de Sus şi de Jos. La mijlocul anilor '50 au participat peste 9.000 de elevi la orele de limba sorbă.

În pofida tuturor măsurilor şi eforturilor din partea Domowinei şi a Departamentului pentru problemele sorbilor al Ministerului de Interne, nu s-a reuşit întemeierea bilingvismului în Lausitz. Hotărîtor a fost faptul că din partea germanilor nu s-a găsit înţelegere faţă de bilingvism, dar nici măcar din partea sorbilor care proveneau din regiuni cu populaţie mixtă. Cetăţenii germani ameninţau cu neparticiparea la alegeri în cazul în care buletinul de vot s-ar fi tipărit în două limbi.[44] O parte a germanilor a reacţionat întotdeauna agresiv sau cu neînţelegere, ori de cîte ori limba sorbă era folosită în public. Adresele oficiale bilingve au fost aruncate în foc, ţăranii ameninţau să nu se mai aboneze la ziarul **Lauziter Rundschau**, pentru că în acesta din cînd în cînd apăreau şi articole în limba sorbă. De regulă, sorbii nu au reacţionat public la asemena manifestări, respingînd chiar şi unii dintre ei eforturile care aveau ca ţintă bilingvismul, deoarece nu considerau limba sorbă egală cu limba germană.[45] Sentimentul de inferioritate a reieşit şi din faptul că, la eliberarea noilor buletine de identitate din 1954, mulţi sorbi au refuzat să treacă la rubrica „naţionalitate" identitatea de sorb.[46] Doar rar au profitat de ocazie pentru a-şi folosi limba maternă în public.

În ansamblu, promovarea bilingvismului a fost realizată doar cu jumătate de voinţă. După scurt timp, varianta sorbă a numelor angajaţilor în sediul consiliul departamentului Bautzen a fost eliminată de pe orice fel de inscripţionări.[47] Autorităţile municipalităţilor s-au împotrivit deseori publicării informaţiilor şi în limba sorbă, în multe cazuri s-a omis şi inscripţionarea în două limbi.[48] Insuficienta toleranţă a germanilor faţă de limba sorbă s-a manifestat cel mai vizibil în şcolile cu predare în două limbi. În pofida cadrului legislativ şi a dezvoltării accentuate a educaţiei bilingve, orele de limba sorbă au constituit, de-a lungul celor 50 de ani, miezul conflictelor etnice.

Şansa de a ridica prestigiul limbii sorbe în regiune, respectiv introducerea ei în viaţa publică a fost scopul politicii duse de Oelßner. Perioada care i-a stat însă la dispoziţie — circa 5-6 ani — a fost prea scurtă. După 1957 s-au făcut „corecturi" în politica privind sorbii, care au redus hotărîtor sprijinul acordat păstrării şi dezvoltării culturii sorbe.

2.3. Schimbări în promovarea limbii şi culturii sorbe după 1957

Sprijinul Partidului Unităţii Socialiste pentru promovarea limbii şi culturii sorbe a fost promis de Oelßner încă o dată foarte clar la cel de-al IV-lea Congres al Domowinei în martie 1957.[49]

În Departamentul pentru probleme de stat şi justiţie al Comitetului Central al PUS însă s-au auzit voci care cereau să se revină asupra reglementărilor privind promovarea limbii şi culturii sorbe, în sensul reducerii ei şi întăririi controlului ideologic. Din 1957 încoace s-a înrădăcinat — sub Klaus Sorgenicht, conducătorul Departamentului pentru probleme de stat şi juridice — mai degrabă această tendinţă.[50] O comisie a acestui departament a făcut o examinare a stării de spirit în conducerea Domowinei, înaintea Congresului al IV-lea şi a constatat următoarele: *„Noi considerăm starea de lucruri din conducerea şi secretariatul Domowinei foarte serioasă. [...] În loc să se pună în faţă principiile şi sarcinile socialismului, se consideră a fi cel mai important problematica limbii şi a culturii, respectiv a educaţiei, şi de multe ori se ignoră sarcinile socialismului şi luptei împotriva imperialismului şi militarismului Germaniei de Vest."*[51] Această caracterizare arăta deja schimbarea intervenită în politica privind sorbii. PUS vedea în continuare drept sarcina Domowinei de a convinge şi cîştiga sorbii cauzei construirii socialismului, acest scop constituind de acum încolo o prioritate.

Schimbarea în politica sorbă arată o suprapunere echivalentă cu schimbările intervenite în politica RDG-ului la finele anilor '50. În 1957, mult discutata reformă a fost întreruptă definitiv *ad acta*. De la a XXX-a sesiune a Comitetului Central al PUS, care a avut loc la data de 30 ianuarie 1957, s-a proclamat aderarea RDG la „blocul socialist", iar reformele de orice fel au fost respinse în întregime. După ce forţele dogmatice au reuşit să se impună la o conferinţă mondială

comunistă, în noiembrie 1957, iar revizionismul a fost declarat inamicul numărul unu, Ulbricht a putut să-şi elimine rivalii, în special opoziţia din partid grupată în jurul lui Schirdewann.[52] La a XXXV-a şedinţă a Comitetului Central din februarie 1958, opoziţia condusă de Schirdewann a fost definitiv înfrîntă. Schirdewann şi Wollweber au fost excluşi din partid, iar Oelßner îndepărtat din Biroul Politic.[53]

Anul 1958 a adus o schimbare hotărîtoare în politica privind problematica sorbă; s-au schimbat relaţiile de forţă a factorilor implicaţi. Cînd vicepreşedintele Consiliului de Miniştri al RDG, Fred Oelßner şi-a pierdut funcţiile în cadrul Biroului Politic, cu siguranţă a fost îndepărtat cel mai important militant al politicii lingvistice şi culturale concepute reparatorii.[54] Schimbarea situaţiei nu s-a datorat însă exclusiv mutării de cadre. În cursul celei de a V-a sesiuni a partidului s-au schimbat condiţiile de bază în care toate domeniile sociale — deci şi promovarea culturii şi limbii sorbe — au fost subordonate construirii socialismului. Această sesiune a fost menită să stabilească calea ce trebuia urmată în construirea socialismului. După ce în anii 1953-1956/57, prin diferite împrejurări, construirea socialismului a fost îngreunată, în anii următori acest lucru urma să fie din nou relansată.[55] Dar pentru schimbările negative în problematica sorbă au existat şi alte motive. Comitetul Central era foarte bine informat despre evoluţia politicii naţionalităţilor. Cunoştea că diferitele măsuri luate de Fred Oelßner în privinţa promovării politicii culturale şi lingvistice reparatorii nu au găsit înţelegere la locuitorii teritoriilor cu o populaţie mixtă. Nu s-a putut realiza, în special, folosirea limbii sorbe în birourile de relaţii cu publicul ale intreprinderilor şi instituţiilor. Organele politice mici şi medii au reacţionat cu neînţelegere la promovarea limbii şi culturii sorbe.

În conducerea filialei PUS din Cottbus nu se spunea altceva decît că *„nici în Uniunea Sovietică nu se face atît de mult pentru minorităţile mici, ca la noi în RDG"*.

Toate aceste fapte au condus la regîndirea politicii sorbe a Departamentului pe probleme de stat şi justiţie al Comitetului Central al PUS. Într-o discuţie din iulie 1958 s-a conturat pentru prima oară noua linie a politicii sorbe.[57] Cu ocazia acestei discuţii, dintre responsabilul pentru problemele sorbilor al Comitetului Central, Erwin Juresch, urmaşul *de facto* al lui Fred Oelßner, şi funcţionari sorbi, Juresch ceruse ca dezvoltarea socialistă să fie pusă pe primul plan. În acest context el a criticat exagerata pondere ce se dăduse limbii şi culturii sorbe pînă atunci.[59] El a declarat că PUS-ul nu va mai acorda sprijin acestei politici reparatorii de limbă şi cultură. S-a creat un nou slogan: *„Lozinca »Lausitzul va deveni bilingv« este greşită. Ea produce confuzie, pentru că scopul trebuie să fie ca Lausitzul să devină socialist, iar socialismul crează cele mai bune condiţii pentru garantarea drepturilor egale, sub cea mai înaltă formă a egalităţii naţionale, adică cea socialistă."*[60]

Efectele acestei schimbări de poziţie faţă de limba şi cultura sorbă s-au arătat cel mai elocvent în sistemul şcolar minoritar. În ansamblu, prestigiul limbii sorbe a cunoscut o cădere simultană cu criticile aduse predării limbii sorbe. La sfîrşitul anilor '50 şi la începutul anilor '60, părinţii (mai ales germani) au protestat vehement împotriva orelor de limba sorbă şi au cerut scoaterea lor. Aceste acţiuni au fost sprijinite de către directori, profesori şi funcţionari regionali. În consecinţă, numărul elevilor participanţi la cursurile de limba sorbă a scăzut, iar în unele şcoli ele au fost chiar sistate. Problemele au atins punctul culminant în special în 1962-63. În 1964 s-a emis o ordonanţă a cărei metodologie de aplicare a condus la o sciziune în politica şcolară sorbă. Rezultatul a fost scăderea drastică a participării la orele de limba sorbă. Cu un număr de participanţi de 2.800 la orele de limba sorbă la mijlocul anilor '60, acestea erau, în comparaţie cu anii '50, cu două treimi mai puţin; sistemul şcolar sorb se afla la punctul minim. Din anul 1964, metodologia de aplicare a subminat prestigiul limbii sorbe. Domowinei i s-a interzis categoric să îndemne copiii să participe la orele de limba sorbă. Participarea la orele de limba sorbă, mai ales la sate, a devenit o povară crescîndă. Directorii unor şcoli au încercat — pe deoparte din motive organizatorice, pe de altă parte, din cauza dispreţului faţă de limba sorbă — să o marginalizeze cît mai mult. Mai ales în şcolile din circumscripţiile Hoyerswerda, Cottbus şi Bautzen, cursurile de limba sorbă erau programate la o oră neconvenabilă, după-masă între 15-18, astfel încît unii dintre copii din localităţile învecinate care erau dependenţi de autobuz, nu puteau lua parte la ele.[61] Elevii înşişi au resimţit orele în plus ca o pedeapsă şi chiar împotriva voinţei părinţilor, au renunţat la orele de limba sorbă. S-a întîmplat ca deseori copiii să absenteze de la orele de limba sorbă.[62] În şcoli, copiii rîdeau de profesorii de limba sorbă, iar după apariţia metodologiei de aplicare s-au pronunţat: *„Terminaţi cu orele de limba sorbă. Oricum ele vor fi lichidate."*[63] Într-una din şcoli un elev a fost făcut trădător pentru că vroia să participe în continuare la orele de limba sorbă.[64] În unele departamente, inspectoratele şcolare au dat dovadă de exces de zel, depăşind chiar reglementările legale. Inspectoratul şcolar din circumscripţia Hoywerda a hotărît ca acei părinţi care doresc participarea copiilor la orele de limba sorbă să formuleze această dorinţă în scris.[65]

Extrem de nesigură era situaţia profesorilor de limba sorbă. Deseori au fost revoltaţi, speriaţi sau resemnaţi. O profesoară de limba sorbă de la şcoala superioară din Bautzen declara: *„Este ca şi pe vremea fascismului. Statul cică sprijină limba şi cultura sorbă, dar nu ne permite să popularizăm orele de limba sorbă în rîndul elevilor. Acesta este sfîrşitul pecetluit de stat al sorbimii."*[66] Situaţia nu era, firește, ca pe vremea naţional-socialismului, dar, cu siguranţă, la sfîrşitul anilor '50 şi la începutul anilor '60 promovarea culturii şi a limbii sorbe a cunoscut o decădere semnificativă.

Reprezentanţii sorbilor au luat o poziţie fermă împotriva metodologiei de aplicare în anii următori. Ei au reuşit, într-adevăr, să obţină anumite succese în sistemul educaţional. Aceasta s-a întîmplat în anul 1968, an în care s-a ajuns la un compromis prin a IV-a metodologie de aplicare. În virtutea acesteia i s-a permis Domowinei să acorde consultanţă părinţilor şi să popularizeze limba sorbă, împreună cu şcolile şi elevii. Prin această metodologie s-a reuşit modificarea celor mai importante neajunsuri din anul 1964, cum ar fi, de exemplu, dreptul de a informa părinţii asupra avantajelor şi dezavantajelor orelor de limba sorbă. De la începutul anilor '70, au participat între 5.000-6.000 de elevi la orele de limba sorbă, ceea ce reprezenta aproape o dublare a cifrei de la emiterea celei de a VII-lea metodologii de aplicare.[67]

Din cauza interzicerii oricărui contact cu organizaţiile minoritare din Europa de Vest, Domowina nu a fost suficient de bine informată despre evoluţia în politica minoritară din alte ţări ale Europei de Vest şi nici despre faptul că „progresul" în dreptul minoritar, cu care într-adevăr RDG se putea mîndri în anii '50, încetul cu încetul a fost consumat şi pierdut.[68] După ce PUS şi-a întărit poziţia la mijlocul anilor '60 faţă de Domowina, aceasta s-a declarat la al VII-lea Congres din 1969, o *„organizaţie naţională socialistă".*[69] În acest fel şi rezistenţa faţă de unele prevederi, inclusiv metodologia de aplicare a Legii învăţămîntului, a fost înfrîntă, iar în politica naţionalităţilor s-a instalat o duplicitate faptică. Pe de o parte, statul asigura formal condiţii pentru folosirea limbii şi culturii sorbe, acest lucru fiind confirmat şi în Constituţia din anul 1968. Pe de altă parte, tendinţele de asimilare au crescut simţitor, fără să fi fost iniţiate măsuri eficiente, constructive pentru contracararea acestora.

3. Situaţia sorbilor după 1989

În Republica Federală de astăzi, egalitatea în drepturi a sorbilor şi sprijinul statului pentru menţinerea limbii şi culturii sorbe sînt garantate prin legislaţie. Situaţia sorbilor este reglementată printr-o sumedenie de ordonanţe emise la diferite nivele. În multe dintre cazuri, s-a apelat la structuri şi instituţii deja existente în RDG. Legea Fundamentală a RFG nu conţine, în comparaţie cu Constituţia din RDG, nici un articol despre protecţia minorităţilor.[70]

Educaţia în limba sorbă este foarte importantă pentru menţinerea unei culturi şi a limbi proprii. Asociaţia profesorilor militează pentru menţinerea orelor de limba sorbă în zonele cu populaţie mixtă. În anul şcolar 1989-90 au beneficiat de orele de limba sorbă sau au învăţat toate materiile în această limbă 6.175 de elevi, însă după schimbările din 1989, numărul elevilor a scăzut considerabil. În 1991-92 s-a înregistrat cel mai mic număr de elevi, doar 4.000, pentru ca în anii următori să se instaleze o tendinţă oarecum pozitivă, în anul şcolar 1993-94 participînd din nou 4.810 de elevi la orele de limba sorbă. În anul şcolar 1997-98 s-a înregistrat un număr de 5.499 participanţi. ❑

Documente

De o importanţă majoră au fost condiţiile politicii minoritare sub dictatură. Politica minoritară şi-a pierdut credibilitatea în bună măsură deoarece era subordonată unei ideologii politice. Au existat instituţii, pături sociale sau persoane care au refuzat să se implice şi să ia poziţie în mod oficial. Acest lucru a condus la o prelungire a oricăror tratative în această direcţie, fapt care pînă la urmă a avut o influenţă negativă asupra etniei şi a menţinerii culturii şi limbii sorbe. Sursele documentare reflectă înainte de toate relaţia dintre PUS - aparatul de stat - Domowina - biserici, dezvăluind o parte a mizeriei realităţii sociale într-o dictatură cu aspiraţii totalitare. Pe de o parte, documentele dovedesc tendinţa PUS-ului din RDG de a se situa deasupra statului în conducerea întregii societăţi; pe de altă parte, poate fi întrevăzut sfîrşitul dominaţiei sale.

Nr. 1.
Departamentul organizatoric al Comitetului Central al PUS
Extras din Raportul Nr. 35/57
Berlin, 7 decembrie 1957[71]

[...]

În circumscripţia Bautzen, în grupurile Domowinei au loc în acest moment adunări electorale în care sînt analizate rezultatele celei de a III-a sesiuni a executivului şi al XXXIII-lea plen. La cele mai multe adunări s-a demonstrat că duşmanul de clasă, ca şi forţele reacţionare ale bisericii, în special cea catolică, influenţează populaţia sorbă.

Muncitorul Bauer Ziesch a afirmat că în adunarea de la Luttowitz o mare parte a membrilor Domowinei nu mai lucrează pentru că nu mai sînt de acord cu politica noastră. El a cerut lichidarea Staţiilor de Maşini şi Tractoare şi Cooperativelor Agricole de Producţie şi posibilitatea ca fiecare agricultor să-şi poată procura instrumentele. El s-a referit la evoluţia din Germania de Vest şi a respins în acest context agricultura sovietică.

La adunarea de la Jessnitz pe lîngă Wetrow, a existat o dispută aprinsă. Toată conducerea Domowinei s-a pronunţat împotriva celui de-al XXXIII-lea plen. La întrebarea de ce din această grupă s-au retras din anul 1957, 25 % din membri, Johann Ritscher a răspuns: *„sînt chiar foarte puţini care au ieşit, vor fi şi mai mulţi deoarece conducătorii noştri sînt oameni fără suflet şi se pronunţă pentru Jugendweihe* [sărbătoarea de majorat în RDG]".

La această adunare s-a cerut retragerea în rezervă a generalului Krenz şi a generalului Scholze, pentru că sînt „comunişti roşii şi marxişti" şi lucrează pentru Domowina doar pentru că primesc bani. Adunarea a cerut crearea unui Casino Catolic ca să salveze sorbii catolici"

[...]

Nr. 2.
Raport al Departamentului pentru problemele sorbilor referitor la pregătirea şi decurgerea alegerilor pentru camera populară şi a zilelor circumscripţiei din teritoriile bilingve Cottbus şi Drezda Bautzen la data de 28 noiembrie 1958[72]

[...]

4. Precum arată şi tabelul de mai sus, cele mai proaste rezultate la alegeri s-au semnalat in regiunea catolică sorbă a circumscripţiei Kamenz. Acest lucru se poate explica prin influenţa negativă accentuată a bisericii asupra populaţiei sorbe. Acest lucru se prezintă şi în atitudinea negativă faţă de realizările socialismului şi transformarea socialistă a agriculturii etc.

Aceste influenţe negative ale bisericii au fost alimentate şi de faptul că în circumscripţia Kamenz procesiunea credincioşilor la Rosenthal a fost interzisă pe drumuri şi străzi publice. Măsura a avut efect şi în unele părţi ale circumscripţiei Hoyerswerda (regiunea Wittichau) unde participarea la alegeri la data de 16.11.1958 a fost foarte anevoioasă în parcursul zilei, şi unde doar după mobilizarea agitatorilor s-au obţinut rezultate mai bune. În urma unui forum şi a unor adunări s-a reuşit destrămarea concepţiei că statul ar duce o luptă împotriva bisericii, totuşi rezultatele alegerilor ne arată că, în această privinţă, în rîndurile populaţiei din toate păturile sociale, există încă neclarităţi. Asta ar trebui să constituie un prilej pentru partide şi organizaţiile de masă şi pentru organele statului, şi, în special, pentru Domowina ca să-şi întărească activitatea politico-ideologică din această regiune şi să se găsească o formă mai bună de a intra în contact cu populaţia.

În alte comunităţi bilingve cu rezultate slabe la alegeri, problemele economice sînt hotărîtoare, ca şi alte lucruri care apar şi în judeţele cu populaţie germană (critici împotriva aparatului de stat, a Staţiilor de Maşini şi Tractoare). Nu se poate spune că rezultatele precare ar fi urmare a unei politici minoritare de partid şi de guvern.

[...]

NOTE

1. F. W. Remes, **Die Sorbenfrage 1918/19. Untersuchung einer gescheiterten Autonomiebewegung** (Problematica sorbilor 1918/19. Analiza unei mişcări nereuşite de autonomie), Bautzen 1993, p. 13-16.

2. Vezi P. Kunze, **Kurze Geschichte der Sorben** (Mică istorie a sorbilor), Bautzen 1995, p. 66.

3. Mai mult despre acest subiect la W. Wippermann, *Sind die Sorben in der NS-Zeit aus „rassischen" Gründen verfolgt worden?* (Au fost, sau nu, sorbii urmăriţi în perioada naţional-socialistă din motive „rasiste"?), în **Letopis** nr. 43 (1996) p. 32-38.

4. În cursul modernizării, dominanţa limbii germane a fost din ce în ce mai mult simţită de sorbi. Preoţii şi profesorii au declarat limba sorbă ca o piedică a modernizării, ba chiar ca un semn de subdezvoltare culturală şi spirituală în sine. Mulţi sorbi au început să se îndoiască de legitimitatea naţiunii lor. S-au pronunţat în public împotriva poporului lor şi a limbii materne. Vezi. H. Zwahr, *Sprache und Kommunikation innerhalb eines Mikrokosmos. Sechs Befunde zum deutsch-sorbischen Kulturkontext* (Limbă şi comunicare într-un microcosmos. Şase constatări ale contextului cultural germano-sorb în limbă şi comunicare în context cultural), în: **Sprache und Kommunikation im Kulturkontext. Beiträge zum Ehrenkolloquium aus Anlaß des 60. Geburtstages von Gotthard Lerchner** (Studii la colocviul de onoare cu ocazia celei de-a 60-a aniversare a zilei de naştere al lui Gotthard Lerchner), editat de V. Hertel, I. Bartz, R. Metzler, B. Uhlig, Frankfurt am Main, 1996, p. 143-149.

5. La recensământul din anul 1880, 166.000 persoane s-au declarat de naţionalitate sorbă în zona Lausitz.

6. Vezi L. Elle, *Zur Entwicklung des sorbischen Schulwesens in der DDR* (Dezvoltarea învăţământului sorb din RDG), în **Beiträge aus dem Fahcbereich Pädagogik der Universität der Bundeswehr Hamburg** (Studii din domeniul pedagogiei al Universităţii Armatei Federale din Hamburg), editat de L. R. Reuter, G. Strunk, Hamburg, 1993, p. 4.

7. În cadrul Lausitzului prusac au existat la fel diferenţe considerabile în politica privind sorbii. Instanţele au tratat problematica sorbilor în circumscripţia Cottbus sau în celelalte părţi al Lausitzului de Jos sau în Lausitzul de Sus, prusac, în mod diferit. Vezi între altele P.

Kunze, **Sorben/Wenden in der Niederlauzits** (Sorbii/Venzii în Lausitzul de Jos), Bautzen 1996.

8. Vezi H. Zwahr, **Bauernwiderstand und sorbische Volksbewegung in der Oberlausitz, 1900-1918** (Rezistența țărănească și mișcarea populară sorbă în Lausitzul de Sus, 1900-1918), Bautzen, 1966, p. 30.

9. De exemplu un profesor primea 10 mărci „recompensă" pentru fiecare copil care a intrat ca sorb în școală, dar a fost confirmat în limba germană. Vezi. K. Bott-Bodenhausen, *Sprachverfolgung in der NS-Zeit. Sorbische Zeugen berichten* (Prigonirea limbii în perioada național-socialistă. Martori sorbi relatează) în **Letopis** nr. 44 (1997), ediție specială, p. 28.

10. Vezi H. Zwahr, op. cit., p. 36.

11. **Reichsgesetzblatt** (Monitorul Imperial), anul 1919, nr. 152, p. 405.

12. *Lege provizorie pentru învățământul popular*, în **Monitorul Oficial al Landului Saxonia**, 1919, nr. 15, p. 171.

13. Ibidem, p. 172.

14. În multe școli ai circumscripției Bautzen și Kamenz nu s-a putut renunța la folosirea limbii sorbe, deoarece cei mai mulți dintre copii au fost școlarizați fără, sau cu cunoștințe minime de limba germană.

15. Vezi. M. Kasper, **Geschichte der Sorben von 1917 bis 1945** (Istoria sorbilor de la 1917 pînă la 1945), vol. 3, Bautzen, 1976, p. 176.

16. În 1945 numărul sorbilor depășea 100.000.

17. Teza unei perioade mai deschise după război este recunoscută în toată istoriografia TOS/RDG. Vezi D. Wierling, **Is there an East German Identity? Aspects of a Social History of the Soviet Union Zone / German Democratic Republic**, în **Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte** nr. 19 (1990), p. 193-207, în special p. 195-197; **Das gespaltene Land. Leben in Deutschland 1945-1990. Texte und Dokumente zur Sozialgeschichte**, edit. de Ch. Kleßman, G. Wagner, München 1993; J. Kocka, *Ein deutscher Sonderweg. Überlegungen zur Sozialgeschichte der DDR*, în **Aus Politik und Zeitgeschichte, Beilage zur Wochenzeitung. Das Parlament**, B 40/94, 7. Oktober 1994, p. 34-45.

18. **SKA**, D II 1.6. A, Bl. 140, 160. Vechea casă a venzilor a fost distrusă în ultimele săptămîni ale războiului.

19. Vezi. K. J. Schiller, **Die Sorben in der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung 1945-1949**, Bautzen 1976, p. 141.

20. **SKA**, D II 1.7 C, BL. 86; Ibidem, D II 3.5 D, BL. 39.

21. La început nu a fost prevăzută nici o reglementare constituțională a populației negermane, sorbii au reușit totuși pînă la urmă să includă un articol în constituție referitor la protecția minorităților naționale.

22. **Nowa Doba** nr. 117, 8.10.1949

23. Vezi M. Kasper, op. cit., p. 40.

24. K. J. Schiller, M. Thiemann, **Geschichte der Sorben von 1945 bis zur Gegenwart** (Istoria sorbilor de la 1917 pînă la 1945), vol. 4, Bautzen, 1979, p. 109.

25. Mai mult la G. Geißler, *Schule: streng vertraulich! — Die Volksbildung der DDR* în **Dokumenten**, ed. de G. Geißler, F. Blask, T. Scholze, Berlin, 1996, p. 17.

26. *Ordinul nr. 40 al Administrației Militare Sovietice*, publicat în P. Wandel, **Demokratisierung der Schule**, Berlin, Leipzig, 1946, p. 10.

27. **SKA**, D II 6.1. A (I), Bl. 33.

28. Ibidem, Bl. 34.

29. Vezi. L. Elle, P. Schurmann, *Domowina und SED 1947 bis 1950 — eine Dokumentation*, în **Letopis** nr. 40 (1993) 2, p. 49-68.

30. H. Kosel, **Die Sorbenpolitik der SED, der CDU und der LDPD in Sachsen von 1945 bis 1949**, Lucrare de doctorat, Berlin, 1994, p. 79.

31. Ibidem. În politica privind sorbii, acest lucru ne-a arătat şi evoluţia din anii '50-'60; rolul personalităţilor a fost hotărîtor. În problematica sorbă punerea accentelor negative sau pro-sorbe depindea întotdeauna de faptul dacă persoana care decidea era pro-sorb sau anti-sorb.

32. Citat după H. Kosel, op. cit., p. 79.

33. Vezi Elle, Schurmann, op. cit., p. 52.

34. La început politica conducerii faţă de minoritatea sorbă nu a fost consecventă. Nu a existat o continuitate a discuţiilor la cel mai înalt nivel între Domowina şi PUS. Acest lucru a avut o influenţă negativă asupra reglementărilor minoritare, deoarece organismele mici şi mijlocii, prin atitudinile lor, au încetinit aplicarea ordonanţelor.

35. Vezi. H. Weber, **Geschichte der DDR**, München, 1985, p. 199.

36. Fred Oelßner, **Sorben und Deutsche haben die gleichen Interessen**. Discurs la cel de-al III-lea Congres al Domowinei la 28 martie 1955 în Bautzen, Bautzen 1955, p. 21.

37. Vezi. Elle, Schurmann, op. cit., p. 55.

38. L. Elle, *Zur Entwicklung des sorbischen Schulwesens in der DDR*, în **Beiträge aus dem Fachbereich Pädagogik der Universität der Bundeswehr Hamburg**, edit. de R. Reuter, G. Strunk, Hamburg, 1993, p. 10.

39. L. Elle, op. cit., p. 11.

40 **SAPMO-BArch**, IV 2/13/380, *Înştiinţare în CC al PUS din 16.06.1955 despre folosirea limbii sorbe la poştă*.

41. Ibidem. *Înştiinţare în CC al PUS din 16.06.1955 despre inscripţionarea în două limbi în gări*.

42. Ibidem, NL 215/59, Bl. 327.

43. Ibidem. IV 2/13/380, *Dispoziţii despre sarcinile aparatului de stat pentru păstrarea drepturilor populaţiei sorbe*, nedatat. [1955]

44. **SAPMO-BArch** IV/2/13/382/, *Înştiinţare în CC al PUS din 31.05.1957. către Departamentul pentru probleme de stat şi justiţie despre dificultăţi la alegeri în teritoriile bilingve ale Lausitzului*.

45. Ibidem.

46. Ibidem, IV 2/13/382, *Scrisoare lui B. Nowak din mai/iunie către Fred Oelßner cu o copie către Walter Ulbricht* şi *Poziţia CC Dep. Organe de stat referitor la expunerea lui Nowak*. Document preluat din: L. Elle, **Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949 bis 1989**, Bautzen, 1995, p. 115.

47. Marea majoritate a populaţiei (germană şi sorbă) nu s-a străduit să accepte folosirea limbii sorbe în public. Acest uz nici nu era de închipuit pentru mulţi, dar în evoluţia sa istorică, mai ales înainte de 1945, pur şi simplu s-a rîs de ideea folosirii limbii sorbe în public, apărînd comentarii de genul: *„se va pretinde de la noi ca la poştă să vorbim limba sorbă"*. Vezi. **AAD**, 1.1.7. Wosobinski referent, fără semnătură, *Kulturfragen bei der sorbischen nationalen Minderheit* 1955/56, nedatat.

48. **SAPMO-BArch**, IV 2/13/380, *Raport al Dep. Organe de stat al PUS, circumpscripţia Drezda despre munca cu cadrele sorbe către Dep. Organe de stat din CC al PUS din 30 noiembrie 1955*.

49. Vezi *Discursul vicepreşedintelui Consiliului de Miniştri şi al membrului Biroului Politic al CC al PUS, Prof. Fred Oelßner*, în **Al IV-lea Congres al Domowinei, Protocol**, Bautzen, 1957, p. 52.

50. Vezi Elle, op. cit., p. 18.

51. **SAPMO-BArch**, IV 2/13/382, *Entwurf einer Stellungnahme der Abteilung staatliche Organe im ZK der SED vom Februar 1957 zur Lage im Bundesvorstand der Domowina und seinem Sekretariat und Eischätzung des Entschließungsentwurfs für den IV. Bundeskongress*.

52. A XXXIII-a sesiune a CC în octombrie 1957 a semnalizat deja lichidarea adversarilor politici. Prima victimă a fost Fritz Selbmann. Simpatizantul Schirdewann, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri şi-a pierdut poziţia.

53. Membrii PUS au condamnat gruparea Schirdewann, fără să cunoască concepţia sa politică şi fără să fi avut cunoştinţă de confruntările derulate în spatele culiselor. O circulară a CC a condamnat „politica oportunistă a fracţiunii Schirdewann, Wollweber şi alţii". În acelaşi timp mulţi dintre funcţionari au fost acuzaţi şi condamnaţi. Aşa au fost demascate „atitudini oportuniste" în politica educaţională şi culturală. Pentru acest lucru a fost făcut responsabil Paul Wendel, care şi-a pierdut funcţia de secretar al CC. „Manifestările revizioniste" în sindicate au fost la fel criticate. Din martie pînă în iunie 1958 au fost peste tot schimbaţi, prin realegeri, funcţionarii care nu s-au supus; aproape o treime a înalţilor funcţionari din PUS. Mai mult la Weber, op. cit, p. 293.

54. Schimbarea personalului a jucat un rol extrem de important în problemele sorbilor. Cu toate că au existat şi mai înainte sincope în politica sorbă, schimbările într-adevăr negative s-au petrecut după îndepărtarea lui Oelßner. Nu se poate spune că urmaşii lui Oelßner ar fi nutrit neapărat sentimente de ură împotriva sorbilor, totuşi au influenţat negativ, înainte de toate, politica lingvistică, după cum vom arăta mai jos. Un posibil răspuns la schimbarea politicii sorbe ar fi faptul că toată activitatea celor „disgraţiaţi" a fost pusă sub semnul întrebării. Prin urmare este posibil ca atitudinea prosorbă a lui Oelßner să fi fost considerată o greşeală care trebuia corectată. Dar în documente nu avem nici o dovadă a acestei ipoteze.

55. Vezi Weber, op. cit., p. 295.

56. **SAMPO-BArch**, IV 2/13/382, *Bericht über die Aussprache der Bezirksleitung Cottbus mit den Genossen der Domowina am 18.11.1957*.

57. Ibidem, IV 2/13/382, *Bericht des Mitarbeiters der Abteilung Staats-und Rechtsfragen im ZK, Erwin Juresch, über eine Parteileitungsitzung in der HA Sorbenfragen beim MdI in Bautzen im Juni 1958*.

58. O privire la situaţia politică a lui Erwin Juresch ne arată că sorbii au pierdut din prestigiul lor. Jurisch a fost doar membru al CC al partidului, fără funcţii înalte. Fred Oelßner, ca vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi membru al Biroului Politic, a pus în discuţie problema sorbilor în cercurile cele mai înalte. Unii politiceni de elită, printre care şi Ulbricht, au fost vizibil deranjaţi de dezbaterea unei probleme secundare. De aceea, de acum încolo doar colaboratorii aflaţi la un nivel inferior au putut să dicute această problemă.

59. **SAPMO-BArch**, *Einschätzung der Parteiorganisation bei der HA Sorbenfragen des MdI in Bautzen vom 19 Juli 1958*.

60. Ibidem, IV 2/13/384, *Disposition für den Diskussionsbeitrag auf der Staatsfunktionärs-Konferenz in Babelsberg, HA Sorbenfragen, Bautzen 14.02.1959*. HA Sorbenfragen, Bautzen 14.02.1959.

61. Ibidem. DY 30/IV/A2/13/132, *Bericht der HA Sorbenfragen über Untersuchung verschiedener Schulen im Bezirk Cottbus in den Kreisen Hoyerswerda, Weißwasser und Calu in Zusammenhang mit der Erfüllung der /.DB Vom 12-15 .10 und 21.10.1964*.

62. Ibidem. *Bericht einer Komission der HA Sorbenfragen über durchgeführte Kontrollen in den Kreisen Cottbus-Land und Hoyerswerda*, nedatat, [noiembrie 1964].

63. Ibidem, *Informationsbericht der SED-Kreisleitung Bautzen über die neue Bildungkonzeption und die 7. DB vom 18.6.1964.*

64. Ibidem.

65. Vezi Predzenak, 30.4.1993, 30.4.1993.

66. Ibidem.

67. **SAPMO-BArch**, DY 30/IV/A2/13/132, *Bericht der HA Sorbenfragen über Untersuchung verschiedener Schulen im Bezirk Cottbus in den Kreisen Hoyerswerda, Weißwasser und Calau in Zusammenhang mit der Erfüllung der /.DB vom 12.-15.19 und 211.10.1964.*

68 Vezi Elle, op. cit., p. 24.

69. *Rechenschaftsbericht des Bundesvorstandes der Domowina an den VII. Bundeskongreß*, în **VII. Bundeskongreß der Domowina, Protokoll**, Bautzen 1969, p. 11.

70. Vezi T. Pastor, **Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland**, Bautzen 1997, p. 217-221.

71. **SAPMO BArch**, IV 2/13/382.

72. Sächs. HSt-Arch Bautzen, Sorbenfragen 0841.

Traducere de László Kacsó

*

***Edmund PECH** (n. 1965), absolvent al Freien Universität din Berlin în 1998, este istoric la Institutul Sorb din Bautzen. Specialist în politica RDG-ului față de sorbi și în domeniul învățământului sorb din Germania în perioada 1918-1989.*

Edmund PECH, *Die Sorben in Deutschland — Brüche und Kontinuitäten der Minderheitenpolitik nach 1945.*

Modernitate vs. multiculturalitate în Bucureştii epocii moderne (1848-1940)

Adrian Majuru

Modernitate vs. multiculturalitate. Cea mai interesantă, complexă şi dinamică perioadă de istorie bucureşteană cuprinde în linii mari anii 1848-1948; perioadă în care procesul de modernizare a societăţii româneşti în ansamblu a avut drept pivot oraşul Bucureşti şi implicit variata societate bucureşteană. Interesant, complex şi dinamic. Interesant prin modul în care s-a derulat procesul de modernizare — anume prin mijlocirea unei diversificate populaţii alogene — ; complex, datorită mijloacelor pe care procesul de modernizare şi le-a însuşit pentru a se împlini şi apoi dinamic, din perspectiva timpului relativ scurt în care trăsăturile distincte ale modernismului european s-au împletit cu societatea bucureşteană în particular, şi românească în general.[1]

Demersul de faţă încearcă să surprindă aspectele esenţiale ale modernizării societăţii bucureştene din perspectiva populaţiei alogene, aceea care a dinamizat substanţial acest proces de modernizare. Comunităţile alogene, în general elemente urbanizate ca mentalitate, model cultural şi realizare socio-profesională au dat Bucureştiului modern un caracter cosmopolit. Componenţa etnică a acestor elemente de populaţie alogenă era deosebit de variată fapt care a creat cadrul ideal de afirmare a multiculturalismului. Dacă la începutul veacului al XIX-lea limba de salon era greaca, ea este înlocuită treptat cu franceza, familiile burgheze vorbind în afara limbii natale (în funcţie de originea etnică) şi alte limbi la modă sau de circulaţie, precum engleza, germana, italiana şi desigur, româna. Demersul meu se va axa pe prezenţa multiculturalismului în societatea bucureşteană în ansamblu, prezenţă indisolubil legată de procesul de modernizare/europenizare a societăţii bucureştene.

În istoriografia românească, modernizarea societății bucureștene a fost un subiect atins tangențial și adeseori fragmentar, în cadrul unor lucrări de proporții mai mari. În afara monografiilor dedicate Bucureștilor de Ionescu Gion, Nicolae Iorga, George Potra, Constantin și Dinu Giurescu, amintesc o serie de autori care au abordat acest subiect în lucrările lor precum: Keith Hitchins, Neagu Djuvara, Nicolas Nagy-Talavera, Adrian Silvan Ionescu, Ștefan Lemny sau Dan Berindei.

Trecerea de la vechi la nou în societatea bucureșteană este foarte bine evidențiată în cotidian și în spațiul restrîns al vieții private. Noile obiceiuri la modă, de la vestimentație și cod comportamental la purtarea unui simplu dialog în diferite împrejurări, creează de la bun început un raport de ruptură între cei vechi/bătrînii și cei noi/tinerii; primii, mai conservativi și fideli modelului cultural greco-oriental, iar ultimii, foarte dinamici, radicali și imprevizibili, și care se servesc de modelul european ca un vîrf de lance îndreptat împotriva vechiului și în favoarea schimbării mai mult sau mai puțin moderate.[2]

Bucureștii de la început de veac XIX se desfășoară asemeni unui uriaș „cumul al contrastelor", în funcție de felul în care fiecare familie sau colectivitate înțelegea să facă trecerea de la vechi la nou și desigur, de posibilitățile pecuniare ale fiecăruia care-și permitea acest lucru, într-o mai mare sau mai mică măsură. Pentru vizitatorii din afară care nu cunoșteau aceste realități foarte bine, Bucureștii păreau ceva izbitor prin alternanța nearmonizată dintre bogăție și lux pe de o parte, sărăcie și mizerie pe de altă parte.[3]

În acest contrast se regăseau Asia și Europa deopotrivă într-o confruntare violentă. În București întâlneai „palate, cluburi, teatre, modiste și croitorese, ziare și echipaje" însă cum „puneai piciorul afară" din oraș, de scufundai „în sălbăticie".[4]

Cu toate acestea, orașul pulsa cu repeziciune către schimbare într-o manieră radicală și cît mai completă, astfel încît, la mijlocul veacului al XIX-lea, vechiul oraș boieresc „să devină în exterior scena parisianismului modern" deși interiorul, profunzimea structurii sale, să fie în continuare răscolită de o „aspră barbarie" asimilată cu o „nespusă imoralitate" și multe „alte monstruozități", precum lipsa aproape totală a „seriozității vieții".[5]

De la bun început se face simțită ruptura dintre formă și fond, care se manifestă cu toată splendoarea în viața cotidiană.[6]

* * *

„Moda apuseană a fost însușită mai întîi de către femei" — afirmă istoricul Neagu Djuvara — iar odată cu această „însușire", întreaga societate aristocratică a Bucureștilor s-a schimbat cu repeziciune. Langeron remarcă uluit în jurnalul său că „pe cît de rapidă pe tot atît de completă" a fost revoluția societății bucureștene: într-un singur an, toate femeile luaseră portul european. Tinerii au început să poarte frac în timp ce bătrînii își purtau mai departe barba și anteriul

lung pînă la glezne. Dansul apusean îl înlocuieşte cu rapiditate pe cel de rezonanţă orientală, iar în timpul seratelor şi balurilor, boieroaicele care încep a se ţine după moda de la Paris şi de la Viena, „se întrec în bun gust şi cochetărie" cu elegantele din alte capitale europene.[7]

Această preluare aproape instantanee a modului de viaţă apusean a adus cu sine şi o doză destul de mare de superficialitate, de proastă imitaţie, de stîngăcii, frustrări şi refulări. Societatea oferea un spectacol rar pentru vizitatorii străini. Elemente ale portului vechi erau purtate simultan cu noile vestminte europeneşti.[8] Amestecul şi diversitatea hainelor este dată atît de aderenţa la nou a tinerei generaţii, găsindu-se astfel într-o singură familie două tipuri de porturi, cît şi de îndemînarea muncitorului valah, care „în nepăsarea şi sărăcia lui" era foarte „ingenios" în a-şi confecţiona propriul port de orăşean.[9]

Preluarea portului nou, european, s-a făcut totuşi cu mare greutate, boierul obişnuit într-un anumit cadru vestimentar, ambiental şi comportamental, se vedea nevoit de împrejurări nu numai istorice, să-şi recompună un alt cadru, diferit organic de modul său de viaţă de pînă atunci. Trebuia să-şi reconstruiască o altă afinitate vestimentară care la rîndul ei determina alte simboluri comportamentale, de la conversaţie la eticheta unui cotidian în continuă şi galopantă schimbare. Astfel de mărturii nu tocmai fericite ne-a lăsat în scurtele sale memorii pictorul secui Miklós Barabás, vizitator al Bucureştilor către 1831-1833.[10]

Luxul, înalta etichetă a protipendadei bucureştene, uriaşele cheltuieli pentru a le întreţine, numărul mare al slugilor pentru cele mai mărunte şi nesemnificative munci private erau de asemenea o îmbinare interesantă între vechiul care se păstra fragmentar şi noul care se impunea cu vigoare în toate compartimentele vieţii sociale şi private bucureştene. Această îmbinare a fost surprinsă cu uimire de numeroşi diplomaţi acreditaţi la Bucureşti, sau simpli călători străini care au traversat Bucureştii sau au locuit o perioadă într-însul.

Eleganţa trăsurilor şi a echipajelor precum şi numărul foarte mare al acestora în comparaţie cu alte oraşe europene, podoabele scumpe ca nelipsite accesorii vestimentare pentru oricare damă ce aspira să fie la modă, sînt prezenţe permanente în jurnalele contemporanilor.[11]

* * *

Spre deosebire de „mohoreala celorlaltor oraşe din imperiul otoman", Bucureştii erau cel mai important centru de atracţie din imediata vecinătate a graniţei turceşti. La începutul veacului al XIX -lea, se prezenta ca un centru plin de viaţă, „loc de destindere şi de plăceri", o adevărată „arenă a hetairelor", un veritabil „Hilariopolis — oraş la bucuriilor", avînd un tot mai pronunţat caracter cosmopolit.

Aflat la întretăierea principalelor drumuri comerciale care legau sud-estul european de centrul continentului, apropierea de lumea otomană — uriaşă piaţă de

desfacere, urmată de aceea reprezentată de Rusia — şi de vitalitatea economică şi culturală a spaţiului central-european prin care se afla în legătură organică cu Apusul, Bucureştii au absorbit elemente de civilizaţie din toate aceste spaţii de cultură.

Între acestea au predominat în ultimul secol — pe fondul desprinderii politice de Imperiul Otoman — elementele de cultură apuseană şi central-europeană. Cu armatele austriece şi ruseşti au venit în valuri succesive cu finalul veacului al XVIII-lea, negustori, meşteşugari, liberi profesionişti etc. de diferite etnii şi confesiuni, care vor da treptat Bucureştilor o componentă multiculturală.

Pe măsură ce aceste comunităţi se stabilesc şi capătă o identitate culturală distinctă, chiar elitistă în înalta societate bucureşteană, se constituie cu timpul într-un corp social de mijloc, numeros şi omogen ca mentalitate urbană în sens modern.

Lumea bucureşteană era deosebit de pestriţă la mijlocul veacului trecut. Această diversificare socială se regăseşte chiar şi la nivelul mahalalei. Raoul Perrin descrie acest mozaic uman de pe străzile negustoreşti ca fiind „uneori interesant, alteori dezgustător din pricina sărăciei şi a murdăriei. Sînt de toate neamurile: valahi, moldoveni, turci, rumelieni, bulgari, sîrbi, bosniaci, greci, armeni, ruşi, oameni veniţi din Crimeea, Basarabia, Transilvania, unguri, italieni, nemţi şi, mai ales, evrei, rasa aceasta întîlnită pretutindeni şi care, în Orient, se cunoaşte după dezordinea şi murdăria ei cum nu se poate mai neruşinate şi mai revoltătoare."[12]

De Giers va întîlni în Bucureşti „toate neamurile din Occident şi Orient, în veştmintele cele mai pestriţe" fiind uluit de „varietatea costumelor".[13]

* * *

Cum se desfăşura viaţa de zi cu zi a unei familii burgheze din Bucureştii începutului de veac XIX ? Care erau preocupările zilnice, private sau publice, a unei familii alogene, cu o cultură urbană bine conturată, pe care o aborda în toate particularităţile ei într-un oraş în curs de modernizare şi de urbanizare?

Putem reconstitui un astfel de ambient familial din experienţa trăită de pictorul secui amintit mai sus, Miklós Barabás. Familia pe care artistul a frecventat-o cel mai mult era aceea a unui spiţer de origine italiană pe nume Raimondi. Întreaga familie „era foarte cultă" căci cele două fete — Cecilia şi Giuseppina — împreună cu mama lor „vorbeau româneşte şi greceşte, care era limba de salon a aristocraţiei române. Vorbeau însă bine şi franţuzeşte, italieneşte şi chiar binişor ungureşte, limbă pe care o învăţaseră de la slujnicile şi doicile lor unguroaice" care veneau din secuime şi erau bine plătite. Cecilia, fiind mezina familiei lua lecţii de pictură de la Barabás, iar Giuseppina „se ocupa de muzică şi cînta foarte bine la pian".[14]

Cercul familiei Raimondi, aflăm prin intermediul memoriilor lui Barabás, era frecventat de familia unui grec „pe nume Breton", dar care studiase la Paris şi care „vorbea greceşte, franţuzeşte şi româneşte", pe cînd soţia sa era o

unguroaică din Braşov „şi se ocupa cu pictura". Acest bătrîn medic avea o odaie specială de curăţenie „în care nu se afla decît un scaun de lemn, pe care, venind la prînz de la vizitele sale în oraş, îşi lepădă hainele şi intrînd în pielea goală în a doua odaie, se primenea zilnic în rufărie curată şi alte haine, iar hainele schimbate, sluga sa le purta în curte pe o masă puse la soare, după aceea veneau bătute şi curăţite".[15]

Pornind de la aceste scurte repere, în general existau familii de origine etnică mixtă — dacă nu la prima generaţie, la următoarele aveau loc astfel de schimbări — a căror cultură era foarte bogată şi diversificată, de la cunoaşterea limbilor de circulaţie în Europa la cele folosite curent în Bucureşti (româna şi greaca, ultima înlocuită treptat la începutul veacului XIX cu franceza).

Ionescu Gion scria către 1899 despre extraordinara „energie de viaţă a Bucurescilor" şi de înrîurirea „covîrşitoare" a străinilor. Oraşul „mişună de oameni, ţărani, neguţători români şi greci; apoi venetici Ovrei, Arnăuţi, Turci, Nemţi, Unguri, Serbi, Bulgari; şi din cînd în cînd aciolîndu-se pentru totdeauna în Bucuresci" alături de „cîţi-va rătăciţi Francesi şi Italiani."[16] Cît de impresionant a fost acest proces de emigraţie alogenă în Bucureştii epocii moderne putem cita dintr-un ecou nu prea îndepărtat. Doi ofiţeri de poliţie aminteau în 1923 despre mulţimea de „venetici" care „încep să se acioeze" pe cuprinsul oraşului între care „Ovrei, Arnăuţi, Turci, Nemţi, Unguri, Sîrbi, Bulgari, ba chiar Italieni şi Francezi. Dintre toţi străinii Grecii sînt cei ce caută mai mult Bucureştii".[17]

* * *

Populaţia oraşului a fost mereu în creştere progresivă între 1848-1948. Sporul demografic a fost alimentat de valuri succesive de imigranţi din provincie, apoi din Moldova, Transilvania şi din spaţiul sud-est european. Plasarea Bucureştilor la întretăierea a trei imperii pînă la 1918, i-a asigurat întîietatea economică în regiune, fapt care a atras şi elemente alogene din spaţiul central-european, Rusia şi într-o oarecare măsură din Occident. După 1918, Bucureştii se impun ca un centru urban cu un puternic specific european în regiunea sud-est europeană, fiind în permamenţă un punct de atracţie şi absorbţie pentru populaţiile balcanice.

Cifra globală a populaţiei Bucureştilor s-a găsit întotdeauna în strînsă competiţie cu oraşele din spaţiul sud-est european şi într-o măsură mai redusă cu centrele urbane din centrul Europei. La începutul veacului al XIX-lea, călătorul Batthyány atribuia Bucureştilor o populaţie „mai mare de 80.000", iar către 1820, consulul prusian Ludwig Kreuchely, nu socotea exagerată cifra de 100.000. Generalul Langeron evalua populaţia Bucureştilor la aceeaşi cifră către 1824 în timp ce consulul rus Iakovenko indica 80.000, nesocotind „pe boieri, negustori şi supuşi străini". Aceeaşi cifră o indică la 1824 consilierul legaţiei daneze aflat în trecere prin Bucureşti spre Constatinopole, Clausewitz.

Catagrafia din 1831, realizată de armata rusă, arăta că Bucureştii aveau 58.791 locuitori ca populaţie statornică, urmată de 1795 supuşi străini şi „zece pînă la 12 mii de flotanţi". Noua statistică a Bucureştilor din 1832 dă cifra de 72.595 de locuitori, „dintre care 12 mii de flotanţi şi 45.406 clasa mijlocie". Pentru anul 1866 ni se dă cifra totală de 121.734 de locuitori pentru ca apoi datele să se schimbe progresiv: pentru 1865 avem 141.754 locuitori; în 1877, 177.302; în 1891, 203.375 locuitori; în 1899, 282.071; în 1916, 381.279; în 1927 avem 472.035 locuitori; în 1930, 631.288; în 1936, 786.929; pentru anul 1941 avem 992.536 locuitori cu refugiaţii din teritoriile pierdute în 1940 şi anul 1948 cu 1.041.807 locuitori.[18]

Din aceste date, cît reprezentau alogenii şi care erau aceştia?

Românii olteni şi moldoveni au alimentat continuu în epoca modernă populaţia Bucureştilor, ultimii, îndeosebi după anul 1859 cînd Bucureştii au cîştigat întîietatea asupra Iaşilor.

Românii transilvăneni sînt şi ei o prezenţă permanentă; îndeosebi transilvănenii din Şcheii Braşovului, apoi din părţile Branului (săceleni, bîrsani, moroieni); din zona Făgăraşului şi a Sibiului (ţuţuieni) şi mărgineni. Potrivit unei statistici din 1815 erau numărate 4056 familii iar în 1899, românii ardeleni sînt cuprinşi între cei 38.000 de „supuşi austro-ungari". Desigur, după 1918, numărul românilor ardeleni care vin în Bucureşti creşte substanţial.

Aromânii, negustori, meseriaşi şi cărăuşi afluiesc spre Bucureşti pe măsură ce habitatul lor se restrînge în Imperiul Otoman în urma confruntărilor dintre turci şi greci pe de o parte, şi bulgari pe de alta. De cele mai multe ori sînt echivalaţi cu grecii, regăsindu-se alături de aceştia în primele statistici moderne. Deşi greaca era limba lor de cultură, ei vorbeau un dialect românesc şi locuiau în Tesalia, Epir şi Macedonia.

Aromânii sînt printre primii „capitalişti" din ţară care fac afaceri cu străinătatea, împrumută statul cu bani, iau în arendă vămile etc. Între cei mai cunoscuţi bancheri şi negustori aromâni amintim pe marele vistiernic Ion Hagi Moscu, marele vornic Ştefan Bellu, baronul Meitani a cărui bancă va suferi un „crah" în 1833, marele bancher şi baron austriac Cristea Sachelarie şi, de ce nu, vestitul negustor cu ridicata Hagi Tudorache care deşi nu ştia să citească şi să scrie, căruţele sale se duceau de două ori pe an la Leipzig. Cel mai numeros val de aromâni a fost cu 1859, şi îndeosebi după 1918 cînd începe colonizarea lor în Dobrogea de sud.[19]

În ceea ce îi priveşte pe greci, aceştia se pare — potrivit lui Ionescu Gion — că adorau oraşul lui Bucur: „e un fel de fanatism pentru ei ca să locuiască la Bucureşti sau cel puţin să-l vadă". Dapontes cînta măreţia Bucureştilor care „a ajuns pînă la Ierusalim, iar belşugul lui s-a vărsat pînă asupra Sfântului Munte".[20]

Grecii sînt cei mai numeroşi, cei mai activi, cei mai ambiţioşi pentru această perioadă, alcătuind „o majoritate relativă în sînul lumii negoţului", deşi se aflau într-un continuu proces de asimilare în veacurile XVIII-XIX.[21]

După 1821 numărul grecilor bucureşteni este în scădere, deşi pe parcursul veacului al XIX-lea şi ulterior, colonia greacă „rămîne destul de puternică şi de avută" avînd şcoală proprie, biserică, tipografie şi ziar.

O consistentă latură socială a Bucureştilor au reprezentat-o slavii de sud, care în perioada modernă s-au aşezat în valuri succesive. Cunoscuţi în epocă cu denumirea generală de „sîrbi", componenta lor etnică a fost mult mai variată; bulgari, albanezi, sîrbi, bosniaci, croaţi etc. Dintre aceştia menţionăm o serie de comunităţi etnice sud-slave particularizate prin anumite profesiuni şi anume: raguzanii, chiprovicenii, cei din Arnăutchioi şi gabrovenii. Raguzanii, renumiţi negustori, erau la origine un amestec de slavi şi italieni şi proveneau din Raguzza; chiprovicenii veneau din Chiprovăţ şi Cobilovăţ şi erau negustori şi meşteri argintari; cei din Arnăutchioi sau Arbănaşi au fost aşezaţi în Bucureşti pe la 1810-1812 unde au întemeiat o „companie" comercială la care erau afiliaţi mai mulţi slavi de sud şi, în sfîrşit, gabrovenii care veneau din tîrgul bulgăresc Gabrovo. Aceştia erau negustori de postav. Centrul lor comercial era pe actuala stradă Gabroveni, în jurul hanului cu acelaşi nume, astăzi în ruine.

În afară de negoţ şi meşteşuguri, slavii de sud se ocupau cu grădinăritul avînd un „loc special în piaţa mare", iar alţii erau lăptari. Numărul lor va rămîne constant şi apoi se va diminua prin asimilare îndeosebi după apariţia statelor naţionale în Balcani.

Armenii s-ar părea să fie primii veniţi în spaţiul românesc, fiind atestaţi în 1421 la Cetatea Albă. Pentru Bucureşti sînt o comunitate importantă ca număr şi forţă economică. Emigraţia armenească în Bucureşti a avut două direcţii de penetrare: una dinspre spaţiul otoman asiatic şi al oraşelor balcanice şi cealaltă dinspre Podolia şi oraşele moldovene.

Cea mai veche atestare documentară privitoare la armeni datează din 1649 cînd este menţionat un loc de prăvălie şi de casă care fusese un veac mai devreme în posesia jupîniţei Stanca Elezian. Pentru perioada de care ne ocupăm, colonia armeană „a primit un nou aflux", îndeosebi între 1880-1920. La începutul veacului al XIX-lea, către 1817-1820, o catagrafie menţiona în mahalaua Podul Mogoşoaia 259 de capi de familie armeni între care — pe profesiuni — erau 17 „tutungii"; 7 cîiugii sau tăietori de tutun în fire foarte subţiri; 13 ibrişingii — negustori de ibrişin; 11 croitori; 9 bogasieri; 7 cafegii; 7 băcani; 7 zarafi; 3 cesornicari; 1 birjar şi 2 droşcari. Statistica din 1831 arată pentru Bucureşti 414 „suflete" de armeni în mahalalele Popa Soare, Mîntuleasa şi Olari. Cea mai mare parte a comunităţii armeneşti din Bucureşti era concentrată pe „Uliţa Armenească" care se păstrează şi astăzi.

Alături de armeni, evreii au reprezentat pentru Bucureştiul modern o comunitate numeroasă, dinamică şi influentă. Cei dintîi sosiţi sunt evreii spanioli, sefarzii — veniţi din ţările din jurul Mediteranei. Prima menţiune documentară a evreilor în Bucureşti este din 1550 din vremea lui Mircea Ciobanul, amintind numele a opt evrei dintre care doi au prăvălie: Isac Rufus şi Habib Amato. La 1810 erau evaluaţi la 10.000 pentru Ţara Românească. „Compania" evreilor de la începutul veacului al XIX-lea, aminteşte 127 nume care pe profesiuni se împărţeau astfel: zarafi; doi giuvaergii; doi argintari; o seamă de „boccegii"; un „lipiţcan", un „tăetor de carne"; povarnagii; tinichigii; cizmari; croitori; sticlari; ceprăzari, mămulari sau negustori de mărunţişuri; doi „mamelegii" sau telali sau cămătari; un pecetar; un ciubucciu etc.

În prima parte a veacului al XIX-lea numărul evreilor este în creştere. Astfel, la 1824, Clausewitz a indicat pentru Bucureşti cifra de şase mii. În 1839, în evaluările a doi misionari scoţieni, numărul evreilor ar fi fost de şapte mii. Pentru anul 1904, Frederic Dame aprecia numărul evreilor la circa 50.000 dintr-o populaţie totală a oraşului de 290.740 de locuitori, pentru ca în 1956 să se dea cifra de 44.202.

Între ceilalţi alogeni ai Bucureştilor, primii în ce priveşte numărul, sînt ungurii. Numărul acestora a crescut îndeosebi în veacul al XIX-lea; în 1899 numărul „supuşilor austro-ungari" — unde intrau şi românii ardeleni — era de 38.000. Se pare că surplusul de populaţie din secuime a găsit posibilităţi de lucru şi afirmare profesională în Bucureşti.

Colonia germană este a doua ca importanţă, aceasta fiind atestată documentar din veacul al XVI-lea. Pentru anul 1824, Clausewitz indică un numnăr de 4000, număr care se păstrează şi după al doilea război mondial.[22]

Germanii au trăit destul de grupaţi avînd bisericile lor, şcoli confesionale, asociaţii sportive (Turnverein), propriul lor jurnal din 1845 (Bukarester Deutsche Zeitung). Marea lor majoritate erau meseriaşi apreciaţi, liberi profesionişti într-un spaţiu variat de domenii. Ei sunt cei care au introdus în ţară obiceiul de a bea bere, ei construind şi prima fabrică de bere. Le mergea vestea că beau zdravăn fapt care a determinat apariţia unor expresii precum „a luat luleaua neamţului"[23] sau „neamţule beţiv".[24]

Albanezii au ocupat un loc aparte în viaţa bucureşteană, ei fiind întotdeauna utilizaţi ca soldaţi în garda personală a domnilor, mercenari în oastea regulată a domnilor precum şi ca păzitori înarmaţi la conace sau domenii domneşti şi boiereşti mai importante.

Cu veacul al XVIII-lea şi prima parte a celui următor, arnăutul este nelipsit din casele mari, însoţind, întotdeauna, în spatele caleştii, pe stăpîn. Funcţia arnăutului legată de calitatea sa etnică albaneză, dispare treptat cu mijlocul

veacului al XIX-lea, dar comunitatea albaneză rămîne suficient de dinamică în societatea bucureşteană, prin numeroşii săi negustori, comercianţi şi meşteşugari.

În ceea ce-i priveşte pe turci, numărul lor scade simiţitor în veacul al XIX-lea faţă de veacurile anterioare cînd erau mai numeroşi; realitate cu o importantă implicaţie politică şi economică pentru Ţara Românească.

După 1878, numeroşi vorbitori de limbă şi religie mahomedană au fost aduşi din Dobrogea (îndeosebi din părţile Mangaliei), mai exact 354 de persoane. Erau ţigani mahomedani conduşi de un bulibaşă şi au fos aşezaţi în partea de sud a oraşului, unde, din 1906 a fost transferat şi „mecetul" (lăcaş religios) din estul oraşului. Pentru veacul al XVII-lea au fost menţionaţi şi alţi supuşi otomani ca locuitori ai Bucureştilor: arabi, sirieni sau egipteni precum un Hagi Gheorghe Halepliul (din Alep) care se iscălea în arabă. Numărul lor în perioada modernă trebuie să fi fost nesemnificativ.

Ruşii alcătuiesc în perioada modernă o comunitate în continuă creştere. O primă perioadă a fost aceea a repetatelor războaie ruso-turce care au acoperit şi veacul al XIX-lea (1806-1812, 1828-1829 urmat de ocupaţia rusă dintre anii 1830-1834, 1877-1878), însă cel mai important val de emigraţie rusească a fost acela de după 1917 cînd, pe fondul războiului civil din Rusia, numeroşi refugiaţi vor emigra în întreaga Europă şi America. Alături de ruşi vin şi ucraineni, ruteni, cazaci etc.

Încă din 1820 în Bucureşti se conturează o primă colonie de lipoveni „scapeţi" sau „imaculaţii", care au fugit de persecuţia religioasă la care erau supuşi în Rusia.

Italienii sînt amintiţi în Bucureşti încă din 1632 de trimisul regelui Suediei în drumul său spre Constantinopole, Paul Strassburgh. Colonia italiană din Bucureşti sporeşte cu timpul, recensămîntul din 1889 indicînd 593 italieni care aveau o şcoală a lor şi locuiau pe o stradă unde erau majoritari, stradă care poartă numele de Strada Italiană. În perioada interbelică, comunitatea italiană va ridica o biserică pe magistrala nord-sud a oraşului. Majoritatea italienilor au sosit în cursul secolului al XIX-lea, iar în ceea ce priveşte specializările lor erau specifice profesiunilor naţionale italiene precum mozaicari, zidari, constructori, lucrători în marmură, spiţeri etc.

Comunitatea franceză din Bucureşti a influenţat mult evoluţia culturală a societăţii valahe în general şi bucureştene în particular. Numărul lor sporeşte în veacul al XIX-lea, îndeosebi în perioada 1820-1866. La 1860 sînt atestaţi 285 de francezi pentru ca în 1890 numărul lor să fie de 732. După 1918, comunitatea franceză bucureşteană va ajunge la peste 2000. În ciuda numărului lor redus, influenţa culturii franceze va fi pe măsură: limba franceză va înlocui limba greacă din saloanele mondene bucureştene încă de la începutul veacului XIX, iar modelul francez se va regăsi atît în organizarea instituţională a tînărului stat român modern cît îndeosebi în eforturile societăţii bucureştene de a reconstitui un nou cotidian urban cu specific franţuzesc: restaurante, cafenele, serate, serbări publice,

arhitectură, vestimentaţie etc. În afară de negustorie, mulţi francezi au fost liberi profesionişti: profesori, medici, preceptori, secretari, directori de pensioane, bucătari, institutori etc.

Englezii au fost în număr mult mai redus şi s-au ocupat aproape în exclusivitate cu afacerile şi comerţul. Existau şi liberi profesionişti şi multe guvernante, Limba engleză era solicitată în înalta societate bucureşteană; un neamţ pe nume Weber o preda către 1785, iar către 1831, cele două fete ale spiţerului Raimondi o găseau mai frumoasă decît limba maghiară. La începutul veacului XX, redusa colonie englezească îşi va ridica o biserică în Grădina Icoanei, un cămin, iar British Council îşi va deschide o filială înainte de 1939.

Polonezii sau „leşii" au format o altă comunitate, redusă ca număr în Bucureşti. Numărul lor va creşte simţitor în veacul al XIX -lea după anumite perioade de grele încercări pentru poporul polonez: 1815, 1830, 1849, 1860 sau 1939. O mare parte a lor s-au aşeşat pe o axă stradală care de atunci le poartă numele: strada Polonă.

Ţiganii au format o categorie oarecum aparte în societatea bucureşteană. Robi domneşti, mănăstireşti sau boiereşti pînă la mijlocul veacului al XIX-lea, ei au continuat să trăiască atît la marginea spaţiului urban (Colentina, Tei, Plumbuita etc.) cît şi la periferia societăţii. Numărul lor a fost în continuă creştere, catagrafia din 1831 indicînd 3386 ţigani robi boiereşti. În 1860, pictorul francez Lancelot aproxima numărul ţiganilor la 9000.[25]

Populaţia alogenă a Bucureştilor a fost în epoca modernă deosebit de diversificată etnic, confesional, dar îndeosebi profesional. Această compoziţie heterogenă a Bucureştilor este reprezentată şi în literatura română a cărei traiectorie spre modernitate a fost puternic influenţată de modelele culturale apusene, îndeosebi cel francez şi german.[26]

* * *

În ce măsură această populaţie de origine alogenă a dat Bucureştilor impulsul necesar pentru trecerea de la vechi la nou? În primul rînd, comerţul bucureştean a fost în veacul al XIX-lea (dar şi în cele anterioare), în mîna comunităţilor alogene îndeosebi greci, armeni, slavi de sud, evrei şi aromâni. Cei veniţi din spaţiul central-european sau din Apus, s-au ocupat doar în plan secundar cu comerţul sau meşteşugurile. Aceste din urmă comunităţi, cu o mentalitate modernă şi urbanizată au constituit şi apoi îmbogăţit clasa de mijloc burgheză, inexistentă în veacul al XVIII-lea. Majoritatea liberi-profesioniştilor sînt germani, austrieci, francezi, italieni, unguri şi apoi greci, armeni, slavi de sud sau aromâni.[27]

Nicolae Iorga prezenta astfel tabloul social pe profesiuni al Bucureştilor la începutul veacului al XIX-lea. Astfel, pe lîngă doctorii Schaffend, Marco, Rizu, Gheorghiadi, Breton, Constantin Caracaş, Wenert; „hirurgii Kollmeyer, Meschitz-

Mesici, Krebs", mai întîlnim 14 spiţeri printre care şi Raimondi menţionat de pictorul secui Miklós Barabás; frizerul Rosenheim, brutarii Serafim şi Ştefan Babic; legătorul Stroe Neagoe; juvaergiul Eliazar Samdangiul, băcanul Kramer, alţi opt brutari unguri şi doar unul român, argintarii Golea din Făgăraş şi Angelo Sforza Veneţianul; ceasornicarii Jekelius (sas), Fuchs (german) şi Vincenzo Savonier (veneţian); cofetarii Panaioti Gheorghevici din Neoplanta (sîrb) şi Antonio Burelli (veneţian); zugravii Topler, Uhr, Petrovici, Vasile Radu, Nicolae Pabin; muzicanţii unguri (şase la număr), cehi şi braşoveanul Kopony; dascălii Bozenhard (vienez), Vasile Popp, Ladislau Erdeli urmaţi de un „grec din arhipelag, doi unguri, un sîrb şi doi bulgari ortodocşi". La aceştia se adăugau foarte mulţi negustori, la număr 86: ardeleni, bănăţeni, arvanitohoriţi, macedoneni, vienezi, greci, un triestin, bulgari, albanezi şi un dalmatin. Acestora li s-au adăugat 50 de evrei.

La 1818 negustorii din Bucureşti erau, „în mare parte Greci, dar şi Slavi de peste Dunăre (un Cealîcovici, un Pavlovici), Armeni (Dilanoglu, Avedov, Garabet, Melicovici), Evrei (Abraham de Lion, Isaac Elias Kohen, Moses Zisu, Efraim Nahmias) şi Francezul Marchand".[28]

Colonia de francezi bucureşteni a avut numeroşi reprezentanţi de seamă care „s-au amestecat în viaţa Capitalei noastre: colonelul Grammont, adjutant princiar, Henri de Mondoville, vechiu oaspete de un sfert de veac, Xavier Villacrosse, arhitect, al cărui nume s-a păstrat într-un pasagiu, Burgundul Eugene Chatelain, profesor particular, baronul de Coubertin, fost cadet în armata austriacă, un Adolphe de Simond, un sărăcit Kerbelen, Breton".[29] Despre acesta din urmă, Miklós Barabás, care l-a cunoscut între 1831-1833 a spus că era de fapt grec, dar care studiase medicina la Paris şi vorbea foarte bine franceza.

* * *

Pentru a vedea semnificaţia reală a aportului pe care populaţia alogenă l-a avut în dezvoltarea modernă a Bucureştilor, ne vom apropia de un domeniu mai specializat: medicina.

În Bucureşti, „înainte de veacul al XIX-lea nu a existat nici un medic român; cei mai mulţi erau saşi din Transilvania, dar fuseseră şi cîţiva italieni, ba chiar şi francezi (...). Printre orientali, au fost greci care studiaseră în Italia, la Bologna, Sienna, Florenţa, dar mai ales Padova".[30]

Aceştia din urmă au luat locul aşa-zişilor „doctori circulatores" din veacurile XV-XVI, care credeau că pot vindeca bolile cu „o mulţime de pietre tămăduitoare" pe care le purtau cu ei. Erau arabi, evrei, italieni, şi „credeau foarte mult în virtutea acestor pietre". Pentru veacul al XVII-lea, sînt atestaţi Iacob Pilarin (1680-1695), publicist şi doctor de curte, Ioan Comnenul şi Pantaleone „numit cel mare".

Primul chirurg din Bucureşti atestat a fost francezul Lantier, recomandat lui Brîncoveanu de Ferriol, ambasadorul Franţei la Constantinopol. Între alţi doctori din veacurile al XVIII-lea şi începutul celui următor, amintesc: Bartolomeo Ferrati la 1710, conte italian, doctor personal al lui Constantin Brâncoveanu; Manase Eliad, la 1719; Scarlat Caragea la 1727; Teodorake la 1740; Athanasie Comnen Ipsilante; Photius, medicul personal al lui Constantin Mavrocordat; Petre Depasta; Dumitru Nottara; Dumitru Caracaşi; Dumitru Schina; Sakelarie; Ion Rasty; Petrake Hepites, Ath. Vogoridi, Constantin Iatropolu, Arsaky, Rally şi Constantin Estiotis, şi mulţi alţii.[31]

Între medicii specialişti, avem alte repere. Astfel, primii oftalmologi apar în finalul veacului al XVIII-lea (macedoromânul Tullia care a studiat la Florenţa şi a fost chemat în ţară de Alexandru Mavrocordat), iar dentiştii sunt cu toţii germani şi apar cu 1832.

Primii spiţeri menţionaţi în Bucureşti sînt un anume Karaian „grec sau macedoromân" şi în 1637, un Giorgio, probabil italian. La începutul veacului al XIX-lea, chirurgii erau aproape toţi germani, fiind atestat şi un francez în 1828, Constant Alphonse Marsille.[32]

Primii „moldovalahi" care se întorc din Apus cu diplomă de doctor în medicină apar pe la 1800, „mai întîi un Ştefan Manega, zis Episcopescu, după ce învăţase meseria de farmacist la Craiova". Ceva mai tîrziu, societatea bucureşteană trăia primul şoc, în 1839, cînd primul fiu de mari boieri, Nicolae Kreţulescu, se întorcea în ţară cu un doctorat în medicină luat la Paris.[33]

Drumul fiind astfel deschis, românii ajung să aibă la începutul veacului XX, doctori de mare renume precum fraţii Nicolae şi Mina Minovici.

În anii interbelici, situaţia nu se va schimba foarte mult, meseriile liber profesioniste rămînînd apanajul alogenilor. Avocaţii, medicii, arhitecţii, conducătorii economiei, char şi profesori, pedagogi de toate gradele, rămîn categorii „compuse în bună parte din neromâni" (evrei, saşi, maghiari), iar apoi veneau elemenele românizate „ale vechii negustorimi şi funcţionărimi de origine balcanică" : greci, albanezi, bulgari, sîrbi.[34]

Cum se prezenta tabloul final al acestei extraordinare varietăţi multiculturale cu mecanisul său social şi economic omogen, îl aflăm în capitolul dedicat Bucureştilor în 1938, de Enciclopedia României:

„Neamurile ce alcătuiesc populaţia Bucureştilor nu sînt reprezentate în egală măsură în toate categoriile profesionale şi nici în toate treptele situaţiei în profesiune. Transporturile şi agricultura (...) sunt de pildă aproape exclusiv româneşti (92%). În instituţiile publice şi în industria alimentară şi prelucrarea tutunului românii sunt proporţional mai numeroşi (89% şi respectiv 80% din totalul populaţiei active). Mai slab sunt reprezentaţi românii în credit şi comerţ (numai 58%, respectiv 60%). Destul de slabi sunt reprezentaţi românii şi în

construcţii şi în industria textilă şi manufacturieră (69% şi respectiv 68%). Evreii lucrează cu deosebire în credit, reprezentanţe, agenţii şi comerţ. Deşi reprezintă numai 11,5% din populaţia activă a Capitalei, cîte 28% din populaţia activă în aceste profesiuni se recrutează din rîndul lor. De pe urma faptului că un sfert din populaţia activă de neam evreiesc a Bucureştilor a evitat să-şi declare profesia, cifra aceasta este, probabil, considerabil mai scăzută decît cota reală a evreilor în aceste profesiuni.

Ungurii sunt mai numeroşi în lucrările de construcţii, în industria lemnului, în industria metalurgică (9%, respectiv 7% şi 6%). Germanii se găsesc cu deosebire în exploatarea subsolului, în industria metalurgică şi în credit, reprezentanţe şi agenţii (6% şi respectiv cîte 4% din totalul populaţiei active în aceste profesiuni).

Românii preferă funcţiunile de stat, transporturile şi comerţul: 18% din total populaţiei active româneşti din capitală e angajată în instituţii publice, 13% în transporturi, 10% în comerţ. Restul e distribuit destul de uniform în toate profesiunile. Evreii se găsesc cu deosebire în transporturi (33% din totalul populaţiei active evreieşti) şi în industria textilă şi manufacturieră (14,5%). Ungurii fac parte în mod destul de uniform din toate clasele profesionale, datorită faptului că, fiind aproape numai servitori şi muncitori necalificaţi, sînt reprezentaţi în fiecare categorie de industrie ca muncitori, iar în întreprinderile de comerţ şi în gospodăriile de liberi profesionişti şi de funcţionari publici ca servitori. Aşa, de pildă, 82% din Ungurii ocupaţi în întreprinderi de credit şi comerţ sînt servitori.

Germanii sînt precumpănitori funcţionari şi muncitori calificaţi. Se găsesc, dar, în birourile şi în atelierele industriei şi în întreprinderile bancare. Sînt mai numeroşi în comerţ (12% din Germanii activi din capitală), în instituţiunile publice (11%), în industria metalurgică (10%), şi în industria textilă şi manufacturieră (9%). Nivelul social al Germanilor îl ilustrează faptul că, bunăoară, din cei ce activează în credit şi comerţ, 53% sînt salariaţi, adică funcţionari."[35]

O altă statistică inedită asupra perspectivei alogene bucureştene a abordat-o doctorul Nicolae Minovici la 1905. În „Studiul asupra spînzurării", sinuciderile clasificate după naţionalitate au dat următoarea clasificare: primii erau ungurii cu 48 de cazuri (39 bărbaţi şi 9 femei), urmaţi în ordine de români cu 38 de cazuri (19 şi respectiv 14), români transilvăneni cu 18 cazuri (14,4), israeliţii cu 19 cazuri (17 bărbaţi şi 2 femei), germanii cu 7 cazuri (6 şi 1), ruşii şi albanezii cu un caz, bulgarii cu două cazuri (un bărbat şi o femeie), italienii cu două cazuri şi ţiganii cu trei cazuri. În clasificare se mai află trei cazuri ca necunoscuţi.[36]

Clasificarea este completată cu o alta referitoare la profesiuni. Această perspectivă cu totul nouă asupra istoriei bucureştene aduce la lumină şi alte realităţi sociale: un cotidian în continuă transformare care determina adesea inadaptări a căror finalitate era adeseori sinuciderea.[37]

O radiografie la fel de inedită a societății moderne bucureștene este aceea a apariției și diversificării tatuajelor. Același doctor Nicolae Minovici, face o interesantă clasificare a indivizilor tatuați în studiul său final publicat în 1898 și numit „Tatuajele în România".[38]

Cei mai numeroși erau românii, (54 de indivizi între care două erau femei); urmau grecii (15 indivizi), ungurii (14), germanii (9), macedonenii (7 persoane între care un copil), la fel bulgarii și țiganii, cu două persoane provenite din Boemia și un francez.

Mai relevantă este clasificarea persoanelor care au tatuat, și care cunoșteau această artă. În fruntea clasamentului se aflau grecii (40 de persoane), românii (zece persoane), și apoi ungurii (6), turcii și macedonenii cîte două, urmați de cîte un german, bulgar, rus, arnăut, polonez și israelit. Așadar, față de 10 români care își însușiseră arta tatuajului, aceasta continua să fie apanajul străinilor (53 de persoane în total la 1898).[39]

Pentru anul 1914 avem o statistică care abordează mortalitatea și natalitatea la toate comunitățile etnice bucureștene. În acest an au fost consemnate 432 decese între care 279 îi reprezintă pe români. Urmează austro-ungarii (34), israeliții (21), țiganii (16), germanii (8), grecii (7), turcii (4), bulgarii (3), macedonenii și albanezii cîte două persoane, rușii, francezii, sîrbii, elveții, polonezii, italienii și armenii cu cîte un deces.[40]

Natalitatea este clasificată pe confesiuni. Desigur, orodocșii conduc cu 8829 nașteri pe anul 1914, urmați de mozaici (991 nașteri), catolici (401 nașteri), protestanți (220), armeni (40) și mahomedani (8).[41]

Prostituția are clasificarea ei. Printre romînce, prostituția cîștigase teren: din totalul de 302 prostituate înregistrate de poliție la 1914, — nesocotindu-le pe cele care-și făceau „meseria" clandestin, mult mai numeroase — 282 erau romînce. Diferența pînă la 302 o formau alogenele: nouă israelite, șase germane sau poloneze, trei sîrbe sau bulgăroaice și două unguroaice.[42]

* * *

Comunitățile etnice din București au avut pînă la 1948 o serie de instituții care le reprezentau fidel personalitatea și trăsăturile culturale, spirituale și profesionale. Pentru a contura o imagine completă a acestor realități voi prezenta pe larg, dinamismul socio-cultural al alogenilor bucureșteni.

Anticariatul, magazinele de antichități și vechituri au fost de la bun început apanajul alogenilor, îndeosebi evrei, armeni, aromâni și greci. În anii '30 erau anticariatele Rotner, Tendler Moritz și Srulovici Moritz (evrei), apoi Jaburov, Eskenazy, Mazliach Gabr., La Ferahian, Nefian (ultimii doi armeni).

Foarte numeroase au fost asociațiile întemeiate de alogeni. Funcția lor era variată, în general de întrajutorare, unde rolul femeilor era primordial. Amintesc

pentru perioada amintită mai sus — şi la care se vor referi toate informaţiile prezente — următoarele asociaţii: Asociaţia fetelor catolice care „adăpostea şi plasa gratuit fetele sărmane"; Asociaţia Liedertafel pentru „păstrarea credinţei evenghelice"; Asociaţia Rozy care se ocupa cu „ajutorarea şi educaţia culturală pentru tinerii armeni"; Asociaţiile Hebre Soimere HABRIS avînd drept scop „ajutorarea lehuzelor", Macabi, Marele Orient Român care funcţiona ca societate masonică. Chiar şi Românii seceleni aveau asociaţia lor care urmărea să strîngă „legăturile între românii seceleni din Bucureşti şi toată ţara".

Comunităţile etnice din Bucureşti deţineau şi propriile lor aziluri de bătrîni sau orfani. Aceste aziluri au fost: Azilul de bătrîni de rit spaniol; azilul Melic Ana „pentru femeile armene bătrîne şi sărace"; două aziluri de bătrîni ale comunităţii evanghelice; un azil confesional israelit; un altul, tot israelit, de bătrîni numit „Elisabeteu", urmat de un altul pe nume „Hotsch".

Existau şi cîteva băi publice al căror nume erau de rezonanţă evreească între care amintesc: „Maltzer", cu cabine şi sală de aburi, şi „Suter".

La capitolul bănci şi bancheri, în afara băncilor de stat sau particulare cu nume româneşti, dar care aveau un mare număr de funcţionari de origine alogenă, au fost o serie de bănci care păstrau numele bancherilor sau un nume de firmă care trimiteau la etnicitatea proprietarilor: Banca Bercovitz, Bernstein Leon, Crissovelloni, Cobilovici, banca Elveţiană de depozit din România şi banca Elveţiană şi Română, banca Fabre et Hassner, Fessler Zisu, Finkels, Haim Co., Hermes Herescu şi Blumenfeld, Juster Jean, Levy M. Isak, Marmorosch Bank Co. (pe strada Mauriciu Blank 4).

În 1921 erau indicate şi alte bănci precum: Anglo-Română, Behar Co., Belge pour l'Etranger, Benevisch et Almaleh, Benzal D, British-Roumain Corporation, Clingher, Cohen et Aftalion, Cohen, Elise, Jacques, Banca Comercială Italiană şi Română, Banca Comercială Română-Armeană, Dresdner Bank, Frenckel, Galiaziatos şi Efstathiadis, Iosef Cohen şi Storfer, Jacques Rubinstein, Lazaris A, Paucker Jean, Samuel I, Schwartz şi The Bank of Roumania.

Se poate observa cît de diversificată era reţeaua bancară bucureşteană, fiind prezente mai toate comunităţile alogene care s-au impus pe deplin în epoca modernă în economia românească. Locul preponderent al grecilor, aromânilor, armenilor din veacul al XVIII-lea, cu primile lor bănci, a fost luat de masiva prezentă evreiască, şi apoi a băncilor occidentale.

În Bucureştiul interbelic, comunităţile etnice au fost foarte bogat reprezentate şi din perspectivă confesională. Confesiunea romano-catolică era reprezentată de: Arhiepiscopia catolică, Bărăţia, Catedrala catolică Sf.Iosif urmată de o altă biserică catolică pe fosta stradă Cuza Vodă 100; Biserica Italiană, biserica Sfînta Elena şi Sacre Coeur, proprietatea Sanatoriului Francez Saint Vicent de Paul.

Confesiunea greco-catolică avea cîteva biserici pe strada Şcoalelor şi strada Polonă. Confesiunea creştin ortodoxă reprezentînd alte comunităţi etnice era şi

ea prezentă prin: o biserică bulgară, una rusească, una armenească, una grecească şi biserica „Dintr-o zi" a albanezilor.

Confesiunile protestante sunt prezente şi ele în întreaga lor varietate: o biserică anglicană, una baptistă, una luterană, două biserici calvine (strada Luterană 8 şi 12, Helvica Confesia) şi o biserică ungurească (baptistă) pe Calea Plevnei. Cele mai numeroase au fost însă sinagogile evreieşti (21 la 1923 şi 25 în 1934) şi templele (8 la 1923 şi 9 în 1934).[43]

Desigur, o bună parte a acestor centre confesionale erau însoţite de cimitire cum au fost: cimitirul armenesc pentru armenii de rit gregorian, un cimitir calvin reformat, un cimitir evanghelic luteran, unul catolic, unul mahomedan şi trei israelite, între care unul de rit spaniol.

Numeroase erau şi casele de rugăciuni ale comunităţilor confesionale minoritare. Pentru 1934 erau indicate casele de rugăciuni adventiste (trei la număr), două evanghelice („Evanghelia" şi „Casa de adunare a creştinilor evaghelişti") şi alte cinci israelite între care amintesc pe cele ale rabinilor Ficher, Fridman şi Landman.

Evreii aveau şi o cantină şcolară numită „Ghedalie şi Malke Breyer"; asemenea şi germanii cu „Instrucţiunea Baroneasa de Hirsch".

În ceea ce priveşte cluburile, doar două comunităţi îşi organizaseră astfel de asociaţii: evreii şi ungurii.

În sistemul sanitar, erau prezenţi evreii prin „Caritasul israelit", unul al surorilor de caritate (catolic), completat cu sanatoriul Saint Vincent de Paul, urmate de un dispensar Româno-Britanic în Pantelimon. De amintit numărul mare al farmaciilor unde evreii sînt cei mai specializaţi.

Învăţămîntul mediu şi primar era foarte bine reprezentat la nivelul comunităţilor etnice din Bucureşti. Existau grădiniţe, şcoli primare şi licee particulare, institute de fete. La acest din urmă capitol, amintim Institutul de fete Anglican „Speranţa", urmat de Gimnasiul real al comunităţii evanghelice şi Gimnasiul evreiesc. Mai numeroase erau şcolile particulare: una anglicană, una bulgară, una calvină şi cinci catolice între care una maghiară.

Dintre toate comunităţile etnice doar evreii au organizat sindicate, două la număr, existente la 1934: sindicatul socialist Palestina Poale Sion şi sindicatul Spirtului M. Blank.

Nu intru în demersul de faţă în detaliile economiei bucureştene, cu varietatea fabricilor din cuprinsul oraşului unde alogenii au avut un aport consistent în întemeierea şi organizarea lor. Voi da curs însă societăţilor de tot felul unde aportul alogenilor era preponderent, realitate reflectată şi în numele acestora.

Astfel, în anii '30 au existat următoarele societăţi, unele dintre ele revenind pe piaţa economică bucureşteană după mai bine de 60 de ani: Bahman Max and Co.; Blau şi Comp.; Bourne and Co.; Bucher Freres; societatea Ceho-Română; Contoirs reunis de commerces; Dreyfus Louis and Co.; Eintracht; societatea

Evreiească; Fertrinelli; Fiat; Fraţii Askenazi; Fraţii Wurm; Godrich; Hachette; Halvuz Hames; Instrucţia Goldfarb; International-Harverster-Corporation; Întreprinderile S.Firlderman; Kodak; Kofleris; Kosce Ferdinand and Co.; Krainic Max Fii; Kraukau Alb and Comp. Fii; Kreyter; Lanz; Leipziger Messamt; societatea Macedo-Română; Mischonczicy; Metro Goldwin; Nestle; Oţelul Boehler; Papazol; Porţelanuri Rosenthal; Reich H.; societatea Româno-Africană; societatea Româno-Belgiană; Rudolf Mosse; Schenker; Schomberger şi Grunstein; Schor A.; Siemens, Schukert; Siemens-Reiniger Veifa; Skoda; Stadekerud; societatea Sun Insurance Office Ldt. London; Sulzer and Freres; Telefunken Klang-Film; Thomson-Houston; Tirelli; Voghera G.M.; Wasgshal; Wonder; Zimmer and Comp.[44]

* * *

Toate aceste detalii abordate mai sus reflectă dinamismul social, economic şi implicit cultural pe care un *summum* de comunităţi etnice, cu o mentalitate urbană, construiesc un cotidian modern, adăugînd fiecare aportul său specific la acest uriaş proces.

Alogenii se regăsesc ancoraţi în toate structurile cotidianului modern bucureştean, structuri a căror apariţie a fost determinată în ultimă instanţă chiar de către ei.

Importul de modernitate ca model instituţional, social, cultural, nu s-a petrecut numai prin preluare şi imitare de către aristocraţia moldo-valahă şi ulterior românească, ci mai degrabă prin permanentizarea unei coexistenţe plurietnice şi a multiculturalităţii în societatea bucureşteană. Fără această coexistenţă, Bucureştii nu ar fi avut trăsăturile unui oraş cosmopolit, european, în anii '30.

Locuitorii Bucureştilor — fie alogeni sau nu — erau ataşaţi modelului de oraş occidental, ataşare realizată cu rapiditate la începutul veacului al XIX-lea, ceea a determinat construirea unui ambient urban specific modernităţii: o nouă arhitectură; permanentizarea igienei; o nouă vestimentaţie; un nou cod comportamental; alte preocupări cotidiene, individul părăsind mai multe ore pe zi spaţiul privat; o nouă corelare între spaţiul public şi cel intim; o altă dimensiune a intimităţii şi a imaginarului feminin prin permanentizarea flirtului, curtoaziei, atenţiilor de tot felul cu prilejul seratelor particulare; întîlnirile intime sînt transferate din spaţiul privat în cel public, aproape exclusiv în urma apariţiei grădinilor publice, a teraselor, cafenelelor, restaurantelor, teatrelor, iar apoi a cinematografului; toate acestea, la rîndul lor dinamizează strada ca ax principal al spaţiului public în sens modern.

Femeia capătă mai multă libertate devenind aproape egală în spaţiul privat, participînd la decizii şi plasată într-o poziţie tot mai centrală în spaţiul public, unde este admirată, curtată şi supusă atenţiilor.

Raportul dintre centru şi periferie capătă o altă dimensiune. Periferia se transformă dintr-un spaţiu exclusiv marginal, într-unul tranzitoriu; dintr-unul suburban într-unul preurban, unde modernitatea îşi face simţită prezenţa, deşi mai stîngaci, dar modelul centrului devine pentru „periferici" un ax primordial de conduită.

Există o ierarhie urbană pe verticală, un model central în permanentă schimbare şi înnoire, pe care periferia îl prelua şi îl imita adeseori cu succes. În urma acestor schimbări periferia se urbanizează, se modernizează, iar locuitorii regiunilor de margine înglobate în oraş, capătă cu timpul o conştiinţă urbanizată.

Cei care vin „în oraş" respectă pe cît cu putinţă modelele: costumul cu cămaşa albă şi batistă la rever, igiena personală, cenzura manierelor de periferie, limbajul, preocupările noi pentru cinematograf, teatru, studii universitare, biblioteci etc.

Diversitatea etnică şi multiculturalitatea care au rezistat datorită toleranţei sociale şi confesionale, au fost prezenţe de netăgăduit în Bucureştii epocii moderne, căruie, deşi „acelaşi" dintotdeauna prin trăsătura sa orientală născută cu două sute de ani mai devreme, caracteristicile urbanismului modern i-au dat cealaltă componentă esenţială, cosmopolitismul şi libertatea de a fi şi de a alege.

Vederea unui simplu clişeu fotografic al cotidianului bucureştean de după 1870 să zicem — data poate fi oricare alta — reliefează clar starea de lucruri afirmată pe larg mai sus. Şi pentru a completa această imagine de clişeu fotografic, putem adăuga frescele sociale descrise cu maximă luciditate şi imparţialitate de Cezar Petrescu în romanul „Calea Victoriei".[45] ❑

NOTE

1. Modernizarea societăţii româneşti a fost abordată în numeroase lucrări de specialitate. În cadrul lor, sînt tratate o serie de aspecte care au însoţit procesul de modernizare a societăţii bucureştene. Între acestea amintesc monografiile redactate de Ionescu Gion, Frederic Dame, Nicolae Iorga, George Potra, Constantin şi Dinu Giurescu sau Dan Berindei. Între lucrările mai speciale amintesc: Ştefan Lemny, **Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc**, Minerva, Bucureşti; Henry Stahl, **Bucureştii ce se duc**, Bucureşti, 1935; Victor Bâlciurescu, **Bucureşti şi Bucureşteni**; George Costescu, **Bucureştii Vechiului Regat**; **Enciclopedia României**, vol.II, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938; Neagu Djuvara, **Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne**, Humanitas, Bucureşti, 1995; etc.

2. Constantin Giurescu, **Istoria Bucureştilor**, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966, p.125. „(...) Procesul de modernizare, de scuturare a hainei constantinopolitane şi de înlocuire a ei prin una apuseană, proces început (...) în anii 1806-1812, e acum în plină desfăşurare. Nu numai femeile, dar şi tineretul adoptă cu entuziasm tot ce vine din Apus; veşminte, mobilier, maniere, fel de a primi. Limba franceză a devenit limba societăţii înalte, înlocuind limba greacă, atât de preţuită în epoca fanarioţilor; ea se aude peste tot în saloane; e întrebuinţată în mod curent în corespondenţa boierimii; Kisselef o întrebuinţează şi în corespondenţa oficială, iar Heliade, în *Curierul românesc*, care are, începînd din 1833, şi articole în limba franceză. La fel, din acelaşi an, *Buletinul oficial*. Pe străzile Bucureştilor

se întîlnesc tineri îmbrăcaţi după moda Parisului, cu haine turnate pe corp şi vorbind franţuzeşte, cu bătrâni purtând încă îmbrăcămintea largă, în falduri, a Constantinopolului, şi păstrînd pe cap işlicul vast, simbol al rangului şi ighemoniconului." (idem). Pe de altă parte, simultan cu transformările suferite de societatea bucureşteană în aspectul ei exterior, spaţiul privat intră într-un proces similar de schimbare: „(...) Înăuntru, mobila în stil european a pătruns, la bogătaşi odată cu veacul, însă, cu excepţia salonului, ea va coabita multă vreme cu mobila turcească, măsuţe joase din lemn sculptat, de culori închise, divanuri acoperite cu covoare uşoare pe jos şi pe pereţi." (Neagu Djuvara, **Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne**, Humanitas, Bucureşti, 1995, p.167) Ionescu Gion surprinde în câteva rânduri aceste transformări, nu la multă vreme de la începuturile lor: „(...) Moravurile cele vechi sunt uitate cu o iuţeală fără seamăn; se adoptă când bine, când stângaci, moravuri potrivite sau nepotrivite firii românului. Într-aceste vremuri de nemaivăzută învălmăşeală, în care ruşii, nemţii şi grecii revoluţionari din Paris, mişună pe uliţele Bucureştilor, acum, românul a câştigat acea putere de asimilaţiune care i-a permis să se transforme din cap până în picioare în mai puţin de 75 de ani." (Ionescu Gion, **Istoria Bucurescilor**, Stabilimentul Grafic Socecu, Bucuresci, 1898, p. 473.)

3. Acest aspect este menţionat de toţi călătorii străini care au trecut sau au locuit temporar în Bucureşti: „(...)În Bucureşti se văd colibe din cele mai păcătoase lângă palate în stilul cel mai modern şi lângă biserici în stil bizantin; cea mai amarnică sărăcie... lângă luxul cel mai triumfător; Asia şi Europa par a se atinge în acest oraş.(...)". (Helmuth von Moltke, noiembrie 1835, cit. Constantin Giurescu, op.cit.,p.126) „(...) Ceea ce sare în ochii străinului la Bucureşti este curioasa deosebire între locuinţe. Închipuiţi-vă câteva dintre cele mai prăpădite magherniţe ale noastre, iar în mijlocul lor palate strălucite, fără nici un fel de clădiri care să facă tranziţia; când un aspect de sat, când unul de capitală: iată ceea ce sunt Bucureştii. Dughenele cele mai dărăpănate se proptesc de casele cele mai frumoase: ieşi dintr-o casă ce aminteşte palatele din Paris şi Viena, ca să dai peste o cocioabă din lemn, să mergi pe străzi podite ca vai de capul lor cu bârne, iar noroiul sau praful îţi ajung până deasupra gleznei. (...) La Bucureşti, nu se merge pe jos, se merge numai cu trăsura, picioarele fiind un lux: trăsurile, dimpotrivă, fac parte din ceea ce este necesar. Fără glumă: trăsura este singurul mijloc de a ieşi din îngrozitoarele grămezi de noroi, iarna şi din praful adunat vara; pe deasupra, trăsura e semn că eşti un om de treabă." (Saint Marc Girradin, 1836, cit. Neagu Djuvara, op.cit., p.166-167)

4. Constantin C. Giurescu, op. cit.,p. 126.

5. M. A. Ritter von Zerbioni und Spasetti, cit. Nicolae Iorga, **Istoria Bucureştilor**, 1939, Bucureşti, p.296.

6. Problematica deosebit de complexă a „formei fără fond", este o realitate determinată de transformările pe care societatea bucureşteană le-a suferit în sinuosul său drum către modernitate; care reprezintă aportul populaţiei alogene în această permanentă confruntare dintre formă şi fond, fiind sensibil predominant în favoarea „formei". Ei erau de fapt cei care îi dădeau conţinutul, ca susţinători ai „noului", a europenizării unui spaţiu social şi cultural pierdut de Europa din veacul al XV-lea. Nicolae Iorga face o detaliată prezentare a acestui proces, lăsînd să se înţeleagă consistentul aport al variatelor comunităţi minoritare bucureştene: „(...) În toate părţile se deschideau, (...) grădinile de vară, ca acea grădină Warenberg sau a Căstrişoaii, luată în întreprindere pe rând de Polonul Pruczynsky, de conaţionalul său, noul cofetar Fialkowski, care a avut noroc, şi, în sfârşit, de Românul Marinescu. Lângă casele Bălăceanu, cântau lăutarii la «Grădina de Lipsca». (...) Pe rând veniau în Capitala munteană prestigidatori ca «profesorul Buren», teatre de maimuţe din

Viena, circuri vestite, ca Pazziani-Smolinski şi Beranek, cântăreţi cunoscuţi: Kossewski, Fols, Maria Petri, Terschak, tânărul violonist W. Humpel, sosit atunci din Constatinopol, «profesorul» Eduard Rasimi, cu gimnasticii englesi, şi Berger, cu «seradele spirituale», fel de fel de trupe străine. Lumea de rând, care «bisuia», (...) avea petrecerea serbărilor oficiale, în care, (...) se făceau jocuri acrobatice, arbori de cocagnia şi un «mare foc de artificii», pe când lumea bună avea represintaţiile celor trei teatre, ale operei şi ale «celebrităţilor» străine, cari uneori, ca Buren, aduceau respectuos «la cunoştinţa d-lor boieri că poate da seara, la domiciliul persoanelor ce doresc, represintaţii de una sau de alta din materiile curioase cu care se ocupă». Teatrul Fontin întemeiază un «Tivoli» la Grădina cu cai în 1856. Sânt berării, ca a lui K. Roth, «restaurante italiene şi parisiene», cu antreprenori străini din străinătate sau Evrei din ţară, cafenele vienese, ca «zum Mohren» a lui Schedwitz, cofetării occidentale, ca a lui Gh. Dertmann. Se clădesc oteluri mari, în stil apusean, ca acel «Hotel de France», care a rămas pînă în zilele noastre, «Hotel zur Stadt Wien» al lui Horaczek, «Hotel de Londres», Otel St.-Petersburg. Elegantele se coafează la friserii, ca M-me Wagner «aus Wien», se îmbracă la modiste vienese, ca Amalia Eckerbach sau «demoazel Maria, directriţă de marşanderie»; sânt parfumerii, ca a Madalenei Marcovici în Hanul Villacrosse şi grădinării de lux ca a lui Balmain. Croitori nemţi: Klenk, Singer, Frank, care lucrează şi vinde, după prospectul său însuşi, «pantaloni neglije» şi «mănuşi de Jacman», servesc pe eleganţi. Mănuşer străin e şi un Schakowski. Casele în stil nou se clădesc de arhitecţi francezi, ca Iuliu Villacrosse şi Tillaye Montresor, Gackstatter dau lecţii de musică (...). Fotografii Wilhelmina Dorner, Binder, «à la galerie vitrée» (Hotel de France), August Frederic Hock, dau clienţilor «daghereotipii». Doctor Turner a deschis băi nemţeşti la Sf. Elefterie, pe cînd «Oberdoktorul» Hatschek de la Telega întemeiază un institut de hidroterapie la Câmpina. Se anunţă prin ziare Max Alexander, «optic din Bavaria». Avocatul Neugeboren, German, avocatul Atanasiu, Grec născut în România, unde se întoarce, se oferă pentru apărarea în procese după legile cele nouă. Librăriile C.A.Rosetti-Winterhalter, Danielopol şi Ioanid, apoi Venţel Socec vând şi cărţi străine (...). Pentru nevoi mai materiale s'a deschis băcănia Wilhelm Thuringer, magazinul de vinuri de la Massenza. Marcovici din Podul Mogoşoaii vinde lucruri scumpe şi fine, obiecte de artă. «Neguţătorul de Viena», represintat şi prin D.Barbulovici, apare. Ba găseşti şi un «Magazin Anglais».” (Nicolae Iorga, op. cit., pp. 290-293.)

7. Rapiditatea cu care elementele cotidianului modern s-a ancorat în oraşul Bucureşti a uluit adeseori pe observatorii contemporani. Însă ceea ce le-a produs o mare mirare a fost luxul uneori lipsit de rafinament cu care protipendada Bucureştilor se înconjura cu fiece prilej, de la simpla plimbare cu trăsura, chiar la cumpărăturile cotidiene, la recepţiile oficiale şi balurile private. Alături de acest lux era constatată o mare superficialitate, legată de lipsa de cultură a unei mari părţi a tinerelor generaţii, îndeosebi feminine. Cum s-au derulat aceste transformări sociale şi cotidiene aflăm şi din rîndurile călătorilor Langeron şi Laurençon citaţi de istoricul Neagu Djuvara: „(...) De pretutindeni au sosit, în cele două capitale, negustori de mode, croitorese, croitori, iar prăvăliile de la Viena şi de la Paris au scăpat de toate vechiturile, care (...) au apărut noi-nouţe şi au fost plătite foarte scump. Curând s-a văzut şi mobilă, ceva mai veche, adusă de la Viena cu mare cheltuială. Trăsurile care, mai înainte, arătau ca nişte birje vechi din Viena, au fost înlocuite cu trăsuri şi caleşti elegante. Casele s-au umplut de servitori străini, de bucătari francezi şi, prin saloane şi iatacuri, nu s-a mai vorbit decât franţuzeşte. (...) Dansul a trecut şi el printr-o revoluţie. Dansurile naţionale au fost interzise sau, măcar, disprețuite. Lumea a învăţat dansurile poloneze, englezeşti, valsurile, dansurile franţuzeşti şi, cum doamnele acestea au mare aplecare pentru tot ce au ele chef să înveţe, au ajuns, într-un singur an, să danseze minunat; când am sosit noi (...) nu

ştiau nici să meargă. (Langeron, 1806-1812, cit. Neagu Djuvara, op. cit. ,p.102) „(...)Rămâi uluit văzând cât de mult se cheltuieşte pe toalete şi cât de mare este luxul lor, care, cu singuranţă, în multe privinţe, îl întrece pe cel al doamnelor din cele mai mari capitale, căci diamantele şi rochiile de caşmir sânt podoabele lor obişnuite. Moda de la Paris este urmată cu sfinţenie, iar croitoresele venite din străinătate nu stau degeaba. (...) Este păcat că sexul frumos, înzestrat în ţara aceasta cu o fire atât de plăcută şi cu forme atât de fermecătoare, nu primeşte nici una din binefacerile educaţiei." (Laurençon, **Nouvelles observations sur la Valachie**, cit. ibidem, p. 103.)

8. „(...) Societatea din Iaşi, ca şi cea din Bucureşti, oferea un spectacol rar: bărbaţii purtau haine lungi, bărbi lungi, pe cap aveau o căciulă numită calpac, asemănător cu toca magistraţilor de pe la noi, cu turbanul sau cu scufiţa umplută cu câlţi purtată de copiii noştri; erau îmbrăcaţi cu stofe din cele mai scumpe, încălţaţi cu papuci turceşti, în sfârşit, arătau ca nişte orientali; erau însă cu toţii oameni aleşi prin învăţătura şi purtările lor europeneşti, cei mai mulţi vorbeau o franţuzească desăvârşită şi cu expresii din cele mai frumoase; doar în felul de a umbla mai aveau ceva din gravitatea plictisitoare a turcilor, lucru ce nu-i prindea deloc, într-un salon, alături de doamne; ca să nu pară geloşi — şi ca să facă pe europenii civilizaţi, lăsau, împotriva voinţei şi obişnuinţei lor, o libertate fără margini scumpelor lor jumătăţi, care le supunea fruntea la grele încercări: doamnele urmau moda cea nouă de la Paris şi Viena, atât în îmbrăcăminte, care nu mai avea nimic asiatic, cât şi când era vorba să-şi mobileze somptuoasele lor apartamente. Arătau ca nişte cuconiţe elegante, cu purtările lor ce se întâlneau pe vremuri la curtea Franţei (...)." (Generalul conte de Rochechouart, cit. Neagu Djuvara, op. cit., pp.103-104.)

9. Asupra preluării elementului vestimentar european, călătorii străini au lăsat numreroase mărturii: „(...) După inegalitate cel mai izbitor pentru un străin, la Iaşi şi la Bucureşti, este amestecul şi diversitatea hainelor. Unii bărbaţi au păstrat portul oriental; alţii umblă îmbrăcaţi europeneşte; iar aceste două porturi pot fi văzute în aceeaşi familie; tatăl este îmbrăcat boiereşte, fiul franţuzeşte; (...) nu am văzut pe nimeni sub patruzeci de ani să poarte hainele orientale. Femeile însă, de multă vreme, se îmbracă toate europeneşte." (Saint Marc-Girardin, **Souvenirs de voyages et d'etudes**, cit., ibidem, pp.105-106) Pe de altă parte, „în nepăsarea şi sărăcia lui, muncitorul valah ia un turban de la turc, un calpac de la grec, o opincă de la armean, un brâu de la bulgar sau de la cel venit din Crimeea, un pantalon de la albanez, încât amestecul acesta ciudat este, pentru un european, un specatcol mult mai atrăgător decât bietele noastre carnavaluri." (Raoul Perrin, cit. Ibidem, p. 168.)

10. Miklós Barabás a lăsat în scurtul său jurnal bucureştean unele descrieri amănunţite asupra trecerii de la vechi la nou în vestimentaţie şi obiceiuri cotidiene, trecere nu tocmai uşoară pentru generaţiile adulte, marcate de un stil care se prăbuşea cu repeziciune în desuetudine. „(...) Această epocă era foarte curioasă la Bucureşti, unde lumea voind a se linguşi pe lângă muscali, a început să se lase de obiceiurile turceşti, imitând şi preluând pe cele europene. Hainele turceşti erau purtate de boierime şi de slugile ei, arnăuţi, pe când ţăranii şi-au păstrat portul strămoşesc, tot aşa ca şi cea mai mare parte a femeilor, însă cocoanele din înalta aristocraţie purtau mai toate rochie după moda franceză. Tinerimea fireşte îşi schimbă mai uşor portul decât oamenii mai în vârstă, cari obişnuiţi cu hainele turceşti, se lăsau numai cu încetul de ele, luând în locul turbanului o şapcă asemănătoare şepcii ofiţerilor ruşi, în loc de nădragii largi turceşti, pantaloni şi în locul papucilor galbeni cizme negre. Obedeanu, un prieten al meu, care ajunsese să poarte pantaloni, cizme şi şapcă în urma îndemnului prietenilor săi, voind să se modernizeze cu totul şi-a comandat un frac din stofa cea mai fină, iar cilindru i-am comandat eu din Sibiu, de la renumitul Bayer.

Îmbrăcându-se apoi de probă cu jobenul pe cap, s'a simţit atât de străin în costumul acesta modern în faţa oglinzii, încât a trântit cilindrul la pământ şi nu s-a putut îndupleca să-l poarte, aşa că l-a dăruit tot unui prieten mai puţin conservativ. (...) Tot modei europene a căzut jertfă şi barba frumoasă neagră a lui Cantacuzeno, cu care eram bine. Acest boier avea un cap de o rară frumuseţe şi mă durea sufletul, când a trebuit să-şi radă barba, care nu se potrivea deloc cu costumul său francez. Aparţinând şi el înaltei aristocraţii române, se cerea să imiteze moda europeană şi deoarece casa sa era frecventată şi de generalii ruşi, şi-a aranjat-o cu mobile moderne, căci portul european nu prea se potrivea cu divanele turceşti late, pe cari oamenii se aşterneau fără papuci. Vizitându-l odată după această metamorfoză, de abea mi-am putut reţine râsul intrând în odaia lui, unde am văzut vre-o zece boieri fumând din nişte ciubucuri lungi, însă şezând fiecare turceşte lângă câte un scaun pe jos, dar cu jobenul pe cap şi cu aripile fracului tăvălite pe duşumelele odăii! Cantacuzeno însuş şedea pe canapea, însă celorlalţi boieri le venea mai bine să stea pe pământ cu picioarele încrucişate după moda veche şi fiindcă pe atunci nici turbanul nu se lua de pe cap, uitaseră să-şi ia jobenul. Această scenă era aşa de ridicolă, încât ar fi meritat să o desenez." (Andrei Verres, *Pictorul Barabás şi Românii*, Cultura Naţională, Academia Română, **Memoriile Secţiunii Literare**, seria III, tomul IV, M.E.M. 8, Bucureşti, 1930, pp. 379-381.)

11. Luxul strălucitor contrasta izbitor cu sărăcia din imediata vecinătate. Călătorul străin observa în primul rînd această discrepanţă violentă în ambientul arhitectural şi spaţiul cotidianului bucureştean din veacul al XIX-lea îndeosebi: „(...) Cel dintâi lucru ce m-a izbit uitându-mă pe stradă a fost mulţimea de echipaje strălucitoare, care alergau în toate părţile sau aşteptau în faţa porţilor. Erau noi şi frumoase datorită lacului şi podoabelor aurite. Era ceva cu totul nou pentru mine care, de multă vreme, nu mai văzusem decât câte o arouba trecând din când în când pe străzile din Pera. Boierilor le place nespus de mult să-şi arate obiectele acestea, pe care dau sume foarte mari; căci nu sânt decât de fudulie, după un an sau doi se hârbuiesc, şi trebuie daţi alţi bani, pe altele noi. (...) Deşertăciunea acestor boieri este atât de mare, încât nu se pot împiedica să nu-şi arate luxul, chiar şi în timp de ciumă." (Robert Walsh, 1820, cit. Neagu Djuvara, op. cit., p.111) Afirmaţiile reverendului Walsh sînt confirmate de ungurul Sándor Veress care a scris despre plimbările protipendadei în grădina Cişmigiului şi faptul că aceste ieşiri aveau ca scop principal „arătarea de sine, cu toate că aici nu se poate intra cu trăsuri. Astfel, dacă pe aleile cele mai frumoase abia se văd câteva persoane, pe partea stângă a aleii principale se aşază pe scaune doamnele şi în faţa lor îmbulzeala este atât de mare încât cu greu se poate circula." (Lajos Demény, *Sándor Verres despre Bucureştiul de altădată*, volumul **In Honorem Paul Cernovodeanu**, Editura Kriterion, Bucureşti, p. 405) Boierii valahi „trăiesc într-un lux şi într-o bogăţie care cu greu pot fi depăşite în vreuna din capitalele Europei. Balurile şi petrecerile date de ei, cu rochiile şi pietrele scumpe pe care le poartă soţiile lor, întrec orice închipuire." (Sir Robert Ker Porter, cit. Neagu Djuvara, op.cit., p.111) Pe de altă parte, în Bucureşti este observat şi un alt inedit obicei, uluitor pentru europenii care l-au aflat şi descris: „(...)Vă daţi seama că, într-o ţară în care oamenii folosesc trăsurile în loc să-şi folosească picioarele, aceiaşi oameni folosesc slugile în loc să-şi folosească braţele. Nimeni nu are mai puţin de şase-şapte slugi, bărbaţi şi femei, şi aceasta doar în casele cele mai modeste. La boierii bogaţi, numărul slugilor este aproape nesfârşit."(Saint Marc Girardin, ibidem, pp.176-177.)

12. Neagu Djuvara, op. cit., p.168.

13. Ibidem, p.174.

14. Andrei Verres, op. cit., p.376.

15. Ibidem, p.383.

16. Ionescu Gion, op. cit., p. 80.

17. Dimitrie Bogdan, Aurel Ghinea, **Călăuza Drumeţului**, Imprimeria Fundaţiei Culturale Principele Carol, Bucureşti, 1923, p. 5.

18. Constantin Giurescu, op. cit., p. 266.

19. Ibidem, pp. 267-268.

20. Ionescu Gion, op. cit., p. 80-82.

21. Neagu Djuvara, op. cit., p.182.

22. Constantin Giurescu, op. cit., p.272.

23. Neagu Djuvara, op. cit., p.179.

24. Miklós Barabás în Andrei Verres, op.cit., p.381. „(...) Bucureştenii sânt obişnuiţi a învinui pentru orice lucru prost pe «Neamţul» aşa că dacă din întâmplare vreun român în haine europene s'a lovit de vreun alt român ori l'a supărat întru ceva, primea răspunsul: Neamţule beţiv! Acest titlu deriva desigur din motivul că vinul fiind foarte ieftin, adică doi creiţari ocaua, meşteşugarii nemţi abuzând de el umblau beţi prin oraş (...)."

25. Constantin Giurescu, op. cit., pp. 272-274. În veacul al XIX-lea, „structura etnică a Bucureştilor (...) suferă prefaceri radicale. (...) Recensământul din Decembrie 1830 mai deosebeşte o clasă a boierilor, o clasă de mijloc, partea duhovnicească, ovrei şi slugi. La 1864 Statutul extinde şi în Muntenia hotărârea din 1859 a Adunării ad-hoc a Moldovei de a desfiinţa «privilegiile». După aceasta începe regruparea structurii sociale şi a Bucureştilor după criteriul liberal al avuţiei şi al instrucţiei. Se conturează pături sociale noi: a latifundiarilor, a conducătorilor politici, a liber-profesioniştior, a funcţionarilor. Funcţiunea economică devine aproape exclusiv străină, trecând pe seama elementelor aduse în ţară de schimbarea spre apus a orientării economice a ţării: a Evreilor, a Germanilor şi a Ungurilor imigraţi din Austria. Pătura socială a meşteşugarilor şi negustorilor de stil oriental din epoca precedentă se dizolvă: o parte din Greci, Sârbi, Bulgari, Albanezi, se repatriază, (...) o altă parte din ei se asimilează Românilor şi constituie împreună pătura conducătoare politică şi funcţionărimea noului stat român. Cei ce rămân în meserii şi negoţ: Români şi Evrei spanioli sânt covârşiţi de valul gros al meşteşugarilor, comercianţilor şi oamenilor de afaceri imigraţi din Austria, la care se adaugă imigranţi în număr mai mic din Rusia, Germania, Franţa şi Italia. Comparaţia între datele recensămintelor de la 1830 şi de la 1878 învederează această transformare. La întâia dintre aceste date, Bucureştii cu o populaţie de aproximativ 70 000 de locuitori, numărau 1795 „sudiţi" străini (dintre care 1226 Austrieci, 236 Ruşi şi unii şi alţii desigur, în mare parte, Evrei din Galiţia, 158 Prusieni, 94 Englezi, 80 Francezi) şi 2301 Ovrei, 563 capi de familie. După 47 de ani, din cele 62 000 de gospodării ale Bucureştilor (178.000 suflete) aproape o treime era sub protecţiune străină (17.500). Numărul covârşitor îl alcătuiau gospodăriile de supuşi Austrieci (11.400), Ruşi (2000), Eleni (1400), Turci (650). Germanii nu cifrau decât 750 de familii, Francezii 400, Italienii 200, Englezii 75. Numărul Evreilor (pământeni, austrieci şi ruşi) poate fi cunoscut din repartiţia după confesiune: era de 21.000. Slugile şi agricultorii, destul de numeroşi încă în Capitală, sunt de neam român." (**Enciclopedia României**, vol II, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938, pp.556-557.)

26. Monica Spiridon, **On the borders of mighty empires: Bucharest, the city of merging paradigms**, manuscris. „(...) Bucharest has always been de facto a cosmopolitan town, host to writers of very diverse ethnic origins-Romania citizens as well as foreign residents. In Bucharest one can trace the beginnings of several modern literatures of the Balkans. From the 19th century, in the city existed a massive south-of-the-Danube Diaspora, Greek, Albanian and Bulgarian, which led to mutual knowledge, multilingualism and cosmopolitanism.(Papacostea-Danielopolu; Siupiur). Replacing the Slavic relay, the spiri-

tual area of Bucharest mediated the penetration of Western Europeanism in the Balkans. The inter-literary relations were direct, unmediated by translations, the Romanian language being well known by the foreign resident writers. Thus, Bucharest gradually assumed a catalytic role in the modeling of the Southeast European intellectuality. At the beginnning, the relations were predominantly institutional-linked mainly to the process of printing and book distribution-and then improved, giving birth to some distinct intellectual tipologies. This assertion is valid for the immigrant Bulgarian intellectuals, for the teachers of the Greek academies from Bucharest, or for the first generation of writers of the Albanian Renaissance. Among consequences we can enumerate the sharpening of the identity perceptions: Me — The Other, which evolve in unpredictable directions, as well as unusual intensity of the sensitivity of the Romanian intellectuals towards models of the most varied origins.(Karnoouh; Zub) Under these circumstances of maximum speculative receptivity, the processing and assimilation of paradigms create however delicate practical problems."

27. **Enciclopedia României**, op. cit., pp. 556-557.
28. Nicolae Iorga, op. cit., pp. 206-207.
29. Ibidem, p. 261.
30. Neagu Djuvara, op. cit., p. 200.
31. Ionescu Gion, op. cit., p. 653-665.
32. Neagu Djuvara, op. cit., pp. 202-204.
33. Ibidem, pp. 201-202.
34. **Enciclopedia României**, op. cit., p. 556-557.
35. Ibidem, p.558.
36. Dr. Nicolae Minovici, **Studiu asupra spânzurării**, Atelierele Grafice I. V. Socecu, Bucuresci, 1904. Doctorul Nicolae Minovici a acordat acestei clasificări următoarele comentarii: „(...) Ungurii sunt aci aceia care, ca naţionalitate, dau spânzurării contingentul cel mai mare şi la care adăugând şi numerul de 18 Români Transilvăneni avem un total de 66 care întrece cu numerul Românilor. Acest fapt se datoreşte poate şi împrejurării că în Ungaria pedeapsa cu spânzurarea există şi astăzi. Numerul Românilor în raport cu străinii este foarte mic; din statistica noastră se vede că din 136 de spânzuraţi avem 33 Români şi 103 Străini, adică a patra parte din totalul spânzuraţilor îl formează Românii. (...) Afară de aceasta, pe când în celelalte ţări, spânzurarea se întâmplă foarte des pe la ţară, la noi, din contră e foarte rară. (...) Din contră, la noi, oraşele ne dau numerul cel mai mare de spânzuraţi. În ele găsim pe toţi acei indivizi care, lipsiţi de mijloace pentru susţinerea vieţii, şi-au ales ca fel de sinucidere spânzurarea. Însuşi oraşele le oferă adesea causele determinante ale spânzurării." (pp. 26-27.)
37. Ţinînd cont că majoritatea liber profesioniştilor, a comercianţilor şi meşteşugarilor specializaţi aparţin în mare majoritate populaţiei alogene, putem reconstitui din perspectiva profesiunilor, clasificarea celor care s-au spînzurat în primii ani ai veacului nostru în Bucureşti. Deşi doctorul Nicolae Minovici susţinea că un astfel de tip de clasificare nu este semnificativ deoarece profesiunile „nu sunt întru nimic cause determinante în mărirea numerului spânzuraţilor", numărul cel mai mare fiind al acelora fără profesiuni specializate, acest clasament publicat în 1904 poate reconstitui structura socială marginală a bucureştenilor şi în ce măsură această pătură socială numeroasă, în drumul său către modernizare ca mentalitate îndeosebi, a făcut faţă cu uşurinţă schimbărilor. Clasificarea este următoarea: „Fără profesiune (23 din care 18 bărbaţi şi 5 femei); servitori (8 bărbaţi şi 11 femei); menageră (11 femei); cismari (10 bărbaţi); muncitori (9); funcţionari şi tâmplari câte 7 persoane; brutari (4); zugravi şi birjari câte trei persoane; rentieri, cântăreţi, zidari, cojocari şi fierari câte două persoane;

cerşetori, samsari şi ipsosari (un bărbat şi o femeie); dogari, căruţaşi, sacagii, bragagii, medici, pălărieri, friseri, caretaşi, bucătari, institutori, şcolari, lampagii, zodiaşi, croitori şi tocilari, câte o singură persoană." (Ibidem, pp.24-25.)

38. Doctorul Nicolae Minovici s-a născut la Rîmnicu Sărat, pe 23 octombrie 1868. După absolvirea facultăţii de medicină, ajunge într-o primă fază preparator în laboratorul de chimie al fostului său liceu în 1891 unde va şi profesa între 1896-1899. În 1898, după susţinerea tezei de doctorat va deveni medic legist al Tribunalului Ilfov, în 1899, precum şi profesor de medicină legală la Şcoala de ştiinţe de stat. În 1901 îl găsim la Berlin unde lucrează la Institutul de anatomie patologică, iar în 1902 la Paris, unde urmează cursuri de psihiatrie medico-legală şi antropologie. În 1915 va deveni conferenţiar după ce înfiinţase împreună cu o serie de colegi serviciul Salvării. Cu 1932 va prelua catedra de medicină legală din Bucureşti (după o activitate bogată la Cluj după 1919, unde înfiinţează un Institut de medicină legală şi predă cursuri de medicină legală). Fundează revista de medicină legală (1936) după ce a reuşit să determine înfiinţarea Spitalului de urgenţă în 1934. Între 1937-1939 activează ca preşedinte al colegiului medicilor din judeţul Ilfov, iar apoi ca preşedinte al Colegiilor medicilor din România. Ulterior este numit primar în sectorul III Albastru şi apoi al comunei suburbane Băneasa. Este creatorul muzeului de artă populară „vila cu clopoţei" care îi poartă numele. Între lucrările de specialitate mai importante amintesc: **Tatuajurile în România** (1898); **Pericolul social al practicării ocultismului**; **Hereditatea în criminologie**; **Neomalthusianismul**, etc.

39. Şi acest capitol este însoţit de o clasificare pe profesiuni a purtătorilor de tatuaje la începutul veacului în Bucureşti. Pe de altă parte, docotorul Nicolae Minovici oferă într-o clasificare separată, perspectiva delictelor, a doua „profesiune" a unora dintre purtătorii de tatuaje. Cele două particularităţi cu o importantă semnificaţie socială, completează informaţiile prezentate deja despre spaţiul marginal bucureştean, acel areal tranzitoriu dintre urban şi rural. După profesiuni, purtătorii de tatuaje sînt astfel clasificaţi: primii sînt muncitori (30 persoane); servitori (I9, între care 2 femei); vizitii şi plugari (10); militari (7); precupeţi (6); cismari şi mecanici cîte cinci; măcelari patru persoane; trei croitori, doi zidari şi un desenator. Alţii 14 (între care două femei şi un copil) erau fără profesie. Din totalul celor 116 indivizi tatuaţi (cercetaţi la 1898), 85 au comis delicte după cum urmează: Cei mai numeroşi au fost încadraţi la delictul furt (36 persoane între care o femeie); omor (6 persoane); rănire (8, între care o femeie); vagabondaj (11 persoane); escrocherie (8, între care un copil); contrabandă (5); ultragiu şi atentat la bunele moravuri, cîte două persoane pentru fiecare categorie şi tîlhărie, două persoane. (Nicolae Minovici, **Tatuajele în România**, Stabilimentul Grafic I.V.Socecu, Bucuresci, 1898, pp. 137-139.)

40. Doctorul C. Gh. Orleanu, **Dare de seamă asupra igienei, stării sanitare precum şi asupra mersului serviciului sanitar al capitalei pe anul 1914**, Institutul Grafic Universala, Bucuresci, 1915, p 40.

41. Aceste informaţii sînt completate cu alte două tabele pe religii privind nupţialitatea şi mortalitatea pe anul 1914. În primul caz, datele sînt următoarele: ortodocşii cu 2563 căsătorii contractate urmaţi de mozaici cu 382, catolici 176, protestanţi 71, armeni 16 şi mahomedani una. Cele 8114 decese înregistrate pe anul 1914, au fost clasificate confesional astfel: ortodocşii cu 6792 decese, mozaicii cu 723, catolicii cu 482, protestanţii cu 180, armenii cu 23 şi mahomedanii cu 17 decese. Mai sunt înregistrate 21 decese încadrate la religii necunoscute. Confruntînd cifrele natalităţii şi mortalităţii pe anul 1914, s-a calculat un excedent de 2375 de născuţi. Pe confesiuni situaţia s-a prezentat astfel: în timp ce unele confesiuni înregistrau un excedent important de născuţi precum ortodocşii 2107, mozaicii

268, protestanţii 40 şi armenii 17 născuţi, alte religii se aflau în deficit la acest capitol precum catolicii cu 27 naşteri şi mahomedanii cu 9 naşteri. (Ibidem, pp. 107-111.)

42. Ibidem, p.70.

43. Dimitrie Bogdan, Aurel Ghinea, op. cit., pp. 19-21.

44. **Bucureşti — ghid oficial**, Fundaţia pentru Literatură şi Artă Regele Carol al II-lea, Bucureşti, 1934, pp.14-100.

45. Prezentarea făcută de Cezar Petrescu, într-un stil mai mult sau mai puţin literar, este foarte sugestivă pentru a putea observa o atentă radiografie a modernizării societăţii bucureştene din perspectiva unui personaj nu numai literar, ci chiar a autorului însuşi, drept pentru care o redau în întregime: „(...) Ca să ne înţelegi, trebuie să înţelegi farmecul acestui Bucureşti, aşa cum se afla înainte de pospăiala lui modernizare şi de occidentalizare. Bucureştii cei mai apropiaţi de Orient decât de Apus. Acel din gravurile lui Raffet şi Bouquet, cu cişmelele de la Filaret, unde Dinu Păturică, eroul lui Nicolae Filimon, ciocoiul cel nou, cumpără pentru postelnicul Andronache Tuzluc, ciocoiul cel vechi, apă boierească de un taler pe zi, încărcată la socoteală cu doi... Ca să înţelegi oamenii şi stările de acum trebuie să te întorci în vremea lui Caragea şi a lui Alexandru Constantin Moruz — acolo se află rădăcinile stărilor de azi, acolo năravurile şi tradiţia, tot ce-i bun şi ce-i rău, ce ne-a dat viaţă şi ce ne-a pierdut. Occidentalizarea e numai lustru; a schimbat doar podul Mogoşoaei în Calea Victoriei... Încolo? Fă o asemănare între ce a fost şi ce este! Atunci cânta un calemgiu serenade cherei Duduca. Chera duduca există încă, numai serenada sună altfel şi nu mai este cântată de un taraf sub geam. Există şi kiramelele Arghira, Rozalina, Kalmuca, numai că se numesc Dolly, Renee, Mary sau Nina. Şi bucatele cu cheltuială: chiabapurile, iahniile şi plachiile, crapii umpluţi cu stafide şi coconari, paporniţa cu anason de Chio, chiar tămâiosul e tot de Drăgăşani... Iar tarafurile de ţigani, după care aleargă la hale şi la Băneasa cheflii snobi în zori de zi, tarafurile acelea nu atrag oare juneţea ostenită de jazz-band-uri, de banjo şi de havaiane, tocmai fiindcă în larma ţambalagiilor se prelungesc metarhanelele şi tumbelehelurile în jurul cărora se aduna toată gura-cască a mahalalelor, în ziua când se îmbrăca un nou boier, şi în poarta curţii domneşti başi-bulucbaşa striga numele şi rangul boieriei? (...) În el nimic nu e nou... Totul a mai fost. Numai faţa oamenilor e mai vulgară şi plăcerile lor mai lacome. Încolo? În sala de bal a domniţei Ralu, la Cişmeaua Roşie, protipendada juca menuet, cracoviană, cotilonul, valsul şi ecoseul; la mahala gloata se mulţumea cu pristoleanca, chindia şi zoralia. La ceaiurile dansante şi la balurile de binefacere, nepoţii şi strănepoţii slugilor lor de atunci dansează foxtrot, shimmy, tango şi nu mai ştiu eu ce... Muzica de pe estradă e africană, americană, englezească, argentiniană, cubană; danţul şi-a schimbat ritmul; dar numai un lucru n-a putut fi schimbat: cei care dansează acum sânt nepoţii şi strănepoţii argaţilor care atunci dănţuiau chindia şi pristoleanca... Ne învârtim în aceeaşi lume; doar că unii coboară şi alţii se înalţă; doar că şi unii şi ceilalţi şi-au schimbat chipul şi portul... (...) În locul Marghioalei, nevasta serdarului Dumitrache Bogdănescu de la teatrul de scânduri înălţat la curtea banului Manolache Brâncoveanu, joacă la Naţional, ori la Teatrul Mic sau la Regina Maria actriţe care au poate mai mult talent, dar au mai puţin stil. În locul spectatorilor, veliţi boieri cu bărbile albe, îmbrăcaţi în antereu de suvai alb cu vărguliţe de fir, cu fermenea cu buhur ca paiul grâului şi cu giubea de zuf albastru, vremea a adus în fotoliile de orchestră şi în loji spectatori mai puţin veliţi, în smoching şi în jachetă, cu mustăţile rase şi cu chelie, iar la scară, în loc să aştepte butcile şi carâtele, aşteaptă Rollsurile, Buickurile şi Packardurile. Aceştia sânt însă strănepoţii acelora. Ciocoi vechi sau ciocoi noi. Ceva din sângele morţilor a trecut în arterele viilor... (...) Dar năravurile sânt tot acele şi sub numele nou, oamenii tot aceiaşi... Pe domnii care vorbesc despre

occidentalizarea capitalei îi poftesc într-o zi de paradă pe Calea Victoriei. Atunci când mahalalele desfundate revarsă gloata să caşte gura la defilările filmate de Serviciul geografic al armatei. În norodul asudat şi ghiontindu-se, ca şi soldaţii bătând talpa în asfalt, recunoşti strănepoţii norodului care se îmbulzea în jurul palatului domnesc cu pridvoare largi, unde voievodul se întindea pe divan să-şi bea cafeaua şi să-şi sugă ciubucul. (...) Această aşa-zisă capitală, această aşa-zisă cetate fără nimic de cetate în ea a trăit şi trăieşte într-un veşnic azi, fără un ieri, fără un mâine.(...) E un oraş de «ce-am avut şi ce-am pierdut!».” (Cezar Petrescu, **Calea Victoriei**, Editura Minerva, Bucureşti,1982, pp. 58-60.)

*

***Adrian** MAJURU este licenţiat al Facultăţii de Istorie din Bucureşti, MA din 1998 cu lucrarea* Regele Carol al II-lea: mitul omului politic vs. miturile României „veşnice”. *A publicat studii şi articole în revistele* 22, Magazin istoric *şi* A Hét. *În prezent este istoric la Muzeul Municipiului Bucureşti.*

Biserica şi statul[1]

Lev Tolstoj

Credinţa este raţiunea pe care o dăm vieţii, este ceea ce dă vieţii putere şi sens. Fiecare om viu caută acest sens şi găsindu-l, trăieşte în virtutea lui. Dacă nu-l găseşte — moare. În această căutare omul se foloseşte de tot ce a fost produs de către omenire.

Tot ce a fost produs de către omenire se numeşte revelaţie. Revelaţia este ceea ce îl ajută pe om să înţeleagă sensul vieţii. Iată care este atitudinea omului faţă de credinţă.

Însă ce ciudăţenii vedem că se întîmplă? Dintr-o dată apar oameni care îl fac pe dracul în patru să-i facă pe alţi oameni să se folosească neapărat de o anumită formă de revelaţie şi nu de alta. Nu-şi găsesc pacea sufletească atît timp cît alţii nu acceptă forma lor de revelaţie, anume a lor, blestemă în stînga şi în dreapta, execută, torturează, omoară cît le stă în putinţă dintre cei care nu sînt de acord cu dînşii. Alţii procedează la fel — blestemă, execută, torturează, omoară cît le stă în putinţă dintre cei care nu sînt de acord cu ceilalţi. Vin alţii noi — exact acelaşi lucru. Şi astfel nu mai obosesc să se tot blesteme unii pe alţii, să se tot execute, să se tot tortureze, să se tot omoare, ţinînd-o morţiş că toţi trebuie să creadă ca ei şi numai ca ei.

La început am fost surprins de faptul cum o asemenea absurditate evidentă, o asemenea contradicţie încă n-a nimicit credinţa însăşi? Cum au putut oamenii să continuie să creadă în această minciună?

Şi, într-adevăr, din punctul general de vedere, acest lucru rămîne de neînţeles şi demonstrează odată în plus că orice credinţă este o minciună gogonată şi că toate acestea sînt pur şi simplu nişte superstiţii. Filosofiile care domnesc acum nu fac decît să demonstreze şi ele acelaşi lucru.

Privind toate acestea din punctul general de vedere şi eu am ajuns inevitabil la recunoaşterea faptului că toate credinţele sînt nişte minciuni omeneşti, dar nu am putut să nu-mi dau seama că stupiditatea însăşi a minciunii, caracterul ei evident, raportate la faptul că omenirea se lasă totuşi înşelată de ea, arată că la temelia acestei minciuni se află ceva ne-mincinos.

Altfel, totul e atît de stupid încît efectiv nu poate cineva să se lasă tras pe sfoară chiar în halul acesta. Chiar însăşi această predispoziţie comună întregii omeniri, care trăieşte cu adevărat, de a se lăsa înşelată, m-a determinat să admit importanţa acelui fenomen care serveşte drept cauză a minciunii.

Şi ca urmare a acestei convingeri am început să analizez cu minuţiozitate învăţătura creştină care servea drept temelie a minciunii întregii omeniri creştine.

Aşa reiese din punctul general de vedere; însă, din punctul personal de vedere, din acel, în urma căruia fiecare om, inclusiv eu, ca să poată trăi, trebuie să aibă credinţă în sensul vieţii — şi are această credinţă — acest fenomen al violenţei şi forţei prin care se caracterizează chestiunea credinţei sare şi mai tare în ochi prin absurditatea sa.

Într-adevăr, cum, pentru ce, cine poate avea nevoie ca cineva nu numai pur şi simplu să creadă, ci să creadă la fel ca mine şi numai ca mine? Omul trăieşte, asta înseamnă că el ştie sensul vieţii. El şi-a stabilit o anumită atitudine faţă de Dumnezeu, el ştie adevărul şi eu la rîndul meu îl ştiu. Exprimarea lor poate fi diferită (esenţa trebuie să fie una şi aceeaşi — amîndoi sîntem oameni). Cum, în ce scop, ce mă poate determina să-i cer cuiva, oricine ar fi, să-şi exprime credinţa neapărat ca mine?

A-i impune unui om să-şi schimbe credinţa eu nu pot nici prin forţă, nici prin vicleşug, nici prin minciună (falsele miracole).

Credinţa este viaţa lui. Cum aş putea să-l lipsesc de credinţa sa şi să-i dau alta? E ca şi cum i-aş smulge inima din piept ca să-i pun alta în loc. Eu voi fi în stare să o fac doar atunci cînd credinţa, şi a mea, şi a lui, sînt într-adevăr o vorbă goală şi nu ceea ce-i dă vieţii sale un sens. Adică un surogat de inimă, iar nu inima cea adevărată. Mai mult, acest lucru este irealizabil, pentru că este imposibil să-l amăgeşti ori să-i impui omului să creadă în ceea ce el nu crede şi, mai ales, este irealizabil, pentru că cel care crede — adică şi-a stabilit o anumită atitudine faţă de Dumnezeu şi de aceea ştie că atitudinea omului faţă de Dumnezeu este chiar credinţa — nu-şi poate dori să-i impună altui om să-şi stabilească o anumită atitudine faţă de Dumnezeu prin intermediul forţei sau minciunii. Acest lucru este imposibil, dar totuşi se face, s-a făcut pretutindeni şi întotdeauna; adică aşa ceva nu putea fi făcut, pentru că e cu neputinţă să o faci, în schimb s-a făcut şi se tot face ceva ce se aseamănă foarte mult cu aceasta; s-a făcut şi se face un surogat al credinţei pe care unii oamenii îl bagă pe gîtul altora, iar aceştia din urmă acceptă acest surogat, adică minciuna credinţei.

Credinţa nu se poate impune de la sine şi nu poate fi acceptată pentru ceva: violenţă, minciună sau profit; iată de ce aceasta nu este credinţă, ci minciună a credinţei. Iar minciuna respectivă a credinţei reprezintă vechea condiţie a omenirii.

În ce constă această minciună şi pe ce se bazează?

Cei ce amăgesc oare de ce să fi avut nevoie de minciună şi oare cum se face că ea se mai menţine încă nedemascată în ochii celor înşelaţi?

Nu voi vorbi despre brahmanism, budhism, confucianism, mahomedanism, care au cunoscut fenomene similare, nu pentru că ar fi imposibil să găsim şi aici ceva asemănător. Oricine a citit despre aceste religii înţelege că respectivelor credinţe li s-a întîmplat acelaşi lucru ca şi creştinismului; ci voi vorbi exclusiv despre creştinism, dat fiind că ne este o credinţă cunoscută, scumpă şi de care avem nevoie. În creştinism toată minciuna este construită pe noţiunea exagerată de biserică, noţiune care nu se întemeiază pe nimic şi surprinde de la începutul studierii creştinismului prin absurditatea ei neaşteptată şi zadarnică.

Dintre toate noţiunile şi cuvintele satanice nu există vreo noţiune sau vreun cuvînt mai satanic decît noţiunea de biserică. Nu există vreo noţiune care să fi cauzat mai mult rău, nu există vreo noţiune care să fi fost mai ostilă învăţăturii lui Hristos, decît noţiunea de biserică.

În esenţă, cuvîntul *ecclezia* înseamnă adunare şi nimic mai mult, şi anume, în acest sens se şi foloseşte în Evanghelii. În limbile tuturor popoarelor echivalentul cuvîntului *ecclezia* înseamnă casă de rugăciuni. Mai departe de aceste semnificaţii, în pofida existenţei de 1500 ani a minciunii bisericii, acest cuvînt n-a intrat în nici o limbă. Potrivit definiţiilor date cuvîntului de către acei preoţi ce au nevoie de minciuna bisericii, acesta nu este altceva decît un fel de precuvîntare care sună astfel: tot ce voi spune de acum încolo este adevărul adevărurilor, şi dacă nu vei crede în el, atunci am să te ard pe rug, am să te blestem şi obijduiesc în fel şi chip. Noţiunea respectivă este un sofism necesar pentru anumite scopuri diabolice şi rămîne o proprietate a celor care au nevoie de ea. În popor, şi nu numai în popor, dar şi în societatea şi în mijlocul oamenilor culţi, în pofida faptului că lucruri contrarii se învaţă în cateheze, această noţiune lipseşte cu desăvîrşire.

Definiţia respectivă (oricît de ruşine mi-ar fi să o analizez cu toată seriozitatea, trebuie totuşi să o fac, întrucît atîţia oameni o prezintă într-un mod atît de serios ca pe ceva important) este absolut falsă. Cînd se spune că biserica este o uniune a celor cu adevărat credincioşi, de fapt, nu se spune nimic (ca să nu mai zic de morţii veneraţi), deoarece dacă voi afirma că o *capella* este o uniune a tuturor muzicanţilor adevăraţi, se va dovedi că nu am afirmat nimic de vreme ce nu am specificat ce anume numesc drept „muzicanţi adevăraţi". Însă, potrivit teologiei reiese că cei cu adevărat credincioşi sînt cei ce urmează învăţătura bisericii, adică se află în biserică. Dar asemenea credinţe există cu sutele, definiţia nu spune nimic şi s-ar părea că este la fel de inutilă ca cea care defineşte *capella* drept uniune a muzicanţilor adevăraţi; mai mult, imediat întrezărim vîrful veninos al acului în spatele acestei definiţii. Biserica este adevărată şi una singură, în ea se află şi păstorii, şi turma; iar păstorii, stabiliţi de Dumnezeu, propovăduiesc

această unică şi adevărată învăţătură, adică: „Cu voia lui Dumnezeu, tot ce vom spune este adevărul adevărat". În rest, nimic. Toată minciuna e aici, e în cuvîntul şi noţiunea de biserică. Iar sensul acestei minciuni este doar acela că există oameni care sînt gata să treacă orice şi pe oricine prin foc şi sabie ca să-şi bage credinţa pe gîtul altora, care ard de dorinţa mistuitoare de a-i învăţa pe alţii cum şi în ce aceştia ar trebui să creadă. Oare de ce să fi avut ei atîta nevoie de a-i învăţa pe alţii credinţa? Dacă ei ar avea credinţa adevărată, ei ar fi ştiut că aceasta este sensul vieţii, relaţia intimă cu Dumnezeu pe care fiecare om o stabileşte de unul singur şi de aceea este imposibil să înveţi credinţa. E posibil doar să le bagi oamenilor pe gît minciuna credinţei, falsa credinţă. Pentru ce? Cel mai simplu răspuns ar fi că popa vrea plăcinte şi ouă, arhiereul — castel, kulebiaka[2] şi sutană de catifea. Însă un asemenea răspuns este insuficient.

Fără îndoială, acesta este motivul lăuntric, psihologic pe care se sprijină minciuna. Dar cum nu este suficient să spunem că e posibil ca un singur om (călăul) să se hotărască să ucidă un alt om faţă de care el nu nutreşte nici o ură doar pentru a fi răsplătit cu votcă, colaci şi cămaşă roşie[3], tot aşa nu este de ajuns să spunem că mitropolitul de Kiev, cu toată gaşca lui de călugări, burduşeşte cu paie la saci, numindu-i drept moaşte de prea cuvioşi, doar pentru a avea un venit de 30 000 ruble[4]. Şi una, şi alta, sînt prea îngrozitoare, prea scîrboase şi împotriva firii omeneşti ca o astfel de explicaţie simplă şi vulgară să fie de ajuns. Atît călăul, cît şi mitropolitul, explicîndu-şi fapta, vor invoca o serie întreagă de dovezi a căror temelie principală este tradiţia istorică. „Omul trebuie executat. Oamenii s-au executat unii pe alţii de cînd e lumea. Dacă eu nu vreau să execut, se va găsi altcineva care să o facă în locul meu. Cît mă priveşte, sper să execut, cu ajutorul Domnului, mai bine decît oricine". Tot aşa vorbeşte şi mitropolitul: „Venerarea exterioară a lui Dumnezeu este necesară. De cînd e lumea oamenii au venerat moaştele prea cuvioşilor. Moaştele din peşteri se venerează, oamenii vin să li se închine. Eu, cu ajutorul lui Dumnezeu, sper să folosesc cît mai pe placul Lui banii pe care i-am cîştigat prin sacrilegiu şi minciună".

Ca să înţelegem minciuna credinţei, trebuie să ne îndreptăm atenţia către începuturile şi izvorul minciunii. Vom vorbi acum despre ceea ce ştim cu privire la creştinism. Îndreptîndu-ne atenţia către începuturile învăţăturii creştine, găsim în Evanghelii o învăţătură care exclude direct orice venerare exterioară a lui Dumnezeu, o condamnă şi nu admite, cu o claritate deosebită, în special tendinţa de a-i dăscăli pe alţii. Însă, vedem că din timpurile lui Hristos şi pînă în zilele de astăzi, învăţătura a deviat de la temeliile stabilite de Hristos. Această deviere începe din timpurile apostolilor şi, în special, de la acel mare amator de a-i dăscăli pe alţii care a fost Pavel; cu cît se răspîndea creştinismul, cu atît mai mult şi mai mult acesta deviază, însuşindu-şi apucăturile acelei venerări exterioare a lui Dumnezeu care a fost atît de limpede şi neechivoc denunţată de Hristos. În

creştinismul timpuriu noţiunea de biserică se foloseşte doar în raport cu toţi acei ce-mi împărtăşesc credinţa pe care o consider adevărată — o noţiune într-adevăr justă, dacă ea presupune exprimarea credinţelor nu prin cuvinte, ci prin viaţa însăşi, întrucît credinţa nu poate fi exprimată prin cuvinte.

Noţiunea de biserică adevărată a mai fost folosită ca argument împotriva celor cu viziuni diferite, însă pînă la împăratul Constantin şi Conciliul de la Niceea, biserica este doar o noţiune. De la împăratul Constantin şi Conciliul de la Niceea, biserica devine un fapt săvîrşit şi cauză a minciunii. Acum începe acea minciună a mitropoliţilor cu moaşte, a popilor cu euharistia, Iverilor, sinoadelor etc., care ne surprind şi îngrozesc aşa de tare şi sînt într-atît de hidoase şi odioase, încît nu le putem explica doar prin profitul şi avantajele urmărite de către persoanele respective. Această minciună este veche şi nu porneşte doar de la avantajele şi profiturile urmărite de către persoane particulare. Nu există un asemenea monstru, o asemenea bestie de om care s-ar hotărî să o facă, dacă nu i s-ar spune că e primul şi dacă nu ar fi existat şi alte cauze. Cauzele care au condus către acest lucru au fost rele. „Le veţi cunoaşte după roadele lor". Răul a existat chiar de la început — ura, mîndria omenească, prigonirea lui Arie şi alţii; apoi a mai apărut un rău, mai mare decît primul — unirea creştinilor cu puterea. Puterea — împăratul Constantin aflat, potrivit noţiunilor păgîne, pe culmile măreţiei omeneşti (pe împăraţi se obişnuia a-i pune chiar în rînd cu zeii) acceptă creştinismul, dă exemplu întregului popor, converteşte poporul şi dă o mînă de ajutor împotriva ereticilor şi inaugurează prin intermediul unui conciliu ecumenic o singură şi adevărată credinţă creştină.

Credinţa creştină *adevărată* este astfel stabilită pentru odată şi totdeauna. A fost atît de firesc să te laşi înşelat de această minciună, şi pînă în prezent, oamenii mai cred în caracterul salvator al evenimentului dat.

Iar acesta a fost acel eveniment cînd majoritatea creştinilor şi-au renegat credinţa, cînd marea lor majoritate a pornit cu numele creştin în frunte pe un drum păgîn pe care-l tot bătătoreşte pînă în prezent. Carol cel Mare, Vladimir[5] procedează la fel. Iar minciuna bisericii continuă să existe şi astăzi. Ea constă în faptul că acceptarea creştinismului de către putere a fost necesară pentru cei care înţelegeau litera şi nu spiritul creştinismului, pentru că acceptarea creştinismului fără a renunţa la putere este o bătaie de joc a creştinismului şi denaturarea lui.

Sfinţirea puterii de stat este un sacrilegiu, înseamnă pieirea creştinismului. Trăind 1500 de ani sub jugul acestei uniuni monstruoase a pseudocreştinismului cu statul, trebuie să depunem acum eforturi uriaşe ca să dăm uitării toate sofismele complicate, cu ajutorul cărora timp de 1500 ani, în avantajul puterii pretutindeni şi întotdeauna, schilodind toată învăţătura lui Hristos pentru a o face compatibilă cu puterea, s-a încercat să se explice sacralitatea, legitimitatea statului şi posibilitatea ca el să fie creştin. În esenţă, însă, formula „stat creştin" înseamnă

acelaşi lucru ca şi cuvintele: gheaţă caldă sau fierbinte. Una din două: sau stat, dar fără creştinism, sau creştinism, dar fără stat.

Ca să înţelegem acest lucru trebuie să uităm toate acele fantasmagorii în care am fost educaţi cu atîta osîrdie şi să ne întrebăm direct ce sens au ştiinţele istorice şi juridice pe care toţi le învaţă de zor.

Ştiinţele respective nu au nici un fel de temelie. Toate aceste ştiinţe nu sînt altceva decît apologia violenţei.

Era pe vremuri în Roma un cuib de tîlhari; el a început să crească şi să se extindă prin jafuri, violenţe, omoruri; el a pus stăpînire peste popoare. Tîlharii şi urmaşii lor, cu toată şleahta lor de hatmani în frunte — care se numeau ba Cezar, ba August — prădau şi chinuiau în mod draconic popoarele pentru a-şi satisface poftele. Unul din urmaşii acestor tîlhari de frunte, Constantin, după ce a citit o mulţime de cărţi şi suprasaturat fiind de viaţa putredă de desfrîu pe care a dus-o pînă atunci, credinţelor vechi le-a preferat unele dogme ale creştinismului.

El a preferat liturghia sacrificiilor omeneşti, pe Dumnezeu unul cu fiul Hristos lui Apollon, Venera şi Zeus, poruncind ca această credinţă să fie oficializată şi răspîndită printre cei ce se aflau sub puterea lui.

„Împăraţii domnesc peste popoare, între voi să nu fie aşa. Nu ucide, nu preacurvi, nu avea bogăţii, nu judeca, nu condamna. Rabdă răul." Nimeni nu s-a grăbit să-i spună lui Constantin despre toate acestea. „Doreşti să te numeşti creştin şi să continui să fii hatman de tîlhari, să baţi, să dai foc, să porţi războaie, să preacurveşti, să torturezi, să execuţi şi să te lăfăi în bogăţii? Se poate." Şi aceştia i-au arătat ce înseamnă creştinismul. Ei i-au aranjat creştinismul de care avea nevoie. I l-au aranjat frumuşel, încît mai bine nici că se putea. Ei au prevăzut că, după citirea Evangheliei, el ar putea să-şi dea seama că acolo e nevoie de toate acestea, adică de adevărata viaţă creştină, pe lîngă ridicatul catedralelor, bazilicilor şi umblatul în ele. Ei au prevăzut acest lucru şi i-au aranjat cu cea mai mare prudenţă un creştinism care să-i permită să trăiască pe veci, păgîneşte, fără a se sinchisi. Pe de o parte — Hristos, fiul lui Dumnezeu, a venit pe pămînt doar ca să ispăşească păcatele lui Constantin şi ale lumii întregi. Acesta fiind rostul morţii lui Hristos, Constantin poate trăi cum vrea. Dar aceasta nu a fost de ajuns — trebuia să mai ai voie să te pocăieşti şi să înghiţi o bucăţică de pîine cu vin, asta e salvarea ta, şi ţi se va ierta totul. Însă ei nu numai că nu s-au mulţumit cu toate acestea — i-au mai sfinţit pînă şi puterea-i tîlhărească, au zis că e de la Dumnezeu şi l-au uns cu ulei. În schimb şi el a aranjat lucrurile pe placul lor — adunări de popi, a poruncit să se trîmbiţeze în lung şi în lat care trebuie să fie atitudinea fiecărui om faţă de Dumnezeu şi a obligat fiecare om să o repete.

Şi toată lumea a rămas mulţumită. Şi iată că de 1500 de ani această credinţă există în lume, şi alţi hatmani de tîlhari şi bandiţi au oficializat-o, şi toţi au fost miruiţi, şi toţi, absolut toţi, sînt de la Dumnezeu. Dacă un ticălos îi pradă pe toţi,

omoară cu nemiluita popoare întregi, de îndată îl vor mirui — el e de la Dumnezeu. La noi, ucigaşa propriului său soţ — o desfrînată[6] — a fost de la Dumnezeu, iar la francezi — Napoleon. Cît priveşte popii, ca să vezi frate, ăştia nu numai că sînt de la Dumnezeu, aştia mai-mai că sînt ei înşişi dumnezei, pentru că în ei, vezi bine, şi-a găsit lăcaş sfîntul duh. Şi în Papa, şi în sinodul nostru cel cu şleahta lui de comandanţi-funcţionari.

Şi de îndată ce se găseşte un asemenea miruit, adică un hatman de tîlhari, căruia îi tună tam-nisam să nimicească un popor străin sau pe al său — acuşicălea îi şi pregătesc apă sfinţită, îl dau cu ea din cap pînă-n picioare şi din picioare pînă-n cap, îi flutură pe dinaintea ochilor crucea (acea cruce pe care a murit Hristos cel sărac lipit pămîntului pentru faptul că a îndrăznit să-i demaşte anume pe aceşti tîlhari) şi-l binecuvîntează să bată, să spînzure, să taie capetele.

Şi totul ar fi mers bine, însă nici aici nu au reuşit să se împace, nici unde nu începură miruiţii a se numi unii pe alţii tîlhari (ceea ce sînt în realitate), nici unde nu începură popii a se numii unii pe alţii mincinoşi (ceea ce sînt în realitate); iar poporul a început la rîndul său să tragă cu urechea şi a încetat să mai creadă şi în cei miruiţi şi în păzitorii sfîntului duh, învăţînd de la ei cum trebuie să-i numească, aşa cum de fapt îşi spun unii altora, adică tîlhari şi mincinoşi.

Despre tîlhari însă, veni vorba doar pentru că ei i-au pervertit pe mincinoşi. Noi vorbim aici de mincinoşi, de pseudocreştini. Ei au devenit pseudocreştini după ce s-au unit cu tîharii. Şi nu putea să fie altel. Ei au părăsit calea cea dreaptă din primul minut în care l-au sfinţit pe primul împărat şi l-au convins că el, prin forţă, va fi capabil să ajute credinţa — credinţa despre smerenie, sacrificiul personal şi răbdarea jignirilor. Toată istoria bisericii pe care o ştim cu toţii, cea demitizată, adică istoria ierarhiei aflate sub puterea împăraţilor, este un şir de încercări zadarnice ale acestei ierarhii nenorocite de a păstra adevărul învăţăturii, propovăduindu-l prin minciună şi abătîndu-se de la el în fapt. Semnificaţia ierarhiei se bazează numai pe învăţătura pe care ierarhia vrea să o propovăduiască. Învăţătura vorbeşte de smerenie, abnegaţie, dragoste, sărăcie; dar învăţătura este propovăduită prin forţă şi rău.

Ca să existe ceea ce ierarhia vrea să-i înveţe pe alţii, ca să existe ucenicii, nu este nevoie să te lepezi de învăţătură, dar ca să te purifici pe tine însuţi şi să lepezi unirea-ţi nelegiuită cu puterea, trebuie să ascunzi prin diferite şiretlicuri esenţa învăţăturii. Iar pentru aceasta e necesar să transferi centrul de greutate al învăţăturii nu în esenţa ei, ci în aspectul ei exterior. Anume de asta se şi ocupă ierarhia.

Deci: sursa acelei minciuni care este propovăduită de biserică, sursa ei deci este unirea ierarhiei, sub numele de biserică, cu puterea, cu forţa. Originea faptului că oamenii vor să-i înveţe pe alţii credinţa este că adevărata credinţă îi demască pe ei înşişi, de aceea dînşii au nevoie să substituie credinţa adevărată cu una născocită, falsă, care să-i justifice.

Credinţa adevărată poate fi pretutindeni, numai acolo nu unde ea devine instrument al forţei — nu în credinţa de stat. Credinţa adevărată poate fi cuprinsă în toate aşa-zisele schisme, eresuri, dar cu siguranţă nu poate fi găsită acolo unde ea s-a unit cu statul. Pare straniu să o spun, dar denumirea de credinţă „ortodoxă, catolică, protestantă", aşa cum aceste cuvinte au prins rădăcini în limba obişnuită, nu înseamnă altceva decît credinţa unită cu puterea, într-un cuvînt, credinţa de stat. De aceea ea este falsă.

Noţiunea de biserică, adică unitatea de gîndire a celor mulţi, a majorităţii, şi apropierea de sursa învăţăturii în primele două secole ale creştinismului au fost, cu toate acestea, doar unul din proastele argumente exterioare. Pavel zicea: „Eu ştiu de la Hristos însuşi". Altul zicea: „Eu ştiu de la Luca". Şi toţi ziceau: noi gîndim corect şi drept dovadă a corectitudinii gîndirii noastre este faptul că sîntem o mare adunare, eclezia, biserica. Şi numai de la Conciliul de la Niceea, pus la cale de împărat, a început — pentru o parte a celor care împărtăşeau aceeaşi credinţă — minciuna directă şi palpabilă. „Şi a pogorît peste noi Sfîntul Duh", aşa au început să vorbească atunci. Noţiunea de biserică a devenit nu numai un prost argument, ci puterea însăşi pentru unii. Ea s-a unit cu puterea şi s-a prostituat, încetînd să mai fie credinţă şi devenind minciună.

Ce învaţă creştinismul, dacă e să-l înţelegem drept învăţătură a oricăreia dintre biserici sau a tuturor bisericilor?

Analizaţi cum doriţi, amestecînd şi clasificînd, dar toată învăţătura creştină se va descompune imediat în două secţiuni distincte: pe de o parte învăţătura despre dogme, de la divinitatea fiului, duhului, relaţiilor dintre aceştia şi pînă la euharistie cu vin sau fără vin, cu pîine dospită sau nedospită, şi pe de altă parte învăţătura morală despre smerenie, a nu judeca şi a nu condamna, a nu fi zgîrcit şi hapsîn, puritatea trupească, familială, eliberarea de jugul lanţurilor, dragostea de pace. Oricît de mult s-ar strădui învăţătorii bisericii să amestece aceste două aspecte, ele niciodată nu s-au amestecat şi, ca în cazul uleiului cu apa, ele s-au îndepărtat mereu una de alta — cu picături mari şi mici.

Diferenţa dintre aceste două aspecte ale învăţăturii este limpede pentru oricine, precum oricine poate urmări roadele pe care le-a avut în parte fiecare din ele în viaţa popoarelor, şi poate trage concluzii pe baza acestor roade, care din cele două aspecte este mai important şi, dacă se poate spune, mai adevărat. Cu cît este mai adevărat unul decît celălalt? Priveşti creştinismul dintr-o parte şi te cutremuri de groază. Fără excepţii, de la început şi pînă la sfîrşit, pînă în timpurile noastre, oriunde ţi-ai arunca privirea, indiferent de dogma pe care o iei în considerare, de la dogma divinităţii lui Hristos pînă la felul în care îţi potriveşti degetele pentru a-ţi face semnul crucii şi împărtăşania cu vin sau fără vin — roadele tuturor acestor munci mentale istovitoare, efectuate pentru a clarifica dogmele au fost întotdeauna aceleaşi: ură, resentimente, ranchiună, execuţii, exiluri, persecuţii, maltratarea femeilor şi copiilor, ruguri, torturi.

Dacă îl priveşti ca o învăţătură morală, de la însingurarea în pustiu pentru comunicarea cu Dumnezeu pînă la obiceiul de a împărţi colaci în ocne şi puşcării, iar roadele acestor lucruri reprezintă toate noţiunile noastre despre ce este binele, tot ce este luminos şi aduce bucurie şi alinare sufletească, tot ce ne serveşte drept făclie în istorie.

Cei în minţile cărora încă nu s-au clarificat roadele celor două aspecte, puteau să se înşele, şi puteau să nu se înşele. Precum puteau să se înşele şi cei care erau antrenaţi cu toată sinceritatea în disputele aprinse asupra dogmelor, fără a observa însă, că prin aceste dogme ei îl slujesc pe diavol şi nu pe Dumnezeu, fără a observa că Hristos spunea sus şi tare că el a venit să distrugă toate dogmele; puteau să se înşele şi cei care, moştenind predicile de glorificare a acestor dogme, s-au ales cu o asemenea educaţie mentală sucită, încît nu mai sînt capabili să-şi vadă greşeala; de asemenea, pot să se înşele şi cei întunecaţi pentru care dogmele respective nu reprezintă altceva decît cuvinte şi născociri fantasmagorice, dar noi, cei cărora li s-a deschis sensul iniţial al Evangheliei, acel sens ce neagă orice dogme, noi care avem în faţa noastră roadele produse de aceste dogme pe parcursul istoriei, noi însă, nu mai avem nici un drept de a greşi. Istoria pentru noi este o verificare a autenticităţii învăţăturii, o verificare chiar de ordin mecanic.

E nevoie sau nu de dogma despre zămislirea neprihănită a lui Hristos? Ce roade a adus? Ură, înjurături, glume nesărate şi bătaie de joc. A fost vreun folos de pe urma ei? Nici unul. Învăţătura care ne spune că nu trebuie pedepsită femeia destrăbălată, e nevoie de ea sau nu? Mii şi mii de ori oamenii s-au înmuiat cînd li s-a amintit această întîmplare.

Sau: au existat vreodată dogme asupra cărora să cadă de acord toată lumea? Nu. Dar asupra faptului că trebuie să dai săracului? Toţi.

Şi iată că, în primul rînd, avem dogme asupra cărora nimeni nu cade de acord, ce nu trebuiesc nimănui, care împing oamenii pe drumul pierzaniei. Toate acestea le-a dat şi le dă drept credinţă ierarhia, iar în al doilea rînd, cu ceea ce toată lumea este de asemenea de acord, de ceea ce toţi au nevoie şi de cea ce salvează oamenii, pe toate acestea ierarhia, deşi nu a îndrăznit să le nege, nici nu a îndrăznit să le prezinte drept învăţătură, pentru că această învăţătură neagă ierarhia însăşi. ❑

NOTE

1. Între anii 1877-1880, imediat după terminarea romanului Ana Karenina, Tolstoi a trecut printr-o profundă criză sufletească. Nu-şi vedea rostul vieţii, îi era ruşine de propriul talent literar, manifesta o indiferenţă totală faţă de faima sa mondială şi statutul său de nobil, îl preocupa gîndul sinuciderii. A crezut că va putea ieşi din această criză prin ortodoxie. Timp de trei ani a trăit ca un ascet, după cele mai severe canoane ortodoxe, respectînd toate slujbele, posturile etc., dar este şocat de făţărnicia „slujitorilor Domnului" şi de cea a enoriaşilor, de obscurantismul dogmelor, şi pînă la urmă se apucă să studieze de unul singur Biblia şi marile

învăţături religioase ale omenirii. Şi ajunge la concluzia că învăţătura bisericească şi cea a lui Hristos sînt două lucruri total diferite. Tolstoi ajunge să nege divinitatea lui Hristos, dogmele, miracolele şi îşi axează credinţa doar pe „învăţătura propriu-zisă" a lui Hristos pe care a urmat-o pînă la sfîrşitul vieţii sale. În ultimii săi ani, Tolstoi se apropie tot mai mult de budism şi învăţătura lui Khrisna, cu toate că nu obosea să spună: „Creştinismul îmi este cel mai scump". El considera statul şi creştinismul drept lucruri incompatibile şi a fost unul din susţinătorii fervenţi ai „neopunerii la rău". Considera că un creştin adevărat nu poate nici să poarte armă, nici să participe într-un fel sau altul la treburile statului, nici să se opună celor care vor să-l obijduiască. A renunţat la avere, la statutul de nobil, şi timp de 30 de ani a dus viaţa unui om sărac lipit pămîntului. Vegetarian convins, avea repulsie faţă de orice violenţă şi vedea sensul vieţii în perfecţionarea propriului suflet şi renunţarea la propriul bine pentru ai ajuta pe alţii. Datorită faimei sale, autorităţile ruseşti ale timpului nu au îndrăznit să-l supună la persecuţii, în schimb au umplut Siberia cu cei care au încercat să răspîndească ideile şi cărţile sale. Lucrările sale filozofice, religioase şi politice au fost fie interzise, fie supuse unei cenzuri severe din partea autorităţilor ţariste şi a bisericii ortodoxe ruse. De aceea, majoritatea scrierilor neliterare ale lui Tolstoi au văzut lumina tiparului în tiraje foarte reduse fie în Anglia, fie în alte ţări occidentale.

Articolul „Biserica şi statul" a apărut pentru prima oară în Germania. În Rusia a fost publicat în 1904 şi 1906. Ambele ediţii ruseşti au fost confiscate de autorităţi şi arse pe rug.

Această — după cunoştinţele noastre — primă ediţie în limba română este datorată colaborării generoase a dlui Gabriel Mumjiev din Chişinău, care a tradus articolul din publicaţia **Tolstovskii Listok, Zapresionii Tolstoi** (Foiţa tolstoiană. Tolstoi cel interzis.) şi care ni l-a pus cu generozitate la dispoziţie.

2. Turtă mare garnisită cu carne de vită, porc sau peşte (n. trad.).

3. Plata pe care o primeau călăii în Rusia în sec. 19 şi la începutul sec. 20 pentru execuţii (n. trad.).

4. O sumă mai mult decît impunătoare în Rusia acelor timpuri (n. trad.).

5. Primul ţar rus care a trecut la religia creştină şi iniţiat creştinizarea Rusiei (n. trad.).

6. Tolstoi se referă la Ecaterina a II-a (n. trad.).

Traducere din limba rusă de Gabriel Mumjiev

Apropieri literare şi culturale româno-maghiare

MIRCEA POPA

ED. DACIA, CLUJ 1998

S-a afirmat nu o singură dată că în societăţile tradiţionale, lipsa exerciţiului democraţiei şi liberalismului face ca vocaţia comunicării şi a toleranţei, condiţie a cunoaşterii reale, să aparţină doar elitelor intelectuale. De acestea din urmă depinde amortizarea conflictelor ce ameninţă oricînd să izbucnească în această parte de Europă (balcanică ori nebalcanică, depinde de felul în care ne asumăm noi această poziţie pe harta mentală a unui continent divizat între civilizaţia apuseană şi cea răsăriteană). Nu se pune nicidecum în discuţie „dialogul prin somaţie", de tipul celui impus ca paravan al totalitarismului în societatea comunistă, ci dialogul autentic, tolerant şi democratic, care are acum şanse reale de a se materializa. Şi aceasta, mai cu seamă, în spaţiul de predilecţie al multiculturalităţii, care este Transilvania, un spaţiu unde identificarea naţională şi culturală s-a făcut şi se va face mereu prin raportare la alteritatea de lîngă noi. Că această raportare a fost pe plan politic mai mult antitetică, din perspectiva duratei lungi a istoriei, este un fapt incontestabil. Dar, la fel de adevărat este că la nivel cultural şi, în special literar, în ecuaţia dialogului, elementele participative şi-au găsit numitorul comun: recunoaşterea reciprocă a valorilor printr-o operaţie de eludare a reprezentărilor stereotipe şi, mai ales, arhetipale, cu privire la Celălalt. Acesta este de fapt mobilul comparatismului literar şi imagologic, care a înregistrat un remarcabil progres în deceniile care au urmat marilor conflagraţii mondiale, tocmai în sensul depăşirii hiatusului de comunicare interumană şi interculturală. Iată de ce excelenta carte **Apropieri literare şi culturale româno-maghiare** a profesorului şi cercetătorului clujean, dr. Mircea Popa, eruditul specialist în istoria literaturii române, cu generoase preocupări în domeniul literaturii comparate, se înscrie în demersul de mare actualitate al comparatismului.

Depăşind stadiul influenţelor literare româno-maghiare, autorul pătrunde în straturile mai profunde ale acestor contacte, şi anume: receptarea şi imaginea literară

a Celuilalt, din care decurg, în spiritul interdisciplinarității, atitudinile și comportamentele asociate. La nivelul mentalității colective, a scrie despre reprezentări individuale ale Celuilalt, de-a lungul istoriei, poate avea ca efect defularea sau compensarea unor reprezentări tipizante cu privire la sine prin raportare la alteritate, fie că acestea sînt de inferioritate (miraj și manie), de superioritate (fobie) sau complementare (filie). Ori, ceea ce ne oferă profesorul Mircea Popa, este tocmai un istoric al momentelor exemplare ale apropierilor constituind tezaurul comun al imaginarului româno-maghiar, ținînd cont atît de atitudinile simple, elementare, cît și de cele nuanțate ale omului de cultură, recurgînd la o minuțioasă analiză a discursului asupra Celuilalt și confruntînd rezultatele cu datele puse la dispoziție de o vastă documentare asupra conjuncturii istorice (politică, socială, culturală). Putem reafirma cu această ocazie, unul din punctele programatice esențiale ale metodologiei imagologice, susținut de Daniel-Henri Pageaux (unul dintre fondatorii școlii imagologice comparate franceze) și anume, faptul că cercetarea este cea care condiționează metoda și nu invers, pentru că este vorba de a explica și nu de a verifica sau dovedi. (*L'Imagerie culturelle: de la littérature comparée à l'anthropologie culturelle*, în **Syntesis**, 1983, pp. 80-88). Într-adevăr, comparatistul nu se lansează în a exprima judecăți tranșante asupra veridicității unor reprezentări literare cu privire la Celălalt, ci menirea lui este să le analizeze și, prin aceasta, să ajungă la relativizarea stereotipiilor instaurate în imaginarul colectiv. *„Dacă dorim să relansăm studiile comparatiste* — continuă profesorul francez — *să încercăm să nu ne mărginim la analize pur estetice și să reafirmăm dreptul studiului istoric"*, iar *„literatura să regăsească drumul anchetei istorice, al studiului social, în complexitatea claselor, atitudinilor mentale, a ritmurilor istorice, a conjuncturii evenimențiale a duratei lungi; să consimtă a confrunta rezultatele lecturilor sale cu datele istorice, sociale, politice"*. Studiul comparatist, literar și imagologic, prin suplețea și permeabilitatea sa, are posibilitatea de a transcende granițele geografice ori mentale dintre popoare, încorporînd valorile naționale în creuzetul comun al culturii universale. Acesta este idealul care a făcut posibile apropierile româno-maghiare la nivelul elitelor culturale și literare, datorate deschiderii spre alteritate pe care a adus-o cu sine enciclopedismul renascentist și luminist, cosmopolitismul și studiile asupra particularităților rasiale ale secolului al XVIII-lea, reevaluarea identității etnice și cultivarea particularităților sub impulsul Reformei, deșteptarea sentimentelor naționale prin suflul revoluționar al Romantismului și, în fine, afirmarea conștiinței naționale în noua configurație europeană pe care o anunțau primele decenii ale secolului XX. Sînt etape ale conștientizării de sine a popoarelor Europei, cu privirea atentă, însă, spre Celălalt, împreună cu care, sau împotriva căruia, se pătrunsese în concertul european. În acest proces al cristalizării conștiinței naționale, pentru popoarele făcînd parte din mozaicul imperial al Ungariei și al Austro-Ungariei, cultura devenea modalitatea ideală de emancipare, printr-o fericită combinație a

valorilor tradiţionale cu cele ale culturii apusene constituită în model. Sînt etape experimentate în paralel ori în comun, de-a lungul istoriei de oameni de cultură români şi maghiari, care au optat pentru soluţia pragmatică a colaborării: traducerile, spectacolele teatrale, corespondenţa, presa, reuniunile literare, cluburile etc. ofereau terenul propice schimbului de experienţă şi împărtăşirii din realizările literare ale Celuilalt. Nu de puţine ori traducerile maghiare din literatura universală au servit ca intermediari pentru cele româneşti ori, şcolile, colegiile şi universităţile maghiare care i-au familiarizat pe tinerii români cu gîndirea progresistă apuseană, ori presa şi tipografiile în care aceştia şi-au putut manifesta propriile idealuri naţionale. Profesorul Mircea Popa atrage în mod necesar atenţia asupra condiţiilor politice care i-au îndreptat pe români spre mediile culturale maghiare, afilierea nefiind deliberată, ci conjuncturală, ceea ce ne fereşte de idealizarea sau mitizarea unei stări de fapt complexe. Pronunţîndu-se încă din primele pagini împotriva cultivării prejudecăţilor, resentimentelor şi idiosincraziilor, autorul reliefează în special întîlnirile, influenţele şi stimulările reciproce, similitudinile şi interferenţele, iar depărtările şi divergenţele fiind privite ca puncte de referinţă ale apropierii.

Periplul istoric al confluenţelor literare şi culturale româno-maghiare porneşte odată cu primele capitole destinate secolelor XVI-XVII, unde apar personalităţile aparţinînd ambelor culturi (Nicolae Olahus, Mihail Halici, Gavril Ivul, Geoge Buitul, Ioan Căianul), dar şi primele cărţi în limba română traduse sub presiunea cercurilor calvineşti şi luterane din Transilvania (**Biblia** din 1582 sau **Catehismul** din 1647). Autorul nuanţează ambivalenţa gestului din urmă, aflat în acelaşi timp sub semnul prozelitismului Reformei dar şi al încurajării limbii naţionale în scrierile religioase de cea mai largă folosinţă. Avansînd în timp, raporturile româno-maghiare în Transilvania înregistrează un progres considerabil sub influenţa luminilor europene, în speţă a reformismului iosefin, implicînd toleranţa religioasă şi naţională, desfiinţarea cenzurii, stimularea tiparului, înfiinţarea de şcoli şi instituţii de cultură, reforme îndeosebi de natură culturală, administrativă, vizînd mai puţin structurile de bază ale existenţei social-politice şi economice. Apar societăţi literare şi culturale comune, româno-maghiare, pe fundamentul vechilor societăţi francmasonice, tolerante, internaţionaliste şi umanitare. Aflăm, de pildă, că din *Loja Sf. Andrei* făceau parte, la Sibiu şi Cluj, personalităţi ca Bruckenthal şi Hochmeister, György Bánffy şi Molnar Piuariu. Acesta din urmă va crea mai tîrziu *Societatea literară* (1774), avînd în program sprijinirea presei naţionalităţilor din Transilvania, inclusiv periodicele româneşti. Alte societăţi naţionale apărînd pe scena culturală a Transilvaniei, vor fi: *Magyar Nyelvtudományi Társaság* (1793) a lui György Aranka şi Sámuel Gyarmathy de la Tîrgu-Mureş, la care va colabora şi Ioan Molnar Piuariu, cu proiectul său de gramatică românească; *Societatea filosofică din Mare Principatul Ardealului*, avîndu-i drept colaboratori pe Sulzer şi Eder, pe Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Şt. Costa şi Iancu Văcărescu, iar ca organizator, din nou pe Ioan Molnar

Piuariu. Prin programul de fondare a periodicelor naţionale, se deschid şi porţile interesului faţă de literatura şi cultura Celuilalt şi se vor pune bazele iniţiativelor de traduceri reciproce. Integrîndu-se în preocupările luministe, reprezentanţii Şcolii Ardelene, prin studiile lor în marile universităţi apusene, vor dovedi o creativitate fără precedent în domeniul istoriei, filologiei, lexicografiei, etnografiei, în scopul emancipării culturale a românilor, făcînd adesea trimiteri către preocupările de aceeaşi natură a oamenilor de ştiinţă maghiari.

Urmînd firul istoriei, profesorul Mircea Popa ne prezintă şi „întîlnirile sub semnul Thaliei" şi anume, comunicarea româno-maghiară pe scena primelor manifestări ale teatrului cult care, deşi are iniţial un pronunţat caracter confesional, prin repertoriul şi publicul heterogen, depăşeşte interesele de grup. Sînt de asemenea prezente contribuţiile unor personalităţi de marcă ale literaturii române şi ale celei maghiare, care au militat pentru crearea unei punţi de comunicare artistică, deasupra convulsiilor politice ce agitau spiritele înspre divergenţă. Astfel, unul dintre precursorii relaţiilor româno-maghiare, George Bariţ, părintele presei româneşti, include în programul său publicistic traduceri din literatura maghiară (din Erdélyi, Kisfaludy, în transpunerile lui Andrei Mureşanu şi Iosif Many, din Vörösmarty, Pál Fodor, Miklós Jósika, Kállay, Ignácz Nagy etc.). Colaborează cu istoricul József Kemény (din colecţia documentară a căruia primeşte acte referitoare la români), cu istoricul Károly Torma (care îi atrage atenţia lui Bariţ asupra unui document referitor la episcopul Ioan Bob) şi corespondează cu personalităţi române despre importanţa traducerilor din literatura maghiară. Aflăm interesanta filieră a pătrunderii operei lui Imre Madách în spaţiul literar românesc, semnificativ fiind faptul că, semnalată şi elogiată mai întîi de Nicolae Iorga (care surprinde apartenenţa scriitorului maghiar la tezaurul cultural universal), prima traducere în limba română a **Tragediei omului** apare la Bucureşti, în ziarul **Tribuna** (1899). Unanim apreciată ca cea mai bună traducere a operei lui Madách, atît în presa românească cît şi în cea maghiară, este cea realizată de Octavian Goga, într-o *„limbă curată, românească, plastică, fără zorzoane şi învechită, fără să miroase a mucegai"* (George Călinescu) *„ca şi originalul, o capodoperă"* (E. Jebeleanu), aparţinîn unui *„poet fericit şi demn de invidiat"* (Ferencz Szemlér). O altă personalitate care, de pe poziţii naţionale ferme, a militat pentru deschiderea culturii române spre universalitate, este, fără îndoială, Timotei Cipariu, părintele filologiei româneşti. În consens cu cercetătorul Zsigmond Jakó şi al său **Philobiblon transilvan**, profesorul Mircea Popa, reflectează asupra fondului de cărţi atît de impresionant al savantului blăjean, unde se găsesc şi nume importante ale culturii maghiare. Sînt, de asemenea, menţionate schimburile epistolare cu personalităţi maghiare care îi solicită învăţatului român materiale documentare pentru expoziţii cît şi îndemnurile acestuia de a se da atenţia cuvenită necesităţii unui teatru românesc după modelul confraţilor maghiari (*„de ce românii nu vor să imiteze şi ei pre alte naţii întru acest punct?"*)

Un moment esențial al receptării literaturii maghiare îl constituie traducerea în limba română a operei poetice a romanticului Sándor Petőfi, de numele căruia se vor asocia astfel cele ale unor importanți poeți români: George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Octavian Goga. Exemplare sînt și celelalte întîlniri literare româno-maghiare: Ioan Slavici și ale sale *Studii asupra maghiarilor*, publicate în **Convorbiri literare** (1871-1873), profesorul Géza Kacziány și prima traducere maghiară din poezia lui George Coșbuc (al treilea poet român tradus în ungurește, după Alecsandri și Eminescu și primul căruia i se consacră un volum în timpul vieții), confluențele literare care pun alături nume ca Eminescu-Petőfi-Madách, Goga-Ady, Emil Isac-Attila József, Mihail Sadoveanu-Zsigmond Móricz, atitudinea democratică a lui Oszkár Jászi față de cauza naționalităților (a cărui carte **Despre formarea statelor naționale și chestiunea naționalităților** s-a bucurat de un larg ecou în presa română prin traducerea sa), solidaritatea protestelor împotriva unor injustiții (ca de pildă cele ale lui Oszkár Jászi și Ady, revoltați de arestarea lui Octavian Goga de către autoritățile maghiare în ciuda faptului că i se datorau apreciatele traduceri din literatura maghiară), legăturile emigrației maghiare antihortiste de la Viena cu publiciști români, opera scriitoarei române de limbă maghiară Otilia Cosmutza-Bölöni, atitudinea pro-română a scriitorului Sándor Keresztúry care va publica sub pseudonimul Alexandru Olteanu, articole condamnînd tensionarea relațiilor româno-maghiare în perioada interbelică și susținînd cauza românilor, poziția similară a transilvăneanului Elek Benedek, dar și a poetului și filozofului Lucian Blaga, publicarea antologiilor de poezie cuprinzînd traduceri literare reciproce, Andrei Veress și proiectul său de *Bibliotecă româno-maghiară*, iată doar cîteva ipostaze ale „apropierilor literare și culturale româno-maghiare" pe tărîmul privilegiat al „republicii literelor".

În mod firesc, răzbat însă ecouri ale tensiunilor politice, ceea ce face adesea ca dialogul să se transforme în dispută sub pana acelorași scriitori, ori de cîte ori imaginea de sine se simțea amenințată din partea Celuilalt. Această polemică „militantă" româno-maghiară, care transpare uneori din multitudinea confluențelor prezente în cartea la care ne referim, reflectă procesul conștientizării apartenenței etnico-naționale la românii transilvăneni, a căror cauză este adeseori susținută de spirite progresiste ale culturii maghiare. Sînt doar cîteva aspecte ale unor relații culturale ce se dovedesc atît de complexe.

Demersul profesorului Mircea Popa devine cu atît mai meritoriu cu cît analiza sa se oprește asupra unui subiect atît de tenace stereotipizat și mitizat chiar, pînă acum. Abordarea lucidă și documentată, onestă și generoasă, nuanțată și detaliată în același timp, se poate constitui într-un model al apropierii interculturale, așa cum un rol semnificativ în relativizarea divergențelor franco-germane, de pildă, l-au avut nenumăratele studii literare și imagologice comparate, în Franța și Germania întemeindu-se astfel școala comparatismului imagologic. Poate că acesteia i se va alătura și cea româno-maghiară. Primii pași sînt făcuți deja!

Carmen Maria Andraș

Perspective central şi est-europene

Titlul ales pentru această recenzie corespunde subtitlului volumului[1] despre care va fi vorba în cele ce urmează, volum care, la rîndul său, constituie a doua apariţie dintr-o serie iniţiată în 1997 şi care poartă titlul generic *Beitrage zur Osteuropaforschung* (*Contribuţii la cercetarea Europei răsăritene).* Cele două volume au fost însă precedate de alte trei, rezultate ale eforturilor de concepţie şi organizare ale aceloraşi editori, profesorii de sociologie Bálint Balla de la Berlin şi Anton Sterbling de la Sachsen, din Germania[2]. Avem deci de-a face cu în total cinci volume de studii, roade ale activităţii desfăşurate de o instituţie asupra căreia aceste rînduri doresc să atragă luarea-aminte a cititorului din România, şi anume *Grupul de lucru* constituit în 1990, devenit mai tîrziu *Secţiunea permanenentă pentru cercetări central şi est-europene* a Asociaţiei Germane de Sociologie. Toate volumele menţionate în notele de la subsol constituie culegeri de studii prezentate iniţial sub formă de comunicări la reuniuni ştiinţifice organizate special, fie ca secţiuni ale congreselor asociaţiei, care se ţin cu regularitate odată la doi ani, fie ca seminarii/colocvii tematice, organizate în cerc restrîns. În ambele cazuri a existat întotdeauna o participare internaţională, în prezenţa unor inviaţi din ţările regiunii europene în cauză. Semnatarul acestor rînduri a participat în trei ocazii la asemenea reuniuni, putînd deci vorbi în cunoştintă de cauză despre ţinuta lor ştiintifică.

Colaborarea ştiintifică internaţională înseamnă şi un anumit gen de multiculturalism. Ştiinţa s-a dezvoltat mereu prin contactele, schimburile de informaţii dintre cercetătorii de toate neamurile, ideile reuşind să circule întotdeauna şi peste graniţe. În epoca noastră, adevărul acestei afirmaţii este cu deosebire evident: fără contacte globale, în izolare, nimeni nu mai poate produce, în ştiinţă, ceva de luat în seamă. Ştiinţele sociale şi umane reprezintă un caz aparte al acestei multiculturalităţi: în acest domeniu se înfiripă şi se extind cercetări concentrate asupra unor probleme comune, oarecum, mai multor ţări; se fac comparaţii, se constată asemănări şi deosebiri, se observă tendinţe, dificultăţi şi perspective comune, împreună cu particularităţile irepetabile ale unor ţări sau grupuri de ţări. Obiectul însuşi asupra căruia se apleacă cercetătorii, include tot spectrul socio-cultural, culorile care o compun dobîndindu-şi strălucirea — şi semnificaţia teoretică — ca părţi sau elemente ale realităţii multicolore.

Prin urmare, în toate acţiunile şi manifestările numitei *Secţiuni pentru cercetări central şi est-europene* este vorba de atît de diversa realitate prezentă, purtînd totodată amprentele unitare ale trecutului comun, mai îndepărtat şi mai apropiat, al ţărilor din această zonă a Europei, realitate văzută din diversele unghiurile de vedere ale celor care o abordează. Confruntarea cunoştinţelor şi a interpretărilor nu poate decît

să îmbogăţească imaginea părţilor şi a întregului deopotrivă, să favorizeze adîncirea cunoştinţelor, să fertilizeze cercetările ulterioare.

Ultimul volum din seria amintită, cel care prilejuieşte însemnările de faţă, intitulat *Ethnicity, Nation, Culture* este publicat, spre deosebire de cele precedente, în limba engleză. Pe de-o parte, probabil pentru a i se facilita răspîndirea şi receptarea, pe de altă parte, deoarece această limbă a fost, de asemenea probabil, mai accesibilă autorilor prezenţi cu studii în paginile sale. Volumul adună rezultatele finisate ale unui colocviu organizat la Varşovia în 1997 de către sus numita *Secţiune* germană, în colaborare cu *Institutul de filosofie şi sociologie* a Academiei Poloneze de Ştiinţă, cu participanţi din mai multe ţări (Germania, Polonia, Austria, Elveţia, Rusia, Australia, însă, de această dată, nu şi din România).

Ca întotdeauna în asemenea cazuri, volumul este în acelaşi timp unitar, dar şi foarte divers. Unitar prin tematica sa centrală, iar divers sub aspectul problemelor concrete abordate, al modului şi chiar al nivelului de tratare al acestora. În alcătuirea unui asemenea volum, preocupările personale ale participanţilor, calităţile lor de cercetători-teoreticieni îşi spun cuvîntul, astfel încît rezultatul poartă inevitabil, o oarecare doză de hazard pe care organizarea şi redactarea unitară nu o poate elimina. Desigur, un mănunchi de studii independente nu este, nu poate fi o monografie sau un tratat, dar poate în schimb oferi cititorului — şi acesta este şi cazul volumului prezentat aici — o deschidere stimulativă a orizontului.

Volumul cuprinde, după o scurtă prezentare introductivă, 16 studii de autor, grupate în cinci diviziuni tematice. Unele din studii sînt focalizate asupra problemelor relaţiilor dintre etnii şi/sau naţiuni, asupra manifestărilor contemporane ale naţionalismului în spaţiul vizat, altele în mod direct asupra relaţiilor complexe de rivalitate, complementaritate, interacţiune dintre culturi. Fără a dori şi a putea intra în detalii voi menţiona unele dintre ideile călăuzitoare şi constatările de bază ale acestor contribuţii.

Prima secţiune, intitulată *O privire asupra istoriei,* cuprinde un singur studiu, semnat de Justin Stagl, despre o voluminoasă publicaţie numită *Kronprinzenwerk,* „opera prinţului moştenitor", întocmită sub patronajul prinţului Rudolf şi publicată între 1885 şi 1902 în 24 de volume *in quarto.* Lucrarea se voia o descriere etnosociografică a tuturor popoarelor din Imperiul Habsburgic, cu intenţia vădită de justificare a regimului monarhic dat, ignorîndu-se conflictele naţionale şi supralicitîndu-se sentimentul solidarităţii supranaţionale din cadrul acestuia, accentuîndu-se influenţele culturale reciproce ca element de mitizată unitate a imperiului, scurt timp înainte de prăbuşirea acestuia. Un punct de vedere depăşit de isorie, totuşi un document istoric, un referenţial negativ al abordărilor contemporane.

Cea de-a doua şi, prin conţinut, cea mai importantă diviziune poartă titlul *Concepte şi perspective teoretice.* Dintre cele cinci studii inserate aici mă voi

opri, sumar, asupra celor trei care îmi par deosebit de interesante. Ilja Srubar se ocupă — sub titlul *Etnicitate şi spaţiu social* — de construcţia socială a etniei, proces în cadrul căruia, prin mecanisme sociale de închidere şi deschidere, o comunitate se localizează simbolic într-un spaţiu dat. Autorul îşi ilustrează demersul teoretic prin două analize de caz, cel al constituirii şi desfacerii Cehoslovaciei şi cel al reunificării Germaniei. Studiul lui Bálint Balla este de cea mai largă respiraţie teoretică din întregul volum. El priveşte *Naţiunea şi expansionismul — din unghiul de vedere al unei sociologii a insuficienţei mijloacelor* (scarcity). Necorespondenţa dintre cerinţe şi aspiraţii pe de-o parte şi mijloacele (totdeauna mai sărace decît cele necesare sau dorite) pentru satisfacerea lor, pe de-altă parte, este o constantă a existenţei umane. Pornind de la acest considerent, autorul cercetează problemele constituirii naţiunilor şi statelor naţionale ca expresii ale acţiunii sociale direcţionate de naţionalismele adverse împotriva insuficienţei mijloacelor, într-o eră a „expansionismului" extern — în raport cu alte state/naţiuni — şi intern — în raport cu minorităţile din cadrul propriului imperiu sau stat naţional — ajungînd în final la schiţarea unor şanse ale acţiunii sociale non-expansioniste şi non-naţionaliste în era postcomunistă. Christian Giordano se ocupă în scrierea sa de *Revirimentul statului naţional: discursuri etnice în Europa central-răsăriteană.* Profesorul elveţian prezintă cele două discursuri ideal-tipice ale statului naţional, cel francez, întemeiat pe *ius solis* (dreptul pămîntului), după care apartenenţa la o naţiune este determinată prin trăirea în cadrul frontierelor unui stat dat (şi după care deci, cetăţenia este egală cu naţionalitatea) şi cel german, bazat pe *ius sanguinis* (dreptul sîngelui), după care naţionalitatea este dată de descendenţă (neconferindu-se deci, cu supuşenia cetăţenească). În discursul etnicist din ţările central şi est-europene din perioada postcomunistă, autorul surprinde elemenete ale ambelor modele, pledînd în final pentru renunţarea la fundamentarea etnicist-naţionalistă, specifică statului din secolul trecut şi prima jumătate a secolului al XX-lea, pentru accentuarea caracterului democratic al acestuia.

Cea de-a treia diviziune — intitulată *Vecinătatea culturilor: cazul Poloniei* — şi cea de-a patra — sub titlul *Probleme etnice în Uniunea Sovietică şi în Rusia* — se ocupă, în cîte cinci, respectiv patru studii, concomitent de problemele relaţiilor interetnice sub aspectul politic-cetăţenesc al acestora, cît şi sub aspect cultural. Dilema mono- sau plurietnicităţii statale are corespondenţe şi consecinţe pe planul mono- sau multiculturalismului, a identităţilor individuale şi colective monocolore sau cu multiple rădăcini şi relaţionări, a omogenităţii/omogenizării sau diversităţii creatoare.

Ultima parte, *Multiculturalismul — teorie şi practică*, cuprinde o singură lucrare, scrisă de un cercetător polonez stabilit în Australia şi consacrată experienţei multiculturalismului din acest îndepărtat continent. Tema este, evi-

dent, excentrică faţă de ţesătura volumului, dar totuşi nu lipsită de interes, prin înfăţişarea unei experienţe de soluţionare democratică, non-concurenţială a convieţuirii şi respectul reciproc al diversităţilor culturale, în sensul depăşirii improductivei dileme: asimilare sau separatism.

Fireşte, această sumară prezentare nu a putut să dea seama despre multitudinea nuanţelor cuprinse în relatările faptice şi interpretările oferite de cei şaisprezece autori. Cum am mai remarcat, studiile sînt inegale, atît sub aspect teoretic şi metodologic, cît şi valoric. Unele din poziţiile înfăţişate, supuse unei analize mai minuţioase, s-ar dovedi, probabil, multiplu amendabile. Nu aceasta este sarcina asumată a acestei scurte recenzii, ci doar semnalarea unui volum de cert interes pentru cercetătorul aplecat asupra relaţiilor inter-etnice şi inter-culturale în zona răsăriteană a continentului nostru. ❑

Andrei Roth

NOTE:

1. Bálint Balla/Anton Sterbling (Eds.): **Ethnicity, Nation, Culture. Central and East European perspectives**, Verlag Dr. R. Kramer, Hamburg, 1998, 291 pag.

2. Bálint Balla/Wolfgang Geier (Hrsg.): **Zu einer Soziologie des Postkommunismus. Kritik, Theorie, Methodologie**, LIT Verlag, 1994, 190 S.; Bálint Balla/Anton Stebling (Hrsg.): **Soziologie und Geschichte. Geschichte der Soziologie**, Verlag Dr. R. Kramer, Hamburg, 1995, 262 S.; Bálint Balla/Anton Sterbling (Hrsg.): **Zusammenbruch des Sowjetsystems, herausforderung fur die Soziologie**, Verlag Dr. R. Kramer, Hamburg, 1996, 3359 S.; Anton Sterbling/Henz Zipprian (Hrsg.): **Max Weber und Osteuropa**, Verlag Dr. R. Kramer, Hamburg, 1997.

Multiculturalitatea regiunilor

În numărul anterior al revistei *Altera* a fost prezentată deja o parte a volumelor din seria *Studii europene*, editată de Societatea Intellect din Marea Britanie. Aparent, aceste volume independente se focusează pe un anumit segment al culturii europene, dar prin complementaritate, totalitatea lor dă o viziune cu totul aparte asupra acesteia. Şirul volumelor scoate în evidenţă atît regionalismele dezvoltate de-a lungul secolelor, cît şi efectele inevitabile ale convieţuirii mai multor culturi în acelaşi spaţiu, multiculturalismul şi interculturalismul, fenomene atît de răspîndite încît se poate vorbi de regulă, şi nu de excepţie.

Regionalism in the European Union

Redactor: Peter Wagstaff
Autori: Alan Putt Philip, Ullrich Kockel, Peter Wagstaff, Bernard O'Sullivan, Denis Linehan, Theo Stammen, Josef Honauer, Lee Miles, Anna Bull, Dimitrios Christopoulos, Jesús del Río Luelmo, Allan Williams

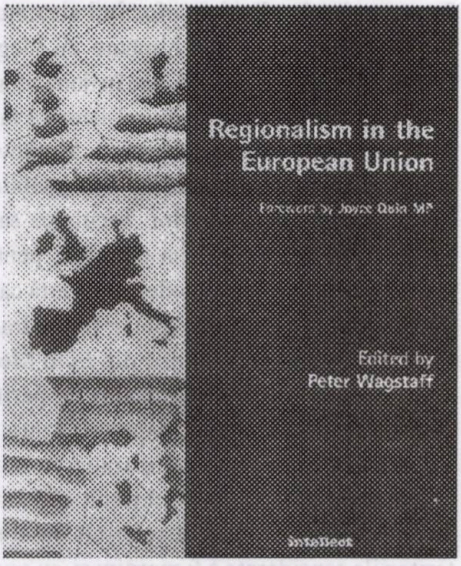

Volumul prezintă regionalismul în unele ţări ale Uniunii Europene, ca studii de caz: Regatul Unit, Irlanda, Franţa, Belgia, Olanda, Germania, Austria, Suedia, Italia*, Grecia, Spania, Portugalia.

În studiul introductiv, Peter Wagstaff atrage atenţia asupra a două fenomene contrarii. Pe de o parte identitatea etnică/regională devine din ce în ce mai puternică (care, dusă la extrem, generează violenţă), pe de altă parte globalizarea economică obligă statele să construiască sisteme suprastatale. Sînt grupări politice care nu acceptă realităţile actuale, încercînd să stopeze ambele fenomene, sau cel puţin forţele centrifuge — cum ar fi cele naţional-(post?)comuniste, dar nu

* Studiul Annei Bull, *Regionalism în Italia* a fost publicat în **Altera** nr. 10.

numai. Unele voci din Franţa afirmă că doar reinstaurarea monarhiei franceze ar putea salva această ţară de o Europă federală, dar cuvîntul „federalism" provoacă frisoane şi în tabăra conservatorilor englezi.

Ca exemple pozitive sînt aduse Germania şi Austria (din cadrul Uniunii) şi Elveţia (din afara ei), unde sistemul federal are o lungă istorie; în Franţa, Italia, Olanda, Spania, Portugalia, Grecia, Regatul Unit şi Irlanda noţiunea federalismului nu-şi are locul în vocabularul politic; în ţările din Scandinavia s-a dezvoltat ceea ce se poate numi mai mult „regionalism interstatal" decît federalism. Numai în Belgia, cu o structură specifică în care se întreţes două culturi şi limbi, s-a aplicat recent acest concept — dar într-un mediu care a rămas instabil.

Noţiunea de stat-naţiune s-a înrădăcinat atît de adînc în ştiinţa politică a secolului XX, încît cele două termene au devit aproape sinonime. Paradigma a format mituri colective, afectînd sistemul de valori al socetăţii.

Paradigma este în schimbare, cu o legătură directă asupra definiţiilor existente. Cuvîntul „regiune" se foloseşte în două sensuri: ca zonă suprastatală (Europa Centrală şi de Est), cu diferenţe cultural-istorice faţă de o altă zonă (Europa de Vest) sau ca zonă substatală (Banat, Dobrogea, Moldova, Muntenia, Transilvania, la rîndul lor şi ele fiind alcătuite de subzone delimitabile clar prin diferenţe culturale, cum ar fi Maramureşul, Ţara Moţilor, Secuimea sau Cîmpia Transilvană). Volumul de faţă operează cu cea de a doua definiţie, pentru relaţia stat-regiune adoptînd modelul centru-periferie. Acest model consideră că centralismul s-a dezvoltat pe seama unor nuclee politice puternice, cum ar fi Londra, Madrid, Lisabona, Roma, Viena, Dublin. Germania, fiind policentrică din Evul Mediu, reprezintă o excepţie. Globalizarea a avut ca efect pierderea sensului de periferie, provinciile cunoscînd o adevărată renaştere prin descoperirea faptului că nu sînt nici provinciale, nici marginale; valorile nu trebuie reduse prin comparaţie cu tendinţele uniformizante ale Centrului. Cu secole după ce Magellan a dovedit că Pămîntul este sferic şi suprafaţa lui nu are un anume centru, un punct de referinţă absolută, şi lumea culturală a devenit sferică, iar teritoriile considerate a fi margini şi-au revendicat drepturile. Bretonii, welşii, bascii, catalanii au redefinit sensul identităţii regionale/naţionale, şi-au reabilitat limba. Se pot opune guvernele acestei mişcări? Au dreptul legal sau moral să o facă? Evident, într-o democraţie nu pot exista condiţii pentru oprimare. Tratarea problemei — respectînd (în mare măsură, dar cu excepţii) normele Uniunii Europene — diferă de la ţară la ţară. Aceste practici sînt prezentate în volumul de faţă.

Cititorii revistei *Altera* au avut posibilitatea de a cunoaşte multe dintre modelele pozitive din Europa. Trecerea lor în revistă, în cadrul unei recenzii, nu-şi are locul. Totuşi se impune o mică excepţie: cum arată problema regionalizării unei ţări „problematice" din punctul de vedere al respectării normelor Uniunii, Grecia? Autorul studiului respectiv, Dimitrios Christopoulos,

este profesor la University of the West of England. Ca atare, vede situaţia atît din interior (ca grec), cît şi din exterior (trăind în Anglia).

Grecia începutului anilor '80 a fost un stat extrem de centralizat. Declinul economiei a obligat pătura politică să aducă modificări în acest sistem, să acorde drepturi de decizie regiunilor. Implementarea acestor măsuri a avut loc la mijlocul anilor '90, cu alegerea prefecţilor regionali şi reorganizarea adminstraţiei locale. Deşi nu există o viziune strategică de dezvoltare regională, primele efecte nu au întîrziat: economia greacă a cunoscut o creştere fără precedent faţă de anii anteriori, ca şi GDP-ul, iar inflaţia a scăzut drastic. Această situaţie se explică şi prin creşterea dispoziţiei faţă de iniţiativele locale; birocratismul clientelar, caracteristic Balcanilor, nu mai poate bloca (în aceeaşi măsura ca şi într-un sistem centralizat) procesul dezvoltării. Un promotor puternic, în lipsa unei politici interne clare în acest domeniu, reprezintă politica de descentralizare dezvoltată de Uniunea Europeană.

Volumul poartă un mesaj semnificativ pentru ţările cu aspiraţii la Uniunea Europeană: regionalizarea poate să se dezvolte din multiple motive şi raţiuni, poate avea diferite înfăţişări — un singur lucru însă nu poate: să nu se producă.

Language, Community and the State

AUTOR: DENNIS AGER

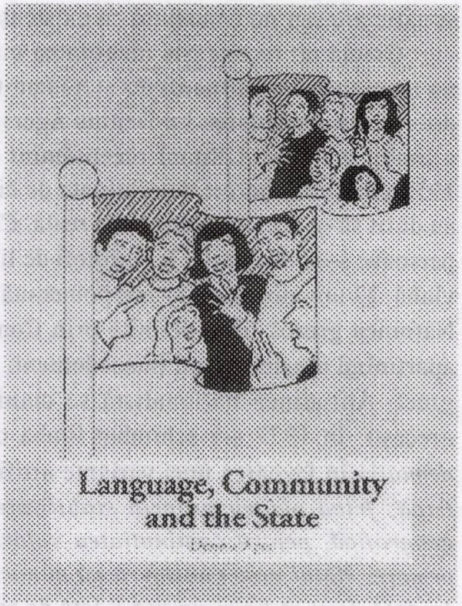

Acest volum al seriei *Studii europene* examinează diferitele căi utilizate de lingvişti, politologi şi sociologi în a privi Europa şi limbile acestui continent. Lingviştii tratează limba ca pe un sistem abstract; politologii din punctul de vedere al „armei" prin care se construieşte, se diseminează şi se implementează politica; sociologii examinează limbajul folosit de grupuri sociale, relaţiile limbajului cu atitudinile, legăturile intra- sau extracomunitare.

Capitolele (*Abordarea lingvistică a limbilor europene*; *Limbaj, identitate şi individ*; *Statul şi limba „oficială"*; *Limba, statul şi comunitatea regională*; *Limbajul, statul şi migraţia*; *Visul armoniei lingvistice*) dezbat problematica din toate cele trei unghiuri de vedere, de la trecerea în revistă a celor patru ramuri

ale limbilor vorbite ca native în Europa (cea indiano-hittită, caucaziană, uralică şi altaică, specificînd şi caracterul lor intercultural, împrumuturile şi influenţele reciproce), prin efectele politicii statului asupra limbilor (tratînd tendinţele de asimilare, de dominare sau de dezvoltare a diversităţii), pînă la legăturile intrinsece dintre limba folosită de un individ şi locul lui în societate (comunicarea între vorbitorii de diferite limbi, efectele dezvoltării englezei ca *lingua franca*, manifestările de xenofobie şi de elitism etc.).

Un capitol (*Limba, statul şi comunitatea regională*) este dedicat comunităţilor politice multilingve, studiile de caz prezentînd, sumar, situaţia din Spania, Franţa (deloc monolingvă, fiind utilizate bretona, basca, catalana, occitana, corsicana, germana şi olandeza — autorul considerînd cazul acestei ţări un exemplu excelent pentru încercările de omogenizare ce durează de două secole, a opresiunii, ignoranţei şi refuzului de a le recunoaşte vreun statut), Marea Britanie, Italia, Grecia, Cehia, Slovacia, Rusia.

Dacă în cazul regionalismului în Uniunea Europeană ne-am oprit la exemplul Greciei, arătînd că descentralizarea ţării a fost refuzată pînă nu demult, dar totuşi impusă de situaţia economică, să ne oprim din nou la acest stat — pentru a observa complementaritatea seriei *Studii Europene* — şi să vedem dacă această situaţie are sau nu conexiuni cu existenţa minorităţilor naţionale.

Grecia nu recunoaşte identitatea minorităţilor ca şi comunităţi separate şi nu încurajează menţinerea acestei identităţi. Această „lipsă de entuziasm faţă de diferit" (în formularea lui Dennis Ager) se reflectă şi în nechestionarea oficială a limbii materne. Ultimul recensămînt cu o astfel de întrebare era efectuat în 1951 cînd, din motive determinate de circumstanţe politice, multe persoane nu au dorit să-şi declare identitatea reală. Chiar şi în aceste circumstanţe, 92 mii de persoane s-au declarat a fi vorbitori de limbă turcă, 41 mii macedoneană, 40 mii vlahă, 23 mii albaneză, 19 mii pomerană, 9 mii armeană, 7 mii romanes şi altele. Naţiunea greacă fiind definită prin Constituţie ca ortodoxă, toate comunităţile aparţinînd acestei religii (macedonienii sau vlahii) sînt catalogaţi, prin urmare, greci. Atitudinea naţionalistă se manifestă şi împotriva valorilor autentice greceşti: în 1977 s-a schimbat limba oficială, renunţînd la dialectul popular *demotiki* în favoarea unei variante artificiale, *katharevousa*. *„Statul trăieşte în frică; frică pentru propria stabilitate, pentru identitatea lui teritorală şi geografică, pentru continuitatea valorilor şi a forţei spirituale proprii. Prin urmare, statul grec consideră că minorităţile sînt duşmani, şi face ca opoziţia lui faţă de ei să fie şi simţită."* Iată de ce nu există în Grecia o viziune strategică de dezvoltare regională, de ce se trăieşte, din punct de vedere economic, la limita posibilităţilor: frica domină raţiunea.

Humour and History

REDACTOR: KEITH CAMERON
AUTORI: RONALD F. ATKINSON, DONALD MURRAY, JOHN WILKINS, SUSANNA BRAUND, DAVID TROTTER, GARETH ROBERTS, PETER THOMSON, ROBERT W. WITKIN, PAUL KLINE

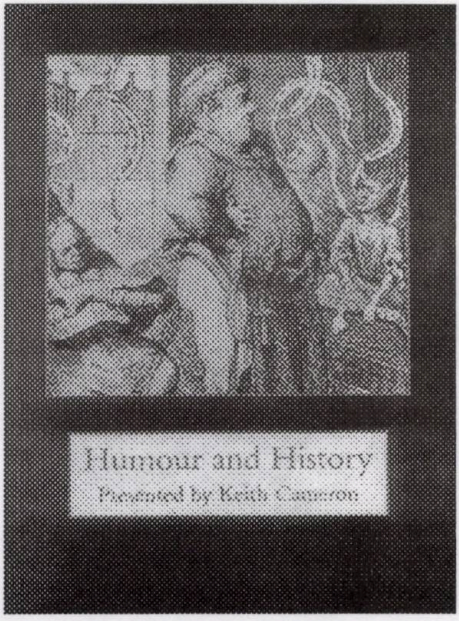

De la problemele serioase ale societăţii şi schimbării de paradigme, seria *Studii europene* ne călăuzeşte la problemele la fel de serioase ale umorului. Umorul care, după Aristotel, caracterizează doar omenirea, distingîndu-l de lumea animală.

Umorul are aspecte notabile (pentru care a fost şi în preocuparea unor filosofi ca Hobbes, Bergson, Kant şi Schopenhauer; chiar în Biblie apar scene umoristice), în afara faptului că serveşte la crearea unei bune dispoziţii: ridiculizarea şi ironia au fost folosite cu succes ca arme politice, care au schimbat istoria Europei.

Volumul parcurge istoricul umorului, din perioada antică pînă aproape de zilele noastre, pornind de la ideea că umorul nu este altceva, decît oglinda societăţii care îl produce.

În studiul introductiv, Keith Cameron atrage atenţia asupra actualităţii: mass-media — în ciuda declaratei imparţialităţi — influenţează puternic politica, pătrunzînd în subconştient într-un mod subtil. Un editor priceput poate introduce elemente de pathos, de banalizare sau de ridiculizare în aceeaşi informaţie pură. Istoria depinde de modul în care un politician sau altul este perceput. Autorul pune întrebarea: cum ar fi evoluat istoria Marii Britanii dacă Thatcher ar fi fost poreclită nu Doamna de Fier, ci Diplomata Europei? Pentru a diminua efetele manipulării, aceste fenomene trebuie înţelese şi tratate ca atare.

Studiile din volumul *Umor şi istorie* ne introduc în mecanismele acestei „arme sociale" care, deşi gusturile s-au schimbat, rămîne perenă.

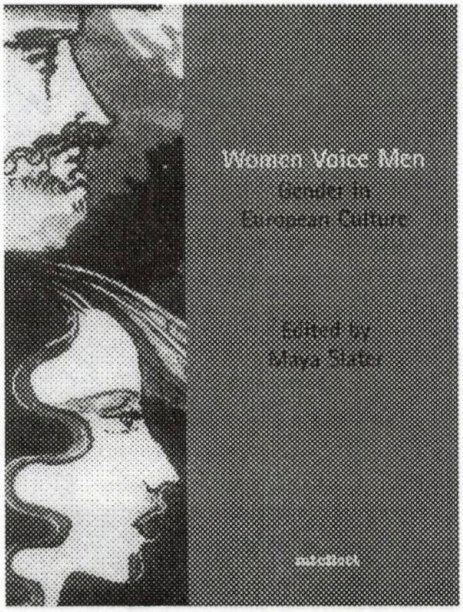

Women Voice Men Gender in European Culture

REDACTOR: MAYA SLATER
AUTORI: BARBARA KARSKY, MARIAN HOBSON, ALISON FINCH, NAOMI SEGAL, MAYA SLATER, ELIZABETH MASLEN, ANN PASTERNAK SLATER, ANN JEFFERSON, MAROULA JOANNOU, MORAG SHIACH, MAVIS MACLEAN

„Femeia nu a fost niciodată mai conştientă de poziţia sa faţă de bărbat. Problema discriminării sexuale şi prejudecata sexuală ne preocupă acasă, la locul de muncă, peste tot. Sîntem fascinaţi de problemele pe care le au femeile doar pentru că sînt femei. Acest interes domină concepţia de viaţă a multor femei" — începe studiul introductiv al redactoarei, scris la sfîrşitul mileniului doi în capătul vestic al Europei. Că mai spre est acest lucru nu este evident, îl simţim şi noi; cum s-a ajuns la această situaţie, aflăm din acest volum al seriei *Studii europene*.

Volumul nu prezintă situaţia generală a femeii în diferite epoci, ci se opreşte asupra unor studii de caz caracteristice, începînd cu secolul al XVIII-lea, studii de caz prin care se pot înţelege mentalităţile individuale şi colective ale unor anumite perioade. Studiile analizează operele unor scriitori de mare valoare, cum ar fi André Gide sau Marcel Proust, dar şi produse literare de o calitate mai îndoielnică, însă cu o popularitate şi implicit impact mai mare: romanele poliţiste.

Ultimul studiu, oarecum diferit de celelalte, tratează problema legislaţiei în privinţa relaţiei familiare. Mavis Maclean consideră că *„legea familiei este o afacere ciudată"*. Dacă luăm interpretarea modernă, familia se defineşte ca un sistem social bazat pe relaţii afective. În aceste condiţii legea înseamnă o încercare de reglementare a ceva ce nu poate fi reglementat. În interpretarea feudală, familia se caracterizează pe relaţii de proprietate. Iar sistemul de proprietate necesita să fie reglementat. Spre exemplu: invizibilitatea paternităţii biologice şi regulile de moştenire au avut ca efect controlul comportamentului feminin. Probleme de

proprietate, chiar dacă într-o formă diferită, apar şi azi — în aceste condiţii, relaţia afectivă ca bază a familiei este o concepţie uşor idealistă.

Studiile, deşi variate atît în tematică cît şi în tonalitate, converg spre acelaşi sistem de valori, ce se caracterizează prin oferirea unui tratament echitabil (şi nu egalitarist!) femeilor (şi nu numai). Un sistem de valori care este încă în plină dezvoltare. Cum concluzionează Maya Slater în introducere, *„sînt încă multe de spus şi de făcut în acest domeniu"*.

Policing in Europe
Uniform in Diversity

AUTORI: BILL TUPMAN, ALISON TUPMAN

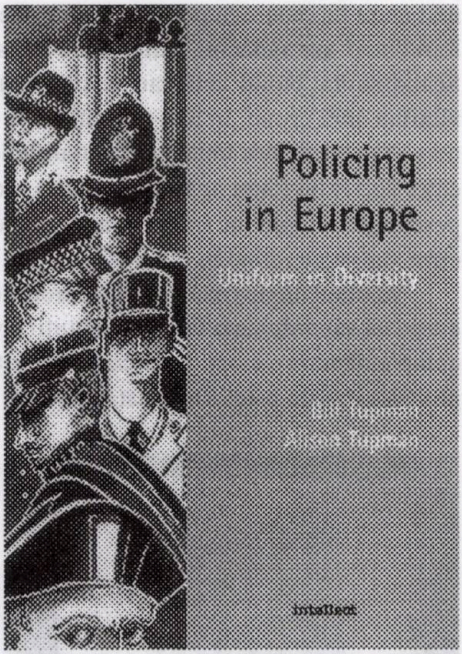

Se poate pune întrebarea profană: ce caută un studiu referitor la poliţie şi criminalitate într-o serie care pune accent preponderent pe cultură? Răspunsul poate fi o altă întrebare, de această dată retorică. Oare comportamentele delincvenţionale şi răspunsul societăţii la acestea nu sînt elemente ale culturii? Cultura nu este doar filosofie, religie şi artă, cum mulţi tind să o interpreteze; nu doar un Shakespeare caracterizează o cultură, dar şi un Jack Spintecătorul.

Se spune că criminalii se află întotdeauna cu un pas în faţa poliţiştilor. În cazul internaţionalizării relaţiilor din cadrul „breslei", această maximă pare să fie adevărată. Ca şi armata, poliţia era, pînă nu demult, o forţă internă şi închisă între graniţele ţărilor, timp în care criminalii se volatilizau în spatele frontierelor. Acest paradis al crimei organizate, în care succesul unei „operaţii" depindea de timpul în care se ajungea în ţara vecină, aparţine trecutului. Dar atît criminalitatea, cît şi reculul acestui fenomen, pe lîngă globalizare, au „regionalismele" lor. Volumul seriei *Studii europene* ne oferă atît acces la date statistice comparative, cît şi, implicit, evidenţierea acestor „regionalisme".

Ecuaţia pare să fie simplă: mai mulţi poliţişti + mai puţine sesizări + mai multe cazuri rezolvate = situaţie mai aproape de ideal. Practica omoară însă teoria.

Cei mai mulţi poliţişti pe cap de locuitor sînt în Irlanda de Nord, Franţa, Grecia, Portugalia şi Italia; cei mai puţini în Danemarca, Suedia şi Finlanda. La

prima vedere explicabil: unde criminalitatea este mai ridicată, e nevoie de mai mulţi poliţişti pentru a o stopa. Rata criminalităţii bulversează însă explicaţia: cea mai ridicată rată este în Suedia şi Danemarca, cea mai scăzută în Spania, Grecia, Italia, Irlanda de Nord! E timpul să renunţăm la stereotipii care ne sugerează să ne temem pentru siguranţa genţilor şi buzunarelor mai mult în Italia decît în Suedia, şi să considerăm că siguranţa e garantată, totuşi, de numărul poliţiştilor? Mai ales că procentul crimelor soluţionate este unul dintre cele mai joase în Suedia şi Danemarca... Dar atunci, din ce motiv are populaţia daneză o mai mare încredere în poliţişti decît orice altă populaţie din Uniunea Europeană? Paradoxul are rădăcini culturale. Fără să intrăm în detalii, trebuie ştiut că în Scandinavia, bunul cetăţean se prezintă la poliţie ori de cîte ori se consideră victima unei crime; în alte regiuni nu se reclamă un mic furt din poşetă, oricum nu s-ar putea prinde făptaşul. Mentalităţile faţă de criminalitate şi faţă de obligaţii către societate (cum ar fi dilema de a reclama sau nu la poliţie o persoană care pescuieşte într-un loc interzis) sînt atît de diferite, încît tratarea simplistă a unor cifre statistice induc în eroare.

Volumul analizează poliţiile europene sub diverse aspecte: cel al componenţei civile, al subordonării faţă de instituţii civile, al relaţiei cu alte instituţii cu roluri complementare — tot ceea ce poate interesa publicul cititor într-o ţară unde poliţia necesită o reformă instituţională.

The New Russia

REDACTOR: MICHAEL PURGSLOVE
AUTORI: ROGER COCKRELL, JOHN MURRAY, SALLY DALTON-BROWN, PETER SCORER, STEVEN WEBBER, TANYA WEBBER, MICHAEL PURGSLOVE, ROSALIND MARSH, DAVID BRAUND, DEREK HUNNS

Rusia nouă este o excepţie de la regulă din cadrul seriei *Studii Europene*, care, de obicei, îşi axează un volum pe o anumită temă, prezentîndu-l în diferite spaţii geografice (în principal din cadrul Uniunii Europene) şi diferite perioade istorice. Excepţia însă se

impune, şi nici nu sînt necesare explicaţii. Acest volum practic nu face altceva, decît le completează pe celelalte, adăugîndu-le analize referitoare la Rusia.

Inginerii memoriei umane: retrospectiva culturii sovietice; *Presa rusă astăzi*; *Literatura lucrativă: premiul scriitorilor în Rusia*; *Biserica Ortodoxă Rusă între 1991-1994*; *Continuitate şi schimbare în şcolile din Rusia*; *O minoritate silenţioasă: surzii din Rusia după 1991*; *Femei, politică şi societate în Rusia şi fosta Uniune Sovietică post-comunistă*; *Istorie şi politică în chestiunea abhază: gînduri din depărtare*; *Rusia şi NATO* — iată titlurile capitolelor, după care se poate forma o idee asupra întregului volum, editat prima dată cu ocazia aniversării a trei ani de la colapsul Uniunii Sovietice (noua ediţie a fost completată). Trei ani caracterizaţi prin fragmentare şi haos. Prin urmare, autorii studiilor pot fi acuzaţi că nu au aşteptat să se „aşeze" lucrurile, au descris o stare fluidă, de perpetuă modificare. Dar starea fluidă — îndrăgită de comunişti şi nazişti — persistă şi astăzi, şi se pare că devine o caracteristică a situaţiei din Rusia. Incertitudinea devine o constantă, iar în această harababură, fotografia unui anumit moment este indispensabilă.

Totalitatea seriei *Studii europene*, editată de Societatea Intellect din Marea Britanie, prin diversitatea şi complementaritatea celor 13 volume (aproape 1500 de pagini) apărute pînă în momentul de faţă, constituie o introducere pentru neofiţi, dar oferă amănunte avansaţilor. Şi cum nimeni nu poate fi expert în toate — de la politica regională în Scoţia pînă la fenomenele naţionaliste în mişcarea feministă din Rusia — este o serie de succes şi de apreciat ca atare de mediile academice.

István Haller

ANUL V. 1999

altera 12

Contents

Editorial 3

MULTICULTURALISM

Margit Feischmidt

Multiculturalism: A New Political and Scientific Perspective on Culture and Identity 5

The introductory study signed by Margit Feischmidt presents the main trends of the theoretical debate on multiculturalism, as it developed in the social sciences through the time. Based on how the alterity was/is viewed by different scholars, the author approached the history of those paradigms with the "eye" of the cultural anthropologist. The result is a wide image which shows us the evolution or transformation of how multiculturalism was seen, from modernity to post-modernity.

The definitory event of the end of 20th century represent the experience of diversity, difference, and of the heterogeneity of society. As a result of the trans-national processes of production, consume, and communication, all goods produced far from us, and all events which happened at thousands of kilometers, became daily. The experience of alterity, of strangerness became more critical in those places which are targets of migration, especially in metropolis. The social and cultural differences between those with different origins, represent a challenge for the political sphere, interested to get solutions for such situations, as well as for those social sciences which are engaged in the interpretation of them. The answers generated by this challenge was created a new discourse: the multiculturalism.

Multiculturalism represents a specific discourse for a late modernity which assume the social experience of diversity and difference, reinterpreting and reevaluating it. In the construction of social identities, the multiculturalism is conceived in opposition with the homogenization strategies characteristic to modernity. It starts from the repressive or unsatisfactory essence, and emphasize the difference and diversity. Thus, culture, identity and politics became central categories of the debate and of the public discourse, a context in which they are getting new senses. At different

level of the social identity (ethnic, cultural, racial, and, in accordance to some interpretations, also sexual etc.), the multiculturalism validates similar techniques of the representation, but in different alternatives, based on the political goals, or theoretical or moral premises assumed.

Monica Spiridon

The Splendor and Misery of a Concept: Multiculturalism 26

Multiculturalism became in the last years a well-known subject in the Romanian public discourse. But, unfortunatelly, being presented particularly by politicians and journalists, rather than by representatives of the academic sphere, it remained just a well-know subject, not also a well-known concept. So, the paper of Monica Spiridon is a trial to clarify the concept and to seat the Romanian debate on multiculturalism in an international framework. Presenting us "the both side of the story", the paper, as it is suggested in the title, provokes the reader to reflect about the perspectives, alternatives and limits of multiculturalism.

As an equivocal and highly debated word, the multiculturalism succeeded paradoxically to became in Romania a sort of unproblematic tool, transparent and multifunctional. One of the causes why the term became rapidly famous, poisoning the incompetents, is its capacity to be perceived (partial or totally) as a false synonyms with other, apparently familiar terms as cultural pluralism, trans-culturalism, cosmopolitanism *and others.*

Finally, the most important thing what we need to retain is the career of the term of multiculturalism. More exactly, the fact that is dated and signed by the seal of a specific cultural moment and space. A category with a pre-history, a pick period — including the overbids and abuses — followed by a irreversible wear and decline.

Isabela Corduneanu

Identity, Memory and Multiculturalism:
Methodological Reconsideration 35

More than to redefine the alterity, the paper underlines the role and usefulness of the concepts of memory and identity in approaching multiculturalism. Starting from the way in which identity politics are implemented, the author presents the "competition" between official and unofficial discourse in reinventing the past (history, national symbols etc.), and how memory and identity can maintain/change the status quo. *As an example, she takes the dilemma of national vs. regional identity in the case of Transylvanians (Romanians as well as Hungarians), and the role of both component groups to (re)construct an identity, maintaining/changing the memory. Finally, the paper presents the debate on the new critiques of the cultural studies on liberal multiculturalism.*

The concept of identity appears frequently in the discourse of minorities. At the same time, the identity politics as well as those linked to collective memory, maintain these discourses. On the second hand, the discourses of multiculturalism are ignoring still now the relation between the auto-representation of a minority (including here identity discourses sustained by the collective memory odd the respective minority) and the hetero-representation (the manner in which a minority is presented by the majority, a discourse which , similarly, is based both, on the collective identity and memory of the majority).

Will Kymlicka

The Theory and Practice of the Canadian Multiculturalism 48

This attractive paper of Will Kymlicka is presenting us the story of Canadian multicultural policy (starting from 1971, when it was officially introduced in the House of Commons by Pierre Trudeau), with the public debates and the reaction of the Canadian public opinion. Starting from the two main critiques of the policy — of Neil Biissoondath and Richard Gwyn — Kymlicka deconstructs point by point the arguments of them. Its conclusion is that, finally, the multicultural policy is one of the main exported product of Canada. Except Australia, there is no other state, nor United States or western European countries, where multiculturalism leads to such a successful integration of the immigrant group.

The idea of multiculturalism within a bilingual framework can be seen as precisely an attempt to negotiate such terms. And in my view, the vast majority of what is done under the heading of multiculturalism policy, not only at the federal level, but also at provincial and municipal levels, and indeed within school boards and private companies, can be defended as promoting fairer terms of integration.

Consider the sorts of policies commonly associated with multiculturalism, whether it be curriculum reform in schools (e.g.,. revising the history and literature curriculum within public schools to give larger recognition to the historical and cultural contributions of ethno-cultural minorities; bilingual education programs for the children of immigrants at the primary school level), or institutional adaptation (e.g., revising work schedules or dress-codes so as to accommodate the religious holidays and practices of immigrant groups; adopting workplace or school harassment codes prohibiting racist comments; CRTC regulatory guidelines about ethnic stereotypes in the media), or public education programs (e.g., anti-racism educational campaigns; cultural diversity training for the police, social workers or health-care professionals), or cultural development programs (e.g., funding of ethnic festivals and ethnic studies programs; providing mother-tongue literacy courses for adult immigrants), or affirmative action (e.g., preferential treatment of visible minorities in access to education, training or employment). All of these, I would argue, are promoting integration into common institutions, but they involve fairer terms of integration. Whereas the old approach required immigrants to integrate on our terms, the new policy demands integration on fair terms.

Thus immigrants accept the principle of integration into common institutions: they are simply seeking fairer terms of integration. If Canada is going to pressure immigrants to integrate into common institutions operating in either English or French, immigrant groups understandably want to ensure that the terms of integration are fair. This demand is not only justified, but long overdue.

I have tried to present in this paper an optimistic view about the role of multiculturalism in Canadian society, and to dispel some of the common misconceptions of it. I wish I could end with the even more optimistic hope that recognition of our success with multiculturalism will give us the confidence and courage to tackle the difficult issues regarding Quebec and First Nations. But my own view is rather more pessimistic. In the end, the claims of immigrant groups have always been hostage to the power-struggle between English, French and Aboriginal groups in Canada. Since the odds of a dramatic improvement in relations among these groups are slim to none, this suggests that it may be awhile before Canadians are in the frame of mind to recognize immigrant claims for what they are: reasonable claims for fair terms of integration.

ANALYSE

Daniele Conversi

The Bilingualism in Catalonia 68

How can a language survive? Which are the dramas of a linguistic minority under an authoritarian regime? Which are the advantages of a bilingual society? How can be difficulties solved and how can tolerance be lead to viable programs? These are the questions picked up by Daniele Conversi in his essay. The answers constitute arguments and pleadings for the richness of a bi/plurilingual society.

The Catalan was for a long time marginalised in the civil life because of a radical policy of elimination from any public space and, principally, from the school and mass media. Only after the monolingual dictatorship of Franco, a process of deep, almost revolutionary changes was started, which lead to the actual stage of institutional bilingualism. The Catalan experience could be an interesting reference point for anyone who wants to study minority languages.

DIALOGUE

Romania in "A Europe of Regions" 84

When the tenth issue of Altera (Regionalism and/or Regionalisation) *was presented in Timişoara in the spring of this year (in the period of the last Kosovo conflict), The Inter-cultural Center of Pro Europe League organized at the headquarters of the*

Writers Union a round-table debate on this topic. The material presents the discussions. Participants: Gabriel Andreescu, Marius Turda, Valeriu Leu, Brânduşa Armanca, Ioan Almăjan, Ludovic Orban, Mariana Cernicova, Adriana Babeți, Elek Szokoly, and, the host and moderator of the debate, Mircea Mihăieş.

DOCUMENT

Kosovo Between Legitimity and Necessity 108

The issue contains three texts: The Declaration of the President of UN Security Council regarding to Kosovo, The Resolutions adopted by the of UN Security Council regarding to Kosovo, *and* The Declaration of the General Secretary Kofi Annan at the 55th Session of the Human Rights Commission, *the first two of them concluded by a comment signed by Valentin Stan and entitled* The UN Dilemma: Between National Sovereignty and Human Rights, *which is a juridical interpretation. Here are some of the authors ideas:*

"The UN documents presented in this issue of Altera *are significant for the evolution of the outlook about human rights and international security. Even if the crisis from Kosovo opened a hot debate on the legitimity of the international intervention in the region, to stop the serious violation of the human rights, means to recognize or not the exclusive role of the Security Council to authorize such an intervention, is absolutely clear that there are no zones with absolute internal jurisdiction of the state in the domain of respecting human rights.*

It is clear that in the interdependence system which is functioning now at a global scale, a political or military conflict, which might have even economic or social causes, between international actors, but also inside states, will affect the system as such. The internal conflict could be caused even because of the non-observance of the human rights affecting the regional security and being under the incidence of the societal security's aspects."

FACES OF EUROPE

Edmund Pech

The Sorbs from Germany — Continuity and Discontinuity in Politics Towards National Minorities from 1945 125

The Sorbs constitute an ethnic minority without a motherland. Their destiny is similar with of the Bascs, Britons, and Frisians. Like these ethnic groups, the Sorbs are keeping their national specificity, their own language and culture still present days, in spite of different trials to be assimilated.

Mainly at the beginning of 19th century the Sorbs were obeyed to a strong assimilationist pressure. The objectives of the German policy, especially in the last third of the 19th century, was to de-nationalized the Sorb people and to assimilate it in the German nation.

The first results in minorities protection were gained by the Sorbs immediately after 1945. In 1946 it was founded the Sorb Pedagogical Institute, which solve the problem of Sorb language teachers. Following this, in 1947 they have got the license for a printing and a publishing house, also for right of editing a newspaper.

Inside of the politics towards minorities, the political leaders have to play — and this is a very clear aspect — an extremely important role. After the centralization of the DRG state structure in 1951-52, and together with the elimination of the lands as political-administrative governments, all of the ambiguities in minority education turned up. In the school curricula of 1951-1952 the Sorb was not taken into account, a fact which lead to organizational conflicts in the schools.

In actual Federal Republic, the rights equality and the state support to maintain the Sorb language and the culture is stipulated by law. The Sorbs' situation is settled by numerous decrees from different levels. In many cases, there were used structures and institutions already existed in the former DRG. The Fundamental Law of FRG does not contain, comparing with the DRG Constitution, any article about the protection of minorities.

RESTITUTIO

Adrian Majuru

Modernity vs. Multiculturality:

Bucharest in Modern Era (1848-1940) 143

Probably the most stereotyped and known naming of the Romanian Capital is "Little Paris". If we accept this metaphor (based on the francophil character of Bucharest in the inter-war period, in sense of language, legislation, architecture, arts etc.), the paper of Adrian Majuru complete and underlines this specificity of a reproduced culture. Bucharest, in the period mentioned in the title, absorbs a huge number of ethnic groups (near the Romanians, Albanians, Arabians, Armenians, British, Germans, Greeks, Hungarians, Italians, Jews, Poles, Russians, Spanish, Turks etc.), and this mixed structure gave to the Romanian Capital its cosmopolitan color.

Modernity vs. Multiculturalism. This is the most interesting, complex, and dynamic period of the history of Bucharest between 1848-1948. It is a period when the modernization of the whole Romanian society was swivel by Bucharest and, implicitly, the colorful society of town.

This paper tries to catch the essential aspects of the modernization of Bucharest, regarding to the allogeneous elements, which dynamised substantially the process of modernization. The allogeneous communities are, generally speaking, urbanized elements as mentality, cultural models, socio-professional background, which gave to Bucharest a cosmopolitan character. The ethnic component of these elements were very diverse, a fact which create an ideal framework to affirmation of multiculturalism. If at the beginning of 19th century, the language used in high society was Greek, it was replaced gradually by French. Except their native language (depending on their ethnic origins), the bourgeois families spoke other languages as English, German, Italian, and, of course, Romanian.

ECUMENICA

Leo Tolstoi

The Church and the State 170

The article was published for the first time in Germany. In Russia it was published in 1904 and 1906. Both Russian edition were confiscated by the authorities and burnt. This first Romanian edition is a trial to recover the Russian classic writers, especially its writings on religion and politics.

The Church and The State *represent a violent critiques against the Church and its contradictory relation with the State/Politics through the history. Tolstoi sustain that a symbiosis between these two institutions are unacceptable because of their goals and of means to gain these goals, as well as for their supposed value systems. Unfortunately, argue Tolstoi, the practice prove the contrary: mercantile priests, an immoral „marriage" with the State, and a corrupted institution of Church, which managed the faith as a lie trying to impose it to the people.*

REVIEWS

Carmen Maria Andraş

Romanian-Hungarian Literary and Cultural Proximities 180

In the multi- and inter-cultural space of Transylvania, the Romanian-Hungarian/ Hungarian-Romanian relation was the mobile of the differentiation which gave the specificity of the region, comparing with other zone from its neighborhood. The book present the dynamic of this relation in the literature of the two cultures, with its positive and negative aspects.

Andrei Roth

Central and East-European Perspectives 185

A short presentation of the volume published by Balla Bálint and Anton Sterbling (Eds.): Ethnicity, Nation, Culture and East European perspectives, *which constitute the second publication from a series of five, the work of the* Permanent section for Central and East-Europeans Research *of the* German Sociological Association. *Those volumes present "diverse social reality from the present, as well as the past (...) of Central and East-European countries approached from different point of views", underlying its multicultural dimension.*

István Haller

The Multiculturalism of the Regions 189

It is a selection of some publications edited by Intellect Society *from Great Britain in its collection* European Studies. *The themes included in these "euro-centric" volumes are suggestively contained also in each of the titles:* Regionalism in the European Union, Language, Community and the State, Humor and History, Policing in Europe Uniform in Diversity *and* The New Russia.

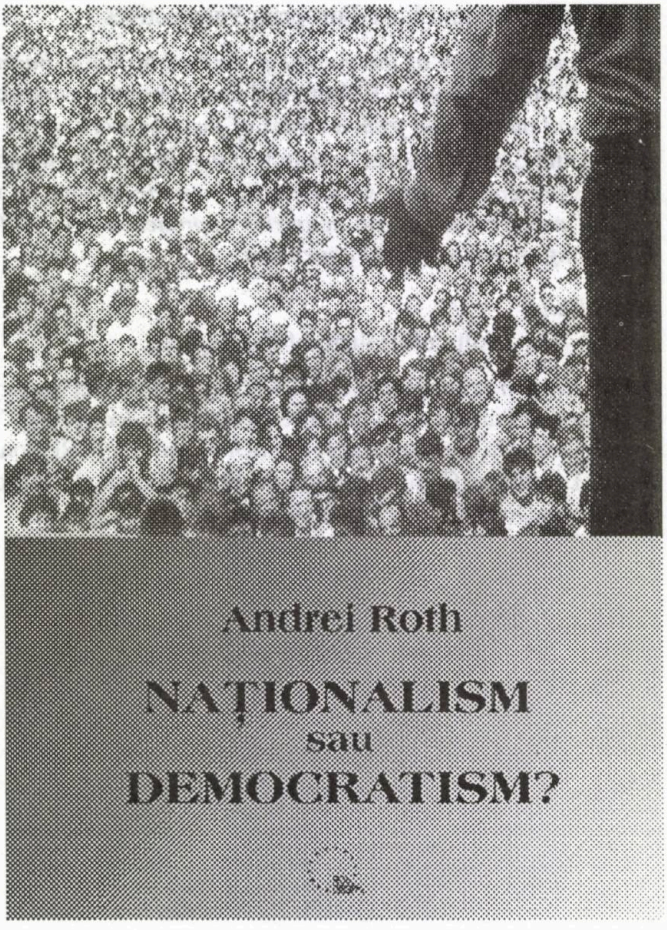

„La acest sfîrşit de veac ne aflăm încă, sau iarăşi, în faţa sarcinii de a opta pentru o formă contemporană a modernităţii (sau postmodernităţii) structurilor mentale şi socio-economico-politice. Pornind de la aceeaşi recunoaştere a incompatibilităţii dintre naţionalism şi democratism, însă în opoziţie cu A.C. Popovici şi cu toată linia de gîndire pe care a reprezentat-o emblematic, opţiunea mea clară şi univocă este pentru democratismul consecvent al gîndirii şi pentru democraţia împlinită în practica vieţii publice, împotriva naţionalismului. Analiza celor două concepţii antagonice şi argumentarea detaliată a propriei opţiuni este intenţia asumată a volumului de faţă.

Sînt sigur că o atare luare de poziţie va fi întîmpinată cu repulsie de cei pentru care naţionalismul constituie o paradigmă indiscutabilă, intangibilă. Nu-mi fac nici o iluzie că i-aş putea convinge pe cei ce nu vor să gîndească în chip raţional şi să se debaraseze de prejudecăţile lor. Mă adresez oamenilor dispuşi la o discuţie în cadrul şi conform regulilor raţionalităţii ştiinţifice. Supun atenţiei acestora date empirice şi argumente teoretice, invitîndu-i să le cîntărească şi să judece în consecinţă."

Autorul

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

Heinrich Henckel, *Sistemul elveţian*
John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*
Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*
Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*
Chester E. Finn Jr., *A preda democraţia*
Howard Cincota, *Ce este democraţia?*
Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*
Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*
Willy Zeller, *Breviarul economiei de piaţă*
Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmétika*
Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számtan. Aritmétika*
Andrei Roth, *Naţionalism sau democratism?*
*** *Fragmentarium. Judaica-Christiana-Islamica*
*** *România şi minorităţile. Colecţie de documente*
*** *Învăţământul pentru minorităţile naţionale în România*
*** *Drepturile persoanelor deţinute şi închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureş*
*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureş*
*** *Respectarea drepturilor copilului în şcolile din Tîrgu Mureş*
*** *Educaţia în societăţile multietnice din Europa Centrală şi de Est*
*** *Administraţia locală în comunităţile multietnice din Europa Centrală şi de Est*
*** *Administraţie locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista ***Altera***

1. Autonomie şi autodeterminare
2. Drepturi individuale. Drepturi colective
3. Drepturi individuale. Drepturi colective
4. Drepturile omului şi religia
5. Etnic. Naţional. Multinaţional
6. Federalism
7. Federalism şi reconciliere
8. Federalism şi devoluţie
9. Regionalism şi regionalizare
10. Regionalism şi/sau descentralizare
11. O Europă a regiunilor

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvment in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very begining of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

altera *is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

• *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) şi BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.*

• *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*

• *Articolele nepublicate nu se restituie.*

• *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: *Elek Szokoly*

Grafica: *Mana Bucur*
Tehnoredactare: *István Haller*

Tipărit la *S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureş*

ISSN 1224-0338

Lei 30 000